

JURA

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

A tartalomból

STUDIUM

BANKÓ ZOLTÁN: A munkáltatói hatalom korlátai a munkaviszony megszüntetése során – a felmondási tilalmak és korlátozások a magyar munkajogban
BENCSIK ANDRÁS: A jogorvoslathoz való jog érvényesülése a közigazgatáson innen és túl
CSEPORÁN ZSOLT: Művészet és emberi jogok
HERGER CSABÁNÉ: A BGB házassági vagyonjoga az új magyar Ptk. házassági vagyonjoga tükrében
JUSZTINGER JÁNOS: A *pecunia numerata* követelménye a római adásvételnél. Történeti áttekintés
ANDRÁS KECSKÉS: Investment Service Providers and their Role in Initial Public Offering Transactions
KIRÁLY LILLA: Az egészségügyi ellátórendszer Kelet-közép Európában a szocialista és az azt követő időszakban, a magyar példán keresztül
KISS ZOLTÁN: A szabad felhasználás az alkotómunka, a tudományos kutatás, az archiválás, valamint a magáncélú és az intézményi célú felhasználások forrásvidékein
KOVÁCS ILDIKÓ: A devizahitelekkel kapcsolatos szabályozás és a jogbiztonság alaptörvényi elve
PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: Róma városának közigazgatása a *principatus* korában
SIKLÓSI IVÁN: A hasznokölcsönbe vevő felelősségének problémáihoz a klasszikus római jogban
SZMODIS JENŐ: Az alkotmánybíráskodás néhány elvi kérdéséről
TILK PÉTER: Társadalmi innováció és hálózatépítés – a felsőoktatási „kínálatok” és egyes települések „keresletei” közötti szinkron vizsgálata a jogi képzéssel kapcsolatosan
ANTAL VISEGRÁDY – IVANA TUCAK: O papel das cortes comuns e superiores na interpretação do direito Húngaro e Croata

COLLOQUIUM

BENCSIK ANDRÁS – ERCSEY ZSOLT: Gondolatok az önkormányzati közigazgatás modernizálásának lehetséges irányairól
BUTÁR ZSOLT – KECSKÉS ANDRÁS: Egzotikus problémák a vállalatok irányítási rendszerében
FERENCZ BARNABÁS: Felelős társaságirányítási felvetések a General Motors gyűjtéskapcsoló-botrány tükrében
HALÁSZ VENDEL: A kizorítás és az eladási jog szerepe és szabályozása az Európai Unió és az Egyesült Államok vállalatfelvásárlási jogában
HATI CSILLA: A közvetlenség elve mint „lappangó alapelv” jövője a büntetőeljárásban
KUN TIBOR: Gondolatok történelemről, civilizációkról, kultúrákról. Az emberiség jövőképe S. P. Huntington szerint
LÁSZLÓ BALÁZS: Az önhiba fogalma és értékelése a tartási kötelezettség elmulasztása miatt indított bűnügyekben
PAPP ATTILA: Esküdtbíró vagy pártbíró, avagy a pártok bírósága? Gondolatok a magyar népbíráskodás elméletéről és gyakorlatáról
PÁNOVICS ATTILA: A föld azé legyen, aki ...?
PETKÓ MIHÁLY: A szerzői jogi szankciók hatékonyságáról és a fájlcsere szerzői jogi megítéléséről
ZSOLT PFEFFER: The Implementation of the New Public Procurement EU-Directives in Hungary
RÉTI BALÁZS: A montreux-i konferencia és a tengerszorosok (1936)
SOMFAI BALÁZS: Közvetítés, kicsit másképp
SZENTIVÁNY ZSÓKA: Gyermekekmenyasszonyok a muzulmán világban
SZILOVICS CSABA: Meg kell-e fizetni a háborús adókat?
TILK PÉTER: A jogi képzéssel kapcsolatos egyes igények megjelenése két magyar város középiskoláisi és más lakosai körében
VARGA KÁROLY: Evolúciós hipotézisek és alkalmazásuk a migrációra
VARGA ZOLTÁN: Rokkantellátás. Alkotmányossági kérdések a megváltozott munkaképességű személyek ellátásaival kapcsolatban, figyelemmel az Emberi Jogok Európai Bírósága Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítéletére

AD HOC

ÁDÁM ANTAL: „Varga Károly: Fénykör, Értékszociológia, Nemzetstratégia Geert Hofstede előszavával”
KORSÓSNÉ DELACASSE KRISZTINA: Gelencsér József: „Őseink szokásait követtük...” (Jogtörténet, jogi népszokás, művészet)
MERKI ÁGNES: „IUS EST ARS”. Ünnepi tanulmányok Visegrády Antal professzor 65. születésnapja tiszteletére
NOCHTA TIBOR: A velünk élő polgári jog (tanérvnyitó beszéd 2015.szeptember 7.)

21. évfolyam
2015. 2. szám

JURA

a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos lapja

2015. 2. szám

HU-ISSN 1218-00793

Felelős kiadó: Dr. Kecskés László dékán

A Szerkesztőbizottság

Elnöke: Dr. Korinek László

Tagjai: Dr. Ádám Antal, Dr. Fábián Adrián, Dr. Herke Csongor,
Dr. Kecskés András, Dr. Maczonkai Mihály,
Dr. Szécsényi László, Dr. Szilovics Csaba, Dr. Tóth Mihály,
Dr. Trócsányi László, Dr. Visegrády Antal,
Dr. Knut Werner Lange (Universität Bayreuth),
Dr. Lucian Bercea (Universitatea de Vest din Timișoara)
Dr. Peter Hay (Emory University Atlanta)
Dr. Veronica Rebreanu (Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca)
Dr. Andityas Soares de Moura Costa Matos
(University of Bello Horizonte),
Dr. Mirela Župán (J. J. Strossmayer University of Osijek)

Főszerkesztő: Dr. Tilk Péter

Szerkesztő: Dr. Bankó Zoltán, Dr. Mohay Ágoston

Postacím: 7602 Pécs, Pf. 450
Tel.: 72/501-599/23226
e-mail: tilk.peter@ajk.pte.hu

Nyomda: Kódex Nyomda Kft (72-213-999)
Felelős vezető: Simon Béla

A lap, valamint a benne szereplő valamennyi cikk szerzői jogilag védett, ezeknek a szerzői jogi törvény keretein kívül történő bármilyen felhasználása jogellenes és büntetendő. Fénymásolatok személyes használatra készíthetők az egyes tanulmányokról, vagy azok részleteiről. Üzletszerűen készített, illetve felhasznált másolatok díjkötelesek. A megjelentetésre szánt kéziratokat kérjük a fenti e-mail címre eljuttatni. A tanulmányok kötelező és támogató lektorálás után publikálhatók. Folyóiratunk korábbi számai a <http://jura.ajk.pte.hu/index.php?link=letoltes> linken is elérhetők.

TARTALOM

STUDIUM

BANKÓ ZOLTÁN:	
A munkáltatói hatalom korlátai a munkaviszony megszüntetése során – a felmondási tilalmak és korlátozások a magyar munkajogban	5
BENCSIK ANDRÁS:	
A jogorvoslathoz való jog érvényesülése a közigazgatáson innen és túl	11
CSEPORÁN ZSOLT:	
Művészet és emberi jogok	20
HERGER CSABÁNÉ:	
A BGB házassági vagyoni joga az új magyar Ptk házassági vagyoni joga tükrében	28
JUSZTINGER JÁNOS:	
A <i>pecunia numerata</i> követelménye a római adásvételnél. Történeti áttekintés	44
ANDRÁS KECSKÉS:	
Investment Service Providers and their Role in Initial Public Offering Transactions	55
KIRÁLY LILLA:	
Az egészségügyi ellátórendszer Kelet-közép Európában a szocialista és az azt követő időszakban, a magyar példán keresztül	63
KISS ZOLTÁN:	
A szabad felhasználás az alkotómunka, a tudományos kutatás, az archiválás, valamint a magáncélú és az intézményi célú felhasználások forrásvidékein	76
KOVÁCS ILDIKÓ:	
A devizahitelekkel kapcsolatos szabályozás és a jogbiztonság alaptörvényi elve	91
PÓKECZ KOVÁCS ATTILA:	
Róma városának közigazgatása a <i>principatus</i> korában	100
SIKLÓSI IVÁN:	
A haszonkölcsönbe vevő felelősségének problémáihoz a klasszikus római jogban	109
SZMODIS JENŐ:	
Az alkotmánybíráskodás néhány elvi kérdéséről	123
TILK PÉTER:	
Társadalmi innováció és hálózatépítés – a felsőoktatási „kínálatok” és egyes települések „keresletei” közötti szinkron vizsgálata a jogi képzéssel kapcsolatosan	129
ANTAL VISEGRÁDY – IVANA TUCAK:	
O papel das cortes comuns e superiores na interpretação do direito Húngaro e Croata	140
COLLOQUIUM	
BENCSIK ANDRÁS – ERCSEY ZSOLT:	
Gondolatok az önkormányzati közigazgatás modernizálásának lehetséges irányairól	157
BUJTÁR ZSOLT – KECSKÉS ANDRÁS:	
Egzetikus problémák a vállalatok irányítási rendszerében	161
FERENCZ BARNABÁS:	
Felelős társaságirányítási felvetések a General Motors gyújtáskapcsoló-botrány tükrében	170
HALÁSZ VENDEL:	
A kiszorítás és az eladási jog szerepe és szabályozása az Európai Unió és az Egyesült Államok vállalatfelvásárlási jogában	175
HATI CSILLA:	
A közvetlenség elve mint „lappangó alapelv” jövője a büntetőeljárásban	184
KUN TIBOR:	
Gondolatok történelemről, civilizációkról, kultúrákról. Az emberiség jövőképe S. P. Huntington szerint	191
LÁSZLÓ BALÁZS:	
Az önhiba fogalma és értékelése a tartási kötelezettség elmulasztása miatt indított bűnügyekben	197

<i>PAPP ATTILA:</i>		
	Esküdtbírótság vagy pártbírótság, avagy a pártok bírósága? Gondolatok a magyar népbíráskodás elméletéről és gyakorlatáról	201
<i>PÁNOVICS ATTILA:</i>		
	A föld azé legyen, aki ...?	218
<i>PETKÓ MIHÁLY:</i>		
	A szerzői jogi szankciók hatékonyságáról és a fájlcserelés szerzői jogi megítéléséről	222
<i>ZSOLT PFEFFER:</i>		
	The Implementation of the New Public Procurement EU-Directives in Hungary	230
<i>RÉTI BALÁZS:</i>		
	A montreux-i konferencia és a tengerszorosok (1936)	234
<i>SOMFAI BALÁZS:</i>		
	Közvetítés, kicsit másképp	239
<i>SZENTIVÁNY ZSÓKA:</i>		
	Gyermekmenyasszonyok a muzulmán világban	243
<i>SZILOVICS CSABA:</i>		
	Meg kell-e fizetni a háborús adókat?	256
<i>TILK PÉTER:</i>		
	A jogi képzéssel kapcsolatos egyes igények megjelenése két magyar város középiskolásai és más lakosai körében	261
<i>VARGA KÁROLY:</i>		
	Evolúciós hipotézisek és alkalmazásuk a migrációra	264
<i>VARGA ZOLTÁN:</i>		
	Rokkantellátás. Alkotmányossági kérdések a megváltozott munkaképességű személyek ellátásaival kapcsolatban, figyelemmel az Emberi Jogok Európai Bírósága Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítéletére	271
AD HOC		
<i>ÁDÁM ANTAL:</i>		
	„Varga Károly: Fénykör, Értékszociológia, Nemzetstratégia Geert Hofstede előszavával”	281
<i>KORSÓSNÉ DELACASSE KRISZTINA:</i>		
	Gelencsér József: „Őseink szokásait követtük...” (Jogtörténet, jogi népszokás, művészet)	284
<i>MERKI ÁGNES:</i>		
	„IUS EST ARS”. Ünnepi tanulmányok Visegrády Antal professzor 65. születésnapja tiszteletére	286
<i>NOCHTA TIBOR:</i>		
	A velünk élő polgári jog (tanévnyitó beszéd 2015. szeptember 7.)	292

CONTENTS

STUDIUM

ZOLTÁN BANKÓ:	The limits of the powers of the employer in terminating an employment relationship – Prohibitions and limitations of termination under Hungarian labour law	5
ANDRÁS BENCSEK:	The right to legal remedy - in public administration and beyond	11
ZSOLT CSEPORÁN:	Art and human rights	20
CSABÁNÉ HERGER:	Marital property law in the BGB in light of marital property law in the new Hungarian Civil Code	28
JÁNOS JUSZTINGER:	Pecunia numerata in Roman sale – Historical overview	44
ANDRÁS KECSKÉS:	Investment Service Providers and their Role in Initial Public Offering Transactions	55
LILLA KIRÁLY:	Healthcare systems in Central-Eastern Europe in the socialist era and afterwards: the Hungarian example	63
ZOLTÁN KISS:	Fair use in creative work, scientific research, archiving and private and institutional usage	76
ILDIKÓ KOVÁCS:	The regulation of foreign currency loans and the constitutional principle of legal certainty	91
ATTILA PÓKECZ KOVÁCS:	The public administration of the City of Rome in the era of the <i>principatus</i>	100
IVÁN SIKLÓSI:	Problems of the liability of the commodatarius in classic Roman law	109
JENŐ SZMODIS:	Some questions of principle of constitutional adjudication	123
TILK PÉTER:	Societal innovation and network-building – an examination of the synchronicity between higher education “supply” and “demand” in certain municipalities as regards legal education	129
ANTAL VISEGRÁDY – IVANA TUČAK:	The role of lower and higher courts in the interpretation of Hungarian Croatian law	140
COLLOQUIUM		
ANDRÁS BENCSEK – ZSOLT ERCSEY:	Thoughts on the possible directions of the modernization of local self-government administration	157
ZSOLT BUJTÁR – ANDRÁS KECSKÉS:	Exotic problems of corporate governance	161
BARNABÁS FERENCZ:	Corporate Governance Implications of the GM Ignition Switch Scandal	170
VENDEL HALÁSZ:	The regulation of Squeeze-Out and Put-Option in the acquisitions law of the European Union and the United States	175
CSILLA HATI:	The future of the principle of immediacy as a "latent fundamental principle" in criminal procedure	184
TIBOR KUN:	Thoughts on history, civilizations and cultures. The future of mankind according to S. P. Huntington	191
BALÁZS LÁSZLÓ:	The concept and evaluation of self-fault in criminal cases concerning failure to comply with maintenance obligations	197

<i>ATTILA PAPP:</i>		
	Jury court or party court, or the parties' court? Thoughts on the theory and practice of „People's Courts”	201
<i>ATTILA PÁNOVICS:</i>		
	The land should belong to those who...?	218
<i>MIHÁLY PETKÓ:</i>		
	On the effectiveness of copyright law sanctions and the legal evaluation of file exchange in copyright law	222
<i>ZSOLT PFEFFER:</i>		
	The Implementation of the New Public Procurement EU-Directives in Hungary	230
<i>BALÁZS RÉTI:</i>		
	The Montreux Conference and straits (1936)	234
<i>BALÁZS SOMFAI:</i>		
	On mediation – from a different angle	239
<i>ZSÓKA SZENTIVÁNY:</i>		
	Child brides in the Muslim world	243
<i>CSABA SZILOVICS:</i>		
	Do war taxes have to be paid back	256
<i>TILK PÉTER:</i>		
	The emergence of certain needs as regards legal education among secondary school students and other inhabitants of two Hungarian cities	261
<i>KÁROLY VARGA:</i>		
	Evolution hypotheses and their application to migration	264
<i>ZOLTÁN VARGA:</i>		
	Disability pension. Constitutional questions on social benefits of persons with reduced capacity to work, with regard to the judgment of the European Court of Human Rights in case <i>Béláné Nagy v Hungary</i>	271
AD HOC		
<i>ANTAL ÁDÁM:</i>		
	„Varga Károly: Fénykör, Értékszociológia, Nemzetstratégia – with a foreword by Geert Hofstede”	281
<i>KRISZTINA KORSÓSNÉ DELACASSE:</i>		
	József Gelencsér: „We followed the customs of our ancestors...” (Legal history, legal folk customs, art)	284
<i>MERKI ÁGNES:</i>		
	„IUS EST ARS”. Celebratory papers on the occasion of the 65th birthday of Professor Antal Visegrády	286
<i>TIBOR NOCHTA:</i>		
	The role of civil law in our lives (Speech held on the occasion of the opening of the academic year 2015-2016)	292

Studium

Bankó Zoltán

tudományos főmunkatárs,

MTA-PTE Összehasonlító és Európai

Foglalkoztatáspolitikai és Munkajogi Kutatócsoport

A munkáltatói hatalom korlátai a munkaviszony megszüntetése során – a felmondási tilalmak és korlátozások a magyar munkajogban*

1. A munkáltató felmondási jogának korlátozásáról általában

Az állami beavatkozás egyik legerőteljesebb megnyilvánulásai és egyben a munkáltatói hatalom korlátozásának lényeges elemei azok a szabályok, amelyek a munkáltató munkajogviszony megszüntetési jogát kizárják. A felmondási tilalmak olyan tényállások összefoglaló elnevezését jelentik, amelyek a munkáltató felmondási jogának gyakorlását kizárják, ezzel szemben a felmondási korlátozás nem jelent abszolút joggyakorlási tilalmat, hanem a felmondás jogának gyakorlását további feltételhez, feltételekhez köti, vagy annak időbeli hatályát valamilyen tényállás megszűnése utáni időpontra halasztja.¹

A felmondási tilalmak és korlátozások körét olyan méltányolandó körülmények alkotják, amelyek fennállása alatt a munkáltatói joggyakorlás azért tiltott vagy korlátozott, mert az ekkor gyakorolt felmondás a munkavállalónak a szokásoshoz képest nagyobb egzisztenciális nehézséget okozna. A felmondási tilalmak szabályozásának központi magja az anyasággal, gyermekvállalással és nevelésével kapcsolatos, de védelemben részesülnek a munkavállaló betegsége és családtagjaival kapcsolatos méltányolható (gondozási) tevékenységei is. Ezek a szabályok az elmúlt húsz évben számos módosításon mentek keresztül, ugyanis a magyar jogalkotó folyamatosan bővítette, változtatta a tilalomra okot adó körülményeket, és emellett folya-

matosan különböző megoldások kipróbálásával próbálta az e védelmi szabályokkal való visszaéléseket megakadályozni. Érdekes ezzel kapcsolatosan összehasonlítani a régi Mt. 90. § (1) bekezdését az 1992. és a 2002. évi állapot szerint: míg a törvény 1992-ben a)-d) pontban, addig 2012-ben a)-h) pontban rögzítette a felmondási tilalmakat. Hozzá kell még fűzni, hogy ez idő alatt nem csak az esetsorok növekedtek, hanem az egyes pontok alá tartozó körülmények is változtak, és módosultak több alkalommal a tilalmakkal kapcsolatos közlési szabályok is.²

Az Mt. Indokolása hangsúlyozza, hogy megtartja a felmondási tilalom intézményét, eszerint a munkáltató felmondással nem szüntetheti meg a munkaviszonyt a várandósság, a szülési szabadság, továbbá a gyermek gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadság tartama alatt. Nem szüntethető meg munkáltatói felmondással a munkaviszony a tényleges önkéntes tartalékos katonai szolgálatteljesítés tartama alatt sem. A családok támogatását kívánja a jogalkotó elősegíteni azzal a rendelkezéssel, amely szerint felmondási védelem illeti meg a munkavállaló nőt az emberi reprodukciós eljárással összefüggő egészségügyi intézményben történő kezelés tartama alatt, de legfeljebb ennek megkezdésétől számított hat hónapig. A védelem alkalmazása szempontjából a felmondás közlésének időpontja az irányadó. Ezzel a jogalkotó az Mt. 66. § (3) bekezdésében a régi Mt. 90. § felmondási tilalmainak központi magját fenntartotta.³

A hatályos szabályokhoz képest az 1992. évi Mt. szélesebb körben biztosította a munkáltató felmondás elleni abszolút védelmet.⁴ Egyrészt olyan időtartamok is helyet kaptak a felmondási tilalmak között, amelyek ma már csak felmondási korlátozások (például betegség miatti keresőképtelenség). Másrészt az Mt. egyes tilalmakat korlátozott, például korábban az emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelés teljes időtartama felmondási tilalomnak számított és nem csak a nőre terjedt ki. Összességében tehát a felmondási tilalom korábbi szabályai több tekintetben is felpuhultak.⁵

Az Mt. Indokolása a jogalkotás egyik céljaként jelöli meg a gyakorlatban jelentkező problémák orvoslását, nem kétséges, hogy az egyik ilyen problémakör az elmúlt időszakban a felmondási tilalmakkal kapcsolatban merült fel a jogalkalmazási gyakorlatban. Ahogyan nem kétséges ezeknek a szabályoknak a munkavállalót védő szerepe, méltányossága, és az sem, hogy ezeket a szempontokat minden modern munkajogi szabály figyelembe veszi, úgy az is jól kimutatható volt jogalkalmazásunkban, hogy a határozatlan jogfogalmak, a nem szerencsés megoldások sok esetben visszaélésekre adtak lehetőséget, ami már a régi Mt. húsz éve alatt is többször kiváltotta a jogintézményre vonatkozó szabályok módosításait.

* A tanulmány az MTA-PTE Összehasonlító és Európai Foglalkoztatáspolitikai és Munkajogi Kutatócsoport keretében készült. A kutatást az OTKA K112961 „A munkáltató jogviszonyalakítási hatalmának gazdasági és munkajogi alapelemei, a munkajogviszony teljesítése során bekövetkező érdekváltozások és érdekmúlás” c. pályázat támogatta. A jelen tudományos közleményt a szerző a Pécsi Tudományegyetem alapításának 650. évfordulója emlékének szenteli.

A felmondási tilalmak szabályozásának módosítására az elmúlt húsz évben számos alkalommal került sor, ezek során többször módosultak a tilalomra okot adó körülmények, emellett a jogalkotó több megoldást kipróbált arra vonatkozóan is, hogy a felmondás közlése hogyan viszonyuljon a tilalmakhoz, azok megszűnéséhez.⁶ Az Mt. 65. § (3) bekezdése és az Mt. 68. § (2) bekezdése 2012 júliustól ismét új módon közelít a felmondási tilalmak szabályozásához. A korábbi egységes szabálycsoportot két különálló részre bontja az új törvény azzal, hogy az egyik csoportba tartozó okok esetében nem közölhető az okok fennállása alatt munkáltatói felmondás,⁷ a másik csoportba tartozó okok esetében az okok fennállása alatt közölhető munkáltatói felmondás, de a felmondási idő csak az ok megszűnését követő napon kezdődik.⁸ Fogalmilag ezt a két esetcsoportot továbbra is indokolt a felmondási tilalmak alá tartozónak tartani, és így nevezni, ugyanis egyik időszak alatt sem következhet be a munkáltatói felmondással a munkaviszony megszűnése (függetlenül, attól, hogy bizonyos esetekben közölhető a felmondás). Abszolút felmondási tilalomnak nevezhetőek azok, amelyek alatt nem szűnhet meg a munkajogviszony és nem is közölhető munkáltatói felmondás, relatív felmondási tilalomnak pedig azok, amelyek alatt nem szűnhet meg a munkajogviszony, viszont közölhető a munkáltatói felmondás. Az első, abszolút tilalmi csoportba az Mt. 65. § (3) bekezdése szerint a várandósság, a szülési szabadság, a gyermek gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadság,⁹ a tényleges önkéntes tartalékos katonai szolgálatteljesítés, valamint a nő jogszabály szerinti, az emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelésének, de legfeljebb ennek megkezdésétől számított hat hónap tartama tartozik. A második, relatív felmondási tilalmi csoportba tartozik az Mt. 66. § (3) bekezdése szerint a betegség miatti keresésképtelenség, legfeljebb azonban a betegszabadság lejártát követő egy év, a beteg gyermek ápolása címén fennálló keresésképtelenség, a hozzátartozó otthoni gondozása céljából kapott fizetés nélküli szabadság.

2. A felmondási tilalmak esetei

a) A várandósság felmondási tilalma

Az „abszolút” felmondási tilalmak közül az első a várandósság időtartama az Mt.-ben. Eszerint a munkáltató felmondással nem szüntetheti meg a munkaviszonyt a várandósság időtartama alatt. A korábbi szabályozáshoz képest az első különbség szóhasználatbeli: a jogalkotó a „terhesség” fogalom helyett a „várandósság” kategóriát használja. Lényegesebbnek mondható ennél az, hogy a korábbi bírói gyakorlat nyomán az Mt. 65. § (5) bekezdése azt rögzíti, hogy erre a körülményre a munkavállaló

csak akkor hivatkozhat, ha erről a munkáltatót a felmondás közlését megelőzően tájékoztatta. Tehát, ha a munkavállalónak tudomása van várandósságáról, a jogellenes megszüntetés iránti igényt csak akkor alapíthat, ha a munkáltatót tájékoztatta állapotáról a felmondás közlését megelőzően. Ez a szabály egyben azt is jelenti, hogy amennyiben a munkavállaló nem tájékoztatja a munkáltatót arról az állapotáról, amely megalapozza a felmondási tilalmat, a munkáltató felmondása – egyéb feltételeket nem tekintve – ebben az időszakban sem lesz jogellenes.¹⁰

Az Mt. 65. § (5) bekezdése ezen a gyakorlaton kívánt változtatni azzal, hogy a munkavállaló tájékoztatásával kizárja a munkajogviszony megszüntetésének tévedésen, illetve megtévesztésen alapuló érvénytelenségét. Ezzel összefüggésben hangsúlyozzuk, hogy akár a régi Mt., akár az azt felváltó szabályozás értelmében a munkáltató megtámadhatta volna, illetve megtámadhatja saját döntését, azonban ezt a jogalkalmazás szinte kizárta. Az Mt. ezért kívánt ebben a tényállásban egyértelmű helyzetet teremteni.¹¹

Az új Munka törvénykönyvével kapcsolatos első Alkotmánybírósági döntés¹² is a felmondási tilalmak szabályozásával kapcsolatos. Az Alkotmánybíróság a gyermeket vállaló munkavállalók magán-szférához való alanyi joga áll szemben az állam – gyermeket vállaló munkavállalók érdekeit absztrakt módon védő – intézményvédelmi kötelezettségével. A felmondási védelem formájában realizálódó intézményvédelmi kötelezettség tényleges megvalósulásához – ugyanúgy, ahogy az Mt. által biztosított egyéb kedvezmények esetében – elengedhetetlen a munkáltatónak a kedvezményre okot adó körülményről való tájékoztatása. Ebben a tekintetben nincs jelentősége annak, hogy a többletvédelem pozitív (pl. munkaidő-kedvezmény), vagy negatív (tilalom) jellegű-e. Az alapjog korlátozása szempontjából annak van jelentősége, hogy az az állam intézményvédelmi kötelezettsége érvényesülése érdekében feltétlenül szükséges-e, az elérni kívánt céllal arányos-e, illetve nem sérti-e az alapjog lényeges tartalmát.¹³

Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a kifogásolt rendelkezés „a felmondás közlését megelőzően” szövegrésze a gyermeket vállaló nőt a felmondás közlésétől függetlenül kötelezi arra, hogy tájékoztassa a munkáltatót a magán- vagy intim szférájába tartozó körülményekről. Tekintettel arra, hogy a tájékoztatási kötelezettség ezáltal elválik a munkaviszony megszüntetésére irányuló munkáltatói szándéktól, a munkavállaló arra kényszerül, hogy a reprodukciós eljárás megkezdése napján, illetve a várandósságról való tudomásszerzés követően haladéktalanul megadja a munkáltatónak a felmondási védelem érvényesítéséhez a kifogásolt rendelkezés által előírt tájékoztatást.¹⁴

Az Alkotmánybíróság megjegyezte, hogy a munkáltatónak lehetősége van akár a felmondás közlését közvetlenül megelőzően a felmondási védelemre okot adó körülményekről való tájékoztatóra, illetve egyéb munkavédelmi előírások miatt bizonyos esetekben erre köteles.¹⁵ Az Alkotmánybíróság továbbá megállapította, hogy a jogalkotónak széles körű mérlegelési lehetősége van abban, hogy a felmondási védelmet milyen körben és hogyan biztosítja. Ha azonban feltételt szab a felmondási védelem érvényesítéséhez, ennek során az érintetteknek esetlegesen eltérő egyéni szempontjai megfelelő figyelembevételével kell eljárnia.¹⁶

Az Mt. a korábbi megoldáshoz képest eltérően közelíti meg a gyermek három éves koráig tartó időszakban a munkáltatói felmondás szabályait. Korábban a gyermek három éves koráig abszolút felmondási tilalom akkor is megillette az anyát, akkor is, ha fizetés nélküli szabadságát megszüntette. Ehhez képest erre az esetre a törvény két lehetőséget szabályoz 2012-től: a gyermek három éves koráig igénybe vehető a fizetés nélküli szabadság, erre abszolút felmondási tilalom áll fenn továbbra is az Mt. 65. § (3) bekezdése szerint, nem közölhető felmondás ez alatt. Viszont a felmondási korlátozás egyik eseteként kerül meghatározásra, ha a gyermek három éves koráig az anya szülési vagy a gyermek gondozása céljából fizetés nélküli szabadságot (Mt. 128. §) nem vesz igénybe. Ekkor a munkavállaló munkaviszonyát ez alatt az időszak alatt csak lényeges kötelességzegésre alapított azonnali hatályú felmondással szüntetheti meg a munkáltató. Ez alatt az idő alatt a munkavállaló munkaviszonya a munkavállaló képességével vagy a munkáltató működésével összefüggő okból akkor szüntethető meg, ha a munkáltatónál a munkahelyen nincs a munkavállaló által betöltött munkakörhöz szükséges képességnek, végzettségnek, gyakorlatnak megfelelő betöltetlen másik munkakör vagy a munkavállaló az e munkakörben való foglalkoztatásra irányuló ajánlatot elutasítja.¹⁷

b) Az emberi reprodukciós eljárás felmondási tilalma

A várandósság analógiájára a magyar munkajog 2007 óta a felmondási tilalmak között szerepelteti az emberi reprodukciós eljárásban való részvételt is. A tényállás a gyakorlatban több problémát is okozott, például bizonytalanság mutatkozott az eljárás kezdetének, végének meghatározhatósága tekintetében, vagy abban, hogy az eljárásban való részvétel értelmezhető-e a férfiak esetében.¹⁸

Az emberi reprodukciós eljárás szabályait 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről és a 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások végzésére vonatkozó, valamint az ivarsejtekkel és embriókkal való ren-

delkezésre és azok fagyasztva tárolására vonatkozó részletes szabályokról tartalmazza. Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 166. § (1) bekezdése szerint emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárás (a továbbiakban: reprodukciós eljárás)

- testen kívüli megtermékenyítés és embrióbeültetés,
- a házastárs, illetve élettárs ivarsejtjeivel vagy adományozott ivarsejttel végzett mesterséges ondóbevitel,
- ivarsejt adományozásával történő testen kívüli megtermékenyítés és embrióbeültetés,
- embrióadományozással végzett embrióbeültetés,
- a női ivarsejt megtermékenyülését, illetőleg megtermékenyíthetőségét, valamint a megtermékenyített ivarsejt megtapadását, fejlődését elősegítő egyéb módszer alkalmazható.

Az Mt. megoldása szerint az emberi reprodukciós eljárás során a védelem csak nőt illethet meg és csak az eljárás megkezdésétől számított hat hónap időtartamban.

Nem mondhat fel a munkáltató a szülési szabadság és a gyermek gondozása nélküli fizetés nélküli szabadság¹⁹ időtartama alatt. Abban az esetben, ha a fizetés nélküli szabadságot mindkét szülő igénybe veszi, a védelem az anyát illeti meg. E rendelkezést törvényhez fűzött indokolás szerint az alapozza meg, hogy a gyakorlati tapasztalatok alapján a gyermek születését követő időszakban a gyermek gondozásában az anyának van nagyobb szerepe.

Csoportos létszámcsoökkentés esetén a védelem alkalmazása szempontjából az az időpont irányadó, amikor a munkáltató a csoportos létszámcsoökkentésre vonatkozó döntéséről az érintett munkavállalót tájékoztatja.

c) Önkéntes tartalékos katonai szolgálat felmondási tilalma

Nem mondhat fel a munkáltató a tényleges önkéntes tartalékos katonai szolgálatteljesítés tartama alatt. A Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú katonáinak jogállásáról szóló 2001. évi CXV. törvény értelmében az önkéntes tartalékos állomány tagja: az a közkatona (rendfokozat nélküli), tisztési, altiszt, tiszt, rendfokozatú katona, aki meghatározott ideig – szerződés alapján – önkéntes műveleti tartalékosként vagy önkéntes védelmi tartalékosként vállalja a katonai szolgálatra rendelkezésre állást és a tényleges katonai szolgálatot.

d) Betegség miatti keresőképzetlenség felmondási tilalma

A relatív felmondási tilalmak körébe azok a tilalmi időszakok kerültek, amelyek alatt a munkál-

tató ugyan közölhet felmondást, de a felmondási idő csak a tilalmi időszak leteltét követően kezdődhet el (azaz a munkajogviszony csak a tilalmi időszak eltelté után szűnhet meg).²⁰ Ebbe a körbe utalta a jogalkotó azt a tényállást, amely a jogalkalmazási gyakorlatban a legtöbb problémát okozta: ebben a körben a betegség miatti keresőképtelenség tényállása szerepel az első helyen. Az Mt. 68. § (1) bekezdése szerint ebben az esetben a felmondás közölhető, azonban a felmondási idő csak a keresőképtelenség elmúltát követően kezdődhet el. Ugyanez a szabály vonatkozik a beteg gyermek ápolása miatti keresőképtelenségre és a hozzátartozó ápolására kapott fizetés nélküli szabadságra. Fogalmilag tehát a munkáltató joggyakorlása nem tilalmazott (nem jogellenes a felmondás gyakorlása), azonban a joggyakorlás következménye (a munkajogviszony megszűnése) nem következik be, mivel a jogkövetkezmény, a felmondási idő csak a törvényben rögzített okok megszűnte után kezdődhet el.²¹ Az ily módon közölt felmondás esetén a munkáltató számára nem ismert, hogy mikor ér véget a tilalmi időszak, ezért jognyilatkozatában nem tudja megjelölni a felmondási idő naptári kezdetét és végét, a felmentési időre vonatkozó rendelkezését, ekkor csak azt tudja közölni, hogy a felmondási idő a tilalom után fog elkezdődni. Csoportos létszámcsökkentés esetében abban az esetben kell alkalmazni ezt a szabályt, ha a tilalmak a tájékoztatás közlésekor fennálltak.

3. A felmondási korlátozás, a „védett kor” problematikája

a) A felmondási korlátozás szabályainak alakulása a magyar munkajogban

A felmondási korlátozások a munkáltatói felmondás közlésére nem jelentenek általános tilalmat, azt azonban jelentősen megnehezítik azzal, hogy a felmondás közlését többletkritériumhoz, előzetes feltételhez kötik vagy a felmondási idő kezdetét elhalasztják.²²

Viszontagságos utat járt be a magyar jogalkotásban a „védett kor”-ként aposztrofált felmondási korlátozás újraszabályozása. A gyakorlatban „védett kor”-nak hívott jogintézmény fogalmilag felmondási korlátozás, mivel ez alatt az időszak alatt a munkáltató élhet ugyan a felmondás jogával (nincs kizárva, nem tilalmazott), azonban az általános szabályokhoz képest joggyakorlása nehezített.²³ Az Mt. a jogalkotó szándéka szerint a Nemzeti Konzultáció eredményének megfelelően fejleszti a „védett kor” intézményére vonatkozó szabályozást, ezért úgy foglalt állást, hogy mellőzi azt a bizonytalan szabályozást, amelynek értelmében a munkavállaló munkaviszonyát felmondással a rá irányadó öregségi nyugdíjkorhatár betöltését megelőző öt

éven belül csak különösen indokolt esetben szüntetheti meg, kivéve, ha a munkavállaló egyébként az öregségi nyugdíjon kívül más nyugellátásban részesült.²⁴ Ennek magyarázata, hogy a különösen indokolt eset fogalma nehezen értelmezhető és a munkaügyi gyakorlatban bizonytalanságot okozott.

A különös indok fogalmát a Legfelsőbb Bíróság értelmezte MK 10. állásfoglalásában. A „különös indok” fennállásának megállapításához körültekintő vizsgálódásra, az eset összes körülményének leggondosabb figyelembevételére van szükség. Ebben a tekintetben általános irányításul az emelhető ki, hogy a „különös indok” megállapításához mindig olyan súlyos ok szükséges, amely mellett a munkáltató részére tarthatatlanná válna, vagy aránytalan terhet jelentene a munkaviszony további fenntartása. A különös indokot megvalósító súlyos ok jelentkezhethet a munkavállaló személyével összefüggésben, s jelentkezhethet a munkáltató gazdálkodása körében is.²⁵

Példásként említve, a munkavállaló személyével kapcsolatban a különös indok adott esetben megállapítható, ha a munkavállaló a munkaviszonyból eredő kötelezettségeit szándékosan szegi meg (pl. munkamegtagadás, üzemi lopás stb.), de megállapítható a munkaviszonyból eredő kötelezettségeinek gyakori gondatlan megszegése (pl. sorozatos hanyag munkavégzés) esetén is. Egymagában tehát a kötelezettségszegés nem elegendő, súlyosabb megszegésnek kell fennállnia.²⁶

A munkáltató gazdálkodása körében pedig a munkavállalók munkaviszonyára különösen az átszervezések, létszámcsökkentések, a gazdálkodás színvonalának emelése érdekében végrehajtott személycserék hatnak ki. A különös indok megállapításához azonban ezekben az esetekben is szükséges – a már kiemelték szerint – a többletkörülmény: a súlyos ok fennállása. Önmagában a jelentősebb létszámcsökkentés sem tekinthető különös indoknak akkor, ha annak a munkavállaló által betöltött munkakörű, szakképzettségű munkavállalókra nincs kihatása (pl. a bérelszámolói munkák nagyfokú gépesítése miatt végrehajtott jelentős mértékű létszámcsökkentés önmagában nem teszi indokoltá a géplakatosi munkakörben foglalkoztatott munkavállaló munkaviszonyának felmondását). Azonban nemcsak a jelentősebb létszámcsökkentés, hanem kisebb létszámra kiható átszervezés is adott esetben különös indokká válhat, ha az az adott munkavállaló munkaviszonya szempontjából jelentős kihatású (pl. egy kutatóintézetnél az összesen három gépkocsivezető közül két gépkocsivezető munkaviszonyának felmondása a munkakörök feleslegessé válása miatt).²⁷

b) A védett munkavállalók köre

A védelmi időszak továbbra is az öregségi nyugdíjkorhatár betöltését megelőző öt évre vonat-

kozik, azonban a munkáltató a nyugdíjasnak nem minősülő munkavállaló határozatlan időtartamú munkaviszonyát felmondással csak akkor szüntetheti meg az Mt. 66. § (4)–(5) bekezdése szerint, ha a munkavállaló a munkaviszonyból származó lényeges kötelezettségét szándékosan vagy súlyos gondatlansággal jelentős mértékben megszegi, illetőleg egyébként olyan magatartást tanúsít, amely a munkaviszony fenntartását lehetetlenné teszi.

Megszüntethető a munkaviszony a munkavállaló képességével összefüggő vagy a munkáltató működésével összefüggő okból is. Ennek feltétele, hogy a munkaszerződésben meghatározott munkahelyen – ennek hiányában azon a munkahelyen ahol a munkavállaló munkáját szokás szerint végzi – nincs a munkavállaló által betöltött munkakörhöz szükséges képességnek, végzettségnek gyakorlatnak megfelelő betöltetlen másik munkakör vagy a munkavállaló az e munkakörben való foglalkoztatásra irányuló ajánlatot elutasítja.²⁸ Látható, hogy a „különös indok” fent vázolt, korábbi jogalkalmazásunkban problémát okozó fogalmát a jogalkotó megkísérelte pontosítani, és a munkajogviszony megszüntetését adott feltételekhez kötötte.

A felmondási korlátozás egyik speciális esetként kerül meghatározásra, ha a gyermek három éves koráig az anya szülési vagy a gyermek gondozása céljából fizetés nélküli szabadságot²⁹ nem vesz igénybe. Ekkor a munkavállaló munkaviszonyát csak lényeges kötelességszegésre alapított azonnali hatályú felmondással szüntetheti meg a munkáltató. A munkavállaló munkaviszonya a munkavállaló képességével vagy a munkáltató működésével összefüggő okból akkor szüntethető meg, ha a munkáltatónál a munkahelyen nincs a munkavállaló által betöltött munkakörhöz szükséges képességnek, végzettségnek, gyakorlatnak megfelelő betöltetlen másik munkakör vagy a munkavállaló az e munkakörben való foglalkoztatásra irányuló ajánlatot elutasítja.³⁰

Végezetül az Mt. 66. § (7) bekezdése akként rendelkezik, hogy a munkáltató a rehabilitációs ellátásban vagy rehabilitációs járadékban részesülő munkavállaló munkaviszonyát a munkavállaló egészségi okkal összefüggő képességével indokolt felmondással akkor szüntetheti meg, ha a munkavállaló eredeti munkakörében nem foglalkoztatható tovább és a munkavállaló számára állapotának egészségi szempontból megfelelő munkakört nem tud felajánlani, vagy a munkavállaló a felajánlott munkakört alapos ok nélkül nem fogadja el.

c) A védelem tartalma

A felmondási korlátozás azt a munkáltatói kötelezettséget tartalmazza, hogy a munkáltató mérje fel azokat a munkaköröket, amelyek a munkavállaló képességének, végzettségének, gyakorlatának

megfelelőek, azokat ajánlja fel a munkavállalónak. A védelem tartalma egyrészt a munkáltató általi szerződés-módosítási ajánlatra vonatkozó kötelezettséget foglal magában. Másrészt a védelem tartalma a munkáltató többlet-végkielégítés fizetési kötelezettségét jelenti. A védelem alatt álló munkavállaló munkajogviszony megszüntetése esetén (ha nem azonnali hatályú felmondással történik a munkajogviszony megszüntetése) a munkáltató többlet-végkielégítés fizetésére kötelezett.³¹

Az Mt. 77. § (4) bekezdése a korábban megszokotthoz képest eltérően szabályozza a többlet-végkielégítés mértékét azáltal, hogy az új szabály figyelembe veszi azt, hogy a munkavállaló a munkáltatónál hány évet töltött munkajogviszonyban. Az Mt. 77. § (1) és az Mt. 77. § (4) bekezdése alapján többlet-végkielégítés abban az esetben jár, ha a munkavállaló munkaviszonya a munkáltató felmondása vagy jogutód nélküli megszűnése következtében szűnik meg, vagy az Mt. 63. § (1) bekezdés d) pontja alapján (közsférába átkerül a munkáltató) a munkavállalóra irányadó öregségi nyugdíjkorhatár betöltését megelőző öt éven belül. A többlet-végkielégítés mértéke a munkáltatónál munkajogviszonyban eltöltött időtartamhoz igazodik. A munkáltatónál munkajogviszonyban töltött három és kilenc év között egyhavi távolléti díjjal emelkedik, legalább tíz év munkajogviszonyban töltött idő esetén kéthavi távolléti díjjal, legalább húsz év munkáltatónál munkajogviszonyban töltött idő esetén háromhavi távolléti díjjal emelkedik a fizetendő végkielégítés összege.³²

Ami a felajánlható munkakörök minőségét illeti, indokolt a követelmények vizsgálata. Az első követelmény a munkavállaló képességeinek megfelelő munkakör felajánlása. A munkajogviszony tartalmának elemzésekor tárgyaltuk azt a követelményt, amelynek értelmében a munkavállalót csak olyan munkára lehet alkalmazni, amely testi alkátára vagy fejlettségére tekintettel rá hátrányos következményekkel nem járhat. Ennek megfelelően a védett munkavállalónak olyan munkakört, és ezen belül olyan munkát kell felajánlani, amelyet az adott képességeinek megfelelően el tud látni. A felajánlandó munkakörrel kapcsolatos másik követelmény a végzettség. A végzettség jelenthet azonos képzettségi szintet, pl. felsőfokú végzettség, valamint azonos képzettségi szakot is. Nem kizárt, hogy az azonos végzettségi-képzettségi szint is megfelelő alap lehet a munkakör felajánlásánál, azonban ez az eset ritkább. Végezetül a gyakorlat követelménye azt jelenti, hogy a munkavállaló számára azonos gyakorlatot, tapasztalatot – nem kevesebbet és adott esetben nem is többet – kívánó munkakört kell felajánlani.³³

Jegyzetek

¹ Bankó Zoltán: A munkajogviszony megszűnése és megszüntetése. In: Berke Gyula – Kiss György (szerk.): Kommentár a Munka törvénykönyvéhez. Wolters Kluwer, Budapest 2012. 261. o.

² Bankó: i.m. 261. o.

³ A Munka törvénykönyve indokolása.

⁴ 1992. évi Mt. 90. § (1) bek.; Petrovics Zoltán: A munkajogviszony megszűnése és megszüntetése. In: Gyulavári Tamás (szerk.): Munkajog. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2012. 207. o.

⁵ Petrovics: i.m. 207. o.

⁶ Bankó: i.m. 261. o.

⁷ Mt. 66. § (3) bek.

⁸ Mt. 68. § (2) bek.

⁹ Mt. 128. §, Mt. 130. §.

¹⁰ Bankó: i.m. 262. o.

¹¹ Bankó: i.m. 263. o.

¹² 17/2014. (V. 30.) AB határozat

¹³ 17/2014. (V. 30.) AB határozat

¹⁴ 17/2014. (V. 30.) AB határozat

¹⁵ 17/2014. (V. 30.) AB határozat

¹⁶ 17/2014. (V. 30.) AB határozat

¹⁷ Bankó: i.m. 264. o.

¹⁸ Bankó: i.m. 263. o.

¹⁹ Mt. 128. §, Mt. 130. §.

²⁰ Bankó: i.m. 264. o.

²¹ Bankó: i.m. 264. o.

²² Ferencz Jácint – Göndör Éva – Gyulavári Tamás – Kártyás Gábor: Munkajogi alapismeretek. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2013. 87. o.

²³ Bankó: i.m. 264. o.

²⁴ Bankó: i.m. 264. o.

²⁵ MK 10.

²⁶ MK 10.

²⁷ MK 10.

²⁸ Mt. 66. § (4)-(5) bek.

²⁹ Mt. 128. §.

³⁰ Mt. 66. § (4)-(5) bek.

³¹ Mt. 77. § (4) bek.

³² Bankó: i.m. 296. o.

³³ Lásd Bankó: i.m. 296. o.

Bencsik András, PhD
adjunktus, PTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszék

A jogorvoslathoz való jog érvényesülése a közigazgatáson innen és túl

A demokratikus államok közigazgatásával szemben a különböző korokban számos követelmény, alapelv, elvárás fogalmazódik meg, de lényeges kívánalom, hogy a közigazgatás megfelelően működjön, funkcióit a közigazgatással kapcsolatba kerülők (különösen az ügyfelek) számára elégedettséget kiváltó módon érje el. Ez a felfogás olvasható ki Magyary Zoltán megállapításából is, amely szerint a közigazgatásnak úgy kell működnie, hogy „azok a felek, akiknek jogát vagy érdekét a közigazgatás működése érinti, hibákat ne találjanak, vagy még többször hibáktól ne tartsanak, ilyeneket fel ne tételezzenek”.¹ Az a tény sem szorul igazolásra, miszerint az ügyfelek részéről a közigazgatási szervek működésében megnyilvánuló fenti bizalmatlanság eloszlására és az esetlegesen bekövetkező hibák orvoslására a közigazgatási hatósági eljárásban a jogorvoslati rendszer hivatott. Helytállóan tekinthető az a szintén Magyary Zoltán nevéhez köthető megállapítás is, miszerint „a jogállam törekvése az egyénnek a közigazgatással szemben való legmesszebbmenő védelme volt”, ennél fogva elengedhetetlen a közigazgatási jogorvoslás és a jogállam közötti összefüggésrendszer felvázolása.

I. A jogállamiság elve és a közigazgatás működése

A jogállamiság elve – a legelfogadottabb megfogalmazásban – a jog uralmát jelenti az állam működése felett, közelebbről azt, hogy a jogállamban „a jog ad mértéket és formát az államhatalom gyakorlásának”.² A modern értelemben felfogott jogállam a politikai-társadalmi változások folyamatában alakult ki, az államot a jog által korlátozó eszmeként a XVIII. század végén jelentkezett.³ Anélkül, hogy a téma részletesebb tárgyalásába bocsátkoznánk, azokkal értek egyet, akik szerint a jogállamiság eszméje, a jogállam kialakulása nem egy adott pillanathoz köthető, hanem hosszú folyamat eredményének tekinthető. Először az ún. liberális jogállam-fogalom alakult ki, amely alapvetően olyan állami berendezkedés kiépítésének igényét fogalmazta meg, amely az állampolgár állammal szembeni védelmén, az állami beavatkozás korlátozásán alapult.⁴ A jogállam fogalma formálisan és materiálisan is értelmezhető.

A formális (szűk) értelemben felfogott jogállam alatt az olyan állami berendezkedés értendő, amelyben az eljárási szabályok megtartása a döntő. Ebben a megközelítésben a törvények az alaptörvényben írt eljárás szerint jönnek létre, a jogalkalmazás pedig a törvény betűje szerint jár el, amely viszont – bizonyos esetekben – a formális törvényesség betartása ellenére vezethet jogtalansághoz.⁵ A XX. század keserű történelmi tapasztalatai miatt ezért szükségessé vált ennek a formális jogállam fogalomnak a továbbfejlesztése, amelynek eredményeképpen alapvetően két irányban módosult a jogállam koncepció. Egyrészt megjelent az igény a jogállamiság új tartalommal való megtöltésére, ami az ún. materiális jogállam fogalom kialakulását eredményezte, másrészt a liberális koncepcióhoz képest a szociális irányban történő elmozdulás iránti igény, amelynek eredményeképpen megjelent a szociális jogállam felfogás. A materiális (tágabb) értelemben felfogott jogállam-fogalom ehhez képest a formális meghatározás tartalommal való megtöltését foglalja magában. Ez jelenti egyrészt az alapvető jogok (különösen a személyi és politikai szabadságjogok) alkotmányi szintű deklarálását, másrészt azt, hogy az állam tartsa is tiszteletben ezeket az alapvető jogokat, és ennek megfelelően alakítsa a közhatalom gyakorlását.⁶ A szociális jogállam pedig – amely főleg a hadigazdálkodás szükségletei, a szociális feszültségek enyhítésének kényszere, valamint az államok közötti versengés eredményeképpen fejlődött ki⁷ – az állam feladatává teszi azt, hogy a jogot felhasználva alakítsa a szociális viszonyokat és biztosítsa – a gazdaság indirekt irányításával és szabályozásával⁸ – az egyének szabadságának és szociális biztonságának az intézményes garanciáit.⁹

A szakirodalomban uralkodó álláspont szerint a jogállam értéktartalmú alapelemei között a hatalommegosztás, a törvények primátusa, a jogalkalmazás törvényessége, a jogbiztonság követelménye, a jogvédelem biztosítása és az alapjogok alkotmányi garantálása említhető meg.¹⁰ A téma szempontjából az a négy elem emelhető ki, amelyek megalapozzák a jogállamban a közigazgatási jogorvoslati rendszer működtetését. A hatalommegosztás elve abból az aspektusból kívánkozik ide, hogy az egyik hatalmi ág – jelesül a nagyrészt a közigazgatás által megvalósított végrehajtás – tevékenységét egy másik hatalmi ág – az igazságszolgáltatás szervezetrendszere – egészíti ki és kontrollálja.¹¹ A törvények primátusaként megfogalmazott jogállami alkotóelem funkcionális szempontból indokolja e garanciák kiépítését, mivel a közigazgatás működése feletti törvényességi ellenőrzés manifesztálódik a jelzett tevékenységben.¹² A jogvédelem biztosítása a közigazgatási jogorvoslati rendszer szempontjából abban a tekintetben emelendő ki, hogy a jog- vagy érdeksértő közigazgatási határozat miatt sérelmet

szenvedett ügyfelek tisztességes eljárásban kaphasanak hatékony jogorvoslatot. Indokolt azonban rámutatni arra is, hogy szükséges, de nem elégséges a modern alkotmányfejlődés által kialakított értékek alaptörvényi szintű szabályozása, mert az alkotmány megléte – önmagában – még nem jelent alkotmányosságot: ahhoz elengedhetetlen e rendelkezések megvalósulásának garantálása.¹³ Az alkotmány érvényesülésének – egyebek mellett – fontos garanciája az alkotmányvédelem rendszere, amely az alkotmányi szabályok figyelembe vételének biztosítását jelenti.¹⁴ Az alkotmányvédelem eszközei között – mások mellett – említi a szakirodalom a polgárok jogainak biztosítását és a nyilvánosság elvének realizálását is.

Kiemelendő, hogy a jogállamiság elve által a közhatalom gyakorlásával szemben megfogalmazódó követelmények három területen érvényesülnek: a közigazgatási szervek számára törvényben körülírt feladat- és hatáskörökben, az ugyancsak törvényben meghatározott eljárási rendben, valamint a megfelelő (ennek keretében különösen bírói) jogvédelmi eszközök biztosításában.¹⁵ A fentiek fényében látható, hogy a jogállamiság követelménye a modern állammal szemben elvárásként fogalmazza meg a jogorvoslathoz való jog realizálását.¹⁶ Abból kiindulva pedig, miszerint Magyarország Alaptörvényének B) cikk (1) bekezdése értelmében „Magyarország független, demokratikus jogállam”, egyértelműen a jogalkotónak címzett penzumként értelmezhető, hogy az ügyfelek számára a közigazgatással szemben hatékony védelmet biztosítani képes jogorvoslati rendszert építsen ki és működtessen.

Fentiek előrebocsátását követően indokoltnak mutatkozik a jogállamiság elve és a közigazgatás törvényessége közötti összefüggések felvázolása. A kérdéskörrel az Alkotmánybíróság több alkalommal is foglalkozott az elmúlt több, mint két évtizedes ítélkezési tevékenysége folyamán. Ennek keretében előbb – álláspontom szerint kissé szűken értelmezve a közigazgatás törvényességét – arra az álláspontra helyezkedett, miszerint nem jelent más a jelzett követelmény, mint „a közhatalom birtokában hozott közigazgatási aktusok joghoz kötöttségét”.¹⁷ Nem szorul azonban bizonyításra az a tény: alapvető érdek fűződik ahhoz, hogy ne csak a közigazgatási eljárás végén megszülető aktus, hanem a teljes eljárás feleljen meg a törvényesség kívánalmainak. Ebből fakadóan a testület később úgy határozott: a jogállamiság elve magába foglalja azt is, hogy „a közigazgatás egésze a jogon alapuljon”.¹⁸ Rögzíthető, hogy alkotmányi szinten is megjelenik a jogorvoslathoz való jog deklarálása, mivel az Alaptörvény rögzíti, hogy „mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogorvoslattal éljen az olyan bírósági, hatósági és más közigazgatási döntés ellen, amely jogát vagy jogos érdekét sérti”.¹⁹

II. A közigazgatás törvényességének garanciái

Megállapítható, hogy a közigazgatás(i) szervek) mind jogállásukat, mind feladataikat, mind pedig hatáskörüket (és az állampolgárok magánszférájába történő beavatkozásuk intenzitását) tekintve heterogének, ebből fakadóan a közigazgatási eljárás során igénybe vehető jogorvoslati rendszerrel szemben is alapvető elvárás a pluralitás elve, amely a jogalkotó hatalomtól több, eltérő feltételek mellett igénybe vehető és különböző eredményre vezető jogorvoslati eszköz létét követeli meg. A jelenség nem tekinthető a XXI. század sajátjának, ezt támasztja alá Magyary Zoltán megfogalmazása is. Eszerint a közigazgatási jogorvoslatok fejlődését két tendencia párhuzamos léte determinálta: egyrészt az egyszerű, átlátható és hatékony jogorvoslati rendszer kiépítése; másrészt a jogalkotónak arra is törekednie kellett, hogy „a közigazgatási jogviták elbírálása, amelyek tehát a hatóság és magánfél közt felmerülnek, ne közigazgatási, bár magasabbfokú hatóságokra, hanem független bíróságra bízassék”.²⁰

Kiemelendő az is, hogy a közigazgatás törvényességének (jogi) garanciái között található ún. közigazgatáson belüli instrumentumok (pl. fellebbezés, felügyeleti eljárás, helyi önkormányzatok feletti törvényességi felügyeleti jogkör). Megkülönböztethetők továbbá ún. közigazgatáson kívüli eljárások (pl. közigazgatási bíráskodás), valamint működnek olyan extern kontrollt végző alkotmányos szervek, amelyek „főprofilja” ugyan nem a közigazgatás törvényességéhez kapcsolódik, de ellátnak ilyen irányú (járulékos) feladatokat is (pl. az ügyészi felhívás intézménye, az alapvető jogok biztosának szerepe, az Állami Számvevőszék ellenőrző tevékenysége).

A közigazgatási eljárási törvény jogorvoslati rendszerének felvázolása előtt indokolt kitérni a közigazgatási jogorvoslatok mibenlétére. A közigazgatás működése szempontjából alapvető érdek fűződik ahhoz, hogy hibás döntések ne szülessenek. Ez alapvetően a közigazgatási hatósági eljárás részletes, törvényben történő szabályozásán keresztül realizálható, amelynek során szükséges kiépíteni olyan ún. belső garanciákat, amelyek a hibás döntések kibocsátásának megakadályozására hivatottak. Ez a lépés azonban még nem elegendő a közigazgatás törvényességének teljes körű garantálásához, mivel szükség van olyan korrekciós mechanizmusok kialakítására is, amelyekkel megelőzhető az esetlegesen hibás aktusok végrehajtása.²¹

Ezek után indokolt kitérni a közigazgatási jogorvoslat fogalmára. A szakirodalom képviselői eltérő definíciókat alkottak ezen a területen, amelyek közül Magyary Zoltán meghatározását idézem: „jogorvoslatnak nevezzük azokat a tételes jog által meghatározott jog-, illetve érdekvédő eszközöket,

amelyek használatára az érdekelt személyeket a tételes jog azzal a hatállyal jogosítja fel, hogy igénybe-vételük esetén a közigazgatási hatóságok kötelesek az érdekeltek által felhozott érveket vizsgálat tárgyává tenni és a kérelem felett a vizsgálat eredményének megfelelően dönteni. Itt tehát a félre jog, a hatóságra nézve pedig kötelezettség áll elő.”²² Rögzíthető, miszerint a közigazgatási eljárásban igénybe vehető jogorvoslatok alapvetően két célt szolgálnak, közelebbről az egyéni jog- vagy érdeksérelmek, valamint a tárgyi jogsérelmek orvoslását. Ennek megfelelően a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Ket.) különbséget tesz az ügyfél kérelmére igénybe vehető (ezáltal az egyéni jog- vagy érdeksérelmet orvosolni hivatott) jogorvoslatok, és a hivatalból lefolytatandó (a tárgyi jogot sértő közigazgatási aktusok korrigálására szolgáló) aktus-felülvizsgálatok között. A Ket. hatályos jogorvoslati rendszerét az alábbi táblázat szemlélteti:

KÉRELEMRE INDULÓ JOGORVOSLATOK	HIVATALBÓL INDULÓ AKTUS-FELÜLVIZSGÁLATOK
Fellebbezés	A döntés visszavonása vagy módosítása saját hatáskörben
Újrafelvételi eljárás	Ügyészi fellépés
Közigazgatási határozat bírói felülvizsgálata	Felügyeleti eljárás
Alkotmánybíróság határozata alapján induló jogorvoslati eljárás	

A Ket. jogorvoslati rendszerének vázlata (saját készítésű ábra)

Mivel e tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé a jogorvoslati rendszer valamennyi komponensének teljes körű elemzését, az alábbiakban a fellebbezést és a bírósági felülvizsgálatot elemzem. A fellebbezés, mint általános és rendes jogorvoslat a leginkább hivatott az ügyfelek jogorvoslathoz való jogának biztosítására, másrészt a Ket. tárgykörében született legutóbbi törvénymódosítások a jogorvoslati rendszer elemei közül a fellebbezésre nézve hoztak olyan nagy horderejű, koncepcionális változtatásokat, amelyek miatt indokolt e jogintézmény részletes tárgyalása. A közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának kutatása pedig a magyar bírósági szervezeten belül az elmúlt években bekövetkezett alapvető változások (pl. közigazgatási és munkaügyi bíróságok felállítása) és a közigazgatási bírászkodás hazai „metamorfózisának” bemutatása felől mutatkozik indokoltnak.

III. A fellebbezés helye és szerepe a közigazgatási jogorvoslatok rendszerében

A fellebbezés sajátos státuszt foglal el a (közigazgatási) jogorvoslatok között. Ennek a kiemelt szerepnek az okai pedig a fellebbezés, mint jogintézmény jellegzetességein keresztül ragadhatók meg. Magyary Zoltán ekként határozta meg a fellebbezés lényegét: „Fellebbezéssel lehet élni bármely elsőfokú közigazgatási véghatározat ellen, kivéve, ha az a legfelső fokú hatóságtól ered, továbbá, ha valamely jogszabály a fellebbezést kivételiesen kizárja, vagy az elsőfokú határozat ellen közigazgatási bírósági panaszt enged.”²³ E megfogalmazásból kiolvasható, hogy a fellebbezésnek (mint közigazgatási eljárásban igénybe vehető jogorvoslatnak) jellegadó sajátossága az általánosság, közelebbről az, hogy majd' minden közigazgatási döntéssel szemben indokolt a fellebbezési jog megnyitását biztosítani. Mindezek előrebocsátását követően a fellebbezés „kis magyar fejlődéstörténetét” mutatom be, ennek keretében indokolt néhány szót szólni a Ket.-beli szabályozás keletkezésének körülményeiről, mivel ennek fényében lehet a legutóbbi módosítások által kikristályosodott fejlődési irányokat megfelelően értékelni.

1. „Genezis” - A fellebbezés a Ket. koncepciójában

A Ket. kialakulása kalandos útjának akár vázlatos érintését mellőzve e helyütt csupán annyit érdemes rögzíteni, hogy a közigazgatási eljárásjog jogorvoslati rendszerének ún. „alapmodelljét” a Ket. koncepciójáról szóló 1005/2003. (I. 30.) Korm. határozat fektette le, amely zsinórmértékül szolgált (volna) a törvényszöveg elkészítéséhez. A koncepció alapvetően két „sarokpontra” mutatott rá (orientálandó a későbbi, ágazati jogalkotást): a közigazgatáson belüli jogorvoslás primátusára, valamint a közigazgatási bírászkodás realizálásának szükségességére.²⁴

Amint arra korábban már kitértem, e két tendencia lényegében megfeleltethető azokkal a Magyary által is felfedezett fejlődési irányokkal, amelyek a közigazgatási eljárás jogorvoslati rendszerét determinálják: nyilvánvaló, hogy a hibás (vagy hibásnak vélt) közigazgatási aktusokat elsődlegesen a közigazgatáson belül indokolt korrigálni. Egyértelmű azonban az is, hogy (bizonyos végső esetekben) a közigazgatás szervezetrendszerén kívül álló független, pártatlan bíróságok által realizált jogszerűségi kontrollnak is a rendszer immanens részét kell képeznie.

A jogorvoslati rendszer „alapmodelljét” a Kodifikációs Bizottság három elemből látta indokoltnak felépíteni. Ezek a következők: (1) a közigazgatási első fok, (2) a közigazgatási másodfok, vala-

mint (3) a közigazgatási bíróság (bíráskodás).²⁵ Utóbbival összefüggésben szükséges kiemelni, hogy a bíróságok által gyakorolt törvényességi szempontú felülvizsgálat a koncepcióban evidenciaként szerepelt, az elnevezésben érezhető megengedő kitétel csupán a jogalkotónak tett gesztus volt a szervezeti formára, nevezetesen nyitva maradt az a kérdés, hogy a rendes bíróságok által gyakorolt törvényességi kontroll vagy közigazgatási különbíróóságok eljárása kerüljön nevesítésre a normaszövegben.

Összegezve a koncepció által lefektetetteket, kiemelhető, hogy a kormányhatározatban lényegében két alapvető elv jelent meg: a fellebbezés általánosságának deklarálása, valamint az ún. „szerven belüli” fellebbezés elutasítása. E kiindulási pontokkal összefüggésben két megjegyzés kívánkozik ide. Egyrészt rögzítendő, hogy mindkét követelmény a hatékony fellebbezési jog biztosítását hivatott elősegíteni, mivel kétségtelenül fokozza adott jogorvoslati eszköz hatékonyságát, ha minél szélesebb körben alkalmazható, minél több közigazgatási döntéssel szemben igénybe vehető.²⁶ Az is nyilvánvaló, hogy a fellebbezésnek azonban csak akkor van értelme, ha az az ügyfél számára a valódi jogorvoslás lehetőségét teremti meg az egyéni jog- vagy érdeksértő közigazgatási döntéssel szemben.²⁷ Másrészt kiemelendő az is, hogy e két kívánalom ellentétes irányba „mozgathatja” a szabályozást: a fellebbezés általánosságának elve a minél szélesebb körben érvényesülő, korlátozás nélküli igénybevétele, míg a „házon belüli” fellebbezés elkerülése a fellebbezési jog – kibocsátó hatóság alapján történő – korlátozására motiválja a jogalkotót.

2. „Fejlődési irányok” - A fellebbezés hatályos szabályozása

A közigazgatási eljárási törvény keletkezéstörténetének vázlatos ismertetése alapján látható, hogy a normaszöveg elfogadása mögötti jogalkotói szándék egyértelműen a minél szélesebb körben érvényesülő jogorvoslathoz való jog garantálására irányult. Ez olvasható ki a Ket. elfogadott normaszövegéből, amelynek értelmében „az ügyfél az elsőfokú határozat ellen fellebbezhet”.²⁸ A korabeli reguláció ezzel lényegében általánossá tette a fellebbezési jogot, amelyet csupán két irányban korlátozott: egyrészt kizárta a fellebbezési kérelem benyújtását az ún. önállóan meg nem támadható végzéseknél, másrészt (a mai helyzethez képest lényegesen szűkebb körben) egyes határozatoknál (így az egyezséget jóváhagyó határozattal szemben, a méltányossági kérelem tárgyában hozott határozat ellen és abban az esetben, ha a fellebbezést törvény kizárta) elzárta a fellebbezés útját.²⁹

A fellebbezés, mint jogorvoslati eszköz általánosságának és hatékonyságának további garanciája

jut kifejeződésre az idézett rendelkezés második fordulatában, amely szerint „a fellebbezési jog nincs meghatározott jogcímhöz kötve, fellebbezni bármely okból lehet, amelyre tekintettel az érintett a döntést sérelmesnek tartja”.³⁰ Az ismertetett rendelkezések alapján a fellebbezés úgy határozható meg, mint „az előterjesztés jogalapja tekintetében korlátlan, rendes jogorvoslat”.³¹ Lőrincz Lajos szavaival élve ez azt jelenti, hogy „a fellebbezés előterjesztője nem köteles fellebbezésének indokait megjelölni (...) elegendő, ha a jogosult – hivatkozva a döntésre – csak annyit közöl, hogy a határozatot megfellebbezem”.³²

A fellebbezés fent részletezett – és az európai eljárásjogokban is megtalálható – szabályozása természetesen nem maradt változatlan az eljárási törvényt a hatályba lépését követően ért – néha hektikus és következetes koncepciót nem mindig tükröző – törvénymódosítások közepette, de az elvi alapok valójában stabilnak bizonyultak, mert lényegét tekintve nem változott a fellebbezéshez való jog tartalma. Jelentős, koncepcionális változást eredményezett azonban a 2012. évi CCX. törvény 30. §-a, amely beiktatta a Ket. rendelkezései közé a 98. § (1a) bekezdését. E rendelkezés értelmében „törvény a fellebbezés benyújtásához indokolási kötelezettséget írhat elő. Törvény azt is előírhatja, hogy fellebbezni csak a megtámadott döntésre vonatkozóan, tartalmilag közvetlenül összefüggő okból, illetve csak a döntésből közvetlenül adódó jog- vagy érdeksérelemre hivatkozva lehet”. Az idézett normaszöveg részletes elemzését mellőzve rögzíthető: a Ket. ezzel „biankó” felhatalmazást adott az ágazati jogalkotó számára a speciális eljárási rendelkezések megalkotására, mivel ezzel az Országgyűlés lehetőséget teremtett arra, hogy egyes eljárásokban lényegesen szűkebb körű (indokolási kötelezettség mellett és a döntésből közvetlenül adódó jog- vagy érdeksérelemre hivatkozva igénybe vehető) fellebbezési jog érvényesüljön. Álláspontom szerint ez a passzus a fellebbezéshez való jog lényeges korlátozásának törvényi alapjait teremti meg, mert ezzel sérülhet a vizsgált jogorvoslati eszköz általánossága.³³

A fellebbezési jog fent jelzett korlátozása olvasható ki a Ket. két másik rendelkezéséből is. Egyrészt a törvényszöveg rögzíti, hogy az elsőfokú döntést hozó hatóság érdemi vizsgálat nélkül elutasítja (...) a 98. § (1a) bekezdése megsértésével benyújtott fellebbezést”.³⁴ Ezzel annak a szabályozásnak az alapját teremti meg a jogalkotó, hogy (speciális törvényi rendelkezés megléte esetén) a fellebbezés elbírálására jogosult hatóság érdemben ne is foglalkozzon a fenti feltételeknek nem megfelelő fellebbezési kérelemmel. A jogorvoslathoz való jog lényeges korlátozása azonban az utolsó, kapcsolódó rendelkezéssel válik teljessé: ennek értelmében „nincs helye fellebbezésnek a 98. § (1a) bekezdése

alapján benyújtott fellebbezés érdemi vizsgálat nélküli elutasítása esetén”.³⁵ Az idézett rendelkezés – a jogorvoslathoz való jogot korlátozó jellegén túl – a Ket. rendszerében azért is tekinthető unikálisnak, mivel a korábban szereplő eljárási rendelkezések (általános érvénnyel) teremtik meg a kérelmet érdemi vizsgálat nélkül elutasító végzésekkel szemben az önálló fellebbezés lehetőségét.³⁶ Ebből a szempontból a jelzett eset indokolatlan kivételnek tekinthető.

A fellebbezés szabályozásának átalakulási folyamatához hozzátartozik az is, hogy nem csupán egy olyan – az általános eljárási törvénybe épített – rendelkezésről van szó, amely alapján vagy születnek a jelzett irányú korlátozást kifejezésre juttató törvényi rendelkezések vagy nem. Ennek alátámasztására megjegyzendő, hogy a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény a Ket.-ben kapott felhatalmazás alapján beépítette az említett rendelkezést, így „a fogyasztóvédelmi hatóság döntése ellen fellebbezni csak a megtámadott döntésre vonatkozóan, tartalmilag közvetlenül összefüggő okból, illetve csak a döntésből közvetlenül adódó jog- vagy érdeksérelemre hivatkozva lehet, a fellebbezésben pedig részletesen elő kell adni annak indokait”.³⁷ Ez a jogalkotói lépés – azon túl, hogy a jogállamiság és a közigazgatás törvényes működése szempontjából aggályosnak tekinthető – két szempontból is kérdéseket vet fel. Egyrészt koncepcióváltást körvonalaz a fellebbezés, mint jogorvoslat szempontjából. Különösen igaz ez abban az esetben, ha a jövőben újabb és újabb ágazati törvények építenek be hasonló, a fellebbezéshez való jogot korlátozó rendelkezéseket a Ket.-ben kapott felhatalmazás alapján. Másrészt kissé nehezen értelmezhető, hogy miért éppen a fogyasztóvédelmi hatóság eljárásában kívánja a jogalkotó a (rendes) jogorvoslatok igénybevételét korlátozni, amikor az elmúlt évek jogalkotói lépései (pl. fogyasztóvédelmi rezsi-pontok felállítása, fogyasztóvédelmi referens intézményesítése) ezzel ellentétes, a fogyasztók tájékoztatását erősítő, széleskörű fogyasztóvédelmet sejtető kormányzati alapállást sugalltak.

IV. A közigazgatási bíráskodás, mint a közigazgatás törvényességének garanciája

Fentebb már utaltam arra, hogy a közigazgatás törvényes működése szempontjából elengedhetetlen – a közigazgatás szervezetrendszerén belül érvényesülő korrekciós mechanizmusok mellett – a közigazgatástól független, önálló bíróságok által végzett jogszerűségi kontroll létezése is. Mivel a közigazgatási bíráskodás hatékonysága – a történeti tapasztalatok alapján – szoros összefüggést mutat a szervezeti alapkérdésekkel, szintén indokoltnak mutatkozik ezek érintése.

A közigazgatási bíráskodásra az egyes európai államokban négy szervezeti modell alakult ki.³⁸ A

közigazgatástól és a rendes bírósági szervezettől egyaránt különálló fórumot jelentő francia modell mellett, Németországban és Ausztriában kialakult a közigazgatási különbírósági struktúra, valamint az ún. angolszász szervezeti megoldás is, amelynek keretében a rendes bíróságoknak van hatásköre a közigazgatási döntések bírói felülvizsgálatára. Szükséges már itt megjegyezni, hogy léteznek olyan államok is, amelyek az említett három szervezeti megoldás egyes alkotóelemeit vegyítve alkalmazzák. Eme államok az ún. vegyes szervezeti modellt építették ki, amelyekben a közigazgatási bíráskodást ellátó szervként közigazgatási különbíróságok, a rendes bíróságok és egyéb szervek egyaránt eljárnak.³⁹ A közigazgatási bíráskodással foglalkozó szakirodalomban a különböző nézetek képviselői az elmúlt húsz évben több megoldás mellett is állást foglaltak, többségük azonban – a történelmi sajátosságok és a kontinentális államokban alkalmazott akceptálható megoldások alapján – a közigazgatási különbíróság kiépítése mellett „történelmi lándzsát”.⁴⁰

Megállapítható, hogy a jogalkotónak két kérdést kell eldöntenie, amikor a közigazgatási bíráskodás szervezeti rendszerét kívánja kialakítani: állást kell foglalnia egyrészt a szervezeti elhelyezkedésről, másrészt pedig a bírói fórum egy- vagy többfokú jellegéről. Előbbivel összefüggésben a jogalkotó igazából két megoldás közül választhat. A rendes bírósági szervezetbe integrált felülvizsgálat mellett alapvető érveként fogalmazható meg a jogegyenlőség eszméje, miszerint az igazságszolgáltatást minden polgár esetében ugyanaz a bírói fórum végezze. E megoldással szemben azonban ellenérv lehet az a tény, hogy a közigazgatási bírói lét a rendes bírákétól eltérő szakképzettséget igényel, így – ahogy Csiky Kálmán fogalmaz – „a törvényhozások túlnyomó többsége a külön közigazgatási bíróságok szervezését valósította meg”.⁴¹ A másik kardinális kérdés, hogy csak egyfokú – központi szinten szervezett – fórum kerüljön kiépítésre, avagy a közigazgatási bíráskodás többfokú struktúrában valósuljon meg. A többfokú rendszer mellett felhozható, hogy ebben az esetben már közép- (vagy alap-) szinten orvosolhatók az esetleges közigazgatási jogsértések, kevésbé leterhelt továbbá a magasabb szinten kiépített – jogorvoslati jellegű – közigazgatási bírói fórum.

1. Szervezeti előzmények – A Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság

A fentebb érintett elméleti alapkérdéseket követően érdemes megvizsgálni a kiegyezés után kiépült struktúra legfőbb jellegzetességeit, annak nem titkolt szándékával, hogy a múltban már prosperált modell alapján muníciót kapjanak napjaink törvényhozói.

A 1896. évi XXVI. törvénycikk által „életre hívott” Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság abban az értelemben követte a korabeli európai megoldást, hogy különbírói szervezetben építette ki a közigazgatás feletti bírói kontroll rendszerét. Hiányosságaként fogalmazható meg azonban, hogy – mivel viszonylag kevés idő állt rendelkezésre – csupán egyfokú fórumként épült ki a bíróság.⁴² Ez azt jelentette, hogy a Kúriával egy szinten került felállításra a közigazgatási „legfelső bíróság”, amely ebből fakadóan „első és végső” fokú döntést hozott az érintett közigazgatási jogvitákban.⁴³

Sajátos volt a bíróság összetétele, mivel – a korabeli rendszerben – a bíróság elnöke azonos jogállást élvezett a Kúria elnökével, a bírák tekintetében pedig az az elv érvényesült, hogy a bírák fele a felsőbírói bírák közül, míg másik fele közigazgatási szakemberek közül került ki.⁴⁴ Már itt indokolt utalni arra a sajátosságra, hogy a közigazgatási ügyekben eljáró bírói kar – összetétele nyomán – egyesítette a felsőbírói munkához szükséges bírói gyakorlatot, valamint az elbírálandó összetett közigazgatási jogviták megoldásához szintén elengedhetetlen közigazgatási szakmai ismereteket. Kiemelendő továbbá az is, hogy valódi különbírói fórumként működött a vizsgált testület, mert saját „legfelső” bírói fórum végezte a közigazgatási bíráskodást, az nem tagozódott be a rendes bírósági struktúrába.

2. „Fejlődési irányok” – A jelenlegi bírói szervezet értékelése

Rögzítendő, hogy az Alaptörvény csupán alapvető szervezeti és hatásköri vonatkozásban érinti a bírói szervezetet, a részletszabályokat az alkotmányozó sarkalatos törvényre bízta. Ennek érdekében fogadta el az Országgyűlés a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvényt (a továbbiakban: Bszi.). A tételes jogi szabályozás négy szintű bírói struktúrát épített ki: alapszinten járásbírók, valamint – „különbírói fórumként” – közigazgatási és munkaügyi bíróságok szerveződtek. A rendszer második szintjén törvényszékek jöttek létre, majd az ítélőtáblák alkotják a bírói szervezet következő szintjét, és végül a szervezetrendszer csúcsán a Kúria áll. Az alábbiakban a struktúra releváns pontjait érintem.

A Bszi. a közigazgatási és munkaügyi bíróságokkal összefüggésben úgy fogalmaz, hogy e bírói fórumok ellátják a közigazgatási határozatok törvényességének felülvizsgálatát, elbírálják a munkavégzésre irányuló jogviszonyokból eredő jogvitákat, valamint a jogszabály által a hatáskörébe utalt egyéb ügyeket.⁴⁵ A törvény indokolása abban kívánja a közös szervezeti rendben kiépítendő bírói fórum létjogosultságát alátámasztani, hogy a munkaügyi bíróságokon a korábbi időszakban is sor került közigazgatási per lefolytatására (nevezetesen

a társadalombiztosítási határozatok bírói felülvizsgálatakor). Ezzel összefüggésben csak utalok arra, hogy a társadalombiztosítás által kibocsátott döntések éppúgy közigazgatási határozatnak minősülnek, mint például a jegyző építéshatósági engedélyei, így azok kiemelése inkább volt átgondolatlan szabályozásnak minősíthető, mint a munkaügyi ítélkezés és a közigazgatási bíráskodás szervezeti integrációjának „vegytiszta” kikristályosodása. Lehetett azonban más oka is annak, hogy a jogalkotó a jelzett szervezeti megoldás mellett döntött. A szakirodalom jeles képviselői 1991 óta többször is állást foglaltak amellett, hogy szervezetiileg önálló közigazgatási különbírói fórumok jöjjenek létre. Az elgondolás ellenzői legtöbbször a bírói hatalom egységének princípiumát hozták fel ellenérvként, amellyel összefüggésben már többször megfogalmazódott, hogy miközben „korábban szentnek és sérthetetlennek vélt elvek egész sora tűnt el a történelem süllyesztőjében, miért kivétel ez alól a bírói szervezet egységének elve?”⁴⁶ Kétségtelen tény, hogy eme alapelv sérelme nem zárta ki a munkaügyi bíróságok kiépítését, amelyek azonban – az egységes bírói szervezetben – szintén különálló szervezeti rendben működtek a korábbi szabályozás szerint is, csupán magasabb szinten integrálódtak be a rendes bírósági szervezetbe. E kissé hosszúra nyúlt „mellékvágányra” azért volt szükség, hogy világos legyen: az önálló közigazgatási bíróságok kiépítésénél a munkaügyi bíróságokkal párhuzamot vonó szerzők csupán arra kívántak rámutatni, hogy a bírói szervezet egysége elvének nem feltétlenül kell gátat jelentenie a közigazgatási különbírói fórumok kiépítése során, tehát véletlenül sem a közös szervezeti rendben történő kiépítést törekedtek elméletileg megalapozni.

A szabályozás szerint a közigazgatási és munkaügyi bíróságokon hozott elsőfokú határozatokat a törvényszékek előtt lehet megtámadni. Ezen a ponton a „különbírói” eljárás megszűnik és betagozódik a rendes bíróságok rendszerébe. A közigazgatási bíráskodás szervezeti önállóságát kívánja a jogalkotó biztosítani a közigazgatási és munkaügyi kollégiumok megalakításával. Ez a grémium alkalmas lehetne arra, hogy – a szakirodalom által korábban felvetett álláspontnak megfelelően – szakmai keretet adjon a csak közigazgatási ügyekben foglalkoztatott bíráknak annak érdekében, hogy a közigazgatási ítélkezésre hivatott bíráktól elvárható (közigazgatási) tapasztalat kialakulásának garanciái „kifejlődhessenek”.⁴⁷ A világos elgondolással azonban némileg ellentétben áll a Bszi. indokolása, amely lehetővé teszi, hogy a törvényszékeken működő közigazgatási és munkaügyi kollégiumok összevontan működjenek, a Kúrián működő testületeknél pedig – általános érvennyel – jelenik meg a szabályozásban, hogy azok összevontan működnek. Csupán az ítélőtábla területén mű-

kődő közigazgatási bírakat tömörítő szakmai fórum, a regionális kollégium esetén szól a törvény önálló szervezetről, de megjegyzendő, hogy ezen a szinten nem működik olyan bírói fórum, amely eljárna közigazgatási perekben. Mindezek összegzéseként megállapítható, hogy nem valósul meg szervezeti különállás a közigazgatási bíróságok esetében, az a tény pedig, hogy a munkaügyi és közigazgatási kollégiumok a polgári (gazdasági) kollégiumokkal összevonva is működtethetők (kiemelések a Bszi. indoklásából), a korábban kinyilatkoztatott szervezeti és működési különállást relatívvá teszi.

Csupán a Kúria szintjén jelenik meg – önálló „szervezeti egységként” – az önkormányzati tanács, amely azonban kizárólag az Alaptörvény által a közigazgatási bíróságok hatáskörébe utalt két eljárástípus (közelebbről a jogszabálysértő önkormányzati rendelet megsemmisítése és a törvényen alapuló rendeletalkotási kötelezettség elmulasztásának megállapítása) esetén folytat le processzust, így a különbírói jelleg erősítésére a vázoltak kevésbé alkalmasak.

V. Konklúziók

A fentiekben felvázoltam a közigazgatási jogorvoslatok jelenlegi hazai rendszerével összefüggésben felmerülő kérdéseket, e helyütt pedig néhány következtetés és olyan továbbfejlesztési javaslat megfogalmazására szorítkozom, amelyek az új struktúrával kapcsolatos „jogalkotói finomhangoláshoz” adhatnak támpontokat.

A fellebbezés jogintézményével összefüggésben utaltam arra, hogy a közigazgatási eljárási törvényt ért legutóbbi módosítások lényeges, koncepcionális irányváltást jelentenek e jogorvoslat egyik jellegadó sajátosságára (ti. annak általánosságára) nézve. Ezzel összefüggésben kiemelendő, hogy a Ket. korábban idézett, speciális jogalkotási felhatalmazást adó rendelkezése és a már bekövetkezett törvényhozói lépések alkalmasak lehetnek a fellebbezéshez való jog kiüresítésére, ezáltal a közigazgatási hatósági eljárásban előidézhetik a jogorvoslathoz való jog lényeges korlátozását. A napjainkban már folyamatban lévő, az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvény előkészítését érintő jogalkotási munkálatok ugyancsak irányváltást sejtetnek, ennek megfelelően a jövőben a fellebbezés jogintézményének további metamorfózisa is realitás lehet.

A közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatával összefüggésben felmerülő szervezeti kérdéseknél érintettem a szabályozás ama elemének veszélyét, amely lehetővé teszi a közigazgatási és munkaügyi kollégiumok összevonását a gazdasági és polgári ügyekben ítélkező bírakat tömörítő testületekkel. Említettem, hogy a közigazgatási bíróságokon csak közigazgatási ügyekben foglalkozta-

tott bírák alkalmazása lenne kívánatos. Ez megkövetelné a közigazgatási bírakra irányadó speciális kinevezési feltételek meghatározását és ezt követően már lenne létjogosultsága a szervezeti önállósággal (is) rendelkező közigazgatási kollégiumok felállításának.

Emellett fontos (újra) rámutatni arra, hogy korszerű megoldás lenne, ha külön közigazgatási és külön munkaügyi bíróságok működneek. Fentebb szóltam arról is, hogy a munkaügyi és a közigazgatási „jogviták” egy szervezetbe „terelése” nem kellően alátámasztott, így ebben a tekintetben (is) indokolt lenne a külön szervezeti rend kiépítése.

A közigazgatási bíráskodás szervezetét érintően megfontolandó az önálló Közigazgatási Legfelső Bíróság kialakítása, ezzel valódi különbírói szisztéma épülhetne ki. Ahogy a történeti előzményeknél is volt erről szó, ez a megoldás érvényesült egészen 1896-ig, és képes volt biztosítani a közigazgatási ítélkezés egységességét, lehetőséget teremtett továbbá a közigazgatási bírákkal szemben speciális kinevezési feltételek támasztására. E helyütt csak utalok a Kormány által életre hívott Közigazgatási Perjogi Kodifikációs Bizottság tevékenységére, amelynek alapvető célja egy, az önálló közigazgatási perrendtartásról szóló törvény előkészítése. Amennyiben ez elkészül, vélhetően kardinális változások várhatók a közigazgatási bíráskodás ma ismert szervezeti és működés rendjében is.

Feltártam a jogállamiság és a közigazgatás törvényes működése közötti összefüggéseket, majd ezt követően két jogorvoslati eszköz – közelebbről a fellebbezés és a bírói felülvizsgálat – részletes bemutatására került sor az utóbbi években bekövetkezett lényeges jogszabályi változások tükrében. Látható, hogy a közigazgatás törvényessége plurális, összetett garanciarendszert feltételez, amely magába foglalja a közigazgatás szervezetén belül érvényesülő és azon kívül működő korrekciós mechanizmusok létét. Ezeknek a jogállami garanciáknak a léte és (részben a tanulmányban jelzettek is figyelembe vevő) tökéletesítése pedig elengedhetetlen, mivel – Szamel Lajos szavaival élve – „a törvényesség atmoszférikus jelenség: vagy van, vagy nincs (...) de vele szemben nem lehet engedményeket tenni”.⁴⁸

Jegyzetek

¹ Vö. Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1942. 612. o.

² A jogállamiság elvének részletes elemzéséhez ld. Petrétei József: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. Kodifikátor Alapítvány, Pécs 2013. 89. o.

³ Vö. Petrétei József: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2009. 140. o.

⁴ Vö. Petrétei: Az alkotmányos demokrácia... 141. o.

⁵ Vö. Petrétei: Az alkotmányos demokrácia... 142. o.

⁶ Ehhez egyebek mellett ld. Kecskés András: John Austin félig megélt élete és félig megírt jogbölcselete. Jogtudományi Köz-

löny 2007. július-augusztus 345-351. o. és Kecskés András: John Austin gondolatai a jogról, a joron kívüli tényezőkről és a szankciókról. In: Tanulmányok Dr. Földvári József professzor 80. születésnapja tiszteletére. Pécs, 2006. 113-127. o.

⁷ A jogállamiság fejlődési szakaszairól lásd bővebben Ádám Antal: Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 19-23. o.

⁸ Az gazdaság állami irányításának és szabályozásának többféle megközelítésével kapcsolatban ld.: Kecskés András: Befektetővédelmi reformok az Egyesült Államokban és Európában. Magyar jog 2009. május. 298-307. o., Kecskés András: Say on Pay – Részvényesi szavazás a vállalati vezetők javadalmazásáról az Egyesült Államokban. JURA. 2015. 1. sz. 59-64. o., valamint Kecskés András: The Legal Theory of Stakeholder Protection. JURA, 2010. 1. sz. 67-76. o.

⁹ Erről bővebben lásd: W. Abendroth: Demokratikus és szociális jogállam az NSZK alaptörvényében. In: Takács Péter (szerk.): Joguralom és jogállam. Antológia a Rule of Law és a Rechtsstaat irodalmának köréből. Budapest 1995. 175-194. o. és E. Forsthoef: A szociális jogállam lényege és fogalma. In: i.m. 195-218. o.

¹⁰ A jogállam értéktartalmú alapelemeinek részletes tárgyalásához ld. Petrétei: Az alkotmányos demokrácia... 147-157. o.

¹¹ Ez az elv hatásköri és szervezeti oldalról alapozza meg a közigazgatási bíráskodás kialakítását.

¹² Ehhez szorosan kapcsolódik a – korábban külön említett – jogalkalmazás törvényessége, amely a közigazgatás hatósági jogalkalmazása során hivatott a törvényességet biztosítani. Hatványozottan jelenik meg a jelzett követelmény kardinális jellege a közigazgatás elektronizálásának nevezett folyamat realizálása tekintetében. Ehhez bővebben ld. Ercsey Zsolt: Üzleti folyamatok támogatása a felhőben. Pollack Press, Pécs 2014., Ercsey Zsolt – Radó János: Android API for Licensed Pescitides in Hungary. In: Iványi Péter (szerk.): Architectural, Engineering and Information Sciences – 9th International PhD & DLA Symposium. Abstracts Book. University of Pécs Pollack Mihály Faculty of Engineering, Pécs 2013. 137. o., valamint Heckl István – Kovács Zoltán – Ercsey Zsolt: A matematikai szigorúság fontossága a kiindulási struktúra meghatározásokor szétválasztási hálózatok szintézise esetén. Magyar Kémikusok Lapja 2001. 10. sz. 372-377. o.

¹³ Vö. Petrétei: Az alkotmányos demokrácia... 107. o.

¹⁴ Vö. K. Hesse: Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland. C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg-Karlsruhe 1977. 272. o.

¹⁵ A jogállammal szemben megjelenő új kihívásokra adható válaszokkal kapcsolatban ld. Radó János – Ercsey Zsolt – Gólya Gellért – Vaszari Szabolcs – Reisinger Péter: Development and practice of an android weed survey application for precision weed management. Magyar Gyomkutatás és Technológia. 2013. 2. sz. 53-62. o., Radó János – Ercsey Zsolt – Vaszari Szabolcs – Reisinger Péter: Elkészült a Balázs-Ujvárosi gyomfelvételezési módszer androidos változata okostelefonra. Magyar Gyomkutatás Társaság XX. Konferenciája. Párkány, 2014. március 6-8., valamint Ercsey Zsolt – Müller Péter János – Radó János: Ragweed Detection in Computer Vision Environment. In: Iványi Péter (szerk.): Architectural, Engineering and Information Sciences – 9th International PhD & DLA Symposium. Abstracts Book. University of Pécs Pollack Mihály Faculty of Engineering, Pécs 2013. 110. o.

¹⁶ A magyar alaptörvény megalkotását megelőző alkotmányozás időszakára előtt utalt Ádám Antal arra, hogy a korszerű alkotmányi szabályozás nem nélkülözheti az emberi és állampolgári jogok széles körű szabályozását. Ezzel összefüggésben ld. Ádám Antal: A magyar alkotmányból hiányzó alapértékekről. Közjogi Szemle 2009. 1. sz. 3. o.

¹⁷ 8/2001. (II. 18.) AB hat.

¹⁸ Vö. Petrétei József: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. Kodifikátor Alapítvány, Pécs 2013. 92. o.

¹⁹ Alaptv. XXVIII. cikk (7) bek.

²⁰ Vö. Magyar: i.m. 612. o.

²¹ Vö. Ivancsics Imre – Fábrián Adrián: Hatósági jogalkalmazás a közigazgatásban. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2013. 156. o.

²² Vö. Magyar: i.m. 613. o.

²³ Vö. Magyar: i.m. 614. o.

²⁴ A Ket. keletkezésének körülményeiről ld. bővebben Kilényi Géza: Visszatekintés a közigazgatási eljárásjog hányattatásaira. Közjogi Szemle 2011. 1. sz. 14-24. o.

²⁵ Vö. Ivancsics – Fábrián: i.m. 37. o.

²⁶ Megjegyzem, hogy ez a követelmény már az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvényben is megjelent, amelynek 45. § (1) bekezdése értelmében (korlátozás nélkül) az ügy érdemében hozott első fokú határozat ellen fellebbezhetett az, akinek jogát a határozat sérti.

²⁷ A „szerven belüli” fellebbezés elkerülése miatt rögzítik a Ket. 100. § (1) bek. d)-e) pontjai, miszerint nincs helye fellebbezésnek, ha az elsőfokú döntést miniszter, autonóm államigazgatási szerv, önálló szabályozó szerv vagy kormányhivatal vezetője hozta, illetve törvény vagy kormányrendelet eltérő rendelkezése hiányában, ha az első fokú döntést központi államigazgatási szerv vezetője hozta.

²⁸ Vö. a Ket. 98. § (1) bekezdésének első fordulatával.

²⁹ Ket. 100. § (1) bekezdésének 2005. november 1-jén hatályos szövege.

³⁰ Vö. a Ket. 98. § (1) bekezdésének második fordulatával.

³¹ Vö. Lőrincz Lajos (szerk.): Közigazgatási eljárásjog. HVG-Orac Kiadó, Budapest 2009. 298. o.

³² Uo.

³³ Szükséges kiemelni, hogy a Ket. sosem tartotta „ördögtől valónak” az eljárás résztvevői közreműködésének részbeni korlátozását, az ilyen irányú megszorítást tartalmazó rendelkezéseket azonban éppen a széleskörű fellebbezési jog tette jogállamivá. Példaként hozható fel (egyebek mellett) a Ket. 98. § (3) bek. i) pontja, amely az iratbetekintési jog korlátozására irányuló kérelem tárgyában hozott végzést az önállóan megtámadható döntések között sorolja fel.

³⁴ Ket. 102. § (3) bek. d) pont.

³⁵ Ket. 100. § (1) bek. h) pont.

³⁶ Ld. a Ket. 98. § (3) bekezdésének b) pontját.

³⁷ Fgytv. 48/A. §.

³⁸ A szervezeti modellek részletes ismertetéséről lásd Trócsányi László: A közigazgatási bíráskodás főbb rendszerei és szervezeti kereteik. Magyar Közigazgatás 1991. 5. sz. 408-425. o.

³⁹ Egyebek mellett Belgiumban és Olaszországban érvényesül ez a megoldás.

⁴⁰ A teljesség igénye nélkül Lomnici Zoltán, Patyi András, Trócsányi László és Kilényi Géza a különbírószági szervezetet, míg – mások mellett – Gátos György és Petrik Ferenc a rendes bírói szervezetbe integrált rendszert tartotta kívánatos fejlődési irányúnak.

⁴¹ Vö. Csiky Kálmán: Magyar közigazgatási jog. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest 1899. 75. o.

⁴² Vö. Csiky: i.m. 76. o.

⁴³ Arra tekintettel, hogy nem jöttek létre alsó szinten bírói fórumok, nem volt lehetőség a meghozott döntések megtámadására.

⁴⁴ Olyanok kerülhettek be a bírói karba, akik legalább öt évet töltöttek el a közigazgatásban és ebből legalább három évig vezető beosztásban tevékenykedtek.

⁴⁵ Bsz. 19. § (1) bek.

⁴⁶ Vö. Kilényi Géza: Az Alkotmánybíróság és a közigazgatási bíráskodás. Jogtudományi Közlöny 1991. 5-6. sz. 115. o.

⁴⁷ Ezzel összefüggésben lásd egyebek mellett Lomnici Zoltán: A bírói jogorvoslat lehetőségei a közigazgatási eljárások tekintetében. Magyar Közigazgatás 2000. 4. sz. 197. o.

⁴⁸ Idézi Ivancsics Imre: Szamel Lajos a tudós, az oktató, az ember. In: Csefkó Ferenc (szerk.): A közigazgatás törvényessége. Szamel Lajos Tudományos Emlékkülés. A Jövő Közigazgatásáért Alapítvány, Pécs 2000. 11. o.

Cseporán Zsolt
tanársegéd, PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék

Művészet és emberi jogok*

A művészet emberi jogi elemzésében megkerülhetetlen a tárgykör alanyi oldalának teoretikus vizsgálata. Mivel a művészet jelenleg is egyik legfontosabb kérdése maga az alkotói „státusz” megragadása, lényegesnek tartom, hogy a mindenkori művész kategóriájára egy filozófiai értelemben megalapozott, és egyben jogilag is helytálló képet adjak.

Bevezetés:

Az esztétika alanyi oldala feltárásának igénye

Az esztétika alanyi részének relevanciája nem csupán gyakorlati praktikum, hanem filozófiai értelemben is kibontott, alapvető eleme a szép-művészet struktúrájának. Ennek oka az esztétika differentia specificájában rejlik, amennyiben a tárgykör alapfogalma kizárólag az individuum oldaláról ragadható meg. Ez alapján jelenlévő igény a művészet alanyi szempontú vizsgálata is, amely leginkább a kanti filozófiában gyökerezik.

Maga a *tehetség, mint a művész veleszületett produktív képessége*, a természethez tartozik, ezért úgy fogalmazhatunk, hogy a zseni az a született elméleti diszpozíció, amely által a természetnek a szabályt adja.¹ Az esztétika vonatkozásában ez úgy jelenik meg, hogy a szubjektumbeli természetnek kell a szabályt adnia a művészetnek: mégpedig a szubjektum képességeinek hangoltsága által – vagyis az *esztétika csak a zseni alkotása révén lehetséges*.²

A zseni az az intelligencia, amely *teremteni* képes: egy teljesen lezárt, önálló, új természetnek, a műalkotásoknak megteremtésére konstruktív erővel rendelkezik. Ennek az öntörvényű valóságnak, ennek a befejezett világnak, „új természetnek” létrehozása a *zseni individualitásának funkciója*.³

I. A művészet és jog alanyi oldalú vizsgálatának alapja

A művészet és jog kapcsolatának elemzésekor, az alanyi oldalban rejlő módszertani iránytű indokolása kapcsán két érvet lehet felhozni. Az első,

* E tanulmány alapjául szolgáló kutatás a Magyar Művészeti Akadémia és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutató Központ együttműködésében modern és kortárs esztétörténeti kutatás támogatása céljából kutatók számára meghirdetett szakmai ösztöndíjpályázat keretében valósult meg. A tanulmány a kutatás keretében elkészült anyag továbbfejlesztett és bővített változata.

praktikus gyakorlati ok a művészet jogi megjelenésére utal. Ennek értelmében az a következtetés vonható le, hogy az egyes modern államok jogrendszerei a művészetet jogosulti oldalról szabályozzák. Ilyen normák tipikusan az alapjogi és szerzői jogi terminusok, amelyek egyrészt az alkotó, másrészt a művészi tevékenység és a művész közötti viszonyt helyezik jogi oltalom alá. Így tulajdonképpen a művészet jogi szabályozása körében az alanyi oldaltól eltérő vagy azt kirekesztő elemzés nem is lehetséges.

A teoretikus érvek pedig a művészet és jog elemi kapcsolatának ama megnyilvánulására mutatnak, hogy mindkét jelenség egy, az ember által kifejtett tevékenység eredménye. Ez a megállapítás két következményt tartalmaz: egyrészt mind a művészetnek, mind pedig a jognak sine qua non eleme az ember; másrészt mindkét jelenség egy természettől elvont, „mesterséges” része a társadalmi létnek.

Ezt a filozófiai helyzetet Lewis Mumford meglátása világítja meg legjobban: „Mind a művészet, mind a technika az ember alkotó képességének megnyilvánulása.”⁴ Ezek alapján, álláspontom szerint a művészet az emberi alkotó képesség *szubjektív oldalát* fedi le, mivel célja a szépség megragadása, ami bár tulajdonságából adódóan egy magasabb rendű jelenség, mégsem lehet objektíve megadni mibenlétét – csupán az egyén saját szemszögén keresztül kaphat választ arra: mi a szép?⁵ A tudomány ezzel ellentétben az emberi alkotó képesség *objektív oldalát* képezi: „A technika főleg abból a szükségletből ered, hogy az élet külső adottságait kezeljük és magunknak alárendeljük a természet erőt.”⁶ Ez ahhoz a szembeállításához vezet, amely művészet és technika/tudomány, „szépség” és „hasznosság” között alakult ki a XIX-XX. századra.⁷

Jelen esetben azonban ez az ellentét nem hogy még élesebbé válik, hanem ellenkezőleg: témánk szempontjából a művészet és a jog, mint az emberi alkotóképesség két pólusa egymás mellett foglal helyet. A továbbiakban ezt igyekszem alátámasztani, külön a művészet és külön a jog oldaláról.

A művészet...

... ember-alkotta jellege

A művészet körében létrejövő produktumok, alkotások a természetben eredetileg és ontológiai valójukban fel nem lelhető jelenségek. Ebből adódik, hogy a műalkotások legmeghatározóbb sajátja, hogy nem természeti kauzalitáson alapuló tények eredményeként jönnek létre, hanem minden esetben kizárólag emberi tevékenység következtében.⁸

... természetidegensége

Az esztétika ontológiai alapvetéséből kiemelendő az a tény, hogy „esztétikus” jelző mindig emberi alkotást takar – vagy legalábbis olyan tárgyat, ame-

lyet úgy tekinthetünk, mintha emberi alkotás volna. Ennek látszólag ellentmond az a körülmény, hogy a természeti tárgyakat (nem ember-alkotta) is szépséget mondjuk. Valójában azonban – Pauler és közvetve Hegel⁹ szerint – másképp fest a helyzet: ha természeti tárgyat esztétikai szempontból nézünk, öntudatlanul is úgy értékeljük, mintha az művészi alkotás volna. A művészi alkotás viszont nem azért szép, mert a természetet utánozza, hanem a természet szép azért, mert műalkotás mintájára fogható fel.¹⁰

Ez tehát máris kirekeszti az esztétikából a természeti szépet. Végső soron a szép dologból ugyanaz az őseredeti valóságyszerűség sugárzik, ami a természetből, bár a szép dolog más fenomenológiai síkba esik, mint a természet.¹¹

A jog...

... „mesterséges” jellege

A jog mesterséges jellegének igazolása abban a sajátosságban rejlik, hogy a norma kizárólag a valóságból nem vezethető le.¹² Ennek oka, hogy a valóság (tényállás) a természet rendszerének eleme, de önmagában nem tárgya a sajátos jogi megismerésnek, mivel egyáltalán nem normatív, azaz jogi jelenség.¹³ Ami az adott történésnek sajátos normatív értelmet ad, az nem ténylegessége és valósága, hanem egy norma, amely tartalmával reá vonatkozik, neki jogi jelentést kölcsönöz. A norma tehát értelmezési sémaként szerepel.¹⁴

Összegezve leszögezhető, hogy mind a művészet, mind pedig a jog a „természeti valóságtól” elvált, „mesterséges” jelenségek, amelyek vizsgálata az emberi alkotói tényező szempontjának alkalmazása nélkül nem teljes, sőt hamis eredményekre vezetne. Végső soron leszögezhető, hogy a jog és az esztétikum egyaránt a társadalmi-szellemi objektívizációk világba tartozik, s mint ilyenek eloldódnak alkotóik tudatától, és attól független tárgyasulásként szellemileg mint jog vagy esztétikum azáltal léteznek, hogy tartalmuk befogadóra talál.¹⁵ Ennek okán, az emberi teremtképesség viszonyítási pontja mentén kívánom elemezni a művészet alanyi jogi értelmezésének kérdéseit.

II. A művészet alanyi oldalának jogi alapja: a természetjog tana

1. A természetjogról¹⁶

A pozitív jog olyan kényszerrend, amelynek normáit emberek aktusai alkotják. A természetjog doktrínája a törvény érvényességének igazolására ad választ, így a pozitív jog azért érvényes, mert normáinak tartalma megfelel egy magasabb rendű normarendnek, amely a természetben, a dolgok természetében vagy az ember természetében immanens.¹⁷

A természetjogi iskola felfogását jellemzi egyrészt, hogy elfogad egy általános és örökérvényű – azaz minden helyre, az összes emberekre és minden időre egyaránt érvényes, univerzális – jogot, amely független attól, hogy tételezve van vagy sem; másrészt ezt a jogot egyúttal feltétlenül helyesnek is tekintette. A természetjog tehát térben és időben abszolút, vagyis változatlan, valamint abszolút értékű, helyes „jogrendszer” akart lenni.¹⁸

E doktrína szerint a pozitív jog csak annyiban érvényes, amennyiben megfelel a természetjognak, vagyis ha igazságos. A természetjog tehát olyan felfogás, amely alkalmas arra, hogy a pozitív jog érvényességét vagy érvénytelenségét illetően abszolút kritériumot nyisson.¹⁹ Ez alapján pedig, ha egy emberi törvény (pozitív jog) ellentétes a természeti törvénnyel,²⁰ akkor azt nem kell betartani, mivel nem érvényes.²¹ E normák pedig végső soron a természet figyelmes elemzése – dedukciója – révén, az emberi ész segítségével feltárhatók.²²

2. A természetjog kritikája

A természetjogot kikezdő álláspontok közül itt csupán két véleményt emelnék ki. E szerint a természetjog örökjogra vonatkozó tanainak legnagyobb hibája, hogy nem számol azzal, hogy ha vannak is a történelemben bizonyos állandóan visszatérő és közös sajátosságok, emellett jóval nagyobb számban vannak változó jelenségek. Így helytelen az a gondolat, hogy minden időre, minden helyre, minden társadalomra egyformán érvényes jogrendszert lehetne megalkotni. Ennek oka pedig abban rejlik, hogy a jog a mindenkorai társadalmi életet, viszonyokat rendezi – ezek viszont minduntalan változnak az idő folyamán.²³

A természetjog doktrínájának második problémája, hogy normái a természetnek immanens részei. A természet viszont nem más, mint az okozatosság törvénye által egymáshoz kapcsolt tények halmaza – a normáknak a tényekből való dedukciója pedig lehetetlen. A természetről szóló kijelentés mindig tényre vonatkozik: olyan valamire, ami létezik (*Sein*). Egy norma kijelentése ellenben mindig a legyen, azaz a *Sollen* szférában mozog: valaminek lennie kell(ene). E mellett pedig meg kell jegyezni azt a logikai evidenciát, miszerint abból, hogy valami létezik, még nem következik az, hogy valaminek lennie kell – és fordítva.²⁴

3. A természetjog tanainak elutasítása a művészet és jog kapcsolata tekintetében

A természetjogi tanok értelmében létezik egy felsőbbrendű elv, ami a természeti eredetű, isteni, örök erkölcsi törvényként mindennek az értékét adja. Az esztétika szempontjából ez a tétel azért használhatatlan, mert a szépművészet nem a ter-

mészetből fakadó jelenségek összessége, hanem mindig emberi alkotás eredménye. A műalkotásokat felölelő esztétika világa nem egyeztethető meg a természet, a valóság szférájával: a zseni intelligenciája mindig új jelenséget teremt, ami bár a valóságban is leképződik, ontológiailag mégsem egyezik meg azzal.²⁵

Ez alapján pedig ismét utalok arra a tételre, amely szerint a művészi alkotás nem azért szép, mert a természetet utánozza, hanem a természet szép azért, mert műalkotás mintájára fogható fel.²⁶

Összegezve elmondható, hogy az esztétika és a jog alanyi kapcsolatának kiindulópontját a természetjog tanain kívül kell keresni. Ugyanakkor a művészet oldalán tárgyalt individualista tételek kiemelendők a filozófia terrénumából, és ehhez célszerű megtalálni a jog megfelelően illeszkedő terminusát.

III. Az esztétika érvényesülése az emberi jogok körében

1. Az alanyi jogok

Az alanyi jog fogalmának tisztázása a téma szempontjából kulcsfontosságú, mivel ha a művészet és jog alanyi kapcsolódásának elemei képezik a kutatás tárgyát, ez vezet el az esztétikai individuális jogi megfelelőjéhez.

Az emberi cselekvésnek az a köre, amely a jog által sem megparancsolva, sem megtiltva nincsen, a jog szempontjából megengedett.²⁷ Ennek mentén az alanyi jog nem egyéb, mint jogi határok létrehozásának a lehetősége megengedett cselekedetek által. Minthogy pedig ez a jogi hatás azt jelenti, hogy a jog a szóban forgó megengedett emberi cselekedet bekövetkezésének esetére valamely más egyén számára cselekvést ír elő jogi kötelesség gyanánt, az alanyi jog mindig valamely jogi kötelesség ellenpólusán jelentkezik. Az alanyi jog tehát igény valamely jogi kötelesség teljesítésének követelésére.²⁸ Az alanyi jog definiálásakor használt „megengedett cselekvés” kitétel a tárgyi jog által meghatározott magatartás: azaz a jogosultságot a tárgyi jog alapozza meg.²⁹

2. Természetjog mint az emberi jogokat megalapozó felfogás

Az emberi jogok fogalma a természetjogi tanokból, a természetes jogok köréből alakult ki. A természetjogi felfogás abban jelölhető meg, hogy a történelmileg változó – tételes, pozitív (azaz emberalkotta) – joggal szemben feltételezi a magasabb, változatlan, feltétlenül helyes, örök, természeti jog létét, amely megelőzi az állam által alkotott jogot. A felvilágosodás korában a természetjogi/észjogi elképzelés szerint a jog az emberi természetből

ered, így a tiszta észből megismerhető. Ez alapján az embernek veleszületett, elidegeníthetetlen és sérthetetlen jogai vannak, amelyek az emberi természetből erednek – s így mindenki számára azonosak és egyben az államhatalmat megelőzik, korlátozzák.³⁰

Az emberi jogoknak a természetjogi minőségükben van az erejük, de egyidejűleg ebből adódik gyengeségük is: mivel megelőzik az államot, deklarálásukat követően még nem jelentenek automatikusan érvényes jogot, mivel hiányzik az állam általi normatív meghatározottságuk és érvényesíthetőségük.³¹ Az emberi jogok effektivitásához – természetjogi karakterük ellenére – az szükséges, hogy az állam alkotmányában pozitív jogként ismerjék el őket.³²

Igazolást nyert, hogy az emberi jogok előfutáriként felfogható természetjogi szellemiség önmagában nem alapozza meg az alanyi jogi jelleget: ehhez szükséges feltétel a tételes (tárgyi) jogban való kifejeződés is. Az emberi jogok a kodifikáció által immáron alapjogi minőségben léteznek az adott állam jogrendszerében – tehát az alapvető jog elnevezés az alkotmányban rögzített emberi jogok körét jelöli meg.³³

3. Az emberi jogok fogalma³⁴

Az emberi jogok körének meghatározása szűkebb, mint az embereket megillető jogok összessége. Ráadásul tovább árnyalja ezt az emberi jog terminusnak a köztudatban élő hamis jelentése is, amely szerint emberi jog olyan jogosultság, ami mindenkit megillet. Helyesen azonban az emberi jog alatt azt értjük, hogy léteznek olyan jogosultságok, amelyek az egyéneket emberi mivoltuknál fogva illetik meg. Az emberi jogok tehát olyan erkölcsi alapú alanyi jogok,³⁵ amelyek azon alapulnak, hogy a jogosult emberi lény.³⁶

4. Az alapjogok alanyai

A fenti emberi jog-fogalom egy újabb, immár tisztán alkotmányjogi terminus vizsgálatának szükségességét hozza elő, mégpedig az alapjogok alanyainak kérdéskörét. A használt fogalom értelmében az emberi jogok az emberi létezés tényén alapulnak, és ennek megfelelően, az emberhez erre visszavezetve kapcsolódnak jogosultságok. Ezt a közjogtan az alkotmányjogi jogképesség és cselekvőképesség kettőssével írja le.

4.1 Alkotmányjogi jogképesség

Az alapjogi jogképesség alatt a személynek az a képessége értendő, hogy alapvető jogok hordozója („tulajdonosa/birtokosa”) lehet, vagyis meghatározott alapjogi normához rendelt jogalannyá válhasson.³⁷ Az ember alapjogi jogképessége teljes és fel-

tétlen, absztrakt értelemben tehát minden ember lehet valamennyi alapjog alanya.³⁸ Értelemszerűen az emberi jogi karakter e tekintetben egybeesik az alapjogi alanyisággal.

4.2 Alkotmányjogi cselekvőképesség

Az alapjogi jogképességtől szokás megkülönböztetni az alapjogi cselekvőképességet, amely az alapjog gyakorlásának tényleges képessége.³⁹ Ez a képesség a személyt belátási és döntési képességei függvényében illeti meg, vagyis analóg a polgári jogi cselekvőképességgel. Az alapjogok mindenkit megilletnek, azonban azokat nem mindenki gyakorolhatja közvetlenül.⁴⁰

Az alapjogi cselekvőképesség kiterjedése az alapjog jellegétől függ, mivel az egyes alapjogok gyakorlása esetében nem húzható meg olyan éles határ, mint a polgári jogi jogviszonyokban. Ennek indoka kettős. Egyrészt tartalmilag az emberi jogok az emberi mivolthoz fűződő, tehát az emberként születéshez kapcsolódó jogosultságok, amelyek – néhány kivételtől eltekintve – alapvetően nem köthetők további feltételhez. Másrészt formai okok is felhozhatók e tétel mellett: az alapjogok köre nem lezárt katalógus, így a jövőben megjelenő alapjog esetében nem állapítható meg, hogy pontosan kiket illet meg.⁴¹

A jogképességgel rendelkezők cselekvőképességét tehát bizonyos esetekben – az egyes alapjogoktól függően – valamilyen jogi vagy nem jogi esemény, tény vagy annak hiánya élesíti fel.⁴²

5. Az alapjogi jogalanyiság a művészet tekintetében

A művészet kapcsán felhívható emberi jog alapjogi jogalanyiságánál az elvi és a tényleges jogosulti kör között némi eltérés mutatkozik, mivel elvileg az alapjog alanya bárki lehet (*alkotmányjogi jogképesség*), valójában azonban csak azok, akik ténylegesen is művészeti tevékenységet végeznek (*alkotmányjogi cselekvőképesség*).⁴³ Így megállapítható, hogy a művészet szabadsága – az esztétika individualista jellegéből kifolyólag – pozitív feltételt követel meg az embertől,⁴⁴ tehát a művészet és jog elemi kapcsolata, alanyi oldalról, az alapjogi cselekvőképesség körében értelmezhető.

IV. A művészet megjelenése az alapjogi rendszerben

Magyarország Alaptörvénye (a továbbiakban: Alaptörvény) a művészetek szabadságát az alapjogok között, a véleménynyilvánítás szabadságának speciális fajtájaként értelmezi. Az alapjog funkciójára tekintettel alapvetően kettős jelleggel rendelkezik: a szabadságjogok közé sorolható amennyiben a véleménynyilvánítás sajátos formáját jelenti, azon-

ban a kulturális jogok kapcsán is megemlíthető, mivel a művészet kétségtelenül a kultúra részét képezi.⁴⁵

A magyar Alkotmánybíróság művészettel kapcsolatos megállapításai

Az Alkotmánybíróság működése óta kevés olyan határozat található, amely kifejezetten a művészetek szabadságával és az ezzel összefüggő kérdésekkel foglalkozna, annál több azonban azoknak a határozatoknak a száma, amelyek a véleményszabadság problémakörét tárgyalva, annak kontextusában, fontos megállapításokat tesznek a művészetek (és a tudomány) szabadságáról.⁴⁶

1. A művészet szabadságának alapjogi eredete

Az első olyan határozat, amely közvetve rendelkezik a művészetek szabadságáról az a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 269. § (1) és (2) bekezdésének alkotmányosságának kérdése kapcsán hozott döntés, amelyben a testület a művészet szabadságát, a kifejezés szabadságának részeként részesíti védelemben azzal, hogy kimondja: „[...] a véleménynyilvánítás szabadságának kitüntetett szerepe van az alkotmányos alapjogok között, tulajdonképpen »anyajoga« többféle szabadságjognak, az ún. »kommunikációs« alapjogoknak. [...] Tágabb értelemben a véleménynyilvánítási szabadsághoz tartozik a művészi, irodalmi alkotás szabadsága és a művészeti alkotás terjesztésének szabadsága, a tudományos alkotás szabadsága és a tudományos ismeretek tanításának szabadsága. Ez utóbbiak tiszteletben tartásáról és védelméről az Alkotmány 70/G. §-ában külön is rendelkezik.”⁴⁷

Ezzel az értelmezéssel az Alkotmánybíróság a véleménynyilvánítás szabadságát, mint a művészet (és a tudomány) szabadságának alapjaként jelölte meg. Ám ahogy a fa ága is túlnő a gyökerén, így a művészet szabadsága is eltérő, többlettulajdonságokkal rendelkezik és meghaladja az anyajogát megtestesítő szabad véleménynyilvánítást, amely – az alaptörvényi és alapjogi dogmatikában való elhelyezés mellett – az Alkotmánybíróság állásfoglalásaiban, legszembetűnőbben, az alapjogi oltalom terjedelmében, jogi tárgyában, korlátozásában jelenik meg.

2. A művészet szabadsága jogi tárgyának meghatározása és terjedelme

A testület a képzőművészet, az iparművészet, a fotóművészet és az ipari tervezőművészet egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 83/1982. (XII. 29.) MT rendelet alkotmányellenességének utólagos vizsgálatára irányuló indítványok kapcsán kifejtette

a művészet szabadsága által biztosított jogi védelem terjedelmét, amelyeket a következők szerint határozott meg: „Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a művészeti élet szabadsága mint alapvető jog a művészeti alkotómunka szabadságát, a művész bármely meg nem engedett korlátozástól mentes önkifejezését, valamint a művészeti alkotások nyilvánosság elé tárásának, illetve bemutatásának, terjesztésének szabadságát jelenti. [...] A vázoltak alapján a művészi élet szabadságához való jog lényeges tartalmát a művészeti alkotómunka minden hatalmi jellegű befolyástól mentes gyakorlása és a művészi alkotásban megjelenő vélemény szabad kinyilvánítása, tehát a műalkotások nyilvánosságra hozásához való jog jelenti.”⁴⁸

Az indokolásból kivehetően két tartalmi összetevőt határoz meg a testület és ruház fel alapjogi védelemmel: az *alkotómunka szabadságát* és az *alkotás nyilvánosságra hozásának szabadságát*. A határozat szövege azonban implicit módon rávilágít egy különbségre a művészet szabadsága és a vélemény-szabadság relációjában: amíg a véleménynyilvánítás szabadsága az egyént védi, addig a művészet szabadsága a művészi véleményt. A szabad véleménynyilvánítás szabadsága olyan egyéni szabadságjog, amely mindenkit megillet, mivel a kommunikációs jogok „anyajoga”, így szoros kapcsolatban áll a méltósághoz való joggal (személyiség szabad kibontakozása) és a gondolatszabadsággal (a szabad véleményalkotás előfeltétele) egyaránt.⁴⁹ Az Alkotmánybíróság már a legelső véleményszabadsággal kapcsolatos döntésében kifejtette: „[...] az egyéni véleménynyilvánítás, a saját törvényei szerint kialakuló közvélemény, és ezekkel kölcsönhatásban a minél szélesebb tájékozottságra épülő egyéni véleményalkotás lehetősége az, ami alkotmányos védelmet élvez. Az Alkotmány a szabad kommunikációt – az egyéni magatartást és a társadalmi folyamatot – biztosítja, s nem annak tartalmára vonatkozik a szabad véleménynyilvánítás alapjoga. [...] Az általa helyesnek tartott véleményeket mindenki – az állam is – támogathatja, s a helytelennek tartott ellen felléphet, mindaddig, amíg ezzel valamely más jogot nem sért olyan mértékben, hogy az előtt a véleményszabadságnak is vissza kell lépnie.”⁵⁰

Az Alkotmány tehát – az Alkotmánybíróság értelmezése szerint – a szabad kommunikációt biztosította, amely egyéni magatartás és társadalmi folyamat is egyben. A kinyilváníthatóság szempontjából a vélemény tartalma nem számít, mivel a minősítés a kommunikáció eredménye, és csupán a minősítés eredményeként vezethető be külső, utólagos korlátozás. Másként fogalmazva: „maga a véleménynyilvánítás lehetősége és ténye védett, annak tartalmára tekintet nélkül”.⁵¹ Azaz a véleményalkotás szabadsága a véleménynyilvánítás

lehetőségét jelenti és így azt is részesíti védelemben, nem pedig a véleményt magát.

Ezzel ellentétben a művészet szabadsága esetén más a jogi tárgy: a testület 24/1996. (VI. 25.) AB határozata alapján a művészetek szabadsága az alkotófolyamat szabadságát és a nyilvánosságra hozás szabadságát is jelenti. Vagyis két részeleme van az alapjognak, amelyek mindegyike ugyanarra, az alapjog tárgyára fókuszál: a művészi véleményre, azaz szűk értelemben az alkotásra, tág értelemben pedig az alkotómunkára is, mint a mű létrehozását célzó folyamatra.⁵² Erre a két elem külön vizsgálata ad magyarázatot, és mindkettőt a célja felől érdemes megközelíteni. Az alkotómunka szabadsága azt jelenti, hogy bárki szabadon hozhat létre egy műalkotást – azaz azzal a céllal fejez ki egy véleményt, hogy művészi értéket képviselő alkotást teremt ezzel. A nyilvánossághoz közvetítés esetén ugyanez a célzatosság a már kész mű mások számára megismerhetővé tételét jelenti. Mindkét esetben tehát szorosan az alkotáshoz kapcsolódik az alapjogi védelem, nem pedig annak az alanyához (az csak másodlagos, kiegészítő jelentőséggel rendelkezik). Ezek alapján véleményem szerint megállapítható, hogy a művészet szabadsága kapcsán a véleményalkotás szabadságánál meghatározott jogvédelem súlypontja áttolódik az alapjog alanyáról az alapjog tárgyára, és ezzel a művészet szabadságának jogi tárgya is eltérő a szabad véleménynyilvánításétól.

Érdekes következtetésre jutunk, ha a művészet szabadsága által garantált jogvédelmet annak terjedelme szerint vizsgáljuk. E két komponens együttes megvalósulása minden esetben jogi oltalmat keletkeztet mind az alkotásra, mind az alkotóra tekintettel,⁵³ azonban a két tartalmi elem közül valamelyiknek a hiánya más-más eredményre, jogi megítéléshez vezet az alkotás oldalán. A nyilvánossághoz közvetítés egyrészt önmagában is védelmet biztosít az alkotásnak (és az alkotónak egyaránt), mivel feltételezhető annak a megléte, másrészt következtetni lehet belőle az alkotómunkára is – elvégre a nyilvánosságra hozás mindig feltételez egy megelőző alkotófolyamatot. A nyilvánosságra hozás tehát minden esetben védelmet nyújt mind az alkotásnak, mind az alkotónak; valamint az alkotómunkához való viszonya abban áll, hogy annak járulékos eleme: anélkül értelmezhetetlen tényező. Ellenben ez fordítva nem igaz: ugyanis lehet, hogy a művészi alkotófolyamat valamely kezdőszakában még nem, vagy nem teljesen jött létre maga az alkotás, és így közzétenni sem lehet – szűken értelmezve, a védeni kívánt jogi tárgy híján.⁵⁴ Fontos azonban megjegyezni, hogy az alapjogi védelem tág értelemben felöleli a művészi alkotófolyamat szabadságát is, nem csupán a befejezett alkotást.⁵⁵ Vagyis a két komponens közötti különbség, hogy az alkotófolyamat önmagában is feltétlen oltalom-

ban részesül, míg a közzététel szükségszerűen csupán az alkotómunkával karöltve nyerhet alapjogi védelmet – mivel anélkül értelmezhetetlen lenne. Ezen kívül helyes az a megállapítás, hogy lehetséges a két tartalmi összetevő egymáshoz kapcsolódása, de nem minden esetben: a művészet széles palettája példával szolgál mind együttes megjelenésükre, mind éles elválásukra – éppen ezért fontos leszögezni, hogy a művészet szabadsága kiterjed mindkét tartalmi elemre, akár külön-külön is.⁵⁶

3. A művészet sokszínűségének követelménye

A Magyar Művészet Akadémia (a továbbiakban: MMA) megalakulása körüli alkotmányossági kérdéseket tisztázó, 18/2014. (V. 30.) AB határozat egy új elemet vezetett be a művészet szabadsága alapjogának értelmezési kereteibe. „[...] Az Alaptörvény X. cikk (1) bekezdésében foglalt követelménynek eleget téve, a köztestületi formában működő MMA-nak az Alaptörvény értékrendjét meg nem sértve, a művészeti alkotás szabadságát, sokszínűségét, irányzatait, áramlatait egyaránt védelemben kell részesítenie.”⁵⁷

A magam részéről ezzel a megállapítással nem értek egyet, mivel a művészet pluralitásáról – bár fontos értéknek tekintendő – nem rendelkezik az Alaptörvény: „csupán” a művészi alkotás szabadságát részesíti alapjogi védelemben.⁵⁸ Ennek helyessége a művészet fogalma meghatározásának legnagyobb problémájára vezethető vissza: arra, hogy mindennemű definíció egy esztétikai értékítéletet fog tartalmazni, amely önmagában korlátozhatja a művészek kifejezési szabadságát. Ez pedig, adott esetben szűkebb kifejezési lehetőségeket biztosíthat, mint amit a véleményszabadság keretében biztosítani lehetne.⁵⁹ Jelen határozathoz fűzött különvélemények közül Salamon László véleményét érdemes megemlíteni, aki hozzám hasonlóan kétségbe vonja a testület többségi álláspontját:

„Az Alaptörvény X. cikk (1) bekezdésében deklarált művészeti alkotás szabadsága nem azonos a művészeti élet sokszínűségével (pluralizmusával), jóllehet a kettő között szoros korreláció áll fenn.”⁶⁰ „Azt, hogy a szabadság és a sokszínűség nem tekinthetők alkotmányjogi értelemben (sem) szinonim fogalmaknak, az Alaptörvény IX. cikk (2) bekezdésében foglalt sajtószabadságra vonatkozó rendelkezés is alátámasztja, mely külön említi a sajtó szabadságát és külön a sokszínűségét.”⁶¹ „A művészet sokszínűsége általánosságban érték, alkotmányos szinten azonban explicit módon sem a rendszerváltó Alkotmány, sem az Alaptörvény nem szól róla.”⁶²

4. A művészi vélemény korlátai

A fent már említett 30/1992. (V. 26.) AB határozat indokolásában sor került a véleményszabadság korlátozásának meghatározására, amely – a kommunikációs jogok kiindulópontjaként – magára a művészetek szabadságára is vonatkozott.⁶³ Később azonban a művészi formában megjelenő kifejezést a 14/2000. (V. 12.) AB határozat kiveszi az önkényuralmi jelképek használatának büntetőjogi tényállása alól, és az alábbiakat állapítja meg: „A Btk. 269/B. § (2) bekezdése rögzíti e cselekmények vonatkozásában a büntethetőséget kizáró okokat. Ennek megfelelően nem büntethető az, aki az (1) bekezdésben rögzített cselekményeket ismeretterjesztő, oktatási, tudományos, művészeti célból, vagy a történelem, illetve a jelenkor eseményeiről szóló tájékoztatás céljából követi el. Ennek oka, hogy a történelmi tényeket mindenki a valóságnak megfelelően ismerhesse meg, és a tényszerű, hasznos, a közművelődéshez elengedhetetlen információk minél szélesebb rétegekhez jussanak el.”⁶⁴

Ebből az szűrhető le, hogy a művészetek (és a tudomány) szabadságát mint sajátos kifejezési módokat, privilegizált hely illeti meg a véleménynyilvánításhoz való jog keretein belül: ott ahol a véleménynyilvánítás általános módja már nem megengedett (lásd önkényuralmi jelképek használatának esete), még mindig létjogosultsága van a művészi formában megnyilvánuló véleményközlésnek.⁶⁵ Az Alkotmánybíróság az e határozattal egy időben meghozott másik döntésében azonban kimondja: „a nemzeti jelképeket illető negatív tartalmú vélemények, a jelképek történetére, értékére, közjogi jelentőségére vonatkozó tudományos nézetek, művészi kifejezések, illetőleg kritikák hangoztatása, esetleg megváltoztatásukat vagy eltörlésüket célzó javaslatok kifejezésre juttatása, értelemszerűen nem eshet büntetőjogi szankcionálás alá, hanem része a véleménynyilvánítás alkotmányos szabadságának.”⁶⁶ A testület tehát a vélemények, a tudományos nézetek, a művészi kifejezések, politikai javaslatok között nem tett különbséget, azaz a művészet szabadságának magja a véleménynyilvánítás, és erre tekintettel részesül fokozott védelemben.⁶⁷ Ezek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy bár a művészet szabadságát az Alaptörvény külön cikkben szabályozza – tehát a véleménynyilvánítás szabadságának keretein kívül –, a korlátozásáról nem határoz, vagyis annak határai megegyeznek az „anyajogként” értelmezett véleményszabadságával.⁶⁸

Az ezt erősítő álláspont azt hirdeti, hogy a művészet szabadsága az olyan tevékenységek szabadságát is jelenti, amely akár egyes alaptörvényi értékekkel sem áll összhangban. Ennek értelmében, ha a művészi tevékenység – a véleménynyilvánítás szabadsága és a művészet szabadsága között fennálló kapcsolatból kiindulva⁶⁹ – nem ütközik az

Alaptörvény IX. cikk (4) és (5) bekezdéseiben foglalt korlátokba,⁷⁰ „akkor az alkotó tevékenység szabadsága még abban az esetben sem korlátozható, ha ez a tevékenység, illetve produktum egyébként az alkotmányos értékekkel nem harmonizál.”⁷¹

A fenti filozófiai és jogbölcseleti vizsgálódás alapján azonban felmerül az alapjogi rendszer felülvizsgálata a művészet alapjogi megjelenése fényében, így szükséges visszatérni egyrészt az esztétika individuumhoz kötött terminológiájához, másrészt pedig az alapjogi hierarchia alapját képező emberi élethez és méltósághoz való joghoz.

V. Az esztétika és az emberi méltósághoz való jog összefüggése

Az esztétika rendszerében az emberi státusz a zseni intelligenciájában fejeződik ki. Vélhetően azért is származik a zseni szó a „genius”-ból, mert azt a sajátágos, az embert születésétől fogva óvó és vezérlő szellemet jelenti, amelynek sugallatából az eredeti eszmék keletkeznek.⁷² Ez pedig az az intelligencia, amely *teremteni* képes: egy teljesen lezárt, önálló, új természetnek, a műalkotásoknak megteremtésére konstruktív erővel rendelkezik. Ennek az öntörvényű valóságnak, ennek a befejezett világnak, „új természetnek” létrehozása a *zseni individualitásának funkciója*.⁷³

Az emberi méltóság hoz való jog az élethez való joggal, illetve a jogképességhez való joggal egységben kell szemlélni. E három jog kölcsönösen egymásra vonatkoztatva a sajátos emberi státusz jogi kifejezése.⁷⁴ Így az esztétikában megjelölt emberi mivolthoz fűződő sajátos alkotóképesség a jogi nyelvre lefordítva az emberi méltósághoz való jogban gyökerezik, mivel ez fejezi ki azt a filozófiai és lételméleti állapotot, ami az ember és a művészet egybeolvadásánál, a művésznél mint individuumnál található. Az ember (zseni) teremtőképességét pedig az emberi méltóságból, mint általános személyiségi jogból levezett részaspektus, a *személyiség szabad kibontakozásához való jog*⁷⁵ tükrözi vissza.

Következtetések

Jelen vizsgálat során kikristályosodott az esztétika és a jog lényegi illeszkedésének alanyi, individuális szempontú képződménye. Az esztétika rendszerében az emberi státusz a zseni intelligenciájában fejeződik ki: ez az, ami *teremteni* képes, mivel ennek az „új természetnek” létrehozása a *zseni individualitásának funkciója*. Az esztétikában megjelölt emberi mivolthoz fűződő sajátos alkotóképesség a jogi nyelvre lefordítva az emberi méltósághoz való jogban gyökerezik, amit konkrétan az általános személyiségi jogból levezett részaspektus, a *személyiség szabad kibontakozásához való jog*⁷⁶ ír körül.

Ennek eredményeképpen megállapítható, hogy a művészet alanyi jogok terepében való értelmezése az esztétika alapjaira visszavezetve, a pozitív jogban hamis képet mutat, és így a jogvédelem szintje is alacsonyabb fokon érzékelhető. A meggett filozófiai, jogelméleti és alkotmánytani elemzés során talán célszerűbb és *ésszerűbb a művészet szabadságát az emberi méltóságból levezetni*, a „kommunikációs anyajognak” számító véleménynyilvánítás szabadsága helyett. Ezzel pedig az a sajátos állapot jönne létre, miszerint a művészet szabadsága – mivel közvetlenül az emberi méltóságból ered – magasabb helyet foglalna el az alapjogi rendszerben, mint az Alkotmánybíróság által anyagjogának nevezett véleménynyilvánítás szabadsága.

Jegyzetek

- 1 Immanuel Kant: Az ítélelő kritikája (fordította: Papp Zoltán). Osiris / Gond-Cura Alapítvány, Budapest 2003. 222. o.
- 2 Kant: i.m. 223. o.
- 3 Horváth Barna: Az erkölcsi norma természete. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő 2005. 173. o.
- 4 Lewis Mumford: Kunst und Technik, Stuttgart 1957. 41. o. Idézi: Aradi Nóra – Fukász György: Technika és művészet. Gondolat Kiadó, Budapest 1974. 51. o.
- 5 Vö. Cseporán Zsolt: A művészet szabadságával élő személyek alapjogi helyzete Magyarországon. In: A művészet szabadsága – alkotmányjogi megközelítésben (szerk. Kocsis Miklós – Tilk Péter). Kodifikátor Alapítvány, Pécs 2013. 46. o.
- 6 Mumford: i.m. 41. o.
- 7 A művészet és a technika/tudomány kapcsolatáról ld. Cseporán Zsolt: A művészet szabadsága a képzőművészetben. Jogtudományi Közöny 2014. 7-8. sz. 353-362. o.
- 8 Vö. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Esztétika – Rövidített változat (fordította: Tandori Dezső). Gondolat Kiadó, Budapest 1979. 17. o.
- 9 Ld. Hegel: i.m. 5-6. o.
- 10 Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába. Paulus Hungarus – Kairosz, 124-125. o.
- 11 Horváth: i.m. 173. o.
- 12 Vö. Horváth: i.m. 48. o.
- 13 Ezzel ellentétben utalnom kell a szokásjogra mint kötelező normára, ami kapcsán egy valóságos jelenség (tevékenység) válik normatív jellegűvé. Így a szokásjog jelentése legalább kétféleképpen érthető: egyrészt akként, hogy a korábban létező, nem jogi szokás válik joggá; másrészt pedig akként, hogy valamilyen norma a jogalkalmazó szervek tevékenységének szokásossá válása révén válik joggá. Ld. Szilágyi Péter: Jogi alaptan. ELTE-Eötvös Kiadó, Budapest 2014. 264. o.
- 14 Ld. Hans Kelsen: Tiszta Jogtan (fordította: Bibó István). Rejtjel Kiadó, Budapest 2001. 3. o.
- 15 Peschka Vilmos: Jog és esztétikum. Állam- és Jogtudomány 1994. 1-2 sz. 4. o.
- 16 A természetjogi iskola irányzatairól részletesen ld. Frivaldszky János: Természetjog – Eszmetörténet. Szent István Társulat, Budapest 2001.
- 17 Hans Kelsen: Jogpozitivizmus és a természetjog doktrínája. In: Jog és filozófia – Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből (szerk. Varga Csaba). Szent István Társulat, Budapest 2008. 351. o.
- 18 Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába In: Filozófiai Könyvtár (szerk. Kornis Gyula). Pfeifer Ferdinánd (Zeidler

Testvérek) Nemzeti Könyvkereskedésének Kiadása, Budapest 1923. 69. o.

¹⁹ Hans Kelsen: Jogpozitivizmus és a természetjog doktrínája. In: Jog és filozófia – Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből (szerk.: Varga Csaba). Szent István Társulat, Budapest 2008. 352. o.

²⁰ A természetjog és pozitív jog viszonyáról részletesen ld. Peschka Vilmos: A modern jogfilozófia alapproblémái. Gondolat Kiadó, Budapest 1972

²¹ Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest 2008. 35. o.

²² Vö. René Descartes: Elmélkedés az első filozófiáról (fordította: Boros Gábor). Atlantisz Kiadó, Budapest 1994. 33-43. o.

²³ Ld. Moór: i.m. 138-140. o.

²⁴ Kelsen: Jogpozitivizmus és a természetjog doktrínája. 352. o.

²⁵ Ld. Kant: i.m. 222-223. o. és Horváth: i.m. 173. o.

²⁶ Pauler: Bevezetés a filozófiába. 125. o.

²⁷ Moór: i.m. 206. o.

²⁸ Moór: i.m. 208. o.

²⁹ Petrétei József: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2011. 428-429. o.

³⁰ Petrétei: i.m. 415. o.

³¹ Klaus Stern: Idee der Menschenrechte und Positivität der Grundrechte. In: Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland. V. kötet (Hrsg.: Josef Isensee – Paul Kirchhof). C. F. Müller Juristischer Verlag. Heidelberg, 1992. 33-34. o.

³² Petrétei: i.m. 416. o.

³³ Az emberi jogok alapvető joggá válásáról ld. Petrétei: i.m. 416-418. o.

³⁴ Az emberi jogok alternatív filozófiai alátámasztásáról ld. Kis János: Vannak-e emberi jogaink? Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest 2003

³⁵ Az emberi jogok mint erkölcsi jogok jellemzője, hogy attól függetlenül megilletik az egyéneket, hogy az állam pozitív jogként elismeri-e létezésüket és biztosítja-e érvényesülésüket. Ebből a szempontból az emberi jogok az állammal szembeni igényként jelentkeznek, és nem azt mutatják, hogy mi „van”, hanem hogy mi „Jegyen”. Halmai – Tóth (szerk.): i.m. 28. o.

³⁶ Halmai – Tóth (szerk.): i.m. 28. o.

³⁷ Petrétei: i.m. 437. o.

³⁸ Chronowski Nóra – Drinóczi Tímea – Petrétei József – Tilk Péter – Zeller Judit: Magyar alkotmányjog III. Alapvető jogok. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2006. 24. o.

³⁹ Petrétei: i.m. 438. o.

⁴⁰ Sári János – Somody Bernadette: Alapjogok. Alkotmánytan II. Osiris Kiadó, Budapest 2008. 55. o.

⁴¹ Chronowski – Drinóczi – Petrétei – Tilk – Zeller: i.m. 25. o.

⁴² E tekintetben az alapjoggyakorlás feltételeit törvény meghatározhatja. Chronowski – Drinóczi – Petrétei – Tilk – Zeller: i.m. 25. o.

⁴³ Cseporán: A művészet szabadságával élő személyek alapjogi helyzete Magyarországon. 56. o.

⁴⁴ Vö. Chronowski – Drinóczi – Petrétei – Tilk – Zeller: i.m. 26. o.

⁴⁵ Vö. Chronowski – Drinóczi – Petrétei – Tilk – Zeller: i.m. 595-597. o.

⁴⁶ Chronowski – Drinóczi – Petrétei – Tilk – Zeller: i.m. 592. o.

⁴⁷ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 170-171

⁴⁸ 24/1996. (VI. 25.) AB határozat, ABH 1996, 107, 110

⁴⁹ Chronowski – Drinóczi – Petrétei – Tilk – Zeller: i.m. 295. o.

⁵⁰ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 179-180

⁵¹ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 179

⁵² Alaptörvény 10. cikkének (1) bekezdése: „Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát (...)”

⁵³ Ez a véleményszabadságból megmaradt, emberi méltóságra levezethető járulékos védelem, a személyiség szabad kibontakozását jelenti.

⁵⁴ Ilyen lehet például az előadó-művészet kapcsán a (színházi) próba: amikor a darab (az alkotás) még nem készült el, de az alkotómunka már elkezdődött. „Kiskapuk” azonban itt is felfedezhetők, például egy színdarab nyílt próbája, amin kívülállók is bent lehetnek.

⁵⁵ Ellenben a szellemi tulajdonnal. Vö. „A (szerzői) alkotás és a (szerzői) mű szinonimák azt jelzik, hogy nem a szellemi tevékenységet, hanem annak eredményét, a művet védi a törvény.” Nagykomentár a szerzői jogi törvényhez (szerk.: Gyertyánfy Péter). Complex Kiadó, Budapest 2014. 84. o.

⁵⁶ Chronowski – Drinóczi – Petrétei – Tilk – Zeller: i.m. 598. o.

⁵⁷ 18/2014. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [16]

⁵⁸ „A művészeti élet sokszínűsége a kultúra gazdagságát jelentő érték. A kettő közötti összefüggés elsősorban abban valósul meg, hogy a művészeti szabadság sérelme jellemzően együtt járhat a sokszínűség sérelmével, ugyanakkor a sokszínűséggel kapcsolatos esetleges hiányok nem feltétlenül a művészeti alkotószabadság hiányára vezethetők vissza.” Vö. Salamon László alkotmánybíró 18/2014. (V. 30.) AB határozathoz fűzött különvéleményével. Indokolás [41]

⁵⁹ Sólyom Péter: A művészetek szabadsága és az esztétikai ítéletek. Iustum Aequum Salutare 2007/2. sz. 97. o.

⁶⁰ Salamon László alkotmánybíró 18/2014. (V. 30.) AB határozathoz fűzött különvéleménye. Indokolás [41]

⁶¹ Salamon László alkotmánybíró 18/2014. (V. 30.) AB határozathoz fűzött különvéleménye. Indokolás [42]

⁶² Salamon László alkotmánybíró 18/2014. (V. 30.) AB határozathoz fűzött különvéleménye. Indokolás [43]

⁶³ „A szabad véleménynyilvánítás jogának kitüntetett szerepe ugyan nem vezet arra, hogy ez a jog – az élethez, vagy az emberi méltósághoz való joghoz hasonlóan – korlátozhatatlan lenne, de mindenképpen azzal jár, hogy a szabad véleménynyilvánításhoz való jognak valójában igen kevés joggal szemben kell csak engednie, azaz véleményszabadságot korlátozó törvényeket megszorítóan kell értelmezni.” 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 178

⁶⁴ 14/2000. (V. 12.) AB határozat, ABH 2000, 83, 100

⁶⁵ Chronowski – Drinóczi – Petrétei – Tilk – Zeller: i.m. 592. o.

⁶⁶ 14/2000. (V. 12.) AB határozat

⁶⁷ Sólyom Péter: i.m. 97. o.

⁶⁸ Kivéve az önkényuralmi jelképek használatának esetét, ahol a vélemény művészi megformálását a jogalkotó kivette a büntetőjogi tényállás alól [vö. a 14/2000. (V. 12.) AB határozattal].

⁶⁹ Ld. 24/1996. (VI. 25.) AB határozat

⁷⁰ „(4) A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat mások emberi méltóságának a megsértésére.

(5) A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának a megsértésére. Az ilyen közösséghez tartozó személyek – törvényben meghatározottak szerint – jogosultak a közösséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni.”

⁷¹ Salamon László alkotmánybíró 18/2014. (V. 30.) AB határozathoz fűzött különvéleménye. Indokolás [45]

⁷² Kant: i.m. 223-224. o.

⁷³ Horváth: i.m. 173. o.

⁷⁴ Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 443. o.

⁷⁵ Erről bővebben ld. 8/1990. (IV. 23.) AB határozat

⁷⁶ Erről bővebben ld. 8/1990. (IV. 23.) AB határozat

Herger Csabáné

egyetemi docens, PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék

A BGB házassági vagyoni joga az új magyar Ptk. házassági vagyoni joga tükrében*

„Das eheliche Güterrecht gehört zu diejenigen Theilen des Rechts, welche wegen der Natur der von ihm herrschenden Verhältnisse am tiefsten in das Bewußtsein des Volks eindringen und bei welchen Gewohnheit und ererbte Überlieferung eine Anhängigkeit erzeugen, welche oft selbst durch die Erkenntniß der Unzweckmäßigkeit nicht zerstört werden kann.“¹

Az új magyar Ptk. ugyanannak a három rendszernek, a vagyoni közösségnek, a vagyoni különítésnek és a szerzeményi közösségnek (ún. közszerzeményi rendszer) a követésére ad lehetőséget, mint a német polgári törvénykönyv (a továbbiakban: BGB), bár – a kontinuitás jegyében – azt már máshogy határozza meg, hogy a három közül melyik a törvényes, illetve a házassági vagyoni szerződéssel kiköthető rendszer. Tekintettel arra, hogy a BGB 1900. január 1. óta hatályban van, és a házassági vagyoni jogot érintő, női jogegyenlőséget szolgáló 1957. évi nagy reform, illetve az utolsó módosítás (2012) óta is kellő idő eltelt már, hasznosnak tűnik annak vizsgálata, hogy mi az előnye és a hátránya az egyes rendszereknek. Korábban foglalkoztam már a német jogkör házassági vagyoni jogának történeti fejlődésével a JURA hasábjain.² Ennek folytatásaként most a hatályos német házassági vagyoni jog bemutatására vállalkozom a jogforrások, a bírói joggyakorlat és a szakirodalom alapján, hazai jogunk tükrében.

1. A tradíciókövető kodifikáció vagyoni rendszerei és a nemi jogegyenlősítés

A német magánjogi szakirodalom házassági vagyoni jog alatt a házaspár vagyoni viszonyainak egy elkülönített résztartományát érti,³ melynek terjedelmét az határozza meg, hogy a házasság mennyiben vezet a házastársak vagyoni közösségéhez, illetve vagyoni igazgatásának közösségéhez. Ezért a házasság nem minden vagyoni joghatását tekintik házassági vagyoni természetűnek: különbséget tesznek a házassági vagyoni rendszerből következő joghatások és a házasságnak a vagyoni rendszerre tekintet nélkül megvalósuló joghatásai (pl. tartási kötelezettség és az ún. kulcs hatalom⁴) között, valamint a házastársak olyan vagyoni viszonyai között, melyek nem a há-

zassági jogon, hanem az általános polgári vagyoni jogon (pl. munkaszerződés vagy társasági szerződés) alapulnak. Ez a dogmatikai elhatárolás lényegét tekintve Georg Friedrich Puchta (1798-1846) pandektarendszert megalapozó, 1838-ban publikált alapművében⁵ már megvolt.

A német magánjogi jogegységesítéssel időben egybe eső hazai kodifikációs törekvések eredménye, magánjogi törvénykönyvünk tervezetének országgyűlés elő terjesztett javaslata (a továbbiakban: Mtj.)⁶ 1928-ban a családi jogot a személyi joggal együtt, a törvénykönyv első részében tárgyalta. A BGB-t és a német jogtudományt követte annyiban, hogy a házassági jogot egészét egyben szabályozta, szemben az osztrák polgári törvénykönyvvel (a továbbiakban: ABGB), amely a vagyoni jogot a kötelmi jogba, a házassági jog többi részét pedig a személyi jogba helyezte. Sőt az Mtj. a BGB rendszerét abban is követte, hogy a házasság általános joghatásai (111-124. §§) alatt tárgyalta a háztartás vezetésével összefüggő jogokat (115. §) és a tartást (118. §), elkülönítve a házassági vagyoni jogtól (125-173. §). Más kérdés, hogy a korabeli magyar jogirodalom nem egyszer a házasság személyi és vagyoni joghatásai között tett csak különbséget, és ez utóbbi alatt a házassági vagyoni jogot értette.⁷ Az Mtj. sikertelensége után az a részcodifikáció, amit az 1952. évi IV. tv. (a továbbiakban: Csjt.) megvalósított, a házassági vagyoni jogot a szovjet-blokkban uralkodó felfogás szerint leértékelt és – a magyar magánjogi polgári kori kidolgozottságához, igényességéhez képest – végtelenül leegyszerűsítette. Mindössze öt szakaszban, a házastársak jogairól és kötelezettségeiről szóló fejezeten (IV. fej.) belül „rendezte” a házassági vagyoni jogot házastársi vagyoni közösség cím (2.) alatt, az általános rendelkezések (1.) és a tartás (3.) között félúton. Az új Ptk. IV. könyvében a házassági vagyoni jog végre önálló cím (VI. cím) alatt szerepel. Az a szűk dogmatikai behatárolás azonban, ami a német magánjogtudományban megvan, nálunk ma sem jellemző. Egyrészt a házassági vagyoni jog címe alá került a házastársi közös lakás használatának rendezése (VIII. fej.) is, másrészt sajátos az is, hogy a házastársi tartást önálló címbe (V. cím) helyezték a házastársak személyes viszonyai (IV. cím) és házassági vagyoni jog (VI. cím) között.

Annak ellenére, hogy a német magánjogtudomány a házassági vagyoni jogot szűken határozza meg, a házassági vagyoni jog és a házasságnak a vagyoni rendszerre tekintet nélkül megvalósuló joghatásai, továbbá az általános polgári jogon alapuló jogviszonyok között vannak kapcsolódási pontok, ezért ezek bemutatása a házassági vagyoni jog tárgyalásakor elkerülhetetlen. Lássuk azonban először a BGB vagyoni rendszereit!

Dieter Schwab 2013-ban már 21. kiadásban megjelent szakkönyvében⁸ az életviszonyok különböző-

* A tanulmány az Alexander von Humboldt Alapítvány kutatói ösztöndíja támogatásával készült.

ségével magyarázta azt, hogy a BGB nem állapított meg kötelező vagyoni jogi rendszert. Bátran hozzáteljesítjük, hogy a német jogi tradíciótól teljesen idegen lett volna ez a lépés, hiszen a szerződéses házassági vagyoni jog lehetősége a germán-frank korszaktól a kodifikáció koráig folyamatosan megvolt. Ilyen drasztikus és egyben tradícióellenes beavatkozást a család belső viszonyaiba az európai jogi kultúrában csak a szovjet blokk országai enged(het)tek meg maguknak, ahogy ez hazánkban is történt az 1952. évi IV. törvényben, amikor a szerződéses vagyoni jog egészét elvetették. Ehelyett a BGB a jogegységet úgy valósította meg, hogy megőrizte az általánosnak gondolt vagyoni viszonyokhoz igazodó törvényes (*gesetzlicher Güterstand*) és szerződéses vagyoni jog (*Wahlgüterstand*) kettőjét.

Törvényes házassági vagyoni jogi rendszerként (1. alfejezet) – a porosz előzményeket követve – a vagyonekülönítés altípusának tekinthető férfi vagyoni igazgatási rendszert (*Verwaltungsgemeinschaft*) adta meg, melynek szabályai 1958. július 1-ig, azaz az 1957. június 18-i nemi jogegyenlőségről szóló törvény hatályba lépéséig érvényesültek. A jogalkotó döntését elsősorban azzal indokolta, hogy a kodifikáció időszakában ez volt a legnépszerűbb forma; mintegy 14 millió ember élt férfi vagyoni igazgatási rendszerben.⁹ Eszerint mindkét házastársnak tulajdonában maradt a vagyona, ezt a tulajdonjogot azonban a nő esetében a férj vagyoni kezelési joga korlátozta. Ez alól kivételt a nő fenntartott vagyona képezett. Fenntartott vagyoni volt a nő személyes dolga, valamint munkával szerzett jövedelme, amennyiben az nem háztartási kötelezettségei teljesítéséből vagy a férj vállalkozásában végzett tevékenységből származott. Szerződéses vagyoni jogi rendszerként a BGB eredetileg a vagyoni közösség (*Gütergemeinschaft*, 1415. §§) három formáját szabályozta: az általános vagyoni közösséget (*allgemeine Gütergemeinschaft*), a szerzeményi vagyoni közösséget (*Errungenschaftsgemeinschaft*) és az ingó vagyoni közösséget (*Fahrigemeinschaft*). Mindez nem meglepő, hiszen vagyoni közösségi rendszer népszerűsége a 19. században is tetemes volt, ám abban volt eltérés, hogy a föderális szerkezetű császárság melyik tartományában a vagyoni közösség melyik változatát követték szívesebben. Ugyancsak a szerződéses vagyoni jog körében, kiegészítő jelleggel tette alkalmazhatóvá a BGB a vagyonekülönítési rendszert (*Gütertrennung*, 1414. §) arra az esetre, ha a házaspár szerződés útján kizárták a férfi vagyoni igazgatási rendszert, méghozzá úgy, hogy más rendszer alkalmazásában nem egyeztek meg. A vagyonekülönítést és a férfi vagyoni igazgatási rendszert, mely az előző altípusának tekinthető, két szempontból is bírálták.¹⁰ Egyrészt azért, mert kérdéses, hogy a házaspár együttéléséhez szükséges vagyontömeget kellően biztosítja-e, másrészt azért, mert a nő annak ellenére sem részesül a férj kereső

tevékenységének hasznából, hogy a háztartásban munkát végez vagy férje kereső tevékenységében közreműködik. Az átfogó reform mintegy 60 évet váratott magára, bár alapjait már a nemzetiszocialista diktatúra időszakában kidolgozták.

Ugyan a III. Birodalom családpolitikája szembe helyezkedett bármiféle individualizmussal sugalló szemlélettel,¹¹ és a „népi-rasszista közösség” számára gyermeket szülő, őket rendszerhűen nevelő „*deutsche Mutter*” éltette,¹² a Hans Frank által alapított Német Jogi Akadémia (*Akademie für Deutsches Recht*) Házassági vagyoni jogi Bizottságának munkálatai mégis figyelmet fordítottak a nemi jogegyenlőség kérdéseire. A vagyoni jogi reform szükségességéről már 1924-ben, a 33. Német Jogászgyűlésen vita folyt, de az elképzelést részleteiben csak az említett bizottság dolgozta ki. A férfi vagyoni igazgatási rendszert a nő számára hátrányosnak ítélték, és „a nő önállóságát német módon figyelembe véve”¹³ javaslatukban a szerzeményi közösség (*Zugewinnsgemeinschaft*) bevezetését sürgették.¹⁴ Az indok felettebb egyszerű volt: vegye észre a férj, hogy kereső tevékenysége nélkül, hogy felesége a háztartást vezeti, nem lenne lehetséges.¹⁵ Ezzel a reformjavaslattal a Német Jogi Akadémia közel került az 1920-as évek nőmozgalmi törekvéseihez, hiszen – ha a BGB-t felülíró náci *Volksgesetzbuch* elkészült volna – a szerzemény fele része bontás esetén a bontó okot megvalósító nőt is megillette volna. Az indokok között azonban a célszerűség is meghúzódott: a nemzetiszocialista lét nélkülözhetetlen kelléke volt a nő családközpontúsága, otthoni munkavégzése, ezért anyagi helyzetét ennek megfelelően kellett alakítani. Gazdasági erejét a családon belül kívánták használni, és a nők háztartáson kívüli munkavégzését a tulajdonképpen női munkákra korlátozták.¹⁶

Ezt a hagyatékot, mely összességében messze nem a nemi jogegyenlősítésről, hanem a népesség-szaporulat biztosításáról¹⁷ szólt, 1949-ben a Német Szövetségi Köztársaság többek között azzal számolta fel, hogy Alaptörvényében rögzítette a törvény előtti egyenlőség elvét (3. c. I.), illetve nemi jogegyenlőség elvét: „az állam támogatja a nők és férfiak jogegyenlőségének tényleges megvalósítását és a fennálló hátrányokat felszámolja” (3. c. II.). Ezek után 1957-ben a BGB módosításával új alapokra helyezték a német házassági jogot: bár az apa döntési jogát a gyermeknevelési kérdésekben (még két évig)¹⁸ megtartották, a feleség férfi kontroll nélkül vezetheti a közös háztartást (1356. § I. 1.), elismerték a férjzett nők jogát munkavégzési tevékenységre nélkül, hogy azt sorrendiségben a családi kötelezettségek teljesítése mögé rendelték volna (1356. § I. 2.), mindkét félre kiterjesztették a közreműködési kötelezettséget a házastárs kereső tevékenységében és az 1358. § felszámolásával a férj elvesztette jogát arra, hogy felesége munkaszerző-

dését felmondja. Bár Németországban a *Zugewinn-gemeinschaft* a nemzetiszocialisták „találmánya” volt, ehhez a koncepcióhoz remekül illeszkedett.¹⁹

A BGB törvényes vagyoni rendszere 1958. július 1. óta tehát a *Zugewinn-gemeinschaft* (1363-1390. §§), amit ugyan szerzeményi közösségként szokás magyarul visszaadni, a rendszer sajátosságait tekintve találhatóbb a „szerzeményi vagyoni való részesedés” elnevezés, hiszen ez a rendszer is a férj és a feleség vagyoni elkülönítésén alapul, nem pedig a két vagyoni egyesítésén. A „közösség” (*Gemeinschaft*) kifejezés használata a rendszer tipológiáját tekintve mindkét nyelvben megtévesztő.²⁰ A szerzeményi közösség akkor érvényesül, ha a felek szerződésben nem egyeznek meg más vagyoni rendszer alkalmazásában. A szerződéssel kiköthető vagyoni rendszerekről szóló előírásokban (1408-1563. §§) azt adja meg a jogalkotó, hogy milyen keretek között térhetnek el a házaspárok a törvényes vagyontól. A két választható rendszer a vagyoni elkülönítés (1414. §) és a jelző nélküli vagyoni közösség (1415-1518. §§) maradt, melynek csak egy formáját őrizték meg, azt, amely tartalmát tekintve az általános vagyoni közösségnek felel meg. Arra azonban van lehetőség, hogy a vagyoni közösségnek ettől a törvényben meghatározott formájától a felek szerződésükkel eltérjenek.²¹ Sajátos változás, hogy 2012-ben egy Franciaország és Németország közötti megegyezés választhatóvá tette magát a szerzeményi közösséget is, melynek részletszabályait azonban több tekintetben a francia jog szerint rendezték, és ezzel a német törvényes szerzeményi közösségre vonatkozó előírásoktól némileg eltértek.²²

A magyar Mtj. házassági vagyoni joga túlnyomó rész *Grosschmid* Béni 1891. évben elkészített résztervezetén nyugodott, amely *Grosschmid* szavaival élve a női szabadvagyoni rendszere volt.²³ Az Mtj. a közszerzemény intézményét társadalmi különbség nélkül általánosította, azaz a szerzeményi vagyoni közösség lett törvényes vagyoni rendszerünk. Ez azonban már nem a tradicionális jog közszerzemény intézménye (szerzeményi vagyoni közössége) volt, amely (nem közönséges) tulajdonközösséget keletkeztetett a házasság fennállása alatt visszatérően szerzett vagyoni felett, hanem vagyoni elkülönítésen alapult, és a *grosschmid*i női szabadvagyoni-koncepciót továbbfejlesztve a szerzeményi közösség megszűnésekor értéktöbbleti elven alapuló, kötelmi jogi kiegyenlítésre került sor. Magyarul továbbra is közszerzeménynek, a német hivatalos fordítás²⁴ szerint pedig *Errungenschaftsgemeinschaftsgut*nak nevezték ezt az általánosított és újjáformált intézményt, melyet az 1950-es évek elején „burzsoá hagyatékként” úgy értékelték, mint ami a nő számára hátrányos. Anélkül, hogy vitatnám, a II. világháború időszaka, illetve az azt követő nyomorúságos évek valóban súlyos és sajátos élethelyze-

teket okoztak, és a közszerzeményről szóló jogviták nem feltétlenül zárultak igazságos és méltányos megoldással, meg kell jegyezni: az Mtj.-ben rögzített vagyoni lényege pontosan az volt, hogy a nő vagyoni önállósága és ebből fakadóan egyenlősége következetesen érvényesüljön. A Csjt. radikálisan újat hozott tehát: (jelző nélküli) vagyoni közösségi rendszer név alatt a *Grosschmid* előtti közszerzeményhez (a szerzeményi vagyoni közösséghez) tért vissza, miközben a szerződéses vagyoni jogot felszámolta. Figyelemre méltó, hogy pár év különbséggel a Német Szövetségi Köztársaságban (1957) és a Magyar Népköztársaságban (1952) egyaránt a nők vagyoni helyzetének javítása volt a reform indoka, csak éppen merőben más megoldással. Az pedig még inkább figyelemre méltó, hogy a német jog azt tette a reformmal törvényes vagyoni rendszerré, amit a pártállami korszak magyar joga elutasított: a kötelmi jogi kiegyenlítési igényt keletkeztető, értéktöbbleti elven alapuló szerzeményi közösséget, ami itthon az Mtj. sikertelensége ellenére is állandósult a joggyakorlatban.

A sors fintorának is nevezhetnénk, hogy az új magyar Ptk. a polgári kor vagyoni jogához vezette vissza házassági vagyoni jogunkat. Törvényes vagyoni rendszerként élni hagyta azt, amit 1952 óta megszokott a társadalom és a bírői kar, azaz a Csjt. vagyoni közösségét a bírői gyakorlatban több évtized alatt kikristályosodott szabályokkal kiegészítve (4:37.-4:62. §§). A második Csjt.-novella (1986) óta a szerződéses vagyoni jog lehetősége már újra megvolt. Az új Ptk. most ezt fejlesztette tovább, amikor a vagyoni elkülönítést (4:72.-4:73. §§) és az ún. közszerzeményi rendszert (4:69.-4:71. §§) – azaz gyakorlatilag Mtj. szerzeményi közösségét – választható vagyoni rendszerként adta meg. Nem sokkal több, mint egy év telt el azóta, hogy 2014. március 15-én az új Ptk. hatályba lépett. A törvényes vagyoni rendszerrel kapcsolatosan a gyakorlatban nagyobb problémák nem várhatók, hiszen a folytonosság megvan. A vagyoni elkülönítés és az ún. közszerzeményi rendszer tekintetében azonban a friss kommentár²⁵ nem ment, nem mehetett túl a normaszöveg elemzésén, azaz csak a jövő joggyakorlata fogja megmutatni, helyes-e és kellő-e a szabályozás.

2. A vagyoni elkülönítési rendszer

A házassági vagyoni rendszerek szemléltetését szerencsés a vagyoni elkülönítéssel kezdeni, és a többi ahhoz viszonyítva értelmezni annak ellenére is, hogy a német és a magyar jogban is csak szerződéssel kiköthető rendszer. A vagyoni elkülönítést a házastársak általában akkor választják, ha egyikük gazdasági életben való részvételéből a családi dimenziót messze meghaladó vagyongyarapodás következik.

A vagyonekülönítés a BGB-ben és az új magyar Ptk. szerint is azon az elképzelésen alapul, hogy a házasságnak a házastársak vagyoni joga nincs hatása. Mindketten kizárólagos jogosultjai maradnak házasságba behozott vagyoni jogaiknak, amit pedig a házasság fennállása alatt munkával vagy vagyoni jogaik révén szereztek, csakis őket illeti. Vagyoni jogaikat önállóan igazgatják, nincsenek a házasságból következő rendelkezési vagy kötelezettség-vállalási korlátok, adósságaikért mindketten maguk felelnek és a házasság megszűnésekor a házasság alatti vagyoni jogaik gyarapodását nem egyenlítik ki. A német jog (1408. §) szerint tartási kiegyenlítésre azonban ilyenkor is sor kerül, amennyiben a felek ennek ellenkezőjét kifejezetten nem kötötték ki. Hazánkban a vagyonekülönítésnél a jogalkotó egy családvédelmi korlátozással élt, mely szerint a közös háztartás költségei, a közös gyermek és az egyik házastárs hozzájárulásával a másik házastárs közös háztartásban nevelt gyermeke megélhetéséhez, felneveléséhez szükséges kiadások mindkettőjüket terhelik, és semmis az a kikötés, amely ez alól bármelyik házastársat teljesen vagy túlnyomó részben mentesíti (4:73. §).

Alapesetben²⁶ a BGB-hez hasonlóan az új magyar Ptk. vagyonekülönítési rendszere is akkor érvényesül, ha a felek szerződésükben a jövőre nézve a törvényes rendszert kizárták, de mást nem kötöttek ki. A szerződési szabadság elvéből következik, hogy ez a kizárás teljes, illetve részleges is lehet, azaz meghatározott vagyonszerzésekre, vagyontárgyakra, terhekre és tartozásokra is vonatkozhat (4:72. §). A házasságnak a vagyoni jogi rendszerre tekintet nélkül meglévő vagyoni joghatásai azonban vagyonekülönítés esetén is fennállnak, mint ahogy a házastársak között ilyenkor is létrejöhetnek az általános polgári vagyoni jogon alapuló jogviszonyok. Ugyanezt az új magyar Ptk. kommentárja is hangsúlyozza.²⁷

A német szakirodalom²⁸ azon az állásponton van, hogy egyrészt érvényesülnek az életközösségből fakadó általános kötelezettségek, azaz a lakás és a háztartási eszközök együttes birtoklását és használatát kölcsönösen lehetővé kell tenniük a másik számára, jogaik érvényesítésekor tekintettel kell lenniük házastársaik érdekeire, a kulcs hatalom és a tartási kötelezettség pedig korlátlanul fennáll. Másrészt az általános polgári jogi szabályok szerint számos jogviszonynak egyaránt részesei lehetnek. Többek között közös tulajdonukat képezhetik az együtt vásárolt háztartási eszközök, ingatlanok, társasági közös tulajdonuk lehet polgári jogi társaságban vagy kereskedelmi társaságban, közösen vehetnek fel bankkölcsönt és ezért adóstársként közösen tartoznak felelősséggel. Ebből az következik, hogy a házastársak között az általános polgári jogon alapuló jogügyletek esetén a házasság felbontásakor vagy az életközösség megszűnésekor ki-

egyenlítési igény keletkezik – az általános polgári jog alapján, melynek két tipikus esete van: a házastársak egyikének az életközösség fennállása alatt bekövetkező dolog- vagy pénzszolgáltatása, ami a másiknak is előnyére szolgált, és nála a házasság az életközösség megszűnését követően vagyonszaporulatként jelentkezett, valamint a házastárs kereső tevékenységében való közreműködés.

Dolog- vagy pénzszolgáltatás esetén a visszatérítési vagy legalább kiegyenlítési igény lehetőségét a német joggyakorlatban a ráfordítás jogi természeté határozza meg. Az ajándék (516. §) visszakövetelését az 528-534. szakaszok szabályozzák. Házastársak közötti ajándékozásoknál gyakran előfordul, hogy durva hálátlanság miatt az ajándék visszavonásával a ráfordítást visszakövetelik: a joggyakorlat az 530. § I-ben rögzített feltételek meglétét akkor is elismeri, ha a feldúltsági elv (*Zerrüttungsprinzip*) alkalmazásakor valamely házassági kötelezettség megsértése (*Eheverfehlung*) olyam súlyú, hogy abból a durva hálátlanság érzület megállapítható.²⁹ A házastársak közötti ráfordításokat azonban gyakran – bár ellenszolgáltatást a felek nem kötöttek ki – nem ajándékozásnak minősítik, ha ún. házasságot feltételező ráfordításról (*ehebedingte Zuwendung*) volt szó vagy a ráfordítás a „házastársak csendes társaságához” (*„Ehegatteninnengesellschaft”*) való hozzájárulásként értelmezhető. Ilyen esetekben az ajándékozásra vonatkozó szabályokat nem alkalmazzák. Ajándékozásnak akkor tekintik a jogügyletet, ha felismerhető a feleknek akarata, mely szerint a ráfordítás független a házasság esetleges felbontásától. Amennyiben ajándékozásról van szó, a 313. § I. szerinti visszakövetelés megalapozott lehet, ha a ráfordítás ügyleti alapja megszűnt,³⁰ példának okáért az ajándékozó férj tudomására jut, hogy a házasságból született gyermek nem tőle származik.

A vitatott összeg kifizetésére akkor is keletkezhet igény, ha a házastárs a „házastársi csendestársaság” keretében teljesített hozzájárulásokat, és ez a társaság az életközösség megszűnésével, de legkésőbb a bontókereset előterjesztésével³¹ felbomlott. Az ilyen csendes társaságot, melynél társasági közös tulajdon nem jön létre, és amely kifelé nem jelenik meg, a jogalkalmazás akkor fogadja el, ha a házastársakat a házastársi életközösség tipikus keretein túllépő cél, pl. egy vállalkozás létrehozásának terve vezeti. Feltétele, hogy a házastársak a szolgáltatás jogalapját kifejezett megegyezéssel máshogy nem szabályozták, hanem köztük megfelelő, de akár hallgatólagos³² társasági szerződés jött létre. Ennek megvalósulása független attól, hogy a felek tisztában vannak-e a köztük lévő viszony társasági jogi természetével.³³ A társasági jog szerinti kiegyenlítésre akkor kerül sor, ha a házastársak együttműködése által érték jött létre, és ez formálisan csak a házastársak egyikének vagyoni joga gyarapította. A társaság megszűnésekor a másiknak részvételéhez

igazodó mértékben keletkezik igénye a vitatott összeg megfizetésére, melynek mértékét a 722. § I. szerint állapítják meg.

Kiegyenlítési igény házasságot feltételező ráfordítások esetében is előfordulhat, ha a jogügylet alapja elenyészett (313. § I.). A német joggyakorlat szerint ilyen ráfordítás nyugodhat hallgatólagosan vagy következtetés által létrejött családjogi szerződésen is, melynél a jogügylet alapját azonban mindig a fennálló házasság képezi. A házastárs ráfordítása házastársa javára tehát olyan szerződés alapján történik, amelyből kiviláglik, hogy a ráfordítás nem ingyenes, hanem a házastársak együttműködésének részeként valósul meg (pl. a férj kereső tevékenységet folytat, a feleség a családról gondoskodik). Az életközösség felbomlása a jogügylet alapján az elenyészését jelenti. A joggyakorlat szerint akkor van szó házassághoz szükséges ráfordításról, ha az egyik házastárs a másiknak a házasság miatt és a házassági életközösség megvalósításához, illetve alakításához, megtartásához vagy biztosításához történő hozzájárulásként vagyoni értéket juttat, melynek során azt az elképzelést vagy elvárást táplálja, hogy a házassági életközösség fennáll, és ő ezen a közösségen belül a vagyoni értékből és annak gyümölcseiből továbbra is részesedni fog.³⁴

Dieter Schwab összegzése szerint³⁵ az ajándékozás a házasságot feltételező ráfordítástól a szubjektív ingyenesség alapján különböztethető meg: az utóbbi esetében az az elképzelés él, hogy a ráfordítással szemben a másik félnek a család részére tett szolgáltatásai állnak. A csendestársaságtól ezzel szemben az különbözteti meg a házasságot feltételező ráfordítást, hogy ez utóbbinál az együttműködésnek a házassági életközösséget meghaladó célja hiányzik. Tipikus példa erre az olyan családi otthon berendezése, amely formálisan az egyik házastárs tulajdonában áll, de megszerzéséhez a másik házastárs is hozzájárult, azonban olyan esetekben is elismerik a házasságot feltételező ráfordítást, ha az a házassági életközösséghez kevésbé kapcsolódik, pl. a ráfordítás oka az, hogy annak segítségével a házastárs a végrehajtást elkerülje.

Mivel tehát a házassági életközösség felbomlott és ezért a jogügylet alapja elenyészett, a fennálló vagyoni helyzet megőrzése nem várható el attól a házastárstól, aki a ráfordítást tette, és ezért kiegyenlítési igény illeti meg. A kiegyenlítési összeg nagyságát minden esetben a konkrét körülmények határozzák meg: többek között a házasság fennállásának időtartama, a ráfordítás közös élvezetének időtartama, a ráfordítás módja és mértéke, figyelembe véve a háztartás vitelét és a gyermeknevelést, a jövedelmi és vagyoni viszonyokat. A cél az, hogy a kiegyenlítés méltányos legyen azzal a házastárral szemben, aki elesett attól, hogy a közösen létrehozott értékből részesüljön és a jövő érdekében tett közös erőfeszítések gyümölcset használhassa.³⁶

Ha a méltányosság azt kívánja, az igény akár a ráfordítás teljes megtérítésére is kiterjedhet.

A fentiekben túl végezetül akkor is keletkezhet kiegyenlítési igény, ha maga a kikötött cél, pl. a házasság fenntartása hiúsult meg (812. § I. 2.). A BGH hosszú időn keresztül elutasította a házastársak közötti ráfordítások megtérítésekor ezt az igényalapot, de a joggyakorlat e tekintetben megváltozott.³⁷

Az általános polgári jogon alapuló jogügyletek között a német joggyakorlat szerint a dolog- vagy pénzszolgáltatásokon túl a házastárskereső tevékenységében való közreműködés is megalapozhatja a közreműködő kiegyenlítési igényét. A kiegyenlítés ilyenkor elveit tekintve éppen úgy alakul, mint a dolog- vagy pénzszolgáltatásoknál. Kivételt csak az ajándékozás esete jelent, mivel kereső tevékenységben történő közreműködés ajándékozás tárgyát nem képezhetik. Ha azonban a házastárs közreműködése kifejezett szerződés nélkül történt, az értékteremtéshez ezzel hozzájárult és ez a másik vagyonában megjelent, csendestársaságra, házasságot feltételező ráfordításra vagy a kikötött cél meghiúsulására hivatkozva lehet kiegyenlítést igényelni.

3. A vagyonközösségi rendszer

A BGB szerződéssel kiköthető vagyonközösségi rendszere (1415-1482. §§), miután az 1957. évi reform a vagyonközösség három altípusából kettőt megszüntetett, általános vagyonközösséget jelent, amely a férjet és a feleséget a vagyon tekintetében is egynek tekinti. A vagyonközösség létrejöttével a két házastárs vagyona – egyetemes jogutódlással (1416. § II.) – egyesül (*Gesamtgut*, 1416. § I. 1.), és a közös vagyon felett tulajdonközösség (*Gesamthandgemeinschaft*) jön létre. Ezért ha a házastársak valamelyikének ingatlanulajdona van, amely így a közös vagyon részévé válik, kötelesek erről az ingatlan-nyilvántartást értesíteni (1416. § III.). Amit a felek a vagyonközösség fennállása alatt szereznek, szintén a közös vagyonba kerül (1416. § I. 2.), még hozzá közvetlenül, azaz a tulajdonszerzési képességgel rendelkező házastárs nem lesz elsőként egyedüli tulajdonos, hanem közvetlenül a közös vagyonba szerez. A közös vagyon felett ellenkező megállapodás hiányában azonos jogok illetik, és azonos kötelezettségek terhelik őket, függetlenül attól, hogy a közös vagyonhoz mennyivel járultak hozzá. Szigorú kölcsönös kötöttségek vonatkoznak rájuk; sem a közös vagyonba tartozó részük, sem az abban lévő egyes vagyontárgyak felett nem rendelkezhetnek egyedül (1419. § I.).

A jelző nélküli vagyonközösség elnevezést használja az új magyar Ptk. is. Tartalmát tekintve azonban itt reálszerzés elvén alapuló, korlátozott, szerzeményi vagyonközösségről van szó, azaz az osztatlan közös tulajdonba a vagyonközösség alatt a házastársak együtt vagy külön szerzett vagyontár-

gyai, ezek terhei, valamint a házastársak bármelyike által a vagyonszövetség fennállása alatt vállalt kötelezettségekből származó tartozások tartoznak (4:37. § 1-2. bek.); ez alól kivételt azok a kötelezettségek képeznek csak, melyek az egyik házastárs közös vagyoni kötés szerződéséből származnak, ha a szerződéshez a másik házastárs nem járult hozzá, a hozzájárulást vélemezni sem lehet, vagy a vélelem megdőlt (4:50. §). A rossz elnevezés mögött a kontinuitás igényét látom: a Csjt. hatályba lépése óta a magyar magánjogban bevetté vált a vagyonszövetség kifejezés szerzeményi vagyonszövetség értelme. Zavar akkor keletkezhet, ha jogösszehasonlítás, illetve fordítás során folyamatosan magyarítani kell, hogy egy klasszikus jogi fogalmat miért másként használ a magyar jog. A közös vagyoni házastársakat osztatlanul és egyenlő arányban illeti meg, ha a részesedési kvótát megállapításukban máshogy nem határozták meg – ennek gyakorisága azonban vélemezhetően nem nagy. Mivel a vagyonszövetség a BGB rendszerében szerződéssel köthető ki, a szerzés arányát is rögzítik a felek, de a német jogfejlődésben egyébként is többféle kvóta volt ismert a jogegységesítés előtt a partikuláris jogokban.

A BGB házastársak valamelyikének közös vagyoni kívül maradt vagyontárgyait két csoportba sorolja. A különvagyoni (*Sondergut*, 1417. §) olyan vagyontárgy, amely jogügylettel nem ruházható át (pl. hasznélvezeti jog, 1059. §). Ezzel szemben a fenntartott vagyonihoz (*Vorbehaltsgut*, 1418. §) azok a vagyontárgyak tartoznak, amelyeket házassági szerződéssel azzá nyilvánítottak, melyeket a házastárs örökléssel vagy élők között ingyenesen szerez, amelyekre nézve a juttató kikötötte, hogy fenntartott vagyont képezzenek, valamint melyek a fenntartott vagyonihoz tartozó vagyontárgy helyére lépnek (*surrogatio*, 1418. § II.). A német vagyonszövetségi rendszerben tehát öt különböző vagyontömeg áll egymás mellett: a közös vagyoni és a két-két külön-, illetve fenntartott vagyoni, ami számos vegyülést eredményezhet. A vagyoni jogi folyamatok a házastársakat kétszeresen érinthetik: a közös vagyoni jogosultjaként és a személyes (külön- vagy fenntartott) vagyoni tulajdonosaként. A különböző szerepek miatt jogviszony jöhet létre egyrészt a házastársak mint tulajdonostársak között, másrészt mint személyes vagyoni tulajdonosai között.

Az új magyar Ptk. a fenntartott vagyoni fogalmát (kodifikálatlan szokásjogunkhoz, az Mtj.-hez és a Csjt.-hez hasonlóan) nem használja, a különvagyoni aktívait (4:38. § 1. bek.) és passzívait (4:39. § 1-2. bek.) pedig taxatív felsorolja – hasonlóan ahhoz, amit a német jog a fenntartott vagyoni alatt ért. Ebbe a körbe tartoznak a vagyonszövetség létrejöttkor meglévő vagyontárgyak, nyilvánvalóvá téve, hogy szerzeményi vagyonszövetségről van csak szó, a vagyonszövetség fennállása alatt a házastárs örö-

költ,³⁸ ajándékba kapott vagy más ingyenes jogügylettel szerzett vagyontárgya, a személyét ért sérelemért kapott juttatás és a személyes használatra szolgáló szokásos mértékű vagyontárgy, valamint a szellemi tulajdon. Hogy a jogalkotó miért vette ki a vagyonszövetségből az előbbieket, könnyen belátható, ha a korlátolt, szerzeményi vagyonszövetség lényegére gondolunk: ezekben az esetekben a vagyonszövetség fennállása alatti, szerzés érdekében történő tevékenységről nincs szó. Ez a logika azonban a szellemi tulajdon esetében megbukik, és magyarán itt csak a szellemi tulajdon személyhez fűződő volta, valamint az ilyen jogok forgalomképtelensége szolgálhat. A szellemi tulajdon esedékes díja azonban a közös vagyonihoz tartozik. Végezetül a különvagyonihoz tartozik a különvagyoni értékben szerzett vagyontárgy és a különvagyoni helyébe lépő érték is, azonban ha a különvagyoni tárgy a mindennapi életvitelt szolgáló, szokásos mértékű berendezési vagy felszerelési tárgy volt, a helyébe lépő vagyontárgy ötévi házassági életközösség után közös vagyoniá válik (4:38. § 3. bek.)

Logikai úton nem magyarázható, hogy a különvagyonihoz a vagyonszövetség fennállása alatt esedékes tiszta haszna miért nem különvagyoni (4:38. § 2. bek.). Kodifikálatlan magánjogunkban egykor a magyar nő rendszerint (hallgatolagosan vagy kifejezetten) átengedte különvagyoniának használatát férjének a házassági életközösség fennállása alatt, aki annak hasznával nem volt köteles elszámolni és azt megtéríteni: a feleség így járult hozzá a házassági terhek viseléséhez, enyhítve a férjet, mint a „család fejét” terhelő kötelezettség súlyán.³⁹ Mivel a jogtörténeti magyarázaton túl más okot nem látok, jogosnak tartom, hogy a bírói gyakorlat szűken értelmezi a tiszta haszn fogalmát, és a felek tevékenységétől független, ún. konjunkturális értékelést nem tekint annak.⁴⁰ Az új Ptk. különvagyoni fogalmi körénél nem említi azokat a vagyontárgyakat, amelyeket a házastársak házassági vagyoni jogi vagy más egymás közötti szerződéssel vesznek ki a közös vagyonihoz, de ennek lehetősége adott (4:41. §, 4:67. § 2. bek.).

A különvagyoni terheit (4:39. §) a jogalkotó két csoportba osztja aszerint, hogy azok az életközösség megkezdése előtt vagy után keletkezett jogcímen alapulnak, és mivel az életközösség fennállása alatt ellenkező bizonyításig a közös vagyonihoz tartozás vélelme (4:40. §) érvényesül, a keletkezett tartozásokat általában közösnek kell tekinteni, így a törvény konkrétan felsorolja a kivételesen különvagyoni terhelő tartozásokat. Ezeknek azonban csak a két házastárs belső jogviszonyát tekintve van jelentősége, harmadik személy felé mindketten közös vagyoniukkal és különvagyoniukkal is felelnek (4:39. § 4. bek.).

A tartozásokért való felelősségre a BGB vagyoni közösségi rendszerében kétféle szabályozás létezik

aszerint, hogy a közös vagyont a házastársak együtt vagy az egyik fél egyedül kezeli. Mindkét esetben érvényesülnek azonban a következő alapelvek: a közös vagyont mindkét házastárs kötelezettségei terhelik (1459. § I. és 1437. § I., kivéve az 1460-1462. §§ és 1438-1440. §§ esetei); mindkét házastárs fenntartott vagy különvagyonával is felel saját kötelezettségeiért; továbbá a házastárs felel fenntartott vagy különvagyonával a másik adósságaiért is, ha közös vagyonnevelés áll fenn mindkét félre vonatkozóan (1459. § II.) vagy egyszemélyi vagyonnevelés áll fenn a kezelt részre vonatkozóan (1437. § II.). Alapesetben a házastársak tehát a közös vagyont közösen kezelik, hacsak házassági szerződésben nem a házastársak egyikét nevezték meg vagyonnevelőként (1421. §). A mondat lényege az „egyikét” szón van, hiszen a modern német házassági vagyoni jog, ahogy az 1957. évi reformmal felszámolta a férji vagyongazgatási rendszert, úgy ezt a változást vagyonnevelésnél is keresztülvitte, azaz bármelyik házastárs lehet a közös vagyonnevelője. Tág értelemben a közös vagyonnevelés a közös cselekmények szükségszerűségét jelenti (1450. § I., 1451. §), ami az üzleti életben nehézkes lehet,⁴¹ míg a közös vagyonnevelés a másik házastárs erős korlátozását feltételezi.⁴²

A vagyonneveléshez tartozó vagyontárgyakat itthon a felek közösen használják és kezelik (4:42. §). A Ptk. a vagyonnevelés átengedéséről nem szól, de a joggyakorlat szerint annak nincs akadálya, hogy a házastárs általános meghatalmazásban jogosítsa fel a másikat a közös vagyonnal vagy annak bizonyos részével kapcsolatban a használattal és kezeléssel együtt járó intézkedések megtételére,⁴³ továbbá a házastársak gazdasági életben való esetleges szerepvállalására tekintettel a foglalkozás gyakorlásához szükséges és üzleti célú vagyontárgyak esetén speciális szabályok érvényesülnek. Ezeket (4:43. §) az a házastárs jogosult használni és kezelni, aki a foglalkozást gyakorolja, vagy a vállalkozást folytatja. A házastárs hozzájárulására egyéni cég, szövetkezet vagy gazdasági társaságban való tagság, illetve részvényesi jogállás esetén nincs szükség. Ilyenkor a házastársat a másik fél felé csak rendszeres tájékoztatási kötelezettség terheli, valamint az, hogy a használat és kezelés, továbbá a tagsági vagy részvényesi jogok gyakorlása során házastársa érdekeit megfelelően figyelembe vegye.

Az egyéb vagyontárgyak használatának és kezelésének joga viszont mindkét házastársat megilleti; arra együtt és külön is jogosultak. A közös használat és kezelés joga elvileg – az életközösség fennállása alatt – oszthatatlan, azaz a vagyonnevelés nem közönséges tulajdonközösséget keletkeztet, míg az életközösség megszűnésétől a vagyonnevelésig a közös tulajdon általános szabályai az irányadók (4:42. § 3. bek.). A vagyonnevelési

rendszerrel is láttuk, hogy a közös háztartás költségei, valamint közös gyermek és az egyik házastárs hozzájárulásával a másik házastárs közös háztartásban nevet gyermek megélhetéséhez és felneveléséhez szükséges kiadásokat a felek közösen viselik (4:73. §). Természetes, hogy ez az elv a vagyonnevelésnél is él, bár itt a normaszöveg az egyik házastárs közös háztartásban nevelt gyermeket nem említi (4:44. § 1. bek.). Ha a közös vagyonnevelés ezeket a kiadásokat nem fedezi, a házastársak ahhoz különvagyonukból arányosan kötelesek hozzájárulni, illetve ha csak az egyik házastársnak van különvagyon, ő köteles a kiegészítésre (4:44. § 2. bek.).

A tartozásokért való felelősséget hazai jogunkban – a BGB-vel szemben – nem befolyásolja, hogy együtt, vagy csak egyikük kezeli csak a közös vagyonnevelés, ha csak szerződéssel a törvényes rendszertől a felek el nem térnek. Alapesetben azonban a rendelkezésre a házastársak csakis együtt vagy a másik hozzájárulásával jogosultak (4:45. § 1. bek.). A magyar megoldás a vagyonnevelés lényegét tekintve következetesebbnek tűnik, míg a BGB megoldását a férji vagyongazgatási jogosultság maradványának tartom. A közös vagyonnevelésről (4:57-62. §§), illetve a kiegyenlítési igényről – a téma bősége miatt – külön tanulmányban szövegek.

A BGB vagyonnevelése alapvetően a házasság megszűnésével ér véget, de házassági szerződéssel vagy egyoldalú megszüntetési szándék esetén bírósági határozattal (1447-1449. §§, 1469-1470. §§) is fel lehet számolni. A magyar szabályozásban ehhez képest némi különbség van: a jogalkotó a megszűnéssel szövegező szakaszban (4:53. §) úgy rendelkezik, hogy nem magának a házasságnak, hanem a házassági életközösségnek a megszűnése jelenti a véghatárnapot, amit azonban a vagyonnevelési rendelkezések időbeli hatálya kapcsán már rögzített (4:35. § 2. bek.). Itt jegyzem meg, vitatható, hogy a bírósági joggyakorlat helyesen alakította-e ki azt a szabályt, hogy a vagyonnevelés az életközösség kezdetétől hatályosul akkor is, ha a felek a házasságkötés előtt élettársakként együtt éltek, (míg a házasság megkötésével az életközösség létrejöttét vélelmezni kell). Ez a Ptk.-ba emelt (4:35. § 1. bek.) tétel azt jelenti, hogy a házasságot megelőző életközösség a házassági életközösséggel egybeolvad,⁴⁴ és a házasság vagyonnevelési hatásai szempontjából a kezdőhatárnap az életközösség létrejöttének napja. Ennek következtében – ellenkező tartalmú megegyezés, házassági szerződés vagy kétséget kizáróan felismerhető körülmények hiányában – nem a szerzésben való közreműködés arányában, hanem egyenlő arányban illetik meg a feleket az élettársi kapcsolat alatt szerzett, különvagyonnak nem minősülő vagyontárgyak. Véleményem szerint ez a tétel több szempontból is kérdéses. Egyrészt nem logikus, hiszen a házasság felbontása vagy érvénytelenítése esetén

nem veszik figyelembe, hogy az életközösség megmarad-e a volt házastársak között,⁴⁵ másrészt a házasságot és az élettársi kapcsolatot azonos módon kezeli vagyoni szempontból, ennek pedig jogpolitikai üzenete van a társadalom felé.

Sajátos, hogy a Ptk. elismeri a házastárs jogát a házassági életközösség fennállása alatt a vagyoni közösség megszüntetésére egyoldalú kérelemmel, és rögzíti, a vagyoni közösség bírósági megszüntetésekor az életközösség fennállása alatt vagyoni különítés érvényesül (4:53-55. §§). Ezt a lehetőséget a magyar bírói gyakorlat a kodifikálatlan szokásjogunk (nem közönséges) tulajdonközösséget keletkeztető szerzeményi vagyoni közösségénél az 1880-as évek közepéig egyértelműen elismerte,⁴⁶ míg a közszerzemény intézményét Grossschmid, illetve az Mtj. újra nem értelmezte: az Mtj. szerint (140. §) a szerzemény házastársat illető fele részét egyoldalúan, a házasság fennállása alatt nem lehetett követelni. Ne feledjük, itt már értéktöbbleti elven álló, kötelemi jogi kiegyenlítési igényről volt szó. Azzal, hogy a Csjt. (31. § 1. bek.) fontos okból, majd az új Ptk. (4:54. §) taxatív felsorolt esetekben lehetőséget adott a vagyoni közösség egyoldalú kérelem alapján történő megszüntetésére, alapállításumat látom igazolni: vagyoni közösségi rendszerünk gyakorlatilag nem más, mint a tradicionális jog szerzeményi vagyoni közössége, ami viszont hazánkban középkori német gyökerekre vezethető vissza.

A jogtörténeti gyökerekkel magyarázható az is, a BGB lehetőséget ad a házastársaknak arra, hogy szerződésben egyikük halála estére a vagyoni közösség fenntartásában állapotjanak meg a túlélő házastárs és a közös leszármazók között (*Fortgesetzte Gütergemeinschaft*, 1483-1518. §§); ilyenkor a folytonos vagyoni közösség pótolja a közös vagyon öröklését és a családi vagyon egyben marad. Az Mtj., illetve a Csjt. és az új Ptk. a vagyoni közösségnek ezt a formáját nem ismeri, a Baranya Megyei Levéltári végzett kutatásaim alapján azonban azt állítom, hogy dualizmus-kori jogéletünkben még megvolt ez az intézmény, függetlenül attól, hogy írásbeli szerződésről az általam feltárt estekben nincs információ.⁴⁷

4. A szerzeményi közösség

A szubszidiárius érvényű szerzeményi közösségnek (*Zugewinnngemeinschaft*) nem volt konkrét történelmi előzménye a német jogban, amikor az 1957. évi nemi jogegyenlősítésről szóló reformtörvény – törvényes vagyoni rendszerként – beemelte a BGB házassági vagyoni jogába (1363-1391. §§). A szerzeményi közösség azon a gondolaton alapul, hogy mindazt, amit a felek a házasság fennállása alatt szerzenek, úgy kell tekinteni, mint amihez mindketten hozzájárultak még akkor is, ha bármelyikük csak háztartási tevékenységet folytat.

A házasság fennállása alatt szerzett vagyontárgyak azonban nem kerülnek közös vagyoni, mint ahogy ez korlátozott, szerzeményi vagyoni közösség esetében történik, hanem a vagyoni különítés (1363. § II. 1.) elve szerint mindkét házastárs a szerzeményi közösség létrejöttét követően is kizárólagos tulajdonosa marad vagyonának, illetve mindannak, amit a szerzeményi közösség fennállása alatt ehhez szerez.⁴⁸ A maga vagyonát mindkét fél önállóan (1364. §) és saját felelősségére kezeli, de a másik fél védelme érdekében létezik néhány rendelkezési korlát (1365. § és 1369. §). A kölcsönös részesedés csak a házasság megszűnésekor realizálódik, méghozzá vagy az öröklési jog emelésével (1371. §) vagy annak a házastársnak a kötelemi jogi kiegyenlítési igényével, akinek a házasság fennállása alatt csekélyebb szerzeménye volt (1363. § II., 1378. §). Mindez egy értéktöbbleti elven alapuló, kötelemi jogi igényt keletkeztető szerzeményi közösséget jelent, melyben a lényegi különbség a vagyoni különítéshez képest két szempontból ragadható meg: egyrészt a szerzeményi kiegyenlítésről van szó a szerzeményi közösség megszűnésekor, másrészt a rendelkezési jog korlátozásáról a házastárs szerzeményi részesedésének a védelme érdekében.⁴⁹ A szerzeményi kiegyenlítés hatalmas témakörével külön tanulmányban foglalkozom.

Az új magyar Ptk. szerződéssel kiköthető ún. közszerzeményi rendszerének szerkezetében ehhez képest nem látok különbséget, bár a részletszabályokban vannak eltérések. A magyar jogalkotó – következetesen – itt is rögzíti, hogy a közszerzeménynek tekinthető tiszta vagyoni érték az életközösség megszűnése után követelhető (4:69. §). Más kérdés, hogy a közszerzemény megállapítását, annak megfelelő biztosítását, illetve a rendszert kikötő szerződés megszüntetését (a jövőre nézve vagyoni különítés elrendelése mellett) az életközösség fennállása alatt egyoldalúan is kérheti bármelyik házastárs. Ennek feltétele egyrészt, hogy a fél házastársa tudomása nélkül kötött szerződést, másrészt ezzel a szerződéssel olyan mértékű vagyont halmozott fel, amely a közszerzeménynek minősülő vagyontárgyakból öt megillető részesedést meghaladja (4:70. §). Ez a házastárs védelmét szolgáló szabály azért szükséges, mert a házastársak önálló vagyonszerzők, és így előállhat olyan eset, amikor a házastárs tudta nélkül megkötött szerződésekkel felhalmozott adósság a házastárs közszerzeményi részesedését veszélyeztetheti.⁵⁰ A német szakirodalom is a házastársak önálló vagyonával (1363. § II. 1.) és annak önálló kezelésével (1364. §) magyarázza azt, hogy a törvény szerzeményi közösségben a házastársak jogügyleti szabadságát bizonyos esetekben házastársuk jóváhagyásával korlátozza.⁵¹ Más kérdés, hogy a BGB ebben a tekintetben sokkal alaposabb, és az 1957. évi reformtörvény óta a bírói joggyakorlat is rögzíti.

zült már. A házastárs védelmét szolgáló korlátozások részletes kidolgozottságával az új magyar Ptk.-ban nem itt, hanem a vagyoni közösségi rendszerénél (4:45-52. §§) találkozunk, azaz a jogalkotó mindkét törvénykönyvben az általánosnak tekintett, törvényes vagyoni jogi rendszerénél érezte ennek szükségességét.

Bár a német újraegyesítés óta negyed évszázad eltelt már, a szakirodalom⁵² alapján úgy látom, még mindig aktuális az a probléma, ami az egykori NDK (1949-1990) és az NSZK törvényes vagyoni jogi rendszerének az összehangolása jelent(ett). A szovjetblokkhoz tartozó NDK-ban ún. tulajdon- és vagyoni közösség (*Eigentums- und Vermögensgemeinschaft*), tényleges tartalmát tekintve szerzeményi vagyoni közösség (*Errungenschaftsgemeinschaft*) érvényesült: a házastársaknak a házasság fennállása alatt munkáért járó jövedelemből szerzett dolgai, vagyoni jogai és megtakarításai a házasság megszűnésekor mindkét házastársat megillették, azaz ezt a közös vagyont fel kellett osztani. A Német Szövetségi Köztársaság és a keletnémet állam egyesítési szerződése előírta, hogy azokra a házastársakra, akik az 1990. október 3-án, az újraegyesítés napján az NDK törvényes vagyoni jogi rendszere szerint éltek, ettől az időponttól kezdődően a szerzeményi közösség vonatkozik. A házastársak két éven belül bíróság előtt nyilatkozhattak arról, hogy továbbra is az eddigi vagyoni jogi rendszert követik-e.⁵³ Az érintett állampolgárok túlnyomó része ezzel a lehetőséggel – információ hiányában vagy nemtörődomségből – nem élt,⁵⁴ és egy 2011-ben készült felmérés⁵⁵ felhívja a figyelmet arra, a megkérdezettek 89%-a meg van győződve arról, hogy ma is szerzeményi vagyoni közösségben él. Bár a szerzeményi vagyoni közösségre éppen ezért nagy szükség lenne, a kritikusok szerint „feláldozták” azért a nyilvánvaló célért, hogy az újraegyesített szövetségi államban egységes törvényes vagyoni jog érvényesüljön.⁵⁶ Árnyalja ezt a képet, hogy azok a házastársak, akik a szerzeményi közösségre való áttérést nem utasították el, a régi vagyoni jogi rendszerből közös vagyoni jogukat tulajdonközösség formájában megőrizhették, hiszen a szerzeményi közösséggel a házastársak más közös tulajdona is összeegyeztethető.⁵⁷

5. A házastárs védelmét szolgáló jogügyleti korlátozások a törvényes vagyoni jogi rendszerénél

Lehetséges-e két olyan törvényes vagyoni jogi rendszer összehasonlítása, melyek lényege egymással ellentétes: az egyik a házastársak vagyoni jogának elkülönítésén, a másik azok egyesítésén alapul. A választ az határozza meg, hogy az összehasonlítás mire irányul. A német szerzeményi közösség és a magyar vagyoni közösség, amely ténylegesen korlátozott, szerzeményi vagyoni közösséget jelent, annak

ellenére is összehasonlítható, hogy a szerkezetük más, mivel a funkciójuk azonos: mindkettő a házastársnak a másik szerzeményeiben való részesítésére irányul. Ezért mindkettőnél jogos a kérdés: képes-e és ha igen, akkor mennyiben képes a törvényi szabályozás a házastárs érdekeinek védelmét biztosítani.

A BGB házassági vagyoni jogában a szerzeményi közösségben élő házastárs védelmét szolgáló jogügyleti korlátozásoknak két alaptípusa van. Egyrészt az a jogügylet, amellyel a házastárs egész vagyoni jogáról rendelkezik, vagy amellyel egy ilyen kötelezettség-vállalást akar teljesíteni (1365. § I.), másrészt az a jogügylet, amellyel a közös háztartás őt illető vagyontárgyairól rendelkezik, vagy amellyel egy ilyen kötelezettség-vállalást akar teljesíteni (1369. § I.). Ez utóbbi kapcsán előjáróban meg kell jegyezni, hogy a háztartási eszközök beszerzése a hatályos német jogban szerzeményi közösség esetén az általános dologi jogi szabályok szerint valósul meg, azaz a szerződéskötéskor megnyilvánuló akarat határozza meg, hogy ki lesz a megszerzett tárgy tulajdonosa, 2009. szeptember 1-jéig azonban az ún. surrogációs szabály érvényesült (1370. §).

A BGB 1365. § szerint a hozzájáruláshoz kötött jogügyletek köre három csoportra terjed ki: azokra, melyekkel a házastárs vagyona egészéről rendelkezik (pl. vagyona egészének eladása); melyekkel a házastárs teljesíteni kívánja a vagyona egészéről szóló rendelkezést, ha ez a kötelezettségvállalás a házastárs hozzájárulása nélkül történt, hiszen ilyenkor a jogügyletből következő minden egyes rendelkezéshez, amely a kötelezettség teljesítésére vonatkozik, szükség van a hozzájárulásra (pl. a vagyoni közösségnek eladását az ingatlanok átadásával és az őt illető követelések átengedésével akarja teljesíteni); valamint az olyan egyéb jogügyletekre, melyek a vagyoni közösségről történő rendelkezést fejezik ki, akkor is, ha hozzájárulást nem igénylő kötelezettségvállalásról van szó (pl. a férj vagyona egészét ingyenesen egy alapítványra ruházza át). Ezzel szemben nincs szükség hozzájárulásra a rendelkezéshez, ha a másik házastárs az annak alapjául szolgáló kötelezettségvállaláshoz már hozzájárult (pl. ha a férj felesége hozzájárulásával eladja vagyoni jogát, a szerződési kötelezettség teljesítéséből következő átadásokhoz a vevő irányába ezek után már nincs szükség házastársi hozzájárulásra).

Kérdéses, hogy mit értenek a vagyoni közösség fogalma alatt. Szigorúan véve a német jogban vagyoni jogról történő rendelkezés csak kivételesen, pl. halál esetére történő rendelkezésnél van, amelyre azonban az 1365. § nem vonatkozik.⁵⁸ Ezt a szakaszt olyan egyes jogokról történő rendelkezéseknél alkalmazzák, amely gazdasági szempontból a házastárs teljes vagyoni jogát kiteszi. Amennyiben ezek képezik a házastársak teljes vagyoni jogát, igaz ez egyetlen vagyontárgyról (pl. egy földdarab eladása)

vagy egyes tárgyak csoportjáról való rendelkezésre (pl. egy könyvtár eladása) is (*Einzeltheorie*),⁵⁹ és nem szükséges, hogy a felek a teljes vagyont kifejezetten az ügylet tárgyává tegyék (*Gesamttheorie*).

A joggyakorlat szerint az 1365. szakaszt akkor is alkalmazni kell-e, ha a jogügylet olyan tárgyra vonatkozik, amelyek érték szerint csak megközelítően teszik ki egész vagyont. A „megközelítően egész vagyont” meghatározásához kis vagyont esetén a rendelkező összes vagyona 15%-ának értékénél állapítják meg a határt, míg nagyobb vagyont esetén 10%-nál.⁶⁰ A jogügylet tárgya értékének és a jogügyletben nem érintett, maradék vagyont értékének az összehasonlításnál az ellenszolgáltatást, amelyet a házastárs kap, figyelmen kívül hagyják. Ebbe a vagyont-összehasonlításba nem vonják be a biztos munkajogviszonyon alapuló jövőbeli jövedelmet⁶¹ és a jövőbeli nyugellátást sem,⁶² a vagyontárgyak megszerzésére vonatkozó biztos várományosi jogállást azonban figyelembe veszik.⁶³ A BGH az egyes vagyontárgyakról való rendelkezésnél az 1365. § érvényesüléséhez elvárja az ügyleti partner pozitív tudomását is arról, hogy a jogügyletben a házastárs egész vagy csaknem egész vagyona részt vesz, vagy legalábbis ismernie kell azokat a viszonyokat, amelyekből ez következik (*subjektive Theorie*). A tudomás meglétét annak kell bizonyítania, aki az 1365. § szerint a hozzájárulás szükségességére hivatkozik.⁶⁴ Ha az ügyleti partnernek a jogügylet megkötésekor még nincs tudomása a házastársak vagyoni viszonyairól, de a szerződés teljesítése előtt tudomást szerez erről, a kötelezettségvállalással járó, megkötött jogügyletet a későbbi ismeretszerzés nem érinti, és a szerződés teljesítéséhez részéről nincs szükség ezek után a házastárs hozzájárulására.⁶⁵ Ha az ügyleti partner nem tudja, hogy a szerződő fél egyáltalán házas-e, védelme érdekében csak akkor alkalmazható az 1365. §, ha a tudomás hiányáért az ügyleti partner nem felelős (1366. § II. 2.).

Az 1369. § a házastársak közös háztartásához (*ehelicher Haushalt*) tartozó vagyontárgyakra vonatkozik. Ezekről bármelyikük csak akkor rendelkezhet és kötelezettségvállalást csak akkor teljesíthet, ha ehhez házastársa hozzájárul, azaz az 1365. és az 1369. §§ azonos koncepción nyugszik. Az 1369. § szerint hozzájárulás-kötelesek azok a jogügyletek, amelyekben ilyen vagyontárgyakról rendelkeznek, valamint az ilyen vagyontárgyakról való rendelkezések teljesítése, kivéve, ha olyan kötelezettség teljesítéséről van szó, mely eleve már a házastárs hozzájárulásával jött létre.

A házastársak közös háztartásának fogalma azokra a dolgokra korlátozódik, amelyek rendelkezésük szerint mindkét házastárs vagy a család használatában állnak, illetve fogyasztását szolgálják. Kivételt képeznek azok a tárgyak, amelyek mindenkor az egyik házastárs személyes szükségle-

teit elégítik ki, így pl. a ruházat, a munkaeszközök vagy a munkavégzéshez használt autó. A kötelmi jogi igények általánosságban nem tartoznak az 1369 alá,⁶⁶ mint ahogy a telek- és lakóingatlanok, illetve lakhatási jogosultságok és a harmadik személy tulajdonában lévő dolgok, pl. a házastárs által bérelt mosógép sem, míg a közös háztartásból azok a dolgok, amelyekre nézve az egyik házastárs dologi jogi várományos, igen. Az 1369. § alá tartoznak végezetül az értéktelenné vált háztartási eszközök helyére lépő igények (kártérítési igény, biztosíték adására vonatkozó igény), valamint az adásvételi szerződés teljesítésére vonatkozó igény, ha a megvásárolt dolgot a közös háztartásba szánták.

Az 1365. és 1369. §§ szerinti jogügyleti korlátok akkor is fennállnak, ha a házastársak külön élnek, sőt ilyen esetben a rendelkezési jog korlátozására fokozott igény van. Az olyan tárgyak, melyek a közös háztartáshoz tartoztak, akkor esnek az 1369. § alá, ha a használatot a különválás után közös megegyezéssel vagy bírósági határozattal (1361a § III.) rendezték, bár a bírói határozat csak előzetes használati szabályozást jelent. Más azonban a helyzet, ha a házastársak megegyezéssel a háztartási eszközről véglegesen és kötelező érvénnyel döntöttek; ettől az időponttól kezdődően mindenki szabadon rendelkezik a neki rendelt dolgok felett. Ugyanez érvényes arra a dologra, amely az egyik házastárs tulajdonában áll, és neki át is adták (1361a § I. 1.), míg a különélés megkezdését követően az egyik házastárs saját szükségleteire szerzett vagyontárgya eleve nem kerül a közös háztartásba, és így az 1369. § természetesen nem érinti.

A hozzájárulást igénylő ügyletek lebonyolítása az 1365. § I. és az 1369. § I. esetében azonos módon történik: a beleegyező nyilatkozatot a házastárs és az ügyletben részes harmadik személy előtt is meg lehet tenni, ehhez különös formára nincs szükség (182. § I.-II.). Törvényben rögzített feltételek esetén a már megadott beleegyezés visszavonható (183. §).

A házastárs arról ugyan szabadon dönt, hogy beleegyezik-e a jogügyletben, de joggal való visszaéléssel szemben a törvény intézkedik. A házastársi hozzájárulást az ügyletben részes házastárs kérelmére a bíróság (előzőleg vagy utólag) pótolhatja, ha a jogügylet megfelel a rendszerinti vagyontárgykezelésnek, és a házastárs a beleegyezést kellő ok nélkül tagadta meg. A pótlásra akkor is sor kerülhet, ha házastárs rendszerinti vagyontárgykezelését házastársa betegsége vagy távolléte akadályozza abban, hogy a nyilatkozatot megtegye, és a halasztás veszéllyel jár. A feltételeket tekintve az 1365. § II. és az 1369. § II. között apró eltérések vannak csak. A közös háztartáshoz tartozó vagyontárgyakra vonatkozó jogügyletnél kérdéses lehetne, hogy a házastárs kulcs hatalma (1357. §) alapján kaphat-e felhatalmazást arra, hogy a másik fél részéről szükséges hozzájárulásról maga nyilatkozzon. *Dieter Schwab* véleménye

szerint ezt a felvetést elve el kell utasítani, hiszen ezzel az 1369. § feleslegessé válna.⁶⁷ Nem feledhető az sem, hogy – miután eldőlt a jogügylet érvénytelensége – a rendelkező házastárs a bíróságtól a rendelkezés érvénytelenségéből adódó jogoknak a harmadik személlyel szemben történő érvényességét nyilvánítását is kérheti (1368. §), akár a házasság felbontása után is.⁶⁸

A szükséges beleegyezést nélkülöző jogügyleteket különbözőképpen ítélik meg. Az egyoldalú jogügyletek helyrehozhatatlanul semmivé válnak (1367. §). Szerződések esetében azonban a törvény bizonytalan érvénytelenségről (*schwebende Unwirksamkeit*, 1366. §) szól: ha a hozzájárulás a házastárs vagy a harmadik személy előtt megtörtént, a jogügylet megkötésétől fogva hatályos (184. § I.). Ha a házastárs a jóváhagyást megtagadja, a bizonytalan állapot (*Schwebezustand*) szintén véget ér, és a szerződés joghatály nélkülívé válik (1366. § IV.). Ha azonban a nyilatkozat megtagadása csak a házastárs jelenlétében történt, a bizonytalan állapot a harmadik személy követelésére újra előáll (1366. § III. 1.), míg a bizonytalan hatályú szerződés véglegesen érvényessé válik, ha a hozzájárulásra jogosult személy meghal.

Mivel a harmadik személy a szerződés érvényességét illetően bizonytalanságban van a szerződés jóváhagyásáig vagy a jóváhagyás megtagadásáig, a harmadik személynek lehetősége van arra, hogy a jogi helyzet tisztázásában közreműködjön. Jóváhagyásig a harmadik személy nyilatkozatával visszavonhatja a szerződést a szerződő házastárral szemben (1366. § II. 2.), továbbá felszólíthatja a szerződő házastársat arra, hogy szerezze meg a szükséges hozzájárulást. A felszólítás következtében (1366. § III. 1-3.) egyrészt a másik házastárs a 182. § I. rendelkezésétől eltérően a harmadik személy előtt nyilatkozhat a jóváhagyásról vagy annak megtagadásáról, míg a házastársak közötti nyilatkozat nem érvényes. Másrészt a felszólítással érvényét veszti az a jóváhagyó vagy megtagadó nyilatkozat, amit a felszólítást megelőzően a házastárs házastársa előtt tett. Harmadrészt, ha a nyilatkozattételre a felszólítás vételétől számított két héten belül nem kerül sor, a hozzájárulást úgy tekintik, mint amit megtagadtak, végezetül, ha a bíróság a jóváhagyást pótolta, úgy határozata csak akkor érvényes, ha a házastárs azt a harmadik személlyel két héten belül közli. A harmadik személy felszólítása ezeket a hatásokat azonban csak akkor váltja ki, ha a felszólítás az ügyletkötő házastárral szemben történik, ellenkező esetben jogkövetkezménye nincs. A becsületes harmadik fél védelme azonban a BGB házassági vagyoni jogában nem biztosított akkor sem, ha a harmadik személy jóhiszeműre vagy köztudomás hivatkozik a tulajdonszerzésnél, mivel az 1365. és 1369. §§ abszolút elidegenítési tilalmat írnak elő.⁶⁹ Bizonyos védelem azonban mégis fakad

az 1365. § esetében a már tárgyalt szubjektív-elméletből, az 1369. § eseteiben pedig abból, hogy a harmadik személy tudta-e, az elidegenített dolog a családi háztartáshoz tartozik.⁷⁰

Mivel az új magyar Ptk. törvényes vagyoni jogi rendszere a vagyonközösség és ezért a házastárs védelmét szolgáló korlátozások a közös vagyoni vonatkoznak, joggal várhatjuk, hogy a védelem szabályai erősebbek, mint amik a házastársat a BGB szerzeményi közösségében a szerzemény tekintetében megilletik, és ez így is van. A vagyoni jogi rendszer fennállása alatt minden jogügyletre vonatkozó alapelvek, hogy a rendelkezési jog gyakorlása, ha nem együtt történik, előzetesen vagy utólagosan,⁷¹ de alakszerűségek nélkül hozzájárulás-köteles (4:45. §), méghozzá a közös vagyoni egésze, azaz a házastárs eszmei tulajdoni hányada tekintetében is. A védelem szempontjából figyelembe vehető jogügyletek megjelölése a BGB 1365. és 1369. szakasza-ihoz hasonlóan értelmetlen lenne: kiterjed a tulajdonost megillető jogok gyakorlására (5:30. §), de más jogokról, illetve kötelezettségekről történő rendelkezésre is – a vagyoni fogalmából következően. Ugyanígy általános elv érvényesül a különvagyoni tekintetében is: a felek rendelkezési szabadságát az korlátozza, hogy a közös vagyoni elégtelensége esetén a családi költségekhez (4:44. § 1. bek.) kötelesek különvagyoni arányában hozzájárulni (4:44. § 2. bek.). Ezt az erőteljesebb szabályozást azonban ellenkező irányba fordítja a hozzájárulás vétele, amely alól két kivételt ismer a törvény. Egyrészt az ingyenes jogügyleteket (4:44. § 1. bek.), másrészt azt az esetet, ha a házastárs egyéni cégbe, gazdasági társaságba vagy szövetkezetbe apportálja a közös lakást magába foglaló ingatlant vagy a közös vagyontárgyat (4:48. §). A vétele akkor dől meg, ha kétséget kizáróan bizonyítják,⁷² hogy a szerződést kötő harmadik fél tudott vagy tudnia kellett arról, hogy a másik házastárs a szerződéshez nem járult hozzá (4:46. § 1. bek.). Ilyenkor a másik házastárs csak akkor hivatkozhat a hozzájárulás hiányára, ha a harmadik személynél a szerződés megkötése előtt kifejezetten tiltakozott (4:46. § 2. bek.). A vagyoni jogi rendszer megszűnése és a vagyoni megosztás közötti időben a törvény ehhez képest – a függő jogi helyzetre tekintettel – négy esetkört kivesz a hozzájáruláshoz kötöttség alól, ezeknél azonban vagyoni megosztáskor megtérítési kötelezettség áll fenn (4:47. §).

A rendelkezési jog gyakorlásából eredő felelősség harmadik személlyel szemben (4:49-51. §§) ezek alapján attól függ, hogy a szerződéskötésre együtt, a házastárs hozzájárulásával vagy anélkül került-e sor. Az első esetben egyetemlegesen felelnek a felek különvagyoni jogaikkal és a közös vagyoni részből az adott félre eső részzel is. A második esetben a hozzájáruló fél a tartozás esedékességekor a közös vagyoni részből rá eső vagyoni hányad erejéig felel az ingyenes és

visszterhes kötelezettségvállalásokért is, míg vélelmezett hozzájárulás esetén csak a visszterhesekért (4:46. §). Ezzel szemben, ha a házastárs a jogügyletnek járult hozzá és azt vélelmezni sem lehet, illetve a vélelem megdőlt, a szerződésből eredő kötelezettségért nem felel (4:50. §). Jogalap nélküli gazdagodás alapján azonban mégis köteles helytállni, ha a házastárs szerződése (vagy más kötelelem-keletkeztető magatartása folytán) gazdagodott (4:51. §). A házastársat is terhelő, de annak hozzájárulása nélkül kötött szerződésből eredő kár tekintetében a házastársak között megtérítési igény keletkezik, amit a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályai szerint kell megítélni (4:52. §).

A BGB és az új magyar Ptk. törvényes vagyoni jogi rendszerének összehasonlításakor kiemelt szempont, hogy a házastárs védelmét a jogalkotó milyen jogügyleti korlátozásokkal valósítja meg és ennek következtében a rendelkezési jog gyakorlásából eredő felelősség hogyan alakul. Világosan látszik, hogy a hazai jog jóval erősebb védelmet biztosít, azonban az is egyértelmű, hogy a BGB – mivel a szerzeményi közösség alapvetően a vagyonekülönítés elvén áll – ennél többet nem nyújthat.

6. A házassági szerződés

A BGB házassági vagyoni jogának alapelve a magánautonómia elismeréseként a szerződési szabadság (BGB 1408. § I.) érvényesülése, és a törvényes vagyoni jog szubszidiárius volta.⁷³ Bár az 1957. évi reformot megelőzően a jogirodalomban többen felvetették,⁷⁴ hogy a törvényes vagyoni jog egészét el kell vetni és a felekre kell bízni vagyoni viszonyaik szabályozását, a törvény-előkészítés során ezt a felvetést komolyan már nem mérlegelték.

A házassági szerződés formája kötött: a két fél együttes jelenlétében, közjegyzői okiratba foglalva köthető (1410. §). A házassági vagyoni jogon kívül, általános természetű jogügyletek (kölcson, ajándékozás, társasági szerződés stb.) esetén azonban nincs szükség erre a formára akkor sem, ha a szerződés a házastársak közötti vagyoni viszonyokat jelentősen átalakítja. A konstitutív joghatállyal nem rendelkező vagyoni jogi nyilvántartásba történő bejegyzés (1558-1563. §§) nem kötelező, de ha kérelem alapján erre sor kerül, a bejegyzett aktusok nem ismeretéből származó kockázatot a házastársak üzleti partnerükre hárítják át (1412. §). A nyilvántartásba bejegyezhető a házassági vagyoni jogi szerződések, illetve más megegyezések (pl. a törvényes vagy a szerződéses rendszer alakítása, a vagyonekezelési jog visszavonása, a kulcs hatalom korlátozása vagy kizárása, vagyonekülönítésről szóló megegyezés), továbbá törvény által vagy bírósági döntés következtében beálló jogállapotok

is, melyek a törvényes vagyoni jogot kizárják vagy megváltoztatják, amennyiben ezek a házastársak jogállását harmadik személlyel szemben befolyásolhatják.⁷⁵

A szerződés tartalmát azonban házastársak (jegyesek) gyakorlatilag szabadon alakítják. Egyrészt a törvényes rendszer helyett egy, a törvény által felkínált rendszer mellett dönthetnek (1414-1415. §§). Korábbi vagy külföldi jog alapján vagyoni rendszert nem lehet kikötni (1409. §), de vegyes állampolgárságú házasságok esetén lehetőség van arra, hogy a felek a házasság vagyoni joghatását tekintve a külföldi jogot válasszák. Másrészt a házastársak a házasságkötés után a törvényes vagy a választott vagyoni rendszert megváltoztathatják, de lehetséges az is, hogy csak a törvényes rendszert zárják ki, illetve később feloldják azt, vagy csak a szerzeményből való részesedést, azaz a törvényes vagyoni rendszer lényegi hatását zárják ki (1408. § I.). Ezekben az esetekben vagyonekülönítés áll be, hacsak a szerződésből más nem következik (1414. §),⁷⁶ de ezt eredményezi az is, ha egy korábban fennálló vagyoneközösséget oldanak fel.

A házassági szerződésben ezen kívül a törvényi előírásokat meg lehet változtatni, vagy ki lehet egészíteni, amennyiben az elképzelhető. Ilyen lehet többek között szerzeményi közösségnél a kiegyenlítési igény bizonyos értékre korlátozása vagy a kezdevagyon meghatározása, vagyoneközösségnél pedig a szerződéskötés időpontjában meglévő vagyontárgyak egészének fenntartott vagyonná nyilvánítása, ami szerzeményi vagyoneközösséget eredményez. Ne feledjük, 1957-ben a vagyoneközösség három változat közül formálisan csak a jelző nélküli, gyakorlatilag általános vagyoneközösséget hagyta meg a jogalkotó, tartalmát tekintve azonban a szerződési szabadság kikaput nyit a korlátozott, szerzeményi vagyoneközösség előtt. Egyik házastárs átengedheti vagyona kezelésének jogát a házastársának, amihez még csak szerződés sem szükséges, de az a jog, hogy az átengedés bármikor visszavonható, csak szerződéssel zárható ki vagy korlátozható (1413. §). Mindez tehát azt jelenti, hogy a törvényi előírások nem jelentenek típuskényszert, és a szerződés tartalma széles körűen formálható,⁷⁷ bár vannak olyan általános vagyoni jogi szabályok, melyektől természetesen a házassági vagyoni jogban sem lehet eltérni.

A szerződési akaratnak azonban van egy igen fontos további korlátja is, a házassági szerződések (és bontási megegyezések) bírósági kontrollja.⁷⁸ Ennek alapját a Szövetségi Alkotmánybíróság magánautonómia védelme érdekében felállított elvei teremtették meg: biztosítani kell, hogy csak azok a szerződések nyerjenek korlátlan joghatályt, melyek mindkét fél tényleges akaratán alapulhatnak, valamint nem az egyik házastárs egyoldalú dominanciáját tükrözik. A Szövetségi Alkotmánybíróság sze-

rint a bíróságok feladata, hogy ilyen esetekben a megtört szerződési egyenlőség miatt a polgári jog generális klauzulája segítségével (138. § I., 242. §) a szerződés tartalmát ellenőrizzék, és szükség esetén korrigálják. Olyan esetekről van szó, amikor a házasságkötés előtt, a (későbbi) feleség terhességkor a feleségre nézve erősen hátrányos házassági egyességet kötöttek, példának okáért vagyonekülönítésről és a gondoskodási kiegyenlítés kizárásáról vagy bontás esetére a tartásról való kölcsönös lemondásról, és ebből egy különösen hátrányos élethelyzet állt elő.⁷⁹

A Szövetségi Bíróság ezek alapján, de nem csak erre a speciális esetre nézve dolgozta ki a házassági szerződések és bontási megegyezések bírósági kontrolljának szabályszerű rendszerét. Ennek lényege, hogy a törvényi szabályozás védelmi célzata tetszés szerinti házassági megegyezéssel nem játszható ki. Ez történik akkor, ha egy egyértelműen egyoldalú és a házassági életviszonyok egyéni meghatározásából következően nem jogszerű tehermegosztás történik, és a házasság lényegének ésszerű meghatározása alapján ez nem várható el a teherviselésben hátrányos helyzetbe került házastárstól.⁸⁰

A bíróság elsőként a megegyezés hatályosságát vizsgálja (138. § I.): ha a megegyezés már létrejöttének időpontjában is nyilvánvalóan egyoldalú tehermegosztáshoz vezetne bontás esetén, jó erkölcsbe ütköző volta miatt – a házastársak életközösségének jövőbeli alakulásától függetlenül – (részben vagy egészében) tilos joghatályt tulajdonítani neki. A megegyezés helyett ilyen esetben a törvényi szabályozás lép életbe.

Ha azonban a kontroll eredménye nem ez, második lépésként a bíróság azt vizsgálja, hogy a házastárs visszaélhet-e és ha igen, akkor mennyiben élhet vissza a szerződésben neki biztosított jogokkal, ha bontás esetén a szerződés tartalmára hivatkozik (242. §). Ebben a tekintetben nem önmagában a szerződéskötés időpontjában fennálló viszonyok irányadók, hanem sokkal inkább az döntő, hogy – a házastársi életközösség megszakadásakor – a szerződés tartalmából a másik házastársára nézve nem elvárható tehermegosztás áll elő. A tehermegosztás értékelése a bontás következményei alapján történik: az ún. lényegi tartományba (*Kernbereich*)⁸¹ tartozik elsőként a gyermek gondozásából következő házasság utáni tartási igény (1570. §), majd másodikként az életkor vagy betegség miatti házasság utáni tartási igény (1571-1572. §§). Ezzel egy szinten áll a gondoskodási kiegyenlítés, míg maga a házassági vagyoni jog nincs hozzárendelve a lényegi tartományhoz. Alapesetben a vagyonekülönítésről szóló megegyezés tehát nem áll bírói felülvizsgálat alatt,⁸² de lemondások halmozása esetén (vagyonekülönítés és gondoskodási kiegyenlítés kizárása vagy hátrányos tartási megegyezés), ezek

együttes értékelése alapján lehetséges a bírói javítás.⁸³ A megegyezést csak akkor tekintik jó erkölcsbe ütközőnek, ha az egyoldalúan terhelő szabályozások együttese az egyik házastárs dominanciáját tükrözi a szerződéskötésnél.⁸⁴

A vagyoni viszonyok szerződéses rendezésének lehetőségét az új magyar Ptk. a házassági vagyoni jogon belül (VI. cím) az általános rendelkezések közé, a legelső szakaszba (4:34. §) tette, míg a szerződési szabadság elve BGB-ben a törvényes vagyoni jog után (1408. §) kapott helyet. A kommentár szerint a magyar megoldás oka az a kiindulási elv volt, hogy ha a házasság önkéntes alapon, a felek szabad választása alapján jön létre, akkor a vagyoni jogi következményeknek is választásuk szerint kell alakulniuk.⁸⁵ Nyilvánvaló, hogy ez elsősorban reakcióként értékelhető arra, hogy 1953-tól az 1986. évi IV. tv. hatályba lépéséig a szerződéses jog teljes hiánya érvényesült, nem pedig olyan rendelkezés, mely a BGB-vel szemben a szerződési szabadság erőteljesebb megnyilvánulását jelentené.

A házassági vagyoni jogi szerződés fogalmát a hazai jog szűken adja meg, megkülönböztetve azt a házastársak egymás közötti más szerződéseitől – ahogy ezt a BGB is teszi. Mivel azonban kodifikálatlan házassági vagyoni jogunkban nem vagyoni jogi rendszerekről, hanem intézményekről volt szó, értelemszerű, hogy a polgári kori magánjogtudományban tág értelemben házassági szerződésnek (*contractus matrimonialis*) tekintették mindazokat a szerződéseket, melyek a házastársak közötti vagyoni viszonyokat szabályozták.⁸⁶ Összességében is igaz azonban, hogy az új magyar Ptk. szabályai a házassági vagyoni jogi szerződésről – természetesen – sokkal inkább megfelelnek az európai trendnek, illetve a BGB rendelkezéseinek, mint az 1952 előtti magyar kodifikálatlan szokásjognak. Eszerint a szerződés alanyai között (kötelezettségvállalóként vagy jogosítottként) harmadik személy is lehetett, míg ma ez kizárt;⁸⁷ a szerződést szerződési képességgel rendelkező jegyes vagy házas meghatalmazottja is megkötötte, míg ma kizárólag személyesen van erre lehetőség; a szerződés lehetett szóbeli és írásbeli is, hiszen a közjegyzői oklevélhez kötöttség csak az 1874. évi XXXV. tc. hatályba lépése óta érvényesült, míg ma közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba kell foglalni; általános és hivatalos nyilvántartási rendszer nem volt, míg ma a szerződés harmadik személlyel szemben akkor hatályos, ha az országos nyilvántartásba bevezették, vagy ha a házastársak bizonyítják, hogy a harmadik személy a szerződés fennállásáról és tartalmáról tudott vagy tudnia kellett.⁸⁸ Ezek a kor követelményeinek tekinthető változások.

Található azonban hatályos jogunkban olyan rendelkezés is a házassági szerződésekről, melyeket az előzőekkel szemben pontosan a magyar jogi tradícióval magyarázhatunk. Kodifikálatlan ma-

gánjogunkban a házassági vagyoni szerződés tárgyát tekintve tartalmazhatót halál esetére szóló rendelkezést is, amit ekkor az öröklési jogi szabályok szerint ítélték meg, ahogy az új Ptk. is lehetőséget ad erre azzal, hogy ilyen esetben a közös végrendelet szabályait kell alkalmazni (4:68. §). A szerződéskötés időpontját a jogalkotó – ugyancsak jogi tradíciónknak megfelelően és egyben a BGB-vel megegyező módon – nem korlátozza, azaz a házasság megkötése előtt és után, akár többször is sor kerülhet rá. Az első esetre nézve a „házasulók” kifejezést használja (4:63. § 1. bek.), figyelembe véve hogy nem feltétlenül jegyesekről van szó. A szerződés időbeli hatálya hazai jogunkban a szerződésben megjelölt időponttól áll be az életközösség fenntartásáig (4:63. § 1. bek.) vagy újabb szerződési rendelkezésig, de sajátos, hogy a Kommentár sürgeti: a házastársak esetleges korábbi együttélésük alatt szerzett vagyoni sorsát is rendezzék vagy szerződésük hatályát az életközösség egész tartamára – visszamenőlegesen – terjesszék ki.⁸⁹ Az ok világos: a törvényes vagyoni rendszer esetében a tényleges együttélés kezdete, nem a későbbi házasságkötés időpontja határozza meg a rendszer időbeli hatályát (4:35. § 1. bek.). Kérdéses, hogy helyesnek tekinthető-e a Kommentár állásfoglalása, mely szerint – ha a szerződésben a felek a korábbi együttélés alatt szerzett vagyoni sorsát konkrétan nem rendezték – „a felek szerződés kori akaratából kiindulva, az eset körülményei alapján lehet a kérdést eldönteni”. Ez egyrészt a vagyoni szerződésre vonatkozó törvényi kitétel („a szerződésben meghatározott időponttól”) felülírását, másrészt a törvényes vagyoni jogban felállított szabály analóg alkalmazását jelenti, harmadrészt a házasságot megelőző együttélést és a házassági együttélést vagyoni szempontból összemossa.

Bár típuskénszer a BGB házassági vagyoni jogában sincs, a hazai jog kifejezetten szól arról, hogy meghatározott rendeltetésű vagyoni dolgokra nézve vegyíthetők a törvényben szabályozott rendszerek, sőt a törvényes és a választható rendszerek szabályai csak diszpozitív rendelkezések, melyektől, ha kifejezett törvényi tilalom nincs, el lehet térni (4:63. § 2. bek.). A szerződési szabadság bizonyos korlátozása azonban egyrészt a család, másrészt a család hitelezőinek a védelme érdekében a hazai jogban is elkerülhetetlen. A védelem eszköze lényegét tekintve ugyan az, mint a német joggyakorlatban: szerződéseknek a kötelmi jogban rögzített általános szabályai nyújtanak segítséget ilyen esetben, mint ahogy egyébként is ezek a normák érvényesülnek, ha a családjogi könyv speciális szabályozást nem ad. A magyar joggyakorlat a házastársi szolidaritással ellentétes, a családvédelmi érdekeket súlyosan sértő szerződésekkel szemben elismeri a házassági vagyoni szerződések akarathibán alapuló megtámadásának lehetőségét, illetve jó erkölcsbe

ütköző volta miatt semmisnek nyilvánítja az egyik házastársra nézve kirívóan hátrányos szerződést.⁹⁰ Más kérdés, hogy mikor áll fenn a szerződés jó erkölcsbe ütközése. Az új Ptk. hatályba lépését megelőző bírói gyakorlat is következetes volt abban, hogy a közös vagyoni és a különvagyoni törvénytől eltérő meghatározása nem jelenti ezt, mint ahogy önmagában az egyik házastárs házastársának adott ingyenes juttatása sem. De ha a házastárs házastársa különvagyoni, illetve a közös vagyoni egészét vagy túlnyomó részét anélkül szerzi meg a vagyoni szerződéssel, hogy a másik felet ebben a tekintetben valós ajándékozási, illetve joglemondási szándék vezetné, az a magánautonómiának a társadalom általános erkölcsi felfogása által meghatározott korlátaiba ütközik. A jogfolytonosság ebben a tekintetben is fennáll, hiszen a Kommentár ezekre a 2014. március 15. előtti iránymutató határozatokra utal.⁹¹ Nem könnyű megválaszolni azt a kérdést, hogy a német vagy a magyar joggyakorlat biztosítja szélesebb körben a házastárs, illetve a család védelmét. A német joggyakorlat szerint a kontroll nem csak a vagyoni szerződésekre, hanem a bontási megegyezésekre is kiterjed, de a tehermegosztás értékelésekor maga a házassági vagyoni jog nem esik a *Kernbereich* alá, hanem a lemondások halmozása a mérvadó. Ezzel szemben itthon önmagában a vagyoni szerződés vizsgálata valósul meg, amiben szélesebb körű védelmet látok. Más kérdés, hogy a hazai norma csak egy rövid, általános szabályt tartalmaz, mely szerint a szerződés módosítására és megszüntetésére a szerződés létrejöttére vonatkozó érvényességi és hatályossági szabályokat megfelelően alkalmazni kell (4:66. § 2. bek.), arra pedig már a Kommentár hívja fel a figyelmet, hogy a házassági vagyoni szerződést – tekintve, hogy tartós jogviszonyt szabályoz – a 6:192. §-ban foglaltak szerint a bíróság is módosíthatja anélkül, hogy más vagyoni rendszer alkalmazását rendelné el. Jogtechnikai szempontból tehát a német és a hazai jog ugyan azt az eszközt, a családi jog háttérét képező a kötelmi jogi szabályokat veszi igénybe, és ezért a bírói kontrollt bővebben nem rendezzi.

7. Következtetések

Bár jogösszehasonlító vizsgálatom csak a BGB és az új magyar Ptk. házassági vagyoni rendszereire terjedt ki, megállapítható, hogy az európai jogharmonizáció tekintetében kritikus területről van szó. Az Európai Családjogi Bizottság (*Commission on European Family Law*)⁹² 2013-ban közzé tett házastársak közötti vagyoni viszonyokra vonatkozó elvei,⁹³ melyeket a családjogi nemzeti (újra)kodifikálása esetén a jogalkotó figyelmébe ajánlanak, nem foglal állást abban a tekintetben, hogy a szerzeményi közösséget⁹⁴ vagy a szerzeményi va-

gyonközösséget⁹⁵ tartja-e inkább alkalmasnak a törvényes vagyoni rendszere szerepére. Mindezek alapján a német és a magyar törvényes vagyoni jog is Európa-konformnak tekinthető, figyelembe véve azt is, hogy milyen szerződéssel kikötendő rendszereket adnak meg. Elsősorban jogtörténeti érvekkel magyarázható a döntés, hogy a BGB a férj vagyoni igazgatási rendszer, majd annak hibáit orvosolva 1958-tól a szerzeményi közösség, az új magyar Ptk. pedig a Csjt. vagyoni közössége, azaz a szerzeményi vagyoni közösség mellett döntött. A kontinuitás igénye – ahogy a BGB 1888-ban közzétett tervezetének indokolásából mottóként idézett sorok jól tükrözik – a házassági vagyoni jog területén különösen erős. A fenti összehasonlítás eredményeként azonban arra a következtetésre jutottam, hogy a kétoldalú jogharmonizáció is út, ahogy azt a német-francia egyezmény⁹⁶ is jelzi, és erre német-magyar viszonylatban is elsősorban a szerzeményi közösség tekintetében látok lehetőséget.

Jegyzetek

¹ Motive zu dem Entwurfe eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich, 4. Band Familienrecht, Berlin-Leipzig: Amtliche Ausgabe, 1888 (a továbbiakban: Motive 1888), 139. o.

² Herger Csabáné: Házassági vagyoni rendszerek a német jogkörben. Jura 2014. 1. sz. 81-94. o.

³ Münchener Kommentar, Bürgerliches Gesetzbuch, Familienrecht I, Band 7. C. H. Beck, München 2000 (a továbbiakban: Münchener Kommentar 2000), 381-382. o.

⁴ A kulcs hatalom (Schlüsselgewalt, 1357. §) kifejezés a feleségnek arra a jogára vezethető vissza, hogy háztartásvezetési tevékenysége körében a férjre joghatállyal bíró vagyoni ügyleteket köthetett. Ma a kulcs hatalom mindkét félre kiterjed.

⁵ Puchta, Georg Friedrich: Lehrbuch der Pandekten. Verlag von Johann Ambrosius Barth, Leipzig 1838

⁶ Magyarország Magánjogi Törvénykönyve, a m. kir. igazságügyminiszter által 1928. március 1-jén az Országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat. Budapest 1928

⁷ Többek között Jancsó György: A magyar házassági és házastársi öröklési jog. Politzer, Budapest 1901. 616-826. o., Almási Antal: Házassági jog. In: Szladits Károly (szerk.): Magyar magánjog II. Családi jog. Grill, Budapest 1940. 265-294. o.

⁸ Schwab, Dieter: Familienrecht. C. H. Beck, München 2013. 92. o.

⁹ Motive 1888. 137. o.

¹⁰ Ogris, Werner: Gütertrennung. In: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte I. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1971, 1876-1877. hasáb.

¹¹ A náci diktatúra családpolitikájához lásd Weiß, Hans: Die Familie im Dritten Reich. Deutsches Recht, 1934. 156-158. o., Buch, Walter: Gedanken um das Familienrecht. Deutsches Recht, 1934. 145-148. o., valamint Boehmer, Gustav: Die „guten Sitten“ im Zeichen nationalsozialistischer Familienpflicht. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1941. 73-74. o. Boehmer a Házassági vagyoni Bizottság elnöke és az Öröklési Jogi Bizottság tagja volt 1939 és 1943 között. Folyóiratuk 1934 januárja és 1941 novembere között jelent meg.

¹² Eben-Servaes, Ilse: Die Frau und Mutter im nationalsozialistischen Familienrecht. Deutsches Recht, 1938. 90-92. o.

¹³ Felgentraeger, Wilhelm: Zur Erneuerung des Ehegüterrechts. Jahrbuch der Akademie für Deutsches Recht 1937/38. 71-79. o., különösen 76. o.

¹⁴ Boehmer, Gustav: Aus der Arbeit des Ausschusses für eheliches Güterrecht. In: Jahrbuch der Akademie für Deutsches Recht 1939/40, 62-81. o.

¹⁵ Triebel, Heinz: Die wirtschaftliche Stellung der deutschen Ehefrau in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. doktori értekezés, Halle-Wittenberg: kézirat, 1936, 57. o.

¹⁶ Felgentraeger, i.m. 79. o.

¹⁷ A háború előrehaladtával merült fel a többnejűség (jobban mondva kétnejűség) gondolata is, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a fiatal férfiak halálával nem lesz, aki gyermeket nemzen. Hasonló indok vezetett ahhoz a szándékhoz, hogy a 35 év alatti, négy gyermekkel még nem rendelkező, férjzett vagy hajadon nőket szülésre kötelezzék.

¹⁸ A Szövetségi Alkotmánybíróság 1959-ben állapította meg az 1628. § alkotmányellenességét.

¹⁹ Átfogó értékelést Gustav Boehmer is készített róla, aki a III. Birodalomban a házassági vagyoni koncepció kidolgozója volt. Lásd Boehmer, Gustav: Die Teilreform des Familienrechts durch das Gleichberechtigungsgesetz vom 18. Juni 1957 und das Familienrechtsänderungsgesetz vom 11. August 1961. Mohr, Tübingen 1962

²⁰ Münchener Kommentar 2010, 384. o.

²¹ A BGB vagyoni rendszereinek összehasonlítását lásd Wellenhofer, Marina: Familienrecht. C. H. Beck, München 2011. 81-104. o.

²² Gesetzbuch vom 15. 3. 2012, lásd Meyer, T.: Der neue deutsch-französische Wahlgüterstand. Zeitschrift für das gesamte Familienrecht (a továbbiakban: FamRZ), Giesecking, Bielefeld 2010. 612-617. o.

²³ Lásd bővebben Herger Csabáné: A közszerzemény intézménye a 19-21. századi magyar házassági vagyoni jogban. Weiss Emília emlékére. Jogtudományi Közlöny 2014. 12. sz. 557-568. o.

²⁴ Ungarns Privatrechtsgesetzbuch. Entwurf. Amtliche Übersetzung. Kgl. Ung. Justizministerium, Budapest 1940. 140. §

²⁵ Kőrös András (szerk.): Az új Ptk. magyarázata III/IV. Családjog. 2. kiadás. HVG-ORAC, Budapest 2014 (a továbbiakban: Kommentár 2014), 132-136. o.

²⁶ Vagyonelkülönítés a házastársak valamelyikének kérelme alapján a bíróság döntése következtében is létrejöhet vagyoni közösség (4:54-55. §§), illetve az ún. közszerzeményi rendszerre (4:70. § 4. bek.) esetén is.

²⁷ Kommentár 2014, 136. o.

²⁸ Lásd bővebben Hauß, Otto – Schulz, Werner: Vermögensauseinandersetzungen bei Trennung und Scheidung. C. H. Beck, München 2015 és Wever, Reinhardt: Vermögensauseinandersetzung unter Ehegatten außerhalb des Güterrechts. FamRZ-Buch 8. Giesecking Verlag, Bielefeld 2014

²⁹ A Szövetségi Bíróság (a továbbiakban: BGH) határozatait lásd FamRZ 1982, 1066. o. és 1983, 349. o.

³⁰ BGH FamRZ 2012, 1363. o.

³¹ BGH FamRZ 1990, 1219-1220. o.

³² BGH FamRZ 1999, 1580-1581. o. és 2012, 1787. o.

³³ BGH FamRZ 1987, 907-908. o.

³⁴ BGH FamRZ 1999, 1580. o. és 2006, 1022. o.

³⁵ Schwab, i.m. 96-97. o.

³⁶ BGH FamRZ 1994, 1167-1168. o.

³⁷ A Szövetségi Bíróság határozatait lásd Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in Zivilsachen (a továbbiakban: BGHZ), Carl Heymanns Verlag, Köln 117. köt. 193. o.

³⁸ Tág értelemben a hagyatékból történő ingyenes részesülés, azaz öröklés, hagyomány, kötelestész, halál esetére szóló ajándék stb. Lásd Kőrös András (szerk.): Az új Ptk. magyarázata III/IV. Családjog. 1. kiadás. HVG-ORAC, Budapest 2013 (a továbbiakban: Kommentár 2013), 103. o.

- ³⁹ Jancsó, i.m. 624-625. o.
- ⁴⁰ Kommentár 2013, 105. o.
- ⁴¹ A kivételeket az 1450. § II., 1454-1455. §§ képezi.
- ⁴² Lásd 1422. §, ill. a korlátokat az 1423-32. szakaszokban.
- ⁴³ Kommentár 2013, 111. o.
- ⁴⁴ Kommentár 2013, 97. o.
- ⁴⁵ Kommentár 2013, 98. o.
- ⁴⁶ A curiai döntvényeket idézi és értelmezi Jancsó, i.m. 754-757. o., 762-764. o.
- ⁴⁷ Lásd Herger Csabáné: A közszeremény megosztása a paraszti népréteg körében Baranyában 1848 után. In: VI. Szegedi Jogtörténeti Napok (szerk. Homoki-Nagy Mária). Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged 2014 (megjelenés alatt).
- ⁴⁸ Az 1957. évi reformtörvényt megelőző vitában nagyobb támogatottságot élvezett a szereményi vagyoni közösség, amit a két rendszer azonos funkciójával, de eltérő szerkezetével magyaráznak. Lásd Münchener Kommentar 2010, 384. o.
- ⁴⁹ Münchener Kommentar 2010, 384. o., Wellenhofer, i.m. 82. o.
- ⁵⁰ Kommentár 2013, 144. o.
- ⁵¹ Schwab, i.m. 108. o.
- ⁵² Többek között Lipp, Martin: Die Eigentums- und Vermögensgemeinschaft des FGB und der Einigungsvertrag – eine vergebene Chance für eine Reform des Güterstandsrechts? FamRZ 1996, 1117-1124. o., Bosch, Friedrich Wilhelm: Familien- und Erbrecht als Themen der Rechtsangleichung nach dem Beitritt der DDR zur Bundesrepublik Deutschland – verbunden mit einem Vergleich zweier deutschen Familien- und Erbrechtsordnungen. FamRZ 1991, 1001-1011. o.
- ⁵³ Lásd a BGB bevezető törvényének (EGBGB) a családjogi könyvhöz tartozó rendelkezéseit, különösen 234. cikkely 4. § I-t, valamint 4a §-t. <http://dejure.org/gesetze/EGBGB/234.html>
- ⁵⁴ Münchener Kommentar 2010, 387. o.
- ⁵⁵ Wippermann, Carsten et al: Ehe-Entscheidungen am Lebensverlauf. Einstellungen, Motive, Kenntnisse des rechtlichen Rahmens. Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, Berlin 2011. 50. o.
- ⁵⁶ Bosch, i.m. 1004. o.
- ⁵⁷ Münchener Kommentar 2010, 387. o.
- ⁵⁸ BGH FamRZ 1969, 323. o. és 325. o.
- ⁵⁹ BGHZ 35. köt. 135. o. és 143. o., 43. köt. 174. o., 123. köt. 93. o. és 95. o.
- ⁶⁰ BGH FamRZ 1980, 765. o.
- ⁶¹ BGH FamRZ 1987, 909. o.
- ⁶² BGH FamRZ 1989, 1051. o.
- ⁶³ BGH FamRZ 1996, 792. o.
- ⁶⁴ BGHZ 43. köt. 174. o. és 177. o., 123. köt. 93. o. és 95. o., valamint FamRZ 1996, 792. o.
- ⁶⁵ BGH FamRZ 1989, 475. o. A szakirodalmi vélemények ismertetését lásd Schwab, i.m. 111-112. o., valamint Tiedtke, Klaus: Verfügung eines Ehegatten über das Vermögen im ganzen. FamRZ 1988, 1007. oldaltól.
- ⁶⁶ Schwab, i.m. 114. o.
- ⁶⁷ Schwab, i.m. 115-116. o.
- ⁶⁸ BGH FamRZ 1983, 1101. o.
- ⁶⁹ BGHZ 40. köt. 218. o.
- ⁷⁰ A rendelkezési korlátokat lásd bővebben Wellenhofer, i.m. 91- 102. o.
- ⁷¹ Kommentár 2013, 114. o.
- ⁷² Kommentár 2013, 116. o.
- ⁷³ Ezen kívül házassági vagyoni szerződésben a gondoskodási kiegyenlítés is kizárható (1408. § II., illetve Gesetz über den Versorgungsausgleich vom 3. April 2009, 6. § I. 2.).
- ⁷⁴ Schreiber, Jürgen: Freie Auswahl des ehelichen Güterstandes. FamRZ 1954, 125-126. o., Maué, B.: Zur Frage des gesetzlichen Güterstandes. FamRZ 1955, 281. oldaltól.
- ⁷⁵ BGHZ 66. köt. 203. o. és 207. o.
- ⁷⁶ Vitattott, hogy ilyenkor a vagyonekülönítés pót vagyoni rendszerként lép be, ahogy az uralkodó vélemény állítja, vagy a 1414. § értelmében a felek akaratának kifejezéséeként, ahogy ezt Dieter Schwab értelmezi. Lásd Schwab, i.m. 103. o.
- ⁷⁷ Schwab, i.m. 103. o.
- ⁷⁸ Lásd bővebben Bergschneider, Ludwig: Richterliche Inhaltskontrolle von Eheverträgen und Scheidungsvereinbarungen. C. H. Beck, München 2008, valamint Wiemer, Elke: Inhaltskontrolle von Eheverträgen, Güterstand, FamRZ 2000, 743. és 985. o.
- ⁸⁰ BGH FamRZ 2004, 601. o., 2005, 691. o., 1444. o., 1449. o., 2013, 195. o.
- ⁸¹ A Kernbereichlehre értelmezéséről bővebben Wellenhofer, 87-88. o.
- ⁸² BGH FamRZ 2008, 386. o., 2013, 269. oldaltól, 17. lapszél-szám.
- ⁸³ BGH FamRZ 2005, 185. o.
- ⁸⁴ BGH FamRZ 2013, 269. oldaltól, 27. lapszél-szám.
- ⁸⁵ Kommentár 2013, 95. o.
- ⁸⁶ Jancsó, i.m. 807. o.
- ⁸⁷ Harmadik személy nyilatkozatát (pl. szülői ajándék) tartalmazhatja a szerződés, erre azonban nem vonatkoznak a házassági vagyoni szabályai (pl. a minősített alakiságról, 4:65. §). Lásd Kommentár 2013, 136. o.
- ⁸⁸ A házassági szerződések hazai fejlődésével a kodifikálatlan szokásjog és a bírói joggyakorlat alapján külön tanulmányban foglalkozom.
- ⁸⁹ Kommentár 2013, 136-137. o.
- ⁹⁰ Kommentár 2013, 137. o.
- ⁹¹ BH 1999.409., BH 2011.337-I., BH 2000.539., idézi és értelmezi Kommentár 2013, 137-138. o.
- ⁹² A bizottság szerepéhez lásd Pintens, W.: Die Commission on European Family Law (CEFL) – Ein Beitrag zur Europäisierung des Privatrechts. In: Meng, Werner – Ress, Georg – Stein, Torsten (szerk.): Europäische Integration und Globalisierung. Nomos, Baden-Baden 2011. 359- 374. o.
- ⁹³ Boele-Woelki, Katharina et al: Principles of European Family Law Regarding Property Relations Between Spouses. Cambridge – Antwerpen – Portland, 2013. Magyar fordításban közli Szeibert Orsolya: A házasság Európában a jogegységesítő törekvések tükrében. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2014. 195-208. o.
- ⁹⁴ A fordításban szerzeményben való részesedésként szerepel.
- ⁹⁵ A fordításban szerzeményi közösségként szerepel.
- ⁹⁶ Lásd hozzá a német-francia szerződést a szerzeményi közösség szabályainak közös nevezőre hozásáról Martiny, Dieter: Der neue deutsch-französische Wahlgüterstand – Ein Beispiel optionaler bilateraler Familienrechtsvereinheitlichung. Zeitschrift für Europäisches Privatrecht, 2011, 577-600. o.

Jusztinger János
adjunktus, PTE ÁJK Római Jogi Tanszék

A pecunia numerata követelménye a római adásvételnél

Történeti áttekintés*

1. Bevezető gondolatok - Az árucserétől a konszenzuális adásvételig

Az adásvételnek, mint konszenzuális szerződésnek a kialakulása a római jogban hosszú fejlődési folyamat eredménye volt. A *Digesta* 18. könyve 1. titulusának élére helyezett terjedelmes Paulus-fragmentum princípiuma jól mutatja azt az – Arisztotelésztől is jól ismert¹ – utat, ami az ősi, közvetlen árucseréjületektől éppen a közös értékmérőn, azaz a pénzben álló vételáron keresztül az *emptio venditio* megszületéséhez vezetett.

Paulus D. 18, 1, 1 pr. (*libro 33 ad edictum*):

Origo emendi vendendique a permutationibus coepit. Olim enim non ita erat nummus neque aliud merx, aliud pretium vocabatur, sed unusquisque secundum necessitatem temporum ac rerum utilibus inutilia permutabat, quando plerumque evenit, ut quod alteri superest alteri desit. Sed quia non semper nec facile concurrebat, ut, cum tu haberes quod ego desiderarem, invicem haberem quod tu accipere velles, electa materia est, cuius publica ac perpetua aestimatio difficultatibus permutationum aequalitate quantitatis subveniret. Eaque materia forma publica percussa usum dominiumque non tam ex substantia praebet quam ex quantitate, nec ultra merx utrumque, sed alterum pretium vocatur.

A remekjogász a szövegben egyértelműen leszögezi: az adásvétel a dolgok cseréjéből veszi eredetét. Egykor ugyanis nem létezett pénz, és nem hívták az egyik szolgáltatást árunak, a másikat meg vételárnak, hanem ki-ki az idők és a dolgok szükségessége szerint cserélte ki azt, ami számára haszontalan volt, valami neki hasznos tárgyra, mert gyakran előfordult, hogy amiből az egyiknek feleslege volt, az a másiknak hiányzott. Mivel azonban nem mindig és

nem könnyen esett egybe az, hogy valaki rendelkezett azzal, amit a másik fél kívánt, fordítva viszont igen, kiválasztottak egy anyagot, amelynek közös és állandó becsértéke a mennyiség egyenlőségénél fogva a cserék nehézségeinek támogatására lehetett. És ez az anyag hivatalos formába verve nem annyira tartalma, mint inkább mennyisége alapján lett alkalmas a használatra és a tulajdonszerzésre, és többé már nem hívták mindkettő szolgáltatást árunak, hanem az egyiket vételárként (*pretium*) jelölték.

Történeti nézőpontból tekintve tehát az a dolog, amelynek közös és állandó becsértéke a mennyiség egyenlőségénél fogva a csereügyletek nehézségeinek segítségére lett (*cuius publica ac perpetua aestimatio difficultatibus permutationum aequalitate quantitatis subveniret*), éppen a pénz (*pecunia numerata*), közelebbről az abban kifejezett vételár volt. Paulus gazdaságtörténeti áttekintésnek is beillő leírásából világosan kirajzolódik² az egyszerű cserekereskedelemtől (*barter*) – a tartós és általános értékkel rendelkező árupénz (*Zwischenware*,³ *numéraire*⁴), majd a vert pénzermék megjelenésével⁵ – az adásvétel megszületéséig vezető út.⁶

A római pénzrendszer történeti fejlődése⁷ helyett elsősorban az adásvételre koncentrálnak megállapíthatjuk, hogy az első stádium a közönséges árucserétől való elszakadás folyamatában kétségtelenül az ősi készvétel volt. Az adásvétel e legrégebbi alakzata ugyanis nem más, mint áru kicserélése vételárért. A két fél kölcsönös szolgáltatása egy időben, közvetlenül kézből kézbe történt, még hozzá dologi jogátruházó ügyletekkel végrehajtva. A készvétel tehát nem kötelmi jogviszonyt létrehozó szerződés, hanem pusztán tulajdonátruházás, amelynek csupán *iusta causa*ja az adásvétel. Ebben a fejlődési korszakban még nem vált el egymástól az áru és a vételár, nem volt lehetőség a *pretium* meghitelezésére.

A funkcionálisan készvételt megvalósító *mancipatio* formálaktusa kezdetben még az ellenérték – a nyers réz (*aes*), mint sajátos árupénz⁸ – lemérlegelését is magába foglalta. Az „ércel és mérleggel létrehozott ügylet” (*negotium per aes et libram*) a dolog átadásával és ezzel egyidejűleg az ellenértékül szolgáló ércmennyiség lemérésével történt, éppen ezért a lebonyolításánál szükség volt egy mérlegtartóra is (*libripens*), aki nem csupán a réz súlyát állapította meg, hanem a finomságát is. Mindezekből következik, hogy már a kezdeti időkben is komoly figyelmet fordítottak a vevő szolgáltatása, a vételár pontos meghatározásának.

Ahogy azonban arról Gaius is tudósít,⁹ már nagyon korán, akár a XII táblás törvény idején, de a vert pénz megjelenésével mindenképpen,¹⁰ csak jelképesen, egy rézdarabot (*raudusculum*) vagy egy pénzermét (*nummus unus*) a mérleghez pendítve, majd azt az eladónak – mintegy vételár gyanánt (*quasi pretii loco*) – átnyújtva folytatták le az ügyletet (*mancipatio nummo uno*).¹¹ Mint színleges, jelképes

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH által támogatott kutatási projekt (K-115720) keretében készült.

adásvételnél (*imaginaria venditio*), ha a felek meg is állapotdta a vételár tényleges megfizetésében, arra csakis ezen ünnepélyes szertartás keretein kívül kerülhetett sor.¹² Így a *mancipatio* jogi természeté is megváltozott, az eredeti *causától*, az adásvételtől független, absztrakt tulajdonátruházó ügyletté vált.¹³ Ezzel együtt azonban a gyakorlatban az átruházás valódi jogcíme továbbra is az adásvétel maradt, a vételárnak az ügyleten kívül történő megfizetésével vagy akár meghitelezésével. S ezen a ponton már fel is lazult az ősi prompt-vétel mechanizmusa, elválhatott időben egymástól az eladó és a vevő szolgáltatása.

A készvétel tehát, ahogy az előbbieken látható volt, tulajdonképpen még megmaradt az ősi csereügyletnél: a kézből kézbe történő egyidejű szolgáltatások egyikeként azonban már megjelent a közös értékmérő, a pénz. A szerződés megkötése és lebonyolítása mindaddig egybeesett, amíg nem volt mód valamelyik szolgáltatás meghitelezésére. Ez a lehetőség pedig elsőként éppen a vételár tekintetében következett be, ugyanis a nagyobb értékű áruk megvásárlásához adott esetben nem biztos, hogy a vevő számára rendelkezésre állt a kellő összegű *pretium*. A kölcsönös szolgáltatások időbeli elválása következtében viszont egy olyan jogi formát kellett találni, amely már az ügylet teljesítése előtt kikényszeríthetővé teszi a két fél által egymás irányába tett szolgáltatási ígéreteket. Így az adásvétel – a felek formátlan megegyezésének kötelező erejét már a preklasszikus kortól fokozatosan elismerve – mindinkább megszűnt a dologi jogátruházó ügylet pusztá *causájának* lenni, és a köztársaság korának végére önálló szerződésként megszületett a konszenzuális *emptio venditio*.¹⁴

2. A klasszikus iskolavita: vételár vagy cseretárgy?

A köztársaság korának utolsó szakaszára¹⁵ – többé-kevésbé a ma is használatos formájában – kialakult konszenzuális adásvétel egyik legfontosabb, egyben a *permutatiótól* megkülönböztető sajátossága, hogy a vevő oldalán mindig pénz (*pecunia numerata*) a „cseretárgy”. A *pecunia numerata* – az *emptio venditio* érvényes létrejöttéhez nélkülözhetetlen fontosságú – követelményének teljesülése *prima facie* kézenfekvőnek tűnhet, mégis külön meg kell említeni, mert a vételár pénzbeliségével kapcsolatos kontroverzia egyike volt a két klasszikus kori jogiskola, a szabiniánusok és a prokuliánusok közti leghíresebb vitáknak.¹⁶

A következőkben a *pecunia numerata* fogalmát – kettős természetének megfelelően¹⁷ – meghatározott mennyiségként (*quantitas*), azaz pénzösszegként (*certa pecunia*) értelmezve,¹⁸ magától értetődően elsősorban nem magukra a pénzürmékre vonatkoztatva,¹⁹ hanem mint a vevő szolgáltatása, a

pretium meghatározásának kellékét veszem górcső alá.²⁰

2.1. A vételár pénzbeliségével kapcsolatos vita a gaiusi *Institutiones*ben

A vételár pénzbeliségével kapcsolatos iskolavita jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, hogy arról Gaius elemi szintű tankönyvében – az adásvétellel kapcsolatos legfontosabb kérdések között²¹ – is részletesen beszámol.

Gaius 3, 141:

Item pretium in numerata pecunia consistere debet. Nam in ceteris rebus an pretium esse possit, veluti homo aut toga aut fundus alterius rei pretium esse possit, valde quaeritur. Nostri praeceptores putant etiam in alia re posse consistere pretium; unde illud est, quod vulgo putant per permutationem rerum emptionem et venditionem contrahi, eamque speciem emptionis venditionisque vetustissimam esse; argumentoque utuntur Graeco poeta Homero qui aliqua parte sic ait:

<ἐνθεν ἄρ οἰνίζοντο κερηκομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἰθωνί σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥίνοϊς, ἄλλοι δ' αὐτῆσι βόεσσιν,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσιν.>²²

et reliqua. Diversae scholae auctores dissentiunt aliudque esse existimant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem; alioquin non posse rem expediri permutatis rebus, quae videatur res venisse et quae pretii nomine data esse, sed rursus utramque rem videri et venisse et utramque pretii nomine datam esse absurdum videri. Sed ait Caelius Sabinus, si rem tibi venalem habenti, veluti fundum, [acceperim et] pretii nomine forte dederim, fundum quidem videri venisse, hominem autem pretii nomine datum esse, ut fundus acciperetur.

A forrásszövegben feltett jogkérdés tehát a következő: a vételár szükségképpen csak pénzben állhat-e, vagy mintegy a főszabály alóli kivételként azt egyéb dolgok – így rabszolga, tóga vagy telek – is helyettesíthetik. A gaiusi megfogalmazás (*nostri praeceptores ... diversae scholae auctores*) egyértelműen jelzi, hogy a vételár pénzbeliségének követelménye a két jogiskola közti számos vitás kérdés egyike volt.

A szabiniánusok (*nostri praeceptores*) az *emptio venditio* historikus előképéből, az ősi csereügyletből²³ kiindulva elképzelhetőnek tartották, hogy a *pretium* ne csupán pénzben álljon. Álláspontjukat igazolandó Homérosz Íliászának 7. énekét is felidéztek, miszerint:

Il. 7, 472-475:²⁴

„ἐνθεν ἄρ οἰνίζοντο κερηκομόωντες Ἀχαιοί,

ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἰθῶνι σιδήρῳ,
 ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῆσι βόεσσι,
 ἄλλοι δ' ἀνδραποδέεσσι."²⁵
 „Bort mind onnan vásároltak a fűrtös akháj-
 jok,
 volt, aki rézen, mások meg ragyogó vasat ad-
 tak,
 más ökrök bőrét, más élő ökröket adva,
 más rabszolgákat.”²⁶

Az idézett Íliász-részletben²⁷ – mely egyébiránt a legismertebb és leghosszabb töredék Homérosztól a római jog forrásaiban²⁸ – a görög költő az akhájtrójai fegyverszünetet követő estéről tudósít: naplementére az akhájok²⁹ feladataikat ellátva ökröket vágtak le, és a sátraikban vacsoráztak. Lemnosból hajók érkeztek borral a fedélzetükön, melyet Euénosz király küldött Agamemnónnak és Meneláoszhoz. A „fűrtös akhájok” azonban ebből a készletből a bort nem pénzért, hanem réz, vas, bőr stb. ellenében szerezték be. Hivatkozva a vizsgált Íliász-szövegre (*argumentoque utuntur*), a szabiniánusok – így Sabinus, Cassius és Caelius Sabinus – is azt az álláspontot képviselték, hogy a *permutatio* nem más, mint az adásvétel egyik – történetileg is a legrégebben (*vetustissimam*) kialakult – típusa.³⁰

A prokuliánusok (*diversae scholae auctores*) azonban eltérő véleményen voltak, és úgy tartották, hogy más a dolgok cseréje (*permutatio*) és más az adásvétel (*emptio venditio*). Érvelésük szerint a vételárnak szükségképpen pénzben kell állnia, egyébként lehetetlen lenne megállapítani, hogy mely dolog az áru és melyik a vételár. Mindkettőt eladásra kerülőnek, egyben vételár fejében adottnak tekinteni pedig képtelenségnek tűnik (*absurdum videri*), jöllehet Gaius – épp e nehézséget áthidalandó – ismerteti Caelius Sabinus „közvetítő” nézetét is, amely alapján az a dolog minősül árunak, amelyet valaki előbb ajánl fel a másiknak, és az a *pretium*, amelyet ezért vételár fejében adnak. Eszerint, ha valakinek van valamilyen eladó dolga, például egy telek, a másik fél pedig vételár fejében történetesen egy rabszolgát adna, a telek, amelyik eladottnak, a rabszolga pedig vételár fejében adottnak tekintendő.

2.2. A pecunia numerata előírása a paulusi Digesta-fragmentumokban

Úgyszintén a vételár pénzbeliségével kapcsolatos vitáról számol be Paulus a következő *Digesta*-fragmentumban:

Paulus D. 18, 1, 1, 1 (*libro 33 ad edictum*):
Sed an sine nummis venditio dici hodieque possit, dubitatur, veluti si ego togam dedi, ut tunicam acciperem. Sabinus et Cassius esse emptionem et venditionem putant: Nerva et Proculus permutationem, non emptionem hoc esse. Sabinus

Homero teste utitur, qui exercitum Graecorum aere ferro hominibusque vinum emere refert, illis versibus:

ἐνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομῶντες Ἀχαιοί,
 ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἰθῶνι σιδήρῳ,
 ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῆσι βόεσσι,
 ἄλλοι δ' ἀνδραποδέεσσι.

sed hi versus permutationem significare videntur, non emptionem, sicut illi:

ἐνθ' αὐτε Γλαῦκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεὺς,

ὃς πρὸς Τυδείδην Διομήδεα τεύχε' ἄμειβεν.
Magis autem pro hac sententia illud diceretur, quod alias idem poeta dicit:

πρίατο κτεάτεσσιν ἐοῖσιν.

Sed verior est Nervae et Proculi sententia: nam ut aliud est vendere, aliud emere, alius emptor, alius venditor, sic aliud est pretium, aliud merx: quod in permutatione discerni non potest, uter emptor, uter venditor sit.

A forrásszövegben a remekjogász – Gaiushoz hasonlóan – részletesen szól a vételár pénzbeliségével kapcsolatos szabiniánus-prokuliánus vitáról. A paulusi fragmentum szerint az, hogy manapság beszélhetünk-e még adásvételről pénzfizetés nélkül – például ha valaki egy tógát ad egy tunika megszerzéséért –, kétséges. Sabinus és Cassius adásvételnek véli az ügyletet, Nerva és Proculus viszont cserének tekinti. Sabinus Homéroszt idézi tanúként, kinek elbeszélése alapján a görög sereg bort érc, vas és rabszolgák ellenében vett.

A Gaiusnál is szereplő³¹ Íliász-részlet (Il. 7, 472-475) Paulus szerint azonban sokkal inkább utal a *permutatióra*, mintsem az adásvételre, ahogy a következő – Glaukosz és Diomedész a trójai harctéren megejtett nevezetes fegyvercseréjéről³² bemutató – sorok is.

Il. 6, 234-235:

„ἐνθ' αὐτε Γλαῦκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεὺς,

ὃς πρὸς Τυδείδην Διομήδεα τεύχε' ἄμειβεν.”³³

„Ekkor azonban Glaukosz eszét Kronidész³⁴ elorozta,

mert ez aranyfegyvert nyújtott át Tüdeidésznek.”

(rézért, százökr értékűt a kilencökr-árért)³⁵

A szabiniánus álláspont igazolására Paulus szerint ezért megfelelőbb az alábbi szöveget idézni a másik homéroszi hőskölteményekből, az Odüsszeiából.

Od. 1, 430:

„πρίατο κτεάτεσσιν ἐοῖσιν.”³⁶

„Kit rég Láertész vásárolt még vagyonából”³⁷

Ennek ellenére a jurisperitus álláspontja alapján Nerva és Proculus nézete a helytállóbb. Amint

ugyanis más dolog eladni és más venni, más a vevő és más az eladó, úgy más a vételár és más az áru. A cserénél viszont nem lehet megkülönböztetni, hogy a két fél közül melyik a vevő és melyik az eladó. A remekjogász tehát kétséget kizáróan a prokuliánus iskola – a cserét sajátos, az adásvételtől megkülönböztető – tézisének fogadja el.

Ezt a nézetet erősíti egy további, épp a *Digesta* 19. könyve 4. titulusának (*De rerum permutatione*) élére illesztett Paulus-fragmentum is.

Paulus D. 19, 4, 1 pr. (*libro 32 ad edictum*):
Sicut aliud est vendere, aliud emere, alius emptor, alius venditor, ita pretium aliud merx. At in permutatione discerni non potest, uter emptor vel uter venditor sit, multumque differunt praestationes. Emptor enim, nisi nummos accipientis fecerit, tenetur ex vendito, venditori sufficit ob evictionem se obligare possessionem tradere et purgari dolo malo, itaque, si evicta res non sit, nihil debet: in permutatione vero si utrumque pretium est, utriusque rem fieri oportet, si merx, neutrius. Sed cum debeat et res et pretium esse, non potest permutatio emptio venditio esse, quoniam non potest inveniri, quid eorum merx et quid pretium sit, nec ratio patitur, ut una eademque res et veneat et pretium sit emptio.

Az idézett forrásszövegben Paulus az előbbieknél sokkal részletesebben fejti ki álláspontját,³⁸ mely szerint, míg az adásvételnél élesen elkülöníthetők a szerződő felek és az őket terhelő eltérő szerződéses kötelezettségek, addig a *permutatió*nál e differenciálás nem tehető meg. A fragmentumban a remekjogász világosan levezeti, hogy *emptio venditio*nál az *emptor* felel *ex vendito*, ha az eladó nem szerez tulajdont a vételár (ti. a pénzdarabok) felett, míg a *venditor* a szerződésből fakadó kötelezettségének akkor tesz eleget, ha az áru birtokát ruházza át a vevőre, és biztosítja a vevő birtoklásának zavartalanságát, helytáll az esetleges *evictio*ért, és tartózkodik mindennemű rosszsziszeműségtől. Ezért, amennyiben nem következett be az elperlés, az eladó nem felel.³⁹ Ellenben a *permutatió*nál – érvel Paulus – ha mindkét dolgot vételárnak tekintjük, a tulajdonátruházási kötelezettség minkét félre vonatkozna, amennyiben viszont árunak, egyikre sem. Mivel pedig eladott dolognak és vételárnak is lennie kell az ügyletben, nem azonosítható a csere az adásvétellel, mert ebben az esetben nem lenne megállapítható, hogy melyik dolog a *merx* és melyik a *pretium*, és a józan ésszel ellenkezik – mint láttuk, Gaius egyenesen képtelenségnek nevezte (*absurdum videri*) – hogy ugyanazt a dolgot egyszerre mindkettőnek tekintsük. Paulus Caelius Sabinus „közvetítő” nézetét már meg sem említi.

2.3. A császári *rescriptumok* állásfoglalásai

A justinianusi *Codex*ben szereplő császári rendeletek közül Gordianusnál találkozunk először a vizsgált kérdéssel egy 238-as *constitutio*ban.

C. 4, 64, 1 (Imp. Gordianus A. Thraseae militi):

Si, cum patruus tuus venalem possessionem haberet, pater tuus pretii nomine, licet non taxata quantitate, aliam possessionem dedit, idque quod comparavit non iniuria iudicis nec patris tui culpa evictum est, ad exemplum ex empto actionis non immerito id quod tua interest, si in patris iura successisti, consequi desideras. At enim si, cum venalis possessio non esset, permutatio facta est idque, quod ab adversario praestitum est, evictum est, quod datum est (si hoc elegeris) cum ratione restitui postulabis. D. VIII id. Nov. Pio et Pontiano cons. [a. 238]

A katona Thraseához intézett *rescriptum* szövege szerint, ha a császárhoz folyamodó apja egy a nagybátyja által megvételre kínált ingatlanért vételár fejében – akár értékbecslés nélkül – egy másikat adott, az így szerzett ingatlan *evictio*ja esetén nem érdemtelenül kívánja apja örököséként, érdeksérelmének orvoslására az adásvételtől folyó *actio empti* mintájára „utánpótlást” keresetet (*actio ad exemplum ex empto actionis*) igénybe venni. Ha azonban az ügylet úgy ment végbe, hogy az ingatlan nem volt eladó, annak *evictio*jakor az ellenszolgáltatásként adott dolog követelhető vissza.

A leirat tehát jól látható módon két ügylet között tesz különbséget, az egyiket tulajdonképpen adásvételnek, a másikat pedig egyszerű cserének minősítve, jóllehet az ellenszolgáltatás egyik esetben sem pénzben állt. A differenciálás alapja, hogy a megszerzett ingatlant eredetileg eladásra kínálták-e vagy sem. Az első esetet – lényegében a caelius sabinusi „közvetítő” nézetnek megfelelően – az adásvétel egy típusaként, az abból folyó keresetet biztosítva kezeli a császár, míg a második ügyletet már – az *emptio venditio*t a cserétől független, önálló szerződésformának tekintő prokuliánus nézetnek megfelelően – *permutatió*nak minősíti, és ennek megfelelően a cseretárgyként szolgáltatott dolog visszakövetelésére⁴⁰ lát lehetőséget. A gordianusi megoldás ekképpen nem foglal egyértelműen állást a vételár pénzbeliségére vonatkozó követelmény kérdésében.

Egy későbbi, Diocletianustól és Maximianustól származó 294-es *rescriptum*ban azonban már egyértelműen a prokuliánus nézet diadalmaskodik.

C. 4, 64, 7 (Impp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. Timotheo):

Emptionem rebus fieri non posse pridem placuit. Igitur cum frumenti certam

modiationem Callimacho et Acamato te dedisse, ut tibi repraesentent olei designatum pondus adseveres, si placitis citra stipulationis sollemnitatem non exhibeant fidem, quantum dedisti, causa non secuta condicere pro desiderio tuo potes. S. XIII k. Nov. CC. cons. [a. 294]

A császári rendelet – ugyan pontosan nem jelöli meg, hogy kinek a döntése nyomán, de – a fenti, gordianusi *rescriptum*-ban tárgyalt második esettel egyezően megerősíti azt a hosszú idő óta elfogadott nézetet, hogy az adásvétel nem jöhet létre dolgok cseréje által.⁴¹ Ezért, ha valaki egy meghatározott vékányi gabonát adott és a szerződő partnerek a *stipulatio*-val nem megerősített megállapodást megszegve nem teljesítették az ígért ellenszolgáltatást – a konkrét esetben a kijelölt mennyiségű olajat –, a már szolgáltatott gabona visszakövetelésére csupán *condictio (causa data causa non secuta)* áll rendelkezésre.

2.4. A vita végleges lezárása: a justinianusi álláspont

Justinianusnál már egyértelműen kitűnik a két ügylet közti különbségtétel, amikor *Institutió*-iban a cserét az „adásvételtől független szerződésformának” tekintő Proculus álláspontját fogadja el. A két jogiskola vitájában a szabiniánus álláspont ezzel végleg alulmaradt,⁴² még a caelius sabinusi „*media sententia*” sem tudta azt elfogadhatóvá tenni a császár számára.⁴³

I. 3, 23, 2:

Item pretium in numerata pecunia consistere debet. Nam in ceteris rebus an pretium esse possit, veluti homo aut fundus aut toga alterius rei pretium esse possit valde quaerebatur. Sabinus et Cassius etiam in alia reputant posse pretium consistere: unde illud est, quod vulgo dicebatur per permutationem rerum emptionem et venditionem contrahi eamque speciem emptionis venditionisque vetustissimam esse: argumentoque utebantur Graeco poeta Homero, qui aliqua parte exercitum Achivorum vinum sibi comparasse ait permutatis quibusdam rebus, his verbis:

ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο κερηκομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἰῖθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥίνοϊς, ἄλλοι δ' αὐτῆσι βόεσσιν,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσιν.⁴⁴

Diversae scholae auctores contra sentiebant aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem. Alioquin non posse rem expediri permutatis rebus, quae videatur res venisse et quae pretii nomine data esse: nam utramque videri et venisse et pretii nomine datam esse rationem non pati. Sed Proculi sententia dicentis permutationem propriam esse speciem contractus a venditione separatam merito praevaluit, cum et

ipsa aliis Homericis versibus adiuvatur et validioribus rationibus argumentatur. Quod et anteriores divi principes admiserunt et in nostris digestis latius significatur.

A gaiusi *Institutió*k már vizsgált szöveghelyével⁴⁵ – az utolsó mondatoktól (*Sed Proculi sententia...*) eltekintve – szinte teljesen egyező megfogalmazásával kapcsolatos kérdésekre. Ugyan Justinianus is beszámol a szabiniánus-prokuliánus vitáról, hangsúlyozza, hogy előbbi iskola képviselőinek – a vételárat pénztől különböző dologként is elfogadó, ezzel az eladó és a vevő szolgáltatását egymással összemosisó – nézete a józan ésszel összeegyeztethetetlen (*rationem non pati*).⁴⁶

A császár tehát – a vitát lezárva – a cserét sajátos, az adásvételtől független szerződésformának tekintő (*permutationem propriam esse speciem contractus a venditione separatam*) Proculus véleményét fogadja el. A döntés indokai közt – a korábbi császári rendelkezések⁴⁷ és a *Digesta*⁴⁸ mellett – figyelemre méltó módon Justinianus sem mulasztja el a „homéroszi versekre”⁴⁹ történő utalást, melyek ezúttal a méltán uralkodóvá lett prokuliánus álláspontot támogatják.⁵⁰ Ezzel, közvetve ugyan, de azt is kétségtelenné teszi, hogy semmilyen gyakorlati haszna nincs a vételár természetével kapcsolatos vitában a Homérosz-strófákat előhívni, mert míg egyes szöveghelyek a szabiniánus, mások a prokuliánus álláspontot igazolják.

A fentiek ellenére talán mégsem érdektelen forráselemzésünk végén röviden megvizsgáljunk az 533. év jogtörténeti eseményeit lezáró, Justinianus császár által a *Digestát* kihirdető *Tanta* (Δέδωκεν – Dedóken) kezdetű rendelettel együtt december 16-án kiadott – a hivatalos jogiskolai tanrendet magába foglaló – *Consitutio Omnem* 11. caputját.

Const. Omn. 11:

Incipite igitur legum doctrinam eis dei gubernatione tradere et viam aperire quam nos invenimus, quatenus fiant optimi iustitiae et rei publicae ministri et vos maximum decus in omne saeculum sequatur: quia vestris temporibus talis legum inventa est permutatio, qualem et apud Homerum patrem omnis virtutis Glaucus et Diomedes inter se faciunt dissimilia permutantes: χρῶσα χαλκείων, ἐκατόμβοια ἐννεαβοίων⁵¹ quae omnia optinere sancimus in omne aevum, ab omnibus tam professoribus quam legum auditoribus et librariis et ipsis et iudicibus observanda.

A jogtanítás alapjaként a kodifikáció törvénytípusait kötelezően előíró, és a jogiskolákban követhető tanmenetet meghatározó intézkedésével a császár azt kívánta elérni, hogy az oktatás elsősor-

ban a klasszikus juristák jogi gondolkodásának tanulmányozására irányuljon. Elvárta a jogtanároktól, hogy a hallgatók „az igazság és a közügyek legjobb szolgálói” (*optimi iustitiae et rei publicae ministri*) legyenek, mert – és itt következik a témánk szempontjából fontos utalás – az ő idejükben is megtörténhetett volna egy olyan egyenlőtlen csere (*dissimilia permutantes*), mint Homérosznál Glaukosz és Diomédész között: aranyat bronzért, száz ökör értékét kilencért.⁵²

A császár tehát e forrásban is egyértelműen *permutatió*nak minősíti azt az ügyletet, ahol pénztől különböző (helyettesíthető) dolgok cserélnek gazdát.

2.5. A szabinianus-prokuliánus vita értelmezése a romanisztikában

A leghíresebb iskolaviták egyikeként a vételár pénzbeliségével kapcsolatos szabinianus-prokuliánus ellentét is meghatározó fókuszpontja az *emptio venditio* kérdéskörét tárgyaló romanista szakirodalomnak. A témakört érintő fontosabb műveket áttekintve⁵³ megállapíthatjuk, hogy a szerzők a vizsgált forrásokat elsősorban mint az adásvétel-csere elhatárolási kérdései, illetve az *emptio venditio* historikus eredete kapcsán vették górcső alá.

Betti a két nézetet az „anomalista-analogista” elmélet összeütközéseként állította élesen szembe egymással. Álláspontja alapján az iskolavita fő kérdése a két ügylet elhatárolása volt, közelebből az, hogy a *permutatio* az adásvétel egyik típusának tekinthető-e vagy sem. Eszerint az „anomalista” szabinianusok megpróbálták alárendelni az új tényállásokat a régi kategóriáknak. Az egyes ügyletek közötti dogmatikai különbségeket figyelmen kívül hagyva, a különös eseteket a tipikus helyzetekkel összemosva – elkerülve az új *actiók* kialakítását – a formula módosítása nélkül megadták az eredeti kereseteket.⁵⁴ A prokuliánusok viszont felismerték a különbségeket, és készek voltak beazonosítani az új jogi kategóriákat.⁵⁵

De Zulueta szintén az *emptio venditio* és a *permutatio* elhatárolásaként közelíti meg a kérdést, és azt hangsúlyozza, hogy a különbségtétel az árucseré és az adásvétel között a klasszikus római jogban – mindenekelőtt eljárásjogi szempontból – különösen fontos volt. Hiszen a *permutatio* kívül esett a *bonae fidei* kötelmet eredményező konszenzualkontraktusok körén, így az abból fakadó igények érvényesítése meglehetősen korlátozott volt.⁵⁶

Daube az iskolavítáról tudósító Paulus-fragmentumot⁵⁷ vizsgálva azt emeli ki, hogy a forrásban hivatkozott Homérosz-strófák⁵⁸ a szövegkörnyezetükből kiragadva nagyon könnyen elveszíthetik eredeti jelentéstartalmukat. Amint azt láttuk, a vételár pénzbeliségének szükségességét deklaráló Paulus éppúgy megtalálta a megfelelő,

tézisét alátámasztó részletet, ahogy a cserét az adásvétellel azonosító Sabinus.⁵⁹ A szerző szerint az idézett Íliász-szövegben szereplő „χαλκῷ” kifejezésnek a „pénzért” jelentést kell tulajdonítanunk a „bronzért” helyett, mert a Paulus által használt „aes” szó (*Graecorum aere ferro hominibusque vinum emere refert...*) nem csupán az ércötvetet (azaz bronzot), hanem a (réz)pénzt – „χαλκός” – is jelöli. Így – bár a forrásban hivatkozott Íliász-részletben nem szerepel az adásvétel kifejezés – Sabinus valójában nem közönséges cseréről beszél, hanem olyan ügyletről, ahol egyértelmű volt, hogy melyik dolog az, amelyet eladásra kínáltak (az Euneus által felajánlott bor) és melyiket adták vételár fejében.⁶⁰ Daube értelmezésében tehát Sabinus csak erre az esetre vonatkoztatta téziséjét, azaz a pénzért és az egyéb termékekért történt vásárlás csupán akkor tekinthető egyenértékűnek, ha az eladó és a vevő szolgáltatása egymástól kétség nélkül megkülönböztethető. A szerző így tulajdonképpen a caelius sabinusi „közvetítő nézet” alkalmazhatóságának iskolapéldáját látja a forrásban.

Stein a vita lényegét a csere és az adásvétel közötti határok megvonásában ragadja meg. Nála a szabinianusok a két ügyletet egymással azonosító, a prokuliánusok mint a különbségeket felismerő és azokat hangsúlyozó jurisperitusok tűnnek fel.⁶¹ Míg előbbieket engedélyezték az *actio empti* és *venditi* alkalmazását a *permutatió*nál is, utóbbiak szerint az általánostól eltérő tényállásoknál csak analóg módon meghatározott *paralel actiók*at lehet érvényesíteni, és fenntartották, hogy a vételi keresetek nem használhatóak a cserénél.⁶²

Scacchetti úgyszintén az „anomalista”, illetve az „analogista” felfogás összeütközéseként írja le a vitát. Véleménye szerint a jogkérdés elsősorban nem a két ügylet elhatárolása, hanem az, hogy az *actio empti* és *venditi* alkalmazhatóak-e a *permutatió*nál.⁶³

Zimmermann valamennyi adásvételi megállapodás alapvető fontosságú kérdéseként említi a pénzbeliség követelményét. E tézis – a prokuliánus nézetnek megfelelő – elfogadása ugyanis a szerző szerint azonnali és drámai gyakorlati következménnyel járt: „A konszenzualis árucseré-ügyletek peresítésére csak abban az esetben volt lehetőség, ha az ügylet az adásvétel zászlaja alatt kötött, máskülönben menthetetlenül megfeneklett a római szerződési rendszer sekélyes vizein.”⁶⁴ Caelius Sabinus „közvetítő” nézete – miszerint a *rem venalem habens* tekintendő eladónak – Zimmermann véleménye alapján, azokon a gyakorlati nehézségeken túlmenően, amelyet a *venditor* személyének megállapítása jelenthetett, nem is lett volna méltányos.⁶⁵ Az egymásnak kölcsönös szolgáltatásokkal tartozó felektől nem várható el, hogy az egyik – a vevő(nek) tekintett – átruházza a tulajdonjogot, míg

a másik – a *rem venalem habens* – számára elegendő a *habere licere* biztosítása.⁶⁶

Mayer-Maly kiemeli azt a tényt, hogy ugyan már Sabinus is megpróbálta alárendelni az adásvétel szabályainak, a klasszikus – akár szabinianus, akár prokuliánus – jogtudósok soha nem ismerték el önálló, peresíthető szerződésként a *permutatiót*. Egy csereügylet nemteljesítésekor csak *condictio, in factum actio* és végül *actio praescriptis verbis* volt alkalmazható.⁶⁷ Ugyan Justinianus – mintegy az iskolavitákat lezárandó, uralkodó nézetként azt Proculianusnak tulajdonítva – az *Institutióiban*⁶⁸ a cseréről, mint az adásvételtől független szerződésformáról beszél, effajta – a dolgok cseréjét nevesített szerződésnek tekintő – prokuliánus álláspontról sem Gaius,⁶⁹ sem Paulus⁷⁰ nem számol be. De a szerző szerint arra sem kapunk választ, hogy a justinianusi szerződési rendszerbe mely ponton és hogyan illeszkedhetett a *permutatio*. Azt ugyanis az *Institutiókban* nem találjuk nevesített, önálló kontraktusként sem a reálszerződések,⁷¹ sem a konszenzuálszerződések⁷² között.⁷³ A *Digesta* 19. könyvének 4. címe („*De rerum permutatione*”), melyre Justinianus tankönyvében hivatkozik, kétségkívül megmutatja az adásvétel és a *permutatio* közti különbségeket, de nem következik belőle a *propria species contractus* tana.⁷⁴

Behrends az iskolavitáról tudósító, Glaukosz és Diomédész híres fegyverzetcserejét is felidéző Paulus-fragmentumot⁷⁵ elemezve azt hangsúlyozza, hogy bár a római jog forrásaiban a trójai hős és Argosz királya közti ügylet⁷⁶ az egyenlőtlen csere (*dissimilia permutantes*)⁷⁷ paradigmájaként jelenik meg, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a megállapodás mögött meghúzódó ajándékozási elemeket sem.⁷⁸

Az újabb irodalomban Blaho⁷⁹ – a római jogforrásokba felvett homéroszi költeményekben megjelenő adásvétel-csere elhatárolási kérdéseket vizsgálva – arra a megállapításra jut, hogy az idézett ógörög eposzok önmagukban sem a prokuliánus, sem a szabinianus álláspontot nem erősítik meg, hiszen azokban mindkét iskola képviselői találtak megfelelő, a téziseiket alátámasztó sorokat.⁸⁰ A Gaius,⁸¹ Paulus⁸² és Justinianus⁸³ által egyaránt idézett Íliász-részletben⁸⁴ használt „oivίζovto” kifejezés a szerző szerint ugyancsak nem ad választ az ügylet minősítésének kérdésére, mert annak – a „vásároltak”, „vettek”⁸⁵ helyett – a leghelyesebb talán a „bort szerezték”, vagy bort „kaptak” jelentést tulajdonítani.⁸⁶ A homéroszi költemények hivatkozott szöveghelyei tehát pusztán azt bizonyítják, hogy a csereszerződés történetileg megelőzte az adásvételt. Ebben az értelemben az *emptio venditio* a *permutatio* egy későbbi fejlődési fokaként tűnik fel, hasonlóan, mint az a dologi jogban a birtok és a tulajdon esetében megfigyelhető.⁸⁷

Az iskolavitákat a legújabban önálló monográfiában feldolgozó Leesen végül arra hívja fel a figyelmet, hogy a prokuliánus-szabinianus kontroverziát esetünkben sem foghatjuk fel egyfajta – az adásvétel és a csere elhatárolása körül forgó – dogmatikus vitaként.⁸⁸ A szerző szerint a két iskola képviselőinek ellentétes érvelése, miszerint a *permutatio* az adásvétel egyik fajtája vagy önálló kontraktus, sokkal inkább a – vételárként pénztől különböző dolgokat is elfogadó vagy azt elutasító – téziseik igazolására felhozott bizonyíték, mintsem a két ügylet elhatárolására vonatkozó jogelméleti kérdés.⁸⁹ A szerző véleménye alapján tehát a *vita* a csere-adásvétel megkülönböztetése helyett a vételár természetét érintette, és a fő kérdését éppen ezért nem is ragadhatjuk meg abban, hogy az *emptio venditio* keresetei alkalmazhatóak-e a *permutatió*nál avagy sem.⁹⁰

3. Értékelő megállapítások

A *pecunia numerata* követelményével kapcsolatos szabinianus-prokuliánus vitát bemutató primer forrásokat és a vonatkozó szakirodalmat áttekintve megállapíthatjuk, hogy a vételár pénzbelisége körüli kontroverzia lényegét korántsem a *permutatio* és az *emptio venditio* elhatárolásában kell látnunk. Amint az a vizsgált fragmentumokból is egyértelműen kitűnt, a római juristák közt sosem volt kérdéses, hogy a közönséges árucserének az ókori Rómában is meg kellett előznie a vevő pénzbeli ellenszolgáltatását lényeges alkatrészeként magába foglaló adásvételt.

A hivatkozott homéroszi szöveghelyek sem közvetítenek többet annál a nyilvánvaló történeti ténynél, miszerint a cserekereskedelem megjelenésében korábbi a készpénzes adásvételnél. A pénzgazdálkodás kialakulásával azonban – átadva helyét az *emptio venditio*nak – fokozatosan visszaszorult a dolgok természetben történő cseréje,⁹¹ és a kölcsönösen szolgáltatott cseretárgyak egyikeként megjelent a *pretium*. A klasszikus római jogászok számára Homéroszra hivatkozni így nem lehetett egyéb, mint a régi idők egy kiváló szerzőjének elegáns megemlézése. A görög költőt korántsem tekintheték valamiféle jogforrásnak.

A kérdést ezért sokkal inkább úgy kell feltennünk, hogy hol az a határ, ahol a jogügyletet még *emptio venditio*nak minősíthetjük, és így megadható a vételi kereset az ellenszolgáltatás követelésére akkor is, ha az – legalábbis részben – nem pénzben áll. A tét nagy volt, ugyanis egy csereügyletnél az ellenteljesítés elmaradásakor, a sajátját már szolgáltató fél azt csak jogszerűtlen gazdagodás címén, *condictio*val (*condictio ob causam datorum, causa data causa non secuta*) követelhetette vissza. Bár a prétor eseti jelleggel *in factum actio*val lehetővé tette az ellenszolgáltatás követelését is, de e magisztrátusi

gyakorlat általánosítására és ezzel az utókor által névtelen (reál)szerződéseknak nevezett tényállások dogmatikai kategóriájának kialakulására csak Justinianusnál került sor. A császár a korábbi jogsegélyeket (*actio in factum civilis, actio incerti civilis*) egységesítve *praescriptis verbis acti*ót adott az elmaradt ellenszolgáltatás követelésére mindazon esetekben, amikor a két fél kölcsönös teljesítésre szóló megegyezése alapján az egyik szerződő partner már teljesített.⁹²

A prokuliánus iskola téziséét elfogadva megállapíthatjuk, hogy amennyiben az *emptor* szolgáltatása nem pénzben áll, nem beszélhetünk adásvételről, legfeljebb cseréről vagy névtelen reálszerződésről. Ha a felek a pénzszolgáltatás mellett egyéb járulékos szolgáltatást is kikötöttek, ez még nem dönti meg automatikusan a szerződés érvényességét, viszont ennek az egyéb dologi vagy akár személyes szolgáltatásnak a mértéke nem érheti el a pénz értékét.

Így Pomponius tudósít olyan esetről,⁹³ ahol úgy adtak el egy épületet, hogy a vevő a meghatározott vételáron felül vállalta az eladó egy másik *insulájának* a renoválását. Hasonlóképpen elismeri érvényes adásvételként a remekjogász azt a megállapodást,⁹⁴ mely szerint valaki úgy vásárolt meg *certo pretio* egy telket, hogy az azon emelt bérház fele tulajdonjogát is visszaruházza az eladóra.⁹⁵ Iavolenus úgyszintén adásvételnek minősítette azt a megállapodást, mely szerint a vevő – a *pretium* szolgáltatásán túl – az eladó egy birtokát is kibérelte.⁹⁶

Az ügylet adásvételként történő minősítése szempontjából a döntő tehát az volt, hogy a főszolgáltatás a pénzszolgáltatás legyen, minden egyéb juttatás csak járulékosan, e mellett jöhet szóba.⁹⁷ Ebből következően minden olyan esetben, ahol a pénzszolgáltatás csak a természetbeni juttatások közti értékegyenlőség megteremtésére szolgál, nem adásvétel történik.

Tovább színesíti a képet, hogy a római jog szerződéses kötelek teljesítésére vonatkozó szabályai szerint a kötelembeli adós – esetünkben a vevő – a szerződésben kikötött szolgáltatás helyett valami mást is felajánlhatott, így például a pénzszolgáltatás, a *pretium* megfizetése helyett valamilyen dolgot. Ha a hitelező – jelen esetben az eladó – elfogadta a nem szerződészerű szolgáltatást, ez a szabiniánusok uralkodóvá vált nézete szerint *ipso iure* megszüntette a kötelmet.⁹⁸ A vevő tehát itt sem pénzszolgáltatást nyújt, mégsem cseréről van szó, hanem csupán *datio in solutum*ról,⁹⁹ annak is a leggyakrabban előforduló esetéről, amely – Steinert idézve¹⁰⁰ – történetileg a teljesítés helyetti adás tanának a kiindulópontját adta. Kiemelendő, hogy az a dolog, amit *datio in solutum* esetén az eladó kap, mindig csupán a vételár pótlásaként, annak helyettesítőjeként jelentkezhet.¹⁰¹ Ahhoz tehát,

hogy teljesítés helyetti adásról beszélhessünk – ha az *emptor* a *pretium* helyett valamely más dolgot szolgáltat a *venditor*nak –, az szükségeltetik, hogy a felek előzetesen kialakadják a vételárat, és az a szerződészerű teljesítéshez megkívánt mértékben határozott legyen. Éppen ez a kombinált – azaz elsődlegesen a *pretium* megfizetését és csak másodlagosan az ezt helyettesítő dolog adását célzó – szándék az, ami megkülönbözteti az *emptio venditio*hoz kapcsolódó *datio in solutum* eseteit a cserétől, amikor a felek akarata eredetileg is a cseretárgyak kölcsönös szolgáltatására irányul. A szerződő partnereknek a pénzben álló vételárban való megállapodása a szerződéskötés pillanatában tehát ebben az esetben sem nélkülözhető, az ugyanis csak a teljesítés létszakában fordul át egyéb szolgáltatás nyújtására. A dogmatikai elhatárolásban ezért a *pretium* megfizetésére irányuló és a szerződészerűen meghatározott vételárban megjelenő eredeti szándék fennállásának van döntő jelentősége.¹⁰²

Jegyzetek

¹ Így C. Nicolet: Paul et la théorie de la monnaie, Athenaeum 72 (1984), 105-108. o. szerint a paulusi gondolatmenet nem több a kapcsolódó Arisztotelész-szöveg pusztá parafrázisánál. Hasonlóan R. Wolters: Nummi signati. Untersuchungen zur römischen Münzprägung und Geldwirtschaft (München 1999), 356. o.; M. Bretone: I fondamenti del diritto romano. Le cose e la natura (Roma 2001), 129. o. Ellenben Bessenýő A.: A pénz problémája a római magánjogban, Kandidátusi értekezés (Pécs 1994), 225. o. szerint nem mutatható ki közvetlen leszármazás Arisztotelész és Paulus között, az irodalomban felvetett párhuzamok alaptalanok. A szerző megállapításai alapján a paulusi traktátus pusztán egy kora tudományos irodalmában általánosan ismert τόπος felhasználásán alapul.

² Amint azt P. Oertmann: Die Volkswirtschaftlehre des Corpus Iuris Civilis (Berlin 1891), 86. o. találón megfogalmazza: „Von den Funktionen des Geldes hatten die Römer eine recht klare Vorstellung... In der 1. 1. D. XVIII, 1 von Paulus besitzen wir eine ebenso prägnante wie korrekte Abhandlung über die Bedeutung des Geldes... die schönste antike Erklärung.”.

³ M. J. Schermaier: Materia. Beiträge zur Frage der Naturphilosophie im klassischen römischen Recht (Köln – Weimar – Wien 1992), 297. o.

⁴ Bessenýő A.: A pénz problémája a római magánjogban (id.), 222. o.: „A numéraire olyan áru, amelyre mindenkinek minden mennyiségben szüksége van, és mindenki egyformán értékeli.”.

⁵ Ehhez áttekintően az újabb irodalomból ld. Erdődy J.: Radix omnium malorum? A pénzzel összefüggő egyes római dologi jogi kérdésekről. PhD-értekezés (Budapest 2011), 168-170. o.

⁶ Vö. S. Meder: Die bargeldlose Zahlung. Ein rechtshistorischer Beitrag zur dogmatischen Einordnung des Kreditkartenverfahrens (Frankfurt am Main 1996), 38-40. o.

⁷ Ehhez az újabb irodalomból áttekintően ld. F. Carlà – A. Marcone: Economia e finanza a Roma (Bologna 2011), 60-98. o.

⁸ Az újabb hazai irodalomból ld. Erdődy J.: Tulajdonszerzés pénzen, római jog szerint. Gondolatok a mancipatio margójára, IAS 3-4 (2006), 77-78. o.

⁹ Gai. 1, 119-122: Est autem mancipatio... imaginaria quaedam venditio, quod et ipsum ius proprium civium Romanorum est; eaque res ita agitur: adhibitis non minus quam quinque testibus civibus Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem

condicionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is, qui mancipio accipit, rem tenens ita dicit: 'Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio isque mihi emptus esto hoc aere aeneaque libra.' Deinde aere percutit libram idque aes dat ei, a quo mancipio accipit, quasi pretii loco... Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantum nummis utebantur..., eorumque nummorum vis et potestas non in numero erat, sed in pondere... Tunc igitur et qui dabat alicui pecuniam, non numerabat eam, sed appendebat.

¹⁰ A valódi értékjeggyel ellátott vert pénz már valószínűleg az ie. 4. században forgalomba került. Vö. Fejér A.: Római régiségek (Budapest 1926), 199. o. A pénzverés kezdeteiről ld. Ürögdi Gy.: Róma kenyere, Róma aranya (Budapest 1969), 211-215. o.

¹¹ Ehhez ld. S. Meder: Die bargeldlose Zahlung. Ein rechtshistorischer Beitrag zur dogmatischen Einordnung des Kreditkartenverfahrens (id.), 45-49. o.

¹² C. St. Tomulescu: Les rapports de la mancipatio et de la monnaie dans l'ancien droit romain, RIDA 16 (1969), 348°. o. is kiemeli, hogy az „imaginaria” jelző jelentése vitatott volt a régebbi szakirodalomban. Véleményem szerint a megjelölés a tényleges mérlegelés hiánya helyett sokkal inkább a vételárfizetés – az aktus keretein belül történő – elmaradására, az ellenszolgáltatás szimbolikus jellegére utal.

¹³ A kérdéskör ehelyütt külön nem hivatkozott irodalmához ld. még M. Kaser: Das römische Privatrecht I (München 1971²), 43¹⁸. o.

¹⁴ A konszenzuális adásvétel eredetével kapcsolatos számos – így a reálszerződéses (pl. Pernice, Huvelin, Costa, Monier), a kettős stíplulációs (pl. Bekker, Jhering, Girard, Dumont, Arangio-ruiz), azt az állami eladásokra visszavezető (pl. Cuq, Cancelli, Mayer-Maly, Gallo) valamint a ius gentiumból, a praetor peregrinus joggyakorlatából eredeztető (pl. Collinet, Személyi) – elmélet részletes ismertetése meghaladná e tanulmány kereteit. Áttekintően ld. G. Lepointe – R. Monier: Les obligations en droit romain et dans l'ancien droit français (Paris 1954), 233-234. o.; F. Cancelli: L'origine del contratto consensuale de compravendita nel diritto romano (Milano 1963), 193 o.; M. Kaser: Das römische Privatrecht I (id.), 546⁵-⁹. o. A szakirodalomban talán leginkább elterjedt kölcsönös stíplulációs teóriát – azt alátámasztó primer források hiányában – mind a konszenzuális emptio venditio eredete, mind pedig a generikus vétel magyarázata kapcsán kritikával illeti és túlhaladottnak tekinti W. Ernst: Gattungskauf und Lieferungskauf im römischen Recht, ZSS 114 (1997), 276-277. o. Vö. továbbá Földi A. – Hamza G.: A római jog története és institúciói (Budapest 2014¹⁹), 512. o., ahol a szerzők kiemelik, a rómaiak a fides jelentőségének felismerése nyomán jutottak el a felek konszenzusa jogi kötelező erejének elismeréséig.

¹⁵ A. Watson: The Law of Obligations in the Later Roman Republic (Oxford 1965), 42. o szerint már az ie. II. század kezdetén, pontosabban Cato korában ismert volt. L. Labruna: Plauto, Manlio, Catone: premesse allo studio dell' "emptio" consensuale. Labeo 14 (1968), 25. o. álláspontja alapján azonban ez a megállapítás nélkülözi a biztos alapot.

¹⁶ Áttekintően ld. V. Arangio-Ruiz: La compravendita in diritto romano I (Napoli 1956²), 134-138. o., R. Zimmermann: The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition (Cape Town 1992), 250-252. o.

¹⁷ Ti. a pénz egyszerre testi dolog (res corporales) és egy meghatározott értékösszeg, mennyiség (quantitas) képviselője. Ehhez ld. G. F. Puchta: Cursus der Institutionen II (Leipzig 1881⁹), 223^b. o.; J. G. Fuchs: Iusta causa traditionis in der romanistischen Wissenschaft (Basel 1952), 175. o.; Benedek F.: Pénztulajdon és kondíció a római jogban, JT 1 (1966), 251. o.; A. Wacke: Die Zahlung mit fremdem Geld, BIDR 79 (1976), 103-104. o.; Bessenýő A.: A pénz problémája a római magánjogban (id.), 7. o.; Erdődy J.: A pénz természete a római jogban, JSz 1 (2005), 22-25. o.

¹⁸ Vö. Bessenýő A.: A pénz problémája a római magánjogban (id.), 6. o.

¹⁹ Megjegyzendő, hogy Erdődy J.: Radix omnium malorum? A pénzzel összefüggő egyes római dologi jogi kérdésekről (id.), 132-140. o. megállapításai szerint a pecunia numerata kifejezés a forrásokban kizárólag a pénzermékre, mint helyettesíthető dolgokra vonatkozik, míg a pénzösszeg mint gazdasági érték, vásárlóerő megjelölésére a római juristák a pecunia kifejezést használták. E szemantikai distinkciót mellőzve Bessenýő A.: A pénz problémája a római magánjogban (id.), 3-8. o. számos primer forrással illusztrálva kifejti, hogy a pecunia szó – tekintet nélkül arra, hogy ellátjuk-e a numerata jelzővel –, egyaránt jelölheti a szoros értelemben vett készpénzt (akár elhasználható és helyettesíthető testi dologként, akár pusztá mennyiségként, pénzösszegként), továbbá, egyfajta metonymikus jelentésben, minden pénzben kifejezhető vagyontárgyra is utal. Amikor tehát a római jogtudósok pénzről beszélnek, elsősorban magukra a pénzermékre gondolnak, az számukra testi, helyettesíthető dolog, a res, quae pondere, numero, mensura constant körébe tartozik. Így bár a pecunia szó forrásainkban elsősorban a pénzerméket, a pecunia numeratát jelenti, ezek a pénzermék egyszersmind, amennyiben valakinek a tulajdonában vannak, meghatározott pénzösszeget, fizetőképességet is megtestesítenek.

²⁰ A pecunia numerata kifejezés kétségkívül e funkciójában szerepel a következőkben vizsgált, a pretium pénzbelségével kapcsolatos iskolavítáról tudósító fragmentumokban (Gai. 3, 141; Paul. D. 18, 1, 1, 1; Paul. D. 19, 4, 1 pr.; I. 3, 23, 2). Vö. A. Fernández Fernández: "Pecunia numerata" en función de precio en la "emptio-venditio" romana, in: Estudios jurídicos en homenaje al profesor Ursicino Alvarez Suárez (Madrid 1978), 127-136. o.

²¹ Az adásvétel szabályaihoz a gausi Institutiókban áttekintően ld. W. Ernst: Das Kaufrecht in den Institutionen des Gaius, in: Iurisprudentia universalis, Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 70. Geburtstag, hg. M. J. Schermaier – J. M. Rainer – L. C. Winkel (Köln – Weimar – Wien 2002), 159-173. o.

²² Suppl. ex I. 3, 23, 2 (II. 7, 472-475).

²³ Amint azt fentebb láttuk Paul. D. 18, 1, 1 pr.: Origo emendi vendendique a permutationibus coepit...

²⁴ Megjegyzendő, hogy a hivatkozott Íliász-strófa a Codex Veronensis szövegéből kimaradt, az Justinianus Institúciói (I. 3, 23, 2) alapján rekonstruált. Mindazonáltal a szövegkörnyezet alapján nyilvánvaló, hogy Gaius a szabinianus tézis alátámasztására felidézte Homéroszt, a hiányzó sorok a kézirat V. századi rögzítése során eshettek ki valamilyen (helytakarékosság, nyelvi nehézségek) okból. Vö. C. A. Maschi: Tutela. Fedecommissi. Contratti reali (Omissioni nel manoscritto veronese delle Istituzioni di Gaius), In: Studi in onore di Edoardo Volterra 4 (Milano 1971), 667-774. o.; H. L. W. Nelson – M. David: Überlieferung, Aufbau und Stil von Gaius institutiones (Berlin 1981), 36. o.

²⁵ „Enthen ar oinizonto karékomoóentes Achaio, / alloi men chalkó, alloi d'aithóni sidéró, / alloi de rinois, alloi d'avtési boessin, / alloi d'andrapodessi.”

²⁶ Ld. Homérosz: Íliász, ford. Devecseri G. (Budapest 1957), 122. o.

²⁷ A hivatkozott Íliász-részlethez ld. D. Daube: The Three Quotations from Digest 18. 1. 1. 1 in: Collected Studies in Roman Law I, hg. D. Cohen – D. Simon (Frankfurt am Main 1991), 341-343. o. [= CLJ 10 (1949), 213-215. o.].

²⁸ Az Íliászból és az Odüsszeiából összesen tizennégy szöveget vezettek át a római jogi forrásokba, ebből egyet Gaiusnál, kilencet a Digestában, négyet pedig a justinianusi Institutiókban találunk: Gai. 3, 141; Gai. D. 50, 16, 236; Claud. Saturn. D. 38, 19, 16, 8; Marc. D. 32, 65, 4; Marc. D. 39, 6, 1 pr.-1; Claud. Saturn. D. 48, 19, 16, 8; Pap. D. 33, 10, 9, 1; Paul. D. 18, 1, 1, 1; Ulp. D. 48, 5, 14, 1; Mod. D. 38, 10, 4, 6; I. 1, 2,

2; I. 2, 7, 1; I. 3, 23, 2; I. 4, 3, 1. Vö. F. Stella-Maranca: Omero nelle Pandette, BIDR 35 (1927), 1-53. o., illetve az újabb irodalomból Th. Mayer-Maly: Homer in römischen Rechtstexten, TR 72 (2004), 231-236. o.

²⁹ A Tróját ostromló görög seregek Homérosznál általában „akhájok” vagy „danaok” néven szerepelnek. Az akhájok a peloponnészoszi félsziget északi szélén, a Korinthuszi-öböl mellett élt legősibb ógörög törzs tagjai voltak. Mivel a trójai háborúban az Agamemnon vezérlete alatt álló Argos vitte a vezető szerepet, Homérosz a város lakosainak ősi, az uralmát itt megalapító I. Danaos után kapott neve alapján a „danaok” megjelölést is alkalmazza a görög hősökre. Vö. W. F. Albright: Some oriental Glosses on the Homeric Problem, AJA 54 (1950), 162-176. o.

³⁰ Az egyes jogtudósi álláspontokról e kérdést illetően ld. részletesen D. Liebs: Rechtsschulen und Rechtsunterricht im Prinzipat, ANRW II 15 (1976), 260. o. Vö. még: A. Bürge: Geld- und Naturalwirtschaft im vorklassischen und klassischen römischen Recht, ZSS 99 (1982), 142. o. R. Zimmermann: The Law of Obligations (id.), 250-251. o.

³¹ Ld. Gai. 3, 141.

³² Glaukosz, a trójaiak oldalán harcoló lükiai csapatokat vezetve párviadalra hívta az akháj hadvezért. A harc előtt azonban tudomására jutott, hogy ellenfele maga Diomédész, argoszi király, márpedig nagyapjaik valaha a legjobb barátok voltak. Így megegyeztek, hogy a csatában nem harcolnak egymás ellen. Az őseikről rájuk szállt barátságot biztosítandó, kölcsönös megállapodásuk megerősítésére Glaukosz és Diomédész kicserélte fegyvereit. Ez a cselekedet azonban Glaukosz számára olyannyira előnytelen volt – száz ökör értékű aranyvértjéért csupán kilencet érő bronzot kapott –, hogy az ókorban a rossz üzletember mintapéldája lett a trójai hős. Vö. V. Zamarovský: Istenek és hősök a görög-római mondavilágban A-Z, ford. Falvay A. – Devecseri G. (Budapest 1970), 169-170. o., P. Grimal: Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine (Paris 1999¹⁴), 125-126. o. és 166-167. o.

³³ „eno ante Glaykó Kronidés frénas ékséleto Zeús, / os prós Týdeidén Dioméda teýche ameiben.”.

³⁴ Ti. Zeusz, Kronosz fia.

³⁵ Ld. Homérosz: Íliász, ford. Devecseri G. (id.), 102. o.

³⁶ „priato kteátessin eoisin.”.

³⁷ Ld. Homérosz: Odüsszeia, ford. Devecseri G. (Budapest 1957), 18. o. A „vételár” hűsz ökör volt.

³⁸ Ahogy a D. 19, 5, 5, 1-ben is: Et si quidem pecuniam dem, ut rem accipiam, emptio et venditio est: sin autem rem do, ut rem accipiam, quia non placet permutationem rerum emptionem esse, dubium non est nasci civilem obligationem, in qua actione id veniet, non ut reddas quod acceperis, sed ut damneris mihi, quanti interest mea illud de quo convenit accipere: vel si meum recipere velim, repetatur quod datum est, quasi ob rem datum re non secuta. Sed si Scyphos tibi dedi, ut Stichum mihi dares, periculo meo Stichus erit ac tu dumtaxat culpam praestare debes. Explicitus est articulus ille do ut des.

³⁹ A forráshely részletes elemzését az eladónak az adásvételi szerződésből fakadó e főkötelezettségével kapcsolatban ld. S. A. Cristaldi: Il contenuto dell'obbligazione del venditore nel pensiero dei giuristi dell'età imperiale (Milano 2007), 121-131. és 138. o.

⁴⁰ Bár a forráshely az igénybe vehető jogeszközzel e második esetben hallgat, az a jogügylet minősítésének megfelelően nyilvánvalóan *condictio* (ob causam datorum, ob rem dati, causa data causa non secuta). Ehhez az újabb irodalomból ld. O. Behrends: Die *condictio causa data causa non secuta*. Ihr familienrechtlicher Tatbestand im klassischen Bereicherungssystem und ihre Erweiterung zur *Kondiktion* wegen Zweckverfehlung unter vorklassischem Einfluß, in: Institut und Prinzip I – Ausgewählte Aufsätze (Göttingen 2004), 879-928. o. [= Status familiae. Festschrift für Andreas

Wacke zum 65. Geburtstag, hg. H.-G. Knothe – J. Kohler (München 2001), 15-64. o.].

⁴¹ Témánk szempontjából kiemelendő, hogy a *permutatio* mint két *dare* szolgáltatás kölcsönös teljesítésére irányuló atipikus, *synallagmatikus*, formátlan megállapodás – más *contractus* innominatihoz hasonlóan – éppen azért nem illeszkedhetett bele a kötelező erejűnek és peresíthetőnek elismert konszenzuális szerződések rendszerébe, mert a viszonyos szolgáltatások közül egyik sem állt pénzben. Vö. Benedek F. – Pókecz Kovács A.: Római magánjog (Budapest – Pécs 2015³), 310-311. o. A névtelen reálszerződések irodalmából a kérdéskörhöz ld. még G. MacCormack: *Contractual Theory and the Innominate Contracts*, SDHI 51 (1985), 131-152. o.

⁴² Vö. M. Kaser: *Das römische Privatrecht I* (id.), 550. o.

⁴³ C. St. Tomulescu: Paul, D. 18. 1. 1. pr. et la *mancipatio*, ZSS 18 (1971), 721. o.: „Cette opinion ne peut s'expliquer que si nous admettons qu'à l'origine le métal pesé n'a pas été considéré comme prix mais comme marchandise, l'acte n'étant pas une vente mais un échange.”.

⁴⁴ II. 7, 472-475.

⁴⁵ Gai. 3, 141.

⁴⁶ Vö. Paul. D. 19, 1, 4 pr.:...nec ratio patitur..., ill. Gai. 3, 141: ...absurdum videri... .

⁴⁷ Ld. C. 4, 64, 1 és eod. 7.

⁴⁸ Ld. Paul. D. 18, 1, 1, 1 és D. 19, 4, 1 pr.

⁴⁹ Így pl. II. 6, 234-235.

⁵⁰ Vö. J. A. C. Thomas: *The Institutes of Justinian. Text, Translation and Commentary* (Oxford 1975), 231-232. o.

⁵¹ „Chrysea chalkeion, ekatoyboia enneaboion” – aurea aheneis, centum boum pretio aestimata cum aestimatis bubus novem.

⁵² Vö. II. 6, 236.

⁵³ A kérdéskör irodalmából az előzőekben már hivatkozottakon kívül ld. G. Baviera: *Le due scuole dei giureconsulti romani* (Firenze 1898 – repr. Roma 1970), 86-90. o.; E. Betti: *Sul valore dogmatica della categoria 'contrahere'*, BIDR 28 (1915), 24-29. o.; C. A. Maschi: *Impostazione storica della compravendita e della permuta nel libro 33 ad edictum di Paolo*, in: *Studi in onore de Pietro Francisci II*, a cura di E. Volterra (Milano 1956), 357-389. o.; Ph. Meylan: *Permutatio rerum*, in: *Ius et Lex – Festgabe zum 70. Geburtstag von Max Gutzwiller*, hg. E. Isele – V. Schwander – G. Broggin (Basel 1959, repr. Vaduz 1977), 45-66. o.; P. Stein: *The Two Schools of Jurists in the Early Roman Principate*, CLJ 31 (1972), 20. o.; Uó: *Sabino contro Labeone: Due tipi di pensiero giuridico romano*, BIDR 80 (1977), 55-65. o.; M. Talamanca: *Per la storia della giurisprudenza romana*, BIDR 80 (1977), 225. o.; G. L. Falchi: *Le controversie tra Sabiniani e Proculiani* (Milano 1981), 85-99. o.; M.G. Scacchetti: *Note sulle differenze di metodo fra Sabiniani e Proculiani*, in: *Studi in onore di Arnaldo Biscardi V* (Milano 1984), 386-390. o.; E. Stolfi: *Il modello delle scuole in Pomponio e Gaio*, SDHI 63 (1997), 57-59. o.; O. Behrends: *Der ungleiche Tausch zwischen Glaukos und Diomedes und die Kauf-Tausch-Kontroverse der römischen Rechtsschulen*, in: *Institut und Prinzip I – Ausgewählte Aufsätze* (Göttingen 2004), 629-653. o. [= HA 10 (2002), 245-266. o.]; A. Watson: *Law and Society*, in: *Beyond Dogmatics. Law and Society in the Roman World* (Edinburgh 2007), 9-52. o.; T. G. Leesen: *The controversy about the nature of the price in a contract of sale*, RIDA 55 (2008), 283-301. o.; P. Blaho: *Abgrenzung zwischen Kauf und Tausch in der Dichtung des Homer*, in: *Kaufen nach Römischen Recht – Antikes Erbe in den europäischen Kaufrechtsordnungen*, hg. E. Jakob – W. Ernst (Berlin – Heidelberg – New York 2008), 53-60. o.; T. G. Leesen: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies* (Leiden 2010), 223-244. o.

⁵⁴ E. Betti: *Sul valore dogmatica della categoria 'contrahere'* (id.), 27. o.: „Partendo da un criterio anomalistico (empirico) la

teoria Sabiniana tende anzitutto a identificare fin dove ciò sia possibile la fattispecie divergente con la fattispecie tipica: così p. es., identifica la permutatio rerum con la emptio venditio (I. 3. 141)...”.

⁵⁵ Ld. E. Betti: Sul valore dogmatica della categoria 'contrahere' (id.), 26. o.

⁵⁶ Vö. F. de Zulueta: The Roman Law of Sale (id.) 16-18. o.

⁵⁷ Pomp. D. 18, 1, 1, 1.

⁵⁸ Ld. II. 7, 472-475 és Od. 1, 430.

⁵⁹ D. Daube: The Three Quotations from Homer in Digest 18. 1. 1. 1 (id.), 343. o.: „Nevertheless, Paul declares a money price essential. Homer is no more of a source of law for him than Shakespeare is for us. Nor, in all probability, had Sabinus's attitude been very different in this respect.”.

⁶⁰ Ld. D. Daube: The Three Quotations from Homer in Digest 18. 1. 1. 1 (id.), 341. o.

⁶¹ Vö. P. Stein: The Two Schools of Jurists in the Early Roman Principate (id.), 20. o., Uő: Sabino contro Labeone: Due tipi di pensiero giuridico romano (id.), 63-65. o.

⁶² Ld. P. Stein: Le scuole, in: Per la storia del pensiero giuridico romano. Da Augusto agli Antonini, ed. D. Mantovani (Torino 1996), 6. o.

⁶³ Vö. M. G. Scacchetti: Note sulle differenze di metodo fra Sabiniani e Proculiani (id.), 386-390. és 401. o.

⁶⁴ R. Zimmermann: The Law of Obligations (id.), 250.o.: „...only if they could fly the flag of sale were consensual exchange deals at all actionable; otherwise they were bound to founder helplessly on the shallow sands of the Roman contractual system.”.

⁶⁵ Hasonlóképpen E. Seckel – E. Levy: Die Gefahrtragung beim Kauf im klassischen römischen Recht, ZSS 47 (1927), 133. o.: „Die Venalität sei kein zureichendes Unterscheidungsmerkmal; es widerspreche der fides bona, den einen Sachschuldner zur Eigentumsverschaffung zu verpflichten und den anderen nicht.”.

⁶⁶ R. Zimmermann: The Law of Obligations (id.), 251. o.

⁶⁷ Th. Mayer-Maly: Pactum, Tausch und laesio enormis in den sog. Leges Barbarorum, ZSS 108 (1991), 222. o.

⁶⁸ I. 3, 23, 2.

⁶⁹ Gai 3, 141.

⁷⁰ Paul. D. 18, 1, 1, 1.

⁷¹ I. 3, 14 (Quibus modis re contrahitur obligatio).

⁷² I. 3, 22 (De consensu obligatione).

⁷³ Ld. Th. Mayer-Maly: Homer in römischen Rechtstexten (id.), 237. o.

⁷⁴ Th. Mayer-Maly: Pactum, Tausch und laesio enormis in den sog. Leges Barbarorum (id.), 222. o.: „Der Digestentitel 19, 4, auf den Justinians Institutionen verweisen, arbeitet zwar Unterschiede zwischen Kauf und Tausch heraus, bringt aber nicht die Lehre von der propria species contractus.”.

⁷⁵ Paul. D. 18, 1, 1, 1.

⁷⁶ II. 6, 234-236.

⁷⁷ Ld. Justinianusnál: Const. Omn. 11: ...quia vestris temporibus talis legum inventa est permutatio, qualem et apud Homerum patrem omnis virtutis Glaucus et Diomedes inter se faciunt dissimilia permutantes : χρύσεια χαλκείων, ἐκατόμβοια ἐννεαβοίων... .

⁷⁸ Vö. O. Behrends: Der ungleiche Tausch zwischen Glaucus und Diomedes und die Kauf-Tausch-Kontroverse der römischen Rechtsschulen (id.), passim. kül. 646-653. o.

⁷⁹ Vö. P. Blaho: Abgrenzung zwischen Kauf und Tausch in der Dichtung des Homer (id.), 53- 60. o.

⁸⁰ Ld. P. Blaho: Abgrenzung zwischen Kauf und Tausch in der Dichtung des Homer (id.), 60. o.

⁸¹ Gai. 3, 141.

⁸² Paul. D. 18, 1, 1, 1.

⁸³ I. 3, 23, 2.

⁸⁴ II. 7, 472-475.

⁸⁵ Így fordítja pl. C. Feust, in: Corpus Iuris Civilis in's Deutsche übersetzt II, hg. K. E. Otto – B. Schilling – K. F. F. Sintenis (Leipzig 1831), 340. o.: „Dort nun kauften des Weins die hauptumlockten Achaier...” , vagy A. Watson: The Digest of Justinian I (Pennsylvania 1998): „Then the longhaired Achaeans bought themselves wine...”.

⁸⁶ Vö. P. Blaho: Abgrenzung zwischen Kauf und Tausch in der Dichtung des Homer (id.), 58-59. o.

⁸⁷ P. Blaho: Abgrenzung zwischen Kauf und Tausch in der Dichtung des Homer (id.), 60. o.: „In diesem Sinne erscheint der Kauf als eine spätere Entwicklungsstufe des Tausches, ähnlich wie es im Sachenrecht der Fall hinsichtlich Eigentum und Besitz war.”.

⁸⁸ Ld. T. G. Leesen: Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies (id.), 230. o.

⁸⁹ T. G. Leesen: The controversy about the nature of the price in a contract of sale (id.), 292-293. o.: „...in other words, the Sabinian assumption that barter was a species of sale was an argument and not a dogmatic issue. The Proculians, on other hand, argued that the price had consist of money, because barter and sale were two distinct contracts.”.

⁹⁰ T. G. Leesen: Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies (id.), 230. o.

⁹¹ Vö. U. v. Lübtow: Studien zum altrömischen Kaufrecht, in: Festschrift Paul Koschaker II (Weimar 1939), 117. o.

⁹² Vö. M. Kaser: Das römische Privatrecht II (München 1975²), 419-421. o., Földi A. – Hamza G. : A római jog története és intézményei (id.), 507-508. o.

⁹³ Pomp. D. 19, 1, 6, 1: Si vendidi tibi insulam certa pecunia et ut aliam insulam meam reficeres, agam ex vendito, ut reficias: si autem hoc solum, ut reficeres eam convenisset, non intellegitur emptio et venditio facta, ut et neratius scripsit.

⁹⁴ Pomp. D. 19, 1, 6, 2: Sed si aream tibi vendidi certo pretio et tradidi, ita ut insula aedificata partem dimidiam mihi retradas, verum est et ut aedifices agere me posse ex vendito et ut aedificatam mihi retradas: quamdiu enim aliquid ex re vendita apud te superesset, ex vendito me habere actionem constat.

⁹⁵ A hivatkozott forráshelyekhez – az építési munkák, épületrenoválások finanszírozásával kapcsolatban – a hazai irodalomból ld. Jakab É.: Kockázat és kalkuláció az építési vállalkozásnál, MJSZ 1 (2006/1), 26. o.

⁹⁶ Iav. D. 18, 1, 79: Fundi partem dimidiam ea lege vendidisti, ut emptor alteram partem, quam retinebas, annis decem certa pecunia in annos singulos conductam habeat. Labeo et Trebatius negant posse ex vendito agi, ut id quod convenerit fiat. Ego contra puto, si modo ideo vilis fundum vendidisti, ut haec tibi conductio praestaretur: nam hoc ipsum pretium fundi videretur, quod eo pacto venditus fuerat: eoque iure utimur.

⁹⁷ Vö. R. Zimmermann: The Law of Obligations (id.), 251. o.

⁹⁸ A prokuliánusok szerint a teljesítés helyetti adás nem minősült solutióknak, de az adós jogalap nélküli gazdagodásra hivatkozva exceptióval élhetett a hitelezővel szemben, ha az utóbb mégis az eredeti szolgáltatást követelte volna.

⁹⁹ Áttekintően ld. G. Melillo: In solutum dare. Contenuto e dottrine negoziali nell'adempimento inesatto (Napoli 1970), 169 o.

¹⁰⁰ H. Steiner: Datio in solutum (München 1914), 119. o.: „Dieser Fall hat auch den Kompilatoren vorgeschwebt, als sie die datio in solutum mit dem Kaufe verglichen und die analoge Anwendung von Kaufgrundsätzen vorsahen.”.

¹⁰¹ Vö. A. Bürge: Geld- und Naturalwirtschaft im vorklassischen und klassischen römischen Recht (id.), 142-146. o.

¹⁰² A. Bechmann: Der Kauf nach gemeinem Recht II (Erlangen 1884, repr. Aalen 1965), 173. o.: „Also kann auch das Austauschen einer res venalis nicht ohne Weiteres als Kauf mit datio in solutum betrachtet werden.”.

András Kecskés, PhD

associate professor

Department of Business & Commercial Law,

Faculty of Law, University of Pécs

Investment Service Providers and their Role in Initial Public Offering Transactions*

I. Introduction

Initial public offerings are complex capital market transactions with high value. The preparation of the company, the drafting of the necessary documentation, the assessment of selling opportunities, the organization of marketing activities, and the monitoring of secondary market performance all require special professional expertise.¹ Companies going public and/or selling shareholders need the assistance of external consultants, and most importantly, investment service providers (also called investment banks). Because their role is complex and meaningful in the success of the transaction, their selection is a key element of initial public offerings. The various investment service providers may have various experience, market expertise, distribution abilities, – or they may share different values. The presence and handling of possible conflict of interests (for example, a suitable investment service provider has extensive business relations with a competitor) is also an important consideration. The putative or substantive prestige of the investment service provider may also influence the success of the transaction. So there are numerous factors which should be evaluated during the selection procedure, which is also referred as the „beauty contest“. This article intends to provide a brief guidance for the above mentioned selection procedure; - with the identification of the most important tasks of investment service providers, and the most common considerations of their selection.

II. The role of participants in initial public offering transactions

It is an important milestone in the lives of the shareholders of a private corporation (often family-owned in Western Europe) to decide to go public and to get listed on the stock exchange.² The first challenge they have to face after reaching this deci-

sion is finding the most skilful experts, who would support the realisation of the transaction and lead the company on the way to the stock exchange. The most prominent investment service providers (prestigious investment banks in case of significant international transactions), law firms,³ tax advisors and auditors⁴ are needed for the preparation of the initial public offering.⁵ The most important figure is doubtless the investment service provider that ensures contact between the issuer, its shareholders and the capital market.⁶ With their deep insight in the market and their experience regarding initial public offerings, they significantly contribute to the preparation and structuring of the offering.⁷ Therefore their selection and their participation has a great impact on the success of the transaction.⁸

Hungarian laws prescribe that the issuer or the bidder must assign an investment service provider to prepare for and implement the public selling of securities.⁹ (This however is not necessary if by the public offering the company enters the regulated market as well.¹⁰) Due to the differences between the countries and the diversity of the transactions in size, international scholars use several different expressions for the investment service providers (investment banks) that participate in these deals.¹¹

In Hungary an investment service provider is a company that on the basis of a permit issued pursuant to Act CXXXVIII of 2007 on investment service providers, commodity exchange service providers and their activities (hereinafter: Investment Service Providers Act) offers investment services or performs investment activities as a regular business activity to third persons in exchange for compensation.¹² The act lists investment consulting and the placing of a financial instrument (security or other financial instrument) with or without an undertaking of sale (guarantee of underwriting) as investment services.¹³ Investment services may only be offered by investment service providers or credit institutions.¹⁴ Investment services may only be offered if the service provider complies with the conditions set forth in the Investment Service Providers Act and other laws.¹⁵ For such services and other supplementary services the permit of the financial supervisory authority¹⁶ is necessary as well.¹⁷ Investment service providers registered in a third country may operate in Hungary through their branch offices,¹⁸ and those registered in another EEA state may pursue their activities as cross-border services.¹⁹

The European Union also regulates the granting of permits and the operation of investment service providers. These laws are the Directive 2004/39/EC of the European Parliament and of the Council on markets in financial instruments amending Council Directives 85/611/EEC and 93/6/EEC and Directive 2000/12/EC of the

* This paper was supported by the János Bolyai Research Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences.

European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 93/22/EEC, and Commission Directive 2006/73/EC implementing the above Directive as regards organisational requirements and operating conditions for investment firms and defined terms for the purposes of that Directive.²⁰

III. Investment service providers and their involvement in initial public offering transactions

Investment banks, investment service providers may have various roles in the course of the initial public offering, and the designation of their function in the transaction varies accordingly. It is also to be noted that different designations can be used by the different markets. The so-called sponsor is a bank (frequently also an underwriter) responsible for keeping contacts with the regulatory authority and the stock exchange of the market targeted by the offering in relation to issues concerning the documentation, thereby warranting and sponsoring the public offering. The term originates from the United Kingdom.²¹ The global coordinator is a senior level member of the underwriting syndicate. Generally, the global coordinator is entrusted with the overall coordination and implementation of the transaction. Naturally, this function can also be performed by several banks.²² The bookrunner has a key role in the underwriting syndicate. The bookrunner keeps the book of demand containing the investor demands received from institutional investors and resolves share allocation to institutional investors. This position can be filled by several banks.²³ The position of a lead manager (lead bank) is a senior level among investment banks participating in the underwriting syndicate. The lead manager often also acts as a bookrunner.²⁴ As the same bank (or banks) can be appointed for the above listed functions, and often there is significant overlapping in respect of the sponsor, global coordinator, or lead manager functions in a specific transaction, hereinafter we refer to the members of the underwriting (banking) syndicate as lead managers (lead banks). There are also junior syndicate members in a banking syndicate, such as senior co-lead managers, co-lead managers and co-managers.²⁵

This investment service provider coordinates the transaction, provides consulting and investment services to the issuer, participates in the due diligence, the preparation of the documents and the pricing, and sets up the banking (underwriting) syndicate and thus takes care of the sale of the shares.²⁶ Therefore it is the first step of the transaction to select the investment service provider (investment bank),²⁷ which after participating in the organisation of the transaction, shall be the lead dealer as well.²⁸

The investment service provider will be the primary appointed external consultant,²⁹ – besides the legal counsel and the auditor of the company – that will take part in the selection of all the further participants.³⁰ Its main task is to form the structure of the offer. It coordinates every aspect of the offering, manages the preparation of the documents, organises and supervises the due diligence.³¹ The *corporate finance / equity capital markets department* of the selected investment service provider play the major roles in organising the transaction. ECM departments specialise in getting companies listed and organising public offerings. The department is usually operates separately, behind the so-called *Chinese wall*.^{32 33}

Based on the above, as soon as a decision is adopted on the initial public offering, the company faces a momentous decision: the selection of the investment service provider that coordinates the transaction.³⁴ This firm will give the company directions for example to reach the optimal capital structure, to formulate the investment story, to appoint outside members in the board of directors, to set the time for the issuing of the shares, and in any other matter that necessitates an insight in the market³⁵ – including the pricing of course. For this reason there are many aspects to consider during the selection.³⁶

Investment service providers can be very diverse regarding their reputation and their abilities to provide a wide range of services in the field of initial public offerings. Some companies have experience in different industries, or may have contacts with the customers, suppliers or competitors of the company wishing to be listed. These relationships may be beneficial on one hand, however may be adverse on the other. Therefore even if an investment service provider is the most suitable for one company, it may not be such a good choice for another.³⁷ Therefore the selection must be carried out according to an individual set of viewpoints. If a transaction is attractive enough to seize the attention of the most significant investment service providers (investment banks), it is advisable to negotiate with several candidates concurrently. In this case all candidates must be informed that they are competing with other firms for the business. With regard to the selection it is important to note that it is not the costs of the transaction and not even the highest selling price should be the only aspect taken into consideration. A very high offer price may receive a reserved welcome and later on result in a relatively poor performance on the secondary market. For this reason some investment service providers advise for the sake of a favourable response to set the issue price a little bit below the price that would form on the secondary market, in other words to underprice the shares. This means a

discount of 5-10% compared to the price of the first trading day. Before choosing an investment service provider, one should compare the aftermarket performance of the previous initial public offerings, in which the investment service provider participated with other similar offerings. Furthermore the head of the banking (underwriting) syndicate, the lead bank (lead manager) must have a significant experience in order to create cooperation between the investment service providers during the organisation of the distribution. This is the guarantee for a demand from the investors and for a strong performance on the aftermarket.³⁸

The company intending to get listed usually selects the investment service provider by reviewing the most important elements of the planned transaction with several candidates, who hold presentations thereof. Such elements are the range of the offering price, the costs of the services of the investment service provider and the sales/distribution possibilities. The analysts specialising in the respective industry are also very important, as their activities will have a major role in creating the secondary market later on.³⁹ According to the relevant business literature⁴⁰, the application of the following aspects during the selection, the so-called beauty contest, is suggested.⁴¹

IV. A guide on factors which should be considered in the selection process of investment service providers

1. Industry specific experience and knowledge regarding the company's business activity

The abilities of the lead manager to sell the shares are highly dependent on how familiar it is with the company and its business activities.⁴² Empirical studies show that the companies are more likely to pick the investment service provider that participated in the initial public offering for further offerings as well, because it already possesses information about the company. Although such relationship usually does not exist prior to the transaction, the investment service provider may compensate for that by specialising in certain industries, as it must have a remarkable professional experience in initial public offerings in the field of the company intending to get listed. It must be able to tell how the market would react to the offering at the scheduled time.⁴³

2. Experienced analysts

The investment service provider must have analysts that are well-known in the respective industry.⁴⁴ As Professor Langevoorth⁴⁵ marks, investment analysts are important agents in the mechanisms of marketplace efficiency, because their involvement contributes to optimal allocations of

capital resources.⁴⁶ In the world of investments, all investors need information in order to make informed decisions. Generally, investment analysts are persons who are employed to discover that information, to reach established conclusions on investment opportunities and – on the basis of these – to make appropriate recommendations.⁴⁷

In case of initial public offerings, the analysts advise on the positioning of the offer, taking into consideration that the investment possibility should be accessible for the widest range of investors. An analyst with a good reputation may have a positive impact on the pricing of the shares; however their involvement became limited due to regulatory reforms of the investment banking industry after the dot.com bubble.⁴⁸ One of the reasons is that conflict of interest situations may arise in the case of analyst involvement. The source of these interest conflicts can be the pressure of investment banks, or also personal holdings. It is important to note, that analysts are forced to provide investors independent and objective analysis of companies with one hand, while proffering positive research reports and recommendations to corporate insiders with the other. According to Kelly S. Sullivan, because the brokerage firm's investment banking business can result in "kickbacks" in the form of increased salaries and bonuses to analysts involved in the business, the allure of money often weakens (if not trumps) the objectivity of research.⁴⁹

The detailed community regulation on investment recommendations is set down in Directive 2003/125/EC. According to the directive the fair presentation of investment recommendations is a general principle.⁵⁰ Consequently the effective Hungarian Capital Markets Act also stipulates that the investment recommendation clearly distinguishes facts from interpretations, estimates, opinions and other types of non-factual information; it also must include the qualification of the information used with regard to their trustworthiness; furthermore it must be indicated if all estimations, forecasts and price targets are clearly reliable and also the material assumptions made in producing or using them.⁵¹ Pursuant to the general standard for disclosure of interest and conflicts of interests⁵², the European and Hungarian regulation sets forth that the investment recommendation must indicate all legal relationships and circumstances that is relevant from the aspect of the objectivity of the investment recommendation, including any financial interests regarding the financial instrument that is the subject of the investment recommendation.⁵³

3. The reputation of the investment service provider and its readiness

An investment service provider with a good reputation⁵⁴ gives a green light to those investors

who do not know the issuing company, but are familiar with the reputation of the participating investment service provider.⁵⁵ Supposedly a prestigious investment service provider carries out a more thorough due diligence than another with a limited background. For withholding important information or putting a false or misleading data in the prospectus both the issuing company and the investment service provider may be held accountable. As the outline of the due diligence requirements is uncertain and the management of the issuing company is usually not too familiar with the process, it is advisable to assign a well-reputed investment service provider.⁵⁶

It can be observed that generally the prestigious investment service providers (investment banks) sell the shares to institutional investors, while less appreciated ones tend to aim at small, individual investors. This difference in the clientele should draw the attention of the issuer to two important factors. On one hand, institutional investors may expect a stricter due diligence than small investors. This can probably be explained by their wide knowledge of the process of initial public offering and their professional refinement. Institutional investors on the other hand represent a more serious market power. It is also a noticeable tendency that prestigious underwriters tend to sell the IPO shares for long-term institutional investors. So these institutional investors (chosen by prestigious investment service providers) tend to keep the IPO shares for a longer period of time. This fact should be considered by the company planning to go public, as the short-term mindset and trading behaviour may increase the volatility of the newly issued shares and may escalate the investors' expectations regarding the required return on equity. Therefore selecting an investment service provider with a good reputation that mainly sells securities to institutional investors may result in a more stable share price and lower costs of capital later on. A prestigious investment service provider is also necessary for the support (price stabilization) of the securities of the listed corporation on the secondary market. An investment service provider with prestige (and resources) may ensure a calmer market to the shares of the company following the offering than a less significant one.⁵⁷ As a summary, one can expect higher income and a more successful transaction if the company cooperates with a well-reputed investment service provider.⁵⁸

Acknowledging that reputation and prestige are two essential factors, we must highlight another aspect that the most well-known investment service providers tend to grant less attention to smaller offerings than the less noted ones.⁵⁹

4. The ability to properly distribute the shares on affected markets

The investment service provider competing to be the lead bank and the company planning the offering should review the possible structure of the transaction. It is important to consider if the shares would be sold outside of the local market and which group of investors are targeted. One must determine accordingly if the respective investment service provider has the distribution abilities that covers both local and international markets, furthermore retail investors and institutional investors alike. Obviously one must take into account the contact maintained with the primarily targeted group of investors.⁶⁰ Also an important issue, whether the investment service provider guarantees the subscription of all shares offered to the public. One significant advantage of the so-called firm-commitment offerings for the company going public is that the banking syndicate purchases the entire issue of shares from the company, thereby assuming all risks associated with distribution. In contrast with this method, so-called best effort offerings do not provide this kind of guarantee, and so they hold less risk for the investment service provider participating in the transaction (and more risk for the company going public). In best effort offerings the participating investment service providers assume an obligation only to employ their best efforts to sell an agreed amount of securities to the public.⁶¹

5. Secondary market stabilization

The investment service provider needs to have a good reference with regard to previous initial public offerings that it had coordinated. The aftermarket price shows how well it had priced the shares in the previous transactions.⁶² Nevertheless, aftermarket stabilization is a sensitive activity, which is regulated by strict legal rules. For example, attempts to induce aftermarket bids or purchases can give prospective IPO purchasers the impression that there is a scarcity of the offered securities and the balance of their buying interest therefore can only be satisfied in the aftermarket. So such activities are prohibited (both in EU and US legislation).⁶³ Aftermarket stabilization needs to correspond with legal rules established to mark off such activities from market manipulation, and stabilization activities have to be carried out thoroughly transparently.⁶⁴

In the European Union, Directive 2003/6/EC on insider dealing and market manipulation aims at preventing insider dealings and market abuse, manifesting itself as manipulation. It stipulates that all Member States shall prohibit any person from

engaging in market manipulation.⁶⁵ Commission Regulation 2273/2003/EC however sets forth exceptions.⁶⁶ Pursuant to Article 8 of Directive 2003/6/EC the prohibitions provided for therein shall not apply to trading own shares in 'buy-back' programmes or to the stabilisation of a financial instrument provided such trading is carried out in accordance with implementing measures. Exceptions set forth by the provisions of 2273/2003/EC apply only for conducts directly related to the purpose of the stabilisation (and buy-back) activities. All other conducts not relating directly to the purpose of the stabilisation (and buy-back) activities shall therefore be considered as any other action within the scope of Directive 2003/6/EC, which may be subject to administrative measures or sanctions, if in the view of the competent authority they qualify as market abuse.⁶⁷

6. Conflict of interest issues

It is advisable to regard the possible conflicts of interests, such as if the investment service provider is concerned in any other offering within the industry or sector concurrently with the initial public offering of the company.⁶⁸

7. The quality of services provided and the level of attention

Generally the investment service provider that coordinates the transaction sets up the banking syndicate. It will also have a role in maintaining a suitable demand on the secondary market, in which it may serve as market maker. In an ideal case the lead manager continuously acts as market maker with regard to the offerings it manages. The investment service provider also may advertise the shares to the investors.⁶⁹

This investment service provider may provide further services to the company later on, for example it may assist in acquiring the necessary resources for the financing of the company, may advise on acquisition matters, or perhaps offer business consulting services. As a summary, it is beneficial for the company to choose the most significant, strongest investment service provider that is willing to handle the offering. However if the company picks above its level, the investment service provider may not find the transaction that important, as it has several other more significant transactions to take care of. In this case it is possible that the investment service provider will not grant the necessary attention to the supplementary services that are essential for the company. Therefore for a less notable company it may be the right decision to assign a smaller investment service provider, or one that is strong only in the region. It is important

for the company planning to go public to be an honoured client of the investment service provider, to have the most experienced experts at its disposal and to get the highest and quickest service possible.⁷⁰ For this reason it is advisable to put the assignment out to tender, in which the investment service provider that would coordinate the transaction would be selected in accordance with previously set evaluation aspects. These aspects certainly do not only have to focus on the price. The familiarity with the company, the industry and the concerned investors, the reference transactions or the range of experts and analysts may be important factors too.⁷¹

V. Letter of intent

If the investment service company has been selected, the parties sign a non-obligatory letter of intent, in which they set (without undertaking any obligation) the size of the offering, the type of the offered shares, the fee of the investment service provider and the cap of the transaction costs. An estimated range of price⁷² for the shares is also included, or at least a method by which it can be determined later on.⁷³

VI. Conclusions

This article intended to present the manifold and important role which investment service providers (investment banks) play in initial public offering transactions. This diversified activity can be easily demonstrated by the fact, that investment service providers may have various titles in IPO transactions. The most common factors, which should be taken into consideration during their selection has been presented. However, it may occur that a company does not really have the opportunity to sort, or to pick an investment bank with notable reputation. This should not mean that the initial public offering would be unsuccessful. The predestinated attention and the sharing of common values can bring off any cooperation and lead to a successful transaction. Also an important consideration is the possible emergence of interest conflicts, which may influence the implementation of the transaction. Because IPOs are transactions of a great value, which also hold out significant profit, the presence of interest conflicts is not rare. Such interest conflicts can appear in numerous diversing manners, and sometimes the recognition of their presence requires significant professional knowledge, experience in IPO transactions and informational background. And this is why the contribution of legal and academic experts in the selection procedure is needed: with their independence and know-how they can advise the company going public

(and/or the selling shareholder) how to avoid interest conflicts, and how to get the most suitable investment service provider for the implementation of the transaction. These independent experts have also a greater experience in negotiating an appropriate remuneration for the services of the investment service provider, so to achieve the “best value for money”. The drafting and negotiation of the investment service provider’s contract also requires sophisticated legal knowledge, and a deep experience with IPOs. The most important factors in this regard are to ensure an adequate motivation for the investment service provider for the achievement of the (predetermined) objectives of the transaction, and to handle potential conflicts of interest and liability issues.

Notes

¹ A similar trend can be read off the corresponding provisions of the Basic Law of Hungary in the economic order, which shall decide the merits, intrusive state duties at - among other things, fair competition and consumer protection - to the realization of the proper functioning of the economy. See Bencsik, András: A fogyasztóvédelem alkotmányi szabályozásáról. In: DRINÓCZI, Tímea (ed.): Magyarország új alkotmányossága. PTE ÁJK, Pécs 2011. p. 40

² See Bencsik, András: A versenyjog szerepe a fogyasztóvédelemben. *Jura* Vol. 2. (2012) p. 30

³ See Utset, Manuel A.: Producing Information: Initial Public Offerings, Production Costs, and the Producing Lawyer, *Oregon Law Review*, Vol. 74. Issue 1. (1995) p. 305

⁴ See Rueda, Andres: The Hot IPO Phenomenon and the Great Internet Bust, *Fordham Journal of Corporate & Financial Law*, Vol. 7. Issue 1. (2001) p. 31

⁵ See Lahmann, Dirk: Germany: The Investment Banker’s View, *International Legal Practitioner*, Vol. 22. Issue 2. (1997) p. 59

⁶ See Draho, Jason: The IPO Decision – Why and How Companies Go Public (Edward Elgar Publishing, Northampton, 2005) p. 187

⁷ See Lahmann, Dirk: Germany: The Investment Banker’s View, *International Legal Practitioner*, Vol. 22. Issue 2. (1997) p. 59

⁸ See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) pp. 48-49.

⁹ Article 23 paragraph (1) of Act CXX of 2001 on capital markets

¹⁰ Article 23 paragraph (1) point a of Act CXX of 2001 on capital markets. Pursuant to points b, c and d of the same paragraph further exceptions are if government bonds are offered by the issuer; if a credit institution or an investment service provider offers securities that have been issued by itself; or if a foreign credit institution or foreign investment service provider offers securities that have been issued by itself through its branch office. These however are not relevant with respect to initial public offerings.

¹¹ See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 49.

¹² Article 4 paragraph (2) point 10 of the Act CXXXVIII of 2007 on investment service providers, commodity exchange

service providers and their activities. Article 3 of the act stipulates exceptions for this definition.

¹³ Article 5 paragraph (1) points e, f and g of the Act CXXXVIII of 2007 on investment service providers, commodity exchange service providers and their activities. Further investment services are listed under Article 5 paragraph (1) points a, b, c, d and h.

¹⁴ Article 7 paragraph (1) of the Act CXXXVIII of 2007 on investment service providers, commodity exchange service providers and their activities

¹⁵ Article 7 paragraph (2) of the Act CXXXVIII of 2007 on investment service providers, commodity exchange service providers and their activities

¹⁶ As of October 2013 the financial supervisory authority became the National Bank of Hungary

¹⁷ Article 8 paragraph (1) of the Act CXXXVIII of 2007 on investment service providers, commodity exchange service providers and their activities

¹⁸ Article 7 paragraph (3) of the Act CXXXVIII of 2007 on investment service providers, commodity exchange service providers and their activities

¹⁹ Article 7 paragraph (4) of the Act CXXXVIII of 2007 on investment service providers, commodity exchange service providers and their activities; See KECSKÉS, András, HALÁSZ, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) pp. 49-50.

²⁰ See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (HVG-ORAC-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 50.

²¹ See Espinasse, Philippe, *IPO – A Global Guide* (Hong Kong University Press, Hong Kong, 2012) pp. 33-34, 330.

²² See Espinasse, Philippe, *IPO – A Global Guide* (Hong Kong University Press, Hong Kong, 2012) pp.34-35, 297-298.

²³ See Espinasse, Philippe, *IPO – A Global Guide* (Hong Kong University Press, Hong Kong, 2012) pp.35-37, 282.

²⁴ See Espinasse, Philippe, *IPO – A Global Guide* (Hong Kong University Press, Hong Kong, 2012) p. 37., 304.

²⁵ See Espinasse, Philippe, *IPO – A Global Guide* (Hong Kong University Press, Hong Kong, 2012) pp.37-40.; See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (HVG-ORAC-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) pp. 50-51.

²⁶ See Sher, Noam: Negligence Versus Strict Liability: The Case of Underwriter Liability of IPO’s, *DePaul Business & Commercial Law Journal*, Vol. 4. Issue 3. (2006) p. 455

²⁷ See Barondes, Royce de R.: NASD Regulation of IPO Conflicts of Interest – Does Gatekeeping Work?, *Tulane Law Review*, Vol. 79. Issue 4. (2005) p. 872

²⁸ See Sjostrom, William K. Jr.: Going Public Through an Internet Direct Public Offering: A Sensible Alternative for Small Companies?, *Florida Law Review*, Vol. 53. Issue 3. (2001) p. 534.; See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (HVG-ORAC-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 51.

²⁹ See Sher, Noam: Underwriter’s Civil Liability for IPO’s: An Economic Analysis, *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law*, Vol. 27. Issue 2. (2006) pp. 393-394

³⁰ See Geddes, Ross: *IPOs and Equity Offerings* (Butterworth-Heinemann, 2008) p. 33

³¹ See Draho, Jason: The IPO Decision – Why and How Companies Go Public (Edward Elgar Publishing, Northampton, 2005) p. 187, 74.

³² Chinese Wall: this is barrier between different divisions of investments banks (investment service providers). Advisory, financing, security, etc. divisions are separated from each other by such barrier. The function of the Chinese Wall is to prevent and resolve conflicts of interest between the various activities conducted by investment banks. Compliance with the rules applicable to such separation is controlled by the compliance division. See: Espinasse, Philippe, *IPO – A Global Guide* (Hong Kong University Press, Hong Kong, 2012) p 285.

³³ See Geddes, Ross: *IPOs and Equity Offerings* (Butterworth-Heinemann, 2008) pp. 31–32; Rueda, Andres: *The Hot IPO Phenomenon and the Great Internet Bust*, *Fordham Journal of Corporate & Financial Law*, Vol. 7. Issue 1. (2001) pp. 58–59; See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 51.

³⁴ See Rueda, Andres: *The Hot IPO Phenomenon and the Great Internet Bust*, *Fordham Journal of Corporate & Financial Law*, Vol. 7. Issue 1. (2001) p. 29

³⁵ See Geddes, Ross: *IPOs and Equity Offerings* (Butterworth-Heinemann, 2008) p. 33

³⁶ See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) pp. 51–52.

³⁷ See Schneider, Carl W. and Manko, Joseph M.: *Going Public – Practice, Procedure and Consequences*, *Villanova Law Review*, Vol. 15. Issue 2. (1970) p. 287; Draho, Jason: *The IPO Decision – Why and How Companies Go Public* (Edward Elgar Publishing, Northampton, 2005) p. 187

³⁸ See Schneider, Carl W. and Manko, Joseph M.: *Going Public – Practice, Procedure and Consequences*, *Villanova Law Review*, Vol. 15. Issue 2. (1970) p. 288.; See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 52.

³⁹ See Sjostrom, William K. Jr.: *Going Public Through an Internet Direct Public Offering: A Sensible Alternative for Small Companies?*, *Florida Law Review*, Vol. 53. Issue 3. (2001) p. 534

⁴⁰ In this regard see: Geddes, Ross: *IPOs and Equity Offerings* (Butterworth-Heinemann, 2008) p. 34. and Greenstein IA, JN Korff, CV Reicin, PL Colbrand and JK Robinson (2000) *An Insider's Guide to Going Public*. Chicago: RR Donnelley Financial.

⁴¹ See Barondes, Royce de R.: *NASD Regulation of IPO Conflicts of Interest – Does Gatekeeping Work?*, *Tulane Law Review*, Vol. 79. Issue 4. (2005) p. 872., See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) pp. 52–53.

⁴² See Rueda, Andres: *The Hot IPO Phenomenon and the Great Internet Bust*, *Fordham Journal of Corporate & Financial Law*, Vol. 7. Issue 1. (2001) p. 31

⁴³ See Draho, Jason: *The IPO Decision – Why and How Companies Go Public* (Edward Elgar Publishing, Northampton, 2005) pp. 192–193.; See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 53.

⁴⁴ See Rueda, Andres: *The Hot IPO Phenomenon and the Great Internet Bust*, *Fordham Journal of Corporate & Financial Law*, Vol. 7. Issue 1. (2001) p. 56., See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public*

Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 53.

⁴⁵ Donald C. Langevoorth currently is the Thomas Aquinas Reynolds Professor of Law at the Georgetown University.

⁴⁶ See Langevoort, Donald C., *Investment Analysts and the Law of Insider Trading*, *Virginia Law Review*, Vol. 76. Issue 5. (1990) p. 1024.

⁴⁷ See Langevoort, Donald C., *Investment Analysts and the Law of Insider Trading*, *Virginia Law Review*, Vol. 76. Issue 5. (1990) pp. 1025–1026.

⁴⁸ See Draho, Jason: *The IPO Decision – Why and How Companies Go Public* (Edward Elgar Publishing, Northampton, 2005) pp. 190–191.; See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 53.

⁴⁹ See Sullivan, Kelly S., *Serving Two Masters: Securities Analyst Liability and Regulation in the Face of Pervasive Conflicts of Interest*, *UMKC Law Review*, Vol. 70. Issue 2. (2001) p. 415.

⁵⁰ Article 3 of Directive 2003/125/EC

⁵¹ Article 205/C paragraph (3) of Act CXX of 2001 on capital markets, cf. Article 3 paragraph 1. of Directive 2003/125/EC

⁵² Article 5 of Directive 2003/125/EC

⁵³ Article 205/D paragraph (1) of Act CXX of 2001 on capital markets, cf. Article 5 paragraph 1 of Directive 2003/125/EC; See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (HVG-ORAC-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) pp. 173–174.

⁵⁴ See Rueda, Andres: *The Hot IPO Phenomenon and the Great Internet Bust*, *Fordham Journal of Corporate & Financial Law*, Vol. 7. Issue 1. (2001) pp. 30–31

⁵⁵ See Ferris, Stephen P., Hiller, Janine S., Wolfe, Glenn A., Cooperman, Elizabeth S.: *An Analysis and Recommendation for Prestigious Underwriter Participation in IPO's*, *The Journal of Corporation Law*, Vol. 17. Issue 3. (1992) pp. 583–584

⁵⁶ See Ferris, Stephen P., Hiller, Janine S., Wolfe, Glenn A., Cooperman, Elizabeth S.: *An Analysis and Recommendation for Prestigious Underwriter Participation in IPO's*, *The Journal of Corporation Law*, Vol. 17. Issue 3. (1992) pp. 587–588.; See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (HVG-ORAC-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 54.

⁵⁷ See Ferris, Stephen P., Hiller, Janine S., Wolfe, Glenn A., Cooperman, Elizabeth S.: *An Analysis and Recommendation for Prestigious Underwriter Participation in IPO's*, *The Journal of Corporation Law*, Vol. 17. Issue 3. (1992) p. 588

⁵⁸ See Draho, Jason: *The IPO Decision – Why and How Companies Go Public* (Edward Elgar Publishing, Northampton, 2005) p. 203.; See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) pp. 54–55.

⁵⁹ See Geddes, Ross: *IPOs and Equity Offerings* (Butterworth-Heinemann, 2008) p. 34.; See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 55.

⁶⁰ See Geddes, Ross: *IPOs and Equity Offerings* (Butterworth-Heinemann, 2008) p. 34.; See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by:

Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 55.

⁶¹ See HESS, Brianne M., Google, Inc.: The Dutch Auction Approach as an Alternative to Firm Commitment Underwriting, *Duquesne Business Law Journal*, Vol. 7. (2005) pp. 91-92.

⁶² See Geddes, Ross: *IPOs and Equity Offerings* (Butterworth-Heinemann, 2008) p. 34.; See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 55.

⁶³ See Securities Act of 1933: 8563-8565, SEC Docket, Vol. 85. Issue 3. (August 15, 2005) pp. 267-269

⁶⁴ See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) pp. 157-160.

⁶⁵ Article 5 of Directive 2003/6/EC

⁶⁶ Commission Regulation (EC) No 2273/2003 (22 December 2003) implementing Directive 2003/6/EC of the European Parliament and of the Council as regards exemptions for buy-back programmes and stabilisation of financial instruments

⁶⁷ See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) pp. 157-158.

⁶⁸ See Geddes, Ross: *IPOs and Equity Offerings* (Butterworth-Heinemann, 2008) p. 34.; Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 55.

⁶⁹ See Schneider, Carl W. and Manko, Joseph M.: *Going Public – Practice, Procedure and Consequences*, *Villanova Law Review*, Vol. 15. Issue 2. (1970) pp. 288–289.; Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 55.

⁷⁰ See Schneider, Carl W. and Manko, Joseph M.: *Going Public – Practice, Procedure and Consequences*, *Villanova Law Review*, Vol. 15. Issue 2. (1970) p. 289

⁷¹ See Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 56.

⁷² See Sher, Noam: *Underwriter's Civil Liability for IPO's: An Economic Analysis*, *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law*, Vol. 27. Issue 2. (2006) p. 411

⁷³ See Sjostrom, William K. Jr.: *Going Public Through an Internet Direct Public Offering: A Sensible Alternative for Small Companies?*, *Florida Law Review*, Vol. 53. Issue 3. (2001) pp. 534–535.; Kecskés, András, Halász, Vendel, *Stock Corporations – A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance, and Hostile Takeovers*, Translated by: Anna Tolnai and the Authors, (Hvg-Orac-LexisNexis, Budapest-Wien 2013) p. 56.

Király Lilla

*Adjunktus, PTE ÁJK Büntető
és Polgári Eljárásjogi Tanszék*

Az egészségügyi ellátórendszer Kelet-közép Európában a szocialista és az azt követő időszakban, a magyar példán keresztül

I. Bevezetés

Mi az az egészségügy? „Az egészségügy szervezésében és működésében az a társadalmi alrendszer, amelynek feladata és célja az egyéni és a közösségi egészség megőrzése, helyreállítása, fejlesztése”¹ Ez a szolgáltatást igénybe vevő betegnek azt a motivációját jelenti, hogy minél hamarabb és minél teljesebb mértékben szeretne meggyógyulni, mindezt hatékony gyógyítás útján, minél kevesebb kellemetlenséggel. Ennek a célnak a megvalósítása a szolgáltatást nyújtók (pl. állam, biztosítók) infrastruktúrájának biztosítása mellett, egy egyre költségesebb egészségügyi ellátást tételez fel: hatékony, korszerű terápia, kevesebb mellékhatású gyógyszerek, az orvosok és az ápoló személyzet koncentrált figyelme, ami rendkívül időigényes szolgáltatás biztosítását jelenti.²

Alapvető jog, hogy az emberek beleszólhatnak egészségi állapotuk javításába, illetve annak javítását szolgáló intézkedésekbe. Joguk van ahhoz, hogy egészségben éljék le életüket, valamint, hogy mindent megtehessenek az egészségük megőrzése érdekében.³ Magyarországon az állam által működtetett –intézményesített – szociális ellátási rendszer egyik altípusa⁴ a társadalombiztosítás, amely az egészségbiztosítási ellátásokat⁵ és nyugdíjbiztosítási ellátásokat⁶ foglalja magában. Mi a társadalombiztosítás⁷ lényege? A kiadások visszaszorítása iránti és a magasabb források fizetésére irányuló politikai nyomások közötti találkozási pontot mutatja, amely az egészségügyi kiadások fedezésének jogi és finanszírozási alapját jelenti. A társadalombiztosítást lehet közgazdasági- finanszírozhatósági problémaként makrogazdasági szinten, emberi jogi aspektusból (szociális jogok, szociális biztonsághoz való jog; emberi és betegjogok) és az ellátás (szolgáltatás) minősége tekintetében is vizsgálni. Mindhárom tekintetben igaz azonban az, hogy a társadalombiztosítás fenntarthatósága az alábbi legfontosabb tényezőktől függ: állami szerepvállalás és a társadalmi szolidaritás mértéke, a terminológiai kérdések pontos ismerete.⁸

Tanulmányomban célzottan a volt szocialista országok⁹ – ezen belül is főként – a magyar egészségügyi ellátórendszer szolgáltatási spektrumával, hozzáférhetőségével, működési anomáliájával foglalkozom, amely tekintetében a különböző ellátási szinteknek és típusoknak (pl. egészségügyi alapellátás,¹⁰ szakellátás, sürgősség ellátás, stb.) és a népegészségügy ellátás¹¹ – az állami egészségpolitika útján történő – megszervezésére, finanszírozására térek ki részletesen, európai kitekintéssel.

II. Egészségügyi ellátás a szocialista időszakban

A Közép-Kelet Európa országai tradícióikban, kultúrájukban és történelmükben is különbözőek, azonban történelmi tapasztalataiknak mégis akad közös eleme: 1917 után mindegyikükben kommunista rezsim volt hatalmon hosszabb-rövidebb ideig, majd 1945 után folyamatosan 40 évig, mely rezsim hasonló kormányzati és közigazgatási struktúrát hozott létre és a gazdaságot sem piaci mechanizmusok segítségével kísérelték meg működtetni.¹²

Az 50-es évektől fokozatosan kiépülő tervutasításos gazdasági-társadalmi (szocialista) rendszerben az egészségügyi ellátórendszer rendszer legfőbb jellemzői az alábbiak voltak: a magánbiztosítást megszüntetése; mindenki munkából (bérből, fizetésből) szerezte a jövedelmét, a lakosság számára a teljes körű foglalkoztatást biztosítottak; a legnagyobb és egyetlen foglalkoztató az állam volt, ezért munkanélküliek ellátásával nem kellett foglalkozni; nem voltak adóztatható tőkejövedelmek (államosítás), mindenkire kiterjedő, kötelező társadalombiztosításra alapozott egészségügyi ellátást valósított meg; az egészségügyi ellátás állampolgári jogon járt, nem volt feltétel a biztosítottság; A munkahelyek fizették a társadalombiztosítási járulékot, így a – gyakorlatilag teljes foglalkoztatottság következtében – nem jelentett nagy különbséget az állampolgári és a biztosított jogosultság; A jogosultság magába foglalta a rendelkezésre álló egészségügyi szolgáltatások teljes körét: orvosi ellátás, gyógyszerek alacsony térítési díj mellett, egyéb (rehabilitációs, segédeszköz) ellátást is; Az állam paternalista szerepének célja egy mindenki számára hozzáférhető, díjtalan és magas színvonalú egészségügyi ellátás biztosítása volt, de a teljes ellátó hálózat és finanszírozás államosítása, egy korrump, hálapénzen alapuló egészségügyi ellátás megvalósítását eredményezte. Ennek eredményeként a XX. század második felének – a kapitalista országokból kiinduló – műszaki forradalma összezúzta a szocialista „magas színvonalú” egészségügyi ellátás illúzióját és költségrobbanást idézett elő az ellátásban. Az akkori egészségpolitika „megengedte”, hogy a költségrobbanásra pl. a magyar társadalom „hálapénz-robbanással” válaszoljon. A „szocialista típusú” egészségügyi ellátórendszernek – a számos

hátránya mellett – voltak azonban szociálpolitikai előnyei is.¹³ Például a térség egész népessége teljes körű egészségügyi ellátásra vált jogosulttá; 1970-es évek elejére néhány ország nagyon fejlett egészségügyi rendszerrel rendelkezett (pl. Csehszlovákia, Magyarország), jó infrastruktúra, képzett személyzet, oktatási programok; A szovjet egészségügyi modellre épült ellátórendszer lényege: a rendszer alsóbb szintjein jelentkeztek a betegek (kórházak járóbeteg osztályain, rendelőintézetekben, ügyeletken vagy helyi, megyei vagy munkahelyi rendelőintézetekben), az itt dolgozó orvosok „kapus” szerepet játszottak, ellátták, akit tudtak, a nehezebb eseteket pedig felsőbb szintekre küldték. A piramis csúcsát az egyetemi klinikák és az országos szakintézetek jelentették, amelyek műszaki felszereltséget igénylő beavatkozásokat tudtak végezni. Ezekon kívül az egészségügyi és járványügyi állomások jól szervezett rendszere a közegészségügyi szolgáltatások hasonlóan magas szintű, integrált hálózatát hozta létre, amely a fő hangsúlyt a fertőző, foglalkozási, illetve a környezeti ártalmakkal kapcsolatos betegségekre helyezte.¹⁴

A szocialista rezsím egészségügyi rendszerének főbb hátrányai¹⁵: A központilag szervezett és kényszerített egészségügyi szektorban az állami monopóliumtól való túl erős függés csökkentette az ellátás hatékonyságát és minőségét; két fő probléma jelentkezett: rossz egészségi állapot (pl. magas halálozási és megbetegedési arány, egészségtelen életkörülmények és környezet) és az alacsony színvonalú egészségügyi ellátás (pl. gyenge menedzsment, ellenőrzés és értékelés hiánya, torzulások a magán-és közfinanszírozás megoszlásában, pazarló felhasználás, önkényesen felállított statisztikai normák); az 1970-es évek elejére a rosszul célzott beruházások aránytalanul sok aktív ellátásra berendezkedett kórházhoz és túlszakosodásoz vezettek, a közegészségügyi ellátás és az alapellátás kárára: pl. Magyarországon minden minisztérium a saját hatáskörébe tartozó vállalatok dolgozóinak próbált szolgáltatásokat biztosítani; a magánszektor az egészségügyi ellátásból kizárták; Hálapénzeket fizettek a betegek azért, hogy gyorsan sorra kerüljenek vagy a körzetükön kívüli intézmény szolgáltatásait igénybe vegyék; pl. Romániában a Ceausescu-rendszerben eltörölték a nővéri hivatást, ezzel a szakképzett nővérekből óriási hiány keletkezett; Az egész régióban, de főleg Albániában, Bulgáriában és Romániában általános volt az oktatás, kutatás és a technológia nemzetközi elszigeteltsége; mivel az egészségügyi szolgáltatásokat csaknem kizárólag az állami bevételekből finanszírozták, az államnak alárendelt egészségügyi szektor politikafüggővé vált: túl nagy infrastruktúrával és alulfinanszírozott szolgáltatásokkal működő rendszer (pl. az orvosokat arra ösztönözte alacsony fizetésük, hogy a bonyolultabb eseteket felsőbb szintre

küldve – bonyolult és költséges diagnózisok felállítására hivatkozással – alacsony hatásfokkal dolgozzanak, ezért gyakoriak voltak a sorok és a várólisták); sem a betegek, sem az egészségügyi szolgáltatást nyújtók nem érzékelhették kellő mértékben, hogy az egészségügyi ellátás nem ingyenes, még akkor sem, ha nem kell közvetlenül a szolgáltatás igénybevételekor fizetni érte, ezért a hálapénzek az egész régióban általánossá váltak; Jellemző volt a preventív szolgáltatások hiánya (pl. ingyenes szűrővizsgálatok) és a szervi gyógyítás a holisztikus szemlélet helyett (pszichés problémák alulértékelése a betegségek kialakulása tekintetében);

A szocializmusban az orvosi foglalkozás volt talán az egyetlen értelmiségi foglalkozás, amely viszonylagos szabadságot élvezett és távol tarthatta magát a pártállami politikától. Az egészségügyi politika továbbra is tartotta magát ahhoz a korábban kialakult álláspontjához, hogy: orvoshiánnyal nem kell számolni, az orvosokra mindig újabb és újabb közzeladatok terhelhetők értékarányos ellensúlyozás nélkül. A szocializmus utolsó éveiben (puha diktatúra) az orvosi pálya vonzását már nem a hatalomtól való függetlenség, hanem a hálapénz-robbanás tartotta fenn. (pénzkereset és vagyonosodás). Jellemző volt továbbá a szocialista blokkon belül a higiénikus orvosok képzése a Szovjetunióban¹⁶ (populációs szintű egészségügyi problémákra lettek kiképezve, egészségügyi hatósági igazgatás keretében működve), ennek a modellnek nem felelt meg az európai hagyományokon alapuló (tisztiorvosi) rendszer, általános orvosi karon szerzett alapismeretekkel.

III. Az egészségügyi ellátás a szocialista időszakot követően

A szocialista országokban az állam uralta az összes gazdasági tevékenységet, ami a 1990-es évek elején a termelés drasztikus csökkenését, ezzel az adóbevételek meredek esését jelentette, viszont ezek mellett növekedett a biztonsági háló iránti igény¹⁷ is. Az „örökölt” szocialista értékrend is azonosnak tekinthető: a politikai stabilizációt eredményező demokráciával csak a rendszerváltás követően ismerkednek az állampolgárok.¹⁸

Európa nyugati országaiiban az elmúlt évszázad során, az egészségügyi piac tökéletlenségei miatt folyamatosan nőtt az állam szerepe, míg Középkelet Európában a piaci erőket azért vezették be, hogy a túlméretezett állami beavatkozás rendszerű hiányosságait kezelni tudják.¹⁹ A rendszerváltás után a korábbi szovjet típusú (Szemashkó-féle) állami egészségügyi rendszert a Bismarck-féle szociális elvű társadalombiztosítási rendszerhez való visszatérés jelentette a régióban. (pl. Magyarország és Szlovénia az egy biztosítóra (egy finanszírozó szervezetre) épülő egészségbiztosítási rend-

szert vezette be, Csehország, Szlovákia és Lengyelország a több-biztosítós rendszert.)²⁰ Ezekben az országokban a rendszerváltás után elindított reformoknak két fő céljuk volt: az életszínvonal emelése, főként egy nyugati típusú piacgazdaság meghonosítása révén, illetve az egyéni szabadság növelése, az egyéni jogok védelme útján. A központi állami ellenőrzés megszüntetése és a szabályozatlan versenypiac gyors bevezetése jelentős piaci kudarcokhoz vezetett az egészségügyben. Sajnos a helyett, hogy az állami és az új magánszektor közötti partneri viszony jött volna létre, a nagyon laza szabályozás keretében végbemenő privatizáció²¹ az egészségügyi szolgáltatók lelkiismeretlen haszonszerzéséhez és rablásához vezetett és elősegítette, hogy a betegek ellenőrizetlenül vehessék igénybe a szolgáltatásokat²² Az árak és a bérek liberalizációjával a gyógyászati segédeszközök és a gyógyszerek ára magasra szökött. A normatív alapú rendszerről egy teljesítményfüggő ösztönző rendszerre történt hirtelen átállás kielezte a költségek féken tartásának problémáját, pl. az egészségügyi alapok éves költségvetései néhány hónap alatt kimerültek.

A fenti problémák megoldására Kelet-közép Európában három fő egészségpolitikai irányelv körvonalai bontakoztak ki²³:

1) az egészség javítása (életszínvonal javítása, egészségesebb életmódra ösztönzés, környezetvédelem, megelőző és gyógyító egészségügyi ellátások hatásfokának növelése)

2) az egészségügy finanszírozása (makrogazdasági egyensúly helyreállítása a költségek féken tartásával, költségvetésen kívüli források bevonása az egészségügy finanszírozásába, minőségellenőrzés)

3) az egészségügyi szektor politikai és intézményi kapacitásának javítása/intézményi reformja (az egészségügy területén dolgozók képzésének átforgalmazása, gyógyító és igazgatási infrastruktúra erősítése)

A rendszerváltást követően – a 90-es években – a Közép-Kelet Európai országokban bekövetkezett legfontosabb változtatások az egészségügyi szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés tekintetében²⁴:

1) közvásárlói(hivatalok vagy biztosítók) és szolgáltatói(kórházak, rendelőintézetek) szerepek világos elkülönítése (purchaser/provider split);

2) egészségügyi eljárások, technológiák transzparens befogadási, támogatási rendszerének kialakítása (coverage-policy)²⁵;

3) 3.a bizonyítékokon alapuló egészségpolitika és tudatos stratégiai szolgáltatásvásárlás (evidence-based health policy and strategic purchaser role) intézményének kialakítása;

4) az egészségügyi szolgáltatók integráltsága vagy tevékenységük magas szintű koordinációja az

erőteljes széttagoltság (ellátások jellege, szolgáltatók típusa, földrajzi elhelyezkedés) helyett.²⁶

A magyar példa a normatív alapú rendszerről egy teljesítményfüggő ösztönző rendszerre történő átállásra. A Rendszerváltást követően (1989) Magyarországon az egészségbiztosítási ellátások már nem állampolgári jogon, hanem biztosított jogán járnak. 1992-ben létrehozták az Egészségbiztosítási Alapot, 1993-ban ennek kezelő szervét az Országos Egészségbiztosítási Pénztárat.²⁷ 1991-ben felállították az ÁNTSZ-t népegészségügyi, egészségügyi államigazgatási hatósági feladatok (pl. munkavédelem, élelmiszerbiztonság, járványügy) ellátására, ezzel a magyar egészségpolitikai rendszer két külön alrendszerként történő szétválasztása megtörtént.

A szocializmust felváltó kapitalista államberendezkedés következtében megjelentek a tőkejöveldelmek, melyeket egészségügyi hozzájárulással adóztatnak. A mindenkire kiterjedő, kötelező társadalombiztosításra alapozott egészségügyi ellátási rendszerben a kiadások nincsenek egyensúlyban a bevételekkel pl. olyan rétegek is olcsón vásárolják az egészségügyi (orvosi) élők munkát, akik erre nincsenek rászorulva. Az olcsó (orvosi) élők munkakompensációja, az „alulról jövő” korrekció a hálapénz, melyet a mindenkori kormányzatok hallgatólagosan elfogadnak (az orvosok informális finanszírozása: közfinanszírozás az alapellátásért és hálapénz az extra szolgáltatásért). Az alapellátásban egy orvos dolgozhat közalkalmazottként, egyéni vállalkozóként²⁸ vagy, mint egy gazdasági társaság tulajdonostársa, a fekvőbeteg(kórházi) ellátásban pedig egy orvos kollektíva, közalkalmazottként gyógyít (vizitek). Az orvosok és az egészségügyi személyzet az alacsony bérek, a korábbinál rosszabb infrastrukturális körülmények miatt tömegesen vándorolnak Nyugat-Európába (főleg UK-be, Svédországba).

Mind az alap, mind pedig a járó beteg szakellátásban lehetséges az orvos személy szerinti megválasztása. Magyarországon jelenleg, aki a közfinanszírozott ellátást magánalapon veszi igénybe, az kétszer fizeti meg az ellátást: 1) nem kapják meg a járulékaik fejében őket jogosan megillető szolgáltatást 2) vagyonukból fizetik meg a közfinanszírozási szerződéssel nem rendelkező szolgáltatóknak az ellátás árát (pl. magán nőgyógyászati szakrendelésre járó nők), az ilyen betegek a költségtérítés bizonyos hányadának megfizetését vagy adókedvezményt kaphatnának.

Összességében elmondható, hogy ma már minden volt szocialista állam szabadulna a paternalista szerepkörétől, de a szociális háló iránti igény, ezt nem engedi. A rendszerváltáskor célul tűzött demokratikus államberendezkedés egyik fontos eleme a szocialista(paternalista) állam helyébe lépő szociális jóléti állam intézményeinek kiépítése volt, melyet sem az 1989 utáni piacgazdasági átalakulás

sal járó politikai nyitottság, sem az EU-hoz történő csatlakozás (2004) nem lendített előre, amely a munkaerő nemzetközi mobilitását hozta magával.²⁹ Előrelépés jelent azonban az egészségügyi ellátásban az európai egészségbiztosítási kártya bevezetése az EU-n belül.³⁰

IV. Az egészségügyi ellátórendszer Kelet-Közép Európában a rendszerváltást követően

1. A lakosság egészségügyi állapota

„Gazdag ország, egészséges nemzet, szegény ország beteg népesség”³¹ Köztudott tény, hogy egy ország lakosságának egészségi állapotát a társadalmi-gazdasági tényezők – közvetlen és közvetett úton – döntő mértékben befolyásolják: a Kelet-közép európai térség és pl. Magyarország³² gazdasági versenyképességének a XXI. század első évtizedére vetített fokozatos romlása – melyet a 2008-tól induló gazdasági válság évei még tovább mélyítenek – sajnos azt eredményezi, hogy a születéskor várható átlagos élettartam mutató³³ lényegesen elmarad még a szerény gazdasági teljesítmény alapján elvárható értéktől is. Melyek az ezeket vizsgáló gazdasági elemzések eredményei? A munkakeresleti és munkakínálati ösztönzők előnytelen alakulása; a munkát terhelő magas adóterhek, kiterjedt adókerüléssel járó alacsony aktivitás; visszafogott munkakereslet; fenntarthatatlan szociális rendszer; versenyképtelen gazdaság, amelyben az országok aktív korú lakossága vesz részt, akinek az egészségi állapota – az iskolázottság alacsony szintje miatt – döntően határozza meg egy ország versenyképességét.³⁴ A lakosság egészségi állapotát vizsgáló elemzésekből³⁵ a makrogazdaság és az egészség viszonyának megítélése terén (kiemelten a közép-európai és a közép-ázsiai országokban) paradigma-váltást sürgetnek: az egészség nem egyszerűen a gazdasági fejlődés következménye, hanem a gazdasági fejlődés kulcs tényezője és ezért hangsúlyozzák annak fontosságát, hogy a nemzeti fejlesztési stratégiákban a lakosság egészségi állapotának javítása kellő hangsúlyt kell, hogy kapjon. Sikerre a gazdasági verseny területén is csak a testben és lélekben épp nemzet számíthat,³⁶ ezért az egészségügyi rendszer célja a népesség egészségi állapotának, jólétének javítása, az ellátásból való kirekesztés kizárása, így a főbb stratégiai kérdések³⁷:

- 1) egészség javítása,
- 2) életmód megváltoztatása,
- 3) környezetszennyezés és foglalkozási ártalmak csökkentése,
- 4) megelőzést szolgáló egészségügyi szolgáltatások támogatása,
- 5) gyógyító egészségügyi szolgáltatások javítása.

Annak ellenére, hogy a magyar orvosképzésnek és orvosoknak nemzetközi szinten is igen jó híre van, az ország népességének egészségi állapota messze elmarad attól, ami a gazdasági fejlettségünk alapján várhatnánk.³⁸ Bár más munkaerő piaci tényezők is szerepet játszanak ebben a folyamatban, a legfontosabb ok mégis az alacsony végzettségű középkorú népesség, elsősorban a középkorú férfi-népesség idő előtti egészségromlása.³⁹ Melyek lehetnek a legnagyobb népegészségügyi jelentőségű megbetegedések korábban történő kialakulásának és magasabb halálzási mutatóinak (magasabb, mint az EU többi országában⁴⁰) kialakulásának okai Magyarországon? Hiányzik a prevenció az egészségügyi ellátási rendszerből (pl. mentális zavarok megelőzése⁴¹, öngyilkosság okozta halálozás, komplementer medicina); egészségfejlesztési szervezetek és finanszírozásukra vonatkozó koncepció hiánya; a megelőzési tevékenység finanszírozása a betegellátó egészségügyi rendszer keretein kívül (jó példa erre az önkéntes egészségpénztárak, mint a társadalombiztosítást kiegészítő civil szervezetek működése⁴²); rugalmatlan társadalombiztosítási rendszer, diszfunkcionális elemekkel (pl. hálapénz⁴³); mechanikus szemlélet a gyógyításban⁴⁴; a magyarországi egészségügyi ellátás orvoscentrikus: ellátórendszer nem a beteghez viszi az ellátást, hanem a beteget irányítja az orvos rendelőjébe, illetve a kórházba; kizárólag az orvostudományi ismeretekkel rendelkező szakembergárda képzése történik és az egészségügyi jogok, betegjogok, népegészségügyi ismeretek és a nem egészségügyi ágazat által végzett prevenció tevékenységről ezzel együtt is kevés gyakorlatban hasznosítható szakismerettel rendelkeznek; Az EU és a magyar tagállami szemlélet ellentétessége: az EU az egészségpolitikában a döntő hangsúlyt a népegészségügyre helyezi, Magyarország pedig az alapellátás finanszírozására.⁴⁵

2. Az egészségügyi ellátórendszer felkészültsége, sajátosságai

A rendszerváltás után Magyarországon az egészségügyi rendszer lényeges, a rendszer működését megváltoztató átalakulás nem következett be: egy biztosításalapú, páciensorientált egészségügyi szolgáltatási rendszer valósult meg az egészségügyi törvény⁴⁶ megfogalmazása szerint, azonban az egészségügyi ellátórendszer – valójában – ennek sem egészben, sem részleteiben nem felel meg.⁴⁷ Az egészségügyi ellátáshoz való jog – a rendszerváltás előtti szabályozáshoz képest – annyiban változott meg, hogy az egészségügyi törvény a sürgősségi alap ellátáshoz való jogot tartalmazza állampolgári jogon, az egyéb ellátáshoz pedig biztosított jogon lehet hozzáférni. Akinek nincs biztosítása, azt sem

zárják ki az alapellátásból, de utólag meg kell térítenie azt.

A magyar állami egységes biztosítási rendszer ma minden szolgáltatásra, termékre kiterjed, de a rendszerben nincs megfelelő helye a kiegészítő biztosításnak.⁴⁸ Magyarország azon országok közé tartozik, ahol a magán egészségbiztosítók⁴⁹ gyakorlatilag nem vesznek részt az egészségügy finanszírozásában. Nemcsak a társadalombiztosítási ellátásban nem kapnak szerepet, de a kiegészítő biztosítás sem alakult ki. Ennek több oka lehet: keresleti, kínálati akadályok, illetve a nem megfelelő szabályozás.⁵⁰

Az önkéntes egészségpénztárak⁵¹ azonban egyre fontosabb szerepet töltenek be az öngondoskodásban: az egészségügyi szolgáltatások jelentős részét ugyan – a befizetett járulékok felhasználásával – a társadalombiztosítási rendszer (az Egészségbiztosítási Alap) finanszírozza, de a szolgáltatások igénybevételekor legtöbbször a betegek saját vagyonukhoz is kell nyúlniuk (pl. gyógyszer, gyógyászati segédeszköz kiváltása, magánpraxis igénybevétele, stb.) Az önkéntes egészségpénztárak funkciója ezeknek a – társadalombiztosítás által le nem fedett kiadásoknak – a finanszírozása. Ez egy megtakarítási rendszer: egyéni vagy munkáltatói befizetések alapján ezen összeg kezelése (felhalmozása és befektetése), amikor pedig a beteg részben vagy egészben térítésköteles egészségbiztosítási szolgáltatást vesz igénybe, akkor a befizetett összeget – meghatározott szabályok szerint – felhasználhatja.⁵²

Nem kétséges, hogy az egészségügy modernizációjához komplex eszközrendszerre van szükség nemcsak Magyarországon és a közép-kelet európai régióban, de az egész EU-ban is: sem a piaci verseny, sem az állami intézkedések nem képesek önmagukban az egészségügyi rendszer működőképességét jelentősen javítani.⁵³ A hatékony szabályozás öt alapvető tényező szerepének az erősítését, egymással való összehangolódását feltételezi: tervezés, koordináció (azaz nem piaci eszközök) erősítését az ellátórendszer struktúrájának, a szolgáltatások kínálatának alakításában; A verseny, piaci ösztönzők erősítése a finanszírozási technikák megváltoztatásával a szolgáltatások keresletének kínálatának alakításában; az állami felügyelet, kontroll erősítését az intézmények működése, szolgáltatások minősége felett; a kontroll erősítését a biztosító és a szolgáltatók működése felett a páciensek igényeihez való alkalmazkodás érdekében.⁵⁴

A) Az egészségügy köz- és magán finanszírozása

A jelenlegi közfinanszírozással (kötelező társadalombiztosítás) kapcsolatos legnagyobb problémák a volt szocialista országokban:

- 1) nem engedi legálisan érvényesülni azt a keresletet, amely az orvosi élömlen

differenciált megfizetésére irányul (ezt a betegek a hálapénzzel kompenzálják),

- 2) a szocializmus keményvonalas baloldali szociálpolitikájának a továbbfolytatása, amely félreértelmezi a mindenkire kiterjedő biztosítás elvét, másrésztől folyamatosan elhatárolódik „a szegényeknek és gazdagoknak” szóló, kettészakadt egészségügyi ellátástól a politikai hatalom megtartása érdekében.

A Kötelező társadalombiztosítás mellett az önkéntes egészségbiztosításnak⁵⁵ Magyarországon két fő típusa alakult ki a 90-es években: az önkéntes pénztárak és az üzleti biztosítók által kínált biztosítások. Tevékenységük eltérő igényeket elégít ki: a pénztárak általában munkahely alapján szerveződnek (fő céljuk a prevenció), a magánbiztosítók törekvései pedig elsősorban a magasabb jövedelműek egyedi igényeinek a kielégítésére irányulva – általában más biztosításokhoz kapcsolódó egészségbiztosítási terméket (összegbiztosítást) – nyújt. Lehetséges-e átfedés a kötelező biztosítás és az önkéntes biztosítások által nyújtott szolgáltatások között? Mi ennek az előnye? A magánbiztosítással rendelkező egyének a szolgáltatások egy részét a kötelező biztosítás keretében viszik igénybe, a szolgáltatások egy másik részét pedig a magánbiztosítás keretében, ami lehetővé teszi a jobb anyagi helyzetű rétegek fizetőképes keresletével/igényeivel szembeni kínálati oldal biztosítását. Az egyének által – kötelező biztosítás keretében – fizetendő térítési díjak bevezetése (pl. magánkórházak szolgáltatásai) és a növekvő gyógyszerárak pedig az önkéntes pénztárak terjedését ösztönözhetik. Ezek a folyamatok tovább növelhetik az egészségügyi ellátáshoz való hozzájutásban jelenleg is meglévő nagymértékű egyenlőtlenségeket, azonban hosszabb távon – a legális egészségügyi rendszerben átlátható módon – megjelenő egyenlőtlenségek csökkentésére valószínűleg nagyobb az esély, mint a jelenlegi egyenlőtlenségek befolyásolására.⁵⁶

A közfinanszírozott egészségügyi rendszerek fajtái Európában a forrásteremtés, finanszírozás módja alapján (funding and financing):⁵⁷ 1) az adókból finanszírozott és alapvetően állampolgári jognal járó nemzeti egészségügyi szolgálatok⁵⁸ és a 2.) a munkáltatói és munkavállalói járulékokból finanszírozott társadalombiztosítási rendszerek⁵⁹

Közös jellemzői mindkét rendszernek: a magánfinanszírozás arányának növelése, az egészségügyi rendszerek növekvő költségeinek egyensúlyba tartására; az alapellátás szerepének erősítése (gatekeeper); a hagyományos kórházi ellátás kiváltása korszerűbb és költséghatékonyabb megoldásokkal (pl. egynapos sebészet, otthoni szakápolás, krónikus betegek gondozási programjai –CDM chronic disease management); equity: közfinanszírozás egységes kiterjedése, alap kockázatközösség meg-

erősítése, az egészségügyi szolgáltatók szervezeti autonómiájának elismerése (alapítványok, részvénytársaságok, szövetségek, konzorciumok, közvállalatok, kft-k), ez egyfajta „globális management trend”-nek is tekinthető, szervezetek integrációjával, holding szervezetek terjedésével, célja adott területen magasabb szinten koordinált betegellátás az egészségnyereség fokozásával.

Az EU tagországokban a finanszírozásra általában költségmegosztást⁶⁰ alkalmaznak pl. egyes gyógyszerekre, a fogászati ellátásra. A költségmegosztás formái: Co-payment (a beteg szolgáltatásonként fix összeget (átalánydíjat) fizet) vagy a Co-insurance: a beteg a teljes költség meghatározott százalékát viseli, a fennmaradó összeg a biztosítót terheli. A költségmegosztás mértéke országoként változik pl. jövedelem alapján (Dánia, Írország- a magasabb jövedelemmel rendelkező betegek csoportjára havonta számítanak deductible⁶¹ összeget; fix díj (Ausztria, Franciaország, Svédország, Belgium). Vannak kombinált (deductible + co-insurance) módszerek pl. a gyógyszerek vásárlásánál receptenként (Dánia, Finnország, Németország, Magyarország). Svédország az egyetlen ország, ahol kötelező a co-payment a sürgősségi ellátásban is. Van ahol a fogászati ellátás teljes költsége a felnőtt betegekre hárul Pl. Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában, Hollandiában és Svédországban, bár az utóbbi két országban a gyermekek fogászati ellátása ingyenes.

- A Co-payment bevezetésre került Magyarországon is,⁶² amivel a magán és a közkiadások aránya nagyon magassá vált az OECD országokkal összehasonlítva. Miből tevődnek össze a magán kiadások egy olyan országban, ahol nincs magán egészségügyi hozzájárulás, vagyis a páciensnek nem kell fizetnie az egészségügyi ellátásért?

- Gyógyszerköltségekben a páciens által finanszírozott rész,

- a fogorvosi ellátásokért fizetendő hozzájárulás,

- orvosi hálapénz (nem legális elem),

- egészségügyi profit orientált szolgáltatások árának a páciensek vagy magánbiztosítók által történő kifizetése (magán kórházi szolgáltatások, állami kórházi szolgáltatások közül: menedzser –szűrés, jobb hotelszolgáltatás, időpontra történő egyeztetés, munkaadó és az egészségügyi intézmény közötti megállapodás egészségügyi szolgáltatásról pl. nagyobb cégek masszázis szolgáltatást, gyógytornát vesznek igénybe a dolgozóik részére).⁶³

A fentiek közül a hálapénz (informal payment, gratuity payment, gratitude money, under-the table payment, envelope payment) a volt szocialista or-

szágok egészségügyi gyakorlatában tipikusan, a mai napig megtalálható elem: az orvosok és az ápolószemélyzet alulfizetettsége azt eredményezte, hogy a betegek egészítik ki az orvosok és az ápolószemélyzet jövedelmét, oly módon, hogy saját maguk számára megvásárolják a jobb minőségű szolgáltatást, nagyobb odafigyelést. A paraszolvencia tehát kisebb részben hálát fejez ki, nagyobb részben a jobb szolgáltatás reményében adják a betegek. A hálapénzt legtöbbször a kórházi kezeléshez kapcsolódóan a kórházi orvosoknak adják (főként szülészek, sebészek, gyermekgyógyászok, belgyógyászok és háziorvosok) mivel a betegek itt érzik magukat a legkiszolgáltatottabb helyzetben, amit a hálapénz adásával próbálnak kompenzálni.⁶⁴ Amennyiben a hálapénzt az egészségügyre fordított magánkiadásokba bele vesszük, az Unió átlagnál magasabb Magyarországon a magánkiadások aránya a közkiadásokhoz képest.⁶⁵ Mivel az orvos közfinanszírozott szolgáltatásokat „árusít” a saját hasznára, ezért korrupcióról⁶⁶ beszélünk, jellemzői⁶⁷: olyan szolgáltatások, amelyeket a közfinanszírozás teljes mértékben térít (tipikusan a szülészet és a műtétes szakmák), de a megmerevedett szokások szinte kikényszerítik a hálapénzt (itt a hálapénz az orvos személy szerinti közreműködésére való felkérésének, az orvos-választás ellenértéke); teljes térítésű szolgáltatás, de csak az orvos megfelelő szakmai döntése alapján illeti meg a beteget (pl. háziorvos házhoz megy, komfort-szolgáltatást biztosít a betegnek); olyan szolgáltatás, amely a beteg számára térítési kötelezettséggel járna (pl. kozmetikai sebészeti beavatkozások terápiás célú átminősítése); olyan szolgáltatásokhoz kötődő igények, amelyek a rendelkezésre álló források mellett csak korlátozottan elégíthetők ki, de a rangsorban az orvos személyes döntései is szerepet játszhatnak (pl. előjegyzési rangsor)

B) az egészségügyi alapellátás anomáliái

Az Alma-Ata-i Nyilatkozat közzététele (1978) óta az alapellátással kapcsolatos alapvető elvárás, hogy a közösség egészségproblémáit megfelelő egészségfejlesztési, betegségmegelőzési, gyógyító és rehabilitációs szolgáltatásokat nyújtva megoldja, valamint, hogy biztosítsa a leggyakoribb egészségproblémákkal kapcsolatos ismeretek terjesztését, illetve közvetítse azok megelőzésének és visszaszorításának módszereit. ⁶⁸ A WHO 2008.évi World Health Reportja az alapellátás elodázhatalan, nemzetközi szinten sürgető átalakításának szükségességét hangsúlyozza, arra ösztönözve valamennyi ország kormányát, hogy egészségügyi reformjának homlokterébe az alapellátás megerősítését helyezze, mely révén a lakosság általános egészségi állapota javítható és az egészségi állapot társadalmi/földrajzi egyenlőtlenségei érdemben mérsékelhetők. Ez a betegellátás mellett az alapellátás szol-

gáltatási spektrumában – team munka keretében⁶⁹ – az egészség fejlesztését és a betegségek megelőzését célzó komplex szolgáltatások megjelenését sürgeti.⁷⁰

A jelenleg érvényben lévő fejkvóta alapú társadalombiztosítási finanszírozás sajátossága, hogy a finanszírozás mértékét a nyújtott szolgáltatásnak sem a mennyisége, sem a minősége nem befolyásolja. Magyarországon az alapellátás a család orvosi praxisra épül, ezt keresi fel a beteg elsőként. A családorvos pénzügyileg a praxis létszámának a maximalizálására és a teljesítmény minimalizálására ösztönzi (nincs életmód tanácsadás, szűrővizsgálatokkal a betegségek időben történő felismerése)⁷¹ Egészség-gazdaságtani szempontok mérlegelésével szükségesnek látszik az elmozdulás a teljesítménymutatókhoz kötött kevert finanszírozás irányába, teljesítmény-indikátorok rendszerének kialakításával, amely magába foglalja az alapellátás szintjén nyújtott preventív szolgáltatások finanszírozását is.⁷²

3. Esélyegyenlőség az egészségügyi ellátásban

Amennyiben egy országban léteznek egészségesebb és betegebb társadalmi csoportok, akkor az a kérdés, hogy kinek a feladata/felelőssége az egyenlőségek csökkentése?⁷³

Az egészségügyi piac nem nevezhető tökéletes piacnak a fennálló információs aszimmetria, a szolgáltató által indukált kereslet, externáliák jelenléte valamint a fennálló bizonytalanság következtében. Az állami beavatkozás legfontosabb feladata a társadalom számára optimális elosztás feltételeinek megteremtése és megtartása a hatékony működés valamint a méltányosság biztosítása mellett, miközben figyelembe veszik az egészségügy piacának torzító tényezőit is. A finanszírozók célja a költségek kontrollálása, illetve az, hogy a kifizetett összegekért cserébe a betegek minél magasabb minőségű és megfelelő mennyiségű ellátáshoz jussanak. A cél tehát egy olyan egészségügyi rendszer létrehozása, amelyben minden egészségügyi résztvevő érdekelt a beteg egészségügyi állapotának javításában. pl. az egészségügyi rendszer egyik legnagyobb paradoxona a költségallokációval kapcsolatban, hogy minél inkább sikerül a betegek élettartamát megnövelni /halálozások számát csökkenteni, annál nagyobb költségek jelentkeznek a finanszírozói oldalon.

Mi az egészségügyi rendszer⁷⁴ hatása az egészség egyenlőségre? Megkülönböztethetünk 1) horizontális egyenlőséget: mindenki, akinek adott ellátásra szüksége van, azonos eséllyel jut hozzá és 2) vertikális egyenlőséget: társadalmi helyzetre való megkülönböztetés nélkül azt látják el előbb, akinek nagyobb szüksége van rá. Ez alapján vizsgálhatók, hogy az a) a szükséges ellátás rendelkezésre áll-e a

szükséges helyen és időben?, b) az ellátás költsége mennyire illeszkedik az igénybevevő fizetési lehetőségeihez?, c) az egészségügyi rendszer és használói közötti szociális-kulturális távolságot mutatja. A magas jövedelmi egyenlőtlenségnek az egészségre kifejtett negatív hatása tehát három úton jut érvényre: csökkenti a társadalmi tőkét, ami az egyének és a közösségek rosszabb egészségéhez vezet; csökkenti a szolidaritást, ezáltal a tehetősebbek közvetlen vagy közvetett támogatását, ami a nép-egészségügyi szolgáltatások alulfinanszírozásához és ezen keresztül az egészség megromlásához járul hozzá; növeli az egyének közötti szociális távolságot, ami pedig a stresszt, ez pedig rontja az egészséget.⁷⁵

Melyek a volt szocialista országok egészségügyi rendszereinek legnagyobb problémái a társadalombiztosítási egészségügyi ellátások területén? A betegek magasabb szintű (járóbeteg, fekvőbeteg) ellátására fókuszálnak, a helyett, hogy nagyobb összegeket csoportosítanának a megelőzésre, illetve erősítenék a háziorvosi ellátást, amelyek ún. kapuőr (gatekeeper) funkciót látnak el. Az emberek betegség tudata sem megfelelő: csak akkor veszik igénybe a szolgáltatásokat, amikor tényleg baj van, melynek következtében egyre növekvő költségek, valamint az ellátás minőségének romlása figyelhető meg. A kiadáskorlátozó politikák együttesen a növekvő lakossági elvárásokkal és technológiai fejlődéssel kikényszerítik a kockázatmegosztás új módját az egészségügyi termékek gyártói, forgalmazói és az egészségügyi szolgáltatók, közbiztosító intézmények, biztosítók között.⁷⁶

Melyek a térségi és társadalmi esélyegyenlőség mérséklését célzó népegészségügyi politika sajátosságai? Az egészségi állapot és determinánsai folyamatos monitorozása; a célzott beavatkozást igénylő térségek, társadalmi csoportok azonosítására alkalmas rendszer felállítása és működtetése. Ezt csak egy regionálisan szervezett és országosan összehangolt, a legmodernebb térinformatikai módszertant felhasználó egészségmonitorozó rendszer képes biztosítani, amely a halálozási/megbetegedési/veszélyeztetettségi halmozódásokat szemléletes, térképszerű megjelenítésben (azok súlyosságát számszerűsítve) bocsátja az egészségpolitikai döntés-előkészítés és döntéshozás rendelkezésére.⁷⁷ Milyen konkrét javaslatokat tesz a WHO e körben?⁷⁸: javítsuk a mindennapi életkörülményeket (pl. minőségi oktatás, egészséges lakóhely-egészséges ember, igazságos foglalkoztatástisztesseges munkalehetőség;szociális védelem egész életen át; általános egészségügyi szolgáltatás), tegyük méltányosabbá a hatalom, a pénz és más erőforrások elosztását (pl. nemek egyenlősége, a civil társadalom politikai szerepének megerősítése);vizsgáljuk és ismerjük meg jobban a problémát, becsüljük fel hatását! (pl. az egészség társadalmi-

gazdasági meghatározóira vonatkozó monitorozás, képzés, kutatás).

Összességében megállapítható, hogy egyetlen országban sincs egyértelműen jó rendszer, amely hatásfokával a szereplők egyaránt elégedettek és tartósan kezeli a finanszírozási kérdéseket is. E miatt állandóan reformokra van szükség a helyzet javítása érdekében, de a reformkísérletek általában mindenütt kudarccal terheltek, amellyel nem csak az egészségügyi ellátás eredményein alapulnak (a születéskor várható élettartam folyamatosan nő, a korábban gyógyíthatatlan betegségek gyógyíthatóvá váltak), hanem abból, hogy a korszerű technikák ára van, amelyet a járulékokból, adóból és betegbiztosítások útján a betegnek kell megfizetnie.⁷⁹ Mi a jelenlegi helyzet az EU-ban?

- Makroszinten a költség-fékkentartás (cost-containment), a közkiadásoknak a GDP arányos szintjének megfelelő csökkentésére irányuló kormányzati erőfeszítések a finanszírozás tekintetében: a szolgáltatóknál felmerülő költségek fedezete, visszatérítése (reimbursement), nem kap szerepet az eredményesség csak a költséghatékonyság;

- Mikro szinten (orvos-beteg találkozásakor) a gyógyítás folyamatában az eredményesség ugyan megjelenik, de ez nem díjbefolyásoló tényező;

- A munkaadók esetében sem kap hangsúlyt a megelőzéssel, szűréssel kapcsolatos információk biztosítása.

Az elmúlt évtizedekben az EU országaiban az egészségügyi reformok tehát a következő alapvető kérdésekre keresik a választ⁸⁰: hogyan hangolhatók össze az egészségügyi rendszer, a jóléti rendszer és a gazdasági növekedés szempontjai –rövid és hosszabb távon? Hogyan biztosítható a fenntartható finanszírozás? Hogyan csökkenthetők az indokolatlan különbségek abban, hogy adott betegséggel ki, mikor és milyen ellátáshoz jut hozzá? Hogyan növelhető a betegek biztonsága? Hogyan javítható a páciensek elégedettsége? Hogyan érhető el minél több "egészség-nyereség" a rendelkezésre álló forrásokkal? Hogyan érhető el a modern technológiák költség- hatékony alkalmazása? Hogyan biztosíthatók a humán erőforrások az egészségügy eredményes működéséhez? Hogyan befolyásolhatók az egészségi állapotra ható egészségügyön kívüli tényezők? A társadalombiztosítás keretében nyújtott ellátás ingyenessége vagy a költségmegosztás különböző formái érvényesüljenek? Magas-e a közfinanszírozás aránya? Az egyének részvételének/jogosultságának szabályozása hogyan alakuljon? A szolgáltatási csomag (kötelező biztosításba tartozó szolgáltatások körének) meghatározása, finanszírozási költségeinek megosztása (közfinanszírozás-magánfinanszírozás aránya)? Forrásteremtés módja (kötelező biztosítás bevételi forrásainak)

meghatározása? Az egészségbiztosítási alapok mechanizmusa (egyetlen országos vagy több decentralizált biztosítási alap létezen-e?) A kötelező biztosítás intézményi keretei (források beszedését, alapképzést és a szolgáltatások vásárlását végző szervezetek)? Hosszú távon is fenntartható-e a nemzeti kockázatközösség (egységes, országos egészségbiztosítási alap)? A legfőbb kérdés azonban az, hogy az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés egyenlőtlenségei kiküszöbölhetőek-e hosszabb távon, ha a társadalombiztosítás az egészségügyi ellátás iránti szükségletek csak egy részét képes kielégíteni?

Néhány javaslat a felmerülő kérdések megoldására a Közel-Kelet Európai országok tekintetében.⁸¹ *A szolgáltatásra vonatkozóan*: páciens centrikus szolgáltatásra és nem orvos, beavatkozás vagy intézményközpontú megközelítésre van szükség; az egészségügyi szolgáltatások egységeit betegcsoportok köré kell szervezni (pl. szívelégtelenségben szenvedők csoportja, nem elkülönült szívsebészet, kardiológia, angiographia); az egészségügyi szolgáltatóknak csak bizonyos típusú szolgáltatásokat kell nyújtaniuk, amelyekben egyedülálló értéket tudnak teremteni (értékalapú verseny a szolgáltatók között); folyamatos monitoring és annak kommunikálása az eredmények elemzésére vonatkozóan.

A szolgáltatók körére vonatkozóan: szakágilag erősen tagolt a szolgáltatás (kardiológus nem tud baloldali sebész helyett műteni), ezért az élők munkakiváltásának szűkei a lehetőségei, a szakmaspecifikus munkaerőhiány a rendszer egész működését leállíthatja. Minőségi és mennyiségi szempontok egyformán kell, hogy érvényesüljenek pl. az orvosképzés költségigényes, ezért a „túltermelést” igyekeznek elkerülni létszámtervezéssel, 6-10 évre történő előretekintéssel, a globalizált világban a kevésbé fejlett államokból a társadalmilag és gazdaságilag fejlettebb országok felé történő szakember elvándorlása; a szakma „előregedése” az orvosok és a fogorvosok esetében – egyrészt lehetőség van nyugdíjas járandóság mellett létesített munkaviszonyra: idősebbek a társadalombiztosítás mindenkorai törvényes öregkori nyugdíjkorhatárnál; másrészt a házi orvosok, házi gyermekorvosok és a fogorvosok egyéni vállalkozók (önfoglalkoztatók) vagy gazdasági társaságok társtulajdonosai, ők nem küldhetők nyugdíjba, vagyis saját maguk döntenek el, hogy mikor kívánják a szakma gyakorlását abbahagyni.

A szolgáltatáshoz való egyenlő hozzáférés biztosítása kérdéskörében: ha a beteg értesülhetne arról, hogy a közfinanszírozásban mennyi pénzt ad az orvosnak, a szolgáltatást igénybe vevő számára reálisabb kép alakulhatna ki a hálapénzes munkadíjak világáról, ha azok a szürke zónából kilépve nyilvánosan is megjelenhetnének. A hálapénzt, mint kiegészítő munkadíjat nem lehet közfinanszírozás részeként

figyelembe venni, az csak a magángazdaságban kezelhető, amely legális formája a magánbiztosítás útján fizetett kiegészítő tiszteletdíj, amit majd a biztosítási piac beáraz a szereplők számára. Másik lehetőség, hogy a közfinanszírozott beteg előlegez a pénztárnak, vagyis a közfinanszírozási összeget közvetlenül kifizeti a szolgáltatónak. A szolgáltató erről számlát ad, majd a beteg részére a pénztár a számla ellenében az összeget visszatéríti.

V. Összegzés

Az egészségügyi rendszer működtetésének – a WHO meghatározása szerint – három társadalmi célja van: (1) lakosság egészségének javítása, (2) betegséggel járó terhek megosztása (3) az állampolgárok elégedettségének növelése. Az egészségügy tehát akkor tekinthető sikeresnek, ha egyidejűleg javul az ország lakosságának egészsége és csökken a különböző társadalmi csoportok egészsége közötti eltérés. A betegség korlátozza az emberek autonómiáját, csökkenti a munkában való részvételüket és növeli az egészségügyi ellátástól való függőségüket, így a rossz egészségi állapotnak közvetlen negatív hatása van a munkaerő mobilitásra, a termelékenységre és a közkiadásokra is, ezt jó költségvetési politikával, intézményi reformokkal és a betegjogok⁸² maximális figyelembevételével ellensúlyozható.⁸³

A globalizációs folyamatok ugyan képesek növelni az egészségügy hatékonyságát, de sajnos olcsóbbá nem teszik azt. Ennek legfőbb okai: a demográfiai problémákban (öregedő társadalom – szűkülő járadékfizetők köre), integrációigény miatti struktúraváltás lassúságában, a változó morbiditásban, az információs technológia alacsony kihasználásában, a jól informált beteg(betegjogok) célkitűzés hiányosságában és a telemedicina adta lehetőségek kihasználatlanságában és természetesen az egészségügy finanszírozásában rejlenek.

A fejlett és a kevésbé fejlett országokban egyaránt az egészségügyi kiadások folyamatos emelkedését látjuk az elmúlt évtizedekben.⁸⁴ Ennek főbb okai: költségesebb orvosi technológiák (prevenációs, diagnosztikus, terápiás eljárások); növekvő lakossági (beteg) igények; szélesebb hozzáférés a szolgáltatásokhoz; demográfiai változások, lakosság létszámán belül az eltartó-eltartott arány változása⁸⁵. A bevételi oldal egyre kevésbé tud lépést tartani a kiadási oldallal pl. Magyarországon 1993-2010 között átrendeződésre került sor a társadalombiztosítási járulék elemeiben: jelentősen eltolódott az arány az egészségbiztosítási és a nyugdíjbiztosítási járulék között a nyugdíjbiztosítás javára, másrészt a munkavállalói és a munkáltatói járulék között a munkavállalói járulék javára. Az egyensúly megbomlására vonatkozó nemzetközi vizsgálatok az állam(közösségi) és a magán oldal szerepvállalása-

inak arányát tekinti lehetséges megoldásnak arra a kérdésre vonatkozóan, hogy ki és miből fogja finanszírozni az emelkedő egészségügyi kiadásokat?⁸⁶ A közép-kelet-európai országokban (Csehország, Szlovákia, Lengyelország, Magyarország) a public-private arány⁸⁷: Csehország 85%, Szlovákia 66%, Lengyelország 70%, Magyarország 70% körüli közfinanszírozási aránnyal rendelkezik. Ezen országokban a rendszerváltást követően látványos visszaesés volt megfigyelhető a lakosság egészségi állapotában és az állami források arányában, a közfinanszírozás aránya 60-70%-os szintre esett vissza.⁸⁸ Ennek ellensúlyozására például az egészségturizmus szolgálhat: Magyarország célország a fogászati ellátás és a gyógyturizmus tekintetében is.⁸⁹

Az olyan közösségformáló szerveződések, mint az EU viszonylag tisztes távolságtartással kezeli az egészségügy kérdését. A központilag jól meghatározható tételekkel (pl. egységes importvám összege, ÁFA aránya) szemben a társadalombiztosítási járulék vagy az egészségügyi adó egységesítése már komoly problémába ütközne, mivel a magán és a közkiadások arányának alakulását a társadalmi-gazdasági fejlődés alakította történelmi hagyományok befolyásolják.⁹⁰ A közös az egyes országok folyamatában az, hogy az egészségügyi kiadásokat megpróbálják adott eszközrendszerek igénybevételével megosztani az állami és a magánforrások között, az állam és az egyén lehetőségeinek és igényeinek figyelembevételével. A közösségi és magán források arányának megváltoztatása az egészségpolitikai döntéshozatal egyik legjelentősebb dilemmája. A változások iránya általában egyértelműen a közösségi források csökkentését és a magán források emelkedését jelentik, ami komoly társadalmi problémát okozhat.⁹¹ Mindenesetre a társadalmi elvárás miatt szükségesnek bizonyult, hogy a közös érdekek és alapelvek az EU egészségügyi rendszereiben jogalkotási szinten is megjelenjenek⁹², melyben a kitűzött célok a mindenkire kiterjedő társadalmi védelem, jó minőségű szolgáltatásokhoz való hozzáférés, esélyegyenlőség biztosítása és a szolidaritás megerősítése.

Az egészségpolitikának az egészség-egészségügy-gazdasági fejlődés kapcsolata: az egészségügyi kiadások hosszú távú beruházást jelentenek az emberi erőforrásokba, így a gazdasági növekedés alapvető hajtóerejét jelentik, ezek pedig reformokat sürgetnek a finanszírozási és szolgáltatási rendszerben, melynek vizsgálódási pontjai: centralizáció vagy decentralizáció; verseny ösztönzése vagy a koordináció erősítése; magánszektor szerepének növelése vagy korlátozása, közfinanszírozás⁹³ vagy magánkiadások⁹⁴ túlsúlya, információ, motiváció erősítése, intézményi keretek változtatása.⁹⁵

Milyen főbb tanulságokkal szolgálhat a régió számára a fejlettebb országokból megismert tapaszt-

talat? az egészségügy legfőbb pénzügyi forrása az OECD országokban a közfinanszírozás (adó vagy társadalombiztosítás formájában); a közvetlen térítés, mint a finanszírozás legfőbb forrása, egymagában nem határos, szükséges az igénybevételi díj (copayment) bevezetése is; nincs tökéletes rendszer, mindegyik rendszerre jellemző az egyenlő elosztás és a hatékonyság közötti választási kényszer.

Jegyzetek

¹ Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. tv. 1§.

² Simon Judit: A Co-payment (a beteg által fizetett díj a közfinanszírozású egészségügyi ellátásokért) szerepe és alkalmazásának lehetséges területei In: In: Bodrogi József (szerk.): A magyar egészségügy, Társadalmi-gazdasági megfontolások és ágazati véleményterkép, Semmelweis Kiadó, Budapest 2010. 178. o.

³ Ezt a nemzetközi szerződések mellett az országok alkotmányai és törvényei is garantálják

⁴ Az állam által működtetett szociális ellátási rendszer Magyarországon: Társadalombiztosítási ellátások, családtámogatási ellátások, munkaerőpiaci-szolgáltatások és ellátások

⁵ Magyarországon az egészségügyi szolgáltatást nyújtó intézmény fenntartó: települési önkormányzat, megyei önkormányzat, állami szolgáltatás keretében, formái: 1) teljes körű (minden állampolgárra kiterjedő) 2) ingyenes (a társadalombiztosítási járulék befizetése mellett az ellátás állampolgári jogn jár)

⁶ Nyugdíjbiztosítási ellátások: 1) felosztó-kirovó elven működő (hagyományos) társadalombiztosítás 2) tőkefedezeti elven működő magán nyugdíjpénztárak 3) önkéntes nyugdíjpénztárral kötött külön szerződés

⁷ Európában három fő szabályozási koncepciója/típusa van a szociális ellátórendszereknek (hozzáférhetőség és finanszírozás alapján mérve): az angol szegényjog alapjain kiépült Beveridge-modellként ismert (rászorultsági alapú) Pl. UK, Svédország; a kockázatközösségen belüli tartalékképzésen alapuló szociáldemokrata-institucionális típus (alanyi jogn járó); és az állam által kötelezővé tett biztosítási típusú ellátórendszer, amely Bismarcki modellként ismert korporativista rendszerként (érdem a meghatározó pl. Németország, Magyarország) vált általánossá Európában. Ezek ma már vegyesen léteznek Európában, eltérés csak a hangsúlyokban található: melyik elv a domináns, melyik a kiegészítő. Meg kell említeni még egy 4. modellt is a Semashko-modellt: a szovjet típusú (szocialista) modell elavult módszereit már sehol sem alkalmazták Európában.

⁸ A szociális jog definíciója a nemzeti jogokban nem azonos az EU közösségi szintű fogalom rendszerével pl. Az EU-ban a munka világával kapcsolatos kérdéseket foglalja össze a munkavállalók jóléti jogosultságai irányából (munkajog, szociális párbeszéd, nők és férfiak esélyegyenlősége, munkavédelem: munkahelyi egészség és biztonság, foglalkoztatáspolitikai, társadalombiztosítási ellátórendszer, szociális biztonság), az EU szabályozás alapján megkülönböztetünk szociális jogot/dimenziót és a tagállami szociálpolitikákat lásd. Rab Henriett: A nyugdíjbiztosítási ellátások fenntarthatóságának jogi garanciái, Hvg Orac, Budapest 2012. 18. o.

⁹ A volt szocialista országok Kelet- Közép Európában: Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szlovénia, amelyek az EU tagállamai is.

¹⁰ Alapellátás Magyarországon: házi orvosi ellátás, házi gyermekorvosi ellátás, házi orvos –házi gyermekorvos ügyeleti rendszer, védőnői hálózat –anya és gyermek egészségügyi ellátása; fogászati alapellátás; iskolaorvosi ellátás; foglalkozás-egészségügyi ellátás, forrás:

http://www2.gyemszi.hu/conf/upload/BEK1137_001.pdf, (2014.07.28.)

¹¹ A népegészségügy társadalmi tevékenység, melynek célja az egészség megőrzésével és a betegség megelőzésével javítani a lakosság egészségi állapotát.

Forrás:

[http://fogalomtar.eski.hu/index.php/N%C3%A9peg%C3%A9zs%C3%A9g%C3%BCgy](http://fogalomtar.eski.hu/index.php/N%C3%A9peg%C3%A9zs%C3%A9g%C3%A9g%C3%BCgy) (2014.07.28.)

A lakossági csoportokat, közösségeket célzó tevékenység, amiben résztvevők az állami és önkormányzati szervek, gazdasági, társadalmi szervezetek és az egyének. Ezek az egészségügyi ellátó rendszer tevékenységén túlmutató ellátások pl. egészségfejlesztés, környezet és település-egészségügy, élelmezés- és táplálkozás-egészségügy, sugáregészségügy, munkaegészségügy, járványügy. forrás:

http://www2.gyemszi.hu/conf/upload/BEK1137_001.pdf (2014.07.28.)

¹² Saul Estrin: Az örökség In: Nikolas Barr (ed.): Munkaerőpiac és Szociálpolitika Közép-és Kelet Európában, Átalakulás, és ami utána jön, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 1995, 77. o.

¹³ Alexander S. Preker-Richard – G. A. Feachem: Egészség és Egészségügy In: Nikolas Barr (editor): Munkaerőpiac és Szociálpolitika Közép-és Kelet Európában, Átalakulás, és ami utána jön, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest 1995. 340. o.

¹⁴ Vö. Preker-Richard – Feachem (1995), 339-340. o.

¹⁵ Vö. Preker-Richard – Feachem (1995) 341.o, 346. o., 347. o., 348. o.

¹⁶ „A Szovjetunióknak a szocialista országokkal való együttműködése egy olyan új típusú együttműködés, amelynek legfőbb jelentősége az, hogy az élen járó és hatékony rendszerének módszertani alapjait átadja, elterjeszti és erősíti.” Sz. J. Cskin: Szocializmus és egészségügy, Medicina Kiadó, Budapest 1985. 287. o.

¹⁷ Katinka Barysch, East versus west? The Economic and social model after the enlargement In: A. Giddens-P. Diamond-r. Liddle (szerk.): Global Europe, Social Europe, Polity Press, Cambridge 2006. 67. o.

¹⁸ Nikolas Barr –Ralph W. Harbison: Áttekintés, Remények, könnyek és az átmenet Nikolas Barr (r): Munkaerőpiac és Szociálpolitika Közép-és Kelet Európában, Átalakulás, és ami utána jön, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest 1995. 22-23. o.

¹⁹ Preker-Richard – Feachem (1995), 338. o.

²⁰ Boncz Imre: az állam és a magánoldal szerepvállalása az egészségügyi szektorban: privatizáció és /vagy visszaállamosítás, In: Bodrogi József (szerk.): A magyar egészségügy, Társadalmi-gazdasági megfontolások és ágazati véleményterkép, Semmelweis Kiadó, Budapest 2010. 286. o.

²¹ Pl.2005-2008 között számos magyar kórházakat privatizáltak, de a magánbefektetők sorra kivonultak az önkormányzatoktól átvett intézményekből.

²² Preker-Richard – Feachem (1995) 350. o.

²³ Preker-Richard – Feachem (1995) 353. o.

²⁴ Vö. Dózsa Csaba: Eredményalapú forrásallokáció: lehetséges és gyakorlati problémák, In: Bodrogi József (szerk.): A magyar egészségügy, Társadalmi-gazdasági megfontolások és ágazati véleményterkép, Semmelweis Kiadó, Budapest 2010. 97-99. o., 104. o.

²⁵ Az egészségpolitikai célkitűzések és konkrét fejlesztési céljai és területei közötti prioritások felállítása pl. gyógyszer-támogatás esetében

²⁶ Pl. krónikus betegség-gondozási programok (CDM chronic disease management programmes), amelyek a globális fejkvóta alkalmazását is lehetővé teszik.

²⁷ Önkormányzati igazgatás alá került a rendszer (munkavállalók, munkáltatók és az állam képviselői vettek részt a társadalombiztosítási pénzalapokról szóló döntéshozatalban). Ezeket

az önkormányzatokat 1998 júliusában megszüntették, azt követően az Egészségbiztosítási és Nyugdíjbiztosítási Alapot, amelyeket kizárólag a kormány felügyeli.

²⁸ Praxis jog: a vállalkozó házi orvos modellje: majdani jövedelmét az új vállalkozó házi orvos kénytelen millió forintos nagyságrendben előre kifizetni a praxis megvásárlásával

²⁹ Az 2008. évi CVI. tv. értelmében 2009. január 1-jétől kötelező a külföldi munkavállalásról adott nyilatkozat a működési nyilvántartásba vételhez, a működési engedély megújításához és meghosszabbításához. Csak az Egészségügyi Engedélyezési és Közigazgatási Hivatal vezetett nyilvántartásába felvettek végezhetnek orvosi tevékenységet az EU-ban.

³⁰ 2013-ban megközelítette a 200 milliót azoknak a száma, akik rendelkeznek európai egészségbiztosítási kártyával. A kártya ingyenesen igényelhető és igazolja, hogy birtokosa az Európai Gazdasági Térség tagállamaiban is jogosult arra, hogy az adott ország polgáraival azonos feltételekkel kaphasson sürgősségi egészségügyi ellátást, elfogadása pedig kötelező. A tartósan külföldön dolgozóknak ki kell jelentkezniük a hazai egészségbiztosítási rendszerből, mivel egy másik tagállamban rendelkeznek biztosítással. Aki külföldön szerez biztosítást, úgy kell kezelni, mint egy külföldit, így EU-kártyával részesülhet ugyan előre nem tervezett ellátásokban, más kezelésben azonban nem. Aki úgy vesz igénybe egy tagállami egészségügyi szolgáltatást, hogy nincs érvényes TAJ-kártyája, és már nem ebben a tagállamban fizet járulékot, köteles a szolgáltatás árát megfizetni az tagállami egészségbiztosítónak.

Forrás:

http://www.webbeteg.hu/cikkek/egeszsegugy/15393/mi_valtozik_iden_egeszsegugy (2014.07.27)

³¹ Születéskor várható átlagos élettartam és a GDP arányának összefüggésével kifejezhető egészség-gazdaságtani tétel.

³² Magyarország lakossága 1981 óta számában csökken; korfája öregedő tendenciát mutat; A születéskor várható élettartam elmarad az európai átlagtól. 2012-ban a születéskor várható átlagos élettartam a férfiak esetében 71,6 (EU:77,5), a nők esetében pedig 78,7 (EU:83,1).

Forrás:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tps00025&language=en> (2014.07.28)

A nyugdíjkorhatár Magyarországon 2014-ben 65 év, amit folyamatosan emelnek majd. 2012-ben a 65 év feletti teljes népességhez viszonyított aránya 16,9%-os, a férfiak csökkenő száma mellett.

Forrás:

http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/idosek_vilagnap_13.pdf (2014.07.28)

15-64 éves népesség körében 62%-os az aktivitási (foglalkoztatási arány), ez az EU-ban a második legalacsonyabb érték. Inaktivitás okai: képzésben részt vevő fiatalok 13%, rokkantság miatti nyugdíjazás 11% (ez legmagasabb Európában!), betegség miatti tartós munkaképtelenség 6% (ez az EU átlag kétszerese); egyéb okok 8%, In: Ádány Róza: Előszó. In: Bodrogi József (szerk.): A magyar egészségügy, Társadalmi-gazdasági megfontolások és ágazati véleményterkép, Semmelweis Kiadó, Budapest 2010. 22. o.

³³ A halálzási adatokból származtatott, a lakosság egészségügyi állapotát globális indikátorként jellemző irányszám. Legfőbb halálzási okok Magyarországon: keringési rendszer betegségei, rosszindulatú daganatok, légzőszervi megbetegedések, Ádány Róza: Előszó (2010) 23. o.

³⁴ Ezekon túlmenően az egészségi állapotot a – genetikai tényezők mellett – a környezeti tényezők is befolyásolják: életmódtényezők (pl. táplálkozás, dohányzás, szexuális magatartás, fizikai aktivitás), természetes és épített környezet hatásai, társadalmi-gazdasági (szociális) tényezők, egészségügyi ellátórendszer (állami egészségpolitika)

³⁵ Pl. WHO égisze alatt működő Commission on Macroeconomics and Health; European Observatory on Health Systems and Policies

³⁶ Ádány Róza (2010), 22. o.

³⁷ Preker-Richard – Feachem, (1995), 354-356. o. (20. lábjegyzet)

³⁸ pl. különösen a férfiak idő előtti egészségromlása és halálzási drámai továbbra is. Az öregségi nyugdíjkorhatárnál fiatalabb rokkantnyugdíjasok száma 1990 és 2003 között az évi 233 ezerről megduplázódott.

Forrás:http://magyarnarancs.hu/belpol/esszerusitheto_e_a_rokkantnyugdijjazas_-_manko_hadanak_a_lepese_dobog-70210 (2014.07.29)

2011 januárjában országosan közel 338 ezren részesültek korhatár alatti rokkantsági nyugdíjban, negyedével kevesebben, mint tíz évvel korábban, de még mindig bő 100 ezerrel többen, mint 1990-ben.

Forrás:

http://m.portfolio.hu/gazdasag/nyugdij/oriasi_valtozasok_a_rokkantnyugdijjazasban.186460.html

³⁹ A 15-60 éves korosztályban a férfiak halálzási aránya 25% Magyarországon, minden nyugat-európai országban 10% alatt, csehéknél 15%, szlovákok, lengyelek, bulgárok, románok arányai jobbák a magyarnál; Ukrajnában, Oroszországban és a Baltikumban rosszabb az arány a magyarnál. Kopp Mária: Ajánlás. In: Bodrogi József (szerk.): A magyar egészségügy, Társadalmi-gazdasági megfontolások és ágazati véleményterkép, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2010. 18. o.

⁴⁰ Kopp Mária: Ajánlás. 18-20. o.

⁴¹ A 40 év alatti korcsoportban a mentális zavarok szerepelnek első helyen a munkaképtelenségi okok között és második helyen a globális betegségteher mutatók sorában lásd. Kopp Mária: Ajánlás. 18. o.

⁴² A tagok tulajdonában vannak, ezzel biztosítva a tagok aktív részvételét, akik dönthetnek arról, hogy milyen szolgáltatásokat vesznek igénybe. Jelentősége, hogy úgy von be forrást az ellátásba, hogy ez nem befektetés, ami után profitot kellene a rendszerből kivenni. Ez az ellátási forma jelentős forrásokat von be az egészségügybe anélkül, hogy az egységes társadalombiztosítási rendszert megbontaná. A munkahelyek hozzájárulhatnak a dolgozók egészségének megőrzéséhez, az állam pedig adókedvezményrel támogatja a tagságot (pl. egészség kártyák formájában) Kopp Mária: Ajánlás 19. o. Az önkéntes egészségpénztáraknak Európában 155 millió tagja van, Magyarországon 2002-ben körülbelül 150 ezer fő volt tagja valamelyik pénztárnak, addig 2010-re már több mint 900.000 pénztártag vett részt az egészségügyi előtakarékoságnak és öngondoskodásnak ebben a szervezett formájában.

Forrás:

http://hvg.hu/itthon.egeszsegugy/20110504_egeszseg_penztar_kiadas, 2014.07.20.

⁴³ A páciensek méltányosnak érzik, hogy az orvosok személyes és az elvártnál nagyobb törődését, figyelmét „hálapénzzel” meghálálják. Az egészségbiztosítási pénztárak alkalmas eszközei lehetnének egy olyan folyamatnak, hogy a velük szerződött orvosok a társadalombiztosítási kötelezettségeiket (kötelező ellátási szolgáltatások) meghaladó szolgáltatásokért (pl. munkaidőn túli tanácsadás, fokozott törődés, életmód változtatással kapcsolatos tanácsadás, rendelkezésre állás) díjat kapjanak, egyben kötelezettséget vállalva arra, hogy nem fogadnak el hálapénzt. Kopp Mária: Ajánlás, 19. o.

⁴⁴ Az orvost szerelővé degradáló mentalitás: mechanikusan javítja ki a szervezet működési hibáit, holisztikusan szemlélet hiánya, amely az orvosok jogi felelőssége vonásának leggyakoribb oka (orvosi műhibaperek formájában).

⁴⁵ Vojnik Mária: A magyar egészségpolitika kihívásai és prioritásai In Egészségügyi rendszerek az Európai Unió

tagállamaiban és a bővítés hatása a magyar egészségbiztosításra, előadás kivonatok, OEP, Budapest. 2003. 7. o.

⁴⁶ 1997. évi CLIV. Törvény az egészségügyről, preambulum (Hungary)

⁴⁷ Vojnik Mária (2003) 5. o.

⁴⁸ Simon Judit: A Co-payment (a beteg által fizetett díj a közfinanszírozású egészségügyi ellátásokért) szerepe és alkalmazásának lehetséges területei In: Bodrogi József (szerk.): A magyar egészségügy, Társadalmi-gazdasági megfontolások és ágazati véleményterkép, Semmelweis Kiadó, Budapest 2010. 177-178.o

⁴⁹ Az üzleti biztosítók tevékenysége a társadalombiztosítás által le nem fedett szolgáltatásokat finanszírozza és az előre nem látható biztosítási kezelésére épül

⁵⁰ Szalai Ákos – Nagy Balázs – Szalai Péter: Versengő egészségbiztosítás megteremtése Magyarországon, Forrás: http://www.kormanyzas.hu/071/02_SzNSz_biztositas.pdf (2014.07.25)

⁵¹ Jogi szabályozása: 1993. évi XCVI. törvény Önkéntes Kölcsönös Biztosító Pénztárakról szóló törvény

⁵² Előnyei: nagyon alacsony működési; alacsony alaptagdíj; akár 30%-os szolgáltatói kedvezmények; biztonságos befektetési politika; éves adókedvezmények biztosítása, hozzátartozók is igénybe vehetik stb. Lásd. Tóth Melinda: Amit az egészségpénztárakról tudni kell, ETK Szolgáltató Zrt. Kiadó, Budapest 2007. 5. o.

⁵³ Denny Pieters: Social Security: An Introduction to the Basic Principles, Kluwer Law International, The Netherlands, 2006. 90. o.

⁵⁴ Orosz Éva: A magyar egészségbiztosítás néhány stratégiai kérdése (társadalombiztosítás, önkéntes magánbiztosítás) In: Bodrogi József (szerk.): A magyar egészségügy, Társadalmi-gazdasági megfontolások és ágazati véleményterkép, Semmelweis Kiadó, Budapest 2010. 51-53. o.

⁵⁵ Jelenleg az EU 28 országa közül van, amelyben egyetlen országos pénzalap van (Nagy Britannia), önkormányzatok által működtetett egészségügy (Svédország), társadalombiztosítási rendszer (Németország) és az üzleti biztosítók által működtetett kötelező magánbiztosítás (Hollandia) Pl. Szlovéniában a lakosság 74%, Franciaországban 90%-a rendelkezik kiegészítő magánbiztosítással. Ennek a magas arányszámnak az oka egyrészt az állam által biztosított adókedvezmények a biztosítási díjra vonatkozóan, másrészt ezekben az országokban jelentős térítési díjat vezetett be a társadalombiztosítás szolgáltatásaira. Ezekhez járul az önkéntes biztosítási forma kiegészítő jelleggel, ami egyrészt a kötelező biztosításból kizárt szolgáltatásokra terjed ki, másrészt a páciensek által fizetendő térítési díjat fedezi. In: Orosz Éva (2010) 47-49. o.

⁵⁶ Orosz Éva (2010) 51. o.

⁵⁷ Az európai egészségügyi rendszerekben leginkább elterjedőben lévő két alapvető finanszírozási technika: 1) fejkvóta alapú (cél az equity javítása, a hozzáférési esélyegyenlőség biztosítása), 2) tételes diagnózis csoport alapú DRG (HBSC) finanszírozás az aktív fekvőbeteg szakellátások teljesítményének mérésére és ez alapján finanszírozására pl. Portugáliában, Magyarországon, Norvégiában lásd. In: Dózsa Csaba (2010) 83-84. o.

⁵⁸ Pl.: Svédország, Finnország, UK; spanyol és olasz decentralizált egészségügyi rendszerek

⁵⁹ Ezen belül: a) versengő, több biztosítási modellt érvényesítő országok (pl. Németország, Hollandia, Csehország, Szlovákia) b) ágazati és/ vagy területi elvet követő biztosítási rendszerek (pl. Ausztria, Belgium) c) centralizált biztosítási modell (pl. Magyarország, Szlovénia, Észtország)

⁶⁰ Költségmegosztás előnyei: visszaszorítja az egészségügyi szolgáltatások szükségtelen igénybevételét; a hatékonyság mikro-szintű előmozdításával makro-szintű költségmegtakarítást ér el; növeli az egészségügy bevételeit, ami a lakosság kiegyensúlyozottabb ellátását szolgálja. Hátrányai: lakosság

kellő tájékoztatásának hiánya, többnyire a szolgáltatók döntenek a betegek helyett; a megemelkedett költségek anyagi terhe a közösségi felelősségvállalás helyett az egyénekre hárul és ez a leghátrányosabb helyzetű betegeket sújtja leginkább. In: Simon Judit (2010) 175. o.

⁶¹ A beteg a költségeket egy bizonyos szintig állja, az ezt az összeget meghaladó költségek speciális esetekben vagy bizonyos időszakban a biztosító fedezete alá esik.

⁶² Ennek alkalmazási területei: általános, de részleges térítési kötelezettség pl. gyógyszerek vásárlása; fakultatív co-payment pl. ha a beteg eltér az ellátó intézménybe történő beutalási rendtől; általános co-payment pl. vizitdíj bevezetése, ebben az esetben azonban kompenzálni kellene a legszegényebbeket és a legrászorultabbakat. In: Simon Judit (2010) 179. o.

⁶³ Vö. Simon Judit (2010) 180-181. o.

⁶⁴ 2008-2009. év felmérés adatai: az egészségügyi szolgáltatást igénybe vevők 72%-a adott hálapénzt; éves becslés: 12 -114 milliárd forint/év; Hivatalosan becsült érték: 100 milliárd/ év Forrás: http://www.patikapenztar.hu/dok/halapenz_egyben.pdf (014.07.28)

⁶⁵ Simon Judit (2010) 181. o.

⁶⁶ A büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 293. § (1)-(6) bek. szerint az orvosok által előre nem kért, utólag elfogadott hálapénz elfogadása kimeríti-e a vesztegetés tényállását

⁶⁷ Balázs Péter: Krízishelyzet a humán erőforrás gazdálkodásban, szakemberhiány, megoldási alternatívák az egészségügyben In: Bodrogi József (szerk.): A magyar egészségügy, Társadalmi-gazdasági megfontolások és ágazati véleményterkép, Semmelweis Kiadó, Budapest 2010. 201. o.

⁶⁸ Ádány Róza (2010) 23. o.

⁶⁹ Pl. Klinikai és mentálhigiénés szakpszichológusok, gyógytornász, fizioterapeuta, dietetikai szakember stb.)

⁷⁰ Vö. Ádány Róza (2010), 23-24. o.

⁷¹ Ádány Róza (2010), 24. o.

⁷² Ádány Róza (2010), 25. o.

⁷³ Vö. Danny Pieters: Social security: An introduction to the Basic Principles, Kluwer Law International BV, the Netherlands, 2006. 85., 87. o.

⁷⁴ Az európai országok öt különböző típusú szociális ellátórendszere: skandináv, angolszász, bismarcki, dél-európai, kelet-európai pl. a krónikus betegségek előfordulásának és az iskolázottság szerint mutatkozó egyenlőtlenség összefüggései: a legnagyobb egyenlőtlenséget a déli országokban (férfi lakosság 14%), a legkisebbet a bismarcki ellátórendszert működtető országokban (férfi lakosság 22%), délen az alacsony iskolázottság a magasabbhoz képest 38%-al nagyobb esélyt jelentett, a bismarcki országokban csak 16%-ot. [Eikemo, 2008-as felmérése] In: Vitrai József: Méltányosság, a betegek esélyegyenlősége, egyenlő hozzáférés az egészségügyi szolgáltatásokhoz és terápiákhoz, In: Bodrogi József (szerk.): A magyar egészségügy, Társadalmi-gazdasági megfontolások és ágazati véleményterkép, Semmelweis Kiadó, Budapest 2010. 146. o.

⁷⁵ Vitrai József (2010) 144-145. o.

⁷⁶ Vitrai József (2010) 119. o.

⁷⁷ Egészségobszervatóriumok kiemelt feladatai: lakossági célcsoportok meghatározása (megbetegedés okai, halálozás okai, fokozottan veszélyes korcsoportok alapján); egészségfejlesztési tervek megalapozása; tanácsadás az egészségügyi ellátás tervezéséhez; egészségfejlesztési és az esélyegyenlőtlenségek felszámolására irányuló tevékenységek értékelése; jövőbeni népegészségügyi problémák és kihívások feltérképezése; az egészségügyi ellátással kapcsolatos hiányosságok azonosítása; adatgyűjtés-elemzés-közzététel; kistérségi egészségfejlesztés támogatása forrásközpontként, stb. Ádány Róza (2010) 25. o.

⁷⁸ WHO: Szüntessük meg az egyenlőtlenségek szakadékát egy generáció alatt! (WHO ajánlása)

⁷⁹ Simon Judit (2010) 83. o.

⁸⁰ Vö. Orosz Éva (2010) 31. o., 34. o.

⁸¹ Orosz Éva (2010) 34. o.

⁸² A magyar jogszabályok szerint minden betegnek joga van az életmentő beavatkozásokon túl az egészségi állapota által indokolt ellátáshoz, fájdalomának és szenvedéseinek csillapításához. Betegjogok különösen: 1) egészségügyi ellátáshoz való jog, 2) emberi méltósághoz való jog, 3) kapcsolattartás joga, 4) gyógyintézet elhagyásának joga, 5) tájékoztatáshoz való jog, 6) önrendelkezéshez való jog

Az egészségügyi ellátáshoz való jog minden beteg számára az egészségi állapota által indokolt, megfelelő, folyamatosan hozzáférhető és az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő egészségügyi ellátáshoz. Megfelelő az ellátás akkor, ha az az adott egészségügyi szolgáltatásra vonatkozó szakmai és etikai szabályok, illetve irányelvek megtartásával történik. Az ellátás folyamatosan hozzáférhető, amennyiben az egészségügyi ellátórendszer napi 24 órán keresztül biztosítja annak igénybevehetőségét. A betegnek a fentiek túl – ha jogszabály kivételt nem tesz – joga van az egészségügyi szolgáltató és az ellátását végző orvos megválasztásához. Ez a jog a jogszabályok által meghatározott módon korlátozható, amennyiben azt az egészségi állapota által indokolt ellátás szakmai tartalma, az ellátás sürgőssége vagy az ellátás igénybevételének alapjául szolgáló jogviszony indokolta teszi.

forrás: http://www.webbeteg.hu/cikkek/jogi_esetek/374/az-egeszsegugyi-ellatashoz-valo-jog (2014.07.27)

⁸³ Nikolas Barr (1995) 13. o.

⁸⁴ Az egészségügyi kiadások jövedelem rugalmasságát 1.5 körüli értékben határozták meg, vagyis a GDP 1%-os növekedése esetén, 1.5 %-os egészségügyi kiadás emelkedéssel kell számolni (1970-1994, OECD országok elemzése) ld. Vö. Kornai János – John Mchale: Eltérnek-e a nemzetközileg szokásostól a poszt-szocialista országok egészségügyi kiadásai? Közgazdasági Szemle 2001. július-augusztus (555-580. o.)

⁸⁵ A várható élettartam kitolódása az idősök számának emelkedése révén az egészségügy kiadási oldalát emeli meg, míg az eltartó (közép) osztály számának csökkenése a bevételi oldalon eredményez csökkenést.

⁸⁶ Boncz Imre: Közösségi és magánforrások (public-private mix) szerepvállalása az egészségügyi finanszírozás forrásteremtésében, a fenntartható finanszírozás kihívásai, In: Bodrogi József (szerk.): A magyar egészségügy, Társadalmi-gazdasági megfontolások és ágazati véleményterkép, Semmelweis Kiadó, Budapest 2010. 56. o.

⁸⁷ A rendszerek összehasonlításának alapjai: 1. ki szedi be a biztosítási díjakat? Forrásoldal: pl. állam, biztosítók közvetlenül 2. a díjak szétosztása az egyes finanszírozási egységek vagy kockázatközösségek között (forrásallokáció), ennek módszere: fejkvóta alapján (egy lakosra/biztosítottra megállapított összeg) pl. háziorvosok finanszírozásánál; területi alapon (egy meghatározott földrajzi vagy közigazgatási területen lakók képezik a kockázat közösséget); biztosítási alapon: véletlenszerű a biztosítóhoz történő jelentkezés révén; diagnosztikához kötötten: ez inkább elméleti lehetőség, mint gyakorlati módszer jelenleg. In: Boncz (2010) 67. o.

⁸⁸ Boncz (2010), 67. o.

⁸⁹ Danny Pieters: Social security: An introduction to the Basic Principles, Kluwer Law International BV, the Netherlands, 2006

⁹⁰ Boncz, (2010) 67. o.

⁹¹ Boncz, (2010) 73. o.

⁹² 2006/C146/01, EU COM (2007) 630 final

⁹³ Társadalombiztosításon, szolidaritási elven alapuló, fajtái: 1) kötelező egészségbiztosítás 2) adókból (központi vagy helyi önkormányzati költségvetésből) finanszírozott, állampolgári jogon (vagy állandó lakos státusz alapján) igénybe vehető egészségügyi ellátás

⁹⁴ 1. önkéntes magánbiztosítás a társadalombiztosításba nem tartozó szolgáltatásokért 2. háztartások kiadásai (gyógyszerek vásárlása, hálapénz a volt szocialista országokban) 3. nonprofit szervezetek, vállalatok kiadásai 4. magán-társadalombiztosítás, 5. közvetlen fizetés (out of pocket payment; co-payment – A beteg által fizetett díj a közfinanszírozású egészségügyi ellátásokért), 6. előtakarékosági rendszer (önkéntes egészségpénztár)

⁹⁵ Vö. Orosz Éva (2010) 32-33. o.

⁹⁶ Preker-Richard – Feachem (1995) 368.-369. o.

Kiss Zoltán

*főosztályvezető (Magyar Művészeti Akadémia Titkársága),
a Szerzői Jogi Szakértő Testület tagja,
a Magyar Szerzői Jogi Fórum Egyesület alelnöke*

A szabad felhasználás az alkotómunka, a tudományos kutatás, az archiválás, valamint a magáncélú és az intézményi célú felhasználások forrásvidékein

Bevezetés; alkotmányossági alapvetés

A művészet szabadságának jogi szempontú vizsgálata két irányból lehetséges: az egyik az alkotmányjogi (alapjogi) megközelítés, amely a szabad véleménynyilvánítás jogában gyökerezik, abban ölt testet, a másik pedig a szerzői jogi megközelítés, amely a polgári jog „leágazásaként” az alkotók és alkotásuk, valamint a felhasználók sajátos viszonyán keresztül értelmezhető és elemezhető. Ez utóbbi is visszavezethető egy-egy alapjogra, ugyanis a szerzőt megillető vagyoni jogok a tulajdonhoz való jogban gyökereznek, míg a szerző speciális személyhez fűződő jogait illetően az emberi méltóság alkotmányos biztosítékához lehet visszanyúlni.¹

A két megközelítés leginkább abban különbözik egymástól, hogy a szabad véleménynyilvánítás magára a véleményre fókuszál, ezzel szemben a szerzői jog elsősorban a művészeti formában megtestesülő alkotás alkotóját helyezi középpontba.² Ebből fakad az alkotó (szerző) kizárólagos joga műve egészének vagy valamely azonosítható részének anyagi formában és nem anyagi formában történő bármilyen felhasználására és minden egyes felhasználás engedélyezésére.³ Külön elemzés tárgya lehetne az alapjogok ütközésének és korlátozhatóságának kérdése, esetünkben a véleménynyilvánítási szabadság és a szerzői kizárólagos jog egymáshoz való viszonyának vizsgálata, főként azért, mert a joggyakorlatban sokkal inkább elismert a tulajdonhoz való jog korlátozása a szabad véleménynyilvánításhoz képest.⁴

Az Alkotmánybíróság (AB) ugyanakkor csak egy konkrét ügyben vizsgálta az Szjt. egy rendelkezésének alkotmányellenességét utólagos normakontrol keretében,⁵ amelynek során a tulajdonkorlátozás közérdek-tesztjét és a véleménynyilvánítás szabadsága szükségesség-arányosság tesztjét is alkalmazta. Az indítványozó azt kérte, hogy az AB

állapítsa meg az Szjt. 27. §-ának⁶ alkotmányellenességét és semmisítse meg azt, mivel a jelzett szabály – a közös jogkezelő szervezettel szemben – nem adja meg az utólagos döntési lehetőséget az alkotóknak a már nyilvánosságra hozott művek sugárzására és más felhasználására vonatkozóan, ezáltal sérti az önrendelkezési jogot és a tulajdonhoz való jogot. Az AB leginkább azzal az indokolással utasította el az indítványt, hogy a szerzőt megillető vagyoni jogoknak – és így az önrendelkezési jogoknak – , valamint a művészeti élet szabadságának az Szjt. 27. §-ában meghatározott korlátozása a technikai fejlődés és a szerzői alkotások tömegméretű felhasználása miatt szükséges, és az elérni kívánt célhoz viszonyítva nem aránytalan.⁷ Mindazonáltal kijelenthető, hogy az AB esetjogában nem egyértelműen meghatározott és nem is levezethető, hogy a szerzői jog mikor és mennyiben korlátozható.

Az azonban egyértelműen megállapítható, hogy a szerzőt megillető egyes részjogosultságok jelentős mértékű korlátozása megengedett, amennyiben a szerző más részjogosultságainak érvényesítésével megfelelően biztosítható a védelem. A szerzői jog korlátozására ugyanakkor nem *ab ovo* van lehetőség, csak akkor, ha más alapjog érvényesülését a szerzői jogi szabályozáson belül vagy azon kívül nem lehet garantálni. A háromlépcsős teszt ugyanis – az AB gyakorlatával összhangban – nem egyszerű tulajdonként kezeli a szerzői vagyoni jogokat, hanem számol ennek a tulajdonon túlmutató, a szerzői véleményszabadságot biztosító jellegével is.⁸

A fentiekből is kiviláglik a szerzői jogi szabályozás egyik alapvető célja, a szerzők és más jogosultak, valamint a felhasználók és a széles közönség érdekei közötti érzékeny egyensúly megteremtése, illetve fenntartása, biztosítva az oktatás, a művelődés, a tudományos kutatás és a szabad információhoz jutás jogos igényeit is.⁹ Ennek az egyensúlynak a biztosítása a szerzői felhasználási jogok törvényi korlátai között számon tartott szabad felhasználás intézményében manifesztálódik.¹⁰ A szerzői vagyoni részjogosultságok alkotmányjogilag elismert korlátozhatóságától tehát eljuthatunk a szerzői jogi korlátokhoz, ezen belül a szabad felhasználás intézményesített eseteihez, amelyek közül ebben az írásban az alkotómunkára, a tudományos kutatásra, az archiválásra és az intézményi célú felhasználásra vonatkozó esetköröket vizsgáljuk.

1. A szabad felhasználás, mint a szerzői jog egyik korlátja

A szerzőt alanyi jogon megillető kizárólagos jog tehát nem jelent korlátlan jogot, vagyis a szerzői jog csak az Szjt.-ben rögzített – közérdekű és jogos magánérdeket szolgáló – korlátok között gyakorolható. A korlátok alapvetően a vagyoni természetű jogosultságokra vonatkoznak, ami nem jelenti azt,

hogy a személyhez fűződő jogok is korlátlanok lennének.¹¹ Ez utóbbiakra is érvényes a rendeltetés-szerű joggyakorlás kötelezettsége és a joggal való visszaélés tilalma.¹²

Szerzői jogi szabályozásunk – benne a szabad felhasználás eseteivel – jelentős mértékben nemzetközi kötelezettségek függvénye. Ebben a körben kiemelendő a nemzetközi szerzői jogi együttműködés alapdokumentuma, az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i Berni Egyezmény (Berni Unió Egyezmény vagy BUE), amelynek legutolsó, párizsi szövegét az 1975. évi 4. törvényerejű rendelet hirdette ki. A BUE vezette be az ún. „háromlépcsős” tesztet (lásd a következő pontban). A modern felhasználási módok kapcsán ki kell emelni a Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO) Szerzői Jogi Szerződését, amely elsősorban az internetes felhasználások tekintetében irányadó. A közösségi jog területén megkerülhetetlen jogforrás az INFOSOC Irányelv,¹³ amely szabályozza a szerzők és egyes kapcsolódó jogok jogosultjainak a többszörözéshez, a nyilvánossághoz való közvetítéshez (ezen belül különösképpen a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tételhez) és a terjesztéshez fűződő jogait. Meghatározza továbbá az említett jogok tekintetében megengedhető kivételeket és korlátozásokat, illetve az egyetlen kötelező esetét e kivételeknek. A megengedhető kivételek és korlátozások viszonylag bő felsorolásának mindazonáltal számottevő harmonizációs hatása van, hiszen a tagállamok a számukra nyitva hagyott szabályozási opciókkal csak az irányelvben részletesen megszabott feltételek teljesítése esetén élhetnek. Megjegyzendő, hogy a BUE is bizonyos korlátozásokat (kivételeket) kötelezően ír elő, az esetek többségében viszont feltételeket határoz meg, amelyek bevezetéséről az egyes tagállamok szabadon dönthetnek.

Előjáróban fontos megjegyezni, hogy szabad felhasználásra csak akkor kerülhet sor, ha a műpéldány, amellyel összefüggésben a szabad felhasználásra sor kerül, jogszerűen áll a szabad felhasználást végezni kívánó rendelkezésére. Illegális forrásból tehát nem lehet szabadon felhasználni. A jogellenes forrásból történő magáncélú többszörözés jogelméleti tisztázásában Magyarország úttörő szerepet vállalt a Szerzői Jogi Szakértő Testület (a továbbiakban: Testület) SZJSZT-17/06. számú szakértői véleményével. A szakvéleményben foglaltak szerint az vezethető le a nemzetközi, közösségi és hazai szerzői jogi szabályozásból, hogy a jogellenes magáncélú másolás nem megengedett, sem szabad felhasználásként, sem pedig a jogdíjigényre való korlátozás alapján. Az SZJSZT-07/08/1. számú szakvéleményben a Testület megállapította, hogy az Szjt. rendelkezésekből¹⁴ is levezethető az, amit több EU tagország szerzői joga is kifejezetten kimond, nevezetesen az, hogy a magáncélú máso-

lásra vonatkozó szabad felhasználásról nem lehet szó akkor, ha a másolást végző tudja, vagy az adott helyzetben általában elvárható gondosság mellett tudnia kellene, hogy a másolás illegális forrásból történik.¹⁵

Itt kell elhatárolást tennünk a szabad felhasználás és a szerzői jogi védelemből kizárt szellemi teljesítmények felhasználása között. Ez utóbbiak körébe azok a művek (bár a „művek” elnevezés helyett indokoltabb lenne az „írásművek” kifejezés használata) vagy egyéb, valamilyen szintű gondolatiságot tükröző megnyilvánulások tartoznak, amelyek eleve nem állnak szerzői jogi védelem alatt.¹⁶ Az ide tartozó elemek felhasználása esetén tehát nem irányadók a szabad felhasználásra vonatkozó általános és eseti szabályok; ezek felhasználása (pl. egy tudományos műbe való beemelése) minden további nélkül megengedett.

Végül még egy elhatárolást kell tennünk a művek szabad felhasználása kapcsán, a már befejezett és nyilvánosságra hozott művek, valamint az el nem készült és nyilvánosságra nem került művek között. Az el nem készült, be nem fejezett művek alapjogi (a művészet szabadságának joga) és – a társadalmilag elismert egyéniség, eredetiség elérése esetén – szerzői jogi (mind személyhez fűződő, mind vagyoni jogok) védelméhez olyannyira nem férhet semmi kétség, hogy az Szjt. kifejezetten kizárja ezen művek szabad felhasználását, a nyilvánosságra általában nem tartozó alkotói munkafolyamat kiemelt védelme érdekében.¹⁷ mindezek tükrében a szabad felhasználás

- olyan sajátos felhasználási módokat jelent, amelyek
- csak a vagyoni jogokat érintik,
- kizárólag a nyilvánosságra hozott művekre vonatkoznak, továbbá ahol
- nincs szükség a szerző hozzájárulására és
- a szerzőt főszabály szerint díjazás sem illeti meg.

A szabad felhasználás egyes – kivételes – eseteiben díjigény illeti meg a szerzőt, azonban a díjat a felhasználók nem közvetlenül fizetik meg, hanem kötelező közös jogkezelés útján jut el a jogosulthoz. Ilyen például a művek magáncélú másolására tekintettel fennálló díjigény,¹⁸ amit a (szabad) felhasználók az üres hordozók árába beépítve fizetnek meg, és az Artisjus Magyar Szerzői Jogvédő Iroda Egyesület osztja tovább az egyéb jogosulti csoportokat képviselő közös jogkezelő szervezeteknek.

2. A szabad felhasználás kötelező feltételei

A szabad felhasználásnak vannak általános – minden esetben kötelező – feltételei (ez az ún. „háromlépcsős teszt”) és vannak egyedi esetfajtái, amelyeknél további speciális feltételeket is be kell tartani.

ni. A minden esetben kötelező feltételek a következők:¹⁹

- a) csak már nyilvánosságra hozott művek használhatók fel szabadon;
- b) a szabad felhasználás nem lehet sérelmes a mű rendes felhasználására és indokolatlanul nem károsíthatja a szerző jogos érdekeit;
- c) a szabad felhasználásnak meg kell felelnie a tisztesség követelményeinek és nem irányulhat a szabad felhasználás rendeltetésével össze nem férő célra.

Természetesen a b) és a c) pontban foglalt követelményeket mindig csak a konkrét eset ismeretében, annak elemzésével lehet értelmezni és alkalmazni. Az általános szabályoknak való meg nem felelés legszemléletesebb példája ugyanakkor a magáncélú másolás családiasság, „háziasság” körét meghaladó mennyiségben történő folytatása, melynek során még a szabad felhasználás speciális esekörébe tartozó felhasználás is jogszerűtlen lehet, hiszen az vitathatatlan tény, hogy az már indokolatlanul károsítja a szerző érdekeit. Ettől függetlenül, annak megállapítása, hogy mikor válik a szabad felhasználás a mű rendes felhasználására sérelmessé, vagy az mikor károsítja indokolatlanul a szerző érdekeit, jogvita esetén a bíróság mérlegelésétől függ.

A digitális felhasználások és az online szolgáltatások nagymértékű elterjedése ugyanakkor új helyzet elé állította a jogalkotót nem csak a felhasználások engedélyezése, hanem a felmerülő szabad felhasználások kapcsán is. Az érdekek ütközését nem volt könnyű feloldani, mivel a szerzői jogok erőteljesebb védelmét és ellenőrzését kellett összeegyeztetni az információkhoz való hozzáférés digitális környezetben történő fenntartásával és bizonyos új típusú szabad felhasználások bevezetésével. A nemzetközi és a hazai jogalkotás sikerrel oldotta meg ezt a nem könnyű feladatot, bár azt sem szabad elhallgatni, hogy a művek indokolatlan és ellenőrizhetetlen másolását megakadályozni hivatott műszaki intézkedések törvényi bevezetése sok esetben gátját jelentik a szabad felhasználás érvényesülésének, alkalmazásának.

A szabad felhasználásra vonatkozó rendelkezéseket nem lehet kiterjesztően értelmezni.²⁰ Ez a garanciális szabály is hivatott biztosítani a szerzők jogai és a felhasználói (társadalmi) érdek védelmének egyensúlyát. A szerzők „jogfosztásának” ára tehát a szabad felhasználás terjedelmének szigorú keretek közé szorítása.

A digitális kihívásoknak való megfelelés és az ezt fokozottan védő egyensúly biztosításának uniós szintű jogforrása a fentebb már említett INFOSOC Irányelv, amelynek az implementálását (Szjt.-be történő átültetését) rekord gyorsasággal végezte el a jogalkotó.²¹ A kivételek számának növekedése és

azok bevezetésének tagállamok számára nem kötelezővé tétele – egy kötelező esetet leszámítva – kérésükön kívül a szerzői jogi jogharmonizáció európai szintjének csökkenését vetítette előre. Az irányelv átültetése és alkalmazása óta eltelt tíz év ugyanakkor nem igazolta ezeket a félelmeket, és nem váltak valósággá a technikai vívmányok kiaknázása, valamint a szerzői és a felhasználói érdekek között fennálló egyensúly megbomlását előrevetítő peszsimista jóslatok.

A jogosulti oldalon megfogalmazott félelmeket Magyarországon a művek médiaszolgáltatók általi nyilvánossághoz közvetítését, illetve e felhasználási folyamat biztonságosabbá tételét elősegítő kivételek szították. Az INFOSOC Irányelv 5. Cikkének (1) bekezdése (az egyetlen kötelező kivétel) szerint szabad felhasználásnak minősülnek az olyan felhasználások, amelyek átmenetiek és időlegesek, kizárólagos céljuk, hogy lehetővé tegyék a művek egyébként megtörténő felhasználását, így elválaszthatatlan részét képezik azon műszaki folyamatnak, amellyel mindez lehetővé válhat, illetőleg semmilyen önálló gazdasági jelentőségük sincs, feltéve, hogy az harmadik személyek között a hálózati átvitel közvetítését, illetve a jogos felhasználást valósítja meg. Az INFOSOC Irányelv nem kötelező, a többszörözési jog alól kivételt engedő szabályai között kell kiemelni azt a két esetet, amikor a jogosultak engedélye és díjfizetés sem szükséges. Ezek a művek médiaszolgáltatók saját eszközeivel saját sugárzási és archiválási célra rögzítése, valamint a nonprofit keretek között működő nyilvános könyvtárak, oktatási intézmények, múzeumok, archívumok által végzett többszörözés. Ez utóbbi a közszolgálati médiaarchívumok számára jelent könnyebbséget.

Felhasználói oldalon ugyanakkor a hatásos műszaki intézkedések alkalmazása váltott ki aggodalmat, hiszen ezek nem csak a művek illegális hozzáférést akadályozhatják meg, hanem a szerzői jogi értelemben vett szabad műérzékelést, műélvezetet is meggátolhatják. Az irányelv ennek feloldására írja elő azt, hogy a tagállamoknak ösztönözniük kell a jogosultakat önkéntes intézkedések meghozatalára annak érdekében, hogy a műszaki intézkedésekbe már a tervezéskor beépüljenek bizonyos szerzői jogok alóli kivételek, vagy másképpen biztosítsák azok megvalósulását. Ilyen ösztönző mechanizmusként került beépítésre az Szjt.-be a 95/A. § és a 105/A. §.²²

Az INFOSOC Irányelv 5. Cikkének 3. pontja a)-o) alpontjai a többszörözés és a nyilvánossághoz közvetítés joga alóli alternatív, vagyis a tagállamok számára nem kötelező kivételeket sorolják fel, amikor engedély és díjfizetési kötelezettség sem hárul a felhasználókra, feltételezve a felhasználások nonprofit jellegét. Lényeges megjegyezni, hogy az INFOSOC Irányelv tervezete ismert volt az Szjt.

előkészítése idején is, és azt – bizonyos mértékig – már akkor figyelembe vette a jogalkotó. Mindezekre tekintettel az INFOSOC Irányelv átültetése nem igényelte szerzői jogunk átfogó reformját, csupán kisebb terjedelmű olyan módosításokat tett szükségessé, amelyek egyfelől nem bővítették a megengedett kivétel körét, másfelől pedig megfeleltek a digitális felhasználások környezetében.

3. A szabad felhasználás konkrét esetei

A szabad felhasználási esetek csoportosítására, elhatárolására több megközelítés is létezik a hazai jogirodalomban és a szerzői joggyakorlatban. A leginkább elfogadott, a kedvezményezett társadalmi érdekekhez kapcsolódó felosztás a következő:

- szellemi alkotótevékenység előmozdítása (idézés, átvétel),
- magáncélú másolatkészítés,
- intézményi célú másolatkészítés,
- információs jog érvényesülése és a művek közönséghez történő eljuttatásának elősegítése²³
- társadalmi esélyegyenlőség, igazságszolgáltatáshoz és a közbiztonsághoz fűződő érdekek érvényesülése.²⁴

Külön kell foglalkozni a kapcsolódó jogi védelem alatt álló nem eredeti (ún. *sui generis*) adatbázisok esetében megengedett szabad felhasználási esetkörökkel.

3.1 Az idézés

Az idézés mű részletének szabad átemelése – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző megnevezésével.²⁵ Az idézésnek – jellegéből fakadóan – az irodalmi, ezen belül is a szakirodalmi műfajban, illetve a tudományos művek körében van a legnagyobb szerepe, de az utóbbi évtizedekben a filmalkotások és audiovizuális művek részleteinek felhasználása került előtérbe és kapott egyre nagyobb figyelmet.

Főszabály szerint idézni bármely műből lehet, kivéve a képző-, fotó- és iparművészeti alkotásokat. Ezeknél a műveknél ugyanis nem értelmezhető a műrészlet fogalma, azaz bármely részlet kiemelése csonkítaná, torzítaná az eredeti művet. Bár az Sztj. nem mondja ki, de nem igazán kivitelezhető az idézés a számítógépi programalkotások (szoftverek) esetében sem. A jogirodalom szerint nem megengedett olyan elektronikus adatbázis összeállítása sem, amely csak idézett műrészletekből áll, mivel ebben az esetben hiányzik az egyéni, eredeti új (átvevő) mű. Jelen felfogás szerint az adatbázisba szerkesztés eredetisége sem pótolja az engedélykérést az idézetek szerzőitől. Ezzel az állásponttal viszont szembe lehet állítani azt az egészestés filmalkotást, amely korábbi western-filmekből átemelt

1-2 perces idézetekből épített fel egy új filmalkotást teljesen új cselekménnyel. Értelemszerűen nem kivitelezhető ez a módszer pl. egy rádió-műsor vagy egy tudományos értekezés (tanulmány) esetében.

Lényeges elem, hogy az a mű, amely felhasználja az eredeti műből idézett, átvett részletet maga is a szerzői jog értelmében védett műnek minősüljön. Az Sztj. 1. § (3) bekezdése alapján a szerzői jogi védelem az alkotást a szerző szellemi tevékenységéből fakadó egyéni, eredeti jellege alapján illeti meg. A védelem nem függ mennyiségi, minőségi, esztétikai jellemzőktől vagy az alkotás színvonalára vonatkozó értékítéllettől. Kifejezetten nem minősül eredeti és egyéni műnek az alkotás, ha annak egyetlen önálló gondolata sincsen.²⁶

Az idézés tehát a mű kis részletének beemelése egy másik műbe. Az idézés akkor jogszerű, amennyiben már nyilvánosságra hozott és önálló alkotásnak minősülő műből, a forrás és a szerző megjelölésével, változtatás nélkül és indokolt terjedelemben történik:

- a forrást és a szerzőt úgy kell megjelölni, hogy a mű és az idézet egyértelműen megállapítható legyen (a forrásmegjelölésnek régóta kialakultak a pontos és szabatos szokványai mind az irodalmi, mind az audiovizuális művek esetében);
- a változtatás tilalma nemcsak a beemelt részlet tényleges megváltoztatására vonatkozik, hanem arra is, hogy a részlet nem helyezhető olyan környezetbe, amellyel annak mondanivalója, üzenete módosulna;
- az idézés terjedelmének meghatározása során nem a mű és az idézés terjedelmét, hanem a mű és az idézés „tartalmi arányát” kell értékelni.

Az idézés kizárólag „alárendelt szerepet” játszhat a teljes műben. Ebből következik, hogy az átvevő műnek – az idézett műhöz képest – egyfajta önállósággal kell rendelkeznie azáltal, hogy domináns módon járul hozzá a teljes mű egyéni, eredeti jellegéhez. Az idézés tehát kizárólag kiegészítő szerepet tölthet be és nem szolgálhat a teljes mű egyéni, eredeti jellegének alapjául, csupán annak jellegét „erősítheti”. Ez a kiegészítő (alárendelt) szerep egy zeneműben vagy egy filmalkotásban fokozottabban érzékelhető, ezáltal mérhető is.

Filmalkotások készítése során gyakran visszatérő kérdés, hogy más filmből hány perc részletet lehet szabadon felhasználni, beemelni az új műbe. Erre a kérdésre nem lehet általános zsinórmértékkel szolgálni. Leginkább az átvett és az átvevő mű hosszát, egymáshoz viszonyított arányát kell vizsgálni. Filmek esetében a gyakorlat általában az, hogy egy 90-100 perces filmalkotásból, műsorból maximum 1,5-2 percet lehet szabadon felhasználni, vagyis idézni a fenti rendelkezések betartásával. Filmből történő

idézés esetén különösen fontos, hogy a néző képes legyen megállapítani, hogy mely részletek származnak az eredeti műből, vagyis hogy a beszerkesztett anyag elkülöníthető legyen az átvevő műtől.²⁷

A gyakorlat kiemeli még, hogy idézésről csak akkor beszélhetünk, ha a műnek csak kisebb részlete kerül átvételre, a saját anyagtól világosan elkülöníthetően, azaz csak önálló, saját alkotói munka hozzáadásával létrejött műben lehet idézni.

Idézni csak saját műben lehet, az átvett részletnek valamilyen saját alkotást kell szolgálnia. E feltételt azért érdemes határozottan kiemelni, mert talán ez a legkevésbé közismert eleme az idézés fogalmának. Nem feltétel viszont, hogy csak azonos műfajú műben lehet szabadon idézetet alkalmazni, így pl. irodalmi mű rövid részlete részét képezheti egy filmalkotásnak, zeneműnek vagy grafikai alkotásnak is.

3.2 Az átvétel

Az átvétel nyilvánosságra hozott irodalmi vagy zenei mű, film részlete, vagy kisebb terjedelmű ilyen önálló mű, továbbá képzőművészeti, építészeti, iparművészeti és ipari tervezőművészeti alkotás képe, valamint fotóművészeti alkotás szemléltetés érdekében iskolai oktatási célra, valamint tudományos kutatás céljára a forrás és az ott megjelölt szerző megnevezésével a cél által indokolt terjedelemben átvethető, feltéve, hogy az átvevő művet nem használják fel üzletszerűen. Átvételnek minősül a mű olyan mértékű felhasználása más műben, amely az idézést meghaladja.²⁸

Átvétel a mű olyan mértékű felhasználása más műben, amely az idézést meghaladja. Szűkebb az átvétel több szempontból: nem bármely műre vonatkozik, csak meghatározott célokra lehet átvenni, továbbá az átvevő művek felhasználási módjait is meghatározza a törvény, ez a többszörözés és a terjesztés.²⁹

Az Szjt. 1999-es hatálybalépésekor csak az irodalmi és zeneművek szabad átvételét tette lehetővé. Ez bővült 2009. február 2-ai hatállyal a film, továbbá a vizuális művészetek alkotásaival. Lényeges szabály ehelyütt, hogy vizuális alkotások esetében a teljes mű felhasználható (átvethető), szemben az idézéssel. Ennek korlátja azonban a szűkebb felhasználási célkör és a jövedelemszerzés (profitorientáció) kizárása. Ebből a szabályból is következően, a szabad felhasználás nem terjed ki az átvevő művek kereskedelmi forgalomban történő értékesítésére.

A gyakorlatban mindig érzékeny kérdésként merül fel az idézés és az átvétel elhatárolása. Az idézés is és az átvétel is az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben történik. Az „indokolt terjedelem” szerzői jogi megítélésénél nem művészi vagy gazdasági szempontokat kell figyelembe venni. Az indokoltság terjedelmét az Szjt. 33. § (2) és (3)

bekezdésében megfogalmazott feltételek határozzák meg. Mindezek fényében kell megvizsgálni az idézetnek vagy az átvételnek az eredeti műhöz, illetve az átvevő műhöz viszonyított arányát. Az átvétel fogalmával kapcsolatban az Szjt. az idézésre utal vissza. Átvétel egy mű olyan mértékű felhasználása másik műben, amely az idézést meghaladja. Az átvétel két formában valósulhat meg:

- egy mű részletének beemelése egy másik műbe
- vagy egy kisebb önálló mű teljes beemelése;

Az átvétel a fenti feltételek teljesülése esetén is csak akkor engedély- és díjmentes, ha az átvevő művet nem használják fel üzletszerűen. Az üzletszerűség fogalmát az Szjt. nem határozza meg. Annak megállapításakor, hogy mi minősül üzletszerű felhasználásnak, INFOSOC Irányelv 42. preambuluma adhat támpontot, mely szerint a felhasználás üzletszerűségét a tevékenység jellege határozza meg. Az érintett intézmény (a felhasználó intézmény) szervezeti formája és a fenntartásának módja ebből a szempontból nem döntő tényező.

Végül, itt kell megemlíteni azt az esetkört, amely szerint a mű iskolai oktatási célra iskolai foglalkozás keretében átdolgozható. Az átdolgozott mű felhasználásához az eredeti mű szerzőjének engedélye is szükséges.³⁰ A 2009 óta hatályos szabály bevezetésének elsődleges célja a filmművészeti oktatás zavartalanságának biztosítása volt. A filmes vizsgafeladatok ugyanis szinte minden esetben művek (elsősorban irodalmi és zeneművek) átdolgozásával járnak, amelyek egyedi engedélyezése ebben a körben gyakorlatilag lehetetlen lenne. E szabad felhasználás természetesen csak az iskolai felhasználások keretei között megengedett. Minden további felhasználáshoz már elengedhetetlen a szerző(i) jogosult) engedélye, így például egy adott vizsgafilm fesztiválon történő bemutatására vagy DVD-n történő terjesztése (akár az alkotó, akár az oktatási intézmény részéről) kizárólag a megfelelő engedélyek birtokában kerülhet sor.

3.3 Magáncélú másolatkészítés

A magáncélú másolás a többszörözési jog alóli kivételek legelterjedtebb és legellentmondásosabb esetének minősül. Ennek oka az, hogy ezt a szabad felhasználást a legnehezebb ellenőrizni, ennek során kerül ki leginkább a mű (és a műpéldány) a jogosult ellenőrzése alól. A magáncélú másolást szintén a digitális környezetben megvalósuló nagyszámú és ellenőrizetlen másolati példányok megjelenése és terjedése teszi fokozottan veszélyessé a szerzői közösség számára. A magáncélú másolásnak létezik egy alapesete³¹ és léteznek sajátos esetei is az Szjt.-ben.³²

Az alapeseti főszabály szerint természetes személy magáncélra a műről másolatot készíthet, ha az

jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja. E rendelkezés nem vonatkozik az építészeti műre, a műszaki létesítményre, a szoftverre és a számítástechnikai eszközzel működtetett adatbázisra, valamint a mű nyilvános előadásának kép- vagy hanghordozóra való rögzítésére. E műtípusok kizárását a szabad felhasználás köréből az alkotáshoz (pl. szoftver) vagy az adott teljesítményhez (előadóművészek előadásai) fűződő speciális érdekek védelme indokolja.

E másolatkészítés legfontosabb előfeltétele, hogy jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálhatja, ahogyan ezt már a régi Szt. is tartalmazta.³³ A magáncél szűken értelmezése ténylegesen a személyes felhasználást és a baráti ismerési kör műélvezetét szolgálja, tehát nem képzelhető el a rögzített műpéldányok értékesítése.³⁴

Végül ki kell térni arra, hogy a nemzetközi gyakorlattal összhangban, az Szt. az üres hang- és képhordozók után jogdíjfizetési kötelezettséget állapít meg a szerzőket és szomszédos jogi jogosultak javára a magáncélú másolás miatt elmaradt haszon kompenzálására. Ezeket a díjakat – a termékek árába beépülve – közvetlenül a fogyasztók fizetik meg, és a termékek forgalmazóin keresztül jut el az ARTISJUS-hoz. Ez a közös jogkezelő szervezet gondoskodik a jogdíjak továbbosztásáról az érintett jogosulti csoportok közös jogkezelő szervezeteihez, akik a tényleges kifizetéseket bonyolítják. A hang- és képhordozó magáncélú másolására tekintettel az ARTISJUS évenként, a Magyar Közlöny mellékleteként megjelenő Hivatalos Értesítőben közzétett jogdíjközleménye tartalmazza a jogdíjak mértékét, amely audiokazetták és videokazetták esetében a hordozó időtartamától függően darabonkénti összeg. A magáncélú másolásra tekintettel fizetendő jogdíjakat az említett hordozók gyártója, import esetén a vám fizetésére kötelezettek kell befizetnie az ARTISJUS-hoz. A jogdíjközleményben külön rendelkezések biztosítják a jogdíjmentességek (stúdió berendezésekhez használt kép- és hanghordozók, valamint export céljából történő forgalomba hozatal) alkalmazhatóságát.³⁵

3.4 Intézményi célú másolatkészítés

Ez a szabad felhasználási esetkör már létezett a régi Szt.-ben is, de az INFOSOC Irányelvnek való megfeleltetés³⁶ részeként jelentős módosuláson esett át, amely egyfelől bővítette, másfelől viszont szűkítette ezt a lehetőséget.³⁷ A bővítés a szabad felhasználási célokat érintette oly módon, hogy a tudományos kutatás mellé további felhasználási formákat, lehetőségeket emelt be a normaszövegbe [35. § (4) bek. b)-d) pontjai]. A korlátozást pedig a kedvezményezett intézményi kör tételes felsorolása jelentette. Az uniós csatlakozásunk időpontjától (2004. április 1.) hatályos Szt.-módosítás alapján csak a következő intézménytípusok számára adott

ez a lehetőség: nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtár, iskolai oktatás célját szolgáló intézmény, muzeális intézmény, levéltár, valamint a közgyűjteménynek minősülő kép-, illetve hangarchívum. A korábbi szabályozás nem szűkítette le a lehetőséget erre a nonprofit, közfeladatokat ellátó intézményi körre.

2008-tól a jogalkotó tovább lazította – pontosabban a felhasználók számára könnyítette – ezt a törvényi szabályt. Kikerült a szabályozásból a vállalkozási tevékenységen kívüli cél, mint feltétel, bár kétségtelen tény, hogy a jövedelemszerzést vagy jövedelemfokozást kizáró szabály fenntartása lényegében ugyanezt jelenti. További könnyítést hozott az módosító szabály, amely a belső intézményi célt csupán a megjelent mű kisebb részéről, illetve újság- vagy folyóiratcikkről készült másolatok esetében tartja fenn [35. § (4) bek. c) pont]. Azért fontos ennek a törvényi lehetőségnek a hangsúlyozása, mert ez adott esetben „felülírja” az archív példány megőrzését esetleg kizáró licence-szerződéses rendelkezést is.

A legfontosabb lazító szabály mindazonáltal annak a korábbi előírásnak a törlése volt, amely szerint csak saját példányról történhetett az archiválási célú másolatkészítés. A módosítás eredményeként egy kép- és archívumnak 2008-tól nem kell vizsgálnia a másolatkészítést megelőzően a forrás eredetiségét, vagyis bárhonnan beszerezett és birtokolt műpéldányról történhet a többszörözés.

Külön kell szólni az Szt. 35. § (4) bekezdésének d) pontjáról, amely döntően a nemzeti audiovizuális archívum (NAVA) sajátos igényeit, egyedinek ígérkező rögzítési, másolatkészítési és archiválási módszereit hivatott tükrözni. Bár a kommentárok szerint ilyen, az intézményi célú másolatkészítés alapesetét megengedő külön törvény a mai napig nem született, álláspontunk szerint ilyen külön törvénynek tekinthető a Nemzeti Audiovizuális Archívumról szóló 2004. évi CXXXVII. törvény (NAVA törvény), még akkor is, ha ennek a speciális szabad felhasználási formának a bázisát az Szt. 38. § (5) bekezdése tartalmazza.

3.5 Az időleges többszörözés

Az időleges többszörözés az INFOSOC Irányelv egyetlen kötelezően átültetendő szabad felhasználási esetköre, amit már 1999-ben bevezetett az Szt., így az uniós csatlakozás kapcsán csupán e szabály korrekciójára volt szükség.³⁸ Az időleges többszörözésnél az alábbi négy feltételnek együtt kell megvalósulni, hogy szabad felhasználásnak minősüljön:

- a többszörözésnek a szerző által engedélyezett, illetve az Szt. rendelkezései alapján megengedett felhasználás körében kell maradnia, vagy azt kell szolgáltatnia, vagy – alternatív lehetőségként – lehetővé kell tennie az átvitelt harmadik személyek között

- hálózaton, köztes szolgáltató által,
- a többszörözés a szerző által engedélyezett műfelhasználás megvalósulásához szükséges műszaki folyamat része kell legyen,³⁹
- az időleges többszörözés a műszaki folyamat nélkülözhetetlen eleme kell legyen,
- az időleges többszörözésnek nem lehet önálló gazdasági jelentősége (nem lehet ebből külön bevétele a többszörözést végző felhasználónak).⁴⁰

Bár ezek a szabályok leginkább a számítógépi programok futtatása során kapnak jelentőséget, valójában a földi és a műholdas sugárzás, valamint az interaktív lehívásos nyilvánossághoz közvetítés esetében is alkalmazhatók és alkalmazandók.⁴¹ A szabályozás elsődleges „címzettjei” ennek tükrében tehát azok a közvetítő szolgáltatók, akik pl. mobil vagy internetes hálózaton keresztül történő nyilvánosság-hoz közvetítésben működnek közre, és ennek során szükségképpen másolatokat készítenek a műről.⁴²

3.6 A mű ideiglenes („efemer”) rögzítése

Az ideiglenes rögzítést lehetővé tevő törvényi szabály⁴³ is az INFOSOC Irányelv átültetése folyamán került be az Sztj.-be. Annak ellenére, hogy a korábbi szabályozás nem tartalmazta ezt a lehetőséget, ez nem okozott problémát a médiaszolgáltatás gyakorlatában, mivel a jogosult és a médiaszolgáltató között a sugárzási szerződések rendezték a sugárzáshoz elengedhetetlen ideiglenes rögzítéseket. A szabályozás az alábbi feltételek fennállása esetén tekinti a médiaszolgáltató által készített ideiglenes rögzítéseket szabad felhasználásnak:

- kizárólag a médiaszolgáltató saját műsorának sugárzásához jogszerűen felhasználható műveiről készülhet a másolat,
- kizárólag a médiaszolgáltató (rádió- vagy televízió-szervezet) saját eszközeivel készülhet az ideiglenes rögzítés (ilyenek tekinthető a szervezet nevében vagy felelőssége alatt eljáró személy eszköze is),⁴⁴
- az ideiglenes rögzítést a rögzítés elkészítésének időpontjától számított három hónapon belül meg kell semmisíteni, illetve törölni kell (kivéve, ha a jogosult és a médiaszolgáltató szervezet között a sugárzás engedélyezéséről szóló szerződés másképp rendelkezik).⁴⁵

A törvényi rendelkezés harmadik feltétele csupán a megengedett leghosszabb időtartamot jelöli meg, vagyis a megsemmisítésre és a törlésre természetesen sor kerülhet három hónapnál rövidebb időn belül is. E rögzítések közül azonban azok a – külön törvényben meghatározott – rögzítések, amelyeknek rendkívüli dokumentációs értéke van, közgyűjteménynek minősülő kép-, illetve hangarchívumban korlátlan ideig megőrizhetők. Ilyen

külön törvény a már említett NAVA törvény, amelynek a 7. § (4) bekezdése szerint: „A NAVA által archiválási céllal rögzített műsorszámok az Sztj. 35. § (7) bekezdése szempontjából rendkívüli dokumentációs értékkel bíró rögzítésnek minősülnek.” Az a fő probléma ezzel a rendelkezéssel az, hogy nem határozza meg a rendkívüli dokumentációs értékű rögzítések fogalmát, hanem általános jelleggel minősíti ennek a NAVA által rögzített műsorszámokat.

Az Sztj. végül egyértelművé teszi, hogy a magáncélú másolással kapcsolatos rendelkezések nem befolyásolhatják az ún. „üres-hordozó” jogdíjra és a reprográfiai jogdíjra vonatkozó rendelkezések érvényesülését, vagyis e díjigények – az említett szabad felhasználási esteköröktől függetlenül – megilletik a jogosultakat.⁴⁶

3.7 A tájékoztatás és a közélet nyilvánosságának biztosítása

E szabad felhasználási estekörök előzményei BUE-ban található meg.⁴⁷ Az Sztj. korábban a nyilvánosan tartott beszédek és a nem oktatási, tudományos, ismeretterjesztő, illetve szórakoztatás céljából tartott nyilvános előadások (tárgyalások) felhasználását bármely célra engedélyezte. Beszéd esetén ez nem vonatkozott a gyűjteményes kiadásra, melyhez a szerző engedélyét kellett kérni. Az Sztj. EU-csatlakozást követő módosítása⁴⁸ biztosította az összhangot az INFOSOC Irányelvben⁴⁹ foglaltakkal. A módosítás leszűkítette a nyilvánosan tartott beszédeket a politikai beszédek szabad felhasználására, valamint mellőzte az előadások osztályozását a célhoz kötöttség szempontjából, azaz általában véve nem engedélyköteles a nyilvánosan tartott előadás felhasználása, függetlenül attól, hogy az előadást milyen célból tartották.

Az előadások és beszédek szabad felhasználásának alapfeltétele, hogy már nyilvánosságra hozott műre vonatkozzon. Zártkörű rendezvényeken elhangzott beszédek, felszólalások csak a szerző engedélyével használhatók fel. A nyilvánosságot ki nem záró előadások és politikai beszédek tartalma viszont szinte korlátok nélkül felhasználható. Itt lehetőség van az átvételnél meg nem engedett átszerkesztésre, részletekben való közlésre is, a személyhez fűződő jogok tiszteletben tartása mellett. A nyilvános előadások és a politikai beszédek szabad felhasználásának további feltétele, hogy a felhasználás csak tájékoztatás céljára, a cél által indokolt terjedelemben történhet. A forrás és a szerző nevének megjelölése főszabályként kötelező, de új elem, hogy amennyiben ezek megjelölése lehetetlennek bizonyul, a név és a forrás feltüntetésének hiánya nem teszi jogellenessé a felhasználást.

3.8 Időszerű cikkek, műsorok szabad felhasználása

A napi eseményekhez kapcsolódó, időszerű gazdasági vagy politikai témákról megjelentetett cik-

kek vagy e témákról sugárzott művek sajtóban történő többszörözését és a nyilvánossághoz közvetítését az Sztj. EU-csatlakozást követő módosítása iktatta be.⁵⁰ Ennek a rendelkezésnek a régi Sztj.-ben is megvolt már az előzménye a BUE 10bis cikkében foglaltak alapján, de „reaktiválását” az INFOSOC Irányelvben⁵¹ foglaltaknak való megfeleltetés indokolta, a közérdeklődésre számot tartó eseményekről és tényekről való tájékozódáshoz fűződő alapjog érvényesülésének előmozdítása mellett.

Lényeges, hogy csak a közérdek szempontjából jelentős (gazdasági, politikai) témák tartoznak a szabad felhasználás körébe, tehát pl. a tudományos, művészeti kategóriákra ez nem terjed ki. Ettől függetlenül ez a megújult szabály nagyon széles szabad felhasználási lehetőséget ad az írott és elektronikus sajtó kezébe pl. cikkek teljes terjedelmükben történő átvételének lehetővé tételével, aminek az egyedüli korlátja a szerző egyoldalú nyilatkozattal történő tiltása a felhasználással szemben.

3.9 Tájékoztatás napi eseményekről

A napi eseményekről való tájékoztatás lehetőségét megengedő törvényi rendelkezés⁵² célja az, hogy az ezekről való tudósítói tevékenységet ne korlátozza az előzetes szerzői kontroll. A szerzői jogi jogosultak érdekét is szolgálja ugyanis, hogy műveik bemutatásáról a lehető legszélesebb körben tudomást szerezzen a közönség, vagyis a potenciális felhasználói kör. Az Sztj. e szabad felhasználását az INFOSOC Irányelvre⁵³ figyelemmel szabályozza, ezáltal a korábbi szabályozáshoz képest kevésbé szűkíti le a szabad felhasználás körét (nem határozza meg azt, hogy a felhasználás milyen típusú médiumban illetve műsorszámban történhet).⁵⁴

E szabad felhasználás lehetősége az írott és az elektronikus sajtót egyaránt megilleti. A felhasználás azonban nem sértheti a szerzők érdekeit. Ez annyit jelent, hogy a műveket egyfelől csak az időszerű, vagyis az adott időponthoz fűződő, meghatározott napi eseményekkel kapcsolatos tájékoztatás céljára lehet felhasználni. További szűkítő feltétel, hogy a tájékoztatásnak napi eseményről kell szólnia. Másfelől a felhasználás csak a tájékoztatási cél által indokolt mértékben történhet. Nem tekinthető szabad felhasználásnak pl. egy zenedarab egészének sugárzása csupán arra tekintettel, hogy az egy koncert műsorán szerepel, amelyről a híradó beszámol. A napi eseménynek természetesen kapcsolódnia kell a felhasznált műhöz, de ezt a kapcsolatot az Sztj. nem pontosítja. Ezért nem kizárt, hogy egy szerző új művét bemutató aktuális esemény közlésénél a szerző más, nagy sikerű, de az aktuális esemény műsorán nem szereplő alkotásából is mutasson be részletet egy híradó. A szerző nevének feltüntetését a felhasználó kivételesen mellőzheti, de csak akkor, ha annak feltüntetése lehetetlennek bizonyul.

3.10 Művek szabad előadása

A művek szabad előadása az egyik legismertebb és – a magánmásoláshoz hasonlóan – az egyik legelterjedtebb szabad felhasználási esetkör, amelynek a rendeltetése a műveknek a nagyközönség számára történő zökkenőmentes hozzáférés biztosítása művelődés, szórakoztatás és nevelés céljából.⁵⁵ Külön kiemelés érdemel a művek magánhasználatra, valamint alkalmasszerűen tartott zártkörű összejövetelen történő szabad előadása [38. § (1) bek. f) pontja]. A zártkörűség önmagában nem jelenti azt, hogy a felhasználó mentesülne pl. a zeneművek nyilvános előadása után való jogdíjfizetési kötelezettség alól. Nyilvános előadásnak tekintendő ugyanis minden, a magánhasználatot (családiasság, háziasság körét) meghaladó előadás. A mű magánhasználatra történő szabad előadása vagy lejátszása a privát környezetben történő felhasználásra van leszűkítve. Ez a felhasználás nem érheti el a nyilvános előadás szintjét.⁵⁶

A jövedelemfokozás, és a jövedelemszerzés célját az Sztj. tág körben határozza meg.⁵⁷ A felhasználás ilyen célúnak tekintendő, ha alkalmas arra, hogy a felhasználó (pl. üzlet, szórakozóhely stb.) vevőkörét növelje vagy a vendégek szórakozását szolgálja. A jogdíjfizetés alól az sem mentesíti a felhasználót, ha bizonyítani tudja, hogy az ilyen felhasználás nem gyarapította a bevételeit. A jövedelemszerzés is tágan értelmezendő: a belépti díj kategóriájába tartozik pl. annak elnevezésétől függetlenül bármilyen díjbeszedés (pl. a magas ruhatári díj, meghívómegváltás stb.).

A zártkörű rendezvény fogalmát is tágan értelmezi az Sztj., mivel a gazdálkodó szervezetek vagy annak nem minősülő jogi személyek (pl. egyesület, alapítvány) által kizárólag tagjaik, tisztségviselőik és munkavállalóik részére rendezett összejövetelt is zártkörűnek tekinti.⁵⁸ Természetesen a zártkörűség mellett az Sztj. 38. § (1) bekezdésében foglalt további követelményeknek is meg kell felelnie az összejövetelnek, ha a műveket engedély, illetve díjfizetés nélkül kívánja a rendező felhasználni.

Végül fontos hangsúlyozni, hogy a művek szabad előadása minden műtípus tekintetében megengedett, így filmekre, audiovizuális művekre is (korlátozás csak a színpadi művekre és szoftvekre vonatkozik).

3.11 Művek megjelenítése

Művek meghatározott intézményekben történő megjelenítését új szabad felhasználási esetként ugyancsak az Sztj. EU-csatlakozástól hatályos módosítása vezette be.⁵⁹ Az INFOSOC Irányelv meglehetősen homályos megfogalmazású, értelmezési nehézségeket felvető szabálya⁶⁰ miatt ez a szabad felhasználási esetkör sokáig a viták keresztútjában állt. Az átültetett norma lényege:

- a felhasználásra vonatkozó eltérő megállapodás hiányában
- a tételesen meghatározott intézmények (beleértve a kép- és hangarchívumok) helyiségeiben e célra üzembe állított számítógépes monitorokon
- a gyűjteményeik részét képező műveket
- nem üzletszerűen
- tudományos kutatás vagy egyéni tanulás céljára
- a nyilvánosság egyes tagjai számára szabadon megjeleníthetik⁶¹ és a nyilvánosság említett tagjaihoz szabadon közvetíthetik.⁶²

E szabad felhasználás esetében a nyilvánosság egyes tagjaihoz való közvetítés és a számukra történő hozzáférhetővé tétel módját és feltételeit a 117/2004. (IV. 28.) Korm. rendelet (Szt.vhr.) határozza meg. Mind a törvényi szabály, mind a Korm. rendelet a NAVA megszervezését és igénybevételét vlti hivatott megkönnyíteni azáltal, hogy elősegíti a gyűjtemények és archívumok megfelelő – a kutatást és a tanulást is szolgáló – működtetését, akár dedikált hálózatok útján is. Az Szt.vhr. 2. §-ának (1) bekezdése értelmében e szabad felhasználással való visszaélés elkerülése érdekében a kedvezményezett intézmény köteles olyan műszaki intézkedés alkalmazására, amely megakadályozza a gyűjteménye hozzáférhetővé tett elemeinek

- módosítását (felülírását);
- engedély nélküli többszörözését (bármely hordozón való rögzítését, letöltését, nyomtatását vagy egyéb módon történő sokszorosítását);
- az igénybevevőként meghatározott személyek körén kívülre irányuló engedély nélküli közvetítését (ideértve a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tételt is).

E szabad felhasználás alkalmazásának további feltétele, hogy a kedvezményezett intézmény szabályzatában az Szt.vhr.-ben foglaltaknak megfelelően meghatározza az igénybevevők számára a számítógépes terminálokhoz való hozzáférés rendjét. Ez történhet oly módon is, hogy a hozzáférés feltételeként kikötik az igénybevevő nyilatkozatát arról, hogy a számítógépes terminálokat kizárólag a törvényben megfogalmazott tudományos kutatás vagy egyéni tanulás céljából veszi igénybe.

Az igénybevevő a kedvezményezett intézmény nyilvánosság számára nyitva álló helyiségében felállított terminálon keresztül hozzáférhet a kedvezményezett intézmény hozzáférhetővé tett gyűjteményével összekapcsolt más kedvezményezett intézmény hozzáférhetővé tett gyűjteményével is. Ennek során az igénybevevő nem módosíthatja (írhatja felül) és nem többszörözheti engedély nélkül (rögzítheti hordozón, töltheti le, nyomtathatja ki vagy

sokszorosíthatja egyéb módon) a számára hozzáférhetővé tett gyűjtemény elemeit.⁶³

A dedikált hálózati hozzáférés biztosítása szempontjából fontos az a rendelkezés is, miszerint a kedvezményezett intézmény gyűjteménye e szabad felhasználás alapján történő hozzáférhetővé tétel céljából bármely más, kedvezményezett intézmény gyűjteményével szabadon összekapcsolható. A kedvezményezett intézmény gyűjteménye más, vele összekapcsolt kedvezményezett intézményben felállított terminálon keresztül az igénybevevő számára a nyilvánossághoz közvetíthető. A kedvezményezett intézmények gyűjteményei összekapcsolásának ugyanakkor olyan biztonságos műszaki megoldáson kell alapulnia, amely kizárja, hogy az egyes intézmények gyűjteményeinek igénybevevőin kívül más is hozzáférjen a gyűjteményekhez.⁶⁴

4. Az adatbázis jogi védelme

Sokak szerint az adatbázisok jogi védelme nem kis fejtörés elé állítja a téma elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó szakembereket, tekintettel a jogterület komplexitására, valamint – a jogfejlődésnél mindig egy-két lépéssel előbb járó – technikai fejlődésre. Pragmatikus álláspont szerint az adatbázisok jogi védelmét illetően az tűnik a leginkább célravezetőnek, ha a gyakorlat alakítja ki az adatbázis azonosításának szempontjait, és ezek segítségével létrejöhét a védendő adatbázisok katalógusát. Tekintve, hogy a gyűjteményes műnek minősülő adatbázis esetében a szerzői jogi törvényünkkel egyidős, míg a nem eredeti adatbázisok esetében tizenhárom éve bevezetett jogintézményről van szó, ez egy hosszabb folyamat eredménye lehet. Annyit mindenestre ki lehet jelteni, hogy az adatbázisok mindkét típusa a tananyagok, a szakirodalmi művek, a tudományos művek, valamint az internetes tartalmak készítése, összeállítása során kaphat kiemelt figyelmet, és ezeknél az alkotásoknál merülnek fel gyakrabban az adatbázisok szerkesztésére és felhasználására vonatkozó kérdések. Különleges szabad felhasználási esetek is megtalálhatók ezen a jogi téren, ami szintén alátámasztja külön pontba szedésüket.

4.1 Szabályozási előzmények

Az 1996-ban elfogadott Adatbázis-irányelv⁶⁵ formájuktól és tartalmuktól függetlenül terjeszti ki a jogvédelmet az adatbázisokra, másként fogalmazva az uniós jog nemcsak az adatbázis elrendezését, egyéni rendszerét oltalmazza, hanem annak tartalmi részét is. Az egyetlen lényegi különbség az, hogy a nem eredeti adatbázisok külön – nem szerzői jogi – védelmi idejét 15 évben állapítja meg az irányelv, szemben a szerzői művek hagyományos 70 éves védelmével.

Az Sztj. 1999-től 2002-ig a bevezető rendelkezések között tárgyalta a tágabb fogalmat, a gyűjteményes művek csoportját, míg az egyes műfajokra vonatkozó rendelkezések között csak az adatbázisokra vonatkozó speciális szabályokat ismertette meglehetősen szűkszavúan. E szabályozási koncepció tehát nem említette meg az adatbázist a szerzői művek példálózó felsorolásában, „csak” a gyűjteményes művek egyik típusaként nevesítette. Zavaró volt az is, hogy az Sztj. nem adott az adatbázisra fogalom-meghatározást. Az informatikai ipar képviselői pedig a jogintézmény eredeti elnevezésével („adattár”) voltak elégedetlenek, mondván, hogy ez nem tükrözi vissza a szó angol eredetijét (*database*), és itthon is az „adatbázis” szóhasználat az elfogadottabb.

Mindezekről, valamint a nem eredeti (szerzői műnek nem minősülő) adatbázisok szabályozásának hiányától eltekintve, az Sztj. vonatkozó szabályozása korszerűnek és időtállóknak bizonyult. Eszerint szerzői jogi védelemben részesül a gyűjteményes mű, ha tartalmának összeválogatása, elrendezése vagy szerkesztése egyéni, eredeti jellegű.⁶⁶ A védelem a gyűjteményes művet megilleti akkor is, ha annak részei, összetevői nem részesülnek, illetve nem részesülhetnek szerzői jogi védelemben. Releváns hazai bírói ítéletek hiányában ugyanakkor nem egyszerű annak meghatározása, hogy milyen szerkesztés tekinthető egyéninek, eredetinek.

Nem előfeltétele a szerkesztő szerzőségének megállapításánál, hogy a gyűjteményes műben foglalt részek, alkotóelemek önmagukban szerzői jogi védelem alatt álljanak. A szerkesztő szerzői jogi minősége akkor állapítható meg, ha a gyűjteményes mű létrehozására irányuló tevékenysége (művek kiválasztása, elrendezése stb.) egyéni, kreatív jellegű.⁶⁷ A szerkesztő szerzői joga csak a gyűjteményes mű, mint egész tekintetében érvényesül, de nem érinti a gyűjteménybe felvett művek szerzőinek önálló jogait.

A 2002 január 1-jétől hatályos törvénymódosítás⁶⁸ pontosabbá tette a gyűjteményes műnek minősülő adatbázis szerzői jogi védelmének szabályait. A gyűjteményes mű helyett a gyűjtemény szót vezette be, amely akkor minősül gyűjteményes műnek, ha az említett feltételeknek megfelel. Eszerint tehát a gyűjteményes mű: a szerzői jogi védelemben részesülő gyűjtemény. Ez a változás azt eredményezte, hogy az Sztj.-ben a gyűjtemény vált a legszélesebb fogalommal. Gyűjtemény a gyűjteményes mű és gyűjteményes műnek nem minősülő adatbázis is. A gyűjtemények egyik fajtája az adatbázis, amely szerzői jogi védelemben részesül, ha egyben gyűjteményes műnek is számít, illetve a külön jogi védelemnek is tárgya lehet, ha jelentős ráfordításon alapuló adatbázis-előállítói teljesítményt hordoz. Abból a szabályból, hogy a gyűjteményes műnek minősülő adatbázist megillető szer-

zői jogi védelem nem terjed ki az adatbázis tartalmi elemeire, az is következik, hogy a gyűjteményes mű szerzői jogi védelme nem eredményezi a gyűjteménybe felvett szerzői műnek nem minősülő tartalmi elemek szerzői jogi védelmét, védetté válását.

Az Sztj. jelzett módosítása iktatta be a törvénybe az adatbázis fogalmának a meghatározását az irányelv definíciójának alapulvételével. Eszerint *adatbázis*: önálló művek, adatok vagy egyéb tartalmi elemek valamely rendszer vagy módszer szerint elrendezett gyűjteménye, amelynek tartalmi elemeihez – számítástechnikai eszközökkel vagy bármely más módon – egyedileg hozzá lehet férni.

Az Sztj. korábban is biztosította a gyűjteményes műnek minősülő adatbázis jogszerű felhasználója számára azt a jogot, hogy a szerző engedélye nélkül elvégezhesse azokat a cselekményeket, amelyek az adatbázis tartalmához való hozzáféréshez és az adatbázis tartalmának rendeltetésszerű felhasználásához szükségesek. Ha csak az adatbázis valamely részének felhasználásához szereztek jogot, ezt a szabályt az adatbázis e részére kellett alkalmazni.

4.2 A nem eredeti adatbázisok előállítóinak külön jogi védelme

Az Sztj. említett módosításának fő célja az adatbázis-előállítók külön jogi védelmének bevezetése volt. E jogok az adatbázis előállítóját akkor illetik meg, ha az adatbázis tartalmának megszerzése, ellenőrzése vagy megjelenítése jelentős ráfordítást igényelt. A ráfordítás *mennyiségileg* vagy *minőségileg*, illetve mindkét szempontból is lehet jelentős. Hogy mi számít mennyiségileg vagy minőségileg jelentős ráfordításnak, azt a törvény nem fejt ki, rábízva mindezt a bírói gyakorlatra. A jogalkotó ehhez csak annyi fogódzót adott, hogy kimondta: ráfordításon nemcsak pénzügyi befektetést kell érteni, hanem energia-, munka- és időráfordítást is. E speciális külön védelem alapján az előállító hozzájárulása szükséges ahhoz, hogy az adatbázis tartalmának egészét vagy – akár mennyiségi, akár minőségi, akár mindkét értelemben véve – jelentős részét kimásolják vagy újrahasonítsák.

Az adatbázis-előállító hozzájárulása szükséges ahhoz is, hogy az adatbázis tartalmának jelentéktelen részét kimásolják vagy újrahasonítsák, feltéve, hogy ez ismételt és rendszeresen történik, továbbá sérelmes az adatbázis rendes felhasználására vagy indokolatlanul károsítja az adatbázis előállítójának jogos érdekeit.⁶⁹ Az adatbázisra vonatkozó külön jogi védelem alanya az adatbázis előállítója, vagyis az a természetes személy, jogi személy vagy jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaság, aki vagy amely saját nevében és kockázatára

kezdeményezte az adatbázis előállítását, gondoskodva az ehhez szükséges ráfordításokról.

Az Sztj. szerint az adatbázisok az első nyilvánosságra hozatalt követő év első napjától számított tizenöt évig, illetve az adatbázis elkészítését követő első év napjától számított tizenöt évig részesülnek védelemben, ha ezalatt nem hozták nyilvánosságra az adatbázist. Ez a védelmi idő újra kezdődik, ha az adatbázis tartalmát jelentősen megváltoztatják úgy, hogy annak eredményeként a megváltoztatott adatbázis önállóan is jelentős ráfordítással előállítottak számít. Ezzel a szabállyal lényegében korlátlan ideig tartó védelmet biztosíthat a maga számára az előállító.

4.3 Szabad felhasználási lehetőségek

A felhasználó jogosult kimásolni és újrahasznosítani az adatbázis jelentéktelen részét. Ha az adatbázis valamely részének felhasználására szerzett jogot, akkor az említett hasznosítási cselekményeket is csak az adatbázis e részére kell alkalmazni. A szabad felhasználási lehetőségek a következők:

- magáncélra bárki kimásolhatja az adatbázis tartalmát (akár jelentős részét is), ha az jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja;⁷⁰
- a forrás megjelölésével iskolai oktatás vagy tudományos kutatás céljára – a célnak megfelelő módon és mértékig – az adatbázis tartalmának jelentős része is kimásolható, ha az jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja;⁷¹
- bírósági, államigazgatási vagy más hatósági eljárásban bizonyítás céljára az adatbázis tartalmának jelentős része is kimásolható vagy újrahasznosítható, a célnak megfelelő módon és mértékig.⁷²

Az Sztj. szerint az adatbázisok az első nyilvánosságra hozatalt követő év első napjától számított tizenöt évig, illetve az adatbázis elkészítését követő első év napjától számított tizenöt évig részesülnek védelemben, ha ezalatt nem hozták nyilvánosságra az adatbázist. Ez a védelmi idő újra kezdődik, ha az adatbázis tartalmát jelentősen megváltoztatják úgy, hogy annak eredményeként a megváltoztatott adatbázis önállóan is jelentős ráfordítással előállítottak számít. Ezzel a szabállyal lényegében korlátlan ideig tartó védelmet biztosíthat a maga számára az előállító.

A NAVA működése során problémát jelenthet, hogy a külön jogi védelemben részesülő adatbázisok esetében az Sztj. nem adott szabad felhasználást e tartalmak meghatározott intézményekben történő archiválási célú másolására⁷³ és képernyőn történő szabad megjelenítésére,⁷⁴ míg művek és szomszédos jogi teljesítmények esetében adottak ezek a

szabad felhasználások. A jogszerű felhasználót csupán az adatbázis „jelentéktelen részeire” illeti meg a másolás joga, így a kedvezményezett intézmények is csupán ezzel a lehetőséggel élhetnek.

Jegyzetek

¹ Erről bővebben lásd Cseporán Zsolt: A művészet szabadsága – A képzőművészet járulékos alapjogi jellege: a tulajdonhoz való jog. Pázmány Law Working Papers. Budapest, 2013/15.

² Alkotmányjogi értelemben a szerzői mű valóban nem más, mint formába öntött vélemény.

³ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Sztj.) 16. §-ának (1) bekezdése alapján.

⁴ Erről bővebben lásd Faludi Gábor: A szerzői jog és az iparjogvédelem belső korlátjai. Jogtudományi Közöny 2006. 7-8. sz. 281. o.

⁵ 482/B/2002 AB határozata (2007. április 3.).

⁶ Sztj. 27. § (1) bek.: Az írók, a zeneszerzők és a szövegírók képviselőiben – a színpadra szánt irodalmi művek és a zenedrámai művek vagy jeleneteik, illetve kerestmetszeteik, valamint a szakirodalmi művek és a nagyobb terjedelmű nem színpadra szánt szépirodalmi művek (pl. regények) felhasználása kivételével – a már nyilvánosságra hozott művek sugárzásának engedélyezésére és az ennek fejében fizetendő díjak mértékére vonatkozóan az irodalmi és a zenei művekkel kapcsolatos szerzői jogok közös kezelését végző szervezet köt szerződést a felhasználóval.

⁷ <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/F9999FA2F9875601C1257ADA00528DED?OpenDocument>

⁸ Gyenge Anikó: A szerzői jogi korlátozások és a szerzői jog emberi jogi háttere. HVG-Orac, Budapest 2010, 227. o.

⁹ Lásd az Sztj. preambulumban és Általános indokolásában.

¹⁰ A szerző vagyoni jogai kizárólagos gyakorolhatóságának másik legfontosabb korlátja a védelmi idő lejáratja. Szélesebb értelemben a korlátok közé tartozik a jogkimerülés [Sztj. 23. § (5) bek.] és a kötelező közös jogkezelésen (Sztj. 85. §) belül a szerző engedélyezési jogának díjigényre szorítása.

¹¹ A vagyoni jogosultságok vonatkozásában főszabályszerűen bármilyen felhasználáshoz a szerzői hozzájárulás szükséges, illetve a díjazás vélelme érvényesül. Az ez alóli kivételek kerülnek taxatív szabályozásra. Általánosan érvénysülő elv, hogy a vagyoni jogok korlátozása nem sértheti a szerző személyhez fűződő jogait.

¹² A személyhez fűződő jogosultságok korlátozásával találkozunk pl. a szolgálati művek esetén, a felhasználáshoz adott hozzájárulás visszavonásához kapcsolt felmondási jog korlátozásánál, vagy a szomszédos jogi jogosultak esetében a szerzőkhöz képest szűkebb körű személyhez fűződő jogoknál.

¹³ Az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve (2001. május 22.) az információs társadalomban érvényesülő szerzői és kapcsolódó jogok egyes kérdéseiben történő összehangolásáról.

¹⁴ Sztj. 33. § (2) és (3) bek., 35. § (1) bek. és a 20. § (1) és (2) bek.

¹⁵ 2014. április 10-én előzetes döntést hozott az Európai Unió Bírósága az ACI Adam kontra Stichting de ThuisKopie ügyben. A kérdés egyebek mellett az volt, hogy a tagállamok engedhetik-e a magáncélú többszörözés keretében a jogellenes forrásból történő másolást, vagy ez nem illik bele a szabad felhasználási esetkörbe. A válasz nemleges lett.

¹⁶ Szjt. 1. § (4) bek.: Nem tartoznak a törvény védelme alá a jogszabályok, az állami irányítás egyéb jogi eszközei, a bírósági vagy hatósági határozatok, a hatósági vagy más hivatalos közlemények és az ügyiratok, valamint a jogszabállyal kötelezővé tett szabványok és más hasonló rendelkezések. (5) A szerzői jogi védelem nem terjed ki a sajtótermékek közleményeinek alapjául szolgáló tényekre vagy napi hírekre. (6) Valamely ötlet, elv, elgondolás, eljárás, működési módszer vagy matematikai művelet nem lehet tárgya a szerzői jogi védelemnek.

¹⁷ Az egy külön kérdés, hogy az Szjt. 10. § (4) bekezdése a szerző halála után fellelt mű tekintetében egy megdönthető vélelmet állít fel, amely szerint a szerző halála után fellelt művet – ha a szerző vagy jogutódja ellenkező nyilatkozatot nem tett vagy az ellenkezőjét másképp nem bizonyítják – úgy kell tekinteni, hogy a szerző azt nyilvánosságra hozatalra szánta.

¹⁸ Szjt. 20. § (1) bek.

¹⁹ Szjt. 33. § (2) bek.

²⁰ Szjt. 33. § (3) bek.

²¹ 2003. évi CII. törvény az egyes iparjogvédelmi és szerzői jogi törvények módosításáról (hatályos: 2014. április 1-jétől).

²² Szjt. 95/A. § (1) bek.: A reprográfiával [21. § (1) bek.] történő magáncélú másolás [35. § (1) bek.], továbbá a 34. § (2) bekezdésében, a 35. § (4) és (7) bekezdésében és a 41. §-ban szabályozott szabad felhasználási esetek tekintetében a szabad felhasználás kedvezményezettje követelheti, hogy a jogosult a műszaki intézkedések megkerülésével szemben a 95. § alapján biztosított védelem ellenére tegye lehetővé számára a szabad felhasználást, feltéve, hogy a szabad felhasználás kedvezményezettje a műhöz jogszerűen férhet hozzá. Ha a felek között nem jön létre megállapodás a szabad felhasználás lehetővé tételének feltételeiről, a felek bármelyike kezdeményezheti a 105/A. § alapján történő eljárást.

105/A. § (1) bek.: Ha a szabad felhasználás kedvezményezettje és a jogosult között nem jön létre megállapodás arról, hogy a szabad felhasználást a műszaki intézkedések megkerülésével szemben biztosított védelem (95. §) ellenére milyen feltételekkel teszik lehetővé (95/A. §), a felek bármelyike az egyeztető testülethez fordulhat.

²³ Az ide tartozó esetek (időleges többszörözés, ideiglenes rögzítés, a tájékoztatás és a közélet nyilvánosságának biztosítása, időszerű cikkek, műsorok szabad felhasználása, díszlet szabad felhasználása, kiállítások és aukciók reklámozása, tájékoztatás napi eseményekről, művek szabad előadása, művek megjelenítése, szabad könyvtári kölcsönzés) közül csak azokkal foglalkozunk bővebben, amelyek közvetlenül érintik az alkotómunkát, a tudományos kutatást, archiválást, és az intézményi célú felhasználást.

²⁴ Az ide tartozó esetekkel (fogyatékosokat szolgáló szabad felhasználás, bizonyítási célú szabad felhasználás, parlamenti munkát szolgáló szabad felhasználás) ebben az írásban nem foglalkozunk.

²⁵ Szjt. 35. § (1) bek.

²⁶ Bővebben lásd: BH 1992.631

²⁷ Bővebben lásd az SZJSZT-07/96. számú szakvéleményben.

²⁸ Szjt. 35. § (2) bek.

²⁹ Szjt. 35. § (3) bek.: Nem minősül szabad felhasználásnak – függetlenül attól, hogy magáncélra történik-e -, ha a műről más személlyel készíttetnek másolatot számítógépen, illetve elektronikus adathordozóra

³⁰ Szjt. 34. § (4) bek.

³¹ Szjt. 35. § (1) bek.: Természetes személy magáncélra a műről másolatot készíthet, ha az jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja. E rendelkezés nem vonatkozik az építészeti műre, a műszaki létesítményre, a szoftverre és a számítástechnikai eszközzel működtetett adatbázisra, valamint a mű nyilvános előadásának kép- vagy hanghordozóra való rögzítésére. Kotta reprográfiával [21. § (1) bek.] magáncélra és a (4) bekezdés b)-d) pontjában szabályozott esetekben sem többszörözhető.

³² A sajátos esetek egyike a magáncélú másolás korlátozása papíralapú kiadványnál. Az Szjt. a nyomtatott sajtó és egyéb művek egészének digitális formában történő magáncélú másolását (pl. scanner, fénymásoló) kiveszi a szabad felhasználás köréből. Továbbra is szabad felhasználásnak minősül egy könyv részeinek fénymásolása vagy egész könyv, napilap vagy folyóirat írógéppel, kézírással történő másolása. [Szjt. 35. § (2) bek.] A másik a magáncélú másolás korlátozása digitális másolatnál. Eszerint a műről számítógéppel vagy elektronikus adathordozóra történő magáncélú másolatok készítése csak abban az esetben minősül szabad felhasználásnak, ha azt a felhasználó saját maga készíti el. [Szjt. 35. § (3) bek.] Ha tehát pl. egy CD lemezt valaki mással másoltat, hiába történik ez magáncélból, szabad felhasználásnak nem minősül. Ha azonban valaki saját maga rendelkezik egy erre alkalmas másoló berendezéssel, saját maga szabad felhasználás keretében megteheti a CD átirását.

³³ 1969. évi III. tv. 18. § (1) bek.

³⁴ A digitális korszakban és az internet világában már nem tekinthető tipikusnak a művek hordozókon történő rögzítése és terjesztése. Manapság a kedvenc műsorok közösségi oldalakra történő feltöltése és megosztása ölt mind nagyobb méreteket, amely nem tartozik a szabad felhasználások körébe. Ez a médiaszervezetek egyedi engedélyéhez kötött művelet, melynek elmaradása esetén a szervezetek követelhetik a jogsértés megszüntetését és egyéb jogérvényesítési eszközökkel is élhetnek. (Ennek határfoka és eredményessége külön tanulmány tárgya lehetne.)

³⁵ Ha egy egyébként a jogdíjfizetés hatálya alá tartozó üres hordozót "professzionális" sokszorosítás céljára használnak (típusosan egy rádió- vagy televízió-szervezet alaptevékenysége keretében), akkor – a hangfelvétel-engedélyezés hatálya alá eső hangfelvételek és audiovizuális műhöz történő zenerögzítések esetén – szükséges, hogy a sokszorosítást az ARTISJUS „jogosítsa”. Az előírt igazolás és (zenemű többszörözés esetén) a hangfelvétel-jogosítási szerződés biztosítja a rendszer zártságát, valamint azt, hogy a professzionális célú felhasználók mentességet élvezzenek és csak a

magáncélú másolatkészítésre tipikusan használt hordozók után fizessenek e jogdíjak kötelezettjei jogdíjat.

³⁶ Az INFOSOC Irányelv 5. cikke (2) bekezdésének c) pontja csak meghatározott intézmények javára teszi lehetővé – szabad felhasználásként – az intézményi célra történő másolatkészítést.

³⁷ Sztj. 35. § (4) bek.: Nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtár, iskolai oktatás célját szolgáló [33. § (4) bek.] intézmény, muzeális intézmény, levéltár, valamint a közgyűjteménynek minősülő kép-, illetve hangarchívum a műről másolatot készíthet, ha az jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja, és

a) tudományos kutatáshoz vagy archiváláshoz szükséges,

b) nyilvános könyvtári ellátás vagy a 38. § (5) bekezdésében meghatározott felhasználás céljára készül,

c) megjelent mű kisebb részéről, illetve újság- vagy folyóiratcikkéről belső intézményi célra készül, vagy

d) külön törvény azt kivételes esetben, meghatározott feltételekkel megengedi.

³⁸ Sztj. 35. § (6) bek.: Szabad felhasználás a mű járulékos vagy közbenső – a felhasználásra irányuló műszaki folyamat elválaszthatatlan és lényeges részét képező, önálló gazdasági jelentőség nélküli – időleges többszörözése, ha kizárólag az a célja, hogy lehetővé tegye

a) az átvitelt harmadik személyek között hálózaton, köztes szolgáltató által, vagy

b) a műnek a szerző által engedélyezett, illetve e törvény rendelkezései alapján megengedett felhasználását.

³⁹ Különös jelentősége van e kivételt engedő szabálynak a caching és browsing néven ismert folyamatoknál. Ezekben az esetekben az ideiglenes műtárolás (többszörözés) keretében az internetes felhasználás gyorsabbá, hatékonyabbá válik. Mivel ezek már kívül esnek a szűkebben vett tárgykörünkön, ezért bővebb elemzésüktől eltekintünk.

⁴⁰ Az Európai Bíróság Infopaq II. ügyben hozott C-302/10. sz. döntése szerint az időleges többszörözés akkor elfogadható, ha az „a mű jogszerű felhasználásából származó előnyökön túlmenően nem keletkezett további előnyök”, azaz nem tesz lehetővé olyan további felhasználást, amelyért a jogosult már nem kapott megfelelő díjazást. (Az Infopaq döntéseknek /C-5/08. sz. Infopaq I./ a jelentősége abban van, hogy e szabad felhasználási lehetőséget a teljesen automatikusan megvalósuló időleges többszörözéseken túlra is megnyitja.)

⁴¹ Ezt erősíti és támasztja alá az Sztj. 26. §-ának (6) és (8) bekezdése.

⁴² Ehelyütt figyelemmel kell lenni a 2001. évi CVIII. törvény (Ekertv.) közvetítői felelősséget korlátozó rendelkezéseire is.

⁴³ Sztj. 35. § (7) bek.: Szabad felhasználás a saját műsorának sugárzásához jogszerűen felhasználható műről a rádió- vagy televízió-szervezet által saját eszközeivel készített ideiglenes rögzítés. Ha a sugárzás engedélyezésére kötött szerződés másként nem rendelkezik, e rögzítést a rögzítés elkészítésének időpontjától számított három hónapon belül meg kell semmisíteni, illetve törölni kell. E rögzítések közül azonban azok a – külön törvényben meghatározott – rögzítések, amelyeknek rendkívüli

dokumentációs értéke van, közgyűjteménynek minősülő kép-, illetve hangarchívumban korlátlan ideig megőrizhetők.

⁴⁴ Ehhez kapcsolódik az Európai Bíróság C-510/10. számú (DR és TV2 Danmark ügy) ítélete, amely szerint a „saját eszközeikkel” kifejezést az uniós jog keretében, önállóan és egységesen kell értelmezni. Eszerint bármely, a műsorsugárzó szervezet nevében vagy annak felelőssége alatt eljáró személy eszköze is a műsorsugárzó szervezet saját eszközének minősül. Ennek keretében a tagállami bíróságoknak azt kell megítélnie, hogy az adott jogvitában ez a személy a műsorsugárzó szervezet nevében, vagy legalább annak felelőssége alatt eljáró személynek tekinthető-e. Ez utóbbi kapcsán ugyanis egyértelmű, hogy a műveik jogosulatlan rögzítése által veszélyeztetett szerzőkkel szemben a műsorsugárzó szervezet ugyanolyan kártérítési felelősséggel tartozik a harmadik személynek (pl. egy jogilag független külső televíziós műsorgyártó cégnek) a konkrét rögzítéssel összefüggő cselekményeivel vagy mulasztásával okozott károkért, mintha maga a műsorsugárzó szervezet járt volna el és mulasztott volna.

⁴⁵ Ez a szabály csupán szerződéspótló (diszpozitív jellegű), vagyis csak eltérő szerződési kikötés hiányában érvényesül.

⁴⁶ Sztj. 35. § (8) bek.

⁴⁷ Az 1975. évi 4. törvényerejű rendelettel kihirdetett Berni Egyezmény 2bis cikk (1) bekezdése lehetőséget biztosít a tagállamok törvényhozóinak arra, hogy a védelemből kizárják a bírósági tárgyalások során elhangzott valamint a politikai beszédeket. Az előadások, szónoki beszédek és más nyilvánosan elhangzott azonos jellegű művek tekintetében a 2bis cikk (2) bekezdés lehetővé teszi a törvényhozóknak, hogy megengedjék a tájékoztatás céljával összhangban az ilyen beszédek sajtóban való közzétételét, illetve az Egyezményben meghatározott módokon történő nyilvánosságához közvetítését.

⁴⁸ Sztj. 36. § (1) bek.: Nyilvánosan tartott előadások és más hasonló művek részletei, valamint politikai beszédek tájékoztatás céljára – a cél által indokolt terjedelemben – szabadon felhasználhatók. Ilyen felhasználás esetén a forrást – a szerző nevével együtt – fel kell tüntetni, hacsak ez lehetetlennek nem bizonyul. Az említett művek gyűjteményes kiadásához a szerző engedélye szükséges.

⁴⁹ 5. cikk (3) bekezdésének f) pontja.

⁵⁰ Sztj. 36. § (2) bek.: Napi eseményekhez kapcsolódó, időszerű gazdasági vagy politikai témákról megjelentetett cikkek vagy e témákról sugárzott művek a sajtóban szabadon többszörözhetők, nyilvánosságához közvetíthetők – ideértve a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tételt [26. § (8) bek.] is -, feltéve, hogy a szerző nem tett az ilyen felhasználást megtiltó nyilatkozatot. Ilyen felhasználás esetén a forrást – a szerző nevével együtt – fel kell tüntetni.

⁵¹ 5. cikk (3) bekezdésének c) pontja.

⁵² Sztj. 37. §: Egyes művek az időszerű, napi eseményekről való tájékoztatás céljára – a cél által indokolt terjedelemben – szabadon felhasználhatók. Ilyen felhasználás esetén a forrást – a szerző nevével együtt – fel kell tüntetni, hacsak ez lehetetlennek nem bizonyul.

⁵³ 5. cikk (3) bekezdésének c) pontja.

⁵⁴ A korábbi szabályozás szigorúbb feltételeket támasztott, így egyes művek csak politikai vagy más időszéri műsorszámok keretében voltak bemutathatók.

⁵⁵ Szjt. 38. § (1) bek.: Ha az előadás jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja, és a közreműködők sem részesülnek díjazásban, a művek előadhatók a következő esetekben:

a) színpadi mű esetében műkedvelő művészeti csoportok előadásán, kiadott szöveg vagy jogosan használt kézirat alapján, feltéve, hogy ez nem ütközik nemzetközi szerződésbe,

b) iskolai oktatás céljára és iskolai ünnepélyeken,

c) szociális és időskori gondozás keretében,

d)

e) vallási közösségek vallásos szertartásain és vallásos ünnepségein,

f) magánhasználatra, valamint alkalomszerűen tartott zártkörű összejövetelen.

⁵⁶ A magánhasználat és a zártkörűség közötti különbség elhatárolási alkalomadtán problémákat vethet fel. Az Szjt. ugyanis konkrétan nem határozza meg az előadáson résztvevők számának korlátozásával vagy másként a magánhasználat jelentését. Az elhatárolási probléma az adott esetben bírói mérlegelést igényel. Előfordulhat ugyanis, hogy egy családi rendezvény szélesebb körű felhasználást eredményez mint egy kisebb zárt körű rendezvény. Az utóbbi esetben a szabad felhasználás megállapítása szigorúbb feltételekhez kötött, itt ugyanis az Szjt. megköveteli az alkalomszerűséget, és a közreműködők díjazása sem megengedett. A magánhasználat keretében történő előadás vagy lejátszás szabad felhasználásnak minősítéséhez elegendő, ha az jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja.

⁵⁷ Szjt. 38. § (2) bek.: Jövedelemfokozás célját szolgálja a felhasználás, ha alkalmas arra, hogy a felhasználó (pl. üzlet, szórakozóhely) vevőkörét vagy látogatottságát növelje, vagy pedig, ha az üzlethelyiséget látogató vendégek vagy más fogyasztók szórakoztatását szolgálja. Jövedelemszerzésnek minősül különösen a belépődíj szedése, akkor is, ha egyéb elnevezés alatt történik. Díjazásnak minősül a fellépéssel kapcsolatban ténylegesen felmerült és indokolt költségeket meghaladó térítés is.

⁵⁸ Szjt. 38. § (4) bek.: Zártkörű a gazdálkodó szervezetek, továbbá a gazdálkodó szervezetnek nem minősülő jogi személyek által kizárólag tagjaik, tisztségviselőik, munkavállalóik részére rendezett összejövetel is.

⁵⁹ Szjt. 38. § (5) bek.: A felhasználásra vonatkozó eltérő megállapodás hiányában a nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárak, iskolai oktatás célját szolgáló [33. § (4) bek.] intézmények, muzeális intézmények, levéltárak, valamint közgyűjteménynek minősülő kép-, illetve hangarchívumok gyűjteményeinek részét képező művek az ilyen intézmények helyiségeiben ezzel a céllal üzembe állított számítógépes terminálok képernyőjén tudományos kutatás vagy egyéni tanulás céljára a nyilvánosság egyes tagjai számára szabadon megjeleníthetők, és ennek érdekében – külön jogszabályban meghatározott módon és feltételekkel – a nyilvánosság említett tagjaihoz szabadon közvetíthetők, ideértve a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé

tételt is, feltéve, hogy az ilyen felhasználás jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja.

⁶⁰ 5. cikk (3) bekezdésének n) pontja

⁶¹ A megjelenítés a nyilvános előadás (Szjt. 24–25. §) egyik formájának, típusának tekinthető.

⁶² A közvetítés a mű nyilvánosságához való közvetítésével (26–28. §) rokonítható.

⁶³ Szjt.vhr. 2. § (1) bek.

⁶⁴ Az Szjt.vhr. kimondja azt is, hogy a gyűjtemények összekapcsolása a járulékos vagy közbenső időleges többszörözésen kívül nem valósíthatja meg a hozzáférhetővé tett művek és más, szerzői jogi védelem alatt álló teljesítmények többszörözését. Ez a rendelkezés már a szerzők és más jogosultak érdekeit lesz hivatott védelmezni.

⁶⁵ Az Európa Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve az adatbázisok jogi védelméről.

⁶⁶ A „Szerzői jogi védelem fennállása műholdas televízióprogramok térképe és frekvencia táblázat esetében” tárgyú SZJSZT-38/06. számú szakvélemény ennek kapcsán kifejtette, hogy adatbázisok esetén „az elrendezés elsősorban akkor tekinthető egyéninek, eredetinek, ha az meghaladja a nyilvánvaló sorrendbe illeszthető tulajdonságok alapján (például kezdőbetű, súly, hossz) történő automatikus rendezést”.

⁶⁷ A „Könyvtárak állománygyarapítási tanácsadójának jogi védelme; internetes felhasználási jogának gyakorlása” tárgyú SZJSZT-14/02 számú szakvélemény ennek kapcsán kifejtette, hogy az Új Könyvek nem éri el a szerzői jogi védelemhez az Szjt. által megkívánt egyéni, eredeti jelleget, nem „gyűjteményes mű”, mivel az elrendezés, szerkesztés közismert szabályok szerint történik (betűrend, Egyetemes Tizedes Osztályozás, bibliográfiai szabályok), a feldolgozott könyveket pedig nem valamilyen elv szerint válogatják ki, hanem elvileg az összes megjelent művet ismertetik.

⁶⁸ Beiktatta a 2001. évi LXXVII. törvényt.

⁶⁹ A „Hazai és külföldi időszaki kiadványok tartalmának digitális archiválásával összefüggő szerzői jogi kérdések” tárgyú SZJSZT-29/2004. sz. szakvélemény ennek kapcsán megállapította, hogy „a könyvtár gyűjteményének részét képező, nyomdászati úton megjelenített művek, adatbázisok digitális formára hozása – akár szkennelés útján, akár más módon, például irodalmi művek esetén ismételt begépeléssel – a szerzői jog fogaalomrendszerében „többszörözésnek”, illetve „kimásolásnak” minősül. [...] Gyakran előfordul, hogy a kiadó kiadja CD-ROM-on vagy közzéteszi az interneten a hosszabb időszak alatt megjelent időszaki kiadványok nagy részét (vagy összességét). Gyakran számítógépi programot is fejlesztenek az adatbázishoz, amellyel elektronikusan is kereshetővé válik az adatbázis. Ha a kiadónak ez a tevékenysége a tartalom megszerzése (egybegyűjtése), ellenőrzése vagy megjelenítése tekintetében jelentős ráfordítást igényel, az összefoglalt adatbázis tekintetében is fennáll a sui generis oltalom. Amennyiben a könyvtár a cikkek/tanulmányok kumulált adatbázisát használja fel forrásként, amely digitalizált adatbázis előállítására már jelentős ráfordítást igényelt a kiadó részéről, úgy ez esetben számolnia kell az adatbázis-előállító kapcsolódó jogaival. Ha viszont a könyvtár azt a megoldást választ-

ja, hogy a folyóirat egyes nyomtatott számaiból (pl. szkenneléssel) végzi az archiválást – és olyan folyóiratot másol, amelynek egy száma nem jelentős ráfordítással jött létre –, akkor nem kell ilyen kapcsolódó joggal foglalkoznia.

⁷⁰ Szjt. 84/C. § (1) bek.

⁷¹ Szjt. 84/C. § (2) bek.

⁷² Szjt. 84/C. § (3) bek.

⁷³ Szjt. 35. § (4) bek.

⁷⁴ Szjt. 38. § (5) bek.

Kovács Ildikó

joghallgató, demonstrátor

PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék

A devizahitelekkel kapcsolatos szabályozás és a jogbiztonság alaptörvényi elve

I. A témakör előzményei és vizsgálati szempontjaim

Tanulmányom célja a devizahitelekkel kapcsolatos 2014. évi törvényi szabályokkal összefüggő alkotmányossági problémák közül a jogállamiság elve egyik összetevőjének, a jogbiztonságnak áttekintése az Alkotmánybíróság devizahitelekkel kapcsolatos döntései alapján¹.

A devizahitelekkel kapcsolatos jogi szabályozás több formában is megjelent korábban, és a 2008-tól induló gazdasági válság miatt jelentősen megnövekedett törlesztő-részletek miatt keletkezett társadalmi problémák kezelésére az Országgyűlés több lépést is tett és tesz jelenleg is.² Ezek közül írásom kizárólag azt a törvényi szabályozást és az azzal kapcsolatos alkotmányossági kérdéseket vizsgálja (a jogbiztonság elvére szűkítve), amely a szerződések tisztességtelenségének törvényi vélemezésével törekszik a helyzet kezelésére (azaz a Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 2014. évi XXXVIII. törvény – a továbbiakban Deviza-törvény vagy Törvény – vonatkozásában vizsgálódom).

Ebből következően nem képezi az írás tárgyát a fogyasztónak nyújtott hitelről szóló 2009. évi CLXII. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2014. évi LXXVIII. törvény (a továbbiakban: fair bankokról szóló törvény), valamint az egyes fogyasztói kölcsönszerződések devizanemének módosulásával és a kamatszabályokkal kapcsolatos kérdések rendezéséről szóló 2014. évi LXXVII. törvény³, valamint a Deviza-törvényben rögzített elszámolás szabályairól és egyes egyéb rendelkezésekről szóló 2014. évi XL. törvény (elszámolási törvény) szabályozásának áttekintése (csakis annyiban, amennyiben esetlegesen a Deviza-törvényhez szorosan kapcsolódik).

Az Alkotmánybíróság a 2014. évi XXXVIII. törvényről – egyedi normakontroll eljárásban – 2014. november 11-én meghozta a kérdéskörben eddig született egyik legfontosabb döntését⁴. A 34/2014. (XI. 14.) AB határozat (továbbiakban: Deviza-határozat, Deviza-döntés) a 2014. évi XXXVIII. tör-

vény egésze, valamint 1.§ (1)-(3) és (6)-(7) bekezdései, a 4-15.§-ai, továbbá a 19.§-a alaptörvényellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányuló bírói kezdeményezéseket elutasította.

Utalni szeretnék arra, hogy az Alkotmánybíróság a Deviza-döntésben az ítéletábról küldött indítványokkal érdemben nem foglalkozott. Jelzem azt is, hogy a Deviza-határozatot követően az Alkotmánybíróság több döntést is meghozott a témakörben, többek között a terjedelmes és jelentős hatású 2/2015. (II. 2.) AB határozatot (ebben bírálta el az ítéletábráról érkezett bírói indítványokat), valamint a 7/2015. (III. 19.) AB határozatot, a 3057/2015. (III. 31.) AB határozatot, a 11/2015. (V. 14.) AB határozatot, a 3087/2015. (V. 19.) AB végzést, valamint három nem érdemi döntést (visszautasító végzések). Ez utóbbiak azonban a Deviza-határozathoz képest (a törvény alkotmányossága vonatkozásában) jelentős új érvet nem tartalmaznak, így írásomban csak ott és annyiban hivatkozom rájuk, amennyiben a teljesség igénye ezt indokolja – azaz tanulmányom fő vonala a 34/2014. (XI. 14.) AB határozat érvelésrendszerére és a bírói indítványokkal összefüggő saját alkotmányossági gondolataimra épül.

Mindezek után – a Törvény célját is áttekintvén – a bírói indítványok⁵ görcső alá vételével a Törvény rendelkezéseit vizsgálom alkotmányossági szempontból.

Végül e rész lezárásaként annyit szeretnék megjegyezni, hogy írásomban azokra a korábban hatályos alkotmánybírósági határozatokra hivatkozom, amelyek meglátásom szerint megfelelnek a 13/2013. (VI. 17.) AB határozatban megfogalmazott elveknek; minthogy az Alaptörvény záró és egyes rendelkezéseinek 2013. április 1-jétől hatályos 5. pontja szerint az Alaptörvény hatálybalépése előtt meghozott alkotmánybírósági határozatok hatályukat veszítik. E rendelkezés viszont nem érinti az ezen határozatok által kifejtett joghatásokat. Az Alkotmánybíróság a 13/2013. (VI. 17.) AB határozatban megállapította, hogy „az újabb ügyekben vizsgálendő alkotmányjogi kérdések kapcsán felhasználhatja a korábbi határozataiban kidolgozott érveket, jogelveket és alkotmányossági összefüggéseket, ha az Alaptörvény adott szakaszának az Alkotmánnyal fennálló tartalmi egyezése, az Alaptörvény egészét illető kontextuális egyezősége, az Alaptörvény értelmezési szabályainak figyelembevétele és a konkrét ügy alapján a megállapítások alkalmazhatóságának nincs akadálya, és szükségesnek mutatkozik azoknak a meghozandó döntése indokolásába történő beillesztése.”

II. A problémakezelés alkotmányossági vonatkozásai

1. Bevezető megjegyzések

A törvény elfogadását követően várható volt, hogy a jogi rendezés által hátrányosan érintettek (azaz a bankok) köre élni fog az Alaptörvényben és nemzetközi egyezményekben garantált jogával, és minden lehetséges fórumon eljárásokat kezdeményez annak érdekében, hogy a rá hátrányos előírásokat valamilyen módon semlegesítse, semlegesítse. E tanulmány e törekvések közül a magyar Alkotmánybíróság előtti eljárások kezdeményezése tekintetében indított törekvéseket is alapul véve vizsgálódik.

Mivel az Alaptörvény már nem ismeri az actio popularis jellegű utólagos normakontrollt, a törvényi előírások által érintett bankok számára a mozgáster beszűkült: elméletileg az alkotmányjogi panasz és a bíró által kezdeményezhető konkrét utólagos normakontroll jöhetett szóba. (Mivel nem került sor a köztársasági elnök általi előzetes normakontrollra, illetve az utólagos kontroll kezdeményezésére jogosultak sem nyújtottak be indítványt, ezek lehetőségét fel sem vetem és nem is vizsgálom).

Az Alkotmánybírósághoz a „első körben” négy bírói kezdeményezést nyújtottak be. Ezek a benyújtás időrendi sorrendjében az alábbiak:

Elsőként a Fővárosi Törvényszék bírása fordult Alkotmánybírósághoz (továbbiakban 1. indítvány). Érvérendszerre tömören az alábbiakban foglalható össze:

A bírói indítvány szerint a Deviza-törvény (illetve annak egyes előírásai) sérti az Alaptörvényt

- a) B) cikkének (1) bekezdését, amely szerint Magyarország független, demokratikus jogállam;
- b) C) cikkének (1) bekezdését, amely alapján a magyar állam működése a hatalom megosztásának elvén alapszik;
- c) M) cikkének (1) és (2) bekezdését, amelynek értelmében Magyarország gazdasága az értékteremtő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik, illetve Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait;
- d) Q) cikkének (2) bekezdését is, amely szerint Magyarország a nemzetközi jogi kötelezettségeinek teljesítése érdekében biztosítja a nemzetközi jog és a magyar jog összhangját;
- e) XV. cikkének (1) bekezdését, amely alapján a törvény előtt mindenki egyenlő;
- f) XXVIII. cikk (1) bekezdését, amelynek értelmében mindenkinek joga van ah-

hoz, hogy valamely perben a jogait és a kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el;

g) XXVIII. cikk (7) bekezdését, amely szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogorvoslattal éljen az olyan bírósági, hatósági és más közigazgatási döntés ellen, amely a jogát vagy jogos érdekét sérti; valamint

h) 26. cikkének (1) bekezdését, amely alapján a bírák függetlenek, és csak a törvénynek vannak alárendelve, ítélezési tevékenységükben nem utasíthatóak.

Időrendben a második indítványt a Fővárosi Ítéltábla bírói tanácsa nyújtotta be (továbbiakban 2. indítvány):

Ezen előterjesztés indokolása szerint az Alaptörvény

- a) B) cikk (1) bekezdésébe,
- b) C) cikk (1) bekezdésébe,
- c) XXVIII. cikk (1) bekezdésébe és
- d) 25. cikk (1) bekezdésébe, továbbá
- e) 26. cikk (1) bekezdésébe

ütköznek a Törvény vitatott rendelkezései.

A harmadik indítvány (továbbiakban 3. indítvány) 2014. október 15-én érkezett az Alkotmánybíróságra, szintén a Fővárosi Ítéltáblától, mely az Alaptörvény

- a) B) cikk (1) bekezdésének,
- b) C) cikk (1) bekezdésének,
- c) XXVIII. cikk (1) bekezdésének és
- d) 25. cikk (1) bekezdésének, továbbá
- e) 26. cikk (1) bekezdésének sérelmére

sérelmére mutat rá.

Az utolsó előterjesztés (továbbiakban 4. indítvány) egyaránt a Fővárosi Ítéltábla bírói tanácsától származik, mely a 3. indítványban foglalt, az előbbiekben felsorolt alaptörvényi rendelkezések sérelmére hivatkozik.

Összegezve, a bírói indítványok az alábbi alaptörvényi rendelkezés(ek) sérelmére hivatkoznak:

- a) B) cikk (1) bekezdés;
- b) a C) cikk (1) bekezdés;
- c) az M) cikkének (1) és (2) bekezdés;
- d) az Alaptörvény Q) cikkének (2) bekezdés;
- e) a XXVIII. cikk (1) bekezdés;
- f) XXVIII. cikk (7) bekezdés;
- g) a 25. cikk (1) bekezdés; továbbá
- h) a 26. cikk (1) bekezdés.

Írásomban a bírói érvek közül a jogállamisággal kapcsolatosan tekintem át a devizahitelek rendezésével kapcsolatban keletkezett törvény problematikus rendelkezéseit és foglalok állást azok alkotmányossága vonatkozásában. A következőkben tehát az alábbi alkotmányossági szempontokat veszem

sorra: a jogállamiság elvének sérelme a visszaható hatály szempontjából; a jogállamiság elvének sérelme az egyes normák egyértelműségének követelménye és az egyes jogintézmények működésének kiszámíthatóságának követelménye vonatkozásában.

A jogbiztonsággal kapcsolatban felmerül a „kellő felkészülési idő” követelményének nem-teljesülése is a Törvény vonatkozásában. Ezt az érvet e tanulmány keretein kívül tekintetem át⁶.

2. A jogállamiság elvének sérelme, a jogbiztonság és a visszaható hatály problematikája⁷

2.1. Bevezetés

„A jogbiztonság érvényesülésének feltétele, hogy a társadalmi viszonyok – egyértelmű, kiszámítható, stabil és végrehajtható jogszabályokkal – megfelelő módon szabályozottak legyenek, a jogrendszer egységes és áttekinthető, a szabályozás megismerhető legyen. Fontos követelmény továbbá, hogy a szerzett jogok és a lezárt jogviszonyok védelemben részesüljenek, a jogorvoslathoz való jogot garantálják, és a méltányosságot biztosítsák.”⁸

Jelzem, hogy azért indokolt a jogállamiság elvének sérelmével és az ebből kiágazó jogbiztonsággal, valamint a visszaható hatály problémájával kiemelten foglalkozni, mert az eddig beérkező indítványok (mind a négy) kihangsúlyozzák ezeknek az elv(ek)nek a súlyos sérelmét, ezáltal ez válik a legerősebb „fegyverré” a Deviza-törvény alaptörvényellenességének megállapítására.⁹ Ha több okból állítják, hogy valamely jogszabály alaptörvényellenes, azonban egy ok az egész törvényre kihat (ezen esetben lehet a visszaható hatály tilalma), akkor az Alkotmánybíróság elsőként azt vizsgálja (természetesen ez minden esetben nem kötelező elv).

2.2. Elemzés

A visszaható hatály megállapításakor, azt kell vizsgálni, hogy a Törvény egyes, anyagi jogi rendelkezései tartalmilag új szabályozási környezetet hoztak-e létre. Ennek eldöntéséhez az alábbi kérdéseket vettem alapul:

a) a deviza ügyben keletkeztek-e a törvény alapján a kihirdetését megelőző időre kötelezettségek vagy visszamenőlegesen terhesebbé vált-e a helyzet,

b) a Törvény megállapít-e jogi felelőséget olyan, a kihirdetését megelőzően tanúsított magatartásért, amely a törvény hatálybalépését megelőzően nem volt jogsértő,

c) a hatályba léptető rendelkezés eredményeként a Deviza-törvény új, korlátozó rendelkezései már létrejött, lezárt

anyagi jogi jogviszonyokban idéztek-e elő változást,

d) érvényesül-e az a már Peschka Vilmosnál megfogalmazott kitétel, mely szerint a jogszabálynak két ontológiai feltétele van: az alternativitás (cselekvési lehetőségek közötti választás) és a társadalmi szintű megismerhetőség.¹⁰ Azaz: megvan-e a cselekvési lehetőségek közötti választás, ha valamely indokra (akár tisztességtelenségre) hivatkozással visszamenőlegesen meg lehet változtatni jogviszonyokat, és ilyen esetben van-e bármilyen értelme vagy szerepe a „társadalmi megismerhetőségnek”.

ad a) Az a) pontban megfogalmazott kérdésre a válasz könnyűnek tűnik; mivel a Deviza-törvény 1. § (1) bekezdésében határozza meg tárgyi hatályát (alkalmazhatóságát), amikor kimondja, hogy e törvény a 2004. május 1. napja és az e törvény hatályba lépésének napja¹¹ között kötött fogyasztói kölcsönszerződésre terjed ki. A laikus ember számára is szembeütő, hogy több évvel ezelőtti időpont szerepel a törvényben. Tehát az biztos, hogy a törvény a kihirdetését megelőző időre állapít meg szabályokat, azonban, hogy azok kötelezettségek-e vagy sem, azt már részletesebben kell körbejárni.

A Törvény 4. § (1) bekezdése akképp rendelkezik, hogy az egyoldalú szerződésmódosítás lehetőségét tartalmazó fogyasztói kölcsönszerződés vonatkozásában vélelmezni kell, hogy tisztességtelen az annak részét képező egyoldalú kamatemelést, költségemelést, díjemelést lehetővé tevő szerződéses kikötés – az egyedileg megtárgyalt feltétel kivételével –, tekintettel arra, hogy az nem felel meg 4. § (1) bekezdés a)-g) pontjában¹² található elveknek. Mi másról lenne szó tehát, mint valamely helyzet visszaható hatállyal történt hátrányosabbá tételéről: hiszen ha nem felel meg a szerződéses kikötés a követelményrendszernek, abban az esetben – szankcióként – semmisnek minősül. Ha a Törvény és kritérium-rendszere akkor hatályban lett volna (illetve „élt” volna a jogalkalmazás által) nyilvánvaló, hogy a bankok és más pénzügyi intézmények e kötelezettségnek eleget tettek (megfeleltek) volna, hogy szerződéseik utólag ne legyenek megtámadhatók.¹³

ad b) A b) kérdésre meg is adtam a választ az előbb mondottakkal, ugyanis a Törvény a pénzügyi szervezetek jogi felelőségét azzal állapítja meg, hogy felállítja a (megdönthető) vélelmet, továbbá szankcióját – ha szerződéses kikötései tisztességtelenek – a semmisséget, így befolyásolva – a per végén hozott ítélet által – a magánszeméllyel való jogviszonyát.

ad c) A c) kérdésnél abból indulok ki, hogy megkötött szerződések vannak, melynek alanyai; a pénzügyi intézmények és a magánszemély fogyasztó-

tók. A szerződések jogi szabályozására a Ptk.¹⁴, mint *lex generalis* és a Hpt.¹⁵ – különös szintű norma – vonatkozó rendelkezései irányadók. A Ptk. 205. § (1) bekezdése értelmében, a szerződés a felek akaratának kölcsönös és egybehangzó kifejezésével jön létre. E szerint a szerződések aláírásával anyagi jogviszonyok¹⁶ (fogyasztói kölcsönszerződések) jöttek létre és a szerződésből kötelezettség keletkezett a szolgáltatás teljesítésére; jogosultság a szolgáltatás követelésére¹⁷. (Ha az új Ptk. 6:63. § [A szerződés létrejötte és tartalma] alcím alatti (1) bekezdését veszem alapul, a szerint is; a szerződés a felek akaratának kölcsönös és egybehangzó kifejezésével jön létre. A szerződés, egy a kötelemfakasztó tények sorából; a kötelelem pedig Ptk. 6:5. § [A jognyilatkozat hatályosulása] (1) bekezdése alapján a jelenlevők között tett jognyilatkozat nyomán hatályossá válik. Következésképpen a szerződésmegkötésének pillanatában már hatályossá váltak a fogyasztói kölcsönszerződések az új Ptk. rendelkezéseinek interpretációja alapján is.

Tehát a Deviza-törvény új jogi keretet húz rá a szerződés – általános szerződési feltételeinek – tartalmi követelményeire, azaz a már létrejött, olykor lezárt¹⁸ anyagi jogi jogviszonyokban idéz elő változást. Álláspontom szerint a Törvény már lezárt viszonyokat is újranyit, és új szempontok alapján újraértékel.

E pontnál a Hpt. időszakonkénti szabályozásáról is szólnom kell, ugyanis egy fokozatosan szigorodó tendencia figyelhető meg a fogyasztói kölcsönszerződésekkel kapcsolatban. A régi Hpt. 210.§ (3) bekezdés¹⁹ szerint az ügyfél számára kedvezőtlen kamatmódosításra (díjra vonatkozó módosításra stb.) – azaz hátrányos, egyoldalú szerződésmódosításra – csak akkor kerülhet sor, ha azt az ÁSZF külön pontban, egyértelműen lehetővé teszi, mely ún. egyoldalú kógens feltételnek minősül, amelyet, ha teljesít a bank, biztos lehet abban, hogy a kikötés nem ütközik jogszabályba (Hpt.-be).

2009. augusztus 1-jétől a szabályozás két lépcsőben szigorodott, majd 2010. január 1-jétől tovább módosult a 210. §.²⁰ Emellett a szerződéses kikötésekre vonatkozó feltételeket 2011. november 15-től és 2012. december 9-től szintén módosították. Kihangsúlyozandó, hogy a szabályozás fokozatos volta miatt 2009. augusztus 1. napját megelőzően a fogyasztóra hátrányosan bármely szerződési feltétel, ezt követően csak a kamatra, díjra, költségre vonatkozó rendelkezések voltak módosíthatók egyoldalúan. Ez alapján látható, hogy a Hpt. az egyoldalú szerződésmódosítás törvényi feltételeit időben eltérő módon és részletességgel rendezte. Következtetésképp elmondható, hogy a vitássá tett időszakot nem lehet egységesnek és homogénnek tekinteni, a jogszabályi környezet (2009. aug. 1-je, 2010. jan. 1-je után, valamint a 2011. nov. 15-e és 2012. dec. 9-e után 2014. július 26-ig bezárólag)

állandó mozgásban volt. A Deviza-törvény mégis ezt teszi. Az Alkotmánybíróság ezt figyelmen kívül hagyva – többségi álláspontjában – azt állapította meg, hogy a Törvény nem alkotott új anyagi jogszabályt visszamenőleg, hanem az érintett időszakban mindig is hatályban volt anyagi jogszabálynak az európai és a magyar bírósági gyakorlat által kidolgozott és kötelezően alkalmazandóvá tett (azaz az anyagi jog értelmezésének pontosításával eleve az anyagi jog részévé vált) értelmezését²¹ foglalta a Törvénybe, emelte jogszabályi szintre.²² Ezt törekszik igazolni Sulyok alkotmánybíró is, miszerint a Törvény elvei már korábban is megjelentek. Megerősíti ezt a nézetet egyébként a 7/2015. (III. 19.) AB határozat, melyhez ugyanebben a vonatkozásban Kiss László alkotmánybíró különvéleményt csatolt, valamint a 11/2015. (V. 14.) AB határozat is, ami a Kúria általi „jogalkotást” kifogásoló indítványt nem találta megalapozottnak.

Kérdésem pusztán annyi, hogy ha ezek az elvek már korábban is ennyire egyértelműen jelen voltak, miért volt szükség megerősítésükre, új formában való megfogalmazásukra? Korábbi létezésük esetén ugyanis a bíróságok mindenfajta kétség nélkül alkalmazhatták volna ezeket az elveket a devizahitelekkel kapcsolatos perekben.

Az Alkotmánybíróság álláspontjával szemben áll az a vélemény, miszerint a Törvény nemcsak a bírói gyakorlat kodifikálása a jövőre nézve, hanem a bírói gyakorlatnak a kiterjesztése is, és ezen keresztül a Hpt. 2010. január 1-jétől (részben már 2009. augusztus 1-jétől) hatályos, értelmezett szabályainak a visszavetítése a korábban létrejött általános szerződési feltételekre és szerződésekre.²³ Továbbá sem a 2/2012. PK véleményben, sem pedig a 2/2014. PJE²⁴ határozatban nincs szó arról, hogy az egyoldalú szerződésmódosítás tisztességtelenségének az egyes, PK véleményben megjelenő szempontjait a 2004. május 1-jét követően létrejött valamennyi általános szerződési feltételre, ennek nyomán valamennyi szerződésre, általánosan alkalmazni kellene.²⁵ A jogegységet biztosító említett eszközök általános, 2004. május 1-jétől való közvetlen alkalmazásának lehetőségét a Törvény teremti meg.²⁶

ad d) A „peschkai kérdésre” (d) pont) a válasz egyszerű logikai következtetéssel megválaszolható. Mivel a 2014. évi XXXVIII. törvény 2004. május 1-jétől írja elő, hogy a szerződéses kikötések az *immanens* elveinek meg kell feleljenek (különben tisztességtelének); ezért a pénzügyi intézmények számára 2004. május 1. és 2014. július 26-a között nem adatott meg a cselekvési lehetőségek közti választás. Ugyanis a Törvényben taxatív felsorolt valamennyi elv a magyar jogrendszerben korábban jogszabályi szinten nem jelent meg²⁷, illetőleg a jogszabályok által korábban szabályozott elvekről rendelkező jogszabályok (Hpt. vonatkozó rendel-

kezései és a 275/2010. (XII. 15.) Korm.rendelet²⁸ szabályai) a Törvény által megjelölt teljes időtartam alatt nem voltak hatályosak. Az is egyértelmű, hogy a Deviza-törvény esetében, amely 2004. május 1-jétől szabályozza a szerződéses kikötések minőségét (tisztességes/tisztességtelen) nem volt a társadalmi szintű megismerhetőségre potenciál.

Az AB határozat álláspontja szerint a jelenlegi feltételek kezdettől fogva levezethetők voltak az általános jogszabályi rendelkezésekből²⁹, amelyeket utólag foglaltak (2/2012) PK véleménybe, (2/2014) jogegységi határozatba, (2014. évi XXXVIII. törvény) jogszabályba. Az Alkotmánybíróság okfejtése mentén az feltételezhető, hogy a szerződést megkötő felek feladata lenne a jogértelmezés, mert az elvek ab ovo levezethetők voltak az általános jogszabályi környezetből.³⁰ Szemben a többségi állásponttal amellet érvel Paczolay Péter, hogy a Törvény csak a bírói gyakorlatban meglévő egyes elemeknek a kombinációja, amely a PK vélemény és a jogegységi határozat (továbbá a 93/13/EGK irányelv) jogalkotói értelmezését jeleníti meg [348].

A következőkben a visszaható hatályú jogalkotás tilalmának, a jogállamiság³¹ elvének korábbi alkotmánybírói gyakorlatával szeretném nyomatékosítani, milyen fontos, hogy ezen elvek sérelmének még csak gyanúja sem merülhetne fel. „A jogállamiság fogalma magában foglalja a jogbiztonság követelményét, amely többek között az állam, mint jogalkotó kötelességévé teszi annak biztosítását, hogy a jog egésze, egyes részterületei és az egyes jogszabályok is világosak, egyértelműek, működésüket tekintve kiszámíthatóak és előreláthatóak legyenek a norma címzettjei számára. A jogbiztonság pedig – az Alkotmánybíróság korábbi határozatai szerint – nem csupán az egyes normák egyértelműségét követeli meg, de az egyes jogintézmények működésének kiszámíthatóságát is [9/1992. (I. 30.) AB határozat; 26/1992. (IV. 30.) AB határozat; 31/2007. (V. 30.) AB határozat].” Az Alkotmánybíróság az Alkotmány alapján meghozott korábbi határozataiban a kiszámíthatóság és az előreláthatóság követelményéből vezette le a visszamenőleges hatályú jogalkotás tilalmának alkotmányos elvét [34/1991. (VI. 15.) AB határozat; 11/1992. (III. 5.) AB határozat; 25/1992. (IV. 30.) AB határozat; 28/1992. (IV. 30.) AB határozat; 4/1992. (I. 28.) AB határozat].

A 25/1992. (IV. 30.) AB határozatban megállapította, hogy a jogállamiság egyik fontos alkotóeleme a jogbiztonság, amely többek közt megköveteli, hogy az állampolgárok jogait és kötelességeit a törvényben megszabott módon kihirdetett és bárki számára hozzáférhető jogszabályok szabályozzák, meglegyen a tényleges lehetőség arra, hogy a jogalanyok magatartásukat a jog előírásaihoz tudják igazítani, ennek érdekében a jogszabályok a kihirdetésüket megelőző időre nézve ne állapítsanak

meg kötelezettséget, illetőleg valamely jogszerű magatartást visszamenőleges érvénnyel ne minősítsenek jogellenesnek.³²

Az Alkotmánybíróság döntéseiben és a Jat.-ban megfogalmazott visszaható-hatállyal kapcsolatos tilalmat az Országgyűlés esetenként a korábbi Alkotmány módosításával írta felül. A címzetti körre negatív visszaható hatályt eredményezett többek között a rendőrök passzív választójogának 3 évre visszamenőleges kizárása, illetve a 98 %-os különadó kezelésének alkotmányi rendezése. Jelen esetben azonban a visszaható hatály tilalmának sérelme nem alaptörvényi, hanem törvényi szinten vélelmezhető, így az Alaptörvénybe ütközés megállapításának formai akadályja nincs.

Megjegyzendő a problémakörhöz, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint a jogbiztonság – többek között – megköveteli a megszerzett jogok védelmét is, illetve a teljesedésbe ment, vagy egyébként véglegesen lezárt jogviszonyok érintetlenül hagyását, valamint a múltban keletkezett, tartós jogviszonyok megváltoztathatóságának alkotmányos szabályokkal való korlátozását. A Törvény 1.§-ának (6) és (7) bekezdése azonban utólag a több mint öt éve nem érvényesített követelések vonatkozásában is lehetővé teszi a szerződő felek jogérvényesítését az elévülési szabályok módosítása nélkül, a régi Ptk. szabályainak normatív értelmezésével. Azzal, hogy a Törvény 4.§ (1) bekezdése új jogszabályi semmisségi kritériumokat határoz meg hosszú ideje hatályban lévő szerződéses rendelkezések tekintetében, valójában a szerződéskötés időpontjára visszamenő hatállyal az Országgyűlés jogalkotói hatalmánál fogva alakító módon változtatta meg a felek szerződéses (lezárt) viszonyait.³³ Kiss László emellett kifejti, hogy a visszaható hatály vizsgálatánál, a mérlegelés elvégzésekor a „jog-joggal vetendő össze” követelménye alól nem adható felmentés (még alkotmányos cél elérése érdekében sem), mert minden rés, amit ezen az elven nyitni engedünk, korlátlanul tágítható. Ilyen érvelés alapján ad absurdum akár odáig is eljuthatnánk, hogy a néplelekre hivatkozással teszünk kérdésessé már lezárt, illetve teljesedésben és folyamatban levő jogviszonyokat³⁴.

Megjegyezném: a témakörben született 34/2014. (XI. 14.) AB határozat többségi döntése szerint a Törvény új jogszabályi környezetet – visszaható hatállyal – nem teremtett. Ezzel – a korábban mondtak alapján – nem értek egyet, főként, mert lezárt viszonyok is ismételtlen megnyitásra és új szabályok alapján való újraértékelésre kerültek.

Utalok rá azonban: a Deviza-határozat után született 7/2015. (III. 19.) AB határozatban az alábbi érvelés is olvasható: „A visszaható hatályú jogalkotás tilalmára való hivatkozás nem adhat alapot arra, hogy a múltban tömegesen keletkezett tisztességtelen – ezért semmis – szerződéses kikötések érinthe-

tetlenség maradjanak, és annak következtében az adósok teljesítési kötelezettsége minden körülmények között, változatlanul fennmaradjon”³⁵. Eszerint tehát akár a Deviza-döntésben is megállapítható volna az Alkotmánybíróság a visszaható hatály meglétének tényét, ugyanis, mint látható, jogkövetkezményét tekintve nem lett volna nagy különbség a két megoldás között.

Zárszóként – egyben válaszként – egy idézettel szeretném befejezni ezt a részt: „A Törvény – azzal, hogy a 2004. május 1-jétől 2009. augusztus 1-jéig hatályban volt általános szerződési feltételeket és az ezeken alapuló szerződéseket is a hatálya alá vonja – túlmegy a bírósági gyakorlaton, új követelményeket, új mércét érvényesít a fogyasztói kölcsönszerződések egyoldalú módosítására, vagyis valódi visszaható hatállyal szabályoz.”³⁶

3. A jogállamiság elvének sérelme - az egyes normák egyértelműségének és az egyes jogintézmények működése kiszámíthatóságának követelménye³⁷

a) Azzal kezdem az egyértelműség és kiszámíthatóság követelményének analizálását, hogy a korábbi alkotmánybírósági gyakorlatot tekintem „szinómetrnek”. Az Alkotmánybíróság korábban több határozatában kifejtette, hogy a jogállam nélkülözhetetlen eleme a jogbiztonság. A jogbiztonság követelménye pedig az Alkotmánybíróság értelmezésében a jogalkotó köteletségévé teszi azt, hogy a jog egésze, egyes részterületei és az egyes jogszabályok is világosak, egyértelműek és működésüket tekintve kiszámíthatóak, előreláthatóak legyenek a jogszabályok címzettjei számára [9/1992. (I. 30.) AB határozat, ABH 1992, 59, 65-66.; 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77, 81-82.; 28/1993. (IV. 30.) AB határozat, ABH 1993, 220, 225.].

b) Itt jelezem azt a tényt, hogy egyes, a témában adott jogegységi határozatok is –, melyek nem bizonyulnak egyértelműnek – tárgyai lehetnek az Alkotmánybíróság vizsgálatának³⁸. A bíró indítványában³⁹ – a Pp. 155/B.§ (1) és (3) bekezdései alapján, az előtte folyamatban lévő eljárás felfüggesztése mellett – a Ptk. 239/A. §-a alapján a szerződés érvénytelenségének (részleges érvénytelenségének) megállapítása iránt indított perekről szóló 5/2013. Polgári Jogegységi Határozat 3. pontja, és a deviza alapú kölcsönszerződésekkel kapcsolatos perekben felmerült egyes kérdésekről szóló 6/2013. Polgári Jogegységi Határozat 4. pontja alaptörvényellenességének megállapítását kérte az Alkotmánybíróságtól. Tette ezt arra hivatkozással, hogy a jogegységi határozatok nem biztosítják a bíróságok jogalkalmazásának egységét, mert ellentétes iránymutatást adnak (azaz az egyértelműség és a kiszámíthatóság követelményével ütköznek). Tekintettel a 9/1992. (I. 30.) AB határozatra, amely kimondja, hogy a jogintézmények tartalmi kiszá-

míthatóságát a jogállamban különféle – többek között jogegységi – eszközök szolgálják, nem lehetne meg még a lehetősége sem, hogy a jogalkalmazás során efféle ellentételezések alakuljanak ki az eljáró bíróságokban, főleg, ha ekkora társadalmi érintettség van a kérdéskörnek.

Az Alkotmánybíróság álláspontja az azonos szintű jogszabályok közötti valós vagy vélt kollíziójával kapcsolatosan – a 35/1991. (VI. 20.) AB határozatban elvi érveléssel kimondottak szerint – az, hogy „meghatározott életviszonyok, illetőleg tényállások ellentétes – vagy az értelmezéstől függően ellentétes – törvényi rendezése önmagában nem jelent alkotmányellenességet”. Tehát az indítványban sérelmezett két jogegységi határozat önmagában az ütközésük miatt nem alaptörvény-ellenes, azonban már az problémát szült, hogy nem egyértelmű tételek vannak a jogegységi határozatokban és így kialakult a jogalkalmazóban az előbb felvázolt paradoxon. Emiatt pedig sérül az egyértelműség követelménye a jogegység atmoszférájában. Ezen túlmenően, az 1. bírói indítvány is rámutatott arra, hogy az előreláthatóság és a kiszámíthatóság a jogalkalmazók irányában is alkotmányos elvárás a jogi normák értelmezése során (Alaptörvény 28. cikk).

Ezen túlmenően a Törvény 4.§ (1) bekezdésében tételezett „tisztességtelenségi kritériumok” normatív jellegét megerősítve a Törvény 11.§ (1) bekezdése, amely szerint „[a] bíróság kizárólag azt vizsgálja, hogy a pénzügyi intézmény által tisztességesnek tartott szerződéses kikötés a 4.§ (1) bekezdése szerint tisztességes-e”. Ez ellentmond, kollízióban áll a korábbi és a hatályos Ptk. normáival és az azok alapján kialakított bírósági gyakorlattal: ezek szerint hasonló esetekben az ügylet összes körülményeit vizsgálni kell a rendesbíróságoknak. Ez a tény – tekintve, hogy azonos jogforrási szintű normák közötti kollízió áll fenn – önmagában okot adhatna a megsemmisítésre, mivel ellentétes a jogbiztonság elvével...[Először erre lásd a 35/1991. (VI. 20.) AB határozatot, ABH 1991, 176-177].⁴⁰

c) Folytatván az egyértelműség és kiszámíthatóság követelményének vizsgálatát, rá szeretnék mutatni, hogy nincs meg a következetes jogfolytonosság, ám éppen az adná a jogintézmények működésének kiszámíthatóságát. A jogállamiság egyik fontos alkotóelemét jelentő jogbiztonság pedig megköveteli azt a tényleges lehetőséget, hogy a jogalanyok magatartásukat a jog előírásaihoz tudják igazítani.⁴¹

Abból indulok ki, hogy a Deviza-törvény 4.§ (1) bekezdésének a)-g) pontja szabja meg (utólag!) azt a követelményrendszert, hogy a szerződéses kikötések, mi alapján tekinthetők tisztességesnek (vélelem felállításával). Erre figyelemmel felmerül a kérdés, hogy miként adatott meg a lehetőség a pénzügyi intézmények számára, hogy magatartá-

sukat a jog előírásaihoz igazítsák? Fontos kiemelni a jog előírását kifejezést, hiszen 2005-2009 között több állami szerv is elemezte a pénzügyi intézmények „szerződéses gyakorlatát”, melyek kivétel nélkül állították, hogy a bankok nem járnak el tisztességesen, mégis ennek ellenére – csupán beszámolók, jelentések, ajánlások születtek (PSZÁF 9/2006-os fogyasztóvédelmi ajánlása; GVH 2005. decemberi Jelentése; GVH 2008. június 20. Beszámolója), azonban ezeknek nincsen a jog erejéhez fogható normatív kötelező hatása. Ezek legfeljebb követendő iránymutatásnak tekinthetők, nem előírt szabályozásnak. Tehát visszautalván a jog kontinuitásának kérdésére a gondolatmenetem elejéről, az én érvelésem és nézőpontom szerint ez nem teljesült és nem is tudott az ajánlások, beszámolók és jelentések által érvényesülni.⁴²

Ezen a ponton felvethető persze az állam (állami szervek) felelőssége is, hiszen hosszú éveken keresztül semmilyen hatékony lépést nem tettek azért, hogy a mára már akuttá vált társadalmi, szociális és gazdasági probléma és feszültség elkerülhető legyen. Semmi nem akadályozta meg az Országgyűlést sem abban, hogy törvényalkotással kellő időben beavatkozzon a folyamatok alakulásába. Ez a mulasztása pedig annál is inkább szóvá tehető, mivel időben kapott olyan jelzéseket, hogy a kialakult hitelezési gyakorlat komoly társadalmi, szociális és gazdasági problémák forrásává válhat (Kiss László különvéleményének indokolása: [282]).⁴³ Ezzel kapcsolatban megjegyezném, hogy kontinuitásról nem beszélhetünk, hiszen az Országgyűlés ciklikusan működik, adott periódusban más-más politikai érdekek dominálnak és válik azok kifejezőjévé. Nem maga az intézmény felelőssége tehát e „mulasztás”, hanem az adott időszakban az Országgyűlés összetételének többségét adó politikai erőké.

d) A 3. bírói indítvány indokolásában olvasható, hogy „az állam jogállásához kapcsolódó, közfeladatot ellátó és az annak gyakorlására alkotmányos eszközökkel felhatalmazott szervezet szabályozását mellőzték, ugyanis a Törvény a Ptk. 3:405. § (2) bekezdésére utalással csupán az állam törvényes képviselétől gondoskodott (Törvény 7. § (2) bekezdés). A törvényes képviselő kijelölése az állam közhatalmi feladatát ellátó és az ehhez kapcsolódó jogokkal rendelkező szerv törvényes felhatalmazásának és eljárásának hiányát nem pótolja, csupán a képviselő perbeli jognyilatkozatainak és cselekményeinek a személyi hatályát érinti. A Törvény szabályozása hiányos, amely nem egyeztethető össze a normavilágosság követelményével.

e) A 2. indítványban is találunk kifogást a jogbiztonság megsértésére visszavezetett előreláthatóság és kiszámíthatóság követelményének tekintetében. Az indítványozó kifejti, hogy a Törvény által szabályozott eljárásban (6. alcímben szabályozott perben)

meghozható ítélet tárgyi és személyi hatályához fűződő és jogértelmezéssel fel nem oldható kétségek miatt (bizonytalan jogerő problémája, ítélet személyi és tárgyi hatálya a jövőre nézve bizonytalan értelmezési kérdéseket vet fel) a Törvénynek a bírósági eljárásra vonatkozó valamennyi szabálya (6. §-a, és 7. §-tól a 15. §-ig) sérti a jogállamiságból fakadó jogbiztonság alkotmányos elvét [Alaptörvény B cikk (1) bekezdés]. Már az önmagában probléma, hogy egy ítéletnek bizonytalan jogereje lehet, mivel kérdés, hogyan válik akkor végrehajthatóvá, hogyan lehetne ezt kiszámíthatónak tekinteni, mind a banknak, mind a fogyasztó számára. Az pedig, hogy egy ítélet személyi és tárgyi hatálya a jövőre nézve bizonytalan értelmezési kérdéseket vet fel, szintén jelentősen sérti a kiszámíthatóság által a jogbiztonság elvét.

f) A fentiekkel összhangban még megemlíthető, hogy az 1. indítványozó szerint a Törvény 1.§ (2) bekezdése abban a tekintetben a normavilágosság követelményébe ütköző, hogy a „nem kell alkalmazni” fordulat nem zárja ki határozottan a Törvény alkalmazásának lehetőségét (Ad1.). Sérelmesnek véli továbbá a Törvény 1.§ (1) bekezdését, mely nem határozza meg egyértelműen, hogy mely szerződések tartoznak a „deviza alapú szerződések” fogalmi körébe (Ad2.).

Ad1. Az Alkotmánybíróság vizsgálatát az indítvány benyújtásakor hatályos szöveg tekintetében folytatta le, és a „nem kell alkalmazni” fordulatot elemezte (nem pedig a később megjelent verziót), mely során megállapította, hogy nem kiszámíthatatlan és nem túlzottan általános megfogalmazású, így nem eredményez jogbizonytalanságot. Indokolása ekképp hangzik: a „tilos alkalmazni” helyett a támadott jogszabályi rendelkezés „nem kell alkalmazni” fordulata is kizárja, hogy a Törvény alkalmazható legyen azokra a fogyasztói kölcsönszerződésekre, amelyek teljesítésére irányuló kötelezettség végtörlesztés, vagy a fogyasztói kölcsönszerződés fedezetéül szolgáló ingatlanok az állam által történő megvásárlása következtében megszűnt.⁴⁴ Azonban a „nem kell alkalmazni” fordulat, mégis csak félreérthető, ugyanis kétféleképpen értelmezhető; nem kell alkalmazni, tehát tilos; vagy nem kell alkalmazni, de figyelembe vehető. Számomra továbbra is félreértésre vezethet, nem értelmezhető világosan, eltérő interpretációra ad módot. Ugyanakkor megjegyzendő tény, hogy a jogalkotó észlelte, illetve érezhette a Törvény 1. § (2) bekezdésében lévő „csorbát”, mivel a 2014. évi XL. törvénnyel módosította is ezt a bekezdést.

Ad2. Az Alkotmánybíróság többségi álláspontja akként indokolja a Törvény alkotmányosságát a felvetett kérdés körében, hogy a Törvény tárgyi hatályát, egyfelől a Törvény 1.§ (1) bekezdése határozza meg, másfelől a Tv2.⁴⁵ beiktatott (1a) bekezdése egészíti ki.⁴⁶ Ez ellentétben áll azzal, hogy az

Alkotmánybíróság az alkotmányossági vizsgálatot az indítvány benyújtásakor (2014. 09. 08) hatályos szöveg tekintetében folytatta le (Tv2. 2014. 10. 15. naptól hatályos).⁴⁷ Továbbá...[123] az Alkotmánybíróság megítélése szerint a „deviza alapú” szerződések tömegesen jöttek létre, lényegük közismert, az ilyen szerződés fogalmát a jogalkotó rögzíti⁴⁸, és az nem minősül eleve értelmezhetetlennek, ugyanis akkor lehetne megsemmisíteni a sérelmezett törvényi rendelkezést, ha az eleve értelmezhetetlen. Ezt az alkotmánybírósági érvelés és megfogalmazást kissé pontatlannak találom, ugyanis a közismertség nem garancia az egységes jogértelmezésre és így a normavilágosságra sem. Utalni szeretnék azonban a 6/2013. PJE indokolásának III. 1. pontjára, mely próbát tesz egy átfogó definíció körvonalazására, így eleve nem válik értelmezhetlenné a fogalom.

Összegzőképpen: a Deviza-törvény szabályrendszere alkotmányossági szempontból számos vonatkozásban kifogásolható. Az e tanulmányban vizsgált jogállamiság elve alapján is lehetséges lett volna a kifogásolt szabályok megsemmisítése, főként arra figyelemmel, hogy a jogalkotónak lehetősége lett volna ezt a jelentős társadalmi problémát a jogállami garanciákat is betartva megnyugtatóan kezelni.

Jegyzetek

¹ A kérdéskörrel kapcsolatos többi alkotmányossági érvet részletesen vizsgálom „A devizahitelek problémáinak jogalkotási rendezésével kapcsolatos alkotmányossági kérdések” c. tanulmányomban (Kodifikáció 2015. 1. sz. www.kodifikator.hu) 30-62. o.

² A jogalkotó jogszabály-módosítás útján (ld. pl. a régi Hpt., a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény 210–210/A.§-ainak módosításai), továbbá új jogszabályok alkotásával (pl. végtörlesztés, árfolyamgát bevezetése) avatkozott be. Ezen túlmenően a 2014. évben négy törvénnyel próbálta orvosolni a hitelek problémáit; a Deviza-törvénnyel, a Deviza-törvényben rögzített elszámolás szabályairól és egyes egyéb rendelkezésekről szóló 2014. évi XL. törvénnyel (elszámolási törvény); a fogyasztónak nyújtott hitelről szóló 2009. évi CLXII. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2014. évi LXXVIII. törvénnyel (a továbbiakban: fair bankokról szóló törvény), valamint az egyes fogyasztói kölcsönszerződések devizanemének módosulásával és a kamatszabályokkal kapcsolatos kérdések rendezéséről szóló 2014. évi LXXVII. törvénnyel (a továbbiakban: forintosításról szóló törvény).

³ A fair bankokról szóló törvényt és a forintosításról szóló törvényt 2014. november 25-én fogadta el az Országgyűlés.

⁴ 34/2014. (XI. 14) AB határozat: a Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 2014. évi XXXVIII. törvény elleni bírói kezdeményezés (devizakölcsön-perék) ügyében.

⁵ Az indítványok szövege és az Alkotmánybíróság döntései, az ügyek előzményeivel együtt elérhetők a <http://mkab.hu/devizahiteles-ugyek-attekintes-weboldalon>.

⁶ Kovács Ildikó: A devizahitelek problémáinak jogalkotási rendezésével kapcsolatos alkotmányossági kérdések. Kodifikáció 2015. 1. sz. (www.kodifikator.hu) 30-62. o.; illetve

Kovács Ildikó – Tilk Péter: Gondolatok a kellő felkészülési idő számításának kezdőpontjáról. Jogtudományi Közlöny (megjelenés alatt)

⁷ Visszaható a hatály akkor is, ha a jogszabály hatályba léptetése nem visszamenőlegesen történt ugyan, de a jogszabály rendelkezéseit – erre irányuló kifejezett rendelkezés szerint – a jogszabály hatálybalépése előtt létrejött jogviszonyokra is alkalmazni kell. [57/1994. (XI. 17.) AB határozat, 68/2006. (XII. 6.) AB határozat].

⁸ Petrétei József: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. Kodifikátor Alapítvány, Pécs 2013 (a továbbiakban Petrétei: Magyarország alkotmányjoga I.), 93. o.

⁹ Az Alkotmánybíróság 34/2014 (XI. 14.) határozata nem tartotta megalapozottnak a bírói indítványt e követelmény vonatkozásában (sem).

¹⁰ Vilmos Peschka: The Retroactive Validity of Legal Norms. Acta Juridica Hungarica, 1999. 1-2. 9-15. o.

¹¹ 2014. július 26-ig.

¹² a) az egyértelmű és érthető megfogalmazás elvének: annak tartalma a fogyasztó számára nem világos, nem érthető; b) a tételes meghatározás elvének: az egyoldalú szerződésmódosítás feltételei nem tételesen meghatározottak, vagyis az oklista hiányzik, vagy van ok-lista, de az csak példálózó jellegű felsorolást tartalmaz;

c) az objektivitás elvének: az egyoldalú módosítás feltételei nem objektív jellegűek, vagyis a fogyasztóval szerződő félnek módja van a feltétel bekövetkeztét előidézni, abban közrehatni, a módosításra okot adó változás mértékét befolyásolni;

d) a ténylegesség és arányosság elvének: az ok-listában meghatározott körülmények ténylegesen nem, vagy nem a körülmények változásának mértékében hatnak a kamatra, költségre illetve díjra;

e) az átláthatóság elvének: a fogyasztó nem láthatta előre, hogy milyen feltételek teljesülése esetén és milyen mértékben kerülhet sor további terhek rá történő áthárítására;

f) a felmondhatóság elvének: a szerződésmódosítás bekövetkezése esetére nem biztosítja a fogyasztó számára a felmondás jogát vagy

g) a szimmetria elvének: kizárja, hogy a fogyasztó javára bekövetkező feltételváltozás hatása a fogyasztó javára érvényesítésre kerüljön.

¹³ Ugyanis a Ptk. 234. § (1) bekezdése szerint a semmis szerződés érvénytelenségére – ha a törvény kivételt nem tesz – bárki határidő nélkül hivatkozhat (részleges érvénytelenség esetén is).

¹⁴ A szerződéskötés hatályos: 1959. évi IV. törvény.

¹⁵ A hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény.

¹⁶ Az Alkotmánybíróság – korábbi gyakorlatában – a „létrejött jogviszonyok” alatt az anyagi jog alapján létrejött, anyagi jogi jogviszonyokat értette és e jogviszonyok védelme érdekében állapított meg alkotmányellenességet a visszaható hatályú jogalkotás tilalmának sérelme miatt.

¹⁷ Ptk. 198. § (1) bekezdése.

¹⁸ Például ha megszűnt teljesítés folytán.

¹⁹ A Hpt. 2009. augusztus 1-je előtti állapota.

²⁰ Hpt. 210. § (3) „Fogyasztóval kötött kölcsönszerződésben vagy pénzügyi lízingszerződésben az ügyfél számára kedvezőtlenül kizárólag a kamatot, díjat vagy költséget lehet egyoldalúan módosítani. Egyéb feltétel, ideértve az egyoldalú módosításra okot adó körülmények felsorolását is, egyoldalúan nem módosítható az ügyfél számára kedvezőtlenül. Az egyoldalú módosítás jogát a hitelező akkor jogosult gyakorolni, ha a módosításra okot adó objektív körülmények tételes meghatározását a szerződés tartalmazza, valamint a hitelező árázási elveit írásban rögzítette.” A (4)-(14) bekezdés az árázási elvekkel szemben támasztott tartalmi követelményeket és a módosítás egyéb szabályait határozza meg.

²¹ Kiss László különvéleménye: [289] 11. Több indítvánnyal egyetértve ugyancsak bizonyíthatónak látom magam is, hogy a Törvény – az igazságügyi miniszteri állásfoglalással ellentétben – nem a polgári jogi érvénytelenség fogalmát tölti ki tartalommal, hanem a korábbi Ptk. 209.§ (1) bekezdésében, majd a hatályos Ptk. 6:102.§ (1) bekezdésében rögzített definíciótól független, új meghatározást adott a tisztességtelenségnek.

²² 34/2014. (XI. 14.) AB határozat: Indokolás [103].

²³ 34/2014. (XI. 14.) AB határozat: Indokolás; Paczolay Péter különvéleménye [347].

²⁴ Ezek a bírósági jogegységet biztosító eszközök a bíróságoknak szólnak, és a konkrét – de folyamatban lévő vagy ezt követően indult – perekben alkalmazandók.

²⁵ Ezzel ellentétben a 34/2014 (XI. 14.) AB határozat többségi álláspontja szerinti Indokolás [98] ...A tisztességesség mércéje nem változott, pusztán jogszabályban is rögzítésre került az, ami korábban is (a régi Ptk., és a bírói gyakorlat, valamint az Irányelv alapján) eleve követelmény volt. A régi (és az új) Ptk. rendelkezései, valamint a Kúria által kialakított elvek alapján a kérdéses szerződési kikötések tisztességességének a megítélésén a Törvény nem változtatott, hanem csak a generálklauzula törvényi keretén belül annak – *ab ovo* meglevő – tartalmát határozta meg differenciáltan. Megjegyzés: szigorodott a bírói gyakorlat miatt.

²⁶ 34/2014. (XI. 14.) AB határozat: Indokolásban; Paczolay Péter különvéleményének [345], [346] margószámai alatti megállapításából való részlet.

²⁷ Vö. Kiss László különvéleménye [281] 6. pont: „Ezek a kritériumok 2004. május 1. napja és a törvény hatályba lépésének napja között nem voltak sem ilyen formában, sem ilyen tartalommal tételezve és akár belső jogi (ide értve a 2/2014. PJE-t), akár uniós jogszabályban és joggyakorlatban meghatározva, de ezeknek a kritériumoknak még a jogirodalmi forrása sem volt felelhető az adott időszakban.”

²⁸ Lakáscélú kölcsön esetén.

²⁹ 34/2014. (XI. 14.) AB határozat: Sőt, a Ptk.-nak, mint *lex generalis*-nak a tisztességességre vonatkozó generálklauzuláját a *lex specialis*-nak minősülő ágazati törvények konkretizálják.

³⁰ 2006-ig nem voltak perek, nem volt bírósági gyakorlat 2011-ig.

³¹ Magyarország Alaptörvénye deklarálja Alapvetés című részében; a *B) cikk*nek (1) bekezdésében, hogy Magyarország független, demokratikus *jogállam*.

³² A régi Jat. is tartalmazta. A jelenleg hatályos, a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény 2. § (2) bekezdése szerint „jogszabály a hatálybalépését megelőző időre nem állapíthat meg kötelezettséget, kötelezettséget nem tehet terhesebbé, valamint nem vonhat el vagy korlátozhat jogot, és nem nyilváníthat valamely magatartást jogellenessé.”

³³ Kiss László különvéleménye [287].

³⁴ [284] margószám.

³⁵ [36] margószám.

³⁶ 34/2014. (XI.14.) AB határozat; Paczolay Péter különvéleménye [353].

³⁷ Az Alkotmánybíróság többségi álláspontja ebben a vonatkozásban is elutasította az indítványt.

³⁸ Kivéve alkotmányjogi panasz esetén, mivel az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint a jogegységi határozat esetén nincs közvetlen érintettsége a panaszosnak, mivel az rá közvetlenül nem hatályosul. Lásd például a 7/2015. (III. 19.) AB határozatot, illetve a 3087/2015. (V. 19.) AB végzést. A gyakorlattal kapcsolatban Czine Ágnes alkotmánybíró fogalmaz meg rendszeresen különvéleményt.

³⁹ III/00528/2014 ügyszámom nyilvántartott indítvány.

⁴⁰ 34/2014. (XI. 14.) AB határozat: Kiss László különvéleménye [280].

⁴¹ Amint már jeleztem: a Jat. 2. § (2) bekezdése szerint jogszabály a kihirdetését megelőző időre nem állapíthat meg kötelezettséget, és nem nyilváníthat magatartást jogellenessé.

⁴² 34/2014. (XI. 14.) AB határozat: Kiss László különvéleménye [283]: A hitelt nyújtó pénzintézetek tehát tényleg nem gondolhatták azt, hogy az általuk alkalmazott szerződési feltételek „minden kétséget kizáró módon nem minősülhetnek tisztességtelennek”. Erre azonban formális jogi kötőerővel nem rendelkező ajánlások, jelentések, javaslatok, beszámolók, tájékoztatók mutattak „csak” rá, s azok tartalma nem jelent meg jogszabályban.

⁴³ A GVH 2005. decemberi jelentése; a PSZÁF 9/2006-os ajánlása; a Lakossági Pénzügyi Szolgáltatásokat Vizsgáló Szakértői Bizottság 2006. decemberi javaslatai; az OBH 2958/2006. számú ügyben készült jelentése; az OBH 1474/2008. számú ügyben készült jelentése; a GVH Országgyűlés 2008. áprilisi ülésére összeállított beszámolója; a GVH 2009. február 5-ei vizsgálati végleges jelentés; a GVH 2009. májusi tájékoztatója az Országgyűlés részére.

⁴⁴ 34/2014. (XI. 14.) AB határozat: Indokolás [117].

⁴⁵ A Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 2014. évi XXXVIII. törvényben rögzített elszámolás szabályairól és egyes egyéb rendelkezésekről szóló 2014. évi XL. törvény (a továbbiakban: Tv2.)

⁴⁶ A jogalkotó a Tv.2-vel beiktatta az 1. § (1a) bekezdését, amely a – bírói indítvány által hiányolt – deviza alapú szerződések fogalmi körét tartalmazza.

⁴⁷ 34/2014. (XI. 14.) AB határozat: Indokolás [115].

⁴⁸ 34/2014. (XI. 14.) AB határozat: Indokolás [121]: a „deviza alapú” szerződés fogalmát számos jogszabály használja, definíciót azonban – a vizsgált Törvényen kívül – csak két hatályos jogszabály, – a régi Hpt.-vel megegyezően – a Hpt. [267.§ (1) bekezdés], illetve a teljes hiteldíj mutató meghatározásáról, számításáról és közzétételéről szóló 83/2010. (III. 25.) Korm. rendelet [2.§ (1) bekezdés 2. pont] – ad egymással nem teljes összhangban.

Pókecz Kovács Attila

tanszékvezető egyetemi docens,

PTE ÁJK Római Jogi Tanszék

Róma városának közigazgatása a principatus korában*

Róma – miután a birodalom számos népének közös hazája (*patria communis*) lett – közigazgatása kiemelt szerepet játszott a principatus korában, mivel a csaknem egymillió népességű város közúthálózatának, urbanisztikai kérdéseinek, gabonaellátásának, ivóvíz biztosításának és vallási ügyeinek igazgatása rugalmas megoldásokat igényelt. Az *Urbs* közjogi szabályai magukon viselték a principatus jellegzetességeit: egyrészt a régi köztársasági intézmények részben tovább működtek, másrészt a monarchikus jelleg erősödésével császári hivatalok is keletkeztek.¹ Ráadásul a régi és új között hatásköri elkülönülés sem valósult meg tisztán, maradtak nyitott jogi kérdések, amelyeket gyakran politikai jellegű megoldásokkal orvosoltak.² Így elsőként a városi közigazgatásban továbbra is résztvevő régi köztársasági magisztrátusokat, majd az újonnan megjelenő hivatalok közül a *praefectus urbit*, a *praefectus annonae* és a *praefectus vigilumot*, végül az egyes speciális, az urbanizáció folytán előálló szervezési feladatokkal kapcsolatos tisztségeket tekintjük át.³

1. A köztársasági magisztrátusok az *Urbs* közigazgatásában

A principatus meghatározó közjogi sajátosságaként a köztársasági intézmények közül a magisztrátus és a szenátus továbbra is megmaradt, gyakran azonban módosult formában.⁴ A Sulla idején kialakult *cursus honorum*nak megfelelően előbb a *quaestori*, majd az *aedilis curulisi* vagy *tribunus plebisi*, ezek után a *praetori*, végül a *consuli* hivatal egymás utáni betöltése volt az előmeneteli rend. A köztársasági tisztségek közül elsőként a *consulit* szükséges megemlíteni, amelyet 33 éves kortól lehetett ellátni. A két *consules ordinarii* (akikről az évet is elnevezték) mellett gyakran két *consules suffecti* is választottak, akik csak pár hónapig töltötték be a hivatalt. Azokban az években, amikor maga a *princeps* is *consul* volt, különösen nagy tekintélynek számított vele egy időben *consul*-társnak lenni. Igazságszolgáltatási jogköröket vettek át (pl. hitbizománnyal és gyámsággal kapcsolatos ügyeknél), valamint megbízatásuk lejártá után a császári közigazgatásban

kaphattak szerepet.⁵ Claudius maga is többször betöltötte a tisztséget, bár ennek során is mérsékletet mutatott: először még 37-ben Caligula uralkodásának idején, másodszer 42-ben, harmadszor 43-ban, negyedszer 47-ben és ötödször 51-ben. Csak első *consuli* évét töltötte ki teljesen, a második, harmadik és negyedik csupán két hónapig tartott, az ötödik pedig több hónapig ugyan, de az év eltelte előtt már októberben befejeződött.⁶ A régi hagyományok szerint a római városfal, a *pomerium* közjogi szempontból elhatárolta egymástól a falakon belüli polgári főhatalmat (*imperium domi*) és az azokon kívüli katonait (*imperium militiae*). A *princeps* hatalmának egyik alapja éppen a parancsnoklási jog volt, ezért Augustus Kr. e. 23-ban *consuli* hatalmáról lemondva ezt kivételesen megőrizte Rómán belül is.⁷

A 33 éves kortól ellátható *praetori* magisztratúra öröközte meg legtöbbit a korábbi szerepéből, mivel a politikától független jogi kérdések felügyelete tartozott jogkörébe. Számukat Tiberius 12 főre emelte, majd Claudius 44-ben átszervezte feladatköreiket két *praetores aerarum* kinevezésével, akik végül a pénzügyi kérdések felelőseként az államkincstárnál dolgoztak.⁸

A *tribunus plebisi* és az *aedilis curulisi* magisztratúrát 27 éves kortól tölthették be a rómaiak. Az *aedilisek* vásárrendészeti és vásárbíraskodási jogköre megmaradt, azonban a többi hatáskörüket a császári hivatalnokok vették át.⁹ A néptribunusok a *tribunica potestas princepsre* való átszállása miatt korábbi szerepüket elvesztették, ebben a korban csupán a *plebeius* tisztviselőket megválasztó *concilium plebis* gyűlésein elnököltek.¹⁰

A *quaestorok* száma továbbra is 20 maradt, a hivatalt pedig 20 éves kortól lehetett betölteni. A *quaestorok* egy része a szenátusi provinciákban teljesített szolgálatot, ketten a szenátus és a *princeps*, négyen pedig a *consulok* és a szenátus között láttak el feladatokat.¹¹

A *cursus honorum*on kívüli magisztrátusok közül a *censorit* megszüntették, a *census* elvégzésének a terhét maga a *princeps* vállalta.¹² Így tett Claudius is, aki 47-48-ban maga látta el a *censori* teendőket.¹³ Claudius ebben a jogkörében a *pomeriumot* is megváltoztatta, kiterjesztette az Aventinusra, a Tiberis partvonalára, ahol a raktárak voltak, valamint a Trasteverére is.¹⁴ A régi köztársasági magisztrátusok szerepet kaptak az Augustus által Kr. e. 7-ben 14 kerületre (*regiones*) osztott Róma helyi ügyeinek intézésében is. Az egyes kerületek élén álló *magistert* sorshúzással jelölték ki a még működő, egy évre választott *aedilisek*, *tribunus plebisek* és *praetorok* közül.¹⁵ Így az egyes kerületek igazgatása olyan személyek, a *magisterek* által valósult meg, akik ismerték kerületüket. Ők közreműködtek a közrendért felelős magisztrátusokkal, a vagyoni *census* elkészítését segítve nyilvántartották a lakókat, valamint részt vettek az egyes vallási jellegű

* A tanulmány a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj (2013-2016) támogatásával készült.

kultuszok szertartásai és az ünnepi játékok szervezésében is.¹⁶

2. A *praefectus urbi*

A *praefectus urbi* tisztség *principatus* korabeli létrehozása is Augustus nevéhez fűződik, aki – miután a Kr. e. 26-ban az Ibériai-félszigeten folyó háborúk miatt el kellett hagynia Rómát – Valerius Messala Corvinust elsőként nevezte ki erre a posztra, ő azonban saját alkalmatlanságát felismerve néhány nap múlva le is mondott tisztségéről.¹⁷ Ezt az álláspontot támasztja alá Suetonius szövege, aki arról tesz említést, hogy Augustus annak érdekében, hogy a római polgárok mind nagyobb számban vehessenek részt az állami közigazgatásban, számos új hivatalt hozott létre, s ezek között külön megemlíti a *praefectus urbit*.¹⁸ Suetonius mellett Tacitus *Annales*¹⁹ című műve is foglalkozik az intézmény létrejöttével.²⁰ Tacitus utal rá, hogy az intézmény kialakulásának a gyökerei a királyság korára nyúlnak vissza, a *praefectus urbi* tisztséget azonban a köztársaság korának utolsó évszázadaiban már nem töltötték be.²¹ Az első *praefectus urbi*, Messala Corvinus a köztársaság és a *principatus* közötti átmeneti időszak jellegzetes személyisége volt, aki Brutus oldalán harcolva részt vett a Philippinél lezajlott ütközetben, majd a vereséget követően átállt Octavianus táborába, akinek aztán *consul*-társa is lett. Tacitus megállapítása szerint a *praefectus urbi* hivatala létrehozásának célja rabszolgák és a szabadok által kiváltott zavargások, erőszakos cselekmények megakadályozása, azaz közrendvédelmi feladatok ellátása volt. Kr. e. 13-tól rendszeresebbé váltak a *praefectus urbi* tisztségre való kinevezések (L. Calpurnius Piso 13-32 között töltötte be), majd Tiberius (14-37) erőfeszítéseinek eredményeként 27-től kezdődően folyamatosan működő közjogi intézmény lett. A városi *cohorsok* feletti parancsnoklás első megjelenésével szintén Tacitusnál találkozhatunk, aki Vitellius uralkodásának idejéből (61) említi azt a helyzetet, amikor Flavius Sabinus *praefectus urbit* győzködték a város vezetői arról, hogy vegye ki a részét a győzelemből, és segítse elő fivére, Vespasianus hatalomszerzését.²² További jelentős változás áll be a *praefectus urbi* feladatkörében Vespasianus (69-79), illetve Domitianus uralkodásának idejében (81-96), amikor a híres jogtudós, Pegasus töltötte be a tisztséget, és a *princeps conciliumának* is tagja lett.²³ A *praefectus urbi* tekintélyét és közigazgatásban betöltött szerepét mindenképpen növelte az a tény, hogy a Flaviusok korában a *princeps*ek legszűkebb tanácsadó testületének tagjává is lettek.²⁴ A Hadrianus idején működő jogtudós, Pomponius a polgári igazságszolgáltatás terén meghatározó szerepet játszó *praetorok* mellett a *praefectus urbit*, a *praefectus annonae* és a *praefectus vigilumot* is felsorolta.²⁵ Ezen túl egy a 3. századból származó Paulus-

fragmentumban arról tudósít, hogy a bankárokat akár felperesi, akár alperesi pozícióban érintő polgári perek a *praefectus urbi* joghatósága elé tartoztak Hadrianus rendelete alapján.²⁶ Marcus Aurelius és Lucius Verus (*divorum fratrum*) társcsászársága idején (161-169) lehetővé vált, hogy a szabadságukat saját különvagyonukból megváltani szándékozó rabszolgák esetében ezt a *manumissiót* a tulajdonos Rómában a *praefectus urbi* előtt ellenezhesse.²⁷ A jogorvoslatokkal kapcsolatban előforduló tévedések esetére a társcsászárok szintén *rescriptumot* adtak ki, amelyben megállapították, hogy ha a *consulok* által kijelölt bíró ítélete ellen a fellebbezést a *praefectus urbinál* nyújtották be, akkor ő ezt a *consulok* elé utalja. Ilyenkor tehát nem tekintik az *appellatiót* alacsonyabb szintű fórumhoz benyújtottnak és érvénytelennek, mivel ilyenkor a *praefectus urbi* és a *consulok* egyenrangú fellebbezési szintnek feleltek meg Marcus Aurelius és Lucius Verus rendelete alapján.²⁸ Ulpianus vonatkozó fragmentumában a vitás ügyben eljáró *praefectus urbit*, Iunius Rusticus is megnevezte, aki hivatalát 162 körül töltötte be.²⁹ Már Marcus Aurelius egyedüli uralkodásának időszakára esik a rabszolgák védelmében hozott intézkedése, amelynek alapján az a *dominus*, akinek felesége saját rabszolgájával követett el házasságtörést, a rabszolga tettét nem bosszulhatta meg, hanem szabad ember házasságtörőhöz hasonlóan köteles ellene vádat emelni, mégpedig a *praefectus urbi* előtt.³⁰ Jelentősen bővült még a hatásköre a 3. század elején a Severusok idején. Így már Septimius Severus (193-211) korában kialakult az a szabály, hogy a *praefectus urbi* Róma városa és 100 mérföldes körzetén belül minden bűncselekmény vonatkozásában hatáskörrel bír.³¹ Ez abban is megnyilvánult, hogy Fabius Cilo *praefectus urbit*ként (204-211)³² a szándékos tüzesetekkel kapcsolatos ügyekben eljár, így ettől kezdve a *praefectus vigilumnál* (Iunius Rufus) csak a gondatlanul okozott tüzesetek elbírálásának és szankcionálásának lehetősége maradt.³³ Itáliának a Rómától 100 mérföldnél távolabb eső részeiben továbbra is a *praefectus praetorio* gyakorolta a *ius gladii*t. A *Digestába* is felvett szövegek a *praefectus urbi* széles körű büntető joghatóságáról tanúskodnak Septimius Severus uralkodásának idején: hozzá tartozott a gyámok, gondnokok hűtlen vagyonkezelése, a tiltott egyesületek, a felszabadítottak által patrónusaiknak okozott sérelmek és a pénzváltók (*nummularii*) által elkövetett bűncselekmények is. Ebben az időszakban a *praefectus urbi* hatáskörébe került a szigetre történő száműzés kérdésében való döntés is.³⁴ A büntetőügyek mellett hozzá kerültek a bankárokkal kapcsolatos peres ügyek is, valamint Róma hússal történő ellátásával összefüggő felügyeleti jogokkal is rendelkezett.

Alexander Severus (222-235) idején – feltehetően Paulus és Ulpianus tanácsainak hatására is – még

tovább bővültek a *praefectus urbi* hatáskörei. Róma városának 14 régióra (*regiones*) bontásának és az élükre kinevezett *curatorok*nak köszönhetően még hatékonyabbá vált a város közigazgatási ügyeinek intézése.³⁵ Egyúttal Alexander Severus uralkodásának idején a *praefectus urbi* Róma közigazgatásának feje is lett, hatásköreit tekintve a *praefectus annonae*, a *praefectus vigilum* felett állt, s katonai csapatokat álmásosztatása által felügyelte a város közrendjét is.³⁶

Hagyományosan olyan szenátori rangú személyt neveztek ki erre a tisztségre, akinek már hosszú időkre visszanyúló közigazgatási tapasztalatai voltak, s pályafutása során alkalma volt bizonyítani a *princeps*hez való hűségét, ezáltal pedig a legmagasabb, szenátorok által betölthető közigazgatási funkcióvá vált, akit a *princeps* nevezett ki és mentett fel. Tekintélyét hangsúlyozandó *toga laticlavia* viselésére volt jogosult, és útjai során 12 *lictor* kísérte.³⁷

A *praefectus urbi* fő feladata Róma közrendjének biztosítása volt a nappali időszakban (az éjszakai közrendért a *praefectus vigilum* felett). Megillette tehát a *ius coercitionis*, ezért járőröket küldött az utcákra, a piacokra, a nyilvános előadások helyéül szolgáló helyszínekre és a *collegiumok* székhelyeire is. Feladatának hatékony ellátása érdekében parancsnoksága alá csapatokat rendeltek (*cohortes urbanae*), amelyeknek száma a Nérót megelőző időkhöz három lehetett. A *cohortes* létszáma egyenként feltehetően 500 fő volt, így a Julius-Claudius-dinasztia idején átlagosan mintegy 2000 főnyi ilyen jellegű fegyveres erő lehetett Rómában.³⁸ Claudius hatalomra kerülésekor három *cohortes urbanae* tartózkodott Rómában. Vespasianus uralkodása idején már négy városi *cohortes* működött. Domitianus korában feltehetően már 6 ilyen egység létezhetett, amelyek közül kettő Rómán kívüli területeken teljesített szolgálatot. Ezekbe a városi rendvédelmi feladatokat ellátó csapatokba beosztott katonák (*urbaniciani*) a kezdeti időkhöz főként az itáliaiak közül, majd a Flaviusok idején a romanizált provinciákból kerültek ki, Septimius Severus óta pedig már az afrikai származásúak előtt is nyitva állt. Szolgálati idejük 20 év volt, akárcsak a légiókban szolgálatot teljesítők esetében. A katonai hierarchia szerint ők a légiónáriusokhoz képest magasabb rangúak voltak, de a *praefectus praetorio* által irányított *praetorianusok* alatt álltak, s ehhez igazodott az anyagi megbecsültségük is. A zsoldjuk Augustus idején még évi 250 *denarius* lehetett, Caracalla korában pedig már évi 1250 volt.³⁹

A *praefectus urbi* hivatala is rendelkezett a működéséhez tartozó helyiségekkel, ahol a hivatalos iratokat is tárolták. Ez Claudius idejében a *Basilica Aemilia* lehetett, amely a perek helyszínéül is szolgálhatott.⁴⁰

3. A *praefectus annonae*

Róma gabonával történő ellátásáért a köztársaság korában a kezdeti időktől fogva az *aedilis curulis*

és a *quaestorok*, majd a *cura annonae* volt felelős. Az előbbiek – mivel egyéves hivatalok voltak – nem voltak képesek a problémát hosszabb távon kezelni, Pompeius négy évre szóló *cura annonae* tisztsége azonban javított ezen a helyzeten. Caesar a nagy volumenű szervezési feladatok ellátására két új magisztrátust, *aediles cereales* nevezett ki. A *principatus* idején működő rendszer alapjait Augustus teremtette meg, amikor a Kr. e. 22-ben kitört gabonaválság miatt a nép őt kérte fel a helyzet orvoslására. Két már korábban is *praetori* tisztséget betöltő személyt (*praefecti frumenti dandi*) és két *aedilest* nevezett ki az ingyenes gabonaosztás megszervezésére, majd Kr. e. 18-ban négy szenátort kért fel a feladat irányítására, akiket évente megújítottak hivatalukban, számukat pedig a későbbiekben rögzítették is.⁴¹

A *praefectus annonae* tisztség felállítására Kr. u. 8-14 között került sor akként, hogy ezúttal egy lovagi rendű személyt nevezett ki a *princeps*, akinek kiválasztásánál a hozzáértés és a megbízhatóság játszotta a fő szerepet.⁴² Elsődleges feladata az volt, hogy a gabonát a provinciákból (Egyiptom, Szicília, Afrika) valamelyik Rómához közeli tengeri kikötőbe (Puteoli, Ostia) szállíttassa, ott megszervezze annak raktározását, és a tengeri fuvarozásra alkalmatlan téli hónapokban a római polgárok között azt szétossza. A tevékenység ellátása közigazgatási, gazdasági és jogi ismereteket is igényelt. Mivel a feladat nagyon összetett volt, rendelkezett egy helyettessel (*adiutor*), aki rendszerint egy felszabadított személy volt. Munkája során köteles volt együttműködni az egyiptomi provinciái helytartóval (*praefectus Aegypti*) – a szétosztandó gabona jelentős része ugyanis onnan származott –; a *praefectus vigilummal*, aki a raktárak biztonságát felügyelte; a *curator alvei Tiberis et riparum* tisztviselővel, aki az Ostia és Róma közötti folyami szállítást lehetővé tevő Tiberis folyóért felelt; illetve a középítkezéseket felügyelő *curator operum publicorummal*, aki a raktárak karbantartásáért volt felelős.⁴³

Claudius idején – Cassius Dio szerint hatalomra kerülésekor, 42-ben, Tacitus szerint 51-ben⁴⁴ – a rossz termés miatt az állami készletek csupán néhány napi mennyiségre csökkentek, ami elégedetlenséget szült Rómában.⁴⁵ A *princeps* felvállalta a helyzet megoldását, és három jelentősebb intézkedést hozott, amelyek hosszabb távon kívánták orvosolni a gyakran előálló időszakos gabonahiányt. Az első a tengeri hajózással függött össze, amelynek veszélyei miatt a hajósvállalkozások nagyveszteségeket szenvedtek, illetve a téli hónapokban a hajózás szünetelt is (*mare clausum*). Claudius a téli gabonaszállítás biztosítása érdekében a hajósok kárát saját vagyonának terhére (tehát nem az *aerariumból*) megtérítette (...*suscepto in se danno, si cui quid per tempestates accidisset*,...).⁴⁶ Második in-

tézkedésként mindazoknak, akik vállalták, hogy hat éven keresztül legalább 10 000 *modii* befogadású hajóval biztosítják Róma gabonaellátását, jelentős jogi előnyöket nyújtott.⁴⁷ Nevezetesen a latinjogúak megkaphatták a római polgárjogot, a római polgárok mentesülhettek a *lex Papia Poppaea* nőtleneket és gyermekteleneket sújtó rendelkezései alól, a felszabadítottak számára pedig biztosította mindazokat a kedvezményeket, amelyekben a négygyermekes felszabadított anyák részesültek.⁴⁸ Harmadik intézkedése jelentős állami építkezések elindításában állt, amelynek célja Ostia kikötőjének újjáépítése volt.⁴⁹ Ezen túl Ostia és Puteoli kikötőinek biztonsága érdekében egy-egy tűzoltó egységet vezényelt a tűzvészek elhárítására (...*Puteolis et Ostiae singulas cohortes ad arcendos incendiorum casus collocavit. ...*).⁵⁰ Claudius a *praefectus annonae* hivatali székhelyét is megújította: korábban a *porticus Minucia Vetus*nál volt, most pedig mellette, a *Villa Publica*nál új épületeket emeltetett, ahol gabonaosztást is végeztek.⁵¹

Traianus korában Portus kikötője tett szert nagyobb jelentőségre, az ugyanis nagyobb hajók fogadására is alkalmassá vált. Irányítását a császári felszabadított helyett ettől kezdve egy lovagrendű *procurator (annona Ostiae)* vette át évi 60 000 *sestertius* díjazással (*sexagenarius*), helyettese pedig egy császári *libertus* lett. A *procurator* irányítása alá kerültek a gabonaraktárak (*horrea*), az azokat ténylegesen működtető személyek: a hordárok (*sacarii*) és a mérlegelők (*mensores*) is. A tengerparti kikötőkből kisebb bárkákon szállították Rómába és a Tiberis partján fekvő raktárakba a tengerentúlról beérkező gabonát. Ezt a feladatot a *codicarii* végezték, fizetségüket a *praefectus annonae*-tól kapták. Így tehát megállapítható, hogy a *praefectus annonae* Róma gabonaellátásának teljes folyamatát felügyelte a termés learatásától egészen a római polgárokhoz való eljuttatásáig, akik így egész évben a piaci árhoz képest alacsonyabb áron tudtak hozzájutni ehhez az alapvető élelmiszerhez.⁵²

A tényleges gabonaosztások (*frumentationes*) felügyeletére Augustus két már szenátori rangú *praefecti frumenti dandi* tisztséget is létrehozott.⁵³ A későbbiekben Traianus ezt a feladatot a *procurator ad Miniciam (sexagenarius)* segítségével látta el akként, hogy a jogosultaknak évi 5 *modius* gabonát osztatott szét. A feltételezések szerint a 2. században mintegy 150-200 ezer római polgár részesült ebben a juttatásban.⁵⁴

A *praefectus annonae* lovagrendű tisztviselőként fontos gazdasági, közigazgatási és jogi feladatokat is ellátott. Császári hivatalnokként a *princepstól* kapta a kinevezést, s ő hívhatta vissza tisztségéből is. Miután általában hosszabb ideig látta el feladatát, lehetősége nyílt arra is, hogy valódi ellátási politikát valósítson meg a gyakorlatban. Jogi hatáskörénél fogva szerződést köthetett a szállítókkal, s a visszaélőkkel szemben szankciókat is alkalmazha-

tott. Az ingyenes gabonaosztásra szánt mennyiség feletti részt a *praefectus annonae* értékesíthette kisebb mennyiségenként, az abból befolyt összeget pedig a jövőbeni vásárlásokra és a fuvarozás költségeire fordíthatta.⁵⁵

Miután a szervezési feladatok sokrétősége meghaladta az egyetlen tisztviselő által teljesíthető mértéket, ezért hivatalának ellátására a *praefectus annonae* mellé az 1. századtól kezdődően helyettes (*adiutor*) is kineveztek, aki kezdetben a felszabadítottak, majd később a római polgárnak születettek (*ingenuusok*) közül kerültek ki. Marcus Aurelius újabb tisztséget hozott létre: a *subpraefectus annonae* a 100 000 *sestertius* évi díjazással rendelkező *procuratorok* közé került.⁵⁶

A *praefectus annonae* hivatala kezdetben az *aedes Cereris*ben volt, majd a későbbiekben a római kikötő közelében fekvő *Forum Boarium*ra helyezték át. Maga a gabonaosztás azonban általában az erre kijelölt templomok oszlopos előcsarnokában (*porticus*) történt: Claudius idejében a *Porticus Minucia Frumentaria* szolgált erre a célra.⁵⁷

4. A *praefectus vigilum*

Kifejezetten városi feladatok megoldására jött létre a *praefectus vigilum* tisztség Kr. e. 6-ban. Miután Róma városának épületei nagyrészt fából épültek, a tüzesetek gyakoriak voltak, amit az állami rabszolgák (*familia publica*) feladata volt megfékezni. Augustus hűséges hívének, Agrippának a temetését Kr. e. 7-ben kénytelen volt elhalasztani egy nagy tüzeset miatt.⁵⁸ Ezért a következő évben a tüzesetek megelőzésére éjjeli őrseget állított fel.⁵⁹ A *cohortis vigilum* – amelynek számát Claudius idejében nem ismerjük pontosan (a későbbiekben 7 lett) – élén a lovagi származású *praefectus vigilum* állt, akinek fő feladata az éjjeli rend biztosítása volt, így a nappali közrendért felelős *praefectus urbis* váltotta, akivel szoros együttműködésben látta el feladatát.⁶⁰ A *cohortis vigilum*ban szolgálatot teljesítők általában felszabadítottak voltak, az egyes *cohortisok* élén pedig *tribunusok* álltak. Még Tiberius idejében, 24-ben született az a törvény (*lex Visella de libertinis*), amelynek alapján az éjszakai őrsegekben hat éven keresztül szolgálatot teljesítő *latinus Iunianus* joglásúak megkapták a római polgárjogot.⁶¹

A *praefectus vigilum* tisztség a lovagrendi hivatali karrierben nagyon előkelő helyen szerepelt, gyakran a *praefectus praetoriói* kinevezés előtt viselt hivatal volt.⁶² A 2. századtól a római kerületek, a *vici* felügyelete alá kerültek. Ennek következtében Domitianus idején egy *centagenarius* osztályba tartozó *procurator* helyettes is kineveztek mellé (*subpraefectus vigilum*).⁶³ Az első *subpraefectus vigilum* neve azonban csak a 113-ban kinevezett C. Maesius Tertius révén, Traianus idejéből maradt fenn.⁶⁴ A 3. századra a hét éjjeli őrsegek létszámát

cohortesenként 1000 főre emelte Septimius Severus. A *cohortes* – élükön a *tribunus*ukkal – mindegyike alá két-két római kerület felügyelete tartozott, a híres jogtudós, Paulus műve szerint.⁶⁵ A *praefectus vigilum* a 3. századtól a *vir eminentissimus* címet is viselte.⁶⁶

A *praefectus vigilum* fő feladata a tűzvészek elleni küzdelem volt, melynek ellátását a parancsnoksága alá beosztott hét *cohortes* szolgálta.⁶⁷ Tevékenysége során szorosan együttműködött a vízellátásért felelős tisztviselővel (*curator aquarum*), illetve ellenőrizte azt is, hogy a rómaiak rendelkeznek-e a tűz továbbterjedését megakadályozó alapvető eszközökkel. A köztereken és a fürdőkben az éjszaka során rendvédelmi feladatokat is ellátott, így igazságszolgáltatási jogköre is folyamatosan nőtt a korai császárság időszakában.⁶⁸ Elnökölt az éjszakai lopások ügyében eljáró bíróságon, valamint a tüzesetet szándékosan vagy hanyagságból okozók elleni eljárásoknál is bíraskodott.⁶⁹ A büntetőjogi hatásköreinek felsorolását megtaláljuk a Digestában: ezek közé tartozott a tűzokozás, a betöréses lopás, a zsebtolvajlás, a rablás és az orgazdaság.⁷⁰ A tűzokozók esetében különbség volt a szándékosan gyújtogatók és a gondatlanul eljárók között.⁷¹ Csupán a hanyagsággal okozott vádlottak tartoztak a *praefectus vigilum* joghatósága alá, mivel a szándékos gyújtogatás már súlyosabb esetnek minősült, ezért *atrox* bűncselekményként Septimius Severus és Caracalla 203-205 között kiadott *rescriptuma* értelmében a *praefectus urbi* joghatósága alá tartozott.⁷² A differenciálásra azért is volt szükség, mert a szándékos gyújtogatás halálbüntetéssel is járhatott, míg a gondatlanul (*negligentia*) okozott tüzesetknél a szankció megvesszőzés vagy megkorbácsolás volt. Mivel a *praefectus vigilum* nem rendelkezett a halálbüntetés kiszabásának jogával (*ius gladii*), ezért került a szándékos gyújtogatás esete a *praefectus urbi*hoz.⁷³ A közrend védelme érdekében hatáskörrel rendelkezett olyan bűncselekmények esetén is, amelyeket a közfürdők ruhatárosai (*capsarii*) követtek el.⁷⁴ Ulpianus egyik vonatkozó szöveghelye – melyben a jogtudós pontosítja a *praefectus vigilum* bírói feladatát – a *capsarii* mellett az éjszakai tolvajokat (*fures nocturni*) is említi:⁷⁵ leszögezi, hogy a nyomozás után az esetükben *extraordinaria cognitio*s eljárás kell lefolytatni, de csak abban az esetben, ha a kiszabható büntetés éjszakai tolvajoknál vagy közfürdőkben ténykedő tolvajoknál (*fures balnearii*) nem súlyosabb, mint bizonyos idejű kényszermunka. Ha a tolvajok, betörők, vagy egyéb elkövetők fegyverrel védekeztek volna, de senkit sem sebesítettek meg, akkor bányamunkára is ítéltetők, ha *honestiores*ek, akkor száműzetéssel (*relegatio*) sújthatók.⁷⁶ Fenti tényállások mellett a *praefectus vigilum* a rabszolgák szökése esetén is hatáskörrel rendelkezett.⁷⁷ Mindenkinek, aki szökött rabszolgával találkozott, át kellett őt adnia a

városi vagy az állami hivatalnokoknak, akik Itáliában a *praefectus vigilum*nak, illetve a tartományi helytartóknak adták tovább.⁷⁸ A szökött rabszolgát végül a *praefectus vigilum* adta vissza urának.⁷⁹ Marcus Aurelius híres jogtudósa, Q. Cervidius Scaevola is betöltötte a későbbiekben ezt a tisztséget.⁸⁰ Sőt, az öt remekjogász egyike, Herennius Modestinus is *praefectus vigilum*ként koronázta meg karrierjét Maximinus Thrax (235-238) uralkodása idején.⁸¹ Az idők során speciális katonai feladatokat is ellátott, bár katonai kiképzést nem kaptak a *praefectus vigilum* *cohorta*iban szolgálók. Ennek oka a hét *cohortis* által megjelenített katonai erő nagyságában keresendő, illetve ezek az alakulatok a *praefectus vigilum* személyén keresztül közvetlenül a *princeps*től függtek.⁸² Így megállapítható, hogy a *praefectus vigilum* feladatai részben katonai (rendvédelmi), részben jogi jellegűek voltak.

5. A város üzemeltetéséért felelős *curatorok*

Róma városának működtetéséért felelős tisztviselők egy jelentős csoportja nem *praefectus*ként, hanem *curator*ként látta el feladatát. Ezek közül a legfontosabbak a két közmunkáért felelős (*curator aedium sacrarum* és a *curator operum locorumque publicorum*), a vízellátásért felelős (*curator aquarum*), valamint a Tiberis folyó és Róma csatornahálózata felügyeletével, karbantartásával megbízott (*curator alvei Tiberis et riparum*) tisztviselők voltak. Ezek a hivatalok a *princeps auctoritas*a alatt működtek, aki létrehozta ezeket, vezetőiket ő nevezte ki, hatalmának egy részét rájuk átruházva. Őket a *fiscus* fizette, így a császárok bármikor átalakíthatták a szervezet működését. Kezdetben a város üzemeltetését végző hivatalok vezetői testületek voltak, majd a *principatus* fejlődése során általában egyszemélyi irányítása alá kerültek. A bemutatott három hivatal (a középítkezésekért, a vízellátásért és a Tiberis karbantartásáért felelősek) a *praefectus urbi*val és egymással is együttműködött. Az áttekinthető struktúra az igényeknek megfelelően a *princeps* által könnyen módosítható volt, így eredményesen járulhatott hozzá a főváros működtetéséhez. Róma polgárai azonban a főváros által nyújtott, magasabb szinten szervezett közigazgatás működése érdekében jelentős adókat voltak kénytelenek megfizetni. Ezt részben a rabszolgák felszabadításából, részben a hagyatékokat terhelő adókból fizették. Caligula számos árura és szinte valamennyi személyre (*publicanusok*, *centuriók*, hordárok, prostituáltak), még a peres eljárásokra is új adókat vezetett be (*vectigalia*). Halála után ezeket – a fogyasztási cikket terhelők kivételével – a népharag miatt megszüntették.⁸³ Vespasianus bevezette az *ansarium* elnevezésű adót a római városkapukat átlépő olyan árukra, amelyeket a piacon kívántak értékesíteni (a személyes használatra szánt áruk adómentesek

maradtak).⁸⁴ A nem *amphorák*ban szállított áruk után *foriculareium*ot kellett megfizetni. Ezt a két új adót a *pomerium* átlépésekor kellett leróni, ami jelentősen megemelte az eladásra szánt áruk árát.⁸⁵ A leghíresebb Vespasianus által szedett adó a *vectigal urinae* volt, amit a ruhatisztítók (*fullones*) által tevékenységük ellátásához szükséges és a járókelőktől összegyűjtött vizelet után kellett megfizetni.⁸⁶

5.1 A középítkezésekért felelős *curatorok*

A köztársaság korában az *aedilisek* játszottak jelentős szerepet a középületekkel kapcsolatos munkáknál. Ez a rendszer azonban a köztársasági magisztratúrák feladatainak megváltozásával egyidejűleg már Augustus *principatus*ának kezdetén átalakult, s helyette *curator*t bízta meg. A Róma városának közmunkáiért felelős tisztviselő létrehozásának pontos időpontját nem ismerjük ugyan, de feltehetően a Kr. e. 12-ben bekövetkezett tüzesethez kapcsolódik, mivel ekkor a Forumon található középületek is jelentős károkat szenvedtek. Az újjáépítési munkák megszervezésére Augustus ekkor egy öttagú bizottságot hozott létre, amely egy *consuli* rangú szenátor vezetésével, valamint további négy *praetori* tisztséget már korábban betöltött szenátor részvételével működött. Az első általunk ismert, e hivatal viselő személy Quintus Varius Geminus volt Tiberius uralkodásának idején. Claudius adta meg a hivatal végleges formáját, két *consuli* rangú, a *princeps* által kinevezett szenátor vezetővé tételével. Mindkettőjük pontos hatáskörrel bírt: egyikük a vallási, a szent helyek és a kulturális terek közmunkáiért (*curator aedium sacrarum*), a másik az egyéb nem vallási jellegű, köztereken folyó építési munkákért (*curator operum locorumque publicorum*) felelt.⁸⁷ Claudius idején a *curator*t azzal is megbízták, hogy ellenőrizze, hogy a köztulajdonban álló ingatlanokat magánszemélyek nem értékesítették-e. A középítkezések Claudius uralkodásától kezdődően már *ex auctoritate Caesaris* és nem *ex senatus consulto* folytak, azaz császári előjog lett a középületek felépítése és felújítása.⁸⁸ Mindenképpen említést érdemel az épületek lebontását spekulációs céllal megakadályozni szándékozó *senatus consultum Hosidianum*, melyet 44-ben fogadott el a szenátus Cn. Hosidius Geta javaslatára.⁸⁹

A *curator*t különleges helyzetekben maga a *princeps* is kinevezhette. Ilyen volt Lucius Iulius Vestinus Vespasianus általi megbízása azzal, hogy a polgárháborúk során károkat szenvedő Capitoliumi épületeket helyreállítsa.⁹⁰ Ugyanígy Septimius Severus uralkodásának idején a Commodus korában Rómát ért tűzvészek utáni újjáépítéssel bízták meg a lovagrendű Marcus Aquilius Felixet, *procurator operum publicorum* tisztségre kinevezve. Az általa elvégzett munkákat részben a *senatusi (aerarium Saturni)*, részben a *princeps* magánpénztárából (*fiscus Caesaris*) finanszí-

rozták.⁹¹ Septimius Severus uralkodása idején a középítkezések gyakoribbá válása következtében a két *curator* munkájának segítése érdekében újabb lovagrendűek által betöltött hivatalokat hoztak létre.⁹² Az egyik ilyen az általános helyettesítési feladatokat végző *subcurator operum publicorum* volt, míg a *procurator theatri Pompeiani* tisztség a Pompeius színház felújítási munkáinak felügyeletére jött létre.⁹³

Sokrétű munkát végeztek a középítkezésért felelős *curatorok*: biztosították az építkezésre kiszemelt ingatlant, felügyelték a középületek karbantartását, felújítási munkálatait. A középületek emelésekor felelősek voltak az építési telkek megszerzéséért, vagy úgy hogy köztulajdonban álló ingatlant (*locus publicus*) biztosították, vagy közérdekű magánalapítványoktól vették használatba, ilyenkor évi bérként *solarium*ot fizettek ellenszolgáltatásként. A tényleges építkezést gyakran egy licit eljárás során adták ki a legkedvezőbb ajánlatot tevő magánszemélynek, ilyenkor a *curator* személyzete ellenőrizte a munkák lefolyását, akárcsaka szerződés szerinti teljesítést (*adprobatio*).⁹⁴

A római *princeps*ek jelentős szerepet játszottak Róma urbanisztikai arculatának kialakításáért. Egyedül a császár volt jogosult a város működését javító döntések meghozatalára, így a középítkezések kezdeményezése (diadalívek, színházak, közfürdők) előjoggá vált, ezzel is elősegítve az új kormányzati forma tekintélyének növekedését.⁹⁵

5.2 Az ivóvíz biztosítását felügyelő *curator*

A város ivóvízzel történő ellátása a Tiberis folyó szennyezettsége miatt a római köztársaság idejének állandó problémája volt. Ezért az első vízvezetékek már a *principatus* korát megelőzően megépültek (az első az *Aqua Appia* volt Kr. e. 312-ben),⁹⁶ Augustus uralkodásának idején újabb három készült Róma ellátására. Claudius és Traianus folytatták az építkezéseket, így a 2. századra több mint tíz vízvezetékrendszer szolgálta ivóvízzel Róma városát. Ezek működtetése a megfelelő ismeretekkel rendelkező szakapparátusra hárult. A vízellátásért felelős (*curator aquarum*) hivatal is Augustus idejében hozták létre, Kr. e. 11-ben azzal, hogy egy háromtagú szenátorokból álló bizottságot állítottak fel a vízvezetékek felügyeletére és karbantartási munkálataira.⁹⁷ Előzménye az volt, hogy Agrippa *aedilisi* évének lejártá után örök időkre viselte ezt a központi jelentőségű hivatal. A háromtagú bizottság a köztársaság gyakorlatára kívánt utalni, bár a hivatal megszerzése nem választással, hanem a *princeps* általi kinevezéssel történt. A bizottságot ismeretlen időponttól egyszemélyi vezetés váltotta fel, a *princeps* pedig erre a pozícióra *consuli* rangú szenátort nevezett ki, ez volt a *curatori* megbízások közül a legnagyobb tekintélynek örvendő hivatal.⁹⁸ Marcus Valerius Messala Corvinus volt az első

ismert *curator aquarum*.⁹⁹ Claudius, mivel a szenátori rangú kinevezettek vagy nem értettek a feladathoz, vagy nem tanúsítottak kellő érdeklődést, előbb hűséges, megbízható emberekkel váltotta fel (előbb A. Didius Gallus 38-tól, majd Cn. Domitius Afer 49-től) őket, és egyúttal a *curator aquarum* tisztséget is létrehozta. Emellett egy *procurator* rangú, a feladathoz értő személyt is rendelt mellé a felszabadítottjai közül, és jelentős (mintegy 460 főt) személyzetet bocsátott a rendelkezésére.¹⁰⁰ Így valójában a fennálló szervezetet megtartotta, csak a hatásköröket csoportosította át a tényleges munkát végző *procurator aquarum* felé.¹⁰¹ A legnevesebb közülük az 1. század végén élő Sextus Iulius Frontinus szenátor volt, aki a Kr. u. 73-ban betöltött *consulsága* után Kr. u. 97-ben a *curator aquarum* tisztséget is viselte. A hivatal ellátásának szabályait már Agrippa megírta „*Commentarii de aquis*” címmel, és bár a mű elveszett, az akkori archívumok adatainak, valamint saját tapasztalatainak felhasználásával Frontinus Kr. u. 97-103 között megírta a „*De aquis urbis Romae*”-t. Commodus uralkodása alatt kapcsolatba került a *curator ad Miniciam* tisztviselővel, aminek oka az lehetett, hogy mindkettejük hivatali apparátusa a *porticus Minucia vetus* közelében volt.¹⁰²

A *curator aquarum* nagy presztízsnak örvendő tisztség volt, rangban megelőzte a közmunkákért és a Tiberisért felelős *curatorok*ét feltehetően azért, mert az ívóvízellátás biztosítása a polgárok mindennapi élete és a köznyugalom miatt a *princeps* kitüntetett figyelmét is élvezte. A *curator aquarum* helyettesítésére már Claudius idejében létrehozták a *procurator aquarum* tisztséget, amely az építkezések és a felújítások felügyeletével segítette felettese munkáját.¹⁰³ A hivatalt betöltő személy Claudius idején még egy császári felszabadított volt, majd Traianusnál már egy lovagrendű. A *curator aquarum* személyzetéhez vízmérnökök, ügyintézők, víztornyok felügyelői, valamint kőművesek is tartoztak. Az irányítása alá rendelt személyzetével együtt a vízvezetékrendszer megbízható működését volt hivatott biztosítani azzal, hogy megakadályozta a szivárgásokat, és elrendelte a karbantartási munkálatokat. Claudius uralkodása alatt jogában állt a magánszemélyek számára vízvételi koncessziókat alapítani, de gyakoriak voltak az engedély nélküli vízvételek is, amit a *curator aquarum*nak jogában állt büntetni, így jelentős *iurisdictio*val is bírt.¹⁰⁴

5.3 A Tiberis karbantartásáért és a városi csatornahálózatért felelős *curatorok*

Az *Urbs* működtetése szempontjából fontos feladatokat látott el a Tiberis folyóért és a csatornák karbantartásáért felelős római tisztviselő (*curator alvei Tiberis et riparum*) is.¹⁰⁵ A szennyvizet elvezető csatornák (köztük a *cloaca Maxima*) a közegészség-

ügy szempontjából, a Tiberis folyó medrének és partvonalának gondozása pedig az Ostia tengeri kikötőjéből induló, Rómába érkező szállítmányok eljuttatása és a gyakori árvizek kivédése okán bírt különös jelentőséggel. A Tiberis partvonalának kiépítését Augustus még Asinius Gallus *senatorra* bízta Kr.e. 8-7 között, majd e feladatok ellátására Tiberius idejében egy öttagú bizottságot hoztak létre szenátori rangúakból, akik közül sorshúzással választották ki az elnököt. Claudius uralkodása idején a sorshúzást a kinevezés váltotta fel, így a hozzáértés lett az elsődleges szempont. Mindemellett Claudius politikai bölcsességről tanúbizonyságot téve továbbra is fenntartotta az öttagú testületet.¹⁰⁶ Érdemes még megjegyezni, hogy Claudius uralkodása alatt a városi *procuratori* funkcióval bíró tisztviselők száma a téma jeles kutatója, Pflaum szerint három volt:¹⁰⁷ a vízszolgáltatásért felelős (*procurator aquarum*), az ünnepi játékok megrendezésével megbízott (*procurator ludi*) és a császári kancellária görög ügyekben illetékes tisztviselője (*ad legationes et responsa Graeca*).¹⁰⁸

A *curator alvei Tiberis et riparum* fő feladata a Tiberis és partvonalának felügyelete, a vízmagasság figyelemmel kísérése, továbbá az áradásoknak és annak a megelőzése, hogy a magánszemélyek személyes használatukra kisajátítsák maguknak a folyó vizét. A folyóparton határköveket helyeztek el, amivel a magánterület és a köztulajdon közötti határt igyekeztek megjelölni. Előfordult az is, hogy magánszemélyek saját kockázatukra az ártérben építkeztek, ezzel is akadályozva a folyó vízszintjének szabályozását.¹⁰⁹ A folyómeder karbantartása is a *curator* feladata volt, mivel az elsüllyedt hajók és a törmelék akadályozhatta a folyami hajózást, továbbá a folyami kikötők karbantartását és a Tiberist használó hajósok egyesületeinek felügyeletét is ő látta el. Ezen túl a Tiberisbe ömlő szennyvízcsatornák tisztítását is neki kellett megszerveznie, emiatt a tisztség nem örvendett túlzott társadalmi elismertségnek.¹¹⁰

A *principatus* kori Róma közigazgatását bemutató tanulmány összefoglalásaként megállapítható, hogy a császári reformok eredményeképpen a város élete szervezettebb lett. Főként a szakértelem, a feladatok hosszú távra történő tervezése és a pragmatikus szemléletű politika segítségével válhatott az *Urbs* a Római Birodalom jól tagolt és átgondolt elvek mentén működtetett közigazgatási egységgé. Augustus és utódai – a köztársasági intézmények részbeni fenntartásával – a kor kihívásaira választ adni képes, jól igazgatott és hatékony birodalmi fővárossá szervezték Rómát.

Jegyzetek

¹ Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és institúciói, Budapest 2014¹⁹, 46-51.

² Petit, Paul: La paix romain, Paris 1967, 139-140.

³ Pókecz Kovács Attila: A római közigazgatás Claudius uralkodása idején (Kr. u. 41-54.), JURA 21/1 (2015), 100-111.

⁴ Humbert, Michel: Institution politiques et sociales de l'Antiquité, Paris 2011, 402-403.

⁵ Gaudemet, Jean: Institution de l'Antiquité, Paris 1982², 492.

⁶ Levick, Barbara: Claude, Dijon 2002, 125.

⁷ Lefebvre, Sabine: L'Administration de l'Empire romain d'Auguste à Dioclétien, Paris 2011, 81.

⁸ Levick, i.m. 125.

⁹ Niccolini, Giovanni: Il tribunato della plebe, Milano 1932.

¹⁰ Benedek – Pókecz Kovács 2014, 35.

¹¹ Gaudemet, i.m. 492-493.

¹² Parsi-Magdelain, Blanche: La cura legum et morum, RHD 42 (1964), 373-412.

¹³ Levick, i.m. 131-132.

¹⁴ May, Gaston: Notes complémentaires sur les actes de l'empereur Claude, in: Revue Historique de Droit Français et Étranger 22 (1944), 105-108.; Giardina, Andrea: Seneca, Claudio e il Pomerio, in: «Alla Signorina». Mélanges offerts à Noëlle de La Blanchardière, École Française de Rome, Rome 1955, 123-140.

¹⁵ Suet. Div. Aug., 30, 1-3.

¹⁶ De Martino, Francesco: Storia della costituzione romana IV/1, Napoli 1962547-565.; Lefebvre, i.m. 82-84.

¹⁷ Chastagnol, André: Le fonctionnement de la préfecture urbaine, in: La Rome impériale. Démographie et logistique. Actes de la table ronde de Rome, 25 mars 1944, École Française de Rome, Rome 1997, 111-119.

¹⁸ Suet. Aug., 37: Quoque plures partem administrandae rei p. caperent, nova officia excogitavit: ... prefecturam urbis, ...

¹⁹ Tac. Ann. 6, 11: Namque antea profectis domo regibus ac mox magistratibus, ne urbs sine imperio foret in tempus deligebatur qui ius redderet ac subitis mederetur; feruntque ab Romulo ... impositos. Dein consules mandabant; duratque simulacrum quoties ob ferias Latinas praeficitur qui consulare munus usurpet. Ceterum Augustus bellis civilibus Cilnium Maecenatem equestris ordinis cunctis apud romam atque Italiam praeposuit: mox rerum potius ob magnitudinem populi ac tarda legum auxilia sumpsit e consularibus qui coereret servita et quod civium audacia turbidum nisi vim metuat. Primusque Messala Corvinus eam potestatem et paucos intra dies finem accepit quasi nescius exercendi; tum Taurus Statilius, quamquam provecta aetate egregie toleraverit, dein Piso viginti per annos pariter probatus publici funere ex decreto senatus celebratus est.)

²⁰ „Mert hajdanában – amikor a királyok, majd később a tisztviselők kivonultak hazulról –, hogy a város főhatalom nélkül ne maradjon, ideiglenesen választottak valakit, aki igazságot szolgáltatott és hirtelen felmerült ügyekben intézkedett. Mondják, hogy Romulius ... iktatta így be; azután a consulok adtak megbízást; és máig él ennek a mása, valahányszor a latin-ünnepek miatt a város élére állítanak valakit, hogy ellássa a consuli tisztet. Különben Augustus a polgárháborúk idején a lovagrendű Cilnius Maecenast tette meg minden római és itáliai ügy irányítójának. Később a főhatalom birtokában, a nép nagy száma és a törvényes segítség lassú volta miatt egy consult választott, hogy féken tartsa a rabszolgákat és a polgárok közül azokat, akik vakmerőségükben zavargásra hajlamosak, ha nem kell erőszaktól félniük. S elsőnek Messala Corvinus nyerte el ezt a hatalmat és néhány napon belül a felmentését is, mivel nem tudta gyakorolni. utána Taurus Statilius, bár előrehaladott korban, kitűnően látta el, majd húsz éven át Piso, kit éppúgy dicsértek, s ki a senatus határozata alapján állami temetésben részesült.” (fordította: Borzsák István: Tacitus összes művei, Budapest 2001, 290-291).

²¹ Maskin, Nyikolaj Alekszandrovics: Az ókori Róma története, Budapest 1951, (fordította: Borzsák István és Harmatta János), 300.

²² Tac. Hist. 3, 64: At primores civitatis Flavium Sabinum praefectum urbis secretis sermonibus incitabant, victoriae famaeque partem capesseret: esse illi proprium militem cohortium urbanorum.... „Közben az állam első emberei bizalmas tárgyalásokon arra ösztönözték Flavius Sabinus városparancsnokot, hogy vegye ki részét a győzelemből s a hírnévből; van saját katonasága, a városi cohorsok...”(fordította: Borzsák István: Tacitus összes művei, Budapest 2001, 139.).

²³ Pomp. D. 1, 2, 47: ...Cassio Caelius Sabinus successit, qui plurimum temporibus Vespasiani potuit: Proculo Pegasus, qui temporibus Vespasiani praefectus urbi fuit... .

²⁴ Crook, John: Consilium principis. Imperial councils and counsellors from Augustus to Diocletian, Cambridge 1955, 50 és 177.

²⁵ Pomp. D. 1, 2, 33: Et haec omnia, quotiens in re publica sunt magistratus, observantur:quotiens autem proficiscuntur, unus relinquitur, qui ius dicat: is vocatur praefectus urbi. Qui praefectus olim constituebatur: postea fere Latinarum feriarum causa introductus est et quotannis observatur, nam praefectus annonae et vigilium non sunt magistratus, sed extra ordinem utilitatis causaconstituti sunt et tamen hi, quos Cistiberes diximus, postea aediles senatus consulto creabantur.

²⁶ D. 1. 12. 2 (Paulus libro singularis de officio praefecti urbi).

²⁷ Marc. D. 40, 1, 5: Si quis dicat se suis nummis emptum, potest consistere cum domino suo, cuius in fidem confugit, et queri quod ab eo non manunitatur, Romae quidem apud praefectum urbis, in provinciis vero apud praesides ex sacris constitutionibus divorum fratrum,...

²⁸ Ulp. D. 49,1,1, 3.

²⁹ Vitucci, Giovanni: Ricerche sulla prefectura urbi in età imperiale, Roma 1956, 118.

³⁰ Ulp. D. 48, 2, 5; Ulp. D. 1, 12, 1, 5

³¹ Ulp. D. 1, 12, 1, pr.; Ulp. D. 1, 12, 1, 4.

³² Vitucci, i.m. 119.

³³ Ulp. D. 1, 15, 5: ... eos autem, qui dolo fecisse incendium convincentur, ad Fabium Cilonem praefectum urbi amicum nostrum remittes....

³⁴ Ulp. D. 12, 1, 3; Ulp. D.48,22,6, 1; Ulp. D. 48, 22, 14, 2.Ulp. D. 32, 1, 4.

³⁵ Vigneaux, Paul Emile.: Essai sur l'histoire praefectura urbis á Rome, Paris 1896, 71.

³⁶ Ulp. D. 12. 1.

³⁷ I. Vigneaux, 1896,

³⁸ Durry, Marcel: Les cohortes prétoriennees, Paris 1938, 84.; Fries, Helmut: Die cohortes urbanae, Köln-Graz 1967, 41-42.

³⁹ Cosme, Pierre: L'armée romaine. VIIIe s. av. J.-C. – Ve s. ap. J.-C., Paris 2009, 84-87.

⁴⁰ Gros, Pierre: Les édifices de la bureaucratie impériale: administration, archives et services publics dans le centre monumentale de Rome, in: Pallas 55 (2011), 107-126.; Lefebvre, i.m. 84-89.

⁴¹ Lefebvre, i.m. 92.

⁴² Suet. Aug, 37, 1-2.

⁴³ Lefebvre, i.m. 94.

⁴⁴ Cass. Dio. 60,11; Tac. Ann. 12,43,1.

⁴⁵ Virlouvet, Catherine: Famines et émeutes à Rome des origines de la République à la mort de Néron, Rome 1985, 98-102.

⁴⁶ Suet. Cl. 18, 4.

⁴⁷ Levick, i. m., 143.

⁴⁸ Gai. Inst. 1, 32c; Ulp. Reg. 3, 6; Suet. Cl. 19.; Bessenyő András: Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében, Budapest–Pécs 2010⁴, 168.

⁴⁹ Suet. Cl. 20.

⁵⁰ Suet. Cl. 25, 6.

⁵¹ Gros, i. m., 84-89.

⁵² Pflaum, Hans-Georg: Les procurateurs équestres sous la Haut-Empire, Paris 1950, 56.

⁵³ Suet. Div. Aug. 37.

- ⁵⁴ Lefebvre, i.m. 95-96.
- ⁵⁵ I. Pavis d'Esturac, Henrietta: La préfecture de l'annone, service administratif impérial d'Auguste à Constantin, Rome 1976.
- ⁵⁶ Pflaum, Hans-Georg: Abrégé des procurateurs équestres, Paris 1974, 27-28.
- ⁵⁷ Lefebvre, i.m. 96.
- ⁵⁸ I. Roddaz, Jean-Michel: Marcus Agrippa, Rome 1984.
- ⁵⁹ Suet. Div. Aug. 30, 2: ...Adversus incendia excubias nocturnas vigilisque commentus est;... .
- ⁶⁰ Paul. D. 1, 15, 2-4.
- ⁶¹ Rotondi, Giovanni: Leges publicae populi romani, Hildesheim 1962, 464-465.
- ⁶² Sablayrolles, Robert: Libertinus miles. Les cohortes de vigiles, Rome 1996, 83.
- ⁶³ Sablayrolles, i.m. 104.
- ⁶⁴ Sablayrolles, i.m. 129-132.
- ⁶⁵ Paul. D. 1, 15, 3, pr. (libro singulari de officio praefecti vigilum): Nam salutem rei publicae tueri nulli magis creditur convenire nec alium sufficere ei rei, quam Caesarem. Itaque septem cohortes opportunis locis constituit, ut binas regiones urbis unaquaque cohors tueatur, praepositis eis tribunis et super omnes 'spectabili' viro qui praefectus vigilum appellatur.
- ⁶⁶ CIL, 14, 4378.; Sablayrolles, i.m. 87-91.
- ⁶⁷ Sablayrolles, i.m. 95-103.
- ⁶⁸ Paul. D. 1,15,3, 3 (libro singuli de officio praefecti vigilum): Sciendum est autem praefectum vigilum per totam noctem vigilare debere et coerrare calciatum cum hamis et dolabris;... .
- ⁶⁹ Pomp. D.1,2,2, 33 (libro singulari enchiridii): Praefectus annonae et vigilum non sunt magistratus sed extra ordinem utilitatis causa constituti sunt.
- ⁷⁰ Paul. D. 1,15,3,1 (libro singuli de officio praefecti vigilum): Cognoscit praefectus vigilum de incendiariis, effractoribus, furibus, raptoribus, receptatoribus, nisi si qua tam atrox tamque famosa persona sit ut praefecto urbi remittatur. Et qui plerumque incendia fiunt culpa inhabitatum, aut fustibus castigat eos qui neglegenter ignem habuerunt aut severa interlocutione comminatus fustium castigationem remittit.
- ⁷¹ Sablayrolles, i.m. 105.
- ⁷² Ulp. D.1,15,5 (libro singulari de officio praefecti urbi): Imperatores Severus et Antoninus Iunio Rufino praefecto vigilum ita rescripserunt: Insularios et eos, qui neglegenter ignes apud se habuerint, potes fustibus vel flagellis caedi iubere. eos autem, qui dolo fecisse incendium convicentur, ad Fabium Cilonem praefectum urbi amicum nostrum remittes;... .
- ⁷³ Sablayrolles, i.m. 105-106.
- ⁷⁴ Paul. D.1,15,3 (libro singulari de officio praefecti vigilum): Adversus capsarios quoque, qui mercede servanda in balineis vestimenta suscipiunt, iudex est constitutus, ut, si quid in servandis vestimentis fraudulenter admiserint, ipse cognoscat.
- ⁷⁵ Sablayrolles, i.m. 108-110.
- ⁷⁶ Ulp. D.7,17,1.
- ⁷⁷ Sablayrolles, i.m. 110-112.
- ⁷⁸ Ulp. D. 11,4,1,2 .
- ⁷⁹ Paul. D. 1,15,5 (libro singulari de officio praefecti urbi): ...fugitivos conquire eosque dominis reddere debes.
- ⁸⁰ Lefebvre, i.m. 89-91.
- ⁸¹ Sablayrolles, i.m. 104.
- ⁸² Sablayrolles, i.m. 96-100.
- ⁸³ Suet. Calig. 40-41.
- ⁸⁴ Suet. Vespas. 16.
- ⁸⁵ Salles, Catherine: La Rome des Flaviens. Vespasien, Titus, Domitien, Paris 2002, 231-234.
- ⁸⁶ Lefebvre, i.m. 103-104.
- ⁸⁷ Beaujeu, Jean: A-t-il existé une direction des musées dans la Roma impériale?, in: Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres 126/4 (1982), 681.
- ⁸⁸ Lefebvre, i.m. 96-98.
- ⁸⁹ May, Gaston: Les sénatusconsultes Hosidien et Volusien, in: Revue Historique de Droit Français et Étranger 14 (1935), 1-25.
- ⁹⁰ Salles, i. m., 85.
- ⁹¹ Daguét-Gagey, Anne: Septime Sévère. Rome, l'Afrique et l'Orient, Paris 2000, 318.
- ⁹² Pflaum 1950, i.m. 73.
- ⁹³ Beaujeu, i.m. 681-683.
- ⁹⁴ Lefebvre, i.m. 97.
- ⁹⁵ Lefebvre, i.m. 98.
- ⁹⁶ Front. de aquis, 5.
- ⁹⁷ I. Peachin, Michael: Frontinus and the curae of the curator aquarum I., Stuttgart 2004
- ⁹⁸ Front. de aquis, 99.
- ⁹⁹ Front., de aquis, 102.
- ¹⁰⁰ Front., de aquis, 116
- ¹⁰¹ Levick, i.m.145.
- ¹⁰² Lefebvre, i.m. 98-101.
- ¹⁰³ Front., de aquis, 105-106.; Pflaum 1950, i.m. 42.; Levick, i.m. 145.
- ¹⁰⁴ Lefebvre, i.m. 101-102.
- ¹⁰⁵ Texier, Charles: Mémoire sur les ports situés à l'embauchure du Tibre: le port d'ostie, le port de Claude, le port de Trajan, in: Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres 1 (1857),104.
- ¹⁰⁶ Lefebvre, i.m. 102-103.
- ¹⁰⁷ Pflaum 1974, i.m. 12.
- ¹⁰⁸ Pflaum 1950, i.m. 42.
- ¹⁰⁹ Suet. Div. Aug., 30, 1-2
- ¹¹⁰ Lefebvre, i.m. 102-103.

Siklósi Iván, PhD
adjunktus, ELTE ÁJK Római Jogi
és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék

fugerit, eum qui commodatum accepit non teneri, nisi fugae praestitit culpam. (Ulp. D. 13, 6, 5, 13)

A haszonkölcsönbe vevő felelősségének problémáihoz a klasszikus római jogban*

I. Alapvetés

A *commodatum* körében felmerülő felelősség¹ római jogi problematikájának részletes vizsgálata – amelynek tekintetében igen gazdag forrásanyag-ra támaszkodhatunk – már önmagában véve is bőven kiadna egy önálló monográfiát. Jelen tanulmányban néhány, a *commodatarius* felelősségének témakörében különösképpen releváns fragmentumot kívánunk elemzésünk tárgyává tenni a klasszikus korra nézve – már csak a terjedelmi korlátok miatt sem kívánunk ebben a tanulmányban a haszonkölcsönbe vevő préklasszikus és iustinianusi jogi felelősségével foglalkozni. Már csak azért sem, mert – a ma is uralkodó objektív teória tükrében – a haszonkölcsönbe vevő *custodia*-felelőssége (amely alapesetnek tekinthető a *commodatum* körében) elsősorban az e tekintetben igen gazdag klasszikus kori kazuisztika fényében verifikálható. Az alábbiak vizsgált fragmentumok tükrében azonban az is egyértelművé válik, hogy a *commodatarius* korántsem mindig felel *custodiáért* még a klasszikus korban sem.

II. A haszonkölcsönbe vevő felelősségével kapcsolatos néhány forrásszöveg elemzése

1. A *commodatarius*nak a tállal együtt haszonkölcsönbe adott rabszolga kapcsán felmerülő felelőssége az Ulp. D. 13, 6, 5, 13 alapján

Az alábbi híres szövegben Ulpianus megállapítja, hogy ha egy rabszolgát egy tállal együtt haszonkölcsönbe adtak, akkor úgy tűnik, hogy a tálat is haszonkölcsönbe adták. A következő, első látásra teljesen világos, azonban annál több értelmezési problémát felvető Ulpianus-szöveg azonban nem csak ebből a szempontból érdemel figyelmet:

Si me rogaveris, ut servum tibi cum lance commodarem et servus lancem perdiderit, Cartilius ait periculum ad te respicere, nam et lancem videri commodatam: quare culpam in eam quoque praestandam. Plane si servus cum ea

A szöveg két, egymástól egyértelműen elkülöníthető részből áll.² A textusban ismertetett tényállások önmagukban véve igen világosak. A szöveg első részében Ulpianus arról beszél, hogy ha valaki egy rabszolgát egy tállal együtt ad haszonkölcsönbe, a (pincér) rabszolga pedig elveszíti a tálat, a (Földi András szerint valószínűleg Augustus korában élt³) Cartilius⁴ szerint – akire Ulpianus hivatkozik – a veszély a haszonkölcsönbe adót terheli. Ugyanis (Ulpianus feltűnően óvatosan fogalmaz) úgy tűnik, hogy a tálat is haszonkölcsönbe adták; ezért *culpáért* is helyt kell állni.

A szöveg második részében pedig Ulpianus azt fejtegeti, miszerint nyilvánvaló, hogy ha a rabszolga a tállal együtt megszökik, az, aki a rabszolgát haszonkölcsönbe vette, nem felel, hacsak nem volt vétkes a rabszolga szökésében.

Az első esetben tehát a haszonkölcsönbe adott rabszolga problémamentesen visszaszolgáltatható, ott arról van szó, hogy a rabszolga a tálat elveszíti. A második esetben azonban a rabszolga a tállal együtt megszökik, és ezért sem a rabszolga, sem a tálat nem adható vissza a haszonkölcsönbe adó részére.

A fragmentumban foglaltak értelmezése sok tekintetben attól függ, hogy a *custodia*-felelősséget objektív vagy szubjektív alapon közelítjük meg; nézetünk szerint a szöveg értelmezése során aligha megkerülhető az interpolációkritikai módszer alkalmazása. Ha premisszaként elfogadjuk a *commodatarius* objektív *custodia*-felelősségét, akkor a szövegben szereplő *periculum* kitétel a *custodia* veszélyének viselését jelenti. Ugyanis, hacsak nem kötöttek a felek olyan speciális megállapodást, amelynek alapján a *vis maior* veszélyét is viselnie kellene a haszonkölcsönbe vevőnek, a *commodatarius* felelőssége *custodiáért* áll fent a klasszikus korban, a *commodatarius* a *vis maior* veszélyét nem viseli.

A szövegben olvasható „*quare culpam in eam quoque praestandam*” kitétel értelmezése számos problémát vet föl. Első látásra természetes, hogy ha valaki a *periculumért* (a *vis maiorért*) helytállni köteles, akkor, mivel a többen a kevesebb is benne van, *culpáért* is felel; illetve ha a *periculum* alatt *periculum custodiae*-t értünk (ami szinte teljesen biztosnak tűnik⁵), akkor is nyilvánvaló, hogy a *custodia*-felelősség magában foglalja a *culpáért* való felelősséget is. Több mint valószínűnek tűnik egyrészt tehát az, hogy a szövegben említett „veszély” a *custodia* és nem a *vis maior* veszélyét jelenti, illetve az is, hogy az ebben a szövegrészben említett *culpa* a szövegben eredetileg szereplő *custodiát* váltotta fel,⁶ vagyis e vonatkozásban interpolációval van

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

dolgunk. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy az egész „*quare culpam in eam quoque praestandam*” kitétel a kompilátorok betoldásának eredménye (talán nem hat ez a megállapítás túlságosan radikális szövegkritikának), és a szöveg eredetileg csak azt rögzítette, hogy a haszonkölcsönbe vevő a *custodia* veszélyéért vagy egyszerűen csak *custodiáért* köteles helytállni.

Másként interpretálja Ulpianus szavait a fragmentum első részét a másért való felelősség szempontjából vizsgáló Földi András. Földi értelmezése szerint a *commodatariust* a haszonkölcsönbe adott rabszolga magatartásáért terhelte a felelősség; a szerző hangsúlyozza, hogy a *commodatarius* veszélyviselése a rabszolgának a tál elvesztésével kapcsolatos *culpájára* is kiterjed,⁷ illetve „a *custodia* ebben a konkrét esetben a rabszolga *culpájáért* való helytállást jelenti”;⁸ az ominózus szövegrészt („*quare culpam in eam quoque praestandam*”) azonban Földi is „nyelvileg mindenképpen romlottnak” és „talán interpoláltak” minősíti.⁹ Földi később azt is hangsúlyozza – az itt elemzett forrásra hivatkozva, azonban általánosabb jelleggel is érvényes megállapítás gyanánt –, hogy a római jogtudósok a *custodia*-felelősséggel tartozó adósoknál is szívesen hivatkoztak a *culpára*, amely nem feltétlenül interpoláció eredményeként került a szövegekbe.¹⁰

A második esetre rátérve: amennyiben a rabszolga a tállal együtt megszökött, a haszonkölcsönbe vevő nem tehető felelőssé, hacsak magában a szökésben nem volt vétkes. Ebben az esetben tehát vétkeességi felelősségről van szó; a szökéssel okozati összefüggésben álló kárért a *commodatarius* csak akkor tehető felelőssé, ha e tekintetben vétkes volt. E vonatkozásban a *culpa* klasszikus eredetét valószínűsíthetjük; a konkrét eset alapján a rabszolga szökése nem tekinthető olyan *casus minor*nak, amely a haszonkölcsönbe vevő objektív felelősségét alapozná meg a tál vonatkozásában. Látszik tehát, mennyire problematikus volt még Ulpianus idejében is a rabszolga szökése folytán előállott károkért való felelősség, bár itt nem magáért a haszonkölcsönbe adott rabszolgáért, hanem a rabszolgával együtt haszonkölcsönbe adott tálért fennálló felelősségről van szó. Amennyiben tehát a haszonkölcsönbe vevő nem felelős a szökésért, úgy nem felelős a tálért sem.

2. Az ezüst étkészlet haszonkölcsönbe vétele kapcsán felmerülő felelősség az Ulp. D. 13, 6, 5, 14 alapján

Még mindig a *Digesta* 13. könyvének 6., „*Commodati vel contra*” c. titulusánál maradva, érdemes megvizsgálni az alábbi, szintén Ulpianustól származó, meglehetősen komplex tényállást tartalmazó fragmentumot is, amelyben egy ezüst étkészlet haszonkölcsönbe adásáról van szó, és amely

tényállás a *custodia*- és a másért való felelősség témakörének szempontjából is elemezhető:

Si de me petisses, ut triclinium tibi sternerem et argentum ad ministerium praerberem, et fecero, deinde petisses, ut idem sequenti die facerem et cum commode argentum domi referre non possem, ibi hoc reliquero et perierit: qua actione agi possit et cuius esset periculum? Labeo de periculo scripsit multum interesse, custodem posui an non: si posui, ad me periculum spectare, si minus, ad eum penes quem relictum est. Ego puto commodati quidem agendum, verum custodiam eum praestare debere, penes quem res relictae sunt, nisi aliud nominatim convenit. (Ulp. D. 13, 6, 5, 14)¹¹

Az Ulpianus ediktumkommentárjából származó szövegben a jogtudós arról beszél, hogy ha te arra kértél meg engem, hogy neked lakomát rendezek, és ezüst étkészletet biztosítsak, és ezt megtettem, majd utána arra kérsz, hogy tegyem meg ugyanezt a következő napon, és mivel én nem tudom kényelmesen az ezüstöt hazavinni, otthagytam, és az eltűnik, kérdés, hogy milyen keresettel lehet perelni, és ki viseli a veszélyt. A jogtudós Labeóra hivatkozik, aki a veszélyt illetően azt írta, hogy a veszély viselése nagyban függ attól, vajon odahelyeztem-e egy őrzőt vagy sem (tehát gondoskodtam-e az értékes ezüst étkészlet őrzéséről valaki útján). Ha őrzőt vettem igénybe, a veszély engem terhel, ha viszont nem, akkor pedig azt terheli, akinél az ezüstöt otthagytam. Ulpianus úgy véli, noha a haszonkölcsönből kifolyólag kell perelni; annak a személynek, akinél a dolgokat hagytam, azok őrzéséért helyt kell állnia, hacsak kifejezetten más megállapodásra nem került sor.

A tényállás röviden – jórészt Knütel¹² és Cardilli¹³ kitűnő elemzését segítségül hívva – a következőképpen foglalható össze: „Tu” arra kéri meg „Ego”-t, hogy rendezzen egy lakomát, s ebből a célból még egy értékes ezüst étkészletet is biztosítson „Tu” részére. „Ego” teljesíti a megállapodást. „Tu” ezután a következő napra vonatkozóan ugyanerre kéri fel „Ego”-t, aki azonban, nem lévén képes arra, hogy kényelmesen hazavigye az étkészletet, úgy dönt, hogy azt „Tu”-nál hagyja. Az éjszaka folyamán azonban az ezüstnek nyoma vész.

A két szinten is megjelenő jogi problémát maga Ulpianus is kifejezetten rögzíti: kérdés egyrészt, hogy „Ego” mint az étkészlet „szolgáltatója” milyen keresettel perelheti „Tu”-t; másrészt pedig az a kérdés, hogy kit terhel a veszély (*periculum*).

Az Ulpianus által hivatkozott korai klasszikus Labeo szerint a perelhetőség és a veszély viselése nagyban azon múlik („*multum interesse*”), hogy „Ego” odahelyezett-e az ezüst mellé egy felvigyázót (*custos*); ha igen, akkor „Ego” nem perelheti

„Tu”-t, így a veszély „Ego”-t terheli; ellenkező esetben viszont a veszély „Tu”-t terheli. Knütel kifejti, miszerint az, hogy Labeo miből indulhatott ki, bizonytalan; talán azt feltételezte, hogy a haszonkölcsön tkp. megszűnt, amikor a haszonkölcsönbe adó az őrzőjén keresztül az étkészletet újból átvette.¹⁴ Ezzel pedig a haszonkölcsönbe vevő *custodia*-felelősége eleve létalapját veszítette volna.¹⁵ Labeo azonban Knütel szerint arra is gondolhatott, hogy a haszonkölcsön-szerződésből fakadó jogviszony a következő napig meghosszabbodott, a haszonkölcsönbe adó pedig a saját emberének felvigyázóként történő odaállításával az őrzési kötelezettség terhét a *commodatarius* válláról levette, akit ennek folyományaként a dolgok őrzéséért nem is akart felelőssé tenni.¹⁶

Ulpianus ugyanakkor a következőképpen döntött: „Ego” (a *commodatum* alapján mint haszonkölcsönbe adó) a *commodatum* keretével (*actio commodati directa*) perelheti „Tu”-t, és ezért „Tu” *custodia*-kötelezettséggel tartozik az „Ego” által nála hagyott dolgok tekintetében, hacsak a felek másként nem állapodtak meg.

Hány szerződésről is van szó a fragmentumban? „Ego” és „Tu” vonatkozásában az első *relictio argenti* miatt jött létre az első *commodatum*; ezt követően pedig nézetünk szerint létrejön még egy haszonkölcsön-szerződés ugyanezen felek között; álláspontunk szerint tehát két haszonkölcsönről van szó a tényállásban, bár elvileg a másik, fentebb Knütel nyomán ismertetett megközelítés is elfogadható (ti., hogy a haszonkölcsön-szerződésből fakadó jogviszony a következő napig meghosszabbodott, tehát csak egy *commodatum*-ról van szó a tényállás alapján). Labeo még egy esetleges harmadik személyt is említ a szövegben: az étkészlet őrzőjét, akit „Ego” helyezett oda az ezüst őrzése céljából – hogy „Ego” és a *custos* között pontosan milyen jogviszony is áll fent, nem tudhatjuk, de ez nem is kardinális kérdés a jogeset egészének, illetve lényegének szempontjából.

Mármost ha „Ego” őrzőt rendelt az ezüst mellé, akkor Labeo teljes egészében „Ego”-ra telepítette a veszélyt, „Tu”-t pedig Labeo álláspontja szerint nem lehet a haszonkölcsön alapján felelőssé tenni. Ha viszont „Ego” nem rendelt őrzőt az ezüst mellé, úgy viszont a károkat arra telepíti, akinek az ezüst a hatalmában (ami csupán *naturalis possessio*t jelent a haszonkölcsönbe vevőnél) lett hagyva: azaz „Tu”-ra („*ad eum penes quem relictum est*”).¹⁷

Ulpianus azonban más véleményen van, aki – amint azt Knütel¹⁸ szerint a korlátlan szembeállítás mutatja, függetlenül attól, hogy ott hagyott-e egy őrzőt vagy sem – úgy döntött, hogy „Ego” minden esetben perelheti „Tu”-t, akinek vonatkozásában Ulpianus kifejezetten hangsúlyozza a *custodia*-felelőséget. Ulpianusnál tehát egyértelmű a *custodia*-felelőség fennállása minden olyan esetben,

amikor a haszonkölcsönbe vevőnél maradt az étkészlet, az őrző odaállításától függetlenül is.

A számos értelmezési problémát felvető¹⁹ textus további mélyebb értelmezésébe most nem kívánunk belemenni; csupán arra kívánunk rámutatni, hogy ez a szöveg nézetünk szerint egyértelműen a klasszikus kori *custodia*-felelőség objektív elméletét támasztja alá, amely Ulpianus korában a *commodatum* esetében minden kétséget kizáróan fennállt. A *custodiam praestare* kifejezés ugyanis egyértelműen az objektív *custodia*-felelőségre utal. A szövegben több helyen is előfordul *periculum* szó azonban itt sem a technikus értelemben vett *vis maior* viselésére utal, hanem az ezüst étkészlet elvesztésének mint *casus minor*nak a veszélyére – szó sincs ugyanis emberi erővel elháríthatatlan eseményről a szövegben.

3. A haszonkölcsönbe vevő csupán culpáért fennálló felelőségének rögzítése az Ulp. D. 13, 6, 10 pr.-ban

Ulpianus egy, szintén a *Digesta* 13. könyvének 6. titulusa alatt felvett másik forrásszövegben viszont csupán a *commodatarius* culpáért való felelőségéről látszik beszélni:

Eum, qui rem commodatam accepit, si in eam rem usus est in quam accepit, nihil praestare, si eam in nulla parte culpa sua deteriorem fecit, verum est: nam si culpa eius fecit deteriorem, tenebitur. (Ulp. D. 13, 6, 10 pr.)²⁰

Amennyiben a haszonkölcsönbe vevő a dolgot rendeltetésszerűen, tehát arra használta, amilyen célra azt kölcsönkapta,²¹ nem felel, ha a dolog megrongálódásában vétkesség nem terhelte; amennyiben viszont a dolog megrongálódásában a *commodatarius* vétkes volt, felelőséggel tartozik. Ez a textus nem utal kifejezetten a haszonkölcsönbe vevő *custodia*-felelőségére, illetve abban nincsen részletesebben kifejtett tényállás. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy ha a *custodia*-felelőség objektív teóriáját fogadjuk el, a textus talán interpolált vagy legalábbis erősen lerövidített lehet. Mivel valamennyi interpolációkritikai megállapítás kockázatos, ezért csak hipotetikus jelleggel és óvatosan fogalmazzuk meg abbéli sejtésünket, hogy vagy a *custodiára* is utalt az eredeti Ulpianus-szöveg, vagy esetleg az eredeti textusban nem a *custodia*-felelőségről, hanem csupán a haszonkölcsönbe vevő vétkessége folytán beállott károkért való felelőségről lehetett szó egy konkrét, eredetileg részletesebben kifejtett tényállás alapján, és ebből a feltételezeten hosszabb eredeti szövegből a kompilátorok csak a culpáért való felelőséget rögzítő megállapítást hagyták meg. Természetesen mindez csak sejtésként fogalmazható meg. Mindenesetre más szövegek alapján egyértelműen veri-

fikálható, hogy a *commodatarius* a klasszikus korban nem csak akkor felelt a haszonkölcsönbe adott dologban bekövetkezett kárért, ha abban nem terhelte vétkesség, hiszen felelősségének határa nem a *culpa*, hanem a *custodia* volt. Erre tekintettel pedig a *Digestában* olvasható szöveg ebben a formában nemigen illeszthető be a klasszikus kor vélelmezhetően eredeti, az objektív *custodia*-felelősséget is széles körben és a haszonkölcsön tekintetében is ismerő felelősségi szabályrendszerébe. Itt is utalunk azonban az újabb szakirodalomból többek között Földi András nézetére, aki megállapítja, hogy a római jogtudósok a *custodia*-felelősséggel tartozó adósoknál is szívesen hivatkoztak a *culpára*, amely nem feltétlenül interpoláció eredményeként került a szövegekbe.²² Az egyes források interpolált mivoltának feltételezése tekintetében természetesen mindig fokozott óvatossággal kell eljárunk.

4. A haszonkölcsönbe vevő használatlopásért fennálló felelőssége a Pomp. D. 13, 1, 16 pr. alapján

A következő, Pomponiustól származó, a *Digesta* „*De condictione furtiva*” c. titulusa alatt fölvetett forrászöveg elsősorban a haszonkölcsönbe vevő, illetve a letéteményes által elkövetett használatlopás miatt indítható *condictio furtivával* foglalkozik, illetve annak jogi természetét veti egybe az *actio commodati directával*, valamint az *actio depositi directával*. A szöveg ugyanakkor a haszonkölcsönbe vevő felelőssége szempontjából általában is említést érdemel:

Qui furtum admittit vel re commodata vel deposita utendo, condictione quoque ex furtiva causa obstringitur: quae differt ab actione commodati hoc, quod, etiamsi sine dolo malo et culpa eius interierit res, condictione tamen tenetur, cum in commodati actione non facile ultra culpam et in depositi non ultra dolum malum teneatur is, cum quo depositi agetur. (Pomp. D. 13, 1, 16 pr.)²³

Aki tehát lopást követ el az akár haszonkölcsönbe, akár letétbe adott dolog tekintetében, azokat használva, a *condictio ex causa furtiva* keretében helytállni köteles. E kereset az *actio commodati*tól abban különbözik, hogy, még amennyiben a dolog a haszonkölcsönbe vevő *dolus malusa* és *culpája* nélkül vészett is el, mégis felel a *condictio* keretében, még ha a *commodati actio* keretében *culpán*, a *depositum* alapján (amikor *actio depositi*vel perlik a letéteményest) pedig *dolus maluson* túlmenően nem is felel.

A szövegben foglalt tényállás maga szorosan véve nem a *custodia*-felelősség kérdésköréhez kapcsolódik, hiszen abban a *commodatarius*, illetve a *depositarius* által elkövetett *furtum ususról* (használatlopásról) van szó; nyilvánvaló, hogy ez a *commodatum* esetében az olyan eseteket jelenti, ami-

kor a *commodatarius* nem rendeltetésszerűen használta a dolgot, a letét esetében viszont bármilyen használat *furtum usus*, hiszen a *depositarius* a dolgot egyáltalán nem használhatja. Ilyen esetekben a *furtum usus* miatt mind a *commodatarius*, mind pedig a *depositarius* perelhető a vagyoni megtérítésre menő *condictio furtivával*, mégpedig függetlenül attól, hogy a kontraktuális keresetek – az *actio commodati directa*, illetve az *actio depositi directa* – megindításának alapjául szolgáló feltételek megvannak-e.

A szöveg számunkra releváns része a haszonkölcsönbe vevő felelősségéről szól. Az egyértelmű, hogy a letéteményes a klasszikus korban, a szerződés ingyenessége miatt csupán *dolusért* felelt, és ezt a szöveg egyértelműen rögzíti is. Ami számunkra releváns: a szöveg alapján a haszonkölcsönbe vevő csak *dolusért* és *culpáért* felel; a textus olyannyira nem tesz említést a *custodiáról*, hogy kifejezetten rögzíti, miszerint a *commodati actio* alapján a haszonkölcsönbe vevő *culpán* túlmenően nem felel. Nem túlzás ezért interpolációra következtetni a textus (vagy legalábbis ez utóbbi szövegrész) alapján, hiszen számos más szöveg alapján a *commodatarius custodiáért* való felelőssége kétségtelenül és egyértelműen konstataálható. De a szöveg egészének eredetisége is védhető álláspont lehet, ha arra gondolunk, hogy a használatlopást eleve csak szándékosan lehet elkövetni, és így a szöveg alapjául szolgáló tényállásban eleve nem is jött szóba a vétkességtől független *custodia*-felelősség.

5. A haszonkölcsönbe vevő felelősségének kizárása a haszonkölcsönbe adó vétkessége folytán előállott károkért a Pomp. D. 13, 6, 23 pr. alapján

A következő, interpolációval aligha gyanúsítható Pomponius-szövegben foglalt tényállás alapján egyáltalán nem merül fel a haszonkölcsönbe vevő *custodia*-felelőssége:

Si commodavero tibi equum, quo uteris usque ad certum locum, si nulla culpa tua interveniente in ipso itinere deterior equus factus sit, non teneris commodati: nam ego in culpa ero, qui in tam longum iter commodavi, qui eum laborem sustinere non potuit. (Pomp. D. 13, 6, 23 pr.)²⁴

A meglehetősen világos tényállásban „Ego” haszonkölcsönbe adott egy lovat „Tu”-nak, hogy azt „Tu” egy meghatározott helyre (*ad certum locum*) történő utazás céljából igénybe vegye. A ló állapota azonban a lovaglás során romlik, a nélkül viszont, hogy a haszonkölcsönbe vevőt bármilyen vétkesség terhelné a ló állapotának rosszabbodásában. Pomponius döntése értelmében a haszonkölcsönbe vevő nem felel, ugyanis inkább a haszonkölcsönbe adót terheli vétkesség abban, hogy olyan hosszú

útra adta haszonkölcsönbe a lovat, amely megerősítéssel az megbirkózni nem tudott.

Pomponius tehát a konkrét tényállás alapján a haszonkölcsönbe adó „felelősségét” (e szó használata esetében most indokolt az idézőjel) állapítja meg; a *commodatarius* custodia-felelőssége fel sem merül, mert hiába használta ő ingyenesen, érdekelt adósként a lovat, a rendeltetésszerű használat ellenére történő állapot-rosszabbodásért nem lehet felelőssé tenni. A ló állapotának romlása nem „kisebbséges baleset”, e tekintetben a haszonkölcsönbe vevő *custodia*-felelősségét nem lehet kimondani – a veszély így a tulajdonosé lesz. A ló állapota nem-hogy nem a *commodatarius*-nak felróható okból romlott, hanem abban kifejezetten a *commodans* volt vétkes Pomponius szerint, amennyiben az olyan kimerítően hosszú útra adta a lovat haszonkölcsönbe, hogy az a nagy megerősítéssel megbirkózni nem volt képes.

Tegyük fel a kérdést: ha a *commodans* ezzel épp a haszonkölcsönbe vevőnek okozott kárt, felel-e a *commodans* az ő irányában egy esetlegesen ellene megindított *actio commodati contraria* alapján? A válasz nézetünk szerint csak nemleges lehet, hiszen a haszonkölcsönbe adó mint ingyeadós felelőssége, miként jól ismert, a *dolus*-nál megáll, így *culpáért* már nem felel a *commodatarius* irányában. A szövegben olvasható, a haszonkölcsönbe adó *culpájára* történő utalás nézetünk szerint nem a *commodans* *culpa*-ért való felelősségére utal, hanem inkább retorikai eszköz, amelynek segítségével a jogtudós akként argumentál, hogy jelen esetben szóba sem jöhet a *commodatarius* felelőssége, hiszen nem a *commodatarius*-t, hanem inkább a *commodans*-ot terheli *culpa* a ló állapotának rosszabbodásában, és az ebből fakadó károkat értelemszerűen a *commodans* viseli. Ami tehát a *casum sentit dominus* elvének kifejeződése, a *commodatarius* felelősségének kizárása mellett.

6. A haszonkölcsönbe vevőnek a dolgot az ő vétkessége miatt ért *vis maior*-ért fennálló felelőssége a Paul. 2, 4, 3 alapján

Paulus a kései klasszikus kori jogtudós műveiből a posztklasszikus korban összeállított *Sententiarum libri* tanúsága szerint azt a kérdést vizsgálja, vajon megindítható-e az *actio commodati (directa)*, ha az eredetileg más célból haszonkölcsönbe adott dolog *vis maior* folytán elpusztul:

Servus vel equus a latronibus vel in bello occisi, si in aliam causam commodati sunt, actio commodati datur: custodia enim et diligentia rei commodatae praestanda est. (Paul. 2, 4, 3)

Helyesen mutatott rá már Krüchmann is, hogy itt nem balesetért fennálló felelősségről van szó.²⁵

A tényállás szerint, amennyiben egy rabszolgát vagy egy lovat haszonkölcsönbe adtak, és azok

rablótámadásban vagy háborúban elpusztulnak, ha más célból adták *commodatumba* ezeket a dolgokat, a haszonkölcsönbe adó részére megadatik az *actio commodati (directa)*. A haszonkölcsönbe adott dolog vonatkozásában ugyanis – szól az indokolás – *custodiáért* és *diligentiáért* is helyt kell állni. Kérdés, hogy ezek valóban Paulus szavai-e, vagy csupán a posztklasszikus időkől származnak.

A *commodatarius* custodia-felelőssége szempontjából számunkra a „*custodia... praestanda est*” kitétel lényeges, bár a forrásszövegben foglalt tényállás nem a *custodia*-felelősséghez, hanem a *vis maior* veszélyének viseléséhez kapcsolódik, hiszen a rablók támadása és a háború is *vis maior*, ami ugyanakkor elhárítható lett volna, ha a *commodatarius* rendeltetésszerűen használta volna a dolgot, hiszen neki felróható, hogy a dolgot *vis maior* érte, a felróható magatartás és a bekövetkezett kár közötti okozati összefüggés kétségtelenül fennáll. A *custodiáért* való helytállás tehát a szövegben voltaképpen a (dolgot a *commodatarius*-nak felróható módon ért) *vis maior*-ért való helytállást (a *vis maior* veszélyének viselését) jelenti; a *diligentiára* történő utalás pedig azt jelenti, hogy a bekövetkezett kár kellő gondosság tanúsítása mellett elhárítható lett volna. Mivel ez a tényállás – bár a „*custodia... praestanda est*” kitétel általános érvényű megállapítás a haszonkölcsön vonatkozásában – nem a *casus minorok*ért fennálló *custodia*-felelősség példája, és bár a posztklasszikus kori szövegmódosítás nem zárható ki (hiszen több, a iustinianusi kompilációban olvasható, nagy valószínűség szerint interpolált vagy kifejezetten a iustinianusi Institutiókból származó forrásszöveg is együtt említi a *custodiát* a *diligentiával*²⁶), a *diligentiára* történő utalás itt mégis kifejezetten klasszikus eredetűnek tűnik.

Paris álláspontja szerint „a *custodia* és a *diligentia* két különböző fogalom”, és a francia romanista hangsúlyozza, miszerint Paulus döntése Gaius döntését erősíti meg: a *commodatarius* *custodiáért* felel.²⁷ Molnár Imre szerint a *custodia* és a *diligentia* együttes említése a forrásszövegben „együtt nem tűnik túlzottan világosnak”, bizonytalanságra utal²⁸ – nézetünk szerint azonban e tekintetben nem állja meg a helyét az interpolációgyanú, és e tekintetben a magunk részéről MacCormack²⁹ álláspontjához csatlakozunk. Egyáltalán nem biztos, hogy egy forrásszöveg csak azért interpolált, mert abban az egyébként *custodia*-felelősséggel tartozó adós vonatkozásában említésre kerül a *culpa* vagy éppen (az itt vizsgált Paul. 2, 4, 3 esetében pl.) a *diligentia*.

7. A haszonkölcsönbe vevő csupán *dolus*-ért fennálló felelőssége az Ulp. D. 13, 6, 5, 10 alapján

Előfordulnak olyan kivételes esetek is, amikor a haszonkölcsönbe vevő felelőssége *dolus*-nál megáll:

Interdum plane dolum solum in re commodata qui rogavit praestabit, ut puta si quis ita convenit: vel si sua dumtaxat causa commodavit, sponsae forte suae vel uxori, quo honestius culta ad se deduceretur, vel si quis ludos edens praetor scaenicis commodavit, vel ipsi praetori quis ultro commodavit. (Ulp. D. 13, 6, 5, 10)³⁰

Olykor tehát a *commodatarius* a neki haszonkölcsönbe adott dolog vonatkozásában csupán *dolus*ért fog helytállni. Ha a felek kifejezetten így állapodnak meg, a *commodatarius* csak *dolus*ért felel (a felelősséget tehát a felek adott esetben enyhíthetik, a megállapodásuktól függően).³¹

Amennyiben pedig a haszonkölcsön létrejöttét a haszonkölcsönbe adó érdeke motiválja, így, amennyiben valaki jegyesének vagy feleségének ékszert ad ünnepélyes alkalmakon való használat céljából, vagy ha a praetor rendez játékokat, és a színészeknek ad valamit haszonkölcsönbe, vagy ha valaki önként haszonkölcsönzött dolgokat ebből a célból a praetor részére. Ezekben az esetekben a haszonkölcsön tkp. mindkét fél érdekében létrejön, nyilván nem csak a haszonkölcsönbe adó érdekében (csak a haszonkölcsönbe adó érdekében létrejött *commodatum*ról aligha lehetne beszélni), ugyanakkor a haszonkölcsön létrejöttét ezekben az esetekben a *commodans* érdeke motiválta.³²

Ami most számunkra lényeges: az ebben a fragmentumban tárgyalt esetekben a *commodatarius* nem felel *custodiáért*. Mint annyi más helyen a római „felelősségi jogban”, itt is azt láthatjuk, hogy az *utilitas* döntő jelentőségű a felelősség mikéntje szempontjából. Az itt tárgyalt esetekben a haszonkölcsön megkötésének a *commodans* általi motiváltsága egyértelműen indokolja, hogy miért nem felel *custodiáért*, de még *culpáért* sem a *commodatarius*, az olyan esetek mellett, amikor a felek külön szerződés útján eleve kizárják a haszonkölcsönbe vevő *custodia*-felelősségét, amit minden további nélkül megtehetnek.

8. A haszonkölcsönbe vevő felelősségének komplex tárgyalása a Gai. D. 13, 6, 18 pr. szövegében

A haszonkölcsönbe vevő felelősségét tárgyalja a következő, híres forrásszöveg is, amelyben szintén említésre kerül a mindkét fél érdekében is kötött haszonkölcsön-szerződés, és ennek keretében a *commodatarius* olykor csupán *dolus*ért való felelőssége is. Az aligha tagadhatóan legalábbis részben interpolált szöveg azonban korántsem csupán ebből a szempontból érdemel figyelmet:

In rebus commodatis talis diligentia praestanda est, qualem quisque diligentissimus pater familias suis rebus adhibet, ita ut tantum eos casus non praestet, quibus resisti non possit, veluti mortes servorum quae sine dolo et culpa

eius accidunt, latronum hostiumve incursus, piratarum insidias, naufragium, incendium, fugas servorum qui custodiri non solent. Quod autem de latronibus et piratis et naufragio diximus, ita scilicet accipiemus, si in hoc commodata sit alicui res, ut eam rem peregre secum ferat: alioquin si cui ideo argentum commodaverim, quod is amicos ad cenam invitaturum se diceret, et id peregre secum portaverit, sine ulla dubitatione etiam piratarum et latronum et naufragii casum praestare debet. Haec ita, si dumtaxat accipientis gratia commodata sit res, at si utriusque, veluti si communem amicum ad cenam invitaverimus tuque eius rei curam suscepisses et ego tibi argentum commodaverim, scriptum quidem apud quosdam invenio, quasi dolum tantum praestare debeas: sed videndum est, ne et culpa praestanda sit, ut ita culpa fiat aestimatio, sicut in rebus pignori datis et dotalibus aestimari solet. (Gai. D. 13, 6, 18 pr.)³³

A szöveg számos különböző kérdést érint, amelyek sokasága az egész fragmentum tekintetében mintegy „toldozott-foldozott” benyomást kelt. A szöveg minden egyes megállapításával és kitételével nem foglalkozunk részletesen, csupán néhány fontos kérdést kívánunk érinteni e fragmentum kapcsán.

Miként Visky is kifejti, egyes szerzők az egész textus eredetiségét kétségbe vonták;³⁴ más szerzők pedig a szöveg egyes részeit illetően igyekeztek rámutatni az interpoláció nyomaira. Különösen sok támadás érte a szövegnek azt a részét, amelyik a *commodatarius* diligenciájára vonatkozik, de azt a részét is, amelyik a *commodatarius* culpájáról szól, illetve azt a részét is, amelyik a *commodatarius* és a *creditor pignericus* helyzetét állítja szembe egymással.³⁵ Olyan nézet is ismert, mégpedig Luzzatto tollából, amely szerint a „*casus non praestet, quibus resisti non possit*” szövegrész a *diligentiára* vonatkozó interpolációval szoros összefüggésben került a szövegbe.³⁶ Visky szerint, ami a *diligentiával* kapcsolatos részek interpolált voltát illeti, az ellen aligha lehet bármit is felhozni,³⁷ Luzzatto imént hivatkozott nézetét azonban Visky is – igen helyesen – kritikával illeti. Visky ugyanis valószínűtlennek tartja, hogy a „*cui resisti non possit*” a *diligentiával* kapcsolatos interpolációval összefüggésben volna; ez a kitétel származhatott nemcsak Gaiustól,³⁸ hanem akármelyik másik klasszikus jogtudóstól is.³⁹

A későbbi szakirodalom azonban már jóval kevésbé támadja a szöveget, mint az interpolációkritikai irodalom. MacCormack⁴⁰ már sokkal szolidabb értelmezést követ a fragmentum tárgyalása során; a legújabb szakirodalom⁴¹ is sokkal mérték- tartóbb a szöveg egészének interpretációját illetően.

Vegyük most már szemügyre a szöveg egyes konkrét megállapításait. Álláspontunk szerint ugyan a szöveg első mondatának első két tagmondata valóban interpolált, a szöveg jelentős részben azonban különösebb fenntartások nélkül eredeti, klasszikus jogi szempontból is releváns megállapításokat tartalmaz.

A fragmentum aligha tagadhatóan interpolált első mondata szerint a haszonkölcsönbe vevő olyan gondosságot köteles tanúsítani, amelyet a leggondosabb családapa saját ügyeiben tanúsít. A *diligentissimus pater familias* saját ügyeiben tanúsítandó gondosságának zavaros felelősségi mércéje kétségtelenül interpolált. Az első mondatban a *diligentiára* történő utalás nem feltétlenül tekinthető ugyan interpoláltnak – arra a könyvünkben többszörösen is hangsúlyozott körülményre tekintettel, hogy a *diligentia* szónak egy, egyébként a klasszikus korban *custodiens*nek tekintett adós felelősségével kapcsolatos szövegben történő felbukkanása alapján önmagában véve még nem lehet interpolációra következtetni –, azonban a *diligentiáért* való helytállást követően említett „*qualem quisque diligentissimus pater familias suis rebus adhibet*” kitételről nehezen hisszük, hogy ne volna interpolált. A szöveg első része eredetileg minden bizonnyal a *custodiára* utalt, akár a *diligentia* mellett vagy éppen helyett. Általában tartózkodnunk kell az önkényes rekonstrukcióktól, itt azonban egyáltalán nem valószínű, hogy az eredeti szövegrész csupán tényleg annyit rögzíthetett, hogy „*in rebus commodatis custodia praestanda est*”, vagy esetleg „*in rebus commodatis custodia et diligentia praestanda est*”, az utána következő, a *diligentissimus pater familias* saját ügyeire történő utalás nélkül, ami nyilvánvalóan glosszémának tűnik, a kései császárkori római jogi szövegek pompázatos, bőbeszédű stílusában, a klasszikus kori objektív *custodia*-felelősségre történő utalást felváltandó, egyben azonban a csillogó stílus mögött egy dogmatikailag valójában igen pongyola, messzemenően szubjektív és jogpolitikailag tkp. tarthatatlan felelősségi kritériumot eredményezve.

A *commodatarius* a szöveg folytatásában olvashatók szerint nem tartozik helytállni az olyan *casusokért*, amelyeket elhárítani nem lehet, mint a rabszolgák haláláért (ha abban sem *dolus*, sem pedig *culpa* őt nem terhelte), a rablók és az ellenség támadásáért, a kalózok támadásáért, a hajótörésért, a tűzvészért, illetve az olyan rabszolgák szökéséért, akiket nem szoktak őrizni. E szövegrész tartalmi értelemben vett klasszicitását – a részletesebb elemzéstől és az e tekintetben releváns könyvtárnyi szakirodalom meghivatkozásától most eltekintünk, hiszen feladatunk nem a *vis maior* kérdéskörének részletesebb vizsgálata – nézetünk szerint nem lehet különösebben vitatni; a *fuga servorum*ot leszámítva olyan esetekről van itt szó, amelyek a *vis*

maior körébe tartoznak, és amelyekre értelemszerűen nem terjedt ki a haszonkölcsönbe vevő felelőssége a klasszikus korban. A rabszolga szökéséért a klasszikus korban sem terhelte mindig helytállás az adóst; e tekintetben Ulpianus (D. 50, 17, 23: „*fugae servorum qui custodiri non solent... a nullo praestantur.*”) is rámutat arra, hogy az olyan rabszolgák szökéséért, amelyeket nem szoktak őrizni, senki sem áll helyt; a források tanúsága szerint a *servus non custodiendus* vonatkozásában a klasszikus korban sem állt fent *custodia*-felelősség, csupán a *servus custodiendus* vonatkozásában.

Gaius közlése szerint, amit a rablókról, a kalózokról és a hajótörésről mondott, azt érteni kell arra az esetre is, ha egy dolgot olyan céllal adtak haszonkölcsönbe, hogy azt a *commodatarius* magával viheti egy utazásra. Ha azonban a *commodans* úgy adna haszonkölcsönbe egy ezüst étkészletet,⁴² hogy a *commodatarius* azt mondja, a barátait fogja meghívni vacsorára, a haszonkölcsönbe adott ezüst étkészletet azonban a haszonkölcsönbe vevő egy utazásra magával vinné, akkor a *commodatarius* minden kétség nélkül helytállni tartozik a kalóztámadásért, a rablótámadásért és a hajótörésért is. Meglehetősen világos tényállást tartalmaz a szöveg e része, amelyben egy ezüst étkészlet *commodatum*áról van szó. Mint láttuk, a *commodatarius* felelőssége szempontjából nagy jelentősége van annak, hogy milyen célból kötötték meg a felek a szerződést; noha a *commodatarius* természetesen alapesetben – ahogyan senki – nem felel *vis maior*ért, azonban ha a dolog *vis maior* miatti elpusztulása a *commodatarius* (jelen esetben szándékos) szerződészegésével áll közvetett okozati összefüggésben, a *vis maior* veszélyét neki kell viselnie.⁴³ E szövegrész alapvetően klasszikus eredete sem vitatható. Ami pedig magát a „*casus non praestet, quibus resisti non possit*” szövegrészt illeti, mint fentebb már láttuk, már Visky is valószínűtlennek tartotta, hogy az a *diligentiával* kapcsolatos interpolációval összefüggésben került volna a szövegbe.

Az előbbi variáció esetében hozott döntés azonban csak akkor állja meg a helyét, ha csupán a haszonkölcsönbe vevő érdekében kerül sor a *commodatum*ba adásra; ha viszont mindkét fél érdekében jön létre a haszonkölcsön, így ha a felek egy közös barátot hívnak meg vacsorára, úgy, hogy a haszonkölcsönbe vevő magára vállalja az üggyel való fáradozás terhét, és ebből a célból kerül sor az ezüst étkészlet *commodatum*ba adására, a *commodatarius* csupán *dolus*ért tartozik helytállni.⁴⁴ Azonban a döntés során Gaius szerint tekintetbe kell venni, vajon nem felel-e a *commodatarius culpáért* is. E szövegrész is alapvetően klasszikus eredetűként fogadható el; az, hogy a szöveg nem utal a *commodatarius* felelősségét illetően a *custodiára*, nem jelent problémát, hiszen ebben az

esetben a *commodatum* (annak alapkonstrukcióját nyilván a szerződési gyakorlat alapján továbbgondolva, illetve dogmatikailag értékelve) nem csak a *commodatarius* érdekében jön létre, ami – az érdekelv alkalmazásának szemléletes példaként – a *commodatarius* felelősségének mértékét is csökkenteni fogja. A szövegrésznek a haszonkölcsönbe vevő *culpájára*, pontosabban a *culpa* vizsgálatának szükségességére vonatkozó utalása sem problematikus: kétségtelen és teljességgel logikus, hogy a konkrét esettől függően a haszonkölcsönbe vevő esetleges *culpáját* is meg kell vizsgálni, hiszen az ő érdekeltsége kétségtelenül fennáll akkor is, ha a szerződés nem pusztán az ő, hanem részben a haszonkölcsönbe adó érdekében jött létre. Érdemi tartalmi kifogások tehát e szövegrésszel szemben sem hozhatók fel. Ha a szerződés megkötését a *commodans* érdeke is motiválta, a *commodatarius* nem felel *custodiáért*.

A szöveg utolsó kitételei pedig a kézizálogba és a hozományba adott dolgokra nézve is kiterjesztik a *culpa* vizsgálatának kívánalmát. E kitételrel részletesebben nem foglalkozunk; annyit azonban mégis leszögezünk a szövegnek a záloghitelező felelősségére vonatkozó rövid utalása kapcsán, hogy a záloghitelező egyes kései klasszikusok szerint már *custodiáért* felel. A záloghitelező *custodia*-felelőssége eleve igen vitatott, és arra csupán két forrásszövegben (Ulp. D. 13, 7, 13, 1; C. 8, 13, 19) találunk kifejezetten utalást, és mindkettő Gaius koránál később keletkezett. Nem találunk tehát komolyabb érvet arra nézve sem, hogy a záloghitelező felelősségét illetően a csupán *culpára* vonatkozó utalás ne lehetne Gaius-korabeli.

9. A kölcsönvevő és a haszonkölcsönbe vevő felelősségének egybevetése? A Gai. D. 44, 7, 1, 4 exegézise

Több szempontból is az előző fragmentumban foglaltakhoz hasonló kérdéseket feszeget Gaius az alábbi, interpolációkritikai szempontból szintén korántsem támadhatatlan fragmentumban:

Et ille quidem qui mutuum accepit, si quolibet casu quod accepit amiserit, nihilo minus obligatus permanet: is vero qui utendum accepit, si maiore casu, cui humana infirmitas resistere non potest, veluti incendio ruina naufragio, rem quam accepit amiserit, securus est. Alias tamen exactissimam diligentiam custodiendae rei praestare compellitur, nec sufficit ei eandem diligentiam adhibere, quam suis rebus adhibet, si alius diligentior custodire poterit. Sed et in maioribus casibus, si culpa eius interueniat, tenetur, veluti si quasi amicos ad cenam invitaturus argentum, quod in eam rem utendum acceperit, peregre proficiscens secum portare voluerit et id aut naufragio aut praedonum hostiumve incursu amiserit. (Gai. D. 44, 7, 1, 4)⁴⁵

Míg a Gai. D. 13, 6, 18 pr. alatt szereplő szöveg a *Digesta* 13. könyvének 6., „*Commodati vel contra*” c. titulusa alatt nyert felvételt és Gaiusnak a provinciái *edictumhoz* írott kommentárjából származik, addig ez a szöveg a *Digesta* 44. könyvének 7., „*De obligationibus et actionibus*” c. titulusa alatt szerepel, és a *Res cottidianae sive aureae*-ből került átvételre.

A szöveg első megállapítása a kölcsönvevő adós „felelősségére vonatkozik”. Gaius ismertetése szerint az, aki kölcsönt (*mutuum*) kapott, bármilyen *casus* folytán is veszíti el a kölcsön tárgyát, „sem-mivel sem marad kevésbé lekötöztetett” („*nihilo minus obligatus permanet*”), azaz helytállni tartozik minden kárért, semmilyen *casus* esetén sem mentheti ki magát a helytállás alól. Mivel a római jogtudósok a *casusok*on belül csak a *vis maior* körébe sorolható tényállásokat látták el különféle, nem kis mértékű és a modern jogokra is jelentős hatást gyakorló terminológiai sokféleségről tanúskodó megjelölésekkel (ld. még pl. az ebben a szövegben is szereplő *casus maior*, továbbá a *vis extraria*, *vis magna*, *vis divina*, illetve *theou bia* terminusokat is), a „*quolibet casu*” értelemszerűen a „*maiore casu*”, tehát a *vis maior* értelmében szerepel a szövegben.⁴⁶ Az adós tehát *vis maior* esetén sem mentesül. Ebben semmi meglepetés nincsen. Közismert, hogy a kölcsönszerződés adósa abszolút helytállással tartozik; egyrészt, mert *stricti iuris* szerződésről van szó, másrészt pedig azért is, mert az adós a kölcsön tárgyán tulajdonjogot szerzett, és generikus visszaszolgáltatási kötelezettséggel tartozik, amikor is „a fajta nem pusztulhat ki” (*genus perire non potest*, illetve *non censetur*).⁴⁷ (A kölcsön esetében az olyan felelősségalapító tényezők, mint a *dolus*, a *culpa* és a *custodia* egyáltalán nem jönnek figyelembe, sem magának a kölcsönnek az alapkonstrukciója miatt [hiszen az adós itt mint tulajdonos értelemszerűen minden kárt visel, illetve egyébként is generikus visszaszolgáltatási kötelezettséggel tartozik], sem pedig perjogi okokból, hiszen *stricti iuris* szerződésről van szó; a *stricti iuris actio* keretében pedig nem vizsgálják sem a *dolust* [szemben a *clausula dolival* ellátott *stipulatio* alapján indított *actio ex stipulatuval*], sem pedig a *culpát*, illetve a *custodia*-felelősség sem merül fel, hiszen ezek mind-mind a *bonae fidei* szerződésekhez, illetve *actiókhoz* kapcsolódó felelősségi mércék.) Ezek annyira közismert tételek, hogy az e tekintetben releváns speciális szakirodalom meghivatkozásától is eltekintünk. Nincs semmiféle okunk arra, hogy ezt a szövegrészt interpolációval gyanúsítsuk, hiszen abból egyértelműen kitűnik a klasszikus római jog álláspontja.

A szöveg második részére azonban már nem a kölcsönvevő adós „felelősségével”, hanem – azzal egybevetve – az olyan adós felelősségével foglalkozik, aki használatra kapott át egy dolgot (szándéko-

san tartózkodunk a „haszonkölcsön” szó használatától, az alábbiakban kifejtett okokból). Itt már valódi felelősségi kérdések merülnek fel, és a fragmentumnak e második része már nem teljesen mentes az interpolációktól sem.

A fragmentumnak az „*is vero qui utendum accepit*” kezdetű részében Gaius arról beszél, hogy ha valaki használatra (*ad utendum*) vesz át egy dolgot, és azt olyan *casus maior* folytán veszíti el, amelynek az emberi gyengeség nem tud ellenállni, mint pl. tűzvész, vihar vagy hajótörés folytán (vagyis ha az adós a dolgot *vis maior* folytán veszíti el), az adós szabadul a tartozása alól. Mindazonáltal az adós a dolog őrzése során mégis rendkívüli gondosságot (*exactissima diligentia*) köteles tanúsítani, és nem elegendő, hogy az adós ugyanolyan mértékű gondosságot tanúsítson, mint amelyet a saját ügyeiben tanúsít, ha más gondosabban képes a dolgot megőrizni. Azonban ha a *casus maior* az ő *culpájára* visszavezethető okból következett be, akkor felel, miként, ha azért vett át valaki használatra egy ezüst étkészletet, hogy a barátainak vacsorát adjon, majd utána azt magával viszi egy utazásra, és az ezüst étkészletet hajótörés, avagy rablók vagy egy ellenség támadása folytán veszíti el.⁴⁸

A szöveg második részében szereplő „*Alias tamen exactissimam diligentiam custodiendae rei praestare compellitur, nec sufficit ei eandem diligentiam adhibere, quam suis rebus adhibet, si alius diligentior custodire poterit.*” mondatban foglalt pompázatos stílusú, dogmatikailag azonban igen problematikus kitételekkel kapcsolatban arra kívánunk rámutatni, hogy a szövegnek ez a része bizonyosan nem mentes a kompilátorok erőteljes beavatkozásától. Álláspontunk szerint aligha tagadható, hogy az *exactissima diligentia* mércéje – amint a *diligentissimus pater familias* saját ügyeiben tanúsítandó *diligentiája* is a Gai. D. 13, 6, 18 pr. szövegében – a klasszikus kori objektív *custodia*-felelősségre vagy egyszerűen csupán a *diligentiára* történő utalást kívánta felváltani, szubjektív színezettel. Nem önmagában a *diligentiára* történő utalás miatt vethető fel egyértelműen az interpoláció, hanem a fenti kitételek miatt. Ha viszont eltekintünk ezektől a kitételektől, akkor a szöveg tartalmilag bizonyosan klasszikus eredetű; itt ugye megint arról van szó, mint az előző esetben is: aki használatba vett egy dolgot, kétségtelenül igen gondosan kell eljárnia (a *casus minorok* bekövetkezését is nagyobb eséllyel háríthatja így el); *vis maior* esetén azonban mentesül a felelősség alól; ha viszont a *vis maior* okozati összefüggésben van a dolgot használatra átvevő *culpájával* (hiszen a dolgot nem a szerződésben előírtaknak megfelelően használta), akkor már „felel” a *vis maior*ért is. A szövegben említett konkrét tényállás nem a *custodia*-felelősséggel kapcsolatos. Elképzelhető persze, hogy az eredeti Gaius-szöveg az „*Alias tamen exactissimam diligentiam custodiendae*

rei praestare compellitur, nec sufficit ei eandem diligentiam adhibere, quam suis rebus adhibet, si alius diligentior custodire poterit.” helyett a *custodia*-kötelezettségre, és/vagy az ennek során tanúsítandó fokozott gondosság követelményére is utalt, illetve arra is, hogy a dolgot használatra átvevő a *vis maior* alól mentesül; a konkrét tényállás azonban nem a *custodia*-felelősséggel kapcsolatos, hanem a szerződésellenes használatból fakadó károkért való felelősség szempontjából releváns. A konkrét eset leírása egyértelmű: valaki azért vett át valaki használatra egy ezüst étkészletet, hogy a barátainak vacsorát adjon, de utána azt magával viszi egy utazásra, és az ezüst étkészletet hajótörés, avagy rablók vagy egy ellenség támadása folytán veszíti el. A jogvita tárgyát nyilván az képezte, hogy ilyen esetben felel-e az adós a károkért. Maga a *custodia*-felelősség pedig fel sem merült, hiszen *vis maior*ról van szó, amelyért értelemszerűen a klasszikus korban sem felelt a *custodia*-kötelezett.

Mármost egy kérdést kell még tisztáznunk (vagy legalábbis megkísérelni tisztázni) a fragmentum második része alapján: milyen szerződésről lehet szó? Első látásra úgy tűnik, haszonkölcsönről, és a jogtudós éppen a *mutuum* és a *commodatum* kapcsán fölmerülő felelősséget kívánta egybevetni. A Gai. D. 13, 6, 18 pr. szövegében kifejezetten haszonkölcsönről esik szó, és mivel a Gai. D. 44, 7, 1, 4 szövege részben hasonló kérdéseket tárgyal, mint az előző, kifejezetten a *commodatarius* felelősségét vizsgáló fragmentum, okszerűen adódik a következtetés, hogy a D. 44, 7, 1, 4 alatt felvett szöveg második részében is a haszonkölcsönről esik szó. A szintén Gaiustól származó, a D. 44, 7, 1, 3 alatt felvett szöveg pedig kifejezetten a *commodatum*ról szól.⁴⁹ A D. 44, 7, 1, 4 alatt felvett szöveg azonban kifejezetten nem említi a *commodatumot*, csupán a használat céljából történő átvételről szól, mintegy szándékosan kerülve a *commodatumra* történő kifejezett utalást. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a D. 44, 7, 1, 4 alatt felvett szöveg a *Digestának* nem a kifejezetten a *commodatum*ról szóló részében, hanem a *De obligationibus et actionibus* szóló részében szerepel. Álláspontunk szerint Gaius eredetileg kifejezetten a *commodatum*ról beszélhetett e fragmentum esetében is; a kompilátorok azonban talán már nem csupán a *commodatumra*, hanem más, olyan szerződésre is gondoltak Gaius eredeti szövegének a *Digestába* történő felvétele során, amelyben valaki szintén használatra vesz át egy dolgot. A használat nem csupán ingyenes, hanem természetesen visszterhes szerződés keretében is lehetséges. A másik szóba jöhető használati kötelem így nyilván a dologbérlet lehet, amely a bérlet díj ellenében jogosítja fel a dolog használatára. E tekintetben tehát nem zárjuk ki a kompilátorok manipulációját, bár persze elvileg az is lehet, hogy ők is csupán a haszonkölcsönre gondoltak – ez esetben

viszont nézetünk szerint a *commodatum* szó is szerepelne a szövegben. Kétségtelen viszont, hogy a szövegben említett tényállás kapcsán a dologbérlőre nézve is el lehet mondani mindazt, amit a *commodatarius*ra nézve: az ezüst étkészlet elvileg nemcsak *commodatum*nak, hanem *locatio conductio re*inek is a tárgya lehet, a dologbérlő pedig a klasszikus korban *custodia*-felelősséggel,⁵⁰ a iustinianusi jogban pedig a felemelt *diligentia*-mérték szerinti *culpa*-felelősséggel⁵¹ tartozott, és a szerződésellenes használat a dologbérlő esetében is eredményezheti a *vis maior*ért való „felelőséget”. Talán ezért kerüli a szöveg a *commodatum*ra történő utalást. Ez persze csak hipotetikus jelleggel állapítható meg. Mindenesetre, ha a kompilátorok az eredetileg Gaiustól származó fejtegetést csupán a *commodatum*ra kívánták volna érteni, akkor a szöveget valószínűleg nem a *Digesta* 44. könyvének meglehetősen általános címmel ellátott 7. titulusába, hanem a 13. könyv 6. titulusába vették volna fel, miként a D. 13, 6, 18 pr. alatt felvett szöveget is.

10. A haszonkölcsönbe vevőnek és a letéteményesnek a dolog szerződésellenes használatáért fennálló felelőssége a Pomp. D. 47, 2, 77 pr. alapján

Érdemes végül részletesebben is megvizsgálni a következő Pomponius-szöveget, amely szintén a haszonkölcsön-szerződéshez és az annak keretében fölmerülő kontraktuális felelősséghez is kapcsolódik. A szöveg egyértelműen a vétkességi alapú felelősség példajaként idézhető; mivel számos fontos dogmatikai kérdés is fölvetődik e fragmentum alapján, érdemes azt részletesebb vizsgálat tárgyává tenni:

Qui re sibi commodata vel apud se deposita usus est aliter atque accepit, si existimavit se non invito domino id facere, furti non tenetur. Sed nec depositi ullo modo tenebitur: commodati an teneatur, in culpa aestimatio erit, id est an non debuerit existimare id dominum permissurum. (Pomp. D. 47, 2, 77 pr.)⁵²

Pomponius a következő esetet tárgyalja: valaki a neki haszonkölcsönbe adott vagy nála letétbe helyezett dolgot másként használta, mint amilyen célra azt átvette (vagyis szerződésellenesen használta). Pomponius szerint, ha a használó úgy vélte, hogy ezt nem a tulajdonos akarata ellenére (*invito domino*) teszi, nem felel lopás miatt. De nem felel letét alapján sem. Az pedig, hogy felel-e *commodatum* alapján, attól függ, mennyiben volt vétkes, azaz attól, hogy vajon nem kellett-e volna úgy vélnie, hogy azt a tulajdonos meg fogja-e engedni neki.

A szöveg a fragmentumot újabban elemző Serrano-Vicente szerint interpolációval nem gyanúsítható, a fragmentum koherenciája miatt.⁵³ A szöveg első látásra valóban nagyon egyszerű, egyér-

telmű és logikus megállapításokat tartalmaz. A *culpára* történő utalás a szövegben tartalmilag mindenképpen eredeti, azon legfeljebb stiláris tekintetben változtattak valamit a kompilátorok, ha változtattak egyáltalán; a szöveg ugyanis a szubjektív felelősséggel foglalkozik, így abban a *custodiára* eleve felesleges lett volna utalni. Az „*in culpa aestimatio est*” azonban talán némiképp furcsának vagy legalábbis szokatlannak tűnik más, a felelőség kérdéskörével kapcsolatos szövegek terminológiájával egybevetve azt, tartalmilag azonban semmit sem lehet ellene felhozni.

A textus alapján azonban, ha mélyebben is elgondolkodunk az abban foglalt tényállásokról, korántsem egyszerű és dogmatikailag igen izgalmas kérdések vehetők fel – mégpedig éppen azért, mert a tényállás (tényállások) nincsen (nincsenek) részletesen kibontva.

Álláspontunk szerint elméletileg négy – gyakorlatilag viszont csupán három – esetvariáció képzelhető el a szövegben csak röviden említett, feltételezhető tényállásokat részletesebben is kibontva.

a) Amennyiben a felek haszonkölcsön-szerződést kötöttek, akkor a *commodatum* természetesen megengedi a rendeltetésszerű használatot a haszonkölcsönbe vevőnek (épp ez a szerződés célja); ha a *commodatarius* a dolgot a megállapodásban foglaltakkal ellentétesen használja, úgy fölmerülhet az ő szerződésszegésért való felelőssége (*dolusa* vagy *culpája* esetén), valamint a használatlopás is megvalósulhat (csupán *dolusa* esetén). A haszonkölcsön alapján értelemszerűen az *actio commodati directát* indíthatja meg a tulajdonos, mint ez esetben *commodans*.

b) Amennyiben a felek letéti szerződést kötöttek, úgy viszont a letéteményes egyáltalán nem használhatja a dolgot; ha valaki tudva *depositum* címén vett át egy dolgot, azt is tudnia kell, hogy nem használhatja azt, ha pedig ezt mégis megtenné, szerződésszegést és használatlopást egyaránt elkövet. De hogyan hihette azt bármikor is a letéteményes, hogy használhatja a dolgot? Hogyan valósíthat meg a letéteményes az átvett dolog használatával csupán gondatlan szerződésszegést, ami a *depositum* körében alapesetben, a kontraktuális felelősség vonatkozásában felelősségkimentő tényező, de a *furtum usus* tekintetében is, hiszen azt, mint ahogy minden lopást, csak szándékosan lehet elkövetni? Hogyan lehet szó olyan esetről, hogy valaki magát letéteményesnek gondolva vesz át egy dolgot, és azt hiszi, a tulajdonos megengedi neki a használatot, holott azt a tulajdonos nem is engedte meg? Csak egy esetben lehet ezt elképzelni: ha az átadó letétre, az átvevő pedig haszonkölcsönre gondolt, tehát ha létre sem jött a *depositum*. A b) variáció megvalósulása tehát nézetünk szerint a formális logika szabályai szerint kizárt: a felek nem kötöttek letéti szerződést. Pomponius álláspontunk

szerint úgy értheti a „letétet”, mint letétbe adást, de nem, mint letétbe fogadást, tehát nem is, mint létrejött letéti szerződést. Ez lehet az oka annak, hogy Pomponius kategorikusan kijelenti, miszerint (az átvevő) „*nec depositi ullo modo tenebitur*” hogy az átvevő semmilyen körülmények között sem fog felelni letét alapján sem – persze, hogy nem, ha egyszerűen nem is jött létre *depositum*.

c) A fragmentumnak a letéttel kapcsolatos utalásait tehát a fentiek alapján csak úgy tudjuk értelmezni, ha feltételezzük, hogy a konkrét esetben az átadó letétre, az átvevő viszont haszonkölcsönre gondolt; ha tehát, modern kifejezéssel élve, „akarati disszenzus” forog fenn.⁵⁴ Mivel ez esetben az átvevő azt hitte, hogy haszonkölcsönbe kapta a dolgot, okkal feltételezhetette, hogy azt használhatja is, mégpedig olyan célból, ami okkal feltételezhetett. Ez esetben (szándékosság hiányában) nyilván nem követett el használatlopást. Az akarati disszenzus miatt haszonkölcsön nem jött létre; aki csak letét címén ad át egy dolgot, nyilván joggal kifogásolhatja, ha azt a másik fél használja. Az átvevőt pedig nem lehet letéteményesnek sem tekinteni, mert nem tudhatta, hogy a dolgot az őt csupán az őrzésre jogosító (és egyben kötelező) letéti céllal vette át, nem pedig a használatra őt feljogosító haszonkölcsön címén. Ezért az átvevőt ebben az esetben sem haszonkölcsön, sem pedig letét alapján nem lehet felelőssé tenni; sem *actio depositi directa*, sem pedig *actio commodati directa* nem indítható az átvevő ellen.

d) Az akarati disszenzus másik lehetséges variációját is megfontolva: mi a helyzet akkor, ha az átvevő gondolt csupán letétre, az átadó pedig haszonkölcsönre? Ez esetben, ha az átvevő a dolgot használja, akkor azt meg is teheti, mert az átadó azt megengedte neki, és bár azt hiheti, szerződésszegést és bűncselekményt követett el, valójában mégsem követett el semmilyen jogellenes cselekedet. Hiszen ha az átadó haszonkölcsönre gondolt, nyilván nem lehet semmilyen különösebb kifogása az ellen, hogy az átvevő használja a dolgot, még ha az átvevő azt is hiszi, hogy ő csak letéteményes. Ebben az esetben, noha elméletileg, illetve dogmatikailag az akarati disszenzus miatt nincsen szerződés, az átvevőt gyakorlatilag haszonkölcsönbe vevőnek lehet tekinteni. Ez esetben tehát az átvevő ellen *actio commodati directa* indítható.

Akárhogy is történt, egy dolognak a megállapodással ellentétes használatáról van szó a szövegben, és ennek alapján nyilván az az elsődlegesen fölmerülő kérdés, megvalósul-e ilyen esetben a használatlopás vagy sem, és ennek alapján a használó perelhető-e *actio furtival* vagy sem. Mármost ha a dolgot átvevő használó úgy ítélte meg, hogy nem a tulajdonos akarata ellenére használja a dolgot (tehát szubjektíve jóhiszemű volt), akkor nincs szó használatlopásról, és így nem lehet ellene *actio furtit* indítani. A lopás ugyanis csak szándékosan és cél-

zatosan követhető el, ebben az esetben viszont erről nem lehet beszélni. Ha viszont a használó tudva a tulajdonos akarata ellenére használta a dolgot, használatlopást követett el, és a lopási keresetben elmarasztalják. (Amennyiben a használatlopás megvalósulna, úgy nyilván szándékos szerződésszegésről lenne szó, amely természetesen megalapozná mind a *commodatarius*, mind a *depositarius* kontraktuális felelősségét, és ez esetben a szerződés keresetét halmozni lehetne az *actio furtival*.)

Térjünk át a kontraktuális keresetekre. A (marasztalás esetén infamáló) letéti kereset egyáltalán nem indítható meg. A letéteményes alapesetben csak szándékos szerződésszegésért felel; jelen tényállásban viszont nem forog fenn szándékosság (*dolus*), és jóllehet a letéteményes egyáltalán nem használhatja a dolgot, hacsak nem szándékos szerződésellenes magatartására lehet azt visszavezetni, nem felel, mint letéteményes. A fragmentumban azonban szó sincs dolózus, csupán kulpózus magatartásról; fentebb viszont láttuk, hogy abszurd volna a letéteményes esetében gondatlan dologhasználatról beszélni, hiszen a *depositarius*nak eleve tudnia kell, hogy nem használhatja a dolgot.

A *commodatum* alapján megállapítható felelősség azonban már felmerülhet; a *commodatarius* a klasszikus korban *custodia*-felelős, és mint ilyen, természetesen a *culpáért* is felel. E tekintetben azt kell vizsgálni, hogy a használó vétkes-volt-e, ami pedig attól függ, tudnia kellett volna-e arról, hogy a használatot a tulajdonos megengedi-e neki vagy sem. Ha alapos okkal feltételezhetette, hogy a tulajdonos megengedi neki a használatot, akkor nem felel a haszonkölcsön alapján, ha viszont okkal feltételezhetette volna, hogy a tulajdonos nem fogja neki megengedni a használatot, akkor úgy kell tekinteni őt, mint *commodatariust*, és vétkeisége alapján felelőssé is kell tenni, vagyis a tulajdonos irányában kontraktuális alapon kártérítéssel tartozik. E keresetet viszont semmiképpen sem lehet halmozni az *actio furtival*, hiszen gondatlan lopást elkövetni nem lehet, márpedig itt is csak a haszonkölcsönbe vevő gondatlanságáról van szó.

Célszerűnek tűnik végül, mintegy összegzés gyanánt számba venni a szöveg elemzését követően az egyes esetekben lehetséges keresetindítási variációkat:

- szándékosság esetén mind *commodatum*, mind *depositum* esetén *furtum usus* állapítható meg, amelynek alapján *actio furtit* lehet indítani a használó ellen; ha a használat gondatlanul történt meg, akkor *actio furti* nem indítható;

- szándékosság esetén a *depositum*ként való minősítés is elképzelhető, és ekkor a szintén infamáló *actio depositi directát* is meg lehet indítani a használó el-

len, halmozva azt az *actio furtival* mint tiszta büntetőkeresettel;

- ha *commodatarius* szándékosan használta a szerződésben meghatározottakhoz képest másként a dolgot, akkor elene *actio commodati directa* indítható, amit halmozni lehet az *actio furtival*;

- gondatlanság esetén viszont *actio depositi directa* nem indítható, csupán *actio commodati directat* lehet indítani, amit viszont ez esetben nem lehet halmozni az *actio furtival*;

- ha a használat nem is szándékosan és nem is gondatlanul történt, a dolog használója egyáltalán nem felel sem az *actio furti*, sem az *actio depositi directa*, sem az *actio commodati directa* alapján.

III. Főbb következtetések

A fentebb – a terjedelmi korlátok miatt csupán hézagos jelleggel – hivatkozott, a haszonkölcsönbe vevő felelősségével kapcsolatos kazuisztika áttekintését követően számos fontos következtetés levonására nyílik mód, most azonban csak röviden kívánjuk összefoglalni fontosabb konklúzióinkat.

Világosan látható, hogy a klasszikus korban a *commodatarius* – sőt, nézetünk szerint a *custodia*-felelősség első tételes jogi eseteként már a *veteres* idejében is⁵⁵ – alapesetben *custodiáért* felelt. A haszonkölcsön esetében az adós nem csupán kizárólagos őrizetében tartja, hanem ingyenesen használja is a dolgot, messzemenően indokolt ezért őt felelőssé tenni a *casus minorok* körébe sorolható káreseményekért is, vétkességétől függetlenül.

A valóság azonban korántsem ilyen egyszerű. Láttuk pl., hogy a haszonkölcsönbe vevő felelősségét a felek kifejezett megállapodásuk útján enyhébb mértékben is megállapíthatják, illetve amennyiben a *commodatum* nem csupán a haszonkölcsönbe vevő, hanem a haszonkölcsönbe adó érdekében is létrejön, a *commodatarius* felelőssége már nem *custodia*-felelősség, hanem enyhébb annál.

Nagy jelentősége van a fentebb hivatkozott kazuisztika tükrében a *commodatarius* felelőssége kapcsán annak is, hogy a *commodatarius* rendeltetésszerűen, a szerződés kifejezett céljának megfelelően használta-e a dolgot vagy sem, mert amennyiben a haszonkölcsönbe adott dolog *vis maior* folytán elpusztult, a *commodatarius* viseli ennek veszélyét, amennyiben a dolog *vis maior* folytán történő elpusztulása közvetett okozati összefüggésben áll a haszonkölcsönbe vevő szándékos vagy gondatlan szerződésellenes magatartásával.

A vélelmezhetően számos interpoláció igencsak megnehezíti a *commodatarius* felelősségének vizsgálatát. Az egyes források interpolált mivoltának feltételezése tekintetében azonban fokozott óvatossággal kell eljárunk. A római jogtudósok

ugyanis a *custodia*-felelősséggel tartozó adósoknál is szívesen hivatkoztak a *culpára*, amely nem feltétlenül interpoláció eredményeként került az egyes szövegekbe. Mint arra már fentebb is utaltunk, az újabb római jogi szakirodalom a *diligentia* kitévelt sem tartja feltétlenül interpolátnak egy, egyébként a *custodia*-felelősség szempontjából releváns szövegben, gyakran elismerve a *diligentia* szó klasszicitását. Kétségtelen, hogy a *diligentia* kitével pl. a *gaiusi* Institutiókban is szerepel a *tutela* kapcsán (Gai. 1, 200: „... *nam et tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est...*”), amely szöveghely klasszicitását ugye lehetetlen volna vitatni. Nem lehet a *diligentia* vagy a *culpa* szó láttán nyomban, minden további, mélyebb vizsgálat nélkül interpolációra következtetni az adott forrásszöveg kapcsán, még akkor sem, ha abban a *custodia* szó esetleg nem is szerepel. A magunk részéről úgy véljük, elsősorban az olyan kitételek esetében lehet egyértelműen interpolációra következtetni a *commodatarius* felelősségével foglalkozó szövegekben is, amikor egy szövegben olyan felelősségi mércék, illetve kitételek szerepelnek, mint pl. a *diligentissimus pater familias* saját ügyeiben tanúsított *diligentiája*, vagy éppen az *exactissima diligentia* követelménye, amelyekkel a kompilátorok éppen a klasszikus kor objektív *custodia*-felelősségét igyekeztek eltüntetni (vagy legalábbis újraértelmezni), illetve felemelt *diligentia*-mérték szerinti szubjektív felelősséggé tenni. E kérdéskör vizsgálata azonban egy későbbi tanulmányunk tárgyát fogja majd képezni.

Jegyzetek

¹ Az e tekintetben alább vizsgált szövegekre, ill. a haszonkölcsönbe vevő felelősségének problémájára nézve — messzemenően a teljesség igénye nélkül — ld. pl. G. I. Luzzatto: *Caso fortuito e forza maggiore come limite alla responsabilità contrattuale I. La responsabilità per custodia*, Milano 1938, 72skk.; P. Apathy: „Commodatum“ und „furtum“, in: *Festschrift für Herbert Hausmaninger zum 70. Geburtstag*, Wien 2006, 15skk.; M. Serrano-Vicente: *Custodiam praestare. La prestación de custodia en el derecho romano*, Madrid 2006, 173skk.; J. Belda Mercado: *La responsabilidad del comodatario en el derecho romano*, *Revista Electrónica de la Facultad de Derecho de la Universidad de Granada*, 8 de febrero de 2007, 1skk. (ld.: <http://www.refdugr.com/documentos/articulos/7.pdf>). A részletesebb irodalmi utalásoktól e helyütt eltekintek, a további releváns szakirodalomra nézve ld. az alábbiakban kifejtetteket.

² Vö. Serrano-Vicente: id. m. 219. A szöveghez ld. a régebbi külföldi monografikus szintű felelősségi szakirodalomból pl. V. Arangio-Ruiz: *Responsabilità contrattuale in diritto romano*, Napoli 1933², 96sk. A textus első részének értelmezésére nézve a másért való felelősség szempontjából ld. a hazai szakirodalomból Földi András kitűnő elemzését (Földi A.: *A másért való felelősség a római jogban, jogelméleti és összehasonlító polgári jogi kitekintéssel*, Bp. 2004, 245sk.). — A szöveget sem J. Paris: *Responsabilité de la « custodia » en droit romain*, Paris 1926, sem A. Metro: *L'obbligazione di custodire nel diritto romano*,

Milano 1966 nem vizsgálja; részletesebben R. Cardilli: *L'obbligazione di 'praestare' e la responsabilità contrattuale in diritto romano*, Milano 1995 sem foglalkozik részletesebben a textussal, csupán idézi azt (174¹⁷⁵). R. Robaye: *L'obligation de garde. Essai sur la responsabilité contractuelle en droit romain*, Bruxelles 1987, 284sk. a szubjektív felelősség szemszögéből vizsgálja röviden a fragmentumot. Nem találjuk meg a szöveg elemzését Cannata culpa-monográfiájában (C. A. Cannata: *Per lo studio della responsabilità per colpa nel diritto romano classico*, Milano 1967—1968) sem.

³ Földi: A másért való felelősség a római jogban (id.), 245.

⁴ E jogtudósra nézve ld. W. Kunkel: *Die römischen Juristen. Herkunft und soziale Stellung*, Köln—Weimar—Wien 2001 (az 1967-es második kiadás változtatlan formában történő utánnyomása Detlef Liebs előszavával), 122sk. Kunkel rámutat arra, hogy e jogtudóst már Proculus (ld. Proc. D. 28, 5, 70) is említi, így, ha nem is Augustus idején és pláne nem a kései köztársaság időszakában, mindenesetre még a Kr. u. I. század első felében működött.

⁵ Vö. pl. Molnár I.: *A római magánjog felelősségi rendje*, Szeged 1994, 185; Földi: A másért való felelősség a római jogban (id.), 246.

⁶ Vö. Arangio-Ruiz: id. m. 96.

⁷ Földi: A másért való felelősség a római jogban (id.), 245.

⁸ Földi: A másért való felelősség a római jogban (id.), 246.

⁹ Földi: A másért való felelősség a római jogban (id.), 246.

¹⁰ Földi: A másért való felelősség a római jogban (id.), 259. Ld. még e kérdéskörre (custodia és culpa) vonatkozóan pl. G. MacCormack: „Custodia” and „culpa”, SZ 89 (1972), 149skk. fejtegetéseit is.

¹¹ Arangio-Ruiz: id. m. hallgat a szövegről. Metro: id. m. 97¹⁴ csak megemlíti a textust, részletesebben azonban nem elemzi. Robaye: id. m. 278sk. ebben a szövegben is, ahogyan mindenhol, szubjektív felelősséget lát. Ld. e fragmentumhoz R. Knütel: *Die Haftung für Hilfspersonen im römischen Recht*, SZ 100 (1983), 389skk., valamint Cardilli: id. m. 382skk. mélyreható elemzését; ld. még Serrano-Vicente: id. m. 220sk. E fragmentumhoz, ill. általában az ezüst étkészlet commodatumára nézve ld. H. Ankum: *Prêt de couverts d'argent pour un déjeuner en droit romain classique*, in: *Mélanges Fritz Sturm*, I, Liège 1999, 13—26; e forrásszöveghez különösen 14skk. A hazai szakirodalomban Molnár: id. m. 179 csak röviden foglalkozik a szöveggel, megállapítva, hogy abban „Ulpianus ismét Labeo döntésére hivatkozik egy tárgy lopásával kapcsolatban, aki a haszonkölcsönbe vevő felelősségét custodia tekintetében mondja ki”; Labeo tehát Molnár Imre megállapítása szerint „ismerte a lopás esetén a custodia-felelősséget”.

¹² Knütel: id. m. 389sk.

¹³ Cardilli: id. m. 383.

¹⁴ Knütel: id. m. 390.

¹⁵ Knütel: id. m. 390.

¹⁶ Knütel: id. m. 390. E nézetekhez ld. még Cardilli: id. m. 383sk.

¹⁷ Az okirati forrásokban (ld. pl. TPSulp. 51: „habeo penes me”; idézi Pozsonyi N.: *Zálogpraxis az ókori Rómában*, PhD-értekezés, Szeged 2012 [= http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1641/1/Pozsonyi_Norbert_Ertekezés.pdf], 75, ill. 86) is előforduló, hatalmi helyzetet (vö. H. G. Heumann—E. Seckel: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Jena 1907⁹, s. v. penes) jelölő „penes” szóra nézve ld. Ulp. D. 50, 16, 63: „Penes te’ amplius est quam ‘apud te’: nam apud te est, quod qualiterqualiter a te teneatur, penes te est, quod quodam modo possidetur.” Ulpianus itt kifejti, hogy a „penes te” kifejezés több, mint az „apud te” kifejezés; az „apud te” ugyanis az, amit te bármilyen módon magadnál tartasz, a „penes te” pedig az, amit te valamilyen módon birtokolsz. Pozsonyi: id. m. 88 értelmezése szerint a „penes te” kifejezés azt jelenti, hogy valaki úgy tart tényleges hatalmában egy dolgot, hogy ahhoz birtokjogi joghatások járnak. Ennek

kapcsán Pozsonyi az alábbi Iulianus-szövegre hivatkozik: „Per servum, qui pignori datus est, creditor nec possessio acquiritur, quia nec stipulatione nec traditione nec ullo alio modo per eum servum quicquam ei acquiritur, quamvis possessio penes eum sit.” (Iul. D. 47, 1, 37). Iulianus itt arról beszél, hogy a zálogba adott rabszolgán keresztül a hitelező nem szerez birtokot (possessio), mégpedig sem stipulatio, sem traditio útján, sem pedig bármilyen más módon sem, jöllehet a birtok nála van („penes eum sit”). A rabszolga által ugyanis csak a tulajdonos szerezhet jogokat (ld. Gai. 2, 87: „Igitur quod liberi nostri, quos in potestate habemus, item quod servi nostri mancipio accipiunt vel ex traditione nanciscuntur sive quid stipulentur vel ex alia qualibet causa acquirunt, id nobis acquiritur”, vagyis a rabszolgák, ahogyan minden hatalomalatti, a hatalomgyakorlónak szerez jogokat), a záloghitelező már (természetesen) nem. A D. 47, 1, 37 alatt fölvetett Iulianus-szöveg végén szerepel a „quamvis possessio penes eum sit” mellékmondat, amelyben viszont ott szerepel a possessio is, nem csupán a „penes eum sit” kitétel; amelyeket nézetünk szerint egymás összefüggésében kell értelmezni; a „penes eum sit” kitétel önmagában véleményünk szerint nem utalna a technikus értelemben vett birtoklásra (a civilis possessióra), ha nem lenne ott kifejezetten mellette a possessio szó is. E véleményünket támasztja alá az Ulp. D. 13, 6, 5, 14-ben kétszer is szereplő „penes quem” kifejezés is, amely ebben a forrásszövegben arra utal, hogy a haszonkölcsönbe vevőnél, az ő hatalmában vannak a dolgok (és ő a felelős azokért), aki viszont nem civilis, csupán naturalis possessor, akinek birtoklásához joghatások (birtokjog) nem járnak; a szöveg a possessiót egyáltalán nem említi, ami arra látszik utalni, hogy a „penes” adverbium önmagában, a possessio kifejezett említése nélkül inkább csak a naturalis possessióra utal. Ugyanez a helyzet a D. 13, 6, 5, 2 alatt fölvetett ulpianusi szöveg esetében is, amely a depositum vonatkozásában tartalmazza a „penes quem deponitur” kitétel; a letéteményes alapesetben közismerten csupán naturalis possessor. A „penes” szó Pozsonyi általi értelmezését tehát vitathatónak tartjuk. Ami pedig Ulpianus magyarázatát (D. 50, 16, 63) illeti, az abban foglalt „quodam modo” kitétel is jelzi, hogy valahogyan, valamiképpen, valamilyen módon birtokolunk, ami a D. 13, 6, 5, 14 tükrében tehát naturalis possessiót is jelenthet. Nézetünk szerint tehát a „penes” adverbium esetében nem a technikus értelemben vett civilis possessióval van dolgunk.

¹⁸ Knütel: id. m. 390.

¹⁹ Ld. ezekre nézve a fentiekben túlmenően is Cardilli: id. m. 383skk.

²⁰ A szöveget érdekes módon sem Paris: id. m., sem Arangio-Ruiz: id. m., sem Metro: id. m., sem Cannata: *Per lo studio della responsabilità per colpa* (id.), sem Cardilli: id. m., sem Serrano-Vicente: id. m. nem vizsgálja, még csak nem is idézi, a forrásmutatók tanúsága szerint. A textushoz ld. — a fragmentumot természetesen a szubjektív felelősség példájaként idézve — Robaye: id. m. 305. Ld. továbbá a fragmentum mélyreható elemzésére nézve Knütel: id. m. 381skk.

²¹ E kérdéskörre nézve ld. az újabb hazai szakirodalomból Csoknya T. É.: *A használat céljában való megállapodás jelentősége a commodatumnál*, in: P. Szabó B.—Újvári E. (szerk.): *Universitas „unius rei”*. Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből, Debrecen 2014, 53skk. (erre a forrásszövegre nézve: 56).

²² Földi: A másért való felelősség a római jogban (id.), 259.

²³ A forrásszöveghez ld. az újabb szakirodalomból pl. Serrano-Vicente: id. m. 260.

²⁴ A jogesethez ld. pl. MacCormack: id. m. 212; A. Wacke: *La disciplina del rischio nelle attività negoziali*, in (a cura di F. Milazzo): *Affari, finanza e diritto nei primi due secoli dell'impero. Atti del convegno internazionale di diritto romano* (Copanello, 5-8 giugno 2004), 155; Serrano-Vicente: id. m. 259; Csoknya: id. m. 57.

²⁵ P. Krückmann: Custodia, SZ 64 (1944), 18sk. A textushoz ld. még pl. Paris: id. m. 108skk.; MacCormack: Custodia and culpa (id.), 173, ill. 210sk.; Robaye: id. m. 359; Ankum: Prêt de couverts d'argent pour un déjeuner en droit romain classique (id.), 20; Serrano-Vicente: id. m. 259sk. A szöveggel érdekes módon sem Arangio-Ruiz: id. m., sem Metro: id. m., sem pedig Cardilli: id. m. nem foglalkozott, e könyvek forrásmutatóinak tanúsága szerint.

²⁶ Ld. pl. Ulp. D. 13, 6, 5, 5; Paul. D. 18, 6, 3; Inst. 3, 14, 2; Gai. D. 44, 7, 1, 4.

²⁷ Paris: id. m. 110.

²⁸ Molnár: id. m. 226.

²⁹ MacCormack: id. m. 173.

³⁰ A forrásszöveghez ld. a külföldi monografikus szintű felelősségi szakirodalomból pl. Metro: id. m. 107; Robaye: id. m. 282; Cardilli: id. m. 385¹⁷².

³¹ Így akár a haszonkölcsön esetén is meg lehet állapodni enyhébb, csupán dolusért fennálló felelősségben is. A dolusért való felelősséget ugyanakkor sem a commodatum, sem más szerződések körében nem lehet kizárni. A commodatumra nézve ld. Paul. D. 13, 6, 17 pr. „In commodato haec pactio, ne dolus praestetur, rata non est.”, vagyis haszonkölcsön körében érvénytelen a szerződésben foglalt olyan megállapodás (pactio), amelyben a felek a szándékos szerződésellenes magatartásért (dolus) való felelősséget kizárják. A dolusért való felelősséget kizáró megállapodás érvénytelenségét a letéti szerződéssel összefüggésben a következő, Ulpianustól származó, a Digesta 16. könyvének 3., „Depositum vel contra” c. titulusa alatt szereplő, rendkívül világosan fogalmazó forrásszöveg mondja ki: „Illud non probabis, dolum non esse praestandum si convenerit: nam haec conventio contra bonam fidem contraque bonos mores est et ideo nec sequenda est.” (Ulp. D. 16, 3, 1, 7). Az előző szöveg tömör megállapításához képest Ulpianus e vonatkozásban megindokolja, hogy miért nem ismerhető el az ilyen megállapodás érvényessége. Az ilyen conventio (és ez vonatkozik természetesen a haszonkölcsön-szerződésben foglalt, a dolusért való felelősséget kizáró pactióra [Paul. D. 13, 6, 17 pr.] is) ugyanis ellentétes a jóhiszeműség és tisztesség (bona fides) objektív princípiumával, ill. a jó erkölcsökbe ütközik („contra bonos mores est”). A megállapodás érvénytelenségét a remekjogász a „nec sequenda est” kifejezéssel érzékelteti. Általában a bonae fidei iudiciumokkal összefüggésben Ulpianus — Celsusra hivatkozva — a következőket írja: „... Celsus putat non valere, si convenerit, ne dolus praestetur: hoc enim bonae fidei iudicio contrarium est ita utimur” (Ulp. D. 50, 17, 23), vagyis nem érvényes a megállapodás, ha a felek akként állapodtak meg, hogy dolusért nem felelnek, ez ugyanis ellentétes a bonae fidei iudiciumokkal. A dolusért való felelősséget egy meghatározott szerződéstípusra történő utalás nélkül, tehát általános, elvi éllel állapítja meg Paulus: „Illud nulla pactioe efficit potest, ne dolus praestetur...” (Paul. D. 2, 14, 27, 3), vagyis semmilyen joghatást sem válthat ki az a megállapodás, amelyben a felek a dolusért való felelősséget kizárják. — A dolusért való felelősség kizárásának kérdéskörével kapcsolatosan itt idézett forrásokhoz és az egész problémához ld. a hazai szakirodalomból Molnár: id. m. 102sk. A jóhiszeműség és tisztesség egész problémakörére nézve pedig ld. a hazai szakirodalomból Földi A.: A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig, Bp. 2001; uő: Az objektív jóhiszeműség „olvasatai” a padovai bona fides-konferencia aktáinak tükrében, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 42 (2005), 223skk.; uő, SZ 124 (2007), 603skk.; uő: Újabb észrevételek a bona fides dualizmusának kérdéséről, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 44 (2007), 123skk.; uő: Monizmus, dualizmus vagy pluralizmus? Összehasonlító-történeti elméletek a bona fidesről, Állam- és Jogtudomány 54/3—4 (2013), 25skk.

³² Vö. Csoknya: id. m. 66.

³³ A forrásszöveghez ld. pl. Visky K.: A „vis maior” a római jog forrásaiban, Bp. 1942, 72skk., az interpolációkritikai irodalomban foglalt nézetek részletekbe menő ismertetésével. Ld. még pl. (nem mindig a teljes textusra, olykor csupán annak az adott fejtegetés kapcsán releváns részére nézve) Paris: id. m. passim, pl. 118skk.; Arangio-Ruiz: id. m. 169; Luzzatto: id. m. 132skk.; MacCormack: id. m. 208sk.; Robaye: id. m. passim, pl. 284; Az újabb szakirodalomból ld. részletesen pl. Cardilli: id. m. 496skk.; Ankum: Prêt de couverts d'argent pour un déjeuner en droit romain classique (id.), 17skk.; Serrano-Vicente: id. m. 245skk.

³⁴ E radikális interpolációkritikai nézetekkel nem foglalkozunk, ezekre nézve ld. Visky: id. m. 73sk.²⁹

³⁵ Ld. Visky: id. m. 74, az interpolációkritikai nézetek részletes ismertetésével.

³⁶ Luzzatto: id. m. 133sk.

³⁷ Visky: id. m. 75.

³⁸ Vö. még pl. Gai. D. 44, 7, 1, 4: „cui humana infirmitas resistere non potest”.

³⁹ Visky: id. m. 75.— E kifejezéssel kapcsolatban ld. még: C. 4, 65, 28: „cui resisti non potest”.

⁴⁰ MacCormack: id. m. 208sk.

⁴¹ Pl. Cardilli: id. m. 496skk.; Serrano-Vicente: id. m. 245skk.

⁴² Az ezüst étkészlet commodatumára nézve ld. a fentebb elemzett Ulp. D. 13, 6, 5, 14-et, valamint az alább elemzésre kerülő Gai. D. 44, 7, 1, 4-et is.

⁴³ Hasonló tényállásokat elemzett Ulpianus is a fentebb már vizsgált fragmentumban (D. 13, 6, 5, 7). Ld. még e vonatkozásban a szintén fentebb már elemzett Paul. 2, 4, 3-at is.

⁴⁴ Vö. pl. a fentebb elemzett Ulp. D. 13, 6, 5, 10 alatt felvett szövegben foglaltakkal.

⁴⁵ E fragmentum szakirodalmából ld. pl. Visky: id. m. 62skk.; Serrano-Vicente: id. m. 247.

⁴⁶ Vö. Visky: id. m. 64.

⁴⁷ Erre a glosszátorok idejéből származó regulára nézve ld. D. Liebs: Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter, München 2007⁷, 91.

⁴⁸ Vö. az előbb idézett Gai. D. 13, 6, 18 pr.-ban foglaltakkal.

⁴⁹ „Is quoque, cui rem aliquam commodamus, re nobis obligatur, sed is de ea ipsa re quam acceperit restituenda tenetur.”

⁵⁰ Ld. e vonatkozásban pl. Ulp. D. 13, 6, 5, 15; C. 4, 65, 28.

⁵¹ Vö. pl. az Inst. 3, 24, 5-ben foglaltakkal: „...custodia talis desideratur, qualem diligentissimus pater familias suis rebus adhibet”.

⁵² Ld. e fragmentumhoz pl. MacCormack: id. m. 211; Robaye: id. m. 306skk.; Cardilli: id. m. 201skk.; E. Domínguez López: La gratuidad y la utilidad como factores determinantes de la responsabilidad del comodatarío, Granada 2001, 130skk.; Serrano-Vicente: id. m. 258sk.

⁵³ Serrano-Vicente: id. m. 258.

⁵⁴ Az akarati disszenzusra, ill. a szerződés nemlétezésére nézve ld. Siklósi I.: A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban, Bp. 2014, 77skk., valamint az ott hivatkozott szakirodalmat.

⁵⁵ Vö. Ulp. D. 13, 6, 5, 3; Ulp. D. 13, 6, 5, 9. A rendelkezésünkre álló források alapján ugyanis jó eséllyel valószínűsíthetjük, hogy az objektív custodia-felelősség a tételes jogi szabályozás szintjén a préklasszikus korban, mégpedig éppen a commodatummal összefüggésben alakult ki, amit nyilván az adós fokozott (általában egyoldalú) érdekeltsége és az ilyen szerződések gyakorisága tett szükségessé, ezzel a szerződési gyakorlatban kialakult tapasztalatokat átelve a tételes jogba. Persze ezzel szemben számos más nézet is ismert a custodia-felelősség feltételezhető kialakulására vonatkozóan; e problémakörrel azonban egy későbbi, a custodia-felelősség kialakulásának kérdéskörét vizsgáló tanulmányunkban kívánunk majd részletesebben foglalkozni.

Szmodis Jenő
adjunktus, ELTE ÁJK

Az alkotmánybíráskodás néhány elvi kérdéséről

I. Az alkotmánybírási funkció előzményei

A „lex superior derogat legi inferiori” elve nem csupán a jogalkalmazás szempontjából kitüntetett jelentőségű, de a modern jogállam és az alkotmánybíráskodás kialakulása vonatkozásában is felbecsülhetetlen fontosságú. Nem utolsó sorban vezérelvévé vált a később kifejlődő jogpozitivizmusnak is, termékenyítő hatást gyakorolva a Merkl-Kelsen-féle joglépcső elméletre. A különböző normák sajátos, hierarchikus rendszerben való elképzelése azonban távolról sem modern jelenség, noha az ennek megfelelő, fokozottan árnyalt elméleti konstrukciók és intézményrendszerek kétségtelenül a XX. század termékei. Különösen érdekes tehát annak a rövid áttekintése, hogy egy elvi megfontolás milyen szabályozási és intézményi környezetben fordult elő a különböző jogi kultúrákban.¹

Az ókori Görögországban, noha a jogra külön kifejezést nem használtak,² a themisz fogalma sajátos egységét képezte a politikai-jogi, erkölcsi és vallási elgondolásoknak,³ és a latin ius fogalmához legközelebb eső diké szó több értelmet is hordozott, Athénban mégis differenciált rendszere alakult ki a jogforrásoknak. Sokáig a szokásjog a legmeghatározóbb⁴, amelynek idővel írásba foglalására is sor került (thezmosz).⁵ A nómoszok (nómoi) mai fogalmaink szerint a törvényeknek feleltethetők meg, és kiemelt jelentőséget biztosított számukra szabályozási tárgyuk súlya és meghozataluk, illetve megváltoztatásuk különleges eljáráshoz kötöttsége.⁶ A törvényjavaslatot a tanács (bule) terjeszthette a népgyűlés (eclészia) elé, de csak azt követően, hogy a hatezer tagú népbíróság (héliaia) hatszáz tagú különbírósága a javaslatról véleményt mondott. Ha a tervezet a különbíróság véleménye szerint az állam érdekét nem sértette, a javaslat a népgyűlés elé került. Ha az eclészia azt elfogadta, a törvény végső megszövegezését a különbíróság végezte el. A pszéfiszma népgyűlési határozat volt, és általában egyedi ügyekre vonatkozott, bár mind szélesebb körben tartalmazott általános magatartási szabályokat.⁷ Bár Athénban normakontroll jogával felruházott külön szerv nem működött, azonban a bírák a pszéfiszmákat akkor tették döntéseik alapjává, ha azok nem ellenkeztek a nómoszokkal.⁸ Az antik Rómában az ősi jog formalitásainak oldódása után – mint említettük – sokáig a görög filozófián pallérozott jogtudósok véleményének volt kitün-

tett jelentősége, sőt voltaképp legmagasabb jogforrási értéke.

A nyugati jogfejlődés későközépkori-kora újkori szakaszában a jogforrási hierarchia kérdése nem volt hangsúlyos probléma. Az abszolutizmus időszakában az uralkodó által kiadott rendelkezések feltétlen tekintélyük volt, és az uralkodói jogalkotás fokozatosan szorította ki a helyi szokásjogokat, elősegítve ezzel az országonként egységes jogrendszerek kialakulását. A polgári forradalmakat közvetlenül megelőzően, illetve e forradalmak nyomán helyeződött át a jogalkotás súlypontja előbb a rendi, majd a népképviselői gyűlésekre, amelyeknek tevékenysége előbb háttérbe szorította, majd meg is szüntette az uralkodói jogalkotást.

A premodern társadalmakban, noha a jogrendszer nem volt homogén, azonban a szabályozást sokkal inkább egy sajátos mellérendeltség jellemezte, mintsem a mai fogalmaink szerinti formális jogszabályi hierarchia. Különös módon a jogszabályok hierarchiájának elve – illetve annak előképe – abban az Angliában kezd körvonalazódni, ahol a formális jogalkotás útján keletkező statute law épenséggel nem élvezett különös tekintélyt a common law-hoz képest. Mégis, az Angliában működő nagyszámú társaságok és azok jelentősége szükségessé tette egy olyan elv megfogalmazását, ami a lex superior elv közvetlen előzményének tekinthető. A dicsőséges Forradalmat követően hangsúlyos elvvé vált, hogy a testületek – akár magánjellegűek, akár közjogiak azok – csak saját chartájuk szerint működhetnek. Működésük során nem terjeszkedhetnek túl tehát azon a felhatalmazáson, amelyet chartájuk számukra megállapít. Minden olyan testületi aktus semmis és bírósági úton nem kikényszeríthető, ami a chartában foglaltakon túlterjeszkedik.

Tekintettel azonban arra, hogy a gyarmatok is királyi charták alapján működtek – amelyek kizárták, hogy a gyarmati jogalkotás ellenkezzen az ésszerűséggel és a királyság törvényeivel – a Privy Council többször nyilvánította semmisnek a gyarmati törvényeket. A függetlenség 1776-os kinyilvánítása után az államokká alakuló korábbi gyarmatok a chartákat alkotmányokkal helyettesítették. A bírák azonban ezt követően a charták helyébe lépő új alkotmányokkal ellentétes törvényeket nyilvánították törvényteleneknek.⁹ John Marshallnak a Marbury v. Madison ügyben 1803-ban hozott döntése elvi erővel fejezte ki aztán, hogy „az alkotmánynak ellentmondó törvény semmis, és ez a bíróságokat, valamint a többi hatalmi ágat kötelezi.”¹⁰

A John Marshall által megfogalmazott elv idővel általánosabb értelmet nyert, és vonatkozott immár a törvények és az azoknak ellentmondó rendeletek, illetve a nemzetközi jog és az azzal ellentmondó belső jog viszonyára is. Megjegyzendő azonban,

hogy a belső jog és a nemzetközi jog ütközésének problematikája kiváltképpen az I. világháborút követően vált hangsúlyossá.¹¹ Az amerikai Legfelsőbb Bíróság kebelében működő alkotmánybíráskodáshoz képest sajátos utat jelentett a normakontroll európai, kontinentális kialakulása. Itt Kelsen kezdeményezésére önálló testületekként jöttek létre az alkotmánybírók. Bár az alkotmánybírók létrehozását célzó osztrák előkészületek úttörő jellegűek voltak, mégis Csehszlovákiában jött létre elsőként ilyen testület az 1920. február 29-ei alkotmánnyal. Ezt követően a második Ausztriában az 1920. október 1-jei alkotmánnyal, majd bő tíz évre rá, 1931-ben pedig a köztársasági Spanyolországban. Utóbbi a Franco-rendszer szüntette meg, míg az előbbi kettő – tehát a csehszlovák, illetve az osztrák alkotmánybírók utóda, a Szövetségi Bíróság (mely 1934-től egyesítette a Legfelsőbb Bíróság és az Alkotmánybírók hatásköreit) – a terjeszkedő náci Németországnak esett áldozatul.¹²

Hogy a németek által megszállt területeken az alkotmánybírók megszüntetésére nem mintegy mellékesen, hanem nagyon is célzottan került sor, jól megvilágítja Hitlernek egy 1941-ből való megjegyzése, amit a jogászokra vonatkozóan tett. Ez egyúttal valószínűleg tükrözi a húszas, harmincas években vélhetően már kellően körvonalazott álláspontját. A megjegyzés pedig nem csupán a Kelsen-féle, de mindenfajta – így a náccal több mint kacérkodó¹³, alapvetően konzervatív Carl Schmitt-féle jogász megfontolásokra egyaránt vonatkozik. „Megteszek mindent, ami csak tőlem telik, hogy megnehezítsem a jogászok életét, hogy lehetőleg minél kevesebben tanuljanak jogot. Anynyira kompromittálni kell ezt a foglalkozást, hogy csak olyanok válasszák, akik nem törekednek másra, mint paragrafusok megismerésére. Mire valók a jogász kifogások, amikor valamire néppolitikai okból szükség van?”¹⁴ Az odavetett mondatokból kiderül az is, hogy náci értelmezésben maguknak a „paragrafusoknak”, tehát nem a Rechtsstaat ideálja szerinti, a jogelveket is magában foglaló jognak, hanem a Führer-Prinzip által meghatározott tételes jognak lehet csupán némi szerepe. A jogelveket ebben a felfogásban a Volkspolitik és a Führer-Prinzip helyettesíti. Nem sokban különbözik e felfogás az állam és a jog elhalásáról szóló kommunista elképzelésektől, ahol átmenetileg még létező pozitív jogon túl az osztályakat, illetve a párt érdekei tekintendők meghatározóaknak.

A második világháborút követően Nyugat-Európa számos demokráciájában jöttek létre alkotmánybírók, míg erre Közép-Európában a kommunista rendszerek bukásával összefüggésben 1989-1990-től kezdődően került sor. Vitathatatlan elvvé vált a lex superior derogat legi inferiori elve és még számos jogelv, amelyek bővebb kifejtésében és érvényre juttatásában éppen az alkotmánybíró-

ságok is nagy szerepet játszottak. Kialakulni látszott, illetve látszik azonban egy olyan tendencia is, hogy a jogelvek közül inkább azok részesülnek előnyben, amelyeket a pozitív jog szabályai közé felvesz. Ilyenkor ráadásul az elvek hatókörét a joggyakorlat igyekszik annak a jogszabálynak a hatálya alatt tartani, amelyik jogszabály az adott elvet tartalmazza. Így Magyarországon például a visszaható hatály tilalmának, valamint a nullum crimen sine lege elve érvényesült a szocializmus bűneinek megbüntetését célzó, az elévülés nyugvását rögzíteni kívánó törekvésekkel szemben, míg fel sem merült a „senki a maga felróható magatartására nem hivatkozhat” polgári jogias eredetű elve, noha a bűnösök a rendszer fenntartásában való közreműködésükkel maguk idézték elő, hogy a büntetőségük felelősségre vonás nélkül évült el.

Meg kell jegyezni azonban azt is, hogy a magyar Alkotmánybírók működésének első, kritikus évtizede után egyre inkább világossá tette, hogy az alapvető fontosságú jogelvek érvényesülésének nincsenek jogági határai. Az Alkotmánybírók ugyanis az 1990-es évek végén, az ún. igazságtétel ügyéhez képest lényegesen kisebb súlyú ügyben a 31/1998 (VI.25.) AB számú döntésében rámutatott, hogy a joggal való visszaélés tilalma az egész jogrendszerben érvényesül, így függetlenül az ún. jogági struktúra határaitól. A 18/2008 (III.12.) AB határozat pedig az Alkotmánynak a jogállamiságra és a jogbiztonságra vonatkozó rendelkezése alapján következtetett arra, hogy a rendeltetészerű joggyakorlás követelményének alkotmányos elv. Utóbbi határozatával, illetve annak indoklásával az Alkotmánybírók egyúttal közelítette a jogállamiság és a jogbiztonság elveit is, kevésbé konkuráló, mintsem egymást kiegészítő-értelmező elvekként felfogva azokat. Utóbbi döntésekből azonban az is nyilvánvaló, hogy az 1990-es évek elején helytelenül járt el az Alkotmánybírók, amikor egy büntetőjogi kérdésben figyelmen kívül hagyott egy olyan jogelvet, amely ugyan a civiljogból veszi eredetét, azonban általánosságához – a hivatkozott 1998-as és 2008-as határozatok tükrében – immár nem férhet kétség. Az igazságtételi-elévülési törvények esetén ugyanis figyelembe lehetett és kellett is volna venni azt a körülményt, hogy az 1956 utáni megtorlásokban résztvevők a rendszer fenntartásában játszott közreműködésükkel előidéztek a büntetőségük elévülését. A „senki a maga felróható magatartására előnyök szerzésére nem hivatkozhat elve” éppenséggel a joggal való visszaélést és a rendeltetésellenes joggyakorlás lehetőségét zárja ki. Ha azonban utóbbi elvek a jogrendszer egészére irányadóak, úgy e minőséget aligha lehet megtagadni az ezeket az elveket pusztán konkrétan kifejező jogelvtől sem. Más kérdés azonban, hogy amíg az Alkotmánybírók eljutott addig a felismerésig, hogy az alapvető jogelvek nem jogághoz

kötöttek, alapvető kérdésekben sok olyan, formális megközelítésű döntést hozott, amelyek jelentősen hozzájárultak a jogállamiságba vetett bizalom erodálásához, közvetett módon pedig a jog hatékonyságának¹⁵ mérséklődéséhez.

II. Az alkotmánybíróság és a hatalommegosztás kérdése

Gyakran vetődik fel a kérdés, hogy az alkotmánybíróság – mint intézménytípus – vajon hol helyezkedik el a hatalmi ágak rendszerében.¹⁶ Független, de legalábbis elvileg független pozíciója, a tagok nem közvetlen választása, nem utolsó sorban tevékenységének bizonyos esetekben konkrét jogvitákkal való összefüggése alapján gyakran a rendes bírósági szervezeten kívüli bíróságnak tekintik. Más felfogások a normakontroll funkciója alapján negatív jogalkotóként határozzák meg, mely ugyan nem része a jogalkotásnak, mint hatalmi ágnek, ám ebben az értelmezésben a helye valahol a jogalkotás környékén keresendő. A legtöbb vitára ez az egyébként jól védhető álláspont ad alapot. Az a körülmény nevezetesen, hogy az alkotmánybíróság (és itt most kifejezetten a viszonylag erős jogosítványokkal rendelkező alkotmánybíróságokra – így a többek között a magyar Alkotmánybíróságra – gondolunk) anélkül képezheti hathatós ellensúlyát a jogalkotásnak, hogy az Országgyűléshez hasonló legitimitással rendelkezne.¹⁷

A rendszerváltás kezdetén működő Alkotmánybíróság tevékenységével különösen rászolgált ezekre az ellenvetésekre, noha célszerűbb lett volna előbb, illetve e mellett a döntések szakmai foghatóságaira rámutatni. Az alkotmánybíróság helyének kijelölése a hatalmi ágak rendszerében ráadásul több előzetes kérdés megválaszolását igényli. A legfőbb problémát ugyanis az jelenti, hogy egy XVIII. században meghatározott struktúrában kellene elhelyezni egy merőben XX. századi intézményt. A kérdés tehát legelőször is az, hogy mennyire tartható a hatalmi ágak struktúrájának XVIII. századi elképzelése későbbi korokban. Önálló, új hatalmi ágak elméleti kimunkálása szükséges és lehetséges-e? Ragaszkodnunk kell-e tehát a hatalmi ágak hármas felosztásához, vagy a XVIII. századi struktúra kiegészítendő-e további kategóriákkal, esetleg teljesen új kategóriákban kell-e gondolkodnunk?

Rendszeresen visszatérő kérdés a jogirodalomban, hogy vajon a sajtó önálló hatalmi ág-e. Az ezzel kapcsolatos kérdések részben relevánsak vizsgálódásunk tárgya szempontjából is, így néhány mondat erejéig célszerű kitérnünk e problematikára. Számosan abból indulnak ki – különösen a szociálpszichológiának az emberek befolyásolhatóságáról szolgált adatai nyomán¹⁸ – hogy a sajtó nem csupán önálló hatalmi ág, de egyenesen a leg-

hatalmasabb és legmeghatározóbb a társadalom életére. Az ellenvetések azonban helyesen mutatnak rá arra, hogy a hatalom nem azonos a közhatalommal, így a közhatalmi ágak felosztását felesleges és indokolatlan kiegészíteni a tömegtájékoztatás-tömegbefolyásolás kategóriájával. Ez a megalapozott ellenérv nem számol azonban azzal, hogy a hatalmi ágak XVIII. századi felosztásakor a tömegtájékoztatás még nem létezett és tömegdemokráciák sem alakultak ki, így elvi megfontolás tárgya sem lehetett a tömegkommunikációnak a hatalmi (tehát nem kifejezetten közhatalmi) rendszer vonatkozásában való vizsgálata. A kérdés továbbá azért sem vetődhetett fel, mert a késői feudalizmus időszakában a közhatalom és a magánszféra volt szembeállítható egymással, azonban nem léteztek még olyan magánkézben lévő struktúrák, amelyek a közhatalomhoz hasonlóan, a társadalom egészének vonatkozásában voltak képesek jelentős hatást kifejteni. A közhatalomtól különböző egyetlen ilyen struktúrát az egyházak képviselték (kiváltképpen a katolikus egyház képviselte), és jellemző módon fel is merült az igény az állam és az egyház hatalmának szétválasztására, mégpedig az állami hatalom megőrzése, és az egyházi hatalom visszaszorítása mellett. E közhatalom centrikus koncepció tehát az – egyházak szerepének meghatározásához hasonlóan – vélhetően figyelemmel lett volna a társadalom egészére hatást kifejteni tudó magánentitások helyének kijelölésére is. Feltéve, hogy azok akkor valóban léteztek volna, és a kisszámú és nem jelentős példányszámú sajtótermékek a mászt képviseltek volna, mint a gondolat és szólásszabadság apró orgánumait.

Az ellenvetés másik hibája az, hogy nem lép túl a hatalom-közhatalom közötti distinkció megtételén, így érdemben nem is tesz javaslatot egy új jelenség, a sajtó, mint tömegtermék hatalmának a megfelelő kezelésére.

Az alkotmánybíróság vonatkozásában nem lehet vita tárgya, hogy hatalma közhatalom. Pontosán ebből adódóan az alkotmánybíróság funkciói akár meghatározhatóak volnának egy negyedik hatalmi ágként is. Az alkotmánybíráskodás újabb hatalmi ágként való meghatározásának egyúttal az sem mond ellent, hogy az Alkotmánybíróság és tagjainak legitimitása „pusztán” az Országgyűlés döntésén nyugszik, hiszen, a végrehajtó hatalom legfőbb szerve, a Kormány sem rendelkezik több, nagyobb legitimitással, mint a parlamenti felhatalmazással. Nagyjából ugyanez vonatkozik természetesen a bíróság szervezetére is.

Az alkotmánybíráskodás önálló hatalmi ágként való meghatározása szempontjából – álláspontom szerint – a funkcionalitás kérdéséből célszerű kiindulni. Abból nevezetesen, hogy az alkotmánybíróságnak van-e a jogalkotó hatalomtól markáns módon elkülöníthető funkciója, vagy nincs. A végre-

hajtó hatalom – miközben (bár származékosan) maga is rendelkezik jogalkotási jogkörökkel – nyilvánvalóan fel tud mutatni a jogalkotó hatalomtól markánsan elkülöníthető, hangsúlyos hatalmi funkciókat. Ezek – többek között – a társadalomirányítási célok meghatározására vonatkozó javaslatok megtételének feladatát és jogát, valamint jellemzően az eszközök kiválasztásának lehetőségét (ide értve a kinevezési, bizonyos ellenőrzési, utasítási, kötelezettségvállalási jogköröket és lehetőségeket is) foglalják magukban. Természetesen lehetséges, hogy a törvényhozó hatalom e körben rövidebb pórázon tartsa a kormányzatot, ez azonban a parlamenti demokráciák több mint kétszáz éves gyakorlatától és a társadalomirányítás szervezet-szociológiai törvényszerűségeitől meglehetősen idegen. Vitássá tehető tehát, hogy a végrehajtó hatalom – amennyiben valóban alá van vetve a parlamentnek – önálló hatalmi ágat képvisel-e. Az azonban kétségtelen, hogy ha a végrehajtó hatalmat önálló hatalmi ágként elfogadjuk, ki kell tudnunk mutatni az alkotmánybíráskodás esetében is olyan sajátos funkciókat, amelyek ahhoz hasonlóan különölnek el más hatalmi ágak funkcióitól, mint a végrehajtó hatalom funkciói.

Funkcionális oldalról meg kell azonban állapítanunk, hogy az alkotmánybíráskodás nem rendelkezik olyan részfunkciókkal, amelyekkel maga a törvényhozás ne rendelkezne. Sőt az alkotmánybíráskodások ennél kevesebbel rendelkeznek. Az alkotmánybíráskodás – mint szervtípus – először is nem határozhat meg jogpolitikai célokat. Legfeljebb arra van lehetősége, hogy vizsgálja, hogy a normákban megfogalmazott illetve a normaszöveg alapján felismerhető jogpolitikai célok összhangban állnak-e az alkotmányos szabályokkal és berendezkedéssel. Ha a jogalkotás céljai ebből a szempontból legitimek, alkotmányos céloknak tekinthetők, az alkotmánybíráskodás felhatalmazása és tevékenysége arra korlátozódik „csupán”, hogy ítéletet mondjon arról, hogy a jogalkotó által az adott célhoz rendelt eszközök, módszerek, jogtechnikai megoldások maradéktalanul alkotmányosak-e, azok nem sértik-e valamely alkotmányos szabály (vagy a vizsgálatnál magasabb szintű jogszabály, nemzetközi jogi norma) vagy elv előírását. E kérdést azonban – a jogszabálynak az alkotmányos célokkal való összhang vizsgálatával együtt – magának a jogalkotónak is vizsgálnia kell. Tehát az alkotmánybíráskodás e vonatkozásban – legjelentősebb funkciójával – összefüggésben nem mutat fel olyan minőséget, vonatkozást, ami alapján megállapítható volna, hogy markánsan különböző, olyan funkcióval rendelkezik, amivel a jogalkotó hatalom ne rendelkezne.¹⁹

Ennyiben tehát az alkotmánybíráskodás sokkal inkább a jogalkotó hatalom sajátos szakmai szervének tekinthető, mint önálló hatalmi ág gyakorlójának. Más kérdés azonban, hogy az alkotmánybíráskodás

nem az országgyűlés szerve, attól szervezetenként független. A hatalmi ágak hagyományos felosztásával az egyik probléma éppen az, hogy olyan ideál-típusú sémát képez, amelyre az állami hatalomgyakorlás – különösen a XIX században megszilárduló polgári demokráciák korában – ténylegesen nincs tekintettel.²⁰ A XVIII. századi eredetű elmélet érthető módon törvényhozó hatalomról szól egy olyan korban – az abszolutizmus időszakában – amikor a jogszabályok hierarchikus rendszere még nem alakult ki, bár már a XVI. században Bodin²¹ felveti az hivatalnokok parancskiadási jogának korlátozottságát. A törvényhozó hatalom (Montesquieu kifejezésével „puissance législative”, magyarul tehát inkább jogalkotó hatalom) XVIII. századi kategóriája nem vesz tudomást arról, hogy a joganyag jelentős része a végrehajtó hatalom tevékenysége során születik,²² de arról sem, hogy a kormányzati szándékok szociológiailag (tehát nem közjogilag) meghatározó jellegűek a törvényhozás munkájára. A normaalkotás és a végrehajtás a valóságban tehát távolról sem határolódik el egymástól oly élesen és határozottan, amint azt a fékek és ellensúlyok (checks and balances) Montesquieu-i eredetű elmélete sugallja. Még az USA-ban, sem, ahol pedig a legfontosabb végrehajtó hatalmi tisztséget, az elnöki posztot a törvényhozó szervek megválasztásától jogilag elkülönülő választással töltik be. Amint tehát a normaalkotás funkciója is megoszlik a törvényhozó és a végrehajtó hatalom között (a helyi rendeletalkotás kérdéseiről már nem is szólunk), akképpen egy hatalmi ág funkcióját is betölthetik különböző hatalmi szervek. Így az alkotmánybíráskodás anélkül része a jogalkotó hatalomnak, hogy őt a törvényhozásra rendelt országgyűlés szervének kellene tekintenünk. Létezik tehát bizonyos mellérendeltség a két szerv között, azonban viszonyuk kényes egyensúlyára éppen ezért különösen ügyelni kell.

Abban a helyzetben ugyanis, ha az országgyűlés döntő pozícióban van az alkotmánybíráskodás határozatait illetően, az alkotmánybíráskodás létjogosultsága legalábbis elviekben megkérdőjelezhető. Akkor azonban, ha az alkotmánybíráskodás a jogalkotó hatalmi ágának körébe eső egyes funkciókat úgy gyakorol, hogy a végső szót ő mondja ki, olyan közhatalmi jogosítványokkal rendelkezik, amelyek – bizonyos vonatkozásban – a legitim országgyűlés fölé helyezik őt. Ez lehet, hogy a normakontroll funkciójának, e funkciógyakorlás hatékonyságának szempontjából megkerülhetetlennek is nevezhető, azonban vitathatatlanul visszaélésekre adhat (és adott is) alkalmat. Platón kérdése továbbra is aktuális: Ki őrzi az őrzőket?

A kérdés megválaszolása ez esetben sem egyszerű. Nem szabad azonban megelégnünk arról sem, hogy valamely társadalmi hatás nem pusztán erős jogosítványok (például vétó, vagy megsemmi-

sítési jog) gyakorlásával érhető el. Nagy súlya lehet pusztán annak is, ha egy olyan tekintélyes állami szerv, mint az alkotmánybíróság alkotmányos agyályaikat fejezi ki valamely normával kapcsolatban. Kevés szó esik arról, hogy az Alkotmánybíróság intézményi elődjének (tehát nem jogelődjének) tekinthető, még 1984-ben létrehozott Alkotmányjogi Tanács²³ a kormányrendeletek végrehajtását is felfüggeszthette, a magasabb szintű normák esetén pedig a kibocsátót észrevételeivel megkereste. Az egykori Alkotmányjogi Tanácsal elsősorban nem az volt a baj, hogy gyenge jogosítványai lettek volna, hanem az, hogy a pártállam időszakában jogosítványait nem gyakorolhatta függetlenül, mérsékeltén aktív tevékenysége pedig nem kapott kellő nyilvánosságot az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya által irányított sajtóban.²⁴

Az mindenestre talán könnyen belátható, hogy ha egy alkotmánybíróság nem a francia Alkotmánytanácséhoz (Conseil Constitutionnel) hasonló, viszonylag gyenge jogkörökkel²⁵ rendelkezik, célszerű markánsan körülhatárolni azokat a szempontokat és jogi lehetőségeket, amelyek alapján egy alkotmánybíróság távol kerül a kísértéstől, hogy a parlament jogkörébe tartozó, a jogpolitika irányainak meghatározására vonatkozó jogokat gyakoroljon. A magyar Alkotmánybíróság jogkörének jelenlegi – nem minden vitán felül álló – szabályozása mindenestre alighanem inkább kielégíti ezt a kritériumot, mint az eredeti, 1989-es alkotmánybírási törvény.

Jegyzetek

¹ A jog kultúraalapú megközelítésével kapcsolatban lásd bővebben Visegrády Antal: Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat. Aula Kiadó, Budapest-Pécs 2003

² Stipta István: Az ókori görög állam- és jogfejlődés. In Horváth Pál – Révész T. Mihály (szerk.): Általános jogtörténet I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996. 33-41. 40. o.

³ John Walter Jones. : The Law and the Legal Theory of the Greeks. Aalen. Scientia Verlag. 1956/1977. 32sk.

⁴ Nagy Lászlóné: Az ókori görög állam- és jogfejlődés. In Horváth Pál (szerk.): Egyetemes állam- és jogtörténet. Tankönyvkiadó, Budapest 1988. 38-54. 47. o.

⁵ Stipta i.m. 40. o.

⁶ Mauro Cappelletti – William Cohen: Az alkotmánybíráskodás története és jelenkori elterjedése. In Paczolay Péter (szerk.): Alkotmánybíráskodás, alkotmányértelmezés. Jogfilozófiák 1995. Budapest 42-52. 43-44. A mű eredeti címe és megjelenése: The history and contemporary expansion of judicial review; in Comparative Constitutional Law. Bobbs-Merill, Indianapolis 1979. 3-16. o.

⁷ Mauro Cappelletti – William Cohen i.m. 44. o.

⁸ Mauro Cappelletti – William Cohen 44. o.

⁹ Mauro Cappelletti – William Cohen 48-49. o.

¹⁰ Lásd uo. 50. o.

¹¹ Klaus von Beyme: Alkotmánybíráskodás. In Paczolay Péter (szerk.): Alkotmánybíráskodás, alkotmányértelmezés. Jogfilozófiák 1995. Budapest. 117-127. 118. A mű eredeti címe és megjelenése: Judicial review. In: America as a model. The impact of American democracy in the world. St. Martin's Press,

New York 1987. 85-109. o.

¹² Louis Favoreu: Az alkotmánybíróságok. In Paczolay Péter (szerk.): Alkotmánybíráskodás, alkotmányértelmezés. Jogfilozófiák Budapest 1995. 53-116. 70. A mű eredeti címe és megjelenése: Les Cours Constitutionnelles. Paris. Presses Universitaires de France, 1992. (2. ed.) 1-105.

¹³ Amint Karácsony András megjegyzi: „A konzervatív forradalom eszmevilágával érintkező Carl Schmitt volt az egyetlen, aki ebből a szellemi körből Hitler hatalomra jutását követően azonnal a nemzetiszocializmus híve lett. 1933-1936 között számos beszédben és cikkben fejezte ki feltétlen odaadását az új rezsim iránt, többek között az 1934-es A Führer oltalmazza a jogot című írásában.” Karácsony András: A konzervatív forradalom utópiája a két háború közötti Németországban. In Karácsony András: Mozaikok, Politika – Értelmiség – Konzervativizmus. Attraktor, Máriabesnyő 2014. 220-254. 244. o. A hivatkozott 1934-es Schmitt-cikk magyarul is olvasható: Carl Schmitt: A Führer oltalmazza a jogot. In Carl Schmitt: A politika fogalma (ford. Cs. Kiss Lajos). Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest 2002. 227-230. o.

¹⁴ Adolf Hitler: Asztali beszélgetések. Monológok a vezérkari főhadiszálláson 1941-1944. Közreadta Werner Joachim. Ármádia Kiadó, Budapest, 1999. 133. (1941. november 16-ai monológ)

¹⁵ A jog hatékonyságának rendkívül összetett problematikájáról lásd Visegrády Antal: A jog hatékonysága. Unió Kiadó, Budapest 1997

¹⁶ Jakab Dénes Barna: Az alkotmánybíróság helye a hatalommegosztás rendszerében. A magyar Alkotmánybíróság az európai modellek tükrében. Jogelméleti Szemle 2003. 2. <http://jesz.ajk.elte.hu/jakabd14.html>; Nem hagyhatjuk egyúttal figyelmen kívül azt sem, hogy az Alkotmánybíróság helyének értékelésében szerepe van egyúttal az Alkotmánybíróság jogfejlesztő tevékenységének is. E vonatkozásban is igaz lehet számos körülmény, ami a rendes bíróságok jogfejlesztő hatásával kapcsolatban elmondható. Vö. Visegrády Antal 1988: A bírói gyakorlat jogfejlesztő szerepe. Budapest 1988

¹⁷ Györfi Tamás: Az Alkotmánybíróság politikai szerepe. Politikatudományi Szemle 1996. 4. sz. 76. o.; Szabó József: „Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?” Avagy a rendszerváltozás és a kommunizmus átmentődésének jogi logikája. PoLísz 2010. tavasz 127. 3-16. A tanulmány ekkor csupán napvilágot látott, azonban megírására közel két évtizeddel korábban, 1991-ben, nem sokkal a szerző halála előtt került sor. Szabó a kommunista hatalomátmentés egyik fontos eszközének látta a testületet, amely mindenféle valós legitimitáció nélkül gyakorolt kontrollt a szabadon választott Országgyűlés döntései felett. Ezek a felvetések még akkor is elgondolkodtatóak, ha tudjuk jól, az Alkotmánybíróság mentette meg az országot a Bokros-csomag legbrutálisabb rendelkezéseitől, vagy (már más személyi összetételben) az arányos közteherviselés elvének ellentmondó tartalommal megalkotott vagyon- illetve ingatlanadótól. Amiként – az ún. négyigenes népszavazás nyomán – a köztársasági elnök megválasztásával is bevárta az ország az új parlament megalakulását, ugyanígy kívánatos lett volna, hogy az első alkotmánybíráknak is az új törvényhozás kölcsönözzön vitathatatlan legitimitációt.

¹⁸ Solomon E. Asch.: Studies of independence and conformity: A minority of one against a unanimous majority. 1956. Psychological Monographs: General and Applied 70 (9), Whole 416, 1-70. o.; Stanley Milgram: Obedience to Authority: An Experimental View. Harper and Row, New York 1974

¹⁹ Az alkotmányossági vizsgálat nyomán megtehető normagemmissitést sem tekinthetjük kizárólag az alkotmánybíróságra jellemző funkciónak és jogkörnek, ugyanis az országgyűlés maga is hatályon kívül helyezhet bizonyos normákat, és rendelkezhet a norma-megalkotástól a hatályon kívül helyezésig terjedő időszak jogviszonyairól, azok

esetleges felszámolásáról, az *in integrum restitutio* érvényesítéséről. Legfeljebb jogtechnikai és terminológiai különbség állapítható meg tehát az országgyűlés és az alkotmánybíróság bizonyos cselekményei között, de semmi esetre sem lényegi.

²⁰ Vö. Cservák Csaba: A hatalommegosztás elmélete és gyakorlati megvalósulása. *Jogelméleti Szemle* 2002. 1. http://jesz.ajk.elte.hu/cservak9.html#_ftn1

²¹ Jean Bodin: *Az államról*. Gondolat. Budapest 1987. Lásd különösen a Harmadik könyvet.

²² Vö. Maurice John Crawley Vile: *Constitutionalism and the Separation of Powers*. Oxford, Clarendon Press, 1967. 12-14. o.

²³ Lásd az Alkotmányjogi Tanácsról szóló 1984. évi I. törvényt

²⁴ Takács Róbert: A sajtóirányítás szervezete a Kádár-korszakban. *Médiakutató* 2009. ősz

http://www.mediakutato.hu/cikk/2009_03_osz/07_sajtoiranyitas_kadar

²⁵ Vö. Alec Stone: *The Birth of Judicial Politics In France. The Constitutional Council in Comparative Perspective*. Oxford Univ. Press, New-York, Oxford 1992; Lásd még Vörös Imre: *Csoportkép Laokoóonnal. A magyar jogrendszer és az alkotmánybíráskodás vívódása az európai joggal*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet – HvgOrac, Budapest 2012. 54-56. o.

Tilk Péter

tanszékvezető egyetemi docens,
PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék

Társadalmi innováció és hálózatépítés – a felsőoktatási „kínálatok” és egyes települések „keresletei” közötti szinkron vizsgálata a jogi képzéssel kapcsolatosan*

A címhez kapcsolt jegyzetben megadott számú pályázat keretében sor került annak vizsgálatára is, hogy két – különböző nagyságú, különböző megyében elhelyezkedő és különböző szerepet betöltő – magyarországi város vonatkozásában milyen igények, elvárások, elképzelések fogalmazhatók meg a jogászképzést ellátó felsőoktatási intézmények kínálata és e városok „kereslete” viszonyrendszerében. Ebben az írásban a két érintett város, Kalocsa és Kaposvár egy-egy prominens városi vezetőjével készített mélyinterjú alapján vizsgálom az interjúk alapján felmerülő igények, jelzett irányok és más szempontok összefüggéseit a kérdéskörrel kapcsolatosan. Kalocsa városában az interjút Csefkó Ferenc c. egyetemi docens úr készítette Bálint József polgármester úrral, aki hosszú ideig a város jegyzői teendőit is ellátta (azaz szakmaibelinek, hozzáértőnek számít), ezen kívül a Jegyzők Országos Szövetségében is fontos tisztséget töltött be. Kaposvár Városában Kéki Zoltán főjegyző úrral Rózsás Eszter egyetemi docens készített mélyinterjút. A két beszélgetés és igényfelmérés azonos kérdéssor alapján haladt, így az esetleges azonosságok és eltérések feltárására is lehetőség nyílt.

I. Az interjú feltett kérdések és elemzésük, értékelésük

Mindkét interjú első kérdése a bemutatkozásra irányult, azaz arra, hogy a kérdező az interjúalanyról megszerezze azokat az információkat, melyek a várossal kapcsolatos ismeretei mélységét, összetettségét mutathatják. Kérdés volt, hogy az alany *milyen ideje él a városban és mióta van városvezetői pozícióban, valamint hogyan értékeli a városvezetés tevékenységét?* Másodsorban a város gazdasági helyzetének felvázolására történt törekvés, ami elengedhetetlen a

* Az írás a TÁMOP 4.2.1.D. azonosítószámú, „Társadalmi innováció és hálózatépítés a Pécsi Tudományegyetem tudásbázisán a dél-dunántúli régióban” elnevezésű pályázat keretében készült.

differenciált megközelítéshez: a gazdasági helyzet az egyik alapvető tényezője a képzési igényeknek; a gazdasági helyzet hiányosságai esetenként éppen a képzési struktúra átalakításával, a képzési igények felmérésével és azok teljesítésével orvosolhatók (jelzem, alapvetően nem feltétlenül rövidtávon). Harmadrészt kitért a kérdőíves felmérés arra, hogy *milyen a város munkaerőpiaci helyzete és mi jellemzi az elvándorlást.* Negyedik kérdésként a *problémák kezelésével kapcsolatban rendelkezésre álló potenciális intézkedések köre* jelent meg, ötödikként pedig a *munkaerő képzettségének, képzésének problematikája.* Hatodikként a fentiekén túli *egyéb, a város fejlődését támogató tevékenységek körével* kapcsolatosan nyilatkoztak az interjúalanyok, akik a mélyinterjút zárásként az azzal kapcsolatos véleményük megfogalmazásával tették teljessé, hogy a Pécsi Tudományegyetem milyen szerepben tudna leginkább a város jövőjével kapcsolatban segítséget nyújtani.

1. Az interjúalanyok életrajza, szakmai háttere

a) Kalocsa Város

Kalocsa polgármestere a személyes életút bemutatását követően szakképzettségének elemzésére tért át, melynek során világossá vált, hogy több szakterületen is megfelelő képzettséggel rendelkezik. Baján a Vízügyi Szakközépiskolában érettségizett 1969-ben, majd a Szakaszmerénkségen dolgozott 1980-ig, közben vízügyi szakoklevelet is szerzett. Elkezdte a jogi pályát, amit Pécsen, 1985-ben sikeresen befejezett. Kezdetben elsősorban a pénzügyi jog érdekelte, disszertációját környezetvédelmi-vízügyi témából írta. 1991-ben a Vendéglátó és Kereskedelmi Főiskola önkormányzati vállalkozó szakon szerzett újabb diplomát és később – ugyancsak Pécsen – EU szakjogász továbbképzésben vett részt, szakdolgozatát az Európai Parlament fejlődésének témaköréből írta. Oktatási tevékenységet is végzett, így például a '90-es évek elején a PHARE programban jegyzőket képzett, óraadó volt a Dunaujvárosi Főiskolán, a Tomori Pál Főiskolán önkormányzati vállalkozásról, pénzügyekről, európai uniós alapismeretekről tartott előadásokat. Bevonták a közigazgatási alap- és szakvizsga bizottságokba, mindezek mellett pedig rendszeresen publikált. Alapítója – három évig elnöke, s 2011-ig a közigazgatás reformjával foglalkozó szaktanács tagja – volt a Jegyzők Országos Szövetségének.

1985-től VB titkárként dolgozott, két év múlva pedig a Kalocsai Városi Tanács hivatalában vállalt munkát, és lett 1990 őszén az akkor megalakult önkormányzat jegyzője. Több mint 20 évig töltötte be politikamentesen ezt a tiszteletet. A 2010-es választások után Bátán lett jegyző 2013-ig, amikor nyugdíjba ment. Minden pozícióban és munkakörben a szakmaiság, a mérsékelt „közéletesség” érdekelte,

távolságtartás a szélsőségektől, és korántsem utolsósorban az, hogy lehetőségei szerint konkrét ügyekben segítsen az itt lakóknak.

Kalocsán indult polgármester-jelöltként a 2014. évi választásokon független jelöltként, amit 57%-os támogatottsággal megnyert. Értékelése szerint a korábbi vezetés idején túlhatalmat kapott a városvezetésben a polgármesteri kabinet, és a gazdálkodással sem értett mindenben egyet, többek között, mivel sok mindent kiszerveztek (hét kft-t hoztak létre).

Bevallott célja, hogy továbbra is „középen állva”, jó kapcsolatban legyen olyan politikai szerveződésekkel is, amelyek annak idején nem támogatták, s a központi állami, kormányzati szervekkel, a városi intézmények vezetőivel, a civil szervezetekkel és természetesen a polgárokkal. Az előző városvezetés által megnyert 2 milliárd nagyságrendű projekteket – egy kivételével – tovább viszik, a költségvetés stabilitását már az interjú idejére sikerült elérni, további feladatuknak tekinti az infrastruktúra fenntartását, működtetését, az elért szolgáltatási színvonal megtartását. Úgy véli, hogy fejleszteni csak akkor szabad, ha a költségvetés rendben van. Tény, hogy a Paks II. beruházás, és a mára biztossá vált Duna-híd (Kalocsa illetve Foktő – Paks) igen nagy fejlesztési, foglalkoztatási lehetőséget ad nekik és a tágabb térségnek, a több mint 40 településnek. Velük összefogva kell megalapozott terveket készíteni, és azokat megvalósítani.

b) Kaposvár Megyei Jogú Város

Kaposvár MJV jegyzője, Kéki Zoltán szűkszavúban, de lényegre törően mutatta be magát. Jelezte, hogy egy megszakítással 43 éve él Kaposváron, ebből 25 éve dolgozik jegyzőként, amiből megállapítható, hogy az interjúalany szakmailag magasan képzett, és a munkaköréből származó tapasztalatai rendkívül komoly tudásbázist jelent számára. A 25 év jegyzőség előtt is a városházán dolgozott, 4 évig a város pénzügyi osztályvezetője volt. A várossal kapcsolatosan a legfontosabb minősítési, értékelési pontokat a következőkben foglalta össze: Kaposvár a lakossági véleményekre nyitott város, ambíciózus, dinamikus, határozott, dolgos város, jó érdekérvényesítő, lobbizó település, ahol a városvezetés tevékenysége a lakosság körében elfogadott.

c) Következtetések

Mindkét interjúalany a közigazgatásban régóta jelen levő, nagytekintélyű gyakorlati és elméleti szakember. Meglátásaik, észrevételeik több évtizednyi tapasztalatot szintetizálnak, és megfontolásra különösen érdemesek (figyelemmel arra, hogy volt részük számos változtatásban, átalakításban, jogszabály-változásban egyaránt).

2. A vizsgált városok gazdasági helyzete

Arra a kérdésre, mely szerint „Hogyan lehetne jellemezni az Ön városát fejlettség, gazdasági körülmények, itt lakók csoportjai és legfontosabb ismertetőjegyek alapján? Mit lát a legnagyobb problémának, mely esetlegesen hátráltatja a város gazdasági fejlődését? Mely területeken szeretne elsősorban fejlesztéseket a városban?”, a két városvezető közül ismét a kalocsai polgármester adta a részletesebb, kimerítőbb választ.

a) Kalocsa Város

Kalocsa polgármestere az interjúban részletesen megadta a város jellemzőit azok számára is, akik nem ismerősek e vonatkozásban. Eszerint „a Dunához közeli Kalocsa járási székhely, a fővárostól mintegy 110 km-re délre, míg a megyeszékhelytől, Kecskeméttől 80 km-re dél-nyugati irányban fekszik, Bács-Kiskun megye nyugati részén. Az M6-os autópálya legközelebbi csomópontja Dunaföldvár mellett található, a várostól körülbelül 40 km-re, míg az M9-os autót út keleti csomópontja alig 20 km távolságra érhető el. A városon észak-déli irányban keresztül halad a fővárost Solton, Kalocsán, majd Baján keresztül Hercegszántó szerb országhatárral összekötő 51. sz. másodrendű főút. A Kalocsai repülőtér a várostól 4 kilométerre, Uszód és Kalocsa közt fekszik. Kezdetben katonai repülőtérként üzemelt, a rendszerváltás óta polgári célra használják. Vasúti kapcsolatok tekintetében a települést északról megközelítő iparvágány köti be a repülőtérrel a szárnyvonalra, illetve az Ipari parkot az országos hálózatba. Délen Kisköröstől leágazó szárny működik, melyen a személyforgalom szünetel, viszont a teherforgalom akadálytalanul zajlik. Vízi úton is megközelíthető a település, a Duna mindössze 3 kilométerre található, Meszesnél személyhajó-kikötő, míg Foktő-Barákanál tranzitforgalomra alkalmas, jelenleg nem működő, újraéleszthető kikötők találhatóak.

Kalocsa gazdasági súlyát és szerepkörét érintően említésre kerül a Bács-Kiskun 2020 megyei területfejlesztési programban, mely a várost munkaerő piaci vonzásával jellemzi, de alapvetően Kalocsa és térsége közepes aktivitást mutat a cégek mennyiségében. A vállalkozók minden, az üzletvitellel kapcsolatos szolgáltatást helyben (térségen belül) meg tudnak találni. A városban a regisztrált vállalkozások száma 2013 évben 2 589 darab volt, ez 2011 évhez képest 66 darab vállalkozással több. Azonban a működő vállalkozások száma az elmúlt év statisztikája alapján folyamatos csökkenést mutat.

A foglalkoztatottak nagy része a szolgáltatás területén dolgozik, az ipar és a mezőgazdaság szerepe együtt teszi ki az összes vállalkozás egynegyedét. A legkisebb mértékben a mezőgazdasági cégek vannak jelen, ebből is mindössze 3,3 %-ot adnak.

Települési szinten a foglalkoztatottak számára-nya nehezen lenne értelmezhető, hiszen jelentős a vidéki lakhelyű, de a városban dolgozók száma. A KSH 2011-es népszámlálási adata szerint 6847 kalocsai dolgozik. Az álláskeresők közé belépők 78,5 %-a korábban fizikai munkakört töltött be, 21,5 százalékuk pedig szellemi. Az alacsonyan képzett munkaerő részére a közfoglalkoztatás, a termelői oldalon pedig a különféle betanított foglalkozások (fémmegmunkáló gépkezelő, műanyag fröccsöntő gép-kezelő, egyszerű összeszerelő feladatok) illetve a mezőgazdasági és építőipari segédmunkák nyújtanak lehetőséget.

Bács-Kiskun megye gazdaságában a Kalocsára jellemző tendenciák kicsit eltérően jelentkeznek, ugyanis megyei szinten a mezőgazdaságnak (6,6 %) nagyobb, míg az iparnak (18,9 %) kisebb jelentősége van a szolgáltatásokhoz képest.

Kalocsát az alacsonyan képzett munkaerő és a magas munkanélküliségi ráta jellemzi. A mezőgazdasági hagyományokra való tekintettel az idősödő korosztály elsősorban a mezőgazdasági szakterülethez ért, mely a gépiesítést követően kevés embert foglalkoztat.

Kalocsára nem jellemző a K+F tevékenységű szervezetek jelenléte. A fűszerpaprika vezérnövényhez kapcsolódik a térség egyetlen kutató bázisa, a Kalocsai Fűszerpaprika Kutató és Fejlesztő Kht. A K+F és innovációs láncok népszerűsítése érdekében az Önkormányzat a 15 évre szóló Zöld Kapu Program zöld tudásbázis intézményrendszer pillére keretében kitűzte a tudományos kutatások és innovációk támogatását.

A fő gazdasági és szolgáltató területek külső munkahelyi övezetet alkotva fogják körül a várost, elsősorban északi, keleti és déli irányból. Elhelyezkedésüket a közlekedési kapcsolatok (51-es főút, vasút) is befolyásolják. Adottságait tekintve jelentős potenciál van a mezőgazdaságban, azonban a feldolgozó kapacitások visszaszorulása miatt a gazdasági struktúra az ipar felé mozdult el. A város, térségének szolgáltató központja is egyben, amely turisztikai centrum szerepében is megnyilvánul.

Erősségeink a gazdaság szerkezet és dinamika, a jelentős feldolgozó-ipari kapacitás, a mezőgazdaság hagyományos szerepe a települési identitásban, jó ellátással bíró ipari parkok és gazdasági területek jelenléte, valamint az, hogy a város térségének szolgáltató központja.

Gyengeségeink közül kiemelendők a beszállítói láncok, vertikumok, vállalatközi együttműködések hiánya, a vállalati méret egészségtelen szerkezete, s a turizmusban zajló defenzív folyamatok, a népességfogyás, fokozatos előregedés.

Jövőképünk illeszkedve a különböző EU-s, hazai országos és megyei fejlesztési dokumentumokhoz 2030-ig határozza meg a város fejlődési irányait, ennek kulcsmondata az 'innovatív, vonzó, élhető

város'. Ez elsősorban iránymutatást jelent a városnak, amely mentén mind a jelenlegi Integrált Városfejlesztési, Településfejlesztési Stratégia célrendszerre, mind a település hatályos, mind a következő időszakok gazdasági programjai készülnek. A jövőkép eléréséhez három átfogó cél került meghatározásra, mely célok mindegyike egyaránt segíti mindhárom irányvonal (innovatív, vonzó, élhető) követését.

Átfogó célunk az innovatív helyi gazdaság erősítése. Ezen belül kiemelten fontos a térségen belüli és térségeközi elérhetőség fejlesztése, amely új befektetések megalapozója lehet. A kitűzött célok segíthetik egy befektetésbarát települési környezet kialakítását, magas hozzáadott értéket termelő ágazatok meghonosítását, valamint a tudásbázisra építő kvaterner szektor kiteljesedését, a települési környezet fejlesztését.

A célrendszer elsőszámú prioritásai közé tartozik a helyi adottságokra építő gazdasági struktúra – agrárvertikumok, beszállítói láncok kialakítása, a gazdaság belső szimbiózisának erősítése.

A városi szintű, 7-8 évre szóló középtávú célok alapvetően ágazati bontásban kerültek megfogalmazásra, így a térségi és térségeközi elérhetőség fejlesztése, a foglalkoztatás növelésének elősegítése, az integrált turisztikai termékfejlesztés, a város közösségi tereinek fejlesztése a településen belüli átjárhatóság javítása, a közösségi élet, az intézményi környezet és a lakókörnyezet, szegregált területek fejlesztése.

Mindezek mellett fontos meghatározni, hogy mely területeket szükséges erősíteni, mely területek igénylik a figyelmet, adott esetben mely területeken van plusz forrás bevonására abszorpciós kapacitás, s érdemes a mikro- és kisvállalkozások működését segítő eszközöket is tervezni.

Gazdaság programunk középpontjában a vállalkozásfejlesztés, a befektetés ösztönzés, a helyi gazdasági infrastruktúra, az egészségügyi, szociális ellátás a fenntartható turizmus fejlesztése és a gazdaságélénkítő, népességmegtartó településfejlesztés áll.

Megnevesítve a legfontosabbat, a „Kalocsa Szíve” kiemelt turisztikai akciófejlesztési programot említtem (2,3 Mrd), mely már eddig is jelentős eredményeket hozott (pl. Tájház), de befejezés előtt áll a Látogató Központ, jó ütemben halad a Schöffner Múzeum és Torony rekonstrukciója, a Szentháromság tér körüli részek és az Érsekkertben tervezett létesítmények előkészítése”.

b) Kaposvár Megyei Jogú Város

Kéki Zoltán jegyző jellemzése alapján Kaposvár a Dunántúl egyik legfejlettebb, legdinamikusabban fejlődő települése, az élelmiszer-feldolgozás, a gépipar, az elektronikai termékgyártás és a turisztikai kínálat, – elsősorban a városkörnyéki természeti

értékek turisztikai kínálata – meghatározó. Regionális viszonylatban az átlagosnál jobb munkanélküliségi mutatókkal rendelkezünk. Egyetemi város, püspöki székhely, a kiépült szolgáltatások rendszerre jól működik, de előregedő a népesség, viszonylag alacsony az átlagbérek.

Problémának tekinthető a gyorsforgalmi út hiánya, dél-dunántúli régió, illetve belső Somogy viszonylagos elmaradottsága, minőségi szálláshelyek alacsony száma és a befektetői érdeklődés intenzitása sem elégséges.

A négy a legnagyobb problémának az interjúalany tehát az előregedő népességen (ami egyébként ez egész országra jellemző), a viszonylag alacsony átlagbéreken túl az előbbieket jelöli meg. Értelemszerűen látszik, hogy a gyorsforgalmi út hiánya az össze többi tényezőre negatívan hat és e problémákat erősíti. Ehhez kapcsolódóan az M7 autópálya irányában kiépíteni szándékozott gyorsforgalmi út (autóút) terve várhatóan enyhít majd a problémák súlyán.

A fejlesztéseket is a problémák megoldása vonatkozásában keresi az interjúalany: az előzőekből adódóan ezeket gyorsforgalmi út, befektetési lehetőségek infrastrukturális feltételeinek javítása, szálláshely-fejlesztés és az energiahordozókban megújuló város filozófiája mellett történő fejlesztések, korszerűsítések körében látja. A filozófiájaként megfogalmazta: élhetővé város legyen Kaposvár.

c) Következtetések

Milyen következtetések vonhatók le az interjúból? Mindkét városvezető jól látja és jól összegzi a felmerülő problémákat, nehézségeket, nem tekintve el a gyengeségektől sem, kitérve az adott várossal kapcsolatos nehézségekre.

Kaposvár, mint megyei jogú város értelemszerűen kedvezőbb helyzetben van, figyelemmel arra, hogy a város polgármestere hosszú ideig meghatározó szereplője volt az Országgyűlésnek és a többséggel rendelkező kormánypártnak jelenleg is prominens politikusa. Ez a kapcsolatrendszer pedig a városfejlesztéshez is sok segítséget nyújthat, másrészt egy megyei jogú város általában kedvezőbb helyzetben van, mint más városok.

A problémák, gondok mellett azonban (talán az interjúkérdésekből fakadóan is) kisebb szerepet kapott a válaszadásokban a lehetséges megoldások megfogalmazása. Értelemszerűen ebben a konstrukcióban az általános jellemzők megfogalmazása kellett, hogy álljon, ám a részletek kibontása (ami nyilvánvalóan megtörténik az adott városban) adja a fejlődési lehetőségek feltérképezését, az elképzelések realizálásának szintjét.

Ilyen általános válasz volt például a vállalkozásfejlesztés igényének megfogalmazása (konkrét differenciálás nélkül), a befektetés ösztönzés, a helyi gazdasági infrastruktúra, az egészségügyi, szociális

ellátás a fenntartható turizmus fejlesztése és a gazdaságélénkítő, népességmegtartó településfejlesztés kívánalomként állítása. Kalocsa esetében elhangzott, hogy „jelenleg nem működő, újraéleszthető kikötők találhatóak”, ám ezekkel kapcsolatban az elképzelések nem jelennek meg az interjúban. Ugyanilyen jellemző, hogy „a működő vállalkozások száma az elmúlt év statisztikája alapján folyamatos csökkenést mutat”, valamint „Gyengeségeink közül kiemelendők a beszállítói láncok, vertikumok, vállalatközi együttműködések hiánya, a vállalati méret egészségtelen szerkezete, s a turizmusban zajló defenzív folyamatok, a népességfogyás, fokozatos előregedés”.

A problémák felismerése előremutató és hasznos, ezt azonban a helyi szinten megjelenő cselekvési, intézkedési elgondolásoknak kell követniük.

3. Az általános munkaerőpiaci helyzet és az elvándorlás kérdése

a) Kalocsa

Kalocsa polgármestere e kérdéssel kapcsolatban is részletes helyzetképet nyújtott az interjúban. Eszerint „a Bács Kiskun megyei 9%-os átlaghoz képest Kalocsa a 11%-os munkanélküli arányával egy kicsit az átlag felett van, de a megye többi területéhez (településéhez) képest középen helyezkedünk el. Azonban megfigyelhető hogy az előző hónapokhoz képest és egy év távlatából nézve is csökkent a nyilvántartott álláskeresők száma. Megyei és járási szinten is csökkent a számuk. A foktői (Kalocsától 4 km-re fekvő község) nagyberuházásnak természetesen van hatása a foglalkoztatásra, és nem csak a Glencore (Európában is jelentősnek számító növényiolaj előállító vállalat), hanem az ott tevékenykedő egyéb vállalkozások révén is. Maga a cég gödöllői, de a munkavégzés itt folyik az üzemben Foktón, állandó a fluktuáció a cégnél, pl. targoncavezetőket, karbantartókat, takarítókat folyamatosan keresnek felvételre. Elsősorban a kormány gazdaságélénkítő intézkedései, emellett azonban számos dolog befolyásolja a foglalkoztatottság alakulását, pl. hatással van az álláskeresési ellátások időtartalmának csökkentése és a közfoglalkoztatás is. Az arányok kedvéért: 2015 júliusában a járásban 2508 fő regisztrált álláskereső volt és 1145 fő dolgozott közfoglalkoztatásban.

A közfoglalkoztatás Kalocsa városát 300-350 fővel érinti átlagosan, de időszakonként vannak eltérések. A Kistérségi Startmunka mintaprogramokban dolgoznak a legtöbben (2015 januárjában 265 fő, júliusban 242 fő), az országos közfoglalkoztatási programokban (Vízügy, Katasztrófavédelem, Rendőrség, KLIK stb.) 60-75 fő. A hagyományos közfoglalkoztatásban is mindig vannak dolgozók (eltérő létszámban) 20-50 fő. Kalocsa lakosainak száma

17.412 fő, ebből az aktív korúak száma 7.819 fő, melyből 6847 fő foglalkoztatott és 972 fő munkanélküli 5458 fő inaktív kereső és 3865 fő eltartott a KSH 2011-es adatai szerint. A lakosok, végzettségüket tekintve más városokhoz hasonlóan csoportosíthatók. Így: alapfokú: általános iskolai végzettség nélkül, általános iskola; középfokú: szakiskola, szakmunkás képző, gimnázium, szakközépiskola, technikum; felsőfokú: főiskola, egyetem. A KS 2011. évi népszámlálási adatai alapján Bács-Kiskun a megyék közötti rangsorban az utolsó harmadban helyezkedik el mind az érettségizettek, mind a diplomások száma tekintetében. A középiskolát végzettek aránya 10%. A diplomásoké 5,4 százalékkal marad el az országos átlagtól.

A megye városi átlagait nézve a 15 évnél idősebbek közül a legalább az általános iskola 8. osztályt elvégzettek aránya 93,5%, a 18 évnél idősebbeknél a legalább érettségivel rendelkezők: 39,7%-ot mutatnak, a 25 évnél idősebbeknél az egyetemi végzettségűek aránya 13,4%. A nőknek magasabb az iskolai végzettsége, mint a férfiaknak. Ezek az arányok nagyjából Kalocsára is érvényesek. A KSH 2011-es népszámlálási adatai, melyek a 7 évnél idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettsége szerinti arányokat mutatják, a következők tűnnek ki Kalocsa vonatkozásában: az általános iskola első évfolyamát sem végezte el 210 fő, az 1-7 osztályt 1750 fő, míg a 8 osztályt 4020 fő; középfokú iskolai érettségi nélküli szakmai oklevéllel 3792 fő rendelkezik; érettségivel pedig 4086 fő – az egyetemet, főiskolát végzettek száma 2278 fő. A kalocsai vállalkozások jelentős része családi mikro- és kisvállalkozás, ami a megyei összes mikro-vállalkozás közel 3,8 százalékát teszi ki, a kisvállalkozások mintegy 3,3 százaléka található Kalocsán.

A legtöbb vállalkozás a kereskedelem és gépjárműjavítás területén működik (262), de jelentős a feldolgozóipari (117) illetve szakmai, tudományos, műszaki tevékenységi területen (135 darab) működő vállalkozások száma. Annak ellenére, hogy a foglalkoztatásban szerepük kicsi, 37 mezőgazdasági vállalkozás működik a városban, de ennek oka lehet a vállalkozások jó gépesítettsége is. A város legnagyobb foglalkoztatója a kórház. Jelentős létszámot adnak Kalocsa város intézményei is. 250 főnél többet foglalkoztató nagyvállalat nem csak a városban, de a térségben sincs. Jelentősebbek: Kalocsai Fűszerpaprika Zrt (150 fő), Kaloplasztik (140 fő), Adorján Text Kft (120 fő), Emika Zrt, (110 fő), Budamobil és a Hid-Coop (100 fő).

Az elvándorlást illetően a kevés munkahely és a minimálbéres állások készítenek az embereket nem egy esetben hogy nagyobb városokba, vagy külföldre vándoroljanak. Sajnos emiatt folyamatos népességvesztés jellemzi a várost. Ez együtt jár egyrészt az aktív korúak csökkenésével, amivel bizonyos szakmákban munkaerőhiány alakulhat ki,

másrészt az idős korosztály részesedésének növekedésével, ami a szociális-egészségügyi ellátórendszerekre ró egyre magasabb terhet. Mind a foglalkoztatottság, mind a jövedelmi helyzet terén Kalocsa, járásának legjobb értékekkel rendelkező települése, mégsem tud elég munkahelyet biztosítani.

Véleményem szerint egyébként kifejezetten nem köthető az elvándorlás valamilyen szakma, foglalkozás speciális hiányához. Általában jellemző, hogy a felsőfokú tanulmányok miatt a várost elhagyó fiatalok a diploma megszerzése után nem jönnek haza Kalocsára, hanem ott maradnak a nagyvárosokban. Sokan a magasabb kereseti lehetőség miatt mennek külföldre, általában idősgondozást, mezőgazdasági idénymunkát, vendéglátó-ipari munkát vagy húsipari, építőipari munkát vállalnak. Leginkább Ausztria és Németország, ritkábban Anglia, Svájc, Hollandia a célország.”

b) Kaposvár Megyei Jogú Város

E kérdéskörrel kapcsolatban a kaposvári interjúalany is számos sajátosságot, adatot mutatott be az interjút készítőnek. Elmondása szerint „Közmunkában mi is – mint bármely más megyeszékhely – intézkedünk. Jelenleg közel 1000 személy dolgozik közmunka-program keretében. Szándékunk megfogni és betelepíteni azokat a minőségi és helyi ipar számára fontos szakembereket, aki jelenleg hiányoznak. Ezért 1 forintos telkeket kínálunk lakásépítéshez, fecskéházat építettünk, ahol 5 évig értelmiségi házaspárok lakhatnak, amíg megalapozzák a jövőjüket Kaposváron. Van egy ‘Visszavár Kaposvár’ programja a városnak, ösztöndíjat adunk olyan szakmában tanulóknak, akikre szüksége van a városnak, pl. mérnökök stb., ösztöndíjakat működtetünk, szakember bérlakásokat most építünk majd 30-at vagy 77 db-ot, tehát van egy programunk, amely azt célozza, hogy munkahelyeket hozzunk létre, és hogy tovább csökkentjen a munkanélküliség. Mutatok statisztikai adatokat a munkanélküliségről, ezt össze lehet hasonlítani Dél-Dunántúl (Baranya, Tolna, Somogy) és itt vannak a kaposvári mutatók, illetve a megyeszékhelyi adatok is. A vállalkozások számáról több mutatót is lehet látni, és azt is, hogy honnan származnak ezek az információk. Mi minden évben viszünk egy előterjesztést a város gazdasági helyzetéről a közgyűlés elé. Rendszeresen mérjük ezeket az adatokat (aktív korú népesség, elérhető munkahelyek száma, szaktudásúak száma, vállalkozások száma, végzettség alapján mérhető csoportok.)

Az elvándorlás nem jelentős, a migrációs indexünk nem rossz. Sajnos a kvalifikált fiatalok mennek el, vagy nem jönnek vissza, ez problémát okoz. Illetve a mobilis, főiskolai végzettséggel nem rendelkezők, akikben megvan a fiatalos lendület. A kvalifikáltak általában a fővárosban keresnek boldogulást, az egyéb rétegek pedig külföldön, első-

sorban Ausztriában próbálnak munkát találni. Ennek oka a több jövedelem reménye, az építőipari munkahelyek hiánya, (nagyon sok építőiparos megy ki), nemcsak a kvalifikált felsőfokú végzettek, hanem a szakmunkások közül is rengetegen (festő, kőműves stb.) járnak ki Ausztriába dolgozni. Kaposváron gyakorlatilag nincs sem közepes, sem nagyobb építőipari cég. Ebből következően nem tudnak munkát kínálni az építőiparban végzett szakmunkásoknak. Ők kényszerűen másutt keresik a boldogulást, és aki nem találja meg Pécsen, vagy pl. Zalaegerszegen az külföldre megy dolgozni. Ezen kívül a vendéglátó-ipar – Ausztriával összefüggésben, pl. a sí-turizmus – viszi még el a fiatalokat, tehát a szakmunkásképzőben végzettek.

A csökkenő gyermeklétszám következménye, hogy az utóbbi időben a pedagógusok, szociális munkások álláshelye is csökkent.

c) Következtetések

Mindkét város esetében megjelennek a vezetők részéről a problémákra adott megoldási elképzelések is, melyek közül a megvalósultakat be is mutatták az interjúalanyok. Ezek (a megvalósultaktól eltekintve) értelemszerűen az általánosságok szintjén mozognak, másrészt a város és annak vezetői által kevésbé befolyásolhatóak (pl. népesség elöregedése, elvándorlás, munkanélküliségi problémák). E problémák számos esetben összefüggenek más probléma meglétével, így például az adott város megközelíthetőségének kérdésével. Ezzel kapcsolatban érdemes jelezni azonban, hogy a megközelíthetőség javítása önmagában nem elég, sőt, más tényezők javítása nélkül eleinte negatív hatást is eredményezhet (így például azt, hogy éppen a helyi lakosok, fiatalok fognak más, nagyobb városba utazni tanulási céllal, mivel éppen a másik irányba is megnyílik az egyszerűbb elérés lehetősége).

4. A problémákat kezelő potenciális intézkedések

A problémákat kezelő intézkedések vonatkozásában mindkét városvezető kiemelt figyelmet fordított az interjúban a megvalósult vagy folyamatban levő fejlesztési irányokra, tervekre, illetve megfogalmaztak a jövőre nézve vonatkozó igényeket, szükséges lépéseket is.

a) Kalocsa Város

Bálint József polgármester szerint „a legfontosabb, Kalocsa térségén is jóval túlmutató gazdasági-társadalmi, foglalkoztatási, fejlesztési lehetőséget jelent a Kalocsa – Paks Duna híd megépítésének elősegítése. E mellett az Ipari parki területek értékesítése, kedvező feltételek biztosítása a vállalkozások számára folyamatos teendőnk.

A regisztrált álláskeresők felvételének bértámogatása és a hiányszakmákban történő tanfolyamok

indítása a munkanélküliség és az elvándorlás csökkentésére is kiható intézkedéseket jelentenek. A vállalkozások számára a minél kedvezőbb feltételek biztosítása elengedhetetlen, ha új cégeket szeretnénk ide csábítani. Ehhez fontos intézkedések keltenek, mint pl. a telephely biztosítása és az engedélyezési eljáráshoz való gyors segítségnyújtás. A célul tűzött intézkedések többségének megvalósításához anyagi forrásra lenne szükség pl. az ipari park fejlesztéséhez, vállalkozások támogatásához, álláskeresőknek a hiányszakmákban történő tanfolyamok indításához”.

b) Kaposvár Megyei Jogú Város

Kéki Zoltán, Kaposvár jegyzője a problémák megoldása vonatkozásában az alábbiakban foglalta össze a tevékenységi irányokat, a szükséges lépéseket és az azokhoz elengedhetetlenül kellő feltételeket: „Szakemberek letelepedését segítjük, ipari parkot fejlesztettünk nemrég, infrastruktúra kiépítését pénzügyileg támogatjuk, eseti támogatásokat, adminisztratív segítséget nyújtunk. Ha nálunk egy nagyobb beruházás elindul, akkor kijelölünk egy embert, akinek a feladata az ügyintézés felgyorsítása, (pl. mielőbbi építési engedélyhez, működési engedélyhez jutás stb.) tehát az adminisztrációs terhek csökkentésében segíti az érintetteket. Korábban már beszéltem a szakember-lakásokról, fecskeházról, forintos telkekről, ösztöndíjakról, ezek is a szakemberek letelepedését célzó intézkedések.

A vállalkozásfejlesztési kérdések kapcsán folyamatos igényfelméréseket végzünk a városban. Polgármester úr és én is rengeteg gazdasági-vállalkozói fórumon veszünk részt. Megkérdezzük az embereket: mit szeretnének, hogyan szeretnék stb. Van egy hírlevelünk, amit csak a gazdálkodó szervezetekhez juttatunk el, ebben kérdéseket teszünk fel, tájékoztatunk (pl. arról, hogy milyen pályázatok, milyen lehetőségeik vannak, mit jelezzenek, milyen igényeik vannak). A pályázati kiírások előtt is végzünk – a gazdálkodó szervezetek körébe – igényfelmérést. Miután megvan az, hogy hányan vannak, akik eszközfejlesztésben, termékbővítésben gondolkodnak, kik azok, akik az export-termékek körét bővítenék, vagy termékváltást szeretnének megvalósítani, azt próbáljuk elérni, hogy majd a támogatások kiírásában is megjelenjenek azok a célok, amelyeket a megszólított gazdálkodó szervezetek megfogalmaztak.

20 éve már, hogy bevezettük azt a rendszert, hogy a szakképzési rendszerünk alakításáról is mindig egyeztetünk, milyen szakemberekre lenne szükségük stb. Ez egy nagyobb párbeszéd a gazdálkodó szervezetekkel, természetesen a kamarát is bevonva. Intézkedéseink kiemelt célterülete a vállalkozásfejlesztés támogatása, a pályázataink ennek megfelelően alakítása.

Ami a támogatásokat illeti: mindenütt elmondjuk, hogy nagyon fontos a közlekedés fejlesztése, és ez nemcsak a gyorsforgalmi utat jelenti, hanem a vasútfejlesztést is. Az, hogy Budapestre csak két olyan vonat megy Kaposvárról, ahol nem kell átszállni ez elképesztő, és az, hogy ma Budapest elérhetősége a 100 évvel ezelőtti menetrendhez képest 5 perc hátrányban van, ez is mindent elmond. Közben a város a Budapest-Zágráb-Rijeka vasútvonal mellett fekszik. Tehát út- és vasútfejlesztésre, betelepülő ipari cégekre van szüksége a városnak. Most épp egy török és egy spanyol cég települt Kaposvárra, de törekszünk arra, hogy még több céget hozzunk városunkba. Mindkettőnek örülünk, hiszen gépgyártással foglalkoznak, és ez az iparág jellemző a településre.

Emelkedő átlagkeresetek kellenének – ezt nagyon fontosnak tartjuk –, mert ezek nagyon alacsonyak a városban, a lakossági hitelezés feltételeinek javításán próbálunk még valamit csiszolni a pénzintézetekkel. Magyarul, mozduljon meg egy kicsit a piac, egy kis keresletnövekedést szeretnénk elérni, hiszen abban a pillanatban, amikor az építőipar megmozdul (lakások építése stb.), az húzná a helyi lakosságot is”.

c) Következtetések

A problémák (legfőképpen gazdasági jellegű problémák) tekintetében a két városvezető álláspontja és elképzelési iránya számos ponton egyezik. Mindketten jelentős szerepet tulajdonítanak az ipari parkoknak, az azon található telkek árusításának. Megjegyzendő, hogy az ipari park léte önmagában még nem garancia a fejlődésre, mivel más, akár adminisztratív, akár infrastrukturális nehézségek esetén az ipar csupán emiatt nem fog az adott városba áramlani, amikor kedvezőbb sajátosságokkal rendelkező ipari parkot is talál – például Budapest környékén.

Hasonlóan mindketten kiemelt szerepet tulajdonítanak a tanfolyamok szervezésének, azaz a munkaerő és a lakosság képzettségi szintjének növelésének. Ezzel kapcsolatban nagyon fontos szerepe van az igények felmérésének, mivel a felesleges, nem használható tudást nyújtó tanfolyamokba fektetett energia nagy részben nem fog megtérülni. Kaposvár jegyzője utalt is rá ezzel kapcsolatban, hogy a városban rendszeresek az igényfelmérések, mégpedig nem csak ezzel a területtel, hanem más gazdasági igényekkel összefüggésben is.

Mindketten kiemelten fontosnak tartják a támogatások szerepét, mind az anyagi jellegű, mind az adminisztratív jellegű segítség vonatkozásában. Megjegyzendő, hogy a vállalkozások támogatásakor kiemelten kell figyelni az EU elvárásaira, így például a diszkrimináció tilalmának megvalósulására. Fontos és jelentős lépés, hogy Kaposvár esetében a nagyobb projekteknél kifejezetten ezért fele-

lős személyt bíz meg a város a segítségnyújtás, támogatás koordinálásával. A város vezetői aktívak az egyeztetéseken, igények felmérésében; a vállalkozásoknak külön hírlevél készül. Megjegyzendő, hogy ezt a feladatot immár vagy át lehet terhelni az MKIK helyi szervezetére (amelyik maga is ellát ilyen hírlevél-tevékenységet), vagy indokolt a velük való koordináció, hogy a vállalkozásokat ne terheljük túl az esetlegesen több irányból megjelenő, azonos tartalmú információk.

Érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy a jelzett intézkedések (szakember letelepedés-segítése, bértámogatások) vonatkozásában számos más tényezőnek is meg kell lennie a sikerhez, illetve a megfogalmazott igények (közlekedésfejlesztés elengedhetetlensége) gyakorta (sőt leginkább) nem a városvezetőkön múlnak, így arra csak hatást tudnak gyakorolni, érdemi alakító szerepük tehát nem minden esetben várható el. Hasonló a helyzet az alacsony keresetek megemlítésével összefüggésben, illetve azzal a – Kalocsa Városa vonatkozásában megfogalmazott – igénnyel kapcsolatban, miszerint a célok megvalósításához „anyagi forrás kellene”.

5. A munkaerő képzettsége, képzése

A mélyinterjú során ezzel kapcsolatban több kérdést is feltettek az interjúztatók; ezeket a válaszokkal együtt szintén indokolt összefoglalóan idézni, majd levonni néhány tanulságot.

a) Kalocsa Város

„Vannak olyan területek, ahol munkaerőhiány mutatkozik a városban? Melyek ezek? Vannak tipikusan olyan szakterületre, szakmára specializálódott munkavállalók, akik jelenlegi végzettségükkel nem vagy csak nagyon nehezen tudnak a városban elhelyezkedni?”

Nálunk szinte minden szakmunkát igénylő terület, mint a kőműves, bolti eladó, géplakatos, munkaerőhiányt jelent. A túlképzett, diplomás, vagy több diplomás szakemberek nehezen tudnak a városban vagy a térségben elhelyezkedni. Kiemelten nem mondható el egyetlen szakmában sem, hogy túl sokat képeztek volna belőle. Adott személyre vonatkoztatva viszont a túlképzettség sokszor előfordul. Az elhelyezkedési nehézségek miatt gyakran látnak el olyan állásokat az emberek, amelyeknél többre lennének képesek. Találkozhatunk felsőfokú végzettségű bolti árufeltöltővel vagy eladóval, közigazdász végzettségű adminisztrátorral, vagy ami még jellemzőbb, érettségizett takarítókkal, présgépkezelőkkel”.

„Most felsorolok néhány képzési területet, kérem, hogy mindegyik esetén mondja meg, hogy Ön szerint mekkora relevanciája van a város gazdasági fejlődése szempontjából, illetve lenne-e rá Ön szerint lakossági igény.”

- európai uniós ismeretek

- gasztronómiai és turisztikai ismeretek

- gazdasági, vállalkozási ismeretek
- idegen nyelvek ismerete
- informatikai ismeretek
- jogi ismeretek
- kereskedelmi ismeretek
- munkaerő piaci ismeretek és karriertervezés

A város szempontjából úgy vélem, hogy egyáltalán nincs, vagy kevésbé van jelentősége a következőknek: európai uniós, gazdasági, vállalkozási, informatikai, jogi, munkaerő piaci ismeretek és karriertervezés. Ugyanakkor jelentős szerep tulajdonítható a gasztronómiai és turisztikai, az idegen nyelvi és a kereskedelmi ismereteknek.

Ha a lakossági igény oldaláról vizsgáljuk, szerintem egyáltalán nincs jelentősége az európai uniós, és a jogi ismereteknek, s valamivel nagyobb figyelmet érdemelnek az informatikai ismeretek. Viszont jelentős mértékű figyelem kísérheti a következőket: gasztronómiai és turisztikai, gazdasági, vállalkozási, kereskedelmi, munkaerő piaci ismeretek, és karriertervezés és az idegen nyelvek ismerete”.

b) Kaposvár Megyei Jogú Város

„Vannak olyan területek, ahol munkaerőhiány mutatkozik a városban? Melyek ezek? Vannak tipikusan olyan szakterületre, szakmára specializálódott munkavállalók, akik jelenlegi végzettségükkel nem vagy csak nagyon nehezen tudnak a városban elhelyezkedni?”

Jelenleg tartós munkaerőhiányról nem beszélhetünk. Átmenetileg van pl. a Videotonnál, ahol háztartási eszközöket gyártanak (pl. porszívó, hajszárító stb.), itt időként előfordul hiány, de ezt nem jegyezzük, mert általában segédmunkáról van szó (pl. karácsonyi ünnepek előtti csomagolás, dobozolás stb.).

A nehezen elhelyezkedő szakterületekre, szakmákra specializálódott munkavállalók közül, a pedagógusok, illetve a kulturális és humán menedzserek, továbbá a csak érettségivel rendelkezők, (akiknek semmilyen szakképzettségük nincs), valamint az építőipari szakmunkások emelendők ki. Kulturális, humán menedzser szakterületen a túlképzés, pedagógusok esetén gyermekszületések számának csökkenése okozza a meglehetősen nehéz elhelyezkedést. Szakképzettség nélküli 'csak' érettségizett munkaerőre nincs igény sehol, az építőipar pedig évek óta szinte áll. Amikor idejöttem, 1000 körül volt évente az elhalálozók száma, és az élve születések száma is. Most a halálozási statisztikánk nem nagyon változott, de az élve születések száma csak 500 körülire tehető. Nyilvánvaló ez az ország többi településére is igaz, de nálunk ez azért hatványozottan igaz, mert van óvónő- és tanítóképzés is a főiskolán, sokan mennek oda, hogy helyben tanulhassanak, talán többen is, mint kellene”.

„Most felsorolok néhány képzési területet, kérem, hogy mindegyik esetén mondja meg, hogy Ön szerint mekkora relevanciája van a város gazdasági fejlődése szempontjából, illetve lenne-e rá Ön szerint lakossági igény.

	egyáltalán nem	kevésbé	jelentős mértékben
európai uniós ismeretek		X	
gasztronómiai és turisztikai ismeretek			X
gazdasági, vállalkozási ismeretek			X
idegen nyelvek ismerete			X
informatikai ismeretek		X	
jogi ismeretek		X	
kereskedelmi ismeretek			X
munkaerő piaci ismeretek és karriertervezés		X	

c) Következtetések

A fenti interjúeredményekből több érdekes következtetés is levonható. Egyrészt látható, hogy az a tendencia, mely szerint a képzett szakmunkások számos esetben más nagyvárosban, Budapesten vagy éppen külföldön keresnek munkalehetőséget, Kalocsa és Kaposvár esetében is jelen van. Az interjúalanyok ugyanis kifejezett utalás tettek az egyes területeken fennálló szakmunkás-hiányra, amit megerősített az a megállapítás is, hogy a szakképzettség nélküli érettségi önmagában szinte semmit nem ér a munkaerőpiacon. Az érettségi tehát vagy szakmunkás-képzettséggel kell, hogy párosuljon, vagy a felsőoktatás felé vezető út feltételeként kell megjelennie. Az interjúkból az is látszik azonban, hogy önmagában ez sem minden esetben járható út. A kaposvári interjú a tanítóképzésben részt vevő esetlegesen túl nagy számára is utal, míg a kalocsai interjú is rámutat, hogy a nem megfelelő (azaz piaci igényel nem találkozó) végzettség gyakran funkcióját veszti, azaz felsőfokú végzettséggel rendelkezők nem megfelelő munkakörben (pl. bolti eladóként) tevékenykednek. Mindez arra is utal, hogy munkaerő-piaci kereslet-kínálat közötti szinkron megteremtése még várat magára: ezt részben a vállalkozások körében végzett igényfelmérések teremthetik meg.

A szükségesnek gondolt végzettségek, képzettségek vonatkozásában meglepő, hogy az informatikai jellegű szaktudást egyik interjúalany sem helyezte a legfontosabbak közé. Mindegyikük fontos szerepet tulajdonított viszont a gasztronómiai, turisztikai ismereteknek, azaz a szolgáltatóiparral kapcsolatos képzettségeknek. Kaposvár esetében a vállalkozási, kereskedelmi ismeretek köre is e kategóriába került. Kalocsa esetében részben éppen fordítva: az interjúalany szerint „egyáltalán nincs, vagy kevésbé van jelentősége a következőknek: európai uniós, gazdasági, vállalkozási, informatikai, jogi, munkaerő piaci ismeretek és karriertervezés. Ugyanakkor jelentős szerep tulajdonítható a gasztronómiai és turisztikai, az idegen nyelvi és a kereskedelmi ismereteknek”. Kérdéses, hogy a kereskedelmi és a vállalkozási ismeretek szoros összefonódása miatt mennyiben tehető különbség köztük fontosság vonatkozásában az interjúban adott válaszok alapján.

6. Egyéb, a város fejlődését támogató tevékenységek

A városok fejlődését esetlegesen támogató tevékenységek vonatkozásában is igen érdekes válaszok születtek és összefüggések rajzolódtak ki az interjúkból.

a) Kalocsa Város

„Most felsorolok néhány egyéb tevékenységet. Ön szerint a felsorolt tevékenységek kiszervezése és tapasztalt szakértőkre bízása hozzájárulhatna a város fejlődéséhez, előbbre lépéséhez?

- szervezeti, működési, finanszírozási koncepciók kialakítása
- megvalósíthatósági tanulmányok készítése
- beruházás-gazdaságossági vizsgálatok, fedezetszámítások
- kutatási szolgáltatások, piackutatás, marketingkutatások
- marketingstratégia készítés
- statisztikai-ökonometriai elemzések, modellek készítése
- nem iskolarendszerű képzések szervezése (tréningek, rövid ciklusú képzések, szakképzések)
- folyóirat kiadás, projektmenedzsment, pályázatírás
- tudományos, szakterület specifikus rendezvények szervezése

A felsoroltak közül komoly szerepet tulajdonítok a következőknek: szervezeti, működési, finanszírozási koncepciók kialakítása, beruházás-gazdaságossági vizsgálatok, fedezetszámítások, kutatási szolgáltatások, piackutatás, marketingkutatások, marketingstratégia készítés, nem iskolarendszerű képzések szervezése.

Bár ugyancsak fontosak, de gyakorlati szempontból kisebb jelentőséggel bír a megvalósíthatósági tanulmányok készítése, statisztikai-ökonometriai elemzések, modellek készítése, folyóirat kiadás, projektmenedzsment, pályázatírás, tudományos, szakterület specifikus rendezvények szervezése.

Ezek közül a város, illetve az önkormányzat fontosnak tartja a munkavégzés szempontjából hasznos képzéseket, a város működtetését elősegítő koncepciók, elemzések végzését, segítség-nyújtást a térségben való további fejlődés kimunkálására. Véleményem szerint a városban található vállalkozások részéről az informatikai és egyéb képzésekre, marketing tevékenységeik segítésére mutatkozna leginkább igény”.

b) Kaposvár Megyei Jogú Város

Most felsorolok néhány egyéb tevékenységet. Ön szerint a felsorolt tevékenységek kiszervezése és tapasztalt szakértőkre bízása hozzájárulhatna a város fejlődéséhez, előbbre lépéséhez?

	egyáltalán nem	kevésbé	jelentős mértékben
Szervezeti, működési, finanszírozási koncepciók kialakítása	X		
Megvalósíthatósági tanulmányok készítése			X
Beruházás-gazdaságossági vizsgálatok, fedezetszámítások			X
Kutatási szolgáltatások, piackutatás, marketingkutatások			X
Marketingstratégia készítés		X	
Statisztikai-ökonometriai elemzések, modellek készítése		X	
Nem iskolarendszerű képzések szervezése (tréningek, rövid ciklusú képzések, szakképzések)		X	
Folyóirat kiadás, projektmenedzsment, pályázatírás		X	
Tudományos, szakterület specifikus rendezvények szervezése		X	

Ezek közül az Önök városa melyiket venné igénybe, ha lenne rá lehetősége?

- megvalósíthatósági tanulmányok készítése
- beruházás-gazdaságossági vizsgálatok, fedezetszámítások

Megítélése szerint a városában található vállalkozások részéről mire mutatkozna leginkább nyitottság ezek közül?

- megvalósíthatósági tanulmányok készítése
- beruházás-gazdaságossági vizsgálatok, fedezetszámítások
- kutatási szolgáltatások, piackutatás, marketingkutató
- marketingstratégia készítés
- statisztikai-ökonometriai elemzések, modellek készítése

c) Következtetések

Már a kérdésfeltevésnél felbukkan az az érdekes sajátosság, hogy vajon az interjúalany mennyiben tudta pontosan, mire kívánt a kérdező rávilágítani. A fontossági értékelés elemei között található „szervezeti, működési, finanszírozási koncepciók kialakítása” például kérdéses, hogy mennyiben takar mindenki (akár szakmai) számára azonos fogalmi hátteret, fogalmi keretet. Így például kérdéses, hogy a város hivatalára, vagy gazdasági érdeklőségeire vonatkozik-e, konkrét projekt lefolytatását is beleérthetjük-e stb. Az elmúlt években számos olyan uniós projekt volt, amelyik éppen a szervezetfejlesztési és működéskorszerűsítési, finanszírozási szempontokat is értékelő anyagok elkészítésére irányult (így pl. az ÁROP-projektek keretében). A tág fogalmi keret is vezethetett ahhoz, hogy a két interjúalany több tényező fontosságát eltérően ítélte meg, azaz amit egyikük fontosnak vélt, másikuk kevésbé jelentősnek jelölte meg és fordítva.

A kalocsai interjúalany például fontosnak, de a gyakorlati szempontból kisebb jelentőségűnek értékelte a pályázatírással kapcsolatos kiszervezési lehetőséget. Mindez indokolt lehet, amennyiben a hivatal rendelkezik naprakész tudású pályázatíró munkatárssal vagy részleggel. Kérdés azonban, képes-e egy kolléga minden pályázati területet átfogni, mindegyiket értő módon megjeleníteni.

Ugyancsak ebben az interjúban történt utalás arra, hogy a „városban található vállalkozások részéről az informatikai és egyéb képzésekre, marketing tevékenységeik segítésére mutatkozna leginkább igény”. A korábbi kérdések egyike vonatkozásában viszont az informatikai képzés jelentőségét és az erre vonatkozó igényt éppen ez az interjúalany nem értékelte túlzottan fontosnak.

Érdekes az is, hogy míg a kalocsai alany szerint gyakorlati szempontból kisebb jelentőséggel bír a megvalósíthatósági tanulmányok készítése, Kaposvárnál ez éppen fordítva van. Úgy vélem, ebben az

utóbbi álláspont lehet az inkább követendő, figyelemmel az egyes döntéseket megelőző alapos, átfogó hatásvizsgálatok szerepére és jelentőségére is. A kalocsai interjúalany szerint ugyancsak kisebb jelentőséggel bírnak a statisztikai-ökonometriai elemzések, modellek készítésére vonatkozó lehetőségek, valamint a projektmenedzsment.

A szervezeti, működési, finanszírozási koncepciók kialakítása terén ismét másként ítélte meg azok fontosságát a két interjúalany: míg a kaposvári városvezető szerint ezek kiszervezése egyáltalán nem indokolt (amivel a magam részéről teljes mértékben egyetértek), addig a kalocsai interjúalany ezeknek komoly szerepet tulajdonított.

Mindebből is látható, hogy az eltérő nagyságú, földrajzi elhelyezkedésű, gazdasági háttérű és fejlettségű városok vonatkozásában jelentős szerepe van a konkrét igények feltérképezésének az egyes fejlesztési, képzési igények alakításakor, mivel teljesen más elképzelések, elvárások fogalmazódnak meg (néha homlokegyenest eltérő fontossági sorrendbe állítva).

7. A Pécsi Tudományegyetem lehetséges szerepe a város jövőjével kapcsolatban

Fontos kérdés a kutatásban a Pécsi Tudományegyetemmel való lehetséges együttműködési módok feltérképezése, az egyetem lehetséges szerepének meghatározása a két város életében. Ezzel kapcsolatban az alábbi interjúválaszokat adták a megkérdezettek.

a) Kalocsa Város

„A Pécsi Tudományegyetemmel és annak jogelődeivel Kalocsának és több Bács-Kiskun megyei településnek mindig is jó kapcsolata volt annak ellenére, hogy egyébiránt mi Szegedhez tartozunk (ha még vannak ilyen felosztások). Annak idején – Tóth József rektorsága alatt – arról is folytak tárgyalások, hogy az Egyetem kihelyezett tagozatot hoz létre. Ebből nem valósult meg semmi, de kötöttünk együttműködési megállapodást, vásároltunk kollégiumi férőhelyeket. Azt nem tudom, hogy ezek élnek-e.

Úgy vélem, hogy érdemes lenne újból átgondolni az együttműködés lehetőségeit. Mi nyitottak vagyunk. Készséggel közreműködünk az Egyetem népszerűsítésében, a diákok egyetem felé orientálásában, duális képzésekben, kutatási programokban, gyakorlati problémák megoldásában. A Paks II. nem csak nekünk kínál lehetőségeket, hanem az Egyetemnek is, egyrészt a graduális, másrészt a posztgraduális képzési irányok meghatározásához, nem csupán a szekszárdi karnak, hanem a közgazdasági vagy a jogi kar számára is – pl. marketing vagy szakjogász képzés kapcsán épp úgy, mint különböző témájú kutatások terén”.

b) Kaposvár Megyei Jogú Város

„Egyrészt vissza kellene hozni – korábban a PTE ÁJK keretei között Kaposváron működött – igazságügyi főiskolai képzést. Másrészt – a jogi karhoz hasonlóan – a közgazdasági karral is egy élő, jó kapcsolat kialakítását szeretnénk (ott is vannak kaposvári származású oktatók)”.

c) Következtetések

A két interjúalany válaszaiból arra lehet következtetni, hogy sajnos ezen a téren mondhatjuk az elképzeléseket a legkevésbé kidolgozottak vagy átgondolnak – azok megalapozottsága vagy átgondoltsági szinte alapján. A napi munkában és a napi rutinban mozgó városvezetők (értelemszerűen) nem azon törik a fejüket, hogy a régió meghatározó felsőoktatási intézményével milyen kapcsolatot alakítsanak ki vagy fejlesszenek tovább. Erre valószínűleg elsődlegesen az érintett egyetemnek kell törekednie vagy kísérletet tennie.

A megjelölt lehetséges elképzelések közül jelenleg irreálisnak érzem a Pécsi Tudományegyetem általi kihelyezett tagozat létesítését kalocsai központtal, figyelemmel arra, hogy a képzési kínálat-kereslet vonatkozásának nem látni olyan horderejű tényezőt, ami külön egység létrehozását, fenntartását és működtetését igényelné. Az interjúalanyok általi fenti válaszok között esetenként az információhiány is megjelenik, ami ismét csak a téma „másodlagosságát” jelzi (a kollégiumi helyekre vonat-

kozó válasz vonatkozásában). Jelezhető az is, hogy például a Paks II. projektre való utalás és az egyetem ezzel kapcsolatos lehetőségeire célzás nem a konkrét várossal való együttműködést jelzi, hanem egy országos szempontból is kiemelt projekt szerepét.

A kaposvári interjúban kapott válaszok egyike az igazságügyi igazgatási képzés felélesztésének esetleges lehetősége. Megjegyzendő, hogy a jelenlegi helyzetben ez a szándék irreálisnak mondható, megvalósítására szinte semmi esély nem mutatkozik. Az adott képzési forma hallgatói létszámának nagymértékű csökkenése miatt került vissza a képzés teljes egészében pécsi helyszínre, és az adatok rövid-, közép- és hosszútávon is azt mutatják, hogy a tendencia megfordulása nem várható.

A másik felvetés tekintetében (élő, jó kapcsolat a KTK-val is) kérdéses ennek konkrét lehetséges háttere, az együttműködés keretei és annak tartalommal való megtöltési lehetőségei. Ennek tényleges, létező igénye esetén azok kialakításához a megfelelő előkészítés esetén értelemszerűen megvannak a lehetőségek; a kérdés csak, hogy a napi rutin mellett valóban van-e tényleges igény bármilyen együttműködési formára. Ennek kialakítása a felek kölcsönös akaratán és szándékán múlik. Az azonban nyilvánvaló, hogy egy jogi, közgazdasági és műszaki szakmai hátteret magas szinten felmutatni képes felsőoktatási intézménnyel meg lehet találni azokat a pontokat, melyek kölcsönösen hasznosak lehetnek mindkét fél számára.

Antal Visegrády
 professor, Chefe do Departamento de Filosofia
 do Direito e do Estado,
 Universidade de Pécs – Hungria

Ivana Tucak
 Professora Associada, Departamento de Teoria
 do Direito,
 Universidade de Osijek – Croácia

O papel das cortes comuns e superiores na interpretação do direito Húngaro e Croata

O desenvolvimento jurídico pode ser contínuo e periódico. Desenvolvimento jurídico contínuo é o resultado da atividade dos tribunais; desenvolvimento periódico corresponde à codificação ou legislação. Não há dúvida de que cada sistema jurídico deve encarar o fato do papel da prática dos tribunais no contexto das alterações legais¹. A Europa Centro-Oriental não é exceção a essa regra.

I.

No desenvolvimento histórico do Direito Húngaro, tanto o direito consuetudinário como a jurisprudência desempenharam um papel importante, possuindo muitos pontos de convergência ao longo do tempo. O chamado *Tripartitum* (1514), a compilação do direito feudal comum, que como resultado de assentimento real, nunca se tornou um estatuto de força legal, começou a ser aplicado pelos tribunais de todo o país, tornando-se então legalmente vinculante devido ao costume. Mais tarde, ele foi também incluído no *Corpus Iuris Hungarici* (1629).

A prática das cortes permaneceu como o mais amplo campo de aplicação do direito comum, principalmente os julgamentos das cortes supremas junto com os da *Cúria Real*, em primeiro lugar. Uma compilação chamada *Planum Tabulare* (1800) contendo normas de processo, decisões do conselho real, a prática de procedimentos legais instituídos pelas cortes do país, a administração da justiça nas cidades, a prática de procedimentos legais instituídos pelos tribunais senhoriais bem como decisões a eles relacionadas, exerceram considerável influência na administração judicial.

Seguindo-se aos oito anos de vigência (1853-61) do *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (Código Civil Comum) austríaco na Hungria, o Conselho do Ministro-Chefe da Justiça, convocado em 1861,

criou as chamadas Normas Provisórias de Administração da Justiça. Entretanto, a exemplo do *Tripartitum*, estas nunca se tornaram estatutos com força legal. Com efeito, elas tornaram-se parte do sistema jurídico por meio da aplicação dos tribunais, através de decisões tomadas em casos concretos. Nesse sentido, a prática dos tribunais húngaros passou a desempenhar um papel bastante considerável na criação e no desenvolvimento do direito, especialmente no campo do Direito Civil. Ela unificou o direito comum que existia até 1848, as regulamentações legais introduzidas e mantidas principalmente com relação ao registro de terras, e as breves disposições contidas nas já mencionadas Normas Provisórias. Após a criação do Código Comercial (1875), a prática dos tribunais desenvolveu as regras relativas às transações mercantis modernas no âmbito do direito comercial, com base no Código Comercial Alemão e no *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* austríaco.

A partir da virada do século, a prática dos tribunais tem sido consideravelmente influenciada pelo projeto de lei do Código Civil, cuja quinta redação (1928) nunca chegou a ter força de lei. No entanto, grande parte dele, por meio da prática jurídica e como máximas do direito comum, tornou-se parte do sistema jurídico húngaro. Evidentemente, esse código continha diversos princípios legais e foi desenvolvido a partir da prática das cortes que sobreviveu como tal no âmbito da administração da justiça. Nos campos não codificados do Direito Civil, a prática dos tribunais continuou a ser a fonte do direito até 1959 e, mesmo depois, em matérias reguladas por estatutos, foi a prática dos tribunais que tomou as primeiras iniciativas.

II.

A prática dos tribunais na Europa Centro-Oriental desenvolve o sistema jurídico em dois sentidos: em sentido estrito, ao proporcionar uma congruência entre as dinâmicas relações socioeconômicas e os correspondentes regulamentos legais inalterados; em sentido amplo, a prática das cortes desenvolve o sistema jurídico ao harmonizar as já reguladas e inalteradas condições de vida com as normas legais que as refletem de forma inadequada: ou muito estrita ou muito ampla.² As principais esferas e formas do desenvolvimento do Direito pela prática das cortes são a interpretação, a concretização e a individualização de normas legais, o preenchimento de lacunas na lei por meio da analogia, e a definição de exemplos de equidade. Os meios do desenvolvimento do Direito pela prática das cortes são a interpretação de normas

jurídicas e a chamada analogia legis e iuris. O papel da prática dos tribunais no desenvolvimento do Direito abrange praticamente todos os campos e níveis do sistema jurídico. Nos mecanismos do desenvolvimento do Direito pela prática das cortes, podemos distinguir entre desenvolvimento judicial direto e indireto, o que não pode ser tão facilmente delimitado na prática. A característica essencial daquele é que o efeito no desenvolvimento jurídico é o resultado da própria prática dos tribunais, não apenas da prática das cortes supremas, mas também como resultado da atividade das cortes comuns. No caso do modelo indireto, o desenvolvimento do Direito pela prática das cortes resulta de soluções elaboradas por autoridades judiciais e pelas ciências jurídicas bem como da prática de advogados, procuradores e assessores jurídicos. Portanto, o desenvolvimento do Direito pela prática das cortes deve ser entendido como um processo complexo.

1. No processo de desenvolvimento jurídico húngaro, as decisões de importância fundamental da Suprema Corte desempenham um papel preponderante. As Cortes não apenas “implementam”, mas também interpretam e aplicam a lei e, por conseguinte, também acabam necessariamente por desenvolvê-la. O princípio jurídico romano do praetor ius facere non potest é um princípio vivo ainda nos dias de hoje, ao menos formalmente, com base nos Atos sobre Legislação. Entretanto, ao proferir um julgamento, no tocante à escolha, interpretação e aplicação da norma jurídica (seus elementos individuais), na verdade, o magistrado também produz “jurisprudência” (praetor ius facit inter partes). Destarte, a prática judicial contínua e uniforme das cortes, as decisões individuais com “valor de precedente” que a desenvolvem e certas decisões da Suprema Corte podem ser consideradas como normas com natureza de fontes do direito.

De acordo com a Seção 27 da Lei de 1997 sobre a Organização e Administração dos Tribunais, a Suprema Corte deverá assegurar a uniformidade da aplicação da lei pelos tribunais, devendo, para tanto, adotar decisões uniformes que vinculem as demais cortes, as quais deverão ser publicadas no Diário Oficial Húngaro. O procedimento de uniformização legal, que também pode ser iniciado por uma divisão forense, pode ocorrer quando necessário para um maior desenvolvimento da prática judicial ou para garantir sua uniformidade.

A fim de assegurar a uniformidade da prática judicial, as divisões da Suprema Corte, os Tribunais de Apelação Regionais e os juízos das comarcas analisam a prática das cortes podendo, mesmo sem iniciar um procedimento de uniformização legal, expressar uma opinião ou manifestar-se por um parecer divisional, que é então publicado e, a

seguir, observado pelas cortes. Exemplos disso incluem – sem exaurir a lista – o parecer Nº 10 da Divisão Civil, que trata de questões controversas decorrentes do fim de propriedade comum, o PK. Nº 32, que resolve a questão da *integrum restitutio* decorrente de um contrato inválido, ou o parecer da Divisão Econômica GK. Nº 66, que, entre outras coisas, estabelece as regras relativas ao cumprimento de débitos monetários (capital e pagamento de juros atrasados) em transações entre entes econômicos. Cumpre mencionar também o parecer da Divisão Administrativa KK Nº 2, que discorre sobre os fatores a serem levados em consideração no registro de fundações.³

Opiniões e pareceres divisionais não são formalmente vinculantes no procedimento das câmaras de julgamento; no entanto, pode ser estatisticamente provado que o número de decisões conflitantes tomadas em casos individuais é insignificante. Embora decisões e julgamentos individuais publicados nas colunas de publicações como a “Decisões dos Tribunais” ou outras (“Decisões das Cortes Regionais de Apelação” ou “Compêndio de Decisões Judiciais”, que também contém julgamentos das Cortes Regionais de Apelação) não façam (oficialmente) parte do controle exercido pela Suprema Corte com relação a matérias de princípio, seu papel orientador é quase inquestionável. Tampouco elas vinculam as cortes inferiores, porém, em certo sentido, é “compulsoriamente recomendado” observá-las. Os tribunais de segunda instância gostam de ver sua aplicação, os litigantes (ou seus representantes legais) não raro se referem a elas durante suas manifestações no curso do processo e os tribunais de primeira instância citam-nas com frequência para fundamentar suas decisões. Em vez de interpretação destinada a aprimorar o Direito, isso poderia ser considerado essencialmente como jurisprudência contra *legem*⁴ quando, na esfera dos danos morais, por exemplo, a Diretriz Nº 16 da Suprema Corte estabeleceu pré-requisitos nos quais ela requalifica condições alternativas como condições conjuntas (por exemplo, em vez de tornar a vida “permanentemente ou seriamente” difícil, determinou-se tornar a vida “permanentemente e seriamente” difícil), alterando-se com isso a aplicabilidade de um trecho específico da legislação. Vejamos alguns dados estatísticos quanto ao número de opiniões divisionais e decisões uniformizadoras entre 2008 e 2010:

- Na Divisão Criminal: 31 opiniões divisionais e 15 decisões uniformizadoras.

- Na Divisão Administrativa: 24 opiniões divisionais e 13 decisões uniformizadoras.

- Na Divisão Civil: 10 opiniões divisionais e 14 decisões uniformizadoras.

2. No que diz respeito ao nosso tópico, as decisões da Corte Constitucional desempenham um papel especial. As decisões da Corte Constitucional são particularmente importantes para os diferentes ramos do Direito, por exemplo, no âmbito da liberdade contratual, proteção de segredos, a proibição constitucional de discriminação injustificada de entes legais e a exigência de segurança jurídica. A atividade da Corte Constitucional não se estende à aplicação da lei. Este órgão (especial) não pode resolver disputas legais específicas. Seu papel primordial é a elaboração negativa de leis, isto é, o “expurgo” de normas que estejam em conflito com a lei fundamental anulando-as (controle de atos normativos). Sua segunda função é a autêntica interpretação da constituição. A “Constituição interpretada” pela Corte Constitucional vincula diretamente as cortes e, através destas, vincula também indiretamente as partes do processo.

A Corte Constitucional também desempenha um papel importante no desenvolvimento jurídico através das fundamentações de suas decisões sobre anulação. Ela desempenha um papel ainda mais direto no desenvolvimento jurídico por meio de decisões que obrigam a eliminação de uma omissão constitucional. Pois se a Corte Constitucional estabelece uma “omissão constitucional” por parte da legislatura, ela recorre ao Parlamento para “cumprir seu dever legislativo”. Esse foi o caso quando da anulação pela Corte Constitucional do §685, alínea c) do Código Civil. A Corte formulou uma definição para operadores econômicos, uma vez que ela não incluía comerciantes individuais. Foi também o caso em diversas ocasiões nas quais a Corte Constitucional expediu instruções diretamente aplicáveis com relação a uma nova norma ainda a ser criada (por exemplo, no caso da proteção de dados).

III.

Prosseguindo, consideremos alguns exemplos específicos de vários ramos do Direito, primeiramente do Direito Civil.

Era do entendimento da prática judicial anterior que um contrato de serviço concluído por um “marreteiro” era nulo. Comparado a isso, algumas mudanças puderam ser observadas nos anos 1990. Um papel orientador especial pode ser atribuído a um caso no qual a Suprema Corte indicou a possibilidade de decisão com base em regulamentos legais específicos relativos ao exercício da profissão, no caso de a norma vigente qualificar o contrato como inválido na ausência de uma licença apropriada. A falta de uma licença por

si só não torna o contrato nulo caso o serviço que constitui a matéria do contrato não seja proibido por lei. Da mesma forma, de acordo com outros regulamentos novos que refletem as mudanças econômicas e sociais, tais contratos dão origem às mesmas consequências jurídicas de um contrato no qual o contratado possuísse a licença exigida. Em outras palavras, o prestador de serviços possui obrigações de garantia e o contratante é obrigado a pagar pelo serviço do contratado.

Um exemplo similar de desenvolvimento jurídico por meio de decisões judiciais pode ser notado na alteração do termo “grande e injustificada diferença de valor” por “grande e injustificada desproporção de valor”. Com base no §201 (2) do Código Civil, um contrato pode ser declarado inválido apenas quando houver uma diferença de valor entre o serviço prestado e o pagamento devido. A prática forense substituiu a expressão “diferença de valor” por “desproporção de valor” justamente por causa da impossibilidade de se medir objetivamente tal diferença. A norma do Código Civil não fornece uma base precisa para que se determine em que medida essa diferença pode ser considerada grande e injustificada. Uma definição mais detalhada a respeito disso acabou recaindo sobre a prática dos tribunais e, apesar da farta jurisprudência desenvolvida nessa área, apenas uma definição geral pode ser dada. Em outras palavras, não é possível definir uma porcentagem específica que sirva de padrão, devendo-se examinar as circunstâncias de cada caso específico individualmente.

A prática das cortes geralmente nem mesmo qualifica uma diferença de valor na casa dos 20-30% como injustificadamente desproporcional. Por outro lado, a Suprema Corte entendeu que um contrato de compra e venda, no qual o valor de compra acordado difira em 40% com relação ao preço de mercado, contém uma diferença de valor grande e injustificada, atentando também para o fato de que nesse caso específico não existe nenhuma circunstância extraordinária que justifique a desproporção de tal medida. Por conseguinte, a prática dos tribunais toma uma decisão subjetiva a respeito de uma desproporção grande e injustificada entre o serviço prestado e a contraprestação devida aferindo cada circunstância do caso.

No dia 1º de janeiro de 1989, a Lei de Empresas de 1988/VI entrou em vigor na Hungria. O estatuto, elaborado em curtíssimo tempo com base em material jurídico austríaco, alemão e suíço, foi projetado – à luz das experiências iniciais práticas e considerando as demandas jurídicas, políticas e econômicas da Hungria – para ser modificado posteriormente. A deliberação legislativa acima foi, desde o princípio, bem conhecida pelos

magistrados da Corte de Registros que aproveitaram a melhor oportunidade de pôr em prática sua função jurisprudencial. Esta função “legisladora” do órgão da Corte de Registros – tendo sido atualizada devido à mudança de regime – foi levada em consideração na nova Lei de Empresas modificada pelo Ato LXV de 1991. Ilustremos isso com os seguintes exemplos⁵.

No início do funcionamento das Cortes de Registros foi estabelecida uma convenção segundo a qual o direito de aluguel capitalizado de uma propriedade imóvel também poderia ser contabilizado nos ativos de uma empresa. Em tais casos, o direito de uso ou o aluguel eram aceitos como contribuição em espécie e figuravam como valor pecuniário no capital primário. Entretanto, essas medidas emergenciais deram margem a inúmeras questões controversas e de difícil resolução.

Como o aluguel nominal – praticamente nunca pago – era calculado como valor de contribuição, a propriedade da empresa ficava aumentada por uma soma fictícia de dinheiro logo no começo. Em contrapartida, é de interesse geral que somente uma propriedade comercializável – possuindo valor real em dinheiro e também, se necessário, de relativamente grande porte – seja aceita como contribuição em espécie [Lei de Empresas, Art. 22, par. (2)]. A Suprema Corte decidiu num caso um tanto extraordinário relativo a essa questão. De acordo com os fatos, uma empresa que estava se formando na época pretendia incorporar à sua propriedade cerca de 2600 m² de superfície aquática pertencente ao ancoradouro no porto de Balatonföldvár. Em sua sentença, a Corte afirmou que uma área específica da superfície aquática natural do Lago Balaton não poderia se tornar parte da propriedade de uma empresa, referindo-se à alínea “a” do parágrafo 173 do Código Civil, que afirma que a propriedade do estado não pode ser negociável.

A “negociabilidade” sempre deve ser examinada com relação à aplicabilidade, isto é, deve-se examinar se os bens móveis oferecidos são adequados para a indenização de credores caso a empresa deixe de existir. A justificativa da Suprema Corte, nesse caso específico, assinala que a transmissão legal, parcial ou completa, do direito de uso significaria essencialmente a aceitação de licença oficial como contribuição em espécie.

A propriedade imobiliária contribuída passa para o domínio da empresa somente quando os direitos de propriedade tenham sido registrados em benefício desta. O Estatuto LXV de 1991 afirma que a prática de registro cartorário na qual uma propriedade imobiliária é lançada a débito com algum tipo de direito como, por exemplo, o direito de usufruto, não pode ser aceita como contribuição

e nem mesmo a declaração de vontade da parte que a ela faz jus faz diferença nesse caso. Outro direito deste tipo é a hipoteca, pois, com base nela, o credor pode colocar a propriedade em leilão independentemente do fato de ela ser uma contribuição ao capital de uma empresa. Inalienabilidade e proibição de gravame também são motivos de exclusão.

Na esfera do Direito Penal – uma vez que não se permite analogia – o desenvolvimento jurídico jurisprudencial possui um papel mais restrito do que em outros ramos do Direito. Não obstante, práticas consistentes das cortes têm acarretado resultados dignos de nota.⁶ A unidade de continuidade, introduzida pela Lei IV de 1978, elaborou-se a partir de uma prática iniciada no século XIX. Ela passou a ser conhecida também como “unidade judicial”. No dogma atual, a unidade de continuidade (*delictum continuatum*) constitui uma instância independente da unidade prevista em lei ou artificial criada pelo legislativo. É difícil entender por que motivo essa instituição havia sido relegada por um século e meio.

A avaliação da perpetração indireta também possui uma história peculiar. Embora ela já houvesse sido prevista pelo Código Penal Austríaco de 1952, na Hungria o termo “perpetração indireta” só foi introduzido pela Lei LXXX de 2009. Todavia, na prática dos tribunais, a perpetração indireta tem sido continuamente reconhecida e sustentada desde o século XIX. A razão da não aplicação do termo possivelmente se deve ao fato de que o perpetrador é uma pessoa que possui conhecimento dos fatos que caracterizam juridicamente um crime. O perpetrador indireto, por sua vez, não se dá conta dos elementos objetivos que caracterizam um crime, percebendo apenas seus elementos subjetivos.

Com relação a isso, a prática dos tribunais não esperou que os debates teóricos se acalmassem. De acordo com o Parecer da Divisão Criminal BKv № 10 (BK 24.), se uma mulher grávida perde seu feto como consequência de uma agressão física, a ação do perpetrador deverá ser classificada como lesão corporal causativa de incapacidade permanente e grave deterioração da saúde.

Um problema persistente decorre do paralelismo e da delimitação entre fraude e fraude fiscal. Atualmente, a Decisão Uniformizadora de Direito Penal No. 1/2006 tenta estabelecer uma distinção entre os fatos jurídicos dos dois crimes: “1./ O crime de fraude é cometido por um indivíduo que solicita restituição de imposto sobre valor acrescentado (IVA) com base em documentos contábeis emitidos quando o indivíduo não era sujeito a taxaçaõ, ou quando o indivíduo é sujeito a taxaçaõ, porém, não desempenha atividade

econômica de fato. O dano que forma a base para a classificação legal é a importância do IVA reclamada, restituída ou contabilizada, de qualquer forma. 2./ O crime de fraude fiscal é cometido por um indivíduo sujeito ao pagamento do imposto sobre valor acrescentado, quando - ou com relação ao imposto devido por ele cobrado ou com relação à quantia de imposto deduzível que outro indivíduo sujeito à taxaçaõ lhe tenha preliminarmente cobrado - ele fornece informações falsas às autoridades fiscais com base em documentos contábeis fictícios, contanto que o resultado de seu ato permaneça dentro dos limites da responsabilidade fiscal prevista em lei. O valor de perpetração que serve como parâmetro para a classificação legal do ato é a quantia de abatimento do imposto”.

Seria conveniente emendar o texto legal sobre fraude fiscal em consonância com esses dispositivos da Decisão Uniformizadora de Direito Penal.

Igualmente válido é o entendimento expresso na Decisão Uniformizadora de Direito Penal No. 1/2005 de que apropriação indébita não pode ser cometida com relação a um bem imóvel.

De acordo com a Opinião Divisional No. 34 (BK 93), “enquanto a demonstração de conduta violenta que caracteriza a conduta inconveniente não necessariamente pressupõe a existência de dano físico real, concomitantemente, há crimes nos quais não se pode falar em demonstração de conduta violenta, mas sim, de comissão violenta. A violência prescrita em lei nos fatos jurídicos de tais crimes significa a aplicação de força física que afete diretamente uma pessoa, quebrando sua resistência.

Em comparação, a violência exercida durante a comissão desses crimes - contrariamente à demonstração de conduta inconveniente (que também possui natureza agressiva, porém de caráter mais brando) - é na maior parte das vezes acompanhada, como faz crer o senso comum, pela infligção de dano físico real sobre o indivíduo atacado”.

Como resultado, o §11(1) da Lei LXXIX de 2008 complementou o § 271 com a definição de violência. “§ 271(5) de acordo com esse inciso, a manifestação de influência física de natureza agressiva sobre outra pessoa, também passa a ser classificada como conduta violenta, mesmo não sendo capaz de causar lesão corporal.”

No âmbito do Direito do Trabalho o papel da judicatura tem crescido como resultado da concepção reguladora do Código Trabalhista, promulgado em 1992. Com auxílio dos pareceres da Divisão Trabalhista da Suprema Corte, as instituições jurídicas nominalmente tradicionais, porém renovadas em seu conteúdo, tentaram na prática abranger uma interpretação integrada⁷.

O Código Trabalhista possui igualmente novas instituições jurídicas. Sua correta interpretação foi facilitada pela prática dos tribunais. Não devemos subestimar, por fim, a introdução paulatina na prática jurídica de aspectos não regulados pelo Código Trabalhista. A chamada Diretriz de Transferência mostra a mudança de concepção nas políticas sociais da União Europeia. O ponto principal da diretriz é a chamada “concentração de interesse” que visa a compensar os perigos que dizem respeito aos empregados em políticas sociais. A adaptação da diretriz para cada estado-membro deu ensejo a discussões acaloradas e até o presente momento muitos problemas de interpretação permanecem.

A mudança de sujeito na pessoa do empregador é significativa no Direito Trabalhista Húngaro, pois em 1992 - ano da promulgação do atual Código Trabalhista - houve um processo de privatização em curso, que acarretou necessariamente a mudança de sujeito do empregador. Os fatos do caso não foram regulados pelo legislador; podemos dizer que a mudança de sujeito na pessoa do empregador foi deixada de fora da esfera de padrão mínimo considerado pelo legislador. O silêncio do legislador ocasionou uma situação crítica. Em 1992, a Divisão Trabalhista da Suprema Corte publicou o parecer N° 154 na tentativa de criar um ponto de vista único para as judicaturas.

O parecer convergente com a diretriz claramente diz que uma sucessão ocorrida na mudança da pessoa do empregador não afeta a relação trabalhista. Em comparação com a relação de trabalho estabelecida com o predecessor, a relação trabalhista com o sucessor permanece inalterada: especificamente, com relação ao período de aviso prévio e às indenizações por tempo de serviço, o tempo da relação de trabalho é contado como um só, em sua totalidade. A Suprema Corte enfatizou que em caso de mudança da pessoa do empregador, não ocorre a dissolução da relação de trabalho anterior e a criação de uma nova. A relação empregatícia - na falta de uma modificação baseada no consenso - permanece inalterada entre o novo empregador e o empregado.

Por parte do empregador que voluntariamente rescinde o contrato de trabalho, o fato mais importante é a validade do argumento. O parecer N° 95 da Divisão Trabalhista da Suprema Corte se aplica a esse caso. A resolução discorre sobre como se caracteriza a autenticidade do conteúdo do argumento, cotejando-o com o conceito de razoabilidade. De acordo com o posicionamento da Suprema Corte, exige-se que o argumento esteja em conformidade com a realidade. Do contrário, se os fatos alegados não caracterizarem justa causa, a rescisão voluntária do contrato de trabalho não será aceita. Os motivos da demissão devem ser

autênticos, devendo o empregador demonstrar igualmente que, no caso em questão, a função do empregado não é necessária e que, portanto, a relação empregatícia deve se extinguir.

A resolução destaca que a demissão justificada não pode ser anulada nem com base na equidade nem em consideração de circunstâncias que estejam fora do escopo do litígio. A fundamentação da demissão deve definir claramente os motivos da rescisão voluntária do contrato de trabalho.

O parecer nº 95 enfatiza que é irrelevante o fato de a demissão possuir ou não uma explicação detalhada. O que importa, porém, é que dentre os motivos elencados pelo empregador como motivos para a demissão, possa se estabelecer por que o patrão não precisa do trabalho do empregado. Segundo o entendimento, referências com relação à incapacidade do empregado no trabalho não cumprem os requerimentos até que uma circunstância factual e detalhada que tenha causado a incapacidade não esteja clara.

IV.

Quando Croácia e Hungria faziam parte do mesmo estado, as decisões judiciais figuravam como as mais importantes fontes do Direito (fontes iuris).⁸ O *Tripartitum opus iuris consuetudinari inlyti regni Hungariae*, redigido em 1514 pelo escrivão da Cúria Real, Stephan Veboczi, estabeleceu as bases do sistema jurídico. Veboczi fez o *Tripartitum* com base no direito consuetudinário, indicando as decisões das cortes reais, ordenanças reais, e ordens e benefícios reais, como os três tipos de fontes do Direito que compunham o sistema jurídico⁹.

Esse sistema jurídico sofreu reformas significativas na segunda metade do século XIX. A resolução real de 09 de abril de 1861 teve como consequência a extensão da jurisdição da Suprema Corte sobre os territórios da Croácia e da Eslavônia – a Mesa dos Sete presidida pelo vice-rei (ban), pois, naquela época, o Poder Executivo não era separado do Judiciário. Após a separação do Judiciário com relação ao Executivo ocorrida durante o governo do Vice-Rei Ivan Mažuranić (1873-1880), o ato especial de 28 de Fevereiro de 1874 estabeleceu o cargo de presidente da Mesa dos Sete¹⁰.

Essa corte costumava destacar a importância da prática dos tribunais em suas decisões, isto é, “a necessidade de sua permanência¹¹”. Em sua sentença nº 1.240 de 26 de abril de 1889 visando ao “reconhecimento da mesma força probante tanto de registros comerciais de mercadores da Cisleitânia como de mercadores locais”, a Mesa dos Sete assinalou que “os julgamentos discorrendo sobre se o período de validade da respectiva força probante em casos concretos deverá ser calculado de acordo

com o previsto nos parágrafos 19 e 20 da Lei de Introdução ao Código Comercial Austríaco de 17 de dezembro de 1862 ou o parágrafo 31 da Lei Comercial Húngaro-Croata, são raramente discutidos, o que implica não haver nenhuma consistência prática nesse entendimento¹².” A conclusão plenária nº 1221-1893 de 20 de outubro de 1892 num caso referente a um “usufruto em bens imóveis em vez de um usufruto em rendimentos”, incluía a seguinte assertiva: “considerando uma possível grande comoção entre o povo e os juristas caso a Mesa dos Sete abandone o princípio anterior após anos e anos e prática¹³”.

Vale mencionar que durante o período do Império Austro-Húngaro, o absolutismo assumiu o ponto de vista de que a prática das cortes superiores deve vincular as cortes inferiores no sentido de “se passar julgamentos declaratórios e gerais” por motivos completamente distintos daqueles dos países de common law¹⁴. Isso tinha a ver com as circunstâncias políticas nas quais o país se encontrava na época. Embora as reformas de Mažuranić tenham resultado na separação do Judiciário com relação ao Executivo e no estabelecimento da instituição independente da Defensoria Pública, tais soluções não sobreviveram por muito tempo na prática, uma vez que o Parlamento Croata aboliu a vitaliciedade dos juízes ainda em 1884¹⁵.

V.

Nos primeiros anos da independência da Croácia, não se dava a devida importância ao papel magistrados na criação e no desenvolvimento do Direito¹⁶. Considerava-se que os juízes croatas não possuíam “poderes criativos” na resolução dos casos¹⁷. Ao contrário da Constituição de 1990, que incorporava padrões liberais e democráticos e repousava sobre o princípio da separação dos poderes e do Estado Democrático de Direito, a cultura jurídica permaneceu baseada no legalismo¹⁸, no positivismo e no formalismo¹⁹. Nesse sentido, “o Direito constitui-se exclusivamente de estatutos, sendo que tais estatutos requerem interpretações somente em casos excepcionais, ao passo que os julgamentos representam puramente a concretização desses estatutos²⁰”. Inúmeros juristas costumavam considerar as cortes como “instituições impessoais e racionais, capazes de aplicar objetivamente as normas jurídicas... as cortes não podem ter uma política judicial: sua única tarefa é resolver casos individuais por meio da aplicação das regras objetivas do Direito, as quais contêm todas as respostas²¹”. Os juízes consideravam as leis e regimentos como as únicas fontes do Direito, sem se referir a nenhuma outra fonte²².

Os juízes e juristas croatas em geral eram mais propensos a evitar interpretações da lei ou, em outras palavras, como sugerido por eminentes juristas como J. Barbić, a ater-se a cada letra incorporada a um novo estatuto pelos supervisores do Gabinete Legislativo do Governo²³. Tudo isso fez com que os constituintes, quando da adoção das novas disposições constitucionais destinadas a possibilitar e facilitar a entrada da Croácia na União Europeia em 2010, sentissem a necessidade de regular explicitamente através do Art. 118 §3 da Constituição de 2010, que os juízes deverão administrar a justiça com base na Constituição, nas leis (atos normativos), tratados internacionais e “outras fontes de Direito igualmente válidas”. Até então, a Constituição estipulava que “as Cortes devem administrar a justiça de acordo com a Constituição e as leis” (Art. 117, parágrafo 3, versão consolidada da Constituição de 2001). Com isso, a Constituição estabeleceu a diferença entre estatuto e lei²⁴.

A nova Lei de Tribunais também acrescenta a prática judicial às fontes de Direito (Art. 5º da Lei de Tribunais)²⁵.

A afirmação de que os tribunais são sujeitos ao legislador e de que a lei é interpretada exclusivamente pelo método linguístico revela-se pelo fato de que as lacunas na lei não foram preenchidas pela interpretação das cortes, mas sim pela interpretação oficial do Parlamento Croata²⁶, o que muitos respeitados teóricos do direito consideram uma distorção na separação do Legislativo com relação ao Judiciário²⁷. Um bom número de interpretações “oficiais” coloca o Judiciário em uma posição desigual e “instrumental” com relação ao legislador²⁸.

Por muito tempo, falhas na percepção do papel do Judiciário têm vindo à tona pela ausência de requerimentos de avaliação da constitucionalidade de leis específicas enviadas por magistrados quando eles possuem dúvidas a esse respeito²⁹. Se uma corte croata competente determina que uma lei aplicável em um caso concreto, ou alguma de suas disposições, não esteja de acordo com a Constituição, ela não possui competência para decidir acerca da não aplicação de tal lei³⁰. No entanto, ela deverá suspender os procedimentos e enviar um requerimento de avaliação de constitucionalidade à Corte Constitucional³¹. Ao contrário de seus colegas croatas, os magistrados húngaros muitas vezes aproveitam essa oportunidade: a Lei húngara sobre Reuniões Públicas, por exemplo, foi emendada por esse motivo³². Não obstante, o sistema jurídico croata vem passando por mudanças significativas nessa área. Por exemplo, o juiz M. Kolakušić, da Corte Comercial, enviou no dia 27 de julho de 2013 um requerimento detalhado para a aferição da constitucionalidade de onze disposições da Lei

sobre Operações Financeiras e Acordos Pré-Falimentares³³.

Devido à relativa raridade de tais requerimentos na Croácia, não surpreende que o Poder Executivo, mais precisamente o Ministro da Fazenda S. Linić, tenha reagido ferozmente a isso, criticando duramente o juiz durante a coletiva de imprensa extraordinária na qual declarara que “os juízes não são vacas sagradas³⁴”. Após o anúncio do envio desse requerimento, a imprensa veiculou as críticas do ministro direcionadas ao magistrado, nas quais ele afirmava estar convencido de que o dever dos juízes é aplicar de forma obediente as leis propostas pelo Executivo e adotadas pelo Parlamento Croata. Esse caso é um indicador seguro da atual relação entre o Legislativo, o Executivo e o Judiciário ou, em outras palavras, do papel do Poder Judiciário na elaboração das leis³⁵.

O ministro argumentou que ao impetrar um recurso para verificação da constitucionalidade da respectiva lei, o juiz M. Kolakušić “sinalizou ao povo croata que o Parlamento e o Executivo da Croácia estavam envolvidos em atividades criminosas e, com isso, colocou em perigo todo o sistema³⁶”. Segundo Linić, o juiz fez uma acusação ao Parlamento e ao Governo³⁷. A percepção do Poder Executivo acerca do papel do Judiciário revelou-se na alegação do ministro de que alguns juízes já haviam prolatado decisões em processos pré-falimentares sem desafiar a constitucionalidade de tal lei³⁸. Tal ponto de vista é considerado ultrapassado nos dias de hoje. Embora o sistema jurídico croata vise a uma aplicação uniforme da lei, os magistrados julgam seus casos de forma autônoma, prerrogativa que lhes é garantida pela Constituição e pela Lei de Tribunais. Deve-se alertar que devido a uma falta de experiência no tocante ao envio de tais requerimentos, ainda não foi definido quem possui o direito de fazê-lo: o juiz como indivíduo ou o tribunal como instituição³⁹. Até o presente momento, no que diz respeito à sua prática, a Corte Constitucional tem partilhado da opinião de que o tribunal como instituição deve protocolar um requerimento pertinente, o que foi usado pelo ministro Linić na coletiva de imprensa, que acrescentou que um juiz não está apto a protocolar individualmente um requerimento. No caso, isso deveria ter sido feito pela Corte Comercial. A questão foi resolvida pela “protocolização de requerimento pela Corte Comercial em nome do Juiz M. Kolakušić como magistrado em caso particular e concreto”, o que foi considerado um procedimento válido pelo impetrante e homologado pelo presidente da Corte Constitucional⁴⁰. A conduta do ministro nesse caso foi condenada pela Associação de Magistrados Croatas e o presidente da Suprema Corte, o Ministro da Justiça e o Presidente da República da

Croácia, viram nesse episódio uma pressão sobre o Judiciário⁴¹.

Apesar de tudo, a prática dos tribunais como fonte do Direito sem dúvida alguma vem adquirindo importância no processo de tomada de decisões em cortes e órgãos administrativos. De forma semelhante à situação húngara, tenta-se concretizar a interpretação consistente das leis através dos julgamentos e sua subsequente publicação. Os próximos capítulos do presente estudo tratarão primeiramente do importante papel da Suprema Corte no desenvolvimento do Direito e na harmonização da prática das cortes e, na sequência, do papel da Corte Constitucional com relação a essa mesma questão.

VI.

A Emenda de 2010 à Constituição da República da Croácia descreve, em seu Art. 119, §1, a competência da Suprema Corte da República da Croácia como a mais alta instância legal do país, qual seja, a de garantir a “aplicação uniforme da lei e a igualdade de todos perante a lei”. (grifo nosso). Antes da emenda, o Art. 118, §1 da Constituição determinava que “a Suprema Corte da República da Croácia, na qualidade de instância máxima, deverá assegurar a aplicação uniforme das leis e uma justiça equânime”. Deve-se notar que a aplicação das leis está em íntima correlação com a “aplicação do princípio da legalidade” ou segurança jurídica⁴², de acordo com o qual “direitos subjetivos” dever ser estabelecidos pela lei e indicados em seu conteúdo⁴³. Outras funções da Suprema Corte estão expostas no Art. 20 da Lei de Tribunais de 2013 e incluem as seguintes: decidir a respeito de remédios legais extraordinários contra decisões finais de todas as cortes da República da Croácia e de remédios ordinários quando assim estabelecidos em outra lei; resolver conflitos de jurisdição quando determinado em outra lei; discutir todas as questões jurídicas relevantes com relação à prática dos tribunais.

A Suprema Corte é composta por um Departamento de Direito Penal, um Departamento de Direito Civil, um Serviço de Monitoramento, Estudo e Registro da Prática dos Tribunais nos Departamentos, e um Serviço de Monitoramento e Estudo de Cortes que decidam em nível do Conselho da Europa ou do Tribunal da União Europeia (Art. 43, §1). O Departamento de Direito Civil, abrange as esferas do “direito civil, empresarial e administrativo” (Art. 43, §2). O Departamento de Direito Penal compreende os campos “do direito penal e das responsabilidades civis e dos procedimentos disciplinares relativos aos regulamentos sobre a atividade de advogados e cartorários” (Art. 43. §3).

Nesse estágio, nosso foco será o papel da Suprema Corte na harmonização da prática das cortes. Deve-se ressaltar que a prática dos tribunais croatas não configura uma fonte formal de Direito, muito embora ela tenha sido reconhecida como uma garantia para a “segurança jurídica” e “eficiência da justiça”.⁴⁴ A prática harmonizada da Suprema Corte em casos específicos influencia procedimentos iniciados nas cortes inferiores em virtude de sua autoridade⁴⁵.

A prática dos tribunais no sistema jurídico da Croácia, que pertence ao conjunto de países com ordenamento jurídico continental, é respeitada devido à “excelência de seus pontos de vista” e não por causa de força vinculante formal, como nos países da common law⁴⁶. A autoridade surge do “poder de persuasão decorrente da fundamentação de suas decisões em questões jurídicas⁴⁷”. Pela fundamentação de suas decisões, nas quais questões de fato e de direito são abordadas, as cortes superiores tornaram, na visão de Rodin, a prática das cortes persuasiva⁴⁸ e, não obstante o fato de elas não possuírem força vinculante sobre cortes inferiores que lidam com as mesmas questões, estas tendem a acompanhar aquelas⁴⁹, resultando finalmente em uma aplicação uniforme das leis pelo Judiciário⁵⁰.

Destarte, as cortes croatas, ao contrário de algumas outras cortes em sistemas jurídicos continentais (por exemplo, do sistema jurídico húngaro) que aplicam o termo “precedentes” mesmo em decisões de cortes superiores em que “a fundamentação é citada em julgamentos de cortes inferiores devido à sua capacidade de persuasão”, utilizam exclusivamente o termo prática dos tribunais⁵¹. A prática húngara faz distinção entre referências à prática das cortes e referências aos precedentes⁵².

Ž. Harašić, que estudou o princípio da aplicação do argumento da autoridade no ordenamento jurídico croata, deparou-se com duas formas utilizadas pelos magistrados da Croácia para se referir à prática das cortes: “em algumas decisões, as cortes se referem apenas à prática dos tribunais e, em outras, referem-se cumulativamente tanto à prática dos tribunais como aos dispositivos legais”. Harašić estima as matérias nas quais a corte se refere tanto aos dispositivos legais quanto aos precedentes “um falso argumento de autoridade” e em tais casos, a referência à prática dos tribunais não é de grande importância: “mesmo se o tribunal não houvesse mencionado a prática das cortes, a decisão teria permanecido essencialmente a mesma e a corte superior não teria alterado a decisão em caso de omissão do termo ‘prática dos tribunais’”. Além do que, uma referência à prática dos tribunais, sem mencionar uma decisão específica, “não possibilita à entidade em questão (salvo se for

uma corte superior) verificar as decisões que compõem a jurisprudência⁵³.

Uma prática judicial consistente resulta de julgamentos “claros” que fornecem respostas a assuntos controversos no âmbito dos processos. A necessidade de se proferir decisões harmonizadas com situações de fato e de direito tem sido abraçada como uma garantia ao direito um julgamento razoável que é garantido pela Constituição em qualquer caso⁵⁴.

Existem inúmeros problemas com relação à aplicação uniforme das leis na Croácia. Além do caráter vago e da ambiguidade da linguagem jurídica, que resultam em entendimentos diferentes de uma mesma disposição legal e em diferentes abordagens por parte de aqueles que a aplicam (desde interpretações linguísticas até teleológicas), a questão da interpretação e aplicação harmonizada das leis surgiu, em diversos casos, a partir da falta de regulamentação ou regulamentação incompleta de certas matérias substantivas ou processuais. Na opinião de J. Barbić, a Croácia não dá a devida atenção à integridade de seu sistema jurídico ao adotar leis promulgadas prematuramente, o que acarreta inúmeras contradições e brechas legais em seu sistema jurídico⁵⁵.

A legislação incompleta ou ausente dá ampla margem para que os aplicadores do Direito criem prática judicial⁵⁶. A prática judicial possui grande relevância pelo fato de que observações acerca das interpretações e aplicações das leis muitas vezes são feitas durante as sessões dos departamentos dos tribunais ou mesmo durante reuniões de todos os magistrados de um determinado tribunal⁵⁷. Se a Suprema Corte deseja ter mais influência num maior desenvolvimento da prática judicial (por exemplo, determinar que as cortes sigam uma determinada orientação jurídica), ela não deve fazê-lo apenas por meio de uma decisão num caso concreto. Há também outros mecanismos que a permitem concretizar sua intenção de uma maneira abstrata durante sessões nos departamentos ou durante uma convenção geral da Suprema Corte, independentemente do caso⁵⁸.

Em consonância com o exposto acima, vale mencionar que de acordo com a Constituição da Croácia, as cortes deverão ser autônomas e independentes durante a realização de seu dever jurisdicional (Art. 118, §2). A Constituição não contém instruções indicando a linha de interpretação a ser adotada pelos magistrados⁵⁹. A única restrição refere-se aos valores elencados no Art. 3 da Constituição, que representam um parâmetro para sua interpretação, como estipulado pela própria Carta Magna⁶⁰. Segundo o Art. 27, §3, da Lei de Tribunais, as cortes superiores, ao exercerem suas funções, não deverão de forma alguma influenciar a independência e a liberdade

das cortes comuns quanto à decisão de um caso individual. Questões de interesse mútuo a cortes específicas ou a todas as cortes situadas no território da República da Croácia deverão ser debatidas durante as sessões dos departamentos da Suprema Corte da República da Croácia. O mesmo se aplica a projetos de lei referentes a áreas específicas do Direito. As discussões devem ser acompanhadas de pareceres pertinentes (Art. 38, §3).

As sessões de um departamento de corte ou as sessões reunindo todos os juízes deverão ser convocadas caso se conclua que diferenças no entendimento com relação à aplicação da lei existam entre os juízes, ou se um colegiado ou um juiz se distanciar de uma interpretação previamente adotada. A interpretação da lei adotada numa sessão reunindo todos os magistrados ou numa sessão de um departamento da Suprema Corte, do Tribunal Superior Comercial, do Tribunal Superior Administrativo, do Tribunal Superior de Contravenções e de uma vara comum deverão vincular todos os colegiados de juízes de segunda instância e magistrados individuais do mesmo departamento, mas não de outras cortes (Art. 40, §2).

O Presidente da Suprema Corte poderá convocar uma convenção geral da Suprema Corte, que poderá contar com a participação de representantes de outros tribunais. A Convenção Geral de Ministros da Suprema Corte deverá especialmente “emitir opiniões com relação a projetos de lei ou outros regulamentos destinados a normatizar questões relevantes ao funcionamento das cortes e ao exercício de seus poderes” e “instruir as cortes sobre como supervisionar a prática judicial” (Art. 47, §§ 1 e 2).

Como já mencionado acima, a publicação das decisões é fundamental para a uniformidade da prática dos tribunais. Ela promove o princípio da transparência com relação aos assuntos do Judiciário⁶¹, a segurança jurídica e a igualdade dos cidadãos⁶². Até pouco tempo atrás, a jurisprudência croata não podia ser na prática uma fonte do Direito, independentemente de sua autoridade, uma vez que as decisões não eram publicadas com regularidade⁶³. Os julgamentos dos tribunais eram publicados apenas periodicamente. Além disso, eles não eram disponibilizados na íntegra: apenas partes de decisões consideradas relevantes pelos editores de um determinado órgão de publicação eram divulgadas⁶⁴. Daí o fato de, ao contrário da Corte Constitucional (que percebera a importância da prática das cortes como fonte do Direito), as cortes comuns raramente levarem-nas em consideração⁶⁵. Mesmo hoje, apenas julgamentos de tribunais superiores estão disponíveis ao público. Desde 2004, a Suprema Corte tem publicado suas

decisões em sua nova página na internet, bem como o Tribunal Administrativo e o Superior Tribunal Comercial. A Corte Constitucional tem publicado seus julgamentos no Diário Oficial da República da Croácia (Narodne novine) desde seus primórdios. O Tribunal Superior de Contravenções e as varas não tem publicado sua jurisprudência de forma sistemática⁶⁶.

VII.

A Croácia mudou seu sistema econômico no início dos anos 1990. A economia planificada estatal deu lugar a uma economia de mercado baseada na oferta e na demanda, o que teve grandes consequências em todos os ramos do Direito. Portanto, nesse estágio, os autores farão um breve comentário sobre o papel da Suprema Corte especialmente no campo das relações envolvendo a proteção ao direito à propriedade e, num segundo plano, na definição dos crimes à ordem econômica sob o novo sistema⁶⁷.

Ao aplicar as leis, as cortes enfrentavam problemas no tocante à interpretação das competências dos órgãos administrativos, isto é, “se o modo de proteção no procedimento administrativo previsto pela lei excluía o direito dos donos à proteção pela lei de propriedades perante o tribunal ou não⁶⁸”. Os tribunais lidavam com essa questão com base no Art. 94 da Lei sobre Relações de Habitação, que previa a competência exclusiva de um órgão administrativo em casos de ocupação ilegal (sem uma decisão efetiva sobre o respectivo direito de utilização de um apartamento ou outro terreno válido)⁶⁹. Não obstante, independentemente dessa disposição legal explícita, a jurisprudência ainda insistia, contudo, na asserção de que o direito de se proporcionar a proteção da lei de propriedades perante a lei em litígios não deveria ser descartada.

A Suprema Corte preferiu o exercício paralelo da proteção perante órgãos administrativos e tribunais:⁷⁰ “As relações entre o proprietário do imóvel requerendo a reintegração de posse e a pessoa residente no imóvel sem qualquer fundamentação válida, mas sim, apenas porque recebeu o apartamento de um terceiro sem quaisquer direitos de propriedade sobre o imóvel estão sujeitos aos termos da Lei de Relações Básicas de Direito de Propriedade sobre Proteção ao Direito de Propriedade (Art. 37 da Lei de Relações Básicas de Direito de Propriedade)”.

Nos termos da proteção da propriedade, é de importância maior a decisão da Corte Constitucional abolindo o Art. 94 da supracitada lei: “A julgar pelas características expostas, o procedimento administrativo referido no Art. 94 da Lei sobre Relações de Habitação representa um

processo condensado e totalmente rápido visando ao urgente restabelecimento da situação anterior, isto é, o despejo do indivíduo que ocupou ilegalmente o imóvel em primeiro lugar. Além disso, dito procedimento não é adequado em situações nas quais a pessoa que ocupou o imóvel possui um documento que prova a base legal para tanto, independentemente de ‘disputabilidade’, uma vez que, nesse caso, trata-se de uma disputa com relação ao direito ao imóvel. O art. 94 da Lei sobre Relações de Habitação parece ser um dispositivo legal herdado do passado, no qual todos os princípios processuais como o princípio da legalidade, a busca da verdade, o direito ao um remédio legal efetivo etc., foram relegados devido ao desejo superenfocado de tornar o procedimento eficaz e à falta de sensibilidade ao se distinguir diferentes situações de direito.”

A fundamentação dessa decisão da Corte Constitucional exerce sua influência sobre essa questão e tem como consequência a emenda de outras leis que regulam as relações de propriedade, por exemplo, nos procedimentos de expropriação.

Embora o Direito Penal seja um ramo do Direito no qual o princípio estrito da legalidade é aplicado (Nullum crimen, nulla poena sine praevia lege poenali), essa esfera ainda não fica imune às armadilhas da interpretação da lei devido à ambiguidade da linguagem⁷¹. O sistema jurídico croata, que passou por um processo de transição, enfrentou um problema na interpretação do dispositivo do Código Penal sobre crimes de abuso de poder e abuso de autoridade (Art. 337) e abuso de autoridade em operações econômicas e comerciais (Art. 292). A fundamentação de decisões específicas da Suprema Corte no período de 1997 a 2007 demonstra o papel da prática dos tribunais na formação de novas percepções dos crimes supracitados, embora, de acordo com o Ministro M. Svedrović da Suprema Corte, a prática não tenha sido harmonizada com relação a elementos substanciais dos crimes acima. De fato, as cortes lidaram com a questão de quem pode ser considerado o sujeito desses crimes. As noções de “pessoa oficial” e “pessoa responsável” foram definidas no Art. 89, parágrafos 3 e 7 do Código Criminal e continham um “rol de pessoas vasto e pouco transparente⁷²”. Por fim, poderia o crime de abuso de autoridade em operações econômicas e comerciais (Art. 337, §§ 3 e 4) ser cometido na forma de crime tentado?⁷³

VIII.

De 2005 a 2008, a Suprema Corte se via às voltas com um instrumento jurídico bastante controverso do sistema jurídico croata: o requerimento de aplicação uniforme das leis. Esse instrumento

jurídico extraordinário foi estipulado na ocasião pelo Art. 59 da Lei de Tribunais. Caso um remédio jurídico não fosse permitido (em pequenas causas, isto é, invasão de propriedade ou crimes contra a paz e a ordem públicas) e os tribunais de segunda instância proferissem diferentes decisões com relação à mesma matéria de fato e de direito, esse artigo autorizava o defensor público e a parte a impetrar um recurso destinado à verificação de um possível perigo à aplicação uniforme das leis e à igualdade dos cidadãos (Art. 59, §1). As decisões relativas ao mérito do recurso pertenciam à alçada da Suprema Corte (Art. 59, §4). A Corte estava autorizada a exigir que os tribunais de segunda instância enviassem casos concretos nos quais as decisões controversas tivessem sido proferidas (Art. 59, §5). Mesmo antes do julgamento do mérito da ação, a Suprema Corte tinha o poder de, após proposta de seu comitê de três membros, ordenar que os tribunais suspendessem suas decisões em processos pendentes até que o departamento da Suprema Corte adotasse uma interpretação legal a respeito da aplicação uniforme de uma determinada lei (Art. 59, §6). A interpretação legal do departamento da Suprema Corte vinculava todas as cortes em todos os processos referentes a tal interpretação legal, nos quais uma decisão efetiva ainda não houvesse sido proferida até a data de expedição da interpretação (Art. 59, §7). O recurso poderia ser impetrado no prazo de um ano após a data em que a parte tivesse recebido a decisão na qual o dispositivo legal controverso houvesse sido aplicado pela primeira vez (Art. 59, §8).

Enquanto alguns pensavam – sem maiores detalhes sobre seu ponto de vista – que se tratava de “um instrumento jurídico muito eficaz para a harmonização da interpretação e da aplicação da lei⁷⁴”, outros teóricos, como S. Rodin, costumavam enfatizar que dessa forma outorgava-se à Suprema Corte “a função de legisladora retroativa” e com isso, a possibilidade de intervir diretamente em ações judiciais pendentes⁷⁵. Segundo Rodin, tal reorganização do “poder social” resultava numa vantagem da Suprema Corte sobre os cidadãos que não possuíam nenhum poder de influência na maneira em que os magistrados tomavam suas decisões durante as sessões dos departamentos e sobre os tribunais inferiores, uma vez que eles não estavam mais em posição de interpretar de forma autônoma as leis⁷⁶.

Todavia, a Suprema Corte não desejava se arrogar o título de legisladora que iria, de uma maneira abstrata, assumir pontos de vista jurídicos além dos casos concretos. Além disso, B. Hrvatin, presidente da Suprema Corte, uma vez declarou que “tribunais e cortes superiores em especial nunca estiveram nem nunca estarão em posição de

legisladores, devendo apenas julgar em casos concretos⁷⁷”. Em 2008, um novo dispositivo da Lei de Tribunais aboliu esse instrumento jurídico extraordinário⁷⁸.

IX.

Vale notar que a aplicação uniforme da lei na Croácia é estimulada pelos julgamentos da Corte Constitucional da República da Croácia proferidos em procedimentos iniciados a partir de controvérsias constitucionais. Apesar do fato de as competências da Corte Constitucional como última instância de julgamento não englobarem a harmonização da prática judicial, sua forte influência informal sobre a unificação da prática judicial de fato existe⁷⁹. A atribuição constitucional das competências da Suprema Corte e da Corte Constitucional tornam possível agora uma sobreposição e a questão de seus limites não deve ser, de acordo com a visão do Ministro D. Ljubić da Corte Constitucional, observada estaticamente como uma descrição da situação, mas sim como um processo⁸⁰.

A Constituição considera a Corte Constitucional não como a quarta instância judicial, mas como um órgão que julga primariamente sobre a conformidade de uma lei com relação à Constituição ou a conformidade de outros regulamentos com a lei e a Constituição e adjudica em controvérsias constitucionais contra decisões individuais de órgãos estatais, órgãos governamentais locais e regionais com poderes de autoridade pública se em tais decisões, os direitos humanos e as liberdades fundamentais tiverem sido violadas (Art. 129). Como já mencionado no presente estudo, a legislação croata é dominada pela confusão⁸¹, com leis sendo adotadas precipitadamente e intervenções adicionais no procedimento legislativo levando a leis contendo diversas normas jurídicas vagas e contraditórias, o que faz com que o papel da Corte Constitucional seja vital para o desenvolvimento do Direito croata⁸².

Ao interpretar as leis, as cortes comuns devem prestar atenção ao conteúdo da lei constitucional elaborada pela Constituição. A interpretação de dispositivos constitucionais por cortes comuns está sujeita ao reexame pela Corte Constitucional⁸³. As decisões e súmulas da Corte Constitucional são vinculantes e toda pessoa física ou jurídica deve observá-las (Art. 31, §1º do Ato Constitucional sobre a Corte Constitucional da República da Croácia),⁸⁴ ao passo que “todos os órgãos de autoridades estatais e dos governos locais e regionais deverão, dentro de suas competências legais e constitucionais, implementar decisões e súmulas da Corte Constitucional (Art. 31, §2)”. O

Governo provê, então, por meio dos órgãos da administração pública, a implementação das decisões e súmulas da Corte Constitucional (Art. 31, §3).

No que toca ao nosso assunto, isto é, a interpretação e aplicação uniforme das leis, o que pode ser extraído da prática da Corte Constitucional é o fato de que essa Corte sempre intervirá quando um julgamento contestado for arbitrário ou claramente contrário à prática judicial recente⁸⁵. Um exemplo adequado de tal prática pode ser encontrado no julgamento da Corte Constitucional num caso referente à violação do direito a um julgamento razoável estabelecido pelo art. 29, §1⁸⁶.

A decisão tomada pela Corte Constitucional após uma ação de inconstitucionalidade impetrada contra decisão da Comarca de Zagreb incluía a fundamentação de que a parte poderia legitimamente arguir que ela não poderia, no todo ou em parte, incorrer nas custas processuais caso ela lograsse êxito na ação. Isso pode ser claramente extraído das seguintes linhas da decisão da Corte Constitucional: “As bases sólidas para tal interpretação são reafirmadas pelo já bem fixado ponto de vista da jurisprudência (esse é um falso argumento de autoridade de acordo com a classificação de Ž. Harašić, uma vez que julgamentos concretos não são prolatados e a prática das cortes é citada em conjunto com dispositivos legais, [grifo nosso]), segundo a qual a pessoa prejudicada (requerente) pode processar vários devedores solidários conjunta ou individualmente e assim conseguir um julgamento efetivo sobre o dano total a ser compensado contra cada um deles. Isso não significa que o requerente pode ser compensado pelo dano integral por cada um deles. A fim de se impedir uma possível tentativa do requerente em obter múltiplas compensações pela mesma ação, o mandado de execução garante aos devedores solidários a possibilidade de impetrar um recurso contra a decisão determinando a liquidação do débito (como exposto no caso concreto da decisão de primeira instância nº Pn-1956/04, na página 5), não devendo a corte impedir tal tentativa por antecipação, rejeitando a bem fundamentada alegação apenas devido ao fato de o requerente já ter sido compensado”. (grifo nosso) “... a Corte Constitucional avaliou que a decisão contestada foi baseada em má interpretação e aplicação errônea da lei a ponto de torná-la arbitrária e, como tal, inaceitável do ponto de vista constitucional, o que significa que os efeitos de tal interpretação e aplicação da lei levaram a uma violação dos direitos constitucionais do requerente”.

De maneira similar à situação na República da Hungria, a Corte Constitucional da Croácia

desempenha seu papel no desenvolvimento da lei não apenas abolindo dispositivos legais contrários à Constituição, mas também preenchendo lacunas na lei⁸⁷ ou expedindo instruções imediatas acerca de como uma nova disposição constitucional deve ser moldada.

O que poderia ser um bom exemplo a esse respeito é a decisão da Corte Constitucional tomada na sessão de 19 de julho de 2012 determinando a abolição de 43 dispositivos da Lei Processual Penal devido à excessiva interferência com os direitos dos acusados e da defesa. Nessa decisão, a Corte estabeleceu os limites de suas atribuições no tocante ao controle do Código Penal ou no exercício de seus poderes de supervisão em assuntos que exigiam julgamento “in abstracto” acerca da constitucionalidade das leis. Como afirmado pelo atual presidente da Corte Constitucional, essa foi uma das mais significativas decisões de todos os 70.000 julgamentos proferidos pela Corte nos últimos 20 anos⁸⁸.

Essa decisão abordou claramente a importância da jurisprudência no ordenamento jurídico da Croácia⁸⁹. “Igualmente, do ponto de vista da proteção dos direitos humanos e do exercício do império da lei na legislação processual penal, a prática judicial desenvolvida, comum, estável e harmonizada de cortes e advogados no que se refere à aplicação de normas jurídicas contestadas em casos concretos é relevante para julgamentos a respeito da (não) observância de uma norma contestada com a Constituição. Na realidade, a prática das cortes é capaz de complementar uma norma jurídica falha, depurar uma norma jurídica inespecífica ou de especificar o âmbito de aplicação de uma norma muito ampla em consonância com as exigências da Constituição e da Convenção. Ao implementar uma supervisão constitucional sobre tal norma jurídica, a prática “in abstracto” deverá sempre ser relevante do ponto de vista do Direito Constitucional, uma vez que ela, a partir da ótica da proteção dos direitos humanos e do Estado Democrático de Direito, adquire as características de lei vinculante” (grifo nosso).

“Tecer considerações sobre o desenvolvimento do direito processual penal nacional em conformidade com o desenvolvimento de uma sociedade democrática e as mudanças que esse desenvolvimento implica é uma tarefa constitucional da Corte. A essência da Constituição croata refere-se a desenvolvimento e avanço. Portanto, a Corte Constitucional abraça a dinâmica da interpretação evolutiva dos dispositivos da Constituição provenientes do campo do “direito processual penal”, que leve em consideração circunstâncias de vida modificadas e a necessidade de avanço permanente do direito processual penal croata em conformidade com as normas legais

européias aplicáveis e a atual política nacional com relação a direito processual, cujos objetivos sejam constantemente harmonizados com as mudanças sociais a nível nacional, regional (europeu) e global” (grifo nosso).

“Por essa razão, a Corte Constitucional lançou uma luz sobre a “estrutura interna do novo modelo e [...] apresentou suas falhas e defeitos fundamentais estruturais. O legislador está constitucionalmente obrigado a sanar esses déficits no processo de aplicação da decisão a fim de harmonizar completamente o novo modelo nacional de processo penal com a Constituição e a Convenção para alcançar sua coerência e consistência jurídica interna permanente”.

Como destacado pelo Presidente da Corte Constitucional J. Omejec: “A decisão da Corte Constitucional fornece orientações ao Parlamento ao sugerir como proceder a fim de conciliar interesses mutuamente confrontados na Lei Processual Penal: de um lado, um processo criminal eficiente, proteção aos interesses públicos e segurança nacional, e, do outro, respeito aos direitos processuais de um indivíduo e proibição de interferência excessiva com relação a esses direitos, o que dependerá do crime que resultou na denúncia do indivíduo... Agora o Parlamento está com mãos à obra. A Corte Constitucional tem feito sua parte do trabalho⁹⁰”.

No final da parte do presente estudo referente ao ordenamento jurídico croata devemos enfatizar mais uma vez a importante mudança no papel da prática judicial, o que é inevitável devido à entrada da Croácia na União Europeia. Salvo pelo fato de que ela deve estar disponível para todas as partes interessadas, ser transparente e estável, a prática ganhará nova importância no sistema jurídico croata quando da aplicação do Direito Europeu, que é completamente diferente da tradição jurídica da Croácia⁹¹. Os magistrados serão obrigados a aprender como interpretar disposições legais de maneira teleológica e, assim, aprender como preencher lacunas na lei e resolver ambiguidades jurídicas⁹². De acordo com a opinião do presidente da Corte Constitucional, J. Omejec, por ocasião de um fórum organizado pelo Clube de Juristas da Cidade de Zagreb, a má condição do Judiciário croata resulta primariamente de seu ônus decorrente das “cadeias do positivismo textual e gramatical⁹³”.

X.

As principais diferenças entre a jurisprudência anglo-saxônica e continental podem ser resumidas da seguinte forma:

1. O papel da elaboração pela dogmática jurídica⁹⁴. Por mais que a

elaboração e a aplicação dos estatutos baseiem-se na sistematização das noções da dogmática jurídica nos ordenamentos jurídicos continentais, a atividade dos estudiosos do Direito também se entrelaça com o teor dos precedentes. Comentários contínuos sobre decisões de tribunais superiores, destacando julgamentos de importância decisiva e a elaboração de ensaios a partir deles, desempenham um papel determinante no tocante a quais precedentes terão maior efeito e quais irão desaparecer no futuro.

2. Precedentes relatados com um breve resumo dos fatos. Como resultado disso e também da influência da cultura jurídica continental romana, a observação dos precedentes se manifesta mais na forma de seguir normas abstratas do que na forma de seguir posições jurídicas baseadas num completo e minucioso detalhamento dos fatos.

3. Observância da prática judicial em vez de precedentes individuais⁹⁵.

4. Nas últimas décadas, precedentes interpretativos adquiriram um papel bastante importante nos sistemas jurídicos de países continentais: a bem da verdade, o papel crescente da jurisprudência tem levado a uma expansão da massa de precedentes interpretativos e não ao surgimento de precedentes acima de tudo regulatórios.

Por fim, surge a seguinte questão: como avaliar o desenvolvimento judicial do Direito do ponto de vista da eficácia do Direito?⁹⁶ Ao responder essa questão, seria proveitoso começar por uma relação revelada pela teoria jurídica, nomeadamente, de que a natureza ideal da legislação constitui a base para a aplicação eficaz das normas jurídicas. Isso sugere que a eficácia da lei também pode ser considerada como uma função da esfera da legislação. Contudo, isso não é verdadeiro num sentido absoluto, uma vez que a atividade de desenvolvimento jurídico dos órgãos judiciais oferece a possibilidade de correção dos defeitos da legislação tanto do ponto de vista técnico como de conteúdo, possibilitando também a congruência entre as normas jurídicas e as relações sociais que constituem seu fulcro. Assim, o desenvolvimento judicial do Direito não apenas aperfeiçoa as leis vigentes como também torna a atividade judicial cada vez mais regular e uniforme, por meio da aplicação de normas jurídicas a casos concretos.

A conclusão que pode ser tirada das considerações acima é que a prática dos tribunais – por meio de seu papel no desenvolvimento da lei – pode em grande medida contribuir para o avanço

da eficácia do Direito. Nossa pesquisa ilustrou de uma nova maneira a relação entre a prática das cortes e a legislação. A prática dos tribunais, por um lado, possui uma função de *lege ferenda* com relação à legislação: ela aponta aspectos de desintegração da congruência entre regulamentação legal e relações sociais que dela constituem a base. Nesse sentido, a prática dos tribunais chama atenção para a necessidade de se criar novas leis ou modificar as antigas. Os órgãos judiciais servem, ao mesmo tempo, como assistentes de legislação na medida em que “oferecem” soluções temporárias de problemas afins que tenham assumido contornos definidos no curso de sua administração da justiça, nos quais princípios jurídicos – que por vezes estão imbuídos de concisão normativa – podem ser pesados conjuntamente com outras importantes informações como prova essencial consistente com as condições de vida. Para compreender o valor e o significado dessas alternativas antecipando a direção e o conteúdo da regulamentação legal, vimos diversos exemplos de que os princípios jurídicos elaborados pela prática das cortes acabam sendo transformados, em sua maioria palavra por palavra, em normas jurídicas no curso da modificação. Mesmo que esses princípios legais oferecidos por órgãos judiciais não sejam idênticos às normas jurídicas já feitas, eles servem de modelos para regulamentação legal em formação.

Uma vez que o legislador é livre para decidir ou não levar em consideração esses modelos, a prática dos tribunais – por meio de seu papel no desenvolvimento jurídico – pode parecer enfraquecer o processo de legislação. Isso não ocorre, obviamente, já que no final é o legislador que decide se o princípio elaborado pela prática das cortes se tornará uma norma jurídica ou não. A legislação geralmente utiliza o resultado do desenvolvimento judicial do Direito em outros casos nos quais ela desvie intencionalmente das soluções sugeridas, possuindo assim um papel de controle sobre ele.

Esperamos ter provado que nos sistemas jurídicos da Europa Centro-Oriental o desenvolvimento judicial do Direito não pode ser considerado um fenômeno não salutar, pelo contrário, trata-se de algo desejável e necessário que alivia a carga do legislador ao tornar a conexão com as condições de vida mais natural e realista sem diminuir o papel e o significado da legislação propriamente dita. A veracidade dessa tese pode ser mais bem ilustrada pelo fato de que princípios legais e prática judicial já são reconhecidos nos códigos. Com base em tudo isso, acreditamos que as perspectivas de desenvolvimento dos sistemas jurídicos da Europa Centro-Oriental repousam na

combinação consciente entre desenvolvimento jurídico legislativo e judicial.

Notas

¹ Cf. e. g. René David – John E. C. Brierley: *Major Legal Systems in the World Today*. London, 1985 – Konrad Zweigert – Hein Kötz: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*. Tübingen 1971 – Jerzy Wróblewski: *The Judicial Application of Law*. Dordrecht/Boston/London 1992

² Cf. Antal Visegrády: *A bírói gyakorlat jogfejlesztő szerepe (The Law-developing Role of Judicial Practice)* Budapest 1998

³ Cf. György Bíró – Barnabás Lenkovic: *Magyar Polgári jog. Általános tanok (Hungarian Civil Law. General Doctrines)*. Miskolc 2010

⁴ Sobre isto v. Jerzy Wróblewski: *Interpretatio secundum, prater et contra legem*. *Panstwo i Prawo* 1961. No. 4-5.

⁵ Cf. Antal Visegrády: *Judicial Practice as an Element of Legal Development*. *Rechtstheorie* 1995. No. 3.

⁶ Sobre isso v. Ágnes Balogh – László Köhalmi: *Büntetőjog. Általános rész (Criminal Law. General Part)*. Budapest-Pécs 2010 – Emil Erdősy – József Földvári – Mihály Tóth: *Büntetőjog. Különös rész (Criminal Law. Special Part)* Budapest-Pécs 2007

⁷ Cf. György Kiss: *Munkajog (Labour Law)*. Budapest 2005

⁸ M. Vuković, *Interpretacija pravnih propisa [Interpretação dos Atos Jurídicos]* (Zagreb, Školska knjiga, 1953) p. 49.

⁹ D. Nikolić, “Elementi sudskog prava u pravnom sistemu Srbije i Evropske unije” [Elementos de Jurisprudência na Sérvia e na União Europeia], 126 *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* (2009), p. 7., p. 15. V. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0352-5732/2009/0352-57320926007N.pdf>, January 29 2013.

¹⁰ N. Engelsfeld, *Povijest hrvatske države i prava : razdoblje od 18. do 20. stoljeća, 3., dopunjeno izd. [História do Estado e do Direito Croatas]* (Zagreb, Sveučilišna naklada 2006) p. 118. D. Čepulo, “Vladavina prava i pravna država-eurovska i hrvatska pravna tradicija i suvremeni izazovi” [O Império da Lei e o Estado de Direito – Tradições Jurídicas Europeias e Croatas e Desafios Contemporâneos], 51 *Zbornik PFZ* (2001), p. 1337, p.1346.

¹¹ Exemplos de decisões tomadas pela Mesa dos Sete foram extraídas de M. Vukovic. Cf. Vuković, op. cit. n. 8, p. 50.

¹² *Ibid.*, p. 50. V. também E. Čimić, *Rješidbe kr. Stola sedmorice [Decisões da Mesa Real dos Sete]* (Zagreb 1913) p. 143.

¹³ V. Čimić, op. cit. n. 12, at p. 126.

¹⁴ Vuković, op. cit. n. 8, at p. 51.

¹⁵ Čepulo, loc. cit. n. 10, at p. 1347 n. 8.

¹⁶ V. S. Rodin, “Interpretativna nadležnost Vrhovnog suda RH po novom Zakonu o sudovima” [Jurisdição interpretativa da Suprema Corte da República da Croácia sob a nova Lei de Tribunais], apresentação autorizada no 10º painel da Faculdade de Direito da Universidade de Zagreb e do Clube de Advogados, Zagreb, 19 de abril de 2006.

http://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/INTERPRETATIVNA_NADLEZNOST_VS_RH_PO_NOVOM_ZAKONU-31-01-06.pdf, at p. 11. V. também T. Čapeta, “Interpretativni učinak europskog prava u članstvu i prije članstva u EU” [Efeito Interpretativo do Direito Europeu antes e depois da Entrada na União Europeia], 56 *Zbornik PFZ* (2006) pp. 1443-1494, T. Čapeta, “Court, Legal Culture and EU Enlargement”, 1 *Croatian Yearbook of European Law & Policy* (2005) pp. 23-53.

¹⁷ Čapeta 2006, loc. cit. n. 16, at p. 9.

¹⁸ I. Padjen, “Prijedlozi promjena Ustava Republike Hrvatske 2009-2010” (As propostas de Alteração na Constituição da república da Croácia, 2009-2010), *Okrugli stol o promjenama*

Ustava [Mesa Redonda sobre Alterações Constitucionais], Zagreb, April 9 2010. See 551515.padjen_ustav.pdf, October 20 2012.

¹⁹ Čapeta 2005, loc. cit. n. 16, at p. 6.

²⁰ Padjen, loc. cit. n. 18.

²¹ Čapeta 2005, loc. cit. n. 16, at p. 8.

²² Ibid., at p. 9.

²³ V. Padjen, loc. cit. n. 18.

Segundo Jakša Barbić, “Sobretudo devido ao fato de ninguém cuidar da integridade do sistema jurídico. Nossas leis são, portanto, frequentemente contrárias à Constituição. Nos últimos anos, raramente vi uma lei que não contivesse disposições contrárias à Constituição. É possível que brechas na lei sejam preenchidas por regulamentos tratando de questões que supostamente deveriam ser resolvidas pela própria lei? Além do mais, regulamentos regulam coisas contrárias à lei. Eles “remediam” a lei”. V. a apresentação autorizada no 10º painel da Faculdade de Direito da Universidade de Zagreb e do Clube de Advogados de Zagreb, 19 de abril de 2006.

http://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/INTERPRETATIVNA_NADLEZNOST_VS_RH_PO_NOVOM_ZAKONU-31-01-06.pdf.

²⁴ Čapeta 2005, loc. cit. n. 16, at p. 8. “Uma visão do Direito como um conjunto de regras escritas não é apenas comum entre os magistrados croatas, como também entre advogados em geral e o público como um todo. O melhor exemplo disso é o típico uso da palavra “lei” nos meios de comunicação (tanto TV como jornais), bem como nos escritos dos advogados, nos quais ela aparece como zakon, significando “estatuto”, e não como pravo, significando “direito”. Segundo Rodin, “A diferenciação entre estatuto e lei originária da tradição jurídica alemã que faz distinção entre Gesetz e Recht – lei (estatuto) e direito – têm sido completamente vulgarizados em nosso ordenamento jurídico e reduzidos à noção de norma positiva”. V. Rodin, loc. cit. n. 16.

²⁵ Diário Oficial 28 / 2013.

²⁶ S. Rodin, “Diskurs i autoritarnost u europskoj i postkomunističkoj pravnoj kulturi” [Discurso e Autoritarismo na Cultura Jurídica Europeia e Pós-Comunista], 42 *Politička misao* (2006) p. 41 p. 52.

Na opinião de Rodin, o modelo de tal relação entre o Legislativo e o Judiciário remonta à União Soviética e sua Constituição de 1936, na qual o *ius interpretandi* era atribuído ao Presidium do Soviete Supremo.

²⁷ Padjen, loc. cit. n. 18.

²⁸ O poder de adotar uma interpretação autorizada não é previsto pela Constituição, e sim pelas Normas de Procedimento do Parlamento da Croácia. V. Rodin, loc. cit. n. 26, p. 52.

²⁹ Ibid. No estudo, o autor enfatiza que até 2005, nenhum caso deste tipo havia sido registrado prática disponível da Corte Constitucional.

³⁰ Čapeta 2005, loc. cit. n. 16, p. 9.

³¹ Artigo 37 do Ato Constitucional sobre a Corte Constitucional da República da Croácia, Diário Oficial. 49/02.

³² Cheque a respectiva informação em <http://www.usud.hr/>, 20 de junho de 2013.

³³ Lei sobre Aplicações Financeiras e Acordos Pré-Falimentares, Diário Oficial 108 /2012.

O requerimento de avaliação de constitucionalidade de onze dispositivos da lei coloca a seguinte alegação no foco da objeção à Lei sobre Operações Financeiras e Acordos Pré-Falimentares: “nenhum mecanismo de controle de legalidade de procedimento para especificação de ações foram assegurados, o que leva a dispositivos ilegais e inconstitucionais”. V.

[http://www.index.hr/vijesti/clanak/kolakusic-trazi-ocjenu-](http://www.index.hr/vijesti/clanak/kolakusic-trazi-ocjenu-ustavnosti-zakona-o-predstecajnoj-nagodbi-linac-on-je-taj-koji-nista-ne-zeli-rjesavati/691675.aspx)

[ustavnosti-zakona-o-predstecajnoj-nagodbi-linac-on-je-taj-koji-nista-ne-zeli-rjesavati/691675.aspx](http://www.index.hr/vijesti/clanak/kolakusic-trazi-ocjenu-ustavnosti-zakona-o-predstecajnoj-nagodbi-linac-on-je-taj-koji-nista-ne-zeli-rjesavati/691675.aspx), 20 de agosto de 2013.

³⁴ V. “Izvanredna konferencija ministra financija 'suci nisu svete krave! A onog koji vladu optužuje za kriminal, nitko neće moći zaštititi’ [Conferência Especial do Ministro da Fazenda “Juizes não são Vacas Sagradas! Aquele que o Governo acusa de um Crime, Ninguém pode proteger”] <http://www.jutarnji.hr/-sudac-kolakusic-optužuje-vladu-da-se-bavi-kriminalom--linac-zestoko-uzvratio-na- napade/1116018/>, 20 de agosto de 2013.

³⁵ Segundo Rodin, “Quando mencionei que a percepção da lei é moldada através do discurso, eu queria enfatizar que o legislador e os tribunais têm uma participação importante nesse discurso. Na realidade, o legislador adota um certo parâmetro e então as cortes, por meio de sua interpretação, revelam o que esse parâmetro significa para elas e qual o seu sentido”. Rodin, loc. cit. n. 16.

³⁶ V. <http://www.jutarnji.hr/-sudac-kolakusic-optužuje-vladu-da-se-bavi-kriminalom--linac-zestoko-uzvratio-na- napade/1116018/>, August 20 2013.

³⁷ Ibid.

O ministro alegou que os interesses pessoais do juiz ou mesmo do Judiciário estavam por trás de tal recurso:

“Minha opinião a respeito do juiz que não quer julgar ou que se oculta atrás de seu requerimento não é positiva. É o tipo de pessoa que não quer resolver nada! Sua função é ater-se à lei. Se ele considerar que um credor foi prejudicado num processo de falência, ele deve proferir um julgamento negativo. Ele não o fez: ele simplesmente não quer julgar”. (V. http://www.hrt.hr/index.php?id=vijesti-clanak&tx_ttnews%5Btt_news%5D=217237&cHash=cdc596d0b5, 29 de julho de 2013).

“Ele [juiz] alega que falências pertencem ao âmbito de competências dos magistrados e que são eles que podem tratar dos direitos dos credores da melhor forma. Acordos pré-falimentares implicam custos aos credores, porém processos de falência também lhes acarretam grandes custos, que chegam até mesmo a exceder uma eventual compensação determinada pelo tribunal. Então, tudo gira realmente em torno do interesse dos credores?”

(V. <http://www.jutarnji.hr/-sudac-kolakusic-optužuje-vladu-da-se-bavi-kriminalom--linac-zestoko-uzvratio-na- napade/1116018/>, 20 de agosto de 2013)

³⁸ V. <http://www.index.hr/vijesti/clanak/kolakusic-trazi-ocjenu-ustavnosti-zakona-o-predstecajnoj-nagodbi-linac-on-je-taj-koji-nista-ne-zeli-rjesavati/691675.aspx>, 27 de julho 2013.

Esse argumento não era válido mesmo na época em que a Lei de Processo Penal estava em vigor, de 2008 a 2012, quando a Corte Constitucional decidiu abolir 43 de suas disposições. Rodin assinalou que no momento de seu ingresso na União Europeia, a Croácia tem se esforçado por harmonizar sua cultura jurídica com a da Europa, o que fomenta o pluralismo democrático e confere um papel diferente ao Judiciário, qual seja, o da “permanente interpretação das normas jurídicas” – “situações idênticas nas quais a lei deva ser uniformemente aplicada geralmente não existem”. Rodin, loc. cit. n. 16.

³⁹ V. <http://www.jutarnji.hr/branko-hrvatini--linicev-istup-nije-bio-pritisak-na-autonomiju-suda-/1116653/>, 27 de julho de 2013.

⁴⁰ V. <http://www.jutarnji.hr/sudac-kolakusic-podnio-zahtjev-ocjene-ustavnosti-zakona-o-financijskom-poslovanju-i-predstecajnoj-nagodbi/1117074/>, 20 de agosto de 2013.

⁴¹ Ibid.

⁴² D. Aviani & D. Đerđa, “Uniformno tumačenje i primjena prava te jedinstvenost sudske prakse u upravnom sudovanju” [Interpretação e Aplicação Uniforme da lei e a Singularidade da Prática das Cortes em Processos de Adjudicação Administrativa] 49 *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* (2012) p. 369, p. 372.

⁴² Rodin, loc. cit. n. 16.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ V. “Strategija reforme pravosuđa” [Estratégia de Reforma do Judiciário] www.uhs.hr/data_sve/docs/Strategija_reforme.doc, 20 de agosto de 2013.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ž. Harašić, “Sudska argumentacija” (Split, Pravni fakultet u Splitu, 2010) p. 99.

⁴⁶ Ibid., at p. 99

⁴⁷ Rodin, loc. cit. n. 16.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Uma vez que não pode haver, de acordo com Rodin, duas situações jurídicas idênticas.

⁵⁰ D. Aviani & D. Đerđa, loc. cit. n. 42, at p. 387.

⁵¹ Harašić, op. cit. n. 46, at p. 99.

⁵² Ibid., at p. 99, n. 155. Žaklina Harašić fundamenta a afirmação de que “o termo ‘precedente’ é característico para as cortes superiores em sistemas jurídicos continentais” por meio da pesquisa com relação à aplicação de Cf. B. Pokol, “Statutory Interpretation and Precedent in Hungary”, 46 *Osteuroparecht* (2000), 3-4, pp. 262-277.

⁵³ Harašić, op. cit. n. 46, at p. 100.

⁵⁴ Na Croácia, dá-se especial atenção à proteção do direito a um julgamento justo e razoável. Esse direito está previsto no Art. 6º da Convenção Europeia para a Proteção dos Direitos do Homem e das Liberdades Individuais e desde a entrada da República da Croácia no Conselho da Europa ele tem-se tornado a causa mais frequente de instauração de processo judicial contra a República da Croácia perante a Corte Europeia de Direitos Humanos (“aparecendo em 90% dos julgamentos que confirmaram violação da Convenção”). Cf. A. Uzelac, “Pravo na pravično suđenje u građanskim predmetima: nova praksa Europskoga suda za ljudska prava i njen utjecaj na hrvatsko pravo i praksu” [O Direito a um Julgamento Razoável em Casos Cíveis: Nova Jurisprudência da Corte Europeia de Direitos Humanos e seu Impacto no Direito e na Prática Croatas], 60 *Zbornik PFZ* (2010), pp. 101-148, p. 102.

⁵⁵ Barbić, loc. cit. n. 23.

⁵⁶ Aviani & Đerđa, loc. cit. n. 42, p. 371.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Rodin, loc. cit. n. 16.

⁵⁹ See Čapeta 2006, loc. cit. n. 16, p. 24.

⁶⁰ Ibid.

“Liberdade, direitos iguais, igualdade de gênero e de nacionalidade, promoção da paz, justice social, respeito aos direitos humanos, inviolabilidade da propriedade, preservação da natureza e do meio-ambiente, Estado Democrático de Direito e um sistema multipartidário democrático são os valores máximos da ordem constitucional da República da Croácia.”

⁶¹ Aviani & Đerđa, loc. cit. n. 42, pp. 388-389.

⁶² V. “Strategija reforme pravosuđa” [Estratégia de Reforma da Justiça] www.uhs.hr/data_sve/docs/Strategija_reforme.doc, 20 de agosto de 2013.

⁶³ Čapeta 2005, loc. cit. n. 16, p. 10.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ V. “Strategija reforme pravosuđa” [Estratégia de Reforma da Justiça] www.uhs.hr/data_sve/docs/Strategija_reforme.doc, 20 de agosto de 2013.

⁶⁷ Esta seção do trabalho é baseada em pesquisas de dois magistrados da Suprema Corte: J. Brežanski, “Zaštita prava vlasništva” [Proteção da Propriedade] V. www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/JBrezanski-Zas..., 20 de agosto de 2013, e M. Svedrović, “Kaznena djela zloporabe položaja i ovlasti iz čl. 337. i zloporabe ovlasti u gospodarskom poslovanju iz čl. 292. KZ-a: kaznenopravni dometi jedne zakonodavne nedosljednosti” [Crimes de Abuso de Poder e de Autoridade referidos no Art. 337 e Abuso de

Autoridade em Operações Comerciais Econômicas referidas no Art. 292 do Código Penal: Os Efeitos de uma Inconsistência Legislativa no Direito Penal], 14 *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* (2007) pp. 495-574.

⁶⁸ Brežanski, loc. cit. n. 68.

⁶⁹ Diário Oficial. 51/85, 42/86, 22/92, 70/93.

⁷⁰ Decisão da Suprema Corte da Croácia No. Rev 2991/90 de 23 de janeiro 1991.

⁷¹ Svedrović, loc. cit. n. 68.

⁷² Ibid., at p. 449.

⁷³ O Departamento de Direito Penal da Suprema Corte adotou, durante sua sessão de 2 de julho de 2007, a seguinte interpretação legal: “Um crime contra uma função oficial – abuso de autoridades em operações econômicas comerciais – descrito no Art. 337, §§3 e 4 do Código Penal, pode também ser cometido na forma de crime tentado.”

⁷⁴ Aviani & Đerđa, loc. cit. n. 42, at p. 378.

⁷⁵ Rodin, loc. cit. n. 16.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Um trabalho que foi apresentado pelo Presidente da Suprema Corte da Croácia, Branko Hrvatin, durante a conferência cujo tema era “danos morais” em Opatija, nos dias 23 e 24 de setembro de 2010. V. <http://www.vsrh.hr/EasyWeb.asp?pcpid=778>, 20 de agosto de 2013.

⁷⁸ Art. 11 da Lei de Tribunais, Diário Oficial 113 / 2008. V. mais sobre isso em Aviani & Đerđa, loc. cit. n. 42, p. 379, n. 44.

⁷⁹ A decisão da Corte Constitucional da Croácia: U-III-795/2004, 27 de outubro de 2004. V. mais sobre isso em Aviani & Đerđa, loc. cit. n. 42, p. 379.

⁸⁰ D. Ljubić, “Granice ustavnog sudovanja iniciranog ustavnom tužbom” [Limites na Adjudicação Constitucional iniciada em processos de Constitucionalidade] 50 *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* (2013) p. 159, p. 163.

⁸¹ Palestra do Presidente da Corte Constitucional J. Omejec durante o 178º fórum do Clube de Juristas da Cidade de Zagreb, realizado no dia 20 de junho de 2013. O tópico da palestra era “Mitos e Verdades com relação ao Papel da Corte Constitucional à luz da Europeização do Direito Croata”. V. <http://www.usud.hr/>, 20 de agosto de 2013.

⁸² Como exemplo, podemos mencionar crítica quase idêntica do acadêmico J. Barbić dirigida à Lei de Empresas Croatas (Barbić, loc. cit. n. 23) e de Aviani e Đerđa à Lei Croata de Controvérsias Administrativas (Aviani & Đerđa, loc. cit. n. 42, p. 379).

⁸³ Ljubić, loc. cit. n. 81, p. 173.

⁸⁴ Artigo 31 § 1º do Ato Constitucional sobre a Corte Constitucional da República da Croácia, Diário Oficial 49/2002.

⁸⁵ Ljubić, loc. cit. n. 81, at p. 163.

⁸⁶ A decisão da Corte Constitucional da Croácia: U-III-4611/2008 de 12 de maio de 2011. Diário Oficial. 59 / 11.

⁸⁷ Apesar do fato de haver certa discordância entre os juristas croatas a esse respeito. Efetivamente, S. Sokol, ex-presidente da Corte Constitucional (1999-2003), declarou o seguinte: “O princípio do império da lei é um objetivo que num caso concreto de interpretação constitucional pode fornecer à Corte Constitucional um fundamento sólido para considerar um dispositivo legal específico como inconstitucional devido a uma lacuna na lei que surge por ocasião da regulamentação de uma dada relação, uma vez que tal regulamentação leva à iniquidade ou discriminação contra um certo grupo. Em nossa opinião, é a última fronteira, e a Corte Constitucional, quando se trata de proteção do império da lei, não deve ir um milímetro além a fim de evitar sua transformação em legislador e em substituto deste no sentido literal da palavra. Da mesma forma, cremos que a Corte Constitucional não seria capaz de intervir caso o legislador falhasse em regular uma relação, ou relações, social(is), o que significa que não há uma

única disposição legal na qual possa haver uma lacuna legal ou com a qual essa lacuna possa ser relacionada”. S. Sokol “Ustavni sud Republike Hrvatske u zaštiti i promicanju vladavine prava” [A Corte Constitucional da República da Croácia na Proteção e Promoção do Estado de Direito], 51 Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu (2001) p. 1163.

⁸⁸ V. <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/205219/Od-150-spornih-clanaka-Ustavni-sud-ukinuo-tek-43-odredbe-ZKP-a.html>, 20 de agosto de 2013.

⁸⁹ Diário Oficial, 91/2012.

⁹⁰ V. <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/205219/Od-150-spornih-clanaka-Ustavni-sud-ukinuo-tek-43-odredbe-ZKP-a.html>

⁹¹ V. “Strategija reforme pravosuđa” [Estratégia de Reforma da Justiça] www.uhs.hr/data_sve/docs/Strategija_reforme.doc August 2013 20.

⁹² Ibid. V. também Hrvatin, loc. cit. n. 78.

⁹³ Apresentação do Presidente da Corte durante o 178º forum do Clube de Juristas da Cidade de Zagreb, realizado no dia 20

⁹³ Ibid. V. também Hrvatin, loc. cit. n. 78.

⁹³ Apresentação do Presidente da Corte durante o 178º forum do Clube de Juristas da Cidade de Zagreb, realizado no dia 20 de junho de 2013. O tópico da palestra foi “Verdades e Ilusões Relativas ao Papel da Corte Constitucional à Luz da Europeização do Direito Croata”. V. <http://www.usud.hr/>, 20 de agosto de 2013.

⁹⁴ Cf. Lech Morawski – Marek Zirk – Sadowski: Precedent in Poland. In: McCormick – Summers (eds.): Interpreting Precedents. Dartmouth, 1997. – Robert Alexy – Rolf Dreier: Precedent in the Federal Republic of Germany. In: McCormick – Summers (eds.): Interpreting Precedents. op. cit. – Massimo la Torre – Michele Taruffo: Precedent in Italy. In: McCormick – Summers (eds.): Interpreting Precedents op. cit.

⁹⁵ Cf. e. g. Bela Pokol: Jogelmélet (Theory of Law). Budapest 2005

⁹⁶ Antal Visegrády: Zur Effektivität des Rechts. In: Legal Philosophy: General Aspects. ARSP-Beiheft 82., Stuttgart 2002

Colloquium

Bencsik András PhD

adjunktus, PTE ÁJK, Közigazgatási Jogi Tanszék

Ercsey Zsolt PhD

adjunktus, PTE MIK

Gondolatok az önkormányzati közigazgatás modernizálásának lehetséges irányairól

I. Bevezető gondolatok

Napjaink közigazgatásáról megállapítható, hogy – az egy-másfél évszázaddal ezelőtti állapotokhoz képest – annak hatásköre jelentősen kibővült, ebből következően a végrehajtó hatalom részének tekinthető közhatalmi szervek több irányból, mélyrehatóan avatkoznak be az állampolgárok magánszférájába. Az is nyilvánvaló, hogy az állami döntések területi szinten történő végrehajtásában mind a területi államigazgatási, mind a helyi önkormányzati szervek részt vesznek. A közigazgatás és az emberek viszonyrendszerének szenzitív jellege kristályosodik ki abban a Magyary Zoltán és Kiss István nevéhez köthető megfogalmazásban, amely szerint „az önkormányzat az embert és nem csak a paragrafust látja a döntések meghozatalakor”, továbbá „az önkormányzat feladata az emberek szakszerű képviselete az állammal szemben”.¹ Mindezek alapján kiemelendő, miszerint igen nagy relevanciával bírnak azok a jogintézmények, amelyek az ügyfél és a hatóság viszonyában garanciát képesek nyújtani a hatósági eljárás gyors, szakszerű és hatékony lefolytatásának realizálására, a hatósági jogviszony struktúrájának lehetséges kiegyenlítésére.

Az elmúlt évek, évtizedek jogalkotási fejleményeit vizsgálva megállapítható, miszerint alapvetően két tendencia emelhető ki a közigazgatásra vonatkozó joganyag tekintetében. Egyrészt a jogállamiság elvéből fakadó elvárásként nehezedik a jogalkotóra a közigazgatás törvényességével kapcsolatos penzum, amely alapvetően két területen érvényesül: a jogszerűtlen közigazgatási aktusok megszületését kizárni (vagy legalábbis megakadályozni) képes eljárásjogi garanciák kiépítése, valamint olyan korrekciós mechanizmusok intézményesítése, amelyek alkalmasak lehetnek a közigazgatás működésében realizálódó „megbomlott törvényesség” utólagos helyreállítására.² Megfigyelhető ezen kívül egy másik törvényszerűség is, nevezetesen az, hogy a dinamikus alakuló környezetben ténykedő közigazgatás – sem szervezetét, sem működését, sem pedig személyi állományát tekintve – nem maradhat változatlan, mivel a korszerű működés megköveteli a szűkebb (és tágabb) társadalmi környezethez való folyamatos alkalmazkodást a megfelelő közigazgatási működés realizálása érdekében. Eme tendencia legmegfoghatóbb ered-

ménye az informatikai eszközök (egyre fokozódó) alkalmazása a közigazgatásban, az ún. e-közigazgatás kialakítására tett jogalkotói lépések.

Ez utóbbi felismerés olvasható ki a Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Programban (MP 11.0) lefektetett elvárásokból is, amely (szűkebb értelemben) két helyen is kitér a közigazgatás működésének elektronikus eszközök által történő modernizálásának prioritására. Egyrészt rögzítendő, miszerint önálló szerkezeti egység foglalkozik az „elektronikus közigazgatás kiterjesztése” érdekében szükséges jogalkotói és végrehajtói feladatokról.³ A dokumentum alapvető célként fogalmazza meg a közigazgatás hatékonyságának fejlesztését, amelynek egyik legalkalmasabb (de nem kizárólagos) eszközeként tekint az elektronikai eszközök igénybevételére. A korábbi években végbement ilyen irányú jogalkotási tevékenység értékelésének eredményeképpen a program deklarálja az elektronikus közigazgatás infrastruktúrájának bővítését és a kapcsolódó szolgáltatások színvonalának emelését két alapvető cél elérése – közelebről az ügyfelek és az ügyintézők helyzetének könnyítése, valamint a közigazgatási eljárások egyszerűsítése és gyorsítása – érdekében. A jogalkotó alapelveként határozza meg (1) az informatikai eszközök igénybe vételének a közigazgatás igényeihez igazítását, (2) a kapcsolódó infrastruktúra és a személyi állomány párhuzamos és fokozatos fejlesztését, valamint (3) a közigazgatási ügyintézésben szerepet játszó informatikai rendszerek „lehetséges centralizációját”.⁴

Megemlíthető azonban az is, hogy a közigazgatás modernizációja (ennek keretében az infokommunikációs eszközök igénybe vétele) a kormányablakok kialakításával összefüggésben is megjelenik a programban. Ebben a körben kiemelendő az ügyfelek oldalán érzékelhető információhiány, változó mértékű tájékoztatatlanság, amelynek orvoslása érdekében az alábbi prioritások fogalmazódnak meg:

- az egyes hatósági ügyek intézésére hivatott közigazgatási hatóságoknál érzékelhető különbségek (heterogén eljárások, különböző űrlapok és formanyomtatványok, eltérő arculat stb.) mérséklése;
- az ügyfelek fokozottabb és intézményesített informálásának, tájékoztatásának biztosítási, szervezett és magas színvonalú tárgyi és személyi keretek között; valamint
- az egyes ágazatokban eltérő intenzitással (lényegében alig-alig) alkalmazott informatikai megoldások és az elektronikus út igénybe vételének fokozása.⁵

Eme bevezető gondolatok után szükségesnek mutatkozik néhány, a témával összefüggésbe hozható alapfogalom tisztázása. Ennek keretében először az információs társadalom joga konkretizálendő, amelyet – a legtágabb értelemben – akként lehet definiálni, mint azoknak a szabályozott élethelyzeteknek az összességét, amelyek az információs társadalom keretei között felmerülhetnek.⁶ Az ún. e-közigazgatás kialakítása – a korábbi évtizedek „klasszikus” közigazgatás-fejlesztéséhez képest – új dimenziót jelent a közigazgatás, és újfajta kihívást a jogalkotó számára. Nem igényel bővebb bizonyítást, miszerint ez a tárgykör alapvetően két jellegzetességgel

(közelebről a heterogenitás és a komplexitás elvével) írható le. Nagyon széles spektrumon mozognak – köszönhetően a technológia gyors fejlődésének – az e körben igénybe vehető informatikai eszközök és megoldások, összetettnek tekinthető továbbá a vonatkozó joganyag is, mivel a közigazgatási informatikához kapcsolódó jogi normák kidolgozása tekintetében a nemzetközi ajánlások, az EU-s előírások, a nemzeti szintű jogalkotás, a bírói döntések, valamint a különböző szabványok és az önszabályozás is meghatározó szerephez jut.

A közigazgatás elektronizálásának folyamata szoros összefüggést mutat bizonyos új társadalmi igények megjelenésével is, amely alapvetően a közigazgatás személyi állománya munkaerejének automatizálásában, a költségek csökkentésének szándékában, valamint a gyorsaság és a hatékonyság intenzív realizálásában kristályosodnak ki. Ezzel összefüggésben két megjegyzés kívánkozik ide. Egyrészt világossá kell tenni, hogy bizonyos közigazgatási ügyfajták tekintetében fogalmilag kizárt (vagy legalábbis nagyon nehezen képzelhető el) az elektronikus, automatizált út alkalmazása.⁷ Másrészt megfigyelhető egy ezzel ellentétes tendencia is, amelynek a lényege úgy összegezzhető, hogy más területeken az elektronikus út lassan teljes egészében átveszi (és ezzel kiszorítja) a papíralapú ügyintézés szerepét.⁸

Mindezekre tekintettel az alábbi tanulmányban az elektronikus közigazgatás kialakításának menetét vizsgáljuk Magyarországon, ennek keretében szólunk a tárgykörhöz kapcsolódó alapidokumentumokról, érintjük a jogszabályi környezet legmeghatározóbb elemeit, a települési önkormányzatok által a modern, korszerű közigazgatási működés irányába tett erőfeszítéseket, eredményeket és tapasztalatokat. Mindezek tárgyalásához azonban elengedhetetlen a nemzetközi környezet számbavétele, így szükségesnek mutatkozik az európai fejlődési tendenciák érintése a tanulmány tárgyköre vonatkozásában.

II. Az Európai Unió e-közigazgatási politikája

Egyet lehet érteni azzal a megállapítással, miszerint „a hatósági ügyek elektronikus ügyintézése az elektronikus kormányzat megvalósításának kiemelten fontos része, alapvető eszközrendszere, ezért az elektronikus ügyintézés elemzése során megkerülhetetlen az e-kormányzat fogalmának elemzése”.⁹ Az elektronikus kormányzat egyfajta technológiai korszakváltást jelent, amely az informatika és a gazdaság fejlődése alapján az elektronikus eszközök alkalmazásával, az abban rejlő lehetőségek felhasználásával lehetővé teszi a kormányzás minőségi átalakítását a kormányzati tevékenység alapvető megváltozását. Az e-kormányzás az általános kormányzati stratégiai jelentőségű programokon belül magában foglalja (1) közigazgatás informatikai fejlődésre alapított átfogó reformját, (2) a közigazgatás technológiai modernizálását, (3) a közszolgáltatások elektronikus csatornákon, hálózatokon való hatékony elérhetőségét, valamint (4) a kormányzat és a társadalom tagjai közötti együttműködő, partneri, konzultatív viszony kialakítását. Az e-kormányzat – ehhez kapcsolódóan – biztosítja továbbá a kormányzással összefüggő információkhoz való nyilván-

nos hozzáférést és a hatósági ügyek körében az elektronikus úton történő hatékony ügyintézését is.

1. Az e-kormányzat fejlődése az Európai Unióban

Az Európai Unió Tanácsa a növekedésről, versenyképességről, foglalkoztatottságról szóló Fehér Könyv (1993. december 5.) alapján kérte fel az Unió érintett ipari ágazatainak, felhasználóinak és fogyasztóinak képviselőiből álló szakértői csoportot jelentés összeállítására. A jelentést egy, Martin Bangemann bizottsági tag által elnökölt felső szintű szakértői csoport készítette el az Európai Tanács 1994. június 24-25 között sorra kerülő ülésére „Európa és a Globális Információs Társadalom, Ajánlások az Európai Tanácsnak” címmel. A jelentés egy kiemelkedő jelentőségű nyilatkozatnak tekinthető, amely megfogalmazza az elérendő célokat és körvonalazza a globális információs társadalomban betöltendő európai szerep megvalósításához szükséges eszközöket.¹⁰

A Bangemann – jelentés alapján született meg az eEurópa akcióterv, amelynek alapvető célja az információtechnológiai alapú társadalmi berendezkedés megvalósítása Európában.¹¹ Az eEurópa Akcióterv 2000 júniusában készült el, amelyet a Feira-i Európai Tanács ülésére (2000. június 19.-20.) terjesztettek elő. Minden terület felülvizsgálására került az Akcióterv elkészítésekor, és három csoportba sorolták az elérendő célkitűzéseket. A három csoport a következők szerint alakult: (1) az internetes infrastrukturális háttér biztosítása, (2) az emberek felkészítése az információs kihívásra, valamint (3) az Internet-használati kiszélesítése fejlesztése.¹²

Ezt a dokumentumot követte az eEurópa 2002 akcióterv, amelyben célként fogalmazódik meg a közszolgáltatáshoz, és a közigazgatási ügyekhez való elektronikus hozzáférés biztosítása. Az elérendő prioritások között kiemelhetők az alábbiak: a kormányzati szervek nemzetközi szervezetekkel és az Európai Unió intézményeivel való hatékony együttműködésének fokozása, az elektronikus hatósági ügyintézési formák kialakítása, a közszolgáltatási információkhoz való hozzáférés lehetővé tétele, az elektronikus aláírás bevezetése a hatósági ügyintézésben. E célok elérése érdekében látott napvilágot az eEurópa+ program, amelyben az Európai Unió a csatlakozó országok számára gazdasági, társadalmi viszonyaihoz, fejlettségükhöz mérten határozott meg speciális intézkedéseket és megvalósítási határidőket, kiegészítette továbbá az eEurópa 2002 programtervet.

Az eEurópa 2005 további fejlesztéseket fogalmazott meg a korábbi programokon alapulva, valamint új akcióprogramot is meghatározott a közhivatalok számára biztosítandó szélessávú hozzáférés realizálása, a közbeszerzés elektronikus úton történő hozzáféréseinek megvalósítása, valamint a lakosság által igénybe vehető közigazgatási elektronikus szolgáltatások kialakítása érdekében.

Az ezt követően megalkotott i2010 stratégia az európai információs társadalom a növekedésért és a foglalkoztatásért alcímet kapta. Az i2010 célja, hogy költség-hatékonyabbá és hozzáférhetőbbé tegye a közszolgáltatásokat és javítsa az életminőséget, amelynek egyik eszköze az e-kormányzat fejlesztése.¹³

Kiemelendő végezetül az Európa 2020 stratégia, amelynek egyik kiemelt része a Digital Agenda, amelyet azért alkottak meg, hogy az információs és kommunikációs technológiák (ICT) alkalmazásának jelentős szerepet jelöljön ki Európa 2020-ra kitűzött céljainak megvalósításában. Legfőbb céljai között szerepel az egységes digitális piac kialakítása, az ICT eszközök, alkalmazások kialakítása, e-írásstudás fejlesztése, e-kereskedelem elősegítése, az internet biztonságának növelése, és (egyebek mellett) az elektronikus közszolgáltatások fejlesztése.¹⁴ Az „Európa 2020” stratégia meghatározza a szélessávú technológiák rendszerbe állításának fontosságát az EU-n belüli társadalmi integráció és versenyképesség előmozdításában. Elérendő cél a stratégia megfogalmazása szerint az, hogy Európában 2013-ig mindenki alapszintű szélessávú internetkapcsolattal rendelkezzen. Biztosítani kell 2020-ig minden európai polgárnak ennél is sokkal gyorsabb, legalább 30 Mbps sebességű internet-hozzáférést, illetve az európai háztartások legalább 50%-ának pedig a 100 Mbps-os sáv szélességet meghaladó internetkapcsolatot. Az egységes digitális piac megvalósulásához hozzájáruló célként fogalmazódik meg a dokumentumban az e-kereskedelem előmozdítása is, amelynek értelmében meg kell teremteni azt a feltételrendszert, hogy a lakosság 50%-a élni tudjon az interneten történő vásárlással 2015-ig.¹⁵

2. Az e-kormányzat Magyarországon

Az 1970-80-as évek fordulóján megjelentek bizonyos törekvések az e-közigazgatás elindulásának és fejlődésének megvalósulására, amelyek azonban megmaradtak a próbálkozások szintjén, kormányzati szinten nem nevezhetők sikernek ezek a kezdeményezések. Ilyen törekvésnek tekinthető például az 1971 és 1985 között készített Számítástechnikai Központi Fejlesztési Program, valamint az 1985 és 1990 közötti Elektronizációs Gazdaságfejlesztési Program.¹⁶

Fontos kormányzati feladatnak tekintendő az e-közszolgáltatások biztosításához kapcsolódóan az infrastruktúra fejlesztése a társadalmi elvárásoknak megfelelően. A kormányzatok stratégiai és szervezeti módszereket alkalmaztak az e-kormányzat létrehozására, amely fejlesztések jelentős mértékben az EU által biztosított forrásokra támaszkodtak, így az európai fejlődési tendenciákkal párhuzamosan alakultak ki a hazai alapdokumentumok is. Az IT fejlesztésbe az 1998-2002 közötti kormányzati ciklustól kezdődően komolyabb pénzügyi forrásokat fektettek. További jelentős, stratégiai programnak tekinthetők az új Széchenyi Terv keretében az Elektronikus Közigazgatás Operatív Program (EKOP) és az Államreform Operatív Program. Korszakunkban különös jelentőségű e-kormányzati célnak tekinthető az információs eszközök leghatékonyabb szintű kihasználtsága, amelynek egyik fejlődési iránya a mobiltelefon segítségével történő kommunikáció (M-kormányzat), valamint a digitális interaktív televízió keresztül megvalósuló közszolgáltatás (T-kormányzat).¹⁷

A fentiekben jelzett hazai és európai tendenciák fényében megállapítható, miszerint a közigazgatás nem maradhat változatlan a mellett a technikai-műszaki forradalom mellett, amelyet összefoglaló elnevezéssel

elektronikus közigazgatásnak, vagy még általánosabb megközelítésben „e-kormányzatnak” nevez a szakirodalom. Látható, hogy nem csupán az Európai Unióhoz tartozás ténye kötelezi az ilyen irányú jogalkotás kibontakozását, hanem végső soron a közszolgáltatások biztosításának színvonala és az ország versenyképessége is összefüggést mutat a vizsgált fejlődési irányokkal, amely szintén fejlesztésre kell, hogy inspirálja a tagállamokat. A kinyilatkoztatott programok, deklarált stratégiák azonban (azok tényleges megvalósulása nélkül) „pusztába kiáltott szónak” tekinthetők, így indokoltnak mutatkozik a magyar közigazgatás elektronizálása tekintetében vázolni azokat a (tovább)fejlesztési lehetőségeket, amelyek hozzájárulhatnak a közigazgatás működésének korszerűsítéséhez.

III. Záró gondolatok, következtetések

Az előzőekben kifejtettek alapján jól látható, hogy napjainkban az informatikai eszközök közigazgatásban történő alkalmazása (tágabb értelemben a közigazgatás modernizációja) ténymegállapításként és programként is értelmezhető. Ténymegállapítás, mivel – áttekintve az elmúlt években bekövetkezett, jogszabályokban testet öltő korszerűsítési törekvéseket – egyértelmű tendenciaként jelenik meg a közigazgatási szervek működésének új alapokra helyezése, a működő közigazgatás hatékonyságának növelése, az ügyfelekre háruló (eljárési és adminisztratív) terhek csökkentésének szándéka, az ügyfélorientált közigazgatás kialakítása és nem utolsósorban (fentiek egyik lehetséges eszközeként) az elektronikus közigazgatás széleskörű bevezetése. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy ez a folyamat „befejezetlen szimfóniának” tekinthető, mivel a folyamatosan (át)alakuló állampolgári (ügyféli) elvárások, a robbanásszerű technikai fejlődés hatása, valamint ezzel összefüggésben az információs önrendelkezési jog és az információs szabadság alkotmányi követelménye közötti egyensúly megteremtésének reális igénye a kiépített rendszer felülvizsgálatára és fejlesztésére készíti a jogalkotót.

A fent vázolt sajátosság kiolvasható a Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program folytatásának (MP 12.0) szóhasználatából is, amely a deklarált célkitűzések megvalósulásának mérlegét igyekszik megvonni, konkretizálja továbbá az elérendő célok realizálása érdekében szükséges intézkedéseket, részletezett beavatkozási területeket. E dokumentum leszögezi, miszerint az elektronikus közigazgatás megteremtése nem önálló beavatkozási területnek, hanem a hatékony közigazgatási működés megvalósítása érdekében megvalósítandó fejlesztések egyik lehetséges módszerének tekintendő.¹⁸

Az e-közigazgatással kapcsolatos állampolgári elvárások alapvetően három csoportba oszthatók, mivel az ügyfelek számára az informatika alkalmazása a közigazgatásban (1) az elektronikus ügyintézés széleskörű megvalósítását, (2) az elektronikus adatkikérési és tájékoztatói lehetőség megteremtését, valamint (3) a közigazgatás szervei által működtetett nyilvántartások közötti átjárhatóság biztosítását jelenti. Az MP 11.0 által meghatározottakhoz képest csekély intenzitást mutató megvalósulást érzékeli a dokumentum, amikor arra az álláspontra helyezkedik, miszerint „az eltérő fogalom-

meghatározások nehezé tették egyrészt az e-közigazgatás területének lehatárolását, másrészt az egyre szélesebb körű alkalmazás ellenére a szükséges belső tagolását, amely nélkülözhetetlen a hatékony forrásfelhasználás és fejlesztés érdekében”.¹⁹ Ezzel összefüggésben két megjegyzés kívánkozik ide: egyrészt az elektronikus közigazgatás kialakításának „nehézkés” menetrendje – álláspontunk szerint – inkább mutat releváns összefüggést a megfelelő források elégtelen voltával és ezzel összefüggésben az egységes infrastruktúra és informatikai háttér hiányával, mintsem a jogalkotótól származó definíciók közötti – kétségtelenül nagy – fogalmi eltérésekkel. Másrészt azonban egyértelműen látszik e fejlesztési irányvonal prioritásként történő kezelése abból, miszerint az EKOP (az Új Széchenyi Terv e-közigazgatási operatív programja) több mint 80 projekt (intézkedés) keretében 118 Mrd forint összegben irányoz elő forrásallokációt ezen a területen.

Érdeemes szólni azokról a dilemmákról is, amelyek általában megfogalmazódnak a közigazgatási reformokkal, különösen az elektronikus közigazgatás kiterjesztésével összefüggésben. E tendencia hívei arra az álláspontra helyezkednek, miszerint a XXI. század technikai „robbanása” mellett nem mehet el a közigazgatás sem, ezáltal ugyanis lehetőség nyílik egyes közigazgatási cselekmények, eljárási lépések automatizálására, amely alkalmas lehet az emberi munkaerő (bizonyos területeken történő) kiváltására. Az ellenzők szerint azonban ez a különböző „álnevek” égisze alatt véghezvinni szándékozott létszámleépítések megalapozását jelentheti, a folyamat kiteljesedése által pedig a lakosság „offline” része lemaradhat, kiszorulhat a közigazgatás működésének e szegletéből.²⁰ Nem tisztünk e tanulmány keretei között ennek a vitának az eldöntése, csupán jelezzük, hogy a két (egymással ellentmondásban álló) megközelítés rámutat arra a szükségszerűsége, miszerint kiemelkedő jelentőségű egyrészt a megfelelő jogi alapok és a fenntartható infrastruktúra kiépítése, másrészt a technikai háttér stabilizálása az elektronikus közszolgáltatások feltételeinek megteremtése érdekében. A technikai fejlődés által kristályosított instrumentumok egyre fokozódó alkalmazásának ugyanis egyetlen vezérlő elve lehet, nevezetesen annak a törvényszerűségnek a valóra váltása, amely szerint – Magyary Zoltán szavaival élve – a közigazgatás az emberekért van.

Jegyzetek

¹ Vö. Magyary Zoltán – Kiss István: A közigazgatás és az emberek. Magyar Közigazgatás-tudományi Intézet, Budapest 1939. 362-363. o.

² Ez a jogalkotói törekvés érhető tetten – egyebek mellett – az ügyféli jogok minél szélesebb körű biztosítását célul tűző jogintézmények bevezetésében; valamint a jogorvoslati rendszer tökéletesítésére törekvésben, így különösen a bírói út általánossá tételében a jogszabálysértő közigazgatási határozatok kiiktatása érdekében.

³ Vö. Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program (MP 11.0) 36. o.

<http://magyaryprogram.kormany.hu/admin/download/8/34/40000/Magyary-Kozigazgatas-fejlesztési-Program.pdf> (2014.11.09)

⁴ A MP 11.0 – túl a célkitűzések felvázolásán – konkrét jogalkotási feladatokat is meghatároz, így rögzíti az informatikai hálózat konszolidációját, a hálózatbiztonság helyreállítását, a Nemzeti Egységes Kártyarendszer bevezetését, valamint (egyebek mellett) az egységes kormányzati dokumentum- és iratkezelési rendszer irányába történő elmozdulás szükségességét.

⁵ Vö. Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program (MP 11.0) 40-41. o. <http://magyaryprogram.kormany.hu/admin/download/8/34/40000/Magyary-Kozigazgatas-fejlesztési-Program.pdf> (2014.11.09)

⁶ Vö. Veszprémi Bernadett – Czékman Zsolt: Az e-közigazgatás szakigazgatási alapjai. In: Lapsánszky András (Szerk.): Közigazgatási jog. Fejezetek szakigazgatásaink köréből I. Complex Kiadó, Budapest 2013. 345. o.

⁷ Talán nem szorul részletezésre, hogy pl. a temetési segélyezés vagy a szociális segélyek odaítélése a modern, korszerű közigazgatás keretei között is hagyományos, papíralapú keretek között történik.

⁸ Ld. az építési igazgatás hazai alakulását (ennek keretében az ÉTDR-rendszer működését), vagy az anyakönyvi eljárásról szóló 2010. évi I. törvény által intézményesített elektronikus anyakönyvi rendszer működését.

⁹ Gerencsér Balázs – Gyurita Rita – Lapsánszky András – Mudráné Láng Erzsébet – Patyi András – Varga Zs. András: Közigazgatási hatósági eljárásjog. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2009. 512. o.

¹⁰

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/muszaki/szamtech/wan/hatasok/bangemn.hun> (2014.10.05.)

¹¹ Boros Anita – Gerencsér Balázs – Gyurita Rita – Lapsánszky András – Patyi András – Varga Zs. András: Hatósági eljárásjog a közigazgatásban. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2012. 624. o.

¹² www.artefaktum.hu/irasok/e_europe.rtf (2014.10.06.)

¹³ Gerencsér Balázs – Gyurita Rita – Lapsánszky András – Mudráné Láng Erzsébet – Patyi András – Varga Zs. András: i.m. 513-514. o.

¹⁴ Boros Anita – Gerencsér Balázs – Gyurita Rita – Lapsánszky András – Patyi András – Varga Zs. András: i.m. 624. o.

¹⁵

http://www.infoter.eu/attachment/0003/2807_com2010_0245h_u01.pdf (2014.10.05.)

¹⁶ Lapsánszky András (Szerk.): Közigazgatási jog. Fejezetek szakigazgatásaink köréből. I. kötet. Complex Kiadó, Budapest 2013. 373. o.

¹⁷ Boros Anita – Gerencsér Balázs – Gyurita Rita – Lapsánszky András – Patyi András – Varga Zs. András: i.m. 625. o.

¹⁸ Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program (MP12.0) 41. o.

<http://magyaryprogram.kormany.hu/admin/download/d/2c/40000/Magyary%20kozig%20fejlesztési%20program%202012%2004A.pdf> (2014.11.09)

¹⁹ Uo. 42. o.

²⁰ Ehhez bővebben ld. Veszprémi Bernadett – Czékman Zsolt: i.m. 347. o.

Bujtár Zsolt

PhD hallgató, PTE-ÁJK

Kecskés András, PhD

habilitált egyetemi docens, tanszékvezető

PTE-ÁJK, Gazdasági és Kereskedelmi Jogi Tanszék

Egzotikus problémák a vállalatok irányítási rendszerében*

I. Bevezetés

Amikor a felelős társaságirányítás jogintézményi hátterének fejlődési irányait keressük, arra a következtetésre jutunk, hogy az egyes jogi szabályok hátterében a szabályozást megelőző vállalati visszaélések állnak. Habár e témakör szakirodalma szinte kimeríthetetlenül széles, mégis megfigyelhető, hogy a társaságirányítási rendszerek fejlesztésének irányait a jogi szakirodalom kissé sematikusan közelíti meg és ugyanazoknak a vállalati botrányoknak eseménysorát idézi fel. Ezek a gyakran ismételt sémák szinte kivétel nélkül az Egyesült Államok 2002-es társasági botrányai kapcsán felmerült vállalatok neveit említik meg, valamint azok csalárd nyugat-európai követőit. Amikor a gazdasági és jogi szakirodalom szerzői, vagy az üzleti élet képviselői még jobban le akarják egyszerűsíteni az említett modellt, a legismertebb érintett vállalat neve alatt, egyszerűen csak *Enron típusú* vállalati csalásokról beszélnek. Nem hagyható figyelmen kívül a média szerepe, hiszen világszerte ezek a botrányok kapták a legnagyobb publicitást. Ugyanakkor egyre több kutató és egyre több szakember hangsúlyozza, hogy a posztmodern vállalati visszaélések nem az *Enron* 2002-es csalárd ügyleteivel kezdődtek és nem is értek véget annak összeomlásával. Sőt, még a jelentősebb visszaélések sem korlátozódnak az Egyesült Államok vagy Nyugat-Európa területére.

Ebben a tanulmányban a szerzők célja, hogy olyan visszaélésekre irányítsák a figyelmet, amelyek az előbbi botrányoktól elkülönülnek térben vagy időben, emiatt a gazdasági és jogi szakirodalom gyakran, mint az egzotikus piacok válságait említi őket.

II. Az Egyesült Államok és a subprime válság

Az Egyesült Államok klasszikus értelemben sosem számított igazán egzotikus piacnak, hiszen a

legalapvetőbb pénz- és tőkepiaci trendek általában éppen a legnagyobb amerikai tőzsdéken rajzolódnak ki. Ugyanakkor a 2007-ben kezdődött *subprime* válság, vagyis az Egyesült Államokban kirobbant *másodlagos jelzálog hitelpiaci* válság annyira jellegzetesen tükrözte az Egyesült Államok pénzügyi rendszerében kialakult agresszív hitelezési gyakorlatot, hogy európai szemmel mégis rendhagyónak bizonyult.

Az Egyesült Államokban 2007-ben dőlt meg az a megfellebbezhetetlennek tűnő tézis, miszerint az ingatlanok árfolyamának növekedése konstans. A pénzintézetek által ingatlanfedezetre kibocsátott másodlagos jelzáloghitelek természete az volt, hogy a kibocsátott kölcsön fedezetét nem kizárólag az ingatlan piaci értéke jelentette, hanem az ingatlan prognosztizált jövőbeni értéknövekedése a kölcsön futamidejének lejártával. Így olyan pénzügyi eszközök kerültek kibocsátásra a bankok által, melyek a hitelszerződési konstrukciók biztosította profit ellenére is ingatag lábakon álltak. A *subprime* szerződések a népszerű lakossági hitelkonstrukciók voltak, mert könnyen juttatták likvid pénzügyi forrásokhoz az ingatlantulajdonosokat, akik a kölcsönt többnyire fogyasztási és befektetési célra használták fel.

A fogyasztási célú felhasználás növelte e konstrukció vonzerejét a lakosság kisebb vásárlóerővel bíró szegmensében is, míg a befektetési célú felhasználásra többnyire nagy kockázatvállalás mellett került sor.

A pénzügyi rendszer minden ágazata készségesnek mutatkozott, hogy kivegye a részét az ígéretes tranzakciókból. A *subprime* válságban érintett ágazatok között ugyanúgy megtaláljuk a befektetési bankokat, mint a pénzügyi konglomerátumokat, értékpapír biztosítókat és hitelminősítő intézeteket. Ezek közül is kiemelt szerepet töltött be a folyamatban öt befektetési bank (*Goldman Sachs, Morgan Stanley, Lehman Brothers, Merrill Lynch, Bear Stearns*); két pénzügyi konglomerátum¹ (*Citigroup, J. P. Morgan*); három értékpapírbiztosító (*AIG, MBIA Inc., AMBAC*) és három hitelminősítő (*Moody's, Standard & Poor's, Fitch Ratings*).

A *subprime* hitelek kibocsátásában közreműködő befektetési bankok az ingatlanok jövőbeni árfolyamára spekulálta, mint fedezetre. Ugyanakkor az ingatlanportfoliók és a hitelkonstrukciók értékének felmérése a hitelminősítőkre hárult, akik – mint később kiderült – az érintett ingatlanállományok, szerződési konstrukciók, pénzintézetek, vállalatok és ágazatok értékét is kedvezőbben mérték fel a valós adatoknál.

Az értékpapír biztosítók úgynevezett *hitelbiztosítási csereügyleteket* – az angol terminológia szerint *Credit Default Swap (CDS)* ügyleteket – bocsátottak ki arra az esetre, ha a hitelkonstrukciók bedőlnek. A biztosítási díjakból nagy profitra tettek szert, azonban stratégiai kockázatot vállaltak a bedőlt

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

hitelügyletek után potenciálisan fizetendő kártérítési összegek fizetésére irányuló kötelezettségvállalással.

A *hitelbiztosítási csereügylet (CDS)* gazdasági természetét szerint a biztosító kártérítést fizet, amennyiben a hitelkonstrukcióban biztosított félnek a hitelszerződés bedőlése folytán kára keletkezik. Ebből az is kiderül, hogy hitelbiztosítási csereügylet kötésével, – noha biztosítási és nem tőkepiaci ügyletről van szó – spekulálhatnak a piaci résztvevők hitelkonstrukciók ellen. Ironikus, hogy az értékpapír biztosítók, köztük a később bedőlt gigász, az *American International Group (AIG)* ügyfelei között olyan pénzintézetek is voltak, amelyek a saját maguk által kibocsátott hitelkonstrukciók ellen – így tulajdonképpen saját ügyfeleik ellen – spekuláltak. A spekulatív gondolkodásmód a *subprime* piacon még tágabb keretet nyert azzal, hogy a hitelkonstrukciók jogosulti pozíciójában helyet foglaló pénzintézetek speciális célú jogalanyként (*Special Purpose Entity – SPE*) létrehozott leányvállalataik segítségével nyilvános értékpapírokat bocsátottak ki, amelyek a *subprime* hitelkonstrukciókat vitték a tőkepiacra és kínálták megvásárlásra olyan befektetőknek, akik közül nem kevesen ugyanezeknek a konstrukcióknak a kötelezetti oldalán álltak.

Az így kibocsátott értékpapírok tőkepiaci kereskedelmére jellemző, hogy árfolyamukra nagy forgalmú, jelentős tőkeáttétellel végrehajtott, úgynevezett *derivatív kereskedés* zajlott. A *derivatív ügyletek* olyan *származtatott ügyletek*, melyekben nem kerül sor az adott tőkepiaci instrumentum tényleges adásvételére, csupán értékének jövőbeni alakulása függvényében – a derivatív kontraktus kondícióinak megfelelően – kifizetés teljesítésére az ügyletben résztvevő felek között. A *derivatív (származtatott) ügyletek* a piacon egyaránt jelen lehetnek, mint *egyszerű (határidős és opciós ügyletek)*, vagy *összetett derivatívák (pl. CDO)*.

Az ingatlanárfolyamok csökkenésével egyidejűleg tört ki 2007 nyarán a *subprime válság*, vagyis az amerikai *másodlagos jelzálog hitelpiaci válság*. A fentiek tükrében érthető, hogy az ingatlanárak csökkenése, a fedezetet jelentő ingatlan portfóliók gazdasági értékének túlértékelése, valamint az a körülmény, hogy e tévedésekre fény derült, szükségszerűen a teljes pénzügyi rendszert érintő válsághoz vezetett.

A pénzintézetek a leányvállalatok (*SPE*) által véghezvitt kibocsátásokból származó veszteségeket a saját pénzügyi beszámolójukra vonták azzal, hogy a befektetői bizalom növelése érdekében fedezeti ügyletekkel álltak helyt a leányvállalatokért. Ha nem így tesznek, a veszteségek egy része talán nem terjedt volna túl a kibocsátó *SPE*-ken. Így azonban a legnagyobb amerikai pénzintézetek (pl. *Bear Stearns, Lehman Brothers*) ezek áldozatul e pénzügyi láncreakciónak.

Az értékpapír biztosítás területén sem volt jobb a helyzet, ugyanis a hitelkonstrukciók bedőlésével egyidejűleg esedékessé váltak azok a kártérítési összegek, melyek a *hitelbiztosítási csereügyletekből (CDS)* eredtek. Ahogy a válság terebélyesedett, még olyan óriások is fizetésképtelenséget jelentettek, mint az *American International Group (AIG)*. A csődbement értékpapír biztosító ügyleteinek vizsgálata során az is kiderült, hogy a megkötött *CDS*-ek után kifizetett díjak nagy részét a vállalati vezetők javadalmazására már korábban folyósították, holott a biztosítás futamideje még javában tartott. Emellett az *AIG* biztosította az Egyesült Államok pénzügyi intézeteinek jelentős hányadát, így összeomlása piaci pánikhangulathoz és a tőkepiaci krízis elmélyüléséhez vezetett. Végezetül nagyon érdekes szempontként merült fel az is, hogy mivel a *CDS*, mint biztosítási konstrukció került piacra, a tőkepiaci és a pénzpiaci felügyelet egyaránt nagyon korlátozott terjedelemben tudtak vizsgálni ezen ügyletek természetét illetően.

A hitelminősítők rosszul szerepeltek a *subprime* krízis alatt. Sem az ágazat, sem a vállalatok, sem a pénzintézetek, sem a kibocsátott értékpapírok minősítése során nem sikerült koherens képet biztosítani a piacról. A válság rámutatott arra, hogy a hitelminősítés nem jár együtt olyan felelősségi mércékkel, melyeket a tevékenység jellege indokolna.

A lakosság még a pénzintézeteknél is nagyobb árat fizetett a válság elmélyülése során. Sok hitelkárosult veszítette el ingatlanát, melyet a hitelkonstrukció fedezeteként ajánlott fel. Emellett felélte és elfogyasztotta a hitelkonstrukció által biztosított likvid forrásokat, nem ritkán olyan életszínvonal fenntartásával, melyet valós pénzügyi lehetőségei nem tettek lehetővé. Azok befektetők, akik kibocsátott értékpapír, vagy derivatív formában megvásárolták a hitelkonstrukciók jogosulti pozícióit, hatalmas veszteségeket szenvedtek el: az ingatlanárak csökkenésével a papírok mögül eltűnt a fedezet.

A jelenségek összekapcsolódása folytán a válságkitört az ágazatból és átfogó amerikai, majd globális pénzügyi krízissé szélesedett: a hitelezés visszaesett, a pénzpiacok likviditása csökkent. A lakosság fogyasztása is visszaszorult, így a vállalatok bevételei is csökkentek, amely elbocsátásokat és a foglalkoztatási statisztikák romlását eredményezte. Ez tovább szűkítette a fogyasztási lehetőségeket és válság már-már a reál gazdasági ágazatokba is behatolt.

A *subprime válság* által orientált törvényhozást az Egyesült Államokban 2008 egyre sötétebb őszén a gyors beavatkozás igénye hívta életre. A 2008-as *Emergency Economic Stabilization Act* rendelkezései arról lettek nevezetesek, hogy végül is hatályba léptették azt a 700 milliárd dollár nagyságrendű banksegély csomagot (*Troubled Asset Relief Program – TARP*), amelyet korábban a *Kongresszus* nem sza-

vazott meg a bajba jutott pénzügyi intézetek számára. Tette ezt meglehetősen demonstratív módon, hiszen e banksegély minden amerikai polgár számára fejéenként mintegy 2295 dollár összegű közterhet jelentett, amennyiben pedig a dolgozó népesség viszonylatában vizsgáljuk, úgy még jelentősebb, 4635 dollár közteherrel számolhatunk. Nem véletlen, hogy a társadalmi léptékű felháborodás a kongresszust 2009 márciusában arra bátorította, hogy 328:93 arányban fogadja el azt a törvényjavaslatot, amely a vállalati vezetők bónuszait 90%-os adókulccsal szándékozott megkurtítani.

2010. július 21-én már szakmaibb szempontok érvényesültek a válságorientált törvénykezés tekintetében, amikor hatályba lépett a *Wall Street Reform and Consumer Protection Act (Dodd-Frank Act)*, amelynek célja elsődlegesen a pénzügyi szabályozási reform megkezdése volt. A törvény *Chris Dodd connecticuti* demokrata szenátor és *Barney Frank massachusettsi* demokrata képviselő nevéhez kötődik, akik a javaslatot a *Szenátus* és a *Kongresszus* elé terjesztették.²

Átfogó értékpapír piaci reformról volt szó, amely megerősítette a tőzsdefelügyelet, vagyis a *Securities & Exchange Commission (SEC)* pozícióját, kiszélesítve annak hatásköreit. A törvény növelte az elszámoltathatósággal és transzparenciával kapcsolatos követelményeket is, elsősorban a különböző értékpapír piaci derivatívák és a fedezeti alapok (*hedge fundok*) vonatkozásában. Emellett számos rendelkezést léptetett hatályba a biztosítási ágazat átfogó reformjának érdekében, létrehozva a *Federal Insurance Office*-t, egy olyan irodát, amely a *Kincstár (Department of Treasury)* titkárá mellett tölt be konzultatív, tanácsadói és monitoring funkciókat.

A *Dodd-Frank Act* új autoritásokat létesített a szisztematikus kockázatok feltérképezése és a pénzügyi intézetek átfogóbb felügyelete érdekében. Az e célra létrehozott két új ügynökség a *Financial Stability Oversight Council* és az *Office of Financial Research*, amelyek a *Kincstár (Department of Treasury)* felügyelete alá tartoznak.

A pénzügyi területen eszközölt fogyasztóvédelem (*consumer protection*) szervezeti háttérét erősítve a törvény létrehozta a *United States Consumer Financial Protection Bureau*-t (CFPB), amely a szövetségi joggal összhangban segít a pénzügyi termékek és szolgáltatások szabályozásában.³

A törvény emellett új csődgondnoksági (*receivership*) eljárást ír elő *Orderly Liquidation Authority* elnevezéssel, amelynek értelmében a *Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC)*⁴ csődgondnokként szolgálhat olyan jelentős és összetett pénzügyi vállalkozások számára, amelyeknek bedőlése jelentős kockázatot jelentene az Egyesült Államok pénzügyi stabilitásának vonatkozásában.

Az 1956-os *Bank Holding Company Act* módosításával a *Dodd-Frank Act* bevezette az úgynevezett

„*Volcker-szabályt*” (*Volcker Rule*)⁵, amelynek értelmében a pénzügyi intézetek nem tulajdonolhatnak nagyobb hányadot fedezeti alapokban és a kockázati tőkealapokban, mint az összes tulajdoni hányad 3%-át.

A törvény mégis vehemens kritika tárgyát képezte, mivel az átfogó, rendszerszintű *wall streeti reform* még így is elmaradt. Bár rendelkezései valóban számos területre terjedtek ki, a szisztematikus, vagyis a pénzügyi rendszer egészét érintő szabályozás ezúttal is elmaradt. A kritikák felhívják a figyelmet arra is, hogy a *Dodd-Frank* törvény szabályaitól függetlenül, továbbra sincsenek garanciák arra, hogy az *Egyesült Államokban* ne indulhatna útjára egy újabb *subprime* típusú folyamat, amely ismét pénz- és tőkepiaci krízist eredményezhet.⁶

Végezetül, mitől is volt a subprime válságnak egzotikus jellege? Annak ellenére, hogy az Egyesült Államok képezte kiindulópontját, még amerikai szemmel nézve is szokatlan méreteket öltött a kockázattal járó hajlandóság. Egzotikus jellegét éppen az jelenti, hogy a konzervatívabb befektetési politikát folytató európai pénzügyi intézetek jelentős része függetlenítette reálgazdasági folyamatait a *subprime* típusú megoldásoktól, még ha azok tőkepiaci hatásától nem is tudott szembesülni. Így a nem érintett pénzügyi intézetek egy válság által sújtott ágazatban, csökkenő részvényárak mellett, de mégis jó fundamentumokkal kerülhettek ki a folyamatokból és a tőkepiaci pánik múlásával hamar visszanyerhették részvényeik korábbi árfolyamát.

III. Egzotikus vállalati botrányok az Egyesült Államokon kívül

A *subprime* válság mellett számos vállalati botrány tépázta meg a befektetők tőkepiacok iránti bizalmát az elmúlt évtizedben. Ezek a botrányok sem ismertek országhatárokat, mert, ahogy a tőkepiacok, úgy a vállalati botrányok is nemzetközivé váltak.

Tanulmányunk következő részében azt vizsgáljuk, hogy Indiában, Japánban és Magyarországon a közelmúlt vállalati visszaélései milyen tanulsággal szolgálnak a felelős társaságirányítás szabályozása terén. Vajon megfelelő-e az ez irányú szabályozás a további hasonló botrányok megelőzéséhez? Amennyiben nem, akkor milyen további lépések szükségesek a jogalkotó és a tőkepiaci szereplők részéről a további hasonló események megelőzésére és így a tőkepiac iránti bizalom megerősítésére?

1. India - a túlszabályozottság és korrupció fogságából szabadulva

Időrendi sorrendben haladva először két indiai esettel foglalkozunk. A korábbi eset az *ITC*, mely 1996-ban⁷ történt. Az *ITC*⁸ egy a *luxemburgi tőzsdén*

is jegyzett több mint száz éves múltra visszatekintő indiai holding vállalat, mely a könnyűipar és a fogyasztási cikkek piacán végzett diverzifikált üzleti tevékenységet. A társaságot 1910-ben a BAT⁹ alapította az indiai piac dohányforgalmazásának közben tartására.¹⁰

A visszaélések a különböző nemzetközi kereskedelemre létrehozott leányvállalatok, az úgynevezett *chitaliak*-hoz¹¹ kapcsolódtak. A *chitaliak*, mint az ITC nemzetközi kereskedelmi leányvállalatai az ITC International igazgatóságában is képviseltették magukat. Az 1980-as években a *chitaliak* alapításával az ITC társaság azt a célt akarta elérni, hogy a külkereskedelemben is kiemelkedő teljesítményt érjen el a hazai sikerek után. 1989-ben az ITC a *chitaliak* részvételével *bukhara*¹² étterem lánc alapításába kezdett, hogy egy újabb lépést tegyen a nemzetközi szinten a növekedésre. Ez azonban nem bizonyult sikeresnek. A problémák összetett jellegét fokozta, hogy külső partnerek, – indiai állampolgársággal nem rendelkező – orvosok is részt vettek a projektben. A prognosztizált 25%-os éves profit ígérétenek és a nagy várakozásoknak tükrében még nagyobb volt a külső befektetők csalódása, mikor a vállalkozás nem teljesített az elvárásoknak megfelelően. Annak érdekében, hogy bukás ne kerüljön napvilágra, a *chitaliak*, azaz a nemzetközi kereskedő leányvállalatok megvették egy millió dollárért a bukott étteremláncot. A hozamokkal növelt befektetési érték viszont már négy millió dollár volt, amit a külső befektetők befektetések alapján visszakaptak, amely szintén a *chitaliak* közreműködésével jutott el hozzájuk bonyolult tranzakciók keretében. Ehhez a forrást az ITC dohánykereskedő egysége biztosította egy svájci bankszámlára utalva a pénzt. (Egy *Lokman* nevű *lichteinstei* társaság közbeiktatásával került a pénzösszeg a *chitaliak*hoz, annak érdekében, hogy pénzmozgás még nehezebben követhető legyen.) Ez volt az az alapügylet, ami később az ITC ellen a nemzetközi kereskedelmi szabályok (FERA)¹³ megszegése kapcsán indult.

Ezt követően az ITC a *chitaliak* segítségével számos társaságot hozott létre azzal a céllal, hogy olyan mértékű külkereskedelmi tevékenység látszatát keltse a társaság mintha az ITC India első számú exportőr vállalata lenne. ITC az import túlszámlázásával az export tevékenységen mutatta ki a külkereskedelmi profitot. Ezt követően minden külkereskedelmi partnerét arra kérte, hogy a *chitaliak*on keresztül végezzék külkereskedelmi tevékenységüket az ITC-vel. A *chitaliak* az – ITC döntése alapján – túlszámláztak az exporttevékenységüket, azaz több pénzt kaptak az ITC-től mind, amit a partnereik nekik fizettek. Például *Sri Lankába* 350 dolláros áron mutatták ki a tonnánkénti rizs exportot, holott csak 175 USA dollárt fizetett érte a vevő. Az ITC természetesen különböző módokon kárpótolta a *chitalia-*

kat a veszteségeikért. Például más export tevékenységet alulszámlázott vagy közvetlenül utalt pénzüsségeket a *chitaliak*knak az ITC Global Holdings PTE Limited, az ITC szingapúri cégén keresztül. Mindezek eredményeképpen 1996-ra az ITC Global Holding Limited jelentős veszteségeket halmozott fel. 16,34 millió USA dollár volt az 1995-96-os pénzügyi év vesztesége az 1994-95-ös pénzügyi év 1,7 millió USA dolláros profitjával szemben. További 20 millió USA dolláros veszteség halmozódott fel az ITC Globalnál, egy, az Agricultural Products Export Development Agency-től¹⁴ vásárolt rizs szállítmányon. A Szingapúrba szánt szállítmány késett, az ottani kereskedő cég ezért azt nem vette át, emelközben a rizs ára zuhanni kezdett. Ezután a ITC a szállítmányt visszavásárolta, és *Dubai*ba exportálta, amivel ráadásul megszegte a társaság a szigorú indiai külkereskedelmi szabályokat (FERA).

Ez a veszteség a *chitaliak*knál is megjelent, akik a cég elnöke *Krishan Lal Chugh* ellen szövetkeztek a – még mindig 31%-os tulajdoni hányadot kezében tartó – BAT-tal. A cél a cégvezető eltávolítása és a BAT társaságban meglévő részesedésének növelése volt. Ezt egy új könyvvizsgáló megbízásával kívánták elérni, amely az ITC audit bizottsága¹⁵ által indított vizsgálatban megerősítette a vélt 1990 és 1995 közötti szabálytalanságokat, mind a *chitaliak* mind az ITC esetében. Ennek eredményeként 1995-ben *Krishan Lal Chugh* lemondott a vállalat elnöki tisztségéről és tiszteletbeli elnöki (*president emeritus*) pozícióval kárpótolták, ezért a BAT ejtette a volt elnök ellen felhozott vádakát. A *chitaliak* azonban a veszteségeik kompenzálására pert indítottak az Egyesült Államokban az ITC ellen. A vád az volt, hogy az ITC fedőtársaságokat hozott létre külföldön, hogy a *chitaliak* helyett azokon keresztül bonyolítsa a külkereskedelmének egy jelentős részét, másrészt pedig a *bukhara* étteremláncsal kapcsolatos visszaélésekre alapozták az eljárást. Ezekre a visszaosságokra már az indiai hatóság, az Enforcement Directorate (ED)¹⁶ is felfigyelt és nyomozást indított az ügyben. Az ED a *bukhara* étteremláncban tulajdonosként megjelent orvosoknak történő fizetések FERA szabályok általi megsértését vizsgálta. Az ED hat szempont alapján, köztük a négy millió dolláros svájci bankszámlára történő utalás és az export alul és túlszámlázások ügyében nyomozott az ITC ügyben a FERA szabályok megsértése miatt. Ezt követően feljelentést tettek és fél évre előzetes letartóztatásra került az ITC felsővezetőinek egy része, akik óvadék ellenében szabadultak.

A peres eljárások is folytatódtak mivel az ITC is keresettel élt a *chitaliak* ellen. Mivel a *chitaliak* együttműködtek a nyomozóhatósággal és konkrét bizonyítékokat tártak fel a rizs- és kesudió exporttal összefüggő visszaélések kapcsán. Együttműködésükből adódóan a *chitaliak* vezetőit felmentették a

vádak alól. A BAT a többi rész tulajdonos pénzügyi intézménnyel, mint tulajdonosokkal saját jelöltjeit kívánta az ITC vezetésébe delegálni. Ezzel egyidejűleg az ITC korábbi igazgatói és felső vezetői az ügyben mentességért cserébe hajlandóak voltak információkat átadni a nyomozó hatóság részére.

Az eset 1998 januárjában¹⁷ az ICIC¹⁸-val történt – nem teljes körű – fúzióval zárult. Ennek keretében az ITC részvényesi az ICIC elsőbbségi részvényeire cserélhették le 15:1 arányban az ITC Classic részvényeiket. Ez úgy leértékelt a külső befektetők részvényeinek értékét, hogy a csere során a tulajdonukba került ICIC részvények 400 %-os árfolyamemelkedésére lett volt szükség ahhoz, hogy ne szenvedjenek el veszteségeket.

A másik indiai vállalati visszaélés 2006-ban történt és a *Satyam*¹⁹ elnevezésű emblematikus információs technológiai társasághoz köthető. A vállalatot 1987-ben *Ramalinga Raju* indiai üzletember alapította és 2008-ban, sikerei csúcán, 53 ezer alkalmazottal 3,2 milliárd USA dolláros tőzsdei kapitalizációval rendelkezett, emellett 185 olyan nemzetközi vállalkozást is tudhatott 700 ügyfelének körében, melyek a *Fortune magazin* 500 legsikeresebb vállalatáról összeállított listáján szerepeltek²⁰. A társaság részvényeit a *new-yorki* és *amszterdami* tőzsdén is jegyezték.

Ramalinga Raju 2009. január 7-én az igazgatótanácsához címzett leveléből²¹ azonban már komoly visszaélések képe rajzolódott ki. 1999-től a könyvelés éveken keresztül valótlan adatok alapján történt. A valóságos adatoknál a társaság számviteli rendszere 1,47 milliárd USA dollárral többet mutatott ki a pénzügyi eszközállományban. Ezzel párhuzamosan a kötelezettségeket a valóságnál kisebb mértékben tüntették fel a társaság könyvelési rendszerében. Ez a folyamat azt eredményezte, hogy 1999-től a *Satyam* tíz százalék feletti eredmény növekedést ért el, amit *Ramalinga Raju* mindenképpen fent kívánt tartani. Ugyanakkor a 2009. október 17-án megjelent pénzügyi jelentés már negyedéves szinten 75%-os eltérést mutatott a bevételek, és 97%-os eltérést az eredmény szintjén a valós adatokhoz képest.

Amint azonban később kiderült, cég alapítóelnöke *Ramalinga Raju* az általa hamisított bankszámlakivonatokkal felülértékeltette a vállalat készpénzállományát és azok után több betéti kamatot számoltatott el a valóságosnál. Az elnök közel hatezer fiktív munkabérszámlát hozott létre a saját számítógépén. Ezen kívül a társaság fiktív vevőket generált és azoknak fiktív számlákat állított ki, amivel magasabb bevétel látszatát keltette. Emellett meghamisításra kerültek az igazgatósági ülések jegyzőkönyvei, mert a társaság olyan hiteleket vett, amelyekre az igazgatóság nem adott felhatalmazást. 2008 decemberében *Ramalinga Raju* jóváhagyott az igazgatósággal egy vállalat felvásárlást,

melyben a *Satyam* jelentős részt vásárolt volna 1,6 milliárd USA dollárért saját családi cégeiben. *Ramalinga Raju* a *Maytas Infrastructure Limited* nevű vezető indiai infrastruktúra-fejlesztő vállalatban 37 %-os, a *Marytas Development* építőipari cégben pedig 35%-os tulajdonosi hányaddal rendelkezett a felvásárlás előtt. A felvásárlás célja a *Satyam* mérlegében lévő óriási eltérések eltüntetése lett volna, mert az említett cégeknek nagy nyeresége és jelentős árbevétele volt. Emellett a *Satyam* nagy mennyiségű fiktív készpénzállományát is eltüntethette volna a fúzióval, amennyiben fiktív átutalásokkal igazolható lett volna, hogy azt a korábbi családi cégek felvásárlására fordította. Ezt azonban a részvényesek felháborodása, majd ennek eredményeként a felvásárlás lebonyolításával megbízott *Merill Lynch*²² visszalépése megakadályozta.

Az események hatására a társaság új igazgatóságot nevezett ki az összeomlás megakadályozására. Az állami szervek is vizsgálatot indítottak. A társaságot 2009. április 13-án 1,13 USA dolláros árfolyamon a *Tech Mahindra*²³ információs technológiai társaság vásárolta fel. A részvények árfolyama kevesebb, mint egyharmada volt a botrány kirobbanása előtti árnak, aminek a következtében a befektetőknek komoly veszteséget kellett elszenvedniük. A társaság tíz vezető tisztségviselőjét köztük *Ramalinga Raju*t 2015 áprilisában (hat évvel a botrány nyilvánosságra kerülése után) hét év börtönbüntetésre ítélték, mellékbüntetésként pedig 804 ezer USA dollár bírság megfizetésére kötelezték.

Ha a két esetet összevetjük, akkor azt tapasztaljuk, hogy amíg az ITC a FERA megsértésével hágtat át felelős társaságirányítás könyvelési és könyvvizsgálati szabályait, majd ezt próbálta a vállalatvezetés elfedni alul- és túlszámlázásokkal és fiktív pénzügyi tranzakciókkal, addig a *Satyam* esetében egy gigantikus hamisítási botrány lavínja temette maga alá a társaságot. Az ITC esetében a felső vezetés és a leányvállalatok is tudtak a visszaélésekről. Így szinte a teljes vezetést érintette a visszaélés, sőt az eljárások során mind a *chitalia*-k, mind ITC saját álláspontot alakított ki, melyet egymással szemben is fenntartottak. A külkereskedelmi ügyletek összetett jellegre tekintettel, ebben az esetben a külső könyvvizsgálóknak nehezebb dolguk volt a visszaélés feltárása során. Ezzel ellentétben a *Satyam* esetében már a belső könyvelő és külső könyvvizsgálók felelőssége is teljesen egyértelmű. Amennyiben ugyanis a bankszámlakivonatokat egyeztetették volna, vagyis a bankoktól bekért bizonylatokat összevetik a vállalatnál rendelkezésre álló adatokkal, akkor a bankszámlák fiktív jellege feltárásra került volna. Ugyanakkor az ügyvezető igazgatósági tagok felelőssége jóval nagyobb, hiszen a vállalat munkavállalóiként szakmai felelősséggel tartoztak volna, hogy észrevegyék a fiktív munkavállalók vagy ügyfelek jelenlétét. A folyamatos média-

figyelem és a nemzetközi összefüggések is közrejátszhattak abban, hogy míg az ITC vezetői féléves előzetes vizsgálat után óvadék fejében szabadlábra kerültek és elkerülték a börtönbüntetést, addig a tíz évvel később már jóval súlyosabb büntetésben részesültek a *Satyam* vezetői, akik letöltendő börtönbüntetést, és a jelentős pénzbüntetést is kaptak. Ennek az ítéletnek már komoly elrettentő hatása lehet a jövőben. Mindkét társaság esete jól példázza, hogy a leányvállalatokkal történő visszaélésre és az ágazatilag idegen akvizíciókra és fúziókra jóval nagyobb figyelmet kell fordítani a jövőben.

2. Japán – a felkelő nép országa?

Ázsiában Japán a másik ország, ahol a legutóbbi időkben is jelentős felelős társaságirányítási visszaélésekből eredően történt tőkepiac bizalomvesztés.

Az *Olympos* nevű társaság esete a hosszú lezajlási időszak miatt különösen érdekes²⁴. A társaság az 1990-es évek elejétől próbálta elfedni azokat a veszteségeket, melyeket egyes befektetésein elszenvedett. Az *Olympos* több visszaéléssel is megpróbálkozott a veszteségek kompenzálása érdekében. Első alkalommal egy speciális célú jogalanyt (*SPE*) hozott létre azért, hogy azon keresztül²⁵ próbálja a veszteségeket eltüntetni. Az 1980-as évektől kezdve ugyanis a japán *yen* felértékelődése miatt a társaság üzemi eredménye csökkenni kezdett.²⁶ A társaság ugyanis exportra termelt, így a saját devizában jelentkező költsége (például a munkaerő költsége) növekedett, míg bevételei a *yen*hez képest gyengülő devizanemekben képződtek. Kirívó visszaélés, hogy az *Olympos* elnöke, *Toshiro Shimoyama* a *könyvelési osztály* alatt létrehozott egy agresszív vagyonekezelési egységet *Hideo Yamada* vezetésével, aki később könyvvizsgálója lett a cégnek. (A megoldás már csak azért is egzotikus, mert tipikus esetben az ilyen egységek a pénzügyi részleg alá tartoznak.) Japánban az ilyen egységeket *zaitekunak*²⁷ nevezik. 1987-től egy újabb vezető, *Hisasi Mori* is csatlakozott ehhez a vagyonekezelési csoporthoz. Az egység működésének bizalmi jellegét mi sem tükrözi jobban, mint hogy munkatársai a vállalati hierarchiában is magasra emelkedtek. *Hisasi Mori* a társaság elnökhelyettes lett, míg *Hideo Yamada* a társaság belső könyvvizsgálója. Az 1990-es évektől folyamatosan nőtt, az évtized végére pedig már a 100 milliárd *yen*t is elérte az egyre kockázatosabb befektetéseken elért veszteségek összege. A probléma tovább fokozódott azzal, hogy 1997-től a nemzetközi könyvelési sztenderdek bevezetése is napirendre került Japánban. A két könyvelési szakember felismerte, hogy ha a mindenkori piaci értéken (*mark to market*) kell nyilvántartani az eszközöket, akkor az eddig felhalmozott beszerzési árfolyamon nyilvántartott befektetéseken az eddig el nem könyvelt veszteséget, a társasági könyvelési rendszerében is meg kell jeleníteniük. Emiatt a veszteségek szük-

ségszerűen nyilvánosságra kerülnek. Ezért *Toshiro Shimoyama* elnök vezetésével a két pénzügyi szakember egy *tobashi sémát*²⁸ alkalmazott. Ennek keretében az *Axes Japan Securities* értékpapírkereskedő cég segítségével két speciális célú jogalanyt (*SPE*) hozott létre *Central Forest* és *Easterside Investments* néven, amelyekbe a veszteséges értékpapírokat transzferálva már nem kellett attól tartani, hogy a társaság mérlegében is megjelennek ezek a veszteségek, hiszen ezeknek az *SPE*-knek a pénzügyi adatait a nem kellett konszolidálni²⁹ a pénzügyi jelentések készítésénél. Időközben az *Olympos* a veszteségek elfedése érdekében kezdő és rossz anyagi helyzetben lévő társaságok részvényeit vásárolta fel 773 millió USA dollárért. Ezt követően kifejezetten magas tanácsadási díjakat fizetett 2008-ban³⁰ (687 millió USA dollárt) egy nem túljelentős tőkeösszegre értékelhető társaság, a *Gyrus* elsőbbségi részvényeinek megvásárlása során. A magas vételárakat olyan költségként könyvelték el, amelyet a társaság az évek folyamán tud elszámolni, amely időszak alatt értékcsökkenés jelentkezik. Ez az értékcsökkenés, mint költségtenyező jelentkezik, mely kimutatható a könyvelésben, behelyettesítve a korábban ki nem mutatott befektetési veszteségeket. Ez a megoldás időben lehetővé teszi a veszteségek fokozatos kimutatását, amely kevésbé feltűnő mintha azok egy összegben jelentkeznének volna. Azonban a *KPMG* az *Olympos* könnyvizsgálója ezt a költség-elszámolási formát nem tartotta elfogadhatónak, így az elszámolások egy részét azonnali értékvesztésként leírta az *Olympos*-szal 57 milliárd *yen* értékben 2009-ben és 2010-ben, ami az eredeti tervekhez képest sokszerű hatással járt. A *Gyrus* elsőbbségi részvényeinek tanácsadási díját sem fogadta el a *KMPG*, de a helyette újonnan megbízott *Ernst & Young* már igen. Az *Olympos* új elnöknek, *Michael Woodford*nak 2011 októberében csak néhány hónapra volt szüksége, hogy észrevegye a visszaéléseket különösen a magas tanácsadói díjakat. Azonban két héttel azután, hogy az ügyvezetés felé jelezte, hogy az eltérések kiigazítására van szükség a társaság megvált tőle, ő azonban a brit hatóságok felé jelezte a visszaéléseket. A társaság részvényeinek árfolyama zuhanni kezdett és több mint 70 %-ot esett négy hónap alatt, de sikerül felszámolni a társaságon belüli visszaéléseket a társaságot. 2012 februárjában a korábbi elnök *Tsuyoshi Kikukawa*, és *Hisashi Mori* valamint *Hideo Yamada* mellett az *Axes Japan Securities* három munkatársát is letartóztatta a japán nyomozó hatóság a 2008 és 2011 közötti visszaélések miatt.³¹

A második japán visszaélést, a *Toshiba* botrányt, a vele kapcsolatban eszközölt megelőző intézkedések összefüggésében érdemes részletesebben is elemezni. 2015 júniusában a társaságnak három hónappal el kellett halasztania az éves eredményeinek közzétételét,³² mert 1,2 milliárd USA dollár fik-

tív eredményt találtak a 2010 és 2015 közötti időszakokra visszamenően, ami egyébként az időszak teljes eredményének 30 %-a. Egyelőre még nincsenek részletes információk a könyvelési hibák természetével kapcsolatban, az azonban a *Toshiba* 2015. szeptember 7-én nyilvánosságra hozott éves pénzügyi jelentése³³ alapján jól látható, mik voltak az okok, amelyek a könyvelési visszaélésekhez vezettek.

A legfontosabb az igazgatótanács funkciójának megerősítése. Ezt a célt a külső résztvevők szerepének megerősítésével lehet leginkább biztosítani. A külső tagok számarányának minimálisan a testület létszámának felére növelésével a súlyuk már a testületben a szavazáskor is megnövekszik és a többségi véleményhez húzás is már a külsős tagok önálló véleménynyilvánítási lehetőségét támogatja.

Ami azonban különösen hasznos lehet, ha a külső (nem ügyvezető) igazgatósági tagok önálló ülést tarthatnak a társaság ügyvezető igazgatósági tagjai nélkül.³⁴ Ez a vezetői testületi ülésforma a külső tagok kizárólagos részvételével történik, ahol a belső ügyvezető tagok hiányában befolyástól mentes és bizalmas megbeszélést folytathatnak a napi-rendben lévő ügyekről, esetenként közös álláspontot kialakítva, melyet akár a menedzsmenttel szemben is képviselhetnek. Azzal is erősíthető a jövőben a külső tagok pozíciója, hogy közülük is választható az igazgatóság elnöke. A társaságirányítás nemzetközi gyakorlatával és tapasztalataival összhangban, szinte lehetetlen a túl nagy létszámmal működő igazgatóságok hatékony működtetése. A *Toshiba* 2014. évi pénzügyi jelentéséből kiderül, hogy a vállalat döntött a létszám mérsékeléséről és igazgatóságának létszámát tizenhat főről tizenegyre csökkenteni.

Mindkét japán társaság esetében megfigyelhető, hogy míg munkavállalói szinten a tradicionális japán erkölcsökön alapuló elkötelezettség előnyökkel jár, addig a vezetők esetében szervilis magatartásba csap át és kifejezetten a felelős társaságirányítási keretek ellen hat. Ezért fontosnak tartjuk, hogy a vállalati gyakorlat mind a külső igazgatósági tagok mind az audit bizottságok mind pedig a könyvvizsgálók esetében nagyobb teret engedjen a kérdések felvetésére és a kritikák megfogalmazására.

3. Magyarország – ahol a vállalatvezetési gyakorlat még csak most lépett felnőttkorba

És végül, de nem utolsósorban Magyarország, 2015 a brókerbotrányoktól volt hangos. A *Quaestor* csoport esetében a vállalatcsoport működése sem szervezeti kereteit tekintve, sem az irányítási szemlélet szempontjából nem felelt meg a korszerű és felelős irányítási követelményeknek. A *Quaestor* esetén a tényleges döntéshozatali hatáskör szűk

körben érvényesült, a kritikai szempontú döntéshozatali kontroll pedig csak formális és elégtelen keretek között működött.

A cégcsoport szerteágazó és jellemzően alacsony jövedelemtermelő képességű üzletágai nem tudták finanszírozni a magasabb megtérüléssel kecsegtető hosszabb távú tőkeigénnyel rendelkező, elsősorban ingatlanfejlesztésekre koncentrálnó és csak másodsorban kockázati tőkekezelő vállalkozásként történő működését.

A legfontosabb jövedelemtermelő üzletágakban a cégcsoport nem tudott sikeresen működni. Ezt támasztja alá az ingatlanalap relatív kis (2 milliárd alatti) összegűjtött tőkéje. A *Quaestor* jelzálogfinanszírozó vállalkozás mélyen a piaci átlag alatt teljesített, valamint a legnagyobb ingatlanfejlesztés (*Duna City projekt*) is meghiúsult a *Quaestor Pénzügyi Tanácsadó Zrt.* 2014. évi pénzügyi jelentése alapján.³⁵

A kötvények közel fele három éven belüli lejáratl került kibocsátásra, ami rövid távú, – az egy éves futamidejű értékpapírok esetében egyenesen pénzügyi – finanszírozási forma. Ezeknél rövid távú eszközökbe történő befektetésekkel biztosítható csak az ügynevezett *lejáratl megfelelés*.³⁶ Ezzel ellentétben a kötvénykibocsátásokból befolyt források szinte kizárólag hosszú lejáratl, jellemzően ingatlan és kockázati tőke jellegű projektben kerültek felhasználásra.

A *Quaestor* esetében a fenn említett egyszemélyi vezetést jól illusztrálja az a tény, hogy cégcsoport irányító és meghatározó jelentőségű vállalkozásaiban az igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok között is *Tarsoly Csaba* és felesége *Tarsolyiné Rónaszéki Erika* meghatározó szerepet töltött be a tulajdonosi jogviszonyuk mellett. *Tarsoly Csaba* mind a *Quaestor Pénzügyi Tanácsadó Zrt.* mind a *Quaestor Financial Hrvrira Kft-ben* önállóan volt jogosult cégjegyzésre³⁷ az utóbbi társaság esetében egészen 2007-től 2013-ig. A *Quaestor Pénzügyi Tanácsadó Zrt-ben* az a *Kiss Szilárd* volt felügyelőbizottsági tag – kis megszakítással közel nyolc évig –, aki az *Orgovány és Vidéke Takarékszövetkezet* felszámolásával összefüggésben előzetes letartóztatásban volt.³⁸ A cégcsoportban hat *offshore cég*.³⁹ köztük *liechtensteini, panamai, delaware-i és virgin-szigeteki* cég szerepel tulajdonosként. Az anyacég tulajdonosa is *offshore cég* az *INSULA Management Establishment*⁴⁰ 2012. február 29-e óta.

A *Buda-Cash Zrt.* botrány fő tanulsága, hogy az évek alatt felhalmozott veszteségek a korábban említett *tobashi séma* magyarországi alkalmazásának segítségével sem fedhetők el tartósan. Az 1997-es majd 2001-es és 2008-as tőzsdei válságok veszteségeit a *Buda-Cash Zrt.* fiktív ügyfelek közreműködése által⁴¹ próbálta leplezni a felügyeleti szervek előtt. Azonban a megfelelő ügyfélkonzisztencia-vizsgálat és a kiemelt vagyonnal rendelkező ügyfe-

lek szűrőpróbaszerű ellenőrzése ebben az esetben is kérdéseket vehetett volna fel, nemcsak a felügyeleti szervek, hanem a könyvvizsgáló részéről is.

A könyvvizsgálói szaktudás és függetlenség is jelentősen sérült a magyar brókerbotrányokban érintett társaságoknál. Nem lehet véletlen, hogy két felszámolásra ítélt bróker cég is ugyanazt a szakma számára kevésbé ismert társaságot alkalmazta külső könyvvizsgálóként⁴². A Magyar Nemzeti Bank mind a három botrányba keveredett bróker cégnél talált közös könnyvizsgálói működésre utaló jelzéseket⁴³

Ennek hatására szinte közvetlenül vette át az MNB⁴⁴ a SOX törvény üzleti összefonódások megakadályozása érdekében hozott azon rendelkezését, hogy egy könyvvizsgáló cég öt évnél hosszabb ideig ne lehessen egy kibocsátó partnere.

Ami mind a hat esetben fontos és nemzetközi tanulsággként is levonható, hogy a vállalatvezetőket meg kell tanulniuk beismerni a veszteségeket és szembenézni a saját és elődeik hibáival, ahelyett hogy rövid távú célokat határoznak meg és követnek, háttérbe szorítva a vállalat működésének stratégiai dimenzióit.

IV. Konklúziók

Egzotikus piacok társaságirányítási problémáiról beszélve, megállapíthatjuk, hogy perspektivikus megfigyelés kérdése, melyik vállalati botrány honnan számít egzotikusnak. Ugyanakkor igenis fontos odafigyelni az olyan válságtényezőkre, melyek atipikusnak számítanak, mert a globális és szisztematikus krízisek mellett ezek is jelentős piaci megrendülést okozhatnak. Sőt, amennyiben olyan gazdasági szuperrégióban zajlanak le, mint a *subprime* válság az Egyesült Államokban, még globális gazdasági recesszióba is torkolhatnak.

Annak, hogy egy vállalati krízis, vagy átfogó válság miért nyer ilyen egzotikus karaktert több oka is lehet, de elemzésünkéből világosan kiderül, hogy a gazdasági rendszer sajátosságai és az üzleti tradíciók mellett a jogi szabályozási környezet szerepe is meghatározó. Bizonyos típusú problémák csak bizonyos jogszabályi környezetben merülhetnek fel, ahogy azt a másodlagos jelzőlog hitelpiaci összeomlás 2007-ben az Egyesült Államokban megmutatta.

Az egzotikus piacok krízisének gazdasági sajátossága, hogy egy ország vagy régió sajátosságaiból ered és kezelése annyiban lehet egyszerűbb, amennyiben más országok vállalatai és pénzügyi rendszere reálgazdasági szinten független tud maradni ezektől a megoldásoktól. Amint azonban a 2007-2009-es tőkepiaci krízis eseményeiből kiderül, az egyre diverzifikáltabb globális arculatú befektetési portfóliók és a pénzügyi dereguláció kapcsán eltávolított jogi garanciák hiánya folytán egy egzotikus válság könnyen terjedhet el a piacokon.

Jegyzetek

- ¹ Diverzifikált pénzügyi tevékenységet végző vállalatcsoport.
- ² Lásd Kecskés András: Felelős társaságirányítás (Corporate Governance), Hvg-Orac, Budapest 2010. 148. o.
- ³ Lásd Kecskés András: Felelős társaságirányítás (Corporate Governance), Hvg-Orac, Budapest 2010. 148. o.
- ⁴ Az 1933-as Glass-Steagall Act által létrehozott részvénytársaság, amely letétbiztosítási funkciót lát el pénztételek számára.
- ⁵ A rendelkezést Paul Volckerről, a Fed korábbi elnökéről nevezték el.
- ⁶ Lásd Kecskés András: Felelős társaságirányítás (Corporate Governance), Hvg-Orac, Budapest 2010. 148. o.
- ⁷ Az eset részletes leírását lásd <http://www.scribd.com/doc/29784907/ITC-Corporate-Governance-Case#scribd>
- ⁸ Az ITC eredeti neve Imperial Tobacco Company of India Limited, melyet 1970-ben Indian Tobacco Limited-re módosítottak és vette fel a rövidített nevet ITC Limited formájában 1974-ben 2001-től pedig mint egy fogyasztási cikk konglomerátum a széles termékkör miatt a tevékenységek a társaság nevéből törésre kerültek és megmaradt az ITC Limited, de immáron nem rövidítésként
- ⁹ BAT British American Tobacco a világ legnagyobb dohánytermelő társaságainak egyike.
- ¹⁰ Lásd <http://www.itcportal.com/about-itc/profile/history-and-evolution.aspx> (2015. szeptember 19.)
- ¹¹ A név valószínűleg a félig kínai félig olasz származású gyermek elnevezésből ered
- ¹² Tájjellegű konyha.
- ¹³ FERA – Foreign Exchange Regulation Act of 1973. India külkereskedelmi és devizagazdálkodási alaptörvénye 1999-ig, mely az indiai joggal ellentétben, azt az elvet követi, hogy minden tiltott kivéve, amit külön nem engedélyeznek az állami szervek, jellemzően az India Jegybank a lásd http://www.karmayog.org/centralgovtacts/centralgovtacts_624_3.htm
- ¹⁴ A chitaliak által pénzügyileg garantált tevékenységet végző exportfejlesztési ügynökség
- ¹⁵ A társaság audit bizottsága egy speciális igazgatósági bizottság, amely a számvitel és a könyvvizsgálat felügyeletének kibővített feladatkörét látja el.
- ¹⁶ ED Enforcement Directorate az India Pénzügyminisztériumának adóosztályának vizsgálati szerve. Célja elsősorban a külkereskedelem és devizagazdálkodás szabályainak (FERA majd 1999-től a FEMA – Foreign Exchange management Act alapján) betartatása, valamint a pénzmosás elleni küzdelem (PMLA a Prevention of Money Laundering Act of 2002, a 2002-es pénzmosás elleni törvény alapján) és a gazdasági bűncselekmények felderítése. Az intézmény 1956-ban alakult, adó, rendőrségi valamint pénzügyi szakembereivel látja el feladatát.
- ¹⁷ Lásd <http://www.icmrindia.org/free%20resources/casestudies/The%20ITC%20Classic%20Story-6.htm> (2015. szeptember 17.)
- ¹⁸ ICICI India legnagyobb magán tulajdonban lévő bankja. A 2015 márciusában zárult pénzügyi év alapján 103 milliárd USA dolláros eszközállománnyal és 4050 bankfiókkal rendelkezik.
- ¹⁹ A társaság neve (Satyam) indiai nyelven igazságot jelent.
- ²⁰ Lásd <http://edition.cnn.com/2015/04/09/asia/india-scandal/> (2015. szeptember 14.)
- ²¹ lásd BHASIN, Madan Lal: Corporate Accounting Fraud: A Case Study of Satyam Computers Limited Open Journal of Accounting, 2013, 2, 26-38 30 old.
- ²² Merill Lynch vezető Egyesült Államok-beli befektetési bankok egyike. A befektetési bankok a felvásárlások során tanácsadóként is közreműködnek, akár a vevő, mint jelen esetben, akár a felvásárolni kívánt cég oldalán.

²³ lásd BHASIN, Madan Lal: Corporate Accounting Fraud: A Case Study of Satyam Computers Limited Open Journal of Accounting, 2013, 2, 26-38 33 old.

²⁴ Lásd <http://www.businessinsider.com/tsuyoshi-kikukawa-olympus-2011-11#ixzz3kUh5POMJ> (2015. szeptember 12.)

²⁵ Lásd <http://blogs.wsj.com/japanrealtime/2011/11/08/at-olympus-high-times-dark-shadow/> (2015. szeptember 12.)

²⁶ Lásd <http://www.cluteinstitute.com/ojs/index.php/AJBE/article/view/File/8812/8797> (2015. szeptember 13.)

²⁷ Zaiteku a zaimu tekunoroji kifejezés rövidítéséből ered, amelynek jelentése profitot elérni a tőke értékpapírok ingatlan és más eszközök használatával

²⁸ Tobashi japánul azt jelenti, hogy elrepül. Maga a tobashi séma pedig az eredeti jelentés alapján azt foglalja magában, hogy egy olyan pénzügyi csalás melynek során a társaság a veszteségeinek elfedésére egy külső cég segítségével a veszteséges értékpapírjait eladja vagy elcseréli más ügyfelek értékpapírjaira.

²⁹ A konszolidáció során a folyamatba bevont leányvállalatok és az anyavállalat társaságok egymással szembeni és minden egyes veszteségét és nyereségét összesítve és teljes körűen kötelesek megjeleníteni

³⁰ Lásd <http://www.japantimes.co.jp/news/2011/11/17/business/financial-adviser-falsified-estimates-for-gyurus-buyout/#.VeW4DX0ggkt> (2015. szeptember 1.)

³¹ Lásd <http://www.cluteinstitute.com/ojs/index.php/AJBE/article/view/File/8812/8797> (2015. szeptember 12.)

³² Lásd <http://www.businessinsider.com/afp-toshiba-scandal-exposes-japan-inc.s-governance-flaws-2015-7#ixzz3kVA0c8GY> (2015. szeptember 12.)

³³ Lásd <https://www.toshiba.co.jp/about/ir/en/finance/er/er2014/q4/ter2014q4e.pdf> 11. o. (2015. szeptember 12.)

³⁴ Lásd <https://www.toshiba.co.jp/about/ir/en/finance/er/er2014/q4/ter2014q4e.pdf> 12. o. (2015. szeptember 14.)

³⁵ Lásd Quaestor Pénzügyi Tanácsadó Zrt. 2014. évi pénzügyi jelentése 21. old.

³⁶ A lejáratú megfelelés azt jelenti, hogy a pénzügyintézetnek (kibocsátónak) az általa gyűjtött források és az általa kihelyezett eszközök (hitelek) lejáratú idejének folyamatosan és minden időtávra biztosítani kell az egyezését.

³⁷ Lásd <https://www.e-cegjegyzek.hu/index.html> (2015. június 14.)

³⁸ Lásd Origo: Két Quaestor-céget is felügyelt Kiss Szilárd, <http://www.origo.hu/itthon/20150331-kiss-szilard-ket-quaestor-ceget-is-felugyelt.html> (2015. június 20.)

³⁹ Lásd Hír24: Offshore cégek Tarsoly Csaba és a Quaestor erős emberei körül

<http://www.hir24.hu/belfold/2015/03/29/offshore-cegek-tarsoly-csaba-es-a-quaestor-eros-emberei-korul/> (2015. június 20.)

⁴⁰ INSULA Management Establishment LI-9490 Vaduz, Lichtenstein

⁴¹ Lásd HVG: Fiktív ügyfél kapott 62 milliárdot a Buda-Cashtól

http://hvg.hu/gazdasag/20150311_Fiktiv_ugyfel_kapott_62_milliardot_a_Buda (2015. szeptember 7.)

⁴² Lásd http://hvg.hu/gazdasag/20150313_Ugyanaz_volt_a_bedolt_BudaCash_es_a_Hung (2015. szeptember 18.)

⁴³ Lásd <http://gazdasagportal.hu/index.php/buda-cashquaestor-egy-konyvvizsgalo-a-kozos-kapocs-a-brokerbotranyban/> (2015. június 28.)

⁴⁴ Lásd 2015 évi LXXXV törvény 35. szakasz 2. bekezdés (2015. június 21.)

Ferencz Barnabás
tanársegéd, PTE ÁJK
Gazdasági és Kereskedelmi Jogi Tanszék

Felelős társaságirányítási felvetések a General Motors gyújtáskapcsoló-botrány tükrében

I. Bevezető

2014-ben bombaként robbant a hír, hogy a General Motors a gyújtáskapcsoló hibája miatt bal esetben elhalálozott vagy megsérült emberek számára kártérítési alapot hoz létre. A hibás alkatrész miatt ugyanis a hivatalos verzió szerint a tanulmány megírásakor 124 ember halt meg, 229-en sérültek meg.¹ A helyzet súlyosságát mutatja, hogy az ügyet az Egyesült Államok Kongresszusa is vizsgálja. Az amerikai kormányt különösen kellemtlenül érinti, mivel a General Motorst az adófizetők pénzén mentették meg, akik joggal elvárják, hogy az új cég sokkal felelősségteljesebb módon működjön, mint a reorganizáció előtt. Az ügy jelen állása szerint a GM és az Egyesült Államok Igazságügyi Minisztériuma alkut kötöttek, amelynek értelmében a 900 millió dollár² megfizetése fejében elhalasztja a vádemelést a vállalattal szemben.³ Felmerül a kérdés, hogy mindez elkerülhető lett volna-e, ha a *felelős társaságirányítás* szempontjai jobban érvényesültek volna a társaság irányításában?

Tanulmányomban a *corporate governance* nézőpontjából elemzem azokat a tényezőket, amelyek a botrány kirobbanásához vezettek. Ennek során a cikk áttekint néhány, a *corporate governance*-re vonatkozó fogalmat, ismerteti a General Motors történetét, vállalati kultúráját, és a vizsgálatok eredményeit röviden. A tanulmány nagyban épít a 2013-ban készült ún. *Valukas-jelentésre*, amely rendkívül kimerítően, majd 23 terabájtnyi dokumentum feldolgozásával göngyölitette fel a gyújtáskapcsoló-botrány történetét.⁴ Az összes ok ismertetésére terjedelmi okokból nem vállalkoznék, a tanulmány inkább néhány érdekesebb aspektussal foglalkozik.

II. Corporate governance, mint a társaságok felelős irányítási rendszere

Az események elemzése előtt érdemes felállítani azt a szempontrendszert, ami alapján vizsgálódásunkat folytatjuk. Ehhez segítséget nyújthat magának a *corporate governance*-nak a fogalma. *Kecskés András* meghatározásában a *corporate governance* az

nem más, „mint a társaságok felelős irányítási rendszere, amely a társaság ügyvezetése, tulajdonosai, munkavállalói és más érintettek közötti relációk viszonylatában realizálódik, amely a profitorientált működés törvényes, etikus, ésszerű, hatékony és társadalmilag is hasznos megoldásain alapul, és amelynek szabályait a jogszabályok, a piac és az üzleti szféra önszabályozó mechanizmusai adják.”⁵

Vagyis ezek alapján szükséges megvizsgálni, hogy a társaság viselkedése mennyiben felelt meg az itt felsoroltaknak, legfőképp abból a szempontból, hogy a társaság szervezeti felépítése, valamint a vállalati kultúra hogyan befolyásolta az önkorrrekcióra való lehetőséget, hogyan fajulhatott odáig az egész ügy, hogy majd 13 éven nem tettek semmit, mivel nem is tudták, hogy mit lehet tenni. Az ügy egyik érdekessége, hogy a társaság igazi „*gonosztévője*”⁶ nem is a vezető tisztségviselők közül került ki, hanem az ügy egyetlen alkalmazott elhibázott döntése, majd a döntésért való felelősségvállalás elkerülése miatt dagadhatott ekkora botrányra.

Felületesen szemlélve maga a témakör egyszerű termékfelelősségi tényállásnak tűnhet, amely a szűkebben vett *corporate governance* fogalomhoz nem tartozik,⁷ legalább is úgy semmiképp nem, mint a klasszikus (úgynevezett *Enron típusú*) vállalati csalások.⁸ Az események ilyesfajta értelmezése azonban mellőzi azt, hogy az ilyen és ehhez hasonló hibák, az azokra adott helytelen reakciók, mulasztások túlmutatnak a termék sajátosságain. Ezek ugyanis a társaság irányításának minőségéből szükségszerűen fakadó problémák, súlyos rendszerszintű elégtelenségek, amelyek egy idő után mindig kitermelik az ilyen fiaskókat.

III. GM rövid története

A General Motors két autógyár, a Buick és a mára feledésbe merült *McLoughlin* autógyár holdingcégeként jött létre 1908-ban. Az 1920-as években egyre több amerikai autógyár került a GM alá,⁹ és neki lát a nemzetközi terjeszkedésnek is.¹⁰ Ezekon kívül számtalan, nem kizárólag járműipari vállalat is köthető volt a céghez, mint a *Frigidaire* hűtők gyártásáért felelős háztartásigépgyártó részleg, vagy a mozdonyokat gyártó *Electric Motor Division*. A hatalmas és rendkívül szerteágazó, szinte kaotikus vállalatbirodalom összefogását *Alfred P. Sloan*-hoz köthetjük.¹¹ Az *Organization Study*, művében lefektette alapjait annak a szervezeti és társaságirányítási rendszernek, amely hosszú időre meghatározta a cég szervezeti kultúráját. Röviden úgy lehetne összefoglalni ennek lényegét, hogy a társaság távlati céljainak meghatározását, a pénzügyi felügyeletet, valamint az egyes, a divíziók között megosztásra kerülő alkatrészek, fődarabokra vonatkozó tervezés munkálatokat központosították, azonban az egyes divíziók önállósága megmaradt, hogy a legtöbb problémát a lehető legalacsonyabb szinten tudják

megoldani a társaságon belül.¹² Ennek célja az volt, hogy a legfelül lehetőleg csak a stratégiai problémákkal kelljen foglalkozni, elkerülve a felesleges mikromenedzsmentet.

A Sloan által lefektetett rendszer egészen az ötvenes évek végéig kiegyensúlyozottan működött, azonban 1958 után a vállalat pénzügyi vonaláról érkező vezetőknek a dominanciája megerősödött,¹³ és ezzel kezdetét vette az az időszak, amelyet *Mary Barra*, a GM jelenlegi vezérigazgatója úgy jellemzett, hogy a „*költség kultúrája*”.¹⁴ Az ebből fakadó vásárlói bizalomvesztés, ami jelentősen megnövelte az import autók iránti keresletet –különösen a 70-es években, amikor a Japánból importált kisautók hirtelen népszerűvé váltak–, az amerikai és a nemzetközi piacokon visszaszorította a *General Motors*. Ez volt tehát az egyik oka annak, hogy a GM 2009-ben csődöt jelentett, és az amerikai kormány segítségével reorganizálták a céget.

IV. GM vállalati kultúra

A vállalati kultúrának négy fontosabb eleme van, amely közrejátszhatott abban, az események szerencsétlen alakulásában. Az egyik a már említett költségkultúra volt, a másik az úgynevezett „*GM intés*” és „*GM bólintás*”,¹⁵ a harmadik az, hogy a problémákról nem lehetett nyíltan beszélni, negyedik pedig a zárványosodás, ami egyfelől a kívülállók szembeni ellenállást jelenti, másfelől pedig az információáramlás elégtelen mértékét.

1. A költségkultúra

Alapvetően egy vállalat irányításában kifejezetten helyes az a megközelítés, amelyik ügyel a költségekre, és igyekszik takarékosan működni. Azonban nem szabad, hogy egy társaság beleessen abba a hibába, hogy a rövidtávú költségcsökkentés miatt feláldozzon más szempontokat, amelyek megtérülése hosszabb távon várható. A *General Motors* a „*könyvelők hatalomátvétele*” után sajnos többször is belefutott ebbe a csapdába. Ez vagy a minőségbiztosítás, minőség-ellenőrzés hiányosságai miatt mutatkozott meg,¹⁶ vagy a termékek évről-évre történő „*lesilányításában*”¹⁷ de bizonyos esetekben akár emberéletek is múltak szűklátókörű takarékoskodáson, amelyet kifejezetten jól illusztrál a *Corvair-botrány*.¹⁸

2. A „*GM intés*” és a „*GM bólintás*”

A *General Motors*nál vállalati kultúrájára jellemző, hogy számtalan állandó és ad hoc bizottság működik, a sürgősebb feladatok elvégzésére pedig munkacsoportokat alakítanak.¹⁹ Ennek veszélye abban áll, hogy a bizottsági döntéshozatal miatt nehéz megmondani, hogy adott problémáért ki a

felelős. Így gyakran előfordult, hogy a vizsgálóbizottsági ülések után, a karjukat széttárva kijelentették, hogy nem találták meg a felelőst. Ezt nevezik „*GM-intésnek*”.²⁰ „*GM-bólintásnak*” nevezik azt, amikor egy ilyen ülés után a résztvevők látszólag támogatóan lépnek fel valamilyen ügyben, azonban a bizottsági üléseken tanúsított érdeklődés valamint a látszólagos siker után vagy nem történik semmi, vagy pedig elhatározzák, hogy egy további bizottsági ülésen még megbeszélik, ami azután vagy nem történik meg, vagy ismét terméketlenül zárul.²¹ Ez a két jelenség erőteljesen közrejátszott abban, hogy a vizsgálatok a végtelenségig húzódtak, és legtöbbször eredmény nélkül zárultak.

3. A problémák tabuként kezelése

Egy vállalaton belül nagyon fontos, hogy a működés során felmerült különféle problémákról nyíltan lehessen beszélni, hiszen érdemi megoldásokat csak így lehet találni. Azonban a *General Motors*on belül erre nem igazán volt lehetőség. Egyik legjobb példája ennek az a diasor, amely a hibajelentésekkel kapcsolatban megtiltotta az olyan kifejezések alkalmazását, mint a „*nem biztonságos*”, helyette inkább kevésbé kifejező „*biztonsági kérdéseket vehet fel*” szófordulatokat javasol.²² A gyűjtáskapcsoló hibájával kapcsolatban kiadott szerviz útmutatók a „*leáll*” kifejezést szándékosan kerülték,²³ nehogy azt a látszatot keltsék, hogy a probléma súlyosabb, mint ahogyan ők ítélik meg. Szintén ide tartozik, hogy a különféle vezetői jelentésekben nem tettek említést a halálos áldozatokról,²⁴ így a probléma súlyosságával nagyon sokáig nem is lehetett tisztában. A vállalat egyik volt alkalmazottja úgy nyilatkozott a vállalati kultúráról, hogy „*kirúgás járt azért, ha biztonsági és minőségi problémákról szolt valaki, de kirúgás járt azért is, ha nem beszélt róluk.*”²⁵

4. Zárványosodás

Kifejezetten veszélyes, ha egy szervezet nem hajlandó tudomást venni a külvilágról, és ami még annál is veszélyesebb, az nem más, mint amikor a szervezeten belül is zárványok keletkeznek. A GM történetében gyakran előfordult, hogy a kívülről érkező kritikákat, megjegyzéseket, javaslatokat ellenségesen fogadják.²⁶ Ennek veszélye leginkább abban áll, hogy elveszíti a szervezet a kapcsolatot a külvilággal, ami pedig még ennél is rosszabb, hogy egyes problémák sokáig azért nem oldódnak meg, mert a kívülről érkező megoldások és a külső ellenőrzés szempontjai nem érvényesülnek.²⁷ A szervezeten belüli zárványok leginkább abban voltak kimutathatóak, hogy egy ügyel párhuzamosan akár több bizottság, több munkacsoport is foglalkozhatott, úgy, hogy egymás munkájának eredményéről semmit nem tudtak.²⁸

V. A gyújtáskapcsoló-botrány

1. Kezdetek

Az előbbiektől tükrében érdemes végigkövetni az eseményeket. 1997-ben elkezdik felvázolni azt a keretrendszert, amely a későbbi Delta-platformra épülő autók (*Chevrolet Cobalt*, *Saturn Ion*, *Pontiac G5*, *Chevrolet HHR*) műszaki követelményeit tartalmazza. Többek között a gyújtáskapcsolóra vonatkozó specifikációkat is itt határozták meg, amely kimondta, hogy a gyújtáskulcs elfordításához 20 Nm forgatónyomaték szükséges. Az egység megtervezését és legyártását kiszervezték *Delphi Mechatronicshoz*, azonban az általuk legyártott kapcsoló problémásnak bizonyult, ráadásul nem is teljesítette az előírt követelményeket sem. Ray DeGiorgio, a GM-en belül gyújtáskapcsolóért felelős mérnök ezért áttervezte az elektronikai részt, majd annak ellenére, hogy a *Delphi* figyelmeztette a gyújtáskapcsoló többi hiányosságára, az azok kijavításra szánt javaslatokat elvetve jóváhagyta azt. Ennek oka valószínűleg az lehetett, hogy a 2000-es évekre mindennél fontosabb volt tehát egy modern, versenyképes kisautó kifejlesztése, hiszen a 90-es évek szabadidő-terepjáró hulláma a növekvő energiaárak miatt kifulladásban volt,²⁹ a vásárlók a takarékosabb autókat keresték. Egy ilyen kemény időszakban tehát nagy volt a nyomás a dolgozókon, hogy az új típus idejében kész legyen, így valószínűleg attól tartott, hogy a fejlesztés megakasztásával a projekt sikerét veszélyeztetné.³⁰

A próbapályán a tesztpilóták gyakran tettek bejelentést a könnyen elforduló kulcsokról, azonban ezt csak fogyasztókat érintő kellemetlenségként könyvelték el központilag, nem pedig életveszélyes hiányosként. Ugyanis nem volt tudomásuk arról, hogy a gyújtáskapcsoló kikapcsolt állapotában – egyébként biztonsági szempontból helyesen – a légszákok nem üzemeltek. Azzal, hogy a hibát félrekategorizálták, súlyosan alábecsülték annak jellegét, így áttervezésre nem került sor, az autók ezzel kerültek szériagyártásba. A későbbi próbapályán történő tesztek hatására, valamint a sorozatos panaszok hatására a Cobalt fejlesztéséért felelős csapat különféle rövid és hosszú távú megoldásokat dolgozott ki, mint például a kulcslyuk leszűkítését, vagy egy másik platform gyújtáskapcsolójának használatát, azonban ezeket költségtakarékossági okokból elutasították.³¹

2. A mulasztások sorozatának időszaka

Bár a fogyasztók gyakran panaszkodtak a hibás kapcsolóra, sőt, 2005-ben az Ügyfélszolgálat egyik munkatársa egy panaszhoz csatolt levelében már felvetette, hogy az autókat vissza kell hívni,³² mivel a kulcsok elfordulása balesetveszélyes. Ennek elle-

nére a GM úgy tartotta, hogy a jármű menetközben történő nem szándékos kikapcsolása nem veszélyeztet emberéleteket, mivel a járművet újra lehet indítani menetközben is. Vagyis, ebben az időszakban a vállalat, a média, a fogyasztók és a hatóságok is tudtak a problémáról. Ugyanakkor sokáig nem tudták azt, hogy a gyújtás levételével a légszákok nem nyílnak ki. Ennek a kritikus információnak a tudatában a gyújtáskapcsolóval kapcsolatos panaszokat súlyos, a bennülők biztonságát veszélyeztető problémaként kezelték volna, nem pedig vevőelégedettségi kérdésként.

Az amerikai közlekedési hatóság egyik tisztségviselője NHTSA³³ 2007-ben független vizsgálatot szeretett volna indítani a légszákok ki nem nyílásának ügyében, azonban ez meghiúsult, mivel a hatóság szerint a probléma súlya nem volt akkora, amelyek bárminemű vizsgálódást szükségessé tettek volna.³⁴ Ugyanis a hatóság számára sem volt világos az összefüggés a gyújtáskapcsolók gyengesége és a légszákok ki nem nyílása között, köszönhetően a GM hibás következtetéseket tartalmazó belső jelentéseinek.

Ennek a ténynek a pikantériáját az adja, hogy egy wisconsini rendőr a jelentésében rögzítette, hogy a balesetet szenvedett autó indítókulcsa kikapcsolt állapotban volt.³⁵ Ráadásul ennek a jelentésnek ugyanúgy a birtokában voltak, mint annak az *Indiana State University* által készített tanulmánynak, amely egyértelműen kimondta a gyújtáskapcsoló hibája és a légszákok ki nem nyílása között összefüggést.³⁶ Tovább bonyolította helyzetüket az a tény, hogy 2006-ban a *Delphi* áttervezte a gyújtáskapcsolót, amelyet *DeGiorgio* úgy hagyott jóvá, hogy senkinek nem szólt, és az új alkatrésznek nem adott másik cikkszámot. Így a 2008-as modellév utáni *Chevrolet Cobaltok*at nem érintette a probléma többé.³⁷ Azonban amikor a belső vizsgálatok során nem derült ki, hogy a kapcsolót áttervezték, így nem tudták összekötni a légszákok ki nem nyílását és gyújtáskapcsoló hibáját, ezzel is évekig húzódott az ügy.

3. A kiváltó ok keresése, a visszahívás elrendelése

A *General Motors* jogi osztályát 2010-ben figyelmeztette egy külsős ügyvéd, hogy az elkövetkező időszakban hatalmas összegű büntető-kártérítést (*punitive damages*) fizethetnek a légszákok ki nem nyílásával kapcsolatos vizsgálatok elhúzódása miatt. Emiatt a vizsgálatokat igyekeztek felgyorsítani, illetve külsősöket igénybe venni, de a legtöbb kísérlet elhalt, mivel nem kapták meg a megfelelő forrásokat, így nem tudták teljesen felderíteni az egyes eseteket. 2011 és a 2013-as időszak tehát a probléma felkutatásával telt, azonban a nem találtak semmit. 2013-ban *Lance Cooper*, az egyik áldozat ügyvédje felfogadott egy szakértőt, aki röntgenes vizsgálat-

nak vetette alá egy korai illetve egy kései Cobalt változatnak a gyújtáskapcsolóját. Ennek során kiderült, hogy az alkatrészt valóban megváltoztatták. Érdekességgépp megjegyzendő, hogy ennek az ügynek a kongresszusi vizsgálata alatt vallotta eskü alatt *DeGiorgio*, hogy nem emlékszik arra, hogy bármilyen változtatás történt volna a gyújtáskapcsoló felépítésében. Annak ellenére, hogy a legfelsőbb vezetés számára is világossá vált a visszahívás szükségessége, 2013 végéig nem döntöttek róla, mivel az ügy a bizottságok útvesztőiben bolyongott. A visszahívásokra ezért csak 2014 februárjától került sor, az érintett autók mennyisége pedig milliós nagyságrendre rúg.

VI. A Valukas-jelentés javaslatai

A jelentés a feltárt hiányosságok szanálására több javaslatot is tett. Ezek közül néhányat ismertetnék. Szervezeti változtatásként javasolta, hogy a biztonsági ügyekért is legyen egy felelős alelnök. Hangsúlyt fektetett arra, hogy jelenjen meg sokkal markánsabban a vállalat működésében az egyéni felelősség, így például minden egyes alkalmazottnak a feladata lenne, hogy biztonságossággal kapcsolatos észrevételeit jelentse, akik pedig az adott ügyben eljárnak, azoknak a feladatait és hatáskörét pontosan kell meghatározni. Fontosnak tartotta, hogy a biztonság sokkal hangsúlyosabban jelenjen meg a vállalati kultúrában, ne engedjék, hogy a biztonsági megfontolások a költségek miatt háttérbe szoruljanak. Az információs zárványok kialakulásának megakadályozására is javaslatot tett, így például javasolta, hogy a mérnöki csoportok szóban és írásban jelentsenek a jogi osztály felé.

VII. A jelentés után

A jelentés hatására, valamint a vizsgálatok eredménytelensége miatt alkalmazott retorzióként 15 alkalmazottat elbocsátottak, akik között voltak mérnökök és jogászok is. Így került elbocsátásra *Ray DeGiorgio* is.

A kései visszahívások, a halálos áldozatok magas száma és a folyamatban lévő peres eljárások miatt a GM megbízta *Ken Feinberget*,³⁸ hogy hozzon létre egy kártérítési alapot az áldozatok valamint hozzátartozóik számára.³⁹ Az alap rendkívül bőkezűnek tűnik, ugyanis a kérelmet még az is benyújtja, aki a baleset idején saját maga sem az elvárható módon viselkedett (ittas volt, vagy nem kötötte be az övét, stb.), vagy olyanok is, akik korábban már meggyeztek a General Motorsszal, de nem tudtak a gyújtáskapcsoló hibájáról. Összesen 4343 kérelmet nyújtottak be, ebből 399 kérelmet kedvezően bíráltak el. Bonyolítja a helyzetet, hogy a csőd eljárás előtt történt balesetek miatt nem perelhető a GM,

így azok, akiknek a kérelmét az alap elutasítja, a követelésüket nem peresíthetik.⁴⁰

Mint ahogyan a bevezetőben is említésre került, az Egyesült Államok Igazságügyi Minisztériuma 900 millió dolláros bírságot szabott ki a vállalatra és két évre elhalasztotta a vádemelést. Azonban az alkut különösen ellenzi *Ralph Nader* az amerikai fogyasztóvédelem egyik legjelentősebb képviselője, valamint az áldozatok hozzátartozói is, mivel szerintük az egész nem több, mint egy „kézcsapás”.⁴¹ Ez azonban semmiképp nem jelenti azt, hogy egyes személyekkel szemben nem indítanak majd büntetőeljárást.⁴² Főleg annak fényében, hogy *DeGiorgio* eskü alatt állította, hogy nem volt tudomása a kapcsoló áttervezéséről, miközben ő maga tervezte át. A bírságot érdemes annak a tükrében is megvizsgálni, hogy pár évvel korábban a *Toyotának* a beragadós gázpedál miatt 1,2 milliárd dollárt kellett fizetnie, és abban az esetben csak öt halálos áldozat volt. Ennek oka valószínűleg az, hogy a *General Motors* együttműködött a kormánnyal.⁴³

VIII. Záró gondolatok

A fentiek tükrében elmondható, hogy a több mint 10 éve tartó botránynak még mindig nincs vége. Bonyolítja a helyzetet, hogy nemcsak a *Delta-platformra* épülő autók, hanem más típusoknál is megjelent a gyújtáskapcsoló probléma, amelyre viszont nem tartoznak a kártérítési alap alá.

A leírtak alapján könnyű lenne csak egyetlen felelősre hárítani az egész ügyet. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy az emberek hibázhatnak, viszont egy megfelelően felépített, a hatásköröket és a felelősséget megfelelően telepítő szervezetben, megletek volna az önkorrekció lehetőségei. Ehhez azonban még az is kell, hogy a szervezetben lévők nyíltan merjenek beszélni a problémákról, ne legyen olyan érzésük, hogy az állásuk kerülhet veszélybe, ha őszintén és világosan kifejezik aggodalmaikat. Az őszinte párbeszédre márpedig nem volt lehetőség.

Végül annyit érdemes még megjegyezni, hogy amikor felelős társaságirányításról beszélünk, fontos tudni, hogy a társaság vezetése felelősséggel tartozik mindenkinek, akik a társaság tevékenységében érdekeltek. Erre hívta fel a figyelmet Kecskés András 2010-ben, a Jura c. folyóiratban „*The Legal Theory of Stakeholder Protection*” c. tanulmányában,⁴⁴ kiemelve, hogy az érintettek köre olyan széles lehet, hogy az államot vagy a társadalom egészét is magába foglalhatja.⁴⁵ Ők a stakeholderek, akik joggal várhatják el, hogy a társaság működésével kárt ne szenvedjenek. A GM vezetéséről az elmúlt tizenöt évben joggal mondhatjuk el, hogy a társaság stakeholdereit cserbenhagyta.

Jegyzetek

¹ GM Ignition Compensation Claims Resolution Facility: Detailed Overall Program Statistics – Revised (as of August 21, 2015)

http://www.gmignitioncompensation.com/docs/Program_Statistics_8162015.pdf (2015. augusztus 27.)

² Érdeemes összevetni azzal, hogy a Toyota 1,2 milliárd dollár büntetést fizetett

³ Spector, Mike – Matthews, Christopher M. – Barret, Devlin 2015: GM Justice Department Near Criminal Settlement Over Defective Ignition Switch, Wall Street Journal Szeptember 16. <http://www.wsj.com/articles/gm-justice-department-near-criminal-settlement-over-defective-ignition-switch-1442438829> (2015. szeptember 16.)

⁴ Ld. Valukas, Anton R.: Report To Board Of Directors Of General Motors Company Regarding Ignition Switch Recalls May 29, 2014. Jenner & Block 2014. 13. o.

⁵ Ld. Kecskés András: Felelős társaságirányítás (Corporate Governance). Hvg-Orac Kiadó Kft., Budapest 2010. 13. o.

⁶ corporate wrongdoer

⁷ Ld. Kecskés 2010: i.m. 17. o.

⁸ Ld. Kecskés András: Az Enron botrány és az üzleti jog rohadt almái, Magyar jog, 2008. június. 429-440. o.

⁹ 1931-re GM autóiropari portfóliója alkották a Chevrolet, Pontiac, Oldsmobile, Buick, LaSalle, Cadillac márkák

¹⁰ Amerikán kívüliek a brit Vauxhall és a német Opel voltak.

¹¹ Alfred P. Sloan Jr. a General Motorsnál a CEO pozíciót töltötte be 1923-1956 között, valamint az igazgatótanács elnöke volt 1937 és 1956 között.

¹² Ld. Wright, Patrick J.: On a Clear Day You Can See General Motors – John Z. Deloran’s Look Inside the Automotive Giant Wright Enterprises 1979 223-224. old

¹³ Ld. Wright 1979: i.m. 227.o.

¹⁴ Ld. Higgins, Tim – Green Jeff – Plungis Jeff 2014: Barra Seeks to Distance GM From Old Cost-First Culture Bloomberg április 2. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-04-02/barra-seeks-to-distance-gm-from-old-cost-first-culture> (2015. augusztus 31.)

¹⁵ Ld. Valukas 2014: i.m. 255. o.

¹⁶ Ld. Wright 1979: i.m. 254-255. o.

¹⁷ Az angol-amerikai „decontenting” kifejezés fordítása. Ez azt takarta, hogy a költségek csökkentése érdekében silányabb anyagokat kezdtek el használni, valamint bizonyos felszereléseket, kiegészítőket már külön kellett megvásárolni, ami néhány évvel azelőtt az alapfelszereltséghez tartozott. Wright 1979: i.m. 154. o.

¹⁸ Az 50-es évek végére az Egyesült Államokban felvirágzott a kompakt autók importja, többek között az 1958-as recesszió miatt is. Az egyik legnépszerűbb import autó a Volkswagen Bogár volt. A három nagy autógyártó, a GM, a Ford, és a Chrysler észrevették a piaci rést, amelyet a hazai gyártók közül csak az utolsó megmaradt független gyártók próbáltak kitölteni. Ezért kifejlesztették a Chevrolet Corvair típusú, amely a Bogár mintájára léghűtéses, farmotoros, hátsókerék meghajtásos volt. A hátsó felfüggesztés a Porschék mintájára lengőkaros volt, ami olcsóbb volt, viszont nagy sebességeknél veszélyessé tette a hirtelen manővereket. A konstrukció hiányosságaiából fakadó balesetek orvoslására több javaslat is született, de költségvetési okokra hivatkozva mind el lettek utasítva. A Ralph Nader által írt „Unsafe at any Speed” című könyvének hatására kirobbant botrány miatt döntöttek úgy, hogy a hátsó felfüggesztést végül is teljesen áttervezik. Ld. Wright 1979: i.m. 64. o.

¹⁹ Ld. Wright 1979, i.m.

²⁰ Ld. Valukas 2014, i.m. 255-256. o.

²¹ Ld. Valukas 2014, i.m. 255-256. o.

²² United States Department of Transportation National Highway Traffic Safety Administration: Consent order Exhibit B. 42. o.

²³ Ld. Valukas 2014, i.m. 8. o.

²⁴ Ld. Valukas 2014, i.m. 257. o.

²⁵ Ld. Sheridan, Patrick M., 2014: GM’s ‘culture’ blamed for current crisis CNN Money június 28.

<http://money.cnn.com/2014/06/28/news/companies/gm-smerconish/index.html?iid=EL> (2015. szeptember 18.)

²⁶ Ld. Wright 1979, i.m. 258. o.

²⁷ Ld. Kecskés András: Befektetővédelmi reformok az Egyesült Államokban és Európában, Magyar Jog 2009. május 302. o.

²⁸ Ld. Wright 1979, i.m. 254-255. o., Valukas 2014, i.m. 256-257. o.

²⁹ Ld. Valukas 2014, i.m. 17. o.

³⁰ Ld. Valukas 2014, i.m. 250. o.

³¹ Ld. Valukas 2014, i.m. 90. o.

³² Ld. Valukas 2014, i.m. 89. o.

³³ National Highway Transport Safety Association, rövidítése NHTSA

³⁴ Ld. Wallace, Gregory – Isidore, Chris 2015, Documents show GM, regulator dropped ball before fatal crashes 2014. március 30. CNN Money

<http://money.cnn.com/2014/03/30/autos/general-motors-recall-documents/> (2015. szeptember 18.)

³⁵ Ld. Valukas 2014: i.m. 115-177. o.

³⁶ Ld. Valukas 2014, i.m. 123. o.

³⁷ Ld. Valukas 2014, i.m. 190. o.

³⁸ Ken Feinberg a mediáció és alternatív vitarendezés egyik kiemelkedő egyénisége. Ő szervezte meg többek között a szeptember 11.-i terrortámadás áldozatainak kompenzációját lebonyolító alap létrehozását, de hozzá köthető a bostoni bombatámadások és az aurorai lövöldözés áldozatainak kompenzációja is. Gyakorlati tevékenysége mellett több neves egyetemen is oktatott, többek között a Harvard Law Schoolban is.

³⁹ GM Ignition Compensation Claims Resolution Facility: Feinberg Announces GM Ignition Compensation Claims Resolution Facility

<http://www.gmignitioncompensation.com/docs/PRESS%20RELEASE%20WITH%20EDITS%206%2030%2014%20FINAL.pdf> (2015. szeptember 18.)

⁴⁰ Ld. Fisk, Margaret Cronin – Green, Jeff, 2015: Many Ignition Switch Claimants Excluded from GM Compensation Fund Insurance Journal július 1,

<http://www.insurancejournal.com/news/national/2015/07/01/373668.htm> (2015. szeptember 18.)

⁴¹ Ld. Gardner, Greg 2015 Prosecution deferred: GM settles ignition switch case Detroit Free Press szeptember 17

<http://www.freep.com/story/money/cars/general-motors/2015/09/17/gm-charge-settle-civil-ignition-suits/32548557/> (2015. szeptember 18.)

⁴² Uo.

⁴³ Ld. Spector, Mike – Matthews, Christopher M. – Barret, Devlin 2015: GM Justice Department Near Criminal Settlement Over Defective Ignition Switch, Wall Street Journal Szeptember 16. <http://www.wsj.com/articles/gm-justice-department-near-criminal-settlement-over-defective-ignition-switch-1442438829> (2015. szeptember 16.)

⁴⁴ Ld. Kecskés András: The Legal Theory of Stakeholder Protection, Jura 2010. 1. sz. 67-76. o.

⁴⁵ Ld. Kecskés András: Részvényárok mindenképpen felett? In: Érdekszférák a vállalatirányítás jogában, Emlékkönyv Román László születésének 80. évfordulójára (Szerk. Kiss György – Berke Gyula – Bankó Zoltán – Kajtár Edit) PTE ÁJK, Pécs 2008. 215-234. o.

Halász Vendel
PhD hallgató, PTE ÁJK

A kiszorítás és az eladási jog szerepe és szabályozása az Európai Unió és az Egyesült Államok vállalatfelvásárlási jogában

I. A kiszorítás (squeeze-out) és az eladási jog (sell-out)¹

Az ún. kiszorítási, kivásárlási (*squeeze-out*) jog gyakorlásával az ajánlattevő képes kiszorítani a kisebbségi részvényeseket az irányítása alá vont vállalatból egy vállalatfelvásárlási tranzakció lezárásaként. Így mentesülhet azoktól az esetleges kockázatoktól és költségektől, melyet a kisebbségi részvényesek folyamatos jelenléte okozhat. E jog gyakorlása fontos eszközt helyez az ajánlattevő kezébe, hogy megszerezze egy vállalat valamennyi szavazati joggal rendelkező részvényét. Ezt ugyanis elérheti azáltal, hogy lehetővé válik számára a kisebbségi részvényesek részesedésének megvásárlása. Ez pedig még vonzóbbá teszi az ajánlattétel lehetőségét. Ezért a *squeeze-out* szabály alkalmazása elősegíti a vállalatfelvásárlási aktivitást, és így kedvező hatást gyakorol a vállalatok feletti irányítás megváltoztatásának lehetőségére. Az Európai Unió számos tagállamában a 2004/25/EK irányelv² következményeként jelent meg először a *squeeze-out* szabály alkalmazása.³ Ezzel párhuzamosan ki kell fejteni, hogy az Európai Unió vállalatfelvásárlási irányelve a kisebbségi részvényesek védelmében is tartalmaz garanciát. Lehetővé teszi ugyanis a kisebbségi részvényesek számára, hogy méltányos áron eladhassák részvényeiket (*sell-out*) az ajánlattevőnek egy sikeres ajánlat lezárását követő három hónapon belül. Ez pedig védelmet biztosít számukra abban az esetben, ha a társaságban irányító befolyást szerző ajánlattevő visszaélne rováskúra domináns pozíciójával. Az uniós szabályozás továbbá garantálja a méltányos ellenértéket a kisebbségi részvényesek számára, az irányelv ide vonatkozó szabályai szerint. Ez pedig jóval kedvezőbb lehetőséget jelent számukra, mintha egy alapvetően csekély likviditással rendelkező piacon kellene részesedésüktől megválniuk. E jog gyakorlásának lehetősége enyhíti az ajánlat elfogadása kapcsán a részvényesekre nehezedő kényszert (ún. *pressure to tender*), hiszen jelentősen csökkenti annak valószínűségét, hogy a vételi ajánlatot elutasító részvényes

csapdába esik egy olyan helyzetben, amelyet alacsony likviditás és a társaság feletti irányítás egyéni előnyszerzésre való felhasználásának magas veszélye jellemez. Ez pedig általánosságban is előmozdítja a befektetési hajlandóságot.⁴ Az eladási jog visszafogja az ajánlattevő számára allokálásra kerülő hozamot vállalatfelvásárlások esetén, ezért csökkenteni fogja az értéknövelő vállalatfelvásárlások számát is.⁵ Bár a kiszorítási és az eladási jog egymás ellentétének tűnhet, valójában alkalmazásuk kiegészíti egymást. Ugyanis alapvetően megszüntetik a konfliktusokat a kisebbségi és a többségi részvényesek között.⁶

Hét uniós tagállamban az irányelv átültetésével jelent meg először a vállalatfelvásárlásokhoz kapcsolódóan a kivásárlási jog. Ezek a tagállamok Ciprus, Észtország, Németország, Görögország, Luxemburg, Szlovákia és Spanyolország voltak. Tíz tagállamban pedig a vállalatfelvásárlásokhoz kapcsolódó eladási jog megjelenését jelentette az irányelv átültetése. Ezek a tagállamok Belgium, Ciprus, Csehország, Észtország, Németország, Görögország, Luxemburg, Hollandia, Szlovákia és Spanyolország voltak. Ezen államok tipikusan nem nyújtának az irányelv adta kereteken kívül lehetőséget az eladási jog gyakorlására szabályozásukban.⁷

A kivásárlási és eladási jog jelenlétét nemzetközi viszonylatban vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az több jelentős jogrendszerben megtalálható az Európai Unión kívül is. Az alkalmazott szabályozási megoldások pedig alapvetően 90%-os küszöbértéktől teszik lehetővé e jogok gyakorlását.⁸

II. A kiszorítás (squeeze-out) és az eladási jog (sell-out) gyakorlására vonatkozó szabályok az Európai Unióban

Előljáróban is lényeges megjegyezni, hogy az Európai Unióban, köszönhetően a szabályozás elméleti alapjai mindig is megengedő (opcionális) jellegűek voltak,⁹ így számos tagállam választ eltérő megoldásokat. Ezekre később érdemes azonban kitérni. Ugyanakkor a 2004/25/EK irányelv már Preambulumának 24. pontjában utal arra, hogy a tagállamoknak meg kell hozniuk a szükséges intézkedéseket, hogy lehetővé tegyék az olyan ajánlattevő számára, amely a nyilvános vételi ajánlatot követően egy társaság szavazati jogokat megtestesítő tőkéjének bizonyos százalékát megszerezte, hogy a fennmaradó értékpapírok birtokosait kötelezhesse arra, hogy az értékpapírjaikat neki eladják. A közösségi szabályozás szintén a Preambulumának 24. pontjában rendelkezik arról is, hogy amennyiben egy ajánlattevő a nyilvános vételi ajánlatot követően egy társaság szavazati jogokat megtestesítő tőkéjének bizonyos százalékát megszerezte, a fennmaradó értékpapírok birtokosainak lehetőséget kell

kapniuk arra, hogy kötelezhessék az ajánlattevőt, hogy az értékpapírokat tőlük megvegye. Ez pedig eladási jogot jelent a kisebbségi részvénybirtokosok számára. A Preambulum 24. pontja ugyanakkor egyértelműen a nyilvános vételi ajánlatokhoz, tehát a vállalatfelvásárlásokhoz kapcsolja a kiszorítás és eladási jog irányelvben meghatározottak szerint való gyakorlását. Kiemeli ugyanis, hogy e kötelező visszavonási és kötelező visszavásárlási eljárásokat csak a nyilvános vételi ajánlathoz kapcsolódó egyedi feltételek szerint kell alkalmazni. A tagállamok más körülmények között továbbra is alkalmazhatják a kötelező visszavonási és kötelező visszavásárlási eljárásokra vonatkozó nemzeti rendelkezéseket. Az irányelv a 15-16. cikkében, kiszorítás és eladási jog megjelölés alatt tartalmazza az e jogok gyakorlására vonatkozó rendelkezéseket.

E jogosultságok a 2004/25/EK irányelv szerint csak a céltársaság értékpapírjainak nyilvános vételi ajánlatot (mely a megfogalmazásból adódóan egyaránt lehet kötelező vagy önkéntes) követő megszerzése, tehát a céltársaság értékpapírjainak birtokosai számára azok összes értékpapírjára vonatkozó ajánlat megtételét követően élnek.¹⁰ Mégpedig akkor, amennyiben az ajánlattevő birtokolja a szavazati jogokat megtestesítő tőke legalább 90%-át, és a céltársaság szavazati jogainak legalább 90%-át; vagy amennyiben – az ajánlat elfogadását követően – az ajánlattevő a céltársaság szavazati jogokat megtestesítő tőkéjének legalább 90%-át képviselő szavazati jogokat és az ajánlat részét képező szavazati jogok legalább 90%-át megtestesítő értékpapírokat megszerezte vagy szerződésben kötelezte magát azok megszerzésére.¹¹ A jogok gyakorlására vonatkozó küszöbértéket 90%-nál magasabban is meghatározhatják a tagállamok, de az nem lehet magasabb, mint a szavazati jogokat megtestesítő tőke 95%-a, illetve a szavazati jogok 95%-a.¹² A tagállamok biztosítják, hogy olyan szabályok legyenek hatályban, amelyek lehetővé teszik a küszöbérték elérésének kiszámítását.¹³

Az ún. *squeeze-out* (kiszorítási, kivásárlási) jog alapján az ajánlattevő kérheti a (céltársaságban) fennmaradó értékpapírok minden birtokosától, hogy ezen értékpapírokat méltányos áron neki eladják.¹⁴ Így lehetősége van arra, hogy az ajánlat elfogadására nyitva álló határidő lejártát követő 3 hónapon belül¹⁵ egyoldalú nyilatkozatával megszerezze a társaságban még jelen lévő kisebbségi részvényesek papírjait egy méltányos áron. Ez hatékony eszköze annak, hogy az ajánlattevő teljessé tegye a vállalat felvásárlását, ami még vonzóbbá teszi az ajánlattételt. A kivásárlási jog gyakorlása során a részvényekért méltányos árat kell fizetni. Ez azt jelenti, hogy az ajánlatban felkínált ellenértékkel azonos formában kell azt szolgáltatni, vagy készpénzben. A tagállamok itt is kiköthetik, hogy legalább választási lehetőségként fel kell ajánlani

készpénz ellenértéket. Kötelező ajánlattételt követően az ajánlatban szereplő ellenértéket méltányosnak kell tekinteni. Önkéntes ajánlatot követően az ajánlatban szereplő ellenérték akkor tekinthető méltányosnak, ha az ajánlattevő – az ajánlat elfogadásával – megszerezte az ajánlat tárgyát képező szavazati jogokat megtestesítő tőke legalább 90%-át képviselő értékpapírokat.¹⁶

Az irányelvnek az eladási jogra vonatkozó rendelkezései alapján a tagállamok biztosítják, hogy a fennmaradó értékpapírok birtokosa kérheti az ajánlattevőtől azt, hogy ezen értékpapírokat méltányos áron tőle megvegye a kivásárlási jogra vonatkozó feltételekkel azonos feltételek szerint.¹⁷ Az eladási jog által biztosított kiszállási lehetőség azonban az irányelvnek az értékpapírokról adott meghatározása¹⁸ miatt megtagadásra kerül a szavazati joggal nem rendelkező részvények birtokosaitól, akiknek vagyoni jogait a vállalatfelvásárlás szintén érintheti.

Lehetőség biztosított továbbá a tagállamok számára annak előírására, hogy (amennyiben a céltársaság több értékpapírosztályba tartozó értékpapírt bocsátott ki) a kivásárlási vagy eladási jog csak arra az értékpapírosztályra (részvényosztályra) vonatkozik, ahol az e jogok gyakorlása szempontjából releváns küszöbértéket elérték.¹⁹

A szabályok alkalmazásának áttekintését követően arra a következtetésre lehet jutni a *The Takeover Bids Directive Assessment Report* alapján²⁰, hogy számos tagállam már az irányelv átültetését megelőzően alkalmazott az irányelvben meghatározotthoz hasonló, az eladási jogot és a kiszorítási jogot biztosító szabályokat. Ezekben az államokban a jogok gyakorlásához szükséges küszöbérték jellemzően különbözhet az irányelvben foglalt főszabálytól, és az ellenérték meghatározására is jóval részletesebben kerülhet sor. Az e területet csak csekély mértékben szabályozó államokban ugyanakkor innovatívnak bizonyult az irányelv szabályozása.²¹

Szintén érdekes kérdésfelvetés, hogy vajon az irányelv szabályozása alapján az eladási jog és a kiszorítási jog gyakorlására irányadó küszöbérték eltérhet-e egymástól. Megállapítható, hogy az irányelv nem mondja ki kifejezetten azt, hogy a két jog gyakorlására irányadó küszöbértéknek azonosnak kell lennie. A vonatkozó 15. cikk rendelkezésének értelmezése pedig nem vezet egyértelmű eredményre. Így ez alapján nem világos, hogy az irányelv lehetővé teszi-e a tagállamoknak, hogy különböző küszöbértékeket határozzanak meg az eladási jog és a kiszorítási jog gyakorlására. Ugyanakkor szinte az összes tagállam ugyanazon (90%-os vagy 95%-os) küszöbértéket határozza meg az eladási jog és a kiszorítási jog gyakorlása tekintetében, illetve szintén ugyanazon követelményrendszer alapján történik ennek meghatározása. Csupán Románia és Luxemburg alkotott ettől eltérő szabá-

lyozást. Románia 90%-os küszöbértéket alkalmaz a kizorítási jog, míg 95%-os küszöbértéket az eladási jog gyakorlása tekintetében. Luxemburg szabályozása pedig ezzel pontosan ellentétesen rendezi a kérdést. A tagállamok többsége egyébként a 90%-os küszöbértéket alkalmazza az eladási jog és a kizorítási jog gyakorlására. 22 e tekintetben vizsgált tagállamból²² 14 járt így el.²³

A korábbiakban a kivásárlási jogot vagy az eladási jogot már alkalmazó bizonyos tagállamoknak az irányelv átültetése során módosítaniuk kellett korábbi szabályozásukat. Így például az ír szabályozásban a jogok gyakorlása kapcsán irányadó küszöbértéket 80%-ról 90%-ra emelték. Ezt a módosítást azonban csak az irányelv hatálya alá tartozó vállalatfelvásárlások esetében vezették be (az irányelv hatálya alá nem tartozó vállalatfelvásárlások esetében továbbra is a 80%-os küszöbérték az alkalmazandó). Olaszországban pedig kismértékben csökkent a kizorítási jog gyakorlására irányadó küszöbérték, nevezetesen 98%-ról 95%-ra.²⁴

A három hónapos időkeretet előíró szabály miatt számos tagállamban módosítani kellett a korábban hatályban lévő rendszert. Így például az Egyesült Királyság szabályozása korábban négy hónapot biztosított az ajánlattételt követően a 90%-os küszöbérték elérésére, és ezt követően még két hónap állt rendelkezésre a kizorítási eljárás megindítására. Hollandiában pedig egy nyilvános ajánlattételt követően a három hónapos időtartam lejárta után is volt lehetőség a kizorításra.²⁵

A méltányos árral kapcsolatos rendelkezések átültetése kapcsán ki kell emelnünk, hogy az irányelv 15. cikk (5) bekezdésben található vélelmet a legtöbb tagállam eltérés nélkül átvette. Ugyanakkor ahol az önkéntes vételi ajánlatok 90%-os elfogadásához kapcsolódó vélelem cáfolhatónak lett ítélve, ezzel kapcsolatban széleskörű peres eljárások kezdődhetnek. Ez a kérdés például Ciprus esetében merülhet fel. A Cseh Köztársaság és Románia (csak három hónapos időtartamot követően) előírta, hogy az árat független szakértőnek kell meghatároznia. A kisebbségi részvényeseknek a kizorítási jog gyakorlásának bejelentésétől számított hat hónapos időtartamon belül van lehetőségük megtámadni a felajánlott ellenérték mértékét vagy formáját. Németországban egy bírósági döntés alapján lehetőség van a kizorítási jog gyakorlása esetén fizetendő méltányos árral kapcsolatos vélelem megdöntésére. Ez a lehetőség széleskörű pereskedéshez vezethet.

Az ellenérték típusának megválasztása kapcsán – tehát hogy pénzben vagy értékpapírban kerüljön szolgáltatásra – egyes tagállamok éltek a lehetőséggel, hogy minden esetben előírták a készpénz ellenérték választásának lehetőségét. Ilyen szabályozás van érvényben Belgiumban, Cipruson, Franciaországban és Portugáliában. Egyes tagállamokban (mint például Finnország) nem teljesen világos,

hogy miként kell meghatározni a kizorítási jog gyakorlása során fizetendő ellenértéket, ha csak részvények (értékpapírok) kerültek felajánlásra az ezt megelőző önkéntes vételi ajánlat során. Általános szabályként likvid részvényeket (értékpapírokat) fel kell ajánlani, és bizonyos tagállamok esetében (például Olaszország) a felügyeleti hatóságok jogosultak az ellenérték meghatározására.²⁶

A független szakértők alkalmazása további extra védelmet jelenthet a kisebbségi részvényesek számára. Így van ez még akkor is, ha a független szakértők alkalmazásával kapcsolatban – ahogy arra *Kecskés András* rámutat – kidomborodhat a részvényesek és az igazgatók között ellentét is.²⁷ Mégis ezen megoldás alapján bizonyos tagállamok egyrészt azt kérhetik, hogy a független igazgatók független szakértőt bízzanak meg a céltársaság értékelésére vonatkozóan egy méltányossági állásfoglalás elkészítésére (lásd Belgium esetét). Másrészt érdekonfliktus felmerülése esetén független értékelő kerüljön kijelölésre a céltársaság által (Franciaország).²⁸ Továbbá az ajánlattevők megfelelésre való ösztönzése érdekében független szakértők igénybevételét lehet előírni számukra. Az ajánlattevőket azzal ösztönzik a megfelelésre, hogy képesített és teljesen független szakértőnek kell felülvizsgálnia az árat. A francia jog például előírja, hogy az ajánlattevőnek biztosítania kell a francia szabályozó hatóságnak egy független szakértői értékelést. Ez alól kivételt képez, ha a kizorítás egy szabályos készpénz ellenértéket biztosító ajánlatot követően történik. A szakértő függetlenségének megítélésére alkalmazandó követelmények magasak, és átfogó, alapos munkát kell végeznie.²⁹

Egyes tagállamok lehetőséget biztosítanak az irányelvben rögzített szabályozáson túlmenően is a kizorítási és az eladási jog gyakorlására. Így ez nem kapcsolódik szükségszerűen a vállalatfelvásárlási helyzetekhez. A kizorítási jog gyakorlását körülbelül a tagállamok fele teszi lehetővé általános jelleggel. E szabályozási megoldások a legtöbb esetben már léteztek az irányelv hatályba lépése előtt. A jog gyakorlásához megszabott küszöbérték gyakran hasonló ahhoz, mint amely az irányelv átültetésével került meghatározásra. Ez a helyzet például Ausztria, Belgium, Észtország, Finnország, Németország, Hollandia és Portugália esetében. Ugyanakkor egyes tagállamokban bizonyos különbségek figyelhetők meg a vállalatfelvásárlási helyzetekben és az egyébként érvényesülő kizorítási jog szabályozásában. Ez a helyzet például Írország, Észtország és Németország szabályozásában. Egyes tagállamok pedig nem biztosítják a kizorítási jog gyakorlásának lehetőségét a vállalatfelvásárlási helyzeteken kívül. Erre jelenthet példát Luxemburg, Románia és Spanyolország esete.³⁰

Bizonyos tagállamokban szintén jelen van a vállalatfelvásárlási ajánlatoktól függetlenül az eladási

jog gyakorlásának lehetősége (így például Finnország, Írország és Portugália esetében). A legtöbb ilyen országban az eladási jog általános gyakorlásához szükséges feltételek megegyeznek a kiszorítási jog általános gyakorlásához kapcsolódó feltételekkel. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a tagállami szabályozások kevesebb esetben teszik lehetővé az eladási jog gyakorlását vállalatfelvásárlási helyzeteken kívül, mint a kiszorítási jogét.³¹

Ki kell még térnünk a készpénz ellenértékért megvalósuló egyesületekre (*cash-out mergers*). Hagyományosan az egyesületeket részvénycsere ügyleteknek (részvényt a részvényért) tekintették, melyek megvalósításához részvényesi szavazásra volt szükség. Ez alapvetően három tranzakció kombinációját jelentette. Egyrészt a beolvasztott társaság megszüntetését. Másrészt a beolvasztott társaság korábbi részvényesei annak eszközeit nem pénzbeli hozzájárulásként a beolvasztó társaság rendelkezésére bocsátották. Harmadrészt a beolvasztó társaság e részvényeseknek hozzájárulásukért cserébe részvényeket bocsát ki. Ez a hagyományos szemlélet azonban már hosszú ideje meghaladottá vált az Egyesült Államokban, ahol az egyesületeket olyan részvényesek által jóváhagyott tranzakciónak tekintik, amelyek szinte teljesen szabadon strukturálhatók. Az Európai Unióban ugyanakkor a szabályozás nem pont így fejlődött, és még ma is csak kevés tagállam enged teret a készpénzért megvalósuló egyesületeknek. Ugyanakkor egy tagállamban sem merülhet fel olyan helyzet, hogy a megszűnő társaság részvényesei hozzájárulásuk nélkül teljesen készpénzben kapják meg papírjaik ellenértékét.³² Az Európai Unió tagállamai közül biztosítja a készpénz ellenértékért megvalósuló egyesületek lehetőségét Csehország, Dánia, Németország, Görögország, Magyarország, Szlovákia és Svédország. Észtországban pedig nincs a kérdés egyértelműen szabályozva. Finnországban a felügyeleti hatóság állásfoglalásával összhangban, korlátozottan nyílik lehetőség a teljesen készpénz ellenértéket kínáló egyesületek lebonyolítására. Más tagállamok pedig alapvetően nem teszik lehetővé a teljesen készpénz ellenértékért megvalósuló egyesületeket.³³

III. A kiszorítás és az eladási jog gyakorlati alkalmazásának értékelése az Európai Unióban

A *The Takeover Bids Directive Assessment Report* felmérése alapján a kivásárlási és eladási jogok gyakorlásához szükséges 90%-os és 95%-os küszöbértéket az érdekeltek³⁴ általánosan megfelelőnek találták. A felmérés szerint az érdekeltek 82%-a ezen a véleményen volt. Amennyiben a két küszöbérték között kellene választaniuk, akkor a többség a 90%-os küszöbértéket részesítené előnyben (az érdekeltek 75%-a ezen a véleményen volt). A jogok gyakorlására rendelkezésre álló három hónapos

határidőt szintén általánosan megfelelőnek ítélték. Az érdekeltek 83%-a helyezkedett erre az álláspontra.³⁵

E jogok gyakorlati érvényesülése kapcsán elmondhatjuk, hogy a kivásárlási jog hatása a vállalatfelvásárlási ajánlatok előmozdítása. Az eladási jog ajánlatokra gyakorolt hatása ugyanakkor a *The Takeover Bids Directive Assessment Report* alapján nem tűnik jelentősnek. A méltányos ár biztosításának szabálya pedig mindkét esetben emelni látszik a részvényesek számára nyújtott védelem szintjét. Továbbá indokolt kiemelni, hogy az érdekeltek 65%-a szerint a különböző küszöbértékek jelenléte az Európai Unión belül problémákat okoz. A kiszorításra és eladási jogra vonatkozó szabályozás nem kellő harmonizáltsága bizonytalanságot okozhat. Felmerült, hogy a több értéktőzsdére is bevezetett értékpapírok kapcsán a kivásárlási és/vagy eladási jog gyakorlására irányadó eltérő küszöbértékek piaci bizonytalansághoz vezethetnek. Ez mind a céltársaságok és részvényeseik, mind pedig az Európában beruházni szándékozók és az esetleges ajánlattevők szintjén is jelentkezhet. Szintén érdemes kiemelni, hogy a kivásárlási jogra irányadó világos, harmonizált szabályok megléte elvezethet a tőzsdei kivezetés szabályrendszerének harmonizációjához a több különböző értéktőzsdére bevezetett vállalatok esetében.³⁶

IV. Kiszorítás és eladási jog az Egyesült Államokban

Az Egyesült Államokban nincs jelen sem a kiszorítás sem (általános jelleggel) az eladási jog. Ugyanakkor – bár az Egyesült Államokban nincs kötelező ajánlattételi mechanizmus – az ajánlattevők a kisebbségi részesedéssel rendelkezők kivásárlására általában egy kiszorító egyesületet alkalmaznak (a vállalatfelvásárlás második fázisaként).³⁷ Az eladási joggal kapcsolatban azonban még indokolt árnyalunk a fenti, általános jelleggel tett megállapításunkat. A legtöbb esetben valóban igaz, hogy ha az ajánlattevő jelentős részesedést szerez egy céltársaságban, ugyanakkor nem áll szándékában a kisebbségi részvényesek fennmaradó részesedésének megszerzése, akkor nem is köteles erre. Ugyanakkor egyes államok kivételt jelentenek ez alól a megállapítás alól. Ezek az államok ún. *“control share cash-out”* rendelkezést, tehát a vállalat feletti irányítás megszerzése esetére a vállalatból való kiszállás lehetőségét biztosító rendelkezést építettek be társasági jogukba. Ez lehetővé teszi, ha egy ajánlattevő megszerzi a céltársaság szavazati joggal rendelkező részvényeinek meghatározott százalékát, akkor a többi részvényes igényelheti, hogy az ajánlattevő tisztességes áron, készpénz ellenértéket fizetve vegye meg részvényeit. Ilyen szabályozás van jelen

Maine, Pennsylvania és Dél-Dakota államokban. Az eladási jog gyakorlását kiváltó eseménynek az tekinthető, amikor az ajánlattevő legalább egy meghatározott küszöbértéket elérő mértékben megszerzi a céltársaság szavazati joggal rendelkező részvényeit. Ez a küszöbérték Pennsylvania államban 20%³⁸, Maine államban 25%³⁹, Dél-Dakotában pedig 50%+1 szavazati jogot biztosító részvény.⁴⁰

Az Egyesült Államok felügyeleti hatóságának, a *Securities and Exchange Commission*-nak a szabályozása továbbá bizonyos tranzakciók esetében előírja a céltársaság részére, hogy nyilvánosságra hozza a tranzakcióról eltérő véleményt alkotó igazgatók véleményét. A vonatkozó szabályozást az ún. *Regulation M-A* (egyesülésre és vállalatfelvásárlásra vonatkozó szabályozás) tartalmazza. Ez a szabályozás a *Securities Exchange Act Rule 13e-3* szabályának hatálya alá tartozó „going private”, „zártkörűvé válás” (zártkörűen működő társasággá alakulás), azaz tőzsdéről való kivezetést jelentő tranzakciókra terjed ki.⁴¹ A *Securities and Exchange Commission Rule §229.1014* (Item 1014) ugyanis a tőzsdei kivezetés méltányosságának megítélésével foglalkozik. Egy ilyen tranzakció kapcsán nyilatkozni kell a tranzakció tárgyát képező vállalatnak, hogy a tőzsdéről való kivezetést méltányosnak vagy méltánytalannak tekinti a társaságban jelenlévő elfogulatlan részvényesek szempontjából. Ha bármely igazgató eltérő véleményen volt, vagy tartózkodott a szavazástól a zártkörűen működő társasággá alakulást jelentő tranzakció esetében, meg kell nevezni ezt az igazgatót. Ésszerű informálódást követően, amennyiben ismert, szintén meg kell jelölni a véleményeltérés vagy tartózkodás indokát. Az ügylet méltányosságának megítélését illetően indokolt részletességgel ki kell fejteni azon lényeges tényezőket, amiken az alapul. Szintén meg kell jelölni, hogy milyen súllyal esnek ezek a tényezők latba. Ki kell fejteni továbbá, hogy a zártkörűvé válást jelentő tranzakció kapcsán szükséges-e a részvényesek hozzájárulása. Be kell mutatni azt is, hogy a társasággal munkavégzésre irányuló jogviszonyban nem álló igazgatók választottak-e maguk közül egy olyan megbízottat, kinek feladata, hogy kizárólag az elfogulatlan részvényesek érdekében tárgyaljon a tranzakció feltételeiről, és/vagy hogy jelentést készítsen a tranzakció méltányosságáról. Szintén közzé kell tenni, hogy a zártkörűvé válást jelentő ügylet a társasággal munkavégzésre irányuló jogviszonyban nem álló igazgatók többsége által elfogadásra került-e. Ezen felül még a tranzakció során felajánlott ellenérték méltányosságának megítéléséhez figyelemmel lehet lenni olyan tényezőkre, mint az aktuális piaci árfolyam, az árfolyam-

történet, a nettó könyv szerinti érték, a vállalkozás piaci értéke, likvidációs értéke, stb.⁴²

V. Az értékelési jog és szerepe az Egyesült Államok vállalatfelvásárlási szabályozásában

Az eladási jog alternatíváját jelentheti bizonyos tekintetben az Egyesült Államokban a tagállamok jogi szabályozásában az ún. értékelési jog, mely a bíróság által megállapított tisztességes ellenértékért biztosít kiszállási lehetőséget a céltársaságból a vállalatfelvásárlási, illetve egyesülési ügyletet szavazatukkal nem támogató részvényeseknek.

A tagállami jogtól függően, a céltársaságban a készpénz ellenértékért megvalósuló ajánlatot el nem fogadó, illetve az egyesülést szavazatukkal nem támogató részvényeseknek ún. értékelési joguk lehet. Az értékelési jog a részvényeikért a bíróság által megállapított, az ajánlattevő által kifizetett készpénz ellenértékre jogosítja fel az ilyen részvényeseket. Meg szükséges jegyezni, hogy a bíróság az eredeti vállalatfelvásárlási ajánlatban fizetettnél alacsonyabb ellenértéket is meghatározhat, így még az értékelési joggal felruházva sem garantált, hogy a kisebbségi részvényesek az eredeti vállalatfelvásárlási ajánlatban kifizetett ellenértékkel azonos árat fognak kapni papírjaikért. Az értékelési jogokat ritkán gyakorolják az Egyesült Államokban.⁴³

A *Model Business Corporation Act (MBCA)* rendelkezéseket tartalmaz arra vonatkozóan, hogy milyen feltételekkel lehet magasabb szavazati arányhoz, minősített többséghez kötni egyes közgyűlési döntések elfogadását. Az *MBCA* kimondja, hogy az alapszabály magasabb határozatképességhez szükséges legkisebb létszámot (*quorum*) vagy szavazati követelményeket szabhat meg a részvényesek (vagy részvényesi csoportok) számára, mint amelyet az *MBCA* alapvetően meghatároz. Szintén rögzíti, hogy azon alapszabály-módosításnak, mely magasabb határozatképességhez szükséges legkisebb létszámot (*quorum*) vagy magasabb szavazati követelményeket határoz meg, változtat meg vagy töröl el, ugyanazon határozatképességhez szükséges létszámnak kell megfelelnie és ugyanazon részvényesi (vagy részvényesek szavazati csoportját érintő) szavazati aránnyal kell elfogadni, mint amilyen határozatképességre vagy szavazati arányra vonatkozó követelmény akkor hatályban van, vagy amit elfogadni terveznek, attól függően, hogy melyik a magasabb.⁴⁴

A *Model Business Corporation Act* külön fejezetet szentel az *Értékelési jogoknak (appraisal right)*. A 13. fejezet (*Chapter 13.*) tulajdonképpen ezzel a részvényesek számára biztosított joggal foglalkozik négy alfejezetében. Ennek keretében szabályozza az értékelési jog természetét⁴⁵, illetve a jog gyakorlásának lehetőségéről a tájékoztatás megadását⁴⁶. Részletezi

e jog igénybevételének eljárásrendjét⁴⁷, illetve a részvények bírósági értékelését^{48, 49}

Delaware államban a *Delaware Code – Chapter 1. General Corporation Law* tartalmaz rendelkezéseket az értékelési jog kapcsán. A Subchapter IX. Merger, Consolidation, Conversion tartalmazza 262. szakaszában az értékelési jogra 2009. augusztus 1-et követően irányadó rendelkezéseket. Ez alapján bárki, aki egy egyesülés vagy konszolidáció időpontjában részvényekkel rendelkezik egy Delaware társaságban, megfelel a törvény által meghatározott külön követelményeknek, és nem szavazott az egyesülés vagy konszolidáció elfogadására, továbbá nem adta ehhez írásbeli hozzájárulását sem, jogosult arra, hogy a *Delaware Court of Chancery*⁵⁰ felbecsülje részvényei tisztességes ellenértékét.⁵¹

Miután a bíróság – vita felmerülése esetén – megállapította az értékelésre jogosultak körét, az értékelési eljárást a *Court of Chancery* irányadó eljárási szabályai alapján kell lefolytatni. Ezen eljárás során a bíróság meghatározza a részvények tisztességes értékét, nem számítva bármely olyan értékelemet, mely az egyesülési vagy konszolidációs tranzakció végrehajtásából, illetve azzal kapcsolatos várakozásból származik. Szintén meghatározza a részvények megállapított tisztességes értéke kapcsán fizetendő kamatot, amennyiben szükséges. A részvények tisztességes értékének meghatározása során a bíróságnak minden releváns körülményt figyelembe kell venni. Amennyiben a bíróság mérlegelési jogkörében eljárva alapos okkal másként nem dönt, az egyesülés időpontjától az ítélet alapján járó kifizetés idejéig a fizetendő kamat mértéke negyedévenként számítva a Federal Reserve által alkalmazott diszkontráta + 5%. A tisztességes érték kifizetését (beleértve a kapcsolódó kamatokét) a bíróságnak a jogutód társaság számára kell előírnia a részvényesek felé. A bíróság döntése ugyanúgy végrehajtható, mint a *Court of Chancery* bármely más döntése, tekintet nélkül arra, hogy a jogutód társaság Delaware államban, vagy bármely más államban honos. Szintén ki kell emelni, hogy az egyesülési vagy konszolidációs tranzakció végrehajtásának napjától számítva az értékelési jogával élni kívánó részvényes nem jogosult az értékelési jog gyakorlásával érintett részvényével bármely kérdésben a szavazati jog gyakorlására, vagy osztalék felvételére vagy a részvényhez kapcsolódó egyéb kifizetésre (kivéve, ha a részvényesnek járó osztalék vagy egyéb kifizetés már az egyesülési vagy konszolidációs tranzakció végrehajtásának napja előtt esedékessé vált). Kivétel a fentiek alól, ha a részvényes az erre nyitva álló határidőn belül és szabályok szerint visszavonja az értékelési jog gyakorlására bejelentett igényét.⁵²

VI. Következtetések

Az Európai Unióban a kizorítási és eladási jog szabályozásában is szembeűnik az irányelv kettős célja, és az általa biztosítani igyekezett egyensúly.

Egyrészt kiemelt célja a (kisebbségi) részvényesek védelme, melyet az ajánlattevő irányítása alá vont céltársaságból való kiszállás biztosításával igyekeznek erősíteni. Így a kisebbségi részvényesek az eladási jog gyakorlásával elhagyhatják az ajánlattevő irányítása alá vont céltársaságot, az irányelv által biztosított garanciák mellett. E jog garantálása ugyanakkor bizonyos mértékben drágítja a vállalatfelvásárlásokat (csökkenti az ajánlattevőnek a vállalatfelvásárlásból jutó esetleges hozamot), és így csökkentheti az értéknövelő vállalatfelvásárlások számát, elbizonytalanító hatást fejthet ki rájuk.⁵³ Az Európai Unióban ugyanakkor a vállalatfelvásárlásokat összességében pozitív tőkepiaci jelenségként értékelték.⁵⁴ Ez a megközelítés ismerhető fel például a *Winter-Bizottság*⁵⁵ vállalatfelvásárlási ajánlatokról készült jelentésében is.⁵⁶ A *Winter-Bizottság* jelentésének alapelveit az az elképzelés határozta meg, hogy a szabályozásnak elő kell mozdítania a vállalatfelvásárlási ajánlatokat.⁵⁷ Ennek egyik eszközeként hivatkozhatunk a vállalatfelvásárlási irányelvben a kizorítási jogra. Ez ugyanis egyszerű megoldást kínál a vállalatfelvásárlást követően a vállalat feletti irányítást megszerző ajánlattevő és a vállalatban még jelenlévő kisebbségi részvényesek közötti problémák kezelésére. Lehetővé teszi ugyanis a kisebbségi részvényesek vállalatból való kizorítását, de természetesen az irányelv nyújtotta garanciák mellett. Ez az ajánlattevő számára kedvező helyzetet teremthet, és így minden bizonnyal elő fogja mozdítani a vállalatfelvásárlási ajánlatok megtételét. Így a kizorítási és az eladási jog egymást egészítik ki az Európai Unió vállalatfelvásárlási szabályozásában, és járulnak hozzá az uniós vállalatfelvásárlási szabályozás alapvető céljainak megvalósításához, mintegy egyensúlyba hozva az egyes – és bizonyos mértékig ellentmondó – célok elérését.⁵⁸

Az Amerikai Egyesült Államokban szövetségi szinten törvényi szabályozásként az 1934-es *Securities Exchange Act* tartalmaz a vállalatfelvásárlásokkal kapcsolatos rendelkezéseket.⁵⁹ Ez pedig nem tartalmazza az európai szabályozásban megismert kizorítási és eladási jog jogi megoldását. Ezt azonban nem tekinthetjük meglepőnek. Az Egyesült Államok vállalatfelvásárlási szabályozása ugyanis nem ír elő a társaságok feletti irányítás megváltozásának esetére valamennyi részvényre kiterjedő nyilvános vételi ajánlattételi kötelezettséget sem.⁶⁰ Így az ajánlatok kényszerítő jellegének, a kizrészvényesek esetleges érdeksérelmének alapvetően kevésbé tudnak gátat vetni. A tagállamok közül is kevés – mindösszesen három – döntött az eladási jog típusú szabályozás bevezetéséről. Ezek esetében viszont jellemző, hogy az e jog gyakorlásának megnyílására irányadó küszöbérték jóval alacsonyabb, mint Európában. A jelenség háttere, hogy az Egyesült Államokban, – ahogy arra *Kecskés*

András felhívja a figyelmet – a vállalatok jellemzője a plurális struktúra⁶¹ Így az Egyesült Államok – ahogy az a kötelező vételi ajánlattételi szabály hiányában is megnyilvánul – elutasította az ilyen jellegű és mértékű beavatkozást a vállalatfelvásárlások menetébe,⁶² és nem biztosítja e jogoknak az érvényesülését sem a céltársaság kiszárolásai (*sell-out*), sem az ajánlattevő (*squeeze-out*) érdekében. Ugyanakkor a kiszárolás érdekeinek védelmét szolgálja a tagállamok szabályozásában megjelenő ún. értékelési jog. Ez lehetővé teszi, hogy a vállalatfelvásárlási, illetve egyesülési ügyletet szavazatukkal nem támogató részvényesek a bíróság által megállapított tisztességes ellenérték fejében szálljanak ki a társaságból. Garanciális szempontból azonban problémát jelent, hogy az így megállapított ellenértéknek nem kell elérnie az ajánlati árat. Az értékelési jogot a gyakorlati tapasztalatok alapján pedig meglehetősen ritkán alkalmazzák az Egyesült Államokban.⁶³

Jegyzetek

¹ Ld. Becht, Marco, Bolton, Patrick, Röell, Ailsa, Corporate Governance and Control, European Corporate Governance Institute, Finance Working Paper (2/2002) Elérhető (2010. augusztus 2.):

http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=343461,

² Az Európai Parlament és a Tanács 2004/25/EK irányelve a (2004. április 21.) a nyilvános vételi ajánlatról (13. társasági jogi irányelv)

³ Goergen, Marc; Martynova, Marina; Renneboog, Luc; Corporate Governance Convergence: Evidence From Takeover Regulation Reforms in Europe; European Corporate Governance Institute ECGI – Law Working Paper No. 33/2005. 14-15., 25-26. o. Elérhető:

http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=709023;

Commission Staff Working Document, Report on the implementation of the Directive on Takeover Bids, 9. o. Elérhető:

http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/2007-02-report_en.pdf; The Takeover Bids Directive Assessment Report, 220. o. Elérhető:

http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf; Ld. még: Halász, Vendel, Kecskés, András, Társaságok a tőzsdén (Hvg-Orac, Budapest 2011) 448. o.

⁴ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 220. o. Elérhető:

http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

⁵ Ld. Commission Staff Working Document, Report on the implementation of the Directive on Takeover Bids, 8. o. Accessible at (23 June 2010):

http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/2007-02-report_en.pdf

⁶ Goergen, Marc; Martynova, Marina; Renneboog, Luc; Corporate Governance Convergence: Evidence From Takeover Regulation Reforms in Europe; European Corporate Governance Institute ECGI – Law Working Paper No. 33/2005. 14-15., 25-26. o. Elérhető:

http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=709023;

Commission Staff Working Document, Report on the implementation of the Directive on Takeover Bids, 10. o. Elérhető:

http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/2007-02-report_en.pdf; Halász, Vendel, Kecskés, András, Társaságok a tőzsdén (Hvg-Orac, Budapest 2011) 448. o.

⁷ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 220-221. o. Elérhető:

http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

⁸ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 219.; 238-241. o. Elérhető:

http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf,

⁹ Ld. Kecskés András – Cseh Balázs, Elsöpörte-e az alpesi főn a vállalati vezetők javadalmazásának korábbi kereteit Svájcban? JURA, 2015/1. 230. o.

¹⁰ 2004/25/EK irányelv 15. cikk (1) bek., 16. cikk (1) bek.

¹¹ Ld. Menjuq, Michel, The European Regimes on Takeovers, European Company and Financial Law Review, Vol. 3. Issue 2. (2006) 227. o.; 2004/25/EK irányelv 15. cikk (2) a) b)

¹² Ld. Edwards, Vanessa, The Directive on Takeover Bids, European Company and Financial Law Review, Vol. 1. No. 4. (2004) 427-428., 448. o.; 2004/25/EK irányelv 15. cikk (2)

¹³ 2004/25/EK irányelv 15. cikk (3) bek.

¹⁴ 2004/25/EK irányelv 15. cikk (2) bek.

¹⁵ 2004/25/EK irányelv 15. cikk (4) bek.

¹⁶ 2004/25/EK irányelv 15. cikk (5) bek.; Halász, Vendel, Kecskés, András, Társaságok a tőzsdén (Hvg-Orac, Budapest 2011) 449-450. o.

¹⁷ 2004/25/EK irányelv 16. cikk (1), (2), (3) bek.

¹⁸ 2004/25/EK irányelv 2. cikk (1) bek. e) pont

¹⁹ 2004/25/EK irányelv 15. cikk (3) bek.; Halász, Vendel, Kecskés, András, Társaságok a tőzsdén (Hvg-Orac, Budapest 2011) 450. o.

²⁰ Ld. The Takeover Bids Directive Assessment Report – ennek elkészítésében a Marccus Partners (Mazars Group) és a Centre for European Policy Studies vett részt az Európai Bizottság megbízásából. A dokumentum elkészítésében közreműködtek továbbá a következő cégek: Wolf Theiss (Ausztria), Eubelius (Belgium), Papaphilippou (Ciprus), Wolf Theiss (Csehország), Accura (Dánia), Raidla Lejins & Norcoux (Észtország), Roschier (Finnország), Karatzas & Partners (Görögország), Wolf Theiss (Magyarország), Arthur Cox (Írország), Pavia e Ansaldo (Olaszország), PH Conac (Luxemburg), Houthoff Buruma (Hollandia), Siemiatkowski & Davies (Lengyelország), F Castelo Branco & Associados (Portugália), Wolf Theiss (Románia), Wolf Theiss (Szlovákia), Gómez-Acebo & Pombo (Spanyolország), Setterwalls (Svédország), Reynolds Porter Chamberlain LLP (Egyesült Királyság), Freehills (Ausztrália), Miller Thomson (Kanada), HHP (Kína), Cheng Wong Lam & Partners (Hong Kong), JSA Associates (India), Nagashima Ohno & Tsunematsu (Japán), Sameta Tax & Legal Consulting (Oroszország), és McCarter & English (Egyesült Királyság). Elérhető:

http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

²¹ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 220. o. Elérhető (2014. november 1.):

http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

²² Ld. The Takeover Bids Directive Assessment Report, Elérhető:

http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf; A The Takeover Bids Directive Assessment Report az Európai Unió 22 tagállamában vizsgálta meg a vállalatfelvásárlási szabályozást és érvényesülését. Ezek a következők: Ausztria, Belgium, Ciprus, Cseh Köztársaság, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Németország, Görögország, Magyarország, Írország, Olaszország, Luxemburg, Hollandia, Lengyelország, Portugália, Románia, Szlovákia, Spanyolország, Svédország, és az Egyesült Királyság.

²³ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 221-222. o. Elérhető (2014. november 1.): http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

²⁴ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 221. o. Elérhető: http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

²⁵ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 222. o. Elérhető (2014. november 1.): http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

²⁶ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 223. o. Elérhető (2014. november 1.): http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

²⁷ Kecskés András, „Say on pay”, részvényesi szavazás a vállalati vezetők javadalmazásáról az Egyesült Államokban, *Jura* 2015. 1. sz. 61. o.

²⁸ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 223. o. Elérhető (2014. november 1.): http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

²⁹ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 225. o. Elérhető (2014. november 1.): http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

³⁰ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 225-226. o. Elérhető (2014. november 1.): http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

³¹ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 226. o. Elérhető (2014. november 1.): http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

³² The Takeover Bids Directive Assessment Report, 227. o. Elérhető (2014. november 1.): http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

³³ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 227-228. o. Elérhető (2014. november 1.): http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

³⁴ A The Takeover Bids Directive Assessment Report elkészítése során, a szabályozás gyakorlati alkalmazásának, és hatásának felmérése kapcsán számos érdekelttel konzultáltak. Köztük megtalálhatóak a felügyeleti szervek; a tőzsdék; a kibocsátó társaságok; a munkavállalói képviselők; és egyéb érdekelti szervezetek illetve a befektetők és közvetítők. Ez utóbbi érdekelti csoport kisbefektetők (lakossági befektetők), pénzügyi közvetítőkből és intézményi befektetők (lakossági befektetők) áll. Ld. The Takeover Bids Directive Assessment Report, 24. o. Elérhető (2014. november 1.): http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

³⁵ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 243. o. Elérhető: http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

³⁶ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 243-245. o. Elérhető: http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

³⁷ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 240-241. o. Elérhető: http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

³⁸ Ld. Pennsylvania Consolidated Statutes, Title 15. Corporations and Unincorporated Associations, Part II.

Corporations, Subpart B. Business Corporations, Article C. Domestic Business Corporation Ancillaries, Chapter 25. Registered Corporations, Subchapter E. Control Transactions, § 2541-2548. Elérhető: <http://www.legis.state.pa.us/WU01/LI/LI/CT/HTM/15/15.HTM>,

³⁹ Ld. Maine Revised Statutes, Title 13-C: Maine Business Corporation Act, Chapter 11. Mergers and Share Exchanges, §1110. Right of shareholders to receive payment for shares following control transaction. Elérhető: <http://legislature.maine.gov/statutes/13-C/title13-Csec1110.html>

⁴⁰ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 174. o. Elérhető: http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

⁴¹ Ld. The Takeover Bids Directive Assessment Report, 241. o. Elérhető: http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

⁴² Electronic Code of Federal Regulations, Title 17: Commodity and Securities Exchanges, Part 229 §229.1014 (Item 1014) Fairness of the going-private transaction. Elérhető: http://www.ecfr.gov/cgi-bin/textidx?node=17:3.0.1.1.11&rgn=div5#se17.3.229_11004

⁴³ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 174. o. Elérhető: (2014. november 7.): http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

⁴⁴ Ld.: Model Business Corporations Act, Chapter 7. Shareholders Subchapter B Voting § 7.27. Greater quorum or voting requirements. Elérhető (2014. november 7.): <http://apps.americanbar.org/dch/committee.cfm?com=CL270000>

⁴⁵ Ld.: Model Business Corporations Act, Chapter 13, Subchapter A – Right to appraisal and payment for shares, § 13.02. (a) (1), (2) Elérhető (2014. november 16.): <http://apps.americanbar.org/dch/committee.cfm?com=CL270000>

⁴⁶ Ld.: Model Business Corporations Act, Chapter 13, Subchapter B., Procedure for Exercise Of Appraisal Rights, § 13.20. Notice of Appraisal Rights, (a). Elérhető (2014. november 16.): <http://apps.americanbar.org/dch/committee.cfm?com=CL270000>

⁴⁷ Ld.: Model Business Corporations Act, Chapter 13, Subchapter B., Procedure for Exercise Of Appraisal Rights, § 13.21. Notice of Intent to Demand Payment and Consequences of Voting or Consenting. Elérhető (2014. november 16.): <http://apps.americanbar.org/dch/committee.cfm?com=CL270000>,

⁴⁸ Ld. Model Business Corporations Act, Chapter 13, Subchapter C – Judicial Appraisal of Shares, § 13.30. Court Action. Elérhető (2014. november 16.): <http://apps.americanbar.org/dch/committee.cfm?com=CL270000>,

⁴⁹ Ld. Subchapter A – Right to appraisal and payment for shares, Subchapter B – Procedure for Exercise of Appraisal Rights, Subchapter C – Judicial Appraisal of Shares, Subchapter D – other remedies. Elérhető (2014. november 7.): <http://apps.americanbar.org/dch/committee.cfm?com=CL270000>,

⁵⁰ A Court of Chancery az elsőfokú bíróság szerepét látja el jelentős részben vállalati ügyekben, felelősségi kérdésekben, földvásárlással és ingatlan-tulajdonjoggal kapcsolatos kérdésekben valamint kereskedelmi és szerződéses ügyekben. A Court of Chancerynek nemzeti szinten komoly reputációja van az üzleti világban, és felelős a vállalati jogot érintő elvi jelentőségű határozatok rendszerének fejlesztéséért Delaware-ben. Határozatai ellen a Supreme Courtra lehet fellebezni. A Delaware Supreme Court az állam fellebviteli bírósága, mely közvetlenül kap fellebbezéseket például a Court of Chancerytől. Elérhető (2010. július 8.): <http://courts.delaware.gov/Courts/>,

⁵¹ Az értékelési jog gyakorlására egy egyesülésben vagy konszolidációban résztvevő társaság bármely részvényosztályába vagy részvénytársaságba tartozó részvénye után van lehetőség.

Ugyanakkor az értékelési jog nem gyakorolható olyan részvényosztályokba tartozó részvények kapcsán, melyek az egyesülés vagy konszolidáció kérdésében tartott közgyűlési szavazáson résztvevő részvényesek megállapítására kitűzött határnapon nem voltak bevezetve egy nemzeti értéktőzsdére, vagy nem álltak legalább 2000 részvénybirtokos tulajdonában. Szintén nem gyakorolhatóak az értékelési jogok az ügyletben résztvevő társaság bármely részvénye tekintetében, ha az egyesülés elfogadásához nem volt szükség a jogutód társaság részvényeseinek szavazatára. Ld. Delaware Code – Chapter 1. General Corporation Law, Subchapter IX. Merger, Consolidation, Conversion, § 262. a), b) Elérhető (2014. november 16.):

<http://delcode.delaware.gov/title8/c001/sc09/index.shtml>

⁵² Ld. Delaware Code – Chapter 1. General Corporation Law, Subchapter IX. Merger, Consolidation, Conversion, Elérhető: <http://delcode.delaware.gov/title8/c001/sc09/index.shtml>

⁵³ Ld. Goergen, Marc; Martynova, Marina; Renneboog, Luc; Corporate Governance Convergence: Evidence From Takeover Regulation Reforms in Europe; European Corporate Governance Institute ECGI – Law Working Paper No. 33/2005. 14-15. o. Elérhető:

http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=709023;

⁵⁴ Ld. Kecskés András, Stratégiai döntések és motivációs elméletek az ellenséges vállalatfelvásárlások tekintetében, Jogtudományi Közlöny 2013. 7-8. sz. 368-376. o.

⁵⁵ Ld. Kecskés András, Felelős társaságirányítás (Corporate Governance), Hvg-Orac, Budapest 2011. 165-166. o.

⁵⁶ „A rendelkezésre álló gazdasági bizonyíték fényében a Csoport azon állásponton van, hogy egy vállalatfelvásárlási ajánlat-tételi mechanizmus hozzáférhetősége alapvetően előnyös. A vállalatfelvásárlások az értékteremtés eszközei például a szinergiák kihasználásával illetve a szórt tulajdonosi szerkezettel működő tőzsdén jegyzett részvénytársaságok menedzsmentjének fegyverezésével, ez pedig hosszú távon minden érdekelt és a társadalom egészének érdekében áll.” Ez a nézet a vállalatfelvásárlási irányelv alapját is képezi. Ugyanakkor azt a Winter-Bizottság szerint sem lehet kijelenteni, hogy a vállalatfelvásárlási ajánlatok mindig minden érintett félnek (vagy akár bármely érintett félnek) előnyösek. Ld. Winter, Jaap, Schans Christensen, Jan, Garrido Garcia, José Maria, Hopt, Klaus J., Rickford, Jonathan, Rossi, Guido, Simon, Joëlle, Report of the High Level Group of Company Law Experts on Issues Related to Takeover Bids, Brussels, 10 January 2002, 2., 19-20. o. Elérhető (2014. október 17.):

http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/2002-01-hlg-report_en.pdf,

⁵⁷ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 188. o. Elérhető (2014. október 17.):

http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

⁵⁸ Ld. Goergen, Marc; Martynova, Marina; Renneboog, Luc; Corporate Governance Convergence: Evidence From Takeover Regulation Reforms in Europe; European Corporate Governance Institute ECGI – Law Working Paper No. 33/2005. 14-15. o. Elérhető:

http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=709023;

⁵⁹ Ld. Karmel, Roberta S., Transnational Takeover Talk: Regulations Relating to Tender Offers and Insider Trading in the United States, the United Kingdom, Germany and Australia, University of Cincinnati Law Review, Vol. 66. Issue 4. (1998.) 1135. o.; Subramanian, Guhan, A New Takeover Defense Mechanism: Using an Equal Treatment Agreement as an Alternative to the Poison Pill, Delaware Journal of Corporate Law, Vol. 23. Number 2. (1998.) 390. o.; Electronic Code of Federal Regulations, Part 240. General Rules and Regulations, Securities Exchange Act of 1934; Zwecker, Andrew, The EU Takeover Directive: Eight Years Later, Implementation But Still no Harmonization among Member States on Acceptable Takeover Defenses, Tulane Journal of International and Comparative Law, Vol. 21. Issue 1. (2012) 233-234. o.

⁶⁰ Ld. Magnuson, William, Takeover Regulation in the United States and Europe: an Institutional Approach, Pace International Law Review, Vol. 21. Issue 1. (2009.) 219-220. o.

⁶¹ Ld. Kecskés András, A tőzsdei társaságok tulajdonosi szerkezete, Magyar Jog, 2012. október. 589-597. o. Ld. még Kecskés András, Befektetővédelmi reformok az Egyesült Államokban és Európában, Magyar Jog, 2009. május. 298-307. o. Ld. még Roe, Mark J., Political Preconditions to Separating Ownership from Corporate Control, Stanford Law Review, Vol. 53. Issue 3. (2000) 541., 544. o.; La Porta, Rafael, Lopez-De-Silanes, Florencio, Shleifer, Andrei, Corporate Ownership Around the World, Journal of Finance, Vol. 54. Issue 2. (1999) 471, 492. o.

⁶² Ld. Hook, George C., What is wrong with takeover legislation? Northern Illinois University Law Review, Vol. 8. (1988) 293-328. o.; 311. o.

⁶³ The Takeover Bids Directive Assessment Report, 174. o. Elérhető: (2014. november 7.):

http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

Hati Csilla

PhD hallgató, Debreceni Egyetem ÁJK

A közvetlenség elve mint „lappangó alapelv” jövője a büntetőeljárásban

A közvetlenség elve értelmében a bíróság lehetőleg személyes észleletei alapján, közvetlenül megvizsgálta, eredeti bizonyítási forrásokra alapozza ügydöntő határozatát. Az elvet a megbízható ténymegállapítás garanciális jelentőségű előfeltételeként szokták emlegetni. Hatályos büntetőeljárás törvényünk *expressis verbis* nem nevesíti az elvet az alapvető rendelkezések között, csupán a bírósági eljárás általános szabályai között találunk utalást rá.

A következőkben a közvetlenség elv érvényesítésének gyakorlati jelentőségét, vagy éppen az elv háttérbe szorításának indokát vizsgálom, nem felelve a jogtudomány több neves képviselőjének iránymutatásáról. Az elv jelentőségének vizsgálatát követően következtetést kívánok levonni alapvető deklarációjának kérdéséről. Teszem mindezt az új büntetőeljárás törvény kodifikációs munkálatainak égisze alatt, annak ismert irányelvei és javaslatok felhasználásával.

A közvetlenség elvét azért nevezem „lappangó alapelvnek”, mert annak ellenére, hogy külön nincs nevesítve a hatályos büntetőeljárás törvényben, mégis hivatkozik rá a bírói gyakorlat és a jogtudomány is.

Az elv nevesítése, azaz alapvetően történő megfogalmazása a bírósági bizonyítás szabályai között, már többször felmerült, és a jelenleg zajló kodifikációs munka egyik eldöntendő kérdése is az, hogy milyen elveket tart indokoltnak a jogalkotó alapvetően is kiemelni. A közvetlenséggel kapcsolatban további kérdés természetesen az is, hogy annak deklarációja esetén azt az elvet mely szakaszába kell elhelyezni. Már most jelzem, hogy az elvet nem az általános alapelvek közé, hanem a bírósági szakasz bizonyítási szabályai között indokoltnak beépíteni olyan főszabályként, ami alól teljesen meghatározott körben kivételt enged a törvény. További koncepcionális kérdés az, hogy a közvetlenség elve milyen viszonyrendszerbe kerül az eljárási törvény többi alapjával.

1. A közvetlenség elvének útja a történelem hullámvasútján

A közvetlenség elv alapvető minősítése tárgyában az elméleti és gyakorlati fejtegetéseket feltétle-

nül szükséges az elv kialakulásának és érvényesülése történeti alakulásának áttekintésével kezdeni. A büntetőeljárás szabályainak történeti alakulása, így az eljárási elvek jelenléte a mindenkor érvényesülő eljárási rendszerrel (akkuzatórius, inkvizitórius, vegyes) áll vitathatatlanul okozati összefüggésben. Az Árpád-házi királyok vádelven alapuló büntető perjoga érvényesítette a közvetlenség alapelvét. A vegyesházi királyok korában kialakult nyomozóelv ellenére viszont a tárgyalás néhány kivételtől eltekintve alapvetően továbbra is szóbeli, közvetlen és nyilvános volt. Büntető eljárási rendszerünkre 1848-ig alapvetően szokásjogi alapon hatással bíró Werbőczy Tripartitum a bizonyítás és a közvetlenség elvének szempontjából oly jelentős tanúbizonyítás szabályait részletezte, a közös tanúvallatás intézményét vezette be. II. József Bírósági Rendtartása a tanúkihallgatást érintően részletes útmutatást tartalmazott. A gyanúsított indulataira utaló „reszketést, színváltozást, kedélyváltozást, izgalmat” szigorúan fel kellett jegyezni. Ezzel lehetővé vált – természetesen lényegesen korlátozott mértékben a közvetlenség elv hiányának ellensúlyozása a bíró bizonyítékértékelési tevékenységében. III. Ferdinánd, majd III. Károly uralkodása alatt felerősödtek, majd a XIX. század végéig hangsúlyosan érvényesültek az inkvizitórius eljárás egyes elemei úgy, mint az írásbeliség. Az 1896. évi Bűnvádi perrendtartás alapelvei között már szerepelt a közvetlenség elve, viszont megállapítható, hogy annak következtetés érvényesítését kizárólag a főtárgyalás vonatkozásában írta elő a kódex. Mindennek ellenére közismerten jobban garantálta az egyéni jogok érvényesítését, mint későbbi eljárási törvényeink bármelyike. Ezt követően az 1951. évi III. törvény nem nevesítette alapvetően a közvetlenség elvét, érvényesülési körét a törvény egyéb rendelkezései által kívánta garantálni. Az 1951. III. törvény a közvetlenség elvének erejét gyengítve bevezette azon rendelkezést, mely alapján lehetővé vált a tanú korábbi vallomásának felolvasása abban az esetben, ha az a tárgyaláson tett vallomásától eltért (165. § (2) bek. b) pont). A hatályos kódex szerint (291. § (4) bek., 297. § (1) bek.) ezen eljárási lehetőség továbbra is biztosított, ráadásul szélesebb alkalmazási lehetőség körével. Gyakorlati tapasztalatok szerint a rendelkezés negatív árnyéka vetül le, miszerint a cselekményhez való időbeli közelség okán a tanú nyomozás során tett vallomását nagyobb súllyal veszi figyelembe a bíróság a tárgyaláson – a közvetlenség elvének érvényesülése mellett – tett némileg eltérő vallomáshoz képest.¹ Az 1962. évi 8. tvr. pedig tovább növelte a nyomozás jelentőségét, szinte a büntetőeljárás fő szakaszává léptette azt. Az 1973. évi büntetőeljárási kódex újra alapvetően deklaráta a közvetlenség elvét, melyet az 1998. évi, jelenleg hatályos kódexünk nem követett.

Megállapíthatjuk, hogy eljárási kódexeink egy része alapelveként deklarálta a közvetlenséget, míg más része elmulasztotta ezt. Elmulasztotta ezt azért, mert inkább az inkvizitórius eljárás elveinek érvényesítése jegyében született, vagy csupán azért, mert az eljárási törvény egyéb rendelkezéseinek megfelelő szabályozását az elv megfelelő érvényesítéseként értékelte.

2. Közvetlenség elve napjaink büntetőeljárásában

A közvetlenség elvvel összefüggésben helytállóan rögzítette Cséka Ervin, hogy az elv jelenléte az eljárási törvényben, illetve érvényesülése a joggyakorlatban – „nem jelentéktelen negatív irányú eltéréseket mutat a régebbi joghelyzettől”. A közvetlenség elvének fényében kialakult egyre inkább túlzottnak, merevnek tartott eljárásjogi rendelkezések enyhítését szorgalmazó törekvések nyernek tért ugyanis az utóbbi években.²

A közvetlenség elv jelenlegi (büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény) nevesítésének elmaradása elsősorban az utóbbi években napvilágot látott számos eljárást gyorsító jogszabályváltozásra (időszerűség követelménye) vezethető vissza, melyek folyamatosan lazítanak a közvetlenség követelményén.

Beláthatjuk, hogy a közvetlenség elve csupán egyike a feltétlenül érvényesítendő eljárási elveknek, más elvek jelentőségének biztosításához és a kor sajátosságaihoz igazodó eljárás érdekében igényként fogalmazódhat meg az elv érvényesülésének szükséges, de még megengedhető korlátozása.

A közvetlenség elv súlyvesztését eredményezve lényegesen több esetben vált lehetővé a tárgyalás vádlott távollétében történő megtartása³, az okiratok felolvasása helyett az iratismertetés vált főszabállyá⁴. A korábbi vallomást tartalmazó okirat, mint tárgyi jellegű bizonyíték erősebbnek bizonyulhat, mint a közvetlenség elvének maradéktalan érvényesülése mellett magán a tárgyaláson elhangzott és megvizsgált vallomás. Az ügyésznek a vádiratban lehetősége nyílik tanúk addigi vallomásának pusztán felolvasásának indítványozására, abban az esetben, ha az érintett tanú vallomása a bizonyításhoz bár szükséges, de személyes megjelenése a tárgyaláson nem indokolt, vagy a megjelenése aránytalan nehézséggel járna, vagy nem lenne lehetséges.⁵

Alapvető deklarációja elmaradásától, illetve a közvetlenség elve alóli kivételek körének bővülésétől függetlenül az elv rendszeresen felbukkan, mint evidencia. Az elv közvetett megjelenése az eljárási törvény több rendelkezése kapcsán fellelhető.

A közvetlenség elvének érvényesülését büntetőeljárásunkban számos eljárási részletszabály garantálta és garantálja mind a mai napig, többek között

például a személyi jellegű bizonyítékok, a tanúvalomások kiemelt szerepe, a koncentrált tárgyalás és a kontradikció garanciáinak területén. A közvetlenség elvének az felel meg leginkább, ha az ítélelbíróság valamennyi bizonyítékkal érintkezésbe kerül, a bírói tanács valamennyi tagja jelen van a bizonyítás-felvételnél mindvégig.

Ennek céljából került megfogalmazásra hatályos büntetőeljárás törvényünk következő rendelkezése: „a tárgyaláson a tanács tagjai mindvégig jelen vannak”⁶. Természetesen eme főszabály alól a kódex kivételek érvényesítését is lehetővé teszi⁷.

A közvetlenség elvét szolgálják a törvény „tárgyalás folytonossága” címmel rögzített rendelkezései is⁸, amelyek alapvetően a tárgyalás időbeli elhúzása lehetőségének korlátok közé szorításával a bizonyítási eljárás, tárgyalás során szerzett ismeretek, a közvetlenség elvének köszönhető benyomás és meggyőződés, emlékek jegyzőkönyv soraival nem pótolható képeit kívánják megőrizni az érdemi döntés meghozataláig, indokolás rögzítéséig.

A kontradiktórius tárgyalás preferálása elsősorban a bizonyítékok valamennyi eljárási szereplő oldaláról történő egyidejű, közvetlen észlelésével, kérdések feltételével és tisztázásával kívánja a tárgyalás anyagává tett bizonyítási eszköz valóságát igazolni, vitatott szegmenseit tisztázni.

A bíróság a bizonyítékokat egyenként és összességükben szabadon értékeli, és a bizonyítás eredményét az így kialakult meggyőződése szerint állapítja meg.⁹ A törvény ezen rendelkezése szintén hangsúlyozza a bírói belső meggyőződésének jelentőségét a bizonyítékok értékelése körében, mely meggyőződés kialakulásban kétségtelenül a közvetlenül megvizsgált bizonyítékok bírnak a legnagyobb eredményességgel és hatással személyi jellegű bizonyíték esetén elsősorban a vallomástevő kijelentéseit kísérő metakommunikáció közvetlen észlelése, illetve tisztázó kérdésfeltevések lehetősége által, míg egyéb bizonyítási eszköz esetén többek között a kontradikció által nyújtott lehetőségek által. A releváns tényekkel a bizonyítási eszközökön keresztül zajló ténymegállapítási-megismerési folyamat szabályozott: a jogállami követelmények miatt csak meghatározott eljárási rendben történhet. A bizonyítékok értékelésével a tényállás rekonstruálható. Ehhez a bizonyítékok logikai értékelése szükséges, melynek velejárója a meggyőződés.

Alapvető deklarációja elmaradásától függetlenül az elv rendszeresen felbukkan, mint evidencia. Gyakran találkozhatunk a közvetlenség elvére történő jogalkalmazói hivatkozásra felsőbbbírósági határozatokban.

Egy közzétett eseti döntés szerint az elsőfokon eljáró bíróság azáltal sértette meg az eljárási szabályokat, hogy az ítélet kihirdetését követően egy év múlva foglalta írásba azt. A bírósági iratok elvesztése miatt a bíróság az ítéleti tényállást okirattal nem dokumentálható bizonyí-

tékokra, nyomozási eljárás bizonyítékaira alapozta, illetve emlékezetre, mely nyilvánvalóan nem felel meg a bizonyítási eljárás szabályainak és a közvetlenség elvének sem. A másodfokú bíróság véleménye szerint a bíróság jelen esetben kizárólag a bizonyítási eljárás ismételt lefolytatása során mérlegelheti törvényesen a bizonyítékokat és hozhat megalapozott döntést a vádlottak bűnössége tekintetében.¹⁰ A határozatban megfogalmazást nyert egy, a közvetlenség elvének megfelelő érvényesülését szintén garantáló követelmény, a koncentrált tárgyalás. A folytonosság követelményének hátterében az a felismerés áll, hogy az ítélkező bíróságnak „az ügyről kialakult összbemomása a tárgyalás befejeztével a legélénkebb. E tételt alapul véve szükséges tehát megakadályozni az emlékezet elhalványulását.”¹¹

A tárgyalás folytonosságára vonatkozó eljárási szabályok szigorának enyhítése hozzájárul a közvetlenség elvének térvesztéséhez. A korábbi egy, kettő, három hónapra hat hónapra emelkedett az az időtartam, amelyen belül a bíróság az elnapolt tárgyalást változatlan összetételű tanácsban ismétlés nélkül folytathatja.¹² A tárgyalás folytonosságának elismerhetőségét támogató időtartam növekedése megfelelően példázza, hogy nem kizárólag az egyszerűsítő intézkedések léte kifogásolható, hanem alkalmazási körük túlzott kiterjesztése is.¹³

A Debreceni Ítéltábla a büntetőeljárási törvény tárgyalás folytonossága rendelkezésének, vagyis a közvetlenség tárgyalási alapelv egyik komponensének elsőfokú bíróság által történt megsértését rögzítette ítéletében.¹⁴ Az elsőfokú eljárásban több alkalommal sor került a tárgyalás 8 napon túli megszakítására, viszont a legutóbbi jegyzőkönyvek ismertetéséről, illetőleg annak szükségessége vonatkozásában tett esetleges nyilatkozatok rögzítésére nem került sor. Az ítéltábla álláspontja szerint ilyen esetekben akkor is célszerű a jelenlévők megnyilatkoztatása a legutóbbi jegyzőkönyv ismertetésének szükségessége vagy az ellenkezője felől (tehát, hogy azt nem tartják indokoltnak). A közvetlenség elvének érvényesítését szolgáló rendelkezések (annak konkrét eljárás vonatkozásában felek által megítélt gyakorlati szükségessége), így a tárgyalás perrendszerű vezetése ekképpen válik világossá és egyértelművé, mellyel kapcsolatosan utólag sem támaszthatók kételyek.

Az első fokon eljáró bíróság a törvénysértés miatt kirekesztett bizonyítékokat a személyi bizonyítás részévé tette és az arra vonatkozó vallomásrészeket értékelés körébe vonva állapította meg a tényállást. Az elsőfokú bíróság nem zárta ki a bizonyítékok köréből a titkos információgyűjtés során rögzített beszélgetésekkel érintett személyek terhelteként, illetve tanúként történő kihallgatása során a Be. 82. § (1) bekezdés b) pontjában, illetve Be. 85. § (3) bekezdésben foglalt figyelmeztetések mellett tett vallomását, melyet a törvénytelen módon lefolytatott titkos információgyűjtés anyaga felolvasásának, illetve tartalmának ismertetése után tettek az érintettek a nyomozás során, illetve a bíróság előtt. Az elsőfokú bíróság az eljárási szabályok megsértésével folytatott bizonyításból származó, okirati formában megjelenő bizonyítékok feltárását, felolvasását követően a tanúk, illetve a terhelt

irányába több ízben intézett kifejezett bírói kérdésére mind a vádlott, mind a tanúk vallomást tettek, reflektáltak.

A másodfokon eljáró Debreceni Ítéltábla a bizonyítás e tiltott formáját a hatályon kívül helyezés egyik fő okának értékelte. Jogi álláspontja szerint az elsőfokú bíróság, ha közvetett módon is, de értékelés körébe vonta a kizárt bizonyítékokat és a személyi bizonyítás által transzformálva tényeket is alapított rá. Rögzítette, hogy amennyiben a bíróság a titkos információgyűjtés törvénysértő megvalósítását állapítja meg, úgy nincs helye az annak alapján keletkezett okiratot tárgyalás anyagává tenni, mely a személyi bizonyításba ékelődik, és az érintett terhelteket, tanúkat közvetlen észrevételekre, vallomástételre készíthetik. Arra pedig főként nincs lehetőség, hogy az alappal kirekesztett bizonyítékokra nézve kérdezze a bíróság a vádlottakat vagy a tanúkat. Mindezek alapján az ítéltábla megállapítása szerint az elsőfokú bíróság kizárt bizonyítékokból szerzett olyan adatokat, melyekre a tényeket részben alapozta. A személyi bizonyítékok egy része a törvényben kizárt módon beszerzett bizonyíték közvetlen észlelését, benyomás kialakulását követően, nyilatkozás során keletkeztek. A törvénysértő titkos információgyűjtés eredményének a bizonyítási eljárásba emelésével, annak a vádlottak és tanúk elé tárása mellett sem keletkezhet törvényes bizonyíték. Mindezen gondolatmenet alapján akár a bírói engedély teljes hiányában szenvedő titkos információgyűjtés eredménye, vagy az erőszak, kényszer, fenyegetés hatása alatt szerzett vallomás is bevonható lenne a bizonyításba.^{15 16}

Az eljárási szabályok megsértésével beszerzett bizonyíték felhasználhatósága tilalmának további megvalósulási formáját mutatja a következő ítélet.

Az önvádra kötelezés tilalma büntetőeljárási alapelv értelmében senki sem kötelezhető arra, hogy önmagát terhelő vallomást tegyen, és önmaga ellen bizonyítékok szolgáltatson. (Be. 8. §) Az alapvető terhelti jogokra figyelmeztetés hiányában a vádlott terhére a rendőröknek nyújtott és okiratba foglalt, vagy akár a rendőr tanúvallomásában ennek alapján megjelenő információ bizonyítékként nem vehető figyelembe. Mindezeket emelte ki a Debreceni Ítéltábla indoklásában a helyszínen intézkedő rendőröknek elmondottak bizonyítékok köréből történő kirekesztése tárgyában.¹⁷ Helyesen járt tehát el az elsőfokú bíróság, amikor a nyomozó hatóság tagjainak kérdéseire, a terhelt eljárási jogaira történt szükséges figyelmeztetés hiányában tett vallomásait, vallomás részleteit, illetve ezek ismeretét az eljáró nyomozó hatóság tagjainak tanúvallomása köréből, így a bizonyítékok köréből a Be. 78. § (4) bekezdése alapján kirekesztette. A terhelt utóbb az erős felindulásban elkövetett emberölés bántalmazás körülményeire nem emlékezett. A cselekmény elkövetése pillanatok történéseiről a helyszínen érkező rendőrök irányába a terhelt a későbbi nyilatkozataihoz képest részletesebb beszámolóval élt az elkövetés eszközének magához vételét és annak körülményeit illetően, tette azonban mindezt megfelelő figyelmeztetés ellenére.¹⁸ Az eljárási szabályok megsértésével beszerzett bizonyíték nem használható fel a büntetőeljárásban, még akkor sem,

ha e rendőrök közvetlen meghallgatásával, az általuk észlelték és tapasztaltak, a helyszínre érkezvén kialakult benyomásuk felől történő nyilatkozatot, és egyben a megalapozott tényállás feltárását a vádlott ezen nyilatkozatainak rögzítése még inkább szolgálná. Kiemelt figyelmet kell tehát szentelni ezen információ birtokában lévő tanúk személyes meghallgatásakor arra, hogy ezen, eljárási szabályokat mellőzve megszerzett információ a lehető legkevésbé legyen hatással az előadottakra. A közvetlenség elvét is vizsgáló tárgyaláson történő személyes meghallgatás alkalmával a bíróságnak lehetősége nyílik a tanúvallomások vonatkozásában ezen információ, illetve ezen információ és benyomás alapján kialakult meggyőződés elhatárolására, kiszűrésére elsősorban tisztázó kérdésfeltevéssel.

A törvénytelen módon, terhelti jogok figyelembevételének és érvényesítésének elmulasztásával beszerzett bizonyíték kirekesztendő a bizonyítékok köréből.

A Debreceni Ítéltábla, mint harmadfokú bíróság ítéletében¹⁹ megállapította, hogy az elsőfokú bíróság ítéletének²⁰ azon indoklása nem fogadható el, miszerint az ORFK utasításban szereplő jegyzőkönyv bizonyítékként figyelembe vehető a Be 117. § (2) bekezdésében rögzített figyelmeztetés elhangzása nélkül is. A vádlottat igazgató rendőrjárőrök hivatalos személyként hivatalos eljárás során intézkedtek a vádlottal szemben. Ilyen esetben személyi bizonyíték, vallomás kizárólag a törvényben előírt figyelmeztetések mellett rögzíthető gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvben, amit nem pótolhat sem a nyomozhatóság jelentése, sem az általuk aláíratott, figyelmeztetéseket nélkülöző okirat. Az eljáró hatóság tagját ilyen esetben arra nézve ki sem lehet hallgatni, hogy kérdésekre mit közölt az általuk intézkedés alá vont későbbi terhelt. Az intézkedő rendőrjárőrök által az italfogyasztás mértékére nézve aláíratott jegyzőkönyv azért is aggályos, mert feltételezhetően alkoholos befolyásoltság alatt lévő személytől várja bizonyíték szolgáltatását önmaga ellen.

A bíróság a közvetlenség elv mentén tudta megállapítani, hogy a vádlottnál már a másodfokú eljárás alatt is jelentős állapotrosszabbodás következett be, ami a szakértői vélemény alapján csak fokozódhat. Az eljáró bíróság rögzítette végzésében²¹, hogy a vádlott figyelme a rövid tárgyalás alatt is nehezen volt fenntartható. Az ítéltábla megítélése szerint a vádlott idős korával is összefüggésben fennálló betegségei akadályozzák a tárgyaláson történő érdemi részvételt, és azt, hogy saját személyében is védekezhessek. A vádlott tartós szellemi leépülése (mentális állapota) miatt eljárási jogait, köztük nyilatkozattételi és észrevételezési jogait megfelelően gyakorolni nem tudja. A végzés ellen ügyész által benyújtott fellebbezés folytán eljáró Kúria közvetlen meggyőződés hiányában az Ítéltábla megállapításaival ellentétes következtetésekre jutott a vádlott nyilatkozattételi és észrevételezési képességét illetően. Megállapítható, hogy a fellebbezés folytán eljáró Kúria mérleg serpenyőjében ez eljáró bíróság közvetlen észlelése során tett megállapításai, egyben meggyőződése alulmaradt az orvosszakértői vélemény okirata

által rögzített állapot leírással és eljárási jogok gyakorlására irányuló képességre vonatkozó következtetéssel szemben.²²

3. Középpontban az új büntetőeljárás kódex

Egyesek szerint a közvetlenség alapelvi jellege vitathatóvá vált, ugyanis érvényességi területe jelentősen csökkent, míg mások szerint alapelvi jellege továbbra is megkérdőjelezhetetlen.

Király Tibor szerint a közvetlenség azon alapelvek közé tartozik, melyek bár eltérnek kivételeket, az esetek túlnyomó többségében mégis érvényesülnek, megmarad rendszerjellemző tulajdonságuk.²³

Az új büntetőeljárás törvény kodifikációja során határozott állásfoglalás szükséges a jogalkotótól, hogy a közvetlenség alapelvi szintű rögzítése indokolt-e a törvénybe. Nyilvánvaló, hogy ezen alapelv nem az egész eljárást átható elvek felsorolásának, hanem kizárólag a tárgyalási elveknek lehet a része.

Az eljárási garanciák legkoncentráltabb megnyilvánulásai az alapelvek, amelyeknek az egyes részletszabályokban való következetes kibontása és érvényesítése biztosítja a teljes eljárás jogállami megfelelőségét. A jogtudomány és joggyakorlat alapján azonban az is nyilvánvaló, hogy valamilyeni alapelv egyidejű és vegytiszta érvényesülése lehetetlen, az egyes alapelvek részben egymás korlátozásával fejtik ki hatásukat. Az új törvény előkészítése során célként fogalmazandó meg, hogy az egyes eljárási alapelvek szükségszerű sérelmét kompenzálni lehessen azzal, hogy végső soron az eljárás egészében véve tisztességes, az eljárás valamilyeni szereplője rendeltetésének megfelelően gyakorolja eljárási jogait.

Alapvető fontosságú, hogy a tényleges eljárási garanciák ne essenek áldozatul az eljárás gyorsabbá tételére irányuló törekvéseknek.

A Be. alapján a bíró közvetlen megismerési tevékenysége leszűkült, a közvetlenség elve a maga teljességében paradox módon a nyomozó hatóság eljárásában maradt főszabály, bár ez a közvetlen megismerés gyakran több különböző nyomozó közvetlen megismerését jelenti.

A vádlotti jelenlét jogosultsága – nyilvános tárgyaláson jelen legyen, kérdéseket, észrevételeket tegyen, kétségbe vonhassa az őt terhelő bizonyítékokat – a tisztességes eljárás meghatározó eleme. A vádlotti jelenlét kötelezettsége mögött azon felismerés állt, hogy a vádlott nem pusztán résztvevője az eljárásnak, hanem egyben bizonyítékforrás is. Ebben a minőségében volt kötelezhető, hogy a bíróság rendelkezésére álljon. A terhelt jelenléti jogához szorosan kapcsolódik a közvetlenség elve. Az új Be. koncepciója tovább növelné annak lehetőségét, hogy a bíróság terhelt nélkül is tárgyalhat, hiszen a

koncepció részét képezi a terhelt tárgyalási részvételének alapvetően jogként való felfogása.

Ehhez kapcsolódóan az eljárás megismétlésének kötelezettsége esetén az iratok egyszerűsített ismeretése véleményem szerint olyan álgarancia, ami tényleges tartalmat nem hordoz. Az elfogadott büntetőeljárás törvény koncepciója éppen az ehhez hasonló álgaranciák felszámolásával próbálja hatékonyabbá és gyorsabbá tenni az eljárást.²⁴ Az iratismertetést kizárólag olyan kérdések esetén tartom indokoltnak, amelyek a bíró személyében történt változás miatt sértenék a közvetlenség elvét.

A büntetőeljárások egyszerűsítése, hatékonyságuk növelése érdekében érdemes lenne különbséget tenni az egyszerűbb megítélésű és a bonyolultabb, időigényesebb ügyek között. Megítélésem szerint az új törvénynek megfelelő garanciák beépítésével arra kell törekednie, hogy az ügyek meghatározó hányadát a terhelti együttműködésre alapított egyszerűsített eljárásokban szükséges jogerősen befejezni. Tárgyalásra csak a legindokoltabb esetekben kerüljön sor, azon ügyekben, ahol egyéb módon nem lehetett a jogerő által biztosított jogbékét elérni. A lényegesen kevesebb számú tárgyalás során a közvetlenség elve már nem lenne megkerülhető, még akkor sem, ha a törvény kivételeket is tartalmaz. Nem folytatható az a kizárólag az eljárások gyorsítását szolgáló jogalkotási tendencia, amely abból indul ki, hogy majd minden ügyben tárgyalást kell tartani, de a tárgyalásokon egyre kevésbé érvényesülhet a bizonyítékok közvetlen megvizsgálásának lehetősége, mert rohanunk az időszűrés után.

A lényegesen kevesebb számú tárgyalás méltóságát, súlyát kizárólag a közvetlenség elvének szellemében tudom elképzelni. Mindez nem változtat azon álláspontomon sem, hogy a terhelti egyszerűsítésre alapozott eljárások ugyancsak igénylik az együttműködés, így az esetleges terhelti beismerés, vagy ennek elfogadható nyilatkozatok közvetlen bírói kontrollját.

A bizonyítás szabályai kardinálisak minden perrendtartási törvényben. A bíróságnak ismernie kell az ügyet, azonban a bíróság ideális esetben nem végez bizonyítékkutatást a funkciómegosztásból következően, hanem tényállás felderítést végez, a bizonyítékok megállapítását és értékelését végzi, azaz dönt arról, hogy bizonyíték-e egyáltalán az, amit elébe vittek, a bizonyítási eszközökből származó tényt mennyiben fogadja el valónak.

A közvetlenség elvén sajátos módosulás következhet be az új büntetőeljárás törvény koncepciójának azon helyesítható pontjának megvalósulása esetén, amely megvalósítandó célként határozza meg azt, hogy a bizonyítási eljárás egyszerűsítésére törekedve lehetővé kell tenni, hogy abban az esetben, ha a védelem alanyai a büntetőjogi felelősséget megalapozó tényeket nem vitatják, azokra a továb-

bi bizonyítás felvétele mellőzhető legyen. A közvetlenség elve ilyenkor a bíró előtt elhangzó beismerő nyilatkozattal nem sérül.

A megkeresések szabályai jelenleg az általános eljárási szabályok között vannak elhelyezve.²⁵ Kérdéses azonban, hogy az új törvénynek nem a bizonyítás szabályai között kellene szabályozni. A megkeresések célja a tényállás alapos és hiánytalan, valóságnak megfelelő tisztázása, miközben gyakran a bizonyítékok közvetlen észlelésének lehetősége is elvész. A bizonyítás szabályai között javasolnám ezért a megkereséseket szabályozni a jövőben, hiszen dogmatikailag oda tartozik, és a közvetlenség hiánya miatti garanciavesztést is egységesen lehet kiegyensúlyozni. A megkeresés szabályai ugyanis biztosítják, hogy az eljárás érdekében konkrét személyekkel kapcsolatos eljárási cselekmények (például tanúkihallgatások) legyen foganatosítva, de adatok, információk szerezhetőek be más szervektől, szervezetektől, amely adatok így a büntetőeljárásban nyilvánvalóan csak közvetett, származékos formában jelennek meg.

Az új törvény koncepciója a korszerű büntetőeljárás követelményének megfelelően bővítené az elektronikus kapcsolattartás lehetőségeit a technikai fejlődés vívmányaira is figyelemmel. Mindez számos esetben érinti a közvetlenség alapelvét, hiszen például a tanúkihallgatásra irányuló megkeresést kiváltani képes videokonferencia segítségével történő tanúkihallgatás alkalmazása a bíró sokkal közvetlenebb megismerését biztosítja. A sértett és a tanú kímélete, védelme mellett, nem megfelelően az eljárás gyors és biztonságos lefolytatásához fűződő érdek érvényesítéséről, a bíróság közvetlen megismerése is biztosítottá válik.²⁶

Az elsőfokú eljárást érintően bevezetésre került, közvetlenség elve ellen ható rendelkezések vizsgálata felveti mindezen módosítások hatásának vizsgálatát a fellebbezési eljárásokra is, különös figyelemmel a felülbírálat terjedelmére. Mindeddig ugyanis a felülmérlegelés tilalma éppen az elsőfokú eljárásban érvényesülő közvetlenség elvéből került levezetésre.²⁷ Indokolt-e továbbra is fenntartani az elsőfokú bíróság, mint ténybíróság szinte kizárólagos bizonyíték-mérlegelő jogosultságát?

A tényálláshoz kötöttség alapján a másodfokú bíróság a határozatát az elsőfokú bíróság által megállapított tényállásra alapítja, kivéve, ha az elsőfokú bíróság ítélete megalapozatlan.²⁸ Megalapozatlanság esetén a másodfokú bíróság reformatórius jogkörében eljárva jogosult az elsőfokú bíróság megalapozatlan ítélete vonatkozásában a tényállás kiegészíteni, helyesbíteni, illetve meghatározott esetekben eltérő tényállást megállapítani. Főszabály szerint a másodfokú bíróság csak azokkal a tényekkel kapcsolatban értékelheti az elsőfokú bíróságtól eltérően a bizonyítékokat, amelyre bizonyítást vett fel.²⁹ Az elsőfokú bíróság által megállapított tényál-

lástól eltérő tényállás megállapításának lehetősége kizárólag a vádlott felmentésének vagy eljárás megszüntetésének esetében áll fenn. Többi esetben az eltérő tényállás megállapíthatósága az ítélet kötelező hatályon kívül helyező okát jelenti.³⁰ Ezekben az esetekben a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróságot, mint ténybíróságot új eljárás lefolytatására utasítja. A megalapozatlanság kiküszöböléséhez a másodfokú bíróság a ténybíróság eljárásához – azon bírósághoz, aki a részletes bizonyítási eljárás lefolytatása által az észlelés szerepét tölti be a büntetőeljárásban – tereli vissza az adott eljárást.

A tényekkel kapcsolatos fellebbezés kérdéskörében érdemes visszatekinteni a következő, XIX. század végén, XX. század elején rögzített gondolatokra.

Eördögh András 1894-ben írt tanulmányában a tényekkel kapcsolatos fellebbezés megengedését károsnak vélte a büntető igazságszolgáltatásra nézve. „Az alsóbíróság tagjai a tényállás felismerésére ugyanazon szellemi képességgel bírnak, mint a másodbíróságé, másodszor: hogy a fellebbviteli tanács erősebb száma a biztosabb tényfelismerés garanciáját nem nyújtja, harmadszor: hogy a reproductionális eljárás mellett a fellebbviteli bíró a tény felismerésére vezető anyagot silányabb, már többé-kevésbé megromlott vagy megrontott minőségben kapja, végül negyedszer: hogy a reproductio nélkül pusztán írásbeliség mellett, teljesen homályba evez.”³¹

Baumgarten Izidor 1898-ban írt tanulmányában kifejtette, hogy az elsőfokú bíróság ténymegállapítási tevékenységével kapcsolatban nem elhanyagolható szempont a felsőbb bíróságnak történő megfelelés. „...a felsőbb bíró nem annyira az ügy, mint az ítélet felett ítél, és az ítélet bírálata nem választható el a bíró minősítésétől. A bíró óhajtja, hogy ítélete megálljon, és ezen kívánság hatása alatt mindazon kétes esetben, hol a közvetlen érintkezés a törvénykezési dráma összes szereplőivel a tényállást más színben tünteti fel, mint a jegyzőkönyvek tanulmányozása, inkább öntudatlanul, mint akarva feláldozza egyéni, de a tárgyalásban részt nem vett felsőbbíró előtt teljes mértékben nem is indokolható meggyőződését a felsőbbíró döntése alá bocsátott ítélete kedvező sorsának, és ilyképp jogerőre emelkedik egy döntés, melynek ellenkezőjét talán a közvetlen benyomás előnyeire respektáló felsőbbíró érvényre juttatott volna.”³²

Finkey álláspontja szerint az anyagi igazság felderítése céljából nem helyeselhető a ténykérdés fellebbezése. A fellebbviteli belső bírói meggyőződés kialakulását szolgáló elvek érvényesítésével berendezett másodfokú tárgyalása berendezésével meghozott eljárásjogi áldozatok nem nyújtanának másik oldalról több biztosítékot a per alaposabb eldöntésére.³³

Meglátásom szerint a tényállás alaposabb felderítését és az anyagi igazság alaposabb feltárását meg-

ismételt bizonyítási eljárás sem lenne képes eredményezni, tekintettel többek között a bizonyítási eljárás és a bizonyítékok rendelkezésre bocsátásának nehézségeire, az eltelt idő hosszára, illetve a felek elsőfokú eljárás során megismert többletinformáció pertaktikai szempontú felhasználására.

A közvetlenség elve jelenik meg abban a szabályban, amely tiltja a bizonyítékok felülmérlegelését, hiszen az első fokon eljáró bíróság az, aki közvetlenül észleli a bizonyítás eredményét, és az így kialakuló meggyőződése alapján megállapítja a tényállást. A kodifikáció fogja majd megmutatni, miként lehetséges a másodfokú eljárásban a jelenleginél szélesebb (ténymegállapítási és tényváltoztatási) jogkört biztosítani úgy, hogy közben „továbbra is tiltani kell az önmagában véve felülmérlegelést”.³⁴

4. Záró gondolat

Meglátásom szerint helyesnek fogadható el Király Tibor azon meglátása, mely szerint a közvetlenség azon alapelvek közé tartozik, melyek bár eltérnek kivételeket, az esetek túlnyomó többségében mégis érvényesülnek, megmarad rendszerjellemező tulajdonságuk.³⁵ Meglátásom szerint a közvetlenség elve vesztes csatái ellenére továbbra is jelentős befolyással rendelkezik a büntetőeljárás mezéjén. Meggyőződésem szerint a közvetlenség elv alapvető deklarálása szükséges. Az *alapelvet* nem az általános alapelvek közé, hanem a bírósági szakasz bizonyítási szabályaiba tartom indokoltnak beépíteni.

Jegyzetek

¹ Székely György László: Alapelveket érintő változások a büntetőeljárás törvényben. *Ügyészek Lapja* 2014. 1. sz. 50. o.

² Cséka Ervin: Korszerűsödő alapelvek a büntető eljárásban. *Emlékkönyv Szabó Andrásnak*. 1998. 103-120. o.

³ Be. 281. § (4) bek., Be. 281. § (7) bek., Be. 281. § (9) bek.

⁴ Be. 291. § és 296. §

⁵ Be. 217. § (3) bek. h) pont

⁶ Be. 240. § (1) bek.

⁷ Lsd. pl. Be. 373. § II. pont b) alpontja alapján

következtetéssel: ülnökcseré esetén elegendő a jegyzőkönyv felolvasása, nem írja elő a tárgyalás előlrol kezdését, továbbá Be. 304. §, Be. 240. § (2) bekezdés

⁸ Be. 287. §

⁹ Be. 78. § (3) bek.

¹⁰ FBK 1991/41.

¹¹ Erdei Árpád: Tanok és tévtanok a büntető eljárásjog tudományában. ELTE Kiadó, Budapest 2012. 217. o.

¹² Be. 287. § (3) bek.

¹³ Cséka: i.m. 103-120. o.

¹⁴ Debreceni Ítéltábla Bf. II.893/2014/4.

¹⁵ Debreceni Ítéltábla Bf. II.619/2014/36.

¹⁶ Az elsőfokú határozatban fellelhető szemlélet óhatatlanul eszembe juttatja a pozitíve kötött bizonyítási rendszerben uralkodó tortúra során tett beismerő vallomást, amelyet meg kellett ismétlni közvetlenül a bíró előtt. Hasonló logikával a kényszervallás során beszerzett vallomás is felhasználható lenne, ha azt a tárgyaláson a terhelt megismétli.

¹⁷ Debreceni Ítéltábla Bf.II.883/2014/5.

¹⁸ Debreceni Törvényszék 4.B.190/2014/35.

¹⁹ Debreceni Ítéltábla Bhar.II.843/2014/7.

²⁰ Hajdúszoboszlói Járásbíróság 1.B.25/2013/25.

²¹ Debreceni Ítéltábla Bf. II.796/2014/23.

²² Kúria Bpkf.III.1.304/2015/2.

²³ Király Tibor: Büntető-eljárás jog. Osiris, Budapest 2003. 105. o.

²⁴ Az új büntetőeljárás törvény szabályozási elveiről, 2015. január

²⁵ Be. 71. §

²⁶ Antal Dániel: Videokonferencia a magyar büntetőeljárásban.

Magyar Jog 2014. 11. sz. 652-657. o.

²⁷ Holé Katalin: A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX.

törvény magyarázata VI. kötet 2008. 50. o.

²⁸ Be. 351. § (1) bek.

²⁹ Be. 352. §

³⁰ Be. 352. § (1) bek.b) pont és 376. § (1) bek.

³¹ Eördögh András: A fellebbezésről ténykérdésben.

Jogtudományi Közlöny Budapest 1894. április 27. 129-132. o.

³² Baumgarten Izidor: Fellebvitel ténykérdésben. Jogtudományi Közlöny 46. sz. 1898. 327-328. o.

³³ Finkey Ferencz: A magyar büntetőeljárás tankönyve. Politzer Zsigmond és fia kiadása, Budapest, 1903. 180. o.

³⁴ Márki Zoltán: A büntetőeljárás megújulásának lehetőségei.

Ügyvédek Lapja 2014. 4. sz. 2-8. o.

³⁵ Király (2003): i.m. 105. o.

Kun Tibor
adjunktus

Gondolatok történelemről, civilizációkról, kultúrákról. Az emberiség jövőképe S. P. Huntington szerint*

Az természetes, hogy egy Előszó minden esetben előrevetíti szerző – legyen az író, költő, tudós stb. – könyvében kitűzött céljait, röviden-hosszabban megmagyarázza az általa alkalmazott módszereket, a célba vett közönséget, mondandójának apropóját.

Azért S. P. Huntington Előszava mégis kicsit meglepett, amikor próbáltam végiggondolni az ő kitűzött céljait, vizsgálandó témáit. Csodálom, ahogyan azt a bizonyos 1993-as írását vaskos, öt fő- és tizenkét alfejezetből álló, több mint hatszáz oldalas könyvvé varázsolta – nem „földagasztotta”, nem „felhígította”, hanem a szó szoros értelmében elmélyítette olyan mélységekig, amelyek elérésére az utóbbi évtizedekben a politikatudományok és a történelem tanulmányozása terén nem sok példa akad.

Mert mire is vállalkozik Szerző az Előszava szerint? Hadd idézzem őt magát – mint ahogyan, szokásom szerint ebben az ismertetésben is sokat fogok idézni, mert csak így lehet egy szerző eredeti gondolatait visszaadni, ahelyett, hogy az olvasó előtt nem ismert szerzői fejtegetéseket valamilyen tartalmi, vagy esetleg rögtön kritikai megjegyzések formájában adnám meg. Az idézetek természetesen önkényesen kiválasztottak, ami nem lehet akadálya annak, hogy a legjellemzőbbek közül válasszam ki azokat. De térjünk most akkor vissza az első, ígért idézethez! „Ebben a könyvben... szeretnék teljesebb, mélyebb és alaposabban dokumentált választ adni a korábbi írásomban („A civilizációk összecsapása?”, 1993) feltett kérdésre. Megpróbálom kifejteni, finomítani, kiegészíteni, helyenként minősíteni az abban felvetett témákat, és kibontani sok olyan gondolatot, illetve taglalni sok olyan témát, amelyekkel ott nem foglalkoztam vagy éppen csak érintettem őket.”

És most jön a témák felsorolása, amelyek száma azért tűnik impozánsnak számomra, mert egyébként valamennyi közülük külön-külön legalább egy ilyen könyvet követelne meg. Idézet folytatása: „Ezek közé tartozik: a civilizációk fogalma; az egyetemes civilizáció kérdése; a hatalom és a kultúra kapcsolata; az erőegyensúly eltolódása a civilizáci-

ók között; a kulturális őshonosodás a nem nyugati társadalmakban; a nyugati univerzalizmus előidézte konfliktusok; a muzulmán harciasság és a kínai magabiztosság; a törésvonal-háborúk okai és dinamikája; a Nyugat és a civilizációk világának jövője. Az egyik központi téma, amely a folyóiratban (Foreign Affairs) megjelent cikkemből kimaradt: a népességnövekedés döntő hatása az instabilitásra és az erőegyensúlyra... Ez a könyv nem társadalomtudományi műnek készült, hanem a hidegháború utáni világpolitika alakulását igyekszik értelmezni.” Bár a hidegháború vége a referenciapont, azért mellette az azt megelőző történelem idevágó eseményei, jellemzői is helyet kapnak, még ha röviden is, a műben, ami nem is lehet másképpen, hiszen jelenünk és jövőnk ezeken alapul.

Az I. fejezet a nemzeti identitások és az azokat szimbolizáló zászlók kapcsolatával indul, konkrét példákkal illusztrálva e kapcsolat realitását, majd a hidegháborús időszakot vizsgálva Szerző megállapítja, ebben a korban vált a „világtörténelem folyamán először, a világpolitika sokpólusúvá és sokcivilizációjává.” Szerző objektivitását mutatja jellemzése a kor két nagy világhatalmáról, amikor, félretéve a zavaros, egyoldalú jelzőket, ezt állapítja meg: „A zömében gazdag és demokratikus országok csoportja, élükön az Egyesült Államokkal, erős ideológiai, politikai, gazdasági és (időnként) katonai versenyre kelt a valamelyest szegényebb (kiemelés tőlem.) «Szovjetunióval».” Észrevesszük itt egyrészt azt, hogy az USA-val kapcsolatban nem beszél kulturális versenyéről, valamint a „valamelyest szegényebb Szovjetunió” kifejezést? Nem a közgondolkodásban annyira divatosná vált lenézet, műveletlen, tudatlan és főleg gazdasági fejlettség szempontjából nyomorúságosnak, abszolút szegénynek, nincstelennek tartott oroszokról és Szovjetunióról beszél, hanem félredobja a sematizmust, a meggyökeresedett, mondjam azt, már-már népiessé vált pejoratív szemléletet – ami egyébként mindvégig nagy erénye Szerzőnek. Viszont a hidegháború után már a világ népei közötti különbségek „nem ideológiaiak, még csak nem is politikaiak vagy gazdaságiak, hanem kulturálisak” (kiemelés tőlem). Igaz, hogy most már nem az USA-ról és/vagy a többi nyugati hatalmakról, hanem az ún. „harmadik világ”-ról beszél, ahol a konfliktusok tovább zajlottak. (Örülünk kell, hogy egyrészt bevezeti a kultúrát mint történelmi tényezőt, másrészt a világtörténelemben a harmadik világ gyakran elfelejtett szerepét).

(Itt egy magánjellegű megjegyzés: az 1930-as évek Párizsában tanult néger egyetemisták nagy része – Léopold Sédar Senghorral az élen – a kultúra elsőbbségét hirdették a politikával szemben, amikor faji identitásukért harcoltak. Több évtizednek kellett elteltie ahhoz, hogy ez egy másik kontextusban újra felbukkanjon...).

* Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest 2014. 646 o.

És továbbra is a kultúra: „Az ideológiailag elkülönülő, ám kulturálisan egységes népek (kiemelés tőlem) egymásra találnak.” Huntington továbbmegy (már nem részletezem, milyen mértékben közeledik a fent említett néger identitásküzdelemhez), a kultúra mellett már bevezeti a civilizáció (kiemelés tőlem) fogalmát: „... a különböző civilizációk államainak és csoportjainak kölcsönös egymásra hatásáról” szól. És még tovább és újra a civilizáció! „A világpolitika napirenden levő kérdései a civilizációk közötti különbségekre vezethetők vissza.” Mint a realitások embere, Huntington szerencsére nem abszolutizálja a kulturális megkülönböztetést, amikor gazdag és szegény országok, „a szegény Dél és a tehetős Nyugat” összehasonlítását elvégzi. Az viszont megint érdekes, hogy a mai világ-felosztással szemben nem Északról és Délről, hanem Északról és Nyugatról beszél. De továbbra is a kultúránál maradva, nem tagadhatja, hogy az egyes államok egymással szembeni veszélyérzetét szintén magas fokon a kulturális megfontolások befolyásolják: a hasonló kultúrával rendelkező államok jobban bíznak egymásban, mint az eltérő kultúrájúak.

Szerző „civilizáció-központú megközelítés”-ről beszél, szerinte a nemzetállamok továbbra is a „világpolitikai események legfontosabb szereplői...”, és a jövőben is azok maradnak”, de az a véleménye, hogy a világ stabilitását olyan államok és/vagy csoportok konfliktusai fenyegetik, amelyek különböző civilizációkhoz tartoznak – de nem minden esetben. Kijelöli egyúttal az ENSZ főtitkárának és az Egyesült Államoknak a feladatát is, amelynek azon kellene alapulnia, hogy „civilizációs perspektívá”-ban gondolkozzanak, „béketeremtő erőfeszítéseiket e konfliktusokra kellene összpontosítaniuk”, mivel ezek rejtenek elsősorban háborús veszélyeket. De napjaink világpolitikájának egyik legveszélyesebb konfliktusát, az orosz-ukrán konfliktust is „az államközpontú megközelítés” helyett „civilizációs megközelítés” csökkentené. Nem mindegy azonban, hogy „civilizáció”-ról (egyes számban) vagy „civilizációk”-ról (többes számban) beszélünk-e. Huntington – végre a modern társadalomtudományokban, még ha nem is egyedül csak ő – föltétlen a többes számot alkalmazza, s meg is magyarázza az egyes szám jelentette veszélyt: „... a civilizáció egyes számú értelemben használatos eszméje... szerint létezik egyetlen világcivilizáció”. Majd összefoglalva a „kultúra” és a „civilizáció” szavak igazi kapcsolatát, kiemeli: „A civilizáció és a kultúra egyaránt egy adott nép életmódjának egészére utal, és a civilizáció ugyanaz nagyban, mint a kultúra.” S tovább a meghatározások; a példát a görögöktől veszi, akik azt állították, a civilizáció legobjektívabb jellemzője a vallás, amellyel azután a történelem során a nagy civilizációk a nagy vallásokkal azonosultak, valamint bizonyos nagy

vallások – iszlám, kereszténység – különböző „fajok” társadalmait ölelik föl. Mindent egybevetve, s elfogadva a kultúra és a civilizáció különböző mi-benlétét, a következő meghatározást találjuk: „A civilizáció tehát az emberek legmagasabb szintű kulturális csoportosulása, és ez egyben a kulturális identitás legtágabb szintje is, amellyel az emberek rendelkeznek, eltekintve attól, ami őket más fajoktól megkülönbözteti.”

Melyek korunk kiemelkedő civilizációi? A kínai, amely szó Kínát és a „Kína határain kívüli kínai közösségek közös kultúráját, valamint Vietnam és Korea rokon kultúráit is” magában foglalja;

- a japán, amely a kínaiából származik;
- a hindu, amely „ilyen vagy olyan formában központi jelentőségű a szubkontinens kultúrájában az i.e. 2. évezred óta”;
- az iszlám, amely olyan „alcivilizációkat” foglal magában, mint a török, a perzsa és a maláj;
- az ortodox: ezen belül szokás elkülöníteni „egy oroszországi központú ortodox civilizációt”;
- a nyugati: ide értjük az európai, az észak-amerikai és a latin-amerikai. Ezt valamikor „nyugati kereszténység”-nek nevezték;
- az afrikai („vitatt”). Hát, Afrikát a világ többi civilizációja még ma sem akarja elismerni, ami minden, Afrikához fűződő kulturális jelleget tagadni látszik. (Jómagam több mint negyven esztendeje foglalkozom Afrikával és az afrikai diaszpórával, s értetlenül állok a makacs elutasítás előtt, amellyel komoly tudósok, politológusok, társadalomkutatók még ma is körülveszik ezt a földrészt minden, a történelemben, az irodalomban, a művészetekben stb. végbe vitt teljesítménye ellenére. Ékes példa erre az Akadémiai Kiadó által néhány éve második, javított kiadásában sem szentel egyetlen oldalt sem az afrikai irodalmaknak, az afrikaiak által szerzett irodalmi Nobel-díjak ellenére sem!) Végül is, Afrika Huntington könyvében követett módon, a „nyugati imperializmus” gyarmati politikájával kapcsolatban bukkan fel, ez az „imperializmus” az európai terjeszkedést jelentette, amely során „az andok-béli és a közép-amerikai civilizációkat teljesen megsemmisítették, az indiai és az iszlám civilizációt – Afrikával együtt – igába hajtották.” A Nyugat világot bekebelező terjeszkedése a 20. században véget ért, és a „Nyugat elleni lázadás” vette kezdetét.

A 3. fejezet az „Egyetemes civilizáció fogalmával foglalkozik. A szerző sorban cáfolja meg a fogalomról adott vagy képzelt meghatározásokat: gyakorlatilag a nyugatiak által a saját civilizációjukról adott definíciókat, pontosabban tartalmakat elutasítja. Részletesen tárgyalja a nyelvek kultúrákban betöltött szerepét, különös tekintettel az angolra. Kiemeli a függetlenségükért harcoló gyarmatok nyelvvelasztását, ami azt is jelenti, hogy saját hazájuk nyelv-

vét választották a volt gyarmatosító nyelve helyett, így az a „nacionalista elit egyik eszközévé vált.” A felszabadulás után azonban ugyanez az elit saját társadalma „köznépétől” is különbözni akart, ezért használták az angolt, a franciát? Nemigen sikerült a 20. században egy „egyetemes vallás” kialakítása sem, ehelyett „megerősödött a vallási öntudat és a fundamentalista mozgalmak” hatása – ezek pedig egyértelműen akadályt jelentettek az „egyetemes vallás” létrejötte előtt.

Izgalmasak azok a gondolatok, amelyek az „egyetemes civilizáció” kialakulását ígérik bizonyos történelmi helyzetekben. Szerző szerint ezek is hamisak. Így pl. kifejti, óriási tévedés azt hinni, hogy a szovjet kommunizmus összeomlása „a liberális demokrácia világraszóló diadalmát jelentené. Ez az érv tarthatatlan, ugyanis egyetlen alternatíva hamis képletét kínálja.” Egy másik elgondolás szerint „a népek mind erőteljesebb kölcsönös hatása... közös világkultúrát teremt.” Ez is inkább kétségeket támasztó feltevés, semmint bizonyosság. A harmadik feltevés: „A Nyugat mint az első modernizálódó civilizáció természetesen az élen áll a modernség kultúrájának elsajátításában. Azzal, hogy más társadalmak átveszik az oktatás, a munka, a gyarapodás és az osztályszerkezet hasonló mintáit – hangzik a fejtegetés – a modern nyugati kultúra a világ egyetemes kultúrája lesz.” Ez sem igaz, annak ellenére, hogy a mai, „modern” és a „hagyományos” kultúrák jelentős különbségeket mutatnak fel; a „modern” kultúrák sem homogenizálódtak, és azok számára, akik ennek az ellenkezőjét állítják, csak azt jelenti, hogy „a modern társadalomnak egyetlen típus, a nyugati felé kell közelítenie; a modern civilizáció a nyugati civilizáció, és a nyugati civilizáció a modern civilizáció. Ez az azonosítás azonban teljességgel hamis.” De van egy ezzel ellentétes nézet is, amely azt mondja: „a nyugati civilizáció hanyatlóban van... a Nyugat győzelme a hidegháborúban nem diadalt, hanem kimerülést eredményezett.” Melyik állítás igaz? A szerző szerint mindkettő: a Nyugat jelenleg dominál, de már tanúi lehetünk azoknak a változásoknak, amelyek végül veszítést okozzák. Honnan jönnek ezek a feltarthatatlan változások? A választ szinte mindenfelől hallhatjuk: az „új erő növekménye” Ázsia, azon belül Kína, „amelyről leginkább valószínűsíthető, hogy birtokra kel a Nyugattal a globális befolyásért”, de bizonyos területeken már a Közel-Kelet, sőt – végre azért Afrika megint szóba kerül! – Afrikában is vannak új erőátollódások, amelyek a Nyugat befolyását alaposan megnyirbálhatják. Fontos jelenség, hogy ugyancsak a hidegháború befejeztével erőteljes katonai potenciaváltás is végbement a Szovjetunió kárára és a kelet-ázsiai államok javára: ez a hadi kiadások méreteiben is világosan látszik. Új szakaszhoz érkeztek a nyugati ideológiák: „progresszív korszakuk” lezárult, ezt az egymásra

kölcsönösen ható civilizációk kora váltotta fel, mely folyamat a „világszerte tapasztalható vallási folyamatban nyilvánul meg”: az ázsiai vallásokban és az iszlámban. A vallási érzület „döbbenetes erővel tört felszínre a volt kommunista országokban.”

Az „ázsiai öntudat” gazdasági alapokon nyugvó ideológiájának vizsgálata után a szerző az „Iszlám Újjászületés” ideológiáját elemzi. A két szót nagy betűkkel kezdi, mivel szerinte olyan nagy horderejű történelmi eseményt jelképez, mint az Amerikai Forradalom, a Francia Forradalom vagy az Orosz Forradalom, és a világ népességének nagyszámú hívőjét tudhatja maga mögött. Törekvésében kétarcú: igyekszik elfogadni a modernitást – ami nyugati –, ugyanakkor elveti a nyugati kultúrát, „és az élet kalauzaként a modern világban is teljességgel érvényes iszlám iránti elkötelezettséget követni.” Fölmerül az „iszlám fundamentalizmus is,” ami az általános nézettel ellentétben nem maga az „iszlám politikai mozgalom, hanem csak egyik összetevője az iszlám eszmék, gyakorlat és retorika iránti elkötelezettség lényegesen kiterjedtebb újjászületésének. Az Iszlám Újjászületés nem szélsőség, hanem maga a fősodor, nem elszigetelt jelenség, hanem mindent átható mozgalom.” A tiltakozó hullámokban most is és a jövőben is a fiatalok játszanak és fognak kiemelkedő szerepet betölteni, mivel mindig is vezető szerepet vállaltak az instabilitás előidézésében, és ezt csak elősegíti a fiatal korosztály számbeli növekedése, többek között Észak-Afrikában.

Ami a gazdaságot illeti, ott az ázsiai országok két számjegyű növekedése a 21. század elejére erősen csökkenni fog, de ami ennél is érdekesebb, hogy a vallási megújulás, így az Iszlám Újjászületés is veszíteni fog lendületéből, és „megfeneklik és beleolvad a történelembe”: ezt az időszakot a szerző a 21. század második – harmadik évtizedére teszi. Ami biztosnak tűnik, hogy az ázsiai gazdaság növekedése érezhető módon fogja „destabilizálni a Nyugat által irányított, jelenlegi nemzetközi rendet.”

Huntington a 6. fejezetben tovább folytatja a globális politika sorsszerű átalakulásáról szóló elméletét: az új rendet, húzza alá újfent, „a kultúra és a civilizáció határozza meg”, melyek a világpolitika minden mozzanatára hatással lesznek, ideértve az államok „szövetségesi, illetve konfrontációs rendszerét.” Döntő lesz egy ország számára ezen kívül, hogy meg tudja-e határozni identitástudatát; erre azért is szükség lesz, mert a hidegháború után az identitástudatok nagy átalakulásokon mentek át, régiak letűntek, újak bukkantak fel, új ellenségek és új szövetségek jelentek meg Európának azon térségeiben, amelyek a szovjet érdekkörbe tartoztak. Új, regionális konfliktusok robbantak ki, de új regionális szervezetek már nehezebben vagy egyáltalán nem tudnak egységesen fellépni, lásd pl. Japán

példáját, amely hiába próbálkozik általa irányított „regionális gazdasági csoport” létrehozásával, megint csak a kultúra szól közbe, ami eleve elhatárolja a többi ázsiai országtól.

Milyen államok alkotják a „civilizációk szerkezetét”? Az egyik alfejezet a hidegháború utáni politikai áttrendeződést figyelemmel kísérve, a következő „szerkezetű” államokat különbözteti meg a különféle civilizációkhoz tartozáson belül: tagállam, magállam, magányos állam, hasadó állam, elszakadó állam. Ezek közül az ún. elszakadó államokat a civilizációváltás kudarcának mondja Szerző; ezeknek az államoknak nagyon nehéz „újraformálniuk civilizációs identitásukat, ugyanis több követelménynek kell(ene) megfelelniük. A szomorú eredmény: „Eddig lényegében még sohasem sikerült”, még abban az Oroszországban sem, amelyet Nagy Péter próbált modernizálni – a maga elképzelései és módszerei szerint, amelyek azonban ütköztek az orosz objektív realitással és környezettel. Oroszország után Törökország, Mexikó, Ausztrália identitás-keresését, politikai átformálásukra irányuló törekvések elemzését kapjuk.

A mai világpolitikai rend létrejöttének kiindulópontja, ez már egyértelmű a szerző szerint, a hidegháború vége volt, tartalma pedig a volt hidegháborús szuperhatalmak szerepének a megváltozása. Mivel azonban a mai világban a világhatalom elnevezés, úgy tűnik, elavult, az óhajtott világgözösség „pedig egyelőre csak távoli álmom”, az egész világ biztonsága senkinek, semmilyen államnak nem áll érdekében. A megoldást megint csak a civilizációk jelentik: „A világot csak a civilizációkat alapul véve lehet rendbe rakni; más megoldás nem létezik.” Az Európai Unió azonban másképpen gondolkozott, amikor tagjait különböző tagcsoportokba sorolta, vagyis kiválasztotta magát Németország és Franciaország magállamnak, utána jöttek, különböző körökben, a többi államok. Végül eljutottak a legkényesebb kérdéshez: a határ meghúzásához az EU-tagállamok összessége, valamint a nem EU-tagállamok összessége közötti határ meghúzásának problémájához, azon belül Európának mint kontinensnek meghatározásához. A nyugat-európaiak szerint Európa ott végződik, ahol a nyugati kereszténység, illetve ahol az iszlám és az „ortodoxia” világa kezdődik. Egy kis térkép azt is lerajzolja, hol húzódik a „nyugati civilizáció határa...”

Szerző a NATO megalakítását egyértelműen a Szovjetunió közép-kelet-európai befolyásának erősödésével magyarázza, ami ugyan néhány alapvető kérdést megválaszolatlanul hagy, amibe itt és most ne menjünk bele! Igaz, kicsit pontosít, ám itt bizonyos ellentmondások jelentkeznek Oroszország illetve a Szovjetunió besorolásával, amikor ezt olvassuk: „A cári és a kommunista birodalmak utóda olyan civilizációs tömb, mely több szempontból az

európai Nyugatra emlékeztet. Magként Franciaország és Németország megfelelője (!)” S idézzük Ukrajna példáját is, amely „hasadó állam... Az országon keresztülfut a Nyugatot és az ortodox területet elválasztó civilizációs törésvonal.” (ld. a könyvben a fentebb említett kis térképet, p. 258!). Oroszország után Kína, majd egy „kohézió nélküli iszlám identitástudat” elemzése jön. És az iszlám továbbra is fő szereplője marad a különböző civilizációk közötti konfliktusoknak, vele szemben állnak a hindu, az afrikai, az ortodox civilizációk és a nyugati kereszténység, magasabb szinten állnak a „Nyugat és a többiek”, de az iszlám itt is központi helyen áll az ázsiai civilizációkkal, velük szemben pedig ott van a Nyugat. Csak nehezen lehetne megcáfolni azt a megállapítást, mely szerint van a „nyugati arrogancia, az iszlám intolerancia és a kínai magabiztosság”, amelyek együttesen jelentenek robbanásveszélyt. (Egyébként véleményem szerint az „intoleranciát” a Nyugathoz, azon belül az USA-hoz is csatolhatnánk mint az arroganciájukon kívüli második jellemvonást...). Azt pedig, amit a Nyugat „univerzalizmus”-ként állít a világ elé, az mások számára „imperializmust” jelenthet. (Itt érdekes lenne megtudni, pontosan milyen meghatározást adna Huntington az „imperializmus” szónak.). Igaz, kiemeli, hogy pl. a Nyugat úgy tünteti fel és főleg védelmezi érdekeit, mintha azok a „világgözösség” érdekét szolgálnák. Súlyos problémákat okoz a fegyverkezés, ami természetesen a két szuperhatalom kapcsolatában játszik fontos és főleg veszélyes szerepet, miután mindketten fenntartják maguknak az első nukleáris csapás jogát, Kína pedig szintén fontolgatja, hogy ő is fenntartja magának ezt a jogot. Kína az emberi jogok kérdésében is különleges pozíciót vívott ki magának a Nyugattal, azon belül az USA-val szemben: a Clinton-adminisztráció meghátrálni kényszerült a Kínával szemben alkalmazni próbált gazdasági-pénzügyi büntetésével, miután az semmibe vette ezeket a fenyegetéseket, viszont az USA-nak szüksége volt a Kínával, majd a többi ázsiai országgal kialakítandó szerződéses kapcsolatokra, amelyekben az emberi jogok vajmi keveset játszottak (és játszanak ma is).

Szerző pesszimista a civilizációk jövőbeni „szövetkezéséről” illetően. Véleménye rövid: erre „nem lesz esély.” A kapcsolatokat „nagy valószínűséggel a «hideg béke» fogja jellemezni.” És megint az iszlám, mindig, mindenütt az iszlám! A szerző nem osztja azt a clintoni véleményt, mely szerint csupán az iszlám szélsőségesek jelentenek problémát a Nyugat számára. Az iszlám történetét elemezve a két nagy vallás – az iszlám és a kereszténység – közötti kapcsolatok sohasem voltak felhőtlenek. Szellemes megjegyzése szerint: „A liberális demokrácia és a marxizmus-leninizmus 20. századi konfliktusa csupán röpke és felszínes történelmi jelen-

ség az iszlám és a kereszténység folyamatos és mély elvi ellentétéhez képest.” Később a szerző már egyértelműsíti az iszlám fundamentalizmussal és magával az iszlámmal kapcsolatos álláspontját: „A Nyugat számára nem az iszlám fundamentalizmus jelenti az alapvető problémát, hanem maga az iszlám, ez az eltérő civilizáció... Az iszlám számára nem a CIA vagy az Amerikai Védelmi Minisztérium a legfőbb probléma, hanem maga a Nyugat, ez az eltérő civilizáció, melynek népei fennen hirdetik kultúrájuk felsőbbrendűségét, s úgy hiszik: olykor hanyatló hatalmuk azt a kötelességet rója rájuk, hogy kultúrájukat az egész világra kiterjesszék.”

Milyen kölcsönös fenyegetettség alakul ki Kína és az Egyesült Államok között, ha Kína Kelet-Ázsiában hegemoniára tesz szert, és ugyanakkor tudjuk, hogy Kína az Egyesült Államokat tekinti elsődleges ellenségének? Amerika természetesen reagálni fog, hogy világelsőbbségét megőrizze, ami a szerző szerint a „21. század elején az első és legfontosabb biztonságpolitikai kérdés [lesz], amivel az amerikai politikának szembe kell néznie.” Ha nem kíván harcba bocsátkozni a kínai gazdasági hegemoniával, akkor le kell mondania világelsőbbségi politikájáról. Ezt azonban nem valószínű, hogy meglépi, ugyanis nem szokása, hogy megelégedjen bármilyen másodlagos szereppel a világpolitika és -gazdaság bármelyik területén. A szerző meglepően élesen fogalmaz az USA-t illetően ilyen másodlagos „egyensúlyteremtő szereppel” kapcsolatban: „Ez ravasz, simulékony, kétértelmű, sőt olykor álnok szerep. Az egyik fél mellől átállhat a másik fél mellé; megtagadhatja a támogatást vagy egyenesen szembehelyezkedhet egy olyan állammal, amely az amerikai értékrend szerint morálisan jó, s egy olyan államnak nyújthat támogatást, amely morálisan rossz.” Az amerikai politikának ezt a jellemvonását – jellemtelenségét? – nap mint nap érezheti a világ. Van még egy másik lehetőség, a legveszedelmesebb: Amerika háborút indít Kína ellen, s teszi ezt a konfliktus bizonytalan kimenetelének figyelmen kívül hagyásával.

A Kína-félelmet Dél-Kelet-Ázsiában az Indonézia és Ausztrália között megkötött biztonsági szerződés is jelzi, bár konkrétan nem fogalmazódott meg ez a félelem. Majd a muzulmán népesség növekedését összekapcsolva Ázsia gazdasági fejlődésével, a Nyugat és a „rivális civilizációk” közötti ellentétek minden más konfliktust felülírhatnak. S egy újabb lehetséges konfliktus sötét képe is kirajzolódik előttünk, ami a háborút sem zárja ki abban az esetben, „ha Washington megpróbálja megakadályozni, hogy Kína hegemonikus szerephez jusson Ázsiában.”

És a Szovjetunió széthullása? Érdekes a magyarázat rá, legalábbis Szerző szerint: „Az amerikai dollárok és rakéták nélkül nem lehetett volna legyőzni a szovjeteket.” De vajon mit jelent itt a „szovjetek” kifejezés? A szovjet pártállamot, a szov-

jet hadsereget vagy a szovjet (orosz?) embereket? Kicsit pontatlan a megnevezés: a szovjetek, amennyiben a szovjet emberekről (az oroszokról) van szó, legyőzése, sajnos, már hamarabb, és a szovjet pártállam által megtörtént – ld. Sztálint és a volt szovjet államot, annak vezetőit! A szovjet (orosz) embereket (kiemelés tőlem) tehát valahogy pontosítva, ki kellene ebből az egészből hagyni! Még egy észrevétel: a „szovjeteket” ugyancsak nagy haszonnal alkalmazta a Nyugat és az USA bizonyos világméretű konfliktusban – igaz, a „legyőzésükre” indított mindennemű nyugati lépések sorozata rögtön a közös ellenség fölött aratott győzelem után – sőt, már azelőtt és közben is – beindult. Igen, az amerikai dollár és az amerikai rakéták – nagyon nagy téma, amit nem mostanában fognak teljes terjedelmében elfogadhatóan földolgozni.

Új irányt kaptak a konfliktusok szintén a hidegháború után: „nem fentről lefelé, hanem letről felfelé terjednek.” A konfliktusokban való érintettségnek fokozatai vannak: Huntington első, második, harmadfokon érintett államokat különböztet meg, a különböző fokon érintett államok konfliktusbeli szerepvállalása is természetesen más és más, de mindegyik konfliktusban ott vannak a muzulmánok, legyen szó Oroszországról, Iránról, Pakisztánról, vagy a keresztények: a két valláshoz tartozó közösségek – államok, kormányok – azután nem haboztak fegyvereket – importból származó fegyvereket – exportálni az általuk támogatott ügy harcosainak, akik nem egyszer ugyanezekkel a fegyverekkel a volt támogatóik ellen fordultak. Különösen részletesen elemzi a szerző a volt Jugoszlávia szétválása révén létrejött államok közötti konfliktusokat, rámutatva a Nyugat reakcióira is. Egy konkrét megállapítást kiemelek: „A boszniai háború civilizációk háborúja volt. A három elsődlegesen érdekelt fél három különböző civilizációt képviselt, és különböző isteneket tisztelt.” Ami pedig az USA sokarcú, ellentmondásos szerepvállalását illeti ebben a háborúban, azt Szerző sem tudja magyarázni.

A könyv 12. alfejezete már a jövővel foglalkozik, azon belül a civilizációk és a Nyugat jövőjével. „Megújul-e a Nyugat” – teszi fel a kérdést a szerző. Nem az a kérdés, vajon megújul-e a Világ maga? Vagyis a központ továbbra is a Nyugat, de nem a nyugati Ember –, hanem az ún. „nyugati civilizáció” sorsa iránti aggodás. Mi a nyugati civilizáció a szerző szerint? „A Nyugat nyilvánvalóan eltér minden egykori civilizációtól, hiszen 1500 óta a többi civilizációra döntő befolyást gyakorol. A Nyugat nevéhez fűződik a modernizáció és az iparosodás folyamatának elindítása, amely világhódító útra indult, s a többi civilizáció társadalmait arra ösztönözte, hogy gazdagság és modernség tekintetében megpróbáljanak lépést tartani vele.” Rövid megjegyzés részéről – de más társadalom- és politikatudósok és történészek részéről is: a „nyu-

gati civilizáció” avagy a „Nyugat”, nem csak, nem mindenütt, nem mindig volt az, amit Szerző itt felsorolt. Mennyi pusztítást, pusztulást, vért, ember- és anyagáldozatot hintett szét ötszáz éves történelme, „világhódító útja” során (a „világhódító út” talán a legigazabb mindabból, amit Szerző felhozott e néhány sorban. Tovább pontosítanék: a „hódítás” szóra tenném a hangsúlyt, hiszen azt tette az öt évszázad során tűzzel-vassal... De ez már egy másik megközelítés...). De még igazabbak és komolyabbak azok a kérdések, amelyeket feltesz a Nyugat túlélésének feltételeiként. Melyek ezek? Csak maradjunk a szó szerinti idézeteknél! Tehát: „A Nyugat számára az a legdöntőbb kérdés, hogy – a külső veszélyeket leszámítva (de miért is számítanánk le azokat?), – képes-e a belső pusztulás folyamatát megállítani és visszafordítani. Vajon meg tudja-e önmagát újítani, vagy pedig a belső rothadás egyszerűen felgyorsítja a végső pusztulást, és/vagy más, gazdaságilag és demográfiailag dinamikusabb civilizáció befolyása alá kerül?... A gazdasági és demográfiai kérdéseknél sokkal jelentősebb problémát jelent a Nyugat erkölcsi hanyatlása, kulturális öngyilkossága és politikai megosztottsága”... „A Nyugat kultúráját a nyugati társadalmakon belüli csoportok is veszélyeztetik. Ilyen veszélyforrást jelentenek azok a más civilizációkból érkező bevándorlók, akik az asszimilációt elutasítva továbbra is az anyaország értékeit, szokásait és kultúráját képviselik és hirdetik.” Veszélyforrás lehet a kereszténység meggyengülése, „az amerikai politikai hitvallás és a nyugati civilizáció elutasítása...”, ami „a mi fogalmaink szerint az Amerikai Egyesült Államok végét jelenti. Ez egyben a nyugati civilizáció felett is kimondja a halálos ítéletet.” (Megjegyzésem: nem a mai nyugati vagy amerikai civilizáció lenne az első vagy utolsó civilizáció, amelyet egy másik vált fel...).

Végül Szerző felvázolja egy esetleges „globális nemzetközi háború” lehetséges kimenetelét, ami a háborúban részt vett hatalmak számára demográfiai, gazdasági és katonai erejük „drasztikus sérüléséhez vezet.” (Enyhe kifejezés pl. egy globális nukleáris háború következményeire.) Ami valóban beláthatatlan következményekkel járna, az az, hogy „az erőegyensúly... most Északról Dél felé fog eltolódni fog eltolódni..., [már ha] a Nyugat, Oroszország, Kína és Japán szörnyű veszteségeket szenvedett.”

Elképzelhető, hogy egyre több állam kíván nukleáris fegyverhez jutni, miközben más államok felhagytak/felhagynak ilyen irányú kísérleteikkel. A feltörekvő civilizációk egyre sürgetőbben fognak fellépni azért, hogy a nemzetközi szervezetek, azokon belül elsősorban a Biztonsági Tanács tagjaivá váljanak. Összeütközésekhez vezethet a külföld technikai újdonságainak befogadása és az azokkal járó új és az adott civilizációra jellemző értékek együttes megjelenése, úgymint individualizmus, egocentrizmus. S végre felmerül egy kérdés, amelyre az egész könyv olvasása során vártam: „A modernizáció révén a Civilizáció általában magasabb anyagi szintre kerül. De vajon ugyanilyen hatást gyakorol az erkölcs és a kultúra fejlődésére is?” Az egész kérdésben a legfontosabb momentumnak tartom, hogy megjelenik az erkölcs és a kultúra – kérdés, sőt szavak, amelyek nemigen szerepelnek a világ politika- és társadalomtudósai által szült művekben. Lényeg, hogy ezek szerint a két fogalom – és reméljük, velük együtt a tartalmuk is – (újra) létező valósággá válik. A feltett kérdésre a válasz: „Bizonyos esetekben igen..., Valószínűleg igen...” Nem valami biztos fogódzó, de mégiscsak – fogódzó.

A könyv ismertetését a jövőnkötet illető idézettel zárom: „A béke és a Civilizáció jövője a világ nagy civilizációinak politikai, vallási és szellemi vezetőinek együttműködésén és megértésén múlik. A civilizációk összecsapásában Európa és Amerika (itt valószínűleg csak az Amerikai Egyesült Államokról van szó. – Kun T.) együtt vagy külön – külön bukik majd el. A globális méretű «igazi (kiemelés Huntingtontól) összecsapásban», a Civilizáció és a barbárság háborújában a világ nagy civilizációi együtt vagy külön – külön fognak elbukni, s magukkal rántják civilizációs értékeik gazdag tárházát: a vallást, a művészetet, az irodalmat, a filozófiát, a tudományt, a technikát, az erkölcsöt és a könyörületességet. Az elkövetkezendő időszakban a világ békéjét leginkább a civilizációk összecsapása fenyegeti, és a világháború veszélyét egyedül a civilizációk segítségével létrehozott nemzetközi rend háríthatja el.”

Ennél szebben, ugyanakkor keményebben, plasztikusabban, emberibben, igaz, ijesztőbben is, aligha lehetne jövőnk megmentésére felhívni az Emberiség figyelmét. Kár, hogy valószínűleg kevesen fogják magukévá tenni a figyelmeztetést...

László Balázs
PhD hallgató, PTE ÁJK

Az önhiba fogalma és értékelése a tartási kötelezettség elmulasztása miatt indított bűnügyekben

I. Alapvetés

A (gyermek)tartási kötelezettség elmulasztása miatt indított bűnügyek nehézségei – álláspontom szerint – kettős okrendszerre vezethetők vissza. Egyfelől, a (gyermek)tartás a tágabb értelemben vett magánjog területére tartozó, családjogi, egyben vagyoni jelenség ennek megfelelő normaanyaggal és a hozzá kapcsolódó polgári eljárásokkal. E magánjogi alapokra támaszkodó szabályrendszert a büntetőügyekhez szokott jogalkalmazónak átlátni sem egyszerű feladat, a büntetőjog világába történő gyakorlati beépítése pedig számos problémát vehet fel. Másfelől, a Btk. 212.§-ában rögzített törvényi tényállás fogalmainak értelmezése és e tényállási elemek megvalósulásának megállapíthatósága is nehézségek elé állíthatja a jogalkalmazót. A (gyermek)tartási kötelezettség elmulasztása bűncselekmény törvényi tényállásának talán legkritikusabb eleme az önhiba, amelynek definiálása és gyakorlati értékelése is érdekes kérdéseket vet fel.

II. Az önhiba kétértékűsége vagy fokozatossága

Vajon az önhiba kétértékű tényező (vagy fennáll vagy nem), esetleg különböző fokozatai állapíthatók meg? A jogalkalmazási gyakorlatból egyértelműen úgy látszik, hogy az önhiba fennforgásának megállapítása csak e tényállási elem vizsgálatának első lépése, az önhiba jellegét, mértékét a gyakorlat rendszerint vizsgálja és a jogkövetkezmények megállapításánál a súlyosító és enyhítő körülményeken keresztül értékeli. Ha azonban az önhiba fokozatosságát elvetjük, akkor a büntetés kiszabása során figyelembe vett súlyosító és enyhítő körülményeket az önhiba körén kívül kell értékelnünk.

III. A felróhatóságon alapuló önhiba-fogalom

A Fővárosi Bíróság már 1993-ban megkísérelte definiálni az önhiba fogalmát, miszerint az akkor állapítható meg, ha maga a mulasztás vagy annak objektív oka a tartásra kötelezett elkövetőnek felróható, így a törvény csak az elkövetőnek felróható szándékos nem teljesítést bünteti.¹ Zavaró azonban, hogy miután a döntés az önhibát a felróhatóság

fogalmához kapcsolja, néhány mondattal később már vétkes mulasztásnak nevezi azt. Tetézve az előbbieket, a Fővárosi Bíróság a fenti döntésének egy további pontjában az önhiba hiányát mint „objektív okból, a kötelezett szándékától függetlenül jelentkező” körülményt azonosította.

A közelmúltban a Kúria egyik döntésében úgy fogalmazott, hogy „az önhiba köznap értelemben is negatív értékítéletet jelent”, olyan magatartást, amely az elkövetőnek jogilag vagy erkölcsileg felróható.² Ez kísértetiesen felidézi Eörsi Gyula (magánjogi) felróhatóság-fogalmát, amelynek lényege a magatartás derűlátóan kedvezőtlen értékítélete,³ olyan társadalmilag kifogásolható tevékenység vagy mulasztás, amelynek jogilag szabályozott szankcionálásához az a kedvező várakozás párosul, hogy a szankció az elkövető magatartását helyes irányban fogja befolyásolni.

A bírói gyakorlat szerint tehát az önhiba leginkább a felróhatóságot jelentheti. Az önhiba tartalmaként megjelölt jogi felróhatóság a bűncselekmény tényállási elemei közül leginkább a tényállásszerűségben, míg az erkölcsi felróhatóság a társadalomra veszélyességben – és részben a bűnösségben – érhető tetten. Kérdés azonban, hogy ez milyen többletelemet hordoz a büntetőjogi felelősség megállapításához egyébként is szükséges bűnösséghez képest.

A Btk. 212.§ (1) bekezdése szerinti tényállás tiszta mulasztási bűncselekmény, amely szándékos elkövetés esetén büntetendő. Az elkövető (legalább eshetőleges) szándékának valamennyi tényállási elemet át kell fognia. A Btk. 212.§ (2) bekezdése a gyermektartás vonatkozásában egyértelműen az (1) bekezdés szerinti bűncselekmény eredményt tartalmazó minősített esete, így a Btk. 9.§-a alapján a minősítő eredmény vonatkozásában a bűncselekmény megállapíthatóságához elegendő az elkövető gondatlansága, de kiterjedhet rá a szándéka is.

Egyetértve a Btk. (tervezetének) miniszteri indokolásából,⁴ a Kúria jogértelmezéséből⁵ és a *Belovics-Molnár-Sinku* szerzőhármastankönyvéből⁶ is kiolvasható állásponttal, úgy vélem, a Btk. 212.§ (2) bekezdése szerinti bűncselekmény a gyermektartáson kívüli tartási kötelezettség elmulasztása esetén sem alapesetnek, hanem olyan minősített esetnek tekintendő, amelynek (minősítő eredmény nélküli) alapesetét az új Btk. dekriminalizálta. Erre tekintettel a Btk. 212.§ (2) bekezdésében megkövetelt eredmény vonatkozásában elegendő az elkövető gondatlansága a bűncselekmény megállapíthatóságához.

A tartási kötelezettség elmulasztásának tehát szándékos és vegyes bűnösségű alakzata van, gondatlan alakzata – amikor a Btk. 212.§ (1) bekezdésében is szereplő tényállási elemekre, mindenképp a mulasztásra is csak az elkövető gondatlan bűnössége terjed ki – nem bűncselekmény. Erre tekintettel – és mivel a tényállásszerű cselekmények gondatlan alakzata csak akkor bűncselekmény, ha ezt a Btk. kifejezetten így rendeli⁷ – az önhiba fogalmát nem

lehet úgy értelmezni, hogy az magában foglalja a Btk. 8.§-a szerinti gondatlanságot.

Az önhibának a felróhatósággal, elvárhatósággal, vétkeességgel történő azonosítása – álláspontom szerint – azért hordoz veszélyeket, mert ezek a magánjog bevett fogalmai, és a tartás is magánjogi jogintézmény. Ha tehát az önhibát a felróhatósággal (stb.) azonosítjuk, nem hagyhatjuk figyelmen ez utóbbinak a magánjogi jelentését.

A felróhatóságra-elvárhatóságra alapított önhiba-fogalom – a felróhatóság magánjogi fogalmából kiindulva – az alábbi jelenségeket ölelné fel: vétkeesség (szándékosság és gondatlanság), különleges védekezés elmulasztása, rosszhiszeműség. Ezek közül a szándékosság és a gondatlanság a büntetőjogi bűnösségben értékelt fogalmak, de az fentebb kifejtésre került, hogy az önhiba nem ölelheti fel a gondatlanságot. A különleges védekezés elmulasztása (lényegében a veszélyes üzemi felelősséghez hasonló alakzatok) és a rosszhiszeműség (tudja vagy tudnia kellene, hogy a fennálló helyzet a valósággal ellentétes) pedig nem igazán illeszthetők a tartási kötelezettség elmulasztásának tényállására. A Belovics–Molnár–Sinku szerzőhármastankönyvében foglalt álláspont szerint is, az önhiba fogalmát szűken kell értelmezni, önhibaként csak olyan körülmények értékelhetők, amelyek tekintetében az elkövetőt szándékosság terheli, vagyis felróhatóságának alapja a Btk. 7.§-ának megfelel.⁸ E megközelítés alapján azonban nem nyilvánvaló, hogy az önhiba miben ad többet a törvényi tényálláshoz, mint a vizsgált bűncselekmény büntethetőséghez egyébként is megkívánt szándékosság.

IV. Az önhiba és a sértetti vagy egyéb közrehatás

A felróhatóságra alapított önhiba-fogalom felveti a sértetti vagy egyéb közrehatás kérdését is. A magánjogban ugyanis – ahol a tartási kötelezettség jogintézménye is gyökerezik – az ellenérdekű felek felelősségének, közrehatásának összemérése, és a jogkövetkezmények erre tekintettel történő megállapítása mindennapos. A büntetőjog logikája azonban ettől alapvetően eltérő.

Annak nincs akadálya, hogy a sértett erkölcsileg vagy jogilag helyteleníthető közrehatását valamely bűncselekmény elkövetőjének javára értékeljük. Tartási kötelezettség elmulasztása esetén pedig ez az értékelés tipikusan az önhiba fokának megállapításánál jön számításba. Ez azonban nem jelentheti az elkövető és a sértett felróhatóságának összemérését.

A fentebb írtaknak megfelelően ugyanis a felróhatóságra alapított önhiba lényegében csak a vétkeességet, azon belül is a szándékosságot jelenthetné. A szándékosság azonban a büntetőjogban a bűnösség kategóriáját jelöli, bűnösség nélkül pedig nincs bűncselekmény. A sértetti (vagy egyéb) közrehatás azonban büntetőjogi értelemben nem az elkövetőnél fennálló szándék „mértékét” kisebbíti.

Elméletileg az sem elképzelhetetlen, hogy a sértett (vagy valamely külső ok) olyan mértékben lehetetlenítse el a kötelezeti teljesítést, hogy ez által az elkövetőnél az önhibát – így a bűncselekmény megállapíthatóságát – egyenesen kizárja, a büntetőjogi felelősséget azonban ilyen esetben nem a bűnösség hiánya zárja ki.

V. Az önhiba és a kóros elmeállapot

Nem igazán segítik az önhiba fogalmának megértését azok a BK vélemények⁹ sem, amelyek a tartási kötelezettség elmulasztásának kóros elmeállapotban történő elkövetésével kapcsolatos kérdéseket vizsgálják. E döntések az önhibát olyan, az elkövetőnek felróható tényezőnek nevezik, amelyért ekként az elkövető felelőssé tehető, illetőleg azt rögzítik, hogy a tartási kötelezettség elmulasztásának tényállását az elmeműködés kóros állapotában elkövető személlyel szemben felmentésnek vagy megszüntetésének nem a büntethetőséget kizáró ok (kóros elmeállapot)¹⁰ miatt, hanem azért van helye, mert az elkövető kóros elmeállapota az önhibát, a bűncselekmény egyik törvényi tényállási elemének megvalósulását zárja ki. A büntetőjog-tudományi álláspontok szerint azonban a kóros elmeállapot a bűncselekményt a beszámítási képességen keresztül a bűncselekmény alanyának hiánya miatt, míg más szerzők szerint a bűnösségen keresztül zárja ki.¹¹

A fenti álláspontok egybevetése esetén a BK vélemények elmosnák az önhiba és a beszámítási képesség, illetve az önhiba és a bűnösség fogalma közötti határokat. Az önhiba azonban nem jelentheti pusztán a bűnösség, illetve a beszámítási képesség Általános Részi követelményének Különös Részi megismétlését, mert ilyenként felesleges lenne rögzíteni a konkrét bűncselekmény törvényi tényállásában. Felvethető továbbá az a kérdés is, hogy a bűncselekményhez kapcsolódó súlyosító és enyhítő körülmények az önhiba mértékére lehetnek-e hatással, vagy e körülményeket az önhiba körén kívül kell értelmezni.

VI. Az önhiba hiánya

Negatív irányból vizsgálva a fogalmat, azt állapíthatjuk meg, hogy az önhiba hiányát többnyire valamilyen méltányolható körülmény alapozza meg, amely a büntetőjogi felelősségre vonást indokolatlanná teszi. E megközelítés hibája azonban annak látszata, mintha az önhiba fennállását a tartási kötelezettség elmulasztása esetén adottnak venné (vélelmezné), és az önhiba alóli kimentés kötelezettségét (terhét) a terheltre hárítaná, a tartási kötelezettség elmulasztása miatt indított büntetőeljárásban azonban a vád feladata az önhiba meglétének bizonyítása.

VII. Az önhiba fogalma (?)

Az előbbieken felvázolt problémákra figyelemmel megállapítható, hogy az önhiba fogalmát

sem a jogelmélet, sem a joggyakorlat nem határozta meg vitán felül álló módon. Hogy a tartási kötelezettség elmulasztása miatt indított bűnügyekben e tényállási elem értékelése (véltetően) mégis zavartalanul történik, az – álláspontom szerint – annak köszönhető, hogy az önhiba lényegét – bár pontosan megfogalmazni eddig nem igazán sikerült – mégis mintha éreznék a jogalkalmazók. A gyakorlatban pedig – úgy tűnik – leginkább az (ésszerűen) elvárható magatartás elmulasztása jelentheti az önhiba kezdetét. Helyesebbnek látszik azonban, ha ezt az elvárhatóságot nem mossuk össze a magánjogi terminológiában használt felróhatósággal, vétkeséggel vagy más magánjogi kategóriákkal.

VIII. Az önhiba körében értékelhető (?) egyes körülmények

A tartási kötelezettség elmulasztásának bűncselekményét megalapozó konkrét történeti tényállásban számos olyan kérdés merülhet fel, amelyeket jellemzően az önhiba keretében vizsgálunk a jogalkalmazók – hogy ez a gyakorlat egyébként helyes-e, azt álláspontom szerint csak az önhiba fogalmának – jogalkotó vagy jogalkalmazók általi – pontosabb meghatározása után lehetne megítélni.

Minthogy a tartási kötelezettség magánjogi kötelemfakasztó tényező, körütekintően kell vizsgálni, hogy a kötelezett időleges mulasztása vagy az előírt tartásdíjnál alacsonyabb összeg megfizetése bűncselekményt valósít meg, vagy a polgári jogi teljesítési hibák körében értékelendő. Álláspontom szerint – bár ez a tiszta mulasztási bűncselekmény dogmatikájának ellentmondó – a teljesítési határnap rövidebb tartamú elmulasztását nem volna célszerű bűncselekményként értékelni, azt teljesítési késedelemnek lehetne (kellene) tekinteni. Hasonló megítélés alá eshetne az is, ha a kifizetett tartásdíj összege kis mértékben elmarad a bíróság által megállapított tartásdíj összegétől. Az ilyen eset bűncselekmény helyett hibás (hiányos) teljesítésnek lenne tekintendő, az utólagos teljesítésnél ezért szóba sem jönne a Btk. 212.§ (3) bekezdésének alkalmazása. A teljesítési késedelem és a hiányos teljesítés nyilván – a felróhatósághoz hasonlóan – magánjogi fogalmak, nem büntetőjogi kategóriák, ezeket akkor sem kellene bűncselekménynek tekinteni, ha a hibás teljesítés kötelezetti „önhibán” alapul.

Egységes a gyakorlat abban, hogy a (gyermek)tartásdíj címén teljesített fizetést elsősorban az éppen esedékes fizetési kötelezettségre, a túlfizetést pedig a kötelezetre nézve legterhesebb tartozásra kell elszámolni. Azt azonban nem vizsgálják a vonatkozó állásfoglalások, hogy a túlfizetést a legreggbbi lejárt tartozásra kell elszámolni, vagy a legkorábbi olyan mulasztásra, amely bűncselekménynek minősül, vagyis amelyre az önhiba kiterjed. A magam részéről azt tartanám helyesnek (méltányosnak), ha a túlfizetést első körben az önhibából adó-

dó – bűncselekményt megvalósító – mulasztásokra számolnák el. Ez a megoldás következik a BH1991.425. számú döntésből is.

A (gyermek)tartási kötelezettség elmulasztása miatt folyamatban lévő bűnügyekben elsősorban a kötelezett elkövető munkából származó jövedelmét kell figyelembe venni, kérdéses azonban – jövedelem hiányában – a vagyon felélésének elvárhatósága. Elvárható-e (ha igen, milyen körben) a kötelezettől, hogy meglévő – nem a tartási kötelezettség teljesítésének kárára megszerzett – vagyontárgyait, egyéb vagyoni jogosultságait, érdekeltségeit készpénzre váltsa? Ennek elmulasztása vajon megalapozza-e az önhibát?

Ezen túlmenően a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény határozza meg azon jövedelemtípusokat és értékhatárokat, amelyekre nézve gyermektartásdíj miatt végrehajtás vezethető. A büntetőeljárásban ez annyiban lehet releváns, hogy amennyiben a kötelezett jövedelmére végrehajtást nem vagy csak bizonyos mértékig lehet vezetni, akkor e jövedelemre, illetőleg e határ fölött az önhiba megállapítása sem indokolt a tartási kötelezettség elmulasztásának bűncselekményi tényállásából.

Kényes kérdés a jövedelmet eredményező munkalehetőséggel nem rendelkező személy felelőssége is.¹² Általában elmondható, hogy az álláskeresőként történő regisztrálás az önhiba kizárását eredményezheti, mindaddig, amíg a kötelezett a neki felajánlott munkalehetőséget vissza nem utasítja. Vizsgálni kell azonban azt is, hogy ha ilyen visszautasításra sor került, annak mi volt az oka, milyen körülmények indokolhatták azt.

A gyakorlatban régóta egyértelmű,¹³ de a Ptk. is deklarálja, hogy a kiskorú gyermek tartása a nagykorúét megelőzi,¹⁴ ezért amennyiben a kötelezett jövedelme nem teszi lehetővé a kiskorú és nagykorú gyermeke után fizetendő gyermektartásdíj teljes megfizetését, akkor előbb a kiskorú részét kell teljesen kimerítenie, és csak a fennmaradó rész juthat a nagykorú gyermeknek. E szabály megsértése esetén a kiskorúnak járó tartás elmulasztása miatt az önhiba megállapítható, igaz, a másik gyermek után történt teljesítés enyhítő körülményként vehető figyelembe.

Igen nehéz a tartásra egy sorban jogosult gyermekek egyenlő tartásának megsértése miatti önhiba megállapítása is abban az esetben, amikor a kötelezett valamely gyermekének tartásáról saját háztartásában, természetben gondoskodik, míg a másik gyermeke után tartásdíjat fizet, de e kötelezettségének részben vagy egészben nem tesz eleget. A természetben tartás és a díjfizetés egyenlősége gyakorlatilag aligha mérhető. Az önhiba aggálytalan megállapítására legfeljebb az igazán kirívó esetekben kerülhet sor.

A felek bíróság által jóvá nem hagyott, a tartásdíj-fizetés részletszabályait érintő utólagos egyezsége nem írhatja felül a korábban született hatósági

(bíróági) határozatot. Annak ugyanakkor nincs akadálya, hogy a büntetőeljárásban a felek ilyen utólagos megállapodását – ha ennek tényét és tartalmát a terhelt bizonyítani tudja – az önhiba fokának megállapításánál enyhítő körülményként vegye figyelembe a bíróság.

Végül, a polgári jog szabályai szerint a kiskorú gyermek tartására a szülő a saját szükséges tartásának korlátozásával is köteles, kivéve, ha a gyermek indokolt szükségleteit munkával szerzett keresménye vagy vagyonának jövedelme fedezi, vagy a gyermeknek tartásra kötelezhető más egyenesági rokona van.¹⁵ Ez a rendelkezésre álló javak megosztásának kötelezettségét rója a tartásra kötelezett személyre, ami valójában nem a gyermeknek a szülő szükségleteit megelőzően, inkább azzal egy sorban történő kielégítését követeli meg. Erre utal az a szabály is, miszerint a kötelezettől követelhető gyermek-tartás mértéke nem haladhatja meg a kötelezett jövedelmének ötven százalékát,¹⁶ vagyis a kötelezett jogosult a rendelkezésre álló javaiból (legalább) annyit önmagára fordítani, amennyit gyermeke tartására is fordít. Életszerűtlen és az emberiség követelményével ellentétes volna, ha a gyermektartásdíj fizetésére kötelezettől azt követelnénk meg, hogy saját (szűk értelemben vett) létfenntartásának biztosításáról is lemondjon gyermeke(i) javára. A BH2014.295. számú döntésben a Kúria is egyértelműen úgy foglalt állást, hogy nem állapítható meg az önhiba a kötelezett terhére, ha a tartási kötelezettségének azért képtelen eleget tenni, mert bizonyos jövedelemmel rendelkezik ugyan, de az saját létfenntartásának biztosítására sem elegendő.

IX. De lege ferenda

Függetlenül attól, hogy az önhibát két- vagy többfokozatú jelenségnek tekintjük, illetőleg a jogkövetkezmény megállapítása során értékelendő súlyosító és enyhítő körülményeket az önhiba mértékéhez kötjük-e, a büntetőjog jellege megkívánja, hogy a Btk. Különös Részének egyik tényállásában

foglalt tényállási elem fogalma pontosan meghatározható legyen.

A magam részéről – amennyiben a tartási kötelezettség elmulasztása bűncselekmény marad, és ezzel ellentétes irányú jogalkotói szándéknak nincs jele – helyesebbnek tartanám a tartási kötelezettség elmulasztása bűncselekmény törvényi tényállásából az önhiba mellőzését, és a büntethetőséget megszüntető, illetve korlátlan enyhítést lehetővé tevő rendelkezések elé egy speciális büntethetőséget kizáró ok beillesztését. Ez lényegében az önhiba hiányára vonatkozna, de a jelenleginél egyértelműbb szóhasználattal, például: „tartási kötelezettség elmulasztása miatt nem büntethető, aki a tartásdíj fizetésére elháríthatatlan akadály miatt nem képes, feltéve, hogy az akadály fennállása neki fel nem róható”. Úgy vélem, az előbbihez hasonló törvényszerkezet és megfogalmazás mellett az „önhiba” jobban megkülönböztethető lenne a bűnösség kategóriájától.

Jegyzetek

¹ FBK 1993/37.

² BH 2014.295.

³ Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Akadémiai Kiadó, Budapest 1961. 50. o.

⁴ 2012. évi C. törvény indokolása a 212. §-hoz

⁵ 101/2012. BK vélemény

⁶ Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: Büntetőjog II. Különös Rész. A 2012. évi C. törvény alapján. (szerk. Busch Béla) HVG-ORAC, Budapest 2012. 217. o.

⁷ Btk. 4. § (1) bek.

⁸ Belovics–Molnár–Sinku: i.m. 216. o.

⁹ 28/2007. BK vélemény, 2/2013. BK vélemény

¹⁰ Btk. 17. §

¹¹ Balogh Ágnes – Tóth Mihály (szerk.): Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest 2010. 122-123. o.

¹² BH1993.655., BH2014.295.

¹³ BH1999.412.

¹⁴ Ptk. 4:202. § a) pont

¹⁵ Ptk. 4:215. § (1) bek.

¹⁶ Ptk. 4:205. § (6) bek.

Papp Attila

növendékügyi előadó, Nagykanizsai Javítóintézet

Esküdtbíróság vagy pártbíróság, avagy a pártok bírósága? Gondolatok a magyar népbíráskodás elméletéről és gyakorlatáról*

„(...) a népbíróságok összetétele szerencsés. Szerencsés tudniillik azért, mert az összes pártokból tevődik össze. Szerencsés azért, mert az összes pártok jelen lévén, nem érheti az a vád, hogy egy pártbíróság bosszúeljáráásának vannak kitéve azok, akik a népbíróság előtt állnak. Minthogy minden párt szerepel a népbíróság tagjai között, joggal mondhatjuk, hogy a nép ítél, bizonyos megkötött formák és jogszabályok keretein belül. Ezért hálásak lehetnek a háborús bűnösök, mert végtelen szerencse részükre, hogy nem közvetlenül a nép ítél, hanem csak a népbíróság.”¹

„Iskolákban fogják tanítani a magyar háborús főbűnösök perét” – hirdette a vezércikk főcíme 1946. január 5. napján.² Dr. Ries István igazságügy-miniszter ígérte ezt ezelőtt több mint fél évszázada. Nem így történt. Dr. Major Ákos, a legelső népbírósági tanács vezetője így emlékszik erre, és a miértetekre: „1946 elején mind a Kis Újság, mind a Szabad Szó megemlítette, hogy az igazságügy-miniszter javasolja a háborús főbűnösök peranyagának kötelező tantárgyként való tanítását a középiskolákban, mert a fiatalság azzal sincs tisztában, vajon miért és miként sodródott Magyarország a második világháborúba. Ez az intézkedés elmaradt. Azok az idők nem voltak alkalmasak a tárgyalásokon feltárt történelmi összefüggések hiánytalan érzékeltetésére – ősként az 1920. évi trianoni békeszerződésig. A háborúba sodródásunkért politikailag felelős miniszterek a trianoni igazságtalanságok orvoslásának vitathatatlanul jogos nemzeti igényével védekeztek, a további országcsönkítással fenyegető újabb béketárgyalások kezdete előtt. Ezt

* A Szerző 2004 és 2007 között a Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kar Igazságügyi Ügyintéző Főiskolai Szakán szerzett jeles diplomát, majd 2007 őszétől pedig a PTE ÁJK Jogász Szakának volt a levelezős hallgatója. Az államvizsgák sikeres teljesítése után (2011 ősz-tél, 9. szemeszter), 2012 januárjában szerezte meg *cum laude* minősítésű, jogász diplomáját. A Szerző e helyütt szeretné megköszönni a két kiváló oktatójának, dr. Tilk Péter (PhD) és dr. Kocsis Miklós (PhD) tanár uraknak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségüket, javaslaikat, illetve a bizony nem egy esetben megnyilvánuló, építő jellegű kritikájukat is.

a védekezést a sajtónak és a rádióknak határok közé kellett szorítani – a tárgyaláson, a tanácsvezetés törvényes eszközeivel nem lehetett. Én legalábbis nem tudtam. Nem is akarhattam.”³

Mára már a jogászok többsége sem ismeri se a II. világháború magyar bűnösői felett ítélkező népbírósági rendszerünket, se a vádképviseletet ellátó népügyészséget, sem pedig azok működését, mint ahogy a népbírósági jogunkat sem. Laikus körökben még rosszabb a helyzet, és a történészekon kívül az embereknek tulajdonképpen fogalmuk sincs ezekről az intézményekről.

A témakörrel már az egypártrendszerben sem foglalkoztak kellően. Gárdos Miklós így figyelmeztetett kötetében – 1971-ben – „Mennyit tudunk ró luk?” címszó alatt: „Az általános iskolák nyolcadik osztálya számára – 185 000 példányban – 1966 őszén megjelent történelemkönyvben nincs szó a háborús bűnösökről és pereikről. Az új könyv beszámol ugyan a fasizmus rémtetteiről, a magyarországi fasiszták büntetteiről, de a bűnhődésről nem esik szó. Az 1964-ben megjelent kétkötetes „Magyarország története” című munkában az 1945-ös évnél ez olvasható: ‘A baloldal kényszerítő nyomására ... a kormány ... februárban rendeletet hozott a népbíróságok felállításáról, amelyek feladata a háborús és népellenes bűnösök felelősségrevonása volt.’ De ez a mű sem beszél részletesebben a háborús bűnösök pereiről. Aki pedig az Új Magyar Lexikonból akarna tájékozódni, tájékozatlan marad. A „háborús bűnösök” címszó alatt (38 sorban) megtalálja a fogalom pontos – nemzetközi érvényű – meghatározását; a magyar múltra egyetlen mondat utal. ‘A magyar háborús főbűnösök felett a magyar népbíróság ítélkezett: Bárdossy Lászlót, Szálasi Ferencet, Imrédy Bélát több más háborús bűnös vezető politikussal együtt halálra ítélte.’ A „népbíróság” címszó sem mond (öt és fél sorban) sokat: ‘... a második világháború után szervezett különbíróság, amely főleg a háborús és népellenes bűncselekményeket tárgyalta. Hivatásos bíró tanácsvezetőből és a politikai pártokat képviselő laikus bíróból alakult tanácsban ítélkezett.’”⁴

Tanulmányom a magyar népbíráskodással összefüggésben igyekszik néhány elméleti kérdést tisztázni, a tanulmánynak nem célja a népbírósági rendszerünk részletes bemutatása.⁵

1. A bűnös, támadó háború felelősei feletti ítélkezés első elvi elgondolásai: a háború, mint bűncselekmény? Néhány gondolat a hazai és a nemzetközi jogi környezetről

„A magyarországi népbíráskodás tehát bemutatkozott. Ennek a jogtörténeti újszülöttnek a szülei a Magyar Kommunista Párt budapesti bizottsága és a BNB voltak, én bábáskodtam, mégpedig a jövevényért a szülők előtti teljes fe-

lelősséggel. Sem torzszülött nem lett, sem életképtelen. Kissé koraszülött volt, nélkülözte a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány közreműködését. Mégis a legegészségesebb lett a kormány által később nehezen megszervezett összes népbíróság között.”⁶

A háborúval kapcsolatban felelős személyek elleni eljárás említésre érdemes annál inkább is, minthogy visszaható erőt tulajdonított magának, illetve ezt az elvet értelemszerűen megfogalmazta, óhatatlanul is áttörve ezzel a nullum crimen sine lege – nulla poena sine lege elvét.⁷ Eddig a pontig ugyanis a Csemegi-kódex megfogalmazása egyértelmű volt: „Büntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, melyet a törvény annak nyilvánít. Büntett vagy vétség miatt senki sem büntethető más büntetéssel, mint amelyet arra elkövetése előtt a törvény megállapít.”⁸ Az eljárás nem a bírósági szervezetben folyt volna, és a perbefogást is csak a Nemzeti Tanács Intéző Bizottsága rendelhette volna el. A vizsgálatot ugyan egy kijelölt szakbíró végezte volna, de ő nem határozhatott a vizsgálat megszüntetéséről vagy befejezéséről. Minden fontos kérdésben – így például a vád alá helyezés feletti határozathozatalban is – pedig a Nemzetgyűlés döntött volna, és az ítélezés joga is ezt a szervet illette a tervek szerint. Viszont az egész Károlyi-korszak alatt nem alakult meg a Nemzetgyűlés.

Az 1919:XXIII. Néptörvény deklarálta: „a nemzetgyűlés összeülése előtt is meg kell tenni a felelősségre vonás előkészítése végett szükséges intézkedéseket azokkal szemben, akik ellen nyomatékos gyanú merül fel, hogy mint magyar vagy közös miniszterek a világháború előidézésében vagy annak vétkesen könnyelmű továbbfolytatásában akár szándékos, akár gondatlan cselekményük vagy mulasztásuk által részesek voltak.” E törvényt 1919. március 2. napján hirdették ki, a versaillesi békeszerződést – aminek 227., 228. és 231. cikkelyei először foglalkoztak a bűnös támadó háború, és a felelősségrevonás gondolatával: „először jelent meg az agresszióért, vagyis a támadó háborúért viselt felelősség jogi következményének a fogalma”⁹ – pedig 1919. június 28. napján írták alá, és csak 1920. január 10-én lépett hatályba.

Az 1919. évi versaillesi békeszerződés egyértelműen deklarálta Németország, valamint szövetségesei (a központi hatalmak) felelősségét azokért a veszteségekért és károkért, amelyeket az általuk elkövetett, „agresszióval kikényszerített” háború során okoztak. A békeszerződés azonban nem állt meg ennél az általános megfogalmazásnál, hanem a történelem során első ízben bevezette az agresszióért viselt személyes jogi felelősség fogalmát is. A versaillesi békeszerződés 227. cikke így tehát nagy jelentőségű rendelkezést tartalmazott. Szabó Imre azt írta erről: „(...) tételes jogi megfogalmazást

adott a nemzetközi büntetőbíráskodás gondolatának.”¹⁰ Azonban már korábban, az első világháború alatt is voltak bizonyos olyan törekvések (figyelemmel a háború kitörésének körülményeire), hogy egyes háborús cselekményekkel szemben a nemzetközi jogi szankciók szigorodjanak. Hugh Bellot londoni professzor már 1916-ban felvetette egy nemzetközi büntetőtörvényszék gondolatát. A törvényszék feladata annak megállapítása lett volna, hogy kit terhel a felelősség a háborúért és a hadviselési szabályok megsértéséért.¹¹

Tulajdonképpen ezen az irányvonalon haladt a békeszerződés 228. cikkelye is, amely egyrészt a háború törvényeivel és szokásaival ellenkező cselekményeket nemzetközi deliktummá nyilvánította, másrészt pedig e cikkelyben Németország elismerte a szövetséges hatalmaknak azon jogát is, hogy katonai bíróságaik elé állíthatják az antant hatalmak mindazon személyeket, akik az I. világháború idején érvényben lévő hadijogot vagy hadiszokásokat sértő cselekményeket követtek el. Ezzel megjelent tehát a személyes felelősség intézménye is. Ez alapján, a békeszerződés 229. cikkelyében II. Vilmos német császárt vád alá helyeztnek nyilvánították.¹²

E cikkek voltak az első kísérletek arra nézve, hogy a háborúért, mégpedig a „támadó” háborúért, mint nemzetközi jogsértésért egyes felelős beosztású személyeket tegyenek felelőssé. E rendelkezések alapján II. Vilmos német császár felett kellett volna először ítéleznie egy öttagú, a szövetséges és társult hatalmak képviselőiből álló nemzetközi törvényszéknek. Azonban a császár, Hohenzollern Vilmos Hollandiába menekült, ahol pedig megtagadták a kiadását, arra való hivatkozással, hogy holland területen a politikai bűncselekményeket elkövető politikai menekültek (így!) menedékjogot élveznek. Ezután a győztes hatalmak sorra eltekintettek a háború bűnösinek megbüntetésétől, felelősségre vonásukat az erre a célra létrehozott lipcsei bíróságra bízták, ahol pedig mindössze 9 (!) elmarasztaló ítélet született. Gárdos a saját kutatásai alapján így ír erről: „A hadijog ellen vétő személyek nemzetközi jellegű felelősségre vonása pedig azért maradt el, mert Németország 1919. decemberében belső törvényt hozott, és ebben a saját állampolgárai által elkövetett háborús bűncselekményeket a német birodalmi törvényszékek hatáskörébe vonta. Az ilyen jellegű 901 eljárásból azután 888 ügy felmentéssel vagy az eljárás megszüntetésével végződött, 13 esetben elmarasztaló ítéletet hoztak ugyan, de a végrehajtás mindannyiszor elmaradt.”¹³

E tények miatt elgondolkodtató Lukács Tibor szerint az, hogy nem a versaillesi békeszerződés 228. cikkelye az első kísérlet az emberiség történelmében a háborúért felelős személyek elleni eljárás megindítására. Véleménye szerint a párizsi béketárgyalások és az azok előkészítése során megfo-

galmazott elvek bizonyára hatottak az 1919:XXIII. Néptörvény létrejöttére¹⁴, de szerinte: „kétségtelen tény tehát, hogy a mi törvényünk az első tételes jogi megfogalmazása annak, hogy a háború előidézése és vétkesen könnyelmű folytatása: bűncselekmény.”¹⁵ Ez a megállapítás véleményem szerint is helytálló, és tényként kezelendő. Mindenképpen érdekes és elgondolkodtató ez a megállapítás, ami tükrözi mind a korabeli, mind az általánosságban értendő magas magyar jogászai színvonalat, hagyományokat és haladást egyaránt.

A nemzetközi büntetőbíráskodás, illetve a háború(k)ért felelős személy(ek) felelősségrevonásának gondolata azonban a versaillesi szerződés sikertelen kísérletét követően sem tűnt el. A Nemzetek Szövetségének (Népszövetség) 1920. december 18. napi közgyűlése foglalkozott legközelebb az intézménnyel, de felállítását végül időszerűtlennek ítélték meg. A kérdés újból, csak Sándor jugoszláv király Franciaországban történt meggyilkolása után került elő ismét. Genfben, 1937. november 16. napján egyezményt kötöttek a terrorcselekmények megelőzésére és megbüntetésére. Az aláíró 13 állam hozzájárult az Állandó Nemzetközi Bíróság szervezeti keretében létesítendő nemzetközi büntetőbíróság felállításához. Az erről szóló kiegészítő megállapodást azonban egyetlen állam sem erősítette meg, a megvalósulás a második világháború végéig váratott magára.¹⁶

A nemzetközi büntetőbíráskodás, az igazságos és igazságtalan háború, valamint az ezekért való felelősség kérdése ebben a korszakban még egészen gyermekcipőben járt. Accioly például még 1942-ben is emígy vélekedett: „Nem feladata a nemzetközi jognak, hogy elbírálja, vajon valamely háború jogos-e vagy sem, csak a hadviselés módja és a háború visszahatásai képezhetik a jogi szabályozás tárgyát.”¹⁷ Ez a felfogás, mint azt Hajdu Gyula is megfogalmazta, erővel helyettesítette a jogot: „Azt tartalmazza, hogy a számuk, vagy egyéb tényezők folytán gyengébb népek szabad prédái a hatalmasabbaknak, amelyek háborúk útján uralmuk alá vonhatják, akaratuk végrehajtására szoríthatják, vagy akár megsemmisíthetik azokat.”¹⁸

2. Nemzetközi jogi vonatkozások a népbírássággal összefüggésben

„A nyilasok elleni harcban mi kommunisták helyeseljük és üdvözljük a demokratikus népbírásság alakítására irányuló, alulról, a nép mélyéből jövő kezdeményezést. Üdvözljük a szegedi szakszervezetek erre vonatkozó követelését és teljes mértékben helyeseljük a szegedi nemzeti bizottságnak a népbírásság felállítására vonatkozó határozatát. Meg vagyok győződve róla, hogy a demokráciának minden igaz híve velünk együtt helyesli ezt. Nem akarunk anarchiát az

igazságszolgáltatásban, de igazságot akarunk! Éppen ezért valljuk, hogy most már magának a kormánynak kell vezetnie a demokratikus népbírásságok felállítására irányuló népmozgalmat. Neki magának kell kézbe vennie a hazaárulók feletti ítélkezésre hivatott népbírásságok szervezését.”¹⁹

Először tehát a versaillesi békeszerződés 227. és 228. cikkelyei nyilvánították a háború törvényeivel és szokásaival ellenkező cselekményeket nemzetközi deliktumoknak. Majd Molotov 1942 januárjában nyilatkozatot tett közzé, miszerint a második világháború az emberiség történetének rendkívüli háborúja, ugyanis a békeszerető népek kiirtását célozza, és oly mértékben tapad a náci, fasiszta rendszerhez, hogy annak megbüntetését és a háborús bűnösök felelősségre vonását az egész józanul gondolkodó világ helyesli és kívánja.²⁰

a) Az ebbe az irányba tett első fontos, közös elhatározású, nemzetközi lépés az 1942. december 17. napján kiadott közös proklamáció volt, amelyben a szövetségesek 12 állam támogatásával kiadott közös nyilatkozatban ünnepélyes keretek között erősítették meg abbéli elhatározásukat, miszerint megbüntetik az „emberirtásért” felelős személyeket.

b) Majd a következő fontos, mérőöldkőnek számító deklaráció az amerikai-angol-kínai-szovjet négyhatalmi konferencián megfogalmazott Moszkvai Nyilatkozat²¹ volt, 1943 októberében. A szovjet kormány javaslatára hívták össze az angol, amerikai és szovjet külügyminiszterek értekezletét Moszkvába, 1943. október 19. és október 30. között. Elsősorban a háború megrövidítésének lehetőségeivel foglalkoztak, így azzal a főkérdéssel is, hogy mikor nyílhat meg az újabb európai front. A külügyminiszterek azonban egy deklarációt is elfogadtak, melyben említést tettek Hitler és csatlósai kegyetlenkedéseiről, és figyelmeztették a náci párttagokat, tiszteket, katonákat, SS egységeket, miszerint, akit a megszállt területeken elkövetett rablásokban, fosztogatásokban és gyilkosságokban felelősség terhel, azt bűncselekményei elkövetésének színhelyén bíróság elé fogják állítani, és az illető ország törvényei szerint fogják megbüntetni. Deklarálta a nyilatkozat, hogy össze kell állítani a földrajzi helytől független háborús bűnösök listáját is. A külügyminiszterek az Egyesült Nemzetek 32 állama nevében jártak el, a konferencia utolsó napján pedig külön nyilatkozatot fogadtak el az egyetemes biztonságról is, amelyhez immár Kína is csatlakozott.

c) Az 1943. november 28. és december 1. között zajló teheráni konferencián is szó esett a háborús bűnösök megbüntetéséről, éppúgy, mint az 1945. február 4. és február 11. között zajló jaltai, valamint az 1945. július 17. és augusztus 2. között megrendezésre került potsdami konferenciákon is.²²

d) A moszkvai nyilatkozatban kifejtett elvek végrehajtásáról a Londoni Egyezmény keretében döntöttek a szövetséges hatalmak, amit 1945. augusztus 8. napján írtak alá.²³ Londonban, az USA, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió által megkötött egyezmény (amelyhez további 19 állam csatlakozott), az európai tengelyhatalmak háborús főbűnöseinek felelősségre vonásáról és megbüntetéséről szolt. A 7 cikkből álló egyezmény fenntartotta azt az elvet, hogy minden háborús bűnöst abban az országban kell felelősségre vonni, ahol a cselekményét elkövette, illetve a felelősségre vonás az adott ország törvényei szerint kell, hogy történjen.²⁴ Azoknak a háborús főbűnösöknek pedig, akiknek cselekményeit nem lehet földrajzi helyhez kötni – mert bűnös magatartásuk több országra, globálisan is kihatott –, nemzetközi katonai törvényszék előtt kell felelniük tetteikért. Az egyezmény aláírásával egyidejűleg elfogadták a felállítandó nemzetközi büntetőtörvényszék szabályzatát is (Charter²⁵). Az egyezmény azért volt óriási jelentőségű, mert ugyan nem először fordult elő, hogy nemzetközi bíróság felállítására született egyezmény, de először fordult elő az, hogy bűnös, támadó háború okozói felett egy bíróság, a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék ítélt. 1945. november 20-án ült össze először, elnöke Robert H. Jackson bíró lett.²⁶ Az egyezményt megkötő hatalmak (Szovjetunió, USA, Nagy-Britannia és Franciaország) kormányai egy-egy közvadlót jelöltek ki a vizsgálatok lefolytatására, és a vádiratok elkészítésére.²⁷ Az ítélobíróságba is szintén egy-egy személyt, mint bírót, illetve szintén egy-egy szakembert, mint helyettes bírót delegáltak e hatalmak.²⁸

A Moszkvai Nyilatkozat, illetve a Londoni Egyezmény alapján, a Charter szervezésében és eljárási szabályai szerint a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék 1945. november 20. és 1946. október 1. között ülésezett, 1946. augusztus 31. napjáig 403 nyilvános tárgyalás volt az ügyben.²⁹ A nürnbergi per során 218 ülést tartottak, a jegyzőkönyv pedig mintegy 16 ezer oldal terjedelmű volt. Csak a vádlók 2630 dokumentumot és iratot nyújtottak be. Összesen 240 tanút hallgattak ki, és 300 ezer, eskü alatt tett írásbeli vallomást tanulmányoztak át a bírók. Számos filmet tekintettek meg a per alatt, magáról a tárgyalásról pedig 27 kilométernyi hangos filmszalag készült.

A japán kapituláció után felállított távol-keleti, Tokiói Nemzetközi Katonai Törvényszék szintén a londoni egyezmény alapján ítélt. 1945. november 20-án ült össze először, elnöke Robert H. Jackson bíró lett.²⁶ Az egyezményt megkötő hatalmak (Szovjetunió, USA, Nagy-Britannia és Franciaország) kormányai egy-egy közvadlót jelöltek ki a vizsgálatok lefolytatására, és a vádiratok elkészítésére.²⁷ Az ítélobíróságba is szintén egy-egy személyt, mint bírót, illetve szintén egy-egy szakembert, mint helyettes bírót delegáltak e hatalmak.²⁸

habarovszki perre is, ahol azon japánok felett ítélték, akik a baktériumfegyverek használatával figyelmen kívül hagyták a nemzetközi jog előírásait.

Szerte Európában, így a Magyarországgal szomszédos államokban is működtek azonban a háborús bűnösöket felelősségre vonó népbíróságok. Romániában Antonescu marsallt 1946. június 1-én végezték ki, a jugoszlávok a szökésben lévő horvát „nemzetvezetőt”, Ante Pavelicet csak távollétében tudták halálra ítélni, Csehszlovákiában Josef Tiso szlovák miniszterelnök, későbbi köztársasági elnök 1947. április 18. napján került hóhérkézre, míg Vojtech Tuka-t, Szlovákia 1939 és 1944 közötti miniszterelnökét 1946. augusztus 20. napján végezték ki. Emil Hácha, a Cseh-Morva Protektorátus elnöke a börtönben halt meg, 1945. június 1-én.³¹

A nemzetközi büntetőbíróságokról szólva Szabó Imre emígy értékelt: „Mindnyájan tudatában vagyunk annak, hogy a nemzetközi jog és a nemzetközi büntetőbíráskodás gyenge fegyver a béke megvédésére és a háború megakadályozására. Gyenge fegyver, mert csak bizonyos keretek között érvényes; ha az indulatok egyszer elszabadulnak, a nemzetközi jog, vagy a nemzetközi büntetőbíróság képtelen gátat vetni az áradatnak. De egyrészt olyan szegények vagyunk az emberi együttélést biztosító eszközökben, hogy minden lehetőséget meg kell ragadnunk a népek közötti béke tartósítására; másrészt viszont a nemzetközi büntetőbíráskodásnak legfőbb jelentősége talán nem is abban van, hogy megtorol bizonyos, a béke ellen elkövetett bűnöket, hanem abban, hogy kiemeli, az emberiség elé tárja ezeket a bűnös cselekedeteket.”³²

3. Nemzetközi jogi kötelezettségek a népbíróságokkal összefüggésben – néhány gondolat a népbírósági rendszerünket szabályozó normákról³³

„... célja, hogy a nép a vele szemben elkövetett háborús és népellenes bűncselekményekért minél gyorsabban és minél teljesebb elégtételt nyerjen. A nemzet pere megrontóival szemben (...) olyan igazságügyi feladat, amelynek végleges nyugvópontra jutásától népünk demokratikus újjászületése, az ország demokratikus átalakulása függ.”³⁴

„A Rotyitsék elleni gyakorlat és jogalkalmazás egyedülálló maradt. Mind a népbírósági tanácsok kialakításánál, mind az érdemi munkánál irányadóvá azok a szempontok váltak, amelyek egy debreceni petróleumlámpa fénye mellett 1944–1945 fordulóján a népi igazságszolgáltatás érdekében megfogalmazódtak. A civis városban megalkotott 81/1945. M. E. sz. rendelet születését – közel négy évtizeddel később – egyik létrehozója, dr. Tímár István mondta el nekem. A főkodifikáló, dr. Réczei László mellett

a tragikus sorsú (a Rajk-ügy egyik mellékperében kivégzett) dr. Villányi András, valamint egy negyedik, dr. Tímár emlékezetéből kiesett nevű jogász vett részt a munkában.”³⁵

A szövetséges hatalmak és Magyarország között 1945. január 20-án, Moszkvában jött létre a fegyverszüneti egyezmény.³⁶ Az egyezményt 1945. január 20. napi visszamenőleges hatállyal az 1945. évi V. törvény cikkelyezte be, amelyet az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 13-án fogadott el. A vizsgált téma szempontjából különösen fontos a fegyverszüneti egyezmény 14. pontjának rendelkezése: „Magyarország közre fog működni a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek letartóztatásában, az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatásában és az ítélezésben e személyek felett”.³⁷

3.1 A népbírászkodás alapjai

Az alap, amelyre népbírósági joganyagunk felépült, a fegyverszüneti egyezmény volt. A fegyverszüneti egyezmény aláírása után az Ideiglenes Nemzeti Kormány – az Ideiglenes Nemzetgyűléstől kapott felhatalmazás alapján – 1945. január 25-én bocsátotta ki a népbírászkodásról szóló 81/1945. (II. 5.) ME sz. rendeletet (a továbbiakban Nbr.), amely 1945. február 5-én lépett hatályba. A magyarországi népbíróságok és népügyészségek tehát e jogszabály értelmében alakultak meg.³⁸ Annyit ide megjegyeznek, hogy a gyorsaság ellenére meglehetősen alapos munkát végeztek, hiszen az Nbr.-ben megfogalmazottakat még évtizedekkel később is felhasználták.³⁹

a) Az Nbr. első – alapvető és lényeges szabályokat tartalmazó – paragrafusai a következőket deklarálták. Kifejezték, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés által 1944. évi december hó 21. és 22. napjain a Debrecenben adott felhatalmazás alapján az Ideiglenes Nemzeti Kormány attól a szükségstől vezetve, hogy mielőbb elnyerjék büntetésüket mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, rendeletet bocsát ki az esküdtbíróságnak törvényhozás útján való visszaállításáig a népbírászkodás megvalósítása tárgyában.⁴⁰ Rendelkeztek arról, hogy a népbírászkodásról szóló rendeletben körülírt bűncselekmények az esetben is büntethetők voltak, ha a cselekmény a rendelet életbeléptekor már befejeztetett s a cselekmény befejezésének időpontjában fennállott törvényes rendelkezések alapján az egyébként büntethető nem volt.⁴¹ A rendelet szerint a népbíróság jogköre kiterjedt a polgári egyénekre és a fegyveres erő tagjaira, ideértve a rendőrséget és a csendőrséget is, valamint a magyar állam területén elfogott vagy a magyar államnak kiadott egyénekre, tekintet nélkül azok állampolgárságára. A magyar állam területén kívül elkövetett bűncselekmények tekintetében, valamint a netán kiadatás alá kerülő bármely büntetettessel szemben pedig, a népbíróság

jogköre mindaddig fennállt, amíg a tettes kiadásának elrendelése be nem következett.⁴²

b) A népbírászkodásról szóló alaprendeletet aztán 1945. április 27-én módosította az 1440/1945. (V. 1.) ME sz. rendelet (a továbbiakban Nbr.nov), amely május 1. napján lépett hatályba. Az új rendelet kiterjesztette a háborús és népellenes bűnösök körét, bevezette a büntetési nemek között a kényszer-munkát, a népbírósági tanácsokban pedig az 5 koalíciós párt kiküldöttei mellett helyet biztosított a szakszervezetek kiküldötteinek is. Ez a rendelet azonban már szűkítette a nemzeti bizottságok befolyását a népbírósági tanácsok személyi összetételére. Megmaradt ugyan a javaslattevési joguk a népügyész személyére, de eztán a népbírákat már a nemzeti bizottságok és a főispán kikapcsolásával közvetlenül a pártok jelölték.

Az Nbr.nov módosította és kiegészítette a népellenes deliktumok körét is, valamint engedélyezte a halálbüntetés kiszabását fiatalkorúak esetében, ha a tettük elkövetésekor már betöltötték a 16. életévüket (Nbr.nov 15. §). Másrészt kibővítette a halállal is büntethető háborús bűntettek körét (Nbr.nov 7. §), valamint módosította és kiegészítette a népbíróságok eljárására vonatkozó processzuális szabályokat is. Mindezekon kívül az Nbr.nov 6. §-ának (2) bekezdése egy új, 6. pontot iktatott be az Nbr. 11. §-ának felsorolásába.⁴³

c) A népbírászkodással összefüggésben deklaráltak további rendelkezéseket az 5900/1945. (VIII. 5.) ME sz.⁴⁴ valamint a 6750/1945. (VIII. 16.) ME sz.⁴⁵ rendeletek is. A most bemutatott rendeleteket az Ideiglenes Nemzeti Kormány hozta, és az Ideiglenes Nemzetgyűlés az 1945. évi VII. törvénnyel emelte törvényerőre⁴⁶, méghozzá 1945. szeptember 16. napi kihirdetéssel. A törvény sajátos kodifikációs technikája szerint a jogszabály az alaprendeletet nem foglalta egységes szerkezetbe az utóbbi módosításokkal és kiegészítésekkel, hanem a törvényerőre emelés külön-külön, tudniillik az 1945. évi VII. törvénycikk I – IV. mellékleteiként történt.

d) Lényeges módosításokat tartalmazott még a népbírászkodással kapcsolatos egyes rendelkezésekről szóló 1947. december 31. napján kihirdetett 1947. évi XXXIV. törvény⁴⁷ (a továbbiakban T.), valamint az ezt módosító, a katonai titok tekintetében elkövetett hűtlenségre vonatkozó hatásköri rendelkezésekről szóló 1948. évi XLVII. törvény⁴⁸ is.

3.2 Ahogy az Alkotmánybíróság látta...

Az Alkotmánybíróság a nagybirtokrendszer megszüntetésével kapcsolatos jogszabályok alkotmányellenességéről szóló 66/1992. (XII. 17.) AB határozatban állapította meg, hogy az „államnak nemzetközi szerződésen is alapuló kötelezettsége a háborús és az emberiség elleni bűncselekmények

üldözése, konkrét gyanú esetén a bűnösök vád alá helyezése, és bírói eljárásban azok elítélése.”

Majd a 2/1994. (I. 14.) AB határozatban az Alkotmánybíróság külön is megvizsgálta, van-e (voltage), és mennyiben, nemzetközi jogi kötelezettség az Nbr. 11. és 13. §-ában⁴⁹ megfogalmazott magatartások bűncselekménnyé, méghozzá háborús bűncselekménnyé nyilvánítására. Megállapította, hogy jogi értelemben vett kötelezettséget a moszkvai fegyverszüneti egyezmény 14. pontja tartalmaz. Vagyis az, hogy Magyarország közre fog működni a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek feletti ítélkezésben, feltételezte – minimálisan – a tényállások és büntetési tételek meglétét, illetve megteremtését. Már az Nbr. előkészítése folyamán, majd megszületését követően szakmai körökben vita folyt a tekintetben, hogy a háborús bűnösök felelősségre vonásának kötelezettsége igényli-e a nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege elvének feladását, a visszaható hatályú jogalkotást és jogalkalmazást, vagy a hatályos büntetőjogi szabályok, illetve a miniszterek felelősségét meghatározó és felelősségre vonását lehetővé tevő, akkor hatályos 1848. évi III. tc., továbbá az 1920. évi X. tc. rendelkezései elegendő és megfelelő alapot szolgáltatnak volna-e az ítélkezéshez.

Anélkül, hogy az Alkotmánybíróság e kérdésben állást foglalt volna, megállapította, hogy az Nbr. megalkotására, ezen belül a visszaható hatályú büntető jogalkotásra a magyar államnak nem volt nemzetközi jogi értelemben vett kötelezettsége, az jogilag szuverén döntés eredményeként született. A fegyverszüneti egyezményből, mint önmagából fakadó jogi kötelezettség csupán a háborús bűnösök büntetőjogi felelősségre vonására vonatkozott, azonban a felelősségre vonás mikéntje: a visszaható hatályú büntető jogalkotás, a tényállási elemek és a büntetések meghatározása, valamint a különbíróságok felállítása formailag már a magyar állam szuverén döntése volt.⁵⁰

4. A népbírászkodás mibenléte: különbíróság?

„... A népbírósági tanácsok a nemzeti frontba tömörült pártok s a Szakszervezeti Tanács küldött laikus bíráiból alakulnak meg... Ezért az a meggyőződésem, hogy a pártok által delegált bírák szavazata a pártokra kötelező, az pedig semmiképpen sem ismétlődhet meg, hogy valamelyik pártnak esetleg nem tetsző ítélet esetén kétségbe vonják, hogy az ítélet a magyar nép nevében hozatott-e. A magyar népet a népbírósági tanács képviseli. (...) Ez az új bíróság (népbíróság) nem forradalmi törvényszék, mert hiszen szigorúan megállapított eljárási szabályok szerint és anyagi jogi szabályok alapján ítélkezik (...) de határozottan politikai jellegű.”⁵¹

„Ami pedig az új államrend védelmét illeti, nekünk is lesz olyan törvényünk, mint az 1921:III. tc. volt, amit mi, illegális kommunisták a bőrünkön ismertünk meg. Előre megmondom nektek, hogy ez a bírászkodás is a ti megtisztelő feladatotok lesz és remélem, hogy majd kisebb hibaszázalékkal csináljátok, mint a háborús bűnösök felelősségre vonását.”⁵²

1945 januárja és májusa közt a Budapestin kívül 24 népbíróságot állítottak fel⁵³ (időben az első a Szegedi Nemzeti Bizottság január 9. napi rendeletére felállított szegedi volt), de például a Berettyóújfalui Népbíróság csak létrejött, de nem működött. Makón és Hódmezővásárhelyen pedig egy ideig népbírósági kirendeltségek tevékenykedtek. Az igazságügy miniszter feladata volt annak eldöntése, nyilván elsősorban az ügyek számától függően, hogy egy-egy népbíróságon belül hány népbírósági tanács működjön. Az Nbr. szerint minden törvényszéki székhelyen népbíróságot kellett felállítani. Az igazságügyminiszter ugyanazon népbíróság keretén belül több tanács felállítását is elrendelhetette. A konkrét népbírósági tárgyalásokra azonban mindig az adott törvényszék vezetője jelölt ki alkalmas helyiségeket.⁵⁴

Minden népbíróság mellé (ha csupán egy tanács is működött) egy népügyészséget kellett szervezni. Így a népbírósági tanácsok száma országosan 50-60 lehetett, azonban pontos adat erről nem maradt fenn. A Budapesti Népbíróság hivatalosan 1945. március 6-án kezdte meg a működését.⁵⁵ Debrecenben, tehát az akkori kormányzati székhelyen csak 1945. március 29-én, a Déri Múzeum előadótermében tárgyalt először a Debreceni Népbíróság.⁵⁶ 1945. március 14. napja a Szegedi Népbíróság első tárgyalási napja⁵⁷, Kecskeméten március 26. napján ültek össze először a népbíróság tagjai⁵⁸, a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) pedig március végén alakult meg, dr. Bojta Ernő Béla miniszterelnökségi államtitkár szervezésével, aki előbb a NOT tanácsvezető bírása, majd később pedig a NOT elnöke lett.

Tehát látható, hogy – elsősorban a szervezési nehézségek miatt – nem egyszerre, nem egy időben kezdtek meg működésüket a népbíróságok. De mivel a népbíróságok felállítása a fegyverszüneti egyezmény alapján Magyarországnak nemcsak joga, hanem egyenesen a kötelessége is volt, ezért még a SZEB (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) is besegített az indulásnál, egyrészt logisztikai, de főként anyagi értelemben. Ahol pedig nem kezdtek meg időben a működésüket a népbírósági tanácsok, ott a SZEB minden esetben sürgette ezek felállítását, amihez teljes mértékben joga volt, hiszen a fegyverszüneti egyezmény szerint a háborús bűnösök felett ítélkeznie kellett hazánknak. Jó példa ide Heves vármegye főispánjának levele az igazságügyminiszterhez, 1945. április 16. napján. A

főispán megírta, hogy az Egri Népbírótság megszervezésének késése miatt a SZEB elnöke – hivatkozva a fegyverszüneti egyezményre – személyesen sürgette nála a népbírótság mielőbbi felállítását. A levélből megtudhatjuk a konkrétan felmerült nehézségek okát is, amit a főispán elsősorban abban jelölt meg, hogy az Egri Nemzeti Bizottság nem talált a feladatra alkalmas személyeket. Két személy kinevezése táviratilag lett kérve ugyan az Igazságügyminisztériumtól, de az érintett személyek a megbízatást végül mégsem vállalták el. A hevesi főispán ezért azt kérte az igazságügyminisztertől, hogy hivatalból rendeljen ki alkalmas személyeket a feladat ellátására: „Nem lehet megengedni azt, hogy amikor mindenkinek áldozatot kell hozni a hazáért, akkor a bírák és ügyészek ne vállalkozzanak ilyen rendkívüli fontosságú szolgálat ellátására. Itt a fasisztáknak a társadalomból való megnyugtató módon való eltávolításáról van szó, ami szerződésbeli kötelességünk is. Ügyvédet kényszeríteni erre a szolgálatra nem lehet, de közalkalmazottat igenis lehet.”⁵⁹

A súlyos szervezési nehézségek ellenére az ország 24 városában kezdték meg mégis a népbíróságok a munkát, úgymint: a Tiszántúlon – Nyíregyházán, Debrecenben, Szegeden és Gyulán; a Duna-Tisza vonala között – Balassagyarmaton, Egerben, Miskolcon, Sátoraljaújhelyen, Szolnokon, Kecskeméten, Kalocsán és Baján; a Dunántúlon pedig Sopronban, Győrben, Esztergomban, Székesfehérváron, Veszprémben, Szombathelyen, Zalaegerszezen, Nagykanizsán, Kaposváron, Pécsen és Szekszárdon, valamint természetesen – az országban a legtöbb népbírószági tanáccsal – Budapesten is.⁶⁰

4.1 Az „ideiglenes különbírói fórum” mibenléte

A népbíróságok nem tartoztak a rendes bírósági szervezetbe, a törvényszéki székhelyeken a rendes bíróságok mellett működő külön bíróságokként, helyesebben tanácsokként állították fel őket⁶¹, így egy ideiglenes különbírósnak tekinthetők inkább, létrehozásuk egyetlen célja a háborús bűnösökkel, fasisztákkal, nyilasokkal, a régi rend híveivel való leszámolás, illetve azok elszámoltatása volt. Az Nbr. emígy fogalmaz: „az ideiglenes nemzeti kormány attól a szükségstől vezetette, hogy mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, mielőbb elnyerjék büntetésüket, - az esküdtbírósnak törvényhozás útján való visszaállításáig a népbíráskodás megvalósítása tárgyában a következőket rendeli.”⁶²

Az „ideiglenes” jelzőt is emiatt találok megfelelőnek: a megalakításának időpontjában a népbíráskodás a háború magyar bűnöseinek, illetve a zsidóság elleni gyalázatos tettek szintén hazai felelőseinek elszámoltatására szolgáló „eszköz” volt. Egyébként ezt, a preambulumban is kitűzött célt a

népbíráskodás 1946 márciusáig kizárólagosan követte. Ekkortól azonban a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvény értelmében – az ítéletláblák székhelyén – felállított népbírószági külön tanácsok (azaz tehát a népbírószági szervezeten belül felállított külön, „ötös” tanácsokról volt itt szó) már egészen más szerepet tölthettek be. Egyre jobban a Magyar Kommunista Párt eszközeivé váltak a politikai ellenfelekkel való leszámolás szolgálatában. Dr. Major Ákos, a Budapesti Népbírótság, majd később a Népbírószágok Országos Tanácsa elnökének erre utaló megfogalmazásával élve: „a népbíráskodás malter volt a politikai építés téglái között.”⁶³

a) A témával foglalkozó kevés jogász szakember is megosztott a népbírószágok pontos definiálása, a bírósági rendszerünkben való elhelyezésének megfogalmazása kérdésében, pláne úgy, hogy némelyikük az egypártrendszer árnyékában fogalmazta meg álláspontját. Fűrész Klára szerint a népbírószág egy rendkívüli bíróság: „... a népbírószág rendkívüli bíróság volt...”⁶⁴ Lukács Tibor, a témakör egyik legjobb ismerője, rendkívüli különbírószágokként említi őket. Moór Gyula, 1945. június 17-én tartott, „A népbírószágról és az esküdtszékről” című előadásában – figyelemmel elsősorban az Nbr. preambuluma⁶⁵ – azt fogalmazta meg, hogy a népbírószág nem esküdtbírószág. A két intézményt összehasonlítva a különbséget abban látta, hogy a népbírószág tulajdonképpen egy igazságügyi intézménynek politikai célra való felhasználása, míg az esküdtbírószág – esküdtszék egy politikai gondolatnak (tudniillik annak, hogy a bírói hatalomban a nép is részesedni tudjon) az igazságszolgáltatás céljaira való hasznosítása.⁶⁶ Lukács szerint ez a megállapítás tetszetős ugyan, de nem kellően alapos. Szerinte ugyanis bizonyos mértékig az esküdtbírószágról is elmondható ugyanaz, amit Moór a népbírószágról mondott, vagyis egy igazságügyi intézménynek politikai célra való felhasználása. Viszont a népbírószágra is érvényes az esküdtbírószágról tett megállapítása, azaz egy politikai gondolatnak az igazságszolgáltatás céljaira való hasznosítása.⁶⁷ Lukács szerint a népbírószági jog arra az elvi álláspontra helyezkedett, hogy a népbírószág rendkívüli különbírószág.⁶⁸

b) A magam részéről dr. Major Ákos, a Budapesti Népbírószág bírása okfejtését érzem a legtalálóbbnak, vagyis a preambulum helyett inkább magában a rendeletben, annak paragrafusai között, illetve azok elemzésével kell keresni a megoldást. Major, aki több háborús főbűnös bírása is volt, az 1945. november 2. napján, dr. Bárdossy László volt miniszterelnök büntetőügyében meghozott és kihirdetett halálos ítélet indokolásában a lényegyet tekintve a következőket fejtette ki. A magyarországi népbírószágokat a fentebb már említett, Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezmény 14. pontja

alapján, e szerződésben vállalt nemzetközi kötelezettség teljesítése céljából kellett megvalósítani.⁶⁹ A törvényerőre emelt Nbr. 20. §-a szerint a 11., 13., 15. és 17. §-okban meghatározott bűncselekmények feletti ítélkezés a népbíráskodás elé tartozik. A 2. § szerint pedig a népbírótság jogköre kiterjed a polgári egyénekre és a fegyveres erő tagjaira is, ideértve a rendőrséget és a csendőrséget is, valamint a magyar állam területén elfogott, vagy a magyar államnak kiadott egyénekre, tekintet nélkül azok állampolgárságára. Major megfogalmazta, hogy a törvényhozó intenciója szerint az összes háborús és népellenes bűncselekmény elbírálása, függetlenül a tettes személyétől, beosztásától vagy rangjától, kizárólag (!) a népbírótság hatáskörébe tartozik. Vagyis jogköre kiterjedt a miniszterekre is, szemben az 1848. évi III. tc. rendelkezéseivel, ami ekkor egyébként még hatályában fenntartott volt.⁷⁰

Azaz a népbírószági rendeleteket törvényerőre emelő jogszabály (1945. évi VII. törvény) kivételes erejű és speciális (amely kivételes történelmi időben, helyzetben és módon keletkezett) volt, amely specialitása révén különleges hatásköri szabályokat állapított meg. Ezért az általa konstruált sui generis bűncselekményekre (azaz a háborús és népellenes bűncselekmények) nézve az 1848. évi III. tc. kivételező szabályai nem voltak alkalmazhatók.

c) A háborús vagy népellenes bűncselekményt elkövető bármely személy fölött csak és kizárólag a népbírótság ítélkezhetett. Vagyis az elkövető személye, vagy bármely más szempont egyáltalán nem jött figyelembe akkor, ha az elkövetett bűncselekmény háborús vagy népellenes büntetett volt. Ugyanis ebben az esetben minden az 1945. évi VII. törvénynek volt alárendelve.⁷¹ A népbírószági jog és ítélkezési gyakorlat mindvégig következetes volt abban, hogy a háborús és népellenes bűncselekményeket elkövető miniszterekre a kivételes szabályok nem vonatkoztak e bűncselekményeik elbírálása tekintetében, ugyanis ők éppen a háborús és népellenes bűncselekményeik okán (értsd: miatt) tartoztak a népbírószágok hatáskörébe, hiszen az e bűncselekmények elkövetői felett kizárólag a népbírószágoknak volt hatásköre és illetékessége.⁷² Vagyis az egységes népbírószági álláspont szerint a volt kormánytagok esetében valóban él az 1848. évi III. törvény cikk, kivétel az általuk elkövetett háborús és népellenes bűncselekmények eseteit. A hatályos népbírószági jog is egyértelműen megfogalmazta, hogy az összes háborús és népellenes büntettesek, akár polgári, akár katonai személyek, a népbírószág ítélkezési körébe vonattak (Nbr. 11. § 2.). Nem kivétel tehát ez alól az az eset sem, ha a mondott cselekményeket valaki, mint a kormány tagja követte el, annál kevésbé, mert a népbírószági jogban a háborús és népellenes büntettesek alanyaként több esetben szerepelt a kormány tagja. A tekintetben is részletes volt a népbírószági rendelet, hogy megje-

lent „a nyilas kormányzatban” (Nbr. 11. § 4.) meghatározás is, holott valójában a nyilas hatalomátvettelt nem tekinthetjük legitimnek, sőt, már a német megszállás után megalakuló kormányokat sem.

4.2 Egy „kivételes” bírószág

Egy népbírószági ítélet ezek alapján vonta le a következő megállapításokat: „A népbírószág tehát törvény által felállított külön (kivételes) bírószág, melynek hatáskörét, időbeli és területi hatályát új jogszabályok határozzák meg, úgy azonban, hogy csak az ezekkel ellenkező anyagi jogi és eljárásjogi szabályok helyezettettek hatályon kívül a népbíráskodás körében, míg az egyéb törvényes rendelkezések megfelelően alkalmazandók. (...) Az 1880. évi XXXVII. törvény cikk 6. §-ától eltérőleg a 81/1945. M. E. számú rendeletben a miniszterek büntetőjogi felelősségre vonásáról szóló 1848. évi III. törvény cikk 32 - 36. §-ai nem tartattak fenn, ebből is arra kell következtetni, hogy a népbírószág a háborús és népellenes büntettesek tekintetében a minisztereket illetően is hatáskörrel bír.”⁷³

Tehát a vádlottak azon kétkedésére, hogy a népbírószágoknak van-e illetékességük velük szemben eljárni, a büntetőtanácsok általános érvénnyel fogalmazhatták meg, hogy a háborús és népellenes büntettesek ügyeinek elbírálása kizárólag a népbírószág hatáskörébe tartozik. Vagyis nem az elkövető személye volt a döntő, hanem az elkövetett cselekmény. Ha az ugyanis háborús vagy népellenes büntetett volt, akkor az elkövetője felett csakis a népbírószág ítélkezhetett.⁷⁴ Ezen indokok miatt volt a népbírószágoknak hatásköre minden háborús és népellenes büntettes vádlott felett.

Ehhez a következő megjegyzést fűzöm. Az 1945. évi VII. törvénnyel törvényerőre emelt Nbr. illetve az azt módosító és kiegészítő rendeletek egyértelműen, és kivételt nem tűrően a népbírószág ítélkezése alá vonták az e rendeletekben szabályozott háborús és népellenes büntettesek elkövetőit. Hogy e háborús és népellenes büntetteseket a terheltek mily minőségben követték el, az véleményem szerint már abszolút közömbös, és ez szerintem vitás annál kevésbé sem lehet, minthogy az Nbr. 11. § 2. pontjában meghatározott háborús büntettesnek, de ugyancsak a 15. § 1. pontjában részletezett népellenes büntettesnek tényállási eleme éppen az, hogy tudniillik az elkövető a magyar kormány tagja kellett, hogy legyen. Vagyis a rendelet megalkotói úgy döntöttek, hogy a népbírószág útján vonnak felelősségre mindenkit, aki háborús vagy népellenes büntettet követett el, arra tekintet nélkül, hogy mi volt az elkövető elkövetéskori közjogi állása.

A témakör lezárásaként idézném még dr. Major Ákos nagyon érdekes megjegyzését arra a vádlotti kijelentésre nézve, hogy a bírószág tagjai nem tagjai a Nemzetgyűlésnek, ezért szintén nem lehetnek illetékes bírái a vádlottnak, méghozzá a már ismer-

tett 1848. évi III. törvénycikk értelmében. Major először a vádlott észrevételére reagálva ismételten kifejtette, hogy a háborús bűnösök felett csak a népbíróság jogosult ítélni a népbírói jog szerint, ezért itt az 1848. évi III. törvénycikk egyáltalán nem eshet latba. De utána azt is kifejtette, hogy mivel az ítéletet kimondó népbírák a Nemzetgyűlésben és a kormányzatban képviselt öt koalíciós politikai párt kiküldöttjei, ezért tulajdonképpen jelen van a tárgyalóteremben a törvényhozó Nemzetgyűlés is.⁷⁵

4.3 Konklúzió: különbíróság...

Ezek után valóban elmondható, hogy a népbíróság a törvény által felállított külön, illetve kivételes bíróság volt, amelynek hatáskörét és illetékességét új jogszabályok határozták meg oly módon, hogy a népbíráskodás körében az ezekkel ellenkező anyagi és eljárási szabályok hatályon kívül helyezettek, míg az egyéb törvényes rendelkezések megfelelően alkalmazandók voltak.⁷⁶ Ehhez képest a népügyészség pedig tehát, egy csak a népbíróság mellett működő, illetve csak ahhoz, mint viszonyítási alaphoz képest vizsgálendő, különös, kivételes és ideiglenes vádlói szerv volt.

A vizsgált kérdést tovább kutatva nézzünk meg az alábbiakban a népbíróságok jellegéről is egy tetszetős, korabeli jogász okfejtést a Magyar Jogászok Szabad Szakszervezetének Büntetőjogi Bizottságától, amely bizottság a megállapításait 1945. november 2. napi ülésén határozatba is foglalta. Az ülés napirendjén elsősorban a Bárdossy perben előtérbe került miniszteri büntetőjogi felelősség, valamint a népbíróságok hatáskörének problematikája szerepelt ugyan, de ezzel párhuzamosan helyet próbált keresni a népbíróságoknak a magyar jogrendszerben, és amelynek résztvevőiben, szerkesztőiben az Nbr. preambuluma ellenére fel sem merült az esküdtbíróság gondolata, fogalmi problematikája.

A határozat a lényegét tekintve a következőket állapították meg a jogász bizottság tagjai. A népbíróság a nemzetközi büntetőhatalom delegált fóruma. Figyelemmel a krími és a potsdami konferenciák megállapodásaira, valamint a moszkvai fegyverszüneti egyezményre, megállapítható, hogy a népbíróság természetesen magyar bíróság, de nemzetközi kötelezettségeinek teljesítése körében, mint az államközi büntetőhatalom delegált fóruma végzi működését. Nemcsak a magyar háborús bűnösök ügyében ítélni lehet, hanem a forum delicti commissi elve alapján mindazok ügyében is, akik magyar területen követtek el háborús vagy népellenes deliktumot, akiket itt fogtak el, vagy akiket a Szövetséges Hatalmak nekünk kiszolgáltattak. Érvként fogalmazták meg azokat a lényeges különbségeket, ami a háborús bűncselekmény és a politikai bűncselekmény klasszikus fogalma között felismerhető. A korabeli, illetve a régi értelemben vett

politikai bűncselekmény valamely állam fennálló politikai rendjét, alkotmányos, társadalmi berendezkedését, állami főszerveit támadta, illetve akarta megváltoztatni. Ebből következik, hogy ez a bűncselekményfajta más államokat nem érintett. Ezért is szoktak a politikai bűncselekmények elkövetőinek más államok politikai menedékjogot adni. A háborús bűncselekmények viszont nemzetközi jellegűek, amelyeknek kollektív jogtárgya az emberiség békés együttélésének rendje, amelyet a támadó háború alapjaiban rendít meg. Mivel e bűncselekmények kriminális tartalma abszolút és univerzális, valamennyi államot érinti közvetve vagy közvetlenül, ezért tehát a politikai menedékjogosultság helyébe az ilyen büntetéseket elleni közös küzdelem, a kölcsönös kiadatási kötelezettség lép.⁷⁷

Lukács ezt az okfejtést tévesnek tartja. Szerinte kétségtelen – mivel a határozat államközi büntetőhatalomról szól – hogy a Londoni Egyezmény alapján felállított nemzetközi törvényszékek ilyen államközi büntetőhatalmat testesítettek meg, azonban a magyar népbírói jogra és népbíráskodásra ez nem állítható. Kifejti, hogy a háborús és népellenes bűncselekmények valóban nemzetközi jellegűek, és az ellenük való fellépés jelentősége is messze túlmutat egy-egy állam érdekein. A magyar népbírói jog azonban a fiatal magyar állam belső joga volt, és az is maradt. Jogalapját és hatékonyságát az új rend és az új állam erejében kell keresni, és nem szabad azokat valamiféle államközi, vagy nemzetközi büntetőhatalomból származtatni. Egészen más kérdés az, hogy a magyar népbírói jog megalkotásával és a népbírói gyakorlattal nemzetközi kötelezettségeinket is teljesítettük. A magyar népbíróság így tehát nem a nemzetközi büntetőhatalomnak, hanem a népi demokratikus forradalom során megszületett néphatalomnak, illetőleg e néphatalom államának volt „delegált fóruma”.⁷⁸

Lukács gondolatmenete természetesen tetszetős, de véleményem szerint nem mindenben pontos. Hiszen súlyt, egy általános keretet, és elsősorban kötelezettséget a népbíráskodáshoz (maga a megfogalmazás is szerintem irreleváns annyiban, hogy bárhogy hívhatták volna ezeket a büntetőtanácsokat, a tevékenységük, vagyis a háborús bűnösök felelősségre vonása a lényeges) a moszkvai fegyverszüneti egyezmény 14. pontja adott. Hiszen ezáltal a jogszerűen megkötött, nemzetközinek minősülő – és mint legyőzött, békét kérő országra egyértelműen kötelező – szerződés által kötelezővé vált Magyarország számára a háborús bűnösök felelősségre vonásában való, minimálisan a közreműködés. Vagyis a nemzetközi szerződés – ami, mint általában a nemzetközi szerződések, a „rebus sic stantibus”⁷⁹ és a „pacta sunt servanda”⁸⁰ klauzula mellett (szerint) jött létre – kötelező ereje miatt kellett Magyarországnak eljárnia a háborús bűnösökkel szemben, ami értelemszerűen jelentette ezek

után jogszabályok megalkotását (akár visszaható hatállyal is, hiszen máshogy nehéz lett volna a felelősségre vonás egyes esetekben), valamint az azok alapján eljáró, e büntetőügyekben ítélkező bírósági szervezet megteremtését is.

Azaz én úgy látom, hogy pont a fordítottja igaz annak, amit Lukács megfogalmazott, azaz nem másodsorban volt jelentős az, hogy a népbíráskodás megvalósításával eleget tettünk nemzetközi kötelezettségeinknek is, hanem a nemzetközi szerződés által születt (születhetett) meg a jogszabály a népbíráskodásról, ami eztán államunk belső joga lett, valamint jöttek létre a népbírótságok, amik ezután ítélkeztek a háborús bűnösök felett. És a nemzetközi szerződés elsőssége volt az oka annak, hogy az ekkor hatályos nemzeti jogszabályok, a belső jogunk csak annyiban volt alkalmazható, amennyiben ezek nem ütköztek a vállalt nemzetközi kötelezettségeinkkel, jelen esetben a moszkvai fegyverszüneti egyezmény 14. pontjával. Ezért volt eleve bukásra ítélve minden olyan próbálkozás, ami a joghatóság-hatáskör-illetékesség hármását kérdőjelezte meg, vagy próbálta cáfolni valamilyen értelemben.

Összegezve tehát, a moszkvai fegyverszüneti egyezmény 14. pontja, és ennek a nemzeti jogban való kihirdetése⁸¹ volt az alapja minden további népbírótsági eljárásnak, háborús és népellenes bűnelkövetők felelősségre vonásának, ami pedig imígyen jogszerű volt, és egyben nemzetközi kötelezettség is volt, aminek az elvi alapját a nemzetközi szerződés – ebben az esetben ráadásul egy fegyverszüneti egyezmény, amiben a fegyverszünetet, a totálisan legyőzött pozíciójából Magyarország kérte a Szövetséges Hatalmaktól, közelebbről pedig a gyakorlati katonai tevékenységeket kifejtő Szovjetuniótól – elsődlegességének elve teremtette meg.⁸²

5. Osztálybírótság? Pártbírótság? Szakbírótság...

„A népbírótságok is osztálybírótságok, pontosabban: osztálykoalíciós bírótságok voltak.”⁸³

„... demokráciánk komoly eredményei között van kétségtelenül a népbírótságok felállítása is.”⁸⁴

„... immanens volt a forradalom (...) megvolt annak belső magyar motorja is, amely olyként működött, hogy a szétesett társadalom és annak csődöt mondott vezetői helyén új társadalmi osztályok jelentkeztek, amelyeknek eddig nem volt szavuk az ország irányításában.”⁸⁵

5.1. Osztálybírótság? Szakbírótság...

Lukács munkája során arra a következtetésre jutott, hogy a Horthy-rendszer bírótsagai egyértelműen osztálybírótságok voltak, de véleménye szerint a népbírótságok is osztálybírótságok, pontosabban osztálykoalíciós bírótságok voltak. Hiszen az ellenforradalmi rendszer bírótsagai egy bizonyos osztály

(az „úri rend”), míg a forradalom új típusú bírótsagai osztályok koalíciójának (munkásság, parasztság, értelmiség) az érdekeit volt hivatott szolgálni.⁸⁶ Vagyis Lukács szerint az egyes népbírótsági tanácsokba népbírákat adó pártok – kommunisták, kiszgazdák, szociáldemokraták, parasztpártiak, polgári demokraták – népbírótsági tanácsokon belüli „együttműködése”, azaz együtt ítélkezése, mint az általuk (egyenként) képviselt társadalmi osztályok koalícióját is jelentette.

Nemes György „Osztálybírótság és népbírótság” című munkájában már foglalkozott a kérdéssel, pontosabban a népbírótságok „helyének” a meghatározásával. Azt ő is egyértelműen megfogalmazta, hogy a Horthy-rendszer bírótsagai osztálybírótságok voltak. Példaként hozta fel Sallai Imre és Fürst Sándor perét, illetve Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János tárgyalását, amely pereket egyértelműen politikai bírói gyilkosságoknak tekintett. Kifejtette, hogy „a Horthy-rendszer bíráskodása igazi osztálybíráskodás volt...” amely „mindenképpen népellenesen, osztályérdekből cselekedett.” Nemes szerint a népbírótságok ezzel szemben a nép bírótsagai voltak, mert „az osztálybírótságok az uralkodó úri osztály érdekeit védték, a népbírótságok a nép, vagyis az egész dolgozó magyarság, az egész ország érdekeit védik.” Vagyis Nemes szerint a népbírótságok nem osztálybírótságok voltak, hanem „...a népbírótságok valóban a nép bírótsagai. Nem ártatlan emberek állítanak ítélőszékei elé, hanem olyanokat, akiket országos bűn, a nemzetárulás bűne terhel. Nem egyszerűen ideológiai bűnösök ezek, hanem olyanok, akik aktív részesei voltak az országpusztító politizálásnak, akiknek működése eredményeképpen egy ország omlott majdnem fel-támaszthatatlanul a sírjába. Nem hamis paragrafusok csűrés-csavarásával kerülnek a bírótság elé, hanem a nép képviselőiből alkotott nemzetgyűlés hozta törvény alapján. Nem egyik vagy másik osztályt védi ez a törvény, hanem a megsértett nép érdekeit, az egész ország egyetemesen megsértett jogát. Nem zárt ajtók mögött komor palástba öltözött bírák mondják ki az ítéletet, hanem országvilág előtt folytatják le a tárgyalást a népből jött bírák. A nyomozási eljárás alatt a vádlottak nem kényszerből, fenyegetésre és ütlegetésre, hanem a maguk elhatározásából vallhatnak vagy tagadhatnak. Rendelkezésükre állnak védők és mentő tanúk. Feltárhatják bizonyítékaikat és elmondhatják érveiket. Órákon át védekezhetnek az utolsó szó jogán, és bűnügyük tárgyalása teljesen nyilvános. Nemcsak a jelenlevők, hanem a sajtó és rádió útján az ország, sőt az egész világ ellenőrzésével folytatódik le minden egyes per... Nem a bosszú vezet ítéleteikben – mint azokat –, hanem a jogos önvédelem a nép ellenségeivel szemben.”⁸⁷

Nézzük meg dr. Major gondolatait, aki a Horthy-rendszer bírótsagainak, és a népbírótságok összefüg-

géseinek – és különbségeinek – vizsgálatáról írta a következőket: „Dr. Gálfalvy István pedig még emlékezett az elnöke, dr. Töreký Géza által megszabott hírhedt ítélkezési irányelvre, miszerint 'a törvényeket akként kell alkalmazni, hogy a vezetésre predesztinált tömegek véde legyenek a feltörekvő osztályokkal szemben...' Ennek éppen az ellentéte volt új eskünk szövegének utolsó mondata: 'Tisztemhez híven, serényen, a nép érdekeinek a szem előtt tartásával járok el.' Napokkal azelőtt írtuk ezt alá. Ez tehát a vízvázalasztó – a dolgozó nép érdekeit szolgáló megingathatatlan törvényesség.”⁸⁸

Azt megállapíthatjuk tehát, hogy az antifasizmus „talaján” egybekovácsolódott erők, a pártkoalíció abban többé-kevésbé, de egyetértett, hogy a háborús és népellenes bűnösöket felelősségre vonó népbíróság nem szakbíróság (mint olyan), illetve többször is hangsúlyozták, hogy a háborús és népellenes bűncselekmények elbírálása elsősorban nem jogi, hanem politikai kérdés, ezért kaptak hát helyet abban mindazon pártok képviselői, amelyek együtt küzdöttek és tevékenykedtek a demokratikus Magyarország megszületéséért. De koalíciós szinten ennél többet kinyilatkoztatni nem akartak, az ennél messzebbmenő következtetések levonását meghagyták az egyes politikusoknak illetve a jogászoknak.

Ide annyit jegyeznek meg, hogy én inkább Nemes Györggyel, mintsem Lukáccsal értek itt egyet, viszont én egyértelműen megfogalmazom azon nézetemet is, miszerint a népbíróság éppen, hogy szakbíróság volt. Ugyanis a rá vonatkozó jogszabályokat, az összetételét és működését, valamint eljárási gyakorlatát megfigyelve teljesen megegyezett a korszak más külön (szak) bíróságaival, példának okáért az uzsorabírósággal. A különbséget csak abban lehet felfedezni, hogy a népbíróságokat már eleve határozott időtartamra, tudniillik csak a háborús és népellenes büntetettek felelősségre vonására állították fel. De ettől eltekintve, a működésük időtartama alatt – véleményem szerint – mindenképpen szakbíróságként funkcionáltak, méghozzá pont a háborús és népellenes bűncselekmények elbírálására tekintettel. Kiegészíteni ezt még csak annyival lehet, hogy nemcsak egy „átlagos” szakbíróságról, hanem egy ideiglenes és különös szakbíróságról beszélhetünk a népbíróságok esetében, amelyek tehát nem osztálybíróságok voltak, mégha oly tetszetős is Lukács „osztálykoalíciós bíróság” megfogalmazása. Az pedig, hogy a népbírák nem voltak szakemberek, természetesen igaz, hiszen a népbíráskodás egyik célja éppen ez volt, hogy az egyszerű, puritán, „klasszikusnak” nevezhető nép tagjai, képviselői ítéljenek. Azonban – éppen azért, mivel egy szakképzett jogász-bíró vezette a nép bírót – emiatt még nem lehet azt állítani, hogy nem szakbíróságról lett volna szó. Persze az is igaz, hogy én a népbíróság, mint szakbíróság jelleget

kimondani az általa vizsgált (elé került) és letárgyalta ügyekre nézve igyekeztem.

5. 2. Pártbíróság?

„A népbíróság alapján véve pártbíróság (...) A népbíróságok tagjainak ítélkezésében az általuk képviselt pártok szempontjai óhatatlanul is latbaesnek és így nem biztosítható a teljes elfogulatlanság az ítélkezésben oly ügyekben, amelyek esetleg velük szemben álló párt tagjainak ügyei, holott a vádpontok tisztázása a törvény szellemében lennének elbírálандók.”⁸⁹

A mondandó, véleményem szerint, általánosságban véve nem egy alaptalan aggályt, félelmet fogalmazott meg, hiszen el kell ismerni, hogy a pártoknak (az összes pártnak!) egyre erősödött a törekvése a társadalom irányítására, a hatalom megszerzésére, aminek pedig egyik eszköze volt az igazságszolgáltatásba való beleszólás is. Az a gondolat, hogy a népbíróság egy pártbíróság, sarkítva, azaz csak magát a szavak értelmét vizsgálva ugyan, de megint csak igaz, hiszen a népbírósági büntetőtanácsok a pártok kiküldötteiből, delegáltjaiból álltak, sőt, dr. Majortól az első néptörvényszéki perrel kapcsolatban még ezt is olvashatjuk: „... a BNB pedig engem bízott meg az újfajta politikai bíróság megalakításával...”⁹⁰ De álljunk itt meg egy pár gondolat erejéig!

A Nemzeti Számonkérő Szék valóban egy speciális nyilas pártbíróság volt, vagyis egy radikális, szélsőséges, a választásra jogosultak valóban csak egészen kis százalékát tömörítő pártnak a (magán) bírósága. Ez viszont ilyen értelemben a népbíróságokra egyáltalán nem volt igaz. Ugyanis a népbírósági tanácsokban a koalícióba tömörült pártok képviseltették magukat. Ez a koalíció pedig az 1945. november 4. napi választások adatai alapján, a szavazásra jogosultak 92,4 %-át jelentette, vagyis valóban az egész országot, a választópolgárok, a magyar emberek döntő többségét képviselték ekkor a pártok. Az 1945-ös választások részvételi adatait azóta sem tudta felülmúlni egy választási részvételi arány sem, és ami a legfontosabb, a legitimitásához nem férhet kétség, hiszen az eredményeket azóta sem kérdőjelezte meg senki, azt valóként fogadták el mind akkor, mind pedig később. Így csak abban az értelemben – tehát sarkítva – beszélhetünk pártbíróságról, helyesebben pártok bíróságáról, hogy tudniillik, valóban (csak) pártok delegáltjaiból állt össze a népbíróság (kivéve a tanácsvezető jogász bírót, de ő 1948-ig csak kivételes alkalmakkor szavazhatott).

5. 3. A nép bírósága

A gondolatmenetet tovább folytatva, egy, az 1945. évben választásra jogosultak 92,4 %-át tömörítő pártkoalíció kiküldötteiből megalakult bírósági tanács méltán hívhatta magát népbíróságnak. Hiszen

nem csak a nép különböző „rétegeit”, tagjait tömörítette ez a koalíció, hanem az akkori magyar – választásra feljogosított – emberek elsöprő többségét is. Így a szinte teljes magyarságot képviselő e pártok delegáltjait, kiküldötteit méltán hívhatjuk a nép kiküldötteinek. Hiszen a pártok parlamentbe delegált képviselőit, és így az emberek, a nép képviselőit is tulajdonképpen a nép kiküldötteinek, képviselőinek tekinthetjük, persze fontos momentum a választáson való részvételi arány, valamint a választások tisztasága is. Mivel ebben az esetben e momentumok fölényéhez és tisztaságához nem férhetett kétség, okfejtésemet megcáfolni aligha lehet. E pártok által kiküldött bírák, mint népbírák, valóban a nép akaratából, a nép ítéletét közvetítették.

5. 4. A nép ítélete

A népitélet kifejezés mára egyenlő lett a lincseléssel, de egyfajta pozitív töltetet is kapott, legalábbis véleményem szerint. Ugyanis a népitéletnek, dacára annak, hogy egyszerűen emberek agyonverését jelenti, van egy olyan kicsengése, hogy a nép, az egész nép így ítélte. Pedig ez nem igaz, és éppen ezért nem szabadna ezt a kifejezést a lincselés szinonimájaként használni. Ezért azt gondolom, hogy hagyjuk meg a népitélet kifejezést a népbíróságok számára, mert az ő ítéleteik valóban népitéletek voltak. Az utcai lincseléseket pedig nevezzük nevén: 1. „pogrom or a lakosság más nemzetiségű v. vallású része (főleg zsidók) elleni, gyilkolással, erőszakoskodással járó hajsza (a. m. elpusztítás)”⁹¹ 2. „lincsel ang bírói ítélet nélkül, önhatalmúan kivégez (tömeg, csoport); erőszakos önbíráskodást gyakorol” ~ „lincselés, linc ang vmely nekivadult tömeg v. csoport által végrehajtott erőszakos önbíráskodás (W. Lynch amerikai bíró nevéből)”⁹²

5. 5. Marxista pártbírótság?

Egy párton kívüli képviselő interpellációjában elmondta, hogy a népbíróság kezdetben a pártok bíróságának tűnt és ez helyes is volt, mert a pártok vették át az ország vezetését is. De aztán emígy fogalmazott: „... nép körében az a hiedelem, az a meggyőződés alakult ki, hogy ez az intézmény már nem a pártok bírósága, hanem a marxista pártnak a bírósága. Mindenki úgy tekint – nem felelek arra, hogy joggal vagy jogtalanul – erre az intézményre, hogy az már csak a munkáspártnak intézménye (...) Akkor tehát, amikor ebben a bíróságban már nem a polgári gondolat uralkodik teljes egészében, a nép és a nemzet nagy többsége kétségtelenül joggal hiheti azt, hogy ez a bíróság már nem százszázalékosan az a dédelgetett bíróság, amelyről eredetileg szó volt.”⁹³

Nem volt igaz Dubay felvetése, legalábbis 1946 augusztusában még egyáltalán nem.⁹⁴ Ugyanis a koalí-

cióban résztvevő pártok mindegyike (plusz a szakszervezetek) 1-1 képviselőt küldhetett a népbírószági tanácsokba. Így egyszerűen fogalmilag kizárt a munkáspárt bíróságának tekinteni a népbíróságokat.

Hiszen 2 baloldali párt (kommunisták és szociáldemokraták) delegáltjaival szemben 3 jobboldali vagy konzervatív (Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt) párt delegáltjai álltak. Ha a szakszervezetek 1 kiküldöttjét is baloldalinak tekintjük, az arány még mindig csak 3-3, azaz egyenlő.

A népbírószági ötös, külön tanácsok esetében pedig, mivel a törvény kihagyta a Polgári Demokrata Pártot és a szakszervezeteket, az arány 2 baloldalira és 2 jobboldalira változott, vagyis így újból csak egyenlő lett.

A NOT esetében pedig egyenesen jobboldali fölényről beszélhetünk, amire az ún. „kunmadarasi pogrom” másodfokú, NOT által meghozott, immár jogerős ítéleténél eszmélhetünk rá.

Eme ítélet után az immár NOT elnök dr. Major emígy nyilatkozott: „A peranyagot első fokon ismertem, és nem tudok róla, hogy a tényállás a NOT-nál változott volna. Ez röviden a következő: a demokratikus Magyarország kellős közepén másfél napig nyilas terror uralkodott, és ennek halálos áldozatai voltak. Ezt a sajnálatos ügyet ellenünk a béketárgyalások során felhasználták. Most a magyar demokráciát egyik saját bírósága úgy állította a világ közvéleménye elé, hogy nem tud a saját háza táján rendet tartani, sőt talán nincs is szándékában gyökeresen kiirtani az ilyen fasiszta cselekményeket. Ismét leszögezem: az első és másodfokú ítéletek között hallatlan aránytalanság mutatkozik. Amíg az első fokon három polgári párti bíróval szemben három munkáspárti bíró ül a tanácsokban, addig itt, a NOT-nál három polgári pártival szemben csak két munkáspárti. Ez a törvénykezés hibája, amelyen segíteni kell.”⁹⁵

5.6. A politika eszközeként: úton a Rákosi-diktatúra felé...

Főleg a demokrácia és a köztársaság védelme érdekében alkotott 1946. évi VII. törvény adott aztán lehetőséget arra, hogy a népbíróságok majd koncepciók pereket is tárgyalhassanak az eddigi háborús és népellenes bűnügyek mellett. Ezzel indultunk el a Rákosi-diktatúra „irányába”. A törvény hatályába eső eseteket az ítéletáblák székhelyén működő népbíróságokon belül alakuló ötös, külön tanácsokhoz utalták: Budapesten (elnöke dr. Major Ákos), Debrecenben (elnöke dr. Eöry Kálmán), Győrött (elnöke dr. Horváth Endre), Pécsen (elnöke dr. Kocsis Mihály) és Szegeden (elnöke dr. Bozsó Ferenc).⁹⁶ Összesen 10 878 fő került az ötös tanácsok elé. 5 861 marasztaló, 2 304 felmentő ítélet született, 713 ügyet pedig egyéb módon fejeztek be. A marasztaló ítéletek közül 11 halálbüntetést mondott ki.⁹⁷

Dr. Major így emlékezik: „A Budapesti Népbíróság különtanácsainak első vezetőivé dr. Nagy Károlyt, és dr. Jankó Pétert jelöltem ki. Megjegyzem, hogy dr. Nagy Károly kúriai tanácselnöki, dr. Jankó, dr. Pálosi és dr. Gálfalvy kúriai bíró, az 1945 őszétől népfőügyész dr. Szücs János ugyancsak kúriai tanácselnöki, dr. Piri Gábor pedig 1945 nyarán órnagyi kinevezést kapott. Gábor később velem egyidőben lépett elő, én egyelőre hadbíró ezredes maradtam.”⁹⁸

Ezek a tanácsok ötös beosztásokban ítélték. A törvény kihagyta a külön tanácsokból a Polgári Demokrata Párt és a Szakszervezeti Tanács küldöttjét is⁹⁹, így tehát a népbírói külön tanács elnöke egy, az igazságügyminiszter által kinevezett ítélelőbíró, tagjai pedig a négy koalíciós párt képviselői voltak. A népbírói külön tanácsokkal kapcsolatban előforduló koncepciók perек mind ezekhez a külön népbírói tanácsokhoz voltak köthetők. Kezdődtek a röplapozó diákok elleni perekkel, majd a kunmadarasi és miskolci pogromok elkövetőinek felelősségre vonásával, majd jöttek a nagyobb ügyek: MAORT-per, Mindszenty, Rajk, Szőnyi Tibor, Szalai András, Pálffy György...

Jegyzetek

¹ 1945. szeptember 11. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 6. ülése. Idézet Dulin Jenő kisgazdapárti képviselő beszédéből. Az általam vizsgált és idézett nemzetgyűlési iratok – az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója valamint a Nemzetgyűlés Naplója – feltalálási helyei az Országgyűlés Könyvtára, illetve a Magyar Országos Levéltár. A jegyzőkönyvek forrása volt: Dr. Lukács Tibor: A magyar népbírói jog és a népbírói külön tanácsok (1945-1950). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Zrínyi Kiadó, Budapest 1979; valamint A magyar parlament 1944 – 1949. Gulliver Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft., Budapest 1991

² Népbírói Közöny. Az Igazságügyminisztérium hivatalos lapja. II. évfolyam, 1. szám (1946. január 5.). A közöny 1945. november 8. napján (I. évfolyam 1. szám) jelent meg először. A hetenként megjelenő szaklap ismertette az ítélezési gyakorlatot, foglalkozott az első fokozatú népbírói külön tanácsok és a Népbírói Külön Tanács (NOT) ítéleteivel, valamint a Népfőügyész vádirataival is, illetve a NOT elvi jelentőségű állásfoglalásainak közzétételével igyekezett az egységes népbírói külön tanácsok ítélezési gyakorlat kialakítását elősegíteni. A Népbírói Közöny a Magyar Igazságügyminisztérium sajtóosztálya gondozásában, illetve Hajdu Endre felelős szerkesztésében és kiadásában jelent meg. A közöny 1946. október 3. napjától kezdve Ítélet címmel jelent meg, II. évfolyam 38. számú lalstrommal. Az új néven megjelenő szaklapnak sem a kiadója, sem pedig a felelős szerkesztője nem változott, és az első számban közzétett nyilatkozat szerint a lap „programja”, célkitűzése is változatlan maradt, azonban nemcsak a háborús és népellenes bűnösök ügyeivel foglalkozott most már, hanem lakásbírói, polgári peres bírósági, valamint kúriai döntéseket is ismertetett és kommentált.

³ Dr. Major Ákos: Népbíráskodás – forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte és az előszót írta: Zinner Tibor. Minerva, Budapest 1988. 196. o.

⁴ Gárdos Miklós: Nemzetvesztők. Magyar háborús bűnösök a népbírói külön tanács előtt. Táncsics Könyvkiadó, Budapest 1971. 248-249. o.

⁵ Szerző ezt a következő munkákban igyekezett elvégezni: Papp Attila: „A magyar nép nevében!” A népfőügyészek felállításának 66. évfordulójára. Jogi Fórum, Publikációk, 2011. július 11. (www.jogiforum.hu); Papp Attila: Néptörvényszék, Népbírói külön tanács és népbírói külön tanács Magyarországon. E-tudomány, 2011/4. szám (www.e-tudomany.hu); Dr. Papp Attila: Nemzeti bizottságok – kormányzati vagy önkormányzati szervek? Új Magyar Közigazgatás 2012. 2. sz.; Dr. Papp Attila: Ügyészség, Népfőügyészség, 20. század. Magánkiadás, Nagykanizsa 2012

⁶ Dr. Major: i.m. 127. o.

⁷ Az 1919:XXIII. Néptörvényt „a háborúval kapcsolatban felelős személyek elleni eljárás előkészítéséről” 1919. március 2. napján hirdették ki.

⁸ 1878. évi V. törvények 1. §. A kódexet és a kor büntetőjogát részletesen elemzi: Király Tibor: A büntetőjog a dualista és az ellenforradalmi korszakban. In: A magyarországi polgári államrendszerek. Szerkesztette: Pölöskei Ferenc és Ránki György. K. n., Budapest, 1981. Ugyancsak a korszak büntetőjogának módosításai is foglalkozik: Pölöskei Ferenc: A magyar parlamentarizmus a századfordulón. História, MTA TTI, 2001

⁹ Gárdos: i.m. 8. o.

¹⁰ Szabó Imre: A Nürnbergi per és a nemzetközi büntetőjog. Officina, Budapest 1946. 8. o.

¹¹ Lásd: uo.

¹² Bővebben lásd erről: Gárdos: i.m. 7-10. o.

¹³ Gárdos: i.m. 9. o. Azonban – persze még nem „háborús”, hanem inkább a mai fogalmaink szerinti, „emberiesség elleni” bűncselekmények elkövetése miatt – már a középkorból is hozhatunk példát „az emberi és isteni törvények” megsértőinek felelősségre vonására. A Hagenbach-ügy (1474) tényállása szerint Peter von Hagenbach zsoldosai – a burgundiai BREISACH város kormányzójának katonái – a breisachi lakosság sérelmére valószínűleg meg sorozatos emberöléseket és rablásokat, fosztogatást, valamint számos nő sérelmére pedig nemi erőszakot követtek el. Amikor az osztrák, francia és svájci csapatok, illetve a Rajna menti városok alkotta együttes haderő Burgundia ellen vonult és elfoglalta Breisach városát, a kormányzót foglyul ejtették, majd pedig egy 28 tagú – több nemzet képviselőiből álló – törvényszék elé állították. Hagenbachot „az emberi és isteni törvények megsértésével” vádolták, és halálra ítélték. A volt kormányzó előljárója, a burgundiai herceg parancsára hivatkozott, amely szerint ő csak utasításokat teljesített, és nem volt választása, ugyanis köteles volt e parancsokat végrehajtani. A törvényszék a védekezését nem fogadta el, és kivégezték. Lásd ezt: Sántha Ferenc: Az emberiség elleni bűncselekmények. Miskolci Jogi Szemle 2008. 1. sz. 50. o.

¹⁴ „Sokkal nagyobb megbecsülést érdemelnének haladó jogi hagyományaink, a Magyar Népköztársaság XXIII. Néptörvénye pedig különösen! Abban népbírói külön tanácsok korai, halvány előképét kell látnunk.” Beér János – Csizmadia Andor: Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkről. 1001-1945. Gondolat Kiadó, Budapest 1966. 457-458. o.

¹⁵ Dr. Lukács: i.m. 42. o.

¹⁶ Sándor jugoszláv királyt és a szovjetbarát Louis Barthou francia külügyminisztert 1934. október 9. napján gyilkolták meg Marseilleben a fasiszta olasz kormány szolgálatában álló és a magyarországi Jankapusztán kiképzett horvát nacionalista (usztasa) fegyveresek, macedón terroristák közreműködésével. E gyilkosság hatására került megkötésre a genfi egyezmény, amely a szerződő felek választására bírta, hogy a terrorcselekményeket saját bíróságuk útján, vagy a felállítani tervezett nemzetközi büntetőbíróság útján kívánják-e megbüntetni. A nemzetközi bíróságról szóló egyezmény hatálybalépése a terroregyezmény hatálybalépésétől függött volna, de aztán erre sem került sor. Lásd: Dr. Lukács: i.m. 42. o.

¹⁷ Dr. Lukács: i.m. 29. o.

¹⁸ Nemzetközi Jog. Egyetemi Tankönyv. Szerkesztette: Hajdu Gyula. Tankönyvkiadó, Budapest 1954. 365. o. A nemzetközi jogi kérdések tekintetében a fejezet forrása volt még: Bruhács János: Nemzetközi jog I. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2009; Bruhács János: Nemzetközi jog II. Különös rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2010; Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikon. Szerkesztette: Hajdu Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967; Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések. 1918-1945. K. n., Budapest 1983; Haraszti György – Herczegh Géza – Nagy Károly: Nemzetközi Jog. Tankönyvkiadó, Budapest 1976

¹⁹ 1944. december 22. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 2. ülése.

Idézet Révai József hozzászólásából.

²⁰ Hasonló, nyomatékos hangvételű nyilatkozatokban figyelmeztették a náci vezetőket és katonákat a háború utáni felelősségre vonásukra Roosevelttel és Churchill, valamint De Gaulle is. Lásd: Gárdos: i.m. 9. o.

²¹ Ismertebb nevén az 1943. október 30. napi Moszkvai Deklaráció.

²² Erről lásd: Teherán – Jalta – Potsdam. Dokumentumgyűjtemény. Második kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1972

²³ „A tengely európai háborús főbűnöseinek üldözése és megbüntetése tárgyában.”

²⁴ Ehhez képest különleges volt Adolf Eichmann pere, hiszen ő bűncselekményeit a zsidóság ellen, de nem Izraelben követte el, mégis ott vonták tetteiért felelősségre. A per 1961. április 11. napján kezdődött Jeruzsálemben. Az izraeli bíróság bűnösnek találta a zsidó nép és az emberiség elleni háborús bűnökben, ezért 1961. december 15. napján, másodfokon is halálra ítélték. Ramlában akasztották fel, 1962. május 31. napján, a hamvait pedig a Földközi – tengerbe szórták. Az Eichmann-perrel, annak 50 éves évfordulóján részletes előadást tartott Budapesten Gabriel Bach, az Izraeli Legfőbb Bíróság nyugalmazott bíróját, aki a per helyettes főügyésze volt.

²⁵ A Charter 6. cikke állapította meg, hogy mely bűncselekmények elkövetői felett ítélik a nemzetközi bíróság. Alapvetően három, nemzetközi, a háborúval vagy fegyveres összeütközésekkel összefüggő bűncselekményt állapított meg: a) Béke elleni bűncselekmény. Ilyen az agresszív, a nemzetközi egyezmények megsértésével kezdeményezett, támadó háború megszervezése, előkészítése, kirobbantása vagy viselése, továbbá ilyennek számít az olyan tervben vagy összeesküvésben való részvétel is, amely béke elleni bűncselekmény elkövetésére irányul. b) Háborús bűncselekmény. Ezt a deliktumot az követi el, aki a háborúnak nemzetközi egyezményekben rögzített törvényeit és szokásait megsérti. Ide sorolható a megszállt területek polgári lakosságának legyilkolása, elhurcolása vagy kínzása, hadifoglyok megölése vagy kínzása, túsok meggyilkolása, a társadalmi (állami) vagy magántulajdon elrablása, fosztogatás, városok és falvak céltalan rombolása, és ide tartoznak a katonai szempontból indokolatlan és szükségtelen, egyéb rombolások és pusztítások is. c) Emberiség (azaz pontosabban megfogalmazva emberiség, hiszen nem az egész emberiség ellen irányuló cselekményekről van itt szó, hanem sokkal inkább – a nemzetközi jogban elfogadott elnevezés szerint – a humanitárius jogot sértő deliktumokról) elleni bűncselekmény. Ide pedig a háború kitérése előtt vagy alatt, a polgári lakosság sérelmére elkövetett gyilkosságok tartoznak, illetve a polgári lakosság kiirtása, rabságba vitele vagy túsokként felhasználása, valamint a lakosság üldözése politikai, faji vagy vallási okokból.

²⁶ A témakörrel részletesen foglalkozik Schmidt Mária, lásd ezt: Schmidt Mária: Politikai igazságszolgáltatás a háború utáni Európában. In: Diktatúrák ördögszekerén. Magvető, Budapest 1998

²⁷ Az amerikai főügyész az a dr. Kempner lett, aki egykor a weimari Németország egyik vezető jogásza volt, majd emigrációba kényszerült Hitler uralma idején. Ő tette azt a megállapítást az 1960-as évek végén, miszerint „valószínűnek látszik: legkevesebb 27 000, de talán 100 000 eddig még felelősségre nem vont náci büntetett él az NSZK területén.” Gárdos: i.m. 11. o. Ehhez a megállapításhoz kapcsolódó, magyar vonatkozású adat, hogy 1969-ben kezdődött el Frankfurt am Main-ban két volt SS tiszt pere, akik aktív résztvevői voltak a magyarországi zsidódeportálásoknak és gyilkosságoknak. Ők Hermann Krumej SS-Obersturmbannführer és Otto Hunsche SS-Hauptsturmführer voltak. Lásd: Gárdos: i.m. 13. o. A magyarországi zsidók deportálását intéző, ún. „Sondereinsatzkommando” két vezetőjét bűnösnek találták és elítélték 443 351 zsidó származású magyar állampolgár náci megsemmisítő táborokba való elhurcolásáért és jó részük azonnali meggyilkolásában – bűntársaként, azaz bűnrészesként – való részvételéért. Az NSZK vádhatósága nevében dr. Schoreit főügyész 1969. augusztus 19. napján nyújtotta be a végleges vádindítványt, de a per még 1969 őszén is folytatódott. Krumej életfogytiglani, míg Hunsche 15 évnyi fegyházatot kapott. Lásd ezt bővebben: Gárdos: i.m. 151. o.

²⁸ A perrel részletesen lásd: G. M. Gilbert: Nürnbergi Napló. Magvető Kiadó, Budapest 1967, illetve A. Poltorak: Nürnbergi Epilógus. Magvető Kiadó, Budapest 1967

²⁹ A. Poltorak: i. m. 14. o. A nürnbergi per élénk érdeklődés kísérte hazánkban is. Erről lásd elsősorban: Szabó Imre: A Nürnbergi per és a nemzetközi büntetőjog. Officina, Budapest, 1946. valamint Szabó Imre: A nürnbergi per jelentősége. Társadalmi Szemle, I. évfolyam, 10. szám, 1946. október. E történelmi per jelentős hatást gyakorolt a magyar népbíráóságokra is. Az egykori hivatalos lap, a Népbíróügyi Közlöny is sokszor visszatért a nürnbergi perre. Beér János és Csánk Béla többször is publikált a Közlönyben, e témában. Utóbbi például az 1946. február 23. napján megjelent számban „Nürnberg és az új nemzetközi jog” címmel, aztán az 1946. március 16. napján megjelent számban „A nürnbergi nemzetközi bíróság és az angol parlament” címmel, illetve az 1946. augusztus 18. napi számban „A háborús bűnösök és az új nemzetközi jog” címmel írt tanulmányt.

³⁰ Hideki Tojo 1941 és 1944 között, míg Kuniaki Koiso 1944 júliusa és 1945 áprilisa között volt a Japán Császárság miniszterelnöke.

³¹ Erről lásd: Ceskoslovensti politici. 1918-1991. Praha 1991. 32. o.

³² Szabó Imre: A Nürnbergi per és a nemzetközi büntetőjog. Officina, Budapest 1946. 48-49. o.

³³ Részletesen lásd: Papp Attila: 70 éves a népbíróági jogszabályunk – még mindig „aktuális”... Jura 2014. 2. sz. 225-235. o.; valamint Papp Attila: A népbíráskodás az Alkotmánybíróság mérlegén – egyensúlyban? Jura 2015. 1. sz. 251-264. o.; illetve Tóth J. Zoltán: A halálbüntetésre vonatkozó magyarországi szabályozás a rendes és a rendkívüli büntetőjogban a II. világháborút követő években, valamint az államszocializmus első évtizedében. Miskolci Jogi Szemle 2008. 1. sz. 87-110. o.

³⁴ Dr. Ries István összegzését a magyar népbíráóságokról dr. Zinner Tibor idézi, lásd ezt: Dr. Major: i.m. 13. o.

³⁵ Dr. Major: i.m. 130-131. o.

³⁶ „Előzetes békeszerződés” jellegű megállapodás volt, 20 cikkének többsége politikai és gazdasági szabályokat tartalmazott, a békeszerződést a szövetséges hatalmak 1947. február 10. napján írták alá hazánkkal, Párizsban.

³⁷ 1945. évi V. törvény 2. § 14. pont

³⁸ Magyar Közlöny. Rendeleték Tára. 1945. évi 3. szám. A kész rendelet „kibocsátott Debrecenben az 1945. évi január hó 25. napján, hatálybalépett az 1945. évi február hó 5. napján.” Lásd: Két év hatályos jogszabályai, 1945-1946. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest 1947. 18. o. A kezdeti

lépésekről lásd: Karsai Elek: Ítélt a nép. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1977; Kovács Kálmán: A magyarországi népbíróóságok történetének egyes kérdései. Jogtörténeti Tanulmányok I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966; Dr. Major Ákos: Ítélt a nép. A Párttörténeti Intézmény tanulmánykötete, Budapest 1965; Szabó Imre: A népbíráskodás időszerű kérdései. Fórum, 1947. évi I. szám; Várkonyi Endre: Történelem jelen időben. Kozmosz Könyvek, Budapest 1977; Zinner Tibor: Háborús bűnösök, népbíróóságok. História 1982. 2. sz.; Zinner Tibor: Adalékok az antifasiszta számonkéréshez és a népi demokrácia védelméhez, különös tekintettel a budapesti népbíróóságra. In: Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84. BFL, Budapest 1985; Zinner Tibor – Róna Péter: Szalasiék bilincsbén. I-II. Lapkiadó Vállalat, Budapest 1986

³⁹ Például az 1971. évi 28. számú törvényerejű rendelet az Nbr. egyes rendelkezéseit a Btk. 134/A. §-ként iktatta be az akkor hatályos büntető törvénykönyvbe. Az 1978. évi IV. törvény pedig, a legelső formájában kifejezetten utalt mind az Nbr.-re, mind pedig az Nbr.nov-ra, még hozzá a 165. §-ában. De még a 2012. évi C. törvény, az új Btk. is emlígy fogalmaz a 158. §-ában: „Az egyéb háborús bűntettekről és az azok elkövetése esetén kiszabható büntetésekről az 1945. évi VII. törvénnyel törvényerőre emelt, az 1440/1945. (V. 1.) ME rendelettel módosított és kiegészített 81/1945. (II. 5.) ME rendelet rendelkezik.”

⁴⁰ Nbr. preambuluma. Kovács Kálmán később így indokolta, magyarázta, hogy a bevezető miért hivatkozott az esküdtbíróóságra, holott tartalmában nem azt akarták: „Távoli, konkrétan még ki nem kristályosodott elgondolásai jelzésére jogászaink... csak az általuk ismert jogi fogalmakkal, terminus technikusokkal élhettek. A régi elnevezés mögött tehát új forma és új tartalom képzete rejtőzött.” Kovács Kálmán: A magyarországi népbíróóságok történetének egyes kérdései. Jogtörténeti Tanulmányok. I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966. 157. o.

⁴¹ Nbr. 1. §. Ez a klasszikus jogelveket (nullum crimen sine lege – nulla poena sine lege) azonban egyértelműen sértette, más kérdés, hogy e nélkül viszont a háborús bűnösök felelősségrevonása lehetetlen lett volna.

⁴² Nbr. 2. §. Az Nbr. alkalmazásában közalkalmazottaknak az 1940. évi XVIII. tc. 3. §-ában felsorolt személyeket kellett tekinteni. A népbíróóság a fiatakorúak ügyében is eljárhatott. Fiatakorúak ügyében az 1908. évi XXXVI. tc. II. fejezetének IV. cikkében meghatározott intézkedéseken kívül az Nbr. 3. §-ában megjelölt büntetések alkalmazásának is helye volt, mégis azzal az eltéréssel, hogy tudniillik halálbüntetés nem volt kiszabható, börtön- vagy fegyházbüntetés pedig csak a 15. életévét betöltött fiatakorúval szemben volt alkalmazható (lásd Nbr. 22. §).

⁴³ Ezzel az Nbr.nov a halálbüntetés lehetőségét kiterjesztette az összes háborús bűntettre, amelyet az Nbr. szabályozott.

⁴⁴ Ez a rendelet 1945. augusztus 5. napján lépett hatályba, és pusztán a távollévő terhelt elleni eljárást szabályozta. Ennek értelmében az ilyen vádlott ellen is le lehetett folytatni az eljárást, és ki lehetett szabni az ügyben akár halálbüntetést is. Azonban, ha az illető kézre került, nyilvános tárgyaláson mindenképpen ki kellett hallgatni, és ennek eredményéhez képest a továbbiakban már a korábbi (tehát az elítélt távollétében tartott) főtárgyaláson hozott (akár halálos) ítéletet (külön tárgyalás tartása nélkül is) is jóvá lehetett minden további nélkül hagyni, vagy új főtárgyalást is el lehetett rendelni.

⁴⁵ A közhivatalnokok munkafegyelmének fokozottabb biztosítása tárgyában kibocsátott rendelet.

⁴⁶ 1945. évi VII. törvény 1.§ (1)

⁴⁷ A népbíráskodással kapcsolatos egyes rendelkezésekről szóló törvény.

⁴⁸ A törvény 1. §-a értelmében a T. 9. §-ának (1) bekezdése akként módosított, hogy a hűtlenségnek a katonai büntető törvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntető törvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről szóló 1930:III. törvencikk 60-64., 66. és 68. §-aiban (a hűtlenség szigorúbb büntetéséről szóló 1934:XVIII. törvencikk 2-4. §-aiban) meghatározott bűntettek, illetőleg vétségek miatt, amennyiben azokat katonai titok tekintetében követték el, úgyszintén az ennek a hűtlenségnek tettese vagy részese által a hűtlenséggel összefüggésben, különösen annak előmozdítása, vagy leplezése végett elkövetett egyéb bűncselekmény miatt a bünvádi eljárás az egyébként polgári büntetőbíráskodás alá eső személyek tekintetében is a katonai büntetőbíráskodás körébe vonatott. Az idézett törvény 2. §-a szerint az előbb említett bűncselekményeknek mind a katonai, mind pedig a polgári személy elkövetői – amennyiben e deliktumok a büntetőbíráskodás körébe vonattak – kizárólag a budapesti honvédtörvényszék illetékességébe tartoztak.

⁴⁹ E paragrafusokban határozták meg a háborús bűncselekmények törvényi tényállásait.

⁵⁰ Ezt lásd: 2/1994. (I. 14.) AB határozat II./B./1.2.

⁵¹ Dr. Major: i. m. 138. illetve 148. o. Major Ákos 1945. május 11. napján kifejtett álláspontját lásd: Dr. Ries István: A népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. számú és az azt kiegészítő 1440/1945. M. E. számú rendelet szövege és magyarázata. Az előszót írta: dr. Major Ákos. Politzer Zs. és fia Kiadó, Budapest 1945

⁵² Dr. Major: i. m. 262. o. Major emlékezett így vissza Péter Gábornak a dr. Szücs Jánoshoz és hozzá intézett szavaira, 1946. január 31-én, a Parlamentben, miközben az Országgyűlés elfogadta az új államformáról rendelkező törvényjavaslatot, és megszületett a II. Magyar Köztársaság.

⁵³ Zinner Tibor: Háborús bűnösök perei. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–1949. Történelmi Szemle 1985. 1. sz. 133. o.

⁵⁴ Nbr. 37-38. §

⁵⁵ Erről lásd a Szabadság 1945. március 7. napi számát.

⁵⁶ Lásd a Néplap 1945. március 30. napi számát.

⁵⁷ Lásd a Délmagyarország 1945. március 17. napi számát.

⁵⁸ Tánzos-Szabó Ágota: Népbíróóságok működése a mai Bács-Kiskun megye területén 1945 és 1948 között. In: Szabó Attila (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából XX. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 2005. 316. o.

⁵⁹ Dr. Lukács: i.m. 123. o.

⁶⁰ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) XX-4-a-I/c-24-1947. (2.d.)

⁶¹ Vagyis az ország valamennyi megyéjében és a fővárosban is működött legalább egy népbíróóság, amelyeknek, az ügyszámtól függően, egy vagy több népbíróósági tanácsa volt.

⁶² Lásd Nbr. preambuluma

⁶³ Dr. Major: i.m. 371. o.

⁶⁴ Fűrész Klára: Bíróságok a Magyar Népköztársaságban. Budapest 1973

⁶⁵ Amely preambulumban a jogalkotó kifejti, hogy „az esküdtbíróóságnak törvényhozás útján való visszaállításáig a népbíráskodás megvalósítása tárgyában a következőket rendeli el”, és ez azt a látszatot is keltheti, hogy a népbíráskodás megvalósítójaként az esküdtbíróóságokat képzelel el, és a népbíróóságok csak ezek visszaállításáig működnek. Így, ezzel a gondolatmenettel tulajdonképpen azt is megállapíthatjuk, hogy az esküdtbíróóság és a népbíróóság egymáshoz nagyon hasonlóságot, majdhogynem egyenlőséget (de mégsem!), egyikből (tudniillik a népbíróóságból) következik a másik (vagyis az esküdtbíróóság, mint elérni kívánt cél, azaz a népbíróóság csak ennek visszaállításáig, és mint egyfajta előszervezet működik), hiszen mindkét szerv (a szakbíró irányítása és felügyelete mellett, de annak kizárásával) a vádlott bűnösségéről hivatott dönteni, csak az esküdtbíróóságok esetében általában a hivatásos

szakbírák szabták ki a konkrét ítéletet, míg a népbíróságok esetén mindig maguk a népbírók.

⁶⁶ Berend György: A népbíráskodás. Acta Universitatis Szegediensis, Szeged 1948. 129. o.

⁶⁷ Dr. Lukács: i.m. 289. o.

⁶⁸ Dr. Lukács: i.m. 100. o.

⁶⁹ Hasonló véleményen volt az Ideiglenes Nemzeti Kormány is: „A háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonását a nép egyöntetű kívánsága és a fegyverszüneti egyezmény egyaránt megköveteli.” 1945. szeptember 11. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 6. ülése. Idézet Kovács Kálmán államtitkár beszédéből.

⁷⁰ Ezek szerint „a miniszternek vád alá való helyeztetését az alsótábla, szavazatainak általános többségével rendeli el.” (33. §) „A bíráskodást a felsőtábla által, saját tagjai közül titkos szavazással választandó bíróság nyilvános eljárása mellett gyakorolandja, és a büntetést a vétséghez aránylag határozandja meg.” [34. § (1)] Ez a törvény, bár majd száz éves volt, függetlenül a gyakorlati értékétől, jogilag élt, érvényes és hatályos volt. Megjelent új törvényalkotásunkban is, mint élő és hatályában kifejezetten fenntartott, alkalmazandó jogszabály, méghozzá az 1945. évi XI. törvényben. „A miniszterek felelősségre vonása felől az 1848:III. törvénycikkben meghatározott esetekben a Nemzetgyűlés határoz. A bíráskodást a Nemzetgyűlés tagjaiból az említett tc. 34. §-ának értelemszerű alkalmazása szerint szervezett bíróság gyakorolja.” [1945. évi XI. törvénycikk 14. § (2) – a törvény egyébként 1945. december 16. napján lépett hatályba] E jogszabályról Beér János és Csizmadia Andor is megállapították, hogy „ez a nemzetgyűlés által alkotott első törvény, és egyben az első olyan törvény, amely átfogóbban tárgyalja az állam alapintézményeit. (...) A minisztériumot illetően – elvi alapjaiban – az 1848:III. tc.-ből indul ki.” Lásd: Beér János – Csizmadia Andor: Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkről 1001-1945. Gondolat Kiadó, Budapest 1966. 572. o. Aztán az 1949. évi XX. törvény (a Magyar Népköztársaság Alkotmánya) 26. § (2) bekezdése a következőket mondta ki: „A Minisztertanács elnöke (helyettese) és tagjai intézkedéseikért és magatartásukért egyénileg is felelősek. A felelősségre vonás módját külön törvény szabályozza.” A korabeli, új Alkotmány tehát a miniszterek felelősségre vonásáról az 1848-as törvénycikk szellemében gondolkodott, az eljárást viszont külön törvénnyel kívánta szabályozni. Majd a rendelkezést lényegében fenntartotta az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről szóló 1972. évi I. törvény, amelynek 39. § (2) bekezdése szerint: „A Minisztertanács tagja és az államtitkárok a Minisztertanácsnak és az országgyűlésnek felelősek: tevékenységükről kötelesek a Minisztertanácsnak és az országgyűlésnek beszámolni. Jogállásukat és felelősségre vonásuk módját külön törvény szabályozza.” Ez a külön törvény az 1973. évi III. törvény lett, amely a minisztereket és államtitkárokat illetően a törvény előtti egyenlőség elvét jutatta kifejezésre.

⁷¹ Lásd ezt a NOT. I. 1348/1946/9. számú ügyirat indokolásában is. A tanulmányban idézett népbíróági büntetőügyek dr. Lukács idézett művéből valók.

⁷² Éppen úgy, ahogy a népbíróságoknak nem volt hatásköre a köztörvényes (rablás stb.) bűncselekményekkel összefüggésben, hacsak azok nem álltak halmazatban a háborús és népellenes cselekményekkel.

⁷³ Budapesti Népbíróság Nb. 3953/1945-11. (1945. november. 23. Az ügyet a Nagy-féle tanács tárgyalta.) valamint ide lásd még: NOT. 304/1946. 18.

⁷⁴ Így például, az Nbr. 11. § 2. pontja alapján háborús büntetett volt az is, aki, mint a volt magyar kormányok tagja, részese volt olyan határozatok meghozatalának, amelyek Magyarországot a háborúba sodorták.

⁷⁵ Lásd: Budapesti Népbíróság Nb. I. 3557/1945/30. (1945. november 2.) valamint NOT. I. 2946/1945/53. (1945. december 28.)

⁷⁶ Pritz Pál: Bárdossy László a Népbíróság előtt. Maecenas Könyvkiadó, Budapest 1991. 241. o.

⁷⁷ A határozatot lásd: Népbíróügyi Közlöny. I. évfolyam 1. szám (1945. november 8.) 13-15. o.

⁷⁸ Dr. Lukács Tibor: i. m. 291. o.

⁷⁹ „ilyen körülmények között” vagy „így állván a dolgok”, tehát a szerződés megkötésekor fennálló pillanatnyi, adott körülmények, amire figyelemmel köttetik tulajdonképpen a szerződés.

⁸⁰ „a paktumok tiszteletben tartandók”

⁸¹ 1945. évi V. törvény 2.§ (14)

⁸² Hans Kelsen nagyon találon magyarázta a nemzetközi jog felsőbbrendűségét. Kelsen egyrészt a pozitív jogrend érvényességét – az Adolf Merkllel közösen kidolgozott – a joglépcsőelmélettel (a normapiramis elmélete) magyarázta. Eszerint a jog egész normatív rendje egy hipotetikus alpnormára (Grundnorm) épül, amely az emberek közötti együttműködést írja elő. Minden jogi norma érvényessége egy magasabb fokú normából fakad, az így létrejövő jogforrási hierarchia csúcásán pedig a hipotetikus alpnorma áll, amely tehát minden jogszabály érvényességének az alapja. Ez az alpnorma nem vezethető le más normából, de belőle vezethető le az összes többi jogi norma tehát. A kötelező ereje nyilvánvaló, tudniillik, mert ilyennek vélelmezik, vagyis nem jogi eljárás alapján (során) jön létre. Érvényesnek van feltételezve, azért ugyanis, mert az ilyen feltételezés nélkül egyik emberi cselekmény sem lenne joginak tekinthető. A jog érvényessége így túlnő az egyes nemzeti jogrendszerek keretein, és ebből fakad a nemzetközi jog alapelveinek (pacta sunt servanda) egyetemes érvényessége, de egyben a nemzetközi jog elsőbbsége a belső állami joggal szemben is. Erre épülnek tehát az egyes nemzetek, a különböző államok alkotmányai, törvényei és egyéb tételes jogszabályai, igazságszolgáltatási aktusai, valamint az igazságszolgáltatás (jogalkalmazás) „individuális” normái, úgymint a bírói ítélet, szerződés, jogügylet stb. Összefoglalva tehát, Kelsen és a normativista iskola más képviselői, mint Verdross vagy Kunz szerint a normapiramisban a hipotetikus alpnorma után következő pacta sunt servanda alapozza meg a nemzetközi jogot, úgymint annak felsőbbrendűségét és a hatalmát is, mely azután meghatározza a nemzeti jogrendszerek szabályozása alá eső területeket. A par excellence pozitívizmusnak minősülő tiszta jogtanból, melyről Kelsen sem állította azt, hogy visszatükrözné a jog totalitását, eltűnik az államok akarata, mint a nemzetközi jog alapja (vagyis Kelsenék szerint az állami akarat itt egyáltalán nem releváns tényező, minthogy nem is létezik az e vizsgálati síkon való elemzéskor). De a voluntarista felfogás – ami azt hirdeti, hogy a nemzetközi jog szabályai az államok akaratából jönnek létre – sem kívánja a legfontosabb kérdést feltenni. Tudniillik, hogy valóban az államok szabad akaratából keletkeznek-e a nemzetközi jog különböző szabályai, vagy éppen ellenkezőleg, erre a szabad akaratra különböző kényszerek hatnak-e, így azt tehát egyéb tényezők befolyásolják? A témakörrel bővebben lásd: Visegrády Antal: Jog- és állambölcsélet. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2003.

⁸³ Dr. Lukács: i.m. 109. o.

⁸⁴ Kádár Jánosnak az 1945. évi nemzetgyűlési felszólalásai egyikén megfogalmazott gondolatát lásd: Dr. Lukács: i.m. 487. o.

⁸⁵ Szekfű Gyula: Forradalom után. Gondolat Kiadó, 1983. 89. o.

⁸⁶ Lásd ezt dr. Lukács: i.m. 109. o.

⁸⁷ Nemes György: Osztálybírótság és népbírótság. Népbíróügyi Közlöny. II. évfolyam, 11. szám (1946. március 16.), 5. o.

⁸⁸ Dr. Major: i. m. 152 – 153. o.

⁸⁹ 1946. március 12. A Nemzetgyűlés 24. ülése. Idézet Bálint Sándor demokrata néppárti képviselő hozzászólásából.

⁹⁰ Dr. Major: i. m. 33. o.

⁹¹ Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest 1989. 663. o.

⁹² Bakos: i. m. 499. o.

⁹³ 1946. augusztus 14. A Nemzetgyűlés 52. ülése. Idézet Dubay István párton kívüli képviselő interpellációjából.

⁹⁴ A Soproni Népbíróság tagjainak névsora jellemzően mutatja meg egy korabeli, átlagosnak tekinthető népbírói tanács összetételét. Sopronban tanácsvezető jogász-bíró volt dr. Pitner Árpád törvényszéki tanácselnök, tanácsvezető-helyettes pedig dr. Hofhauser Béla járásbíró. Rendes tagok (népbírák) voltak Tóth István munkás, dr. Márai Lajos tisztviselő, Józsa István asztalos, Juhász Jenő asztalosmester és Lesenyi Ferenc műegyetemi tanár. Póttagok voltak Bodnár Alajos tisztviselő, Balogh János munkás, Heuwald Károly földműves, Rujavec Ferenc lakatosmester, Radó Ferenc tanító, Becska Ferenc építési vállalkozó és Kovács András cipésmester. A Soproni Népbírói Tanács elnöke a népbíró dr. Kynsburg Béla, a népbíró-helyettes pedig dr. Kovács Ferenc Géza volt. Lásd: 001310/1945. IM. – 1945. május 12.

⁹⁵ Szabad Nép. Lásd az 1946. december 3. napi szám 3. oldalát. Nem csoda, hogy ismét kritizálták a népbíráskodást, most éppen a NOT-ot. Talán nem is alaptalanul? Major nyilatkozata a Népszavában is megjelent, azonban a jobboldali, kigazda kötődésű média, úgymint a Szabad Szó, mind pedig a Kis Újság mélyen hallgatott. A kommunisták lapjában dr. Bojta Béla a kunmadarasi pogromot háborús bűntettnek minősítette, mert azok „veszélyeztetik a népek háború utáni békéjét”, egyébként a NOT ítéletét nem illette kritikával. Nem úgy a pártharcokon kívül álló Zsolt Béla: „A NOT az ítélet megokolásával tulajdonképpen azt manifesztálja, hogy a faszizmus egyik legjellemzőbb politikai bűncselekménye, a pogrom – a demokráciában is elnézésre méltóbb bűncselekmény, mint a közönséges gyilkosság és rablás. ...ha ugyanezeket az embereket azzal a váddal állították volna ugyane bíróság elé, hogy az éjszakai faluban egyszerű haszonlesésből előbb levetkőztették, majd meggyilkolták (...) egy autó utasait – a NOT bírói bizonyára nem teketóriáztak

volna sokat, (...) hanem ugyanezeket az analfabétákat és megtévesztetteket (a pogrom tevéleges résztvevői ugyanis feltűnően alacsony értelmi képességekkel rendelkeztek – P. A.) rövid úton felkötötték volna.” Megjelent a Haladás 1946. december 5. napi számában. Lásd az 1. oldalon Zsolt Béla „Kunmadaras.” című írását. De még a Jogtudományi Közlönyben is jelent meg egy, az igazságszolgáltatás „depolitizálása” mellett lándzsát törő cikk: „A Népbíróság ötös tanácsa példás szigorral ítélte a felbújtókat (sic!) és szellemi irányítók felett, a tettesekkel szemben azonban nem alkalmazta a törvény teljes szigorát. Az ítéletet a nemzetgyűlésben pártpolitikai nézőszögből bírálata tárgyává is tették és felelős kormányzati tényező a nemzetgyűlésen tett nyilatkozatában sejtetni (sic!) engedte azt a meggyőződését, hogy a NOT az ügyben másként fog ítélni. A NOT megdöbbenő ítélete megfelelt a várakozásnak: a fellebbviteli bíróság a felbújtó (sic!) és tettes bűnösségét egyaránt elnéző és megenyhült légkörben bírálta el. Ami a NOT ítéletének meghozatala után történt, az az előzményekhez mindenben méltó volt. A tanácskozási titok nagyobb dicsőségére hasábot olvashattunk arról, hogy az egyes tanácsstagok pártállásukhoz képest az ügyben miként foglaltak állást és hogy az első fok eltérő politikai aritmetikája mennyiben nyomta reá a bélyegét a népbírói ítéletre. Megtudtuk azt is, hogy az első fokú ítélet kialakításában adminisztratív tényezőknek is volt valamelyes része, (...) hogy van politikai párt, amely a nagy politikában a baloldalhoz, népbírói síkon pedig a jobboldalhoz számít... Számunkra a Kunmadarasból lesűrhető tanulság az, hogy az igazságszolgáltatás depolitizálása immár halaszthatatlanná vált.” Megjelent a Jogtudományi Közlöny 1946. december 25. napján megjelent számában. Lásd a „V. P. (valószínűleg dr. Villányi Pál ügyvéd – P. A.) Kunmadaras” kezdetű írást a 341. oldalon.

⁹⁶ MOL XX-4-a (2.d) (26.399/1946.I.M.X. szám alatt)

⁹⁷ A MOL-ban fellelhető statisztikai adatokat Zinner Tibor több munkájában is közli.

⁹⁸ Dr. Major: i. m. 273 – 274. o.

⁹⁹ 1946. évi VII. törvény 11. §

Pánovics Attila

adjunktus,

PTE ÁJK Nemzetközi- és Európai Tanszék

A föld azé legyen, aki...?*

I. Bevezetés

A földügyi szabályozással kapcsolatban a kormányzati kommunikáció mindig is a működőképes családi gazdaságok elősegítését, a kis- és közepes méretű birtokok megerősítését („az agrárközéposztály megerősítését”) tekintette az egyik fő célkitűzésnek. A tapasztalatok szerint a bér munkán és néhány növény monokultúrás, iparszerű tömegtermelésen alapuló tőkés nagybirtokrendszer a vidéki térségek kiürítéséhez és a még meglévő helyi közösségek felbomlásához vezet, amennyiben a területek zömét néhány tucat tőkés társaság szerzi meg több száz- vagy akár ezerhektáros léptékben, miközben a túlnyomó többségnek csak a területek töredéke jut.

Ennek ellenére a hazai birtokstruktúrát az életképesség alsó küszöbét alig elérő kiscgazdaságok nagy száma, a középbirtokok nem számottevő jelenléte, valamint a 100 hektárnál nagyobb gazdaságok (nagybirtokok) alacsony száma (és egyben a mezőgazdasági területek kb. 2/3-ának általuk történő használata) jellemzi. A helyzetet súlyosbítja, hogy az elmúlt években a hazai földárak (beleértve a haszonbérleti díjakat is) különböző mértékben ugyan, de folyamatosan emelkedtek,¹ ám még így is jelentősen elmaradnak a többi uniós tagállamban tapasztalható összegektől. Az uniós csatlakozás – amely 2014. május 1-jétől kikényszerítette a földpiac megnyitását² – jelentősen felerősítette a földhasználati jogok megszerzése érdekében Magyarországon kialakult „földéhséget”.

A 2010. évi országgyűlési választások után a kormányzat új földbérleti pályázati rendszert hozott létre, és a „Földet a Gazdáknak Program” keretében megtöbbszörözte az állami földet bérlők számát. 2013 első felében meg is hirdették a haszonbérleti szerződéseket, és a pályázatokat többségében elbírálták még a 2014. évi országgyűlési választások előtt. Sajnos az állami földbérlet-program keretében az érintett földterületek részben átláthatatlan módon, valamint szubjektív szempontok alapján kerültek kiosztásra. Utólag bebizonyosodott például, hogy olyanok is nyertek 20 évre szóló bérleti jogot, akik nem is indulhattak volna az

adott pályázaton, illetve sok településen éppen a helyi gazdák nem jutottak területekhez.³ A „vesztes” települések egy részében pedig már nem is áll több bérbé adható állami földterület rendelkezésre, miközben a hasznosítható földek iránt továbbra is óriási igény mutatkozik.

A kialakult helyzet abból a szempontból hasonlít az 1990-es évek első feléhez, hogy mindkét időszakban a védett természeti területekkel kapcsolatban vált lehetővé az Alkotmánybíróság számára, hogy a környezetvédelem alkotmányos alapjait megvizsgálva, részletesen megfogalmazza az álláspontját: először az Alkotmány rendelkezéseivel kapcsolatban, a mai napig környezetvédelmi alaphatározatnak tekinthető 28/1994. (V. 20.) AB határozatban, majd az Alaptörvénnyel összefüggésben, a 2015. június 1-jén meghozott, 16/2015. (VI. 5.) AB határozatában.

II. Az Alkotmánybíróság döntésének előzményei

Általánosságban megállapítható, hogy az Alaptörvény nem csupán megőrizte az egészséges környezethez való alkotmányos alapjog védeltségi szintjét, hanem az Alkotmányhoz képest e tárgykörben lényegesen bővebb rendelkezéseket is tartalmaz. Jelentősen kiterjesztette és tovább erősítette a hazai környezetvédelmi jog alkotmányos alapjait, és jogi értelemben is magasabb szintre emelte a jövő nemzedékek iránti felelősséget. Az Alapvetés című fejezetben található P) cikk pedig nem csak a magyar környezetvédelmi jognak, hanem jogrendszerünk összes, a környezetvédelem és a nemzedékek közötti igazságosság szempontjából releváns jogszabályának tartalmát meghatározza egységes iránymutatásként.⁴

A P) cikk (1) bekezdése külön hangsúlyozza a nemzet közös örökségét képező természeti erőforrások körében a termőföldeket és az erdőket is, amelyek „védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége”. Ezután a (2) bekezdés többek között azt is előírja, hogy a termőföld és az erdők tulajdonjogának megszerzése, valamint hasznosítása (1) bekezdéshez szükséges célok eléréséhez, így a természet védelméhez, fenntartásához és megőrzéséhez szükséges korlátait és feltételeit sarkalatos törvény határozza meg.

Az Országgyűlés által 2015. április 28-án elfogadott, az állami földvagyon kezelésével összefüggő egyes törvények módosításáról szóló törvény előzetes normakontrollját a köztársasági elnök elsősorban azért kérte a testülettől, mert álláspontja szerint az Országgyűlés a törvény 1. §-ának elfogadásával megsértette az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdését és a 38. cikk (1) bekezdését, a törvény 5. és 6. §-ainak elfogadásával pedig a B) cikk (1) bekezdését és a P) cikk (2) bekezdését. A köztársasági elnök indítványa formai szempontból egy vagylagos ké-

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2.D-15/1/KONV-2015-0015 sz. pályázat keretében készült.

relmet tartalmazott: alapvetően a közjogi érvénytelenség megállapítását kérte, de emellett tartalmi szempontú aggályokat is felvetett.

Az eredetileg T/3788. számon benyújtott törvényjavaslat indoklása szerint a törvényt módosítók célja, hogy valamennyi állami tulajdonú föld – függetlenül attól, hogy védett területnek minősül-e – a Nemzeti Földalapkezelő Szervezet (a továbbiakban NFA) tulajdonosi joggyakorlása alá tartozzon, és egységes hasznosítási elvek mentén történjen az állami földek hasznosítása. Ennek értelmében a nemzeti park igazgatóságok vagyongazdálkodásában álló, állami tulajdonú földrészletek átkerültek volna a Nemzeti Földalapba.

A Nemzeti Földalapot viszonylag későn, 2001-ben hozták létre, a kincstári vagyon részeként. A célja nem az, hogy hosszú távon állami tulajdon alakuljon ki,⁵ hanem hogy a földbirtok-politikai elveknek megfelelően kerüljön sor a Nemzeti Földalapba tartozó, az állam által különböző jogcímenek megszerzett, közel két millió hektárnyi földrészlet hasznosítására. A Nemzeti Földalapról szóló 2010. évi LXXXVII. törvény (a továbbiakban Nfatv.) 3.§ (1) bekezdése alapján a tulajdonosi jogokat és kötelezettségeket a Magyar Állam nevében az agrárpolitikáért felelős miniszter az NFA útján gyakorolja felette, amely a miniszter irányítása alatt álló, központi költségvetési szerv. A Nemzeti Földalapba tartozó földrészleteket elsősorban nyilvános pályázat vagy árverés útján történő eladással, illetve nyilvános pályázat útján történő haszonbérbe adással lehet hasznosítani;⁶ a pályázati felhívásokat az NFA hirdeti meg.⁷

Az említett tervezettel kapcsolatban több mint 150 civil szervezet,⁸ a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Tanácsának Szakmai Egyeztető Munkabizottsága,⁹ és az alapvető jogok biztosának a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettese¹⁰ is aggályait fejezte ki. Álláspontjuk szerint a természetvédelem jogszabályok által elért szintjének megőrzését – további garanciális szabályok beiktatása nélkül – nem kellően biztosítja a védett és a védelemre tervezett területeknek a Nemzeti Földalap kezelésébe adása, illetve az NFA útján történő vagyongazdálkodása.

III. Az AB határozat tartalma

Az Alkotmánybíróság részben helyt adott a köztársasági elnök indítványának. Az Nfatv. 48. §-a ugyanis egyértelműen kimondja, hogy az 1.§-a az Alaptörvény 38. cikk (1) bekezdése alapján sarkalatos; jelen esetben azonban egy tartalmilag sarkalatos szabályozási tárgykör egyszerű többséggel történő módosítására került sor a törvény elfogadása során. Mivel kétséget kizáróan megállapítható volt, hogy ezt a tárgykört kizárólag sarkalatos törvénnyel lehetett volna szabályozni (az elfogadáshoz

minősített többségre lett volna szükség), az Alkotmánybíróság megállapította az alaptörvény-ellenességet.

A törvény 5. és 6. §-ával összefüggésben azt vizsgálták az alkotmánybírák, hogy a védett természeti területek védeltségi szintjének helyreállításáról szóló 1995. évi XCIII. törvény hatálya alá tartozó területek esetében elrendelt kisajátítás feltételeit (a kisajátításra előírt határidőt, illetve a kisajátítás kezdeményezőjét) a P) cikk (2) bekezdése alapján lehetett-e egyszerű többséggel módosítani. A 28/1994. (V. 20.) AB határozatban előírt garanciarendszer lényege az volt, hogy a jogalkotó a szövetkezeti vagyonnevesítés szabályainak a megalkotása során nem volt kellő figyelemmel a természet védelmének alkotmányos követelményeire, ezért a védett természeti területeknek vissza kellett kerülniük állami tulajdonba.¹¹ A magántulajdonba került védett területek kisajátításának végrehajtására eredetileg meghatározott jogszabályi határidőt a jogalkotó azóta több alkalommal módosította, a vitatott törvény az utolsó dátumot (2015. december 31.) újabb három évvel toltta ki (2018. december 31-ig). A kisajátítást pedig már nem a nemzeti park igazgatóságoknak, hanem a Nemzeti Földalap kezeléséért felelős szervnek kellett volna kezdeményeznie, illetve kérnie.

Bár az alkotmányozó nem a természeti erőforrások védelmének teljes szabályozását utalta sarkalatos törvényhozási körbe, hanem csak a tulajdonjog megszerzésével (és hasznosításával) kapcsolatos egyes kérdéseket (korlátokat és feltételeket tartalmazó előírásokat), az Alkotmánybíróság megítélése szerint a kisajátítás végrehajtására rendelkezésre álló határidő nem egy földforgalmi jellegű korlátozás (tulajdonszerzési korlát vagy feltétel), hanem inkább egy természetvédelmi célkitűzés. A kisajátítást kérő (kezdeményező) szerv megváltoztatását sem tekintette olyan „szerzési feltételnek”, amely ellentétes lenne a P) cikk (2) bekezdésével.

A testület azonban nem állt meg a közjogi érvénytelenség megállapításánál, hanem elvégezte az indítvány védeltségi szintre vonatkozó kifogásainak a (tartalmi) vizsgálatát is, ti. visszalépést eredményeznek-e a támadott törvény egyes rendelkezései¹² a természetvédelem eddig elért – jogszabályok által biztosított – védelmi szintjéhez képest. Ennek keretében két vonatkozásban is megerősítette a környezetvédelmi alaphatározatában megfogalmazott visszalépés tilalmát (az ún. „non derogation” elvét),¹³ kizárva ezzel a védelmi szint formális értelmezésének a lehetőségét.¹⁴

Egyrészről a védett területek természetvédelmi vagyongazdálkodásának¹⁵ 2016. április 1. napjától történő megszüntetésével, valamint a területeknek a Nemzeti Földalapba utalásával a hasznosításról (és így a természetvédelmi prioritások érvényesítéséről) az NFA, mint birtokpolitikáért felelős szerv döntött

volna, tulajdonosi joggyakorlóként eljárva. Márpedig az NFA-nak nem természetvédelmi, hanem alapvetően birtokpolitikai rendeltetése van, tevékenységét elsősorban a nyereségorientáltság szempontjai determinálják, miközben a természetvédelmi vagyongazdálkodásnak a bevétel realizálása nem elsődleges célja.¹⁶ A védelmi szint tehát csökkent volna a természetvédelmi szervezetrendszer eszközeit tekintve is: a nemzeti park igazgatóságok ugyanis a természetvédelmi vagyongazdálkodási pozíció elvesztésével már csak az ún. természetvédelmi kezelés keretei között lettek volna jogosultak fellépni a természetvédelmi szempontok érvényesítése érdekében, ami gyengébb jogosítványokat feltételez.

A természetvédelmi szempontok érvényesítésének hatékonyságában történő csökkenést tehát nem az utólagos gyakorlati következmények, hanem az intézményi felépítés struktúrája alapján vizsgálta az Alkotmánybíróság. Ennek azért van nagy jelentősége, mert ezzel a testület elvágja azon érvelés lehetőségét, amely szerint egy intézmény hatékonyságát nem lehet előzetesen megítélni, csak utólag, a működés gyakorlati tapasztalatai alapján. Ez utóbbi érvelés ugyanis épp a környezetjogban való alapvető fontosságú megelőzés elvével lenne ellentétes.¹⁷

IV. Új földprivatizáció?

Röviddel a 16/2015. (VI. 5.) AB határozat elfogadását követően, a kormány 2015. júliusi 21-i ülésének döntése alapján készült egy előterjesztés, amelynek a tartalma augusztus végén nyilvánosságra is került. Az új elképzelés az állami tulajdonban lévő földterületek egy részének az értékesítése, a magyar gazdák helyzetbe hozása érdekében. A javaslatot nem előzte meg semmilyen egyeztetés (szakmai vita, nemzeti konzultáció, stb.), csak a hírekből lehetett megtudni, hogy a tulajdonszerzés nem terjed ki védett természeti területekre és erdőkre. Az érintett szántók, legelők és gyümölcsösök teljes területe 300.000-380.000 hektár,¹⁸ ami Magyarország 4,5 millió hektárnyi szántóterületének kb. 10%-a. A Kormány elképzelései szerint:

- olyan magyar állampolgárok(sic!) vehetnek csak földet, akik helyben laknak, és életvitelszerűen foglalkoznak földműveléssel;¹⁹
- az egy személy tulajdonában álló terület nagysága összességében nem haladhatja meg a 300 hektárt;²⁰
- a jövő év végéig tartó eladási folyamat még idén elkezdődik és nyilvánosan zajlik majd (3 hektár alatt nyilvános hirdetéseken, ez fölött pedig a megyei jogú városokban, árveréseken értékesítik a területeket);
- a kikiáltási ár az NFA megyei átlagárai alapján számított helyi piaci érték + 10% lesz, és ettől a minimálártól csak felfelé lehet eltérni;

- az értékesített földekhez 20 éves elővásárlási jog, valamint szintén 20 évre szóló elidegenítési²¹ és terhelési tilalom fog kapcsolódni;
- erre a 20 évre kedvezményes (2,5%-os) hitelt biztosít majd a Magyar Fejlesztési Bank (MFB Zrt.) az új tulajdonosoknak.²²

Az eladásból származó, több százmilliárd forintra becsült összeg a tervek szerint egy fejlesztési alapba fog kerülni, amelyet az NGM égisze alatt hoznak majd létre.²³ Alapvető problémaként jelentkezik, hogy az eladásra kerülő földek többségének (mintegy 250.000 hektárnak) a művelése jelenleg – adott esetben 2051-ig, tehát több évtizedre szóló – bérleti jogviszony keretében történik.²⁴ Mivel az eladás a bérleti joggal együtt történik, ezeknek a földeknek a bérlői szintén elővásárlási joggal rendelkeznek majd, amennyiben több mint 3 éve bérlői az érintett területnek. Semmiféle szakmai előrejelzés nem látott ugyanakkor napvilágot azzal kapcsolatban, hogy a bérlők hány százalékát érinti ez a rendelkezés, és hogy várhatóan mekkora részük tud majd élni a felkínált lehetőséggel. Félő azonban, hogy a vásárlás elsősorban a hosszabb távra tervező spekulánsok (tehát a nem termelési, hanem befektetési céllal földet szerzők) körében lesz népszerű, hiszen a szóban forgó, többnyire jó minőségű állami földeken 10-15 éves bérleti jogviszony áll fenn, jelentős részük (mintegy 146.000 hektárnyi terület) pedig olyan (2001-ben privatizált) gazdaságok kezében van, amelyek szerződésai majd csak 37 év múlva járnak le.²⁵

A kormányzati szándék tehát már nem csupán a családi gazdaságok és a magyar állampolgárságú földművesek segítése, hanem a földvásárlási lehetőség biztosítása is, hogy az említettek „a saját földjüket tudják művelni”. Természetesen vannak birtokpolitikai érvek mellett, hogy a termőföld annak a tulajdonában legyen, aki azt megműveli, hiszen ebben az esetben nem keletkezik forráskivonás a haszonbér formájában, illetve az ingatlan a fejlesztések forrásául szolgáló jelzáloghitelezés alapjául szolgálhat.²⁶ A földhaszonbérleti pályázatok lebonyolítása, a védett természeti területekkel kapcsolatos törekvések, illetve az állami földek jelentős részének eladására irányuló, váratlan szándék azonban sajnos azt mutatják, hogy a kormányzati stratégia egyre inkább eltér a Nemzeti Vidékstratégia²⁷ által meghirdetett nép-párti föld- és birtokpolitikai iránytól.

Jegyzetek

¹ A termőföld ára a rendszerváltozást követően 4-5 évente nagyjából a kétszeresére emelkedett.

² Tanka Endre: A föld miért nem azé, aki megműveli? In: Tanka Endre (szerk.): A magyar föld sorsa. Agroinform Kiadó, Budapest 2014. 65. o.

³ A minisztérium volt államtitkára, Ángyán József vizsgálatai szerint a földbérleti pályázatok által érintett települések több mint 40%-a esetén (1.004 település közül 449 településen) nem

volt helybeli nyertes pályázó, és az összes bérbe adott terület 20%-án mindössze 8 település (a települések 0,9%-a!) nyertes pályázói osztoznak. Mivel a föld haszna a „nyertes” települések pályázóihoz vándorol, a „vesztesnek” tekinthető települések sem közvetlenül (adók, járulékok), sem közvetve (munkahelyek, népességmegtartó képesség, stb.) nem részesülnek a saját közigazgatási területükön található állami földek bérbeadása révén keletkező jövedelemből. Lásd: http://kielegyenafold.hu/angyan_jelentesek.php?id=12180

⁴ Fülöp Sándor: Az egészséges környezethez való jog és a jövő nemzedékek érdekeinek védelme az Alaptörvényben, In: Csák Csilla (szerk.): Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2012. 86. o.

⁵ Fodor László: Agrárjog (Fejezetek a mezőgazdasági életviszonyok sajátos szabályozása köréből). DE Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2005. 132. o.

⁶ 18.§ (1) bek.

⁷ 26.§ (1) bek.

⁸ http://wwf.hu/egyeb-termeszetvedelem_/1/szazotven-szervezet-az-allami-foldvagyon-elherdalasa-ellen
⁹ http://nfft.hu/assets/NFFT_allasfoglalas_termved_teruletek_2015.03.24.pdf

¹⁰ https://www.ajbh.hu/documents/10180/12318/Nemzeti_Park_JNBH_allasfoglalas.pdf/05d1d19b-18f6-4154-bf55-3fa8b8d0a349

¹¹ Az alapprobléma bemutatását lásd: Pánovics Attila: A védett természeti területek visszavásárlása Magyarországon, In: „Reformato iuris cooperandi” – Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2009. 419-432. o.

¹² 3-6. §§, 8. § (2)-(3) bek. és 13. §

¹³ „A környezethez való jog tárgyából és dogmatikai sajátosságából az következik, hogy a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét az állam nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alkotmányos jog vagy érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elémi kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan.” (ABH 1994, 134, 140.)

¹⁴ Juhász Imre alkotmánybíró a párhuzamos indokolásában a védelmi szintre vonatkozó korábbi értelmezés továbbfejlesztését is szorgalmazta, álláspontja szerint ugyanis a határozat nem emelte ki elég markánsan az Alkotmány és az Alaptörvény közötti tartalmi és koncepcionális különbségeket (143-144. pont).

¹⁵ A Nemzeti Földalapba tartozó földrésztelkek hasznosításának részletes szabályairól szóló 262/2010. (XI. 17.) Korm. rendelet 43/A. §-a alapján az állami tulajdonban álló földrésztelteken a természetvédelmi célú vagyongazdálkodás elsődleges célja a természetvédelmi közcélok megvalósítása, az élő és élettelen természeti értékek megóvása, a tájképi, kultúrtörténeti értékek megőrzése, a természeti vagyon állagának és értékének megőrzése, védelme, továbbá értékének fenntartható módon való növelése. A nemzeti park igazgatóságok a természetvédelmi célú vagyongazdálkodási tevékenységet a természetvédelemért felelős miniszter által jóváhagyott hosszú távú (10 éves) vagyongazdálkodási terv, valamint az annak alapján elkészített éves tervek figyelembevételével végzik.

¹⁶ L. a határozat 110. pontját.

¹⁷ <http://www.arsboni.hu/a-termeszetvedelem-vedelmeben-a-nemzeti-park-igazgatóságok-vagyongazdálkodás-erinto-torveny-elozetes-normakontrolljanak-margojara.html>

¹⁸ http://www.napi.hu/magyar_gazdasag/indul_a_nagy_magyar_foldprivatizacio_dontott_a_kormany.602295.html

¹⁹ A tervezetnek ez a pontja azonban ellentétes a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. tv. (Tft.) 5.§ 7. pontjával, amely a „földműves” fogalma alatt nem csak a belföldi természetes személyt érti. A Csatlakozási Szerződés értelmében a termőföldekre vonatkozó, korábbi tulajdon-szerzési tilalmak és korlátozások csak legfeljebb 2014. április 30-ig maradhattak fenn. Emiatt az uniós csatlakozástól, azaz 2014. május 1-jétől azok a más uniós tagállamból származó állampolgárok, akik legalább három éve helyben lakó, Magyarországon nyilvántartásba vett személyek, és megfelelnek a professzionális gazdálkodást folytató földművesekre előírt jogszabályi feltételeknek, nem kerülhetnek hátrányosabb helyzetbe a magyar állampolgároknál, függetlenül attól, hogy általában jóval tőkeerősebbek a hazai gazdáknál. További problémát jelent, hogy az állami földhasználati pályázatokon jogi személyek is indulhattak, illetve főszabály szerint – a Tft. 6.§ (1) bekezdése értelmében – a föld tulajdonjogát természetes személyek, jogi személyek és jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek is egyaránt megszerezhetik.

²⁰ Annak ellenére, hogy az eladásra felkínált állami földek döntően 50 hektárnál kisebbek lesznek, hazai viszonylatban a 300 hektáros tulajdoni korlát már nagybirtok meglétét feltételezi, és néhány kivétellel inkább a további birtokkoncentrációt fogja erősíteni.

²¹ Kivéve, ha a hitelt felvevő elhalálozik, ebben az esetben ugyanis a törvényes örököse eladhatja majd a földet.

²² A hitel futamidejének az időtartamára azonban a NFA-nak visszavásárlási joga lesz.

²³ Persze nem tudható előre, hogy ténylegesen mennyi pénz fog befolyani az állami költségvetésbe. Érthetővé vált ugyanakkor, hogy miért terveztek be a 2015-ös költségvetésbe, „egyéb értékesítési és hasznosítási bevételek” címén 169 milliárd forintot (amelyet később 201 milliárdra emeltek), illetve ugyanezen a címen megjelent a 2016-os költségvetésben is 133 milliárd forint, azaz két év alatt összesen 334 milliárd forintnyi bevétel. (http://index.hu/gazdasag/2015/08/28/egy_eves_titok_derult_most_ki_kiarsitjak_az_allami_fodeket/)

²⁴ Kivételt jelentenek azok az 1-3 hektár nagyságú, életjáradék fejében állami tulajdonba került területek (összesen 30-40.000 hektár), amelyek nincsenek bérleti joggal terhelve. Az értékesítési programba potenciálisan bevonható, összesen 378.160 ha földterületből 27.751 ha pedig nem haszonbérleti, hanem megbízási szerződéssel érintett terület, amelyet évről-évre, pályázat nélkül kötött megállapodások alapján művelnek. (http://mno.hu/magyar_nemzet_gazdasagi_hirei/sietosen-indul-a-nagy-allami-foldosztas-1302144)

²⁵ <http://www.stop.hu/belfold/a-spekulansok-nyernek-a-foldeladason/1356008/#>

²⁶ Kétségesnek tűnik a földprivatizáció jogalapja is, hiszen a nemzeti vagyonról szóló sarkalatos törvény (2011. évi CXCVI. tv.) szerint az állami kézben levő termőföld hasznosítására a nemzeti földalapról szóló törvény vonatkozik /16.§ (3) bek./, ugyanakkor az állam kizárólagos tulajdonában álló nemzeti vagyon nem idegeníthető el /6.§ (1) bek./. A földforgalmi törvény alapján sincs felhatalmazása a kormánynak az állami földek privatizációjára, mivel az csak arra jogosítja fel a kormányt, hogy a 650.000 hektárnyi állami földet haszonbérbe adja, megműveltesse, azokon mintagazdaságokat hozzon létre, az önkormányzatoknak szociális célokra átadja, elcserélje, vagy kisebb területeket kiegészítésként eladjon.

²⁷ <http://videkstrategia.kormany.hu/download/4/37/30000/Nemzeti%20Vid%C3%A9kstrat%C3%A9gia.pdf>

Petró Mihály

adjunktus, Debreceni Egyetem ÁJK

A szerzői jogi szankciók hatékonyságáról és a fájlcserélés szerzői jogi megítéléséről

A szerzői jogok érvényesíthetőségének biztosítása a szankciórendszer megfelelő szabályozása. A szerzői művekhez való hozzáférés egyszerűbbé, könnyebbé válásával, a források növekedése maga után vonja a felhasználások legalitásának ellenőrzésére, és a jogdíj megfizetésére irányuló igényt. A jogviszonyban a szerző feladata a szellemi alkotás létrehozatala, bizonyítása szerzői státuszának, igénye ugyanakkor jogainak tiszteletben tartása, érvényre juttatása.

Mint minden abszolút szerkezetű jogviszony esetében a társadalom, ezen belül különösen a jogásztársadalom felelőssége, hogy a jogosultat megillető jogokat a társadalom tagjai tiszteletben tartsák, azok érvényre jussanak, kikényszeríthetők legyenek. A felhasználási lehetőségek megváltozott dimenziói között azonban az elektronikus formában tárolt szerzői művek a világ bármely pontjára, bármely társadalma tagjához eljuttathatóak. Mind-ezen tények tudatában időről időre vizsgálni szükséges, hogy megfelelő védelmet nyújt-e a szerzői jogi jogosultak részére a hatályos szabályozás.

A kérdés vizsgálatakor érdemes az igényérvényesítők köréből kiindulni. Tényként kell elfogadni, hogy a szerző egyedül nem tud megbirkózni a feladattal, általánosságban sem anyagi eszközei, sem apparátusa, gépparkja nincsen a feladat végrehajtására, illetve ne feledjük az ő feladata, funkciója az alkotás és nem a felhasználások jogszerűségének ellenőrzése. E feladat ellátására jöttek létre a közös jogkezelő szervezetek, melyeknek viszont elsődleges küldetése a felhasználásokkal kapcsolatos szerzői érdekek érvényesítése. A közös jogkezelés a felhasználás jellege, illetve körülményei miatt egyedileg nem gyakorolható szerzői jogok és a szerzői joghoz kapcsolódó ilyen jogok érvényesítése a jogosultak által erre létrehozott szervezet útján, függetlenül attól, hogy azt a törvény írja elő vagy az a jogosultak elhatározásán alapul. A közös jogkezelés körében e szervezet a felhasználás engedélyezése vagy a díjigény érvényesítése érdekében megállapítja a jogdíjakat és a felhasználás egyéb feltételeit, figyelemmel kíséri a művek és a kapcsolódó jogi teljesítmények felhasználását, beszedi és felosztja vagy felosztás céljára másik közös jogkeze-

lő szervezetnek átadja a jogdíjakat, valamint fellép a szerzői jog vagy a kapcsolódó jog megsértésével szemben.

Az egyes igények érvényesítése kapcsán vitát tárgyát képezte, hogy azok csak személyesen, vagy jogkezelő által is érvényesíthetőek-e. A hazai elméleti megközelítés a személyhez fűződő jogok körében helyezi el hagyományosan a szellemi alkotásokat, azoknak azonban a vagyoni jellege sok esetben domináns, a szankciórendszer sajátosságai abból adódnak, hogy abszolút szerkezetű, de nem dologi jellegű, hanem természetes személyhez köthető tulajdonjogról van szó. Elmondható, hogy a szerzői jogi törvény a művek szerzőin kívül az ún. szomszédos jogi jogosultaknak is kizárólagos jogot biztosít: előadóművészeknek az „előadóművészi teljesítményeikre”, a hangfelvételek és filmek körében azok előállítóinak a hangfelvételre/filmre, illetve a rádióknak és televízióknak az általuk sugárzott műsorokra.

A szerzői jogok gyakorlása során a műfaji megkülönböztetést is figyelembe kell venni a jogosult személyének meghatározásakor. A hatályos szabályozás szerint a szoftver, adattár, reklám és film műfajok kivételével csak felhasználási engedély adható. A felsorolt négy műfaj esetében külön vizsgálandó tehát az is, hogy ki a vagyoni jogok jogosultja, mely kérdésre, mivel a személyhez fűződő jogok nem ruházhatóak át, kétség esetén az utóbbi jogok jogosultjai adhatnak választ. Segítséget jelenthet még az újabban a Nemzet Szabadalmi Hivatal által felállított és kezelt szerzői jogi adattár, melybe a szerzői jogi jogviták könnyítése érdekében a szerzők önként nyilvántartásba vetethetik műveiket.

Az igényérvényesítők köre tehát a szerzői, illetve a szoftver, adattár, reklám és film műfajok esetén a tulajdonos, előadóművészek, rádiók, televíziók, és a közös jogkezelők. A hatályos szabályozás azonban tartalmaz kiegészítésre szoruló pontokat. Szerecsés lenne annak jogszabályi szintű szabályozása, hogy az objektív jogkövetkezmények személyhez fűződő és vagyoni jogok megsértése esetén egyaránt alkalmazandók. Ehhez kapcsolódva a jogérvényesítők körét tágabban és pontosabban kellene a szabályozásban meghatározni, úgy hogy a szerző, a szerző jogutódja valamint a szerző javára fellépő közös jogkezelő szervezet az őt megillető személyhez fűződő vagy vagyoni jogainak megsértése esetén – az eset körülményei szerint – az objektív igényeket támaszthassa.

A hatályos szabályozásból az kell következzen, hogy a közös jogkezelőt a szerzővel azonos igényérvényesítési pozíció illeti meg a magyar törvény alapján. Szükséges lenne, hogy a szabályozás a jelenleginél egyértelműbben utaljon arra, hogy minden szerzői és kapcsolódó jogi jogosult egyaránt élhet a szankciók teljes körével. Ennek talán a legkézenfekvőbb megoldása az lenne, hogy a 94.§ (1) bekezdésének bevezető mondatát egészítené ki

a jogalkotó, pl. a következőképpen: „A szerző, a szerző jogutódja, valamint a szerző javára fellépő közös jogkezelő szervezet jogainak megsértése esetén – az eset körülményei szerint – a következő polgári jogi igényeket támaszthatja:” Ezzel a megoldással a kapcsolódó jogi visszautalás (Szt. 99.§) is teljeskörűvé válna, és lefedné az elsődleges jogosultakon túl azok örökösait, a vagyoni jogokat átruházás útján megszerző személyeket (mint speciális jogutódokat), és a jogosultak javára fellépő közös jogkezelő szervezeteket.¹ Rendezni kellene a kapcsolódó vagyoni jogokat nem teljes egészében megszerző, hanem csak felhasználási engedélyt szerző személy igényérvényesítési jogállását. A jogalkotó döntése lehetne, hogy a szerzőkhöz hasonlóan nem adnak automatikusan fellépési jogosultságot számukra, vagy az ő esetükben szélesebb fellépési jogot biztosítanak.

Változott a jogsértők körének a meghatározása, így a jogsértő dolgok előállításában közreműködő, a jogsértő dolgokat birtokában tartó, a jogsértéssel érintett művet igénybe vevő a jogsértővel egyetemlegesen felelősségre vonható. Az alanyi kör meghúzása e szabályozás alapján okozhat nehézségeket, hiszen a bíróságnak kell eldöntenie, hogy az érintett dolgok, illetve szolgáltatások jellegéből és mennyiségéből kikövetkeztethető-e a kereskedelmi vagy más gazdasági előny. Ráadásul ellenkező bizonyításig a jóhiszeműséget vélelmezni kell. Álláspontom szerint a szabályozás eme megfogalmazása egy rosszhiszemű elkövetővel szemben rendkívül nehezen alkalmazható, együttműködés hiányában eredménytelené teheti az igényérvényesítést, a gondatlan elkövető pedig gondatlansága okán nem tud kellő felvilágosítást adni az igényérvényesítés során.

A szankciórendszer legutóbbi felülvizsgálata során az implementált irányelv hatására számos eljárásjogi rendelkezés került beemelésre. Adatkezelési kötelezettségre kötelezhetőek a jogsértők, illetve a fentiekben felsorolt a jogsértéssel kapcsolatba hozható személyek. A jogsértéssel kapcsolatos tájékoztatás, információszolgáltatás kiemelt jelentőséget élvez, üzletszerűen elkövetett jogsértés esetén az irányelv alapján a tagállamok biztosítják, hogy a bíróságok óvintézkedésként elrendelhesék a feltételezett jogsértő ingó és ingatlan vagyonának lefoglalását, beleértve bankszámláinak zárolását és egyéb vagyontárgyainak lefoglalását, amennyiben a sértett fél igazolja, hogy a kártérítési igényének teljesítése kétséges. E célból az illetékes hatóságok elrendelhetik a banki, pénzügyi vagy kereskedelmi iratok közlését, vagy a szóban forgó információhoz való megfelelő hozzáférést.

A szabályozás célja a jogsértés körülményeinek minél körütekintőbb feltárása. Azonban ha gyakorlati szempontból közelítjük meg a kérdést, hamar rájövünk, hogy a cél nem minden esetben érhető el.

A mai körülmények között a jogsértők legtöbb esetben csak közzéteszik, hozzáférhetővé teszik a szerzői műveket elektronikus formában, arról azonban, hogy azt kik, hányan és hányszor töltötték le, vagy használták nincs nyilvántartásuk, már csak saját védelmük érdekében sem. Mindez azt jelenti, hogy a jogsértők vonatkozásában legtöbb esetben nem érhető el az az eredmény, melyet a szerzői jogi szabályozás megcélzott.²

Irányelvi szintű követelmény volt, hogy az ügy érdemében lefolytatandó eljárás megindítása előtt valamely fél kérelmére, aki az összes ésszerűen rendelkezésre álló bizonyítékokat bemutatta azon igényének alátámasztására, hogy szellemi tulajdonjogát megsértették vagy ilyen jogsértés veszélye fennáll, az illetékes bíróságok azonnali és hatékony ideiglenes intézkedéseket rendelhessenek el a feltételezett jogsértésre vonatkozó releváns bizonyítékok biztosítása érdekében. Az intézkedések magukban foglalhatják a jogsértő áruk, illetve adott esetben az ilyen áruk előállításához és/vagy terjesztéséhez használt anyagok és eszközök, valamint az ahhoz tartozó dokumentumok részletes leírását – mintavétellel vagy anélkül – vagy fizikai lefoglalását. Ezen intézkedéseket szükség esetén az ellenérdekű fél meghallgatása nélkül kell meghozni, különösen akkor, ha a késedelem valószínűleg helyrehozhatatlan kárt okozna a jogosultnak vagy bizonyíthatóan fennáll a bizonyítékok megsemmisítésének veszélye.

E szabályok alkalmazása sem egyszerű a joggyakorlat számára, az intézkedéseket az ellenérdekű fél meghallgatása nélkül kell meghozni, a jogsértés kérdésében a bíróságnak kell mérlegelni, melyik döntésével okoz kisebb hátrányt, illetve az előzetes intézkedés alkalmazása egyben megelőlegezi a végleges döntést. Maga a szabályozás jellege jelzi, hogy mivel gyors döntés születik, fontos az időbeliség, nem alkalmazható a szabályozás, ha a szerzői jog megsértésének megkezdése óta hat hónap, illetve a kérelmezőnek a jogsértésről és a jogsértő személyéről való tudomásszerzése óta hatvan nap már eltelt, másrészt a bíróság az ideiglenes intézkedésről hozott döntését az ellenfél kérelmére hatályon kívül helyezi, ha a szerző a pert a szerzői jog megsértése miatt az ideiglenes intézkedéssel érvényesített követelés tárgyában nem indította meg a határozat közlésétől számított tizenöt napon belül.

Amennyiben a bizonyítékok biztosítását szolgáló intézkedéseket az ellenérdekű fél meghallgatása nélkül hozták meg, az érintett feleket legkésőbb az intézkedések végrehajtását követően haladéktalanul értesíteni kell. Az érintett felek kérelmére a vizsgálatot kell lefolytatni, amely a véleménynyilvánítás jogát is magában foglalja annak érdekében, hogy az intézkedésekről szóló értesítést követő ésszerű időn belül döntenie lehessen az intézkedések módosításáról, visszavonásáról vagy megerősítéséről.

A hatályos szabályozás ideiglenes intézkedések bevezetésével tett eleget az előírásoknak.³ Így ideiglenes intézkedés kérhető különösen ha a kártérítés, illetve a jogsértéssel elért gazdagodás visszatérítése iránti követelésének későbbi kielégítése veszélyben van, és a jogsértés kereskedelmi mértékű, a jogsértő kötelezését banki, pénzügyi és kereskedelmi adatainak és iratainak közlésére, illetve bemutatására biztosítási intézkedés elrendelése céljából, biztosíték adása, ha ennek fejében – a jogsértés abbahagyásának követelése helyett – hozzájárul a feltételezett jogsértő cselekmények jogsértő általi folytatásához. Az ideiglenes intézkedés azonban határidőhöz kötött, nem korlátlanul alkalmazható eszköz. Az esetek jellege nyomán megfontolandó nemcsak az egyszeri, egy összegű biztosíték lehetővé tétele, hanem annak folyamatos szolgáltatása a bitórló részéről az eljárás jogerős befejezéséig, igazodva a bitórlás volumenéhez. Az ilyen jellegű „járadékszerű” biztosíték mértéke felülvizsgálatának bírósági kezdeményezését az eljárás alá vont személy részére is biztosítani lehetne. Mivel az ideiglenes intézkedések jelentős hátrányt okoznak annak akivel szemben alkalmazzák, ezért azok felülvizsgálatára időbeli korlátot kellene meghatározni a törvényben.

Különösen nehéz az ideiglenes intézkedések alkalmazásának megítélése az interneten működő fájlcsere programok alkalmazásával kapcsolatban. A fájlcsere programok kérdései a szabad felhasználás és a jogellenes magatartás kérdéskörét feszegetik. A hatályos szerzői jogi szabályozás értelmében a magáncélú felhasználás szabad, nem jogdíjköteles. A Szerzői Jogi Szakértő Testület szerint a jogellenes forrásból történő másolás engedélyezése antagónisztikus ellentétben állna a szerzői jog értelmével, céljával és alapvető jellegével, azáltal az egyértelmű üzenet által, hogy az Internet szabadságát nem korlátozhatja olyan „másodlagos tényező”, mint a szerzői jog.⁴

A 2001/29/EK un. InfoSoc irányelv szerint a magáncélú másolásra vonatkozó kivételek és korlátozások csak annyiban megengedettek, amennyiben azok összhangban állnak a „háromlépcsős teszttel.” A teszt első „lépcsője:” a kivételek és korlátozások csak „különleges esetekre” vonatkozhatnak. Ez a feltétel részben terjedelmi, részben pedig tartalmi, normatív jellegű. Terjedelmi jellegű abban az értelemben, hogy a kivételek, illetve korlátozások nem lehetnek általános jellegűek; csak egy szűkebb, meghatározott körre vonatkozhatnak. Tartalmi, normatív jellegű abban az értelemben, hogy nyomós és megalapozott társadalmi, jogpolitikai indokokra van szükség a kivételeknek, illetve korlátozásoknak az érintett esetekben való alkalmazásához. Második „lépcső:” a kivételek és korlátozások nem lehetnek sérelmesek a művek rendes felhasználásra. A harmadik „lépcső:” a kivételek és korlátozások indokolatlanul nem károsíthatják a szerzők jogos érdekeit.

A magáncélú másolás önmagában nem „különleges eset.” A másolás jellege és célja teheti csak a magáncélú másolás bizonyos eseteit „különleges esetekké.” Akkor, amikor a magáncélú másolásra a kezdetekben kivételeket engedtek a nemzeti törvények, elsősorban manuális vagy kezdetleges gépi (például írógép útján) másolásról volt szó, amely a kivétel esetkörüket nemcsak terjedelmileg, de tartalmilag is meghatározta. Az ilyen kivételek, majd a jogdíjigényre épülő korlátozások köre és jellege a magáncélú másolást hallatlanul megkönnyítő, tökéletessé és tömegessé tevő eszközök (készülékek és hordozók) megjelenésével bővült, illetve változott.⁵

A jogellenes forrásból történő magáncélú másolás következményeinek vizsgálatánál néha érvként merül fel az, hogy az ilyen másolást azért kell mégis megengedni, mert a magánszemélyek nem lehetnek tisztában, mely forrás jogellenes, mely forrás jogszerű. Az eljáró tanács ezt az érvet nem látja megalapozottnak. Nyilván nem kerülhet sor sem a polgári, sem esetleg a büntetőjogi következmények alkalmazásáról olyankor, amikor jóhiszemű eljárásról van szó, és az érintett jogágak szankciórendszerében figyelembe veendő tudattartalmak és egyéb feltételek (mint a szándékosság, gondatlanság vagy az adott helyzetben való általános elvárhatóság) nem állapíthatók meg. Amikor viszont megállapíthatók, és esély, lehetőség van a szankciók alkalmazására – ennek a gyakorlati nehézségei közismertek, de nem korlátlanok – nincs ok azok kizárására. A szakértő testület álláspontja szerint a jogellenes magáncélú másolás nem megengedett, sem szabad felhasználásként, sem pedig a jogdíjigényre való korlátozás alapján.

Kérdés lehet, hogy a másolatkészítés tömeges jellege milyen nézőpontból állapítható meg aggálytalanul. A tömegesnek tűnő másolatkészítés ugyanis nem feltétlenül jelent tömeges jogsértést az egyes forgalmazásra jogosultak esetében, ahogy az egyes felhasználók vonatkozásában sem. „A letöltő mindig mint egyén, és nem mint tömeg cselekszik, ennek megfelelően cselekménye is egyedileg és nem mint tömegjelenség bírálendő el.” Előfordulhat, hogy a felhasználó viszonylag nagy számban tölt le szerzői jogi oltalom alatt álló műveket, amelyek azonban nem ugyanazon jogtulajdonoshoz köthetőek. Ilyen esetben az egyes forgalmazásra jogosultak szemszögéből a jogsértő magatartás korántsem nevezhető tömegesnek. A magatartás jogszerű vagy jogellenes voltának megítélése nem alapulhat azon a megfontoláson, hogy az adott magatartás jövőbeni következményei folytán várhatóan olyan jelleget ölt majd, amely jogszerűként való elismerését valószínűsíthetően kizárja. A megoldás keresését sokkal inkább annak tudomásulvételével kellene kezdeni, hogy jogellenes forrásból történő letöltés volt, van és mindig is lesz. Célszerűbbnek tűnik ezért a jogellenes cselekménnyel

okozott hátrányok kompenzációjának előtérbe helyezése, mint egy felszámolhatatlan társadalmi tömegjelenség elleni szélmalomharc kilátástalan folytatása.⁶

Önmagában a fájlcsere ténye és a jogellenes forrásból való többszörözés tömeges jellege is azt mutatja, hogy a jogellenes forrásból való másolásra való igény igenis létező entitás. Azon persze lehet vitatkozni, hogy ez az igény jogosnak tekinthető-e jogellenes forrás esetén vagy sem. Általánosságban megállapítható, hogy a testület olyan tényezők és körülmények általánosításával, illetve prognosztizálásával jut a jogellenes forrásból történő másolat-készítés megengedhetlenségére vonatkozó végkövetkeztetéséig, amelyek nehezen általánosíthatók, illetve vetíthetők előre.

Gyenge Anikó és Mezei Péter álláspontja⁷ szerint a magáncélú többszörözés az üreshordozó-jogdíj megfizetésének kötelezettsége okán nem szabad felhasználásként, hanem más korlátként, törvényi engedélyként értékelhető. Ennek fényében viszont védhető az az álláspont, hogy a magáncélú többszörözésnek nem kell megfelelnie a háromlépcsős tesztnek, hiszen ez utóbbi a szabad felhasználásokra vonatkozik, a magáncélú többszörözés pedig nem szabad felhasználás, hanem a szerzői jog más korlátja, törvényi engedély.

Faludi Gábor szerint viszont jogellenes ezen weboldalak üzemeltetése, a fájlcsere ugyanis túllép a szabad felhasználás körén, az több, mint szabad magáncélú másolás, mert megvalósul a nyilvánossághoz közvetítés a szerzői jogilag védett fájlok továbbítása útján, és a másolat-készítés sem magánérzékeltetés céljára, hanem nyilvánossághoz közvetítési céllal is történik, s ilyen módon a szabad felhasználás háromlépcsős tesztjébe való ütközés esete áll fenn, vagyis ilyen típusú felhasználás sérelmes a mű rendes felhasználására, és indokolatlanul károsítja a szerző jogos érdekeit, nem felel meg a tisztesség követelményeinek, és nem irányul a szabad felhasználás rendeltetésével összeférő célra. Mivel ilyen esetben nem magánközlés történik, a fájlcsere magánszemély szolgáltatónak, az elektronikus kereskedelemről szóló törvény szerinti tartalomszolgáltatónak minősül, akinek az adatai kiadhatók válnak.⁸

Álláspontom szerint a fájlcsere bár egyértelműen hátrányt okoz a szerzőknek nem lehet abszolút negatív jelenségként értelmezni. Mint azt már jeleztem egyéni és társadalmi érdekek csapnak össze a szerzői jogvédelem vonalának meghúzásakor, ezért egy olyasfajta kompromisszumot javaslok, hogy a fájlcsere oldali üzemeltetőin, esetleg az adatszolgáltatóin keresztül, egy általános díjazást kellene bevezetni a bevételek közös jogkezelők általi elosztásán keresztül. Így a szerzői jog jogsultjai is részesednének az adatforgalom után járó bevételből, és a felhasználók sem járnak rosszul.

Megjegyzendő, hogy amennyiben a felek nem jutnak megállapodásra, úgy a felhasználással kapcsolatos információk megszerzése jelentősen megnehezíthető, adott esetben eredménytelen lehet, bírói kötelezés ellenére is. Gondoljunk egy internet kávézóban végzett cselekményre vagy egy vezeték nélküli szolgáltatást igénybe vevő személy magatartásaira, valamint ne feledjük a személyes adatok védelméhez való jogot, mely adott esetben erősebb lehet, mint a szerzői jogvédelem.

Az SzJSzT nem ad választ arra a kérdésre, hogy a magáncélú másolat-készítés formájában megvalósuló szabad felhasználás kapcsán fennálló díjigény jogszerűségét miként indokolhatja egy olyan körülmény, amely a szabad felhasználáskénti elismerést nyilvánvalóan lehetetlenné teszi. Fordított logikával élve azt mondhatjuk, hogy amennyiben a tömeges jelleg és a szerző jogos érdekeinek károsítása kizorítja a magáncélú másolat-készítést a szabad felhasználás köréből, úgy azután üreshordozó-jogdíj sem fizetendő, hisz ez utóbbi egyértelműen a szabad felhasználás körében megvalósuló magáncélú többszörözéshez kötődik. Aggályt vet fel az SzJSzT azon álláspontja, miszerint a tömeges másolat-készítés által okozott hátrányok ellentételezése azért díjigényre korlátozás formájában gondolható el, mert a másolat-készítés – éppen tömegessé válása folytán – ellenőrizhetetlen. Kevésbé tűnik elfogadhatónak egy olyan megközelítés, miszerint egy a jogosultak érdekeit éppen tömegessége folytán indokolatlanul sértő magatartás az üreshordozó-jogdíjra figyelemmel azért minősülhet szabad felhasználásnak, mert ellenőrzéséhez nem rendelkezünk megfelelő eszközrendszerrel.⁹

A jogellenes forrásból történő másolat-készítés kapcsán kialakult jogértelmezési dilemmát Magyar Csaba a következők szerint összegzi: „Mivel a mérlegelést lehetővé tevő gumiparagrafusokat bajosan lehet kikerülni, így a másolás eredeti példányának jogi minőségével kapcsolatban egyértelmű, minden fél számára megnyugtató választ nem találhatunk. Az szerzői jogi szabályozásunk közvetlenül nem tartalmaz erre vonatkozó rendelkezést. Sehol sincs leírva benne, hogy „a szabad felhasználás körébe eső többszörözés kizárólag abban az esetben lehetséges, ha az eredeti műpéldány jogszerű körülmények között jött létre”, sem ehhez hasonló. A megoldást az egyéb rendelkezések között tallózva kell megtalálni.”¹⁰

A jogkövetkezmények körében elsőként szerepel a jogsértés tényének megállapítása, nem véletlenül, hiszen olyan minimum igény, mely kiindulási alapot biztosít minden további igény érvényesítéséhez. A 2004/48/EK rendelet nem említi külön, talán annyit lehet megemlíteni, hogy az igényérvényesítéshez ez a jogforrás is megjelöli, hogy az igényérvényesítő az, aki igényének kielégítő megalapozásához az összes ésszerűen rendelkezésre

álló bizonyítékot bemutatva, és megjelölte az igényeinek alátámasztását szolgáló bizonyítékokat.¹¹ Az irányelvi szabályozás kapcsán hangsúlyozandó, hogy sok eljárási jellegű iránymutatást tartalmaz, szemlélete első sorban a hatékony jogérvényesítésre irányul.

A jogsértés tényének megállapítása kapcsán le kell szögezni, hogy ez önmagában szankció, annak megállapítása, hogy az adott magatartás jogellenes. Mint szankciónak első sorban erkölcsi visszatartó ereje van, érzékelteti a jogsértővel, hogy hol van a határ és előre vetíti magatartása folytatásának esetleges következményeit. E szankció alkalmazásának a jogérvényesítő célja a jogbiztonság tudatosítása, a tisztességes üzleti magatartás betartatása, a jogsértő felé annak kinyilvánítása lehet, hogy tevékenysége nem felel meg a jogszabályi szintre emelt társadalmi normáknak.

A bírósági gyakorlat konkrétumokat tartalmaz ezen igény megítélésével kapcsolatban, így értékelni kell a jogsértés tartalmát, jellegét, egyszeri vagy ismétlődő voltát, súlyát. A jogsértés ténye a szerzői jogvédelem esetén megkerülhetetlen, akkor is ki kell térni rá, ha a felperes ilyen igényt nem támasztott.¹² Ezen szankció alkalmazásának köre enyhébb fokú jogsértésekre korlátozódik, amikor a jogsértő gondatlan, vagy egyszeri magatartást tanúsít, más-képpen fogalmazva az ítélet mely kimondja a jogsértést jelzés értékű az elkövető felé. Ebben az esetben a jogosult úgy ítéli meg, komolyabb hátrány hiányában, hogy elegendő figyelmeztetni a jogsértőt magatartásának negatív jellegére.

Jövőbe mutató és visszatekintő jellege van a korábbi jogsértéstől és a további jogsértéstől való eltiltásnak. Ez egyszerre két jogkövetkezmény, melyet a bírói gyakorlat ritkán választja ketté, általában együtt alkalmaznak.¹³

Különválasztani talán annyiban szükséges, hogy az abba hagyásra kötelezés csak és kizárólag abban az esetben alkalmazható, ha a jogsértés folyamatos jellegű, és a jogsértés még a határozat meghozatala idején is fennáll. Amennyiben az ítélethozatalt megelőzően – a bírósági eljárás elhúzódása miatt akár évekkel korábban is – kerül sor egy egyszeri jogsértésre, úgy a jogsértés abba hagyására kötelezés értelmezhetetlen, alkalmazása indokolatlan. A bírói gyakorlat megfogalmazta e körben azt, hogy a további jogsértéstől való eltiltás, mint objektív jellegű jogkövetkezmény, alkalmazására csak akkor van lehetőség, ha ismétlődő jogsértés történik, illetőleg ennek veszélye áll fenn.¹⁴

A következő szankció viszont kifejezetten a múltban elszenvedett joghátrány miatt keletkezett anyagi és még inkább erkölcsi kár kompenzálását szolgálja. A jogaiban sértett szerző alappal tarthat igényt arra, hogy a jogsértő elégtételt adjon úgy, hogy az elkövetett jogsértésért elnézést kérjen kifejezett, a jogaiban sértett félhez címzett nyilatkoza-

tával. A nyilatkozat lehet írásbeli és szóbeli is, lényege a jogsértő részéről a sajnálkozás kifejezése.

A bíróság gyakorlat nagy hangsúlyt fektet a nyilatkozat tartalmára, ezért az ítéletek azt pontosan tartalmazzák, nem változtatható tehát az elégtétel módja és tartalma sem. A Legfelsőbb Bíróság sajtóhelyreigazítási perekre vonatkozó idevágó 15. számú polgári kollégiumi állásfoglalását valamennyi személyhez főződő jog megsértésének megállapítására irányuló perre alkalmazandónak tekinti, így az elégtételadó nyilatkozatra nézve is – akkor is, ha az helyreigazító nyilatkozat – irányadónak tekinthetjük ezen állásfoglalásban megfogalmazottakat. A kollégiumi állásfoglalás szerint az elégtételadó nyilatkozatnak a szövegét a bíróság a belátása szerint állapítja meg, és abból ki kell tűnnie, hogy mely cselekményért kér elnézést a bitorló fél. A nyilvánosság biztosításának pedig oly módon kell megfelelnie, hogy az igazodjék a jogsértés jellegéhez, súlyához és egyéb körülményeihez, különös tekintettel a jogsértés nyilvánosságára is. A Legfelsőbb Bíróság azon általános jogelvet fektette le, hogy az elégtételadásnak is olyan nyilvános körben kell megvalósulnia, mint amilyen körben a jogsértésről a közvélemény tudomást szerzett.

A kifejtettekből következik, hogy bár az elégtételadásnak prevenció hatása is van, alapvetően az elszenvedett nem vagyoni hátrányok kompenzálására irányul. Ez a kompenzáció azonban hangsúlyozottan a szerző személyhez főződő és vagyoni jogai megsértése esetén a szerzőt esetlegesen ért károk, illetőleg vagyoni hátrányok reparációjára nem alkalmas. A szerzői jogi szankciórendszer reformjának eredménye a jogsértés tárgyában hozott bírósági határozatot országos napilapban vagy internetes formában közzétételének lehetősége. Mindez a jogsértő költségére történhet.

A szabályozás célja a jogsértés körülményeinek minél körületekintőbb feltárása. Azonban ha gyakorlati szempontból közelítjük meg a kérdést, hamar rájövünk, hogy a cél nem minden esetben érhető el. A mai körülmények között a jogsértők legtöbb esetben csak közzéteszik, hozzáférhetővé teszik a szerzői műveket elektronikus formában, arról azonban, hogy azt kik, hányan és hányszor töltötték le, vagy használták nincs nyilvántartása, már csak saját védelme érdekében sem. Mindez azt jelenti, hogy a jogsértők vonatkozásában legtöbb esetben nem érhető el az az eredmény, melyet a szerzői jogi szabályozás megcélzott.¹⁵

Azt azonban le kell szögezni, hogy a szerzőt megilleti a felhasználás után a díjazás. Ebben a hatályos szabályozás értelmében benne foglaltatik a jogsértéssel elért gazdagodás visszatérítésére vonatkozó igény. A törvény ezen rendelkezéséhez főzőött miniszteri indokolás szerint a jogsértéssel elért gazdagodás minimuma a jogszerű felhasználás esetén a szerzőt megillető szerzői díj összege. A

gazdagodás mértékének meghatározásánál a jogsértőnek a jogsértéssel összefüggésben elért teljes bevételéből kell kiindulni, és abból lehet levonni a tényleges, igazolt költségeket, melyek között a jogdíj nem szerepelhet. A bírói gyakorlat szerint továbbá a gazdagodás mértékének megállapításához elengedhetetlenül szükséges a bevétel összegének meghatározása, amihez pedig a jogsértéssel összefüggő üzleti kapcsolatokra vonatkozó adatszolgáltatási igény érvényesítése és a hozzá tartozó bizonyítás szükséges.¹⁶

A szankció erkölcsi jellege háttérbe szorul, és elsődlegessé a reparációs funkció válik. Azáltal, hogy a jogsértőt a jogsértés következtében a nála jelentkező vagyoni előny visszatérítésére kötelezi felrőhatóságtól függetlenül is, a generális és speciális prevenció célját is egyaránt hatékonyan képes szolgálni ezen jogkövetkezmény, amely az eddig tárgyalt objektív szankciókhoz képest jelentős eltérést mutat mind célját, mind jellegét tekintve.

A jogsértéssel elért gazdagodás tekintetében üdvözlendő lenne azon értelmezés meghonosítása, hogy ez az igény legalább az egyébként járó díjazást jelenti. Ezen igény tekintetében a fellelhető irodalmi álláspontok, és a törvény miniszteri indoklása is teljesen egybehangzó véleményt állít: a „jogsértéssel elért gazdagodás” legalább az egyébként járódíjazást jelenti – mindazokban az esetekben, ahol az összes körülmény ismeretében e második fogalom értelmezhető. (Vannak ugyanis olyan esetek, ahol a jogosult egyáltalán nem járult volna hozzá a felhasználáshoz, így nem is beszélhetünk „jogszerű felhasználás fejében járó” vagy „egyébként járó” díjazásról.)

Beszélnünk kell a kártérítésről, mint felrőhatóságon alapuló, azaz szubjektív szankcióról. A felrőhatóság megítélésénél az általában elvárható magatartás lesz a mérce, vagyis az adott viszonyok között azt kell vizsgálni, hogy az adott személy szerződés-, vagy egyszerűen csak szabályszerűen járt-e el. Az eljáró bíróságnak nincsen könnyű dolga a kártérítés megítélése kapcsán, hiszen a szerzői jogi jogosult oldalán viszonylag ritkán mutatható ki vagyoni hátrány, így nem kompenzációról, hanem reparációról beszélhetünk, mely a fentebb tárgyalt objektív szankciók alkalmazásával elérhető.

A szerzői jogot sértő, bitorló magatartásokkal összefüggésben keletkező károk meghatározása leggyakrabban a büntetőeljárásban merül fel, amikor az adott büntető tényállással összefüggésben a szerzői jogi jogosultat ért vagyoni hátrányt kell meghatározni. Ez a vagyoni hátrány pedig a büntetőjogi fogalmak szerint is a vagyonban bekövetkezett tényleges kárt (*damnum emergens*), illetőleg az elmaradt vagyoni előnyt (*lucrum cessans*) jelenti, utóbbi esetében a jogosulatlan felhasználás esetén a szerzőnek a jogszerű felhasználás esetén járó jogdíjával egyenlő mértékben.

A gyakorlatban sokkal több esetben ítélt meg sérelemdíj. Az szerzői jogi törvény értelmében a szerzői jogi védelem alapján a szerzőnek kizárólagos joga van a mű egészének vagy valamely azonosítható részének anyagi formában és nem anyagi formában történő bármilyen felhasználására és minden egyes felhasználás engedélyezésére. E törvény eltérő rendelkezése hiányában a felhasználási engedély felhasználási szerződéssel szerezhető. Ha a törvény másképp nem rendelkezik, a szerzőt a mű felhasználására adott engedély fejében díjazás illeti meg, amelynek – eltérő megállapodás hiányában – a felhasználáshoz kapcsolódó bevétellel kell arányban állnia. A díjazásról a jogosult csak kifejezett nyilatkozattal mondhat le. Ha a törvény a felhasználási szerződés érvényességét megszabott alaphoz köti, a díjazásról való lemondás is csak megszabott alakban érvényes. A mű egyéb olyan megváltoztatása vagy megcsorbítása, amely a szerző becsületét vagy hírnevét is sérti, ugyancsak a mű integritásához fűződő jog megsértésének minősül. Téves az az álláspont, hogy a szerzői műnek a becsület vagy hírnév sérelmével járó megváltoztatása vagy megcsorbítása a felhasználás módjától független, önmagában értékelendő folyamat és ekként kell eredményeznie az egyéb sérelem bekövetkezését. A mű tartalmi és formai egységének kérdése és a művön engedély nélkül végrehajtott változtatás megítélése ugyanis a felhasználás módjától nem különíthető el. Önmagában – a mű felhasználása, azaz a nyilvánosságához való közvetítése nélkül – ezért általában nem is értelmezhető a szerzői jogsértés. Ebből következően a felhasználás módja is jelentheti a mű olyan mértékű eltorzítását vagy megcsorbítását, amely a becsület vagy hírnév sérelmét eredményezi. Ezért jogszabálysértés nélkül állapította meg a jogerős ítélet, hogy a perbeli műnek a szándékolt mondanivalójától, szellemiségétől eltérő műsorban való, engedély nélküli felhasználása, mint a mű tartalmi ismérveinek csorbítása, sértette a szerző hírnevét is. a műve jogosulatlan megváltoztatása és igen nagy gyakoriságú felhasználása miatt szerzői minőségében hátrány érte. Ezért – függetlenül attól, hogy a felperes zenei karrierje törést kifejezetten nem szenvedett – a jogerős ítélet jogszabálysértés nélkül marasztalta az alperest nem vagyoni kártérítésben.¹⁷

A szerzői jogi jogsértések tárgykörében bár a vagyoni sérelmek a jogsértés megállapítása után viszonylag könnyebben bizonyíthatóak mint jeleztem nem szoktak előfordulni. A szerző személye is megfelelő védelemben részesül azonban, ne feledjük a nem vagyoni kártérítés – illetve a helyébe lépett sérelemdíj – a személyhez fűződő jogok megsértése esetére alkalmazható jogkövetkezmény, a kárigény alapjául a szerző személyhez fűződő jogai körébe tartozóan első sorban a mű integritásának a sérelme merülhet fel. Eszerint a szerző személyhez

fűződő jogát sérti művének mindenfajta eltorzítása, megcsonkítása vagy más olyan megváltoztatása vagy megcsorbítása, amely a szerző becsületére vagy hírnevére sérelmes.

A hatályos Polgári Törvénykönyv előtt problémát jelentett, hogy a nem vagyoni kártérítést a polgári jogi felelősség általános rendszerében helyezte el a bírói gyakorlat, aminek azzal a következménnyel kellett volna járnia, hogy a polgári jogi felelősség megállapításához szükséges valamennyi feltétel fennálltát a bíróság vizsgálja. Ez azonban nem volt elmondható, mert a bírói gyakorlat a hátrányok bizonyítását nem tartotta szükségesnek, helyette – többszöri szemléletbeli fordulatot követően – a köztudomású tény eljárásjogi fogalmát beemelve, dogmatikai „bukfencet vetve” próbált úrrá lenni a gyakorlat igényeinek megfelelően, de a jogszabályi rendelkezések következtelen alkalmazásával. Ezen okból érzékelhető, hogy témánk szempontjából különösen üdvözlendő a sérelemdíj intézmény és szabályozása.¹⁸

A jövőre nézve célszerű megfontolás tárgyává tenni a közösségi irányelv azon ajánlását, mely szerint a tagállamok ösztönzik olyan közösségi szintű magatartási kódexek kidolgozását a kereskedelmi és szakmai egyesületek és szervezetek által, amelyek hozzájárulnak a szellemi tulajdonjogok védelméhez, különösen azáltal, hogy ajánlják az optikai lemezekben a gyártás helyét azonosító kódok használatát, tagállami vagy közösségi szintű magatartási kódexek tervezeteinek valamint az azok alkalmazására vonatkozó értékeléseknek a megküldését a Bizottság részére. Álláspontom szerint ezen etikai kódexek lefektetése több szempontból pozitív, azon túl, hogy írásba foglalják a jogsértésekkel kapcsolatos álláspontot, minősítve azokat, útmutatóul szolgálnak a szakma számára az egyes vitás kérdések megítélése tekintetében. Nem feledhető el az ítélezésre gyakorolt közvetett hatása sem, hiszen a bíróságok számára is támpontul szolgál, akik egyébként is előszeretettel veszik igénybe a szerzői szakértői testület véleményeit. A közösségi előírás éppen ezért csak támogatandó lehet.

A piaci szereplőknek is tevékenyen részt kell vennie a kalózkodás és hamisítás elleni küzdelemben. Az irányelv is hangsúlyozza¹⁹ magatartási kódexek kidolgozása a közvetlenül érintett körökben a jogi keretet kiegészítő eszközként szolgál. A tagállamoknak a Bizottsággal együttműködve általában ösztönözniük kell a magatartási kódexek kidolgozását. Az optikai lemezek előállításának nyomán követése – különösen a Közösségben előállított lemezekben elhelyezett azonosító kód útján – segíti a szellemi tulajdonjogok megsértésének visszaszorítását ebben a gazdasági ágazatban, amelyet súlyosan érint a kalózkodás. Ezekkel a műszaki intézkedésekkel azonban nem lehet visszaélni a piacok védelme vagy a párhuzamos import megelőzése érdekében. Aján-

latos egyrészről együttműködési rendszerek, másrészről a tagállamok közötti, illetve a tagállamok és a Bizottság közötti információcsere biztosítása, különösen a tagállamok által kijelölt kapcsolattartó szervezetek hálózatának kialakítása, illetve az irányelv alkalmazását és a tagállami szervezetek által hozott különböző intézkedések hatékonyságát értékelő rendszeres jelentések készítése által.

A leírtak alapján általánosságban elmondhatjuk, hogy szerzői jogi szankciórendszerünk teljesen kompatibilis az uniós követelményekkel, azonban a gyakorlat rámutat arra, hogy vannak még hiányosságok. Így az időbeliség továbbra is komoly gondokat okoz, azaz a jogsértések és az ítéletek meghozatala, a jogkövetkezmények alkalmazása közötti időt csökkenteni szükséges a kellő visszatartó hatás elérése érdekében. E téren nagyobb szerephez kell juttatni az ideiglenes intézkedéseket, melyek alkalmazásától a bírói gyakorlat sokszor ódzkodik. Az ideiglenes intézkedés tárgyában rögzített törvényi határidőknek a bíróságok számára megkerülhetetlen, feltétlen érvényesülésre érdemes szabályokként kell érvényesülniük, nem engedhető meg, hogy a bíróságok túlzott munkaterhére hivatkozással figyelmen kívül hagyásra kerüljenek kógens törvényi rendelkezések.

A 2004/48/EK rendeletnek való megfelelés eredményeként a szankciórendszer szabályozásába beépítésre került egy sor eljárásjogi rendelkezés, melyek szétválasztása az anyagi szabályoktól egyértelművé tenné a szabályozás jellegét.

Jegyzetek

¹ Tóth Péter Benjamin: A közös jogkezelő szervezet által érvényesíthető szankciók köre, különös tekintettel a további jogsértéstől való eltiltás igényére, Liber Amicorum – Studia Gy. Boytha dedicata, Ünnepi dolgozatok Boytha György tiszteletére, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék, Budapest 2004. 34. o.

² Dr. Kiss Tibor: A szerzői jogi szankciórendszer fogyasztóvédelmi aspektusból, A fogyasztóvédelmi jog új irányai az elméletben és a gyakorlatban című konferencia tanulmánykötete (szerk. Szikora Veronika), a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszékének és a Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesületének közös kiadványa, Debrecen 2007. 97. o.

³ 2004/48/EK rendelet 9. cikk

⁴ SZJSZT 17/2006. számú szakvélemény 63. pont

⁵ SZJSZT 17/2006. számú szakvélemény 35. pont

⁶ dr. Ott István: A szerzői jogok hazai büntetőjogi védelme a fájlcsere rendszeres körében, Doktori értekezés, Témavezető: Dr. Vókó György DSc, A kézirat lezárva: 2012. augusztus 15., Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Doktori Iskola, Budapest 2012. 68. o.

⁷ Mezei Péter: A sárkány levágott feje helyére mindig kettő új nő?; Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 114. évfolyam 3. szám 15. o.

Gyenge Anikó: A média-konvergencia hatása a szerzői jogban: az ismeretlen felhasználási módra vonatkozó szerződési kikötések érvénytelenségének problémája, Infokommunikáció és Jog 2006. 11. sz.

⁸ Faludi Gábor: A közös jogkezelő szervezetek felhasználási szerződésai, Liber Amoricorum, Ünnepi dolgozatok Boytha György tiszteletére, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest 2004. 45. o.

⁹ dr. Ott István: A szerzői jogok hazai büntetőjogi védelme a fájlcserélő rendszeres körében, Doktori értekezés, Témavezető: Dr. Vókó György DSc, A kézirat lezárva: 2012. augusztus 15., Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Doktori Iskola, Budapest, 2012, 72. oldal

¹⁰ Magyar Csaba: Fájlcseré és szabad felhasználás, Infokommunikáció és Jog 2008. 3. sz. 17. o.

¹¹ 2004/48/EK 2. cikk (1) bekezdés

¹² Bérczes László – Gyenge Anikó – Lendvai Zsófia: A szerzői jogi jogsértések esetén alkalmazható jogi eszközökről. Segédanyag a gyakorlat számára, ASVA, Budapest 2007. 42. o.

¹³ Dr. Kiss Tibor: Gondolatok a szerzői jogi törvény legújabb módo-

sítása kapcsán, Debreceni Jogi Műhely 3/2006 (2006. július 1.) (http://www.law.klte.hu/jogimuhely/01_hun_index.htm)

¹⁴ BH 2007.111. számú eseti döntés

¹⁵ Dr. Kiss Tibor: A szerzői jogi szankciórendszer fogyasztóvédelmi aspektusból, A fogyasztóvédelmi jog új irányai az elméletben és a gyakorlatban című konferencia tanulmánykötete (szerk. Szikora Veronika), a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszékének és a Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesületének közös kiadványa, Debrecen 2007. 97. o.

¹⁶ Dr. Kiss Tibor: Szerzői jogi jogsértések szankcionálásának sajátosságai, Állam és Jogtudomány 2007. 1. sz. 200. o.

¹⁷ Kúria Pfv.IV.21.744/2007/6.szám

¹⁸ Dr. Kiss Tibor: Szerzői jogi jogsértések szankcionálásának sajátosságai, Állam és Jogtudomány 2007. 1. sz. 198. o.

¹⁹ 2004/48/EK rendelet 29-30 bekezdése

Zsolt Pfeffer

assistant lecturer

Department of Financial Law, Faculty of Law,
University of Pécs

The Implementation of the New Public Procurement EU-Directives in Hungary

I. Introduction

The European Union (EU) published the new directives on public procurement law and concessions in 2014.¹ The most important provisions of these new directives shall be implemented by the member states until 18th April 2016. This obligation shall be performed of course by the Hungarian legislator as well, in accordance with this general task, the implementation process has begun. According to the legislator's decision, the current Act CVIII of 2011 on Public Procurements – and the other relevant decrees as well – will be replaced by a totally new legal regulation. This paper scrutinizes the basic questions, the possible results and the legal institutions that the new legislation will create.

The Hungarian government published the conception of the new Act on Public Procurement Act (PPA) in October 2014, and its plan on 15th April 2015 on its website. The contracting authorities, the economic operators, the experts and the other actors of the public procurements could submit their opinions until 15th May (the original deadline was 30th April but it was extended). The proposal of the new Act was created on the base of the plan and opinions, which was debated by the Parliament and after that was published.

In the next chapters will be scrutinized the most essential questions (problems and legal institutions) which are related to the new directives.

II. The basic aim: to ensure the real competition

First of all a very important question shall be mentioned: what shall be the basic direction of the reforms related the Hungarian public procurement system? What kind of fundamental problems can be appraised?

To answer this question, the opinion of The European Commission (EC) shall be cited. According to the EC the Hungarian legal regulation is proper basically, the legal institutions and the quantity of them is adequate, but the application of these legal norms is insufficient. It was necessary to reform many of the legal institutions because the fundamental problems are related to the realization

of the regulations.² But it shall be emphasized that the reforms (the new regulations) won't have any effect without the proper legal practice and control.

Without the realization of the principle of the real and fair competition, the regulations of the Act on Public Procurement (PPA) can work only as a set (as a decor). This principle can be infringed by the contracting authorities and by the tenderers as well. In the first case for example a contracting authority may prescribe such requirements in the contract notice and in the tender documentation which can be fulfilled only by a specific economic operator or which can keep away from the procedure specified economic operators.

Further the contracting authority can 'manage' such contract award procedures which are launched without a published contract notice with the indication of the invited economic operators. For instance that resulted the aim of the decreasing the thresholds of such types of contract award procedures which can be applied in the case of a lower estimated value. Under the scope of the previous PPA the contracting authority could launch such a procedure in the case of public goods or public services if the estimated value didn't exceed the 25 million forints (without VAT), and in the case of public work if the estimated value didn't exceed the 150 million forints (without VAT). These thresholds would be decreased to 18 million and 100 million forints (according to the plan of the new PPA). The problem of these procedures shall be scrutinized later more detailed.

On the other hand the tenderers can hurt the principle of the fair competition as well. For instance if two or more tenderers form a cartel (they divide the market into lots and they violate the rules of the competition law with that action), a single contracting authority hasn't got so many legal method to handle the harmful effects of such unlawful actions. Of course there are special institutions regulated in the PPA, but the proving of these forbidden aligned activities is a very difficult task (in many cases such activities can't be recognized). In this case the contracting authority and the public funds are victims of such unlawful actions.

III. General problems and requirements

Besides the proper regulation of public procurements the realization of the following factors is required:³

1. *A proper level of the public procurement culture.* This requirement means that the contracting authorities should regard on the contract award procedures like an advantageous form of choosing the other contracting party. Until the procedure is expensive, circumstantial, lengthy and regularly shall

be take into consider the risk of an eventual higher amount fine which can be imposed by the Public Procurement Arbitration Board, the contracting authorities will try to avoid the obligation of contract award procedures (for example they try to handle their procurement as an exemption or they try to divide it into parts).

2. *Stable legal environment.* The regularly reforms and modifications are an old problem in the Hungarian public procurement law. Three totally different PPA were applied within 5 years! The legal environment can't be planned, among such circumstances the legal practice will be uncertain, the chance of errors will be highly increased. But making mistakes in public procurements can be very expensive: if the Arbitration Board (or the entity granting support for the public procurement, or the entity co-operating pursuant to law in the use of the support) states in its decision that an infringement has occurred, it may impose a fine on any organization (person) which has infringed the law or a new procedure shall be launched etc.

3. *Stable economical environment.* The financial and economical crisis decreased the amount of business opportunities on the private market that's why the importance of public sphere increased. In such circumstances the role (the importance) of public procurement contracts was increased significantly. Because of that there are companies which try to win the procedure at any price: their offer unrealistic tender elements (consideration) and they try to apply reduction on other fields (for instance on the quality or on the consideration which should be paid to the subcontractors).⁴

4. *The importance of trust.* The public procurements are the parts of the national economies, and that's why the problems of public procurements can't be separated from the general problems of a national economy. If the general factors don't work properly, this fact influences the activity of the contracting authorities and the economic operators as well. For instance, if the general trust is missing in an economy, if the contractual obligations can't be realized by courts and other authorities (because such legal procedures are slow and inefficient), the importance of the personal connections will be increased.⁵ Such circumstances can motivate the contracting authorities to try to avoid the provisions of PPA, and try to conclude the contract with such economic operators who are reliable for them.

5. *Detailed rules on problematic fields.* The general aim of the legislator was to decrease the amount of the legal provisions and it wanted to ensure wider frames of the legal consideration with less detailed concepts and generally referred principles. In such cases the results of the different considerations can be risky, the parties can't define their obligations squarely (precisely). That's why can be preferred

that initiative for instance which would content a more detailed regulation on conflicts of interest or on business secrets.

IV. The structure of the legal resources

The first Hungarian PPA – the Act XL of 1995 on Public Procurement – followed a unitary conception of the regulation: the legislator regulated all of the essential field in one act, and only the technical provisions were included by lower level decrees. This conception was followed by the second PPA – the Act CXXIX of 2003 on Public Procurement – as well. The third PPA – which is replaced by the Act of 2015 – changed this structure, because it applied a totally new approach: the act includes the main and general rules, and many details are regulated by different decrees. That means the length of the legal regulations didn't decreased, only the structure was changed. The new PPA follows this structure: it won't modify this basic conception; the system (the hierarchy) of the different legal resources won't be changed.

This structure can threat the transparency of the regulation, because it's more difficult to follow the current modifications by the contracting authorities, experts and economic operators. Further a difficult hierarchy between the Acts and the other decrees can result interpretation problems (a detail can opposite a general rules of the Act, and these oppositions aren't obvious regularly).

V. The question of the sovereignty

The general debate of the proposal of the new Act was on 9th June 2015. Some arguments in course of this debate dealt with the question of sovereignty. The field of public procurements is regulated by the European Union, and that's why the sovereignty of the member states are limited on this field as well. The proposing minister emphasized the limited nature of the sovereignty, and expressed that the member states gave up it on that field. He mentioned twice the importance of this question. The opposition mentioned it as well, but they did it from the aspect of the EU-funds: the received money shall be used on the base of transparent, public and controllable competition.

Why shall be mentioned the question of the sovereignty during the debate? Because the EU regulates the public procurements and if it changes the public procurement rules, the changes shall be followed the member states. That means that on many fields the member states don't have choice: they have to regulate and apply such legal institutions, which are disagreed by them or which application can be problematic (see a couple of examples in the next two chapters).

VI. The most important legal changes

In this chapter some of the new elements in Hungarian public procurement law will be scrutinized on the base of the new directives.

1. *The self cleaning.* One of the most difficult field in public procurement law is the regulation on the grounds for exclusion. These rules prescribe different facts, and such economic operators who fall under the scope of these facts, can't be tenderer, subcontractor or capacity-organ (these economic operators can't submit a valid tender or participation). It will be a new element according to the directives of EU that these economic operators get the possibility to prove their ability against the raised grounds. Not the contracting authority shall make a decision in that question but the Public Procurement Authority. It has to scrutinize and consider the submitted evidences, and has to make a decision in that question.

It is a positive prescription that not the contracting authority shall scrutinize the self cleaning. Namely that obligation would result a couple of essential questions: what kind of evidences will be proper? What kind of risks can arise? The basic risks were the following namely:

- The decision of the contracting authority could be disputed by the rival tenders before the Public Procurement Arbitration Board if the contracting authority would accept the submitted evidences.
- If the contracting authority would refuse the submitted evidences, and the problematic tenderer will be excluded, this tenderer could dispute this decision by the Arbitration Board.
- The consideration could be based on subjective points of view, if the objective criteria will miss from the legal regulation.

That would mean that the contracting authorities would have to take risk and they were responsible for an inadequate (unlawful) decision (if the decision were unlawful a fine could be imposed as well).

2. *The obligation of the application of the most advantageous tender as an evaluation criteria.* It is a general principle in EU that the cheaper is not always the better. That's why it is preferred to choose such products and technical solutions, which have a better quality, energy-consumption or which are environmentally friendly. Of course not only different products can be preferred but other characteristics of the tenderers, for example in connection with services the qualification of the experts can be evaluated: maybe their prices will be higher, but the contracting authority can receive a better service.

This aim can be supported but it raises a very important question: is it a luxury in the less

wealthy member-states to prescribe such obligation? This general aim requires a proper level of public funds. In the lack of the proper funds the contracting authorities try to buy for the lowest consideration and in that case they won't apply properly the new rules. Maybe they try to create such evaluation system in a contract award procedure in which the consideration (the lowest price) will play the most important role and the contracting authority – if this possibility won't be limited – can determine the rated multiplier for these constituent factors on a symbolic level.

If the budgetary organs – as typical contracting authorities – don't have enough funds to realize this aim, the application and the effect of these new rules is questionable. The budgetary organs have to plan their budget for one calendar year and they can be in many cases satisfied if the planned money will be enough to fulfill the public tasks on a proper (on a basic or acceptable) level. Can they pay attention among such circumstances to difficult calculations and to other quality factors or they try to conclude contracts for the lowest price? Will they have enough money to pay for the better quality? These questions can be answered on the later emerging practice.

3. *The application of electronic means will be obligatory.* The proposing minister expressed that the obligate application of electronic means will be solve the problem of publicity, transparency and the controllability, because every document and data will be fixed permanently, the possibility of the exchange of documents will be excluded. He said the following: 'In my opinion this kind of Czechoslovakian tinkering will be excluded. [...] I didn't want to insult anybody in his sensitivity.'⁶ This mandatory will be introduced later, because it requires a special technical system and according to the EU-directives the member states have to fulfill the introduction of it later as the general deadline of the implementation.

4. *The free tender documentation.* According to the new regulation (see the article 53 of the 2004/18/EC directive) the contracting authority has to ensure the tender documentation free for the economic operators, therefore consideration can't be requested for it. What could this new prohibition mean in the Hungarian practice?

It is obvious that the realization of the contract award procedures is costly. The contracting authorities have to pay for experts, advisors and for the creation of the tender documentations. And there is an other significant element in the Hungarian system: the obligation of announcement-control, which is a unique Hungarian legal institution.⁷ That means that the Public Procurement Authority has to check the contents of the publishing announcements, and the contracting authorities

have to pay a fee for it. The fee of this mandatory service is quite high, which results unnecessary costs for the contracting authorities (and if a procedure is unsuccessful, that costs shall be paid again).

That's why the contracting authorities try to receive money from the tenderers by the selling of the tender documentations; they try to compensate their costs somehow. It would be very important to reconsider the current system: the legislator should revoke the obligation of the announcement-control; in that case namely the burden of public procurements should be decreased.

VII. Summary

After the EU published the new directives on public procurements the Hungarian legislator decided to create a totally new regulation. According to the new directives numerous new elements shall be implemented in the Hungarian public procurement law. Among these new elements there are positive initiatives (for example the mandatory application of electronic means) but there can be mentioned such elements the application of which can be questionable in the Hungarian circumstances (for instance the obligatory application of the most advantageous tender as an evaluation criteria).

It is a very important question that how the legal practice will develop: the new regulation includes the risks of the uncertainty, a large part of the practice related to the current regulation will lost. It will be questionable which decisions of the Public Procurement Arbitration Board and the courts will be

applicable in the later legal disputes. The Hungarian legislator rather creates a totally new regulation instead of the significant modification of the current act and decrees. But without the proper economic, financial and social terms the realization of the aims and principles can be uncertain.

Notes

¹ Directive 2014/24/EU of the European Parliament and the Council of 26 February 2014 on public procurement and repealing Directive 2004/18/EC; Directive 2014/25/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on procurement by entities operating in the water, energy, transport and postal services sectors and repealing Directive 2004/17/EC; Directive 2014/55/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on electronic invoicing in public procurement; Directive 2014/23/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the award of concession contracts.

² See the concept of the new act

(<http://www.kormany.hu/download/a/e8/20000/%C3%9Aj%20Kbt%20koncepti%C3%B3.pdf>, 2015/08/22), p. 3.

³ See the 'six step Method' as an other categorisation of terms of a proper public procurement system: Walker, Cynthia: Setting up a Public Procurement System: The Six Step Method, in Arrowsmith, Sue, Trybus, Martin (szerk.), *Public Procurement. The Continuing Revolution*, Kluwer Law International, 2003, p. 3. Cited by Soloveitikas, Deividas: *Public Procurement in Lithuania: The Ongoing Development*. In *European Public Private Partnership Law Review*, Vol. 2009, Issue 2 (2009), p. 108.

⁴ Layman, Brother: *Az offshore halála* (Szekszárdi Nyomda Kft., Budapest, 2011), p. 314-315.

⁵ See *Közjó és Kapitalizmus Intézet: Jelentés a Magyar Kapitalizmus Állapotáról – 2008*, p. 30.

⁶ Minutes of the general debate in the Parliament, 9th June 2015, p. 3. (www.parlament.hu, 2015/08/03)

⁷ Tátrai Tünde: *Verseny a közbeszerzési piacon*. *Közgazdasági Szemle* 2009. szeptember 841-842. o.

Réti Balázs, PhD
történelemtanár

A montreux-i konferencia és a tengerszorosok (1936)

A Dardanellák és a Boszporusz tengerszorosai a XVIII. század második felétől, egész pontosan az 1768-1774-es orosz-török háború óta kerültek a nemzetközi nagyhatalmi politika középpontjába.¹ Az egyre gyengülő oszmán hatalommal szemben fellépő Oroszország egyik fő külpolitikai törekvésévé vált a tengerszorosok és az ősi görög-keleti központ, Konstantinápoly megszerzése. Az egymást követő orosz-török háborúk bebizonyították, hogy az Európa beteg emberének tartott Törökország már egyre kevésbé képes ellenőrzése alatt tartani a stratégiai fontosságú vízi útvonalat. Nagy-Britannia földközi-tengeri pozícióját alapvetően fenyegette az orosz hadiflotta esetleges megjelenése a Mediterráneumban. A XIX. század folyamán e két tengerszoros lépett elő a nagyhatalmi vetélkedés egyik meghatározó elemévé az úgynevezett keleti kérdés részeként.

A brit külpolitika, számos esetben karöltve a franciával és az osztrákkal, igyekezett Isztanbultól távol tartani az orosz hatalmat. A XIX. század válságai (görög szabadságharc, krími háború) során a britek elhárították Szentpétervár expanziós törekvéseit és az oroszok azon igyekezetét, hogy kijussanak a Földközi-tengerre. 1839-ben a brit és francia földközi tengeri flotta felvonultatása a Dardanelláknál hatékonyan tántorította el Oroszországot a tengerszorosok és a török főváros megszerzésétől.² Szintén a haditengerészet felvonultatása hozott politikai sikert Nagy-Britannia számára az 1877-78-as orosz-török háború során, a flottademonstráció mindkét alkalommal sikeresen tartotta távol az orosz haderőt a szorosoktól.³

A Törökország védnöki szerepében tetszelgő Nagy-Britannia csak az 1900-as évek elején, az egyre nagyobb német haditengerészeti fenyegetés hatására fordult el a Porta támogatásától. Az 1907-es orosz-angol egyezmények után London fokozatosan feladta korábbi külpolitikai irányvonalát az oszmánok irányában. A növekvő német gazdasági, politikai és katonai térnyeréssel szemben az angolok nem tudtak hatékonyan szembeszállni. E folyamat zárása volt az Oszmán Birodalom 1914-es hadba lépése a Központi Hatalmak oldalán. A tengerszorosok továbbra is nagy szerepet játszottak a brit külpolitikai és katonai tervekben, a háború során éppen a Dardanelláknál szenvedte el a Royal Navy és a brit hadsereg az egyik leglátványosabb kudarcát 1915-ben.⁴

Az első világháború végén a két tengerszoros és a szultáni főváros az antant hatalmak megszállása alá került. A Boszporusz és a Dardanellák mind az 1920-as sévres-i, mind az ezt revidáló 1923-as lausanne-i békében a győztes brit, francia és olasz külpolitikai vezetés homlokterében maradt. Musztafa Kemal 1919 és 1922 között zajló sikeres nemzeti felszabadító háborúját követően, az úgynevezett Chanak-krízis során a megszálló antant hatalmaktól kikényszerítette a megalázó sévres-i béke revízióját. A tagadhatatlan török katonai és diplomáciai sikerek ellenére a tengerszorosok jogállását nem sikerült az ifjú Török Köztársaságnak megnyugtatóan rendezni.⁵ Az 1923. július 24-én aláírt lausanne-i békeszerződés szerint a győztes hatalmak elérték, hogy a szorosok demilitarizált státusba kerüljenek, így minden part erődítmény lerombolásra került.⁶ A békeszerződés pontjai szerint Törökország szuverenitása alá került a vízi útvonal, de kimondták az átkelés teljes szabadságát mind háborúban, mind békében a kereskedelmi és hadihajók számára. Isztanbulban egy nemzetközi tengerszoros-bizottságot állítottak fel az egyezmény betartatásának ellenőrzésére.⁷

A tengerszorosok nemzetközi státusa nem változott meg az 1930-as évek közepéig. Ekkor az 1935-1936-os olasz-etióp háború nyomán Törökország fokozatosan közeledni kezdett a mediterrán térség domináns tengeri hatalmához, Angliához. A két ország viszonya az első világháború óta meglehetősen fagyos volt, Ankara egészen 1935-ig Angliát tekintette fő ellenségének. Róma terjeszkedésétől megrettent Kemal Atatürk azonban 1935 őszen váratlanul 800.000 (!) katonát ajánlott fel Nagy-Britanniának az olaszok ellen.⁸

Törökország határozott kiállása a Népszövetség eszméi és az olasz terjeszkedés megállítása mellett kifejezetten hátrányosan érintette az új Mare Nostrum kialakításán fáradozó Mussolinét. Itália számára a Boszporusz és a Dardanellák jelentősége éppen az etiópiai válság időszakában értékelődött fel, hiszen Olaszország 1934-es olajimportjának több mint fele a Szovjetunióból és Romániából érkezett, így a törökök ellenséges magatartása olasz olajbehozatal fő szállítási útvonalát veszélyeztette. Az 1935-től kibontakozó földközi-tengeri angol-olasz ellentét közepette Törökország egyértelműen felértékelődött, mivel stratégiai fekvése mellett flottájának és hadseregének viszonylag nagy mérete révén is kiemelkedett a Balkán kis államai közül.⁹

A váratlan török együttműködési készséget a britek irányában az olasz expanziótól való félelem motiválta. Ankara fő célkitűzése azonban ekkor még nem az angolokkal folytatandó kooperáció, hanem a tengerszorosok jogállásának a megváltoztatása volt. A török-angol viszony gyors javulásának egyetlen komoly akadályát a tengerszorosok demilitarizált státusa jelentette.¹⁰

A lausanne-i béke óta Nagy-Britannia ragaszkodott a Boszporusz és a Dardanellák korlátlan használatához. Törökország elnöke, Kemal Atatürk 1934 és 1935 folyamán számos alkalommal vetette fel a szorosok remilitarizálásának kérdését, azonban a lausanne-i békét aláíró két legfontosabb tengeri hatalom, Nagy-Britannia és Franciaország elutasította az időszertlennek tartott török javaslatot. Az 1935-1936-os olasz-etióp háború nyomán a Földközi-tengeren kialakult feszültség jelentősen módosította a nyugati hatalmak viszonyát a kérdéshez. London és Párizs ettől kezdve igyekezett megnyerni Olaszországgal szemben a törököket. Anglia helyzetét megkönnyítette, hogy Kemal Atatürk szintén fenyegetve érezte magát az olasz terjeszkedéstől, ezért viszonylag gyorsan megindult a korábban feszült angol-török viszony enyhülése.

Az etiópiai konfliktusban tapasztalható angol határozatlanság és tehetetlenség arra sarkallta Kemal Atatürköket, hogy erőteljesebben követelje a szorosok remilitarizálását. Amikor 1936 márciusában Hitler csapatai bevonultak a versailles-i békeszerződés által demilitarizált Rajna-vidékre, Ankara elérkezettnek látta az időt, hogy ismételten felvesse a Dardanellák kérdését. Április elején a török kormány jegyzékben fordult a lausanne-i békét aláíró hatalmakhoz a szerződés revíziójának reményében. A jegyzék kinyilvánította, hogy tekintettel a kialakult válsághelyzetre, a fennálló kollektív garanciák nem szavatolják Törökország és a szorosok biztonságát.¹¹

London és Párizs nem akarta a rajna-vidéki egyoldalú remilitarizálás megismétlődését a Dardanelláknál, ezért végül beleegyezett a kérdés újratárgyalásába. Amennyiben elutasítják a tárgyalásos ajánlatot, könnyen megtörténhetett, hogy a török hadsereg Németország példáját követve kész tényleg elé állítja a nyugati hatalmakat. A brit külügyminisztérium szerint a szorosok demilitarizálása nem jelentett akkora stratégiai előnyt, amely megérte volna a nyílt konfliktust a növekvő erejű, regionális hatalommá váló Törökországgal.

1936. június 22-én gyűltek össze a svájci Montreux üdülővároskában rendezett konferenciára a lausanne-i szerződést egykor aláíró kilenc ország képviselői.¹² A tízedik hatalom, Olaszország az ellene hozott népszövetségi szankciók miatti tiltakozásul távolmaradt. A majdnem egy hónapig elhúzódó tárgyalásokat alapjában véve a brit és a szovjet álláspont közötti ellentétek határozták meg. A kereskedelmi hajók szabad áthaladásának és a remilitarizálás esetében egyöntetű vélemény alakult ki, azonban a hadihajók kérdése elkeseredett vitát okozott. Az angol delegáció minden haditengerészeti egység számára korlátlan átkelési szabadságot kívánt békeidőben és háborúban egyaránt, vagyis nem akart lemondani a Fekete-tenger elérésének lehetőségéről. Ezt a javaslatot azonban fenntartás nélkül csak Japán támogatta.

Rüstü Aras török külügyminiszter eredeti előterjesztése szerint a Fekete-tengerre tartó idegen hadiflották csak rendkívül szigorú korlátozásokkal kelthettek át a szorosokon. Javaslata a nem fekete-tengeri hatalmak hadihajói előtt békeidőben gyakorlatilag teljesen lezárta a szorosokat. A Litvinov vezette szovjet küldöttség természetesen támogatta a török tervezetet, hiszen így kirekeszthették a brit hadiflottát a Fekete-tengerről. Románia és Bulgária szintén helyeselte ezt a megoldást, emellett a szovjetekkel 1935 óta szövetségben álló franciák is elfogadták. Miután Japán visszalépett a szovjet javaslat ellenzőinek táborából, Nagy-Britannia egyedül maradt saját tervezetével, és több hetes alkudozás után kénytelen volt engedni a többség akaratának. Az angol diplomácia ettől függetlenül több mennyiségi korlátozást tudott elérni, amelyek a fekete-tengeri államok hadihajóit érintették az áthaladás során.¹³

Felvetődik a kérdés, mi készítette ilyen makacs ellenállásra a gyakorlatilag egyedül küzdő brit delegációt, és miért ellenezte a Fekete-tenger lezárását az angol hadihajók előtt? 1936 nyarán egyre markánsabban kezdett kibontakozni a Brit Birodalmat fenyegető hármass (német-olasz-japán) kihívás, ebben a helyzetben London természetesen nem akart egy negyedik frontot nyitni a Szovjetunióval szemben. A brit magatartás magyarázata az Admirális globális stratégiájában gyökerezett. Amikor július 15-én úgy tűnt, hogy a konferencia kudarcra zárol, amennyiben London nem tesz engedményeket, az Admirális első lordja úgy vélekedett, hogy a sikertelen megállapodás jelenti a kisebb veszélyt. A brit tengeri stratégia irányítói ugyanis a szovjet tengeri fegyverkezés felgyorsulásától tartottak, amelynek súlypontja a szorosok lezárásával a Balti-tengerre helyeződhetett át, és így felboríthatta az 1935-ben az angol-német flottaegyezményben Berlinnel kialakított tengerészeti arányokat.

A globális stratégiát követő Admirális ellenkezése ellenére végül az angol kormány a szovjet javaslatok elfogadása mellett döntött. A magára maradt brit delegáció tehát beleegyezett a Fekete-tenger "feláldozásába", viszonzásul pedig Litvinov tett bizonyos engedményeket. A Foreign Office döntésének meghozatala során a Törökországgal kialakítandó jövőbeni jó kapcsolatok és az ezzel jelentősen erősödő brit mediterrán pozíciók meghatározó súllyal estek latba.

A montreux-i egyezményt 1936. július 20-án írták alá a kilenc hatalom delegátusai, a szankciók miatt megsértett Olaszország azonban csak 1938. május 2-án csatlakozott.¹⁴ A szerződés szerint béke idején szabadon haladhattak át a kereskedelmi hajók a szorosokon. Háború esetén, ha Törökország hadviselő fél, azok a kereskedelmi hajók kelthettek át,

amelyek nem tartoztak a törökökkel hadban álló országokhoz, de csak nappal léphettek be a tengerszorosokba.

A hadihajók terén az egyezmény határozott különbséget tett a fekete-tengeri és az idegen hatalmak között. A part menti államok béke idején felszíni hadihajók közül egyszerre maximálisan kilenc hajót (összesen 15.000 tonna vízkiszorítással) küldhettek át a szorosokon. A parti államok 15.000 tonnánál nagyobb csatahajói szintén átvonulhattak, ez a kitétel természetesen a szovjetek érdekében született meg, hiszen a Fekete-tengeren egyedül Moszkva rendelkezett kész, illetve tervezett csatahajókkal.¹⁵ Románia kérésére került az egyezménybe, hogy a part menti országok a Fekete-tengeren kívül épített vagy vásárolt tengeralattjárói szabad utat kaphassanak. Szintén engedélyezték e hatalmaknak a tengeralattjárók átkelését javítási célból. Románia Nagy-Britanniában rendelt tengeralattjárókat és ezért volt számára szükséges a fent említett kitétel.

A nem parti hatalmak békében 15.000 tonnánál nem nagyobb ösztonna tartalmú, legfeljebb kilenc hajóból álló köteléket irányíthattak át egy időben a szorosokon, és maximálisan 30.000 tonnányi hajóteret tarthattak fenn a Fekete-tengeren, 21 napnál nem hosszabb ideig. Amennyiben a legerősebb Fekete-tenger parti állam flottája legalább 10.000 tonnával meghaladta az 1936 júliusában közölt adatokat, akkor az idegen hatalmak is hasonló mértékben növelhették saját erejüket, de legfeljebb 45.000 tonnáig. Emiatt minden fekete-tengeri hatalom évente kétszer köteles volt közölni flottájának nagyságát a török kormánnyal. Az egyezmény utóbbi része a britek állhatatosságának eredménye. Mivel az Admirális nem sok tudomással bírt a szovjet hadihajó-építési programokról, ezért kívánatosnak tűnt, hogy ilyen módon legalább a fekete-tengeri fejlesztésekről adatokat szerezhessenek. Az legerősebbnek tekintett fekete-tengeri haditengerészet nyilvánvalóan a szovjet volt, és az erőltetett építési programok ellensúlyozására engedélyezték a „külső” államok hajótartalmának párhuzamos, korlátozott emelését.

Az egyezmény értelmében háború esetén teljes egészében a török kormány belátásától függött, hogy mely hatalmak hadihajóinak adott engedélyt a tengerszorosok használatára. Ankara jogot nyert a Dardanellák és a Boszporusz remilitarizálására, ezáltal ismét érvényesült a teljes török szuverenitás a vízi út felett. Az 1923-ban létrehozott nemzetközi tengerszoros-bizottságot feloszlatták és jogkörét átruházták a török kormányra. A hadihajók átkeléséről diplomáciai úton előzetesen értesíteni kellett Törökországot az alapvető adatok (rendeltetési hely, név, szám, típus, tonnatartalom, átkelési és esetleges visszatérési időpont) megadásával. Ezeket az adatokat a törökök részben a szerződő felek

ankarai képviselőivel, illetve évente a Népszövetséggel közölték.

A montreux-i egyezmény volt az első nemzetközileg általánosan elismert szerződés, amely revízió alá vett egy az első világháború után kialakult rendezést. Törökország ismét a tengerszorosok egyedüli őrzője lett. Kemal Atatürk sikeresen kihasználta a Nagy-Britannia és a Szovjetunió között kialakult patthelyzetet, anélkül, hogy bármelyik oldalon egyértelműen elkötelezte volna magát. London és Moszkva a legkisebb kockázattal járó megoldást választotta a konfliktus megoldására, amikor tárgyalásos úton visszaadták Törökország kezébe a szorosok ellenőrzését.

Az 1936-os tengerszoros-egyezmény legnagyobb haszonélvezője Törökország mellett a Szovjetunió volt. Moszkvának sikerült elérnie, hogy a veszedelmesnek tartott nyugati hadiflották békeidőben távol maradjanak a Fekete-tengertől, ugyanakkor saját haditengerészete bizonyos korlátozásokkal ugyan, de kijuthatott a mediterrán térségbe. Ez a lehetőség azonban a harmincas években nem igazán kerülhetett napirendre, mert a szovjet fekete-tengeri flotta erőltetett fejlesztése ellenére 1939 körül mindössze 115.000 tonnányi hajóterrel rendelkezett, és a balti flottával ellentétben gyakorlatilag csak partvédő szerepet vállalhatott.¹⁶ A szovjet haditengerészet 1930-as években megfigyelhető gyengesége részben megmagyarázza, miért volt Nagy-Britannia hajlandó aláírni a montreux-i egyezményt.

Látszólag Anglia vesztt a legtöbbet a megállapodáson, hiszen hadiflottája többé nem befolyásolhatta érdemben a Fekete-tenger menti országok erőviszonyait. Igazság szerint azonban a szigetország a Montreux-t megelőző másfél évtized alatt amúgy is alig alkalmazta tengeri haderejét a Boszporuszon túl, leszámítva az oroszországi intervenció 1918 és 1920 közötti két esztendejét. Nagy-Britanniának nem voltak jelentős gazdasági és kereskedelmi érdekeltségei a Fekete-tenger térségében. Végül is London az egyezmény aláírásával csak minimális presztízvesztést szenvedett, míg a Mediterráneum geostratégiai viszonyai Törökország jóindulatának megnyerésével inkább a szigetország előnyére változtak meg.

Érdekes, hogy amikor a török kormány 1936-ban jegyzéket nyújtott be a lausanne-i békét aláíró hatalmakhoz, az ankarai lépés nagy visszhangot váltott ki Magyarországon. A török remilitarizációs szándék megvalósulása precedenst teremthetett a trianoni békeszerződés békés úton történő megváltoztatásához. Hazánk és Törökország helyzete nagyon hasonlított egymásra, mindkét állam vesztesen került ki az első világháborúból, mindkét nemzettel megalázó feltételek mellett kötöttek békét. Egy esetleges török diplomáciai siker a tengerszorosok kérdésében jogalapot teremthetett az annyira

áhitott magyar területi revízióhoz. Ez a szempont ad magyarázatot arra, hogy a magyar követi jelentések 1936 folyamán miért foglalkoztak rendkívül nagy terjedelemben a tengersizorok kérdésével. A genfi, ankarai és moszkvai követségek igen részletes leírásokat közöltek a konferencia eseményeiről, az álláspontok ütközéséről, a felvetett javaslatokról.¹⁷

A montreux-i egyezmény tárgyalásos úton revideált egy korábbi békeszerződést. A magyar politikusok nem minden alap nélkül következtettek arra, hogy esetleg precedensként hivatkozhatnak rá a békés revízió, valamint a magyar fegyverkezési egyenjogúság megvalósítása során. 1936 októberében Paget, a brit vezérkar ezredese úgy vélte, hogy a magyaroknak népszövetségi úton, a törökökhöz hasonló utat követve kell elérniük a fegyverkezési egyenjogúságot. Amennyiben a magyar hadsereg növelését ilyen módon igyekeznének elérni, akkor ez a törekvés nem csak a brit hadügyminisztériumban, de a külügyminisztériumban is szimpatikus fogadtatásra találna.¹⁸ A magyar revíziós törekvések megvalósulása a kisantant államok ellenállása miatt nem történhetett meg a montreux-i modell szerint, a három szomszéd ország elfogadhatatlannak tartotta egy hasonló nemzetközi konferencia összehívását.

A montreux-i egyezmény aláírása után tovább javultak az angol-török kapcsolatok. A szorosok új ura Ankara lett, ezzel Törökország stratégiai helyzete nagyban felértékelődött. 1936 után mind a brit kormány, mind az Admirális fontosnak találta a baráti viszony további elmélyítését. E valóban kialakult jó viszony ellenére a második világháború alatt kisebb német és olasz hadihajók néhány alkalommal használták török engedéllyel a szorosokat, de egyébként Ankara zárva tartotta tengersizorokat. Miután 1945 januárjában a törökök megszakították a diplomáciai kapcsolatokat Németországgal, megengedték, hogy a szövetséges kereskedelmi hajók hadianyagot szállítsanak a Szovjetunió irányába.¹⁹

A hidegháború éveiben a szovjet fekete-tengeri hadiflotta rendszeresen használta a Boszporuszt és a Dardanellákat, de ugyanakkor az amerikai flotta rakétával felszerelt egységei is. A Szovjetunió többször is tiltakozott az 1960-as években az amerikai hajók áthaladása miatt, azonban a NATO-tagsággal rendelkező Törökország határozottan elutasította ezeket, arra hivatkozva, hogy a rakétákkal ellátott hadihajókra nem vonatkoznak a montreux-i egyezmény korlátozásai.

A hidegháború vége és a Szovjetunió megszűnése után úgy tűnt átmenetileg, hogy csökkent a szorosok szerepe a világpolitikában. Az ezredforduló óta újra megerősödő Moszkva azonban láthatóan ismét feleleveníti a cári Oroszország és a szovjet korszak déli irányú nagyhatalmi törekvéseit. Az

orosz diplomáciát nyilván zavarja, hogy a Fekete-tenger partvidékén lévő államok közül több amerikai befolyás alá került, vagy tagja lett a NATO-nak (Törökország, Románia, Bulgária), vagy igyekszik belépni a katonai szövetségbe, mint Grúzia.

Egyre többet szerepelnek a híradásokban a montreux-i egyezmény megsértésének állítólagos esetei. Oroszország több alkalommal bírálta az amerikaiakat, hogy a Földközi-tengeren állomásozó hadiflottájuk egységei ismételten megszegik a Montreux-ben kialakított korlátozásokat. A 2008-as grúzai háborút követően három nagy amerikai hadihajó szállított a szorosokon át humanitárius segítséget a vereséget szenvedett Grúziának. Közük volt a USS MOUNT WHITNEY, a hatodik amerikai flotta zászlóshajója is. Az orosz vádak szerint az amerikai hajók teljes tonnatartalma meghaladta az 1936-ban engedélyezett maximális 45.000 tonnát.²⁰ A másik gyakori orosz panasz az amerikai hajók 21 napnál tovább történő tartózkodásához kapcsolódik. Ilyen eset történt 2014-ben, amikor az USS TAYLOR rakétás fregatt a török partoknál zátonyra futott. Ezt megelőzően az krími válság nyomán megélnékül amerikai flottajelenlét váltotta ki az orosz külügyminiszter, Szergej Lavrov tiltakozását. A Pentagon természetesen visszautasította a vádakokat.²¹

A tengersizorok közel 80 évvel a montreux-i egyezmény megkötése után továbbra is a világesemények középpontjában állnak. A vízi útvonal geostratégiai jelentősége az ukrajnai válság kibontakozása óta egyre fokozódik. A Putyin vezette Oroszország nyilvánvalóan szeretné minél inkább betartatni a külső hatalmakat érintő korlátozásokat, és minél jobban távol tartani az Egyesült Államok hadiflottáját a saját érdekerületének tekintett fekete-tengeri térségtől. Hogy mennyire sikerül az oroszoknak a frissen megszerzett Krím-félsziget birtokában csökkenteni az amerikai befolyást, ez már a jövő kérdése.

Jegyzetek

¹ Anderson, R. C.: *Naval Wars in the Levant, 1559-1853*. Princeton University Press, Princeton 1952. 277-307. o.

² Anderson i.m. 553-555. o.

³ *Recollections of the passage of the Dardanelles by the British battle squadron in the European crisis of 1878*. In: *Naval Review*, Vol. XXVIII. No. 1, 1940 February. 65-94. o.

⁴ *A Gallipoliért folyó véres tengeri harcokról: WATTS, Anthony J.: The Royal Navy. An Illustrated History*. London, 1995. 104-109. o., *Potter, E. B.: Sea Power. A naval history*. Prentice Hall, 1960. 412-431. o., *Wilkinson, Norman: The Dardanelles. Colour sketches from Gallipoli*. London, 1915., *Hurd, Archibald – Basford, H. H.: The heroic record of the British Navy*. New York 1919

⁵ Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 279-280. o. Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada*. História, Budapest 1994. 303-306. o.

⁶ Az egyezmény megvitatása során a három nagyhatalom – Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország – mellett Törökország, Görögország, Jugoszlávia, Románia és Japán képviseltették magukat. A tengerszorosok kérdésében Szovjet-Oroszország küldöttsége is részt vett a tárgyalásokon, bár a békeegyezményt nem írta alá.

⁷ Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések, 1918-1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Kiadó, Budapest 1983. 387-388. o.

⁸ Edwards, Kenneth: *The Grey Diplomats*. Rich and Cowan, London 1938. 157. o., Flesch István: *Atatürk és kora*. Corvina Kiadó, Budapest 2004. 278-280. o.

⁹ Törökország és a tengerszorosok helyzetéről az 1930-as években: PRATT, Lawrence R.: *East of Malta, West of Suez. Britain's Mediterranean Crisis, 1936-1939*. Cambridge University Press, Cambridge 1975. 138-144. o., Halmosy i.m. 386-400. o.

¹⁰ *Command Papers 1929. Treaty Peace with Turkey and Subsidiary Documents*. Lausanne, 1923. H. M. S. O., London 1923

¹¹ Pratt i.m. 140-142. o.

¹² A konferenciáról és az egyezmény pontjairól magyarul: Halmosy i.m. 386-400. o., Diószegi i.m. 390-391. o.

¹³ Slocombe, George: *The Dangerous Sea. The Mediterranean and its Future*. London 1936. 139-143. o.

¹⁴ Angol nyelven az egyezmény: *Command Papers 5551. Convention Regarding the Regime of the Straits, with Protocol*. Montreux, July 20, 1936. H. M. S. O., London 1937

¹⁵ Meister, Jürg: *Soviet Warships of the Second World War*. MacDonald and Jane's, London 1977. 15-24. o.

¹⁶ Bredt, Alexander: *Weyers Taschenbuch der Kriegsmotten*. XXXIV. Jahrgang 1940. J. F. Lehmanns Verlag, München-Berlin 1940. 160-171. o.

¹⁷ A montreux-i konferencia eseményeiről és a felvetett problémákról a magyar külképviseletek vezetőitől: MOL, K 63, KÜM, 290. csomó, 1936-32/5-98. „A szovjet-török ellentét a Dardanellák kérdésében. Litvinov az ellentét elhallgatása mellett, Rüstü Aras érdekében. Állásfoglalás Montreux-ben. Az ellentét kirobbanása Moszkvában. Annak okai.” Moszkva, 1936. július 3. Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ jelentése. MOL, K 63, KÜM, 290. csomó, 1936-32/5-53. „Részletes jelentés a montreux-i konferenciáról.” Genf, 1936. július 14. Lippai Imre jelentése.

¹⁸ MOL, K 64, KÜM, 73. csomó, res. pol. 1937-35-207. „A brit vezérkar felfogása a magyar fegyverkezésről és annak végrehajtási lehetőségeiről.” London, 1936. október 28. Álgya Pap Zoltán katonai attasé titkos jelentése.

¹⁹ Halmosy i.m. 388. o.

²⁰ http://kitekinto.hu/europa/2008/09/08/feszultseg_a_fekete-tengeren

²¹ <http://m.cimkezes.origo.hu/nagyvilag/20140423-ujabb-amerikai-hadihajo-erkezett-a-fekete-tengerre>.

Somfai Balázs, PhD

egyetemi docens, PTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék
Családjogi és Szociális Jogi Csoport

Közvetítés, kicsit másképp

„Nem oldhatjuk meg a problémákat, ugyanazt a gondolkodásmódot alkalmazva, amellyel megteremtettük őket.”

(Albert Einstein)

Az elmúlt másfél évtizedben családjogászként és mediátorként azt tapasztaltam, hogy a családi (jog) viták jelentős részéhez a felek „önismeret” nélkül és egyéb a konfliktus megoldása szempontjából releváns tények és körülmények figyelmen kívül hagyása mellett viszonyulnak. Mindez, számos esetben, a közös kiskorú gyermek érdekeit is sérti.¹ Éppen ezért tartom fontosnak, hogy a konfliktushelyzetről, a konfliktusról és megoldási, feloldási, megközelítési lehetőségeiről néhány gondolatot megosszak.

1. A (jogi) konfliktus, konfliktushelyzet és az ember

A konfliktushelyzetek kialakulását az érdekelentétek kiéleződése idézi elő. Az emberi tevékenység, legyen szó gazdaságról, munkavégzésről, fogyasztásról vagy családról, magában hordozza a különböző érdekek szembekerülésének a lehetőségét.

Amikor hangsúlyozottan jogi konfliktushelyzetről beszélünk, akkor a társadalmi konfliktushelyzetek közül kiemeljük azokat, amelyeknek már a keletkezésük pillanatában is jogi vonatkozásuk van, azaz ahol jogilag is kifejezhető érdekek csapnak össze. A társadalmi konfliktushelyzetek köre tehát lényegesen bővebb, mint a jogi konfliktushelyzeteké.

A (jogi) konfliktushelyzet és a konfliktus közötti teoretikus elhatárolás alapja az érdeksérelem vagy érdekellentét, illetve a nyílt érdek-összeütközés közötti különbség. A konfliktushelyzetek száma jóval felülmúlja a konfliktusokét, mivel – szerencsére – nem minden jogi konfliktushelyzetből lesz valódi jogi konfliktus (például polgári per), hiszen az elhárításnak sokféle módja lehetséges (egyoldalú vagy kölcsönös engedmények, megegyezés stb.). A nyílt érdek-összeütközés rendszerint akkor veszi kezdetét, amikor valamelyik fél a békés megoldás lehetőségét elutasítja. Amennyiben nincs lehetőség a megegyezésre, úgy a vita megoldásához közvetítő személyre vagy intézményre van szükség. Ennek az igénybevétele jelenti – felfogásunk szerint – a jogi konfliktus kezdetét. A konfliktushelyzetet az is megkülönbözteti a valódi konfliktustól, hogy az

előbbi még magában hordozza az informális (azaz formakényszer nélküli) megoldás, a konfliktus elhárítás lehetőségét, míg a manifestálódott jogi konfliktus esetében rendszerint csak formális jogi megoldásról (például választott bírósági eljárás, egyeztetés, nemperes eljárás, polgári per) lehet szó. A konfliktus fejlődésmenetéből mindazonáltal nem zárható ki a megegyezés lehetősége sem. A jogszabályok nem zárják ki, sőt kifejezetten támogatják a békés megoldáshoz való visszatérést. Így például a felek a polgári per bármely szakaszában egyezséget köthetnek.²

Az érzelmileg jelentős és fontos kapcsolatok elvezetése, megszakadása, a válság- és konfliktus helyzetek – gyakran életünk velejárói. Általánosan elfogadott nézet, miszerint a pszichológiai fejlődés végezetül elvezet egy olyan állapotba, ahol többé nincs szenvedés, nyilvánvalóan téves. A szenvedés és a konfliktus is hozzátartozik az élethez, ezért nem szabad betegségnek tartani. Ezek az emberi lét természetes velejárói, úgy is lehet mondani, hogy a boldogság ellenpólusai.³ Tehát a konfliktus önmagában nem rossz vagy jó, pusztán életünk természetes része.

Jogászként és közvetítőként egyaránt azt tapasztalom, hogy a családi kapcsolatokban, (házasságban, párkapcsolatokban, házasság felbontása alatt és után és más hozzátartozói viszonyokban is) a felek sokszor nem egyszeri, alkalmi, hanem visszatérő, „tartós” konfliktussokkal küzdenek. Amellett, hogy elfogadjuk és tudjuk, hogy a konfliktus az élethez tartozó jelenség nem mindegy, hogy miként viszonyulunk hozzá.

Konfliktus vagy kommunikáció – mindkét esetben, pillanatról pillanatra, két pólus, két szemlélet, értékrend áll szemben egymással. Együttműködni akkor tudunk, ha egymás határait, „felségterületeit” tiszteletben tartjuk, és empátiával fordulunk egymás belső igazsága felé.⁴

A konfliktushoz való viszonyulást megelőzendő azonban feltehetjük a kérdést, miért kerülünk elkerülhetetlenül (is) konfliktusba, azaz mi a személy (ember) és a konfliktus (keletkezésének) kapcsolata. E tekintetben az interperszonális (családi) konfliktusok mentén érintem a konfliktusban álló személyek „belső kommunikációját” is.

2. A konfliktus alanya

Egy mindennapos családi (jog) vitában a konfliktus alanyai természetes személyek (házastársak, szülők, érintettek). De kik ezek a személyek valójában? Mit tudunk róluk? Mit tudnak ők saját magukról? Mit tudunk mi önmagunkról?

Természetesen a szociálpszichológia számos választ kínál a feltett kérdésekre, én azonban, alapul véve a szociálpszichológia eredményeit, az egyszerű logika mentén keresem a válaszokat.

A vitában álló fél természetes személy, akinek van családi- és utóneve, saját teste, férfi vagy női neme, életkora, munkája vagy éppen tulajdona. A jog a saját eszközeivel „reagál” a jogilag releváns tényekre, védi például az egyes személyi személyiségi jogait, emberi méltóságát, tulajdonhoz fűződő jogait és a nemek között egyenjogúságot hirdet.

A jog világán kívül meghatározzák többek között az embert gondolatai, múltbéli tapasztalatai, elvárásai, érzelmei (emocionális energiák), erkölcsi normája, ismeretei (mentális aktivitás eredményei illetve az ismeretek hiánya), előítéletei, emberi kapcsolatai, vallása, hitrendszere, igazságérzete (vagy annak hiánya), világnézete, értékrendszere.

Az embert hosszú szocializációs periódus tesz alkalmassá és képessé arra, hogy másokkal együttműködve cselekedjen. A szocializáció során a gátlás alá kerülnek az agresszív és szexuális késztetések, s az ember felnőtté válván bekerül a társadalmi együttélés gépezetébe.⁵

A felsoroltak a konkrét személy számra identitást (személyiséget) biztosítanak, amivel általában és akaratlanul is azonosíthatja magát (önazonosítás). Talán természetes reakció, hogy az ember a felsorolt identitás elemek védelmezésére törekszik, hiszen ezt a védelmet számos „elem” tekintetében a jog is biztosítja számára (pl. személyiségi jogok védelme). Azt is mondhatjuk, hogy így szocializálódunk. De miért akarjuk megvédeni identitás elemeinket (pl. véleményünket, hírnevünket, vagyontárgyainkat)?

Félelemből, hiszen ezek együttes összessége határol el, tesz láthatóvá, különböztet meg másoktól és határoz meg minket. (Érdekes ugyanakkor, hogy a társadalom, az oktatás, a család – jó esetben – párhuzamosan két elvárást közvetít, egyrészt merj önmagad lenni és különbözni – bontakoztasd ki tehetséged, élj lehetőségeiddel –, másrészt illeszkedj be és felelj meg a társadalmi normáknak).

A félelem intenzitása pedig függhet az identitás elemekkel való azonosulás mértékétől (pl.: félelem egy esetleges jogsértéstől és a nehezen kiszámítható helyreállítástól, félelem az igazságérzet esetleges csorbulásától, félelem a biztonságosnak vélt vagyoni, családi viszonyok sérülésétől, félelem a magánytól vagy félelem általában a jövő kiszámíthatatlan eseményeitől, akár a haláltól). E folyamat belső, intraperszonális kommunikáció útján zajlik.

Az intraperszonális kommunikáció belső folyamat, értelmi és érzelmi szintünkön folyik. A gondolkodás, a megértés, a valóság tárgyaival, jelenségeivel kapcsolatos viszonyunk gondolatainkban való tükröződését jelenti.⁶

Személyiségünk, identitásunk bármely elemét kívülről érő „támadás” esetén beszélhetünk interperszonális konfliktusról. Christopher W. Moore szerint a konfliktusokat öt nagy részre lehet osztani, az alternatív vitarendezés szempontjából: kapcsolati konfliktusok (zavaros kommunikáció, erős

érzelmek, negatív viselkedési formák hatására alakul ki), értékkonfliktusok (az eltérő értékrendszert, életszemléletet vallók közt alakul ki), strukturális konfliktusok (eltérő szabályzatok, struktúrák összeütközéséből adódik), információs konfliktusok (a valós, hiteles információ hiányából adódik), érdekkonfliktusok (az ellentétes érdekek egymásnak feszüléséből keletkezik).

A megkülönböztetés a konfliktus eredete alapján történik és az „eredet” azonosítása a konfliktussal való foglalkozás egyik első lépése. Egy azonban közös, eredetre való tekintet nélkül, hogy vélhetően a konfliktushelyzetbe kerülő személy identitásának valamely elemét érte sérelem és az erre adott válasz általában: „védelmi reakció”.

3. Konfliktushelyzetből konfliktus

Évekkel ezelőtt az egyik mediációs ülés hölgy résztvevője (nevezzük Zsuzsának) férje hűtlensége miatt párkapcsolati (kapcsolati és értékalapú) konfliktushelyzetbe került. Ez akkor identitását, önazonosságát (a másik iránt táplált érzelmeit, a hűség kötelezettségéről alkotott véleményét, igazságérzetét, a családi kapcsolatait stb.) sértette. A konfliktushelyzetet kiváltó cselekmény (a hűtlenség) dominánsan az érzelmeire hatott, de természetesen a gondolataira is. A bizalomvesztéssel járó érzelmi hatás volt az elsődleges (csalódás, fájdalom, harag, félelem, féltékenység, szorongás, egyszerűen a boldogtalanság érzése). Idővel azonban mentális folyamatok is „beindultak” – és függően attól milyen Zsuzsa személyisége, a hűtlenséghez, a párkapcsolathoz, a veszteséghez (stb.) fűződő aktuális „viszonya” –, váltott ki gondolat és érzelm alapú reakciókat.

Egy konfliktushelyzetben a védelmi reakció lehet aktív (cselekvés, tett, pl. mediátorhoz vagy ügyvédhez fordulás) vagy passzív (a konfrontálódás elkerülése vagy alkalmazkodás a helyzethez, mint ha semmi sem történt volna).

Az aktív védelmi reakciót befolyásolja, meghatározza a szándék, azaz a cselekvő által választott magatartással elérni kívánt cél. A konfliktusba kerülő személy szándéka szerint reagálhat az érdekszeütközésre harmonizációra való törekvéssel (pl. megbeszélés, békülés, megbocsátás, megegyezéses bontás/válás), de a „revans” szándékával is, a másik féllal szembeni győzelem céljával (pl. ismeretlen helyre költözés a közös gyermekkel, tényállásos bontás, bosszú stb.).

Ezen a ponton fontos, hogy a felek és esetünkben a hűtlenségtől szenvedő Zsuzsa milyen és milyen gyors segítséget kap ahhoz, hogy a konfliktushelyzetre saját – és családja – élete, jövője és békéje szempontjából mihamarabb a konstruktív szakaszba lépve, a harmonizációra való törekvéssel reagálhasson.

Az időnek természetesen jelentős szerepe lehet a pszichológiai „tárgyvesztés” feldolgozásának folyamatában. A veszteséget fel kell dolgozni, ehhez időre, önismeretre és szükség esetén szakemberre van szükség.

4. Több mint közvetítés

Egy vita, vagy akár rendszeres konfliktushelyzetek, konfliktusok felmerülése, esetleg elviselhetlenné válása során jó lenne tudni mi, miért történik velünk és tudni mit tehetünk mi magunk a megoldás érdekében.

A (jog) viták rendezésének egyik alternatívája hazánkban is a közvetítés (mediáció). A közvetítői tevékenység kétségtelen előnye az, hogy gyorsabban, békésebben, a közvetítő segítségével az érintett felek konstruktív együttműködése eredményeképpen érhető el megegyezés konkrét – de többnyire jogi – konfliktus esetében. De mi változik a közvetítői eljárás alatt a konfliktusban érintett személyben? Miért viszonyul másképp a konfliktushoz a közvetítés előtt, alatt és után? Miért változik a felek egymáshoz való viszonya az eljárás eredményeképpen? Milyen folyamatok mennek végbe a gondolataikban, érzéseikben?

A mediáció, családi csoport konferencia és egyéb konfliktuskezelési technikák több mint egy évtizedes gyakorlati alkalmazását alapul véve alakítottam ki saját megközelítésemet, amit „selfmed” módszernek nevezek. A „selfmed” az angol „self” (önmaga) és „mediation” (közvetítés, mediáció) szavak – részben rövidített – összetételéből adódik és képez mozaikszót. Arra utal, hogy a legtöbb vita, konfliktus kialakulásakor képessé válhatunk arra, hogy mi magunk (is) közvetítsünk a konfliktus érzelmeinkre, gondolatainkra, tetteinkre gyakorolt hatásai között, e hatások okait megvizsgálva és megértve másképp viszonyuljunk a konfliktushoz, végül békésebb reakciót kiváltva hozzunk megfelelő döntést.

Zsuzsa egy külön megbeszélés során – amihez természetesen férje is hozzájárult – azonosította, megnevezte a hűtlenség kiváltotta negatív érzéseit, érdeksérelmeit, majd az ezzel kapcsolatos gondolatait, félelmeit (féltékenység, csalódottság, bizonytalanság érzése, újrakezdéstől való félelem). Meghatározta, milyen identitás elemeket sért a hűtlenség (feleség, tulajdonos, igazság érzet, család stb.), és spontán miként védelmezné őket (ügyvéd, per, követelés, megegyezés elutasítása, stb.).

Felvázoltam a feleknek, hogy identitás elemeinket életünk során részben mi magunk hozzuk létre, teremtjük meg, alakítjuk. Azonban identitás elemeinkhez való túlzott mértékű azonosulás a rugalmasság elvesztését, az új helyzetekhez történő alkalmazkodás és újrateremtés képtelenségét okozhatja. Akik „válság helyzetben” sem képesek füg-

getlenedni érzelmi, gondolati vagy fizikai szinten identitás elemeiktől (merev ragaszkodás vagyontárgyhoz, személyhez, státuszhoz, munkához stb.), azokat az önazonosítás aránytalanul nehéz helyzetbe hozhatja egy konfliktus során (válás, válság, vita) és identitásuk mindenáron történő védelmezése törekszenek, többnyire felfokozott érzelmi és beszűkült tudatállapotban.⁷

Sokan túl nagy jelentőséget tulajdonítanak mások véleményének saját magukkal (és identitás elemeikkel) kapcsolatban, ezért érzelmeiket, gondolataikat és akár tetteiket is nagymértékben mások határozzák meg. Ilyenkor tipikusan a megfelelési kényszer, a bizonytalanság érzése és a hullámzó kedélyállapot az úr az öntudatra ébredés, az önbi-zalom és a kiegyensúlyozottság helyett. Természetesen, ha mások visszajelzéseit objektíven értékeljük, sok esetben tanulhatunk belőlük és nagymértékben hozzájárulhat a személyiség fejlődésünkhöz.

Családi konfliktusokban gyakori, hogy példánk-nál maradván a feleség a férj hűtlenségében elsődle-gesen identitás elemeinek csorbulását látja (hű fele-ség, szerető partner, családanya, tulajdonostárs stb.) és úgy érzi a tett őt minősíti és teljesen elutasító lesz. Ugyanakkor logikusan értelmezve a tett a férjet minősíti és esetleg a felek (házastársak) kap-csolatát. Ilyen megközelítésben esélye lehet a fele-ségnek a hűtlenség elutasítása mellet fókuszálni a kapcsolat helyrehozatalára, a változtatásra, a békü-lésre. A „velem, hogy lehetett ezt megcsinálni” megközelítés helyett a valóság megértése és újra értékelése kaphat teret.

Mindezek tisztázása azért is fontos, mert a vitá-ban álló feleknek képessé kellene válniuk arra, hogy megkülönböztessék a még elfogadható (konf-likthus) helyzeteket (amiért még érdemes konstruk-tívan tenni valamit) a már el nem viselhető helyze-tektől (amiken a legkisebb veszteséggel, a lehető legrövidebb időn belül szükséges változtatni).

Reális és előremutató döntéseket csak kiegyensú-lyozott helyzetben (békés érzelmek és gondolatok birtokában) lehet hozni. Zsuzsa megértette, hogy a hűtlenség és minden következménye ellenére, teljes értékű ember, aki saját maga alakíthatja sorsát és találhat lelki békére. Idővel érdemben reagált a konfliktusra és a saját és a család szempontjait is figyelembe véve férjével közösen határozták meg a család jövőjét.

A mediáció egyik fontos jellemzője, hogy a konf-likthus rendezése során nem a múlt eseményeire, hanem a jelenre és a jövőre koncentrálnak. Az én meg-közelítésemben, azonban nem csak megoldásra, hanem a megértésre is hangsúlyt kell helyezni. Tovább kell lépni és nem csak egy konkrét konf-likthus megoldása szempontjából, hanem általában a konfliktusokhoz való viszonyulásban kell a múlt sérelmeivel való foglalkozás és a jövőtől való félel-mek miatti aggodás helyett a jelenre fókuszálni.

Minimális önismeret nélkül, azonban úgy gondolom nehéz a konfliktusokat megérteni, azonosítani és a család, a gyermek érdekében, de még akár önérdékből is konstruktív, előremutató, tudatos, együttműködő megoldásokat találni. A továbblépés, a megbékélés, a fájdalommentes konfliktuskezelés és a boldogság szempontjából rendkívül fontos, hogy a vitában érintett személyek milyen mértékben illetve mennyi ideig azonosulnak az identitásuk sérelmére reagáló érzésekkel és gondolatokkal.

Amennyiben a felek hajlandók azonosítani, milyen identitás elemek jellemzik őket, miért félnek azok esetleges megsértésétől, mennyiben érinti a konfliktus létük valódi biztonságát, akkor könnyebben megérthetik spontán (védelmi) reakcióik logikáját és változtatni tudnak rajta.

Így talán tovább csökkenthető azon gyermekek, házastársak, felek, személyek száma, akik saját hibájukból (is) válnak – egyébként kezelhető – konfliktusaik későbbi „áldozatává”.

„Emberi lényként nagyságunk nem annyira abban van, hogy meg tudjuk változtatni a világot... hanem, hogy meg tudjuk változtatni önmagunkat”
Mahatma Gandhi

Irodalomjegyzék

Dr. Ádám Antal: Bölceletek, vallások, jogi alapértékek. PTE ÁJK, Pécs 2015

Csepeli György: Szociálpszichológia mindenkinek. Kossuth Kiadó, Budapest 2014

Erikson, E. H.: Gyermekkor és társadalom. Osiris, Budapest 2002

Herczog Mária (szerk.): Együtt vagy külön. KJK-Kerszöv, Budapest 2002

Dr. Howard C. Cutler – Őszentsége a Dalai láma: A Boldogság művészete felfordult világunkban. Trivium Kiadó, 2010

Kengyel Miklós: Magyar polgári eljárásjog. Osiris, Budapest 2013

Kőrös András (szerk.): Polgári Jog Családjog. HVG-ORAC, Budapest 2014

Kulcsár Kálmán: Szociológia. Kossuth Kvk., Budapest 1981

Jegyzetek

¹ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről. IV. Könyv, Családjog (továbbiakban: Csjk) 4:2. § (1) A családi jogviszonyokban a gyermek érdeke és jogai fokozott védelemben részesülnek.

² Kengyel, Miklós: Magyar polgári eljárásjog. Osiris, 2013. Budapest 6. o.

³ Vö. Jolande Jacobi: C. G. Jung pszichológiája. Animus, Budapest 2009

⁴ Ld. <http://emk.hu>

⁵ Vö. Csepeli György: Szociálpszichológia mindenkinek. Kossuth Kiadó, Budapest 2014. 20-21 o.

⁶ Vö. Kommunikáció és kultúra. In: Hidas J. (szerk.): Kultúra – viselkedés – kommunikáció. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1992. 9-26. o.

⁷ Fontos megjegyezni, hogy a közös kiskorú gyermek kivétel és – jelen megközelítésben – nem sorolható a szülők identitás elemei körébe, hiszen – optimális esetben – a szülő-gyermek kapcsolatban éppen az egészséges érzelmi, gondolati és fizikai kapcsolat megőrzése a cél.

Szentivány Zsóka
joghallgató

Gyermekmenyasszonyok a muzulmán világban

A gyermekházasságok gyakori jelenségnek számítottak a történelem során. Míg a mai Európában elképzelhetetlenek tarjuk, addig a világ számos országában máig elterjedt szokásnak számít. Tanulmányom célja, hogy bemutassam ezen – európai szemmel megbotránkoztató – jelenség történelmi gyökereit, főbb okait és következményeit, kapcsolatait az iszlám vallással, továbbá a gyermekházasságok elterjedtségének csökkentését célul kitűző nemzetközi és muzulmán kezdeményezéseket.

I. A nők helyzete az iszlámban

Ezen téma a mai napig vitákat szül, és súlyos kérdéseket vet fel világszerte. Milyen szerepeket szán az iszlám a nőknek, feleségeknek, leányoknak? Lesz valaha tényleges egyenjogúság az arab országokban férfiak és nők között? Vajon tényleg szabad akaratközlől viselik csadort vagy kötelezve vannak erre?

Az iszlám világgal és muszlim nők életével kapcsolatosan számtalan tévhit, előítélet létezik a nyugati emberek fejében. Ezek még olyan országokban is táptalajt lelnek, ahol a lakosság hazánkénál jelentősebb hányada e civilizáció valamely kultúrájából származik. A nők helyzetének kérdése különösen foglalkoztatja a nyugatiakat, de az iszlám világon belül is fontos társadalmi és politikai kérdéssé vált.

Nos, ahogy az arab világ nem teljesen egységes, úgy a nők helyzetében is megfigyelhetők eltérések. Míg Szaúd-Arábiában nem szerezhettek jogosítványt, addig az Emirátusokban néhányuk Ferrarit vezet; míg egyes államokban nem vállalhatnak munkát, máshol dolgozhatnak orvosként, üzletasszonyként vagy akár az állami szférában is. Vannak dolgok, melyeket a hazájukban nem tehetnek meg, más országokban igen. Itt szeretném megemlíteni egy kedves barátom történetét. Nemrég költözött Magyarországra Dubai-ból és szülei elkísérték az első alkalommal. Mélyen vallásos, perzsa családról beszélünk, ahol tiltott csador nélkül kilépni az utcára, feltűnően viselkedni nyilvánosan. Nos, mikor szülei megérkeztek, édesanyja először léphetett ki az utcára kendő nélkül (természetesen férje engedélyével) és itt, Pécs szívében, a Széchenyi téren csatlant el a pár első csókja nyilvánosan.

Az iszlám vallásban a család a muzulmán közösség magja, amely figyelemreméltó és sajátos szerepet tölt be egy erős, békés, boldog társadalom meg-

teremtésében. A Saría részletekbe menően tárgyalja és fogalmazza meg a családjogot, és mindent megtesz, hogy védje annak egységét, jólétét és békéjét. A család egy muszlim számára sokkal tágabb fogalmat jelöl, mint nekünk, európaiaknak. Nemcsak a házastársak, de a nagyszülők, nagybácsik, nagynénik, unokatestvérek és azok gyermekei is idetartoznak. A jó és folytonos kapcsolattartás a családtagokkal igen fontos, még akkor is, ha nincs közvetlen vérszerinti kapcsolat. A manapság Európában és Amerikában élő muszlim családok számára nagy kihívást jelent beilleszkedni egy liberálisabb közegbe, úgy, hogy közben megőrizték saját kultúrájuk, vallásuk normáit és betartsák tanításait. Ezen családok körében sokkal nagyobb a válások száma.

A Koránban a nőkre vonatkozó szabályok, tanítások a negyedik szúrában találhatóak. A muszlim családokban az anya választ párt fiú gyermekének. A házasság után az ifjú pár általában a férj családjánál telepszik le, az ifjú feleség az anyós gondjaira van bízva, aki a ház úrnője. Az anyák mindent elkövetnek, hogy a lehető legjobb feleséget válasszák ki fiuknak. Elsődleges kritérium a vallásosság, továbbá az ara lehetőleg legyen okos, szép, jól nevelt és jó családból származzon. A Korán pontosan szabályozza azt is, hogy a férfiak kikkel köthetnek házasságot. A házasságkötésnél fontos, hogy mindkét félnél meglegyen a szándék egy hosszú távú, kiegyensúlyozott családi élet megteremtésére. Itt fontos megjegyeznünk, hogy a nőket általánosságban nem illeti meg a szabad párválasztás joga. Ahogy a nők helyzetében, úgy a szertartásokban is megfigyelhető eltérés a különböző országokban. Míg Szaúd-Arábiában ragaszkodnak a tradíciókhoz, addig Tunéziában például elterjedtebbek az nyugati stílusú ceremóniák.

Vallási sajátosság a poligámia, azaz többnejűség. A Korán legtöbb négy feleséget engedélyez, ám ezeket pontos feltételekhez köti. Egy férfi egyidejűleg nem házasodhat össze két nővel, ugyanakkor eltérő időpontokban legfeljebb négy asszonyt vehet feleségül, feltéve, ha képesnek érzi magát arra, hogy egyformán igazságosan bánjon velük. A második házassághoz mindig ki kell kérni az első feleség hozzájárulását, amennyiben ez nem történik meg, a nő elválhat férjétől „annak hibájából”. Manapság a poligámia már kevésbé elterjedt szokás, leginkább a tradicionális, mélyen vallásos családokban maradt csak meg.

„Ha attól féltek, hogy nem tudtok méltányosan bántani a női árvákkal, akkor házasodjatok meg a néktek tetsző nőkkel: kettesével, hármasával, négyesével! Ám ha féltek, hogy nem tudtok igazságosak lenni egyszerre többhöz, akkor vegyetek feleségül csak egyet, vagy elégedjétek meg azzal, ami rabszolganőt a jobbotok birtokol. Ezzel tudjátok leginkább elkerülni azt, hogy igazságtalanul cselekedjétek.” (Korán 4:3)

Az is fontos, hogy a férfi megpróbálja egyformán kifejezni szeretetét feleségei felé – bár ez, mint tudjuk, nagyon nehéz, hiszen nem lehet négy különböző feleséget ugyanúgy szeretni. Még ha a férj szívében nem is érez így, a látszatot fent kell tartania, hogy ne bántsa meg feleségeit.

„Képtelenek lesztek arra, hogy igazságosak legyetek asszonyaitok iránt, bármennyire is törekednétek erre. Ám ne forduljatok el teljesen valamelyik feleségetektől úgy, hogy bizonytalanságban hagyjátok őt.” (Korán 4:129)

A poligámiával kapcsolatban szeretnék megosztani egy személyes tapasztalatomat. Tanulmányaim kapcsán volt alkalmam eltölteni néhány hetet Montenegróban, ahol a lakosság közel 20 százaléka iszlám vallású. Egy kirándulásunk alkalmával (közel az albán határhoz) megfigyeltem egy férfit, aki egy népes nőkből és gyermekekből álló kísérettel járta a várost. Az asszonyok mind-mind feketében, arcukat részben eltakarva jártak. Ahogy az egyik hölgy gesztikulált észrevettem, hogy karja telis-tele volt vastag aranykarkötőkkel, méretes gyűrűkkel. Kísérőm csodálkozásomat látva elmondta, hogy e közösségekben, ha egy asszony és férje között „kenyértörésre” kerül a sor, a feleség a háztartásból nem vihet magával semmit, csak azt, ami rajta van. A férj felesége – feleségei – iránti tiszteletből ajándékozza meg asszonyát minél több értékes csecsebecsével, ékszerrel hogy ezzel is biztosítsa annak státuszát.

A Korán és a szunna pontosan megfogalmazza a férj és feleség közti kapcsolat sajátosságait, melynek elsődleges célja a családi béke és egyensúly megteremtése. „És a jelei közé tartozik az, hogy saját magatokból feleségeket teremtett nektek, hogy velük lakozzatok. És szeretetet és irgalmat rendelt el közöttetek.” (Korán 30:21)

A házastársaknak törekedniük kell az egymás közötti bizalom megteremtésére, egymás iránti szeretetük kifejezésére. Fontos a hűség, melynek be nem tartását a Korán súlyosan bünteti. Botütések, kirekesztés a családi közegből, súlyosabb esetekben megkövezés. Ugyanakkor nemcsak a hűtlen felet, hanem a rágalmozókat is szigorúan bünteti. Alapvetően a muszlim jog ősi szankciói eltérnek az Európában megszokottaktól, leginkább a talio-elve emlékeztetnek.

Az iszlám vallásjog szerint a menyasszonnyal nem jár hozomány, mely kizárja, hogy egy nőt a vagyonáért vegyenek el. A hozomány (mahr) kizárólag a nő kapja a férfitől ajándékként és ezzel teljes egészében rendelkezhet is.¹ Ha a nőnek a házasság éve alatt saját vagyonának egy részét is fel kellene használnia saját ellátására, azt a férj adósságának jegyzi fel, amit rövid időn belül vissza kell fizetnie feleségének.

A Korán szerint a fiú- és leánygyermek között nincs különbség, sajnos azonban az arab világban a

mai napig tapasztalható, hogy a fiúk érkezése nagyobb örömet vált ki. Ezt bizonyítja az is, hogy örökléskor a fiúgyermek kétszer annyit kap, mint a lány. Ez annak az iszlám kultúrában mély gyökereket eresztett felfogásnak is köszönhető, hogy a férfiak képesek pénzt keresni és a családjukat eltartani, a lányok bármennyire is okosak, idős szüleiknek nem tudnak kellő támaszt nyújtani.

A gyermeknevelés a muzulmánok számára igen fontos kérdés, hiszen Allah ajándékának tartják számon a férj és feleség számára, aki örömet szerez szüleinek. A Korán azt tartja ideálisnak, ha a gyermek első éveit szorosán édesanyja mellett tölti. A fiúgyermek 7-8 éves koruktól kezdve fokozatosan kerülnek át apjuk felügyelete alá.

A nők becsületének megőrzése nagyon fontos a család számára, hiszen elsősorban az ő hírnevüket kockáztatja. A lakásokban a nők számára külön szobákat tartanak fent, férfi vendégekkel nem érintkezhetnek. Ha valamilyen oknál fogva el kell hagyniuk a lakást, öltözetükkel nem kelhetnek feltűnést, férjük engedélyével távozhatnak. Ügyelniük kell öltözködésükre, mozdulataikra, viselkedésükre. E részben szeretnék kitérni a nemzetközi környezetben erősen vitatott és megosztó kérdésre, a csador viselésére. A vallásjogi előírásokon és kötelezettségeken kívül a nők helyzete nagy különbségeket mutat az egyes muszlim országok között, sőt egyazon ország váltakozó kormányzásának időszakai alatt is. Ezek az eltérések azonban nem az iszlámból erednek, hanem sokkal inkább a különböző kultúrák szokásain és irányelvein alapulnak. Ahogy Betti Mahmudi önéletrajzi könyvében² is leírja, férje viselkedését nagymértékben meghatározta, hogy a világ mely részén éltek. Amerikában az asszony „amerikai” feleség volt, míg Iránban „muszlim feleségként” alá volt rendelve férjének, csadort viselt, engedély nélkül nem léphetett ki az utcára, férfi kísérel nélkül külföldre sem utazhatott.

A 19-20. században az afgán nők legnagyobb részének ismeretlen volt a burka. A 20. század elején vezették be ismét, mikor az uralkodó elrendelte, hogy háremhölgyei és feleségei (mintegy 200 hölgyet érintett) a palotán kívül kötelesek viselni ezt a ruhadarabot, hogy a köznép illetlen sóvár tekintete ne illesse őket. Ezek gazdagon hímzett selyem ruhadarabok voltak és az ötvenes évekre a felsőbb társadalmi rétegek divatjává vált. Az 1996 őszi hatalomra került tálib rendszer vezette be, minden nő számára kötelezően, a leányoknak 10-12 éves koruktól kellett hordaniuk.³ A tálibok szó szerint értelmezve a Koránt a 7. századi állapotokat kívánták visszaállítani Afganisztánban. A nők nem dolgozhattak, a leányok nem járhattak iskolába. Bezárták az általános műveltséget oktató tanintézeteket és csak a rendszer elveihez hű férfiak taníthattak hitismereteket és csak fiúgyermek számára. 2014-ben a szélsőséges dzsihadista Iszlám Állam számos

nőt és asszonyt végeztetett ki, mert azok nem viseltek a niqab-ot kesztyűvel. A csoport magát kalifátusnak kikiáltva a világ minden muszlimja fölött vallási fennhatóságot követel, és a világ muszlimok által lakott régióinak jelentős részét közvetlen politikai fennhatósága alatt kívánja egyesíteni a Levante térséggel kiindulva (mely magában foglalja Jordániát, Izraelt, Palesztinát, Libanont, Ciprust és Törökország déli részét).

Ahogy Afganisztánban, úgy Iránban is megfigyelhető, hogy a nők viseletét hogyan változtatja a politika. Mohammad Reza Pahlavi sah nyugati mintát követő modernizációs politikájának sok ellensége volt. Amikor ennek jegyében államilag betiltatta a kendő viselését, sok asszony hetekig, hónapokig nem tudott kimenni az utcára, hiszen sokak számára a vallás egybefonódott a hidzsáb viselésével. Nélküle utcára lépni kellemetlen volt számukra, hiszen ez a hit egyfajta megnyilvánulása. Ezt az időszakot igazolja Barbara Mosallai Bell⁴ önéletrajzi kötete is, mely részletesen mutatja be a rezsimet. Ebben az időszakban egy iráni férfi számára a szőke, porcelánbőrű amerikai feleség státuszszimbólumnak számított. 1979-ben, mikor Khomeini ajatollah iszlám forradalma győzött, egyik napról a másikra tér vissza a régi rend egy szigorított, fegyveres hatalommal és elnyomással párosított változata. Ahogy Afganisztánban a tálibok tették, Iránban is megcsorbították a nők jogait. Napjainkban a kendő viselése nem kötelező Iránban. Barátaim elmondása szerint a fiatal, tanult, városi nők többségében elutasítják viselését, mások egyedi, divatos formában hordják, míg vannak azok, akik a konzervatív viselet hívei. Az állami intézményekben, mecsetekben, szent helyeken és a konzervatívabb körökben még mindig elterjedt a hidzsáb konzervatívabb fajtájának, a kimar és csador viselete. Iráni barátnőm, Naghmeh büszkén mutatta személyi igazolványát, melyen kendőt visel (hivatalos iratokon kötelező), ám ő maga a való életben elutasítja viselését. Dr. Anwar Klára muszlim vallásjogász, az MME hittanára tökéletesen megfogalmazta ezt a nézetet: „A kendő viselete egyáltalán nem kötelező, felvétele eleve a muszlim nőnek szívéből kell, hogy fakadjon, azaz a hit szívből eredő külső megnyilvánulása.” Tehát a kendő, vagy fátyol viselése egyfajta hitvallás, a hit külső megnyilvánulása, vallási jelkép.

Franciaországban 2004 tavaszán fogadták el azt a törvényt, amely tiltja a vallási jelképek viselését az állami fenntartású közoktatási intézményekben. A belga Maaseik városában 2006 óta tilos a niqab viselete. 2010. július 13-án a francia parlament alsó házában elsöprő többséggel hagyták jóvá azt a törvényjavaslatot, mely tiltaná a teljes iszlám fátyol nyilvános viselését. Az 557 fős Nemzet Gyűlésben 335-en szavaztak a törvényjavaslat mellett, míg csupán egy ember ellene.⁵ Hogy e tiltások milyen

mértékben hatnak offenzívan az iszlám követőire és ütköznek a vallásszabadság alkotmányos elvébe, az már más kérdés.

E kiterő után visszatérnék ahhoz, hogy miként szabályozza, részesíti előnyben a Korán a család egységét.

A muzulmánok számára a válás az egyik legmegvetettebb eszköz a házastársak közötti problémák megoldására.

„Ha félték, hogy szakításra kerül sor közöttük, akkor küldjétek hozzájuk egy döntőbíró a férj családjából, egy másik döntőbíró a feleség családjából! Ha ők ketten ki akarnak békülni, akkor Allah megbékélést fog szorgalmazni közöttük. Allah Tudó, és Hozzáértő.” (Korán 4:35)

Kimondása csupán a férj joga, a feleség erre csak javaslatot tehet. Jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy miért csak a férj jogosult a válást kimondani. A férj az, akire a család anyagi terhei hárulnak, ő fizeti meg a hozományt (mahr), vállalja az erkölcsi felelősséget családtagjai tetteiért a közösség előtt. Tehát ő viseli a házasság „terheit”. A válás kimondásával életbe lép a házassági szerződések erre vonatkozó része, mely esetben sokszor a feleségnek jókora kárpótlás jár, sőt a férj sok esetben még felesége tartásdíját is köteles fizetni. Ha férj fizikai vagy szellemi állapotában esetleg váratlan változás következne be, az asszony bírósághoz fordulhat, ám ezen esetekben sem mondhatják ki a válást a férj helyett.

Közös megállapodással is végbemehet, ám ez a feleség számára előnytelen feltételekhez vezethet. „Ha egy asszonynak félnie kell attól, hogy a férje rosszul bánik vele, vagy huzamosan elhanyagolja őt, akkor nem róható föl vétkükül, ha békés megegyezésre jutnak egymás között. A békés megegyezés jobb a viszálykodásnál. Az emberi lélek azonban hajlamos a kapzsiságra.” (Korán 4:128)

A házasság megszűnése után a feleség bizonyos ideig nem köthet újabb házasságot, melynek célja a születendő gyermekek apjának pontos meghatározása (ezt az időszakot nevezzük iddának). A válás után a gyermekek az apa felügyelete alatt maradnak.

Mint láthatjuk a vallás és a muszlim jog a családok életébe mélyen beférkőzik és szabályozza azt. Sokszor az asszonyokkal való bánásmód embertelen formákat ölthet, melyek széleskörű megbotránkozáshoz vezetnek. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy az iszlám kultúrát övező misztikus légkör gyakrabban kerül a figyelem középpontjába és olykor hajlamosak vagyunk megfélemleni róla, hogy családon belüli erőszak nem csak az arab kultúrában létezik. Úgy gondolom, hogy egy kultúrát, vallást, társadalmat sem szabad elítélnünk és bekatégorizálnunk, hiszen mindennek megvannak a maga szépségei és árnyoldalai. Az arab nők egyenjogúságra törekvésében fontosnak tartom a

szaúdi hercegnő, Ameer al-Taweel példáját, aki élete céljának tűzte ki a szaúdi nők helyzetének javítását. A hercegnő támogatja a női egyetemek alapítását, a nők taníttatását, munkába állását és jelenleg azon fáradozik, hogy elérje, hogy Szaúd-Arábiában is szerezhessenek a nők jogosítványt. Férje, Al-Waleed bin Talal herceg és szaúdi iparmágnás, maga is teremt munkahelyeket nők számára és saját cégénél is segíti előbbre jutásukat. Természetesen megkérdőjelezhető, hogy a hercegnő valóban individuálisan dönt-e cselekedetei felől, vagy a szaúdi királyi család használja „bábjaként” az ország erényeinek népszerűsítésére. Mindenesetre, ha cselekedeteivel már csak néhány szaúdi nő helyzetét is megkönnyíti, az mindenképp pozitív példával szolgál.

Úgy gondolom, e törekvések, még ha egy társadalmat nem is tudnak megváltoztatni, de emberek ezreinek szolgálhatnak jó példával és mutathatnak egy új, emberibb utat.

II. Gyermekházasságok és az iszlám jog

1. Házasságkötés

A házasság az iszlámban egy szerződés (nikah) két ember között, melyben a menyasszony kijelenti, hogy a házasság szabad akaratából történik. Ez egy hivatalos, kötelező érvényű szerződésnek tekinthető, mely szerves része az iszlám jognak és felvázolja a menyasszony és a vőlegény jogait és kötelességeit. A szerződés érvényességi kelléke két muzulmán tanú. Mind a házasság, mind a válás szabályai jelentőse különbözhetnek országonként a kodifikált jog és a joggyakorlat iskolája alapján.

Az szokásosan követett „síríg-tartó” házasság mellett létezik egy bizonyos ideiglenes házasság, azaz *zawāj al-mut'ah*, amely a síita iszlám Twelver ága számára megengedett meghatározott időre. E formában mind a hozományt, mind a házasság időtartamát előre meg kell határozni. Magánjogi szerződésnek tekinthető, melyet írott vagy szóbeli formában kötnek. A házasság e típusát már az iszlám előtti arabok is gyakorolták, manapság úgy tekintenek rá, mintha a promiszkuitás leplezésére kötöttet volna. Továbbá létezik az úgynevezett *Nikah al-Misyar*, amely egy olyan típusú házassági szerződés, amely kizárólag azzal a céllal jött létre, hogy a párnak szexuális kapcsolatot engedélyezzen (halaal).⁶ Másképp az utazók házasságának is nevezik. Egy ilyen típusú kapcsolatban a felek több a „megszokott” házassághoz fűződő családjogot s élvezhetnek, mint például az együttlés, az éjszakai egyenlő elosztása a feleségek közt többnejűség esetén, a feleség joga a lakhatás és házvezetéshez szükséges anyagi javakhoz (*nafaqua*), a férj joga az otthonteremtéshez. A Misyar házasság beleillik a Salafi törvény házassági jogába azzal a feltétellel,

hogy teljesíti a Sariah házassági szerződési jogának követelményeit, így:

- megállapodás a két fél számára,
- két jogi tanú (*shahidain*),
- a férj teljesíti Mahr-fizetési kötelezettségét a feleség felé a megállapodott mennyiségben,
- a házasság ideje nincs meghatározva,
- *Shuroot*, amely minden olyan kikötés, melyben a két fél a szerződésben megállapodik, és az összhangban van a muszlim házassági joggal.

A Misyar-ral kapcsolatban Yusuf Al-Qaradawi professzor megjegyzi, hogy bár nem támogatja a házasság e formáját, elismeri, hogy legális, mivel megfelel a házassági szerződés követelményeinek.⁷

Az Iszlámban a házasság manapság nem kötelező. Erre példa Isa próféta története, aki nem élt házasságban és gyermekei sem születtek.⁸ Azonban a Sunnah iszlámban a házasság egy jogi aktus, mely erősen ajánlott.

Az Iszlám előtti Arábiában a házasságkötésnek különféle gyakorlatai léteztek. Ebben az időben megkülönböztetünk megállapodáson és öröklésen alapuló házasságot, foglyul ejtett nők megvásárlása és nővételt, valamint a fentebb tárgyalt ideiglenes házasságot.⁹ Ezen időszakban a nők nem hozhattak döntéseket saját meggyőződésük alapján még házasságuk felett sem. A házassági szerződést, valamint a gyermekek felügyeletét kizárólag a férj határozta meg. Inkább a férj vagyontárgyaként tartották őket számon mintsem emberként. A feleséget örökíthették és elköltöztethették a férj illetve annak családja kívánsága szerint. Miután a férj meghalt, a feleségnek nem volt választása, kivéve ha szabadságát megfizethette, ám ez a legtöbb esetben lehetetlennek bizonyult. Az egyik legkülönlegesebb gyakorlatnak számított, amikor a férj halálakor annak fia megörökölte feleségét (a saját anyját).¹⁰ Az öröklés útján történő házasság, valamint a vérfertőzés elterjedt szokás volt Arábiában, beleértve Mekát és Medinát. Ha az elhunyt férj fia nem akarta feleségét (anyját), a nő kénytelen volt elhagyni otthonát és egy évig egy kunyhóban élt, amely sötét és nagyon rosszul szellőző volt. Mekában a feleséget megbüntették, amennyiben nem volt hajlandó saját fiával hálni.

Később változás következett be a nők helyzetében, ugyanis Arábiában elismerték őket emberi lényként, kiknek egyetlen feladata a férfi szolgálata. Emberek voltak, bár nem élvezték azokat a jogokat, amelyeket a férfiak és egyenlő bánásmódban sem részesültek. Gyakori volt, hogy az újdonsült édesapa felháborodott, mert leánygyermek született. A lány születését rossz ómennek tekintették, féltek, hogy szegényt hoz a családra.

A házasság leggyakoribb formája az Iszlám előtt a leendő férj és a leendő feleség családja között létrejött megegyezés volt. A házasság létrejöhett

törzsön belül, vagy két különböző törzs családjai között. Utóbbi esetben a nő elhagyta családját és a férj törzséhez költözött. Ilyenkor a férj törzse megtartotta a gyermekeket, kivéve, ha a megegyezésben benne foglaltatott, hogy a feleség törzséhez kerülnek. Más esetekben a nő törzsén belül házasodott, vagy egy olyan idegenhez ment hozzá, aki hajlandó volt törzsében élni. A törzsön belüli házasság célja az volt, hogy biztosítsa a pár gyermekeinek védelmét és azok „birtoklását” törzsön belül.

A házasság másik gyakorlata az ún. „fogoly-házasság” volt vagy Baal, ahogy régen ismerték. Ez leggyakrabban háborúk idején történt, amikor a nőket más törzsek foglyul ejtették és eladták a mekkai piacon.¹¹ A piacról őket házasság vagy rabszolgaság céljából értékesítették. A fogságba ejtett nők esetében a férj teljes kontrollt élvezhetett a feleség felett. Nem volt szabadságuk, férjük és gyermekeik parancsait kellett követniük. Férjük kizárólagos tulajdonává váltak, nem volt joguk elválni, sem férjüket visszautasítani. A férj abszolút hatalmat élvezett felettük beleértve a kizárólagos jogot a válásra. A férfi a nő tulajdonosa, ura volt.

Feleséget vásárolni is lehetett (nem egyenlő azal, amikor a nőt a rabszolgapiacon vették), ez a házasság hagyományosabb gyakorlatának számított. Ebben az esetben a vőlegény vagy a vőlegény apja Mahr-t vagy ajándékot fizetett a nő családjának. E nők ugyanabban az elnyomásban részesültek, mint azok, akiket a rabszolgapiacon vettek. Teljes mértékben ki voltak téve férjük utasításának, nagyon kevés joguk volt.

Mohamed próféta később megreformálta a házassági gyakorlat közös szabályait és eljárásait. A megegyezésen alapuló illetve a „fogoly-házasság” szabályait jelentősen megreformálta, egy sor szigorú szabályt és előírást léptetett életbe. A nővásárlást és az öröklésen alapuló házasságot megtiltotta. A Koránban több szúra jelzi e gyakorlatok tilalmát: „S ne nemezzetek, kiket apáitok nemzettek az asszonyok közül, hacsak eddig meg nem történt (a múltban). Lám! Ez ledérség, irtóztató és rossz út. Megtiltattak néktek anyáitok, leányaitok, nővéreitek, apai nagynénéitek, anyai nagynénéitek, fivéretek leányai, nővéreitek leányai, anyáitok, kik szoptattak titeket (szoptató dajkák), tejtestvéreitek, asszonyaitok anyja, nevelt leányaitok, kik a ti gondoskodásotokban (állnak), (s kik születtek) asszonyaitoktól, s kiket befogadtatok. S ha nem fogadtátok be őket-hát nem vétség számotokra (a nevelt leány). (Megtiltattak) néktek feleségei fiaitoknak, kik ágyékokból (jöttek), s hogy összegyűjtsetek két nővért, hacsak eddig meg nem történt, ímé! Allah az Irgalmas a Könyörületes. (Megtiltattak néktek) a jótét lelkeket (minden házas) asszonyok, kivéve mit jobbotok bír. Megírta ezt Allah rátok. Megengedte néktek, mi ezek mögött leledzik, hogy vágyjátok vagyontok által a jótét lelkeket (tisztá házasságot),

s néma kicsapongást. S kiket élveztek (asszonyokat) közülük, hát adjatok meg hozományukat (részüket) kötelezően! Nem vétek számotokra, amiben ki egyeztek a kötelező rész (megadása) után. Lám! Allah Mindenttudó, Bölcs.” (Korán 4:22-24)

E szúrából egyértelműen kitűnik, hogy a muszlim férfi nem házasodhat anyjával, nevelőanyjával, nagyanyjával, lányával, húgával, apja és anyja lánytestvéreivel, testvére lányával, nevelt lányával, felesége anyjával és fia feleségével.

A pre-islám jog nem tartalmazott korlátozást a férfiak számára párválasztás és válás tekintetében. Az iszlám jog azonban korlátozta a poligámiát (Korán 4:3). A pre-islám korban a férfi megkérdőjelezhetetlen fölényel bírt felesége felett, az iszlám jogban azonban a nő bizonyos értelemben érdekeltté vált házasságkötéskor. Korábban a hozományt a menyasszony árának tekintették, míg később menyegzői ajándékként tartották számon, ami a nő tulajdonát képezte. Az iszlám jogban a házasság már nem egy állapotot, hanem egy szerződést jelentett olyan lényegi elemekkel, mint a férj ajánlata, a feleség beleegyezése és a hozomány mértéke. Ekkor a nő beleegyezése már elengedhetetlen volt. Továbbá az ajánlatnak és az elfogadásnak két tanú jelenlétében kellett történnie. A férjnek nem volt szabad elhagynia feleségét csak azért, mert egy másik nő tetszett neki.

2. A házassági szerződés megkötése

A házassági szerződés megkötése mindig a wali, azaz gyám közreműködésével történt, nem közvetlenül a menyasszony és vőlegény között zajlott. A nő gyámja csak szabad muszlim lehet, általában a nő férfi rokona, legtöbb esetben az apja. Figyelemre méltó a Hanafi iskola gyakorlata (az első és a legnagyobb az klasszikus iszlám iskolái közül), mely kimondja, hogy a menyasszony beleegyezése is szükséges, amennyiben elérte a pubertás kort. Továbbá azt tartják, hogyha a menyasszonyt házasságra kényszerítették a pubertáskor elérése előtt, lehetősége van a házasságot semmissé nyilvánítani, amennyiben akarja. Ha a menyasszony hallgat a kérdésben, például mikor a wali kifejezi szándékát, hogy hozzáadja egy bizonyos férfihoz, és ő ezt kifejezetten nem ellenzi, úgy tekintenek rá, mintha azt elfogadta volt.¹² Jany is kifejezi tanulmányában, hogy a felek beleegyezése fontos érvényességi kellék, ám a részleteket illetően az iskolák nem jutottak konszenzusra.¹³ Abban egyetértés mutatkozik, hogy a férfiak esetén a nagykorú, mentálisan ép szabadok beleegyezése számít, nők esetében az álláspontok viszont már eltérnek egymástól. Egyetértés mutatkozik abban, hogy a kiskorú fiút és leánygyermeket apja kiházásíthatja beleegyezésük nélkül is. A kiskorúak nevében gyámjuk által kötött házasság azonban utólag megszüntethető, feltéve,

hogyan felel a nagykorúságot elérték és a házasságot nem hálták el. Hogy mikortól számít nagykorúnak a fél, szintén nem mutatkozik egyetértés. A sáfíták és a hanbaliták szerint mindkét nem esetében a 15. életév betöltése, a málikiták esetében a 17. életév betöltése jelenti a nagykorúságot, míg a hanafiták szerint lányoknál 17., fiúk esetében 18. életév betöltése. Ugyanakkor a legkorábbi időpontot lányok esetében 9., fiúk esetében 12. életév betöltésében határozták meg. Abban azonban mind-egyik iskola egyetért, hogy a havi vérzés és a terhesség a nagykorúság elérésének tekintendő.¹⁴

3. A gyermekházasság fogalma, gyökerei az iszlámban

Az UNICEF definíciója szerint gyermekházasságnak minősül minden olyan formális vagy informális házasság, amely az egyik fél 18. életévének betöltése előtt kötött.¹⁵ A törvény által előírt házasságkötési korhatár számos országban 18 év alatt van, sok esetben a jogszabályok megengedik kiskorúak házasságkötését, amennyiben az szülői illetve gyámhatósági beleegyezéssel történik, különösen igaz ez a tinédzserkori terhesség esetében. Hazánkban az Új Polgári Törvénykönyv IV. könyve értelmében: „A gyámhatóság a tizenhatodik életévét betöltött korlátozottan cselekvőképes kiskorúnak a házasságkötésre jogszabályban meghatározott esetben engedélyt adhat.”

A törvények célja a beleegyezési korhatár meg szabásával az, hogy a szexuális kizsákmányolástól, megelőzze a gyermekkereskedelmet és a gyermekházasságot. E veszélynek mind a fiú és leánygyermek ki vannak téve, utóbbiak jelentősen nagyobb mértékben, legtöbbször rossz társadalmi-gazdasági helyzetből származik. E házasságokban általában az egyik fél kiskorú, az esetek többségében a leányok, akik a gyermekkori eljegyzés vagy terhesség miatt kényszerültek házasságkötésre. A gyermekházasságok kötésének motorja legtöbbször a szegénység, hiszen a leendő férj illetve annak családja jelentős összeget fizet olykor a menyasszony rászoruló családjának. Azonban az okok között nem kizárólag az anyagi javak szerepelnek, hanem olyan kulturális hagyományok és törvények, melyek lehetővé teszik a gyermekek házasságát, továbbá vallási és társadalmi nyomás, a helyi szokások, félelem a hajadonságtól vagy nőtlenségtől, írástudatlanság és az a felfogás, hogy egy nő egyedül képtelen dolgozni, pénzt keresni és ellátni magát és családját. Természetesen e felfogás nem a mi európai társadalmunkra jellemző, hiszen itt sokan úgy látjuk, hogy egy nő képes dolgozni, családot fenntartani, akár nagy multinacionális vállalatokat irányítani, sőt gyermeket szülni férj nélkül mesterséges megtermékenyítés útján. Egyes társadalmakban ez elképzelhetetlen, így Afrika bizonyos térsé-

geiben, Dél-Kelet Ázsiába, Dél-Amerika bizonyos területein és Óceániában. E területekre fejlődő országokként tekintünk.

A történelem során a gyermekházasságok elfogadottak voltak, sok helyen már-már szokás volt tizenéves korban házasodni. Az ókori társadalmakban, így a görögöknél és rómaiaknál, az átlag életkor rendkívül alacsony (40-45 év volt), így természetesnek tűnt, hogy az emberek 12-16 éves korukban házasodtak és alapítottak családot. A Császárkori Kínában például a gyermekházasságok számítottak normálisnak. Friedman állítja, hogy a házasság megszervezése és elrendezése a menyasszony apjának vitathatatlan előjoga volt az ókori Izraelben.¹⁶ Itt a lányok sokszor 15 éves koruk előtt házasodtak.

A vallás minden társadalomban rendkívül nagy szerepet játszott a házasság kötési gyakorlat kialakításában. A keresztény egyházi törvények tiltották a pubertáskor előtti házasságkötést, míg a hindu védikus írások felnőttkorhoz kötötték, ami a pubertáskor kezdetétől számított három év után következett.¹⁷ Ezzel szemben néhány iszlám gyakorlat engedélyezte a leányok kiházását már tíz éves koruk előtt. Például Mohamed próféta harmadik felesége, Aisha csupán hat éves volt házasságkötésének idején.¹⁸ A Korán így vélekedik a házasság kötés idejéről: „Tegyétek próbára az árvákat, míg el nem érik a nemzést (házasságra nem érnek), s ha meglelétek közöttük az égi jelet (megérték), hát fizessétek meg nekik vagyonukat, és ne nyeljétek el azt tékozlóként, hevesen, (attól tartván), hogy felétek nőnek. „ (Korán 4:6) „S ki nem képes közületek (megengedni magának), hogy a jótét hívő (asszonyokkal) nemezzék (párosodjék), hát (tegye) azzal kit jobbja bír, a hívő (szolga) leányaitok közül.” (Korán 4:25)

E szűrak értelmében az leányok házasságra érnek, amint nemzőképesek lesznek. Továbbá gyámjuk dönthet arról, hogy milyen korban házasodjék. „Ne közeledjétek az árva vagyonához, kivéve azzal, mi neki jobb addig, míg el nem éri érettségét! Adjátok meg a teljes mértéket és súlyt igazsággal! Ne bízz meg senkit, csak azzal mi képessége! S ha mondotok (valamit), hát teljesítsétek, még ha az egy rokon (kárára is válik), s Allah szövetségét megtartsátok! Ezt rendelé el Ő néktek, hátha tán emlékeztek.” (Korán 6:152) „Örökök hagytuk az embernek, hogy szüleivel illendő módon bánjon. Mivel anyja kényszerből volt terhes és kényszerből szülte őt a világra. A vele való terhességtől az elválasztásig harminc hónap van. Míg eléri ereje teljét és eléri a negyvenedik évét azt mondja: „Uram! Ösztönözz engem, hogy hálás legyek a Te kegyedért, amit irántam és szüleim iránt gyakoroltál! (És arra, hogy) Jóra való módon cselekedjem, amely elnyeri a Te tetszésedet! És az utódaimban tégy engem boldogulóvá! Hozzád fordulok megbáná-

sommal. És én a magukat alávetők közül vagyok (muzulmán).” (Korán 46:15)

Allah egyértelműen és vitathatatlanul megkülönbözteti a védtelen gyermeket és az embert, aki eléri ereje teljét. Ezek alapján néhány iszlám tudós felvetette, hogy nem a kronológiai életkor számít, hanem a házasságkötési korhatár a muzulmán vallás szerint az, amikor a leány gyámja úgy gondolja, hogy a leendő menyasszony elérte szexuális érettségét.¹⁹ Ennek meghatározása egyértelműen szubjektív megítélés alá esik. A legtöbb muzulmán és iszlám jogtudós úgy tartja, hogy a Szaría szerint lányok esetében 13 éves kor alatt házasodni elfogadható gyakorlat.

4. A gyermekházasságok okai

A gyermekházasságok okai közül az első és legfontosabb a hozomány kérdése volt. A házasság előtti hozomány nyújtása ősi gyakorlat, mely még ma is él a világ egyes részein. Ez megköveteli a szülőktől, hogy adakozzanak lányuk kiházasítása érdekében, mely sokszor nagy anyagi terhet jelentett a családnak. A hozomány megmentése és megőrzése – különösen gazdasági nehézségek esetén – sokszor lehetetlen feladatnak bizonyult. E nehézségek arra kényszerítették a családokat, hogy olykor idő előtt eljegyezzék vagy kiházasítsák leányukat attól függően, hogy rendelkeztek-e az adott erőforrásokkal. Az iszlám vallásjog szerint a menyasszonnyal ugyanakkor nem jár hozomány, mely kizárja, hogy egy nőt a vagyonáért vegyenek el. A hozomány (mahr) kizárólag a nő kapja a férfitől ajándékként és ezzel teljes egészében rendelkezhet is.

Szokás volt továbbá menyasszony pénzt fizetni, melyet a vőlegény adott a menyasszony szüleinek, azért hogy azok hozzájáruljanak a házassághoz. Néhány országban minél fiatalabb volt a menyasszony, annál magasabb volt az ára.²⁰ Ez egy erős gazdasági motiváció volt a szülők számára, hogy lányukat minél korábban férjhez adják a legmagasabb árat ajánlónak. E házasságok egyszerűen kitat mutattak – és sajnos mutatnak is – mind a menyasszony, mind annak családja számára a gazdasági nehézségekből. E jelenség továbbá a gyermekkereskedelem okául is szolgál.

További okként lehet tekinteni a kényszerű migrációra és a rabszolgaságra. Az olyan nagy társadalmi megrázkódtatások, mint a háború, hadjáratok, hittérítés, a bennszülöttek elfogása és rabszolgává tétele a megfelelő vőlegény megtalálását szinte lehetetlenné tette. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a jó vőlegény ilyenkor ritka volt, mint a fehér holló. A menyasszony családja szinte azonnal férjhez adta a lányt az első potenciális jelölthöz, mielőtt azt elvitte volna a háború vagy más ellenőrzésükön

kívül eső esemény. A New York Times jelentése és más tudósok véleménye szerint is a gyermekházasságok Indiában az arab invázió kezdetéig nyúlnak vissza.²¹ A hódítók megerőszakolták és elhurcolták a hajdon hindu lányokat arra kényszerítve ezzel a hindu közösséget, hogy minél korábban férjhez adják gyermekeiket, hogy megvédjék őket.

Bizonyos értelemben a társadalmi bizonytalanság volt az oka a gyermekházasságok elterjedésének szerte a világban. Sok esetben a szülők attól tartottak, hogy egyfajta társadalmi megbélyegzésben részesülnek, ha leányukat nem házasítják ki időben. Egy másik ok a bűnözéstől való félelem, ugyanis ha egy lány nemi erőszak áldozata lesz, az nem csak traumatikus, de jóval kisebb az esélye, hogy feleségként elfogadják. További félelmek is vezethetnek a gyermek korai kiházasításához, mint például félelem attól, hogy tiltott kapcsolatba bonyolódik valakivel, esetleg megszökik. A rendkívüli szegénység is okként szolgálhat e gyakorlatra. A szülők szem előtt tartva mind lányuk, mind saját maguk anyagi helyzetét, gyakran döntenek úgy, hogy mindenkinek jobb, ha a leánygyermek elhagyja a szülői házat. Így a család növekvő anyagi terhei is enyhülnek.

Bár az általános házasságkötési korhatár a legtöbb országban 18 év, a legtöbb jogrendszer lehetővé teszi a kiskorú fiatalok házasságkötését szülői\gyámi beleegyezéssel. E törvények nem korlátozódnak kizárólag fejlődő országokra, sem pedig az államvallásra. Néhány országban a valláson alapuló házasság jogerős, míg más országokban nem az, hanem a polgári házasság kötelező.

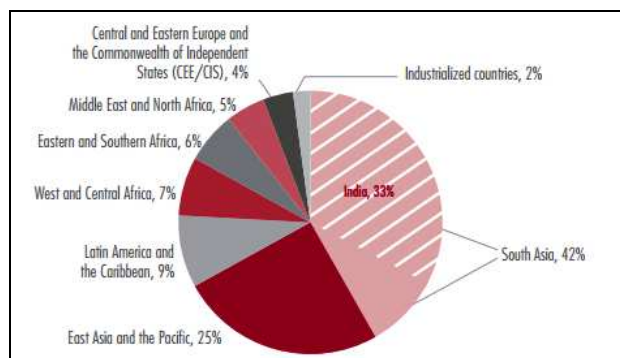
2010-ben az ENSZ Népesedési Alap az alábbi közleményt tette közzé: „2010-ben 158 ország jelezte, hogy a törvényes minimum házassági korhatár 18 év nők esetében szülői vagy egyéb hatósági jóváhagyás nélkül. Ugyanakkor 146 országban az állami vagy szokásjog lehetővé teszi, hogy gyámi ill. hatósági beleegyezéssel 18 életévük betöltése előtt kössenek házasságot, valamint 52 országban szülői beleegyezéssel 15 éves koruk előtt is megtehetik. Ezzel szemben 18 év a korhatár férfiak esetében beleegyezés nélkül 180 országban, továbbá 105 országban szülői ill. hatósági beleegyezéssel ez alatt is megtehetik, míg 23 országban 15 év alatt is.”²²

Politikai és pénzügyi okok is vezettek gyermekházasságokhoz már a feudális Európában. Az arisztokrata családok gyermekeinek eljegyzése egy kötelező érvényű szerződésnek minősült, melynek célja a családok közötti politikai és pénzügyi kapcsolatok szorosabbá fűzése volt. Az eljegyzés felbontásának sok esetben komoly következményei voltak mind a családok, mind az egyének életében. A gyermekházasság tehát társadalmi-gazdasági státusztól is függött.

5. Gyermekházasságok az egyes muzulmán vallású országokban

Az UNICEF statisztikái alapján napjainkban több mint 700 millió olyan nő él a világban, aki 18 éves kora előtt házasodott. Több mint egyharmaduk (megközelítőleg 250 millióan) 15. születésnapjuk előtt házasodtak.²³

Ábra 1.)

Forrás: UNFPA

A fenti ábra mutatja a gyermekházasságok megoszlását világszerte. Számunkra a Közel-Kelet és Észak-Afrika régió érdekes, hiszen itt található többek között Egyiptom, Irán, Irak, Jordánia, Kuvait, Libanon, Líbia, Marokkó, Omán, Katar, Szaúd-Arábia, Szíria, Tunézia, Jemen és az Egyesült arab Emirátusok is. Az UNICEF statisztikája szerint a világ asszonyainak öt százaléka található ezen régióban, akik 18 éves koruk előtt házasodtak.

A Girls not Brides²⁴ felmérése szerint körülbelül öt lányból egy megy férjhez 18 születésnapja előtt a régióban. Az elterjedtség országonként változik, míg Jemenben 31 százalékos arányról beszélünk, addig Algériában csak 2 százalékról. A gyermekházasságok okai a Közel-Keleten rendkívül összetettek. Magában foglalják a szegénységet, az oktatási lehetőségek hiányát, valamint a nemek közti egyenlőtlenséget. Továbbá a Közel-Kelet konfliktusai is jelentős szerepet játszanak. Az érzékeny egyensúlyi helyzetben a szíriai menekültválság sok családot ösztönzött arra, hogy igénybe vegyék a gyermekházasságot, mint megküzdési mechanizmust.

Egy 2013-as jelentés szerint²⁵ Afganisztánban a házas nők 53 százaléka 18 éves kora előtt, míg 21 százaléka 15 éves kora előtt házasodott. Ha belegondolunk, ez nem áll távol a Magyarországon is engedélyezett 16 éves kortól. Afganisztánban a hivatalosan a házasságkötéshez szükséges minimális kor 15 év szülői beleegyezéssel. 34 tartományban még mindig szokás a ba'ad, amelyben a falu vénei összegyűlnek, hogy elrendezzék a családok között fennálló viszályokat és meg nem fizetett tartozásokat.²⁶ Ekkor a bűnös családokat arra kényszerítik, hogy adják férjhez 5-12 éves lányukat. A leánygyermek sokszor egy olyan bűnért kényszerül házasságba, amelyet nagybátyja, esetleg távoli rokona

követett el. Iránban a lányok 13 évesen, a fiúk 15 évesen köthetnek házasságot gyámjuk jóváhagyásával. A 2013 évi jelentés szerint évente mintegy egy millió gyermek – beleértve a 10 év alattiakat – kényszerül házasságba. Ezek 85 százaléka lány.

A jemeni lányok közel fele házasodik 18 éves kora előtt, sokan már 8 évesen. A jemeni kormány Sharía parlamenti bizottsága megakadályozta a kísérletet, hogy a házassági korhatárt felemeljék 15 vagy 18 évre, mivel úgy ítélték meg, hogy e cselekedet „ellenkezik az iszlámmal.”²⁷ A helyi muszlim aktivisták azt állítják, hogy néhány lány már kilenc évesen készen áll a házasságra. A Human Rights Watch (HWR) szerint a minimális házasságkötési korhatár, mely régebben 15 év volt, 1999-ben megszűnt. A pubertáskor kezdetét pedig egye konzervatív gondolkodók úgy értelmezik, hogy az 9 éves korba következik be.²⁸ A jemeni törvények gyakorlatban minden korban lehetővé teszik a házasságkötést, ám a szexuális együttlétet tiltják egészen addig, amíg arra „meg nem érnek.” A HWR szerint a helyi erőszakot tekintve nehéz jelenlegi adatokat beszerezni.

A Szaúd-Arábiai Királyságban elterjedt gyermekházasságokat több emberjogi csoport is dokumentálta, melyek többsége már nem elérhető forrás. Szaúdi papok igazolták, hogy a helyi igazságszolgáltatás szentesíti az akár 9 éves lányok házasságkötését is. Itt nincsenek törvények a minimális korhatárra, bár 2011 óta több tervezet is készült.

Az ENSZ Népesedési Alapjának kutatása mutatja, hogy Törökországban a nők 28 százaléka esküszik 18 éves kora előtt.

Bár Pakisztán az Ázsia és Óceánia térséghez tartozik, a lakosság közel 97 százaléka muzulmán vallású. A 2013 évi jelentés szerint a házasság 50 százaléka esetében házasságkötéskor a lányok életkora még nem érte el a 18 évet. A 13 év alatt kötött házasságok számáról szóló adatok ismeretlenek, de az ENSZ megállapításai szerint a szám folyamatosan növekszik. Andrew Bushell²⁹ újságíró szerint a 8-13 év körül kötött házasságok aránya meghaladja az 50 százalékot Észak-Pakisztánban.

Aaliyah Története.³⁰ Mikor Aaliyah először megházasodott, bajba került, mert férje családjának kellett számolyt vásárolnia, hogy elérje a mosogatót. 14 éves volt, a férje 26. Szülei – ahogy ő maga is – írástudatlanok és nagyon szegények. A lánynak bármiféle piacképes tudás nélkül nem volt választása. Ez sok nőre igaz Egyiptomban, ahol mindössze 24 százaléku rendelkezik fizető állással. Az elvárás vidéki területeken még mindig az, hogy a nő menjen férjhez, szüljön gyerekeket és vezesse a háztartást. Azok számára, akiknek nem elérhető az oktatás, nincs más út. „Az anyósom nagyon durva volt velem, állandóan sértegetett. A férjem elkezdett verni minden apró hibáért. A család elvárta, hogy minden házimunkát elvégezzek, így elvetél-

tem az első és második terhességem alkalmával. Soha nem volt lehetőségem, hogy szülés előtti ellátásban részesüljek.” – Aaliyah.

Jelenleg 26 éves, három gyermek édesanyja és bűnösnek érzi magát a miatt, mert nem tudta őket megfelelően nevelni. Nem tudta, hogyan zajlik a szoptatás és a gyermekek táplálása, így azok gyengék lettek. Nem tudta, hogyan szerezze meg első gyermeke születési anyakönyvi kivonatát, így az nem tudott beiratkozni az iskolába, elvesztette esélyét a védőoltásokra. A másik két gyermek esetében ragaszkodott a dokumentumokhoz, de a legidősebb gyermekének szegény élete lesz, mert nem részesült oktatásban.

Aaliyah megtalálta az erőt, hogy változtasson életén és új lehetőségek után nézzen. Kapott egy állást és jelenleg írni-olvasni tanul.

„Úgy döntöttem, változtatok az életemen. Így kerültem egy gyárba dolgozni, most pénzt keresek, hogy jobb jövőt biztosítsak a gyermekeimnek. Ez az első alkalom, hogy emberi lénynek érzem magam, meg tudok birkózni a saját problémáimmal. Eldöntöttem, hogy elmondom a történetemet, főként az édesanyáknak tanácsolom, hogy ne adják férjhez lányukat túl korán.” – Aaliyah.

Az asszony úgy gondolja, hogy a probléma megoldásának kulcsa az oktatásban rejlik. Munkával és a szükséges tudással megvan minden erőforrása, hogy megálljon a saját lábán. Valamint megvan a magabiztossága, hogy felszólaljon. Úgy gondolja, hogy együtt kell dolgozni a lányokkal, családokkal és a közösséggel, hogy alternatívát biztosítsanak a gyermekek számára.

A gyermekházasság tartós következményekkel jár, melyek nem csak a kamaszkort, hanem az ara egész életét végigkísérik. E leányok szenvednek a túl korai és túl gyakori teherbeesés egészségügyi következményeitől, a lelkiekről nem is beszélve. Ez mind a szülési komplikációkat, mind a társadalmi elszigeteltséget erősíti. Korlátozzák a lehetőségeiket, így nem kapnak megfelelő oktatást, nem tudnak megállni a saját lábukon a későbbiekben. A lányok nagyobb valószínűséggel szenvednek családon belüli erőszaktól, zaklatástól és házasságon belüli nemi erőszaktól.

A gyermekházasság veszélyezteti a lányok egészségét és életét. A terhesség, a vetélés és azok következményei a fő halálozási okai a tizenéves lányok körében a fejlődő országokban. A 15 és 20 év közötti lányok kétszer nagyobb valószínűséggel halnak meg a szülés következtében, mint azok, akik a húszas éveikben vállalnak gyermeket. Ezek nagyrészt a testi éretlenségből fakadnak, hiszen a medence és a szülőcsatorna még nem fejlődött ki kellően ebben a korban. A korai gyermekszülés, különösen 15 éves kor alatt növeli a sipoly kialakulásának kockázatát. A sipoly a sebészetben az a rendellenes járat, mely két természetes testüreget vagy

ürös szervet egymással összeköttetésbe hozott, vagy a természetes üregek egyikét, vagy egy ürös szervet a külfelsszínrel összeköttetésbe juttat.³¹ Ez életemen át tartó szövődményeket, fájdalmat és rendkívül kellemetlen szagokat okoz.

A nők társadalmi helyzetét lerombolja, hiszen oktatás nélkül jóval kisebb az esélyük a jövedelemszerzésre, így ha házastársuk meghal, elhagyja őket, esetleg elválík, nem tudják biztosítani sem maguk, sem gyermekük jövőjét. A gyermekházasságok így csorbítják a nők jogát az oktatáshoz, a szabad mozgáshoz, az erőszakmentes élethez, a reprodukciós jogokhoz, illetve ahhoz, hogy szabadon házasodjanak. E jogsértések nemcsak a nők, de gyermekeik és a szélesebb társadalom számára is negatív konzekvenciákkal járnak.

E jelenséggel kapcsolatban akarva-akaratlanul felmerül bennünk a pedofília kérdése. A pedofília betegség, a gyermekek elleni szexuális, erkölcsi és emocionális erőszakot jelenti. Visszaélés a gyermek kiszolgáltatottságával, gyengeségével, tapasztalatlanságával, erőtlenségével, érintetlen hamvasságával, kíváncsiságával, bizalmával, függő helyzetével, visszaélés a gyermeki vágyakkal és ösztönökkel.³² Dolgozatomban nem céloz az ítélezés, így inkább egy neves jogeset kapcsán szeretném bemutatni a jelenséget, amely a már említett ba'ad szokással von párhuzamot. Az eset a médiában a Loan Shark's Awful Act nevet kapta.³³ 2009 szeptemberében a bangladesi Barisal-ban a 75 éves uzorás Lokman Sikder feleségül vette a 13 éves Akhinur-t, akinek édesapja nem tudta visszafizetni a 4000 bangladesi Taka hitelt. A kislány a férfit korábban Lokman Nana-nak, azaz nagyapának szólította. A helyi házassági anyakönyvvezető megtagadta a házasság regisztrálását, a rendőrség elfogató parancsot adott ki az uzorás ellen, Lokman első felesége pedig férje megbüntetését követelte, hogy feleségül vett egy kiskorú lányt annak beleegyezése nélkül. A Muladi rendőrség felelős tisztje elmondta, hogy egy kisebb csapatot küldött a „pár” felkutatására és a lány megmentésére, ám nem akadtak a nyomukra. A kérdés az, hogy a Daily Star folyóirat nyomozása nélkül is ilyen reakció történt volna.

Szomorú tény, hogy a gyermekházasságok nemcsak a fent említett országokban nyernek legitimitást, hanem akár Európában, így Nagy-Britanniában is. Nigel Nelson, a The Mirror újságírója az alábbi megállapítást tette Theresa May belügyminiszterrel folytatott konzultációja után:³⁴ „A gyermekkorú menyasszonyok legálisan beléphetnek Nagy-Britannia területére a jogi kiskapuk léte miatt. Ha egy lány jogszerűen házasodott hazájában, férje ellen nem lehet vádat emelni az Egyesült Királyság törvényeinek értelmében.”

Yasmin Rehman a Nők Elleni Erőszak Koalíciójának vezetője tökéletesen megfogalmazta, mikor azt mondta, hogy a törvények védik a brit születésű

gyermeket, de a jelenlegi helyzet azt mutatja, hogy azon gyermekeknek, akik házasságba kényszerültek, kevesebb joguk van az országban. Úgy gondolom, hogy a gyermekházasságokat illegálissá kellene tenni mind Európában, mind a világ más részein. Nagy Britanniában 2014-ben elfogadták azt a törvényt, mely szerint a házasság illegális, amennyiben bármelyik fél kényszerítették.

6. Nemzetközi kezdeményezések a gyermekházasságok ellen

Babatunde Osotimehin, az ENSZ Népesedési Alapjának igazgatója kijelentette, hogy a gyermekházasság sérti az emberi jogokat és megfosztja a lányokat az oktatás lehetőségétől, hosszú távú kilátásaiktól és veszélyezteti egészségüket. Egy lány, aki gyermekként házasodik, nem élhet teljes életet.³⁵ Bár a gyermekházasság a kultúrában és a hagyományokban gyökeredzik, szerencsére ezek nem állandóak, így van remény a változásra. Jelenleg a világban tizenhat olya szervezet létezik, mely közvetve vagy közvetlenül a gyermekházasságok felszámolását tűzte ki céljául. E fejezet a legjelentősebb kezdeményezéseket tekinti át.

Az ENSZ Népesedési Alapjának segít az olyan jogszabályok és törvények kidolgozásában, melynek célja a gyermekházasságok megszüntetése. A szervezet támogat minden olyan kezdeményezést, melynek célja, hogy a lánygyermeket megfelelő tájékoztatással, készségekkel, szolgáltatásokkal ellátva készítsék fel az egészséges, művelt és biztonságos felnőttkorra. Továbbá támogatja a házas lányokat a családtervezésben és mind az édesanya, mind gyermeke egészségének megőrzésében. A szervezet célja, hogy a már létező jogszabályokat kikényszerítsék, valamint, hogy a potenciális gyermek-menyasszonynak a jog megoldást és menedéket nyújtson. Fontos, hogy a házasságkötési korhatárt 18 éves korra felemeljék. Sajnos a törvények sok esetben csak egy keretet adnak a gyermekházasságok elleni fellépésre, gyakorlatban sokszor nem alkalmazzák őket, mivel a tradíció és a kultúra erősebbnek bizonyul. A kormánynak és a civil társadalomnak együtt kell dolgoznia azon, hogy a gyermekek megfelelő oktatást, egészségügyi ellátást, valamint társadalmi beilleszkedéshez szükséges szolgáltatásokat, hogy képesek legyenek az iskolában maradni és egészségesen élvezzék az élet adta lehetőségeket, és ne tűnjön úgy, hogy az egyetlen kiút a szegénységből gyermekként férjhez menni. Fontos a már házas leányok támogatása főként a reprodukciós egészségügyi szolgáltatások terén mind a korai terhesség megelőzésére, a szülést megelőzően és az után. Továbbá biztosítani kell számukra a lehetőséget, hogy visszatérhessenek az iskolába. Egyetlen társadalom sem engedheti meg magának az elvesztett lehetőségeket, az elvesztett

tehetségeket és a személyes kizsákmányolást, amely sokszor a házasság e gyakorlatával jár. Ezen intézkedések következtében egészségesebb családok lesznek, nő a nemek közti egyenlőség, a társadalom erősebb, a gazdaság pedig élénkebb lesz.

A CARE nemzetközi humanitárius szervezet céljául tűzte ki, hogy segít az elszegényedett nőknek. Küldetésük részét képezi a harc a gyermekházasságok ellen, melyet az oktatás útján kívánnak megvalósítani. A szervezet együttműködik családokkal, közösségekkel és helyi szervezetekkel, hogy csökkentsék a jelenség elterjedtségét és annak káros hatásait nevelési programokon keresztül.

A Breakthrough, azaz Áttörés, egy globális emberi jogi szervezet, mely célja a nők elleni erőszak és diszkrimináció elfogadhatatlanná tétele. A művészetek, média és popkultúra hatalmát kihasználva mozgósítanak közösségeket, hogy inspirálják az embereket. A gyermekházasság elleni programjukban közvetlenül dolgoznak együtt India Bihar és Jharkhand tartományának közösségeivel, hiszen e területeken legmagasabb a gyermekházasságok aránya.

A Girls Not Brides (a lányok nem menyasszonyok) egy globális partnerség, melynek több mint 300 civil szervezet és 50 ország részese. A tagok Afrikában, Dél-Ázsiában, a Közel-Keleten, Európában és Észak-Amerikában sokféleképpen dolgoznak a gyermekházasságok elterjedtségének csökkentésén – közvetlenül dolgoznak együtt lányokkal és gyermek-menyasszonyokkal a közösségekben, vagy kutatásokkal és érdekképviseléssel hívják fel a figyelmet az elhanyagolt problémákra. A partnerség felemeli szavát mind a helyi közösségekben, mind országosan és az egész világon.

Az egyiptomi Haladás Alapítvány (Egyptian Foundation for Advancement of the Childhood Condition) azon dolgozik, hogy javítsa a jogi feltételeket, különösen a gyermekek jogait és fejlődésüket biztosítva Egyiptomban. A szervezet összefoglalja és szisztematikusan áttekinti a gyermekházasságok elleni prevenciós programokat, melyeket folyamatosan dokumentálna, elemeznek és értékelnek, annak érdekében, hogy életképes megoldással szolgáljanak a problémára.

Lenyűgöző nemzetközi kezdeményezés továbbá az I Am a Girl kampány a Plan nemzetközi segélyszervezet részéről, mely a nemek közötti megkülönböztetéssel foglalkozik. A kampány célja a nők jogainak előmozdítása, valamint hogy nők millióit segítsenek ki a szegénységből világszerte.³⁶ A kezdeményezés elsősorban a fejlődő országokban megmutatkozó nemek közti egyenlőtlenségre fókuszál, és olyan projekteken dolgozik, mely lehetőséget biztosít a leányoknak az oktatáshoz, családtervezéshez, az egészségüghöz és törvényes jogaikhoz. A Plan kampányának aktuális céljai a következők:

- a lányok oktatásának előnyben részesítése a világ vezetői által
- jelentős hangsúly a középfokú oktatás minőségének javítására
- a lányok oktatásához szükséges finanszírozás növelése
- a gyermekházasságok elleni fellépés
- a fiú és lánygyermek bevonása a döntéshozatalba, annak érdekében, hogy a világ vezetői ösztönözzék.

A kezdeményezés közvetlen programok által 4 millió lányt, közvetett programokkal pedig 40 millió fú és lánygyermeket céloz meg. További célja pedig 400 millió lány életminőségének javítása a kormányzati politika változtatása révén.

Jelentősnek tartom továbbá a pakisztáni Béke Nobel-díjas pakisztáni tinédzser, Malala Yousafzai fellépését is. A 17 éves Malala a Girl Summit londoni csúcstalálkozón mondta, hogy a legfőbb fegyver a gyermekházasságok ellen az oktatás.³⁷ A lány, aki alapítványával is támogatja a gyermekházasságok elleni harcot, így vélekedett: „A hagyományokat nem Isten küldte a mennyből. Mi magunk vagyunk azok, akik kultúránkat alakítjuk. Megvan minden jogunk, hogy ezen változtassunk és ez esetben változtatnunk is kell. Azon hagyományoknak, melyek a lánygyermek egészségét veszélyeztetik, véget kell vetni.”

III. Egy perzsa lány Magyarországon

Interjúm alanya Naghmeh Jalali Iránból származik, jelenleg Magyarországon él és tanul. Arról kérdeztem, hogyan illeszkedett be és milyen tapasztalatokat szerzett hazánkról, valamint hogyan vélekedik a dolgozatomban tárgyalt kérdésekről.

- Milyen volt az első benyomásod a magyar kultúráról és társadalomról?

Igazából nagyon érdekesnek találom a magyar kultúrát. Mivel nem tartom magam vallásosnak, így nem sok különbséget véltem felfedezni alapjában véve a két kultúra között. Az emberek barátságosak és segítőkészek. Úgy gondolom, hogy a magyarok elfogadták a külföldieket, mint a társadalom része, különösen a nagyobb városokban.

- Hogyan sikerült beilleszkedned ebbe a környezetbe? Mi okozta számodra a legnagyobb kihívást?

A legnagyobb kihívást számomra a nyelv jelentette. Gyakran nehéz angolul beszélő embereket találni a hivatalos helyeken, különösen a kórházban. A másik nehézséget a különböző címek megtalálása jelentette. Mindent összevetve, úgy gondolom, hogy sikerült beilleszkednem.

- Mennyiben követed az iszlám kultúra jellemzőit és szokásait külföldön?

Egáltalán nem követem az Iszlám szabályokat még a hazámban sem, mert nem hiszek bennük. A

Perzsa újév nem iszlám hagyomány, hanem a régi vallásunkból származik.

No-Rooz-nak hívjuk, jelentése „új nap”. Az nálunk az újév kezdete, hivatalosan a csillagászati tavasz első napja. Az irániak ezt tekintik az év első napjának. Ezt nevezzük Saal Tahvil-nak. A No-Rooz egyedülállóan iráni jellemzőit már háromezer éve ünnepeľjük, e mélyen beivódott rítusok és hagyományok a zoroasztrianusból erednek (ez volt az ókori Perzsia vallása).

- Mielőtt megérkeztél Magyarországra, ismerkedtél a helyi kultúrával?

Előtte nem, de megérkezésem után rengeteget olvastam és tanultam a magyar kultúráról az interneten.

- Hogyan tudnád összefoglalni az Iszlám vallás üzenetét?

Véleményem szerint az Iszlám vallás kedvező vonásai:

- Hit Istenben
- Az ember viselkedésének és erényeinek a tisztelete
- Hit az utolsó ítéletben és a feltámadásban.
- Hogyan vélekedsz más vallások toleranciájáról az Iszlám felé? Milyennek látod a helyzetet Iránban?

Magyarországon úgy vélem az emberek elfogadják a vallást, legalább is a felszínen. Manapság sajnos nagyon ijesztő kép él az Iszlámról az emberek szemében a terrortámadások és az erőszakos csoportok miatt. E jelenségek sajnos muzulmán ellenessé tették az embereket itt Európában, és minden muszlimra terroristaként tekintenek.

Az én országomban az emberek és a társadalom befogadó más vallásokkal szemben. Sajnos a kormány viszont nehezen tűri meg más vallások létét.

- Hogyan látod a törvények és a muzulmán vallás kapcsolatát?

A törvények és szabályok fele az Iszlámban hamis. Ezeket fanatikus emberek alkották, csak hogy magukhoz ragadják a hatalmat. A muzulmán szabályok Iránban különböznek más arab országoktól, de olykor még mindig durvának találom őket.

- Mit gondolsz, mi az oka a félreértéseknek az Iszlám vallás körül?

Az erőszak, a terrorista csoportok és a hamis szabályok.

- Hogyan jelenik meg a poligámia a Perzsa kultúrában?

A mi kultúránkban nem elfogadott, társadalmunk tagjai gyűlölettel tekintenek rá.

- Hogyan látod a gyermekházasságok esetét a Közel-Keleten?

A Közel-Keleten ez többnyire elfogadott, de Iránban nem. A kormány nem teszi ezt lehetővé senki számára, így nem is engedik regisztrálni a házasságokat.

- Mit jelent számodra a vallás?

- Hit Istenben
- Más vallások és kultúrák tiszteletben tartása
- Figyelni a viselkedésekre, és eszemben tartani az iráni próféta, Zarathustra szavait
- Jó gondolatok
- Jó cselekedetek
- Jó szavak

Az egyetlen út a világban az igazság.

Bár Naghmeh nem tartja magát vallásosnak, én úgy gondolom, hogy sokban hatott jellemére az Iszlám kultúra. Rendkívül mértékletes, tisztaszívű és segítőkész ember, aki odaadással viseltetik embertársai, különösen a szegények és elesettek iránt. Abban mindketten egyetértünk, hogyha a vallás jó kezekbe kerül, rendkívül értékes útmutatást nyújt a társadalom számára, hiszen önmagában véve az Iszlám egy rendkívül tiszta, emberközpontú hit.

IV. Összegzés

Az arab kultúrát, politikát és jogrendszert teljes mértékben áthatja az iszlám vallás. Nem függetleníthető az állam vagy akár kultúra a vallástól. A vallás mindent átható jellege miatt, az arab világ államainak kulturális sajátosságai sok közös vonást mutatnak, azonban az egyes országok történelme, a kulturális és egyéb hatások, a földrajzi elhelyezkedés, a különböző népcsoportok hatása a népességre mind olyan tényezők, mely egyediséget kölcsönöznek az egyes államoknak.

Dolgozatomban egy vitatott területtel, az arab nők helyzetével foglalkoztam, ill. az emberi jogok kérdését tárgyaltam az iszlám vallásra és jogra tekintettel. A témát különösen aktuálissá tette a globalizáció és a népvándorlás. A világ minden táján élnek muszlimok, hol kisebbségben, hol többségben, de a világnézetük, értékei és fogyasztási igényei olyannyira eltérnek a nyugati társadalmakban megszokott normáktól, hogy megértésük és elfogadásuk sokszor nagy kihívást jelent számunkra. Tanulmányaim és barátaim révén volt alkalmam bepillantást nyerni ebbe a különös, már-már misztikus világba, megtapasztalni annak szépségeit és árnyoldalait is. Azzal szinte mindannyian egyetértünk, hogy az arab nők helyzete hozzánk – nyugati nőkéhez – képest jelentősen eltér, mégis az ő életüknek is megvannak a maga szépségei, pozitívumai. Tanulmányaim és tapasztalataim szerint a Korán ill. a muszlim jog egy tiszta, érthető iránymutatást ad az embereknek, mely szerint lehet jól élni. „Jó élet” alatt ez esetben a vallás tiszteletét, a család elsőbbségét, meghittségét, a házastársak közötti összhangot és kölcsönös tiszteletet értem, hiszen maga a saría is ezt fogalmazza meg. Ugyanakkor, ha rossz kezekbe kerül és rosszul alkalmazák, értelmezik, szörnyű vége lehet nemcsak a családi életben egy feleség, leány számára, hanem világméretű konfliktusokhoz is vezethet.

Minden vallásnak megvannak a maga sajátosságai, melyek olykor megbotrántoztatják más kultúrák számára. Úgy gondolom, hogyha nemzetközi kérdések, problémák rendezésére kerül a sor, az első és legfontosabb szabály, hogy a megoldást a kölcsönös elfogadás jegyében keressük és adjuk meg a kellő tiszteletet a másik kultúrát képviselők számára. Nekünk „nyugatiaknak” el kell fogadnunk, hogy nem kérhetünk számon a muzulmánoktól olyan – számunkra természetesnek tűnő – alapértékeket, amelyek merőben idegenek az iszlám kultúrától. Problémáink megoldása a különböző vallások békés egymás mellett élésében leledzik.

Jegyzetek

¹ Anwar Zsuzsa: A nők az iszlám, a keresztény és a zsidó vallásban (4. rész) A gondolat, negyedik évfolyam 8. szám (2003 április), 24 o.

² Lányom nélkül soha

³ Berzsenyi Emese: Nők az iszlám világban – muszlim nők a modern Európában, Hadtudományi Szemle 2013. 2. sz. 115.o.

⁴ Hercegasszony voltam Teheránban

⁵ Mark Mardell: Dutch MPs to decide on burqa ban, BBC News, January 16, 2006.

⁶ Yusuf Al-Qaradawi: Misyar marriage http://islamonline.net/servlet/Satellite?pagename=IslamOnline-English-Ask_Scholar/FatwaE/FatwaE&cid=1119503544160 2015.04.11.

⁷ Yusuf Al-Qaradawi: Misyar marriage http://islamonline.net/servlet/Satellite?pagename=IslamOnline-English-Ask_Scholar/FatwaE/FatwaE&cid=1119503544160 2015.04.11.

⁸ Islamhelpline <http://www.islamhelpline.net/node/4519> 2015.04.11.

⁹ Shah, N.: Women, The Koran and International Human Rights Law. Martinus Nijhoff Publishers. 2006. o.32.

¹⁰ Shah, N.: Women, The Koran and International Human Rights Law. Martinus Nijhoff Publishers. 2006. o.32.

¹¹ Muslim Women's League: Women in Pre-Islamic Arabia. Muslim Women's League, 1995.

¹² The Encyclopaedia of Islam New Edition, Leiden, 1995 o.8.

¹³ Jany János: Klasszikus Iszlám Jog. Budapest, Gondolat, 2006. o. 306.

¹⁴ Bakhtiar: Encyclopedia of Islamic Law. A Compendium of the Majr Schools. Chicago, 1996.

¹⁵ "UNICEF: Child Marriage http://www.unicef.org/protection/57929_58008.html 2015.04.11.

¹⁶ Friedman: Jewish Marriage in Palestine, Vol 1, The Jewish Theological Seminary of America, 1980.

¹⁷ Vedic index of names and subjects: <http://archive.org/stream/vedicindexofname01macduoft#page/474/mode/2up> 2015.04.11.

¹⁸ Wedlock: Marriage (Nikah) <http://www.usc.edu/org/cmje/religious-texts/hadith/bukhari/062-sbt.php#007.062.064> 2015.04.11.

¹⁹ A. A. Ali: Child Marriage in Islamic Law, The Institute of Islamic Studies, McGill University (Canada), 2000, o. 16-18.

²⁰ The New York Times: The Bride Price http://www.nytimes.com/2006/07/09/magazine/09BRI.html?_r=0 2015.04.11.

²¹ The New York Times: Though Illegal, Child Marriage Is Popular in Part of India <http://www.nytimes.com/1998/05/11/world/though-illegal-child-marriage-is-popular-in-part-of-india.html> 2015.04.11.

- ²²UNFPA: Marrying Too Young
<http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/MarryingTooYoung.pdf> 2015.04.11.
- ²³ UNICEF: Ending Child Marriage
http://data.unicef.org/corecode/uploads/document6/uploaded_pdfs/corecode/Child-Marriage-Brochure-HR_164.pdf 2015.04.11.
- ²⁴ Girls Not Brides: Middle East and North Africa
<http://www.girlsnotbrides.org/region/middle-east-and-north-africa/> 2015.04.12.
- ²⁵ Afghanistan - Ending Child Marriage and Domestic Violence. Human Rights Watch. September 2013. o. 3-10.
- ²⁶ United Nations High Commissioner for Refugees: Refworld - Afghan Girls Suffer for Sins of Male Relatives. Refworld.
- ²⁷ IRIN Middle East -YEMEN: Deep divisions over child brides - Yemen - Gender Issues - Human Rights. IRINnews.
- ²⁸ Human Rights Watch - Yemen: Human Rights Developments, World Report 2001, Human Rights Watch, 2001.
- ²⁹ America Magazin: Child Marriage in Afghanistan and Pakistan <http://americamagazine.org/issue/364/article/child-marriage-afghanistan-and-pakistan> 2015.04.12.
- ³⁰ Girls Not Brides: Girls Don't Have Alternatives: Aaliyah's Story, Egypt <http://www.girlsnotbrides.org/girls-voices/girls-dont-alternatives-aaliyahs-story-egypt/> 2015.04.12.
- ³¹ Kislexikon: Sipoly <http://www.kislexikon.hu/sipoly.html> 2015.04.11.
- ³² Webbeteg: A Pedofil Személyiség <http://www.webbeteg.hu/cikkek/psziches/2056/a-pedofil-szemelyiseg> 2015.04.11.
- ³³ The Daily Star: Loan Shark's Awful Act <http://archive.thedailystar.net/newDesign/news-details.php?nid=105631> 2015.04.11.
- ³⁴ The Mirror: Home Office Powerless as Legal Loophole Leaves Underage Child Brides Free to Join Husbands in Britain <http://www.mirror.co.uk/news/uk-news/home-office-powerless-legal-loophole-4846514> 2015.04.11.
- ³⁵ The Pixel Project: 16 Organisations Working to Stop Child Marriage <http://16days.thepixelproject.net/16-organisations-working-to-stop-child-marriage/> 2015.04.11.
- ³⁶ Plan: I Am a Girl <http://plan-international.org/girls/> 2015.04.11.
- ³⁷ Thompson Reuters Foundation: Malala tells Girl Summit education is key to ending child marriage <http://www.trust.org/item/20140723034658-8zyt6/> 2015.04.11.

Szilovics Csaba

*tanszékvezető egyetemi docens,
PTE ÁJK Pénzügyi Jogi Tanszék*

Meg kell-e fizetni a háborús adókat?

1. Az adómehtagadás jogáról

Az adómehtagadás csak látszólag adózási kérdés. E cselekedetben az egyén vagy közösség és a hatalom közötti viszony jogkövetési jellegzetességei jelennek meg. Az adómehtagadás gyökerei a modern adórendszerek XVIII-XIX. századi kialakulásához, a polgári alkotmányok keletkezéséhez nyúlnak vissza, és az adóztató főhatalom korlátait mutatják meg. A tudósok gyakran az adómehtagadásra, mint a polgári engedetlenség, a civil ellenállás eszközeire tekintenek. Ezzel szemben az államok igyekeznek ezt a cselekedetet kriminalizálni, és közönséges adócsalásként bemutatni és kezelni. Az adómehtagadás akkor válik mindenki számára egyértelműen politikai kérdéssé, amikor tömegesedik, és a társadalom jelentős részére kiterjed. Az adófizetés mehtagadása: „olyan lehetőség, amellyel az adót kivető hatósággal szembeni ellenállást kifejezésre lehet juttatni. Ha gyakorivá válik annak a jele, hogy a kormány és a kormányzottak között nincs egyetértés, és a tömegek részben vagy egészben elutasítják a rendszerrel való azonosulást” – írja Stefan Malfer.¹

Az adóellenállás kormányzati megítélését alapvetően meghatározza, hogy a modern államháztartási rendszerekben az állami szolgáltatások zavartalan fenntartásának alapfeltétele az adók folyamatos beszedése. Az adómehtagadás jogát éppen a pénzáram zavartalan fenntartása miatt utasítják el a jogalkotók, országonként eltérő szigorúsággal és módon. „Illúzió lenne azt hinni, hogy az államok eltűrik az adómehtagadást és engednek az adóztatási privilégiumaikból.”² Az alkotmányok és alkotmányerejű normák csak kivételesen teszik lehetővé az adómehtagadást. A szabályozás logikája a törvényhez kötöttségre épül. Ennek szellemében számos alkotmány, így például a spanyol 31. cikk (3) bekezdése, vagy az olasz I. fejezet 23. cikke, illetve a magyar Alaptörvény I. cikkének (3) bekezdése azt mondja ki, hogy az adókat csak törvényben lehet szabályozni, tehát az adóztatás elvi korlátját a törvényhez kötöttségben határozzák meg. Európában e szabályozási attitűdnek történelmi gyökerei vannak. Az angol Magna Charta Libertatum (1215), illetve a magyar Aranybulla (1222) már korlátozta a főhatalom adóztatási jogát, és azt a nemesség beleegyezéséhez, az adómehtagad-

lás jogához kötötte. A XVII. században a Bill of Rights 4. cikke már nem a nemesség, hanem a parlament jóváhagyásához kötötte az adó kivetését. Ez a szabályozási modell, amelyben az adózói jogok egyetlen biztosítékként a törvényhez kötöttség szerepel, nem teszi lehetővé az adóalanyok számára, hogy a hatályba lépett törvény célszerűségét, ésszerűségét, indokoltságát vizsgálják. Ez a megközelítési mód a parlament appropriációs, jogán alapul, így formális kérdéssé teszi az adómehtagadás elvi és gyakorlati kezelését. Eszerint, ha a parlament megfelelő módon elfogadott és közzétett egy adótörvényt, akkor a mehtagadás indokoltsága nem vizsgálható. „A volt NSZK Szövetségi Alkotmánybírósága kimondta, hogy valamely törvényes adóintézkedést nem lehet alkotmányellenesnek minősíteni azért, mert az a törvényhozó téves prognózisán alapult” – írja Földes Gábor.³ A magyar Eötvös József 1854-ben a korszaknak megfelelően a szabadság biztosítékának nevezte a törvényhozás adómehtagadási jogát, és úgy vélte, hogyha joga van dönten az adók kivetéséről, akkor dönthet az adó mehtagadásáról is.⁴ Látnunk kell, hogy az adómehtagadás napjainkban nem parlamenti viták tárgyaként jelenik meg. Az államok adómehtagadás elleni jogi rendszerét erősíti, hogy számos országban, így a dán alkotmány 42. cikk 6. bekezdésében, illetve Magyarországon az alkotmány 8. cikk (3) bekezdés B.) pontjában kifejezetten megtiltják adózási, költségvetési kérdések tárgyában népszavazási kiírását, és az Alkotmánybírósághoz való fordulás jogát is korlátozzák.

Ezzel ellentétben számos szerző az adómehtagadás erkölcsi oldalát vizsgálja és azt az általános ellenállási jogból vezeti le.⁵ Gondolkodásukat befolyásolja Rousseau Társadalmi szerződés tana, tehát az a gondolat, hogy az állam a polgáraival kötött szerződésnek megfelelően, jól és hasznosan, a közösség érdekében köteles végezni munkáját. Ez a főhatalom nem lehet korlátlan, és ellentétes az emberek, a közösség érdekeivel.⁶ Az adómehtagadást vizsgáló gondolkodók számára a kérdés az volt, hogy etikai szempontokból kiindulva a hatályos adótörvényekkel ellentétesen milyen esetekben tagadható meg az adók megfizetése. Azért izgalmas kérdés a háborús adók mehtagadása, mert itt éppen erkölcsi alapon utasítják el a helytelen célokat kitzűző hatalom pénzügyi támogatását. Gondolatmenetükben abból indulnak ki, hogy az adózásra, mint civilizációs közjót szolgáló eszközre tekintenek, ami a szervezett emberi együttélés szükség-szerű feltétele. A szolgáltató, polgárait segítő állam támogatása számukra is fontos. Ha az állam a közjót valósítja meg, közérdeket szolgál, akkor az ehhez szükséges adók megfizetése etikus, vagyis az ehhez szükséges adók mehtagadása etikátlan.⁷ Ha viszont az adókivetés az állam hibájából túlzó, vagy indokolatlan, vagy morálisan elfogadhatatlan célt szolgál, akkor az adómehtagadás válhat etikus-

sá. Hozzátennem, hogy a megtagadás indokaként erkölcsi alapon sem csak a háborús költségek jöhetnek szóba. Ilyen tényezőként említhetem a pazarló állami működést, a korrupciót, a szakszerűtlenséget, vagy a diktatórikus hatalomgyakorlást. A kérdés az, hogyan határozhatjuk meg, és mi indokolhatja erkölcsileg az adóztatást vagy az adómegtagadást. Crowe szerint a kérdés szélsőséges esetekben könnyen eldönthető, és morális kötelességünk az igazságtalan adók megtagadása.⁸ „Ha az adóink arra kellenének, hogy Hitler háborús gépezetét finanszírozzák, akkor a törvényesen kivetett adók kivetése is etikátlan, tehát a megtagadásuk etikus.”⁹ – írja McGee. De hogy járunk el kevésbé szélsőséges esetekben? Vizsgálhatja-e az amerikai, angol, francia polgár kormányainak háborús céljait, politikájuk etikai tartalmát? Megtagadhatják-e a NATO-államok polgárai az adók megfizetését az iraki, afganisztáni, észak-afrikai beavatkozásra hivatkozva? Felvethető a kérdés, hogy minden háború egyformán elítélendő, vagy csak a támadó háborúk nem támogathatók, a megelőző műveletek igen? És ha ez így van, az afgán beavatkozás védekező, megelőző jellegű volt-e, vagy megtorlás? Igazolhatja-e a beavatkozásokat az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazása? És ha egy beavatkozás jogilag megalapozott is, akkor morálisan is feltétlenül igazolható? Úgy vélem, kizárólag a világot leegyszerűsítő, fekete-fehér, jó-rossz rendszerekben gondolkodók képesek határozottan dönteni.

Az adózás és az erkölcs kapcsolatáról sajátos álláspontot fogalmaz meg a híres francia jogász, Leroy-Beaulieu¹⁰. Véleménye szerint hibás az a megközelítés, amely az adóztatást egyszerű szolgáltatás-ellenszolgáltatási aktusaként határozza meg. Az adófizetés nem csupán a jelen polgárai és a regnáló hatalom kapcsolata alapján jön létre. Figyelembe kell venni a múlt döntéseit is, az államadósságot növelő hibás kormányzati, esetleges háborús lépések következményeit. Minden egyes adófizető részfelelősséggel tartozik államának működéséért, hiszen az állam polgárai nevében cselekszik. A társadalmi szolidaritás – írja Leroy-Beaulieu – adózási csoportokon és generációkon átível és részben a közös hibák megváltását is szolgálja. Éppen e társadalmi szolidaritás miatt egyetlen polgár sem tagadhatja meg ezekre a hibákra hivatkozva az adófizetést. Ezt a gondolatot a szerző az Egyesült Államok mexikói háborújának finanszírozására felvett kölcsöneinek törlesztésével kapcsolatos vitában fejtette ki és kiállt e törlesztések etikai alapon történő folytatására. Ez a gondolatmenet véleményem szerint aláássa a háborús adómegtagadás szilárdnak tűnő elvi alapjait. Tovább nehezíti a megtagadók helyzetét, hogy a modern költségvetési rendszerek igényei megnöttek, és az állami szolgáltatások összetettsége szinte lehetetlenné teszi az egyéni mérlegelést. A modern költségvetési alapel-

vek (univerzalitás, egységesség, teljesség) megnehezítik a háborús adók elutasítását, hiszen a befizetett adók felhasználásának a követése, ellenőrzése szinte lehetetlen. A fent említett elvek miatt, kevés kivétellel (társadalombiztosítási járulékok, elkülönített állami pénzalapok, az 1%-os felajánlások, céladók) a költségvetésbe befolyt bevételek bármely kiadás fedezésére fordíthatók. Nem tudjuk megmondani a több tízezer költségvetési tétel rengetegébe befolyó és onnan kikerülő pénzeket mely kiadások fedezetére fordították. Így tehát az adómegtagadóknak számolniuk kell azzal, hogy tetteik következményeként nem csupán a háborús célokra szánt előirányzatok, de minden más feladat finanszírozására szánt összeg is csökken. Néhány kivétel azonban említhető, amelyek áttörték az univerzalitás és egységesség elvét. Az amerikai Robert T. Pennock összefüggést lát a telefonadó és az USA háborús kiadásainak emelkedése között. Úgy látja, hogy a telefonadót a XX. század közepétől kifejezetten arra használták, hogy a háborús kiadásokat finanszírozzák. A telefonadó összegét akkor emelték, amikor ténylegesen háború volt, és így 1966-ban, a vietnámi háború kitörésekor mértékét 10%-kal növelték. Majd 1983-ban, a Reagan-kormány háborús kiadásaival párhuzamosan emelkedett.¹¹ Éppen ezért a telefonadó megtagadása háborúellenes gesztus volt, amit ő maga is gyakorolt. Úgy véli, az USA Szja bevételeinek 25-40 %-át fordítják közvetlenül háborús célokra. Az amerikai kormány az 1960-as évek közepéig külön kezelte az ún. háborús alapot, amely az adómegtagadók elsődleges célpontjává vált. A kormányok tanultak ebből és számos módszert kialakítottak a hadi költségvetési tételek elbujtatása érdekében. Megállapíthatjuk, hogy a háborús adómegtagadás kérdésében példányként ütköznek össze az erkölcsi, a fiskális és az állam politikai érdekei.

Mi a háborús adó és hogyan született a háborús adómegtagadás?

Háborús adónak nevezi a nyugati szakirodalom azokat az adókat, amelyek közvetlenül vagy közvetve, de azonosítható módon háborús célokat finanszíroznak. Ilyen lehet egy háborús hadigépezet működtetése, vagy felkészülés a háborúra, vagy idegen területek megszállásának finanszírozása. Ezeknél a tételeknél felvethető, hogy mikor és mennyiben haladják meg a feltétlenül szükséges honvédelmi kiadásokat. A kormányok törekszenek arra, hogy ne legyenek pántlikázott, célzott bevételek és hadialapok, amelyeket könnyű azonosítani, ellenőrizni. A céladók alkalmazása, vagyis amikor előre bejelentett hadicélokra szedtek adókat, a történelem folyamán gyakran általános elutasítással szembesülhettek. Ennek korai példája volt Észak-Amerikában, 1637-ben, amikor a holland telepesek katonai erődjük felújítása érdekében adót vetettek ki az algonkin indiánokra, akik azt teljes mértékben

elutasították. Az Amerikai Egyesült Államok kialakulásához vezető történelmi folyamatban kiemelkedő szerepet játszott az adóztatás, hiszen közvetlen kiváltó okként szerepelt az önállósodási törekvésekben. A XVIII. században Anglia az Észak-amerikai gyarmatainak a franciák elleni hétéves háborúban a hadi kiadásainak egy részét e gyarmatok lakosaira kívánta áthárítani, hiszen az ő érdekükben lépett fel. Ennek ellenére az angol helyőrségek ellátására 1765-ben kivetett bélyegadót a gyarmat lakói hangosan és egyöntetűen elutasították, a „nincs adózás képviselő nélkül-elv” alapján. Majd James Otis mozgalmat indított az angol adóztatás ellen, amelyben azt hirdette, hogy a képviselő nélküli adóztatás zsarnokság. A gyarmatok New Yorkban 1765-ben összeült kongresszusa kimondta: „Semmiféle adó nem vehető ki a gyarmatokra másként, mint saját képviselőik által.”¹² Az angol kormány nem engedett, sőt bevezette a tea adót, amelyet kifejezetten a megszálló katonaság költségeire szedett volna be. Ennek 1770-ben történt kihirdetése vezetett a bostoni teadélutánhoz, amely közvetlenül kiváltotta a függetlenséghez vezető háborús eseményeket. Mintegy 100 évvel később, 1848-ban a Mexikó-USA háborúban több vallási csoport (memmoniták, quakerek) elutasították a háborús adók befizetését. Ekkor jelent meg David Thoreau-nak, a polgári ellenállás atyjának a háborús adók megfizetésének megtagadására felszólító röpirata, ami miatt egy napra börtöne zárták.¹³ Hasonló folyamat játszódott le Európában, az 1848-49-es forradalom leverése után Magyarország és Horvátország lakossága elutasította a kényszerrel bevezetett osztrák adórendszert, amelyet a katonai megszállás finanszírozására vetettek ki.¹⁴ Ennek a mozgalomnak az volt az érdekessége, hogy nem csupán az egyes adófizetők, de a teljes magyar és részben a horvát és erdélyi közigazgatás is felsorakozott az ellenálláshoz. A vármegyék kinyilvánították, hogy a parlament jóváhagyása nélkül bevezetett adók törvénytelenek és azokat nem kell megfizetni. A hivatalnokoknak meg kellett tagadniuk a közreműködést az adószedésben, sőt kimondták, hogy akik az adót beszedik, vagy a beszedéshez hozzájárulnak, hazaárulóknak minősülnek.

A háborús adómegtagadásban új korszakot nyitott a vietnámi háború, amelyben az adóellenállás az alternatív (hippy) kultúra szerves részévé vált. A híres popénekesnő, Joan Baez az ellenállás jelképévé vált, mert jövedelemadója 60%-ának befizetését megtagadta. Míg a második világháború alatt összesen 6 ember tagadta meg az adómegfizetést és került börtönbe az USA-ban, addig az ellenállók száma az 1960-as évek végén meghaladta a 100.000-et. Az aktivisták 1965-ben meggyőztek 365 amerikai hírességet (pl. Dorothy Dayt, Noam Chomskyt, Szent-Györgyi Albertet¹⁵), hogy az adójuk egy részét ne fizessék be a háborús kormánynak. 1967-

ben már 528 amerikai író is támogatta a mozgalmat a telefonadó megtagadásával. A mozgalomhoz 1963-ban csatlakoztak a történelmi egyházak is, McCracken tiszteletes azt hirdette: „éretlen dolog pénzügyileg támogatni a háborút, és ezzel egyidőben prédikálni ellene.”¹⁶ Az egyház később is felszólalt Reagan háborús retorikája és költségvetése ellen, amelynek eredményeként 1981-ben az adómegtagadók száma megháromszorozódott. Még ebben az évben Raymond Hundhausen seattle-i püspök nyíltan felszólította a híveit, hogy jövedelemadójuk 50%-át tartsák vissza, tiltakozva a nukleáris fegyverkezés ellen. Az 1980-as évek végére az USA kormány számára már jelentős problémát jelentett a tömeges adómegtagadás. Az ellenállási mozgalom már olyan szervezet volt, hogy tagjait 192 központ segítette országszerte anyagilag, jogi tanácsadással. A szervezetek újságot jelentettek meg, amelyben az adómegtagadásra vonatkozó gyakorlati tanácsokat közöltek és konferenciákat is rendeztek.¹⁷ A mozgalom világszerte elterjedt és jelenleg már több ázsiai és nyugat-európai országban működik háborús adó megtagadók egyesülete. Dániában békeadó alap működik, míg Belgiumban a hadiadók ellen tiltakozók az adómegtagadásra visszaigényelhetik az adójuk egy részét.¹⁸ Hollandiában szintén működik békeadó alap, és 1993-tól létezik a háborús adó megtagadók napja. Itt az adózók adójuk 9%-át irányíthatják át a békeadó alapba.¹⁹ Svédországban 1994-1996 között indult adófizetők a békéért mozgalom. Az Ázsiai térségben, Indiában, Malajziában és Japánban található háborús adómegtagadó szervezeteket.

A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy számos példa található arra is, hogy a társadalom nagy része nagy lelkesedéssel, önként erkölcsi meggyőződéssel felsorakozott a háborús célokat megvalósító vezetői mögé. Az ókorban, amikor Hannibal Rómát ostromolta, a szenátus nem mert új adókat kivetni. Ennek ellenére a szenátorok önként és egymással versenyezve hordták az adószedőkhöz arany- és ezüst kincseiket. „A nép pedig lelkesen követte őket olyan féltő gondoskodással a közügyek iránt, hogy valósággal versenyeztek, és az adóbegyűjtők alig győzték a munkát.”²⁰ Hasonló hazafias buzgalmat láthattunk Franciaországban, amikor a francia flotta 1779-ben Saintes-i veresége után népi mozgalom indult egy új hadiflotta felállítására. „Még az adóbérlők sokat szidott társasága is vállalta egy hadihajó megépítését, amit „Haszonbérlet” névre kereszteltek.”²¹ Angyal Pál a magyar adózási szokásokat vizsgáló művében is beszámol ilyen háborús lelkesedésről, azt írja „a Rákóczi és az 1848-as szabadságharcok idején az öntudatos hazafiság érzésére épülő áldozatkészség nyilvánult meg az adóztatásban.”²² A tömegek válsághelyzetben mutatott viselkedéséről írta összefoglalóan Alexis de Tocqueville: „A hazaszeretet inkább nagy, de

múlékony erőfeszítésekre késztet, mint kitartó fáradozásra. Miután válság idején megmenti az államot, békeidőben gyakran hagyja pusztulni.”²³ A tömeg lelkesedését vagy ellenállását morális szempontból nem szabad túlértékelnünk, hiszen az nem csupán adómehtagadásban, de háborús lelkesedésben, vagy épp tömeghisztériában is megnyilvánulhat. Az adómehtagadás oldaláról nézve a tömeg szerepe az, hogy világossá tegye az ellenállás megjelenését, és olykor az adóztatás határait. A hatalom az egyes adóalany ellenállását észre sem veszi, figyelmét csak a tömeges fellépés képes kiváltani.

2. Adócsalás-e az adómehtagadás?

A következőkben azt vizsgálom, hogy mi a különbség a hadiadók mehtagadása és az egyszerű adócsalás között, büntetőjogi és adóigazgatási szempontból. Jogi jellegzetességeit tekintve e két cselekedet között nehéz különbséget tenni, hiszen egyformán sértik a közpénzügyi rendszerek érdekeit. Tartalmi szempontból mindkét esetben arról van szó, hogy az adózó szándékosan kikerüli, vagy kifejezetten mehtagadja az egyébként számára előírt adókötelezettség teljesítését, ezáltal a közösségnek anyagi hátrányt okoz. Az adóalany mindkét esetben tudja, illetve tudnia kellene, hogy cselekedete negatívan hat a közbevételekre és ezáltal növeli mások terheit, szűkíti az állam pénzügyi lehetőségeit. A különbség az erkölcsi megalapozottságban van. Míg az adócsalót az egyéni haszon, anyagi előny megszerzése motiválja, és igyekszik tettét eltitkolni, és számára közömbös az általa okozott közösségi, költségvetési kár. Ezzel szemben a háborús adómehtagadó tudatosan, erkölcsi meggyőződésből, polgári engedetlenség részeként, és nem a saját anyagi haszna érdekében, de kifejezetten kívánja tetteinek negatív, közösségi következményeit, a közbevételek kiesését, s mindezt nyíltan hirdeti is. Magatartása erkölcsileg vitatható, hiszen a modern rendszerekben nem követhető nyomon az egyéni befizetések sorsa. Az adómehtagadóknak szembe kell nézniük azzal, hogy cselekedetük következményeként nemcsak a háborús költségvetésre, de az egészségügyre, az oktatásra és minden más hasznos állami kiadásra is negatívan hat. Tettük kárvalóttjai így polgártársaik és ők maguk is. Cselekedetük akkor lehetne erkölcsileg igazolható, ha elképzelhetőnek tartanánk egy olyan állami működést, amely minden elemében a polgárok érdekével ellentétesen, háborús célokat szolgálna. Ennek gyakorlati megvalósulását nehéz elképzelni, hiszen még a legelvetemültebb fasiszta vagy kommunista diktatúrák is működtettek kórházakat, finanszíroztak családsegítő, kulturális és népjóléti feladatokat. Az viszont tény, hogy a kormányoknak elsődleges érdekük a bruttó fedezet és az egységesség elvének érvényesítése, mert erre hivatkozva a háborús

adómehtagadás közérdeket veszélyeztető jellegzetességére hívhatják fel a figyelmet. Tudatosan úgy kezelhetik őket, mint közönséges adócsalókat és a szokásos adóigazgatási eljárásokat indítják meg ellenük.

3. Miért nem népszerű a háborús adómehtagadási mozgalom Közép-Európában?

A háborús adómehtagadás nemzeti példáit vizsgálva szembevetendő, hogy ilyen aktivitást jellemzően Észak-Amerikában és kisebb mértékben Nyugat-Európában és Ázsiában figyelhetünk meg. Az idézett történelmi példák ellenére megállapíthatjuk, hogy Közép-Európában ez a jelenség az elmúlt 100 évben nem jelent meg tömegesen. Ennek oka egyrészt a civil társadalom fejletlenségében keresendő. A közép-európai helyzetet jól jellemzi egy magyar gondolkodó kérdésfeltevése: „Megúsztá volna Thoreau egyetlen éjszakai elzárással az adómehtagadást, ha Poroszországban, vagy a cári Oroszországban él?”²⁴ A válasz az, hogy valószínűleg súlyosabb következményekkel kellett volna szembenéznie. Adómehtagadásért Havasalföldön, Habsburg Birodalomban és máshol Közép-Kelet Európában is súlyos büntetés járt. A Közép-európai monarchiák, majd szocialista diktatúrák túlhatalma nemcsak a modern adórendszer létrejöttét tette lehetetlenné, de az ehhez kapcsolódó polgári, adófizetői öntudatot is. Nem jöhetett létre a közpénzek ellenőrzésének modern rendszere, és fejlett adózási-közpénzügyi kultúra sem. Ezekben az országokban az adófizetésre, mint megkérdőjelezhetetlen alattvalói kötelezettségre, és nem mint a szolgáltatás-ellenszolgáltatás polgári elemére tekintettek. Maga a polgári ellenállás is csupán ritkán jelenhetett meg. Ekkor azonban szélsőségesen, robbanás-szerűen és nem pénzügyi csatornákon nyilvánult meg (1956 – Budapest, 1968 – Prága, 1989 – Bukarest). A Közép-európai rendszerváltások óta eltelt emberöltő még csak most kezdi kialakítani az adójogi jogkövetés kultúráját.

Végezetül meg kell említenem még egy ténytet, ami megnehezíti a közép-európai háborús adómehtagadó mozgalmak működését. Ez pedig a honvédelmi kiadások alacsony szintje. Ezekben az országokban (Szlovákia, Szlovénia, Csehország, Magyarország, Románia, Lettország, Litvánia, Észtország) a háborús kiadások összege az elmúlt évtizedben radikálisan lecsökkent, és alig éri el a központi költségvetési kiadási oldal 0,5-0,8%-át. Ezzel szemben Angliában és az USA-ban és Ausztráliában e kiadások szinten maradtak, míg Ázsiában, Japánban, Indiában, Kínában, Pakisztánban drasztikusan nőnek. A Közép-európai régióban nem az a kérdés, hogy túlzottan sok pénzt fordítanak-e a hadseregek fejlesztésére, hanem az, hogy beszélhetünk-e egyáltalán működőképes hadseregekről.

Ezek az országok még a NATO-tagságukból fakadó hadsereg fejlesztési kötelezettségeiknek sem tesznek eleget. Ez az állami attitűd alapjaiban teszi lehetetlenné a háborús adó megtagadását és annak létalapját szünteti meg azáltal, hogy még a szükséges honvédelmi kiadásokat sem tartalmazzák a mindenkori költségvetések. Ezekben az országokban nem csupán a civil öntudat, de a túlzó háborús kiadások is hiányoznak.

Felhasznált irodalom

- Alexis de Tocqueville: Az amerikai demokrácia. Európa, 1993
- Angyal Pál: A magyar büntetőjog kézikönyve. Adócsalás. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest 1930
- Bart Horeman: Jelentés egy holland csoport tevékenységéről (1995-1996), VIth International Conference on Peace Tax Campaigns and War Tax Resistance
- Eötvös József: A XIX század uralkodó eszméinek befolyása az államokra. Pest 1854
- Ferenczi István: Állampolgár és pénzügyi igazgatás. Állam- és Jogtudomány Budapest 1981
- Földes Gábor: Az adójog határai. Kandidátusi értekezés. Budapest 1988
- Gombár Csaba: A politika parttalan világa. Budapest 1986
- H. David Thoreau: A polgári engedetlenség iránti kötelezettség, Fekete sas, Budapest 2008
- Leroy-Beaulieu: Pénzügytan. 1. kötet. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest 1880. 152-153. o.
- Martin T. Crowe: The Moral Obligation of Paying Taxes, Catholic Press, Washington, 1944
- Phil Rimmer: Beszámoló a békeadó törvényjavaslatok műhelyéről, VIth International Conference on Peace Tax Campaigns and War Tax Resistance
- R. T. Pennock: On the Justice of Conscientious War Tax Resistance, Journal of Accounting, Ethics and Public Policy Vol 1, No 1, Winter 1998
- Robert Riversong War Tax Resistance, Vermont Commons, pp3. Practical War Tax Resistance, 3. rész. Vermont 2005
- Robert W. McGee: The Philosophy of Taxation and Public Finance. Kluwer Academic Publishers, London 2004
- Rousseau: Társadalmi szerződés. Phönix-Oravecz-kiadás, Budapest 1947
- Simon Schama: Polgártársak – A francia forradalom krónikája. Európa Könyvkiadó 1988

Stefan Malfer: Az adómehtagadás és adóvégrehajtás Magyarországon 1860 és 1862 között. Történelmi Szemle 1984. 4. sz.

Vecseklőy József: A csillagos lobogó nyomában, Magvető Könyvkiadó, Budapest 1985

Jegyzetek

- ¹ Stefan Malfer: Az adómehtagadás és adóvégrehajtás Magyarországon 1860 és 1862 között. Történelmi Szemle 1984. 4. sz. 664.o.
- ² Ferenczi István: Állampolgár és pénzügyi igazgatás, Állam- és Jogtudomány Budapest 1981. 386. o.
- ³ Földes Gábor: Az adójog határai, Kandidátusi értekezés, Budapest 1988 127. o.
- ⁴ Eötvös József: A XIX század uralkodó eszméinek befolyása az államokra, Pest 1854 314-315. o.
- ⁵ Thomas Paine, Adam Smith, Berardi, Martin T. Crowe, Robert McGee, Rawles; Magyarországon Földes, Deák és Szilovics
- ⁶ Rousseau: Társadalmi szerződés, Phönix-Oravecz-kiadás, Budapest 1947. 42-43.o.
- ⁷ Robert W. McGee: The Philosophy of Taxation and Public Finance, Kluwer Academic Publishers, London 2004. pp. 15.
- ⁸ Martin T. Crowe: The Moral Obligation of Paying Taxes, Catholic Press, Washington 1944
- ⁹ McGee: i.m. pp. 16.
- ¹⁰ Leroy-Beaulieu, Pénzügytan. 1. kötet. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest 1880. 152-153. o.
- ¹¹ R.T. Pennock: On the Justice of Conscientious War Tax Resistance, Journal of Accounting, Ethics and Public Policy Vol 1, No 1, Winter 1998
- ¹² Vecseklőy József: A csillagos lobogó nyomában. Budapest 1985. 44-46.o.
- ¹³ H. David Thoreau: A polgári engedetlenség iránti kötelezettség, 1848
- ¹⁴ Stefan Malfer: i.m. pp. 662.
- ¹⁵ Robert Riversong War Tax Resistance. Vermont Commons, Vermont, 2005, pp. 2.
- ¹⁶ Robert Riversong War Tax Resistance. Vermont Commons, Vermont, 2005, pp. 3.
- ¹⁷ Practical War Tax Resistance, 3. rész
- ¹⁸ Phil Rimmer: Beszámoló a békeadó törvényjavaslatok műhelyéről, VIth International Conference on Peace Tax Campaigns and War Tax Resistance
- ¹⁹ Bart Horeman: Jelentés egy holland csoport tevékenységéről (1995-1996), VIth International Conference on Peace Tax Campaigns and War Tax Resistance
- ²⁰ Alexis de Tocqueville: Az amerikai demokrácia. Európa, 1993. 223. o.
- ²¹ Simon Schama: Polgártársak – A francia forradalom krónikája, Európa Könyvkiadó, 1988. 90. o.
- ²² Angyal Pál, A magyar büntetőjog kézikönyve, Adócsalás, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest 1930. 9. o.
- ²³ Alexis de Tocqueville: i.m. 202. o.
- ²⁴ Gombár Csaba: A politika parttalan világa. Budapest 1986. 131-132. o.

Tilk Péter

tanszékvezető egyetemi docens,
PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék

A jogi képzéssel kapcsolatos egyed igények megjelenése két magyar város középiskolásai és más lakosai körében*

A címhez kapcsolt jegyzetben megadott számú pályázat keretében sor került annak vizsgálatára is, hogy két – különböző nagyságú, különböző megyében elhelyezkedő és különböző szerepet betöltő – magyarországi város vonatkozásában milyen igények, elvárások, elképzelések fogalmazhatók meg a jogászképzést ellátó felsőoktatási intézmények kínálata és e városok középiskolásainak és más lakosainak elvárásai viszonyrendszerében. Ebben az írásban a két érintett város, Kalocsa és Kaposvár középiskolásai körében végzett felmérés eredményét és az abból levonható esetleges tanulságokat, a lehetséges jövőbeli változtatási igényeket, kínálati bővítést, átalakítási lehetőségeket töreksem – hangsúlyozottan röviden – vizsgálni.

Az elvégzett felmérések keretében Kalocsa Városában 117 fő, Kaposvár Megyei Jogú Városban 91 fő (azaz összesen 208 fő) megkérdezésére került sor helyszíni kérdőívvel. A felmérések eredményeként az vált világossá, hogy a két városban jelentős eltérések fogalmazhatók meg a megadott kompetenciák között, azaz, hogy melyik jogterület lehet legérdekesebb, leghasznosabb a meginterjúvoltak számára, és az, amit ténylegesen is tanulni szeretne a későbbiekben.

Kalocsa Városában a megkérdezett 117 főből 23 jelölt jogi jellegű kompetenciát, ebből nagyszámú elsőként az EU-jog és az európai uniós ismeretek a legnagyobb halmaz (7 fő), ezt követi fej-fej mellett az államigazgatás és a közigazgatás kettőse, valamint a jogi alapismeretek 6-6 fővel, majd a sort a munkajog zárja 4 fővel.

A Kaposvár Megyei Jogú Városban megkérdezett 91 főből 24 jelzett jogi tárgyú kompetenciát, melyből – Kalocsához hasonlóan – az EU-jog és az európai uniós ismeretek a legnagyobb halmaz (11 fő), ezt követi a jogi alapismeretek 6 fővel, majd a munkajog 4 fővel, végül az államigazgatás és a

közigazgatás kettőse 3 fővel. Jelezzük: 1 fő több kompetenciát is bejelölhetett, megfogalmazhatott.

Figyelemmel arra, hogy a teljes kérdőív-tartalom ennek az írásnak a megjelenésekor még feldolgozás alatt áll, inkább néhány általános észrevétel fogalmazható meg a felmérés eredményével kapcsolatban¹. Ezzel összefüggésben felhasználok a két város vezetőivel készített mélyinterjúkat azokat az elemeket is, melyek a jogi felsőoktatással kapcsolatos elvárások, észrevételek vonatkozásában jelentek meg.

Mi látható a kérdőíves felmérés adataiból, eredményéből? Először is az, hogy a jogi ismeretek köre nem mutat jelentős súlyt a többi válaszlehetőség között. Más kérdés, hogy e fenti négy jogi terület vagy képzési forma 49 más konkrét válaszlehetőség között jelent meg, és lehetőség volt „egyéb” válasz megadására is, azaz 54-ből 4 terület fedett le jogi jellegű szakterületet vagy képzési formát. Rögtön jelezni kell két olyan tényezőt, ami a válaszadást és főként az értékelést meghatározhatta.

Először is, a lehetséges válaszok között nem pusztán ez a négy válasz rejtett magában jogi jellegű, karaktert, hanem több más alternatíva is felfogható jogi típusú válaszlehetőségként. Így például – az alábbi táblázatból is kitűnően – már az első válasz is „adózási ismeretek”, ami értelemszerűen magában foglal pénzügyi jogi alapokat, melyek oktatása véleményem szerint rendkívül fontos a lakosság és már a középiskolások számára is. Jellemző, a 36. válaszlehetőség („pénzügyi alapismeretek”) is hasonló sajátosságokat mutat, és kérdéses, a laikus válaszadó szemében mennyiben határozható el az adózási és a pénzügyi ismeretek, alapismeretek köre.

Figyelemre méltó az is, hogy míg a jogi válaszlehetőségek között a másodikként szereplő „államigazgatás, közigazgatás” szerepel, a 15. válaszlehetőség „hatósági eljárások, jogok érvényesítése” elnevezés alatt jelent meg, ami értelemszerűen jelentős átfedést mutathat az államigazgatással, közigazgatással. Kérdéses ezek alapján, hogy mennyire tudta megítélni a válaszadó a két kategória közötti különbséget és mennyiben tekinthető tudatos válaszadásnak az egyik vagy a másik bejelölése.

Ugyancsak jogi jellegűként lehet felfogni a válaszlehetőségek sorában hetediként megjelölt „bűnügyi ismeretek, kriminalisztika” elnevezésű kategóriát.

Figyelemmel tehát arra, hogy a fentiek szerint legalább négy olyan válaszlehetőséget is megjelöl-

* Az írás a TÁMOP 4.2.1.D. azonosítószámú, „Társadalmi innováció és hálózatépítés a Pécsi Tudományegyetem tudásbázisán a dél-dunántúli régióban” elnevezésű pályázat keretében készült.

¹ Hasznos lett volna a teljes feldolgozás értékelése, viszont a pályázat e részének előbb teljesülnie kellett, így a teljes eredményhalmaz feldolgozására e munkában nem volt lehetőség. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a kérdőíves felmérés adatai és eredményei a későbbiekben ne jelennének meg a pályázathoz köthető más anyagokban, tanulmányokban, adatbázisokban.

hettek a megkérdezettek, melyek erőteljes jogi karaktert is hordoznak („hatósági eljárások, jogok érvényesítése”; „pénzügyi alapismeretek”; „adózási ismeretek”; „bűnügyi ismeretek, kriminalisztika”), álláspontom szerint ezek jogi jellegüként kezelése és az eredeti négygel való összevetése pontosabb és egzaktabb eredményt adhat, mint pusztán a négy „tisztán” joginak tekintett válaszlehetőségre leadott válaszok értékelése.

A kérdőívészben megjelent válaszlehetőségeket az alábbi táblázat foglalja össze:

1	adózási ismeretek
2	államigazgatás, közigazgatás
3	angol nyelv
4	banki alapismeretek
5	beszédtechnika
6	borkultúra és borgasztronómia
7	bűnügyi ismeretek, kriminalisztika
8	elektronikus könyvtári alapismeretek
9	emberi erőforrások
10	európai jog, Európai Unió ismeretek
11	fogyasztóvédelem
12	francia nyelv
13	gazdasági alapismeretek
14	gazdaságtörténelem
15	hatósági eljárások, jogok érvényesítése
16	horvát nyelv
17	informatika
18	jogi alapismeretek
19	karriertervezés
20	kereskedelmi alapismeretek
21	kultúramenedzselés
22	magyar nyelv és irodalom
23	marketing és reklám
24	matematikai alapismeretek
25	meggyőzés és befolyásolás módszerei
26	menedzsment és vállalatirányítás
27	moderátori alapismeretek
28	munkaerőpiaci ismeretek
29	munkahelyi ösztönzés és kompetencia-

	fejlesztés
30	munkajog
31	német nyelv
32	oktatási és pedagógia ismeretek
33	online és elektronikus kommunikációs ismeretek
34	online kereskedelem
35	önismereti tanácsadás
36	pénzügyi alapismeretek
37	politológiai ismeretek és politikatudomány
38	PR
39	prezentációkészítés
40	protokoll alapismeretek
41	pszichológia
42	rendezvényszervezés
43	sajtó és médiaismeret
44	statisztika
45	szabadidő és utazásszervezés
46	számviteli alapismeretek, könyvelés
47	szociológia és társadalomtörténet
48	tárgyalástechnika
49	történelem
50	turisztikai ismeretek
51	üzleti kommunikációfejlesztés
52	vállalkozási alapismeretek, startup
53	vendéglátói ismeretek
54	egyéb:

Másrészt figyelemre méltónak vélem azt is, hogy a tisztán jogi jellegűnek tekintett kérdések körének fenti meghatározása jelentős szűkítést jelent a mindennapok jogi világában ténylegesen megjelenő jogági sajátosságok, esetkörök súlyához képest.

A laikusok számára képzési formaként, igényként vélhetően a „jogi alapismeretek” köre lehet a legrelevánsabb, mivel jellegénél fogva általános betekintést nyújt a társadalmi viszonyokat szabályozó jog alapjaiba és a mindennapokban is használható ismeretekkel segíti a polgárt a jog alapjaiban való elboldogulásban. Ezzel együtt a sorrend az alábbi volt: Kalocsa esetében első az EU-jog és az európai uniós ismeretek, másik holtversenyben az államigazgatás és a közigazgatás kettőse, valamint

a jogi alapismeretek, végül a munkajog zárja a sort. Kaposvár esetében szintén az EU-jog és az európai uniós ismeretek a legnagyobb halmaz, ezt követi a jogi alapismeretek, majd a munkajog, végül az államigazgatás és a közigazgatás kettőse.

Mi lenne ezzel szemben a logikusnak tűnő sorrend, hangsúlyozottan a laikusok számára? Véleményem szerint a mindennapokban és a későbbiekben is (a jogi diploma esetleges megszerzéséig) a jogi alapismeretek, munkajog, közigazgatás és az európai uniós ismeretek köre lehetne a sorrend. A mindennapokban ugyanis álláspontom szerint éppen, hogy az uniós ismeretekre van legkevésbé szüksége a laikus polgárnak (mégis ez végzett a lista élén, talán éppen a „felkapottságának” köszönhetően).

Fontos lehetett volna – ha már kifejezetten jogági típusú válaszlehetőség is szerepelt, mint a munkajog – szerepeltetni más, a mindennapokban rendkívül fontos és gyakran alkalmazott jogágot is a válaszlehetőségek között (így például a polgári jogi ismereteket vagy azok egy szegmensét, így például a mindennapi jogügyletekkel kapcsolatos alapvető ismeretek körét). Jogi jellegűként lehetett volna kezelni a pénzügyi jogi alapismeretek (pénzügyi alapismeretek) körét is, ami szintén számos esetben óvna meg a polgárokat hibás döntésektől, átgondolatlan pénzügyi manőverektől, kiadásoktól.

A fenti – akár kifejezetten jogi jellegűként kezelt, akár nem annak tekintett, mégis jogi jelleget hordozó – válaszlehetőség mögötti képzési formák némelyikét részben csak jogi oktatást is nyújtó felsőoktatási intézmény (így a Pécsi Tudományegyetem) képes nyújtani, más részét (például pénzügyi ismeretek) más szervezetek is hatékonyan tudják oktatni (viszont értelemszerűen a Pécsi Tudományegyetem is magas színvonalon képes tudásátadásra ezek vonatkozásában is).

A felmérésből kitűnő jogi tárgyak, ismeretek köre a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar képzési kínálatában több formában is megjelenik. A jogi alapismeretekhez nem szükséges a jogi diplomát célba venni, ahhoz a jogi felsőoktatási szakképzés (vagy elődje, a jogi asszisztens) képzés keretében, vagy az igazságügyi igazgatási szak képzési formájában is hozzá lehet jutni. Kifejezetten jogági jellegű képzést a MA képzési forma és az egyes szakjogász képzések nyújtanak (a szakokleveles változatok jogi végzettséget sem előfeltételnek).

Azt is érdemes kiemelni, hogy bár a felmérés sztrikten egy-egy jogi területet jelölt meg, a Pécsi Tudományegyetem képzési formái ezeknek az ismereteknek az átadásakor többletet is nyújtanak, így például a jogi alapismeretek mellett a jogi felsőoktatási szakképzés keretében a hallgatók számos más ismeretanyagot és képességet is elsajátíthatnak, illetve felfrissíthetnek (nyelvtan, gépírástan, közgazdasági alapok stb.).

Végezetül érdemes utalni rá, hogy e felméréssel párhuzamosan végzett két mélyinterjú a két város egy-egy vezetőjével egyaránt azt az eredményt hozta, hogy a jogi ismeretek szükségessége vonatkozásában (az adott város szempontjából, illetve a lakosság tekintetében) a kevésbé vagy egyáltalán nem szükséges válaszok születtek. Mindez azonban nem kifejezetten középiskolások és más lakosok igényei vonatkozásában merült fel, így nem cáfolja a fenti kérdőíves felmérés eredményét és nem befolyásolja az azokból levonható következtetéseket. Jellemzően azonban, hogy a lehetséges válaszok egyik-másikának figyelembe vétele a jogi területekkel kapcsolatos felmérés eredményének értékelésekor cizelláltabb, differenciáltabb eredményhez vezethet a kutatás végeredménye vonatkozásában.

Varga Károly

DSc, ny. egyetemi tanár, szaklektor

Semmelweis Egyetem

Evolúciós hipotézisek és alkalmazásuk a migrációra

„A globalizáció mára túl szűkössé tette a bolygót ahhoz, hogy olyan hatalmas vallások békésen megférjenek, amelyek egymással szemben állnak. Ha az ábrahámi isten – a zsidók istene és a keresztények istene és a muzulmánok istene – nem segíti elő a toleranciát, akkor mindnyájan bajban vagyunk.”

Robert Wright: Isten evolúciója

Egyes részleteiben másutt is megjelent írásom¹ jelen, továbbgondolt változatának mottójául Robert Wright „hatalmas ambícióktól fűtött és gondolkodásra készítő könyvének” (a 2010. évi magyar kiadás ajánlása) egyik központi tételét választottam, amivel a világvallások egymással toleráns értelmezésére és az emberiség túléléséhez kifejlesztendő gyakorlatára (!) utalva töreksem érdemileg újat, nevezetesen az Európára rátört mega-léptékű migrációra alkalmazott hipotézist felvetni. Az előző változat alapszerkezete az ezredforduló két összemberiség skálájú forradalomtípusa, a tudatforradalom illetve kontrollforradalom evolúciós hipotéziseinek szembesítése volt. A jelenlegiben az a hozzáadott hipotézis, hogy a mindkettővel korrelációban lévő, mai-holnapai tektonikus erejű migrációs mozgások olyan új történelmi-földrajzi helyzetmódosulást eredményezhetnek, amelyben a műholdak révén megvalósuló szuper-kommunikáció a kapcsolatok jellegét áttolhatja a nulla-összegűből a nonzero² életérzés felé, ami a spiritualitás szférájában is evolúciós mutációt hozhat, ám annak veszélye sem zárható ki, hogy ezt a folyamatot a nagyhatalmi logika nem engedi túljutni a kölcsönös bizalmatlanságban ragadt „pszeudó-kommunikatív”³ állapotban.

1. Az emberiség túlélési reménye versus megsemmisülési félelme még sohasem forgott ennyire kockán. Így az olyan ismertebb eszmélődések mellett, hogy mi a funkciója a vallásnak az emberlétünk születésével megjelent értelmi előzetekintés (Bergson, 1934, 2002), illetve ebben implikált egyéni halálfélelmünk (Bibó, 1971-72, 1986) kezelésében, már az olyan kérdések is elérték az élet-halál komolyság küszöbét, hogy horgonyozhatjuk-e reményünket a világegyetem „isteneket gyártó” funkciójába (Bergson), és egyáltalán milyen inspirációkból milyen erőfeszítéseket tehetünk túlélésünk valószínűsítésére? Tehetünk-e végre valami érdemlegeset

a „félelmi, gyűlölködési és erőszakgörcsök eredendő bűne” (Bibó, i.m. 44.) ellen?... „aminek feloldására törekszük lényegében minden vallás és minden államszervezet, és az európai történelem is végeredményben az erre irányuló keresztény kísérletnek része” (uo.).

2. A spiritualitás evolúciójának egyik jelentős avantgard irányzata – a törzsszerzőkként idézett „hivatásos tudatforradalmár” trió⁴ – egyikének, „A jövő pszichológiáját” (2000, magyarul 2008) bejelentő Stanislav Grofnak „holotróp tudatállapot” elméletéből azt emelem ki, amivel ő a ’katasztrófába rohanó emberiség’ önmagával való kibékülése és ezáltal megmenthetősége új esélyét hirdeti meg. Ám felmerül a gond, hogy az ő és a trió másik tagja, a Római és Budapesti Klubokat alapító László Ervin szellemi mozgalma – mint kulturális gén vagyis mém⁵ – nem marad-e pusztán szélmalomharc mindaddig, amíg valakik nem vállalkoznak arra, hogy szembesítsék idevágó más perspektívák és stratégiák (például az evolúciós és játékelméleti, illetve ezeket alkalmazó mém-elméleti evidenciák) implikációival?

3. Másfelől olyan gondunk is felmerült, hogy e magát minden eddigi próbálkozásnál emelkedettebbnek („testvériesebbnek”, „toleránsabbnak”) vindikáló életérzés és törekvés sem mentesülhet – külön tisztázó reflektálás nélkül – bizonyos pszeudó-kommunikatív (vagyis „burkoltan stratégikus”) manipulációk vádjá alól. Amikor a spiritualitás evolúciójának víziója szerint az emberi tudat akár hagyományos, akár új pszichológiai technológiákkal kitágított kapacitása végtelent közelítő, de közös belátási mélységekbe juttatja el a megvilágosult személyeket, illetve kultúrákat, és ezzel harmóniában lévő magatartás paradicsomi állapota felé orientálja őket, elengedhetetlen szükség adódik e planetáris pax szervezésére. Ám a Michels (1911) féle „vastörvény” alól – „aki szervezetet mond, oligarchiát mond” – itt sem lehet kibújni. Ezt a rendet is szakértő és hatalmi felelősöknek kell vezérelniük és felügyelniük (egyreszerzőknél a magasabb tudás és képesség birtokában lévő papi kasztnak). Ez pedig erősen megkérdőjelezheti a történelemből ismert kizsákmányoló hatalmi alapszerkezet meghaladhatóságát. Ezzel viszont az egész emberiség-mentő felbuzdulást a pszeudó-változás kategóriájába süllyesztheti.

4. Az evolúciós újdonságok értelmezésénél felmerült két gond közül először a logikailag alapvetőbbet vizsgálva hozok konkrét példát a változás szubjektív-eszmei kiindulásával ellentétes alternatíváról. Ez nem kevésbé evolúciós léptékű és összemberiség perspektívájú, csakhogy az evolúciós előrelépéseket inkább technológiai és gazdasági hajtóerőkből eredezteti. A Harvard-professzor Beniger (1986, magyarul: 2005) változásmagyarázatának fejlődési ívét az emberiség evolúciós skálájú

folyamatmodelljében helyezi el a homo erectus-ból homo sapiens-be való átmenettől (50-100 ezer év), illetve a neolitikus forradalomtól (10 ezer év) a legújabb korig (200 év). Majd alaposabban két kontrollforradalom korszakát dolgozza ki: az ipari forradalomét és az elektronikusét. Az ipari forradalomban az operátor alrendszer a gőzgép alkalmazása nyomán indult fejlődésnek hihetetlen mértékben mind a termelés, mind a szállítás területén. A több ezer éves szabályozásforma (vö. az egyiptomi piramis-építések írnokait) nem győzte felbontó erővel, amióta – Arisztotelész abszurdnak vélt „antijóslata” szerint – „az orsök maguktól forognak”. Tehát olyan új gyorsasági tényező jelentkezett az emberi és állati izomerőhöz képest, ami szétfeszítette az addigi regulátor alrendszert. A szociológia mindkét alapító atyja, Durkheim és Weber érzékelték az emberiség történetének eme legnagyobb változását. Durkheim a lokális egységek egymásmellettsége és laza kapcsolata helyett beköszöntő systemness (division du travail) kategóriájával ragadta meg ennek lényegét, Max Weber pedig felismerte, hogy a komplexebb rendszer integrálására mind a gazdaságban, mind az államapparátusban a racionális bürokrácia lett a krízis feloldása (ami megfelel a Beniger-féle kontrollforradalomnak). Ez a racionális bürokrácia helyreállította az operátor és regulátor alrendszerek megbomlott egyensúlyát, amitől a 19. és 20. század még dinamikusabb ipari fejlődése következett be. Ez az új rohamszerű fejlődés azonban létrehozta az újabb krízist. Ennek kontrollforradalmi megoldása a második világháborúra esik, amelyben három technológiai innováció: a nukleáris energia, a számítógép és az űrtechnológia jelent meg. A legújabb fejlődési fázis a 70-es évektől datálódik, és megvalósulási módja és terméke az információs társadalom.

Hogy a világ- és emberszemlélet technicista kontrollforradalmi mémje tudományos érvényességben sem méltatlan vetélytársa a spiritualista tudatforradalminak, ez valószínűsíthető abból, hogy lényegében az általános rendszerelmélet Ashby-féle „law of requisite variety”-jének alkalmazása, amely szerint a szabályozó alrendszer nem maradhat el kapacitásában, felbontó erőben az operátor alrendszertől. Vagy ha mégis – mert az operátor alrendszer fejlődése annyira felgyorsul, hogy a regulátor alrendszer ezzel már nem tud lépést tartani –, akkor az egész interszisztémában válságtünetek jelentkeznek, és a krízist a soron következő kontrollforradalom lesz hivatva feloldani. A kontrollforradalom matematikai-logikai egzaktágú modelljének az emberiség jövőjére való alkalmazása azt is jelentheti, hogy a katasztrófával fenyegető „stratégikus” – kaotikus és konfliktussal terhelt – állapotot vezérlési válságként is diagnosztizálhatjuk [tehát nem kizárólag a tudatállapot krízisnek!], amiből következően a távlatilag várt „kommunika-

tív” – azaz kölcsönös előnyök és egyetértés alapján rendezett – állapotot e krízis rendszerelméletileg elvárható kontrollforradalmi megoldásaként [tehát szintén nemcsak a spirituális egyensúly-visszanyerés gyanánt!] várhatjuk (netán prognosztizálhatjuk).

5. Áttérve a gondok másik, játékelméleti csoportjára, ennek témaköre, ahogy fentebb utaltam rá, kettébontható. Az új tudatállapottal elérhető spirituális szféra létjogosultságát ui. érvényre kell juttatni nemcsak a hagyományos materialista tudománnyal és közgondolkodással, de a még mélyebb hagyományokban gyökerező intézményes vallási dogmarendszerek kölcsönösen kirekesztő normáival szemben is.⁶ Reflektáljunk itt a spirituális evolúció tudatforradalmi érvényesítésének ambíciójára. Ehhez a beszélgető-könyvecske egy, épp a Trió vitázásában előjött mozzanatra figyelhettünk fel. A szerkesztő-vitavezető László Ervin ugyan arról panaszkodik, hogy az ilyenkor szokásos elkalandozásnál nagyobb gondot jelentett, hogy túl sok mindenben egyetértettek, ott mégis elcsíphettünk egy szóváltást, ami kényes pontnál utal releváns különbségre a beszélgetőtársak között. Grof: Platón mondta: ha elfogadjuk, hogy nincs semmi a halál után, azzal „a gonoszt jutalmazzuk”. Russell: Azok a társadalmak viszont, amelyek hisznek a továbbélés valamely formájában, arra is használhatják ezt a hitet, hogy irányítsák és manipulálják az embereket. Ha nem úgy élsz, ahogy mi helyesnek gondoljuk, halálod után büntetés vár rád. (László, 1999, 183.) A Russell-idézet tehát a transzcendens szféra hiedelme révén történhető hatalmi manipulálásról, óvatosságra int: a játékelméleti szempontra ügyelni kell a spiritualitás evolúciója tematikájában is. Annál inkább, mivel a holarchikus-spirituális világkép és életérzés társadalomrendező erejének visszaszerzésével kapcsolatban is élénk evidenciák szólnak ennek hatalmi igényéről. Ilyen igényről árulkodik például Vass Csaba (2005) új szakralitás koncepciója: az emberiség zsákutcájából a kiút iránya az lehetne, ha a köztársaság helyett az Istenkirályság vagy legalább az Isten kegyelméből való királyság keretei alakulnának vissza. „A köztársaság és az Istenkirályság nemcsak államformájukban és hitvilágukban különböznek majd egymástól, hanem legkisebb intézményeikben is. A modern köztársaságokban az intézmények a stofflich hiedelmek szerint szerveződnek: varázstanítottak, ahogy ezt Max Weber nyomán szokás mondani. A kozmikus világ-egészre vonatkozó elképzelések alapján szervezett valóságot viszont csak ennek a létharmóniának az újratermelésében betöltött szerepe alapján lehet tagolni. Ezt a tudást egy erre hivatott, s az istenektől nem egyszerűen isteni tulajdonságot, hanem a létviszonyok alakításához szükséges erőt is kapott csoport, a szakralis-mágikus demiurgia (hierophanikus csoport) hordozza.” (i.m. 108.)

6. A maxweberi Entzauberung ilyen 180°-os visszafordítása a nyugati felvilágosodás, a reformáció és a reneszánsz mögé egy újból teokratikussá teendő világrend óhajából – ahol a tanító-irányító-szervező elit az isteni sugallatok által spirituális erővel felruházott papi kaszt lenne – úgy tűnik, önmagában kiváltja a „berzenkedést” a spiritualitás társadalmi-gazdasági funkciószerezése iránt. Így a Vass Csabával vitatkozó Kulin Ferenc (2005) meggyőzően mutat rá arra, hogy a globalitás kora nem csupán a szakralistól eltávolodott anyag- és hatalomelvű célképzetek s az azokra irányuló törekvések kudarcát tette nyilvánvalóvá, hanem a realitások iránt érzéketlen, az életvilágtól elforduló spiritualitás csődjét is.⁷ Ezzel vissza is térhetünk Habermas (1982) említett „kommunikatív versus stratégikus cselekvés” modelljének „burkolt stratégiai cselekvés” kategóriájára: az ebben implikált bizalmi témára. Mi a garancia arra, hogy a transzcendens holotrop tudatállapot tudományos „előállításának” és kritikus nagyságrendben történő „terítésének” programja nem csöbörből-vödörbe juttatná-e a planetáris közállapotok immár egyértelműen rosszra fordult stádiumát? – Az időszámításunk első ezredfordulóján még investitúra-kompetenciával is rendelkező, önmagát „kozmozgizálni” képes (Luhmann, 2000) vallási rendet a második ezredfordulón – szabadabb változatban – visszaállítani törekvő „tudatforradalmi spiritualitás” vajon nem a történelemből jól ismert hatalmi átrendeződések egyik szokványos fordulója-e? Éspedig talán épp a Watzlawich – Weakland – Fisch által idézett „Plus ça change, plus c’ est la même chose” (1990, 34-37.) mélyreható megfigyelése értelmében?⁸

Nos, a „jövő pszichológiája” által akár „ipari méreteken” is előállítható „új, kitágított tudatállapot” mém-komplexe, ha uralkodni akar az emberi figyelmen, ezt csak a „vetélytárs” mém-ek rovására teheti, amihez szüksége lesz egymást kölcsönösen segítő mém-készletek összehangolt, stabil együttesére. Ennek reálpolitikus felügyeletéhez pedig szintén szükséges – ha nem is az ősi orientális kultúrákat képviselő Chakraborty által oly lefegyverző naivsággal „kifecsegett” spirituális erővel felruházott papi kasztra –, viszont annál inkább ennek mai megfelelőjére: tudományos presztízű szakértőire. Tehát ennek a tényállásnak egyes implikációi is valós gondokként jelenhetnek meg az emberiség túlélési céljait természetesen osztó, de a spiritualitásban felkínált eszközrendszerét még ellenőrizni kívánó reflexióinkban.⁹

7. Az evolúció rendszertudományos modellje szerint a spiritualitás evolúciója lehetséges autopoétikus mém-rendszerek interakciójában. Ez az „autopoétikus rendszerek interakciója” c. fogalmi eszköz (konstruktum és nomológikus hálózat),

amelyre László Ervin: A rendszerelmélet távlatai (1996, magyarul: 2001) könyvében az új evolúciós szemlélet egyik alaptételeként bukkanhatunk rá, azzal adhat kulcsot az itt felmerült problémák megoldásához is (tehát az intézményes vallás versus a független spiritualitás, illetve a humán evolúciós léptékű változások szubjektív tudati versus objektív adottsági eredete opciók integrálásához), hogy a mém-készletekre jellemző kiszorító vetélkedés képletét segíti átfordítani az egymást támogató interszisztémák formulájává. A döntő megkülönböztetése itt az előreprogramozás szerint működő ontogenetikus (ahogy az embrió fejlődik az anyaméhben), versus (a fajok egymást követő generációin keresztül megvalósuló) filogenetikus, amely utóbbinak itt is az új, rendszerelméleti evolúció említett alaptétele adja meg a kulcsát. „Az evolúció során időről időre „mutációk” jönnek létre... [És] egyes újítások másoknál jobban összeegyeztethetők az adott rendszerrel kölcsönhatásban álló rendszerekben párhuzamosan történő viselkedési innovációkkal... Az eredmény az, hogy a rendszerek hálózatában csökken a káosz, és lassan egy világosan felismerhető rend alakul ki.” (i.m. 59.) Az eredmény tehát itt sem kiszorítás, hanem közös előrelépés.

„Mivel a szociális rendszerek kultúrafüggők, még változatosabb világba ágyazódnak bele, mint a biológiai rendszerek. A társadalmi szervezeteket, az államokat, gazdaságokat stb. befolyásoló »valóság« ugyanis nem csupán a tényleges adottságok függvénye, sokat számít az is, hogy tagjaik vagy vezető személyiségeik mit tartanak a valóságról.” (70.) Ennek belátása megalapozhatja az alternatív – voltaképp rivális – evolúciós koncepciókra (tudatforradalom vs. kontrollforradalom) kiváltódó reflexióink irányváltását: az ellentétükben adott gondok mérséklését. A gondok mérsékelhetők a spiritualitás evolúciója tudatforradalmi koncepciójának mémikus illeszkedése vonatkozásában. Richard Dawkins Pléh Csaba által „infamous memetic theory”-ként (i.m. 27.) aposztrofált kulturális gén elméletének egyik legérdekesebb felületét törli azzal, hogy könyve utolsó soraiban felcsillantja a reményt: „Megvan a hatalmunk ahhoz, hogy dacoljunk velünk született önző génjeinkkel, és ha szükséges, a belénk táplált, belénk nevelt önző mémekkel is. Még annak módját is megbeszélhetjük, hogy tudatosan ápoljuk a tiszta, érdektelen önzetlenséget – olyasmit, aminek nincs helye a természetben, olyasmit, ami még sohasem létezett a világ egész eddigi történetében. Géngépeknek építettek bennünket, és mémgépekként nevelkedtünk, de megvan a hatalmunk ahhoz, hogy szembeforduljunk teremtőinkkel. Mi egyedül a Földön, fellázadhatunk az önző replikátorok zsarnoksága ellen.” (251.)

Az eddig vázolt két kontrollforradalom – tehát a bürokratikus és az elektronikus – után a harmadik lehetne, amit „humán forradalomnak” kellene neveznünk. Ez a gyógyítást az etikai rend helyreállításával próbálná meg elérni. Ez annak jegyében reális, hogy a játékelméleti-antropológiai paradigma, aminek lényegét szabatosan rögzíti Habermas „kommunikatív vs. stratégiai” dichotómiája, a hagyományosan az etika fennhatósága alá tartozó területekre is benyúlik, sőt az etikának egyik koradekvát megjelenítését adja („azon az áron nem leszünk etikusak, hogy ebből mások húzzanak hasznot”). A stratégiai, megosztó térélen csak egyazon paradigma aleteiként állanak kapitalizmus és szocializmus a maguk egyöntetűen önző (kizsákmányoló illetve a kizsákmányolásra szervezett agresszióval válaszoló majd még keményebb kizsákmányolást készítő) alapbeállítottságával, a kommunikatív térélen pedig a keresztény szolidarizmus¹⁰ a kölcsönös megértés és a célok összehangolása magatartástípusával. (Varga, 1999) Amint látható, a felvetett két gond közül az elsővel valamennyire sikerült megbirkózni – tehát az egymással rivalizáló tudatemelési-spiritualista versus technicista-ökonomista forradalmak valamiféle integrálási orientálása – épp a másodikként felvetett gond, a spiritualizmusba horgonyozható bizalom garanciájának kérdéséhez vezetett el bennünket.

8. A bizalmi gondok mérsékelhetők a tudomány és a gyakorlat spirituális tudatforradalom általi evolúciójával. László Ervin fentebb idézett specifikálása után közvetlenül épp az intézményes vallás par excellence példáját hozza fel, jelezve a mai tudományos szemlélettel való illeszkedésének szükségességét. Fő kínálata természetesen a tudományos szemléleten belül az immár tudományos érvényességgel megismerhetővé tett spirituális tudatállapot olyan mém-készletei, amelyek a hagyományokban még egymással durván rivalizáltak, de amelyek az új ellenőrzött empiriák tanúsága szerint egymással integrálhatók. Az intézményes vallásoknak épp ilyen, egymás közti határokon áteresztő mentalitás sine qua non feltételét ajánlja. „Egy olyan szervezet, mint a katolikus egyház, manapság a néhány ezer évvel ezelőtől lényegesen nem különböző 'objektív' valósággal néz szembe... Továbbra is vannak megváltásra vágyó emberek, valóban új vétkek sem fordulnak elő, nemhogy új erények. És mégis: milyen nagyot változott a 'szubjektív' valóság, amivel a katolikus egyháznak konfrontálódnia kell! A különbségek elsősorban a modern ember tudatában vannak... Ha az egyház mint szociális rendszer meg akar felelni ezeknek a kihívásoknak, önmagát kell kreatív módon átalakítania, különben soha nem lesz képes olyan látványosan befolyásolni a modern tudatot, mint azt a középkorban tette.” (i.m. 70.)

Azon biztosíték után, hogy az eredetileg autonóm, de felsőbb kontroll alá került rendszerek szuprarendszerekbe rendeződése nem jelent beolvadást – aminek kitüntetett jelentősége van a spiritualitás és a szekuláris tudás egymásra-hatása esetében –, így foglalja össze László az autopoézisek interakciójának eredményét: „Ma, amikor az emberiség saját történetének legnagyobb és legmélyebb változása előtt áll, elementáris igény mutatkozik a nagy vallások alapjának kreatív megfogalmazása iránt, hogy az új tudományokban már kialakulófélben lévő új világnézetet erről az oldalról is értelmezni és kiegészíteni tudjuk, a tudomány és a vallás szövetsége előmozdíthatná az új, egységes világnézetre való áttérést. Az értelem és az érzelmek együttese több harmóniát adhatna a ma emberének, az ember és ember, ember és természet kapcsolatának.” (i.m. 126.)

9. S most nézzük kissé nagyobb erővel a JURA-ban megtisztelően helyt kapott jelen írás többletét. A László-féle tudatforradalmi és a Beniger-féle kontrollforradalmi modellek e vázlatos szembesítésében ugyan már feltűntek az új mondanivaló egyes elemei, de lényegi előrelépéshez a „hatalmas ambícióktól fűtött” Wright „isten evolúciója” című modelljének történelemfilozófiai újdonságait vélem relevánsnak és törekszem a továbbiakban vázolni.

9.1 Miután Wright „A zavaros valóság” c. fejezetében megállapítja: „Kétségtelen, hogy néhány muzulmán és a Nyugat között zajlik egy nulla-összegű játszma is [kiemelés az eredetiben (!)]. A terroristák vezéreinek olyan céljaik vannak, amelyek károkat okoznak a nyugatiak jólétének. A Nyugat célja pedig az, hogy a terroristák ügyét megghiúsítsa... Ha viszont egyre több és több muzulmán érzi úgy, hogy a Nyugat tisztelettel közelít hozzájuk és előnyük is származik a Nyugattal fenntartott kapcsolatból, akkor ez aláássa a radikális iszlám támogatottságát, és a nyugatiak is nagyobb biztonságban lesznek a terroristáktól” (i.m. 399). Ám emlékeztetve a civilizációk összecsapásának sajnos nagyon is divatos elméleteire és erőteljes média-kultivációjára, szinte felkiált: „Mi folyik itt?! Hova lett az emberi természetnek az a képessége, amit az ókorban még tetten érhattünk – az a képesség, amely megsúgta az embereknek, hogy vajon egy csónakban eveznek-e másokkal, és ha szimpátiát nem is, de legalább toleranciát ébresztett bennük mások iránt?” (i.m. 400)

9.2 S az ókori modellt közelebről meg is vizsgálja. „Az ókorban a többnemzetiségű birodalmak létrejötte hasonlított legjobban a globalizációra. Különböző etnikumú és vallású népek kerültek egy tető alá, a gazdasági csere egységes keretei közé. E népek viszonyában, mint a globalizált világ különböző népei esetében is, az élet nem nullaösszegű volt: kölcsönösen nyerhettek.” (Kiemelés: V. K.) –

És ehhez jól ismert történelmi tények és eszmetörténeti adatok újszerű felidézésével aktualizál fontos tanulságokat. „Miközben Jézus Galileában prédikált, Philón Alexandriában kidolgozta egy olyan világnézeti rendszer fő elemeit és sajátos szókészletét, amelyek a következő két évszázadban megszilárduló kereszténységben is felbukkannak majd... Ezek az eredmények csak abból a küldetésből adódnak, ami Philón számára a legfontosabb volt, ez pedig a zsidó vallás és a görög filozófia összeegyeztetése... Philónnak a következő kihívást kellett megoldania: lennie kell egy hozzánk nem kötődő lénynek, aki valahogy mégis kötődik hozzánk. Philón ezt a kihívást egyetlen szóval válaszolta meg: a logosszal... Philón Logosza egyrészt a „gondolkodó elv volt a világegyetemben”, de volt isteni mélysége is, ami a természeti törvényekből hiányzik. Például azzal, hogy az anyagot és az embert mozgatja, egyben a történelmet is mozgatja... Jó, de mit akar Isten, milyen irányba haladjunk? A más emberekkel és más népekkel kialakított nagyobb összhang felé – mondta Philón” (i.m. 203-208) Wright „A globális Logosz” c. fejezetében a Csendes-óceántól a Mediterrán térségig, Konfucius, Buddha és az indus bölcsek belátásait abban a tanításban foglalja össze, amiben „a Tórát a kikristályosító” Hillél: „Soha ne tedd másoknak, amit magadnak nem kívánsz”. Illetve az európai kultúra számára meghatározóbb utalással: „Néhány évtizeddel Philón halála után a Logosz egy görög könyvben bukkan fel, ami azután világhírnévre tett szert... Ez a könyv János evangéliuma volt, az Újszövetség négy evangéliuma közül az utolsó és legrejtélyesebb.” (i.m. 224)¹¹

10. Közelebb lépve tehát a 2015 őszére paroxizmussá vált migrációs válság problémájához, A következő évtized (2012, magyarul 2015) című könyvével bestseller listára került, magyar származású George Friedman „Gyulladásponatok c. művében (angolul is, magyarul is: 2015 /!/) közreadott, egyfelől akutul aktuális, de másfelől történelmi távlatú érveit veszem szemügyre.

10.1 Friedman idézi Hannah Arendt reálpolitikus tételét: „A legveszélyesebb dolog a világon, ha gazdag és egyben gyenge az ember. A gazdagságot csak erővel lehet megvédeni, és a szegényektől eltérően a gazdagokat irigylik, mert olyan dolgaik vannak, amiket mások irigyelnek, és az erősekkel szemben ők a hatalomtól függnék.” – A 2015 őszi magyar és európai migrációs eseményeket figyelők emlékezhetnek arra, hogy a magyar miniszterelnök egyik fő érve épp e támadhatatlan igazság volt.¹² Ugyanakkor az eme evidenciára való rádöbbenés – mérsékelt sebességgel – kezdte áthatni először a probléma kényelmetlenségeit saját bőrükön tapasztaló népeket, majd – még vontatottabban – a humanitárius szempontokat (vagy ennek szlogenjeit) hangoztató politikai elitet.

10.2 Friedman ebben a küszöbön álló európai válságot prognosztizáló könyvében mind a történelmi Európát, mind a világ negyedik gazdasági hatalmát birtokló Németországot alaposan „kiosztja”.¹³ Balzacot idézve, miszerint minden nagy vágyon mögött valamilyen bűn rejtőzik, ezt Európára élezi ki: „Az európai birodalom bűne nem egyszerűen a halottak roppant száma volt [az évszázadok során százmillió tételben az akkor sokkal kisebb népességből], hanem hogy mindenki, akivel csak találkozta elvesztette a jövője feletti uralmat.” (i.m. 51) Arra a kérdésre pedig, hogy ez más (kínai, római, normann) civilizációkkal szemben miért volt Európa Atlanti parti országainak sajátja, válaszul az iszlámmal való történelmi interakció tényét hozza fel. S itt megint előjön a „Jól fegyverzett éhes emberek” fejezet címében utalt arendti tétel. „A kereszténység szorosan kötődött az európaiak világhódításához. Részben azért volt rá szükség, hogy a hódítók hajtóereje legyen, részben meg azért, hogy elnyomják vele a legyőzötteket... A pszichológiai hadviselés [egyik] vetületét [például] az jelentette, amikor a spanyolok azt állították, hogy egy olyan isten nevében beszélnek, aki hatalmasabb az aztékok isteneinél.” (i.m. 61) S a fejezet vége: „Európa mérnökeiben, tudósaiban, művészeiben és harcosaiban égett a fausti vágy, hogy minden az övék legyen, tudásszomjuk a világot egy prózai és unalmas helyé tette, az európai embert pedig valami sokkal gyengébbé, mint amilyennek tűnt. (i.m. 67)

10.3 Az a tény viszont, hogy az Itáliából a valamikori Spanyol gyarmat Argentínába vándorolt szülőktől származó „utolsó”¹⁴ pápa – több bíborosi, illetve püspöki „alattvalója” spontán megbotránkozására a bevándorlók pártjára állt, sőt ezek befogadásra még az Egyesült Államokat is felszólította, amit kissé zavart kimagyarázkodások és a baloldali véleményvezérek helyeslése követett, ugyan lehet, hogy reálpolitikailag megkérdőjelezhető volt, de a wrighti és friedmani tételek fényében történelmileg evolúciós léptékű előrelépésként aposztrofálható. Egyfelől ugyanis a „történelmet is mozgató” Logosz célirányába állt, ami az akut problémában az ábrahámiai vallások egymással való kibékülésének távlatát nyithatja meg, másfelől bocsánatkérését jelent a keresztény európai birodalom évszázadaiiban elkövetett embertelenségeikért.

11. Zárószóként úgy összegezem tanulmányom korábbi változatából áthozott szemelvényeket és vázolt újdonságát, hogy egyfelől tényleg valószínű, hogy az emberiség túlélése már valóban evolúciós előrelépést igényel, de másfelől nem valószínű, hogy ennek megtételéhez elegendők lennének az egyébként nagy tudományos teljesítményekben prognosztizált „forradalmak”, hanem e „geogenetikai” lépéshez (Teilhard, 1980) még szükséges lesz a történelmi igazságtétel(ek)re, amelyeknek elemei a régi bűnök beismerése és az újak-

tól való immunizálódás. Az utóbbi feltétele viszont a népek és kultúrák között érvényesítendő „nonzero destiny”, harmonizálható érdek, aminek esélyt adhatnak a jelenlegi migrációs cunamihoz hasonló félelmes tapasztalatok.

Irodalomjegyzék

- Ashby, W. Ross (1982): A feltétlenül szükséges változatosság és jelentősége a komplex rendszerek szabályozása szempontjából. In: Kindler et alii (1982)
- Beniger, James, R.: The information society: Technological and economic origins. In: Ball-Rokeach, S. J. – Cantor, M. G. (eds): Media, Audience, and Social Structure. Sage Publication, London 1986
- Beniger, James. R.: Az irányítás forradalma: Az információs társadalom technológiai és gazdasági forrásai. (Az információs társadalom klasszikusai) Gondolat-Infonia, Budapest 2005
- Berger, Peter L. és Luckmann, Thomas: A valóság társadalmi felépítése. József Kiadó, Budapest 1998
- Bergson, Henri: Az erkölcs és a vallás két forrása. Szent István Társulat, Budapest 2002
- Bibó István: Az európai társadalomfejlődés értelme. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok III. 5-123. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1986
- Ckkrabarty, S. K. (2004): Spirit-centered, Rajarshi Leadership. In: Zsolnai (ed) (2004) 33-50.
- Dawkins, Richard: Az önző gén. Gondolat, Budapest 1986
- Dawkins, Richard: Isteni téveszme. Nyitott Könyvműhely, Budapest 2007
- Friedman, George: A következő évtized.: Birodalom és köztársaság egy változó világban. Pageo, Budapest 2015
- Friedman, George: Gyulladásponatok: A kialakulóban lévő válság Európában. Pageo, Budapest 2015
- Grof, Stanislav: A jövő pszichológiája – a pszichológia jövője. Pilis-Print Kiadó, 2008
- Grof, Stanislav és Christina Grof (szerk.): Spirituális válság: Krízisek a belső átalakulás útján. Pilis-Print, 2007
- Habermas, Jürgen (1982): Theorie des kommunikativen Handelns. Band I: Handlungsrationality und gesellschaftliche Rationalisierung. Band II: Zur Kritik der Funktionalistischen Vernunft. Suhrkamp
- Habermas, Jürgen: A cselekvésracionális aspektusai. In: Válogatott tanulmányok. Atlantisz, 1994
- Kindler József, Riskó Lajos, Szabélyi Endre (szerk.): A rendszerszemlélet mint társadalmi igény. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982
- Kulin Ferenc (2005): A kiadó előszava: Vass Csaba kommunikációelméletéről. In: Vass: i.m. (2005) 5-29.
- László Ervin (1996): Kozmikus Kapcsolatok: A harmadik évezred vilásképe. Magyar Könyvklub, 1999
- László Ervin (szerk.): A Tudat forradalma: Két nap beszélgetés S. Grof, László E. és P. Russell között. Új Paradigma Kiadó, Budapest 1999
- László Ervin (2001): A rendszerelmélet távlatai. Magyar Könyvklub, Budapest 2008
- László Ervin: Világváltozás: A változás harmonikus útja. Nyitott Könyvműhely, Budapest
- Luhmann, Niklas: Die Religion der Gesellschaft. (Posztumusz kiadva André Kieserling által) Suhrkamp, Frankfurt am Main 2000
- Maier, Hans u. a. (1979): Klassiker des politischen Denkens. Band 1: Von Plato bis Hobbes. 5. Auflage. Beck, München 1979

- Maynard Smith, J.: The theory of evolution. Penguin, London 1975
- Meadows, Donatella et alii (1986): Sötétben tapogatózva Bevezető: Bródy András
- Michels, Robert (1911, 1979): Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens, Leipzig 1911. In: Maier (1979)
- Pléh, Csaba (2003): Thoughts on the distribution of thoughts: memes or epidemics. Journal of Cultural and Evolutionary Psychology 1 (2003) 1, 21-51.
- Szelényi, Iván (2014): Entzauberung – notes on Weber's theory of modernity. Manuscript 6/3/2014
- Teilhard de Chardin, Pierre: Az emberi jelenség. Gondolat kiadó, Budapest 1955, 1980
- Varga Károly (1998): Az aránypár megoldása. A modernizáció kommunikációs elmélete 30 év után. Jel-Kép, 1998. 3. sz. 63-82.
- Varga Károly (1999b): Vallásosság-szindróma és polgári társadalom. Világnézet-szociológiai hipotézisek megvitatása. Osiris, Budapest 1999
- Varga, Károly (2002): The Effect of Protestant Ethics in a Society under Re-Capitalization. 27th annual IAREP/SABE Colloquium. Turku, June-July 2002. Proceedings: 416-425.
- Varga Károly (2003a): A pókhálóból szőtt kötél: 10 éves a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológiai Intézete. Társadalomkutatás 21/4:397-425.
- Varga Károly (2003b): Értékek Fénykörében: 40 év értékutató és jelen országos értékvizsgálat. Adalék egy új nemzetstratégia megalapozásához. Akadémiai Kiadó, Budapest 2003
- Varga Károly (2005): A hurrikán szeme: A Passió című film értékszociológiai elemzése. Társadalomkutatás 23 (1) 27-53.
- Varga Károly (2013a): Lilliput és Brobdingnag: Magyar és kínai pályagörbék a globalizációs válságban. Magyar Tudomány, 3. 308-313.
- Varga Károly: (2013b): Bibó és a félelem: Egy magyar politikaelméleti koncepció két kultúrtörténetileg jegyzett¹⁵ szellemi teljesítmény között I. rész A félelem problémája a politikum és a vallás gyökereinél. Társadalomkutatás 31 (2013) 2, 125-139.
- Varga Károly (2013c): Fénykör: Értékszociológia, Nemzetstratégia (Geert Hofstede előszavával) Akadémiai Kiadó, Budapest 2013
- Vass Csaba: Hatalom, szakralitás, kommunikáció. Kölcsey Intézet, Budapest 2005
- Watzlawick, Paul; Weakland, John H.; Fisch, Richard: Változás: A problémák keletkezésének és megoldásának elvei. Gondolat, Budapest 2000
- Weber, Max (1995): A tudomány és politika mint hivatás. Kossuth Könyvkiadó, 1995
- Zsolnai László (1994): A világvallások gazdasági etikája és az ökológiai probléma. Ökumenikus-tudományos szümpozion. Budapest, 1994. február 15. A KTM kiadványa.
- Zsolnai, László (ed): Spirituality and Ethics in Management. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London 2004
- Zsolnai, László (2004): Spirituality and Management. In: Zsolnai (2004) 3-12.

Jegyzetek

- ¹ Vö. Varga Károly: A „Reflexív modernitástól” az „Emberi jelenségig”: A Kulcsár-delphi folytatása. JEL-KÉP: Kommunikáció, Közvélemény, Média 2015. 1. sz. 1-19. o.
- ² Vö. Robert Wright: Nonzero: The Logic of Human Destiny. Pantheon, 2000

³ Ahogyan Habermas (1994) nevezte el azt az önző cselekvés-fajtát, amely kommunikatív, vagyis közös érdekűnek álcázza magát.

⁴ Vö. a László Ervin szerkesztésében először (1999) Magyarországon megjelent, A Tudat forradalma című beszélgető könyvecskét – mintegy 'Forradalmi Kiáltványt' – (Stanislav Grof – László Ervin – Peter Russell adalékaival).

⁵ A gén-elméletből levezetett mém-modell szerzője Dawkins (1976, magyarul 1986) szerint: „A mém lehet egy gondolat, egy jelszó, vagy boltívek építésének módja. Éppúgy, ahogy a gének azáltal terjednek el a génkészletben, hogy spermiumok vagy peték révén testből testbe költöznek, a mém-ek úgy terjednek a mém-készletben, hogy agyból agyba költöznek egy olyan folyamat révén, melyet tág értelemben utánzásnak nevezhetünk.” (241.) ... „A mémeket élő struktúráknak kell tekintenünk, nem csupán metaforikusan, hanem technikai szempontból is... A »hit a halál utáni életben« mém-je például fizikai értelemben is milliószámra jelentkezik az egyének idegrendszerében levő struktúráként a világ minden táján.” (N. K. Humphrey-től idézve). Uo.

⁶ Külön ez utóbbi témával itt csupán egyetlen, de kulcsfontosságú utalás erejéig foglalkozunk: „A valódi spiritualitás egyetemes, mindent felölel, és személyes misztikus élményen alapul, nem pedig dogmákon vagy a vallás szent iratain. A nagy vallások egyesíthetők ugyan az embereket a saját hatósugarukban, de ennél magasabb szinten általában megosztanak, mivel a csoportjukat minden más csoporttal szemben definiálják, és vagy megtéríteni, vagy kiirtani akarják a többieket.” (Grof, 2008, 275.).

⁷ Ide vehetünk még néhány olyan álláspontot is, amik az évtizeddel ezelőtt Zsolnai László által szervezett szegedi spiritualitás-konferencián merültek fel az elit pozíciókon való új osztozkodásának témájában, ahol főleg az orientális lelkiség szóvivői voltak nagyon egyértelműek uralomátvételük hangoztatásában. Az indus résztvevő S. K. Chakraborty például egy kierkegaard-i „vagy-vagy” kiélezettségével exponálta: „The much-vaunted progress of the human race in course of the last three centuries of 'enlightenment' has trailed a path, which is best described as 'three steps forward-four steps backward... In the Rajarshi's, i.e. king plus sage holistic model, the schism between the secular and the sacred vanishes (the king is the secular aspect, rishi the sacred). Not only that. It is not a vague blend of the two streams on a footing of equality. Rather the priority clearly is on the 'rishi' dimension; the king dimension then follows from it.”

⁸ A valódi vs. pszeudó változás megkülönböztetését a Palo Alto-i kommunikációelméleti iskola a B. Russell és A. N. Whitehead Principia Mathematica c. művében kidolgozott logikai típusok elméletére alapozva értelmezi. Ennek a változás témájára való alkalmazása: Míg az elsőfokú (pszeudo) változás egy adott rendszeren belül zajlik, amely maga változatlanul marad, vagyis hogy a csoport (pl. eljárás- vagy műveletcsoport) tagjainak bármely kombinációja maga is a csoport tagja marad, addig a másodfokú (metaszintű vagy valódi) változás magát a rendszert változtatja meg.

⁹ A tartós probléma túlbecsülhetetlen súlyosságára utal (ami drámaian tiltja, hogy bármelyik „mentő-irányzat” felelőtlenül kínálj rá saját „biztos megoldását”/!) Bródy Andrásnak a Meadows-világmodellhez (1982, magyarul 1986) írt előszavában felhozott ama tény, hogy a világ sajnos minden percben egymillió dollárt költ fegyverkezésre. Ennek nemcsak az az átka, hogy ama pénznek megvolna a helye pozitív célokra, „hanem még rosszabb az: hogy a haditermelés mindenütt elsődlegességet élvezve egyre jobban eltorzítja, degenerálja a gazdasági struktúrák belső arányait, és okozójává lesz a mértékellen és kivédhetetlen környezetszennyezésnek is, ami a

nehéz hadiiparok kiemelt fejlesztésének egyenes következménye. S ugyanez a folyamat, a nemzetek állig fegyverkezése, teszi lehetetlenné az elavult, elaprózott társadalmi struktúrák felszámolását, megújítását, adaptációját a modern technika követelményeihez.”

¹⁰ Erről a mind a kapitalizmussal, mind a szocializmussal szemben valódi alternatívát jelentő irányzatról közben kiderült, hogy nem áll egyedül a maga egoizmust meghaladó értékvezérléssel. Ebből a szempontból egészen közeli rokona a buddhizmus, a taoista és a zsidó közgazdaságtan is, amelyek a javak megszerzése helyett szintén az ember felszabadítását, az egyszerűséget, az erőszakmentességet, a társadalmi harmóniát, illetve a jótékonyt tüzik zászlajukra. (Vö. Zsolnai, 1989, 1994) A dolgozat előző variánsában már megjelent és ide áthozott tétel voltaképp a jelen, továbbgondolt változatban nyeri el igazi jelentőségét: az emberiség túlélési reménye egy olyan kapitalizmuson/imperializmuson túllépő gazdasági-társadalmi rendszerbe horgonyozható, amely épp a különféle vallások meghatározóan szolidaritás alapú, közös életérzéséből lesznek eredeztethetők.

¹¹ „Korunkban, amikor baráti szellemű dialógus folyik keresztények és zsidók között, igencsak elkeserítő a Negyedik Evangélium eltökélt állítása, miszerint a zsidók mélyesen és egyhangúlag ellenségesen voltak Jézussal szemben.” Vermes Géza: Jézus változó arcai. Budapest 2001. 26-27. o.; – „A szeretetre vonatkozó parancsolat feltételezett újdonsága [...] annak tudható be, hogy a Negyedik Evangélium által megszólítottak nagyrészt nem zsidók voltak. [...] A szinoptikusok Jézusa jól tudja, hogy a felebaráti szeretet isteni parancsolata ott áll az Őszövetségben.” (Vermes, i.m. 54)

¹² Ebben a tényben az indultatos összecsapásokba kavardott mindkét politikai oldal nyugtázhat kedvére való mozzanatot. A „határvédelem-pártiak” azt, hogy a kijelentés a 20. század egyik legnagyobb német-amerikai-zsidó filozófusának tekintélyével támasztható alá, a „humanitárius befogadók”, akik (ha az esztergomi bíborost nem is, a római pápát a maguk táborába sorolják) abba köthetnek bele, hogy a politikus a szentencia szerzőjére való hivatkozás nélkül adta közre érvelését.

¹³ E tanulmányomban a német munkaerőpótlás ide kevésbé releváns témájával nem foglalkozom.

¹⁴ A megjelölést természetesen úgy is lehet érteni, hogy a „jelenlegi”, de egyre több spekulációban szerepel a jelző szó szerinti értelme is. Malakiás jóslatai 112 orákulumszerű jövendőlésből állnak, amelyek a pápákra vonatkoznak I. Celestin (1143-44) pápától kezdve a „világ végéig”. Ezek egy 1595-ben kiadott műben láttak először napvilágot, amely a bencések híres tagjairól szól, s melynek címe: „Lignum vitae, ornamentum et decus ecclesiae”. E mű 307-311. oldalát foglalta el „Szent Malakiás jóslata a pápákról”. Ennek utolsó három bejegyzése közül az első: „Napfogyatkozás”, amit bizonyos szimbolika szerint a II. János-Pál (1978-2005) elleni merénnyellett kötnék össze, a második: „Az olajfa dicsősége”, amit egyesek a 2005 és 2013 között uralkodott XVI. Benedeknek egy állítólag Netanjahu által ajándékozott több száz éves olajfával hoznak kapcsolatba, de prózaibb a jelzős szerkezetnek a világgazdaságra és politikára utaló „Az olaj pápája” gyanánt való fordítása. Ezután így végződik a jóslat: „Az Anyaszentegyház utolsó üldözése idején Péter, a római fog uralkodni. A juhokat sok szorongatás közepette fogja legeltetni. Ezután a Hétdomb-várost elpusztítják, és a rettenetes Bíró megtéli a népét. Vége.” – A John Hogue anglikán szerző által 2000-ben az Element Books-nál publikált és még ugyanabban az évben az Alexandra kiadónál magyarul is megjelent Az utolsó pápa című könyve természetesen nem a világvéget, hanem csak a pápaság intézményének végnapjait köti össze a mostani pápával.

Varga Zoltán

bírósági titkár

Szombathelyi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság,
Észak-dunántúli Közigazgatási és Munkaügyi
Regionális Kollégium

Rokkantellátás. Alkotmányossági kérdések a megváltozott munkaképességű személyek ellátásaival kapcsolatban, figyelemmel az Emberi Jogok Európai Bírósága Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítéletére*

Az Emberi Jogok Európai Bírósága 2015. február 10. napján írásba foglalt ítéletében Nagy Béláné kérelmező részére 10.000,- EUR kártérítést és 4.150,- EUR eljárási költséget ítélt meg, mivel megállapította, hogy a magyar állam megsértette az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény (a továbbiakban: Egyezmény) 1. számú kiegészítő jegyzőkönyve 1. cikkét.

A strasbourgi bíróság döntésében először vizsgálta érdemben a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXCI. törvény (a továbbiakban: Mmtv.) rendelkezéseit.

Az Mmtv.-vel kapcsolatban már korábban is volt folyamatban eljárás a Bíróság előtt, a Kátai kontra Magyarország (939/12.) ügyben azonban azt mondta ki a strasbourgi testület, hogy a kérelmezőt nem érte jelentős anyagi sérelem, mivel az új törvény alapján bevezetett ellátások kapcsán felülvizsgálatára még nem került sor, illetve korábbi rokkantsági nyugdíját továbbra is változatlan összegben megkapta.

A Bíróság már a Kátai kontra Magyarország ügyben is felhívta döntése alapjaként az Alkotmánybíróság 40/2012. (XII. 6.) számú határozatát, amelyben a taláros testület a nyugdíjrendszer és az új ellátási rendszer közötti különbségeket vizsgálta.

* Szerző köszönetét fejezi ki a tanulmány elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségéért és előremutató tanácsaiért dr. Szőke Zoltán címzetes törvényszéki bírónak, a Szombathelyi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság elnökének, az Észak-dunántúli Közigazgatási és Munkaügyi Regionális Kollégium vezetőjének.

A Nagy Béláné kontra Magyarország (53080/13.) ügyben azonban részletesen elemezte fenti határozatot, s részben ezen keresztül jutott el annak kimondásáig, hogy a kérelmező tulajdonhoz való joga (a törvényes váromány kontextusában) sérült.

Jelen tanulmány célja az, hogy bemutassa a szociális biztonsághoz fűződő joggal kapcsolatos magyar alkotmánybírói gyakorlatot, ennek visszaköszönését a Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítéletben, illetve válaszokat adjon a strasbourgi döntés által felvetett kérdésekre.

I. A szociális biztonság jogi alapjai

A korábbi Alkotmány a 70/E. §-ban foglalkozott a szociális biztonsághoz fűződő joggal, amely szerint a Magyar Köztársaság állampolgárainak joguk van a szociális biztonsághoz; öregség, betegség, rokkantság, özvegység, árvaság és önhibájukon kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén a megélhetésükhöz szükséges ellátásra jogosultak¹. Az állam az ellátáshoz való jogot a társadalombiztosítás útján és a szociális intézmények rendszerével valósítja meg.

2011. június 15. napjától fenti jogszabályhely egy (3) bekezdéssel egészült ki, amely szerint az ellátáshoz való jog a nyugellátás tekintetében az általános öregségi nyugdíjkorhatárt betöltött, a nyugellátás törvényi feltételeinek megfelelő személyre terjed ki. Törvény az e korhatárt be nem töltött személynek is nyugellátást állapíthat meg. Az általános öregségi nyugdíjkorhatár betöltését megelőzően folyósított nyugellátás törvényben meghatározottak szerint csökkenthető és szociális ellátással alakítható, munkavégzésre való képesség esetén megszüntethető². E rendelkezés Alkotmányba történő iktatása „ágyazott meg” a korhatár előtti öregségi nyugdíjak megszüntetésének, illetve az Mmtv. szerinti rokkantsági és rehabilitációs ellátások új elemként történő létrehozásának.

A szociális biztonsághoz fűződő jog az Alaptörvény XIX. cikkében nyert elhelyezést, immáron államcélként deklarálva (és nem ellátásra való jogosultságként). Eszerint Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, fogyatékoság, özvegység, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult³. Az állam a szociális biztonságot a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg. A (3) bekezdés szerint törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan is megállapíthatja⁴.

Az 1976. évi 9. törvényerejű rendelet által kihirdetett Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 9. cikke szerint az

Egyezségokmányban részes államok elismerik, hogy mindenkinek joga van a szociális biztonságra, beleértve a társadalombiztosítást is⁵. Az Egyezségokmány a megfelelő életszínvonal biztosítása kapcsán akként rendelkezik, hogy „a részes államok elismerik mindenkinek a jogát önmaga és családja megfelelő életszínvonalára, ideértve a kellő táplálkozást, ruházkodást és lakást, valamint az életkörülmények állandó javulását. A részes államok megfelelő intézkedéseket hoznak e jog megvalósítása érdekében, továbbá elismerik, hogy evégből alapvető fontosságú a szabad elhatározás alapján nyugvó nemzetközi együttműködés”⁶.

Az 1999. évi C. törvénnyel kihirdetett Európai Szociális Karta I. része tartalmazza, hogy mindenkinek, aki nem rendelkezik megfelelő anyagi eszközökkel, joga van a szociális segítségre; illetve mindenkinek joga van ahhoz, hogy részesüljön a szociális jóléti szolgáltatásokból.

Az Európai Unió Alapjogi Chartája a „Szolidaritás” cím alatt, a 34. cikkben foglalkozik a szociális biztonsághoz fűződő joggal. A cikk (1) bekezdése szerint „az Unió, az uniós jog, valamint a nemzeti jogszabályok és gyakorlat által megállapított szabályokkal összhangban, elismeri és tiszteletben tartja a szociális biztonsági ellátásokra és szociális szolgáltatásokra való jogosultságot, amelyek védelmet nyújtanak anyaság, betegség, munkahelyi baleset, gondoskodásra utaltság vagy idős kor, továbbá a munkahely elvesztése esetén”⁷. Az Alapjogi Charta tehát ellátásra való jogosultságként és nem államcélként tételezi a szociális biztonságot. A Charta 34. cikk (3) bekezdésében pedig egy megélhetési minimumhoz fűződő jogosultságot deklarál, miszerint „a társadalmi kirekesztés és a szegénység leküzdése érdekében az Unió – az uniós jog, valamint a nemzeti jogszabályok és gyakorlat által lefektetett szabályokkal összhangban – elismeri és tiszteletben tartja a jogot a tisztas megélhetést célzó szociális támogatásra és lakástámogatásra mindazok esetében, akik nem rendelkeznek az ehhez elégséges pénzeszközökkel”⁸.

Fentiek alapján a nemzetközi jogi dokumentumok kivétel nélkül ellátáshoz fűződő jogként azonosítják a szociális biztonsághoz fűződő jogot, ellentétben a magyar Alaptörvénnyel, amely államcélként, pusztá törekvésként deklarálja a szociális biztonság nyújtását.

II. Az Alkotmánybíróság gyakorlata

Az Alkotmánybíróság először a 11/1991. (III. 29.) számú határozatában foglalkozott a társadalombiztosítás jogi karakterével, illetve a szerzett jogok védelmének elvével. Az indítvány a társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény 57. § (2) bekezdése alkotmányellenességének megállapítását és annak megsemmisítését kérte, hiszen e rendelkezés

kizárta az 1929. január 1-je előtti idő szolgálati időként való figyelembevételét. Az Alkotmánybíróság szerint a társadalombiztosítási ellátáshoz való jog „a munkavégzéshez és a járulékfizetéshez kapcsolódó jogosítvány. A jelenlegi társadalombiztosítási rendszerben a biztosítási jogviszony mellett szociális segélyezési és egyéb (altruista, politikai stb.) elemek is fellelhetők”⁹. A taláros testület azonban a társadalombiztosítást alapvetően biztosításnak tekintette, amelyben meghatározott járulék ellenében a biztosítót helytállási kötelezettség terheli. Az Alkotmánybíróság szerint a vitatott jogszabályi rendelkezés az érintetteket szerzett joguktól fosztotta meg, ugyanis az „sérti azt az alapvető, a biztosítási jogviszonyból következő elvet, amely szerint a biztosítónak a járulékkal fedezett időszakra a megfelelő társadalombiztosítási ellátást szolgáltatnia kell”¹⁰.

A 32/1991. (VI. 6.) AB határozatban került kifejtésre első alkalommal a szociális biztonsághoz fűződő jog tartalma, s az Alkotmánybíróság szerint „a szociális biztonság nem jelent sem biztosított jövedelmet, sem pedig azt, hogy az állampolgárok egyszer elért életszínvonala a gazdasági viszonyok kedvezőtlen alakulása következtében ne csökkenhetne”¹¹.

Az Alkotmánybíróság 43/1995. (VI. 30.) határozatában a gazdasági stabilizációt szolgáló egyes törvénymódosításokról szóló 1995. évi XLVIII. törvény alkotmányosságát vizsgálta. E törvény a szociális ellátási rendszert oly módon változtatta meg, hogy rászorultsági alapú, segélyezési rendszerre alakította át az anyasági és gyermektámogatási rendszert, s néhány intézményt meg is szüntetett (gyed és várandóssági pótlék). A taláros testület szerint „annak elbírálásánál, hogy a ténylegesen élvezett szolgáltatásokból mit és hogyan lehet alkotmányosan megvonni, a szociális jogok annyiban játszanak szerepet, hogy az elvonások folytán a szociális ellátás mértéke egészében nem csökkenhet a 70/E. § szerint megkövetelhető minimális szint alá”¹². E változtatásoknál arra is figyelemmel kell lenni, hogy nem ellentétesek-e – többek között – a tulajdon védelmének elvével, amennyiben biztosítási elemet is tartalmazó szolgáltatásról van szó. „A jogalkotónak tehát – a fenti keretek között – alkotmányos lehetősége van arra, hogy egy állampolgári jogon járó szociális ellátást rászorultsági alapú ellátássá alakítson át.”¹³ A határozat szerint a szerzett jogok védelme nem abszolút érvényű, de a „szolgáltatásokat és a hozzájuk fűződő várományokat nem lehet sem alkotmányosan megfelelő indok nélkül, sem pedig egyik napról a másikra lényegesen megváltoztatni”¹⁴. Az Alkotmánybíróság szerint az Alkotmány 70/E. § céljai megvalósíthatók kötelező vagy önkéntes biztosítással – amely két rendszer eltérő kötelezettségeket jelent az állam számára is, s a „törvénnyel elrendelt kötelező járu-

lékfizetést csakis egy nagymértékű állami garanciavállalás (a másik oldalról: bizalomvédelem) legitimálhatja¹⁵. A taláros testület szerint a „kötelező biztosítási rendszerben, e rendszerhez kötődve kialakult szociális ellátások védelme ezért különösen indokolt. A várományok annál nagyobb védelmet élveznek, minél közelebb állnak a „beteljesedéshez”, vagyis a szolgáltatásra való alanyi jog megnyíltához. A már élvezett, megszerzett szolgáltatás még inkább védendő¹⁶”. „Azokban az esetekben azonban, ahol a biztosítási elem nem játszik szerepet – vagy ez a szerepe végérvényesen megszűnt –, nem a tulajdon alapjogi védelme, hanem a jogállamiság legfontosabb összetevője, a jogbiztonság követelményei alapján kell eldönteni a szociális ellátásokba való beavatkozás alkotmányosságát¹⁷”. Az Alkotmánybíróság a családi pótlék kapcsán abban látott alkotmányossági problémát – a fenti gondolat tükrében – hogy a jogalkotó a már megszerzett jogosítványokat kellő felkészülési idő nélkül váltotta fel egy másfajta rendszerrel.

Az Alkotmánybíróság a 321/B/1996. számú határozatában a társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény 52. § (1) bekezdése alkotmányellenessége megállapítására és megsemmisítésére vonatkozó indítványt elutasította arra hivatkozással, hogy az „öregségi nyugdíjkorhatár elérése után az, aki II. vagy I. osztályú rokkant, tehát teljesen munkaképtelen, ilyen kivételes ellátásra azért nem szorul, mert kora alapján munkaviszonyának megszüntetése esetén öregségi nyugdíjellátásra jogosult¹⁸”.

Az Alkotmánybíróság a 32/1998. (VI. 25.) határozatában „általános alkotmányi követelményként állapította meg, hogy az Alkotmány 70/E. §-ában meghatározott szociális biztonsághoz való jog a szociális ellátások összessége által nyújtandó olyan megélhetési minimum állami biztosítását tartalmazza, amely elengedhetetlen az emberi méltósághoz való jog megvalósulásához. Eme alkotmányi feladatok megvalósítása során a jogalkotó viszonylag nagy szabadságot élvez és az egyes ellátások minimumösszegeit meghatározhatja más jövedelemfajták százalékában is¹⁹”. Az Alkotmánybíróság felfüggesztette eljárását arra tekintettel, hogy a vizsgálati eredmények alapján döntsön abban a kérdésben, hogy a rendszeres szociális segély minimális összege a szociális ellátások rendszerében – az egyéb juttatásokkal együtt – biztosítja-e az emberi méltósághoz való jog megvalósulásához szükséges megélhetési minimumot.

A 42/2000. (XI. 8.) AB határozat szerint az „Alkotmány 70/E. § (1) bekezdése szerinti szociális biztonsághoz való jog a szociális ellátások összessége által nyújtandó megélhetési minimum állami biztosítását tartalmazza. A megélhetési minimum garantálásából konkrétan meghatározott részjogok – így a „lakhatáshoz való jog” –, mint alkotmányos

alapjogok nem vezethetők le²⁰”. Az Alkotmánybíróság kimondta továbbá, hogy „az Alkotmány 70/E. § (2) bekezdése alapján az állam a polgárok megélhetéséhez szükséges ellátásra való jogának realizálása érdekében társadalombiztosítási és szociális intézményi rendszert köteles létrehozni, fenntartani és működtetni. A megélhetési minimumot biztosító szociális ellátások rendszerének kialakításakor alapvető alkotmányi követelmény az emberi élet és méltóság védelme. Ennek megfelelően az állam köteles az emberi lét alapvető feltételeiről – így hajléktalanság esetén az emberi életet közvetlenül fenyegető veszélyhelyzet elhárításához szállásról – gondoskodni²¹”. A határozat indokolása szerint „bár konkrét ellátás nyújtására vonatkozó alkotmányos alapjog az Alkotmány 70/E. §-ából nem következik, az államnak az általános ellátási kötelezettsége alapján törekednie kell a szociális biztonság lehető legteljesebb megvalósítására. Ezt nemzetközi kötelezettségvállalásai is előírják számára²²”. Utóbbiak kapcsán utalt a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányára és az Európai Szociális Kartára.

Az Alkotmánybíróság 1129/B/2008. számú határozatában azt fejtette ki, hogy a rokkantsági nyugdíj kapcsán a „vásárolt jog” annyiban jöhet szóba, hogy „hosszabb szolgálati idő esetén az összege magasabb, illetőleg közelít vagy megegyezik az öregségi nyugdíjjal, egyebekben azonban a szolidaritási elv van túlsúlyban, hiszen a rokkant, aki sem életkora, sem szolgálati ideje alapján nem lenne jogosult öregségi nyugdíjra, rokkantsága megállapításától kezdődően nyugdíjszolgáltatásban részesül²³”. A taláros testület szerint hosszabb szolgálati idő esetén a rokkantsági és az öregségi nyugdíj közötti különbség eltűnik, tehát a „jogalkotó a kétfajta szolgáltatásnál azonos súllyal értékelte a biztosításban töltött időt (és a járulékfizetést). A biztosított tehát járulékfizetés fejében a nyugellátás különböző fajtáinak szolgáltatására szerez jogosultságot, így „aki a rokkantsági nyugdíjat igényelte, várománya a szolgáltatás nyújtásával teljesül²⁴”. Így nem tekinthető alkotmányellenesnek az a szabályozás, amely kizárja, hogy a rokkantnyugdíjas a már megszerzett szolgáltatás helyett más nyugdíj-szolgáltatást igényeljen.

Az Alkotmánybíróság 239/B/2009. számú határozatában megállapította, hogy a „rokkantsági nyugdíjra való jog nem alanyi alkotmányos jog, hanem meghatározott feltételek fennállása esetén az aktív korúak számára egészségkárosodásuk következtében elszenvedett munkaképesség-csökkenés miatt kiesett jövedelem pótlására szolgáló vegyes társadalombiztosítási és szociális ellátás²⁵”. Az Alkotmánybíróság az Alkotmány 70/E. §-sal kapcsolatos indítványt elutasította, hiszen az állam ezzel kapcsolatos kötelezettsége nem jelenti azt, hogy „ne szüntethetné meg meghatározott

feltételek – a megélhetési minimumot biztosító kereső tevékenységből származó jövedelem, vagyis a rászorultság megszűnése – esetén az aktív korúak részére biztosított társadalombiztosítási ellátások igénybevétele²⁶”.

Az Alkotmánybíróság a szerzett és vásárolt jogok kapcsán tehát következetes gyakorlatot alakított ki, amelynek legfontosabb elemei (a 37/2007. (VI. 12.), a 103/2010. (VI. 10.) és az 1228/B/2010. számú AB határozatokban is összefoglaltan) az alábbiak. A társadalombiztosítás vonatkozásában a szerzett jogok megvonása sérti a jogállamisághoz szorosan kapcsolódó jogbiztonság elvét. Kezdetben az alkotmánybírósági gyakorlatban a vásárolt jog és a szerzett jog szinonimaként szerepelt, a járulékfizetéssel ellentételezett szolgáltatások álltak alkotmányos védelem alatt. A vegyes rendszerű társadalombiztosításban azonban nem választható élesen ketté a biztosítási és a szolidaritási elem. A vásárolt jogra kizárólag a biztosítással fedezett szolgáltatások esetében lehet hivatkozni, viszont a biztosítási és szolidaritási elem keveredése miatt nem lehet egyértelműen eldönteni, melyik mögött áll ellenszolgáltatás, és melyik mögött nem. A vásárolt és a szerzett jog szinonim fogalmakként használata akkor változott meg, amikor az Alkotmánybíróság bevezette a tulajdon védelme szempontjainak alkalmazhatóságát a társadalombiztosítás kapcsán. Innentől kezdődően azoknál a szolgáltatásoknál, amelyekben a biztosítási elemnek van szerepe, a tulajdonvédelem alapján, azokban pedig, ahol a biztosítási elemnek nincs szerepe, a jogbiztonság alapján kell megítélni a szociális ellátásokba való beavatkozás alkotmányosságát. A strasbourgi ítélet kapcsán még fontos kiemelni a 103/2010. (VI. 10.) AB határozatot, amelyben az Alkotmánybíróság idézte Szladits Károly definícióját a váromány kapcsán. Eszerint „a szó legtágabb értelmében olyan jövőbeli jogszerzést lehetővé tevő függő jogi helyzet, amelyben a jogszerzés feltételei részben megvannak, míg további feltételei a jövőben vagy bekövetkeznek, vagy sem. Szűkebb értelemben várományon valamely alanyi jog megszerzésének jogilag biztosított lehetőségét értjük, amelytől a várományost az ellenérdekű fél önkényesen nem foszthatja meg²⁷”. Az alkotmányjogilag védett váromány tehát általánosságban vonatkozik a nyugdíjszolgáltatásra. Az Alkotmánybíróság 1228/B/2010. számú határozatában megállapította, hogy a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997. évi LXXXI. törvény 36/D. § (1) bekezdésének b) pontja „nem keletkeztetett várományt a korábbi szabályozás alapján rokkantsági nyugdíjra jogosultak számára, így a jogosultság feltételei, illetve a rokkantsági nyugdíj megszűnési feltételeinek változása nem sérthetett szerzett jogot sem²⁸”.

Az Alaptörvény hatályba lépését követően az Alkotmánybíróság első alkalommal a 40/2012. (XII.

6.) számú határozatában vizsgálta érdemben a nyugellátások egy részének szociális ellátássá alakításának alkotmányosságát (amely határozat egyes megállapításait a Nagy Béláné ügyben hozott ítéletben idézte a Bíróság is). A vizsgálatra az alapvető jogok biztosának indítványára került sor, s az indítvány egy része az ellátási rendszer átalakítása kapcsán az átmeneti szabályok hiányát kifogásolta. Az Alkotmánybíróság áttekintette korábbi gyakorlatát a szociális biztonsághoz fűződő joggal kapcsolatban, majd részletesen elemezte a szociális biztonság Alaptörvényben való megjelenítését is. Az Alaptörvény a szociális biztonság kapcsán már nem jogokról, hanem államcélokról rendelkezik, jogosultságról kizárólag az állami nyugdíj, illetve az anyaság, betegség, rokkantság, özvegyiség, árvaság és önhibán kívül bekövetkezett munkanélküliség vonatkozásában szól. Az Alkotmánybíróság idézte az Alkotmány 70/E. §-át (3) bekezdéssel kiegészítő 2011. évi LXI. törvény indokolását, mely a fennálló nyugellátások átrendezéséről szól, mégpedig úgy, hogy „a jelenleg nyugellátásban részesülő, az öregségi nyugdíjkorhatárt még be nem töltött személyek a társadalombiztosítási vagy a szociális rendszer keretében, illetve a munkaerőpiacra való visszatérés lehetőségének megnyitásával a megélhetésükhöz hozzájáruló juttatásban részesüljenek²⁹”. Az Mmtv. a megváltozott munkaképességű személyek számára nem nyugellátást, hanem egészségbiztosítási ellátást biztosít (pénzbeli ellátás és rehabilitációs szolgáltatások), s rendelkezik átmeneti szabályokkal. A nyugellátásban részesülők számára, akik a nyugdíjkorhatárt 2011. december 31-ig betöltik a rokkantsági nyugdíj öregségi nyugdíjként kerül továbbfolyósításra. Az I-II. csoportos (legsúlyosabb) rokkantsági nyugdíjasok, a nyugdíjkorhatárt öt éven belül betöltő III. csoportos rokkantsági nyugdíjasok, illetve a nyugdíjkorhatárt betöltött, vagy öt éven belül betöltő rendszeres szociális járadékban, átmeneti járadékban részesülők ellátását pedig rokkantsági ellátásként folyósítja tovább az állam – változatlan összeggel. Azok a III. csoportos rokkantsági nyugdíjban, illetve rendszeres szociális járadékban részesülők, akik a nyugdíjkorhatár betöltése előtt több mint öt évvel állnak, ellátásuk rehabilitációs ellátássá alakul át, s 2012. március 31. napjáig kérhetik egészségi állapotuk komplex újraminősítését. Amennyiben ez utóbbi elmarad, a rehabilitációs ellátás megszüntetésére kerül sor. Az Alkotmánybíróság ebben a részében tehát elutasította az indítványt, hiszen nem sérült a szociális ellátások kapcsán a jogbiztonsághoz fűződő jog, az Mmtv. rendelkezett átmeneti szabályokkal.

A Kúria Mfv.III.10.133/2014/4. számú végzésével indítványozta a szolgálati járandósággal kapcsolatban az Alkotmánybíróság eljárását. Mivel ebben az esetben is egy nyugellátás (szolgálati nyugdíj) került átalakításra szociális ellátássá (szol-

gálati járandóság), indokolt áttekinteni az Alkotmánybíróság érvelését a legfőbb bírói szerv kezdeményezésével kapcsolatban. A Kúria hivatkozott arra, hogy jelen esetben az öregségi nyugdíjkorhatár betöltése előtt folyósított társadalombiztosítási nyugellátást járulékfizetések alapozták meg, így a szolgálati nyugdíjasok ellenérték fejében szereztek jogokat, s ennek elvonása sérti a jogbiztonság, az előreláthatóság, a kiszámíthatóság követelményét, illetve a szerzett jogok védelmének elvét. Az Alkotmánybíróság a 2015. március 30. napján kelt III/355/2015. számú határozatával a bírói kezdeményezést elutasította. A vegyes rendszerű társadalombiztosítási rendszer kapcsán kifejtette, hogy „a korhatár előtti nyugellátások megszüntetésének az egyik indoka épp az volt, hogy a jövőben a nyugdíjkiadások ne haladják meg a nyugdíjárulék-ból származó bevételeket. Márpedig a korhatár előtti nyugellátások járulékfizetéssel csak részben voltak megalapozottak, a Nyugdíjbiztosítási Alapot terhelő folyósítások növelték annak hiányát, a hiány pótlása pedig a központi költségvetésből történt, illetve történik³⁰”. A nyugellátás átalakítása korhatár előtti ellátássá, illetve szolgálati járandósággá „nem eredményezte a korábbi jogcímen szerzett jogosulti váromány elenyészését. Az öregségi nyugdíjkorhatár elérésével az érintett személyek korhatár előtti ellátásukat (szolgálati járandóságukat) immáron teljes összegben, csökkentés nélkül öregségi nyugdíjként kapják meg³¹”. A szolgálati járandóság szüneteltetésével kapcsolatban az Alkotmánybíróság kimondta, „ha a szolgálati járandóságban részesülő személy képes más módon megélhetéséről gondoskodni, vagyis egyéb jövedelme is van, akkor róla az államnak gondoskodni szükségtelen, hiszen nem rászorul³²”. Az Alkotmánybíróság összességében a nyugdíjra vonatkozó váromány fényében értékelte a szolgálati járandóság alkotmányosságának kérdését.

III. A Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélet

1. Előzmények

Nagy Béláné kérelmező 2001. április 1. napjától kezdődően rokkantsági nyugdíjban részesült tekintettel arra, hogy munkaképesség-csökkenése 67%-ban került megállapításra. Az illetékes hatóság 2010. február 1. napjától megszüntette a rokkantsági nyugdíj folyósítását, ugyanis a kérelmező egészségkárosodásának mértéke 40%-ra mérséklődött. A Nyíregyházi Munkaügyi Bíróság Nagy Béláné keresetét elutasította, ugyanis a perben kirendelt szakértő szakvéleménye alapján az össz-szervezeti egészségkárosodás mértéke 40% volt. A bíróság ítélete megállapította, hogy a kérelmező 1975. május 1. napjától 1998. szeptember 9. napjáig 23 év 71

nap szolgálati időt szerzett, a rokkantsági nyugdíj megszüntetése óta nem dolgozik, ellátásban nem részesül.

Ezt követően Nagy Béláné 2012. augusztus 2. napján megváltozott munkaképességű személyek ellátása iránti kérelmet terjesztett elő az illetékes hatóságnál. Kérelmét az első,- és a másodfokú hatóság is elutasította. A felperes keresetét a Nyíregyházi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság is elutasította arra hivatkozással, hogy kérelme benyújtását megelőző 5 éven belül csak 946 nap biztosított idővel rendelkezett az Mmtv. által előírt 1095 nap helyett. A felperes össz-szervezeti egészségkárosodása egyébként 50%-os volt, tehát egészségi állapota alapján jogosult lett volna valamilyen ellátásra.

2. A Bíróság ítélete

A Bíróság először általánosságban vizsgálta az Egyezmény 1. számú kiegészítő jegyzőkönyve 1. cikke és a társadalombiztosítási, szociális ellátások közötti összefüggéseket. Ennek kapcsán kijelentette, hogy az 1. számú kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke nem korlátozza a Szerződő Államokat annak eldöntésében, hogy milyen társadalombiztosítási rendszert hoznak létre, illetve milyen típusú és összegű ellátásokat nyújtanak e rendszer keretében³³. Amennyiben azonban egy Szerződő Állam olyan szabályozást vezetett be, amely szociális ellátáshoz való jogosultság alapján nyújtott ellátást a jogszabályi feltételeknek megfelelő jogalanyok számára, akkor e szabályozás bizonyos tulajdonosi érdeket generált az 1. számú kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke alapján³⁴. A nemzeti jogrendszerek többsége felismerte azt, hogy az emberek biztonságot és védelmet igényelnek az ellátásokkal kapcsolatban, így azokat jogosultság formájában kell biztosítani részükre, az alanyi jog alapján járó szociális ellátások kapcsán alkalmazható az 1. számú kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke³⁵. A Bíróság elfogadja a szociális juttatások csökkentésének lehetőségét a változó társadalmi, gazdasági viszonyok alapján, viszont ilyen helyzetekben mindig felmerül a tulajdon védelméhez való jog sérelmének lehetősége. Az ítélet szerint egy járulék,- illetve hozzájárulás fizetés alapján keletkező juttatást kizárólag alapos indokkal lehet megszüntetni, korlátozni. E korlátozásnak ésszerűnek és az elérendő célhoz képest arányosnak kell lennie. Az arányosság követelménye nem áll fenn, amennyiben egy jogalany közvetlen és súlyos érdeksérelmet szenved.

A konkrét ügygel kapcsolatban a Bíróság megállapította, hogy a kérelmező 2001. évben jogosult volt a rokkantsági nyugdíjra, amelynek egyik feltétele ebben az időszakban bizonyos szolgálati idő megszerzése volt. Később, 2010. év folyamán a kérelmező rokkantsági nyugdíját megszüntették ugyan, de nem egészségi állapotának javulása, ha-

nem a megváltozott szabályozás miatt. Az Mmtv. által bevezetett új rendszer szerint a kérelmező egészségi állapota miatt már jogosult lett volna a rokkantsági ellátásra, azonban azt a törvényben előírt biztosított idő hiányában nem kapta meg (1095 nap helyett csak 947 napot tudott igazolni).

A Bíróság visszautalt az Alkotmánybíróság 40/2012. (XII. 6.) számú határozatára, amelyben a társadalombiztosítási rendszerbe fizetett hozzájárulások alapján szerzett ellátásokat részben „vásárolt jognak” tekintette, s a rokkantsági nyugdíjat részben tulajdonvédelmet igénylő ellátásnak, részben szociális ellátási formának minősítette. A Bíróság e körben osztotta az Alkotmánybíróság álláspontját, miszerint a rokkantsági ellátást a szociális ellátásra vonatkozó alanyi jogként kell tételezni, s az nem kevesebb, mint a társadalmi szolidaritás által generált védelem, amelynek alapja a társadalombiztosítási rendszerbe befizetett hozzájárulás³⁶.

Mivel a kérelmező aktív munkavállalói időszak alatt teljesítette befizetéseit a társadalombiztosítási rendszerbe, s 2001-2010. között rokkantsági nyugdíjban részesült, azaz „élvezte a tulajdonból fakadó előnyöket”. Egészségi állapotában ezt követően sem következett be kedvező változás, kizárólag a jogi szabályozás megváltozása miatt vonták meg tőle rokkantsági nyugdíját. Fentiek alapján tehát a Bíróság megállapította, hogy a kérelmező a 2001. évben hatályos rokkantsági nyugdíjra vonatkozó követelményrendszernek megfelelően – az 1. számú kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke értelmében – megszerezte a rokkantsági ellátásra vonatkozó törvényi várományt, amelynek alapja egészségkárosodásának mértéke és megszerzett szolgálati idője volt³⁷.

A Bíróság szerint a törvényi várományt és a tulajdonosi érdeket nem szüntette meg az a tény, hogy egy új értékelési metódus (szabályozás) alapján a kérelmező rokkantságának mértéke kisebb fokban lett megállapítva 2010-ben, anélkül, hogy egészségi állapota ténylegesen javult volna. Mivel a kérelmező teljesítette járulék-fizetési kötelezettségét a társadalombiztosítás felé, ez a tény arra kötelezi az államot, hogy a társadalmi szolidaritás alapján rokkantsági ellátást nyújtson részére egy előre nem várt eset (rokkantságának ismételt megállapítása) bekövetkezése esetén³⁸. A kérelmező törvényi várománya tehát folyamatosnak minősült a Bíróság értelmezése alapján.

A kérelmező eme törvényi várományhoz fűződő jogosultsága került korlátozásra a nemzeti hatóságok által arra hivatkozással, hogy a kérelem benyújtását megelőző öt éven belül nem volt 1095 napon át biztosított, jóllehet egészségi állapota nem változott kedvező irányba, illetve a rokkantsági nyugdíja kapcsán korábban megfelelt a szolgálati időre vonatkozó jogszabályi előírásnak. Márpedig

a szolgálati idő – más megfogalmazásban ugyan, de – a biztosított idővel azonos terminológia.

A Bíróság elfogadta, hogy e törvényi korlátozás célja a társadalom gazdasági jóléte volt. Ezt követően került sor az arányosság kérdéskörének vizsgálatára. Ennek kapcsán a Bíróság a jogállamiság követelményét hangsúlyozta, amely maga után vonja az állam társadalmi szolidaritáson alapuló kötelezettségét, hogy egy bizonyos mértékű jövedelmet garantáljon azoknak, akik munkaképessége a törvényben meghatározott szint alá süllyedt, s akik korábban a társadalombiztosítási rendszerbe járulékot fizettek³⁹. Mivel a kérelem benyújtását megelőző öt éven belül a kérelmező nem szerezte meg az Mmtv.-ben meghatározott mértékű biztosítási jogviszonyban töltött időt, így kérelmét teljes egészében elutasították, megfosztották ellátásától, ahelyett hogy a biztosítási jogviszonyban töltött idővel arányosan csökkentették volna annak mértékét (1095 nap helyett 947 nap)⁴⁰.

3. Az ítélethez fűzött különvélemény

A Bíróság ítéletéhez Keller, Spano és Kjolbro bírák fűztek különvéleményt, akik a *Stec and Others v. the United Kingdom* ügyben hozott emberi jogi bírósági ítélet rendelkezéseiből indultak ki. Ennek az ügynek az indokolása megállapította, hogy a döntő kérdés az, hogy a kérelmező által panaszolt jogosultsági feltételek kapcsán van-e érvényesíthető joga az ellátásra a nemzeti jog alapján. Ugyanis az 1. számú kiegészítő jegyzőkönyv nem foglalja magába a társadalombiztosítási ellátások bármely fajtájában való részesüléshez fűződő jogot, amennyiben a Szerződő Állam egy másik támogatási rendszer létrehozása mellett döntött, amennyiben az kompatibilis a diszkriminációt tilalmazó egyezményi rendelkezésekkel⁴¹. A különvéleményt megfogalmazó bírák utaltak arra, hogy a Bíróság a *Wieczorek v. Poland*, a *Moskal v. Poland* és a *Richardson v. the United Kingdom* ügyekben arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szociális ellátásokkal kapcsolatban csak akkor lehet az 1. számú kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkére hivatkozni, amennyiben a kérelmező bizonyítja, hogy a nemzeti jog alapján érvényesíthető joga volt az ellátásra⁴².

Ebben az ügyben tehát a kérelmezőnek nem volt követelhető joga a rokkantsági ellátásra vonatkozóan a nemzeti jog alapján, az Egyezmény ugyanis nem biztosít jogot a rokkantsági ellátásra a nemzeti jogtól függetlenül⁴³.

A különvélemény szerzői rávilágítanak arra, hogy a Bíróság a szociális és jóléti jogosultságokra első alkalommal próbálta kiterjeszteni az 1. számú kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkét, figyelmen kívül hagyva a törvényi váromány fogalmának újszerű értelmezéséből adódó bizonytalan helyzetet. Véleményük szerint a törvényi várománynak nemzeti

normatív jogforráson kell alapulnia, amely feljogosítja a kérelmezőt a tulajdonjogra⁴⁴. Jelen esetben a tulajdonjogra vonatkozó törvényi váromány nem állt fenn.

A járulékfizetéssel kapcsolatban a különvélemény az alábbi kérdéseket tette fel: a kérelmező járulékfizetéssel hozzájárult-e a társadalombiztosítási nyugdíjrendszerhez, járulékfizetését figyelembe vették-e a rokkantsági nyugdíj 2001-es megállapítása során, illetve az Mmtv. hatálybalépése kapcsán a fentiek jelentőséggel bírnak-e egyáltalán az 1. számú kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke alapján⁴⁵. A *Stec and Others v. the United Kingdom* ügyből kifolyólag a kérelmezőnek a járulékalapú és nem járulékalapú nyugdíjrendszerek kapcsán is igazolnia kell a nemzeti jog alapján érvényesíthető jogát. Ezt a kérelmező nem tudta bizonyítani jelen ügyben.

A különvélemény azonban elismerte azt, hogy a kérelmezőnek rokkantsági nyugdíja 2010. évben történt megszüntetésekor lett volna érvényesíthető igénye az 1. számú kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke alapján. Erről azonban a Bíróság – a határidő túllépése miatt – nem dönthetett, a rokkantsági nyugdíjhoz fűződő alanyi jogosultság tételezésével pedig nem tudta orvosolni a kialakult helyzetet⁴⁶.

IV. A strasbourgi ítélet és a magyar ellátási rendszer kritikája

A Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélethez fűzött különvélemény is utalt rá, hogy a Bíróság első alkalommal terjesztette ki az 1. számú kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkének alkalmazását a szociális ellátások területére – meglehetősen veszélyes vizekre evezve ezzel a manőverrel.

A Bíróság felhívta az Alkotmánybíróság 40/2012. (XII. 6.) számú határozatát ítéletében, amelyből azonban – véleményem szerint – nem feltétlenül helytálló következtetéseket vont le. Az ítélet annak a mondatnak tulajdonított túlzott szerepet, amelyben a taláros testület kifejtette, hogy a rokkantsági nyugellátás részben tulajdonvédelmet igénylő ellátás, részben szociális ellátási forma. A Bíróság azonban nem értékelt az AB határozatban és a korábbi releváns alkotmánybíróági döntésekben kialakított érvrendszert a társadalombiztosítási és szociális ellátások kapcsán. Az Alkotmánybíróság gyakorlata ugyanis egységes abban a vonatkozásban, hogy az ellenszolgáltatás fejében szerzett, járulékfizetési kötelezettségen alapuló ellátás – a biztosítási elem miatt – tulajdonvédelemben részesül. A biztosítási elemet („vásárolt jogi jelleget”) nem tartalmazó szociális ellátások esetében pedig a jogállamiságból következő garanciákat kell figyelembe venni (bizalomvédelem, kellő felkészülési idő). A bizalomvédelem, azaz a szerzett jogok védelmének elve „a jogbiztonság részét képező kellő felkészülési idő követelményének a már meglévő

jogosultságokra történő vonatkoztatása⁴⁷”. Az Alkotmánybíróság azt is hangsúlyozta, hogy a vegyes rendszerű társadalombiztosítási rendszerben nem választható el élesen egymástól a biztosítási és a szolidaritási elem. „Vásárolt jogra” azonban csak biztosítással fedezett szolgáltatások esetében lehet hivatkozni, azonban a két elem keveredése miatt nem dönthető el teljes pontossággal, melyik mögött áll ellenszolgáltatás, és melyik mögött nem. Az Alkotmánybíróság tehát nem a tulajdon védelméhez fűződő jog alapján vizsgálta és vizsgálja a szociális ellátásokat, hanem kizárólag a jogbiztonsághoz fűződő jog érvényesülése kapcsán. Így tévesen indult ki a strasbourgi bíróság abból, hogy a törvényes várományhoz fűződő jog alapján szükséges vizsgálni a szociális ellátási formák vonalán – a magyar Alkotmánybíróság határozatából (és a mögötte álló konzekvens gyakorlatból) ilyen következtetést nem lehet levonni.

A Bíróság ezen kívül összemosta a törvényes váromány és a szerzett jogok védelmének fogalmát. A törvényes váromány fogalma ugyanis – Szladits szavaival élve – valamely alanyi jog megszerzésének jogilag biztosított lehetősége. A konkrét ügyre vonatkoztatva azonban nem beszélhetünk jogilag biztosított lehetőségről (az Mmtv. alapján), illetve alanyi jogosultságról sem (a szociális biztonsághoz fűződő jog mint alanyi jogosultság megszüntetése miatt). A szerzett jogok védelmének elve pedig egy már fennálló jogosultság vonatkozásában értelmezhető – a kérelmező azonban nem rendelkezett rokkantsági nyugdíjjal akkor, amikor a megváltozott munkaképességű személyek ellátásaira vonatkozó kérelmét benyújtotta az elsőfokú hatósághoz.

A különvéleményben foglalt érvek sem teljesen megalapozottak, hiszen – véleményem szerint – döntő jelentőséget tulajdonítottak a *Stec and Others v. the United Kingdom* ügyben hozott ítéletnek. E döntésében ugyanis a Bíróság elsősorban a megkülönböztetés tilalmára fókuszálva vizsgálta az 1. számú kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkét, hiszen a kérelmezők arra hivatkoztak, hogy a rokkantsági ellátásuk egy alacsonyabb összegű nyugellátássá változott egy bizonyos életkor (férfiaknál 65. év, nőknél 60 év) elérésekor. A kérelmező nők azt kifogásolták, hogy a férfiak öt évvel hosszabb ideig kapták a magasabb összegű ellátást, a kérelmező férfiak pedig azt, hogy hasonló körülmények között a nők magasabb ellátási összeget kaptak – tehát nemi alapú diszkriminációra alapították kérelmüket. Jelen ügyben azonban az 1. számú kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke körében vizsgálódott a Bíróság. A *Stec* ügyben a Bíróság kimondta, hogy a megkülönböztetésnek a nők hátrányos gazdasági-szociális helyzete miatt törvényes indoka volt.

A Bíróság ítéletében különös érvelést alkalmazott, s hidat épített a törvényes váromány és a szociális ellátások közé, s kifejtette, hogy a kérelmező a

társadalombiztosítási rendszerbe befizetett járulékok alapján vált jogosulttá a szociális ellátási formára. A kérdés abból a szempontból érdekes, hogy a kérelmező 2001. év folyamán jogosulttá vált a rokkantsági nyugdíjra, amely nyugellátási forma egyik feltétele az életkorának megfelelő szolgálati idő elérése volt. A szolgálati idő a társadalombiztosítási jogszabályok szerint a biztosítási jogviszonyban töltött idővel azonos, tehát azt az időszakot fedi le, amikor a jogalany biztosítottként hozzájárult (járulékfizetés útján) a társadalombiztosítási rendszer fenntartásához. A kérelmező a „nagy közösbe” fizetett járuléka révén számíthatott tehát arra, hogy egészségi állapotának kedvezőtlen megváltozása kapcsán az állam valamely ellátási forma révén gondoskodik róla, amely a rokkantsági nyugdíj biztosítása révén megvalósult. Tehát hosszú évek járulékfizetése következtében a kérelmező rokkantsági nyugdíjban részesült. A rokkantsági nyugdíj azonban a társadalombiztosítási nyugellátások körébe tartozott az 1997. évi LXXXI. törvény alapján. A megváltozott munkaképességű személyek ellátásai azonban nem társadalombiztosítási nyugellátások, hanem egészségbiztosítási ellátások, amelyekre nem terjed ki a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény hatálya, hanem külön törvény, az Mmtv. vonatkozik rájuk. A járulékfizetési kötelezettség vonalán azonban nincs különbség a társadalombiztosítási nyugellátás és az egészségbiztosítási ellátások között: az ellátások a befizetett járulékkal arányosan vehetők igénybe. Az Mmtv. által bevezetett ellátások egyik feltétele pedig a biztosított idő, tehát ez a törvény is figyelembe veszi a korábbi, járulékfizetéssel lefedett időszakot. Fentiek alapján bizonyos kapocs kialakítható a járulékok befizetése és a rokkantsági ellátás biztosítása között. A kérelmezőnek a társadalombiztosítási járulékok fizetése alatt törvényi várománya keletkezett arra, hogy egészségkárosodása esetére az állam valamilyen ellátási forma keretében gondoskodjon róla. Ez a várománya 2001. év folyamán megvalósult, hiszen rokkantsági nyugdíjban részesítették. A rokkantsági nyugdíj megszüntetése és az Mmtv. alapján járó ellátás iránti kérelme benyújtásakor e törvényi várománya, csökkentett mértékben ugyan, de továbbra is fennmaradt, hiszen a járulékfizetési időszak hosszabb volt, mint a rokkantsági nyugdíjjal fedezett időszak. Az a körülmény, hogy a hatóságok - nyilvánvaló egészségkárosodása ellenére - elutasították a rokkantsági ellátásra irányuló kérelmét mivel egy adott időszakon belül nem töltött elegendő időt biztosítási jogviszonyban, meglehetősen ellentmondásos tekintettel arra, hogy rokkantsági nyugdíjának megállapítása előtt folyamatosan eleget tett járulékfizetési kötelezettségének. Egyetértve a Bíróság érvelésével, át kell gondolni az Mmtv. szabályozását a tekintetben, hogy egy

sokkal differenciáltabb rendszer szükséges a biztosítási jogviszonyban töltött idő mint ellátási feltétel meghatározása során, hiszen aki például 1094 napot igazol 1095 nap helyett, az nem jogosult a megváltozott munkaképességű személyek ellátásaira - tekintet nélkül egészségi állapotára.

Mivel a Bíróság ítélete többször is kiemelte, hogy a kérelmező rokkantsági ellátását annak ellenére vonták meg, hogy egészségi állapota javult volna, így tanulmányomban kitérek az Mmtv. meglehetősen vitatott 33/A. § (1) bekezdése rendelkezésének ismertetésére is. A fenti jogszabályhely akként rendelkezik, amennyiben a 32. § (1) bekezdése alapján rokkantsági ellátásban részesülő személy vagy a 33. § (1) bekezdése alapján rehabilitációs ellátásban részesülő személy felülvizsgálatát követően az ellátott rokkantsági ellátásra jogosult, az ellátás összegét a 12. § (1) bekezdésében foglaltak szerint kell megállapítani azzal, hogy az - az állapotjavulás kivételével - nem lehet kevesebb a felülvizsgálatot megelőző hónapra járó ellátás összegénél. Az Észak-dunántúli Közigazgatási és Munkaügyi Regionális Kollégium 2014. június 13-i ülésének napirendi pontjai között szerepelt a fenti jogszabályhellyel kapcsolatos előterjesztés megtárgyalása is. A kollégiumi ülésre készült szakmai anyag szerint az állapotjavulást nem az egészségkárosodás százalékos mértékének csökkenése alapján (amely jogszabályi változás következménye), hanem a tényleges egészségi állapotjavulás alapján kell megítélni, amely orvosszakértői kérdés. A százalékos eltérés ugyanis abból fakadt, hogy 2011. december 31. napjáig a rokkantsági nyugdíj megállapításához legalább 50%-os egészségkárosodás fennállása volt szükséges, 2012. január 1. napjától pedig az egészségkárosodás mértékének legalább 40%-osnak kellett lennie. Az egészségkárosodás (illetve egészségi állapot) mértékét korábban a 321/2007. (XII. 5.) Korm. rendelet (és egy szakmai irányelv), jelenleg pedig a 7/2012. (II. 14.) NEFMI rendelet alapján számolták, számolják ki. A kollégiumi ülésen párázs vita alakult ki abban a kérdésben, hogy az állapotjavulás orvosszakértői kérdés, vagy kizárólag a százalékos mértékek alapján kell eldönteni: amennyiben az egészségkárosodás mértéke kisebb érték lett, akkor állapotjavulás következett be. A Kúria elé eddig két ilyen ügy került, s az elsőben Mfv.III.10.753/2013/7. számon hozott ítéletet a legfőbb bírói szerv. A felülvizsgálati eljárást alapját képező elsőfokú ítéletben a közigazgatási és munkaügyi bíróság a felperes keresetét elutasította arra hivatkozással, hogy a korábbi 50-69%-os összszervezeti egészségkárosodás az új jogszabályok értelmében 51-60%-os állapotnak felel meg, így a felperes állapotjavulását jogszerűen állapították meg a közigazgatási eljárás során. A felperes felülvizsgálati kérelme alapján a Kúria megállapította, hogy „az állapotjavulást a rokkantsági nyugdíj

alapját képező 50%-os össz-szervezeti egészségkárosodás 43%-os mértékűre történő változása jelentette⁴⁸. A Kúria tehát az állapotjavulást nem tekintette orvosszakértői kérdésnek, kizárólag a megváltozott jogszabályi rendelkezések és módszerek alapján számított egészségkárosodás százalékos mértékeinek változását tekintette mérvadónak. A Kúria lényegében ezt az álláspontját tartotta fenn az Mfv.III.10.511/2014/6. számú ítéletében is azzal, hogy a jogi szabályozással kapcsolatban indokolt lehet az Alkotmánybírósághoz fordulás. Véleményem szerint az emberi jogi bíróság ítéletének tükrében e jogszabályi rendelkezést, illetve az ezen alapuló bírósági gyakorlatot felül kell vizsgálni, ugyanis az Alaptörvény XIX. cikk (1) bekezdése továbbra is tartalmazza az állampolgárok rokkantsága esetében a támogatásra való jogosultságot. A rokkantság kérdésének megítélése pedig nem pusztán matematikai művelet (a százalékos értékek egymáshoz való aránya), hanem az ellátást igénylő egészségi állapota tényleges változását értékelő szakértői feladat.

Az Alkotmánybíróság 42/2000. (XI. 8.) számú határozatára visszautalva az államnak a szociális biztonság lehető legteljesebb megvalósítására kell törekednie, amelyet nemzetközi kötelezettségvállalásai is előírnak számára. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya deklarálja a szociális biztonságra vonatkozó jogot. Az Európai Szociális Karta társadalombiztosításhoz való joggal kapcsolatos cikkéből hazánk csak az 1. pontot (a társadalombiztosítási rendszer megteremtése és fenntartása) tekinti magára nézve kötelezőnek, a rendszer kielégítő szinten való fenntartását, illetve fokozatosan magasabb szintre emelését már nem. Magyarország viszont teljes mértékben elfogadta a Karta szociális és egészségügyi segítségre való joggal, illetve a szociális jóléti szolgáltatásokból való részesülés jogával kapcsolatos rendelkezéseit. Mivel ez utóbbi két cikknek „nincs a Szociális Jogok Európai Bizottságának tevékenysége nyomán kialakult esetjogi gyakorlata, így a rendelkezések inkább program-, semmint kötelező erővel bíró normaként léteznek⁴⁹”. A fenti három egymást követő cikk egyértelmű üzenete azonban az, hogy „a szociális biztonság megteremtéséhez mindhárom ellátástípus (társadalombiztosítási juttatások, segélyek és személyes szociális szolgáltatások) együttes megléte szükséges⁵⁰”. Az Alapjogi Charta pedig a nemzeti jogszabályokkal és gyakorlattal összhangban ismeri el a szociális biztonsághoz való jogot. A fenti nemzetközi jogi dokumentumok kontextusában vizsgálva az Alaptörvény szociális biztonságra vonatkozó rendelkezéseit, nem állapítható meg egyértelműen, hogy a magyar állam – az Alkotmánybíróság által is elvártan – eleget tesz nemzetközi kötelezettségvállalásainak, a Karta hazánk által is kötelezőnek elismert 13. cikke magában

foglalja annak biztosítását, hogy betegsége (rokkantsága) esetén az egyén az állapota által megkívánt ellátást kapja meg.

A Bíróság ítéletében citálta az ILO 102. számú Egyezményét is, amelyhez Magyarország nem csatlakozott. Az egyezmény rokkantsági ellátásokkal kapcsolatos IX. részében egyértelműen meghatározza az ellátás biztosításának feltételeit. Az 57. cikk szerint az ellátást biztosítani kell az olyan személyeknek, akik meghatározott ideig (15, illetve 3 év) eleget tettek járulékfizetési kötelezettségüknek. Ugyanezen cikk rendelkezik a csökkentett mértékű ellátásról, amelyet akkor kell biztosítani, amennyiben az adott egyén kevesebb ideig fizetett járulékot, illetve kevesebb összeget fizetett be a társadalombiztosítási rendszerbe. Az egyezmény 58. cikke kimondja azt is, hogy a rokkantsági ellátást legkésőbb addig kell biztosítani, amíg a helyébe nem lép az időskori ellátás. Fenti szabályozás összhangban van azzal a korábban kifejtett álláspontommal, miszerint egy bizonyos ideig tartó járulékfizetési kötelezettség teljesítése ellenére nem részesítették ellátásban Nagy Béláné kérelmezőt. Hangsúlyozom azonban, hogy Magyarország nem csatlakozott a 102. számú Egyezményhez.

Az Alaptörvény (illetve már az Alkotmány 2011. évben történt módosítása is) jelentős változásokat hozott a szociális biztonság területén, az öregségi nyugdíjkorhatár betöltését megelőzően folyósított nyugellátások szociális ellátássá alakítása, illetve csökkentése, megszüntetése kapcsán, viszont rokkantság esetében továbbra is garantálja a törvényben meghatározott támogatásra való jogosultságot. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában a megélhetési minimum összeg garantálása ugyan a szociális biztonsághoz való jog kapcsán jelent meg (az emberi méltósághoz való jog szociális területen való lecsapódásaként), viszont önmagában az emberi méltósághoz való jog vonalán (szociális biztonsághoz való jog nélkül is) is levezethető egy olyan minimális összegre való jogosultság tételezése, amely garantálja az emberhez méltó életkörülmények fenntartását. A korábban már idézett, az Alkotmány 70/E. §-át (3) bekezdéssel kiegészítő 2011. évi LXI. törvény indokolása is a megélhetéshez szükséges juttatás biztosítását emelte ki. Nagy Béláné esetében – bár több mint 23 év szolgálati idővel rendelkezett, s egészségi állapota is indokolta volna – azonban a magyar rokkantsági ellátási rendszer csődöt mondott, s anyagi juttatás nélkül hagyta az ellátásra kétségtelenül rászoruló hölgyet.

Az Alkotmánybíróság legfrissebb döntése (III/355/2015.) is kiemelte, hogy a korhatár előtti nyugellátások járulékfizetéssel csak részben voltak megalapozva, ezért volt indokolt a szolgálati nyugdíj csökkentett összegű szolgálati járandóság-gá alakítása. A Nagy Béláné kontra Magyarország ügy kapcsán több mint 23 év járulékfizetési idő állt

szemben a rokkantsági ellátás teljes hiányával. Az ellátást igénylő egészségi állapota alapján nem vitatottan jogosult lett volna ellátásra, viszont a folyósítás feltételét nem az eddig megszerzett szolgálati ideje, hanem annak egy meghatározott időintervallumon belüli része kapcsán vizsgálták a hatóságok, s így elutasították kérelmét. Az államnak valóban széles mozgásteret van a társadalombiztosítási és szociális ellátási rendszer alakítása kapcsán, azonban e rendszer nem mehet el odáig, hogy rokkantság esetén – több évtizedes járulékfizetés ellenére – ne nyújtson semmilyen ellátást az igénylőnek. Ennek az elvnek az Alaptörvény sem mond ellent, hiszen rokkantság esetére (amely jelen esetben nem vitatottan fennállt) támogatásra való jogosultságot ír elő.

Fentiek kapcsán – figyelemmel nemzetközi kötelezettségvállalásainkra, s a Bíróság ítéletére is – indokolttá válhat az Mmtv. módosítása a megváltozott munkaképességű személyek ellátásai feltételeit illetően, különösen a meghatározott időintervallumon belüli biztosított idő előírása kapcsán. Ezen kívül érdemes felülvizsgálni az állapotjavulás körében azt a kérdést, hogy az egészségi állapot tényleges, orvosszakértői véleménnyel alátámasztott javulását, vagy a százalékos mértékek közötti mechanikus különbségtételt vesszük-e alapul az ellátás csökkentése kapcsán.

Jegyzetek

¹ Alkotmány 70/E. § (1) bek.

² Alkotmány 70/E. § (3) bek.

³ Alaptörvény XIX. cikk (1) bek.

⁴ Alaptörvény XIX. cikk (3) bek.

⁵ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 9. cikk

⁶ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 11. cikk

⁷ Európai Unió Alapjogi Chartája 34. cikk (1) bek.

⁸ Európai Unió Alapjogi Chartája 34. cikk (3) bek.

⁹ 11/1991. (III. 29.) AB határozat indokolásának II. pontja

¹⁰ 11/1991. (III. 29.) AB határozat indokolásának II. pontja

¹¹ 32/1991. (VI. 6.) AB határozat indokolása V. részének 4.2. pontja

¹² 43/1995. (VI. 30.) AB határozat indokolásának II. része

¹³ 43/1995. (VI. 30.) AB határozat indokolásának II. része

¹⁴ 43/1995. (VI. 30.) AB határozat indokolásának II. része

¹⁵ 43/1995. (VI. 30.) AB határozat indokolásának II. része

¹⁶ 43/1995. (VI. 30.) AB határozat indokolásának II. része

¹⁷ 43/1995. (VI. 30.) AB határozat indokolásának II. része

¹⁸ 321/B/1996. AB határozat indokolásának II. része

¹⁹ 32/1998. (VI. 25.) AB határozat indokolásának III. része

²⁰ 42/2000. (XI. 8.) AB határozat rendelkező része

²¹ 42/2000. (XI. 8.) AB határozat rendelkező része

²² 42/2000. (XI. 8.) AB határozat indokolásának V. része

²³ 1129/B/2008. AB határozat indokolásának III. része

²⁴ 1129/B/2008. AB határozat indokolásának III. része

²⁵ 239/B/2009. AB határozat indokolásának III. része

²⁶ 239/B/2009. AB határozat indokolásának III. része

²⁷ 103/2010. (VI. 10.) AB határozat indokolásának III. része

²⁸ 1228/B/2010. AB határozat indokolásának III.3. pontja

²⁹ 40/2012. (XII. 6.) AB határozat indokolásának IV.3. pontja

³⁰ III/355/2015. számú AB határozat indokolásának III. része

³¹ III/355/2015. számú AB határozat indokolásának III. része

³² III/355/2015. számú AB határozat indokolásának III. része

³³ Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélet 36. pontja

³⁴ Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélet 36. pontja

³⁵ Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélet 37. pontja

³⁶ Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélet 43. pontja

³⁷ Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélet 47. pontja

³⁸ Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélet 48. pontja

³⁹ Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélet 53. pontja

⁴⁰ Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélet 55. pontja

⁴¹ Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélethez fűzött különvélemény 5. pontja

⁴² Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélethez fűzött különvélemény 6. pontja

⁴³ Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélethez fűzött különvélemény 7. pontja

⁴⁴ Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélethez fűzött különvélemény 10. pontja

⁴⁵ Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélethez fűzött különvélemény 13. pontja

⁴⁶ Nagy Béláné kontra Magyarország ügyben hozott ítélethez fűzött különvélemény 14. pontja

⁴⁷ 40/2012. (XII. 6.) AB határozat indokolásának IV. része

⁴⁸ Kúria Mfv.III.10.753/2013/7. számú ítélete

⁴⁹ Juhász Gábor (2012): A gazdasági és szociális jogok védelme az Alkotmányban és az Alaptörvényben. Fundamentum 2012. 1. sz. 44. o.

⁵⁰ Juhász Gábor: i.m. 44. o.

Ad hoc

Ádám Antal

professor emeritus,

PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék

„Varga Károly: Fénykör. Értékszociológia, Nemzetstratégia Geert Hofstede előszavával”*

1. Varga Károly DSc, ny. egyetemi tanár, szaklektor közel fél évszázada kiemelkedő szerepet tölt be a hazai értékszociológia fogalmának, szerepének elméleti megalapozásában, gyakorlatának bevezetésében és fejlesztésében, ezeknek a körülmények változásaihoz adaptált folytonos gyarapításában. Fáradhatatlan elméleti, szociológiai felmérő és értékelő aktivitása, bátor vitakészsége, a nyilvános vitákban képviselt sokoldalú mérlegelésekre épített határozott következtetései és állásfoglalásai, külföldi, nemzetközi és magyar tudományos fórumokon gyakorolt szereplései, lenyűgözően nagyszámú és változatos tematikájú magyar és idegen nyelvű, sokak által hivatkozott publikációi, korszerű kutatást és szakképzést szolgáló kezdeményezései és kitartó erőfeszítései, a változások és sokszínűség iránti érzékenysége, valamint genetikailag és neveltetésével is megalapozott mérlegelésekre, állásfoglalásokra, aktivitásra és önmérsékletre serkentő fellépései alapján tekintélyes tudósnek, példát mutató és követésre érdemes magyar polgárnak tekinthetjük őt.

2. Rátérve immár a mű bemutatására és értékelésére, először a következő átfogó megállapításokat fogalmazom meg. A monográfia Szerző eddigi munkássága egyik vonulatának szelektált, rendszerezett és továbbfejlesztett összefoglalása. Az életmű további vázolója a könyv végén található, amely a *teljesítmény-motiváció* hazai és nemzetközi akciókutatásokban elért eredményeinek minősítését tartalmazza. Ezekről írta kandidátusi és MTA-doktori értekezését. A *modernizáció* elemzésével pedig hozzájárult a szocialista országok szociológiájában használt Tudományos Technikai Forradalom (TTF) fogalmának komplexebbé válásához. Jelentős érdemei Varga Károlynak a szociológia szak megalapítása és fél évtizedes vezetése a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Pótolhatatlan veszteséget szenvedett volna az értékszociológia elmélete és gyakorlata, ha Szerzőnek a tőle megszokott fárad-

hatatlan szorgalommal és folyton megújuló kritikus, illetve fejlesztési igénnyel alkotott összefoglaló, kiegészített és további feladatokra ösztönző műve nem jelent volna meg.

3. A monográfia szerkezetéről, tartalmáról és formába öntéséről átfogóan a következőket jegyzem meg.

3.1 A világhírű társadalomtudós, Geert Hofstede márkát garantáló előszavában elismerően állapítja meg, hogy Varga Károly könyve „egyrészt válogat amerikai és különféle európai tradíciókból; s tudományossága kapcsolatokat talál mindezek elemei között. Szakít azzal a társadalomtudományokban dívó, diszciplínák és ál-diszciplínák közötti ‘rekeszeléssel’, amely a tudománytermelésben annyi selejt árut hozott és hoz létre. És az ő aggodalma is, ami az enyém: milyen gyakorlati segítséget tudnak felkínálni e kutatások a mai társadalmak problémáinak megoldásához?”

3.2 A recenzeált mű arab számokkal jelzett öt fejezetre, valamint ezek alszámokkal ellátott alfejezeteire tagozódik. A példásan dokumentált monográfia jegyzetanyaga lábjegyzetekként kerültek rögzítésre. A kötetet irodalomjegyzék, név- és tárgymutató, valamint Szerző szakmai életrajzának magyar és angol nyelvű értékelő bemutatása zárja.

3.3 A monográfia élén Szerző „Prológus a Fénykör új kiadásához” cím alatt 15 oldal terjedelemben körvonalazza a fejezetek tárgyköreit, vizsgálati szempontjait és megoldásra váró problémáit. Ezt a dramaturgiát először feleslegesnek gondoltam. A terjedelmes mű egészének elolvasása után azonban egyértelműen előnyösnek ítélem meg. Ez, a Szerző kifejezésével élve „olvasóbarát” eljárás ugyanis egyaránt szolgálja az érdeklődés felkeltését, a mű tartalmának és a feldolgozás módszereinek jelzését, valamint a megoldásra váró problémák exponálását és az elérendő célok körvonalazását.

3.4 A könyv fejezetei a következő címeket viselik.

1. Bevezetés az „Értékek fénykörében” álláspontjához
2. Aktuális értékproblematika: értéktényezők a rendszerváltozásban és utána
3. Értékelméleti koncepciók és vezérletükkel végzett vizsgálataink
4. Empirikus és konjekturális válaszok az értékparadigmából
5. Értékkutatási eredmények nemzetstratégiai hasznosítása

A határozott névelő, – tehát az „a” és az „az” mellőzése a 2-5. fejezetek címeiben korrektil jelzi, hogy teljességet vagy lezártágot Szerző egyik fejezetben sem ígér. Ez természetesen csak helyeselhető.

4. Varga Károly nem titkolja, sőt kifejezetten nyilvánítja, hogy szociológiai értékkutató munkásságának összefoglaló, eredményeit aktualizáló és friss adatokkal szembesítő, valamint mindezekből a

* Akadémiai Kiadó, Budapest 2013. 674 o.

nemzetpolitika és a társadalompolitika tudományos fejlesztéséhez adatokat szolgáltató életműben nem csak saját elméleti próbálkozásainak eredményeire, kiterjedt empirikus kutatásaira támaszkodott, hanem az elképesztően nagy számú külföldi és hazai szerzők nézeteinek egzaktul dokumentált és tárgyilagosan méltatott bemutatásán kívül különösen Charles Morris, Milton Rokeach és főleg Geert Hofstede érték koncepciójának adaptálását és hazai adatokkal szembesítését végezte el. A rokeachi „célértékek” és „eszközértékek” tartalmának és érvényesülésük módozatainak bemutatása körében kiterjedt figyelmet fordított és sok felmérő munkát végzett a teljesítmény-motiváció elméletében definiált „sikerremény” (hope of success) előnyös és „kudarcfélelem” (fear of failure) hátrányos hatásának érzékeltetésére. Ugyancsak újszerű és hasznos következtetéseket fogalmazott meg a globális válság hofstedei értelmezésével, a vállalkozói attitűddel, az életminőség meghatározóival, a szalutogenetikai szemlélettel és magatartással, a modernizáció válságaival és egyéb folyamataival, a közterhek viselési készségeivel, a politikai aktivitás és passzivitás okaival és megnyilvánulásaival összefüggésben.

5. Csak helyeselhető, hogy Szerző monográfiájának utolsó fejezetét annak vizsgálatára szenteli, hogy az elvégzett, nagyrészt szociológiai és politológiai érték kutatások eredményei, valamint az egyéb szempontú, tárgyú és szemléletű kutatások mennyiben és hogyan járulhatnak hozzá a magyar nemzetstratégia alakításához. Szerencsésnek tartom, hogy Varga Károly e törekvés elméleti alapozásához bekapcsolta más társadalomtudományi ágazatok néhány képviselőjének – így pl. a kaoszelmélet és a jövőkutatás, a kommunikatív cselekvés, a menedzsment tudományok és a hálózatkonceptiók képviselőinek, továbbá Lengyel Lászlónak és néhány hazai közjogásznak – közöttük e recenzió írójának – esetenként ütköző nézeteit is. A fenti vizsgálatok következtetései közül külön idézem, illetve említtem a következőket. „Óvakodnunk kell a 'value-advocacy'-tól, vagyis attól, hogy saját érték-elköteleződésünket kutatási eredmény gyanánt adjuk el, és vállaljunk az 'érték-diskurzust', vagyis a Delphi-eszmecserék előrevivő hozzáállását, hogy nyílt törekvésű szakmai megvitatás adalékául ajánljuk fel kutatási eredményeinket”. Hasznosítandónak tekinti Szerző Barabási Albert-Lászlónak az egyközpontú létszerveződés eszméjén léket ütő hálózatkonceptióját is, amely rádöbbenette őt arra, hogy „az egyetlen legfőbb tekintély-instancia eszméje, amely a többi, bármely kreatív erejű eszmét és erőt is csak 'gyarmati beszállítóként' volna hajlandó kezelni, nem vezethet sikerre, sőt távlatilag nem is tartható fenn ... Vagyis nem középpont, hanem középpontok hálózata szervezi az életvilágot, és pedig léptékfüggetlenül, azaz akár a nemzet-

stratégia skáláján is”. Nem csodálható ezek után, hogy a terjedelmes, rendkívül színes és tanulságos mű a következő mondatrésszel zárul: „a Fénykör új kiadásából még előbbre tekintve adok hangot annak a reményemnek, hogy a folytatódó Delphi-eszmecserében az értékszociológiai paradigma hálózati szemlélettel karöltve szolgálhatja a magyar nemzetstratégiát”.

6. A monográfia az ún. szociológiai értékparadigma szinte határtalan sokféleségének lehetőségét és lenyűgözően színes érvényesülési módozatait tárja az olvasó elé. Ezáltal érzékelhetjük az elfogadott és követelt értékek és értékfelfogások gazdag diverzitását és pluralitását is. Mindezeket a következőkkel egészítem ki. A felvilágosodás kora után kialakult bölcseleti irányzat, az ún. *axiológia* művelői számára az volt a fő kérdés, hogy mi az érték. A sok markáns válasz közül az egyik azt vallotta, hogy a transzcendenciában vannak csak értékek, a föld pedig siralomvölgy, ahol átmenetileg élünk. Másik válasz szerint az erkölcsi normák és azok követése, az erények lehetnek értékek. Harmadik szerint a tudomány eredményei az értékesek, míg a negyedik a művészetek alkotásait tekintette ilyenek. Voltak, akik az emberi élet folytatásához szükséges alapfeltételeket nevezték értéknek. Többen azt kérdezték, hogy mi minősül legfőbb értéknek. Ez a hedonisták szerint az élvezet, az eudémonisták szerint a boldogság, az evolucionisták szerint a folytonos fejlődés, az utilitaristák szerint, ami a legtöbb hasznot hajtja, a perfekcionista pedig azt mondták, hogy a legnagyobb érték a tökéletesedés. Böhm Károly az „Axiológia vagy Értékta” c., 1906-ban megjelent művében a mindenkori „Én”-t minősítette értéknek, tehát azt, aki értékkel.

Ezután logikusan jött létre a *pluralista értékfelfogás*, amely azt a választ adta az alapvető kérdésre, hogy érték az, amit az értékelő annak minősít. Értékelés tárgya bármi lehet, értékelő alany pedig bárki lehet, egyén és közösség egyaránt. Ez ugyan abszolút relativista válasz, de szerencsére az axiológusok nem álltak meg ennél a következtetésnél. Kutatták azt is, hogy mi a különbség az egyéni *értékítélet* és egyéni *értékszemlélet* között. Az első esetleges, míg az utóbbi stabilizálódott. Kíváncsú, hogy mindenki tudatosan alakítsa értékszemléletét, hogy egyéni értékítéletei ne legyenek véletlenszerűek, hanem előre körülhatároltak. Az axiológia azt is feltárta, hogy nincs közösség közösségi *értékirányultság* nélkül. Az értékirányultság tehát közösséget létesítő és fenntartó tényező. Ebbe a válaszba beleillik egy bankrabló társaság beállítotttsága is. Számukra érték, hogy sikeres legyen a bankrablás. Ezért egyáltalán nem mindegy, hogy az az értékszemlélet, amely az egyéni értékítéleteket meghatározza, vagy az a közösségi értékirányultság, amely a közösség összetartozását és funkcionálását befolyásolja, milyen tartalmú. Nagyon lényeges, hogy ne általában

beszéljünk az értékekről, hanem vallja meg az egyén és a közösség is, hogy mit tart értéknek. Többen mondják, hogy a cselekvés, pontosabban a cselekvéstől való tartózkodást is magába foglaló *magatartás* az emberi sorsot alakító érték. A személy magatartását pedig tudatos értékszemelete, a közösség megnyilvánulásait pedig az együttesen választott és alakított értékirányultság határozhatja meg. Sorsunk irányítói tehát – bár vannak véletlenek, vagy általunk fel nem ismert, illetve rajtunk kívül álló meghatározottságok – nagyrészt ezek a tényezők.

Fontos kérdés az is, hogy mi a *normatív érték*. Állítom, hogy minden norma értékforrású, értékszolgáltatú és értékvédő, esetleg értéklétesítő szerepet tölt be. Igaz ez a vallási, a politikai, a jogi, az erkölcsi és más normákra is. Stabil jogi értéket jogi norma létesít. Lényeges, hogy a jogi normák között – a jogászok jól tudják – hierarchia áll fenn. Bizonyos nemzetközi, szupranacionális vagy nemzeti normák, mint jogi alapnormák meghatározzák az egyéb jogi normák kereteit. Ezért óriási a szerepe a hierarchia csúcsán álló alkotmánynak, valamint a II. világháború után kötött többoldalú nyílt nemzetközi egyezményeknek és az alapvető szupranacionális normáknak is. Ezek határozzák meg ugyanis a *jogi alapértékeket*, és ezáltal keretet adnak más értékek keletkezéséhez, fennállásához és érvényesüléséhez. Az értékeket tehát forrásaik, tartalmuk szerint kell vizsgálni, illetve az értékes-értéktelen párban az értéktelen veszélyességének figyelembe vételével kell megtalálni az alkalmazandó prioritásokat. Bármely érték súlya és hierarchiai helyzete ugyanis akkor emelkedik, ha a vele korrelációban álló értéktelen veszélyessége, ártalmassága növekszik. Az értékek egymás közötti viszonya lehet hatékonyságot növelő, azt csökkentő vagy semleges.

7. A magyar nemzetfogalomnak különösen a következő változatairól szólhatunk. Az *etnikai-kulturális* értelemben vett magyar nemzet csak a közös múlt, sors, kultúra, nyelv alapján magyarnak minősülteket foglalja magában. Ők pedig élhetnek Magyarország területén magyar állampolgárként, a határon túli országokban magyar állampolgárként, vagy anélkül, és más államokban magyar állampolgárként.

A *politikai* értelemben vett magyar nemzet pedig a fentiekén kívül a Magyarország területén élő be-

vett nemzetiségeket, etnikumokat, hontalanként, menekültként letelepedetteket, az itt élő uniós tagállami polgárokat is magába foglalja. A polgárok ilyen sokszínű komplexumának megjelölésére Magyarországon – szerintem – *erőltetett a nemzet* szó, vagy a *nemzeti* jelző használata, szerencsésebb a nép, a társadalom, a polgárok, a lakosság önálló, vagy magyar, magyarországi jelzővel ellátott használata.

Mindkét értelemben vett magyar nemzetet az említetteken kívül kimerítően felsorolhatatlanul sokféle – pl. vallási, politikai, gazdasági, szakmai, kulturális, művészi, tanulói, sport, szórakozási stb. – ökömenék alkotják. Mindezt többnyire korszerűnek és előnyösnek tekinthetjük. A túlméretezettség arisztotelészi veszélyére, sőt tilalmára tekintettel azonban gondosan és felelősen kell óvakodnunk attól, hogy a színes, tartalmas és termékeny ökömenék ne váljanak a magyar társadalom terméketlen *szétforgácsolttségává* (Zersplitterung-jává). Különösen óvakodni kell attól, hogy bizonyos politikai erők kizárólagosságra törekvése ne vezessen a bármelyik értelemben vett magyar nemzet *délitment*-jához, tehát végzettszerű *kettészakadásához*.

8. A jövőkutatás jelentős felismerése a „komplementaritás” gyakori érvényesülése. Eszerint ugyanis a tervezett célok, programok, erőfeszítések gyakran járnak előre nem látott és nem tervezett hátrányos – esetleg előnyös – tehát kiegészítő mellékhatásokkal. Ezt a tapasztalatot erősíti meg Henry Mintzbergnek Szerző által is idézett az a kategorikus megállapítása, hogy „semmi sem történik úgy, ahogy előre eltervezik”.

9. A tartalmi szempontból lebilincselően gazdag, színes és tanulságos életmű átfogó értékelésének zárásaként hangsúlyozva fejezem ki az Akadémiai Kiadót megillető elismerést a számos táblázatot és adatábrát is tartalmazó mű szakszerű és megkapóan színvonalas külsőbe öltöztetett publikálásért (borítóján Bartók Béla *Cantata Profana*-jának Kovács Margit kerámiájában láthatóvá tett égiszével, ami már a kézbevetelkor arra hívja fel a figyelmet, hogy az értékmatika távolról sem merül ki a hozzá asszociálódott hagyományos, „jámbor” érzület unalmas felidézésében, hanem a szabadság és emberi méltóság „forradalmi” életérzése irányában is nyitott). Varga Károly 674 oldal terjedelmű monográfiájának tanulmányozását határozottan ajánlom folyóiratunk olvasóinak is.

Korsósne Delacasse Krisztina
adjunktus, PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék

Gelencsér József: „Őseink szokásait követtük...” (Jogtörténet, jogi népszokás, művészet)¹

Gelencsér József, aki már közel három évtizede foglalkozik néprajzi gyűjtőmunkával, jogi néprajzi témákkal, jogi népszokások kutatásával, e kötetben – a záró gondolatokat megfogalmazó összefoglalóval együtt – hét tanulmányát bocsátja egybe szerkesztve az olvasóközönség elé. Ami a hat nagyobb ívű írást összeköti, s gyakorlatilag a könyv fejezetivé teszi, az egyrészt a címben is megjelenő, a jogot és a jogtörténetet, valamint a néprajzot ötvöző szemlélet, másrészt ezen túl az is, hogy mindegyik írás a büntetőjog, azon belül pedig elsősorban a normák és szankciók, illetve kiváltképp a közösségi szankcionálás irányából közelít. Nagy hangsúly van tehát minden fejezetben a vidéki, paraszti társadalom vagy más kisebb közösségek (pl. kaszárnya, hadsereg, szabadságvesztésüket töltő elítéltek, diákközösségek) speciális magatartási szabályainak – javarészt néprajzi jellegű saját gyűjtések eredményeinek köszönhető – bemutatásán, amelyek az országos jog (törvények, országos szokásjog, bírói gyakorlat) mellett, sőt néha attól függetlenül, vagy akár azt lerontva éltek. Szűkebb pátriájukban, egymás közötti viszonyaikban vagy vitáikban elsősorban ezeket a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó normákat követték még akár néhány évtizede is e csoportok tagjai, hiszen „*az vót a szokás, ami a régiektű maratt*”, vagy másképpen „*őseink szokásait követtük*” – jegyzi fel a szerző, amikor gyűjtései során az idősebb nemzedéket faggatva választ kap arra a kérdésre, mi indokolta korábbi magatartásukat.

A kötetbe foglalt egyes írások szerkezete hasonló ívet követ. Rendszerint a középpontba állított magatartást vizsgálja több oldalról: hogyan jelenhet meg ez (pl. a tűzgyújtás, a szem vagy a látás megsértése, a verés, a táncolás, éneklés stb.) jogsértésként, hogyan alkalmazható ugyanez, vagy hasonló állami vagy közösségi szankció gyanánt (halálbüntetés máglyán végrehajtva, szemkitolás mint testcsonkító büntetés, testfenyítő büntetések: botozás, vesszőzés, ostorozás; kitáncoltatás, kimuzsikálás stb.), majd hogyan lelhető fel mindez a nép körében, népi hagyományokban, illetve művészeti alkotásokban. Ez a szerkesztésmód minden bizonnyal

abból a – több helyütt is megjelenő – álláspontból indul ki, hogy egyrészt az elszenvedett sérelem miatti bosszú gondolata-érzése, másrészt az ebből is eredeztethető tálió-, illetve a visszatükröző bűntetésekre való igény mintegy az ember ösztönös, ősi természetéből fakad. Így, noha a jogi szabályozásból egyre inkább kiszorultak is ezek az elemek, a népi jogéletben, a kisebb közösségek sajátos szokásrendjében tovább éltek, enyhébb formáik sokáig elfogadottak voltak, azokat esetenként nyíltan, önbíráskodás módjára, alkalmasint a hatalom által elnézve alkalmazták. Mi több, egyes közfelháborodást kiváltó esetekben, súlyos, vagy kegyetlen bűncselekmények elkövetőivel szemben a jogilag képzetlen polgárok körében néha még a XXI. században is igényként fogalmazódik meg a „szemet szemért, fogat fogért”-elv.

A könyvben szereplő, napjaink embere számára néha elborzasztóan kegyetlen szankciók mára az eredeti, nyers jelentésüket, alkalmazásmódjukat elvesztve játékosá szelídült változataikban, vagy esetleg csupán tréfásnak szánt fenyegetésekben, ismert szólásokban maradtak fenn. Manapság gyakran már nem tudjuk, egyik-másik ilyen mondatunk eredete milyen gyökerekre vezethető vissza – ebben is segítségünkre lehetnek a szerző elemzései, aki utal arra, hogy a régi büntetőjog és bizonyos állandósult szókapcsolatok között már régóta kutatják az összefüggéseket. „*Kikaparom a szemedet!*”, „*Eszem a húsdoból!*” – egyes szubkultúrákban napjainkban is gyakran elhangzó fenyegetések, amelyek, ha áttételesen is, de vélhetőleg kapcsolatba hozhatók a korábban alkalmazott szankciókkal.

A könyv egyes részei önállóan is megállják a helyüket, sorrendjük nem kőbe vésett, s az olyan, talán közismertebbnek számító szabályok mellett, mint pl. a gyújtogató megégetése, a tolvaj megvakítása (halálbüntetés helyett, vagy később önmagában), a parázna nő nyilvános vezeklése, vagy bizonyos normák megsértőinek a közösség általi megverése, megismerhetünk belőle sajátos, ritkán vagy inkább csak bizonyos korban vagy területen, egyes közösségekben ismert és használt szankciókat is. Közös bennük, hogy legtöbbször megszégyenítő jelleg vagy szándék is járul hozzájuk. Ilyen a kánibalizmusra kényszerítés, amikor mind a halálra ítélt számára, mint azon elítéltek számára, akiket az ő húsából való evésre köteleznek, súlyos megaláztatást jelent ez a büntetés. Találkozunk azonban ennél kevésbé elborzasztó, ám bizonyos helyzetekben mégis a személyiséget, a becsületet súlyosan aláásó szégyenbüntetésekkel is, mint például az éneklésre vagy táncra kényszerítés, netán az ezektől való eltiltás, a közös énekből, táncból való kizárás, amely utóbbi már inkább a kiközösítés irányába mutat.

Az önmagukban is izgalmas témák tárgyalását nem csak a vonatkozó szakirodalom alapos feldol-

¹ Vörösmarty Társaság, Székesfehérvár 2014 184 o.

gozása, hanem konkrét esetek bemutatása, az ezekre vonatkozó források használata teszi megalapozottá, az irodalmi párhuzamok, a művészeti utalások, idézetek, rövidebb-hosszabb ismertetések pedig különösen plasztikussá, olvasmányossá. Utóbbiak esetében nem csupán klasszikus műveket és népköltészeti alkotásokat von be a vizsgálódásba, hanem a mai modern kifejezési formákat, így alkalmanként akár a rockzenét is. Mindemellett megfigyelhető a kötet stílusában egyfajta asszociatív szemléletmód is, amely az egyes kérdéskörök kibontásakor tágabb kapcsolatrendszereket is megmutat, néhol már-már anekdotikus – ám soha túlzónak nem érzett – kitérőket iktatva a mondandóba. Így megismerkedhetünk pl. a selmeci diák hagyományok továbbélésével, a szocialista hadsereg „átnevelő” eszközeivel, az ünneprontók, ünneptörök körüli mondákkal, legendákkal, a rókatánc mibenlétével, vagy a kállai kettős történetével, sőt egy XIX. század végi színész „parasztevő” történetével is.

Itt engednék meg magamnak én is egy kis *egressus*-t. Élvezettel olvastam a számomra eddig tudományos megközelítésből ismeretlen vonatkozásokat az énekléssel, tánccal, nótára, táncolásra kötelezéssel, vagy éppen a tiltással kapcsolatosan. Ide – a tánc tilalmához – csatlakozik egy saját, néhány évtizeddel ezelőtti élményem, amely talán érdekes adalék lehet a régi, vallási alapokon is nyugvó szabályok tovább éléséhez. Ősztündíjas hallgatóként az 1990/91-es téli szemesztert néhány kollégával Németországban, Bayreuthban töltöttük. Egy október végi estén szórakozni mentünk, ami – mivel másnap ünnepnap miatt nem volt az egyetemen sem oktatás – az éjszakába nyúlt. Meglepődve tapasztaltuk azonban, hogy a szórakozóhelyeken, kocsmákban éjfélkor mindenütt lekapcsolták a zenét, és amikor ennek okáról tudakozódtunk, közölték, hogy mostantól „*Tanzverbot*”, azaz tánctilalom érvényes, be kell fejezni mindennemű mulatságot. A rendelkezést a másnapi, november 1-jei Mindenszentek napja indokolta, amely Bajorországban piros betűs ünnep. (A naptárban a Halottak napját megelőző egyházi ünnep a magyar népi kalendáriumokban pl. általános dologtiltó napként szerepelt, amikor az emberek nagy része már a temetőket látogatja.) Mint kiderült, a zenés mulatozás tiltása nem csupán helyi sajátosság volt, hanem bizony tételesen rögzített előírás. Németország egyes részein ugyanis mindmáig igen szigorúak az ünnepekre vonatkozó szabályok. A tartományi törvényhozások jelölik ki (a néhány országos állami ünnepen túl) az ünnepnapokat, és azt is, hogy e napok méltó megünneplése, mások zavartalan valósággyakorlása érdekében milyen tevékenységeket lehet vagy éppen tilos folytatni. Így némely napokon tilalmazottak a nyilvános táncrendezvények,

felvonulások, esetenként még a sportesemények is.² Óhatatlanul eszünkbe juthatnak erről a vasárnapra vonatkozó legutóbbi magyar szabályozás körül kibontakozott viták, s ennek kapcsán azt sem túlzás állítani, hogy a könyvben megjelenő témák némelyike akár aktuális kérdéseket is más megvilágításba helyezhet.

Szerző a munka elkészítése során az eltérő megközelítésmódok miatt nehezített terepen mozog: a választott témakörök kapcsán irodalmi, művészettörténeti, néprajzi, történelmi adatokat, tényeket, eredményeket kell a jogász szemlélettel összhangba hozni, s ezt a korrekt jogi-jogtörténeti alapozást – néhány elhanyagolható pontatlanságtól eltekintve – sikerül is megvalósítania, mindeközben pedig nem esik abba a hibába sem, hogy száraz tényközlésekkel és követhetetlen dogmatikai eszmeváltásokkal untassa az olvasót. Nyilván nem is szükséges ez ebben a műfajban, hiszen sokkal inkább a kellő szakmai alapossággal végzett szintetizálás, illetve a tudományos ismeretterjesztés a célja, mintsem a jogtörténet és jogi néprajz új alapokra helyezése. Az utolsó lapokon található színes illusztrációk képileg is felvillantják egyik-másik ismertett eseményt, szokást vagy műalkotást, amely feltétlenül említésre méltó kiegészítést jelent a kifejtettekhez, bár – tudva azt is, hogy általában a terjedelmi korlátok gátat szabnak ennek – a jogi kultúrtörténet iránt fogékony olvasó talán valamivel terjedelmesebb mellékletet is elviselt volna.

Gelencsér József által megfestett paletta, mint fent láttatni próbáltam, igen tarka és egyben igen széles is. Elsősorban ugyan a magyar jog történetét tekinti kiindulási alapnak, azt viszont annak első századaitól kezdve egészen a XX. századig terjedően vizsgálja, emellett gyakran találkozunk európai kitekintéssel, összehasonlításokkal, vagy akár (időben és térben) távolabbi kultúrákból (pl. az ókori kelet) vett példákkal, amelyek tovább gazdagítják a kultúrtörténetileg sem elhanyagolható adatokat hordozó gyűjteményt.

Kajtár István köszöntőjével megjelent kötetet bátran merem ajánlani nemcsak a büntetőjogot vagy a jogtörténetet kedvelő joghallgatóknak, hanem minden olyan szakmabelinek is, aki nyitott a kultúrtörténeti, néprajzi vagy akár művészeti megközelítések, összevetések felé, de az írások az érdeklődő laikusok számára is befogadhatóak, és feltáró bepillantást engednek a jogi népszokások világába.

² Weidinger Péter: Húsvéti tánctilalom, avagy fegyelmezett ünnepnapok német módra. In: *Ars Boni*, <http://www.arsboni.hu/husveti-tanctilalom-avagy-fegyelmezett-unnepnapok-nemet-modra.html> (letöltve 2015. szept. 2.)

Merki Ágnes
PhD hallgató

„IUS EST ARS” Ünnepi tanulmányok Visegrády Antal professzor 65. Születésnapja tiszteletére

Ünnepi kötet, ünnepi kívül-belül: elegáns bordó borítás arany betűkkel; tartalma is ünnepi, 45 szerző 41 kiváló tanulmánnyal tiszteleg Visegrády Antal professzor 65. születésnapja alkalmából. A szerkesztők, Nochta Tibor és Monori Gábor egy olyan kötettel kívánták meglepni az ünnepeltet, amelynek hazai és külföldi szerzői jól ismerik professzor úr tudományos tevékenységét.

A Szerkesztők köszöntőjéből idézem: „Az ünneplők nevében mindannyian köszönjük, hogy Visegrády professzor úr, a Pécsi Jogi Kar egyik vezető tanáraként, jogtudósként immár 40 éve azért fáradozik, hogy művelt, szakmájukat kiválóan értő jogászok kerüljenek ki intézményünk falai közül.”

A kötet ismerteti Ünnepelt életútját, amely szerint Visegrády Antal 1975-től tanársegédi, 1978-tól adjunktusi, 1985-től docensi, majd 1995-től egyetemi tanári kinevezésben részesült. 1999-ben elnyerte az „MTA doktora” tudományos fokozatot. Kezdetektől napjainkig oktatja a jogi alaptan, valamint a jog- és állambölcselet tantárgyakat, nappali és levelező tagozaton egyaránt, emellett számos és szerteágazó tematikájú szemináriumot hirdet évről évre, magyar és angol nyelven. A rendszerváltás óta ő hazánkban az egyetlen Jog- és Állambölcselet tankönyv szerzője, amely három kiadást is megért. Tudományos kutatási területei közül kiemelhető a bírói jogalkotás problematikája, az angolszász jogbölcseleti irányzatok, a joghatékonyság, a jogi kultúrák, az európai integráció és a globalizáció témája. Nyolc nyelven jegyzett publikációinak száma 200, ebből 20 monográfia, tankönyv, illetve jegyzet. „A jogi kultúra – A jogalkotás jogbölcseleti kérdései – A jogfejlesztés” címmel 1993-tól PhD alprogramot vezet. A kötetben professzor úr számos hazai és külföldi tudományos tagságát is felsorolják a Szerkesztők. Ezek közül kiemelkedik a Nemzetközi Jogösszehasonlító Akadémiában (AIDC) viselt levelező tagsága. Az ünnepelt munkásságát 2007-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjével ismerték el, 2014-ben „Pro Facultate Iuridico-Politica Universitatis Quinqueecclesiensis” érdemérem arany fokozata kitüntetésben részesült. Ugyanebben az évben a Lódzi Egyetem Szenátusa a „Doctor Honoris Causa” címet adományozta részé-

re, 2015-ben pedig a „Magyar Felsőoktatásért Em-lékplakett” miniszteri kitüntetésben részesült.

A kötetben megjelent tanulmányokat sorra véve a következőkben összefoglalom a legfontosabb, legértékesebb gondolatokat.

Kétség kívül a legszemélyesebb hangvételi írás Robert K. Walsh, a Wake Forest Egyetem Jogi Kara professzorának köszöntője, melyet angol nyelven, „Wonderful Colleague and Friend” („Csodálatos kolléga és barát”) címmel írt Visegrády Antal professzorral való kapcsolatáról, találkozásairól, pécsi, magyarországi élményeiről. A professzornak köszönhetően a két egyetem testvériskolai viszonyt alakított ki, mely a '90-es évek folyamán működött. Bár a program végétével személyes kapcsolatuk megszakadt, a szerző úgy gondolja, Visegrády Antal egyike a világ legkiemelkedőbb jogi oktatóinak.

Ádám Antal (professor emeritus, PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék): *A bölcseletek ontológiai és episztemológiai felfogásairól.* Az írás jogelméleti munka a lételmélet és az ismeretelmélet filozófiai megközelítéseiről. A terjedelem viszonylagos rövidsége ellenére rendkívül részletes és kidolgozott képet ad a tanulmány az ontológiai, lételméleti, valamint az episztemológiai, azaz ismeretelméleti kérdésekről, az ókortól napjainkig megfogalmazott filozófiai elméletek által adott válaszokról, az emberi megismeréshez kapcsolódó nézetekről, a megismerhetőség kérdésére adott igenlő és szkeptikus válaszokról a téma legkiemelkedőbb kutatóinak, elméleteiknek felvonultatásával.

Andrássy György (tanszékvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK Politikatudományi és Társadalomelméleti Tanszék): *Kívánjuk a másság elfogadását! A másság-filozófiáról a sepsiszentgyörgyi diákok 12+1 pontja kapcsán.* Az írás kibővített, átdolgozott változata egy konferencia-előadás alapján készült tanulmánynak. A másságot, mint sokarcú jelenséget a másság-publicisztika, másság közbeszéd nézőpontjából közelíti meg az írás, mely a szabadságjogokhoz kapcsolódik. Elemzi a másság-filozófiát szabadság-hiányos politikai környezetben, a nyelvi másság felől közelítve. John Stuart Mill „A szabadságról” című művét említve hívja fel a figyelmet Szerző, hogy vannak másságok, melyek több tiszteletet vívnak ki, mint mások, amelyekkel kevésbé törődnek, foglalkozik ennek veszélyeivel, végezetül pedig külön szól a szexuális másságról is, annak történeti aspektusairól és a jelen problémákról.

Antal Csanád (tanársegéd, PTE ÁJK Jog- és Állambölcseleti Tanszék): *About the effectivity of a compound law in India.* Az összetett indiai jog hatékonyságáról szóló írás példákon át mutatja be az indiai jog felfogását a felelősségről, a kötelezettségekről, továbbá összehasonlítja azt a iustinianusi kódexben foglaltakkal, illetve vizsgálja az angolszász jogrendszer indiai jogra gyakorolt hatását.

Bencsik András (PhD, adjunktus, PTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszék): *A fogyasztói jogok érvényesülésének lehetséges útjairól.* Az eddig bemutatott jogelméleti tanulmányok után gyakorlatiasabb írás ez a tanulmány a fogyasztóvédelemről, amely fontos társadalmi kérdéseket fejteget egy igen heterogén jogi környezetben. Szól egyebek mellett a vállalkozásokkal szembeni szigor növelése érdekében a túlszabályozás leépítésének szükségességéről, a fogyasztói panaszról, kezelésének szabályozásáról a 2008-ban bekövetkezett reformok függvényében, a bíróság szerepéről a fogyasztói jogérvényesítési rendszerben.

Berke Gyula (tanszékvezető egyetemi docens, PTE ÁJK Munkajogi és Társadalombiztosítási Jogi Tanszék): *A kollektív szerződés az új Munka Törvénykönyvében.* A tanulmány rövid visszatekintéssel kezdődik a '90-es évekre, a régi Munka Törvénykönyvében (továbbiakban Mt.) szereplő megoldásokra, a duálissá alakuló kollektív munkajogra. Gyakorlati területen maradunk a cikket olvasva, a szerző a 2012. óta hatályos új Mt-t elemzi, melynek szabályai a kollektív megállapodások területén igen újszerűek a magyar jogban.

Bruhács János (professor emeritus, PTE ÁJK Nemzetközi- és Európaijogi Tanszék): *A nemzetközi jog doktrínáiról.* A tanulmány – rövid történeti bevezetőt követően – arra vállalkozik, hogy áttekintést adjon a nemzetközi jog legfontosabb modern doktrínáiról. A XXI. század elején, azaz az utóbbi évtizedekben ezen a területen kialakult bonyolult elméleti megközelítéseket ismerteti a szerző, melyek között egyezések és eltérések is felfedezhetők. Összefoglalásként azzal foglalkozik, hogy a különböző doktrínák mit jelentenek egy gyakorló jogász számára: új összefüggéseket tárhatnak fel, amelyek a jog valódi szerepének mélyebb megértéséhez segíthetnek hozzá.

Don R. Castleman (Wake Forest Law School, NC): *Conflict of Conscience: Refusal of a Healthcare Provider to Withdraw Life Support.* Az angol nyelvű tanulmány jogeseteken keresztül részletesen ismerteti egy igen fontos, ám kényes témát: megtagadhatja-e egy egészségügyi szolgáltató intézmény az életfenntartó kezelések elutasítását, ha a beteg úgy kívánja. Aktuális kérdéseket feszeget a szerző a kezelt betegek jogai tekintetében, ugyanakkor az írás érinti nemcsak a jog, de az erkölcs, az etika, a lelkiismeret, a vallás területét is a témán keresztül.

Philippe Claret (Maître de Conférences Habilité, Directeur adjoint, Centre Montesquieu de Recherches Politiques, Faculté de Droit et Science politique, Université de Bordeaux, France): *France, année 1958: ruptures et continuités dans la gouvernance de la société politique française.* A tanulmány Franciaország a IV.-ből az V. köztársaságba való átmenetének jelentős eseményeit tárgyalja jogászok, politológusok, történészek művei alapján. Szól a korszak ellentmon-

dásairól: politikai ellentmondásokról, de Gaulle tábornok szerepéről, eljárásjogi anomáliákról, az új alkotmány elfogadásának kérdéséről, intézményi ellentmondásokról, végezetül pedig az V. köztársaság új társadalmi-politikai berendezkedéséről.

Cseporán Zsolt (PhD Hallgató, PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék), Kocsis Miklós (PhD adjunktus, PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék): *A jog hatékonyságának egyes kérdései a Magyar Művészeti Akadémia kodifikációjának tükrében.* Kerek, jól felépített tanulmány, melynek témája, a jog hatékonysága a jog-és állambölcselet tantárgyból ered. A szerzők írnak általánosságban a jog hatékonyságáról, majd pedig konkrét jogalkotási feladatot elemezve igyekeznek bemutatni a megalkotott szabályozás hatékonyságát – alkotmányjogi megközelítésben.

Drinóczi Tímea (habilitált egyetemi docens, PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék): *Összehasonlító jogalkotástan: trendek és kihívások.* Az összehasonlító jogalkotástan áttekintést ad a jogalkotási folyamat főbb jellemzőiről, egyes államokhoz kapcsolódó szabályozási megoldásokról, gyakorlatokról, új trendekről, kihívásokról. Központi kérdések, hogy ki alkotja a törvényeket, azok miről szólnak, hogyan jönnek létre. Ezekre a kérdésekre igyekeznek választ adni a szerző a jogalkotási folyamat gyakorlati nézőpontból való magyarázatával. Említést tesz az új tendenciákról, mint például a végrehajtó hatalom túlzott szerepe a törvényhozásban, vagy a számítástechnikai eszközök jogalkotási folyamatokban való alkalmazása.

Gaál Róbert (PhD hallgató, óraadó oktató, PTE ÁJK), Mogyorósi Sándor (jegyző, Budapest Főváros VI. kerület Terézváros, óraadó oktató, PTE ÁJK), Tilk Péter (tanszékvezető egyetemi docens, PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék): *A helyi rendeletalkotás törvényességi kontrolljának egyes kérdései a Kúria döntései tükrében.* Egyes általános jogalkotási kérdések megvitatása után a helyi rendeletalkotás kérdése kerül a tanulmány középpontjába. Az írás a Kúria elmúlt két és fél évben meghozott önkormányzati rendeletek felülvizsgálatával kapcsolatos döntéseivel foglalkozik, a helyi jogalkotás egyes kérdéseivel kapcsolatos megállapításokat dolgozza fel, rávilágítva az abban előforduló hibákra, hiányosságokra, jogszabálysértésekre.

Herke Csongor (tanszékvezető egyetemi tanár, dékán-helyettes, PTE ÁJK Büntető Eljárásjogi és Kriminológiai Tanszék): *A fiatalkorúak elleni büntetőeljárással kapcsolatos jogértelmezési kérdések.* A jogalkotói értelmezés lehetséges formáinak elemzésével nyit a tanulmány, általánosságban tekinti át a jogértelmezés fajtáit. A könnyebb megértés érdekében táblázatba foglalva vesz számba többféle szempontú elemzési lehetőségeket. Az írás második része szól kifejezetten a fiatalkorúakkal kapcsolatos egyes büntető eljárásjogi rendelkezések értelmezéséről. A Be. és a Btk. ide vonatkozó szabályainak bemutatásával érdekes jogértelmezési anomáliákra hívja fel a

figyelmet Szerző, és ezekre értelmezési javaslatokat is ad a korábban felsorolt értelmezési formák alapján.

Horváth Zsuzsanna (egyetemi docens, PTE ÁJK Nemzetközi- és Európa Jogi Tanszék): A kiterjesztett gyártói felelősség szerepe az Európai Unió körkörös gazdaságának kialakításában. Európa 2020 – az EU átfogó növekedési stratégiája öt területet érint: a foglalkoztatás, kutatás és innováció, éghajlatváltozás és energia, oktatás, szegénység elleni küzdelem. A cikk félidőben íródott: 2010-ben fogadták el, felülvizsgálata vegyes eredményeket hozott. Az EU körkörös gazdálkodása kapcsán szól a gyártói felelősség kérdéséről a hulladékgazdálkodás nézőpontjából. Olyan fontos témákat vet fel a tanulmány a gyártói felelősség kapcsán, mint a termékek és szolgáltatások minőségi és élettartam növelése, a hulladékok mennyiségének csökkentése, ökológiai terméktervezés, újrahajszosítás.

Ivancsics Imre (ny. egyetemi docens, PTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszék): A törvényességi felügyelet a közigazgatásban. A tanulmány a helyi önkormányzatok felé hatást kifejtő központi intézmények, – azok egyik összetevőjének – a törvényességi felügyelet elemzésével foglalkozik. Bemutatja az intézmény kialakulását, annak előzményeit, fogalmilag elhatárolja a törvényességi ellenőrzéstől, kifejti az irányítás fogalmát, majd pedig az önkormányzatok törvényességi felügyeletét ellátó szervezetrendszer gyakorlati megvalósulását vázolja a szerző.

Kecskés András (tanszékvezető adjunktus, PTE ÁJK Gazdasági és Kereskedelmi Jogi Tanszék): A részvénytársaságok irányítási rendszerének szabályai az új Ptk.-ban. A közjogi témájú írásokat kötetben egy magánjogi tanulmány követi, azon belül is a sokat tárgyalt új Ptk. Gt.-ből átkerült, részvénytársaságokra vonatkozó szabályozás újdonságaira hívja fel a figyelmet a szerző. Arra keresi a választ, hogy az új Ptk. társasági jogi rendelkezései hogyan szabályozzák a felelős társaságirányítás intézményrendszerét, és hogyan hatnak e szabályokra az angolszász, valamint a nemzetközi jogi normák és ajánlások. Felvázolja az üzleti jog etikai nézőpontú megközelítését, a társadalmi felelősség vetületeit. Részletezi a részvénytársaságok ügyvezetését, igazgatását, a felügyelőbizottság feladatait.

Kecskés László (az MTA levelező tagja, egyetemi tanár, dékán): A jogösszehasonlítás bűvöletében. A tanulmány a „jogösszehasonlítás dicséretéről” szól, mely a szerzően kívül az ünnepelt egyik legkedveltebb kutatási témája. Az írás áttekinti a jogösszehasonlítás történetét, a jogösszehasonlítás, mint tudomány kezdeteitől napjainkig, legnagyobb képviselőinek felvonultatásával. Kecskés akadémikus rámutat arra, hogy „az összehasonlító jog fejlődésében manapság két vonal különíthető el: „a jogalkotási összehasonlító jog” (legislative

comparative law) és a „tudományos vagy elméleti összehasonlító jog” (scientific or theoretical comparative law). A jogalkotási összehasonlító jognak a fejlődése folyamatosabb, története pedig eleve régebbre nyúlik vissza. Indulása a XIX. század közepére, a német polgári jogi kodifikáció előkészítésének időszakára esik. A német BGB-nél régebbi polgári jogi kódexek azért nem hasznosították jelentős mértékben a jogösszehasonlítás eredményeit, mert azok inkább a természetjogi gondolkodáson alapultak. A tudományos vagy elméleti összehasonlító jog fejlődése azért szaggatottabb és lassúbb, mert kialakulását annak idején a partikularizmus gátolta, később pedig ennek az irányzatnak a művelése rengeteg módszertani problémát vetett fel és görgetett maga előtt.” Szót ejt még Szerző az európai országok magánjogának közös eredetként felmerülő római jogról, a ius commune koráról, az egységes fejlődés szerteágazásáról, és a modern európai jogegységesítési törekvésekről.

Kiss László (egyetemi tanár, alkotmánybíró, PTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszék): Az alapjog-korlátozás új dimenziói, avagy az állami beavatkozás határai. Szerző igyekezett olyan témát választani, mely közel áll az ünnepelt szakmai érdeklődéséhez. Kis László két olyan különvéleményét mutatja be a tanulmányban, amelyek az állam- és jogtudomány mindkét komponensét, az államot és a jogot egyaránt érintik. Érdekes az alapjogi teszt alkalmazása a nemzeti vagyonról szóló, az ún. „trafiktörvény” és a szövetségi hitelintézetek integrációjáról szóló törvény felülvizsgálatáról szóló értekezés, mely végül az ünnepelthez intézett kérdéssel zárul.

Kondorosi Ferenc (egyetemi tanár, Budapesti Gazdasági Főiskola Pénzügyi és Számviteli Kar Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály): Politika és jog: új gyógyszerek az ebola és más járványok ellen. Az egészséghez való jog az Ebola járvány kapcsán az elmúlt időszak sajnálatos eseményei miatt nagy figyelmet kapott. Nem vitás, hogy az egészség érték, így fokozott védelemben kell részesíteni az egészséghez való jogot. A távolságok szűkülése miatt járványok bárhol megjelenhetnek, s bár ennek kockázata nagyrészt a fejlődő országokat sújtja, a fejlett világ nem mehet el mellettük szó nélkül. A szerző tanulmányában azt a következtetést vonja le, hogy bár a politika és a jog nem elsődleges és egyedüli, ám nem helyettesíthető eszköze a világjárványok elleni fellépésnek.

Kőhalmi László (tanszékvezető, habilitált adjunktus, PTE ÁJK Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék): A jog és az etika hatékonysága a korrupció elleni küzdelemben. A jog hatékonyságának általánosságban való taglalását követően a büntetőjog hatékonyságának kérdéseit fejtegeti a tanulmány a joghatékonysággal, illetve büntetőjoggal foglalkozó jogtudósok nézetein keresztül. Ezt követően a szerző belemélyed az erkölcs hatékonyságának elemzé-

sébe, mégpedig a korrupció elleni küzdelemben való alkalmazás tekintetében. Kóhalmi László következtetése, hogy a büntetőjog és az erkölcs önmagukban hatástalan eszközök az antikorrupciós küzdelemben, azonban együtt esélyt adhatnak a korrupció visszaszorítására.

Andityas Soares de Moura Costa Matos (Associate Professor of Philosophy of Law and related disciplines at UFMG's Law School): Against Plutonomy: Towards a Coming Law. A plutokrácia olyan társadalmi berendezkedés, melyben a hatalmat a legvagyonosabb rétegek gyakorolják. A címben szereplő plutonomy az angol plutocracy és az economy szavakból áll össze, olyan gazdasági berendezkedésre utal, ahol egy szűk tehetős réteg élteti a gazdaságot. A tanulmány első része Carl Schmitt ellenségfogalmával foglalkozik – mely téma egy későbbi írásban még előkerül –, szól napjaink liberális demokráciáinak politikai alkalmatlanságáról, a parlamentek megkérdőjelezhető szerepéről, végezetül pedig nem túlságosan pozitív jövőképet fest az írottak alapján.

Mohay Ágoston (PhD adjunktus, PTE ÁJK Nemzetközi és Európai Jogi Tanszék): Az uniós jogrend autonómiája. A tanulmány az EU jogrendjét, mint önálló rendszert mutatja be, mely nem nemzetközi, nem nemzeti, hanem nemzetek feletti, szupranacionális jogrend. A szerző azt vizsgálja, miből áll az uniós jog autonómiája, milyen a nemzetközi jog és az uniós jog viszonya. Az írás példákat is hoz a témához az Európai Bíróság joggyakorlatából.

James E. Moliterno (Vincent Bradford Professor of Law, Washington & Lee University): Impartiality and Independence: Misunderstood Cousins. A tanulmány a bírói függetlenség és a bírói pártatlanság fogalmait határozza el egymástól, tekintettel arra, hogy a kettő nem mindig egyértelműen különböztethető meg egymástól. Míg a függetlenség a külső befolyástól mentes döntések érdekében kiemelkedő fontosságú, a pártatlanság a perbeli felek között értelmezhető kategória.

Monori Gábor (PhD adjunktus, PTE ÁJK Jog- és Állambölcséleti Tanszék): A nők hátrányos munkahelyi megkülönböztetése – különös tekintettel az Európai Unióban. Az 1960-as évek óta fejlődő feminista jogtudomány egyik vizsgálati területe a nemi alapú munkahelyi diszkrimináció. Ismeretes, hogy a munkáltatók általában „veszélyes munkaerőnek” tartják a nőket, akkor is, ha van gyermekük, akkor is, ha még gyermekvállalás előtt állnak. A szerző részletesen szól a feltárt és tényleges diszkriminációról, vázolja a magyar helyzetet, majd pedig betekintést nyújt az EU szabályozásába, az ottani valóságba, végül pedig szót ejt a pozitív diszkrimináció lehetőségéről is.

Yasutomo Morigiwa (professor of law, Graduate School of Law, Nagoya University, Japan): Silk Road, where a wealth of paths cross. A japán jogfilozófus a

Kelet és a Nyugat történelmét igazán egyedülálló nézőpontból közelíti meg. A történelemkönyvekből megszokott elkülönítés helyett bemutatja, hogy a két terület, a két kultúra nem egymástól függetlenül fejlődött, köztük a Selyemút volt az összekötő kapocs. A korabeli keleti kereskedelmet, a kapitalizmust, a 21. századi globalizációt veti össze a Selyemút történetén át. Felveti az összefüggést a Selyemút fejlődése és az iszlám elterjedése, hatalmas birodalommal alakulása, illetve a keresztény világ abszolutista nemzetállamokra és gyarmatokra szakadása között.

Nagy Zoltán András (habilitált egyetemi docens, PTE ÁJK Büntetőjogi Tanszék): Carl Schmitt szelleme a büntetőjogban. A brazil de Moura Costa Matos tanulmánya kapcsán utaltam rá, hogy lesz még szó a kötetben Schmitt ellenségképéről. Ebben az írásban kerül újra elő, a koronként és ideológiánként eltérő ellenségképek rövid bemutatását követően. „A háborúhoz való viszony értelmezésében az ellenség az alapvető fogalom.” Schmitt a társadalmat ellenségre és baráttra osztja. A tanulmány szól még Günter Jacobs ellenség-büntetőjogi nézeteiről. A szerző általános ellenvetéseket fogalmaz meg az ellenség-büntetőjogot illetően, majd pedig a Magyarországon megjelenő ellenség-büntetőjogi nézeteket elemzi, példákat hozva a Büntető Törvénykönyvből.

Nochta Tibor (tanszékvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék): A polgári jogi felelősség jelenkori kihívásairól – különös figyelemmel a környezetvédelemre. A tanulmány speciális magánjogi felelősségi kérdést fejteget, amely téma ma igen jelentős. A jelenkor potenciális tömeg-kártípusaira, felelősségi kérdéseire jogrendszereken átívelő felelősségi jog megteremtését tartja szükségesnek a szerző. A környezetvédelem körében alapvető kérdés, kell-e tovább szigorítani a magánjogi felelősséget, hol, milyen jellegű károkozások esetén kezdődjön a közjogi (büntetőjogi) beavatkozás. Szól a környezetvédelmet szolgáló sokszínű jogi szabályozásról: az egészséges környezethez való jogról, mint alkotmányos alapjogról, a Ptk-ban több helyen felbukkanó környezetvédelmi szabályokról, végül pedig az egyéb, környezetvédelmi tárgyú jogszabályokat tárgyalja a tanulmány.

Paczolay Péter (egyetemi tanár, az Alkotmánybíróság elnöke): A bírói döntések kiszámíthatósága és állandósága. A tanulmány az Európai Közösségek Elsőfokú Bírósága működésének 20. évfordulója alkalmából rendezett konferencián hangzott el Luxemburgban, 2009. szeptember 25-én, eddig írásban nem jelent meg magyarul, a szerző ezzel az írással tiszteleg Visegrády professzor születésnapja alkalmából. Bevezetőjében Paczolay Péter értékeli az igazságszolgáltatás minőségét, majd arról szól, miért fontos a bírósági döntések stabilitása, következetessége, előreláthatósága, továbbá arról, hogy ezeket

miként lehet elérni. A stabilitás fenntartása eszközeinek tárgyalását követően kiemeli a következetesség elérésének nehézségeit is.

Marijana Pajvančić (professor of constitutional law, Faculty of Law and Political Studies, University EDUCONS, Novi Sad, Serbia): The constitution and gender equality. A tanulmány általános alkotmányos garanciák ismertetésével kezdődik, majd pedig a nemek egyenjogúságára vonatkozóakat részletezi: a nők és a férfiak egyenlő bánásmódban való részesítésének követelményét, valamint a diszkrimináció tilalmát, törvény előtti egyenlőséget. Szól továbbá az egyenlőség elérésének speciális formáiról, kiemelten a pozitív diszkriminációról. Nagyobb teret szentel a házasság, a család és a szülőség alkotmányos garanciáinak ismertetésére, de foglalkozik egyebek mellett a nők munka világában tapasztalható diszkriminációjával, politikában betöltött szerepével is.

Péteri Zoltán (professor emeritus Pázmány Péter Catholic University, Budapest): Law and Legislation in the Marxian-Socialist Legal Theory. A tanulmány bemutatja a marxista-szocialista jogelméletet, törvényhozást. A rövid írás érdekes képet ad a magyar és az európai szocializmus történetéről, jogelméletéről. Kiemeli a szerző az ideológiai és politikai elemek túlsúlyát a jog szféráiban.

Petrétei József (egyetemi tanár, PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék): Az államhatalom szabályozása az alaptörvényben. „A demokratikus jogállami alkotmányok egyik legfontosabb funkciója az államhatalom konstituálása, racionalizálása és korlátozása.” A tanulmány az államhatalom alaptörvényi szintű szabályozását tekinti át, meghatározza az államhatalom fogalmát. A szerző megvizsgálja az alaptörvény hatalomra vonatkozó szabályait, a népet, mint a közhatalom forrását, megmagyarázza a közhatalom jelentését. Szól a nép hatalomgyakorlásának módjairól, a hatalomgyakorlás demokratikus jellegéről. Kifejti, hogy határozza meg az alaptörvény az államhatalmat, szól a hatalommegosztás elvéről és az állam kényszermonopóliumáról is.

Pókecz Kovács Attila (tanszékvezető egyetemi docens, PTE ÁJK Római Jogi Tanszék): A királyság államszervezete az ókori Rómában (Kr.e. VIII.- Kr.e. 510.). A jogtörténeti témájú írás végigvezet Róma történetén a patriarchális királyság korán, az etruszk hódításokon és a város alapításán át az etruszk királyság időszakáig, mely a későbbi köztársasági városállam alapjait teremtette meg.

Antonio Silva Sánchez (Profesor de Derecho Romano y Derecho Privado Comparado, Área de Derecho Romano, Departamento de Derecho Privado, Facultad de Derecho, Universidad de Extremadura, Avda), Ángel Acedo Penco (Profesor de Derecho Civil, Área de Derecho Civil, Departamento de Derecho Privado, Facultad de Derecho, Universidad Extremadura, Avda): La importancia de la affectio maritalis en la concepción

de la institución matrimonial en Espana. A spanyol nyelvű írás a római jogból eredő affectio maritalis, azaz a házassági szándék intézményéről, annak a spanyol házassági jogban betöltött szerepéről szól. A korai középkortól kezdve Rómában a férfi és nő házassági szándékkal való együttélését érvényes házasságnak ismerték el. Ez a szabály nemcsak amiatt érdekes, mert a mai keresztény eszmékkel szembe megy, hanem azért is, mert felveti az azonos neműek házasságkötésére vonatkozó kérdéseket.

Somfai Balázs (egyetemi docens, csoportvezető, PTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék Családjogi és Szociális Jogi Csoport): Jogvita, konfliktus, ember. Az érdeklődésre számot tartó címet találó Einstein idézet követi, zárásképpen pedig Gandhi bölcsességét olvashatjuk. A két idézet között a tanulmány a szerző mediatori tevékenységét tükröző alternatív konfliktus megoldási lehetőségekkel foglalkozik. A konfliktushelyzetek hozzá tartoznak a mindennapokhoz, a megoldásukhoz való lehetséges utak tudományos ismertetésével mégis igen szűkös keretek között foglalkozik csak a mai jogászképzés. A szerző részletesen szól a konfliktus és az ember viszonyáról, a konfliktusok alanyairól, arról, hogyan alakul egyes konfliktushelyzet konfliktussá, mely elméleti ismereteket igazán életközeli példákkal támaszt alá, bemutatja, hogy a pszichológia, az érzelmek hogyan férkőznek be a jog világába, hasznos kiegészítést nyújtva ezzel a jogi tanulmányokhoz.

Szilágyi Péter (egyetemi tanár, ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszék): Jogbölcseleti mozaikok a jog hatékonysága kapcsán. A kritikai szemléletű tanulmány továbbgondolja Visegrády professzor „A jog hatékonysága” című munkáját, mely a téma első hazai monografikus feldolgozása volt és az is maradt a mai napig. A szerző hozzászól a jog hatékonyságának jogbölcseleti kontextusához, a jog gazdasági elemzéseinek hatékonyságra gyakorolt hatásához, továbbá kifejti álláspontját a jog hatékonyságának problémájával összefüggő fogalmak differenciálása tekintetében is.

Szilovics Csaba (tanszékvezető habilitált egyetemi docens, PTE ÁJK Pénzügyi Jogi Tanszék): A modern adórendszer kialakulásának feltételeiről. A szerző a jogtörténet egy olyan területéről szól, amely talán nem kap elegendő figyelmet, tekintettel annak jelentőségére. Bár azt gondolnánk, hogy az adók, az adórendszer egyidős az államilag szervezett emberi társadalmak kialakulásával, a modern értelemben vett adórendszer ennél jóval később, a 18. század végén alakult csak ki. A tanulmány röviden, lényegre törően ismerteti a modern adórendszer kialakulásának feltételeit, azok ismérveit.

Szmodis Jenő (adjunktus, ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszék): A jogkoncepció változásai a művészetek tükrében. A szerző a jog és a művészet határterületére kalauzolja az olvasót, amely két terület

bár elsőre távolinak tűnhet, remekül hozza összefüggésbe azokat. A középkor századait követően az újabb kor művésze már tudós is egyben, ugyanakkor a tudós kifejezésmódja nem más, mint a művészet. A tanulmány áttekinti a nyugati jogfelfogás változásait, a jogkoncepció változásait az egyes művészeti ágakba helyezi, mégpedig az irodalom, a festészet, az ikonográfia területére. Végigkísérhetjük, hogyan válik a szakrális jellegű jogfogalom szekulárisrá.

Tamás Lajos (ny. egyetemi docens, PTE ÁJK Gazdasági és Kereskedelmi Jogi Tanszék): A titok magánjogi védelme. A tanulmány az új Ptk. jelentős mértékben megváltozott általános, és egyes személyiségi jogi szabályaival foglalkozik. Összehasonlítja az új általános alapelveket a régi szabályozással, majd a titokjogot fejt ki részletesen, a magántitok és annak fajtái elemzésével, sok példával, jogszabályi hivatkozásokkal.

Ivana Tucak (PhD, Docent/Assistant Professor, J. J. Strossmayer University of Osijek, Faculty of Law): Bentham's Analysis of Legal Rights. Nehéz témát boncolgat az írás: Jeremy Bentham, jogpozitívista filozófus elméleteivel foglalkozik, ezen belül is imperatív jogelméletével, továbbá a törvényes jogról (jogok és szabadságok) szóló tanaival, a jogi kifejezések helyes használatával, az elméletek máig ható jelentőségével.

Klaus Zeleny (MMag., Hans Kelsen Institut, Bundesstiftung, Wien): Das Majoritätsprinzip bei Hans Kelsen und einige gegenwärtige Kritikpunkte. Hans Kelsen - aki 1929-ben a Pécsi Egyetemen is tartott előadást - a hazai jogi oktatásban a Tiszta jogtanról híres. Azonban nemcsak jogelméleti, hanem politi-

katudományi műveket is írt, egyik legfőbb munkája politikaelméleti témájú, a demokrácia értelméről és értékéről szól. Művében felsorakoztatott ötletek mára ugyan mind megvalósításra kerültek, azonban érdemes újra átgondolni Kelsen nézeteit a többségi elvről, azaz arról a fajta döntéshozatalról, melyben 50% + 1 fő szavazata szükséges a többség eléréséhez, továbbá érdemes megvizsgálni ennek a fajta többségi döntéshozatalnak az előnyeit és hátrányait, a többség és a kisebbség viszonyrendszerét, a rendszerben kételkedők véleményét, a parlamenti többség és a népi többség ellentétét. A témát egy Churchill idézet zárja, aki szerint a demokrácia ugyan egy rossz államforma, de azért részesítjük előnyben, mert a többi még rosszabb.

Zsidai Ágnes (habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszék): „Csak a törvény tehet minket szabaddá” – Törvénypozitívista igazságok. A tanulmány az eseménydús 19. századi Nyugat-Európába visz el, amikor az élet szinte minden területén hatalmas változások mentek végbe, melyek a tudományok számára is jelentős kihívást jelentettek. Szól a szerző a filozófiai pozitívizmusról, mielőtt rátér fő témájára a törvénypozitívizmus jellemzőinek tárgyalására, az irányzat képviselőinek elméleteivel magyarázva azt. A címre visszatérve a tanulmány témájának ismeretében: az egy Goethe idézet; a törvénypozitívista irányzat a törvényekben látja a szabadság garanciáját.

Ez az ünnepi tanulmánykötet méltán tiszteleg Visegrády Antal professzor úr kiemelkedően gazdag, magas színvonalú munkássága előtt. További munkájához jó egészséget kívánva Isten éltesse sokáig Professzor Úr!

Nochta Tibor

*tanszékvezető egyetemi tanár,
PTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék*

A velünk élő polgári jog*

Tisztelt Ünneplő Elsőévesek, kedves Hallgatóim, Kollégáim, és Vendégek!

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy a 2015-16. tanév kari tanévnyitó ünnepségén arról a varázslatos jogágról szólhatók, amelyet több mint 30 esztendeje tanítok és róla legalább ennyi éve elmélkedem, és néha álmélkodom is. Amikor 37 évvel ezelőtt beléptem az Alma Mater kapuján számomra talán a legnagyobb kérdés az volt, hogy a jog mennyiben szól az életről, vajon azt az álmomat, hogy emberek problémái megoldásában segíthetek majd jogászként teljesül-e? Őszintén vallom meg Önök előtt, hogy türelmetlenül vártam az oly fontos elméleti, történeti alapozó tárgyak után azt a jogágot, amely leginkább igazolni képes, hogy a jog velünk él, rólunk az életünkről szól.

Egykori tanárainknak is köszönhetően a római magánjog, majd a polgári jog lett számomra leginkább az a stúdium, amely kinyitotta annak a jogász szemléletnek az ajtaját, amely az emberből kiinduló és oda mindig visszatérő irányú. Természetesen nem vagyok egyedül ezzel a jogász felfogással, van olyan jogtudós aki „Minden jogok szívkamrájának” nevezte a polgári jogot, sőt olyan sommás definíció is született már, hogy „A polgári jog maga az élet”. Benedek Ferenc egykori római jogász professzorom a római magánjogról vélekedett úgy, hogy az kioltathatlan mécsesként megtermékenyítően hat ma is a jogász gondolkodásra!

Természetesen bármennyire szemléletesek az említett megfogalmazások azért azt látnunk kell, hogy az emberi élet természetesen számos tekintetben túlmutat a jog így a polgári jog horizontján is. De e jogágnak van egy a más jogágaktól megkülönböztethető sajátossága és ez abban áll, hogy a legtöbb életviszony rendezésére képes. Szabályozási körébe ugyanis a vagyoni és a személyi viszonyok teljessége tartozik és ez önmagában a jogrendszer egészére is kiható jellegzetesség. Amikor az előadás címében foglalt kijelentést kívánjuk verifikasiálni, akkor erre ez önmagában is bizonyíték.

Engedjék meg, hogy e rövid ünnepi előadásban igazoljam, hogy miért látom úgy, hogy a polgári jog velünk él és ezzel arra is bízassam Önöket, hogy a magánjog normái mögött jogászként mindig keressék

az embert! Hiszen sokszor minden szó és szabály csak árnyéka az érzésnek a valóságos létünknek.

Életünk sokkal inkább filmhez hasonlít, mint egy fényképhez. Szerencsésebb ezért, ha inkább egy rövidfilmet készítünk a magánjog életünk fontos jelenségeit megragadó vonatkozásairól.

1) Már születésünk Isteni csodájára reagálnak polgári jogi szabályok. Elsőként felvetődik a kérdés, mikor kezdődik jogi értelemben az élet, mely pillanattól válunk vagyoni jogi és személyiségi jogi értelemben is jogalannyá? Van-e a magzatnak olyan életjoga, amelyről nem dönthet senki! Hogyan lehet feloldani az anya önrendelkezési jogának és a méhmagzat életjogának konfliktusát? Más vonatkozásban a méhmagzatot megilleti-e az emberi méltósághoz, élethez való feltétlen és érinthetetlen jog a fogantatás pillanatától, avagy pusztán vagyoni jogképessége van az élve születés feltételével mely öröklési jogát alapozza meg. Ezek máig nem vita nélküli jogi és erkölcsi, sőt vallási kérdések.

2) Később a gyermekkor és kiskorúság időszakában a polgári jog mint jó apapótlék lép elénk. Óvja és védi a cselekvőképtelen és korlátozottan cselekvőképes gyermekkorúakat kis és nagykorúakat attól, hogy olyan ügyleteket kössenek, amelyeket koruk és pszichés állapotuk miatt nem képesek átlátni, megítélni. Törvényes képviselőt, gondnokot, gyámot biztosítanak a magánjogi szabályok számukra. Ezzel párhuzamosan garantálják a személyhez fűződő jogait és olyan vagyoni jogosultságokat, amelyek lehetővé teszik a társadalmi életben való részvételüket. E korszakban a polgári jog a jó védőjátékos!

3) A polgári jognak szükségszerűen van emberképe. Nem mindegy, hogy a jogalkotó kit képzeli a polgári törvénykönyv lapjai között lépkedő személynek el. A gyámolításra szoruló, irányítandó jogalany a modell, avagy korunkban az érdekeit felismerni képes olyan embertípus, akivel szemben elvárható a jóhiszemű és tisztességes eljárás követelménye, a jogok rendeltetésszerű gyakorlása, a jó erkölcsnek is megfelelő megtartás. Azt hiszem nem szükséges e kérdésekre válaszolnom, hiszen a kérdésben ott a válasz is.

4) A polgári jogban elvárt kötelezettségek teljesítésének más oldalról feltétele a szabadság megléte. Ez olyan érték és vívmány, amely számos normában konkrétan is fellelhető. A személyiségi jogok köréből említhető meg a magánélet szabadsága, a tartózkodási hely, magánlakás megválasztásának szabadsága, a vagyoni viszonyok világa pedig értelmezhetetlen volna a tulajdon, a szerződési, a vállalkozási, a végrendelkezési szabadság megléte nélkül. A szabadságnak ugyanakkor kellenek korlátok is, mert a másik ember szabadságának kezdetéig húzódik a határa. Ez pedig elvezet a közérdek, a közösség védelméhez is, amely a szabadság korlátozásának szükségszerű velejárója.

* Tanévnyitó beszéd a PTE Állam- és Jogtudományi Karán 2015. szeptember 7-én.

5) A magánjog értékrendjében a szabadság mellett más személyhez fűződő jogoknak is meghatározó a jelentősége. Az élethez és emberi méltósághoz való jog olyan közös magja a személyhez fűződő jogoknak, amely mint anyajog a kultúrhatalmak (az állam) által se legyen érinthető. E jog alapján mondható ki, hogy egyik emberi élet sem méltóbb a másiknál! Ez biztosítja egyenlőségünket, azt, hogy ne alázhassanak meg bennünket és az egyenlő bánásmódhoz való jogunkat is kicövekeleli.

Fontos kérdés, hogy a becsület és jó hírnév, a személyes adataink, magánéletünk, üzleti és magántitkaink, kegyeleti jogaink védelme nélkül vajon társadalmi létezésünk lehetséges volna-e? A polgári jog erre is ad választ. Nem hagy bennünket itt sem magunkra! Szankcionálja a személyhez fűződő jogok megsértését pusztán a jogsértés ténye alapján. Még halálunk után is, amikor kegyeleti jogaink megsértőivel szemben biztosít fellépési lehetőséget hozzátartozóink számára.

Hiszen, van-e gyötrőbb fájdalom, mint hiányt szenvedni gazdagon? Vagy mit ér az, ha az egész a világot megnyerjük, de lelkünk közben kárt szenved?

6) A magánjogi ember és társadalomkép globalizált világunkban más értelmet is kapott. A polgári jog az emberkép modelljét ma egyfelől az üzleti-kereskedelmi életben is jól eligazodó magát menedzselni is képes polgár, másfelől konzumerpolgár eszményében ragadja meg. A magánjog törzséből kinőtt egy kereskedelmi-gazdasági magánjog, üzleti jog, amely biztosítja a vállalkozás szabadságát és lehetőségét. Ezzel párhuzamosan meg kellett teremteni a fogyasztóvédelmi magánjogot, amely ellensúlyozni hivatott azt a gazdasági, szaktudásbeli erőfölényt, amellyel a multinacionális vállalatóriások rendelkeznek a sok esetben laikus és tapasztalatlan fogyasztókkal szemben.

A magánjogi fogyasztóvédelem fokozódó kívánalma a tisztességtelen általános szerződési feltételekkel és a fogyasztói szerződések tisztességtelen kikötéseivel szembeni jogalkotói és bírói fellépés és egy magánjogi fogyasztóvédelmi rezsím fenntartása.

7) A magánjog alapvető intézményeit így példának okáért a szerződést a gazdasági-pénzügyi válságok, a megnövekedett kockázatok nagyon mélyen érintik. Felerősödik az igény a szerződés megmentésére. A hosszú tartamú és szorosabban vett gazdasági tartalmú ügyleteknél ez különösen így van. Itt olyan többletkockázatokról lehet beszélni, amelyek folytán a fenntartásuk érdekében a szerződés nyújtotta lehetőségek sok esetben elégtelenek és jogalkotási vagy bírói eszközökkel szükséges beavatkozni.

Gazdasági krízishelyzetek, a szerződéses felek által emelt támasztékait kezdik ki és a szerződésről áthelyeződik a hangsúly a törvényre a jogalkotásra sőt a jogpolitikára. Egy gazdasági válság a szerző-

dés feltételeinek oldódását eredményezi, nagyobb igény mutatkozik a külső beavatkozásra. A kemény joggal szemben a hajlékony, szociális jog felé billen az inga. Gyakran bírói lazításra van szükség, mert a kötelembetöltés mértéke szerint a rendes szerződési kockázatot messze meghaladó áldozatra méltányosan nem lehet kötelezni senkit, akkor sem, ha a szolgáltatás egyébként sem fizikailag sem jogilag nem lehetetlenült.

Gazdasági kapcsolatokban gyakori a felek ügyleti egyensúlytalansága már a szerződéskötéskor, amely akár érvénytelenségi jogkövetkezésmennyel járhat (tisztességtelen általános szerződési feltételek alkalmazása, uzsorás szerződés), a szerződéskötést követően beálló körülményváltozások pedig szerződésmódosítást vagy megszüntetést (felbontást) vetítenek elő.

Minden értelmes kockázatvállalás a szerződések immanens velejárója. Az ésszerűen és célszerűen előrelátható rizikó határáig a szerződő felek kötelemmel átfont egyensúlyi helyzete nem kerül olyan, veszélybe, amely beavatkozást igényelne. Beavatkozásra akkor kerülhet sor, ha a gazdasági-piaci változások következtében az ésszerű kockázatvállalás már olyan terjedelmű és olyannyira előreláthatatlan, amely valamelyik fél számára elviselhetetlen többletterhet jelent. Jó például szolgálhatnak erre a devizahitel-szerződések melynek csapdájába került a magyar társadalom nagy része.

Szerződéses kötelezettség alóli mentesüléshez ugyanakkor, nem vezethet el az, ha valamelyik fél saját teljesítő képességét, a szerződési és piaci normál kockázatokat rosszul mérte fel.

8) A gazdasági élet bizonytalanságai a polgári jogi felelősség számára is új kihívásokkal szolgálnak. Megengedhetetlen, hogy a jogi személyiség (szervezeti jogalanyiség) az alapítók a tagok, és a vezető tisztségviselők számára kivételek nélküli felelősségi védettséget biztosítsanak a felelősség törvényi vagy szerződési korlátozása esetleg kizárása által. A csalárd és jogellenes eljárásokat, visszaéléseket nem fedheti el a jogi személyiség leple. A korlátozott felelősséggel való visszaélés a felelősség jogi személyiség falán áthajló egyik ágának minősül.

9) Korunk jogrendszerére egyre inkább jellemző a nemzetköziesedés. A polgári jog területén különösen látványos ez a tendencia a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok határokon átívelő kialakulása folytán. A jogharmonizáció, a jogközelítés szükségszerű eredménye, hogy a hazai magánjog egyre szorosabb szálakkal kötődik más jogrendszerekhez, igazodik a nemzetközi szerződési alapelvekhez, a választottbírói gyakorlatokhoz, szokásjoghoz. Soha nem látott jelentősége van és lesz a nemzetközi magánjogi és európai jogi ismereteknek. Ki kell mondani: „Nem igazi jogász az ma, aki csak egy jogrendszer jogásza”.

10) A velünk élő polgári jognak meg kell felelnie az erkölcsi normáknak is, hiszen a helyes jog csak az erkölcsös jog lehet. A magánjog egészét áthatják etikai fokméretek. A polgári jog a jó erkölcs követésére nevel, amikor semmisnek tekinti azt a szerződést, amely nyilvánvalóan a jó erkölcsbe ütközik, amely a másik fél helyzetének kihasználása miatt uzsorás, amely egyoldalúan meghatározott tisztességtelen szerződési feltételt jelent. Nem engedheti az erőszakos és alattomos úton történő tulajdonszerzést, a durva hálátlanságot, a végrendelkezéssel szembeni tiltott eljárást. Évezredek óta pedig megköveteli elvárt magtartásként a bona fidest-a, jóhiszemű és tisztességes eljárást, az együttműködést. Ulpianus erkölcsi parancsai ma is magánjogi védőbástyák: Tisztességesen élni, senkit nem bántani és mindenkinek megadni, azt ami neki jár! *Honeste vivere, alterum non ledere, suum cuique tribuere!*

11) A polgári jog az alkalmazása során kel életre, vagy azzal, hogy önkéntesen követjük szabályait, vagy ahogy a költő fogalmaz „a törvény valójában vak, látóvá a bíró teszi”. Az elvont jogi tételben meghúzódó törvényi tényállást a bírónak egy élet

helyzetre kell illesztenie. Arany János ezt úgy fogalmazza meg „kettős úton jár az élet az egyik a gyakorlat a másik az elmélet”!

Az alkotó bírói tevékenység által válik a magánjogi szabály hitelessé, a társadalom részéről elfogadhatóvá és követésre méltóvá. A magánjognak a való élettel történő összekapcsolása során nélkülözhetetlen a méltányosság, az ésszerűség, a célszerűség és az igazságosság alkalmazása. Csak azokból válik igazán jó jogász, akiknek jogász szemléletében ezek az értékkategóriák beépülnek.

Mindezekből tehát következik, hogy: „Csak az fogjon hajóépítéshez, akiben feltámad az óceán iránti vágy” ahogy Exupery intelme szól. Kívánom, hogy vágyaik teljesüljenek, és mindig büszkék legyenek arra, hogy jogi – és benne a polgári jogi tanulmányaikat – a pécsi jogi karon végezték. Legyen valóban Önökkel együtt élő az a polgári jog, amit itt tanulnak majd.

Fel tehát a vitorlákat! Várja Önöket egy csodálatos felfedező utazás a jog végeláthatatlan tengerein. Jó szelet, szerencsés utat!

A „JURA” korábbi számainak tartalomjegyzéke

I. évf. 1. szám

Stúdium

Lábady Tamás: Az eszmei kártérítés antikja

Colloquium

Fabó Tibor: A jótállás**Bodnár Imre:** A visszaesés szabályozása a hatályos magyar büntetőjogban**Komanovics Adrienne:** Az Európai Unió intézményei I.

Antiquarium

Válságban van-e a parlamentarizmus?

Iurisprudentia

Bércesi Zoltán: „Erkölcsváltás” a polgári jogban**Vadál Ildikó:** A döntéshozatal szabályozásának lehetőségei...

Corpus Iuris

Prospectus

Vadál Ildikó: Európába megy-e a megye?

Ad hoc

Váradai Gábor: A jóhiszemű szerzés minősítéséről

I. évf. 2. szám

Stúdium

Ádám Antal: Az alapjogok jellegéről és védelméről**Kajtár István:** Egy hatalmi szimbólum kultúrtörténeti gyökerei – a sas

Colloquium

Komanovics Adrienne: Az Európai Unió intézményei II.**Bércesi Zoltán-Váradai Gábor:** A tulajdonszerzés dinamikája

Antiquarium

Koncz János: Önkormányzat és közigazgatás

Iurisprudentia

Szécsényi László: Gyógyszertárosokra vonatkozó reklámtilalom és az EK Szerződés 30. cikke

Corpus Iuris

Prospectus

Kajtár István: Útikalauz az Osztrák Császárság kormányzattörténetéhez

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: Nyelvében él a nemzet

II. évf. 1. szám

Stúdium

Nochta Tibor: Biztosításjogunkról – fogyasztóvédelmi összefüggésekben

Colloquium

Petrétei József: Az önkormányzatok fogalmáról, jellegéről és alkotmányi szabályozásáról**Nochta Tibor:** A lízingszerződés

Iurisprudentia

Szécsényi László: A cégnévben szereplő kültag felelősségéhez

Corpus Iuris

Prospectus

Kajtár István: Arcképek Közép-Európa jogászrendjének történetéből**Rózsás Eszter:** Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat

Ad hoc

Szilovics Csaba: Néhány gondolat az 1990. évi XCIII.

illetéktörvényt módosító T/237. sz. törvényjavaslatához

Fenyvesi Csaba: Curriculum vitae

III. évf. 1-2. szám

Stúdium

Ádám Antal: A közjog fejlődésének postmodern vonásairól**Kengyel Miklós:** Illúzió és valóság

Colloquium

Béli Gábor: Érdem és adományok**Bércesi Zoltán:** A szolgáltatások szabad áramlása az Európai Közösségben**Szécsényi László:** A váltójog történetének vázlata

Antiquarium

Szászy-Schwarz Gusztáv: Parerga

Corpus Iuris

Prospectus

Király Mária: A szász tükör és a mai jog**Chronowski Nóra:** „Az Alkotmánybíróság a jogállam szolgálatában”

Forum

Szilovics Csaba: Az amerikai pénzügyi, igazgatási rendszer néhány sajátossága**Walter Tibor:** „Egyedi érvényű kormányzati rendelet” avagy a helyi jogalkotás torzszülöttje

IV. évf. 1. szám

Stúdium

Ádám Antal: Értékrendezés az ezredfordulón**Kajtár István:** „C.S.S.” Alabama” (Adalék a tengeri háborúk jogtörténetéhez)

Colloquium

Bércesi Zoltán: A polgári jog alapelveinek fejlődése a Magánjogi Törvényjavaslattól napjainkig**Herke Csongor:** A fiatakorúak elleni büntetőeljárás

Iurisprudentia

Bércesi Zoltán: Graffiti a berlini Falon

Corpus Iuris

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: „Small countries have to be smarter” avagy mitől sikkes, eleven, ügyes, élénk Hollandia?**Petrétei József:** Joghallgatók szakspecifikus idegennyelvi képzése a trier-i egyetemen**Király Eszter M.:** A katedrán**Boleratzky Lóránd:** In memoriam dr. Arató István**Ádámné Babics Anna:** Az Európai Unió Dokumentációs Központja a Nemzetközi Jogi Tanszéken

IV. évf. 2. szám

Stúdium

Szilovics Csaba: Az erkölcs szerepe a jogkövetésben...**Szécsényi László:** Az értékpapír elmélete

Colloquium

Nagy Zoltán: A bankkártyával összefüggő visszaélések**Herke Csongor:** A tárgyalás mellőzéses eljárás

Iurisprudentia

Balogh Ágnes: Az összbüntetésbe foglalás kérdéséhez

Corpus Iuris

Historia

Kajtár István: Töredékek a XIX. századi magyar állam- és jogrendszer modernizációjához**Király Eszter:** Autonómia és vallásszabadság az erdélyi szászok történetében

Universitas

Pókecz Kovács Attila: A franciaországi jogi doktori (PhD) tanulmányok

Forum

Bércesi Zoltán: Quo vadis szerzői jog?

Prospectus

Kajtár István: 1848 az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveinek tükrében**Kupa László:** Szilágyi Dezső

V. évf. 1. szám

Stúdium

Kajtár István: Ikonográfia – ikonológia**Balogh Ágnes:** A német büntetőjogi reform aktuális kérdései

Colloquium

Herke Csongor: A katonai büntetőeljárás**Komanovics Adrienne:** Az emberi jogok európai védelmi mechanizmusának reformja**Bércesi Zoltán:** A magyar reklámjog rendszere

Iurisprudentia

Bankó Zoltán: Az „üzemi igazságszolgáltatás” elmélete és gyakorlata**Szécsényi László:** A Német Labdarúgó Szövetség (DFB) európai kupa-mérkőzésekre vonatkozó hasznosítási jogai

Historia

Király Eszter: Az állam és az egyház kapcsolata az Amerikai Egyesült Államok történetében**Nagy Zoltán:** 120 éves a Csemegi-kódex

Prospectus

- Nochta Tibor:** Recenzió Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része című tankönyvről
Szlovák Tibor: Tudósportré és korlennyomat a XIX. sz. második felének politikai hullámveresei tükrében
Curriculum
Kupa László: Somló Bódog

VI. évf. 1-2. szám*Studium*

- Andrássy György:** Nyelvek az ezredfordulón. Fennmarad-e a világ nyelvi sokfélesége és miként hat erre a jog?
Ádám Antal: Az állami egyházjogról
Béli Gábor: Árpád-kori törvényeink
Bruhács János: A nemzetközi folyók jogáról szóló 1997. évi New York-i egyezmény
Visegrády Antal: Politikai és jogi kultúrák az Európai Unióban
Colloquium
Balogh Zsolt György: Jogügyletek a hálózaton: az elektronikus kereskedelem
Bene Beáta: A joghatósági megállapodások a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelye alapján
Gál Gyula: Flachbarth Ernő, a tudós és professzor
Herke Csongor: A bíróság elé állítás
Kóhalmi László: Leánykereskedelem
Nagy Éva: Az orvos magánjogi felelősségének kialakulása
Pecz Dóra: A távollevők között kötött szerződések kérdéséhez
Szilovics Csaba: A liberalizáció lépései a devizabelföldi természetes személyek devizabirtoklása terén
Forum
Kajtár István: A pécsi egyetemi szintű jogászképzés története
Kengyel Miklós: Jogászképzés a rendszerváltás után
Ad hoc
Kamarás Éva Kornélia: A korrupcióról. Egy konferencia margójára

VII. évf. 1. szám*Studium*

- Ádám Antal:** A világvallások hasonló és eltérő elemeiről
Berke Gyula: A munkajogi jogutódlás
Jürgen Harbich: Religionsunterricht in öffentlichen Schulen Deutschlands
Herger Csabáné: A tradíció és a modernizálás dilemmája Anglia vallási viszonyaiban
Illéssy István: Az Alkotmánybíróság működésének kezdeti problémái
Kecskés László: A jogalkotásért és a jogharmonizációért való állami kárfelelősség összekapcsolása
Heinrich Scholler: Der Status der Kirchen als öffentlich-rechtliche Körperschaft in der Bundesrepublik
Tóth Mihály: Gondolatok az eutanáziáról – avagy egy büntetőjogász kritikus pillantása a „kegyes halál” álarca mögé
Vókó György: A büntetés-végrehajtás időszerű kérdései
Colloquium
Chronowski Nóra-Petrétei József: Az Európai Unió alkotmánytervezete
Fenyvesi Csaba-Koltai Katalin: Védői iratmegtekintés (ügymegismerés) a nyomozás során
Kajtár István: Kérvénykultúránk jogtörténeti gyökerei
Komanovics Adrienne: Számháború Nizzában, avagy az Európai Unió jövője
Forum
Király Lilla: A jogállamiság rögzös útjai
Rózsás Eszter: Jogászképzés az Egyesült Államokban
Ad hoc
Chronowski Nóra: A „Tudományos Dialóg” jogtörténeti különszámáról
Cseresnyés Ferenc: „Kovács Péter: A schengeni kérdés”
Drinóczi Tímea: „Tíz éves az Alkotmánybíróság”
Kamarás Éva Kornélia: „Az egyházak és az állam viszonya”

VII. évf. 2. szám*Studium*

- Bessenő András:** A jogügyletek érvényessége és hatályossága
Bércesi Zoltán: Az ügyész szerepe a környezetvédelemben
Gál Gyula: A világrjog néhány alapkérdése az ezredfordulón
Kajtár István: Községi önkormányzat és modernizáció a 19. századi Közép- és Kelet-Európában
Kertész Imre: Miért túlszűfoltak a börtönök?
Meleg Csilla: Társadalmi változások és jogászai gondolkodásmód

Colloquium

- Ádám Antal:** Molnár Kálmán
Benedek Ferenc: Óriás Nándor
Blutman László: A bírósági határozatok közzététele és az Alkotmány
Chronowski Nóra: Az alkotmánybíráskodás
Drinóczi Tímea: A jogi segítségnyújtással kapcsolatos problémák és a kezdeti megoldási lehetőségek az Európai Unióban
Fenyvesi Csaba: A védelem ügymegismerési korlátozása
Bognerné Karátsón Eszter: A nemzeti környezetpolitika és a szabad kereskedelem konfliktusa a WTO keretében
Veress Emőd: A román Alkotmánybíróság szervezete és hatásköre

Forum

- Sárvári Katinka:** Kábítószer a büntetés-végrehajtásban
Ad hoc
Ádám Babics Anna: A Grazi Egyetem Jogi Karának Európai Dokumentációs Központjáról
Peres Zsuzsanna: Ismertető „A magyar államiság első ezer éve” című konferenciakötetről
Szekeres Róbert: Fejezetek a pécsi tudományos diákkélet évtizedeiből

VIII. évf. 1. szám*Studium*

- Ádám Antal:** Az alkotmányi értékek fejlődési irányairól
Drinóczi Tímea-Petrétei József: A gyülekezési jog a Magyar Köztársaságban
Erdő Péter: A katolikus egyház jogrendje. A kánonjog helye és sajátossága a jog világában
Földvári József: Gondolatok az újszülött megölésének büntetéről
Kiss György: Az egyenlőségi jogok érvényesülése a munkajogban
Komanovics Adrienne: Az Európai Alkotmány felé vezető úton
Lábady Tamás: A deliktális felelősség változásáról és ennek a polgári jogi kodifikációra gyakorolt hatásáról
Pókecz Kovács Attila: A locatio conductio operis eredete
Varga Csaba: Kodifikáció az ezredfordulón
Colloquium
Békés Imre: Laudatio Földvári Józsefről
Tóth Mihály: Pillanatképek a pécsi Büntetőjogi Tanszék múltjából
Fenyvesi Csaba: A védő a különleges eljárásokban
Herke Csongor-Tremmel Flórián: A Rendőrtiszti Főiskolát végzettek levelező képzéséről
Tilk Péter: Az Alkotmánybíróság szervezete és eljárása az új ügyrend szabályainak tükrében

Forum

- Csapó Zsuzsanna:** Delicta iuris gentium, a természetes személyek nemzetközi jogon alapuló büntető jogi felelőssége és a felelősségre vonás folyamata

Ad Hoc

- Emlékbeszéd Lajos Iván jogász-mártír mellszobrának leleplezése alkalmából
(Tigyi József-Ormos Mária-Ádám Antal)
Hegedűs Krisztina Lídia: „Összehasonlító jogi kultúrák”

VIII. évf. 2. szám*Studium*

- Barcsi Tamás:** Az erény mint alapvető etikai fogalom elméleti és gyakorlati vonatkozásairól

Xavier Boissy: A törvények alkotmányellenességének vizsgálata Franciaországban: az elutasításától az elfogadásig

Chronowski Nóra: A szabadsághoz és a személyi biztonsághoz való alapvető jog

Hubay Gábor: A biztosításközvetítés „árnyoldalai”, avagy a jutalék visszakövetelésének jogalapja

Kajtár István: Architektúra a jogi kultúrtörténetben

Kiss László: A névjog mint alkotmányos alapjog

Korinek László: A kriminológia fogalma, feladata, helye a társadalomban és a bűnügyi tudományokban

Nemessányi Zoltán: Ingyenes bizomány?

Peres Zsuzsanna: Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII-XIX. századi Magyarországon

Polyák Gábor: Közérdek és kiegyensúlyozottság a médiaszabályozásban

Szilovics Csaba: Marketing beáramlása a magyar közpénzügyi rendszerbe

Visegrády Antal: Újabb esetvonások a posztmodern jogbölcseleti irányzatok tablójához

Colloquium

Chronowski Nóra - Petrétei József: Előkészületben az Európai Unióhoz való csatlakozással összefüggő alkotmány-módosítás

Ivancsics Imre: Néhány gondolat a megyei közgyűlés tagjainak választásáról

Jakab András: A norma szerkezete

Hugh Spall: A Comparison of the Rules Governing Contactual Liability under U.S. and Hungarian Law when a Person without Authority Agrees on behalf of a Privately Owned Business Firm to a Contract with Another Privately Owned Business Firm

Forum

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei

Varga Csaba: Losonczy István, a filozófus jogtudós

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: Gondolatok a kriminalisztika oktatásáról

Ivancsics Imre: Nyolc éve kezdődött az Államigazgatási Főiskolát végzett Diplomások Levelező Tagozatos Jogászképzése

Takács Tamara: Jogászképzés a 21. század Európájában

IX. évf. 1. szám

Stúdium

Ádám Antal: Kérdések és válaszok a filozófiában

Balogh Ágnes: A HIV-vírussal való fertőzés és az AIDS jogi vonatkozásai

Bércesi Ferenc: A kistérség mint a regionalizáció alapegysége

Cserne Péter: Az univerzalizmus partikularitása: Losonczy István. A mulasztási bűncselekményekről

Drinóczi Tímea - Petrétei József: Az egyesülési jog alkotmányjogi megközelítése

Gál Gyula: A fejedelem légijoga

Kiss György: A munkajog jogforrási rendszere és az alapjogok i.

Mázi András: Ingatlanok kétszeri eladásának büntetőjogi értékelése a polgári korszakban

Pálné Kovács Ilona: Mérlegen a magyar közigazgatás - regionális politikai dimenziók

Tilk Péter: Alkotmányjogi kérdések az ítélőtáblákkal összefüggésben

Colloquium

Fenyvesi Csaba: A védői jogállás sajátosságai a katonák elleni büntető eljárásban

Maros Kitti: A jogi gondolkodás Japánban

Sárvári Katinka: A kábítószer-fogyasztás büntetendőségéről az Európai Unió tagállamainak szabályozásában

Szilovics Csaba: Új hangsúlyok az adóigazgatás munkájában

Forum

Éva Kamarás: Families based on homosexual partnerships and a different approach to the same-sex marriage debate

Herbert Küpper: A magyar önkormányzatok német szemmel

Mészár Róza: A bünszövetség, a bünszervezet, valamint a csoportos elkövetés értékelése és a bírói gyakorlat

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei II.

Zeller Judit: A alkotmányi alapértékekről egy konferencia kapcsán

Ad Hoc

Kajtár Edit: A munkához való alapjog és a munkajog kölcsönhatásai

Kóhalmi László: Tudományos emlékülés Losonczy István professzor tiszteletére

Nagy Zoltán: Fenyvesi Csaba: A védőügyvéd

Pókecz Kovács Attila: Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján

IX. évf. 2. szám

Stúdium

Chronowski Nóra - Petrétei József: Észrevételek az „új” jogalkotási törvény koncepciójához

Fábián Adrián: A német általános közigazgatási eljárás alapjai

Gilbert Gornig: Ruf nach einer europäischen Verfassung

Gyulavári Tamás: Az Európai Unió szociális joga: érdekek keresztüztében

Kiss György: A munkajog jogforrási rendszere és az alapjogok II.

Petrik Ferenc: Melyiket válasszuk? (A közigazgatási bíráskodás modelljei)

Schanda Balázs: Állami egyházjog a kibővülő Európai Unióban

Somlyódyne Pfeil Edit: Paradigmaváltás az önkormányzatok közötti együttműködésben. - Város vagy régió?

Tilk Péter: Az Alkotmánybíróságra vonatkozó új szabályozási elképzelésekről

Colloquium

Barcsi Tamás: Erkölcsei döntés és életvédelem. Gondolatok az abortusz-kérdés etikai szempontú elemzéséhez

Csizmadia Tamás - Visegrády Antal: Az Y-séma a skandináv jogi gondolkodásban

Vértesi Lázár: Az ügyvédek hivatástörténetének áttekintése a kezdetektől a 20. század elejéig

Walter Tibor: A területi államigazgatási szervek koordinációja és ellenőrzése

Andrija Zdravević - Danijela Rupić: Nasciturus im Römischen Recht

Forum

Fenyvesi Csaba: Szemelvények a jog humorából I. (egyetemi-tárgyalótermi)

Komanovics Adrienne: Equal treatment of men and women in the armed forces

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei III.

Ad Hoc

Döme Attila: A joggyakorlat aktuális jogelméleti kérdései (Gondolatok Visegrády Antal: „Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat” című könyve alapján)

Hegedűs Krisztina Lídia: Jogi kultúra és jogelmélet

Komanovics Adrienne: Emlékkönyv Flachbarth Ernő tiszteletére

Peres Zsuzsanna - Mázi András: Jogtörténeti tanulmányok VII.

Tilk Péter: Zarándokutak. Vallástudományi töprengések a harmadik évezred küszöbén

X. évf. 1. szám

Stúdium

Ádám Antal: A közjogi szerződésekről

Bédi Imre: A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetéről

Benke József: A reményvétel „iskolapéldái” a római jogban

Jakab András: A közigazgatás helye a magyar államszervezetben

Szalayné Sándor Erzsébet: A jogorvoslat duális rendszere az Európai Unióban

Tilk Péter: A hivatalos iratok kézbesítésének néhány alkotmányossági problémája

Veress Emőd: Az alkotmánymódosítás céljai és eredményei Romániában

Andrija Zdravević - Danijela Rupić: Nasciturus im Römischen Recht

Colloquium

Fenyvesi Csaba: Gondolatok a büntetőeljárás új alapelveiről és mellékszereplőiről

Julesz Máté: A reconsideration of civil environmental liability and insurance

Kajtár Edit: An Effective Model: Mediation Training in the U.S.

Kákai László: Pártok és civil szervezetek szabályozási kérdései a helyi önkormányzatokban

Kecskés László – Soós Tamás: Az európai sportjog néhány problémájáról.

Nagy Éva: A magánjogi irányelvek átültetése és a kodifikáció Ausztriában

Sléder Judit: A sértett jogállása a nyomozásban

Forum

Filó Erika: „30 éves” a jogi továbbképzés Pécssett

Romulus Hidro – Veronica Rebreanu: Legal Clinical Education – A Practical Teaching Method for Students in Law

Peter Gilles: A polgári eljárásjog oktatása a 21. század elején

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei IV.

Somfai Balázs: A beteg gyermek jogai

Ad hoc

Kajtár István: Az osztrák kormányzat válságos időkben

Peres Zsuzsanna: Néhány szóban az államalapítás millenniumi tanulmánykötetről

Than Alexandra Katalin: Vargha László professzorra emlékeztünk

Zelnik Istvánné: Dr. Szűcs Stefánia (1915 október 23-2003 október 25.)

X. évf. 2. szám*Studium*

Bankó Zoltán: A távmunka a Munka Törvénykönyve speciális szabályainak rendszerében

Csapó Zsuzsanna: Európa biztonságpolitikai architektúrája

Drinóczi Tímea: Az országgyűlési képviselő joga a tájékoztatáshoz

Gál Gyula: Állami világyűjtok

Horváth Csaba: A civil társadalom és a demokrácia

Kecskés András: A kárfelelősség antik gyökereiről

Kengyel Péter: Az Európai Unió kisebbségpolitikája

Kovács Zsombor: A dereguláció lehetőségei a magyar jogban

Nochta Tibor: A magánjog kereskedelmi jogias szemléletéért

Petrétei József: Jogösszehasonlítás és összehasonlító alkotmányjog

Heinrich Scholler: Der gleiche Zugang zu den Gerichten

Vókó György: Nemzetközi büntető igazságszolgáltatás korunkban

Colloquium

Kun Tibor: Betekintés a francia nyelvű afrikai mozi jelenébe

Nagy Éva: Kölcsönszerződésből fogyasztói hitel

Rózsás Eszter: A gyermekvédelem rendszere

Forum

István Horváth: Light and Shadow

Monori Gábor: Konferencia az Európai Közösségek versenyjogáról

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei V.

Ad Hoc

Illéssy István: Giovanni Sartori: Összehasonlító alkotmánymérnökség.

A kormányzati rendszerek struktúrái, ösztönzői, teljesítményei

Tilk Péter: Samu Mihály: Általános jogpolitika. A jog depolitizálása

XI. évf. 1. szám*Studium*

Arany Tóth Mariann – Bankó Zoltán – Dux László – Kun Attila – Rúzs Molnár Krisztina: Munkajogi kodifikációs megoldások Közép-kelet Európában

Ádám Antal: A biztonság az értékek között

Boguslaw Banaszak: Der Sturz des Eisernen Vorhangs und die Verfassungsentwicklung in Mitteleuropa – Beispiel Polens

Bruhács János: A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények

József Bulcsú Fenyvesi: Application of International Law as Applicable Law under the First Sentence of Art 42(1) of the ICSID Convention

Hajas Barnabás: A jelölő szervezetek esélyegyenlőségéről a 2004. évi EP választási kampányban

Herger Csabáné: Tradíció vagy modernizálás? Az 1894-95. évi egyházügyi törvények, különös tekintettel a polgári házasságról szóló törvényre

Jakab András: Ki a jó jogász? Avagy tényleg jó bíró volt Magnaud?

Máté Julesz: Un égard particulier au droit privé de l'environnement (quelques remarques d'importance juridique soulevées par l'urgence de l'harmonisation communautaire européenne)

Jusztinger János: A vételár a római jogban: „emptiois substantia constitit ex pretio”

Adrienne Komanovics: Democracy, legitimacy and freedom of information in the European Union

Szabó Gábor: Az új világhrend és az emberi jogok

Colloquium

Balog Ádám – Gelányi Anikó: Ingatlanpiacok adózása Magyarországon és Romániában

Birkás Antal: A kárvizsgáló jogalkotmányeszmé

Armin Stolz: Die Verwaltungsorganisation in Österreich und Ungarn im Vergleich

Zsigmond Anna: Két márk: A. Custine és A. Tocqueville. „Az orosz bárka” és Amerika Európából

Forum

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei VI.

Tóth Mihály: A tett-központú büntetőjogtól a sértett-központú büntetőjogig (Ferencz Zoltán emlékére)

Ad hoc

Hahn Melinda: Boguslaw Banaszak professzor honoris causa doktorrá avatása a PTE Állam- és Jogtudományi Karán

Hahn Melinda – Kocsis Miklós: Az európai uniós tagság alkotmányjogi következményei (Nemzetközi alkotmányjogi konferencia Pécssett)

Zeller Judit: A 75 éves Ádám Antal köszöntése

XI. évf. 2. szám*Studium*

Ádám Antal: Az ősi vallásokról

Hans-Jörg Albrecht: Der Wandel im Konzept der Sicherheit und seine Folgen für die europäische Innen- und Rechtspolitik

Ambrusné Kéri Katalin: A nők jogai a középkori iszlámban

Andrássy György: A kultúra és az Európai Unió

Drinóczi Tímea: A gazdasági alapjogok elmélete Olaszországban

Hautzinger Zoltán: A magyar katonai büntetőeljárás hatálya

Horváth István: Az elvárások és a realitás...

Jakab András: A jogrendszer horizontális tagozódása

Ferenc Kondoros: Global Human Rights Profile at the threshold of the XXI. century

Harro Otto: Diskurs über Gerechtigkeit, Menschenwürde und Menschenrechte

Balázs Somfai: Equal Rights of the Sexes in Family Relations

Szabadalvi József: Egy „tisztultabb, szintetikus módszertani felfogás” – Irk Albert jogbölcseleti munkássága

Szilágyi András: Hatósági szerződések Magyarországon

Zsidai Ágnes: A jog genus proximuma (Horváth Barna processzuális jogelmélete)

Közlemény*Colloquium*

Máté Julesz: Thoughts on the 2004/35/CE directive on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage

Neudörfler Éva: A jogválasztás intézménye a német jogban

Pánovics Attila: 25 éves az Európai Közösség madárvédelmi direktívája

Rózsás Eszter: A gyermeki jogok rendszere

Tóth Norbert: Az „északi paradigma” – az állandó területi autonómia

Forum

Csaba Szilovics: The role of handwriting and document expert in the point of view of the tax lawyer

Ad hoc

Ádám Antal: Észrevételek Jakab András „A jogrendszer horizontális tagozódása” c. tanulmányához

Dieszler László: In memoriam Péterfia Zoltán (1909-2005)

Kóhalmi László: PhD Tanulmányok 4. – Tanulmányok Finszter Géza 60. születésnapjára

Kun Tibor: Giuseppe Mantovani „Kultúrák háborúja?”

Nemessányi Zoltán: „Kajtár István: Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe”

Than Alexandra: Tanulmányok a Belügyi Doktori Iskola hallgatóinak tollából

XII. évf. 1. szám

Stúdium

Boros János: Pragmatizmus és demokratikus jogalkotás

Drinóczi Tímea – Zeller Judit: A házasság és a család alkotmányjogi helyzete

Horváth István: Az elvárások és a realitás II.

Juhász László: A bírói határozatok írásba foglalásának kialakulása a magyar jogban

Kelemen Dániel: Az angol társasági jog fejlődése

Kóhalmi László: A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedések

Herbert Küpper: Das parlamentarische Misstrauen gegenüber der Regierung – die deutsche Verfassungspraxis und § 39/A ungarischer Verfassung

Kitti Maros: Research on peyotism from a legal anthropological aspect

Nagy Éva: A fogyasztási célú hitelezés kialakulása

Pánovics Attila: A Nemzeti Civil Alapprogram működésének tapasztalatai

Zeller Judit: Jogalkotási feladatok az Európai Unió Alkotmányával összefüggésben

Colloquium

Ádám Antal: Az azték, a maja és az inka vallásról

Adrian Mihai Inceu – Irimie Popa: Income tax and the flat tax in Rumania

Adrian Mihai Inceu – Irimie Popa: Law and accounting interference

Juhász Botond: A Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai című sorozat jogtörténeti tanulmányai

Máté Julesz: Advances in legislation relating to soil protection

Varga Tamás: Politikai magatartás és részvétel

Forum

Miljeno Brekalo – Nada Petričević: The Legal Character of Transformation and Privatization of Social Ownership in the Republic of Croatia

Ad hoc

Dávid Lilla: Emlékkönyv Losonczy István professzor halálának 25. évfordulójára

Fábián Adrián: PhD tanulmányok 1.

Horváth Dóra: „A fenntartható fejlődés és az emberi jogok”

Horváth Dóra: Európai jogi jogesetmegoldó verseny Ljubljánában

Juhász Botond: Hazai Jogtörténetesek Találkozója IV.

Kovács Eszter: A Jogtörténeti tanulmányok VIII. kötetéhez

Kun Tibor: „Aurelio Lepre: Háború és béke a XX. században. Az államok közötti konfliktusoktól a civilizációk ütközéséig”

Rónaszéki Andrea: „Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás”

XII. évf. 2. szám

Stúdium

Béli Gábor: Degré Alajos, a jogtörténész

Chronowski Nóra – Zeller Judit: Alkotmányos követelmények az országgyűlési képviselők választásán

Gál Gyula: Ötvenhatos emlékeim

Metzinger Péter: Summum ius summa iniuria, avagy a jog joga

Gábor Polyák: Gemeinschaftsrechtliche Gründe der Rundfunkliberalisierung

Simon Károly László: Az állítási kötelezettség és az állítási teher a polgári eljárásjogban

Colloquium

Vid Jakulin: Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism

Máté Julesz: Air pollution: public and private law aspects

Király Lilla: Mely tagállami bíróságnak van előterjesztési kötelezettsége az előzetes döntéshozatali eljárásban az Európai Bírósághoz a polgári jogvitákban?

Koltay András: Sullivan on Tour: A New York Times v. Sullivan-szabály Angliában, Ausztráliában és Új-Zélandon

Forum

Aknai Tamás: Az európai magyar művészet Pécsen

Szalayné Sándor Erzsébet: A pécsi Jogi Kar 2006-2007. tanévet megnyitom...

Ad hoc

Hajdú Mária – Miklósa Mónika – Petó Beáta: Az Alkotmányjogi TDK Németországban

Jancsák Ramóna: Fogvatartottak az Európai Unióban, a világ börtönnépességének listája alapján

Kajtár István: Históriai-jogtörténeti kötetek déli szomszédállamaink ismeretéhez

Kelemen Dániel: Gondolatok Nochtá Tibor „A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban” című könyvéről

Kulcsár Gabriella: Beszámoló az első pécsi Kriminológiai Nyári Egyetemről

Than Alexandra Katalin: Tremmel Flórián professzor születésnapját ünnepeltük

Várszegi Zsófia: Adenauer kiállítás

XIII. évf. 1. szám

Stúdium

Andrássy György: Az 1956-os forradalom 50. évfordulójára

Besenyő András: A jog léte avagy lét(ezés) a jogban

Oliver Diggelman: Az egyéni felelősség alapelve a nemzetközi büntetőjogban

Dobai Sándor: Jog és erkölcs viszonya az abortusz tükrében

Bernd Hecker: Mitwirkung an freiverantwortlicher Selbsttötung im Lichte der deutschen Strafrechtspraxis und -dogmatik

Horváth Dóra: Tilalmak a világvallásokban

Ildikó Ernst: ICAO, the Core Organization of Civil Aviation – as the Main Machinery of Security?

Julesz Máté: Felelősség az emberi környezetet veszélyeztető magatartásokért I.

Kecskés András: A betéti társaságról

Nagy Zoltán: Tradicionális bűncselekmények számítógépes hálózatokon

Colloquium

Ádám Antal: A reformáció és a protestantizmus

Csapó Zsuzsanna – Mohay Ágoston Csanád: Ljubljánai nemzetközi konferencia a nemzeti és európai bíróságok szerepéről a nemzetközi közjog és az Európai Unió jogának alkalmazásában

Decastello Alice: A közvetítői törvények összehasonlítása, különös tekintettel az egészségügyi közvetítői eljárásra

Vild Éva: A Szentsek és a magyar állam viszonyáról

Forum

Kengyel Miklós: Az Andrássy Egyetem. Német nyelvű posztgraduális és doktori képzés Magyarországon

Ad hoc

Balogh Ágnes: „Tanulmányok a Btk. Általános Részének kodifikációjához”

Herger Csabáné: A 65 éves jogtörténész, Gernot Kocher köszöntése

Horváth Dóra: „A biztonság dimenziói. Jobbiztonság, közbiztonság, biztonságos környezet”

Kocsis Miklós: „Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára”

Kocsis Miklós: „Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok”

Kovács Eszter: „Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok”

Kun Tibor: „Keresztény egyházak, vallási pluralizmus és liberális demokrácia Európában”

Papp Csilla: Gyakornokként az Európai Bizottságnál

Zsigmond Anna: „Miscarriage of Justice. The Elimination of Jewish Attorneys in Hungary during the Holocaust”

XIII. évf. 2. szám

Stúdium

Lorena Bachmaier Winter: Telephone Tapping in the Spanish Criminal Procedure

Drinóczi Tímea: Bevezetés az olasz alkotmánytörténetbe – a Statuto Albertino-tól a köztársasági Alkotmányig (1848-2006)

Fenyvesi Csaba: Az igazságkereső szembesítés a tradicionális és a modern jogban

Gáspár Gabriella: A női jogok a magyar rendi társadalomban

Grezsó Katalin: A bírósági tolmács helye és szerepe az ombudsmani döntések tükrében

Jirí Herczeg: Zum Entwurf des allgemeinen Teils des neuen tschechischen Strafgesetzbuches

Horváth Csaba: Az 1956-os forradalom képe a hivatalos politikai- és történelem felfogásban (1957-1989)

Julesz Máté: Felelősség az emberi környezetet veszélyeztető magatartásokért II.

Eszter Karoliny – Mária Márton – Gergely Varga: Of football players and European law

Nót Bálint: Az 1956. évi forradalmat és szabadságharcot követő koncepciók jellegű perek – Dr. Szilágyi József büntetőeljárása

Attila Pánovics: The ‘Paraquat’ Cases – Why is Article 230 EC Interpreted against European Environment Protection Organisations?

Polyák Gábor: A közszolgálati műsorszolgáltatás alkotmányjogi pozíciói

Samu Mihály: A jogpolitika mibenléte

Heinrich Scholler: Von der Kirche der „spaltigen Religion“ des Augsburger Religionsfriedens zur modernen Garantie des Pluralismus von Religionsgesellschaften

Colloquium

Ádám Antal: Zsinati konstitúció a katolikus egyház és a világ viszonyáról

Oliver Diggelmann: Switzerland and the European Convention on Human Rights: Particularities in a Nutshell

Drinóczi Tímea – Silvia Mazzo: A helyi önkormányzati választások szabályozása Verona városában

Imre Garaczi: Geschichte und Kultur

Kajtár István: A császári és királyi haditengerészet jelképei – jogtörténeti háttérrel

Kocsis Miklós: A felsőoktatási joggal összefüggő korai alkotmánybírói határozatokról

Szabó Gábor: Rousseau és a természetjog

Végh Tibor: Mit üzen a Szent Korona?

Ad hoc

Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila: A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója 2007

Kajtár István: „A Schwarzenberg minisztérium jegyzőkönyvei az 1850-es esztendő derekáról”

Kun Tibor: „Paolo Pombeni: A jelenkori történelem választóvonalai és fordulópontjai”

XIV. évf. 1. szám

Stúdium

Ádám Antal: Hans Kelsen tiszta jogtanáról

Herger Csabáné: „Szabad egyház szabad államban” – A katolikus autonómia-mozgalom a 19. századi Magyarországon

Horváth Csaba: Van-e nyertese az önkormányzati választásoknak?

Jeges Sára – Varga Károly: A szalutogenetikus életstratégia értéktényezői

Julesz Máté: Az íratlan szabálytól a kodifikált normáig: az állatvédelem állatorvosi lóva

Kondorosí Ferenc: A gyűlöletbeszéd büntethetősége a nemzetközi emberi jogi okmányok tükrében

Korinek László: Út a statisztikától a rendészet elméletéig

Damjan Korošec: Neueste Modernisierungsversuche des Sexualstrafrechts Sloweniens

Herbert Küpper: A gyülekezési alapjog Magyarországon és Németországban

Viorel Pasca: Discrimination and the fight against it by means of criminal law

Petrétei József: Az alkotmányozó hatalomról

Constantin Dragoş Popa: Some aspects concerning the solving of appeals by the tax administration bodies in Romania

Tremmel Flórián: A tanúvédelem hazai körképe

Zlinszky János: Akadémikusok a magyar jog kiegyezés utáni fejlesztésében

Colloquium

Benke József: Az egyetemek egyeteme: a Muszeion

Fábián Adrián: A miniszterelnök és a miniszterek szerepe a magyar közigazgatásban

Jancsák Ramóna: Fiatalkorúak a külföldi büntető igazságszolgáltatásban

Juhász Zita: A szexualitás szabályozása egy szakrális jogrendben

Kiss Mónika Dorota: A közjogi önkormányzati struktúra Lengyelországban

Kocsis Miklós: A felsőoktatási joggal összefüggő újabb alkotmánybírói határozatokról

Schweitzer Gábor: Molnár Kálmán közjogász professzor pécsi évtizedei

Szabó Gábor: A szervezeti etika alapvető kérdései

Ad hoc

Ihász Boglárka: Konferencia a tízéves Gyermekvédelmi törvényről

Kajtár István: Jogi történeti munka a 19. század végi magyar igazságszolgáltatási reformokról

Kun Tibor: „Franco Garelli: A katolikus Olaszország a pluralizmus korában”

XIV. évf. 2. szám

Stúdium

Dobai Sándor: Globalizáció és jog

Fenyvesi Csaba: A büntetőeljárás szembesítés helye és szerepe az európai uniós államokban

Halmai Gábor: Népszavazás és képvisleti demokrácia

Adi Oroveanu Hanțiu: The regulation of the protection of offence victims in the Romanian legislation

Hautzinger Zoltán: A katonai büntetőjog tudománya

Horváth Csaba: Országos népszavazások Magyarországon

Julesz Máté: Környezetvédelmi kazuisztika és társadalmi absztrakció

Nemesáyni Zoltán: Rejtett képvislet az angol jogban

Németh János: A közigazgatási szerződésből eredő jogviták elbírálása

Poloma László: A trianoni békeszerződés hatása a Bethlen-korszak hazafias nevelésére és oktatáspolitikai reformjaira

Rác Géza: Társadalmi dimenziók a klasszikus Indiában. Az igazi kasztrendszer

Ruxandra Răducanu: A New Incrimination in Romanian Legislation in the Field of the Criminal Offences Regarding Sexual Life

Varga Tamás: Magyar politikai kultúra és történelmi-politikai tudat a kétezres években

Visegrády Antal: A mediterrán jogi kultúrák

Colloquium

Ádám Antal: Ősi kínai bölcseszavak

Borbás Beatrix: Az állami immunitás és felelősség tendenciái Magyarországon – múlt, jelen, jövő

Jancsák Ramóna: Külföldi gyakorlat a szabadságvesztés büntetésüket töltő nők helyzetéről

Kecskés László: Beszámoló a magyar polgári jog kodifikálásának hányatott sorsáról és egy, a reményt újraélesztő tudományos ülésről

Ferenc Pápai – Klára Rubletzky: The development and tendencies of legal training

Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc életműve (1926-2007)

- Mónika Pogátsnik:** Jewish law, morality and religion
Tiborcz Csaba: Joghalál 1956-ban
Tóth Zoltán: Mibe kerül egy országos népszavazás társadalmi szinten? Üvegzséb és fekete pényz
Forum
Berke Gyula: Tanérvnyitó dékáni beszéd
Ad Hoc
Bencsik András: „Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens, decan emeritus 70. születésnapjára”
Máthé Gábor: Lektorai vélemény az „Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens, decan emeritus 70. születésnapjára” c. kötetről
Moizs Attila: Wim Fonteyne: „Szövetkezeti Bankok Európában – politikai kérdések”

XV. évf. 1. szám*Studium*

- Borbás Beatrix:** Felelősség a bírósági jogkörben okozott károkért
Farkas Gergely: Húsz éves a rendszerváltó alkotmány (ozás)
Ivancsics Imre: A helyi és a kisebbségi önkormányzatok feletti törvényességi ellenőrzésről
Julesz Máté: Az egészséghez való jog negatív tartományban nem értelmezhető
Kajtár Edit: A sztrájkjog gyakorlása a Legfelsőbb Bíróság esetjogának tükrében
Kiss Mónika Dorota: A falugyűlés hatásköre a községekben
Herbert Küpper: A közvetlen demokrácia Magyarországon és Németországban I.
Moizs Attila: A vagyonnevesítés etikai és jogi problémái a takarékszövetkezeteknél
Nagy Zoltán András: A jogi személy büntetőjogi felelősségét megállapító törvényről
Náthón Natalie: Az algériai zsidóság jogi helyzetének változásairól
Rozs András: Az 1956-os forradalom és szabadságharc Pécs városi résztvevői ellen folytatott büntető peres eljárások, 1957-1959
Trócsányi Sára: Az információs kárpótlás történetéből
Varga Csaba: A kontinentális és az angolszász jogi mentalitás jövője az Európai Unióban
Zeller Judit – Kocsis Miklós: A magyar parlamenti képviselők függetlensége a gyakorlatban

Colloquium

- Bényey Noémi:** A menedékjog magyar és külföldi szabályozása
Kovács Boglárka: Az Alpok-Adria Munkaközösség, mint határokon átnyúló interregionális együttműködés
Somfai Balázs: „Bullying”, azaz iskolai erőszak
Forum
Ádám Antal: Az emberi törekvés és elégedettség jelentőségéről, valamint a haladó, az elavult és a káros minták szerepéről Csíkszentmihályi Mihály kutatásai alapján
Oliver Diggelmann: Das dunkle Kapitel der US-Verfassungsgeschichte
Gazdag László: Böngészés a görög mitológiából
Hautzinger Zoltán: Gondolatok „Kiss Anna: Jog és irodalom. Bűnbe esett irodalmi hősök” című könyve alapján
Korinek László: A pécsi jogi kar XX. százada
Vogl Márk: „Az emberi jogok és a nyelvek”

Ad hoc

- Bíró Gyula:** „Fenyvesi Csaba: Szembesítés (Szemtől szembe a bűnügyekben)”
Borsa Dominika: Közigazgatási konferencia a pécsi Jogi Karon
Juhász Botond: „Zur Geschichte des Rechts, Festschrift für Gernot Kocher zum 65. Geburtstag”
Kajtár István: Az Osztrák Császárság kormánya hatalompolitikai kurzusváltás előtt
Kajtár István: A népi jogletről Makón (1781-1821)
Kun Tibor: „Davide Grassi: Az új demokráciák. Demokratizálódási folyamatok a berlini fal leomlása után”
Nagy Noémi: „Gernot Kocher: Szimbólumok és jelek a jogban. Történeti ikonográfia”
Tömösvári Noémi – Osztopáni Krisztián: Konferencia a gyűlöletbeszédéről

- Varga Károly:** „Geert Hofstede és Gert Jan Hofstede: Kultúrák és szervezetek: Az elme szoftvere”

XV. évf. 2. szám*Studium*

- Csapláros Diána:** „Az eltűnt fedezet nyomában” – gondolatok a Ptk. 203. szakaszáról
Drinóczi Tímea: A vállalkozásokat érintő adminisztratív költségek és terhek mérésének előfeltételei
Drinóczi Tímea – Petrétei József: A jogalkotás tervezése és koordinációja
Hajas Barnabás: A gyülekezések bejelentésével kapcsolatos rendőrségi eljárások szabályairól
Herger Csabáné: Az asszimiláció útján? Az izraeliták egyházi autonómiája
Kocsis Miklós: A felsőoktatási autonómia alkotmánybíróági értelmezéseiről
Kondorosi Ferenc: A gazdasági válság hatása a nemzetközi kapcsolatokra és az államok politikájára
Kozmáné Szigeti Andrea: Új külön bíróság a török bírósági szervezetben
Herbert Küpper: A közvetlen demokrácia Magyarországon és Németországban II.
László János: Felelősségtulajdonítás és nyelvi konstrukció
Petrétei József: A jogalkotási törvény felülvizsgálatáról
Pókecz Kovács Attila: A római köztársaság válsága I. (i.e. 133-44)
Schweighardt Zsanett: Áldozatvédelem, áldozatsegítés és a büntető felelősségre vonás
Simon Károly László: A perhalmozás tilalma: a perfüggőség
Máté Szabó: Disobedience and Criticism. The Ethos of Ombudsman’s Institution and the “East-European Revolution of Human Rights”

Colloquium

- Csanád Antal:** Legal transplantation in India?
Bencsik András: A közigazgatási szerződésekről – különös tekintettel a hatósági szerződésekre
Máté Julesz: The Central Budget is not an Everyday Financial Plan
Samu Mihály: A magyar alkotmányozás új útja
Heinrich Scholler: Über die zwanzigjährige Zusammenarbeit zwischen deutschen und ungarischen Vertretern des öffentlichen Rechts

Forum

- Ádám Antal:** Kiemelt megállapítások „Boros János: A demokrácia antropológiája” c. művéből és néhány kapcsolódó megjegyzés

Ad Hoc

- Ádám Antal:** „Csíkszentmihályi Mihály: A kreativitás. A flow és a felfedezés, avagy a találmányosság pszichológiája”
Kajtár István: Osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek az Októberi Diploma kiadását követő hónapokból
Karoliny Eszter – Szappanyos Melinda: Vendégoktatóként Koreában
Visegrády Antal: „Zsidai Ágnes: Jobbölcséleti torzó”

XVI. évf. 1. szám*Studium*

- Andrássy György:** A szlovák államnyelv-törvény módosítása és az emberi jogok
Andrzej Bisztyga: Poland on the way to the accession to eurozone. Constitutional aspects of the issue
Imre Garacz: Von der Weltkrise zur Tradition
Hadi Nikolett: Fogyatékoság – nyelvi jogok – jelnyelv
Herger Csabáné: Egyházi modernizáció Franciaországban 1789-től 1905-ig
András Kecskés: The Legal Theory of Stakeholder Protection
Kocsis Miklós – Kucsera Tamás Gergely: A magyarországi doktori képzés állapota – interdiszciplináris megközelítésben
Madarászné Ifju Bernadett: A családtámogatási ellátások

András László Pap: Ethno-racial profiling and discrimination in the criminal justice system: notes on current anti-terrorist legislation and law enforcement measures

Pókecz Kovács Attila: A római köztársaság válsága II. (i. e. 133-44)

Sándor Judit: Biobankok: Egy sikeres fikció a tudomány szolgálatában?

Vogl Márk: A Szlovák Köztársaság államnyelvtörvénye a 2009. évi módosítások után

Ya Nan Zhang: An overview and Evaluation of Civil Judgment Enforcement System. In the People's Republic of China

Colloquium

Máté Julesz: The Collectivization of the Individuals' Right to a Healthy Environment

Somfai Balázs: A Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény egyes rendelkezései a hazai jogszabályokban

Várszegi Zsófia Mária: Szabályrendelet alkotás Baranya vármegyében 1867 és 1886 között

Forum

Kun Tibor: Világméretű korrupció az oktatásban?

Petrétei Kristóf: Gondolatok az országgyűlési képviselők 2010. évi általános választásának időpontjáról

Somfai Balázs - Harmath Gabriella: „Diákok a gyermekekért” gyermekjogi program

Szabó Gábor: Rawls igazságosság elmélete és kritikái

Varga Károly: Ibúkosz darvai a hazai igazságszolgáltatásban

Zlinszky János: Észrevételek a magánjog új törvénykönyvéhez

Ad hoc

Ádám Antal: In memoriam Herczegh Géza

Császár Kinga: „Symbols and Ceremonies in the European Legal History”. Jogtörténeti konferencia a pécsi Jogi Karon

Halász Vendel: Recht ohne Grenzen - A jogtörténet sem ismer határokat

Jusztinger János - Pókecz Kovács Attila: A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója (2009)

Nagy Zoltán: In memoriam Földvári József

XVI. évf. 2. szám

Studium

Borbás Beatrix: A bíróságok kárfelelőssége az ítélezési tevékenységért, mint közhatalom-gyakorlásért - A Közhatalmi Felelősség Tükreben

Bordás Mária: A közszolgáltatások szervezésének (jogi) kérdései I.

Horváth Csaba: A 2010. évi parlamenti választások és előzményeik

Máté Julesz: Space Waste and Environmental Space Law

Kiss Mónika Dorota: A közmeghallgatás normatív szabályozása

Kocsis Miklós: A felsőoktatási autonómia mozgásteret

Herbert Küpper: A „távolsági honosítással” járó nemzetközi jogi kérdések

Petrétei József: A köztársasági elnök mint Magyarország államfője

Tóth Mihály: Gondolatok büntetőjogunk fejlődésének újabb dilemmáiról és távlatairól

Łukasz Żukowski: Novellierung der Verfassung der Republik Polen bei der Perspektive der vollen Mitgliedschaft in der Europäischen Wirtschafts- und Währungsunion

Colloquium

Ádám Antal: Az alkotmányi értékek értelmezéséről

Bényey Noémi: Az örökbecfogatás

Köbel Szilvia: A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény módosítására irányuló törekvések 1990 és 2010 között

Nagy Zoltán András: A kutatómunka öröme és aggodalma

Máté Paksy - Csaba Varga: Ideas of Natural Law in Hungary, Past and Present

Pfeffer Zsolt: A közbeszerzési törvény és a Polgári Törvénykönyv viszonya: magánjogi jogintézmények és szerződések a pénzügyi jogban (Első rész)

Szabóné Mojzes Angelika: Az expanzió kialakulásához vezető út

Judith Maria Wallat: Übertragung betrieblicher Daueraufgaben im Befristungsrecht

Forum

Gelányi Anikó: A zaklatás bűncselekményének jellemzése, különös tekintettel annak telekommunikációs eszköz útján történő megvalósítására

Ad Hoc

Bencsik András: „Tanulmányok Ádám Antal professor emeritus születésének 80. évfordulójára”

Berke Gyula: Búcsúbeszéd Erdős Emil professzor 2010 augusztus 16-i temetésén

Borgulya István: „Nagy Zoltán András: Bűncselekmények számítógépes környezetben”

Brassói Attila: „Az emberi jogok és a nyelvek”

Tóth Csenge Diána: „Kiss Anna: Bűntények a könyvtárszobából”

Visegrádi Antal: „Péteri Zoltán: Jogösszehasonlítás (Történeti, rendszertani és módszertani problémák)”

XVII. évfolyam 1. szám*Studium*

Bélyácz Iván: Cáfolja-e a globális pénzügyi válság a hatékony piac hipotézist?

Bordás Mária: Az állami tulajdon kezelésének és a közpénzek felhasználásának hatékonysága

Herke Csongor: A súlyosítási tilalom elméleti és gyakorlati kérdései

Kecskés László: A választottbíráskodás történeti alapjai

Kondorosi Ferenc: Vallásszabadság kultúrák keresztútján

Kovács Erika: A kollektív szerződés jogi természete

Attila Moizs: The Reorganization of Ownership Relations in Savings Cooperatives

Petrétei József: Az ellenjegyzés intézményéről

Attila Pókecz Kovács: Schaffung der Handelsgesetze von 1840 durch die ungarische Nationalversammlung und deren Anwendung bis 1849

Szabó Gábor: Intellego ut credam, megértem, hogy higgyem - Gondolatok középkori istenbizonyításokról

Ivana Tucak: Analysis of Freedom of Speech

Marek Żirk-Sadowski: Court as judges interpretative community

Colloquium

Borbás Beatrix: Az állam és a köz kárfelelősségéről a vétkesség elvtől való eltávolodás tükrében

Bordás Mária: A közszolgáltatások szervezésének (jogi) kérdései II.

Darai Péter: A Btk. 30. §-a a bírói gyakorlatban

Pfeffer Zsolt: A közbeszerzési törvény és a Polgári Törvénykönyv viszonya - magánjogi jogintézmények és szerződések a pénzügyi jogban (Második rész)

Forum

Ádám Antal: Észrevételek a magyar alkotmányozáshoz

Zsolt Hetesy: Legislative Questions Concerning the Direction of the National Security Services

Julesz Máté: A gettosodás környezeti jogszociológiája

László Balázs: Politika - mint az új generációk felelőssége

Ad Hoc

Ádám Antal: „Heinrich Scholler: Grundrechte und Rechtskultur auf dem Weg nach Europa”

Cseh Balázs: Institutions of Legal History and their Legal Cultural - Historical background

Jogtörténeti alapintézmények és jogi kultúrtörténeti háttérük

Erdős Zoltán: „Korpics Márta - Wildmann János: Vallások és egyházak az egyesült Európában”

Hubay Dalma Gabriella: Beszámoló a „Budapest-Berlin” szemináriumról

Jusztinger János: A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója (2010)

Polgár Miklós: A jogbölcselet és a jog-összehasonlítás aktuális kérdései a XXI. század elején

XVII. évfolyam 2. szám*Studium*

Ádám Antal: Vallás, vallásszabadság és egyház Magyarország Alaptörvényének, továbbá „A lelkiismereti- és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak,

- vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról” szóló 2011. évi C. törvény figyelembe vételével
- Chronowski Nóra:** Szolidaritási jogok az Európai Unióban és Magyarországon
- Ercsey Zsombor:** A létminimum adómentessége Magyarországon
- Ercsey Zsombor - Pánovics Attila:** Az új termékdíjas szabályozás problémái
- Hadi Nikolett:** A fogyatékossgal élő személyek szociális védelme
- Herger Csabáné:** A nőtartás a Magánjogi Törvénykönyvben (1928) a 19. századi előzmények tükrében
- Julesz Máté:** Környezeti jogszociológia szervezetökölógiai felfogásban
- Herbert Küpper:** A jogállam követelményei az Európai Unióban és Magyarország Alaptörvénye
- Petrétei József:** A köztársasági elnök mint a magyar honvédség főparancsnoka
- Varga Károly:** Értékszociológiai paradigmával a rendszerváltozás két évtizedének értelmezéséhez
- Duško Vrban:** Unification or pluralism: some reflections on contemporary legal evolution
- Judith Maria Wallat:** Mediation und der Gesetzentwurf zur Umsetzung der Richtlinie 2008/52/EG über bestimmte Aspekte der Mediation in Zivil- und Handelssachen in Deutschland
- Colloquium*
- Dubravka Akšamović:** Merger Control in Croatia – from birth to adolescence
- Alföldi Ágnes Dóra:** A családon belüli erőszak és a magyar büntetőjog
- Bencsik András:** Fejezetek a fogyasztóvédelmi (köz)jog hazai történetéből
- Kecskés András - Halász Vendel:** Ellenséges vállalatfelvásárlások az Egyesült Államokban
- Emmanouela Mylonaki - Tim Burton:** Extradition as a tool in the Fight against Transnational Crime: a Holistic Evaluation
- Pintér Beatrix:** A pénzmosás elleni nemzetközi fellépés
- Szőke Gergely László:** Közterületi kamerázás az Európai Unióban
- Várszegi Zsófia:** Vármegyei archontológia (1867-1886)
- Forum*
- Balla Zoltán:** Jogértelmezési problémák az ingatlan-nyilvántartási eljárásban
- Balogh Ágnes:** A XXX. Jubileumi Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójáról
- Fülöp Péter:** Jogász doktoranduszok I. pécsi találkozójáról
- Hamar Zsuzsanna:** A Magyar Könyvtárosok Egyesületének 43. Vándorgyűléséről és a Jogi Szekció pécsi üléséről
- Lászlóné Kovács Ilona:** 45 év a közszolgálatban
- Somfai Balázs:** „Diákok a gyermekekért” gyermekjogi program II.
- Tárczy Edit Zsuzsanna:** A UCP irányelv átültetése a tagállami jogrendszerekbe – önálló jogszabályok alkotása révén implementáló tagállamok
- Visegrády Gábor:** A közjegyzők jogállása Indiában
- Ad hoc*
- Bónis Péter:** „Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete”
- Dobos István:** „Dr. Gál Judit – Dr. Adorján Csaba: A gazdasági társaságok átalakulása”
- Herger Csabáné - Kajtár István:** „Grundlagen der österreichischen Rechtskultur. Festschrift für Werner Ogris zum 75. Geburtstag”
- Ihász Boglárka:** Ünnepi Tanulmánykötet Filó Erika születésnapjára
- Korinek László:** In memoriam Szabó András
- Petrétei József:** „Korinek László: Kriminológia I-II.”

XVIII. évfolyam 1. szám*Studium*

- Ádám Antal:** A posztmodernizációról mint a posztmodernitás különös változatáról
- Császár Kinga:** A kéjelgésügy szabályozása a dualizmus-kori Magyarországon, különös tekintettel Somogyra
- Csöndes Mónika:** A Hadley v Baxendale ítélet – esetismertetés „common law módra”
- Drinóczi Timea:** Gondolatok az Alkotmánybíróság 61/2011. (VII. 12.) AB határozatával kapcsolatban
- Jürgen Harbich:** Gerichtliche Kontrolle untergesetzlicher Rechtsvorschriften
- Horváth Zsuzsanna - Schmidt Norbert:** A fenntartható fejlődés koncepciója az uniós fejlesztési dokumentumokban
- Julesz Máté:** Polgári jog és környezetvédelem szociális ökológiai aspektusból
- Meleg Csilla:** A bizalom hálójában – társadalmi nézőpontok
- Emmanouela Mylonaki:** Defining terrorism: the contribution of the Special Tribunal for Lebanon
- M. Çağatay Okutan:** “Moderate Conservative” Notion and Policy in Turkey
- Pfeffer Zsolt:** A közpénzek hatékony elköltésének pénzügyi jogi biztosítékai
- Pókecz Kovács Attila:** In diem addictio a római jogban
- Jan M. Smith:** Human Dignity and Uniform Law: An Unhappy Relationship
- Szilovics Csaba:** Az igazságosság elveinek érvényesülése a természetes személyek adóztatásában
- Colloquium*
- Cseh Balázs:** Az egyház jogai az Árpád-korban
- Anna Gremesperger:** On the Sami Minority
- Horváth Csaba:** A 2010. évi önkormányzati választások
- Kocsis Miklós:** Az alkotmánymódosítások alkotmánybírói kontrolljáról
- Kovács Kolos:** A választottbíráskodás szabályai az OHADA térségben
- Lugosi József:** A polgári (peres) eljárás szakaszairól és a polgári nemperes eljárásról
- Németh Csaba:** A fiduciárius biztosíték engedélyezhetőségéről
- Diána Szekeres:** The United Nations Millennium Development Goals
- Tóth Annamária - Kovács Gusztáv:** Az egyház társadalmi tanítása és az emberi jogok
- Wu Yiming:** Latest Development of Private International Law in China
- Forum*
- Bordás Mária:** Az igazságszolgáltatás való világa, esettanulmány bírósági eljárásokról
- Ad hoc*
- Csoknya Tünde:** A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója (2011)
- Huba Lilla Luca - Hubay Dalma Gabriella - Hubay Fruzsina Dóra - Spiegler Tamás:** Hallgatók szimulált parlamenti ülése Győrött
- Kajtár István:** Az osztrák minisztertanács protokolumai 1850 október – 1851 május
- Mátyás Melinda:** „Nemessányi Zoltán – Bán Dániel: A bizományi szerződés és a szállítmányozási szerződés”
- Naszladi Georgina:** „Az Alkotmányon innen és túl”
- Visegrády Antal:** „Andrea Büchler: Islamic Law in Europe?”
- XVIII. évfolyam 2. szám**
- Studium*
- Andrássy György:** Emberi jogok és elismert emberi jogok
- Ádám Antal:** Etikáról, erkölcsről és a közigazgatási erkölcsi kódexről
- Bencsik András:** A versenyjog szerepe a fogyasztói érdekek védelmében
- Bruhács János:** Argentína és Uruguay vitája: a Nemzetközi Bíróság 2010. évi ítélete az Uruguay folyó menti papírgyár ügyben
- Chronowski Nóra:** Az alkotmányozás a globális alkotmányosság kontextusában

- Drinóczi Tímea:** Alkotmányos párbeszéd-elméletek
Ercsey Zsombor: Az általános forgalmi adóról
Eszteri Dániel: Bitcoin: Az anarchisták pénze vagy a jövő fizetőeszköze?
Hadi Nikolett: A fogyatékkal élő személyek védelme az alkotmányi értékek között
Máté Julesz: Civil Society and Environmental Protection
Király Lilla: A keresetjog elméletek érvényesülése a joggyakorlatban
Andityas Soares de Moura Costa Matos: An alternative approach to the basic norm: logical-transcendental hypothesis, fiction or scientific postulate?
Papp Attila: Uzsorabíróságok Magyarországon
Polyák Gábor: A pluralizmus mérése a médiajogi jogalkalmazói gyakorlatban és a jogalkotási folyamatokban
André Ramos Tavares: The case of the borderless use of Constitutional Courts decisions in human rights
Colloquium
Bérces Viktor: A védőügyvédi hivatás gyakorlását meghatározó eljárási alapelvekről
Bertaldó András: A sztrájkszabályozás és a gyakorlat újabb hazai tendenciái
Bónis Péter: A pacta sunt servanda elvének kialakítása a középkorban
Dobos István: Közteherviselés és a visszterhes vagyonátruházási illeték társasági jogi kerülőútjai
Ulrich Karpen: Migration and Human Rights – Challenges and Chances
Kiss Mónika Dorota: A helyi népszavazás és a helyi népi kezdeményezés eljárásjogáról
Jorn van Rij: A Dutch Invitation: Hungarian Women Welcome?
Helen Xanthaki: The UK Human Rights Act: a true excuse for judicial lawmaking by the Law Lords?
Forum
Mirela Župan: Conclusion on contemporary legal challenges: EU – Hungary – Croatia
Ad hoc
Berke Gyula: Tanévnnyitó dékáni beszéd a PTE Állam- és Jogtudományi Karán 2012 szeptember 3-án
Cseh Balázs: „Pohánka Éva – Szilágyi Mariann: Klimó György püspök és kora – Egyház, művelődés, kultúra a 18. században”
Kocsis Patrícia: Werner Ogris honoris causa doctor et professori promóciója a Pécsi Tudományegyetemen
Kocsis Tímea: A Dévai Szent Ferenc Alapítvány (Interjú Bőjte Csabával)
Vogl Márk: “Shaping language rights – commentary on the European Charter for Regional or Minority Languages in light of the Committee of Experts’ evaluation”
XIX. évfolyam 1. szám
Stúdium
Drinóczi Tímea: A részvétel és a konzultáció elmélete és gyakorlata
Jusztinger János: Tulajdonszerzés és vételárfizetés a római adásvételnél
Kondorosi Ferenc: Európai és más jogi kultúrákról
Eduard Kunštek – Vjekoslav Puljko: Recognition and Enforcement of Foreign Temporary Measures
László Balázs: Az előkészületi cselekmények büntethetőségéről
Mátyás Melinda: A franchise szerződés időszerű kérdéseiről
Emmanouela Mylonaki – Khalid Khedri: Re-assessing the use of force against terrorism under international law
Philipp Schneider: Compliance und Unternehmenskultur – herkömmliche Compliance-Programme aus organisationssoziologischer Sicht
Szilovics Csaba: Az adóigazgatás jogkövetést befolyásoló szerepe
Tremmel Flórián: A klasszikus retorikáról
Varga Csaba: Legal Philosophising in mid-XXth Century Hungary (Julius Moór and István Losonczy)

- Colloquium*
Császár Kinga: Nőmozgalmak a dualizmus-kori Magyarországon (1867-1918)
Homola Viktor: Visszatekintés és jövőkép az energiáról
Yoo-Hwan Kim: Introduction to Korea Legislation Research Institute
Kiss Mónika Dorota: A területszervezési eljárás alapvetése
Kóhalmi László: Joghistoria villanások a magyar korrupció-büntetőjog történetéből
Mondovics Napsugár: A generációk közötti szolidaritásról
Nagy Éva: Gépjármű és vad ütközésének aktuális problémái
Pókecz Kovács Attila: A magyar borjog története a közelmúltban (19-21. sz.)
Forum
Fülöp Péter: A magyar doktorandusz érdekképviselő múltjáról, jelenéről és jövőjéről
Máté Julesz: Das neue ungarische Umweltstrafrecht (in Kraft per 1. Juli 2013)
Polgár András: Német büntetőparancsos eljárás külföldi terhelten szemben
Ad hoc
Ádám Antal: „Vörös Imre: Csoportkép Laokoóonnal. A magyar jog és az alkotmánybíráskodás vívódása az európai joggal”
Csoknya Tünde Éva: „Pókecz Kovács Attila: A szerződéstől való elállás az adásvétel mellékegyezményeinél a római jogban és továbbélése során”
Greksza Veronika: „Mohay Ágoston: Az Európai Parlament a Bíróság előtt”
Mondovics Napsugár: „Herger Csabáné: A megélt kor. Egy 20. századi oral history Ádám Antal és Rezsőházy Rudolf életútja alapján”
Novák Barnabás: „Herke Csongor: A francia és az olasz büntetőeljárás alapintézményei”
XIX. évfolyam 2. szám
Stúdium
Chronowski Nóra: Üzlet és emberi jogok – nemzetközi törekvések és alkotmányjogi korlátok
Drinóczi Tímea: Alkotmányos párbeszéd az új magyar alkotmány tartalmáról
Fenyvesi Csaba: A kriminalisztika alapelvei
Francia Barbara: Az ittas járművezetés jogalkalmazási dilemmái az új Btk. tükrében
Jürgen Harbich: Verwaltungsgerichtsbarkeit in der Mongolei
Háger Tamás: Az ügyvédi titoktartással kapcsolatos relatív tanúvallomási akadály a büntetőperben
Jusztinger János: Tulajdonszerzés és vételárfizetés az ókori Róma szerződési praxisában
Ulrich Karpen: Instructions for Law Drafting
Keckés András: Elméleti megközelítés a nyilvánosan működő részvénytársaságok javadalmazási rendszeréhez
Kovács Zsuzsa Gyöngyvér: A kényszergyógykezelés végrehajtása a nemzetközi dokumentumok és a hazai gyakorlat tükrében
Kóhalmi László: A gazdasági növekedés gátló tényezője: a korrupció
Herbert Küpper: A fiúk körülmetélése Németországban – egy „botrányos” ítélet és annak orvoslása
Andityas Soares de Moura Costa Matos: Hans Kelsen and the reductio ad Hitlerum: reflections on the incompatibility between legal positivism and political totalitarianism
Antonio Silva: The autonomy of will in the private law from a comparative perspective. **Special Reference To The Spanish And Latinamerican Codifications**
Szmodis Jenő: A jutalmazás és büntetés szociálintropológiai összefüggéseiről
Talabos Dávidné Lukács Nikolett: A homoszexuálisokkal szemben elkövetett gyűlölet-bűncselekményekről
Monika Zalewska: A bird in a Cage: Chinese Constitutional Rules and Law Reform
Zeller Judit: A reprodukciós szabadságról magyar és strasbourgi szemzőgből

Colloquium

Bankó Zoltán: A munkaerő-kölcsönzés keretében foglalkoztatott munkavállaló jogállásának alakulása a magyar munkajogban

Berke Gyula: Professzori törvénytervezet a közszolgáltatásokat érintő munkaharról

Császár Kinga: A cselédség jogi helyzete a dualizmus-kori Magyarországon. Cselédügyek Somogyban és Baranyában

Máté Julesz: Das neue ungarische Umweltprivatrecht

Mondovics Napsugár: Jogszabályi és anyagi feltételek a társadalmi öngondoskodásban (1867-1945)

Nagy Noémi: Kisebbségi nyelvek és nyelvi jogalkotás Franciaországban

Pfeffer Zsolt: A közbeszerzési jog 2013. évi reformjáról

Zákány Judit: A betegjogi képviselői rendszer és a betegpanaszok vizsgálata

Ad hoc

Ádám Antal: „Pap András László: A megfigyelés társadalmának proliferációjától az etnikai profilalkotáson át az állami felelősség kiszervezéséig. Alkotmányjogi és rendészettudományi megközelítések az emberi méltóság, a társadalmi biztonság és az adatvédelem értelmezésekor”

Merki Ágnes: „Cseresnyés Ferenc: Politikai színterek. A politika fogalma, funkciói és lehetőségei a mediatizált világban”

XX. évfolyam 1. szám*Studium*

Antal Dániel: Szükség van-e hatósági tanúra a büntetőeljárásban?

Nóra Chronowski: Enhancing the scope of the Charter of Fundamental Rights?

Drinóczi Tímea: A tisztességes eljáráshoz való jog az alkotmányos párbeszéd tükrében

Elek Balázs: A bírói meggyőződés és a megalapozott tényállás összefüggései

Gál István László: Az OSINT (Open Source Intelligence) mint a kémkedés lehetséges elkövetési magatartása

Jürgen Harbich: Das Bundesverfassungsgericht im Spannungsfeld zwischen Recht, Politik und gesellschaftlicher Entwicklung

Jiří Herczeg: Actual problems of possession and viewing child pornography in Internet

Herger Csabáné: Házassági vagyoni jogi rendszerek a német jogkörben

Mohammad Jaradat: The State's Role in Supporting Education

Jusztinger János: A certum pretium határain: az ármeghatározás különös módjai a római jogban

Kecskés András: A vezető tisztségviselők javadalmazási eszközeinek használatáról

Korinek László: Tendenciák korunk bűnözésében és bűnüldözésében

Kovács Gusztáv: A petesejt élettervi okból végzett fagyasztásáról

Kóhalmi László: A korrupcióról

Kulcsár Gabriella: Iskolai ámokfutások és hírközlés – kölcsönhatások és összefüggések

Pókecz Kovács Attila: A plebiscitumok szerepe a római alkotmánytörténetben a korai köztársaság időszakában (i. e. 449-287)

Jorn Van Rij - Emmanouela Mylonaki: Terrorism and Legal Instrumentalism: A Criminological Response

Szabadfalvi József: A neokantiánus jogfilozófiától a marxista állam- és jogelméletig: Vas Tibor tudományos pályaképe

Szilovics Csaba: A feketegazdaság hatása a jogkövetésre és a költségvetés bevételeire

Varga Csaba: A jogösszehasonlítás kalandja, avagy centrumok/perifériák viszonylagossága

Colloquium

Bessený András: Reményt veszünk-e reményvétel esetén? I. rész

Horváth Csaba: Előrejelzések és esélylatolgatások a 2014 április 6-i országgyűlési választásokra

Máté Julesz: Neuere Entwicklungen der ungarischen Mediation

Kiss Mónika Dorota: A helyi népszavazás kötőerejének értelmezése

Naszladi Georgina: A német alkotmányjogi panasz hatása a hazai szabályozásra és az alkotmánybírói joggyakorlatra

Németh Csaba: A missziós személyzet képzése az EU polgári válságkezelési területén, különös tekintettel az EULEX Koszovó misszióra

Szentes Barbara: Az Egyesült Államok igazságszolgáltatási rendszere

Armando Sergio Prado De Toledo: Presentation about the Brazilian Judiciary System

Ad hoc

Ádám Antal: „Boros János: Időszerű etika. Esszék a felelősségről”

Andrássy György: „Csernicskó István: Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867-2010)”

Bárány Viktória Fanny - Bujtor Klára - Havasi Bianka - Vincze Anna Réka: A Magyar Jogász Egylet Zala Megyei szervezetének Deák Ferenc jogásznapi rendezvénye

Bujtor Klára - Vincze Anna Réka: „Petrétei József: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények”

Csoknya Tünde Éva: A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója (2013)

Daka Marija - Lukonits Ádám - Márky Gábor - Sárjai Luca: 'Application of international law in domestic courts' - nemzetközi szeminárium és konferencia joghallgatók számára

Dévai Anna Beáta: „Szilovics Csaba: Az igazságos és arányos közteherviselés magyarországi feltételeiről”

Kisida Erzsébet: „Szmodis Jenő: Multidiszciplináris jogi tanulmányok”

XX. évfolyam 2. szám*Studium*

Kazimierz Baran: The law creation in the Polish - Lithuanian Sejm, 16th through 18th centuries

Bessený András: A devizahitelek és a római jog

Chronowski Nóra: A magyar alkotmánybíráskodás és a közös európai alkotmányos standardok

Drinóczi Tímea: A vallásszabadság és egyházalapítás az alkotmányos párbeszéd tükrében

Csilla Gradwohl: Legal regulation on the right of people with disabilities to be included in the life of the community

Háger Tamás: A bírói meggyőződés, szubjektív elemek a büntető ítékezésben

Jusztinger János: A certum pretium határain: ármeghatározás a vevő és harmadik személy által

Kóhalmi László: Etikai stratégiák a korrupció elleni küzdelemben

Mohay Ágoston: A nemzetközi jog érvényesülése az uniós jogban a Súlyom-ügy tükrében

Pfeffer Zsolt: A pénzügyi jog Magyarországon a szocialista korszakban

Pókecz Kovács Attila: A felentúli sérelem dogmatikai konstrukciója a római jogban és a modern polgári törvénykönyvekben

Polyák Gábor - Nagy Krisztina: A médiatörvények kontextusa, rendelkezései és gyakorlata

Szilovics Csaba: Az Európai Unió adójogának jellegzetességei és az adóharmonizáció folyamata

Zsigmond Anna: Vallási és szekuláris értékek az Egyesült Államokban

Colloquium

Antal Dániel: Sérülhet-e a biztonság a nyilvános büntetőeljárásban?

Bölcskei János: Az állam és szervei magánjogi jogalanyiságáról

Böröcz István: A személyes adatok védelmének bírósági gyakorlata Magyarországon

Csányi Csaba: A 9/11-re adható válaszokról

- Cseporán Zsolt:** A művészeti alkotás szabadsága a gyakorlatban – Az alanyi kört megillető kiegészítő jogosultság
- Farkas Henrietta Regina:** Az előzetes letartóztatás legvitatottabb kérdései a gyakorlatban
- Greksza Veronika:** A Yukos-ügy, gazdasági társaságok az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt
- Kajtár Edit:** A munkáltatói utasítás helye a 21. század munkajogában
- Papp Attila:** 70 éves a népbírói jogszabályunk – még mindig „aktuális”...
- Fabio Ratto Trabucco:** Local and Regional Democracy Development in Hungary
- Talabos Dávidné Lukács Nikolett:** Szodómiaperek a XVIII. századi Nagy-Britanniában
- Tóth Dávid:** A pénzhamisítás szabályozásának története Magyarországon

Ad hoc

- Ádám Antal:** „The mutual roles of religion and state in Europe” (Edited by Balázs Schanda)
- Csoknya Éva Tünde:** A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója (2014)
- Herger Csabáné:** A Buol-Schauenstein-minisztertanács jegyzőkönyvei
- Kajtár István:** A Schwarzenberg minisztérium jegyzőkönyveinek záró kötete
- Láncos Petra Lea:** Szabó Marcel, Greksza Veronika: Right to Water and the Protection of Fundamental Rights in Hungary
- László Balázs:** A Jagelló Egyetem és a Pécsi Tudományegyetem jogtörténeti tanszékeinek negyedik közös konferenciája

*XXI. évfolyam 1. szám**Stúdium*

- Bessenő András:** A devizahitelek és a római jog II.
- Csoknya Tünde Éva:** Ingyenes dologhasználat: szerződés vagy szívességi viszony?
- Jusztinger János:** Átalányár-egységár: ármeghatározás és veszélyátszállás *emptio ad mensuram* esetén
- Kecskés András:** „Say on pay” – Részvényesi szavazás a vállalati vezetők javadalmazásáról az Egyesült Államokban
- Kecskés László:** A civilizisztika és a civilizisztikai gondolkodás rétegei
- Kóhalmi László:** Az önvédelmi korrupció koncepciója
- Naszladi Georgina – Tilk Péter:** Az Alkotmánybíróság és az Országgyűlés közötti „erőviszony” változásai 2010 óta
- Petrétei József:** A köztársasági elnök kinevezési feladat- és hatáskörei
- Pókecz Kovács Attila:** A római közigazgatás Claudius uralkodása idején (Kr. u. 41-54)

- András Polgár:** Los, schnell! – mit Beispielen aus dem Westen
- Siklósi Iván:** Custodia-felelősség és dologrongálás a klasszikus római jogban
- SZILOVICS CSABA:** Az egykulcsos adó igazságosságáról
- Tóth Andrea Noémi:** A távoltartás és az alapvető jogok
- Xin-Rong He:** The extension of limited liability

Colloquium

- Bessenő András:** Reményt veszünk-e reményvétel esetén? II.
- Bognár Csaba:** Ügyvédség vs. mediáció: harc vagy békés együttélés?
- Dévai Anna Beáta:** Az értékalapú építményadóztatás aktuális kérdései
- Dudás Endre:** Oktatás a nemzeti kisebbségek nyelvén Horvátországban
- Eva Fialová:** Smart grid and surveillance
- Gyirán Zoltán:** A helyi önkormányzatok adósságrendezését kiváltó okok tipizálása az 1996-2014 közötti eljárások tapasztalatai alapján
- Máté Julesz:** Pre-conceptual sex selection
- Jan Kazda:** Die Intrigen gegen die Tschechoslowakische Republik nach dem Republikenschutzgesetz in der Zwischenkriegszeit
- Kecskés András – Cseh Balázs:** Elsöpörte-e az alpesi fón a vállalati vezetők javadalmazásának korábbi kereteit Svájcban?
- Mészáros Ádám:** A kényszer és a fenyegetés elvi és gyakorlati kérdései
- Miskovics Mariann:** A fegyveres rablás bűncselekményének változásai a joggyakorlat és a kriminálstatisztika tükrében
- Papp Attila:** A népbíráskodás az Alkotmánybíróság mérlegén – egyensúlyban?
- Fanni Pilisi:** Die kriminalistische Bedeutung der Rasterfahndung
- Siket Zsuzsanna:** Miféle ember képes ilyet tenni? ... Ki fog erre válaszolni?
- Tárczy Edit Zsuzsanna:** Földforgalom és hatósági eljárás Magyarországon (az adás-vételi, a csere és az aranykorona értékre vonatkozó szerződések)
- Visegrádi Ágnes:** Az ukrán és a magyar öröklési jog összehasonlító elemzése
- Vörös Eszter:** A tisztességes eljárás követelményének elméleti és gyakorlati aspektusai

Ad hoc

- Ádám Antal:** „Boros János: Szenvedély és szükségszerűség. Filozófiai vázlatok”
- Petrétei Dávid:** „Fenyvesi Csaba: A kriminalisztika tendenciái. A bűnügyi nyomozás múltja, jelene, jövője”